

आनन्दधन.

पदसंग्रह-सावार्थ.

श्रीमद् बुद्धिसागर७.

अध्यात्मज्ञानप्रसारक मंडळ.

મહામહોપાધ્યાય ન્યાયવિશારદ, “ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ”

તેમનું જીવન અને તેમનું ગુજરાતી સાહિત્ય.

[લેખક—યોગનિષ્ઠ મુનિ શ્રીમદ્ જ્યુલ્હિસાગરજી]

આ નિબંધ વડોદરા ખાતે મૂળેલી ચોથી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં ત્રીજા દિવસે શરૂઆતમાં વંચાયો હતો.

શ્રીમદ્ની અદ્ભુત શક્તિ અને કાર્યોને જાણવાની તથા અભ્યાસ કરવાની જાણવાલાઓને, આ નિબંધ અપૂર્વ ઉપયોગી છે, એટલુંજ કહેવું પુરતું છે, કેમકે શ્રીમદ્ વિષે આ નિબંધમાંથી કેટલુંક નવન જાણવા તથા અનુભવવા મહે તેમ છે.

નિબંધમાં શું જાણશો ?

(૧) શ્રીમદ્નું ચરિત્ર, અને તે જાણવાનાં સાધનો, (૨) જન્મસ્થળ અને સંવત, (૩) જાણ્યાવસ્થા અને અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ, (૪) ગુરૂએ જોયેલું લવિષ્ય (૫) સંઘને નિવેદન (૬) સંઘની તેમની પાસે માગણી, (૭) માતાનો હર્ષ અને પુત્રને સોંપવું, (૮) કાશીમાં વિદ્યાભ્યાસ અને ત્યાંથી વિહાર (૯) વખતની ધર્મસ્થિતિ, (૧૦) શ્રીમદ્ યશોવિજયજી અને શ્રીમાનવિજયજીની વ્યાખ્યાન કળા, એક બીજાની વખતમાં જવું અને તેમાં સા કરવી (૧૧) સત્યવિજયપન્યાસ આદિ વખતમાં સમકાલીન મહાનુભવો અને તેમની સાથેનો સંબંધ, (૧૨) ખંભાતમાં વાદવિવાદ, (૧૩) કાશીમાં અધ્યાપકને રૂ. ૭૦ હજારનું વેતન, (૧૪) છાત્રીગામે વિહાર, (૧૫) શ્રીમદ્ની તવસ્ત્ર ધારણ કર્યા હતાં કે કેમ? (૧૬) શ્રીમદ્ આનંદધનજી સાથે થયેલો સંબંધ, (૧૭) તેમના વ્યાખ્યાનમાં, શ્રીમદ્ આનંદધનજી સુવિધારવું, પરસ્પર પ્રણાનુરાગ, (૧૮) શ્રીમદ્ આનંદધનજીની પ્રસંગથી થયેલ અધ્યત્મરૂચિ અને અભ્યાસ, અને સુવર્ણસિદ્ધિની ઇચ્છા, (૧૯) શ્રીમદ્ની સંસ્કૃત ગુજરાતી, ગદ્ય, પદ્ય, ૧૦૮ ગ્રન્થોનું-એ લાખ શ્લોકો અને અપ્રગટ ગ્રન્થોનાં નામો, (૨૦) કઈ રીતે ગુજરાતી સાહિત્યને પોષ્યું. (૨૧) શ્રીમદ્નો દેહોત્સર્ગ-કાળ સ્થલ-અને પાદુકા અને તેનો પ્રભાવ (૨૨) શ્રીમદ્નો ભક્તિ પ્રેમ-તેમનાં સ્તવનો, તેનો સાર, (૨૩) શ્રીમદ્ના આધ્યાત્મિક અને ભક્તિના ગ્રન્થો, (૨૪) અનુભવ જ્ઞાનવડે કરેલ પ્રભુના સ્વરૂપની ઝાંખી અને તેનું પ્રમાણ, (૨૫) અધિષ્ઠાયક દેવીનું પ્રગટ વચન, સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ અને તેનું પ્રમાણ, (૨૬) શ્રીમદ્નો અહિંસા, સત્ય, ચોરીનિષેધ, અહાત્યય, ક્રોધ, અહંકાર, કપટ, દ્વેષ, નિન્દા અને ત્યાગ ઉપરનો ઓધ, (૨૭) સંજાયો; સ્તવનો, રાસો વગેરેમાંથી તેમની અનુભવાતી આંતરીક સ્થિતિ, (૨૮) વ્યવહાર ધર્મચાર્ય અને શ્રીમદ્ના વિચારો, શ્રીમદ્નો વૈરાગ્યોપદેશ અને વિશાળ દૃષ્ટિ, સહનશીલતા, ગુરૂકૃપાસ તથા આચાર્યની આજ્ઞામાં વર્તવું, (૨૯) શ્રીમદે કયા વખતે-કયા ગ્રન્થો રચ્યા (૩૦) શ્રીમદ્ના ઉપયોગની તીવ્રતા, પ્રમાણિકતા અને તેમનો તેમની આજ્ઞા. (૩૧) શ્રીમદે ગુર્જર ભાષામાં અને સંસ્કૃત ભાષામાં રચેલો છે કે કેમ? (૩૨) શ્રીમદ્નો વિહાર ચોમાસાં અને તે કાળે જૈનોની સંખ્યા વગેરે—

લખો.—શ્રી જૈનધર્મતાંબર ખોડીંગ, ડૉ. નાગોરીશીરોડી અમદાવાદ.

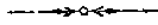
જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા-પૃષ્ઠ ૪૦૮
પાકી બાઇન્ડીંગ કી. માત્ર રૂ. ૧-૦-૦
સંશોધક:-મી. મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ, વકીલ.

અમદાવાદના નગરશેકના પૂર્વજ, જૈનોની જાણીતાલીમાં અગત્યનો ભાગ ભજવનાર, બાદશાહી ફરમાનો અને માન મેળવનાર, અત્કારીક રીતે ખેત્રનો પ્રભાવ પામનાર, ગાયકવાડ અને અંગ્રેજ સરકારનું સાક્ષીયાણું (વર્ષા-શન) મેળવનાર, અકબરના સમયથી રાજ્યો સાથે માનભર્યા સંગ્રંથ ભજવનાર, શ્રેષ્ઠવર્ય શ્રી શાન્તિદાસજી અને તેઓના વારસ પુત્રોનાં બાણવા યોગ્ય ચરિત્રો, પદમાં રાસરૂપે અને ગદ્યમાં લાખાન્તર સાથે-અત્યાર સુધીની નવીન અપ્રસિદ્ધ જાણવા યોગ્ય હકીકતો સાથે અને આખા કુટુંબની વંશાવળી જે ૧૬ પૃષ્ઠની થઈ છે તે સાથે, તેમજ બાદશાહી-ગાયકવાડી-અંગ્રેજ સરકારનાં ફરમાનોની નકલો સાથે આ ગ્રન્થ ઘણોજ ઉપયોગી અને જાણવા યોગ્ય થયો છે. મહેનતના પ્રમાણમાં કીમત કંઈજ નથી-કઠીજ શબ્દોનો શબ્દાર્થ કોષ પણ આપ્યો છે-ઉપરાંત ૧૧ પ્રાચીન મહામુનિઓના રાસો અને ચરિત્રો આ ગ્રન્થમાં આપ્યાં છે. જે તેઓની પાંચે ઉતરી આવેલા હાલના મુનિરાજોને જાણવા યોગ્ય અને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. ૧૧ રાસનાં નામ (૧)-લક્ષ્મિસાગર સૂરિ, (૨) નેમીસાગરોપાધ્યાય, (૩) વિજયદેવ સૂરિ, (૪) વિજયાનંદ સૂરિ, (૫) કલ્યાણવિજય ગણિ, (૬) સત્યવિજય પન્યાસ, (૭) કર્પુરવિજય ગણિ. (૮) ક્ષમાવિજય ગણિ, (૯) જીવવિજય ગણિ, (૧૦) ઉત્તમવિજયજી પન્યાસ, (૧૧) પદ્મવિજયજી ગણિ.

અધ્યાત્મશાન્તિ આવૃત્તિ બીજી.
પાકી બાઇન્ડીંગ પૃષ્ઠ ૧૩૨, કી. રૂ. ૦-૩-૦

પરેપર શાન્તિને આપનારો આ લઘુ ગ્રન્થ અહોનીશ અભ્યાસપાઠની માફક મનન કરવા યોગ્ય છે. શ્રીમદ્ જુદ્ધિસાગરજીએ તે સં. ૧૯૫૯ માં રચેલો છે, તેની બીજી આવૃત્તિ સુધારા સાથે પ્રગટ થઈ છે. ગ્રન્થ અપૂર્વ છે.

નિવેદન.

અધ્યાત્મજ્ઞાનમસ્ત શ્રીમદ્ આનન્દધનજીમહારાજનું નામ જૈન-કોમમાં અને જૈનેતરોમાં પ્રસિદ્ધ છે. અઢારમા સૈકામાં આર્યાવર્તને વિભૂષિત કરનાર શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ, લવિષ્યની આર્યાવર્તપ્રબને એકશો આઠ પદો અને ચોવીશી આપી છે. શ્રીમદ્ની ચોવીશીના ઉપર શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિએ, તેમના લગલગ સમયમાં-ટપ્પો પૂર્વો હતો. શ્રીમદ્ની ચોવીશીપર શ્રી જ્ઞાનસાગરજીએ પણ ટપ્પો પૂર્વો છે. શ્રીમદ્ જ્ઞાનવિમલસૂરિ અને શ્રી જ્ઞાનસાગરજીના ટપ્પા (સ્તબ્ધ)થી આનન્દ-ધનજીની ચોવીશીના ભાવાર્થપર ઘણું અજવાળું પડ્યું છે. અન્ય મુનિએ શ્રીમદ્ની ચોવીશીપર ટપ્પા પૂર્વો છે એમ સાંભળવામાં આવે છે પણ તેની પ્રાપ્તિવિના તે સંખન્ધી કશું કહી શકાય તેમ નથી. શ્રીમદ્ની ચોવીશીમાંના પાંચ છ સ્તવનોના ભાવાર્થને શ્રીમદ્ યુદ્ધિસાગરજીએ પરમાત્મજ્ઞ્યોતિ ગ્રન્થમાં આલેખ્યો છે.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ બહોતેર વા એકશો આઠ પદો રચ્યાં છે, તેનો ભાવાર્થ જાણવા માટે પદોના ભાવાર્થની આવશ્યકતાને આધોષ જ્યાં ત્યાં સાંભળવામાં આવતો હતો. શ્રીમદ્નાં પદોનો ભાવાર્થ લખવો એ કંઈ સામાન્ય કાર્ય નથી. જેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ઉંડા ઉતર્યા હોય તેવા મહાત્માઓ શ્રીમદ્નાં પદોનો ભાવાર્થ લખવા સમર્થ થઈ શકે. કોઈ મુનિએ આનન્દધનજીનાં ચોવીશ પદોનો ટપ્પો પૂર્વો છે એમ સાંભળવામાં આવે છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીનાં પદોનો ભાવાર્થ પ્રકાશવા માટે શ્રીમદ્ મુનિરાજ શ્રી યુદ્ધિસાગરજીમહારાજને ઘણા ભક્ત શ્રાવકો તરફથી વિનંતિ કરવામાં આવી હતી-તેથી મુનિ-રાજ શ્રી યુદ્ધિસાગરજીએ મુંબાઈમાં પ્રવેશ કર્યો બાદ પદોનો ભાવાર્થ લખવા માટે કારણુયોગે વિચાર કર્યો-તેનું કારણુ તેઓ ઉપોદ્ધાતમાં જણાવે છે.

ગુરૂમહારાજ શ્રીમદ્ યુદ્ધિસાગરજીએ પદોનો ભાવાર્થ લખીને સમ્યક્ પ્રકાશ પાડ્યો છે તે વાચકોને સ્વયમેવ વિદિત થશે. શ્રીમદ્ના સર્વ પદોનો ભાવાર્થ લખીને બહાર પાડવાનું શ્રીમદ્ યુદ્ધિસાગરજીને પ્રથમમાન ઘટે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં અનુભવ પામેલા જ્ઞાનિપુરૂષો પદોનો અધ્યાત્મભાવ પ્રકાશવા માટે સમર્થ થાય છે તે આ ગ્રન્થના

(૪)

વાચનથી સમજશે. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીમહારાજનો અધ્યાત્મ પ્રદેશમાં અનુભવ હોવાથી તેમણે પદોનો અધ્યાત્મશૈલીએ જે ભાવાર્થ લખ્યો છે તે સંબંધી તેમના કરતાં વિશેષ જ્ઞાનિયો આલોચના કરી શકે. અધ્યાત્મ રસના ઉભરાઓથી આત્માને અનેક પાત્રોથી વારંવાર સ્તવવામાં આવ્યો હોય તેથી ત્યાં પુનરુક્તિદોષની શંકા કરવી નહિ. જીવ-મંત્ર-અધ્યાત્મ-વૈરાગ્ય વગેરે વિષયોમાં એકની એક આખત વારંવાર આવતી હોય તો તેમાં પુનરુક્તિદોષ ગણાતો નથી; એમ પૂર્વાચાર્યોએ અનેક ઠેકાણે દર્શાવ્યું છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન એ સર્વ જ્ઞાનમાં શ્રેષ્ઠ છે, એમ “અધ્યાત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા” એ હેડાંગવાળા લેખથી માલુમ પડે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા વિશેષ પ્રકારે મનુષ્યોના હૃદયમાં ઠસાવવા માટે શ્રીમદ્ ગુરુશ્રીએ પુનરુક્તિદોષ ન આવે એવી રીતે-વિષયાંતરવિચારસંકલનાએ અધ્યાત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતાનો લેખ લખ્યો છે. શ્રીમદ્ના ચરિતવિભાગથી અદ્વારમા સૈકામાં પ્રવર્તતી જૈન કોમપર ઘણું અજવાળું પડે છે. અદ્વારમા સૈકામાં વિદ્યમાન મુનિવરોના ચારિત્ર્યપર અજવાળું પાડનાર શ્રીમદ્નો ચરિતવિભાગ અત્યંત ઉપયોગી જણાય છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના ચરિતવિભાગમાંથી ઘણું જાણવાનું મળી શકે તેમ છે. અનેક કિંવદન્તીઓમાંથી ઘણો સાર ખેંચી શકાય તેમ છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના ચરિતપ્રસંગે, શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી સંબંધી કેટલુંક લખવામાં આવ્યું છે. શ્રીમદ્ અને ઉપાધ્યાય એ બંનેની તુલના અમુક વિચારશ્રેણીએ કરવામાં આવી છે તે મનન કરવા યોગ્ય છે.

શ્રીમદ્ના ચરિતવિભાગની સાથે ઘણા મુનિયોનો સંબંધ છે તે પૈકી કેટલાક મુનિવરોની પ્રાસંગિક હકીકત આલેખવામાં આવી છે તે વાચકોને સહેજે જણાશે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી અદ્વારમા સૈકામાં એક મહાપુરૂષ તરીકે તે વખતના મુનિવરોમાં ગણાતા હતા-તેમનું આત્માર્થીપણું કેવું હતું-તેઓ આગમોને આગળ કરીને કેવીરીતે પ્રવર્તતા હતા-નિવૃત્તિમાર્ગમાં તેમની કેવી નિષ્ઠા હતી-તેમણે અધ્યાત્મમાર્ગમાં પ્રવેશ કરીને કેવીરીતે પરિષદો સહ્યા હતા-તેમના પ્રતિપક્ષીઓ તેમને સતાવતા હતા અને જે જે કહેતા હતા તે સંબંધી અજવાળું પાડવામાં આ ગ્રંથનો ચરિતવિભાગ ખરેખર વાચકોને અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડશે.

(૫)

શ્રીમદ્ વ્યાનન્દધનજીની કિમ્મત પાછળથી અંકાર છે એમ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે. તેમની વ્યવહાર અને નિશ્ચયમાર્ગ પર પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી, તત્સંબંધી આ અંત્યના વાચનથી ખુલાસો થઈ શકે તેમ છે. શ્રીમદ્ વ્યાનન્દધનજીએ વ્યવહારમાર્ગને ઉત્થાપ્યો નથી; એમ આ અંત્ય વાંચવાથી વાચકોને સ્પષ્ટ સમજી શકાશે. શ્રી યશોવિજય ઉપાધ્યાય અને વ્યાનન્દધનજીનો જૈનશાસનની સેવા કરવામાં અત્યંત પ્રેમ હતો; એમ શ્રીમદ્ જ્યુદ્ધિસાગરજીએ લખેલા યશોવિજયજીના નિબંધથી અને શ્રીમદ્ વ્યાનન્દધનજીના ચરિતવિભાગથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેમ છે.

અમો વાચકોને આદિથી તે અંતસુધી-પૂર્ણ અંત્ય વાચના માટે ભલામણ કરીએ છીએ. શ્રીમદ્ વ્યાનન્દધનજીનો 'અધ્યાત્મજ્ઞાનનો મુખ્ય વિષય હોવાથી તેમનાં પદોના ભાવાર્થમાં પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનને મુખ્ય પદ આપવામાં આવ્યું છે; તેથી વ્યવહારનો અનાદર કરવામાં આવ્યો છે એમ કદિ વાચકોએ માની લેવું નહીં. અધ્યાત્મવિષયક અંત્યમાં અધ્યાત્મની મુખ્યતા આવી શકે છે અને વ્યવહારમાં વ્યવહારની મુખ્યતા આવે છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનની ગૌણતા થાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે અધ્યાત્મઅંત્યોની ઉપયોગિતા છે એવું લક્ષમાં રાખીને વાચકોએ અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરીને ધર્મક્રિયાવ્યવહારમાં દૃઢ રહેવું અને તપ-જપ-વ્રત-નિયમ અને પદ્મચાણુનો ખપ કરતા રહેવું એમ અંત્ય સ્પષ્ટ જણાવે છે. શુદ્ધ વ્યવહાર આદરવા માટે અધ્યાત્મજ્ઞાનની જરૂર છે. આત્મજ્ઞાન પામીને ચારિત્રમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એજ ઉત્તમ ફલ છે. જૈન ધર્મના વ્યવહારમાર્ગને દર્શાવનારા અનેક અંત્યો છે અને તે અંત્યોનો બહોળો ફેલાવો થાય છે તેની સાથે આધ્યાત્મિકઅંત્યોના ફેલાવાની પણ જરૂર છે તેથી 'અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારકમંડળ' આધ્યાત્મિક અંત્યો બહાર પાડીને જૈનસમાજની સેવા ઉઠાવે છે તે પોતાની ફર્જ છે એમ જણી છે. આવી રીતે જૈન ડોમની સેવા કરવામાં પ્રિય બંધુઓ સાહાય્ય આપે તો તે તેમની ફરજ છે, અને તેમની સાહાય્ય અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ ઈચ્છે તો તે પણ સ્વાભાવિક છે.

અંપાગલી, મુંબઈ.
શ્રાવણ શુદ્ધ ૧.
સં. ૧૯૬૯.

લી.

અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ.

નોંધ.

આ ગ્રન્થના પ્રગટાર્થે નીચે મુજબ સાહાય્ય મળી છે જેની અત્રે નોંધ લેવી યોગ્ય ધારી છે; કેમ કે આવી રીતે જ્ઞાનના પ્રકાશાર્થે, સ્વકર્માર્થના સદુપયોગ કરવો તે અરેખર ઉત્તમ અનુકરણીય-અને પ્રશંસનીય કાર્ય છે.

- ૩૦૭) શેઠ-મગનલાલ કુંડચંદ શ્રીવીળપુરવાલા તરફથી તેમનાં સૌ. પત્ની બાઈ ચંદનબાઈના હિતાર્થે;
- ૩૦૭) શેઠ વીરચંદ કીશણુજી શ્રી માણુસાવાલા તરફથી તેમનાં માતૃશ્રી બાઈ વાલીબાઈના હિતાર્થે;
- ૩૦૭) શેઠ વાડીલાલ ગુલાલજી શ્રી માણુસાવાલા તરફથી; હા. તેમના પુત્ર જીવરામ વાડીલાલ;
- ૧૦૭) શા. કુલચંદ બાદરદાસ શ્રી વીળપુરવાલા હસ્તકર્તા જ્ઞાનખાતા તરફથી;
- ૧૦૭) શા. ચીમનલાલ ડુંગરસી શ્રીપુનાવાલા તરફથી;
- ૫૦) મેતા રામચંદ સ્વચંદ શ્રી સાણુંદવાલા તરફથી.

ર. ૧૧૫૦

લી૦

મુંબઈ,
ચંપાગલી.

અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડલ.

सच्चारित्रचूडामणिक्रियापात्र सद्गुरु श्री
१००८ श्री सुखसागरजी महाराज साहेबना
चरणकमलमां
समर्पण ॥

- वन्दन कर्त्तुं श्री सद्गुरु संसार तारक जगधष्ठी,
संसारथी उद्धारियो अज्ञाननाशक जगभण्डि;
आ भक्तमां चारित्रमां ल्हारासमा विरला अरे,
सुख आपवा चिताभण्डि जगभावथी दीडा अरे. १
- सागरथप्री गंभीर आहु अनुभवथप्री में अनुभव्यो,
वैराग्य गुणुनी मूर्ति तुं वैराग्य साधो सूच्यो;
परभावमां पडवाविषे वृत्ति जरा मनमां नहो,
निन्दा नहो विकथा नहो धर्मो नहो समता वही. २
- अकृत्रिम वाणी बोलतो आचारमां उलसी रहो,
शिक्षावचन शीतलज्जरेणु पाने धणु शीतल थयो;
भीटी मज्जानी वाणीथी समजवतो सुजने सदा,
सुभाण्डि साया सद्गुरु वन्दु रतुं लावे सुदा. ३
- पदकायनी रक्षा करे संयमविषे राखी रहे,
अहंकार नहि जणुयातणु लघुता सदा मनमां वहे;
सेवा करी त्हे सद्गुरुनी देणी तें नयने अहो,
उपकार कर्ता सद्गुरु कर्णु अरी चित्ते वहो. ४
- तें सद्गुरु आया धणु उपकार विसर्त्तुं नहि कही,
तव साम्यता हृदये रहे अ हे दिव्यगंगा छे नदी;
तुं तीर्थे जंगम मोटकुं ल्हाराथप्री शिष्यो तरे,
स्याद्वादवादी चित्तमां अ वात साखी उतरे. ५

(૮)

તહારી સરલતા યોગથી કે શત્રુઓ મિત્રો બને,
તહારી સરલતા એહવી કે ઢોંગીઓ આવે કને;
એ ઢોંગીઓ તુજ સંગથી ધર્મી બન્યા એ દેખીયું,
આશ્ચર્ય શું ! પારસ થકી લોકું સુવર્ણ જેખીયું. ૬

તુજ ચિત્તમાં શત્રુ નહીં કો ખૂબ દેખી જાણીયું,
ખુરે કરે નહીં કોઈ અન્યજ લક્ષ્ય એવું આણીયું;
તુજ ચિત્ત વાણી કાયમાં કૃત્રિમતા દેખાય ના,
સન્તો ખરા વિરલા જનો અનુભવવિના પરખાય ના. ૭

રાથી રહ્યો ચારિત્ર્યમાં તુજમાં ખરું દેખી અહો,
બોલે તથા ચાલે નહીં લોકો ઘણા અનુભવ લહો;
પંચાત ના પરની કદિ નિજઆત્મમાં રંગાઈયો,
બહાલા હૃદયના સદ્ગુરૂ મેં ધ્યાનમાં તુજ ધ્યાઈયો. ૮

આજ્ઞા ગુરૂની પાળીને તેં ભક્તિસેવા સાચવી,
પાસે રહી જોઈ ઘણું મેં વાત એતો અનુભવી;
ઉપકાર અપરંપાર તહારા પાર પાસું નહિ ખરે,
બુદ્ધચિંધ તહારો આળ તારી સત્ય સ્તુતિને કરે. ૯

તારી કૃપાથી અન્ય આ રચીયો અહો સાહસ કરી,
અર્પણુ કરું કેમપક્ષમાં ઉપકારતા ચિત્તે ધરી;
અર્પણુ કરીને અન્ય આ તુજ આળ મન હર્ષે ઘણું,
માઆપ આગળ બાહુકાના બોલ જેવું આ ભણું. ૧૦

બહાલા હૃદયના પ્રાણુ ! પ્રેમે અન્ય આ સ્વીકારશો,
જે ભૂલ ચૂકજ હોય તે માશી દધને તારશો;
જેવું રચ્યું તેવું સમર્પણુ ભક્તિથી કીધું ખરું,
બુદ્ધચિંધ તે સ્વીકારીને આનન્દ પામે સદ્ગુરૂ. ૧૧

લેખક,

સં. ૧૯૬૯.
પૌષ વદ ૫-અમદાવાદ.

શ્રીસુખસાગરગુરુપદપંકજભૂંગ,
મુનિ બુદ્ધિસાગર.

उपोद्घात.

संवत् १९६७ नी सालमां माघ शुक्ल पूर्णिमाना दिवसे मुंभाईमां प्रवेश क्यो. मुंभाई हाल अनेक रीते मनुष्योतुं आश्रयस्थान थर्य पड्युं छे. मुंभाईमां रहैतां अनेक प्रकारना अनुभव थवा लाग्या. दुनियां अे शिक्षणुनी शाखा छे. नवनवा निरीक्षणुथी नवनवा अनुभव प्रकटे छे. सं. १९६७ ना वैशाख शुद्ध ऐकमना दिवसे श्रीमद् आनन्दधनछनां पढोनाे लावार्थ लभवानोे विचार स्फुरायमान थयो.—ते पूर्वे धणुं वर्योथी मारा मनमां श्रीमद् आनन्दधननां पढोनाे लावार्थ लभवानोे विचार थया करतो हुतो; तेवामां चैत्र वदि अभावास्याना रोज लावनगरना आवक शा. प्रजलाल हीपचंद मारीपासे आया, तेमणे श्रीमद्ना पढोनाे लावार्थ लभवानोे विचार जणुाव्यो. में तेमनी वातने पुष्टि आपी अने तेमने प्रथम पढनाे लावार्थ कळो, पणु तेमना पिताश्रीतुं लावनगरमां मृत्यु थवाथी तेओ लावनगर आल्या गया. तेमनी पासे श्रीमद् पन्यासज्जुं गंभीरविजयज्जुं अे लभावेला अर्थवाणां जगलग पन्यास पढोनीे नाट्युक हुती तेमां पढोनाे अर्थ धणुा संक्षेपमां हुतो. तेमांनां केटलाक पढो में वांच्यां. तेमज्ज तेमनी पासे जवेरी माणुकेलाल वेलाभाईनी ऐक नाट्युक हुती तेमां प्रायः छत्रीश पढोनाे अर्थ पूर्यो हुतो. उक्त अंने नाट्युकेमां लावार्थ संक्षेप रीतिअे लभायो हुतो; तेमज्ज मारा हृदयमां स्हेला केटलाक आध्यात्मिक विचारोनाे तेमां समावेश थयेव न जेवाथी अने आरंभ करेकुं कार्य पूर्युं करवुं अे टेकने हृदयमां धारीने, तथा पढोनाे उपर अनेक विवेचनेाे होय तोपणु अनुभव प्रमाणे लावार्थमां गुढो गुढो अनुभव सर्वनाे आवी शके तेथी, मारा अनुभव प्रमाणे लावार्थ लभवाथी अन्याेने मारा अनुभव विचारोनाे लाल मणी शके अेवा अनेक हेतुओथी सं. १९६७ ना वैशाख शुद्ध ऐकमना रोजे श्रीमद् आनन्दधनछनां पढोनाे लावार्थ लभवानोे प्रारंभ क्यो. सवारना प्रहरमां आभ्यान वांच्युं, अन्य प्रासंगिक चर्यामां निर्वेप रहैवुं, जे जे आवडो आवे तेमने प्रश्नो वगेरेनाे उत्तरो आपवा, आनुआनुना संयोगोे उपर ध्यान आपीने आलवुं, छत्यादि उपाधियोवाणा उपाधिपुरमां (मुंभाईमां) रहोने श्रीमद् आनन्दधनछना हृदयनाे लावार्थने, हृदयमां प्रकटाववेाे अे केटलुं अणुं मुरंकेल काम छे? ते वाचडोे स्वयमेव समज्ज लेशे.

ल. उ. २

(૧૦)

આવી ઉપાધિયુક્ત બાહ્ય ઉબ્ધુર્તુત્પાવસ્થામાં શ્રીમદ્ આનન્દધનજીના પદોની ભાવાર્થરૂપી શીતલ હવાની સેવાથી અન્તરમાં સમાધિ રહી. અપોરના વખતમાં એક વા એ કલાક મળતા તે વખતે પદોને ભાવાર્થ લખાતો હતો. જેઠ માસમાં ભાવનગરના શ્રાવક શા. મોતીચંદ ગીરધર કાપડીયાએ પોતે શ્રીમદ્ના પદોનું વિવેચન કરવાનું દર્શાવ્યું તેથી મને ઘણા આનંદ થયો. કારણ કે, શ્રીમદ્ના પદોનો અર્થ અનેક લેખકોના હૃદયમાંથી નીકળે ત્યારે તેમના પદોની મહત્તા વિશેષ અવખોધી શકાય તેમ છે. ગમે તેટલા લેખકો હોય તોપણ શ્રીમદ્ના પદોના અર્થમાં ભિન્નતા સાથે નવીનતા આવવાની. -વાચકોને એકજ લેખકના વિવેચનથી સંતોષ ન થાય અને ઘણા લેખકોથી શ્રીમદ્નું હૃદય અવગાહી શકાય. આ ભાવાર્થ લખવાનું ખરું કાર્ય વૈશાખથી તે સં. ૧૯૬૮ ના કારતક માસ પર્યન્ત અપોરના વખતે અનિયમિતપણે ચાલ્યું હતું અને છેવટનાં ચાર પદોનો ભાવાર્થ પાદરામાં વકીલ શા. મોહનલાલ હિમચંદ વગેરે સંઘના આગ્રહથી માસકલ્પ કરીને પૂર્ણ કર્યો છે. ઘણી વખત ધારેલ ભાવાર્થ લખતાં સંકોચાઈ જતો હતો. “ધાર્યા જેટલું લખી શકાતું નથી.”

શ્રીમદ્નાં પદોનો પરિપૂર્ણ ભાવાર્થ તો તે પોતે જાણી શકે, અર્થાત્ તેમના વખતના દેશકાલના સંયોગો અને આત્મપરિણતિયોગે નીકળેલા પદોરૂપી ઉભરાઓનો લક્ષ્યાર્થ પરિપૂર્ણ જાણવાને અશક્યપણું છે; તોપણ અધ્યાત્મના પરિશીલનથી અને આત્માના ધ્યાનપ્રતાપે તેમના વિચારોની દિશામાં ભાવાર્થ લખી શકાય એમ શાસ્ત્રોના પરિશીલનથી બનવા યોગ્ય છે.

શ્રીમદ્ આનન્દધનનાં પદોની ભાષા હિંદુસ્તાની ભાષાને મળતી છે. તેઓ વ્રજ, મારવાડી, ગુજરાતી વગેરે ભાષાઓના જ્ઞાતા હતા. તેઓ ગુજરાત, મારવાડ વગેરે દેશમાં વિચરતા હોવાથી તેમજ વ્રજભાષામાં તે વખતના કવિઓ ગ્રન્થો લખતા હતા તેથી, તેમના પદોમાં મિશ્ર શબ્દોવડે યુક્ત પ્રાયઃ હિંદુસ્તાની ભાષા જણાય છે. તેમના પદોની ભાષાના કેટલાક શબ્દો મારાથી નહિ સમજાય તેવા હતા, અને તેથી શબ્દોનો અર્થ ન સમજવાથી ભાવ લાવવો કઠિન થઈ પડે તેમ હોવાથી, શબ્દોનો ભાવ સમજવામાં સંઘવી નગીનદાસ પુરૂષોત્તમને કેટલાક પદોના શબ્દો સંબંધી પૂછવામાં આવ્યું હતું, જેમાં તેમણે પણ સ્વપુસ્કયનુસારે સાહાય્ય કરી હતી. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીના પદોની ભાષા જૂની અને અપરિચિત હોવાથી કેટલાક શબ્દોનો અર્થ વિપરીત

(૧૧)

થયો હોય તો અન્ય સાક્ષરો તેવા શબ્દોના અર્થસંબંધી સૂચના આપશે તો ખીજી આવૃત્તિમાં તે સંબંધી સુધારો કરવામાં આવશે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજનાં બનાવેલાં બહોતેર પદ છે કે એકસો આઠ પદ છે, તેનો નિર્ણય કરવો એ એકદમ ઘણા દાખલાઓ અને દલીલો મેળવ્યાવિના બની શકે તેમ નથી. શ્રાવક **ભીમસિંહ માણેકે** નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં આનન્દઘનજીનાં એકસો સાત પદો છપાવ્યાં છે, તેથી અમોએ એ સર્વ પદોનો અર્થ લખ્યો છે. પદોના શબ્દો મેળવવામાટે અમદાવાદ ડહેલાના ઉપાશ્રયમાંથી એક પ્રતિ મંગાવી હતી. એક પ્રતિ પ્રવર્તક શ્રીકાન્તિવિજયજી મહારાજ પાસેથી મંગાવી હતી. એક પ્રતિ મુનિરાજ પન્યાસ શ્રીવીરવિજયજી મહારાજ પાસેથી મંગાવી હતી. એક પ્રતિ પાટણથી મંગાવી હતી. એક પ્રતિ અમારી પાસે હતી. ઉપર કથ્યા મુજબ પ્રતો અને મૂળ છપાવેલી **ભીમસિંહ માણેકવાળા** પદોની ચોપડી, એ સર્વને જોઈને છપાવતી વખતે પદોના શબ્દોમાં યથામતિ યોગ્ય લાગ્યો તે સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. જૂની પ્રતિયોમાં કોઈમાં ખાવન, કોઈમાં સિત્તેર વગેરે પદો અવલોકવામાં આવ્યાં છે. અમોને મળેલી તે પૈકી જૂની લખેલી કોઈ પ્રતિમાં એકસો ને આઠ પદો જોવામાં આવ્યાં નથી. પરંપરાથી જનશ્રુતિ પ્રમાણે પણ આનન્દઘનની બહોતેરી સંભળાય છે. બહોતેર પદોજ તેમનાં બનાવેલાં હોય એમ જો માનવામાં આવે તો તે બહોતેર પદોનો નિર્ણય કરવામાટે ઘણા વખત અને ઘણું સાહિત્ય જોઈએ. **ભીમસિંહ માણેકે** છપાવેલા પુસ્તકમાં ૧૦૭ પદો છે. **ભીમસિંહ માણેકે** શોધક પુરૂષ હતો. તેણે જ્યારે પદો છપાવ્યાં હશે ત્યારે લખેલી જૂની પ્રતિયો ભેગી કરી હશે. ઘણા સાક્ષર મુનિયો અને શ્રીપૂજ્યોની સાથે તેનો સંબંધ હતો, તથા સાક્ષર ભોજકોની સાથે પણ તેનો પરિચય હતો, તેથી તેણે શ્રીપૂજ્યો, મુનિયો અને ભોજકોની સહાય લીધી હશે અને કેટલીક પ્રતો પણ મેળવી હશે; એવું વૃદ્ધોના યોલવાથી તથા તેની શોધક દષ્ટિની ચીવટના લીધે અનુમાન થાય છે. તેણે કયી કયી પ્રતિયોના આધારે પુસ્તક છપાવ્યું હતું તે આખતની તપાસ કરાવી હતી, પણ તે સંબંધી અમને જોઈએ તેવી હકીકત મળી નથી; તોપણ એટલું તો કહેવું પડે છે કે શ્રીમદ્ના પદો સંબંધી તેણે ઘણી શોધ કરી છે. આનન્દઘનજીના પદોની છપાવેલી એક ખીજી ન્હાની ચોપડી અમને જામનગરવાળા જોડાભાઈના ત્યાંથી મળી આવી હતી પણ તે ઉપયોગી થઈ પડે તેવી નહતી. આનન્દઘનજીનાં એકસોનેઆઠ પદો છે કે કેમ તેનો નિર્ણય હાલ થઈ શકે તેમ નથી.

(૧૨)

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ પ્રથમ ક્યું પદ બનાવ્યું તેનો નિર્ણય થઈ શકે તેમ નથી. જૂની પ્રતોમાં દરેકમાં પદોના જુદા જુદા અનુક્રમ દેખાય છે. (ભીમસિંહ માણેકવાળી છાપેલી ચોપડી સાથે અમને મળેલી લખેલી પ્રતિયોનો અનુક્રમ મળતો આવતો નથી, તેમ જૂની પ્રતિયોમાં પણ પરસ્પર અનુક્રમ મળતો આવતો નથી.) શ્રીમદ્ આનન્દધનજીના પદોની જૂનામાં જૂની પ્રત કોઈ ઠેકાણેથી મળે તો તે ઉપરથી કંઈ નિર્ણયની દિશા સન્મુખ આવી શકાય.—ડહેલાના ઉપાશ્રયની પ્રતિ વગેરે પ્રતિયો મળી હતી તેના કરતાં હજી જૂની પ્રતિયો મળે તો તે સંબન્ધી વિશેષ નિર્ણય કરી શકાય. ભીમસિંહ માણેકે પદોનો અનુક્રમ રાખ્યો છે તે પણ કોઈ પ્રતિયોના આધારે રાખ્યો હશે, છતાં તેમને જૂની કંઈકંઈ પ્રતિયો મળી હતી અને કંઈ સાલપર્યંતની જૂની મળી હતી તે આખતનો તેમણે પ્રસ્તાવનામાં ખુલાસો કર્યો હોત તો તે સંબન્ધી વિચાર ચલાવતાં વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડત; તોપણ અમારે અધ પર્યન્તના મળેલા સંયોગોના આધારે કહેવું પડે છે કે, તેણે પદોના કરેલા અનુક્રમને ફેરવવા ઘણું સાહિત્ય ન મળે ત્યાંસુધી તે અનુક્રમ પ્રમાણે અનુક્રમ રાખીને પદો લખવાં એ યોગ્ય છે. પદોના અનુક્રમ સંબન્ધી અમને નેઈએ તે પ્રમાણે સાહિત્ય મળી આવશે તો ખીજી આવૃત્તિમાં તે સંબન્ધી પ્રકાશ પાડવા પ્રયત્ન કરીશું. હાલ તો ભીમસિંહ માણેકનાં છાપેલાં પદોનો અનુક્રમ સ્વીકારીને અમોએ પ્રવચ્ન કરી છે.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીના વખતમાં તેમનાં પદોનો ઉતારો થયો હોય એમ લાગે છે. જે વખતે જે સ્થાનમાં હૃદયનો ઉભરો પદ તરીકે બહાર કાઢવામાં આવ્યો હોય અને તેનો ઉતારો ત્યાંના ભક્તલોકોએ કર્યો હોય એમ સમજાય છે, તેમજ લોકોએ જેટલાં પદો સાંભળ્યાં હોય તેટલાં ભાગાં કર્યાં હોય અને ભોજકોએ જ્યાં ત્યાં ફરતાં જેની પાસેથી જે પદો સાંભળ્યાં તેટલાં તેની પાસેથી ઉતારી લીધાં હોય એ અનવચયોગ્ય છે. જેઓએ બહોતેર પદો એકઠાં કર્યાં હોય તેઓએ બહોતેરીની સંજ્ઞા આપી હોય અને પશ્ચાત્ આનન્દધનજીમહારાજે કોઈ ઠેકાણે ખીજા-પદરૂપે ઉભરા કાઢ્યા હોય, તેમ તે પદો પણ તેમની સમીપમાં આવનારા લોકોએ લખી લીધાં હોય, અને પશ્ચાત્ બહોતેર પદોમાં વધારો કરવામાં આવ્યો હોય! તથા જે જે મહાત્માઓને જેટલાં જેટલાં પદો અત્યંત અસર કરનારાં માલુમ પડ્યાં હોય તેટલાં તેઓએ ઉતારી લીધાં હોય, ઇત્યાદિ અનુમાન કરતાં જુદી જુદી પ્રતોમાં ફેરફાર માલુમ પડે છે.

(૧૩)

હજી શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના પદોની શોધ કરવાનું કામ ચાલુ છે; તેમાં જે લાભ મળશે તો ખીજી આવૃત્તિમાં સુધારો વધારો કરવાનું બની શકશે. કેટલાક લેખકો આનન્દઘનજીના પદોના અમુકમમાં કંઈક પૂર્વપશ્ચાત્તનો હેતુ છે એમ જણાવે છે. સારાંશ કે અમુક પદ પછી અમુક પદ લખવામાં આવ્યું તેનું કારણ છે, એમ કલ્પના કરીને અવતરણ કરવા ધારે છે, પણ એવા અવતરણામુકમના નિયમની વ્યવસ્થા બાંધી શકાય નહિ; કારણ કે તેમણે જે વખતે હૃદયમાં જે ઉભરા પ્રકટયા તે-અકૃત્રિમ પદ તરીકે-બહાર કાઢ્યા છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના હૃદયના અકૃત્રિમ આધ્યાત્મિક ઉભરાઓનાં બનેલાં પદોમાં સજીવનપણું ઝળકી રહ્યું છે. પોતાના હૃદયના ઉભરારૂપ પદકૃતિ પ્રતિમાને જગત્માં તેઓ સદાકાલનેમાટે જગત્ના કલ્યાણાર્થે મૂકી ગયા છે.

શ્રીમદ્ના પદોનો ભાવાર્થ લખવામાં બને તેટલી કાળજી રાખી છે. “લણ્યો ભૂલે અને તારો દુખે.” વા ચાલતાં પ્રમાદથી સખલન થઈ જાય, એ ન્યાયની પેઠે, શ્રીમદ્ના પદોમાં મતિમાંથથી વા પ્રમાદદોષથી જે સખલન થયું હોય તેની સજ્જન પુરૂષો પાસે ક્ષમા માગું છું અને તત્સંબંધી મિથ્યાદુષ્ટદર્શિ છું. શ્રીમદ્ના આશયો સમુદ્રની પેઠે ઘણા ગંભીર છે તેમાંથી સાર ખેંચવો એ અતિ દુર્ઘટ કાર્ય છે. તેમના પદોનો ભાવાર્થ લખતાં દેશ-કાલ આજીઆજીના સંયોગો અને આત્માની તે વખતની પરિણતિ, એ સર્વની અસર તે વખતે થઈ હોય એમ સુરા વાચકો સમજી શકશે. કોઈપણ ગ્રન્થ વાંચતાં પહેલાં તે લેખક કેવી સ્થિતિમાં મૂકાયો હતો અને આજીઆજીના કેવા સંયોગો તેને મળ્યા હતા, કેવી સ્થિતિમાં તેનો આત્મા વર્તતો હતો એ જાણવામાં આવે તો જ લેખકના હૃદયનો સાર ખેંચી શકાય. લેખકના લેખો વાંચીને સાક્ષરો, તે પુરૂષ કઈ સ્થિતિમાં હતો, તેની આજીઆજીના કેવા સંયોગો હતા તથા તે વખતમાં તે કેવા વિચાર વાતાવરણના સંબંધમાં હતો, તે સુધારક હતો કે કેમ? તે સર્વને જાણીને લેખકના જીવન વૃત્તાંતની મૂર્તિ ઘડી કાઢે છે; તેમ શ્રીમદ્નાં પદો વાંચીને તેમના આત્માની કેવી દશા હશે? આજીઆજીના દેશકાલપરત્વે કેવા સંયોગોમાં તે મૂકાયા હશે? તે સંબંધી તર્કણ કરીને તેમનું જીવનવૃત્તાંત પંડિતો તારવી શકે છે.

તેમના પદોનો ભાવાર્થ લખતાં, પહેલાં શબ્દચાતુર્ય કરતાં ભાવ-પ્રાધાન્ય લાવવાની ઘણી જરૂર છે. તત્પદોમાંથી ભાવ ખેંચીને વાચકોની આગળ તાત્પર્યાર્થ મૂકી દેવો તે અતિ દુર્ઘટ કાર્ય છે. પદોનો સિધો

(૧૪)

અર્થે અમુક હોય છે અને તેનો લક્ષ્યાર્થ અમુક હોય છે. ષક્કજ રાખ્દનો યૌગિકાર્થ તો દેડકું વગેરે થાય છે પણ રૂઢચર્થ તો કમલ થાય છે, તે પ્રમાણે શ્રીમદ્ના હૃદયારાયપ્રમાણે પદોનો ભાવાર્થ ખેંચવો એજ લેખકોતું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. એટલું તો કહેવું પડે છે કે, શ્રીમદ્ અધ્યાત્મજ્ઞાનના રસિક હતા, અધ્યાત્મપક્ષ એજ એમના હૃદયનો મુખ્ય-માન્ય સિદ્ધાંત હતો, તેથી તેઓ અધ્યાત્મમાં ઉંડા ઉતરીને આંતરિક પાત્રોની જે જે યોજના કરીને બોલ્યા છે તેનો સારાંશ તો અધ્યાત્મજ્ઞાનનો રસિક-નિવૃત્તિપરાયણ કોઈ જ્ઞાની મુનીશ્વર-બહાર લાવી શકે, પણ જે વ્યવહારમાર્ગનો મુખ્ય આગ્રહી હોય અને અધ્યાત્મમાર્ગથી સામાન્ય રૂચિવાળો છુવ હોય, તે શ્રીમદ્ના પદો ઉપર ભાવાર્થ લખે તો તે પોતાના વિચારોની મૂર્તિ ઘડવામાં શ્રીમદ્ના પદોનો ઉપયોગ કરી શકે. જેણે ઘણું અધ્યાત્મશાસ્ત્રોતું મનન કર્યું હોય અને જેણે અધ્યાત્મરસમાં પોતાના આત્માને રસીયો કર્યો હોય તે મહાપુરૂષ શ્રીમદ્ના પદોનો ભાવાર્થ લખવા બેસે તો કંઈક નવ્યાનુભવરસતાને રસી શકે. શ્રીમદ્ના પદોઉપર અત્યંત પ્રેમ હોય તે મહાપુરૂષખરેખર આધ્યાત્મિક પદોના જ્ઞાનબળવડે શ્રીમદ્ના હૃદય પાસે જઈને પદ-વાચ્યાર્થાનુભવાર્થનો પ્રકાશ કરી શકે છે.

મૂળ ગ્રન્થકાર કરતાં ટીકાકારમાં ઘણું જ્ઞાન હોય તો મૂળ ભાવનો તે ટીકામાં સારી રીતે પ્રકાશ કરી શકે છે. સામાન્ય બાબતને પણ ટીકાકાર જ્ઞે જ્ઞાની હોય તો ઉત્તમ રૂપમાં લાવી મૂકે છે. શ્રીમદ્ના હૃદયનો ખરેખર પરિપૂર્ણ ભાવ પ્રકાશવો એ તો સામાન્ય મનુષ્યોની શક્તિબહાર છે.

શ્રીમદ્ના પદોનો ભાવાર્થ લખવાનું સાહસ મારાથી કરાયું છે તેમાં શુભે યથાશક્તિયત્નીયં એ ન્યાયનું અવલંબન કરવામાં આવ્યું છે. શ્રીમદ્ની ચોવીશી અને પદોઉપર મને પહેલાંથી અત્યંત પ્રેમ હતો. શ્રીમદ્ના પદો વાંચતાં અને શ્રવણ કરતાં મારું મન તેમાં લીન થઈ જતું, તેથી શ્રીમદ્ના પદોનો યથામતિ અને યથાશક્તિવડે ભાવાર્થ લખવાનો પ્રયાસ થયો તેમાં તેમની ભક્તિએ મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો છે. શ્રીમદ્ માનતુંગસૂરિ પણ કહે છે કે;

વસંતતિલકાવૃત્તમ્.

અલ્પશ્રુતં શ્રુતવતાં પરિહાસ ધામ, સ્વદ્ભક્તિરેવ મુખરી કુરુતે વલ્ગનમામ્ ।
યત્ કોકિલઃ કિલમધૌ મપુરં વિરોત્તિ, તદ્ધારુચાત્રકલિકાનિકરૈકહેતુઃ ॥ ૬ ॥

(ભક્તમરસ્તોત્ર)

(૧૫)

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીની ભક્તિવડે-પદોનો ભાવાર્થ લખતાં જે કંઈ તેમના હૃદયભાવનો પ્રકાશ થયો હોય, તેો સમજવું કે તેમની ભક્તિતુંજ તે ક્ષણ છે. શ્રીમદ્ના પદોનો ભાવાર્થ લખતીવખતે પ્રથમ શ્રીમદ્તું પાંચ મિનિટ લગભગ ધ્યાન ધરવામાં આવતું હતું અને કહેવામાં આવતું હતું કે “હે પૂજ્ય ! તમારા હૃદયનો ભાવ મારા હૃદયમાં પ્રકાશિત થાઓ અને પદોના તાત્પર્યાર્થ ઘરાઘર લખાઓ.” આપ્રમાણે હૃદયથી પ્રાર્થના થયાબાદ શિશાપેન પોતાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થતી હતી. આનન્દધનજીના પદોના આશયસંબન્ધી એક વિદ્વાન્ લખે છે કે—

ભાગ્ય આનન્દધનતળો, અતિ ગંમીર ઉદાર ।

બાલક બાંછ પસારીને, કહે ઉદ્ધિ વિસ્તાર ॥

શ્રીમદ્ના આશયો જાણવામાટે શ્રીમદ્ના પદોનું અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના આધારે ઘણું મનન જોઈએ. જૈનાગમાધ્યાત્મશૈલીથી શ્રીમદ્નો આશય સમજવાની જરૂર છે. જૈનાગમોથી અવિરૂદ્ધપણે તેઓએ અધ્યાત્મસંબન્ધી ઉદ્દગારો કાઢેલા છે, એટલું પહેલાં લક્ષ્યમાં લેઈને પશ્ચાત્ તેનો અર્થ સમજવો જોઈએ. આગમોથી અવિરૂદ્ધપણે અમોએ યથામતિએ શ્રીમદ્ના પદોઉપર ભાવાર્થ લખ્યો છે. શબ્દોનો અર્થ પણ આગમોથી અવિરૂદ્ધપણે લખવા પ્રયત્ન કર્યો છે. જે કંઈ લખવામાં આવે છે તેની અસર દુનિયાના મનુષ્યોને થયાવિના રહેતી નથી. લેખો, એ લેખકની પાછળની જીવતીઅક્ષરપ્રતિમાઓ છે. તેની અસર પાછળના મનુષ્યોપર થયાવિના રહેતી નથી. શ્રીમદ્ના ઉત્તમ પદોની ઉત્તમ અસર જગતઉપર બહુકાલપર્યન્ત થયા કરશે. શ્રીમદ્ના વિચારો, એ પંડિતોનું ઉત્તમ ભોજન છે. શ્રીમદ્ના પદો, એ સજ્જનપુરુષોનો આગ છે. આગમાં જેમ અનેક પ્રકારનાં પુષ્પો હોય છે તેમ શ્રીમદ્ના પદોમાં પણ ભક્તિઆદિ અનેક રસો ઝળકી રહ્યા છે. શ્રીમદ્ના પદોની કિમ્મત તેમની પાછળની દુનિયા આંકવા સમર્થ થઈ છે. શ્રીમદ્ના વખતમાં શ્રીમદ્ના પદોની અને તેમની ‘મહત્તા, એકીઅવાજે માન્ય થઈ નહતી; એ તો વાત ખરી છે કે મનુષ્યના ગુણોની કિમ્મત પાછળથી થાય છે. શ્રીમદ્ પોતાની પાછળ પદરૂપે ઉત્તમ વારસો મૂકી ગયા છે. એમના પદોની અસર દુનિયાને સારી થવાની અને તેથી દુનિયાને સારો લાભ મળી શકવાનો. એમણે પોતાની પાછળ પદોરૂપ અમૃત મૂક્યું છે તેથી તેમના ઉપકારતું જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું થોડું છે. શ્રીમદ્ પોતાના વિચારોથી હાલ જીવતાજ છે! કર્તવ્યનામના પુસ્તકમાં એક લેખકે જણાવ્યું છે કે—“અન્ય એ એક જીવતો અવાજ છે, એ પૃથ્વીની

(૧૬)

સપાટીઉપર ચાલતો એક આત્મા છે. આપણુથી દેશ અને કાલપરત્વે ભુદા પડેલા પુરૂષનો તે જીવતો વિચાર રહે છે. મનુષ્યો જતા રહે છે, સ્મરણચિહ્નરૂપી ગુહસ્તંભ વગેરે પડી જઈ રજકણુ થઈ જાય છે, પણ જે કંઈ રહે છે અને આપણા જીવન પછી પણ ટકી રહે છે તે મનુષ્યવિચાર છે. પ્લેટો એટલે શું? તેને તો મૃત્તિકારૂપ થયાને ઘણો સમય થયો પણ તેના વિચાર અને કૃત્યો હજી હયાત છે. દુષ્ટ ગ્રન્થો નીતિને વિષરૂપ છે અને તે દુષ્ટ પરિણામજ દેલાવ્યા કરે છે. લખેલા ગ્રન્થો હુમેશ રહે છે. હાનિકારક ગ્રન્થકારો કબરમાં સુએ છે ત્યારે પણ પેટીદરપેટી આગામીની પ્રબળતા આત્માનો ઘાત કરે છે. સારો ગ્રન્થ જીવનને ખબતના જેવો છે અને નકારો ગ્રન્થ એક અતિ પીડાકારક રાક્ષસ સમાન છે. સારા ગ્રન્થો પ્રામાણિકપણું, સત્યતા અને સદાચાર શિખવે છે. ગ્રન્થકારો મરણુ પામે છે પણ તેમના ગ્રન્થો જીવ્યા કરે છે. પુસ્તકોમાં કંઈ અમરત્વનો અંશ રહેલો હોય છે. કાળેકરી પુરાતની વસ્તુઓ નાશ પામે છે પણ પુસ્તકો જીવતાં રહે છે. મહાન્ વિચારો કાળના આરામાં આવતા નથી; તેઓ સેંકડો વર્ષપર તેમના ઉત્પન્ન-કર્તાના મગજની બહાર નીકળીને પુસ્તકના પાનાઉપર કોરાયા તે વેળાએ તે જેવા તાબ હતા તેવાજ તેઓ આજ તાબ છે. ગતકાળમાં જે પુરૂષોએ જેવું વિચાર્યું અને કહ્યું તે આજ પણ છાપેલાં પૃષ્ઠઉપરથી તેવાજ તેજ પ્રકારે છે.” (સદ્ગતન) હુલ્કલિટ કહે છે કે “પુસ્તકો આપણી હૃદયગ્રંથિની સાથે ગુંથાઈ જાય છે. સારાં પુસ્તક ઉત્તમ મિત્ર ગણાય છે. શેક્સપિયર હજી મુએ નથી. ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં તેના શરીરને દાટવામાં આવ્યું ખરું, પણ તેનું મન ટચુડરવંશના સમયમાં જેવું જાગ્રત હતું અને તેના વિચારો જેવા દીર્ઘદર્શી હતા, તેવાને તેવાજ આજ પણ ઈંગ્લાંડમાં તેના વિચારો પોષાય છે અને તેનું મન સજીવ છે.” (સદ્ગતન.)

અધ્યાં પુસ્તકોમાં અધ્યાત્મશાસ્ત્ર એ મહાન્ શાસ્ત્ર ગણાય છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોમાં ઝીલનારા પુરૂષોના હૃદયની વાનગી એ તેમણે ગાયેલાં પદો છે. એ પદોમાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો નિયોજ તરતો જણાય છે. શ્રીમદ્દ્વના પદોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન, ભક્તિજ્ઞાન અને યોગજ્ઞાનનાં ઉંડાં રહસ્યો સમાયાં છે. તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનકોટીના મહાન્ પુરૂષ હતા. તેઓ અક્ષરદેહે અને કીર્તિદેહે સદાકાલ જીવતા છે. તેમનાં પદોરૂપ કલ્પવૃક્ષોની સમ્યગ્રીતે ઉપાસના કરવામાં આવે તો ઇચ્છિતફલની પ્રાપ્તિ થયાવિના રહે નહી. શ્રીમદ્દ્વના પદોનો ભાવાર્થ લખતાં હજી પરિપૂર્ણ સન્તોષ થતો નથી; કારણ કે જેટલું પરામાં પ્રકટે છે તેટલું વૈખરીમાં આવી શકતું નથી.

(૧૭)

શ્રીમદ્દનાં પદોનો ભાવાર્થ જેમ અને તેમ સરલભાષામાં લખાય એવો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. પદોનો ભાવાર્થ લખતાં સ્થિરતાયોગે હૃદયમાં પ્રકટેલા વિચારોના ઉભરાઓ બહાર કાઢવા પ્રયત્ન કર્યો છે. અધ્યાત્મવિષયસંબંધી દરેક પદો હોવાથી પુનરુક્તિદોષ આવવાનો સંભવ રહે છે, કિન્તુ સજ્જનોએ સમજવું કે આત્માને ઉદ્દેશી અધ્યાત્મ-વૈરાગ્યાદિસંબંધે પુનઃ પુનઃ લખવાથી પુનરુક્તિદોષ ગણાતો નથી. અધ્યાત્મના વિષયોસંબંધી પદોમાં ઘણું ગાંભીર્ય રહ્યું હોય છે. લેખકો પોતપોતાની બુદ્ધ્યનુસાર ભાવાર્થ આકર્ષવા પ્રયત્ન કરે છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનના પદોનો ભાવાર્થ સાગરસમાન છે, તેમાં ઉંડા ઉતરીને રત્નો કાઢવા શાની પુરૂષો પ્રયત્ન કરે છે.

છેવટે સન્તોને પ્રાર્થના કે, શ્રીમદ્ આનન્દધનના પદોદ્ધારા દુનિયાનું ભલું કરવામાં જે કંઈ મારાથી સાઝ લખાયું હોય તેની અનુમોદના કરશો અને આખી દુનિયામાં ઘેર ઘેર શ્રીમદ્દના વિચારો ફેલાય એવો પ્રયત્ન કરવામાં પ્રવૃત્ત થશો; અને તેમ કરી અન્યોને સાહાય્ય આપશો.

અમદાવાદ. }
પોશ ૧૯૧૧ સં. ૧૯૧૯. }

લી.
બુદ્ધિસાગર.

અધ્યાત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા.

(મૂળ ગ્રન્થની ભૂમિકારૂપે)

આ પદો અધ્યાત્મજ્ઞાનસંગ્રહની હોવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાનપરત્વે કેટલાક વિચારો જણાવવા યોગ્ય જણાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સમાવેશ શ્રી દ્રવ્યાપુયોગમાં થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનના બે ભેદ છે. લૌકિકઅધ્યાત્મજ્ઞાન અને લોકોત્તરઅધ્યાત્મજ્ઞાન. લૌકિકઅધ્યાત્મજ્ઞાનના માનનારાઓ એકાન્તવાદીઓ હોય છે અને એનેકાન્તવાદીઓ લોકોત્તરઅધ્યાત્મજ્ઞાનને સ્વીકારે છે. શ્રીવીરપ્રભુએ સમવસરણુમાં બેસીને લોકોત્તર અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ દીધો છે અને તેને ગણુધરોએ ઝીલ્યો છે. હાલ ગણુધરના શિષ્યોની પરંપરાએ સંસ્કૃત, માગધી, ગુજરાતી આદિ ભાષામાં અધ્યાત્મજ્ઞાન આપ્યું છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમાદિ ભાવમાં સમાવેશ થાય છે. કાલથકી અધ્યાત્મજ્ઞાન-તીર્થકરોના પ્રવાહની અપેક્ષાએ-અનાદિકાલથી છે. દ્રવ્યથકી આત્મામાં અધ્યાત્મજ્ઞાન રહે છે. ક્ષેત્રથકી પાંચ ભરત, પાંચ અરવત અને પાંચ મહાવિદેહ એ પત્રર ક્ષેત્રમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રકટે છે. ભાવથકી ક્ષયોપશમાદિભાવે પ્રકટે છે. શ્રુતજ્ઞાનમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સમાવેશ થાય છે. યોગ્ય મુનિયો પાસેથી અધ્યાત્મજ્ઞાન ગ્રહણુ કરાય છે. યોગ્ય એવા આત્માઓથી અધ્યાત્મજ્ઞાન ગ્રહણુ કરાય છે. યોગ્ય એવું અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર, યોગ્ય એવી વિધિવડે ગ્રહણુ કરાય છે. જે આસન્નભચ્છવે હોય છે તેમને અધ્યાત્મજ્ઞાનની શ્રદ્ધા અને અધ્યાત્મપ્રવૃત્તિ થાય છે. પાત્રની પરીક્ષા કરીને ગુરુઓ પોતાના શિષ્યોને અધ્યાત્મજ્ઞાન આપે છે. દુનિયા મોજશોખમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને બાહ્યપદાર્થોના ભોગ અને ઉપભોગમાં આનંદ માને છે, પણ દુનિયાના કોઈ મનુષ્યે છેલ્લી વખતે બાહ્યભોગથી સંતોષ દર્શાવ્યો નથી. દુનિયાના પદાર્થોમાં વૃત્તિના અનુસારે સુખ-દુઃખની કલપના કર્યા કરે છે. પ્રોફેસર સેસિલ કથે છે કે “ખરો ધર્મ આધ્યાત્મિક જીવન, આધ્યાત્મિક સ્વચ્છતા, અને આધ્યાત્મિક કેળવણી છે અને જે કોઈ પુરૂષમાં એ વાસ્તવિક હોય છે તેને દરેક સ્વચ્છ અને સત્ કાર્યમાટે ખાસ ઉત્તેજનની પુષ્ટિ મળે છે, તોપણ આપણે સર્વને આ દુનિયાનો ત્યાગ કરવાનો છે.” “મૃત્યુ સર્વને આવે છે, આપણે દરરોજ આપણા દાંતવડે કબર ખોદીએ છીએ” મોટા સાઈરસે પોતાની કબરપર આ શબ્દો મૂકાયા હતા. “અરે મનુષ્ય! તું ગમે તે હોય અને ગમે તે સ્થળેથી આવતો હોય તોપણ ધરાની રાજ્યનો સ્થાપનાર હું સાઈરસ છું. આજે યોડી માટી મારા શરીરનું આચ્છાદન કરે છે તેની તું અદેખાઈ કરતો મા.”

(૧૯)

જે મનુષ્યોની અભિલાષા નિઃસીમ હોય છે અને જેઓ આખરે પોતાની મહેચ્છાપર મર્યાદા મૂકતી જીવે છે તેમના મનમાં નિરાશા આવે છે; હવે વધારે રાજ્ય જીતવાનાં રહ્યાં નહિ એવા વિચારથી એલેકઝેન્ડરે રૂદન કર્યું. મહામદ ગિઝની-હિન્દુસ્તાનના પ્રથમ મુસલમાનવિજયિની પણ એવીજ હકીકત હતી. તેને માલુમ પડ્યું કે હવે હું મરીજવાનો છું ત્યારે તેણે રત્ન અને સુવર્ણના સર્વ ખજાના પોતાની આગળ મૂકવા હુકમ કીધો. તેણે તે જ્યાં ત્યારે તે એક બાળકની પેઠે રોયો. તેણે કહ્યું “અરેરે! આ ખજાના મેળવવા મેં કેટલા બધા શારીરિક અને માનસિક ભય સહન કર્યા છે, અને તેનું રક્ષણ કરવા કેટલી બધી સંભાળ લીધી છે! અને હવે હું મરવાની અને તેને છોડીને જતા રહેવાની તૈયારીમાં છું” તેને તેના મહેલમાં દાટયો; જ્યાં તેના દુઃખી આત્મા ભૂતની પેઠે ભટકે છે એમ પાછળ લોકો ધારતા હતા. આથી સમજવાતું કે મનુષ્યની જીવિતી ખરા સુખને ભોગવવામાટે હોવી જોઈએ. ખરું સુખ તો ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના પ્રાપ્ત થતું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના મનુષ્ય અંધારામાં સુખની શોધ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે પૂર્વે અનેક મહાત્માઓએ ખરું સુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે. આ ઉપરથી ખરા સુખની પ્રાપ્તિમાટે અધ્યાત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે.

દુનિયામાં અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ધર્મમૂળ વિના કોઈ દર્શનરૂપ વૃક્ષ ટકી શકતું નથી. આત્મિક જ્ઞાન થયા વિના વિષયોને જીતી ધર્મનું મૂળ શકાતા નથી. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય અધ્યાત્મસાર ગ્રંથમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનને સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનમાં ઉત્તમ માને છે. શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રાચાર્ય પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઉત્તમતા સ્વીકારે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી મન વાલી અને કાયાના યોગની શુદ્ધતા થાય છે. જગત્માં ચિન્તામણિ રત્નસમાન અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રતાપે ભારતદેશની ભૂમિ ઉત્તમ ગણાય છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં બહિર્વિદ્યાના યોગે બાહોત્તરિ દેખાય છે, કિન્તુ આંતરિક ઉત્તરિના અભાવે દયાઆદિના સિદ્ધાન્તોનો વિશેષ પ્રમાણમાં ફેલાવો થયો નથી. જે જે કાલમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનપરથી લોકોની વૃત્તિ હઠી જાય છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજનારાઓ ઉપર તિરસ્કાર છૂટે છે તે તે કાલમાં ભારતમાં અનેક યુદ્ધો, કલેશો અને કુસંપ દેખાવ આપે છે. મનુષ્યોનો અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં પ્રવેશ થવો મહાદુર્લભ છે. કેટલાક અધ્યાત્મજ્ઞાનનું ખંડન કરે છે તેનું કારણ એ છે કે, તેઓએ અધ્યાત્મજ્ઞાનરસનું આસ્વાદન કર્યું હોતું નથી. કેટલાક મનુષ્યો કોઈ

(૨૦)

અધ્યાત્મનામધારક મનુષ્યના દુરાચરણને દેખી એમ બોલવા મંડી જાય છે કે, “ અધ્યાત્મજ્ઞાન વા નિશ્ચયવાદી થવાથી ભ્રષ્ટ થવાય છે. ” પણ આમ બોલનારાઓને ઉત્તરમાં કહેવું પડે છે કે, આચાર અને સુવિચારથી ભ્રષ્ટ થવામાં અધ્યાત્મજ્ઞાન પોતાની શક્તિ કદી વાપરતું નથી; અધ્યાત્મજ્ઞાનથી તો દુરાચાર અને ભ્રષ્ટ વિચારનો નાશ થાય છે, તેમ છતાં કોઈના દુરાચારો અને મલીન વિચારો થાય તો તેને લાગેલા કર્મનો ઉદય સમજવો. મોહનીય કર્મતું જોર વિશેષ હોય છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનબળ અદ્ય હોય છે તો મોહનીય કર્મના વશમાં મનુષ્ય ફસાઈ જાય છે. કેટલાક મોહનીય કર્મના ઉદયથી અધ્યાત્મજ્ઞાન વા નિશ્ચયને માન આપતા નથી અને અધ્યાત્મજ્ઞાનઉપર તિરસ્કાર બતાવે છે તેવાઓ પણ અનાચારી, ભ્રષ્ટાચારી, ક્રોધી, નિન્દક, કલેશ કરનાર અને અશાન્તિ ફેલાવનારા જણાય છે તો તેમાં વ્યવહારધર્મનો દોષ નથી. વ્યવહારચારિત્રથી અનીતિ અને મન, વાણી અને કાયાના દોષોનો નાશ થાય છે, તેમ છતાં કોઈ વ્યવહારચારિત્ર ક્રિયાને એકાન્તે માનનારમાં અનીતિનાં આચરણ દેખવામાં આવે છે તેમાં કંઈ ક્રિયાવ્યવહારનો દોષ ગણી શકાય નહિ, પણ તે વ્યવહારચારિત્ર ધારકને પ્રમાદ જ દોષરૂપ છે; તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનને પ્રમાદ થવાથી તે દોષી ગણી શકાય પણ તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન વા નિશ્ચયજ્ઞાન ઉપર દોષનો આરોપ મૂકી શકાય નહિ.

કેટલાક કહે છે કે અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાથી ક્રિયાઉપર શ્રદ્ધારૂપ રૂચિ રહેતી નથી,--આમ બોલનારાઓ અધ્યા-ક્રિયાશુદ્ધિ. ત્મજ્ઞાન વા ક્રિયાતું સ્વરૂપ સ્પષ્ટરીત્યા સમજી શક્યા નથી. ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાની ધર્મક્રિયાઓનાં રહસ્યો સ્પષ્ટ જાણી શકાતાં નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના ધર્મની ક્રિયાઓ કરવાથી, વાણી અને કાયાના યોગની શુદ્ધિ કરવા કોઈપણ મનુષ્ય સમર્થ થતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનતું સ્વરૂપ જોએ સમજે છે તેઓના હૃદયમાં શાન્તરસ પ્રગટવાની આશા રહે છે, પણ જોએ અધ્યાત્મજ્ઞાનઉપર દ્વેષ કરીને તેતું ખંડન કરે છે તેઓના હૃદયમાં શાંતરસની ભાવના નહિ પ્રગટતાં નિન્દા, મારામારી, વિતંડાવાદ અને કષાયની વૃત્તિ દેખવામાં આવે તો તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

જૈનદર્શનમાં જે મોટા મોટા વિક્ષાનો થયા છે તેમનાં પુસ્તકો વાંચીએ છીએ તો તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનરસના ઉભરાઓ માલુમ પડે છે. કુંદકુંદાચાર્ય કે જે દિગંબર આચાર્ય કહેવાય છે તેમાં પ્રાયઃ મધ્યસ્થ શુણુ દેખાય છે તે પણ

અધ્યાત્મજ્ઞાન
અને જૈનાગમેા.

(૨૧)

અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રતાપેજ સમજવું. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહૈમચંદ્રાચાર્ય અને દેવેન્દ્રસૂરિનાં હૃદય પણ અધ્યાત્મરંગથી રંગાયાં હતાં. પત્રવણુ-સૂત્રના કર્તા શ્યામાચાર્ય અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં રંગાયા હતા. પત્રવણુસૂત્રમાં દ્રવ્યાનુયોગની ઘણી વ્યાખ્યા આવે છે. દ્રવ્યાનુયોગને પણ અપેક્ષાએ અધ્યાત્મજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનવિના અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ઉતરી શકાતું નથી. ભગવતીસૂત્રમાં પણ વિશેષ ભાગે દ્રવ્યાનુયોગની અને અધ્યાત્મજ્ઞાનની વ્યાખ્યા જ્ઞેવામાં આવે છે. આત્માના સંબંધી જે જે કથવામાં આવ્યું હોય તે તે સર્વને અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં સમાવેશ થાય છે. આત્મામાં રહેલાં મતિ આદિ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનનાં પ્રતિપાદન કરનાર પુસ્તકોનો પણ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં સમાવેશ થાય છે. કર્મઞ્ચ, કર્મપયરી વગેરે ઞ્ચોથી પણ આત્માના સ્વરૂપનો અવબોધ થાય છે, માટે તે તે ઞ્ચોનો પણ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં સમાવેશ કરી શકાય છે. આચારંગસૂત્ર, સૂચકાંગસૂત્ર, સ્થાનાંગસૂત્ર, ઉત્તરાધ્યયન, નંદીસૂત્ર, કલ્પસૂત્ર, અનુયોગદ્વાર, વિશેષાવશ્યક વિગેરે પિસ્તાલીશ આગમોમાં જ્યાં ત્યાં અધ્યાત્મજ્ઞાન જળકી રહ્યું છે. શ્રીહૃરિભદ્રસૂરિકૃત યોગદષ્ટિસમુચ્ચય અને યોગચિન્દુ વગેરે ઞ્ચોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઉભરાઓ દેખાય છે. શ્રીઉમાસ્વાતિવાચકના તત્વાર્થસૂત્ર અને પ્રશમરતિ પ્રકરણુ વગેરે ઞ્ચોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન ભર્યું છે. જૈન ચેતાંબર શાસ્ત્રોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો રસ ઘણો ભર્યો છે. શ્રીમાત્ મુનિસુન્દરસૂરિજીએ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ રચીને અધ્યાત્મજ્ઞાનની અત્યંત આવર્યકતા છે એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ આ કાલમાં થઈ શકે છે કે નહિ તે જ્ઞેવાતું છે. કેટલાક આલજીવો કહે છે કે, “આ કાલમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી, અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તો આરમા અગર તેરમા ગુણુસ્થાનકમાં થાય છે.” આ પ્રમાણે બોલનારા-આલજીવો ઉત્સૂત્રભાષણુ કરવા દોરાય છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી અધ્યાત્મસારઞ્ચ-થમાં કહે છે કે “ચોથા ગુણુસ્થાનકથી અધ્યાત્મની પ્રાપ્તિ થાય છે.” જડ અને ચેતનનો ભેદ પડે એવા પ્રકારના જ્ઞાનને ભેદજ્ઞાન કહે છે. ભેદજ્ઞાન કહો વા અધ્યાત્મજ્ઞાન કહો, સારાંશ કે અધ્યાત્મજ્ઞાન વા ભેદજ્ઞાન એકજ છે. ચોથા ગુણુસ્થાનક કરતાં પાંચમા ગુણુસ્થાનકમાં વિશેષ પ્રકારે અધ્યાત્મદષ્ટિ ખીલી શકે છે. પાંચમા ગુણુસ્થાનક કરતાં છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનકમાં વિશેષતઃ અધ્યાત્મદષ્ટિ ખીલી શકે છે. છઠ્ઠા કરતાં સાતમામાં વિશેષ પ્રકારે અધ્યાત્મદષ્ટિ ખીલી શકે છે. મૈત્રી, પ્રમોદ,

વર્તમાનકાલ-
માં અધ્યાત્મ-
ની અસ્તિતા.

(૨૨)

મધ્યસ્થ અને કાંઈપણ ભાવના તથા અનિત્યાદિ ધાર ભાવનાનો પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં સમાવેશ થાય છે. મનોગુપ્તિનો અધ્યાત્મમાં સમાવેશ થાય છે. આ કાલમાં મનોગુપ્તિની સાધનાને શાસ્ત્રોમાં કથી છે. મનોગુપ્તિની સાધનારૂપ અધ્યાત્મચારિત્ર આ કાલમાં અસુક હુદતું છે; તેનો જે અપલાપ કરે છે તે ઉત્સુત્રભાષણ કરે છે. આ કાલમાં સાતમા ગુણુસ્થાનકસુધી ગમન કરી શકાય છે. આત્માના અધ્યવસાયની શુદ્ધિ તેજ આનંતરિક અધ્યાત્મચારિત્ર કહેવાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરીને અધ્યાત્મચારિત્ર પ્રાપ્ત કરતું જોઈએ.

નવતત્ત્વનો સાત નયથી અભ્યાસ કરવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. નવતત્ત્વના જ્ઞાનને અધ્યાત્મજ્ઞાનજ કહેવામાં આવે છે. ઉપમિતિભવપ્રપંચ ગ્રંથમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની ખુમારીજ અવલોકવામાં આવે છે. ઉપમિતિભવપ્રપંચ બનાવનાર આ પંચમકાળમાં થઈ ગયા છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય “ નિશ્ચયદષ્ટિ ચિત્ત ધરીજી આવે જે વ્યવહાર ” આ વચનથી અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ નિશ્ચયદષ્ટિ ધારણ કરવાતું આ કાલના મનુષ્યોને શિક્ષણ આપે છે; તેથી આ કાલમાં ચોથા ગુણુસ્થાનકથી અધ્યાત્મજ્ઞાનની સાધના સાધી શકાય છે એમ નિશ્ચય થાય છે.

જૈન શ્વેતાંબર વર્ગમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનને વિશેષતઃ પ્રકાશમાં લાવનાર શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય છે. અધ્યાત્મોપનિષત્, અધ્યાત્મમતપરીક્ષા, આદિ ગ્રંથોના પ્રણેતાને આખી શ્વેતાંબર જૈન ડોમ પૂજ્યમુદ્ધિથી જુએ છે. તેઓએ જેવી રીતે વ્યવહારક્રિયાની પુષ્ટિ કરી છે તેજ પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનની પણ પુષ્ટિ કરી છે, અને આ કાલમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની ગુણુસ્થાનકની અપેક્ષાએ પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે એમ સ્વીકાર્યું છે; તેથી હવે અધ્યાત્મજ્ઞાનને નિશ્ચય મત કહી કેટલાક એકાન્તે વ્યવહારનયનેજ માને છે તેમને પણ અધ્યાત્મજ્ઞાન સ્વીકાર્યાવિના છૂટકો થવાનો નથી. એકાન્ત વ્યવહારનયનેજ માનતાં મિધ્યાત્વ લાગે છે, તેમ એકાન્ત નિશ્ચયનયને માનતાં મિધ્યાત્વ લાગે છે. વ્યવહારવાદીઓએ અધ્યાત્મજ્ઞાન વા નિશ્ચયનયની વ્યાખ્યા સાંભળતાં ભડકતું ન જોઈએ. વ્યવહાર અને નિશ્ચયનય માન્યાવિના સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવાની નથી. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો પોતાતું કાર્ય બજાવે છે. ક્રિયાની શૈલી જણાવનાર આચારાંગાદિ શાસ્ત્રોની જેટલી આવશ્યકતા છે તેટલીજ આવશ્યકતાને સિદ્ધ કરનાર અધ્યાત્મશાસ્ત્રો છે. જ્ઞાનવિના ક્રિયાની સિદ્ધિ થતી નથી. “ પ્રથમ જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ ક્રિયા કરવી જોઈએ. ” આમ કહેવામાં ગંભીર રહસ્ય છે.

(૨૩)

ક્રિયાઓનાં રહસ્ય સમજ્યાવિના ક્રિયાઓમાં મનુષ્યોને રસ પડતો નથી અને ક્રિયાઓને સમ્યગ્પણે આચરી પણ શકાતી નથી, તેથી ક્રિયાઓનું જ્ઞાન પ્રથમ કરવામાં આવે છે તો જ ધર્મની ક્રિયાઓમાં સરસતા અનુભવાય છે; ઇત્યાદિ અનેક હેતુઓથી જ્ઞાનને પ્રથમ નંબરે મૂકવામાં આવ્યું છે. આત્માને ઉદ્દેશીને અર્થાત્ આત્માની શુદ્ધિ માટે દરેક ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે, તેથી પ્રથમ આત્માને જાણવો જોઈએ, જે આત્માને ઉદ્દેશી ધર્મક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે તે આત્માનું સ્વરૂપ સમજવામાં નહિ આવે તો ‘વરવિનાની જાનની પેઠે’ ક્રિયાઓનું કૃણ બરાબર બેસી શકે નહિ અને કેને માટે, કોણ, કેવા કારણથી, ક્રિયા કરે છે ઇત્યાદિ સમજવામાં નહિ આવે તો તરફેતુ અને અમૃતક્રિયાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ, માટે પ્રથમ આત્માના સ્વરૂપને જાણવા માટે અધ્યાત્મજ્ઞાનધારક શાસ્ત્રોની અને આત્મજ્ઞાનની અનન્ત-ગણી આવરણકતા સિદ્ધ કરે છે. આ સંબંધીમાં શાસ્ત્રપ્રમાણ્યુ યુક્તિથી વિચાર કરવામાં આવે છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી દુનિયામાં શાંતિનું રાજ્ય પ્રવર્તે છે. અધ્યાત્મ-જ્ઞાનથી મનુષ્યો પોતાના આત્મા તરફ વળે છે અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રોની ઉપયોગિતા. આહોપાધિનો સંગ ત્યજે છે. જગતમાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રોને ફેલાવો કરવામાં આવે તો મનુષ્યોના આચારોમાં સુધારો થાય. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો આત્મામાં સુખ છે એમ પ્રતિપાદન કરે છે અને આત્માનું પ્રભુત્વ દર્શાવે છે. જે જે શાસ્ત્રો આત્માની શક્તિઓનો વિકાસ કરવાનું જણાવે છે તે તે શાસ્ત્રોને આધ્યાત્મિક-સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવે છે. આધ્યાત્મિકશાસ્ત્રોથી દુનિયામાં ભક્તિ-પ્રેમ-અને દયાનાં ઝરણાં વહે છે. આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યાવિના ધર્મભાગે પ્રતિ દુનિયાનું આકર્ષણ થતું નથી. આત્માના અસ્તિત્વને પ્રતિપાદન કરીને આત્માના સહગુણોની દિશા દેખાડનારાં શાસ્ત્રો ખરેખર દુનિયામાં શાંતિના મેઘો અને કલ્પવૃક્ષની ઉપમાને ધારણ કરે છે. અનેક પ્રકારના સહગુણોને પ્રગટ કરવાની ભૂમિ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર છે. પ્રાચીન આત્મકુલકાંત્રમાં લખ્યું છે કે—

ગાથા,

દમ સમ સમત્તમિત્તી-સંવેગ વિવેચ તિગ્વનિગ્વેયા ॥

एण्य गूढ अण्पावबोह बीयस्स अंकुरा ॥ ૧ ॥

“દમ-સમ-સમત્તવ-મૈત્રી-સંવેગ-વિવેક અને તીવ્રનિર્વેદ આદિ ગુણો ખરેખર અધ્યાત્મ જ્ઞાનબીજના અંકુરો આ છે.” આ ગાથાથી

(૨૪)

પણ સિદ્ધ થાય છે કે અધ્યાત્મજ્ઞાનની અત્યંત આવશ્યકતા છે. કેટલાક મનુષ્યો કે જેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનનું ખંડન કરે છે, તેમ છતાં તેઓનામાં દયા-ભક્તિ આદિ ગુણો હોય છે, તેનું કારણ એ છે કે તેઓમાં આત્માની શ્રદ્ધા હોય છે પણ અધ્યાત્મશાસ્ત્રની કેટલાંક કારણોથી અરૂચિ થઈ હોય છે તેથી, અધ્યાત્મશાસ્ત્રકથિત ગુણોને સેવે છે છતાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રનું ખંડન કરે છે. જૈન દર્શનરૂપ પુરૂષનું પ્રાણ અધ્યાત્મજ્ઞાન છે તેથી વાંચકો સહેજે સમજી શકશે કે, અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનું વા અધ્યાત્મજ્ઞાનનું કોઈપણ રીતે ખંડન કરી શકાયજ નહિ.

ચિલાતીપુત્ર ઉપશમ, સંવર અને વિવેક એ ત્રણનું મનન કરીને મુક્તિ પામ્યા, તેમાં પણ વિચારતાં અધ્યાત્મજ્ઞાનજ મુખ્ય કારણ માલુમ પડશે. આષાઢાચાર્ય નાટક કરતાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા તેમાં પણ અધ્યાત્મભાવનાનીજ મુખ્યતા હતી. ભરતરાજ આરીસા ભુવનમાં ભાવના ભાવતાં ભાવતાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા તેમાં પણ આત્મવિચારણાજ મુખ્ય હતી. ધલાચીપુત્રે વાંસપરનાયતાં આત્માની વિચારણાથીજ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. છદ્મસ્થાવસ્થામાં શ્રીમન્મહાવીરપ્રભુએ આત્માની પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી અને અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રાપ્ત્યથીજ અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગો સહન કર્યા હતા. શ્રીગૌતમસ્વામી આત્મવિચારણામાં લીન થયા ત્યારે રાજના ખંધનથી મુક્ત થઈ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ગજમુકુમાલે આત્માની શ્રદ્ધાથી અને આત્માના સદ્ગુણોના વિચારોથી શારીરિક દુઃખ સહન કર્યું હતું. આત્માના જ્ઞાનવિના સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ પણ થઈ શકતી નથી. શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિએ સમ્મતિતર્કમાં સમ્યક્ત્વનાં છ સ્થાનક અને મિથ્યાત્વનાં છ સ્થાનક બતાવ્યાં છે. તેમાં આત્માને ઉદ્દેશીને જ છ સ્થાનકો બતાવવાથી તેનો અધ્યાત્મશાસ્ત્રોમાં સમાવેશ થાય છે, અને તે જ્ઞાનને અધ્યાત્મજ્ઞાન કહી શકાય છે. કર્મઞ્જન્યમાં ચઉદ ગુણુસ્થાનક દર્શાવ્યાં છે તે સંબંધી વિચાર કરીએ તો માલુમ પડશે કે, ચઉદ ગુણુસ્થાનક પણ આત્મામાંજ રહ્યાં છે તેથી તે પણ અધ્યાત્મજ્ઞાન કહેવાય છે. દૃઢપ્રહારી મુક્તિપદ પામ્યો તેમાં પણ આત્મસ્વભાવ રમણૂતારૂપ અધ્યાત્મજ્ઞાનનીજ મુખ્યતા સંભવે છે. આચારાંગસૂત્રના લોકવિજયઅધ્યયનમાં મુનિભાવે સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે તેનો પણ અધ્યાત્મભાવમાં સમાવેશ થાય છે. આત્માની અસ્તિતા આદિ-અધ્યાત્મજ્ઞાનની સિદ્ધિ થતાં સાધુ અને સાધ્વીઓને મુઆચારો પાળવા જોઈએ એમ સિદ્ધ કરે છે અને એજ ન્યાયથી આચારાંગસૂત્ર કથિત આચારોની સિદ્ધિ થાય છે.

વિશેષતઃ મનની શુદ્ધિતરફ પ્રયાણ કરાવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાનજ છે.

(૨૫)

પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્ષિ કેવલજ્ઞાન પામ્યા તેમાં ખરેખર અધ્યાત્મભાવ-
નાનીજ મુખ્યતા હતી.

હવે ક્રિયાતરફ વિચાર કરીએ છીએ તો ક્રિયાઓનાં સૂત્રોમાં પણ
અધ્યાત્મજ્ઞાનજ ભર્યું હોય છે એમ જણાય છે. છ આવશ્ય-
કની ક્રિયાઓ પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનની મુખ્યતાએ કહેવામાં
આવી છે. છ આવશ્યકોની ક્રિયાપૈકી પ્રથમ, સામાયક
આવશ્યક સંબન્ધી વિચાર કરવામાં આવે છે તો તેમાં
આત્માના જ્ઞાનને હૃદયમાં સ્થાપન કરીને તે તે ક્રિયાઓને કરવી એમ સિદ્ધ
થાય છે. ઈરિયાવહિયા, તરસઉત્તરી અને અન્નથ્યસૂત્રની સિદ્ધિ આત્માના
સહગુણોને ખીલવવામાટેજ છે. ઠાળેણં મોળેણં જ્ઞાણેણં અપ્પણં વોસ્સિરામિ.
આ સૂત્રો આત્માના ગુણોમાં પ્રવેશ કરાવનાર હોવાથી તે અધ્યાત્મચા-
રિતરૂપ કરે છે. કેટલાક અધ્યાત્મજ્ઞાનપર અરૂચિ ધરનારાઓ પણ આ
સૂત્રોનો ઉચ્ચાર તો કરે છે, તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, તેઓ અધ્યાત્મ-
જ્ઞાનતું કોગટ ખંડન કરે છે. લોગસ્સસૂત્રમાં આહ્લગ્ગબોહિલામં સમાહિવ-
રમુત્તમંદિન્તુ ઇત્યાદિ શબ્દો અધ્યાત્મમાર્ગપ્રતિ દોરનારા છે. ઉત્તમ
સમાધિની યાચના દરેક જૈનો દરરોજ કરે છે, છતાં કેટલાક સમાધિને
નિશ્ચયમાર્ગ કહીને જેની યાચના કરે છે તેની વિરાધના કરવા મંડી જઈ
અપેક્ષાજ્ઞાન અને અધ્યાત્મજ્ઞાનના નાહુક પ્રતિપક્ષી બને છે. નિશ્ચય-
નયતું એકાંતે ખંડન કરનારા પોતાનાં શાસ્ત્રોતું ખંડન કરે છે. ક્રિયાઓ
કરવાનો મુખ્ય હેતુ પણ એ છે કે, મન વચન અને કાયાના યોગની
શુદ્ધિ કરવી. અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ એમજ જણાવે છે કે મન-વચન અને
કાયાના યોગની શુદ્ધિ કરીને આત્માના ગમે તે ઉપાયોથી સહગુણો
પ્રગટાવો. સામાયક આવશ્યક અંગીકાર કરનારાઓ કરેભિભંતે એ
પાઠ ઉચ્ચરે છે તે કરેભિભંતે સૂત્રમાં જેમ જેમ ઉંડા ઉતરીને જોઈએ
છીએ તેમ તેમ અધ્યાત્મતત્ત્વની ખુમારીજ હૃદયમાં પ્રતિભાસે છે. ચાર
નિક્ષેપા અને સાત નયથી સામાયકતું સ્વરૂપ સમજવામાં આવે છે અને
સામાયકને અવહારથી તથા નિશ્ચયથી ઉચ્ચરવામાં આવે છે. સામાયક
પણ આત્માથી ભિન્ન નથી. સામાયક અર્થે થતી બાહ્યક્રિયા પણ આત્માને
ઉદ્દેશી કરવામાં આવે છે. આત્માવિના ક્રિયા પણ થઈ શકતી નથી
તેથી ક્રિયાનો આધારીભૂત આત્મા સિદ્ધ કરે છે. સામાયિક ક્રિયામાં
અધ્યાત્મતત્ત્વનુંજ રહસ્ય ભાસે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન કંઈ આધ્યાત્મિક
તત્ત્વની પ્રાક્ષિમાટે કરાતી બાહ્યક્રિયાઓનો નિષેધ કરતું નથી. અધ્યાત્મ-
શાસ્ત્ર અને અધ્યાત્મજ્ઞાન પોતાની ફરજે પોતે બળવે છે અને ક્રિયાની
ફરજે ક્રિયાને સોંપે છે. કેટલાક ક્રિયાના રાગીઓ પણ કરેભિભંતે ઉચ્ચ-

(૨૬)

રીને સામાયકરૂપ આત્માની આરાધનારૂપ અધ્યાત્મભાવને સેવે છે, છતાં અધ્યાત્મતરફ અર્ચિ ધારણુ કરે છે તેવું કારણુ ક્ષત્ત અજ્ઞાન જ છે. સામાયક પારતી વખતે સામાધિવયબુત્તો કહે છે તેમાં પણ અન્ત-રૂમાં નાળીયેરની અંદર ટોપરૂં હોય છે તેની પેઠે-અધ્યાત્મભાવ રહેલો છે. ખાણુમાં ને ધૂળમાં જેમ સુવર્ણના રજકણો ભર્યાં હોય છે તેમ સામા-ધિવયબુત્તો સૂત્રમાં ઘણું અધ્યાત્મતત્ત્વ સમાયલું છે, પણ સામાયકત્વ સ્વરૂપ નહિ સમજનારાઓ તેને દેખી શકતા નથી. સામાયકની ક્રિયા સદાકાળ કરવી જોઈએ. સામાયકને અધ્યાત્મરસ સમજાય છે ત્યારેજ ખરેખરી સામાયક કરવાની રસજ્ઞતા પ્રગટે છે અને ત્યારેજ છૂદ્દયમાં સમતાભાવ પ્રગટી શકે છે. સામાયક આવશ્યક ચારે ખંડના મનુષ્યોને કરવા લાયક છે. સમતાભાવરૂપ સામાયક આવશ્યક કરનારાઓમાં અનેક સદ્ગુણો પ્રગટી નીકળવા જોઈએ, પણ જેઓ ગાંડરીયા પ્રવાહની રીતિમાં પડીને અન્તરૂનું અધ્યાત્મતત્ત્વ ગ્રહણુ કરી શકતા નથી તેઓ આત્માની ઉચ્ચતા કરવાને શક્તિમાન થતા નથી. ભગવતીસૂત્રમાં સામાયકને આત્મા કહ્યો છે. છ આવશ્યકોની ક્રિયાઓમાં અદ્ભુત રહસ્ય સમાયલું છે; તેની આચરણુ કરનારાઓ ને આત્માને સમજીને કરે છે તે તેઓના આત્માઓ પ્રતિદિન સુધરતા જાય છે, અને તેઓ પોતાના ઉચ્ચ ચારિત્રની અસર ખીજાઓ ઉપર કરી શકે છે.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રો બાહ્ય ધાર્મિક ક્રિયાઓનો નિષેધ કરતાં નથી, પણ અધ્યાત્મ જ્ઞાનશૂન્ય બાહ્યક્રિયાઓ કરનારાઓને અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે ઉપાલંબ આપી જ્ઞાનની આવશ્યકતા જણાવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની આત્માના હિતનેમાટે જે જે આચારો સેવે છે તે તે આચારો યોગિ-કરીત્યા ક્રિયારૂપજ હોય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિઓની ધાર્મિક ક્રિયાઓ એકાન્તવાદી ક્રિયાજડોના કરતાં ઉચ્ચ અને રસવાળી હોય છે અને તેથી તેઓ રૂઢીના વશમાં આવીને ગચ્છભેદે ક્રિયાઓની ભિન્નતાથી ધાર્મિક સમાજમાં વિગ્રહ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી.

પ્રાચીન તત્ત્વવેત્તાઓએ અમુક દેશકાલાદિકને અનુસરીને અમુક ક્રિયાઓની અવસ્થા ઘડી હોય છે; તે તે ક્રિયાના ઉદ્દેશોને તેઓ સમજતા હોવાથી-ભિન્ન ભિન્ન આચારોની આચરણુ દેખીને પણ તેઓ કદાગ્રહ વશ થઈ વાક્યુદ્ધ આરંભતા નથી, પણ પશ્ચાત્ થનારા મનુષ્યો-મૂળ ઉદ્દેશના જ્ઞાનના અભાવે પરસ્પર કદાગ્રહ કરીને ધર્મ-સમાજમાં વિગ્રહ ઉત્પન્ન કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરનારાઓ તો પ્રાચીન ક્રિયાઓનાં રહસ્યોને સારી રીતે જાણી શકે છે, તેથી તેઓ

(૨૭)

રાગદ્વેષની, જે જે આચારોથી-ક્રિયાઓથી મન્દતા થાય તે તે પ્રમાણે પ્રવર્તે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોને ક્રિયા ન કરવી જોઈએ એમ કહી કહી શકાયજ નહિ. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોને પોતાના આધકારપ્રમાણે અમુક ક્રિયાઓની આવશ્યકતા છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોને ગાડરીયા પ્રવાહની જેઠે ક્રિયાઓ કરનારા અને દોષોને નહિ છોડનારા મનુષ્યોની ક્રિયાઓની જેઠે અન્ધરીતે ક્રિયાઓ કરવાની રૂચિ થતી નથી, પણુ સમજીને ક્રિયા કરવાની પ્રવૃત્તિ જરૂર થાય છે; જેથી તેઓ અમુક ક્રિયાઓ કરતી વખતે એકાંતે ગાડરીયા પ્રવાહની જેઠે ક્રિયાઓ કરનારાથી જુદા પડે છે; અને તેથી એકાન્ત ક્રિયાજડો અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોને સમજ્યાવિના ક્રિયાનિષેધક એવાં મનમાન્યાં ખરાબ વિશેષણો આપે છે. અમુક અધિકારે પ્રાપ્ત થએલી ક્રિયાઓ સમજ્યા છતાં પણુ કરવી નહિ એમ અધ્યાત્મજ્ઞાન કહી શિખવતું નથી. ધર્મની બાહ્યક્રિયાઓ-ધર્મની ઉત્તતિની ક્રિયાઓ, વા ઉપકારની ક્રિયાઓ વગેરે ક્રિયાઓનો નિષેધ કહી અધ્યાત્મજ્ઞાનથી થતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી તો ઉલટું તે તે ધાર્મિક ક્રિયાઓને સારી રીતે અધિકારપ્રમાણે કરી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી અલ્પ પણુ ધર્મની ક્રિયા કરેલી ઘણા ડૂળને આપવા સમર્થ થાય છે. આધ્યાત્મિકજ્ઞાન બાહ્યક્રિયાઓ કરતી વખતે તેમાં ઉપયોગ રાખવાનું શિખવે છે. આધ્યાત્મિકજ્ઞાન ખરેખર આત્માના શુદ્ધ પરિણામ કરવાનું કાર્ય કરે છે. ધર્મની બાહ્યક્રિયાઓમાં પણુ આધ્યાત્મિકજ્ઞાન નવી શક્તિ અર્પે છે. પ્રત્યેક ધર્મક્રિયાઓદ્વારા આત્મામાં ભાવરસને રેડનાર-ખીલવનાર અધ્યાત્મજ છે. અન્ન ખાતી વખતે દાંતનું કામ દાંત કરે છે અને અન્ન પચાવવાનું કાર્ય અન્તરની શક્તિ કરે છે, તે પ્રમાણે આધ્યાત્મિકજ્ઞાન ખરેખર આત્માના ગુણોની શુદ્ધતાનું કાર્ય કરે છે અને બાહ્યક્રિયાઓ મનને અન્તરમાં રમવાને માટે નિમિત્ત કારણરૂપે પરિણુમે છે. આત્માના પરિણામની શુદ્ધિ કરવી એજ અધ્યાત્મજ્ઞાનનું કાર્ય છે અને આત્માના ગુણોની શુદ્ધિ થવી એજ અધ્યાત્મચારિત્ર છે. અધ્યાત્મચારિત્રમાં બાહ્ય ધાર્મિક ક્રિયાઓની નિમિત્તકારણુતાનો નિયમ કદાપિ ખંડી શકાયજ નહિ, તેમજ અધ્યાત્મિકજ્ઞાનવિના તથા અન્તરના પરિણામની શુદ્ધિ ન થાય ત્યારે બાહ્યક્રિયાઓ નિમિત્તકારણુતાને પામે નહિ; એમ પણુ કહી શકાય.

ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરતાં અધ્યાત્મજ્ઞાન અને અધ્યાત્મચારિત્રની અત્યંત આવશ્યકતા છે એમ સહેજે સમજાય સાચ. તેમ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી અન્યોના આત્માઓ પોતાના આત્માસમાન ભાસે છે અને તેથી પોતાના આત્માની

(૨૮)

પેઠે અન્ન આત્માએ ઉપર પ્રેમ અને દયા કરી શકાય છે, તેમજ અન્ય જીવોનું ભહું કરવા આત્મામાં પ્રેરણા થાય છે. અન્યોના આત્માઓની નિન્દા-હેલના કરવાથી તેઓના આત્માઓમાં દુઃખ પ્રગટે છે, તેથી તેઓની હિંસા થાય છે એમ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી માલુમ પડે છે. આખી દુનિયાના જીવો પોતાના સમાન છે એમ જાણવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. આ મહાં છે અને આ ત્હાં છે ઈત્યાદિ ભેદભાવને ટાળી અભેદભાવના માર્ગમાં પ્રવાસ કરાવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરનાર અને આહું-મમત્વ ભાવરૂપ બરફના ડુંગરોને પિગળાવનાર અને મનુષ્યોના હૃદયમાં સ્વચ્છ પ્રકાશ કરનાર અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યની જગતને ઘણી જરૂર છે.

પ્રાચીન સમયના મનુષ્યો અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં પ્રવીણ હતા, તેથી તેઓ ઘણા સદ્ગુણો મેળવી શકતા હતા. પ્રાચીન સમયના મુનિઓએ અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે આત્માની શક્તિઓ ખીલવી હતી અને તેઓએ ચમત્કારિ કાર્યો કર્યાં હતાં. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી પૂર્વકાલમાં ઉદય. પૂર્વની આર્યપ્રજામાં ઘણા સદ્ગુણો હતા એમ આપણે પ્રાચીન પુસ્તકોના આધારથી જાણી શકીએ છીએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં એવી શક્તિ છે કે તેથી અનેક ઉપસર્ગો સહન કરીને પણ ધાર્મિક કાર્યો કરવા યોગ્ય શક્તિ પ્રગટ થાય છે. આધ્યાત્મિક શક્તિઓ પ્રગટાવવાથી આત્મા ઉપરઉપરના ગુણુસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરે છે અને દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરતો જાય છે.

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, “અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાથી મનુષ્યોની વ્યવહાર ધર્મઉપર શ્રદ્ધા રહેતી નથી અને બાહ્યધાર્મિક ક્રિયાઓ ઉપરથી પ્રેમ ઉતરી જાય છે.” આમ કહેનારાઓ સર્વ બાબતનો તપાસ કર્યાવિના એકદષ્ટિથી દેખે છે અને વઢે છે. શ્રીહૃમચન્દ્ર-સૂરિજી અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં નિપુણ હતા અને તેમણે તે કાલ અને આધ-કારપ્રભાણે પોતાની શક્તિઓનો નૃપબોધ-ઉપદેશ-ધર્મોદ્ધાર-પુસ્તકરચના વગેરે કાર્યોમાં વ્યય કર્યો છે. પરિપૂર્ણ જ્ઞાનને પામેલા એવા શ્રીમહા-વીરપ્રભુએ તો શેઠ પ્રહર દેશના દીધી હતી અને વ્યવહારધર્મ તીર્થની સ્થાપના કરી હતી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનિષ્ઠ એવા શ્રીમદ્ હરિભદ્ર અને શ્રીમદ્ ચર્શોવિજયજીએ અનેક પુસ્તકો રચીને તથા ઉપદેશ દેધને ધર્મસેવા બજાવી છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનને જાણનાર એવા શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીશ્રેણિકે ધર્મસેવા, ધર્મભક્તિ, શાસનપ્રભાવના વગેરે બાહ્ય ધાર્મિક ક્રિયાઓને સેવી હતી અને વ્યવહાર યોગ્ય શૌર્ય, પ્રેમ, શ્રદ્ધા, આદિ

(૨૯)

ગુણોથી અન્યોને પણ ધર્મની છાપ બેસાડી હતી. સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનમાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ અધ્યાત્મજ્ઞાન કહેવાય છે. આસન્નભવ્યને અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રો આત્મિક ધર્મના માર્ગને દેખાડે છે અને આત્મામાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય તેવો બોધ આપે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોની ઉપયોગિતા સંબન્ધી જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું એમણું છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોને અભ્યાસ કરીને દુનિયાના લોકો મોહનો નાશ કરવા પ્રયત્નશીલ બને છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો ખરેખર, આત્માના ધર્મની દિશા દર્શાવવાને સમર્થ બને છે અને પરભાવ દૃષ્ટિનો પરાભવ કરવા સમર્થ બને છે. શ્રીમાન્ મુનિમુંદરસૂરિ મહારાજને અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ નામનો ગ્રન્થ રચીને ભારતભૂમિના મનુષ્યોપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે. અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ વાંચીને હજારો મનુષ્યો પોતાના વર્તનમાં સુધારો કરે છે, અને પોતાના આત્માના સદ્ગુણો ખીલવવાને માટે કાલાનુસારે ભાગ્યશાળી બને છે. એક ગ્રન્થ પોતાની વિદ્યમાનતાપર્યન્ત વાચકોને પોતાનામાં રહેલા વિચારોને આપવા સમર્થ થાય છે. દુનિયાના બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખ નથી, ખરું સુખ તો આત્મામાં છે એવું, દેવ દુંદભિ વગાડીને કહેનાર અધ્યાત્મશાસ્ત્ર છે. અધ્યાત્મના ગ્રન્થો બનાવનારા જગત્માં દિવ્ય કલ્પવૃક્ષો વાવે છે અને તેનાં ફળ વર્તમાન કાળની પ્રજા કરતાં ભવિષ્યકાળની પ્રજા વિશેષતઃ આસ્વાદે છે. વર્તમાન કાળમાં રચાયેલા ગ્રન્થોની મહત્તાને ભવિષ્ય કાળના મનુષ્યો જાણી શકે છે. વક્તા મનુષ્ય વર્તમાનકાળમાં મનુષ્ય ઉપર અસર કરી શકે છે અને ગ્રન્થો તો ભવિષ્ય કાળમાં વિશેષ પ્રકારે અસર કરવા શક્તિમાન્ થાય છે. કોઈપણ પ્રકારનું જ્ઞાન, દુનિયામાં નકામું નથી; ત્યારે અધ્યાત્મજ્ઞાનતો દુનિયામાં નકામું હોયજ નહિ એમાં શું કહેવું? શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય ભાર દઈને કહે છે કે, સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે. મદોન્મત્ત હાથી જેમ અંકુશથી વશ થાય છે તેમ ચંચળ એવું મન પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી વશ થાય છે. મનરૂપ પારાને મારવામાટે અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ઔષધી સમાન અન્ય કોઈ ઔષધી નથી. પાંચ ઇન્દ્રિયો પોતાની સ્વેચ્છા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે, પણ તેઓના ઉપર કાષ્ઠ મેળવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. મનરૂપ માંકડું કદી ઠરીને ઠેકાણે બેસી શકતું નથી, તોપણ તેને અધ્યાત્મજ્ઞાનની સાંકળથી આત્મારૂપ ઘરમાં બાંધી શકાય છે. આત્મસંસ્થિમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છાવાળાએ અવશ્ય અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિ કરવું જોઈએ. જેનું આત્મા ઉપર લક્ષ નથી તે મોહને છૂતવા સમર્થ થતો નથી. મનને વશ કરવાના જે જે ઉપાયો છે

(૩૦)

તે તે ઉપાયોને કથનારાં શાસ્ત્રોને અધ્યાત્મશાસ્ત્રો કહે છે. અન્ય શાસ્ત્રોમાં તો સામાન્ય બુદ્ધિમાનો પણ પ્રવેશ કરે છે, પણ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ વિના અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં તો પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. વેદધર્મવાળાઓ ઉપનિષદો અને ભગવદ્ગીતાને અધ્યાત્મશાસ્ત્ર તરીકે કહે છે અને તેઓ અધ્યાત્મશાસ્ત્રોપર અત્યંત પ્રેમ ધારણુ કરે છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં સમ્યક્પણે અધ્યાત્મ તત્ત્વનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો વાંચ્યાં એટલે તુર્ત અધ્યાત્મશાસ્ત્રો પ્રમાણે આચાર થઈ જાય એમ માનવું ભૂલભરેલું છે. જ્ઞાન અને આચારો પ્રાયઃ એકદમ સાથે ઉત્પન્ન થતા નથી.

પ્રથમ તો વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે. વિચારો જેવી જાતના હોય છે તેવા પ્રકારના આચારોને ઉત્પન્ન કરવા તે સમર્થ બને છે. વિચારો એ આચારોનું કારણુ છે. વિચારો વિદ્યુત શક્તિના કરતાં પણ અત્યંત બળવાન છે. વિચારો ગમે તે પ્રકારના મગજમાં ઉત્પન્ન થઈને પોતાના સંસ્કારો પાડે છે અને તે પોતાના જેવા વિચારો ઉત્પન્ન કરવાને માટે સમર્થ બને છે, માટે મનુષ્યોએ વિવેક કર્યાંવિના ગમે તે પ્રકારના વિચારો કર્યાં કરવા નહિ. શુભ વિચારો શુભ આચારને ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ બને છે અને અશુભ વિચારો અશુભ આચારોને ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ બને છે. જેણે પોતાના આચારોને સુધારવા હોય તેણે માનસિક વિચાર સૃષ્ટિ-પ્રતિપાદક અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આચારોના મુખ્ય ઉદ્દેશોનું રહસ્ય સમજાવનાર અધ્યાત્મશાસ્ત્રો છે. સુવિચારોથી સુઆચારોની પ્રણાલીકાઓ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. શ્રીમદ્ મહાવીર પ્રભુએ કેવલજ્ઞાનના બળવડે સાધુ અને શ્રાવક વર્ગયોગ્ય ભિન્ન ભિન્ન આચારોને પ્રતિપાદન કર્યાં હતા. પ્રથમ કોઈપણુ કાર્ય કરવું હોય છે તો તત્સંબંધી પ્રથમ વિચાર કરવો પડે છે, પશ્ચાત્ આચારોને આદરવા પડે છે. જે જે આચારો મનુષ્યોના વર્તમાન કાલમાં દેખાય છે તે પૂર્વ વિચારોનું ફળ છે એમ અધ્યાત્મશાસ્ત્રોથી વિચારકોને જાણાયા-વિના રહેશે નહિ. કોઈપણુ મનુષ્યનો અશુભ આચાર ફેરવવો હોય તો શુભ વિચાર તેના હૃદયમાં ઉત્પન્ન કરાવ્યા વિના તે ફરતો નથી. આચારોના નવા નવા ભેદોને ઉપજાવનાર વિચારો છે. કોઈપણુ ઠેકાણે જવા માટે મનુષ્ય પગલું ભરે છે તે પહેલાં તેને વિચાર કરવો પડે છે. શ્રાવકના આચારો અને સાધુના આચારો ઉત્પન્ન થવાની પૂર્વે વિચારોની હયાતી અવશ્ય હોય છે. વિચારો પણ ગોઠવ્યા વિના અમુક પ્રકારના કાર્યને સિદ્ધ કરવા સમર્થ થતા નથી. શરીર અને ઇન્દ્રિયો

વિચારોથી
આચારોની ઉ-
ત્પત્તિ.

(૩૨)

વિના આચારોને આદરી શકાતા નથી, તેમ આત્માવિના વિચારો અર્થાત્ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આ સઘળું સમન્વય છે અને આત્માના સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવા સંબંધી લક્ષ્ય ખેંચાય છે. આત્મજ્ઞાનથી સારમાં સાર સુખ પ્રાપ્ત કરવા વિવેક થાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી પોતાનો અને પરનો વિવેક થવાથી મોહવનમાં પરિભ્રમણ કરવાની પ્રવૃત્તિનો નાશ કરવા પ્રતિ પ્રવૃત્તિ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી વિવેક થાય છે. ઇલાચી કુમારને વાંસ ઉપર નાચતાંનાચતાં નથી વિવેક. કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાવનાર વસ્તુતઃ વિચારીએ તો અધ્યાત્મજ્ઞાન જ સિદ્ધ કરે છે. હૃદયમાં ધર્મના અપૂર્વ પ્રેમને ઉત્પન્ન કરનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. ગજસુકુમાલ મુનિવરને સમતા ભાવમાં ઝીલાવનાર આન્તરિક વિચારરૂપ-અધ્યાત્મજ્ઞાન જ હતું. સ્કંધક મુનિવરના શિષ્યોને સમભાવમાં લદબદ કરીને શરીરનું ભાન ભુલાવી મુક્ત કરનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન હતું. પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિને શત્રુપર સમભાવ કરાવીને કેવલજ્ઞાન અર્પનાર-ભાવનામય અધ્યાત્મજ્ઞાન હતું. જે જે મુનિવરો અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઉપાસના કરે છે તેઓ બાહ્ય દુનિયાને સ્વપ્નસમાન ક્ષણિક માનીને, આન્તરિક જ્ઞાનાદિ લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે. કોઈપણ મનુષ્ય, અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના મોક્ષમાર્ગમાં ચાલી શકનાર નથી. શ્વાસોચ્છ્વાસને અને પ્રાણને જેમ નિકટનો સંબંધ છે તેમ આનન્દ અને અધ્યાત્મજ્ઞાનને પણ નીકટનો સંબંધ છે. જલવિના જેમ વૃક્ષના સર્વ અવયવોનું પોષણ થતું નથી, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન વિના આત્માના સર્વ ગુણોનું પોષણ થતું નથી. સૂર્યનાં કિરણો અપવિત્ર વસ્તુઓને પવિત્ર કરવા જેમ સમર્થ થાય છે તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ અપવિત્ર આત્માને પવિત્ર કરવા સમર્થ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જન્મ-જરા અને મરણ પણ હીસાબમાં ગણાતું નથી. ગમે તેવાં વાદળાંને ભેદીને સૂર્યનાં કિરણો પૃથ્વી ઉપર પ્રકાશ નાખવા સમર્થ થાય છે, તેમ ગમે તેવાં આશાઓનાં બંધનોને છેદવાને માટે અધ્યાત્મજ્ઞાન સમર્થ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરસની ખુમારીથી જેઓના હૃદય આનન્દી બન્યાં છે તેઓને, અન્ય જુ પદાર્થોદ્વારા સુખ મેળવવાની રૂચિ રહેતી નથી. પ્રત્યેક મનુષ્યો સુખ મેળવવાને માટે પ્રયત્ન કરે છે. ખરું સુખ મેળવવાને માટે હૃદયની સ્વાભાવિક પ્રેરણા થાય છે. મનુષ્યોને ખરા સુખનું જ્ઞાન થાય તો, તેઓ ક્ષણિક સુખની પ્રાપ્તિ માટે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે નહિ અને આત્મિક સુખ મેળવવાને માટે પ્રયત્ન કરી શકે.

(૩૨)

અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાઓએ ધાર્મિક વ્યવહાર, અર્થાત આચારોને છોડી ન દેવા જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાન પોતાની દિશા જાણવે છે પણ તે ધર્મક્રિયાનો અનાદર ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ. સૂચવતું નથી. જેઓ ગુરુ પરંપરાથી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે તેઓને ધર્મક્રિયાઓ કરવામાં સ્થિરતાના યોગે વિશેષ પ્રકારે રસ પડે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનના અલ્યાસીઓના આચારો ઉત્તમ થાય છે અને તેઓને આત્મા પ્રતિદિન મોક્ષમાર્ગપ્રતિ ગમન કરે છે. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા ગ્રન્થમાં શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે, શુષ્ક અધ્યાત્મીઓ કે જે સાધુઓના પ્રતિપક્ષી અને છે અને વ્રતોમાં ધર્મ માનતા નથી તથા સાધુઓને માનતા નથી, તેઓને સારીરીતે ઉપદેશ આપ્યો છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો અલ્યાસ કરનારાઓને અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં રસ પડે છે તેથી તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનનું વર્ણન કરે એ બનવા યોગ્ય છે, પણ જિજ્ઞાસુઓએ સમજવું જોઈએ કે ધર્મક્રિયાના વ્યવહારનો નિષેધ થાય એવો ઉપદેશ કદી ન કરવો જોઈએ. એક દિવસમાં કોઈ જ્ઞાનીની પણ, એકસરખી પરિણતિ રહેતી નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓની પણ એકસરખી પરિણતિ રહેતી નથી. ઉચ્ચ પરિણામની ધારામાંથી પડતાં છતાં વ્યવહારમાર્ગ શરણુભૂત થાય છે. વ્યવહારધર્મ માન્યાવિના નિશ્ચયધર્મની સિદ્ધિ પણ થતી નથી. વ્યવહારધર્મના અનેક ભેદ છે તેથી, -આધિકારીભેદ-સર્વ ભેદોનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ. વ્યવહાર કારણુ છે અને નિશ્ચય કાર્ય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જેઓએ તત્ત્વોનાં સૂક્ષ્મ રહસ્યો જાણ્યાં છે તેઓ, તીર્થંકર, ગણધર આદિ પ્રતિપાદિત આવશ્યકાદિ ધર્માચારોનું ઉત્તમ રહસ્ય જાણી શકે છે અને તેથી તે પ્રમાણુ તેઓ પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. જૈનશાસ્ત્રોનું ગુરુપરંપરાએ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને જેઓએ આત્મતત્ત્વની વિચારણા કરી છે તેઓ નિમિત્તકારણુ-રૂપ વ્યવહારધર્મની કદાપિ પણ ઉત્થાપના કરતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં વિશેષ રમણુતા થતી હોય તોપણુ વ્યવહારધર્મનો ઉચ્છેદ કરવો નહિ. કોઈ મનુષ્ય એમ. એ. ની કલાસમાં ગયો હોય તે પહેલી ચોપડી ભણુવી નહિ એમ પહેલી ચોપડીના અધિકારીઓને કહી શકે નહિ. એમ. એ. ની પરીક્ષામાં પાસ થએલાને પહેલી ચોપડીની જરૂર નથી એ તો ઠીક છે, પણ તેથી પહેલી ચોપડીને ત્યાગવા યોગ્ય કહી શકાય નહિ; પહેલી ચોપડી ભણુનારાઓ તો ઘણા પાકવાના છે, એમ જાણી કારણુ કાર્યભાવની પરંપરાનો નાશ કરવા કદી ઉપદેશ દેવો નહિ એમ, અધ્યાત્મજ્ઞાનના અલ્યાસીઓને સૂચના કરવામાં આવે છે. અનુભવીઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનને કાચા પારાસમાન કહે છે, માટે ગુરુગમથી

(૩૩)

અધ્યાત્મજ્ઞાનને પચાવીને હૃદયમાં ઉતારવું જોઈએ. કેટલીક વખત જેનામાં નીતિના ગુણોની યોગ્યતા ન હોય એવા મનુષ્યો અધ્યાત્મજ્ઞાનના પગથીએ ચઢે છે તેથી તેઓને ફાયદો થતો નથી. પહેલી ચોપડી ભણનારો બીજામાં ન બેસતાં એકદમ છૂટા ધોરણમાં બેસે તો ઉભયથી ભ્રષ્ટ થાય તેમાં કંઈપણ આશ્ચર્ય નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનના અધિકારી થયા હોય તેઓને અધ્યાત્મજ્ઞાન શિખવવું જોઈએ. પહેલી ચોપડીના વિદ્યાર્થીઓ એમ. એ. થએલાની મશ્કરી કરે અને કહે કે એમ. એ. ના કલાસનું જ્ઞાન ખોટું છે, તો તેઓના એમ કહેવાથી એમ. એ. નો કલાસ અને તેઓનું જ્ઞાન ખોટું ઠરતું નથી, તેમ વ્યવહારમાર્ગના પ્રથમ પગથીએ જ જેઓ ચઢવાને લાયક થયા છે તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓના સૂક્ષ્મ બોધને સમજી શકે નહિ અને તેઓને ખોટા ઠેરવે તેથી કંઈ અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભ્યાસકો ખોટા સિદ્ધ થતા નથી.

આ ઉપરથી સાર એટલો ખેંચવાનો છે કે, અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભ્યાસીઓએ શુદ્ધપણું પ્રાપ્ત ન થાય અને અધ્યાત્મજ્ઞાન નિન્દાય નહીં એવો ઉપયોગ રાખવો જોઈએ. જ્ઞાનિયોના વ્યવહાર આચારોમાં અને મૂર્ખાઓના વ્યવહાર આચરણમાં ભિન્નતા પડે છે; જ્ઞાનીઓના સદાચારોનું આજીવોએ અનુકરણ કરવું જોઈએ. કેટલીક વખત એવું અને છે કે, અધ્યાત્મશાસ્ત્રજ્ઞાનનો કેટલોક અભ્યાસ કરીને આજીવો પોતાનું એક ટોળું અધ્યાત્મિના નામનું આંધવા પ્રયત્ન કરે છે અને વ્યવહારમાર્ગના ભેદોની ઉત્થાપના થાય એવો ઉપદેશ દે છે, તેથી તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ ગણાતા છતાં ઉલટા અન્યોની સાથે લડીને અધ્યાત્મજ્ઞાન અને શુદ્ધ વ્યવહારથી પણ દૂર થઈ જાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનીથી કદી ગમ્મળ આંધી શકાય નહિ. વ્યવહારનયને અવલંબી ટોળું ભેગું કરતાં છતાં વ્યવહારધર્મનયનું ખંડન કરવું એ વદતોવ્યાઘાત જેવું છે. જૈનધર્મનાં અંધારણો, આચારો, ઉપદેશ અને ગુરુશિષ્યનો સંબન્ધ, વંદન-પૂજન ઇત્યાદિ સર્વની સિદ્ધિ, ખરેખર વ્યવહારનય માન્યાવિના થતી નથી. ગુરુશિષ્યનો સંબન્ધ, વંદન, પૂજન, યાત્રા, દર્શન, આદિ વ્યવહારધર્મના આચારોને આચરતાં છતાં, વ્યવહારનયનું ખંડન કરીને નિશ્ચયધર્મના વિચારોનું એકાન્તે પ્રતિપાદન કરવું, એ વાત કદી બનવા યોગ્ય નથી. જે પોતાની માતાનું સ્તનપાન કરીને મોટો થયાબાદ એમ કથે કે 'માતાનું દૂધ પીવું નહિ' એ વાત કેમ બને, -ભલે તે પોતે દૂધ પીવાનો અધિકારી નથી પણ અન્ય આજકોતો છે. આજકોને જો દૂધ પીવાનું નિષેધીએ તો કેવું ખરાબ.

ભ. ઉ. ૫

(૩૪)

ગણાય? અવહારધર્મનાં અનેક પ્રકારનાં આચરણો આદરીને ઉત્તમ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સ્વાદ લહીને પશ્ચાત્ અન્ય જીવોના અધિકાર યોગ્ય ધર્મોચરણોનો નિષેધ કરવા મંડી જતું! એ શાસ્ત્રથી તો શું પણ નીતિના માર્ગથી પણ વિરુદ્ધ કૃત્ય છે; એમ કથ્યાવિના ચાલે તેમ નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનના જિજ્ઞાસુઓએ નીતિઆદિ અવહારનો પણ કદી ત્યાગ કરવો નહિ. શુષ્ક અધ્યાત્મજ્ઞાનની ધૂનમાં ઉતરીને ખાલના વિવેક કર્તવ્યથી કદી બ્રહ્મ થતું નહિ; તે ઉપર એક સામાન્ય દષ્ટાંત કથવામાં આવે છે.

એક સંન્યાસી અદ્વૈતવાદના જ્ઞાનની ધૂનમાં ખુબ ચડી ગયો, એક ભકતે તેને જમવાતું નોતરું કહ્યું, પેલા સંન્યાસીના વ્યવહાર ધર્મથી બ્રહ્મ ન થવા નિષે એક સંન્યાસીનું દષ્ટાંત. પગ કાદવથી બગડેલા હતા, તેથી ગૃહસ્થભકતે કહ્યું કે સંન્યાસી મહારાજ લોટો લેઈને તમારા પગ ધુવો. સંન્યાસીએ કહ્યું, જ્ઞાનગંગામાં મારા પગ ઘોઈ લીધા છે. ગૃહસ્થ સમજી ગયો કે સંન્યાસી બિલકુલ આચારથી દૂર થયા છે, તેથી તેણે સંન્યાસીને ઘાથ દેવાને માટે તે સંન્યાસીને અનેક પ્રકારતું મિષ્ટાન્ન જમાડ્યા બાદ ખૂબ ભજ્જાં ખવરાવ્યાં અને તેને એક કોટડીમાં સુવાડી બહારથી તાળું માર્યું. સંન્યાસી કેટલોક વખત થયો એટલે જાત્રા થયો અને તેણે કમાડ ઉઘાડવા પ્રયત્ન કર્યો પણ કમાડ ઉઘડતું નહિ. તૃપાથી તેનો જીવ ખૂબ આકુલ વ્યાકુલ થયો ત્યારે ગૃહસ્થે કહ્યું કે, કેમ સંન્યાસી મહારાજ, ખૂમ પાડો છો? સંન્યાસીએ કહ્યું કે, મારો જીવ જળવિના ચાલ્યો જાય છે. ગૃહસ્થે કહ્યું કે, પેલી જ્ઞાનગંગામાંથી જલ પી શાંત થાઓ! સંન્યાસીએ કહ્યું એમ કેમ અને, ત્યારે ગૃહસ્થે કહ્યું કે કાદવ વગેરેને જ્યારે જ્ઞાનગંગામાં ઘોઈ નાખ્યો ત્યારે, પાણી પણ જ્ઞાનગંગામાંથી કેમ નથી પીતા? ગૃહસ્થના આવા યુક્તિભર્યા ઉપદેશથી સંન્યાસીનું મન ઠેકાણે આવ્યું. આ દષ્ટાંતનો સાર એટલો છે કે, કદી શુષ્ક અધ્યાત્મજ્ઞાની બનવું નહિ, તેમજ શુષ્ક ક્રિયાવાદી પણ બનવું નહિ. એટલું તો કથતું આવશ્યક છે કે, ક્રિયાઓના જ્ઞાનનો ખપ કર્યાવિના કેટલાક મનુષ્યોએ ક્રિયાપ્રતિ પ્રવૃત્તિ કરી હોય છે; પણ નીતિના સદ્-ગુણો, તેમજ ઉત્તમ આચારોની ખામીને લીધે તેઓની ક્રિયાઓ દેખીને કેટલાક સંદિગ્ધ મનુષ્યો ક્રિયામાર્ગના વ્યવહારથી પરાસ્તુખ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને ધાર્મિક ક્રિયાઓનું રહસ્ય સમજતાં, તે ક્રિયાઓની અધિકારીભિદે ઉત્તમતા સંબન્ધી કંઈપણ શંકા રહેતી નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી સ્વૂળ અને સૂક્ષ્મ ભૂમિકામાં, અર્થાત્ અંતરમાં અને

(૩૫)

બહારમાં ઉત્તમ પ્રેમથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં સર્વ પ્રકારની શ્રેષ્ઠતા જાણીને સર્વ જ્ઞાનીઓએ તેને પ્રથમ નંબરમાં ગણ્યું છે. અનેક પ્રકારનાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને આત્માને અવબોધવો તેજ જગત્માં મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

જડ અને ચેતનનું ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારથી જ્ઞાન થતાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. સ્થૂલ જડ પર્યાયોનું અનિત્ય અને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ આત્માથી ભિન્નત્વનો નિશ્ચય કર્યો પછી પંડિત મનુષ્ય પોતાના આત્મામાંજ આનન્દ માને છે. ભેદજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં બાહ્યશરીરાદિ વસ્તુપર મમત્વભાવનો અધ્યાસ ટળે છે. શુદ્ધસ્વાવાસમાં સ્થિત મનુષ્યો બાહ્યબાહ્યારિક કાર્યોને કરે છે પણ યદિ જે તેઓ ભેદજ્ઞાન (અધ્યાત્મ)ને પ્રાપ્ત કરે છે તો તેઓ બાહ્ય પદાર્થોમાં રાચીમાચી શકતા નથી અને પૃથ્વીચંદ્ર તથા ગુણુસાગરની પેઠે કોઈકે વખત ઉત્તમ નિર્લેપદેશને ધારણુ કરવા સમર્થ અને છે. સૂર્યની સાથે પ્રેમ બાંધનાર કમલ પોતે જલમાં નિર્લેપ રહી શકે છે, તેમ આત્માના ગુણોનું પોષણ કરનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન જેના હૃદયમાં જાગ્રત્ થાય છે તેનું મન પોતાના આત્મસન્મુખ રહે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્માનું વીર્ય જે અનાદિકાલથી પરભાવમાં પરિણમ્યું હતું તે, પરભાવિક વીર્ય પણ શુદ્ધરૂપે અને છે. આત્માના જે જે ગુણો વા પર્યાયો પરભાવ સાથે પરિણમ્યા હોય છે તેનું અશુદ્ધ પરિણમન ટાળીને શુદ્ધ પરિણમન કરનાર ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. બાહ્યજ્ઞાનથી બાહ્ય પદાર્થોમાં ઈષ્ટત્વ જણાય છે; ત્યારે અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્માના શુદ્ધ ધર્મવિના અન્ય જડ પદાર્થોમાં ઈષ્ટત્વ જણાતું નથી. દુનિયાના દરેક દેશો અને તેમાં પણ યુરોપ અમેરિકા વગેરે દેશોમાં બાહ્યજ્ઞાનથી મનુષ્યો, પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં ચાહોમ કરીને પડ્યા છે અને તેથી તેઓ અન્ય દેશોને પણ પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં ધસડશે; અન્તે પરિણામ એ આવશે કે બાહ્યજ્ઞાનથી પ્રવૃત્તિમાર્ગની એટલી-બધી ધમાલ ચાલશે કે, તેથી મનુષ્યો સ્વાર્થ, મોજમજા, ભોગ અને ઇચ્છાના ઉપાસકો બનશે અને તેથી કષાયાદિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તશે. દુનિયાના પ્રવૃત્તિમાર્ગ અને વિષયભોગ, મોજશોખ, સ્વાર્થ અને કષાયાદિના સામું પોતાનું બળ અજમાવનાર ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી મનુષ્યો પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં મન્દપણે પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને તેઓ હાય ધન! હાય ધન! કહીને એકાન્તે ધનના પૂજારી બનતા નથી. બાહ્યેચ્છાઓનો નાશ કરનાર અને આત્મામાં સુખનો નિશ્ચય કરાવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાનનો જે જગત્માં ફેલાવો થાય તો દુનિયા-

(૩૬)

માંથી પાપની પ્રવૃત્તિ ઘણી ન્યૂન થઈ જાય. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્માના સન્મુખ મનની પ્રવૃત્તિ વળે છે, તેથી બાહ્યપદાર્થોમાં અહંમત્વ રહેતું નથી. પ્રારબ્ધકર્મના અનુસારે બાહ્યપદાર્થોના આહારાદિપણે ઉપયોગ થાય છે, તોપણ તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રતાપે બંધાવાતું થતું નથી. જ્ઞાનીને રાગના મન્દ-મન્દતર પરિણામે બાહ્યપદાર્થોનો લોગ થાય છે. મનુષ્યો, પોતાની ઉત્તમતા પરિપૂર્ણ અવ્યોધે તો તેઓ અન્યજીવોનો નાશ કરવા મન વચન અને કાયાથી પ્રયત્ન કરે નહિ. અનેક પાપી મનુષ્યો અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભાવે હિંસાના ઘોર બંધાઓ કરીને હજારો પશુઓ અને પંખીઓના પ્રાણોને હણે છે; જે તેઓ જિનેશ્વર વાણીના અનુસારે અધ્યાત્મજ્ઞાન પામ્યા હોત તો પ્રાણીઓની હિંસા જેમાં થાય છે એવાં કતલખાનાં વગેરે હિંસક યંત્રો ચલાવત નહિ. હંસ જેમ દુગ્ધ અને નીર બન્ને લેગાં મળી ગયાં હોય છે તેને ભિન્ન કરે છે તેમ, અધ્યાત્મજ્ઞાની પણ ધર્મ અને અધર્મનો ભેદ કરીને જડચેતનની ભિન્નતા અવ્યોધે છે.

દુનિયાના પદાર્થોથી પરાડ-મુખ થઈને આત્મામાં પરિણમતું એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. ઉલટી નદી તરવી સહેલ છે, અધ્યાત્મજ્ઞાનની દુર્લભતા. સમુદ્ર તરવો સહેલ છે, મેરતું ઉદ્ધવન કરતું સહેલ છે, કદપવૃક્ષની પ્રાપ્તિ થવી એ સહેલ છે, વ્યાવહારિક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી એ સહેલ છે, પણ આત્માને પોતાના શુદ્ધરૂપે પરિણુભાવનાર એવા અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી એ દુર્લભ છે. સ્થૂલ પદાર્થોનું જ્ઞાન કરાવનાર એવી બાહ્યવિદ્યાને તો લાખો વા કરોડો મનુષ્યો પ્રાપ્ત કરી શકે છે, કિન્તુ સમ્યક્ત્વનો નિશ્ચય કરાવનાર એવા અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તો વિરલા મનુષ્યોને થઈ શકે છે. ભાષાજ્ઞાનનાં વ્યાકરણોથી ભાષાજ્ઞાનનો વિવેક થાય છે તેમ, તેથી અહંકાર વગેરેની પણ ઉત્પત્તિ થાય છે. તર્ક વા ન્યાયવિદ્યાનાં પુસ્તકોનું અધ્યયન કરવાથી અને ન્યાયાચાર્ય બનવાથી શુષ્કવાદ અને અહંકારાદિ દોષોનું, ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન વા તત્ત્વજ્ઞાનના અભાવે પ્રાકટ્ય, દેખાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન અને અધ્યાત્મક્રિયાથી રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનના અને બાહ્યજ્ઞાનના વિવેકમાં આકાશ પાતાલ જેટલો ફેરફાર હોય છે. જે ધર્મશાસ્ત્રોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન નથી તે ધર્મના મનુષ્યો, ધર્મની લકાઈઓ કરીને ધર્મના નામે હજારો વા લાખો મનુષ્યોના પ્રાણોનો સંહાર કરીને તેમાં ધર્મ માને છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના મનુષ્યો મોક્ષમાર્ગ સન્મુખ પ્રયાણુ કરી શકતા નથી. જેઓના મતમાં (ધર્મમાં) શુષ્ક અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રરૂપણા છે તેઓ પણ સમ્યગ્રહણના અભાવે

(૩૭)

પોતાના આત્માની ઉચ્ચ દશા કરવા સમર્થ બનતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી દ્રવ્યદયા અને ભાવદયા કરવી એમ હૃદયમાં વિવેક પ્રકટે છે, તેમજ આશ્રવના હેતુભૂત અવતો ટાળવાં જોઈએ એમ હૃદયમાં વિવેક પ્રકટે છે. મેઘના જલમાં એવી શક્તિ રહી છે કે તે ગમે ત્યાં નદીના આકારને પાડી શકે છે, તેમ જ્ઞાનમાં પણ એવી શક્તિ રહી છે કે તે ઉપાયોરૂપ ધર્મક્રિયાને પ્રકટાવી શકે છે. શ્રુતજ્ઞાનીઓ પોતાના જ્ઞાનબળથી કર્તવ્ય આચારરૂપ ક્રિયાના અધિકારને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી જાણી શકે છે. આત્માના શુદ્ધ પર્યાયરૂપ મોક્ષકાર્યમાં જ્ઞાનશક્તિ એ ઉપાદાનકારણ છે અને બાહ્યશક્તિ એ નિમિત્તકારણ છે. ઘટરૂપ કાર્યમાં મૃત્તિકા ઉપાદાનકારણ છે, અને કુંભાર, દંડ, ચક્ર વગેરે નિમિત્તકારણ છે. નિમિત્તકારણવિના એકલા ઉપાદાનકારણથી પણ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેમજ ઉપાદાનકારણવિના એકલા નિમિત્તકારણથી પણ કરોડો ભવમાં કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. જ્ઞાન અને ક્રિયાસ્વરૂપ અધ્યાત્મતત્ત્વ હોવાથી તેની પ્રાપ્તિવડે મોક્ષરૂપ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. જ્ઞાનવિના ક્રિયાનું સ્વરૂપ પણ સમ્યગ્રીત્યા સમજાતું નથી. જે જીવો જ્ઞાન પામે છે તે જીવો ધર્મક્રિયા કરવાના અધિકારી બને છે. આજ્ઞાલના ધર્મને આદરનારા કેટલાક જીવો પોતાનો અધિકાર અમુક ધર્મોચારમાં કેટલો છે તે જાણવાને શક્તિમાન થતા નથી, તેથી ગાડરીયા પ્રવાહની પદ્ધતિનો તેઓ સ્વીકાર કરીને વીતરાગના વચનોનું સમ્યગ્રીત્યા આરાધન કરી શકતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી કઈ ધર્મક્રિયા કરવામાં પોતાનો અધિકાર છે તેનો ખ્યાલ આવે છે અને તેથી જે જે આચારો આચરવા યોગ્ય છે તેનો પોતાની મેળે મનુષ્ય આચાર આચરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીએ વ્યવહારમર્યાદાને પોતાના અધિકારપ્રમાણે પાળવી જોઈએ. હાલમાં જ્ઞાનમાર્ગની વૃદ્ધિ થતી જાય છે તેથી પૂર્વાચાર્યોએ લખેલા અધ્યાત્મગ્રન્થો પ્રસિદ્ધિમાં આવવાથી, તે ગ્રંથોનું વાચન ફેલાતું જાય છે અને તેથી અજ્ઞાનીઓ પણ “અધ્યાત્મજ્ઞાન એ જૈનશાસનની ખરી રૂઢિ છે” એમ અમુક અંશે સમજવા લાગ્યા છે. સમુદ્રની ભરતીમાં જેમ તીથિની અપેક્ષાએ તરતમતા છે, -પૂનમ અને અમાવાસ્યાના દિવસે સમુદ્રની ભરતી વધે છે-અંદ્રમાના કિરણોથી સાગરની ભરતી ચઢે છે, એમ પૂર્વાચાર્યોના વચનથી અવળોધાય છે; તદ્દત્ કેળવણીના પ્રતાપથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ફેલાવો થાય છે તેને કોઈ નિવારવાને શક્તિમાન નથી. શ્રીવીરભગવાનની અધ્યાત્મવાણીનો પ્રકાશ ધીમે ધીમે પૃથ્વીપટપર વિસ્તાર પામવા લાગ્યો છે. કેટલાક નારિતક જડવાદીઓ પણ વીશામા સૈકામાં આત્માની નિત્યતા, પુનર્જન્મ અને કર્મવાદનો સ્વીકાર કરવા લાગ્યા છે.

(૩૮)

વીશમી સદીમાં જ્ઞાનનાં કિરણોની કંઈક ઝાંખી થઈ છે; તેનો ખરો લાભ તો એકવીશમી સદીવાળાને મળવાનો એમ લેખકનો અભિપ્રાય છે. શ્રીવીરપ્રભુની અધ્યાત્મવાહીને આપણા પૂર્વાચાર્યોએ પરંપરાએ વહેવરાવી આપણા હાથમાં સમર્પી છે, માટે તેમનો જેટલો ઉપકાર મानीએ તેટલો ન્યૂન છે. આપણા આચાર્યો તત્ત્વજ્ઞાનને જાણુતા હતા, એટલુંજ નહિ પણ જાણીને તે પ્રમાણે ધ્યાન ધરતા હતા અને સ્વક્રીય ચેતનની શુદ્ધિ કરવા અન્તર્દૃષ્ટિથી વર્તતા હતા. આપણા આચાર્યોને અધ્યાત્મજ્ઞાન જાળવતાં ઘણું ખમતું પડ્યું છે.—પૂર્વના આદેશાહી રાજ્યોના સમયમાં, તેમજ અકેળવાયેલ રાજ્યોના વખતમાં તેઓને ધર્મનો ઉપદેશ ફેલાવવા માટે ઘણું વેઠવું પડતું હતું. પૂર્વે મનુષ્યો માત્ર સારાજ હતા એવો અભિપ્રાય કોઈનાથી ખાંધી શકાય તેમ નથી. પ્રત્યેક સૈકામાં થતા વિદ્વાનો, તત્ત્વજ્ઞાન વા અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ગમે તે ભાષામાં ગમે તે ઉપાયોથી ફેલાવો કરે છે. કોઈપણ જાતના વૃક્ષનાં ખીજે પોતાના યોગ્ય સંસ્કારિત ભૂમિમાં ઉગી નીકળે છે, તે પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનના વિચારો સંસ્કારિત અને અધ્યાત્મજ્ઞાનના યોગ્ય એવા મનુષ્યોના હૃદયમાં પ્રગટી નીકળે છે અને તે વિચારો પોતાનો ફેલાવો કરવાને પોતે સમર્થ બને છે. ખારી ભૂમિમાં ખીજને ઉગવાની અયોગ્યતા છે તેથી ખારી ભૂમિમાં નહિ ઉગનાર ખીજે ખારી ભૂમિમાં નાખ્યાં છતાં પણ ઉગી નીકળતાં નથી, પણ તેનો નાશ થાય છે; તે પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનના વિચારો ઉગી નીકળવાની અર્થાત્ પ્રગટ થવાની જેઓમાં અયોગ્યતા છે, તેવા મનુષ્યોના હૃદયમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનના વિચારો પ્રગટી શકતા નથી અને તેઓને આપેલો ઉપદેશ પણ નિષ્ફળ જાય છે.

પ્રતિપક્ષી વિચારો ગમે તે સૈકામાં ગમે ત્યાં પરસ્પર વિરુદ્ધભાવ દર્શાવે છે. કોઈપણ કાળ એવો ગયો નથી તેમ જનાર નથી કે, જેમાં સમ્યક્ત્વજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વજ્ઞાન તથા તે બંનેને ધારણ કરનારાઓમાં પરસ્પર વિરુદ્ધતા ન હોય.—પુણ્યના વિચારોના પ્રતિપક્ષી પાપના વિચારો, સમાનકાલમાં ગમે ત્યાં વિદ્યમાન હોય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રતિપક્ષી વિચારો જડવાદીઓના હોય છે. નાસ્તિક વિચારો પોતાના બળવડે આત્મિક વિચારો ઉપર કબજે મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓના વિચારો ખરેખર જડવાદનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, અર્થાત્ જેનામાં આત્મજ્ઞાન પ્રગટે છે તેવા મનુષ્યો મિથ્યાત્વના વિચારો

પરસ્પરવિરુદ્ધ વિચારોનું પ્રાકટ્ય.

(૩૯)

રેનો નાશ કરવાને ઉપદેશ અને લેખનાદિદ્વારા પ્રયત્ન કરે છે. અનેકાન્તજ્ઞાનશક્તિ ખરેખર એકાન્ત મિથ્યા વિચારનો જગત્માંથી નાશ કરવા પ્રયત્નશીલ અને છે; સારાંશ કે અનેકાન્તધારક જ્ઞાનીઓ એકાન્તવાદના કુવિચારોનો નાશ કરવાને પોતાનાથી અનતું કર્યાવિના રહેતા નથી. જગત્માં અનાદિકાળથી આ પ્રમાણે ચાલ્યા કરે છે અને ચાલશે. અધ્યાત્મજ્ઞાન સત્ય હોવાથી તેનો દુનિયામાં સ્થાયી-ભાવ હોય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન પોતાના બળથી મિથ્યા વિદ્યાને હટાવવા સમર્થ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન પોતાના સામર્થ્યવડે કર્મોનો નાશ કરવામાટે સમર્થ અને છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનું આહાત્મ્ય તે જ્ઞાનને જે પામે છે તેજ સમજી શકે છે. આશા-તૃષ્ણાના ખીજોનો નાશ કરવો હોય તો અધ્યાત્મજ્ઞાનની સેવના કરવી જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાન પામીને અન્તરમાં સમજતું જોઈએ કે બાહ્યવિષયો જુઠા છે.

બાહ્યનાં કરવા યોગ્ય કાર્યોને અધિકાર પ્રમાણે કરવાં જોઈએ; એમ જ્ઞેન કરવામાં આવે તો અધ્યાત્મજ્ઞાનથી પણ ઉપાધિ ટળતી નથી અને દુનિયાના વ્યવહારમાં પણ બળ પ્રાપ્ત થતું નથી.—તે ઉપર એક અન્યદર્શનીનું દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવે છે.

એક નગરીમાં સુધન્વા નામનો એક નૃપતિ રાજ્ય કરતો હતો— તેને એક સુમતિ નામની પુત્રી હતી અને એક ભદ્રક નામનો પુત્ર હતો. સુધન્વા રાજને પુત્ર અને પુત્રી-ઉપર અત્યંત પ્રીતિ હતી, તેણે ભદ્રક પુત્રને ઉપાધ્યાય પાસે બહોતેર કળાનો અભ્યાસ કરાવ્યો અને પુત્રીને ચોરસ કલાનો અભ્યાસ કરાવ્યો. સુમતિ પુત્રી વેદાન્ત જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવા લાગી. એક મહાત્મા તેના આગમાં ઉતર્યા હતા તેની પાસે સુમતિ દરરોજ બ્રહ્મજ્ઞાનની ચર્ચા કરવા જતી હતી. સુમતિને બ્રહ્મચર્યથી ઘણો આનન્દ મળતો હતો. એક દિવસ ભદ્રક રાજપુત્ર પણ સુમતિની છિદ્રાન્વેષણા કરતો કરતો તે જ્ઞાન ચર્ચા સાંભળવા લાગ્યો. ભદ્રકને પ્રતિદિન ચર્ચામાં રસ પડવા લાગ્યો. ઘણા દિવસે ભદ્રક બ્રહ્મજ્ઞાનમાં પ્રવીણ થયો પણ તે વ્યવહારકુશલ ન હોવાથી મહાત્માના આપેલા બ્રહ્મોપદેશની દૃષ્ટિને વ્યવહારમાં પણ આગળ કરવા લાગ્યો, અર્થાત્ વ્યવહારકાર્યમાં પણ બ્રહ્મજ્ઞાનની વાર્તાઓ કરવા લાગ્યો. એક દિવસ રાજ્ય સભા ભરીને તેને યુવરાજની પદવી ઉપર સ્થાપ્યો અને કહ્યું કે, હે રાજપુત્ર ! તું હવે સર્વ રાજ્યની અને લશ્કરની સંભાળ રાખ. ભદ્રકે ભદ્રકતાને આગળ ધરીને કહ્યું કે, રાજ્ય કે રાજ વા સૈન્ય સર્વ અસત્ છે, બ્રહ્મ સત્ય છે અને માયા અસત્ છે, હું પણ નથી અને તું પણ

(४०)

नथी, युवराज्य पशु नथी ने राज पशु नथी, भाटे असत्ने व्यवहार केम करवे जेधये? राजये कहुं के पुत्र! आवी गांड़ी गांड़ी वातो न कर, तुं हवे युवराजपदवीनी शोभाने सारी रीते वधार! के, जेथी आगण उपर तुं राजने राज अनवाने भाटे योग्य अधिकारी यनी शके. राजनां उपर्युक्त वयने सांभलीने युवराज भोल्या के हे राजन! तमे असत् भायाने सत् भानीने गांड़ी गांड़ी वातो करे छे. जे वस्तु नथी तेने सत् भानीने भूर्भ भनो छे, अर्थात् तेथी तमे अन्त थर्ध गया छे. ब्रह्मसत्यं जगन्मिथ्या नेहानास्ति किञ्चन आ श्रुतिनुं ज्ञान होत तो तमे असत्तनुं संरक्षणु करवानुं मने कहेतज नहि. आ व्यवसरहीन अने प्रस्तुत विषयपर अज्ञिकर अने क्रोध करनारां तेनां वयने सांभलीने राजना भनभां धरुं लागी आव्युं. राजये क्रोध करीने सेवकने आज्ञा करी के, लद्रक युवराजे मां अपमान करुं छे भाटे तेने दररोज पांच भासडां भारवां. पिताना हुकमप्रभाणे लद्रकने दररोज भार भावे पडतो छतो. सुमति दररोज लद्रकनी आवी अवस्था देपीने शोक करवा लागी. जेक दिवस राजपुत्री सुमति पैला मछात्तमानी पासे अहज्ञाननी यर्था करती छती, तेवाभां राजपुत्र लद्रक पशु मछात्तमानी पासे आव्यो अने नमस्कार करीने अहज्ञान करवा लाग्यो. अहज्ञाननी यर्थाथी लद्रकने धरुं आनन्द भगतो छतो. सुमति भनभां कंधे विचार करीने मछात्तमाने विनववा लागी के, हे मछात्तमन्! आपनो शिष्य राजपुत्र लद्रक, आपना आपेला अहज्ञान उपदेशथी दररोज पांच भासडांनो भार भाय छे भाटे कृपा करीने हवे भारा अन्धुनुं दुःख टाणो. आप ज्ञानी छे, आपनी कृपाथी भारा भाधनुं दुःख टणी जशे जेभ आशा राधुं छुं. लोकोभां आपना शिष्यनी हेलना थाय छे ते आपनी थाय छे जेभ हुं भानुं छुं, भाटे हवे गमे ते उपाय करीने भारा भाधने भासडांनो भार पडे छे ते अन्ध करवे. राजपुत्री सुमतिनां जे ताहू वयने अवशु करीने मछात्तमा भोल्या के, हे सुमति! “तेरा आता पंचभुतेका भार आता है सो न्यायकी आत है, जे मनुष्य यारोकी आत गभारोमें करता है उसकुं पंचभुतिक भार पडना याहये; अहज्ञानकी आत अहज्ञानके अधिकारीयोके लिये है. तेरा अन्ध अहज्ञानकी आत व्यवहार-कार्योमें करता है धिस लिये उसकुं व्यवहारअकुशलतासे पंचभुतेका भार पडता है वह अरायर न्यायकी आत है. राजपुत्री तुम लडकी है किन्तु यारोकी आत गभारोमें नहि करती है धिस लिये तुं अहज्ञानका आनन्द पाती है, फिर व्यवहारदशांमेंभी तिरस्कार नहि पाती है.” मछात्तमानां उपरनां वयने

(૪૧)

રાજપુત્રી સુમતિના હૃદયમાં બરાબર ઉતરી ગયાં અને તેથી તે રાજપુત્ર ભદ્રકને કહેવા લાગી કે, ભાઈ! આ બાબતમાં મહાત્માના વચનપ્રમાણે તું વ્યવહારકુશલ નહિ હોવાથી, બ્રહ્મજ્ઞાની હોવા છતાં પાંચ ખાસડાંને માર ખાય છે. જ્ઞાનીઓના અનુભવજ્ઞાનની વાતો અધિકારી જીવો આગલ કરવાની હોય છે. જો તું વ્યવહારકુશલ હોત તો ત્હારી આવી દશા યાત નહિ, માટે હવે દુનિયાની રીતિપ્રમાણે અંતરૂથી ન્યારા રહીને વર્તવાની ટેવ પાડ, કે જેથી બ્રહ્મજ્ઞાનની હેલના ન થાય. અનધિકારીને પ્રાપ્ત થયેલા બ્રહ્મજ્ઞાનથી, બ્રહ્મજ્ઞાનનો લોકો તિરસ્કાર કરે છે અને તેથી બ્રહ્મજ્ઞાની ગાંડા જેવા દુનિયામાં ગણાય છે. રાજપુત્ર ભદ્રકના મનમાં પણ આ વાત ઉતરી અને તેણે પોતાની વ્યવહારઅનભિજ્ઞતાનો દોષ જાણી લીધો. રાજપુત્રે મહાત્માને અને પોતાની ભગિનીને કહ્યું કે, હવેથી હું વ્યવહારમાં કુશલ થઈશ અને બ્રહ્મજ્ઞાનનો તિરસ્કાર કરાવીશ નહિ. બીજા દિવસે રાજપુત્ર ભદ્રક, રાજની સભામાં ગયો અને રાજને નમસ્કાર કરીને વ્યવહારમાં વ્યવહારકુશલતાથી વર્તીને રાજની માફ માગી અને પ્રારબ્ધયોગે પ્રાપ્ત થયેલ કાર્યોને બાહ્યની રીતિથી કરવા લાગ્યો; તેથી રાજ તેનાઉપર ખુશ થયો અને કહેવા લાગ્યો કે, ભદ્રક યુવરાજતું ગાંડપણુ હવે ચાલ્યું ગયું અને તે ડાહ્યો થયો છે. તેને ખાસડાં મારવાનો હુકમ બંધ કરી દીધો અને રાજ્યમાં જાહેર કૃત્ય કે સર્વે પ્રજાએ યુવરાજની આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તવું. યુવરાજ દુનિયાનાં કાર્યો દુનિયાના વ્યવહારપ્રમાણે કરવા લાગ્યો અને વખત મળતાં બ્રહ્મજ્ઞાનનો આનન્દ લેવા લાગ્યો તેથી તે સુખી થયો.

યુવરાજ ભદ્રક પુત્રતું દૃષ્ટાંત સાંભળીને અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ ઘણો સાર ખેંચી શકે તેમ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનની વાત ગમારોમાં કરવાથી ગમારો અધ્યાત્મજ્ઞાન સમજી શકતા નથી અને ઉલટું તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને ખાસડાંનો માર મારવા જેવું કરે છે. વ્યવહારકુશલ અને શુષ્કતારહિત અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ વ્યવહારમાં વ્યવહારપ્રમાણે પોતાના અધિકારે વર્તે છે અને નિશ્ચયથી અધ્યાત્મસ્વરૂપમાં રમણુતા કરે છે તેથી દુનિયામાં તેઓ ડાહ્યા ગણાય છે. કેટલાક શુષ્ક અધ્યાત્મીઓ વ્યવહારકુશલતાના અભાવે જ્ઞાનીની વાર્તાઓ ગમારોમાં કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઢાંસી કરાવે છે. નિશ્ચયદષ્ટિ ચિત્ત ધરિજી પાલે જે વ્યવહાર; પુણ્ય-વંત તે પામશેજી મવસમુદ્ધનો પાર. શ્રીઉપાધ્યાયની આ વાણીનો પરમાર્થ હૃદયમાં ધારણુ કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ વર્તે તો અનેક મનુષ્યોને તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો આસ્વાદ અપાડી શકે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓની સૂક્ષ્મ યુદ્ધિ હોવાથી તેઓ આત્મામાં ઉંડા ઉતરી જાય છે તેથી તેઓને

ભ. ઉ. ૬

(૪૨)

વ્યવહારમાં રસ પડતો નથી એમ બને છે; તોપણુ તેઓએ જે જે અવસ્થામાં અધિકારભેદ ઉચિત વ્યવહાર હોય તેને ન છોડવો નોંધ્યો. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને પણુ અધ્યાત્મજ્ઞાન આપી દુનિયામાં પ્રસરે એવા જ્યાંસુધી ભાવ હોય ત્યાંસુધી તેઓએ વ્યવહારમાર્ગને અમુક અધિકારપ્રમાણે અવલંબવો નોંધ્યો. ખાવાનાં, પીવાનાં, લઘુનીતિ, અને વડીનીતિ તથા નિદ્રા અને આજીવિકાદિ કૃત્યો જ્યાંસુધી કરવાં પડે છે ત્યાંસુધી, તેઓએ વ્યવહારધર્મક્રિયાઓને પણુ અમુક દશાપર્યંત કરવી નોંધ્યો. વ્યવહારકુશલતાની સૂચના કર્યા બાદ અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઉપયોગિતાતું વર્ણન કરવામાં આવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર અમૃતરસ સમાન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ અમૃતરસતું પાન કરવાથી જન્મ, જરા અને મરણના ફેરા ટળે છે.

પ્રત્યેક ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં અધ્યાત્મરસ રેડાય છે. કોઈપણુ ધર્મની ક્રિયામાં હંડા ઉતરીને તપાસીએ છીએ તો ઉચ્ચ પ્રકારતું રહસ્ય અવબોધાય છે. જે આત્માના શુભાદિ અધ્યવસાયોને ઉત્પન્ન કરે છે, તે તે ક્રિયાઓને પણુ-આરોપ કરીને અધ્યાત્મ તરીકે ઉપદેશાય છે. વસ્તુતઃ વિચારીએ તો આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોજ અધ્યાત્મ તરીકે કહી શકાય.

આત્માની શક્તિયોને જણાવનાર અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના કર્તાઓએ આત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરીને તે તે બાબતોને જણાવી આત્માને છે. આત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરવાનેમાટે ચોગીઓ એકાન્તસ્થાન સેવે છે. કોઈ ગુફાઓમાં જઈને આત્મતત્ત્વતું ધ્યાન ધરે છે. કોઈ અષ્ટાંગયોગની સાધનપ્રણાલી-કાવડે આત્મતત્ત્વતું ધ્યાન ધરે છે. પરભાવમાં જે જે આત્માની શક્તિયોતું પરિણુમન થયું છે તેને, આત્મભાવે કરવી તેજ અધ્યાત્મક્રિયાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હોય છે. મનોદ્રવ્યવડે ભાવમનની શુદ્ધિ કરીને સગદ્દેષ દર્શાવો ત્યાગ કરવા ઉત્તમ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ પ્રયત્ન કરે છે. આત્માની જે જે અંશે શુદ્ધિ થાય છે તે તે અંશે અધ્યાત્મતત્ત્વનો પ્રકાશ થાય છે. જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવામાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની અત્યંત આવશ્યકતા છે. એક વિદ્વાન મહાશય જણાવે છે કે, “અધ્યાત્મતત્ત્વના પ્રેરિસરો, ધર્મનો ફેલાવો કયા કયા ઉપાયોથી કરવો તે સારી પેઠે જાણતા હોવાથી, તેઓ આત્માની શક્તિયોને તે તે ઉપાયોદ્વારા પ્રવહાવીને ધર્મપ્રચારકાર્યમાં અત્યંત વિજયને મેળવે છે.” આત્મતત્ત્વમાં વિશેષ હંડા ઉતરીને તેનો અનુભવ કરવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યોના આત્માની પ્રવૃત્તિયોને અવબોધી શકાય છે. આત્માના શુભાદિ અધ્યા-

(૪૩)

વસાયોઉપર કલાકોના કલાકોપર્યંત અભ્યાસ કરવાથી, પ્રત્યેક મનુષ્યોના મનમાં થતા અધ્યવસાયોને જાણવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. જે જે આખતોનો જ્ઞાનવડે સંયમ કરવામાં આવે છે તે તે આખતોનું સારીરીતે આત્માને જ્ઞાન થાય છે. આત્મતત્ત્વસંબંધી જેઓ કલાકોના કલાકોપર્યંત અભ્યાસ કરે છે તેઓ આત્મતત્ત્વના સ્વરૂપને જાણી શકે છે. આત્મા, છાન્નસ્થાવસ્થામાં વિચાર કરવાને માટે સમયે સમયે અનન્ત મનોદ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે. અનેક પ્રકારના વિચારો કરવાને માટે મનોદ્રવ્યની સહાય લેવી પડે છે. સારા વિચારો કરવામાં શુભ મનોદ્રવ્યની સહાય લેવામાં આવે છે તો શુભસ્થાને ઉત્પાદ થાય છે. જે જે વસ્તુઓ સંબંધી વિચારો કરવામાં આવે છે, તે તે વસ્તુઓ સંબંધી ક્ષયોપશમજ્ઞાન પ્રગટે છે. દુનિયાના પદાર્થો સંબંધી વિચારો કરવાથી, તે તે વસ્તુઓના જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ વૃદ્ધિ પામે છે. જેના ક્ષયોપશમજ્ઞાનવડે સર્વ પ્રકારનો ક્ષયોપશમ પ્રગટે એવા આત્મતત્ત્વનો, મનોદ્રવ્યની સહાયવડે વિચાર કરવો જોઈએ. મનોદ્રવ્યની સહાયવડે આત્મતત્ત્વનો વારંવાર વિચાર કરવામાં આવે છે તો આત્મતત્ત્વવાસનાની દૃઢતા થાય છે. અવગ્રહ, ઘડા, અપાય અને ધારણા આ ચાર ભેદ ખરેખર મતિજ્ઞાનના છે. અવગ્રહાદિ ચાર ભેદવડે આત્મતત્ત્વનું પરોક્ષદશામાં ચિંતવન કરવાથી અને આત્મતત્ત્વસંબંધી કલાકોના કલાકોપર્યંત સંયમ થવાથી, આત્મતત્ત્વનો વિશેષતઃ અનુભવ થાય છે. નિયમ એવો છે કે, જે પદાર્થનું વારંવાર ચિંતવન કરવામાં આવે છે તે પદાર્થના જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ વૃદ્ધિ પામવાથી, તે પદાર્થનું સારીરીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તે નિયમને અનુસરી આત્મતત્ત્વનું કલાકોના કલાકો સુધી આગમોના અનુસારે મનન કરવામાં આવે છે તો આત્માના સ્વરૂપને સ્પર્શી શકાય છે. પ્રખ્યાત શોધક એડીસને અડતાલીશ કલાકસુધી ટ્રેનોઆફના વિચારોની શ્રેણિઓવડે ટ્રેનોઆફની શોધ કરીને પદાર્થસંયમની સિદ્ધિ કરી બતાવી છે. એડીસનની પેઠે કલાકોના કલાકોપર્યંત જેઓ આગમોના અનુસારે આત્મતત્ત્વનું મનન કર્યા કરે છે તેઓ આત્મતત્ત્વસંબંધીમાં એટલા બધા ઉડા ઉતરી જાય છે કે, તેની જગતના બાહ્યજીવોને સમજણ પુણુ પડતી નથી. ફક્ત જેઓ રાત્રીદિવસ આત્માનું મનોદ્રવ્યવડે ચિંતવન કરે છે તેઓ છેલ્લામાં છેલ્લું સત્યકર્તવ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. જેઓને સિદ્ધાન્તોના અનુસારે આત્મતત્ત્વ સમજાયું છે તેઓ, પરમસુખનો મહાસાગર પોતાનામાં છે એમ નિશ્ચય કરીને તેમાંજ મનન, સ્મરણવડે રમણુતા કરે છે. દુનિયામાં અનેક પ્રકારનાં તત્ત્વોનું જ્ઞાન કરતાં પણ જે આનન્દ મળતો નથી તે આનન્દ પોતાના સ્વરૂપનું મનન કરતાં

(૪૪)

મળે છે. એક પૂર્ણચાર્ય લખે છે કે, સર્વ પ્રકારના જ્ઞેયોને અવબોધવાની જ્ઞાનશક્તિ અને સત્યસુખ બાહ્યવાની શક્તિ ખરેખર આત્મામાં રહી છે, ત્યારે આત્માનુંજ અવલંબન કરીને તેનું જ્ઞેય જ્ઞાન કરવામાં આવે તો કેટલો બધો આનન્દ થાય ? અને તેને કોણ વર્ણવી શકે ?

આત્મતત્ત્વના જ્ઞાનસંબન્ધી અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ ખૂબ ઉંડા ઉતરીને તેના સહજસુખનો સ્વાદ અનુભવે છે, તેથી શિરપર દુઃખનું આકાશ તૂટી પડે તોપણ તેઓ આત્મતત્ત્વનો આશ્રય કદી ત્યજતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો તિરસ્કાર કરવામાટે એકાન્ત જડવાદીઓએ બાકી રાખ્યું નથી. જડવાદીઓએ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને દુઃખ દેવાને પ્રાણોનો પણ નાશ કર્યો છે, તથાપિ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓએ બાહ્ય પ્રાણમેલનો ત્યાગ કરવામાં-પોતાનું સહજસુખ અનુભવ્યા પછી પાછી પાની કરી નથી. આત્માના સત્યસુખનો જ્ઞેય જ્ઞાનીઓએ સ્વાદ ચાખ્યો છે તેઓ કદી ચક્રવર્તિ વા દેવતાઓને પણ હીસાબમાં ગણતા નથી. તેઓને તો આત્મતત્ત્વની ધૂન લાગી હોય છે તેથી તેઓને બાહ્યપદાર્થોપર આસક્તિભાવ રહેતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ સર્વ આત્માઓને પોતાના આત્મસમાન માનીને તેઓના ઉપર શુદ્ધપ્રેમ ધારે છે. તેઓના હૃદયમાં તૃષ્ણા, સ્વાર્થ અને વૈષયિકસુખની ઇચ્છા રહેતી નથી. આત્મતત્ત્વનો અનુભવ થયા પશ્ચાત્ મોહનું જ્ઞેય ઘટવા માંડે છે અને આત્માનું જ્ઞેય વધવા માંડે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ જગતના જીવોને પોતાના આત્મસમાન માને છે તેથી તેઓના નાશ ન થાય તેમાટે દયાવ્રતને અંગીકાર કરે છે. તેઓના મનમાં કોઈપણ જીવની લાગણી ન દુખાય એવો વિચાર પ્રગટે છે, તેથી તેઓ સત્યવ્રતને અંગીકાર કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ ભાવથી પરવસ્તુની ઇચ્છામાત્રનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરે છે અને દ્રવ્યથકી પર પુદ્ગલવસ્તુને ગ્રહણ કરવા પ્રયત્ન કરતા નથી. અધિકારસ્નેહે તેઓ અસ્તેયવ્રતને ધારણ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને પરવસ્તુના ભોગની ઇચ્છા રહેતી નથી. પરવસ્તુની રૂઢિને તેઓ નાકના મેલસમાન અવબોધે છે, તેથી તેઓ પરવસ્તુસંબન્ધી ઇચ્છાઓનો રોધ કરવા તથા પંચેન્દ્રિય વિષયોની ઇચ્છાઓઉપર કાષ્ઠ મેળવવાને માટે સક્તિમાન થાય છે. ઇચ્છાના ત્યાગરૂપ આન્તરિક્ષ શ્રદ્ધવચ્યને ધારણ કરવા ખરેખરી રીતે તેઓ સમર્થ બને છે. બાહ્ય જડ વસ્તુઓને ધનરૂપે માનવાની વૃત્તિને તેઓ કષ્ટ કરતા નથી. બાહ્યધનમાં મૂર્છા રહેતી નથી. તે સર્વ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો પ્રતાપ અવબોધવો. ચક્રવર્તિ આદિની પદવીઓ અને કરેડો રૂપેયાનો ત્યાગ કરીને જ્ઞેયો, આત્મતત્ત્વની આરાધના કરે છે તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો મહિમા

(૪૫)

સમગ્ર અવબોધાય છે. ત્યારે નમિરાજ્યે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને સર્વ વસ્તુઓનું મમત્વ દૂર કર્યું, ત્યારે ઇન્દ્રમહારાજ્યે તેમના ખરા ત્યાગની પરીક્ષા માટે તેમની આખી નગરી બળતી દેખાડી, અન્તઃ-પુરની રાણીઓને અગ્નિના ભયથી પોકાર કરતી દેખાડી, તોપણ નમિરાજ મુનિવર કહેવા લાગ્યા કે, આમાં માફ કરી બળતું નથી. તેઓ ઇન્દ્રની ઇન્દ્રબળથી મોહ ન પામ્યા તેમાં ખાસ અધ્યાત્મજ્ઞાનજ કારણીભૂત હતું. સ્કંધકમુનિના પાંચશે શિષ્યોને ઘાણીમાં ઘાડીને પીલવા માંડ્યા ત્યારે, પ્રત્યેક મુનિએ આત્મતત્ત્વની ભાવનાવડે પીલાતાં છતાં પણ શરીરદ્વારા થતાં દુઃખોને સહન કર્યા અને આત્મામાંજ ઉપ-યોગ ધારણ કરી પરમસમતાભાવ ધારણ કર્યો. ઘાણીમાં પીલાતાં કેટલું બધું દુઃખ થતું હશે! તેના જેણે અનુભવ કર્યો હોય તે જાણે. શરીરના કોઈ અંગને જે ચપ્પુ લાગી જાય છે તો કેટલું બધું દુઃખ થાય છે? ત્યારે ઘાણીમાં પીલાતી વખતે કેટલીબધી વેદના થતી હશે? તેવી અસહ વેદનાને સહન કરવામાં સત્ય અધ્યાત્મજ્ઞાનની કેટલીબધી સમર્થતા છે, તે જ્ઞાનીપુરૂષો જાણી શકે છે. સ્કંધકસૂરિના શિષ્યોને અધ્યાત્મજ્ઞાનની ખરેખરી પકવદશા હતી, તેથી તેઓ આત્માથી શરીર છૂટું પડતાં પણ ઉત્તમ ધ્યાનને ધારી શક્યા. આપણે તેવા મુનિયોનાં દૃષ્ટાંતો લેઈને તેવી દશા પોતાનામાં પ્રગટાવવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભ્યાસીઓનું પ્રથમાવસ્થાનું જ્ઞાન તો ગુલા-બના પુષ્પ જેવું હોય છે. ગુલાબનું પુષ્પ જેમ સૂર્યને તાપ પામીને ફરમાઈ જાય છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભ્યાસીઓનું પ્રાથમિક જ્ઞાન પણ અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગો આવતાં ટળી જાય છે. અનેક પ્રકારનાં દુઃખોના સામું જે અધ્યાત્મજ્ઞાન ટકી રહે છે અને જે આત્માના ગુણોનું રક્ષણ કરવા સમર્થ થાય છે, તેજ પકવ થએલું અધ્યાત્મજ્ઞાન અવબોધવું.

પ્રથમાવસ્થામાં ઉત્પન્ન થતું અધ્યાત્મજ્ઞાન, સામાન્ય હોવાથી તે જ્ઞાનવડે જોઈએ તેવી શાંતિ મળતી નથી, તોપણ તે જ્ઞાનના બળવડે પકવ એવા અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. અનેક પ્રકારના હેતુઓ પામીને પ્રથમ અવ-સ્થામાં થતું એવું અધ્યાત્મજ્ઞાન પાછું ટળી જાય છે, તેથી તેવા જ્ઞાનવાળાઓ ઉત્તમ આચારો અને વિચારોવડે બળવાન ન હોય તો તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો દોષ ગણાતો નથી. જેઓની આગમચુદ્ધિ ઘણી હોતી નથી તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનના માર્ગમાંથી કોઈના ભરમાઆથી ખાછ પડી જાય છે અને અધ્યાત્મની નિન્દા કરવા મંડી જાય છે.

પ્રથમાવ-
સ્થાનું અધ્યા-
ત્મજ્ઞાન.

(૪૬)

પોતાના અધિકારને નહિ ઝોળખીને અધિકારવિનાની વસ્તુમાં માથું ઘાલવા બંધ તો તેનું થાય, તેમાં કોઈ બદતનું આશ્ચર્ય નથી.

એક શિયાલ હુતી તે એક હિંચી બોરડીનાં બોર ખાવા પ્રયત્ન કરવા લાગી. તે ઘણી ફૂદી પણ એકે બોર તેના મુખમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની અવજ્ઞા કરનારપર શુભાલનું દષ્ટાન્ત. આબું નહિ. અન્ય શિયાલે તેની મસ્કરી કરી અને કહ્યું કે તે એક બોર પણ કેમ ખાધું નહિ? પેલી મૂર્ખ અને ધૂર્ત શિયાલે કહ્યું કે, મેં બોરડીના બોરનો તપાસ કર્યો અને તે ખાટાં જણાયાં તેથી મેં ખાધાં નહિ અને છોડી દીધાં. પેલી તેના માથાની શિયાળે કહ્યું કે, બોરડીનાં બોર જે તે મુખમાં ચાવીને પરીક્ષા કરી હોત તો તારી પરીક્ષાનો હું સ્વીકાર કરી શકત ! માટે હવે બોલવાની તરદી લે નહિ. અધ્યાત્મજ્ઞાનની બાબતમાં પણ પેલી શિયાળની પેઠે કેટલાક પ્રયત્ન કરે છે અને અધ્યાત્મસુખ લેવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ તેઓ મૂર્ખ અઅદ્ભુત અને વાતોનાજ માત્ર રસીયા હોવાથી તેમજ આત્મિકધર્મક્રિયા તરફ લક્ષ્ય પ્રવૃત્તિ નહિ રાખનાર હોવાથી, તેઓનો અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં પ્રવેશ થતો નથી અને આત્મતત્ત્વનો અનુભવ થતો નથી. અનુભવ થયાવિના તેઓને આત્મિકસુખ મળતું નથી, તેથી તેઓ અન્તે કંટાળીને અધ્યાત્મમાર્ગથી પાછા પડે છે, અને કોઈ તેનું કારણ પૂછે તો તેઓ ‘ પેલી જૂઠી શિયાળની પેઠે, પોતાની ભૂલ છૂપાવવાને માટે અગડં અગડં બકે છે; પણ તેઓનાં વાક્યોને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ હીસાબમાં ગણતા નથી. અધ્યાત્મસુખનો જેણે અનુભવ કર્યો છે તેવો પકવજ્ઞાની કદી કોઈના ભરમાવ્યાથી અધ્યાત્મતત્ત્વનો ત્યાગ કરતો નથી.

અધ્યાત્મજ્ઞાનની અપકવદશાવાળા મનુષ્યોએ પકવજ્ઞાનવાળા મનુષ્યોનું આલંબન લેવું જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓએ પોતાના ઉત્તમ સદાચારવડે અને જગતસેવારૂપ દુરજવડે, પ્રતિપક્ષીઓને પણ જણાવી દેવું જોઈએ કે, જડવાદના શુષ્કજ્ઞાનથી અમે દૂર છીએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનની પકવદશા થતાં ઉત્તમ સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે. આવું અધ્યાત્મિકજ્ઞાન કંઈ માત્ર પુસ્તકો વાંચવાથી મળે તેમ ધારવું નહિ. સાક્ષાત ગુરૂના બોધથી જે અધ્યાત્મજ્ઞાનનો રસ અનુભવાય છે તે કદી પુસ્તકોના વાચનથી અનુભવાતો નથી. પુસ્તકોદ્વારા અધ્યાત્મજ્ઞાનનો જે બોધ કરવામાં આવે છે તેને પકવ કરવાને માટે એક સદ્ગુરૂની આવશ્યકતા છે. શ્રીસદ્ગુરૂવિના અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અભ્યાસી ઘણી બાબતોમાં ભૂલ કરે છે અને તેને અધ્યાત્મજ્ઞાન સંબંધી ઘણા અનુભવો મળી શકતા નથી. સદ્ગુરૂની આજ્ઞાવિનાનો સ્વચ્છન્દી મનુષ્ય ખરેખર હરાયા હોર જેવો છે: જેના માથે કોઈ સદ્ગુરૂ નથી તે અધ્યાત્મ-

(૪૭)

જ્ઞાનના પ્રદેશ આગળ આવીને, વા આગળ પાછળ ઠપકાઈને પાછો વળે છે, અને તે બાહ્યવસ્તુઓમાં સુખને માટે ફાં ફાં મારે છે. દુનિયાના પ્રત્યેક ઉત્તમ કાર્યમાં દક્ષત્વ મેળવવાને માટે કોઈ પણ ગુરૂને અવશ્ય કરવા પડે છે; તેમ મોક્ષના માર્ગમાં પ્રવેશ કરવાને માટે-અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અર્થે કોઈ મુનિવર સહગુરૂ અવશ્ય કરવા જોઈ એ. જેઓએ મોક્ષમાર્ગપ્રતિ પ્રયાણ કર્યું છે તેવા મુનિવરો અધ્યાત્મજ્ઞાનની કુંચીઓ આપવાને માટે સમર્થ અને છે. સાંસારિક ઉપાધિઓનો ત્યાગ કરીને જેઓ કલાકોના કલાકોપર્યન્ત એક આત્માને તારવાને માટે-નિરૂપાધિદશા ભોગવે છે અને આત્મતત્ત્વની વિચારણામાં લયલીન રહે છે, તેઓ સહગુરૂ હોઈ શકે છે. જે મુનિવર સહગુરૂએ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઘણો ઉડો અનુભવ કર્યો હોય છે અને જેનો અનુભવ ખરેખર વીતરાગવાણીના અનુસારે છે; તેવા અધ્યાત્મજ્ઞાની મુનિવરની આજ્ઞા સ્વીકારીને અને તેમના દ્વારા શિષ્ય થઈને અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અનુભવ કરવો જોઈએ; એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈ એ.

અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અનુભવ ખરેખર પાતાળીકુવા જેવો છે. પાતાળીકુવાનું પાણી જેમ ખૂટતું નથી, તેમ અધ્યાત્મનો અનુભવ પણ નવો નવો પ્રગટવાથી કદી ખૂટતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનના બળવડે દરરોજ આત્મતત્ત્વસંબંધી નવો અનુભવ પ્રગટ થાય છે અને તેથી પ્રત્યેક બાબતોનો સાર સંક્ષેપમાં સમજાય છે. કેટલાક સમ્યગ્ અનુભવવિનાના લેભાગુ, અધ્યાત્મીઓ હોય છે તેઓની અમુક બાબતમાં દૃષ્ટિ, મર્યાદાવાળી થઈ જવાથી તેઓ પોતાના વિચારોમાં જાણે સર્વ પ્રકારનું અધ્યાત્મજ્ઞાન સમાઈ ગયું હોય ! એવો ઘમંડ રાખીને અનેક પ્રકારના વિતંડાવાદો જેની તેની સાથે કરીને, મનમાં આનન્દના ઠેકાણું કલેશને ધારણુ કરે છે. કેટલાક સમ્યગ્જ્ઞાનના અભાવે અમુક જાતની ક્રિયા કરે તોજ અધ્યાત્મ કહેવાય એવા ઉછીના વિચારોવડે ઓલે છે. પોતાની બુદ્ધિવડે જેઓ પૂર્ણ અનુભવ કર્યાવિના અધ્યાત્મજ્ઞાન ઉપર વિચાર બાંધવા જાય છે તેઓ ઘણી ભૂલો કરે છે, પણ તેઓ પશ્ચાત્ત અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અનુભવ લહીને પોતાની ભૂલો માટે પશ્ચાત્તાપ કરે છે. ગજસુકુમાલમુનિવર કે જે શ્રીકૃષ્ણના ભાઈ થતા હતા, તેમણે બાલ્યાવસ્થામાં દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી. તેઓ સ્મશાનમાં કાયોત્સર્ગ કરી ઉભા રહ્યા હતા ત્યારે, તેમના સસરા સોમલે ક્રોધથી શ્રીગજસુકુમાલના મસ્તકપર માટીની પાળ બાંધીને તેમાં ખેરના અંગારા ભર્યા હતા, તોપણ શ્રીગજસુકુમાલે અધ્યાત્મજ્ઞાનના બળવડે અગ્નિના દુઃખને સહન કર્યું અને પોતાના મનમાં જરામાત્ર પણ ક્રોધ આવવા દીધો નહિ. પોતાના

(૪૮)

મનમાં તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ઉત્તમ સમતાભાવની ભાવના ભાવવા લાગ્યા અને શરીરનો ત્યાગ કરીને ખરમસુખ પામ્યા. શ્રીગજસુકુમાલનું દૃષ્ટાંત ખરેખર અધ્યાત્મભાવનાની પુષ્ટિમાં હેતુબદ્ધ છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર માતાસમાન છે. માતા જેમ પોતાનાં બાળબચ્ચાંઓનું લાલનપાલન કરે છે અને તેઓને માતા અને પિતાનાસમાન અધ્યાત્મજ્ઞાન. અનેક દુઃખમાંથી બચાવે છે; પોતાનાં બચ્ચાંઓના ગુન્હા સામું જોતી નથી પણ તેમના લલાને માટેજ સદાકાલ પ્રયત્ન કરે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ ભવ્ય જીવોની પુષ્ટિ કરે છે અને ભવ્ય જીવોમાં રહેલા અનેક દોષોરૂપ મળને દૂર કરે છે; તેમજ ભવ્ય જીવોની પુષ્ટિ કરીને પરમાત્મપદરૂપ મહત્તાને અર્પે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર ભાવપિતાની ગરજ સારે છે. સાંસ્કારિક પિતા, જેમ પોતાના કુટુંબનું યોષણુ કરે છે અને કુટુંબને સુખી કરવા તનતોડ મહેનત કરે છે, શત્રુઓથી પોતાના કુટુંબનો બચાવ કરે છે, પોતાના પુત્રો અને પુત્રીઓને ભણાવે છે અને તેઓને શુભ માર્ગમાં દોરે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ભાવપિતા પણ વિરતિ આદિ કુટુંબનું યોષણુ કરે છે અને અન્તરાત્માને જ્ઞાનાદિ પંચાચારનું શિક્ષણ આપીને તેની પુષ્ટિ કરે છે, તથા મૈત્રીઆદિ ભાવનાઓના અમૃતરસવડે અન્તરાત્માનું યોષણુ કરે છે અને ઉચ્ચ ગુણુસ્થાનકરૂપ શુભ માર્ગમાં પોતાના કુટુંબને દોરે છે અને પોતાની ફરજ બજાવીને આત્માના આન્તરિક કુટુંબની ઉન્નતિ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર એક ઉત્તમ મિત્ર સમાન છે. ઉત્તમ મિત્ર જેમ પોતાના મિત્રના હૃદયને પ્રકુલ્લ કરે છે તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ અન્તરાત્માને પ્રકુલ્લ કરે છે. ઉત્તમ મિત્ર જેમ પોતાના મિત્રનો, સંકટ વખતમાં સાથી બને છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ અન્તરાત્મરૂપ મિત્રને—અનેક પ્રકારનાં મોહરાજબંધે કરેલાં સંકટોમાં સાથી બનીને, મોહના દુઃખથી ઉગારે છે. ઉત્તમ મિત્ર જેમ પોતાના મિત્રનો પ્રાણુાંતે પણ વિશ્વાસઘાત કરતો નથી તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ અન્તરાત્માનો કદાપિ વિશ્વાસઘાત કરવા પ્રવૃત્તિ કરતું નથી. ઉત્તમ મિત્ર જેમ પોતાના મિત્રની દોષદૃષ્ટિ ટાળીને તેની સદ્ગુણુ દૃષ્ટિ ખીલવે છે તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ અન્તરાત્મામાં રહેલા દોષો ટાળીને તેની સદ્ગુણુ દૃષ્ટિ ખીલવે છે. અન્તરાત્માને પોતાનું શું કર્તવ્ય છે અને તે કેવી રીતે સિદ્ધ થાય? તે શિખવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. ઉત્તમ મિત્ર જેમ પોતાના મિત્રના ગુણો અને દોષો જાણે છે તો પણ તે દોષોની વાત કોઈ આગળ કરતો નથી અને ગુણોની મુગ્ધી સર્વત્ર ફેલાવે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ સર્વ જીવોના ઉત્તમ મિત્રસમાન છે. જેનામાં અધ્યાત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે, સર્વ જીવોના

(૪૯)

ગુણોના સામું ભુવે છે, અને સર્વ જીવોના ગુણોની સુગંધો તો સર્વત્ર ફેલાવો કરે છે. મનુષ્યોના દુર્ગુણો તરફ તેનું લક્ષ્ય જતું નથી. દુર્ગુણોના તે ફેલાવો કરતો નથી, તેમજ દોષોને પ્રકાશીને કોઈના આત્માની લાગણીને દુષ્પવતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી સર્વ જીવો પોતાના મિત્ર-સમાન લાગે છે અને તેથી સર્વ જીવો પર મૈત્રીભાવનું પ્રગટે છે. સર્વ જીવોના ગુણો દેખવાની શક્તિ ખીલવાથી, -સર્વ જીવોના જે જે ગુણો હોય છે તે તે ગુણોને દેખી-અધ્યાત્મજ્ઞાની પ્રમોદભાવને ધારણુ કરે છે, તેમજ સર્વ જીવોને દુઃખી દેખી તેમના ઉપર કારુણ્યભાવના ધારણુ કરે છે અને ગુણહીનોને દેખી મધ્યસ્થ રહે છે. ઉત્તમ મિત્ર જેમ પોતાના મિત્રની ઉન્નતિ કરવામાં મહાઈ અને તહાઈ એવો ભાવ ધારણુ કરતો નથી, તે પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાની પણ સર્વ જીવોને મિત્ર માની તેઓનું શ્રેયઃ કરવામાં માઈ તાઈ એવો ભાવ ધારણુ કરતો નથી. સર્વ જીવોને પોતાના મિત્રસમાન ગણવાની શક્તિ આપનાર ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ સર્વ જગત્ એક કુટુમ્બસમાન ભાસે છે-ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે,

શ્લોક.

અર્થ ત્રિજઃ પરો વેતિ ગણના લયુચેતસામ્ ।

વદારચરિતાનાં તુ-વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્ ॥

આ મારો છે અને આ પારકો છે, એવી લઘુ મનવાળાઓની ભાવના છે; જેઓનું ઉદાર ચરિત છે તેઓને તો આખી પૃથ્વી પોતાના કુટુમ્બસમાન ભાસે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આવી ઉત્તમ ભાવના ખીલવાથી જગત્માં ઉદાર ચરિતવાળા મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી તેઓ દુનિયાનું ભલું ગમે તે સ્થિતિમાં રહ્યા છતાં પણુ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આવી ઉત્તમ વિશાલ દૃષ્ટિ ખીલવાને માટે ઉત્તમ જ્ઞાનીઓ મહા પ્રયત્ન કરે છે. ઉત્તમ મિત્ર જેમ પોતાના મિત્રથી એકરૂપ બનીને તેના દોષોને ટાળે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણુ આત્માથી એકરૂપ હોઈને આત્મામાં રહેલા દોષો ટાળવાને પોતાની શક્તિ ફેરવે છે. ઉત્તમ મિત્ર જેમ પોતાના મિત્રને સંકટના સમયમાં ત્યજતો નથી, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણુ આત્માને દુઃખના સમયમાં ત્યજતું નથી; પણુ ઉલટું અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર સંકટના વખતમાં આત્માને ખરો આશરો આપવાને માટે સમર્થ બને છે. અન્તરમાં ઉત્પન્ન થનાર મોહના રાગાદિ યોદ્ધાઓ સામે ખરી ટેકથી ઉભું રહીને યુદ્ધ કરનાર, ખરેખર 'અધ્યાત્મજ્ઞાન' જેના હૃદયમાં પ્રગટયું છે તેને અન્ય મિત્ર કરવાની

ભ. ઉ. ૭

(૫૦)

જરૂર રહેતી નથી. ભય, ખેદ આદિ અશુભ વિચારોને આત્મામાં ઉત્પન્ન થતાંજ મારી હટાવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. જે મનુષ્યો અધ્યાત્મજ્ઞાનઉપર વિશ્વાસ રાખીને, તેને પોતાના મિત્ર તરીકે સ્વીકારે છે તેઓને, શોક, ચિન્તા, ભય વગેરે દુઃસ્મનોનો જરામાત્ર ભય રહેતો નથી.

અધ્યાત્મજ્ઞાનને જેઓ મિત્ર બનાવવા ધારે છે તેઓ, આંતરિક સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરે છે, પણ તેઓએ સમજવું જોઈએ કે, અધ્યાત્મજ્ઞાનને મિત્ર બનાવવા માટે પ્રથમ આણવસ્તુઓના મમત્વનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જેઓને અધ્યાત્મમિત્રઉપર શુદ્ધ પ્રેમ હોતો નથી તેઓના હૃદયમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની સ્થિરતા થતી નથી. મહારાજ-શહે-નશાહને પોતાના ઘેર બોલાવવા હોય છે તો ઘરને કેવું સુશોભીત કરવું પડે છે અને તેઓને પોતાના પ્રેમની કેટલી બધી ખાત્રી આપવી પડે છે? તે પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનને હૃદયમાં સ્થિર કરવા માટે, મનમાં અત્યંત શુદ્ધ પ્રેમ અને શ્રદ્ધાને ધારવી પડે છે. શુદ્ધ અધ્યાત્મીઓના હૃદયમાં ખરું અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રગટતું નથી; વાચિક અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે કંઈ પોતાની ઉન્નતિ થતી નથી. વસ્તુતઃ અધ્યાત્મજ્ઞાન જ્યારે હૃદયમાં પરિણમે છે ત્યારે, -તેવું પારિણામિક અધ્યાત્મજ્ઞાન-ખરેખર આત્માની શુદ્ધતા પ્રકટાવવાને સમર્થ બને છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર પોતાના ગુરૂની ગરજ સારે છે. ગુરૂ જેમ શિષ્યને અનેક શિક્ષાઓ આપીને ઠેકાણે લાવે છે અને શિષ્યને ગુણોની ભૂતિરૂપ બનાવે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ આત્માને અનેક પ્રકારની શિખામણો આપીને આત્માને સ્વસ્વભાવરૂપ નિજઘરમાં લાવે છે અને ક્ષયોપશમાદિ ભાવના અનેક ગુણોનું ધામભૂત આત્માને બનાવીને, સાદિ અનન્તમા ભાગે સહજસુખનો વિલાસી કરે છે. ગુરૂ જેમ પોતાના શિષ્યના શ્રેયમાં સદાકાલ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ અન્તરાત્માની ઉન્નતિ માટે પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. જેમ ગુરૂ શિષ્યને પોતાના ઉપદેશવડે અનેક શિખામણો આપીને વિનયવંત કરે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ જગતના જીવોને અનેક શિખામણો આપીને અહંકારદોષને ટાળી વિનયવંત બનાવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન અને અહંકારને મેળ આવતો નથી. સુનિવરો અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે અહંકારને જીતીને લઘુતા ગુણને ધારણ કરી વિનયનો પાઠ આપી દુનિયાને પકાવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી લઘુતા ગુણની જો પ્રાપ્તિ ન થાય તો સમજવું કે, તેના હૃદયમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન પરિણમ્યું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર સૂર્યસમાન છે. આત્મસૃષ્ટિમાં રહેલી ઋદ્ધિતું દર્શન કરાવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યના પ્રકાશવડે અન્તરાત્મારૂપ કમલ ખરેખર પ્રકુલ્લ થાય છે અને તે ભોગરૂપ જલથી નિર્લેપ રહે છે.

(૫૧)

અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યનાં કિરણોવડે અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યના પ્રકાશથી મનુષ્યો સર્વ વસ્તુઓનો વિવેક કરી શકે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યની આગળ દુનિયાના પદાર્થોનું જ્ઞાન તે ચકચકતા તારાઓના સમાન શોભે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યના પ્રકાશથી આત્માના સર્વ ગુણોનું દર્શન થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર આ જગતમાં ચંદ્રની ઉપમાને ધારણુ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ચંદ્રની શીતલતાથી મનુષ્યો આન્તરિક શાન્તિ ધારણુ કરવાને માટે શક્તિમાન થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ચંદ્રથી અનુભવરૂપ અમૃત ઝરે છે, તેનું ઉત્તમ યોગીઓ પાન કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ચંદ્રના પૂર્ણ ઉદયથી સમતારૂપ સાગરની વેલ વધે છે અને તેથી જગતમાં આનન્દ મહોત્સવ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ચંદ્રનો પ્રકાશ જગતમાં પ્રસરતાં ખરેખર જગતમાં અપૂર્વ શાન્તિનો વાયુ વાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર સાગરની ઉપમા ધારણુ કરે છે. સાગર જેમ અનેક નદીઓથી શોભે છે તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ અનેક શુભ અધ્યવસાયોરૂપ નદીઓથી શોભે છે. સાગરની ગંભીરતા જેમ જગતમાં વખણાય છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનની ગંભીરતા જગતમાં વખણાય છે. સાગરના કાંઠાને પામી મનુષ્યો જેમ વ્યાપાર કરી લક્ષાધિપતિ બને છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સાગરના કાંઠાને પામીને મહાત્માઓ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનો આપાર કરી પરમાત્મપદરૂપ લક્ષ્મીના અધિપતિ બને છે. સાગરમાં અન્યલોકો વિષ્ણુ અને લક્ષ્મીનો વાસ માને છે, તેમ અધ્યાત્મસાગરમાં પરમાત્મારૂપ વિષ્ણુ અને કેવલજ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મીનો વાસ છે. સાગરને વલોવતાં જેમ ચઉદ રત્નો નીકળે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સાગરને વલોવતાં આન્તરિક ગુણોરૂપ ચઉદ રત્નો નીકળે છે. સાગરનું દર્શન જેમ મંગલરૂપ મનાય છે, તેમ અધ્યાત્મસાગરનું દર્શન ખરેખર મંગલરૂપ મનાય છે. સાગર જેમ ભરતીવડે કચરાને બહાર કાઢી દે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સાગર પણ કર્મરૂપ કચરાને પોતાનાથી દૂર કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સાગરમાં મહાત્માઓ સદાકાલ જીલ્યા કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સાગરમાં અનેક રત્નો રહેલાં છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનને પૃથ્વીની ઉપમા આપવામાં આવે છે. પૃથ્વી જેમ પોતાના ઉપર પડતા ખોટા-અશુભ પદાર્થોને સહન કરે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ સર્વ પ્રકારના પરિષ્કો સહન કરવાને શક્તિમાન થાય છે. પૃથ્વીઉપર જેમ અનેક વનસ્પતિયો ઉગે છે તેમ આત્મામાં પણ અનેક સદ્ગુણો ખીલી ઉઠે છે. સર્વ મનુષ્યોનો આધાર પૃથ્વી છે તેમ સર્વ ગુણોનો આધાર ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનને મેરૂપર્વતની ઉપમા

(૫૨)

આપી શકાય છે. મેરૂપર્વતનું ધૈર્ય પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનની આગળ હીસા-
બમાં નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી મનુષ્યોમાં ધૈર્યશક્તિની ઉત્પત્તિ થાય છે
અને તેથી તેઓ મોટાં મોટાં ધર્મકાર્યો કરવાને શક્તિમાન થાય છે.
અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્મશક્તિનો વિશ્વાસ આવે છે અને તેથી ધર્મનાં
કાર્યોમાં જે જે વિઘ્નો આવે છે તેઓને મારી-હઠાવી દેવામાં આવે
છે, અને તેથી કરેલા નિશ્ચયથી મન પાછું હઠતું નથી. હાથમાં લીધેલા
કાર્યને કાયર મનુષ્યો વિઘ્નો આવે છતે તજ દે છે અને ઉત્તમ અધ્યાત્મ-
જ્ઞાની મનુષ્યો તો, પ્રાણુતે પણ હાથમાં લીધેલા કાર્યને ત્યજ દેતા નથી.
પોતાની શક્તિમાં વિશ્વાસ ધારણુ કરાવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. મેરૂપર્વત
જેમ પોતાના સ્વસ્થાનનો ત્યાગ કરતો નથી તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ
આત્માને તજી અન્યત્ર જતું નથી. કલ્પવૃક્ષની પેઠે અધ્યાત્મજ્ઞાન
ખરેખર મનુષ્યોને વાંછિત ફલ અર્પે છે. કલ્પવૃક્ષ કરતાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની
મહત્તા કંઈ જુદાજ પ્રકારની છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી નિત્ય સુખની પ્રાપ્તિ
થાય છે; એનું લોકોત્તર પદ કદી કલ્પવૃક્ષ પણ આપવાને માટે શક્તિમાન
થતું નથી. ખહિર ખાગો કરતાં અન્તરૂમાં રહેલ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ખાગની
શોભા ઉત્તમ અને જુદા પ્રકારની છે. ખાલ્ખખાગમાં જેમ અનેક પ્રકાર-
ના વેલાઓ શોભી રહેલા હોય છે અને તેમાં પ્રવેશ કરનારને જેમ
શીતલતા અને સુગંધનો લાભ મળે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ખાગમાં
સમતાની શીતલતા અને ધ્યાનની સુગંધ મહમહે છે; અધ્યાત્મખાગમાં
પ્રવેશ કરનારને તેનો લાભ મળ્યાવિના રહેતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર
મેઘના સમાન ભવ્ય મનુષ્યોના જીવનનો આધાર છે. મેઘથી આપી
દુનિયા જીવે છે તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ભવ્ય જીવો ભાવપ્રાણુ ધારણુ
કરીને જીવી શકે છે. મેઘથી જેમ પૃથ્વીપર સર્વત્ર ખીજે ઉગી નીકળે
છે અને તેથી પૃથ્વી લીલીછમ જેવી દેખાય છે, તે પ્રમાણે અધ્યાત્મ-
જ્ઞાનરૂપ મેઘથી અન્તરાત્મારૂપ પૃથ્વીમાં અનેક સદ્ગુણોનાં ખીજે ઉગે
છે અને તેથી અન્તરાત્મામાં સર્વત્ર ગુણોની શોભા વ્યાપી રહે છે.
ભવ્યજીવોમાં સર્વ પ્રકારના ગુણોના અંકુરાઓને પ્રકટાવનાર ખરેખર
અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. જેમ મેઘવિના જગતમાં દુષ્કાલ પડે છે અને જ્યાં
ત્યાં મારામારી પ્રસરે છે અને તેથી જગતમાં મરણ, ખેદ, શોક અને
અશાન્તિનું જોર વધતું જણાય છે તે પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ મેઘની
ભવ્યજીવોપર વૃષ્ટિ થયાવિના મમત્વભાવરૂપ દુષ્કાલનું જોર વધે છે,
અને રાગ-દ્વેષ-ઈર્ષ્યા-નિન્દા-કલેશ વગેરે ચોરોનું જોર વધે છે.
ભાવપ્રાણુને જીવાડનાર એવા 'અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ મેઘવિના ભવ્યજીવોના
ભાવપ્રાણુ રહેતા નથી. દયા વગેરે લોભ્ય પદાર્થોવિના દુનિયા શાંતિ

(૫૩)

ભોગની શક્તી નથી અને તેનાવિના બાહ્ય અને અન્તર એ બે દશામાં પણ જગતમાં અશાન્તિ વ્યાપે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ મેઘની સર્વ ભવ્યજીવો ઇચ્છા ધારણુ કરે છે. જેઓને અશાન્તિમાં આનન્દની માન્યતા હોય છે તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ મેઘને ઇચ્છતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ મેઘની વૃષ્ટિ ખરેખર પુષ્કરાવર્ત મેઘની વૃષ્ટિ કરતાં અનન્તગણી ઉત્તમ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનને નદીની ઉપમા આપવામાં આવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ નદીમાં મનુષ્યો જ્ઞાન કરે છે અને અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ શરીરે નિર્ભંગ અને છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ નદીનો પ્રવાહ જગતમાં વહા કરે છે અને તે અન્ય જીવોને સહાય આપે છે. નદીથી જેમ ખેતરોને પાણી મળે છે અને ખેતી પુષ્કળ પાકે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ નદીના શુભ અધ્યવસાયરૂપ જલથી અનેક મનુષ્યોનાં હૃદયક્ષેત્ર પોષાય છે અને તેથી, મનુષ્યોના હૃદયક્ષેત્રમાં ધર્મની ખેતી પાકે છે. આવનાચંદન કરતાં પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનની અલૌકિક ઉત્તમતા છે. કડાઈમાં ઉખ્ણુ કરેલા પાંચમણુ તેલમાં આવનાચંદનના રસનો છાંટો પાડવામાં આવે છે તો, ઉખ્ણુ ગરમું લાલચોળ તેલ પણ ઠંડું થઈ બંધ છે; તે પ્રમાણે મનુષ્યોની હૃદયરૂપ કડાઈમાં આત્માની પરિણતિ ખરેખર ક્રોધરૂપ અગ્નિથી લાલચોળ બની બંધ છે, પણ અધ્યાત્મજ્ઞાન ભાવનારૂપ આવનાચંદનરસના છાંટાઓને તેમાં પાડવામાં આવે છે તો, આત્મામાં અત્યંત શાંતતા ઉત્પન્ન થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ આવના ચંદનને પામીને કુરગડુએ ક્રોધને જીતી કેવલજ્ઞાન પ્રગટાવ્યું હતું. ચંડરૂદ્રાચાર્યના શિષ્યે, અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ આવનાચંદનના રસવડે પોતાના હૃદયમાં શીતળતા ધારણુ કરીને કેવલજ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મીને ધારણુ કરી હતી.

મનુષ્યો, અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ અમૃતરસથી પોતાના આત્માને નવું જીવન આપે છે અને પોતાના આત્માને સદાકાલને માટે અધ્યાત્મા-મૃતરસ. સુખી બનાવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ અમૃતરસનું પાન જેઓ કરતા નથી તેઓ વિષયરૂપ ઝેરનું પાન કરે છે

અને પોતાની જીંદગીને દુઃખમય બનાવીને પરભવમાં પણ દુઃખના ભોક્તા બને છે. પંચેન્દ્રિય વિષયસુખ તો ખરેખર ઝેરસમાન છે; તેમાં સદાકાલ રક્ત થવાથી અનન્તકાલ પર્યન્ત દુઃખના ભોક્તા બનવું પડે છે. પંચેન્દ્રિય વિષયસુખ ભોગવવામાં અનેક જીવો સદાકાલ પ્રયત્ન કર્યો કરે છે; તેમાંથી મુક્ત કરાવનાર અમૃતરસ કરતાં અધિક અધ્યાત્મરસ છે. આત્મસુખની પ્રતીતિ કરાવીને આત્મામાં રમણુતા કરાવનાર ઉત્તમમાં ઉત્તમ અધ્યાત્મરસ છે. વૃક્ષમાં વહેતો રસ જેમ

(૫૪)

સંપૂર્ણ વૃક્ષને પોષે છે તેમ, અધ્યાત્મરસ પણ આત્માના સકલ ગુણોને પોષે છે અને આત્માની શુદ્ધિ કરીને તેમે પરમાત્મરૂપ બનાવે છે. આત્માના ગુણોનો ખાગ સિંચનાર અને તેને વિકસિત કરનાર અધ્યાત્મજલ છે. અધ્યાત્મરસમાં મારેલી અનુભવરૂપ માત્રાનું સેવન કરનાર મનુષ્યો, પોતાના આત્માને પુષ્ટ કરીને નવું ચૈતન્ય પ્રગટ કરે છે. વૃક્ષોની અનેક શાખાઓ અને પ્રશાખાઓ હોય છે. શાખાઓ અને પ્રશાખાઓના આકારો ભિન્ન ભિન્ન હોય છે, કિન્તુ તે શાખાઓ અને પ્રશાખાઓમાં વહેનાર રસ તો એકસરખો હોય છે; તે પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન ગરુડો, મતો, આચારો અને ધર્મની ભિન્ન ભિન્ન શાખાઓ અને પ્રશાખાઓને પોષનાર અધ્યાત્મરસ તો એકજ છે. મનુષ્યના મસ્તકપર તાપ તપતો હોય, ઉબ્બુ લુના વાયરાઓ ચારે તરફથી વાતા હોય, તૃષા લાગવાથી કંઠ સુકાઈ ગયો હોય, તૃષાથી શુભ આકૃલબ્યાકુલ થતો હોય, -આંખો ઊંડી ગઈ હોય, પગમાં ચાલવાની શક્તિ મન્દ થતી હોય, એવામાં શીતલજલની વાવ મળે તો સર્વ પ્રકારની પીડા દૂર થઈ જાય અને શીતલજલથી તૃષાનું દુઃખ ટળે, તે પ્રમાણે મનુષ્યોને ચારે તરફથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિયોના તાપ લાગતા હોય, તૃષ્ણાવડે અનેક પ્રકારનું દુઃખ અનુભવાતું હોય, આત્મબળની મન્દતા હોય, તેવા વખતે અધ્યાત્મરસનો અમૃતઘડો મળે તો ખરેખર સર્વ પ્રકારનું દુઃખ દૂર થયાવિના રહે નહિ. અધ્યાત્મરસમાં એવા પ્રકારની શક્તિ છે કે, તે પચ્યાબાદ આત્મામાં નવું ચૈતન્ય પ્રગટાવીને આત્મામાં આનન્દનો આવિર્ભાવ કરે છે. જે મનુષ્યો અધ્યાત્મરસનું પાન કરે છે તેઓને અન્યરસોના સ્વાદો નિર્મોલ્ય લાગે છે અને તેઓના મનમાં અધ્યાત્મરસ ચાખવાનીજ ભાવના વર્ત્યા કરે છે. એકવાર જેણે અમૃતરસનો લેશ પીધો તેને આકસચુકસ લોજન ગમે નહિ, તદ્વત્ એકવાર અધ્યાત્મરસનું પાન કરવાથી પશ્ચાત્ અન્યરસો ઉપર રુચિ પ્રગટતી નથી, તેજ અધ્યાત્મરસની મહત્તા અવબોધવી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનું શિર-છત્ર જેના મસ્તકપર સદાકાલ હોય છે, તેજ આનન્દરસનો ભોગી અને ત્રણ હુવનમાં એક સત્તાધારી જાણુવો. અધ્યાત્મજ્ઞાનની સત્તાવડે જેઓ પાંચ ઈન્દ્રિયો ઉપર અમલ ચલાવે છે તેજ ખરા રાજ્યકર્તા જાણુવા. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યનાં કિરણોવડે જેના હૃદયમાં પ્રકાશ થાય છે તે મનુષ્ય, દુર્ગુણોને છૂટવા સમર્થ અને છે. એક કવિ કહે છે કે “સ્થૂલ સામ્રાજ્ય કરતાં સૂક્ષ્મ અધ્યાત્મસામ્રાજ્યની લીલા જુદાજ પ્રકારની છે.” અધ્યાત્મજ્ઞાનની સૃષ્ટિની રમણીયતાને અવલોક્યાવિના મનુષ્યની અંદગી નકામી છે. એક કવિ કહે છે કે, “તમે

(૫૫)

અધ્યાત્મમાં ઉંડા ઉતરો. તમારા મનમાં રહેલી શંકાઓ પોતાની મેળે નષ્ટ થઈ જશે. ” એક કવિ કહે છે કે, “ અધ્યાત્મમાં એવો જુસ્સો વહે છે કે તે જુસ્સામાં ચઢેલો આત્મા આખા જગતની શહેનશાહીનો પોતે ઉપરી બનીને અપૂર્વ આનન્દરસની ખુમારીમાં દહર મારે છે. ” એક કવિ કહે છે કે, “ દુનિયાના અનેક ધર્મપંથોમાંથી સત્યરસને ખેંચનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. ” એક મહાત્મા કથે છે કે, “ મોક્ષ-માર્ગની ખરી નિસ્સરણી અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. ” અધ્યાત્મજ્ઞાનનો માર્ગ પ્રાપ્ત થવો એ કંઈ સામાન્ય કાર્ય નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનના માર્ગપર ટકી રહેવું તેમજ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સ્વાદ લેવો એ કાંઈ સામાન્ય વાત નથી. આખા જગતમાં સૂર્યની પેઠે સર્વને પ્રકાશ આપવાની ઇચ્છા થતી હોય તો, અધ્યાત્મજ્ઞાનના માર્ગપર આવો. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર તમારા હૃદયમાં રહેલા અનેક દોષો ઠાળવામાટે વૈધની ગરજ પુરી પાડશે.

અધ્યાત્મરસમાં રસીલા બનેલા મનુષ્યોએ પોતાનો અધિકાર પુનઃ પુનઃ નિરીક્ષવો જોઈએ અને અધિકારપરત્વે યોગ્ય અનુષ્ઠાનો આદરવામાં ખામી ન રાખવી જોઈએ. મનુષ્યોના હૃદયને સ્વચ્છ બનાવનાર અધ્યાત્મરસ છે. ચારે તરફ અગ્નિ બળતો હોય અને વચ્ચમાં કોઈ ઉભો રહીને શીતલતા અનુભવતો હોય ! તો તે અધ્યાત્મજ્ઞાની છે. મનરૂપ માંકડાને વશ રાખવા માટે શાસ્ત્રોમાં અનેક પ્રકારના ઉપાયો વર્ણવ્યા છે, પણ તે સર્વમાં અધ્યાત્મરસમાન અન્ય કોઈ ઉપાય નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ જ્ઞાંગને પીને જેઓ અલમસ્ત બને છે, તેઓ જગતમાં કોઈની સ્પૃહા રાખતા નથી. અધ્યાત્મભાંગને પીનારાઓ (આલ્પદષ્ટિ-ઓની અપેક્ષાએ ઉલટી આંખે દેખનારા અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ) પરમાત્માનું દર્શન કરીને અખંડાનન્દમાં મસ્ત રહે છે. જ્યાં અન્તરથી આત્મધર્મની ઉપયોગ ધારા વહેતી હોય, ત્યાં આનન્દનું શું પૂછવું ? વિવેકી મનુષ્યો છેલ્લામાં છેલ્લી આનન્દમય અધ્યાત્મજ્ઞાનની શોધ કરીને તૃપ્ત બને છે. મનુષ્યોની જેમ જેમ સૂક્ષ્મ દષ્ટિ થતી જાય છે, તેમ તેમ તેઓ આત્મતત્વના જ્ઞાનમાં કંઈ ઉંડા ઉતરતા જાય છે અને અન્તરનો પરમાનન્દરસ આસ્વાદે છે. જે મનુષ્યોની ઉત્તમોત્તમ અધ્યાત્મદષ્ટિ ખીલતી જાય છે તેઓની દષ્ટિમાં, ઘણી શુદ્ધતા થવાથી તેઓ મનુષ્યોના સદ્ગુણોને શોધી શકે છે અને દોષોથી દૂર રહે છે, તેમજ અનાદિકાલથી અન્તરમાં પરિણામ પામેલી એવી દોષદષ્ટિને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખે છે.

(૫૬)

કોઈના મનમાં એવો વિચાર આવે કે, “આખી દુનિયામાં સહગુણો ફેલાવવા અને દુર્ગુણોનો મૂળમાંથી નાશ કરવો.” આવા ચાર નિક્ષેપાએ અધ્યાત્મજ્ઞાન. વિચારવાળાને ભલામણ છે કે, તેણે ઉત્તમ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો જગતમાં પ્રકાશ કરવો જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનના નિક્ષેપાની અપેક્ષાએ ચાર ભેદ પડે છે. નામઅધ્યાત્મ, સ્થાપનાઅધ્યાત્મ, દ્રવ્યઅધ્યાત્મ અને માત્રઅધ્યાત્મ. એ ચારે નિક્ષેપાએ અધ્યાત્મતત્ત્વતું જ્ઞાન કરવું જોઈએ. નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય એ ત્રણ નિક્ષેપા કારણુ છે અને ભાવનિક્ષેપો કાર્ય છે. નામાદિ ત્રણ નિક્ષેપાએ જે અધ્યાત્મ કહેવાય છે તે ભાવઅધ્યાત્મના હેતુપણે પરિણમે છે. આદ્યના ત્રણ નિક્ષેપા વ્યવહારમાં ગણાય છે અને ભાવઅધ્યાત્મનો નિશ્ચયમાં સમાવેશ થાય છે. અધ્યાત્મના ગ્રન્થો વગેરેનો દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે; કારણુ કે અધ્યાત્મના ગ્રન્થો વાંચવાથી ભાવઅધ્યાત્મરસની પરિણુતિ જન્મત થાય છે. જે જે કાર્યમાં જે જે કારણુપણે પરિણુમે છે તે દ્રવ્ય ગણાય છે, અને કારણુવાડે જે જે અંશે કાર્યની પ્રગટતા થાય છે તે તે અંશે તે ભાવ ગણાય છે. જૈન શાસ્ત્રોમાં દરેક નિક્ષેપાની સાપેક્ષપણે ઉપયોગિતા દર્શાવી છે. વિશેષાવશ્યકમાં ચાર નિક્ષેપાની ઉપયોગિતા સંબંધી ઘણું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. દરેક નિક્ષેપાનું સ્વરૂપ ઉંડા ઉતરીને તપાસીએ છીએ તો, તેમાંથી કંઈ જાણવાનું મળ્યાવિના રહેતું નથી. પ્રત્યેક નિક્ષેપાની ઉપયોગિતા સમજવી એ કંઈ સામાન્ય વાત ગણાય નહિ. દુનિયામાં નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય અધ્યાત્મની-પોતપોતાના કાર્યની અપેક્ષાએ અનન્તગણી ઉપયોગિતા છે. નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય નિક્ષેપાની ઉપયોગિતા સ્વીકાર્યાવિના ધુટકો થતો નથી. નૈગમનય અને વ્યવહારનય, દ્રવ્યની ઉપયોગિતા જણાવે છે. દ્રવ્યનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે તો, નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહારનયનો અપલાપ થાય, માટે સાપેક્ષ દૃષ્ટિથી ચારે નિક્ષેપાની ઉપયોગિતા સ્વીકારવા યોગ્ય છે. દ્રવ્યનિક્ષેપો જે ભાવને પ્રકટાવે તો તે ઉપયોગી જાણુવો. શ્રીમદ્ વ્યાનન્દધનજી ભાવઅધ્યાત્મની ઉપયોગિતા સંબંધી ભાર મૂકીને જણાવે છે કે, —“ નામ અધ્યાત્મ, ઠવળ અધ્યાત્મ, દ્રવ્ય અધ્યાત્મ છંદો રે; માવ અધ્યાત્મ નિજ ગુણ સાધે, તો તેહજું રઘ મંદો રે—નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય એ ત્રણ નિક્ષેપાએ ભાવનિક્ષેપાની સાધ્ય શૂન્યતાએ ત્યાગ કરવા લાયક છે. શુદ્ધ અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો દ્રવ્યનિક્ષેપાના કારણુની અપેક્ષાએ ઉપાસક છે, પણુ જે તેઓ સદાચારો અને સહવિચારોવાડે આત્માને ઉત્તમ બનાવે તો ભાવઅધ્યાત્મના દ્વારમાં પ્રવેશ કરનારાઓ ગણી શકાય. આત્માના સહગુણો પ્રકટાવવા એ ભાવ, અધ્યાત્મભાવ અવબોધવો.

(૫૭)

શ્રીમદ્ આનન્દધનજી ભાવઅધ્યાત્મની અત્યન્ત ઉપયોગિતા જણાવે છે તેમાં ઘણું રહસ્ય સમાયું છે. ભાવઅધ્યાત્મની ઉપયોગિતા સર્વથા માન્ય છે; તેનેજ સાધ્યખિન્દુ કહીને જે જે અનુષ્ઠાનો કરવાનાં હોય તે કરવાં જેઇએ. આત્માના પરિણામની શુદ્ધિ એજ અધ્યાત્મ છે, એમ જણાવીને તેમણે ભાવઅધ્યાત્મતરફ મનુષ્યોની વૃત્તિ વાળવાને માટે, પોતાની રૂચિઅનુસાર શાસ્ત્રાધારે પ્રયત્ન કર્યો છે.

ભાવઅધ્યાત્મમાં પ્રવેશ કરવા માટે દ્રવ્યાદિ નિક્ષેપની જરૂર છે. અનેક ભવના અભ્યાસથી ભાવાધ્યાત્મતરફ ગમન કરી શકાય છે. આપણે અધ્યાત્મતરફ ગમન કરવાને માટે ઇચ્છા રાખીએ છીએ, પરન્તુ તે પહેલાં એક ઉપયોગી સૂચના એ લક્ષ્યમાં રાખવાની છે કે, મારો અધિકાર તે માટે થયો છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવો, અને અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ આવતાં જે જે સત્ક્રિયાઓ કરવાયોગ્ય હોય તેનો આદર કરવો. ઘર બાંધતાં પહેલાં જેમ પાયો મજબુત કરાય છે તેમ અધ્યાત્મતરફ વળતાં પહેલાં સદાચરણનો પાયો મજબુત કરવો. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી મારા આત્માના ગુણો પ્રકટ થવાના છે એમ મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરવો, અને સત્કાર્યોના વ્યવહારમાંથી પાછું ન ફરાય તે માટે પૂરતો ઉપયોગ રાખવો. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ આગબોટમાં બેસીને મોક્ષનગર તરફ પ્રયાણ કરવાની જરૂર છે.

જે મનુષ્યો સંસારમાં શું સત્ય છે તેની ખોળ કરે છે, તેઓ અધ્યાત્મતરફ આવે છે. જે મનુષ્યો પોતાના આત્માનો અધ્યાત્મતરફ કોણ વળે છે? સહજ આનન્દ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મતરફ વળે છે. જે મનુષ્યો સાંસારિક દુઃખોનો નાશ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જે મનુષ્યો વિષય વૃક્ષોની છાયાથી કંટાળી ગયા હોય છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ જીન્દગીને મુખ્ય હેતુ શોધે છે તેઓ અધ્યાત્મ તરફ વળે છે. જેઓની તત્ત્વબુદ્ધિ થઈ હોય છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓની સાધ્યલક્ષ્ય બુદ્ધિ થઈ હોય છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓની વૈરાગ્ય પરિણતિ થઈ હોય છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓને સ્થૂળ જડ પદાર્થોમાં મુખ્ય જણાતું નથી તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓના હૃદયમાં અનુભવ દશા પ્રકટી હોય છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓને કર્મનું અને આત્માનું લેહજ્ઞાનવડે સ્વરૂપ સમજાયું હોય છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભનો નાશ

ભ. ઉ. ૮

(૫૮)

કરવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ જગતના જીવોનું ભલું કરવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ પંચ મહાવ્રતની આરાધના કરવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ દયાનું તત્ત્વ ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ જગતને નિર્દોષી બનાવવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ પોતાનું ખર્ચ સ્વરૂપ અવબોધવા પ્રયત્ન કરે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ શાન્તિ ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ ગમન કરે છે. જેઓ સમાનભાવ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ ધર્મનાં ગુણતત્ત્વો જાણવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જે મનુષ્યો અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે તેઓ પોતાના આત્મસમાન અન્ય આત્માઓને માનતા હોવાથી, તેઓનાથી વસ્તુતઃ કોઈ જીવનું અશુભ થઈ શકતું નથી. જે મનુષ્યો અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે તેઓ કર્મનાં બીજકો, બાળે છે અને આત્મસૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરે છે. ‘ભસવું અને આટો ફાકવો’ એ બે કાર્ય જેમ કૂતરાથી એકી વખતે થતાં નથી, તેમ રાગદ્વેષને વધારવો અને મુનિમાર્ગના ભાવચારિત્રરૂપ અધ્યાત્મમાર્ગમાં સ્થિર રહેવું, એ બે કાર્ય એકી વખતે થઈ શકતાં નથી. ‘અધ્યાત્મ અને મોહ’ એ બંનેને મેળ આવતો નથી.

માર્ગ સાફ થાયો, મારા આત્મામાં સુખ પ્રગટા; એવી ઇચ્છાવાળા મનુષ્યોએ મનમાં થતી અશુભવાસનાઓના સામે થવું જોઈએ. મનમાં ઉત્પન્ન થનાર કષાયના પરિણામને જીતવો જોઈએ. મનુષ્યોએ હળવે હળવે મનને આત્મા તરફ વાળવું જોઈએ. ક્ષણે ક્ષણે મનમાં થનાર પરિણામ તરફ ઉપયોગ ધારવો જોઈએ. કર્મના શુભાશુભ વિપાકનું સ્વરૂપ અવબોધવાથી સહેજે આ સંસાર તરફ થતી મનની પ્રવૃત્તિ અટકે છે. અજ્ઞાનદશામાં બાહ્ય દુનિયાદારીની હીલચાલોમાં રસ પડે છે, પણ પશ્ચાત્ અધ્યાત્મદશામાં આંતરિકગુણોની પ્રાપ્તિ માટે રસ પડે છે. આત્માના ગુણઉપર પ્રેમ પ્રકટવા માંડ્યો એટલે મનુષ્યોએ સમજવું કે, હવે અમારી દશા બદલાઈ છે, અર્થાત્ અમે આત્માના માર્ગતરફ વળ્યા છીએ. જે વખતે પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપ તરફ વળવામાં આવે છે તે વખતે આત્માની પરિણતિમાં ઘણા ફેરફાર થઈ જાય છે. સોયને દોરો પરોવવામાં આવ્યા આદ સોય કચરામાં પડી જાય છે તોપણ તે જડે છે, તે પ્રમાણે અધ્યાત્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ સ્પર્શ્યો પછી કદી કર્મનું જોર વધી જાય છે તોપણ પાહું મોક્ષ-

(૫૯)

માર્ગ તરફ વળી શકાય છે અને પોતાના શુદ્ધધર્મની આરાધના કરી શકાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે પ્રાપ્ત થનાર અધ્યાત્મબળની અદ્ભુત શક્તિ છે. એકાંત વ્યવહાર વાદીઓના ઉપસર્ગરૂપ અગ્નિની વચ્ચે-અધ્યાત્મબળ. વચ્ચે રહેનાર અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સુવર્ણ પોતાનો મૂળરંગ કદી બદલતું નથી. ગમે તેટલાં વાદળનાં આવરણોવડે આ-અછાદિત થએલ સૂર્ય જેમ પોતાના મૂળરૂપને બદલતો નથી, તેમ અનેક ઉપાવિષો આવ્યા છતાં અધ્યાત્મજ્ઞાન પોતાનું સ્વરૂપ બદલતું નથી. અધ્યાત્મબળની તુલના કરનાર જગતમાં અન્ય કોઈ જડ પદાર્થ નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે અધ્યાત્મબળ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં એટલું બધું જોર રહ્યું છે કે, તે કર્મના દુઃખલાથી આત્માનું સંરક્ષણ કરે છે અને આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ કરવા સમર્થ થાય છે. આત્માને સંવરના ઘરમાં લાવનાર ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. આત્માને પંચસ-મિતિવડે યુક્ત કરનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. ત્રણગુપ્તિના સન્મુખ આત્માને કરનો હોય તો અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. આ જગતમાં અહંકારદોષના તામે, ઘણા જીવો થઈ જાય છે. અહંકારરૂપ પર્વતનો નાશ કરવાને ટુંબોલીસમાન ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. આત્મરૂપ આકારમાં સૂર્યનીપેઠે પ્રકાશ કરનાર ઉત્તરોત્તર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. આત્મામાં ઉંડા ઉતરવાને માટે જગતમાં કોઈ ઉત્તમ સાધન હોય તો ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન જ છે. ક્ષમાદિ દશ પ્રકારના ધર્મની ઉત્પત્તિ કશવવાને માટે અધ્યાત્મજ્ઞાન સમર્થ છે. મરણના સમયે આત્માને પોતાના ઉપયોગમાં ઝીલાવનાર કોઈ ઉત્તમ જ્ઞાન હોય તો તે અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. આ દુનિયાદારીનાં સર્વ દુઃખો ભૂલી જવાને કોઈ ઉત્તમમાં ઉત્તમ દવા હોય તો ખરેખર તે અધ્યાત્મજ્ઞાન જ છે. શરીરને પુષ્ટિ આપનાર જેમ દૂધ જે, તેમ આત્માની પુષ્ટિ કરનાર ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. પાણીવિના જેમ કોઈપણ પ્રકારનું ભોજન બની શકતું નથી તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના કોઈપણ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. આત્માને આત્મપણે અમર કરનાર, કોઈ રસ ગણાતો હોય તો તે અધ્યાત્મરસ છે. આત્માને અલમસ્ત કરવા કોઈ ઉત્તમ પાક હોય તો અધ્યાત્મપાક જ છે. જે મનુષ્યો અધ્યાત્મજ્ઞાનથી હીન હોય છે તેઓ આરોપવડે આરોપિત ધર્મને ખરા ધર્મ તરીકે સ્વીકારે છે અને પોતાના આત્માનો મૂળધર્મ વિસરી જાય છે. જે મનુષ્યો અધ્યાત્મભાવથી હીન હોય છે તેઓ ઔદયિકભાવનાં કાર્યોમાં ધર્મની યુદ્ધિ ધારણ કરે છે. લાકડાની પૂતળીને કોઈ ગાંડો બનેલો મનુષ્ય, ખરી સ્ત્રી માની લે છે, તેમ

(૬૦)

અજ્ઞાની જીવ ખરેખર અધર્મને પણ ધર્મ તરીકે સ્વીકારે છે અને આત્માના ગુણોથી દૂર રહે છે. જેમ કોઈ સ્ત્રી પોતાની કેડે છોકરૂં હોય અને આખા ગામમાં છોકરાના નામની યૂએ પાડીને શોધવા નીકળે ! તેની પેઠે અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી હીન મનુષ્યો, જ્યાં ધર્મ નથી ત્યાં ધર્મના નામની યૂએ પાડીને ધર્મ શોધવા નીકળે છે. “અજ્ઞાની વશુ આત્મા” અજ્ઞાની આત્મા પશુસમાન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના ધર્મ કયાં રહ્યો છે ? ધર્મ કેવા પ્રકારનો હોય છે ? ઇત્યાદિ અવબોધી શકાતું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનની અર્ચિવાળા જીવે ભલે અધ્યાત્મજ્ઞાનને ધિક્કારે ! પણ જેમ સૂર્યની અર્ચિવાળા ધ્રુવડો સૂર્યના સન્મુખ ન જોઈ શકે, તેથી કંઈ સૂર્યનો મહિમા ન્યૂન થતો નથી; તેમ અજ્ઞાની જીવેના કોલાહલથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનો મહિમા હણાતો નથી. આખી દુનિયાના ધર્મોતું મૂળ તપાસીએ તો અધ્યાત્મજ્ઞાનમાંજ સમાઈ ગયેલું દેખાશે. જે ધર્મમાં અધ્યાત્મવિદ્યા નથી તે ધર્મનાં ઉંડાં મૂળીયાં જતાં નથી અને તેથી અધ્યાત્મવિદ્યાવિનાનો ધર્મ કોઈપણ ભારે આંચકો લાગતાં મૂળમાંથી ઉખેડી જાય છે. સાક્ષરોની આગળ અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના કોઈ ધર્મ, પરીક્ષામાં ટકી શકતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના કોઈ ધર્મ વિદ્વાનોના હૃદયમાં ઉંડી અસર કરી શકતો નથી. સર્વ દુનિયાની વસ્તુ ઉપરથી મમતા ત્યજવનાર ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. મોહરૂપ સર્પવું ઝેર ખરેખર સર્વ જીવોને ચડવું છે; તે ઝેરનો નાશ કરનાર નંગુલી મંત્રસમાન અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. જે મનુષ્યોની સ્થૂલ યુદ્ધિ છે અને જેઓની સૂક્ષ્મ તત્ત્વોમાં યુદ્ધિ પ્રવેશતી નથી એવા મૂર્ખ મનુષ્યો, અધ્યાત્મજ્ઞાનના અધિકારી બની શકતા નથી. પાર્લામેન્ટના પ્રધાન બનવું તે કામ જેવું મુશ્કેલ છે તેવું અધ્યાત્મજ્ઞાનના અધિકારી બનવાનું કાર્ય મુશ્કેલ છે. આત્માના સહજસુખનો સ્વાદ લેવો હોય તો અધ્યાત્મજ્ઞાનના અધિકારી બનવું જોઈએ. જે લોકો અધ્યાત્મજ્ઞાનથી શૂન્ય હોય છે તેઓનાં વર્તન તપાસવામાં આવે તો ચાર્વાકોની પેઠે, ઐહિકસુખ માટે તેઓની સર્વ પ્રવૃત્તિ અવબોધાશે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યની આગળ તારાસમાન અન્ય જ્ઞાન શીકું પડી જાય છે. જે વખતે અધ્યાત્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે તે વખતે અન્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન કંઈ હીસાબમાં ગણાતું નથી. આવું ઉત્તમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એ સહજરૂની પૂર્ણ કૃપાવિના બની શકે નહીં. હરિણુ જેમ સિંહથી ભય પામે છે તેમ બાલજીવે વિષયોના વશમાં હોવાથી હરિણુ જેવા બની ગયા હોય છે અને તેથી તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સિંહથી બીવે છે. કોઈ બાલકને તેના ઉપરીઓ એ હાઉ આબું ! એમ કહીને નાહક બીવરાવે છે, તેમ બાલ-

(૬૧)

જીવોને એકાંતવાદીઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનને ઢાઉ કહીને ખીવરાવે છે; તેથી તે બાલજીવો અધ્યાત્મજ્ઞાનની રૂચિ ધારણુ કરી શકતા નથી અને તેથી તેઓ પરભવમાં પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ અમૃતમાં ઝેરની યુદ્ધિ કરાવનાર એકાંતવાદીઓ પોતે સુખ પામતા નથી અને અન્યોને અન્તરાય કરીને આઠમા અન્તરાય કર્મોના બન્ધ કરે છે અને તેથી તેઓ સંસારચક્રમાં વારંવાર પરિભ્રમણુ કરે છે. અધ્યાત્મિકશક્તિ ખીલવવાને માટે અધ્યાત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે; એમ શાસ્ત્રકારો પોકારી પોકારીને કહે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખીલવવાને માટે આત્માર્થી પુરૂષો પ્રયત્ન કરે છે અને તેઓ કોઈપણ મનુષ્યની રૂચિનો નાશ કરતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન એ આત્માના સદ્ગુણોના ઉદ્ધાનને ખીલવવા માટે પુષ્કરાવર્ત મેઘસમાન છે. કેટલાક મનુષ્યો એમ કથે છે કે, અધ્યાત્મશાસ્ત્રો અથવા અધ્યાત્મજ્ઞાનથી લોકોની ક્રિયા ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉઠી જાય છે, માટે અધ્યાત્મશાસ્ત્ર વાંચવાની તથા અધ્યાત્મજ્ઞાન કરવાની મનાઈ કરવામાં આવે છે. આના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે અધ્યાત્મશાસ્ત્રોથી વા અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ધર્મની વા ધર્મક્રિયાની શ્રદ્ધા કદી ટળી જતી નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આશ્રવક્રિયા કરવાનું મન થતું નથી, પણ સંવરની ક્રિયામાં તો અધ્યાત્મની જરૂર પડે છે જ, અને તેમાટે વીશસ્થાનકની પળમાં, શ્રીમદ્ વિજયલક્ષ્મીસૂરિ કથે છે કે—‘અધ્યાત્મવળ જે ક્રિયા તે તો બાલકચાલ, તત્વારયથી પ્રીછજો નમો નમો ક્રિયા વિજ્ઞાલ. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી વિધિપૂર્વક સંવરની ક્રિયાઓ કરવામાં રૂચિ થાય છે અને તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ થાય છે. સાકર ખાવાથી કોઈનું મૃત્યુ થતું નથી પણ રાસભનું મરણુ થાય છે, તેમાં રાસભનો દોષ છે, કિન્તુ કંઈ સાકરનો દોષ નથી. શ્રીમદ્ વીરપ્રભુ છંદ્રસ્થાવસ્થામાં અધ્યાત્મજ્ઞાની હતા, તેથી તેઓ દીક્ષા લીધાબાદ સંવરની ક્રિયામાં તત્પર થયા હતા. અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઉપર યુરા થવાનો આરોપ કોઈ તરફથી મૂકવામાં આવે તો તે યોગ્ય નથી. કેટલાક કથે છે કે, અધ્યાત્મજ્ઞાન તો તેરમા ગુણુઠાણુે હોય છે; આમ જેઓ કહે છે તેઓ જો શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાયકૃત અધ્યાત્મસાર ગ્રન્થ વાંચે તો તેમની ભુલ ટળી જાય. ચોથા ગુણુસ્થાનકમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન છે તો તેથી ઉપરના ગુણુસ્થાનકોમાં તો અધ્યાત્મજ્ઞાન હોય, એમ પૂર્વે પ્રતિપાદ્યું છે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાય જેવા મહાજ્ઞાની પુરૂષના વચનને જેઓ માને નહીં અને તેમની સાક્ષી આપવામાં આવે તો તે પ્રમાણુે કરે નહિ, તેવા બાલજીવો અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ સમજ્યાવિના અધ્યાત્મનામથી ભડકીને આડા માર્ગે ગમન કરે છે, એમ સમજવું. આગમોના આધારે જે ભવ્યજીવો

(૬૨)

અધ્યાત્મજ્ઞાનનું સ્વરૂપ અવબોધે છે તેઓ આગમના આરાધક જાણવા. આ કાલમાં આગમોના આધારે અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

કેટલાક મનુષ્યો, પોતાની જૈનધર્મસંબંધી સૂક્ષ્મયુક્તિના અભાવે કહે છે કે “અધ્યાત્મજ્ઞાન થવાથી કુપન્થ કાઢી શકાય છે” આમ જેઓ કથે છે તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજ્યાવિના અધ્યાત્મજ્ઞાનની કુપન્થ કાઢી શકાતો નથી. સર્વ ક્રિયાના આધારભૂત એવા અધ્યાત્મજ્ઞાનને કલંક દેનાર જાણવા; કારણ કે અધ્યાત્મજ્ઞાનથી કુપન્થ કાઢવાની યુક્તિ થાય છે એવું જૈનશાસ્ત્રોમાં કોઈ ઠેકાણે કથ્યું નથી. તેમ છતાં જેઓ ‘ઉપર પ્રમાણે’ કુપન્થ કાઢવાનો આરોપ ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન ઉપર મૂકે છે તેઓ જૈનાગમોથી વિરૂદ્ધ ભાષણ કરનારા અવબોધવા. એટલું તો કહી શકાય કે એકાન્તે જેઓ વ્યવહારવાદી હોય વા એકાન્તે જેઓ અધ્યાત્મવાદી હોય તેઓ એકાન્તવાદરૂપ કુપન્થના સેવનારા છે; પણ તેથી એમ ન સમજવું કે અનેકાન્તગમિત એવા અધ્યાત્મજ્ઞાન વા વ્યવહારમાં પન્થ કાઢવાનું દૂષણ ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલાક મનુષ્યો કથે છે કે, જેને અધ્યાત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હોય તેના આચારો તો ઉત્તમજ હોય અને તે વ્રતધારી હોય ! આમ કથનારને ઉત્તરમાં જણાવવું પડશે કે, જેઓ એકાન્તે અધ્યાત્મજ્ઞાનનો એવો અર્થ કરે છે તેઓ, ગુણુસ્થાનકના સ્વરૂપને જાણનારા નથી. જૈનશાસ્ત્રોમાં કથ્યું છે કે “પહેલું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને પશ્ચાત્ શુભ આચારરૂપ ચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય છે.” ચોથા ગુણુસ્થાનકમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, પણ પચ્ચખાણુ કરવાં, વ્રતો આદરવાં, ઇત્યાદિ ચારિત્રના આચારો ઉત્પન્ન થતા નથી. પાંચ અનુત્તર વિમાનના દૃવતાઓને સચ્ચજ્ઞાનરૂપ અધ્યાત્મજ્ઞાન હોય છે, પણ તેઓને વ્રત પચ્ચખાણુરૂપ ચારિત્રના આચારો નથી. “અધ્યાત્મજ્ઞાન અને શુભાચારરૂપ ચારિત્ર બે સાથે હોય તો દૂષ્ટમાં સાકર ભજ્યા જેવું સમજવું” અધ્યાત્મજ્ઞાન છતાં વ્રત પચ્ચખાણુરૂપ ચારિત્ર ન હોય તો ત્યાં કર્મનો દોષ છે, પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો દોષ નથી.

જૈનતત્ત્વનો અભ્યાસી, કોઈ મનુષ્ય દુરાચરણી હોય ! તેમાં જૈનતત્ત્વજ્ઞાનાભ્યાસનો કંઈ દોષ નથી, તેમ કોઈ અધ્યાત્મજ્ઞાની વ્રત પચ્ચખાણુ આદિથી રહિત હોય ! તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો દોષ ગણાય નહિ, પણ કર્મનો દોષ ગણાય. દીવો હાથમાં હોય અને ફવામાં કોઈ રીસથી પડે તેમાં દીપકનો દોષ ગણાય નહિ, પણ રીસરૂપ પ્રમાદનો દોષ ગણાય; તદ્વત્ કોઈ અધ્યાત્મજ્ઞાની ચારિત્રના આચારોથી વિમુખ હોય

(૬૩)

તો તેમાં પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કર્મ આદિ કષાય પ્રમાદોનો દોષ જાણવો. કોઈ મનુષ્ય એમ કહે છે કે, “ સ્ત્રીને વિદ્યા ભણાવીએ તો સ્ત્રી વ્યભિચારિણી થઈ જાય ” એમ કહેનારના વચનમાં જેમ અજ્ઞાનરૂપ દોષ છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન ભણવાથી ચારિત્રાચાર શૂન્ય મનુષ્યો થઈ જાય છે એમ કહેનારના વચનમાં પણ અજ્ઞાનતારૂપ દોષ અવબોધવો. કેટલાક એકાન્ત વ્યવહારવાદીઓ બાળજીવોને કહે છે કે, ભાઈઓ! જહેનો! અધ્યાત્મજ્ઞાનથી તો પ્રતિક્રમણુની શ્રદ્ધા ઉઠી જાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો પ્રતિક્રમણુ કરતા નથી માટે અમારા કહેવામાં શ્રદ્ધા ધારણુ કરો અને અધ્યાત્મજ્ઞાનના વાયરે પણ ન જાઓ; આ પ્રમાણે જે બાળજીવો યોલે છે તેઓને અધ્યાત્મશાસ્ત્રોત્ત્વું જ્ઞાન હોતું નથી.

હે ભવ્યજીવો! અધ્યાત્મજ્ઞાન એમ કહી નથી કહેતું કે, તમે પ્રતિક્રમણુ ન કરો, પણ ઉલટું અધ્યાત્મજ્ઞાન તો પ્રતિક્રમણુના અધ્યવસાયને ઉત્પન્ન કરાવે છે. ખરું પ્રતિક્રમણુ કર્યાવિના કોઈ જીવ મોક્ષે ગયો નથી અને ભવિષ્યમાં કોઈ જનમ નથી; એમ અધ્યાત્મજ્ઞાન ફરમાવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ખરું પ્રતિક્રમણુ કરી શકાય છે અને આશ્રવના હેતુઓને રોકી શકાય છે. દ્રવ્યપ્રતિક્રમણુની ક્રિયામાં ખરેખર ભાવરસ રેડીને દ્રવ્યપ્રતિક્રમણુને પણ ભાવપ્રતિક્રમણુ તરીકે બનાવનાર ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે.

ખરા અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો, વાસ્તવિક પ્રતિક્રમણુ પૂજા, વગેરેનો નિષેધ કરતા નથી. કેટલાક એકાન્ત નિરક્ષર વ્યવહારવાદીઓ કહે છે કે, અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો આત્માને પરમાત્મા માને છે તે ખોટું છે.—આત્માને પરમાત્મા માની શકાય કે? આ પ્રમાણે વદનાર એકાન્ત નિરક્ષર વ્યવહારવાદિયોને આગમો તરફ લક્ષ આપે તો સંગ્રહનયસત્તાની અપેક્ષાએ આત્માને પરમાત્મા માની શકે. અપેક્ષાએ આત્માને સત્તાએ પરમાત્મા કથવામાં આવે તો અનેકાન્ત શૈલીએ કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી. આત્માજ સકલ કર્મનો ક્ષય કરીને પરમાત્મા થાય છે. આત્મા જે સત્તાએ પરમાત્મા ન હોય તો વ્યાક્રાથી પણ પરમાત્મા થાય નહિ. એટલું તો કહેવું પડે છે કે, જે લોકો આત્મા પરમાત્મા છે એમ એકાન્ત સંગ્રહનયનો સ્વીકાર કરીને અન્ય નયોની માન્યતાને ઉત્થાપતા હોય તો તે મિથ્યાત્વીઓ છે. જૈનશાસ્ત્રમાં સાત નય અને સાત નયના ભેદો પૈકી કોઈનું ઉત્થાપન કરવાતું ફરમાવ્યું નથી. સાત નયોના સાતસં ભેદ થાય છે. સાત નયો પૈકી કોઈ પણ નયને, કોઈ

(૬૪)

ઉત્થાપે તો તે મિથ્યાત્વી અવબોધવો. આત્માને સત્તાની અપેક્ષાએ પરમાત્મા માનીને ઉપરના નયોક્ષિત ધર્મતું આરાધન કરવામાં ન આવે તો આત્મા તે પરમાત્મા બની શકે નહિ. આત્માને પરમાત્મા માનીને બેસી રહેવું ન જોઈએ, પણ આત્મા એ સત્તાએ પરમાત્મા છે એમ જાણ્યાબાદ, શ્રાવકવ્રત વા સાધુવ્રત અંગીકાર કરવાની જરૂર છે. સાધુવ્રત અને શ્રાવકવ્રત અંગીકાર કર્યાબાદ તેને પાળવાની જરૂર છે. શ્રાવક અને સાધુનાં વ્રત પાળતાં છતાં અન્તરૂમાં ઉપયોગ રાખવાની જરૂર છે. આત્માની આ પ્રમાણે ઉચ્ચગુણસ્થાનક ભૂમિપર ચઢવા માટે, નયોની વિચારશ્રેણિ બતાવી છે તે ખરેખર સાપેક્ષપણે માનવા યોગ્ય છે. શ્રીવીરપ્રભુએ કહ્યું છે કે, સાત નયમાંથી એક નયને પણ જે ઉત્થાપે છે તે મિથ્યાત્વી જાણવો. કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર સાત નય ઉતારતાં શિખવું જોઈએ. આત્માઉપર પણ સાત નયો ઉતારવા જોઈએ.

આત્મતત્ત્વતું જ્ઞાન કરવું એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. આત્મતત્ત્વતું જ્ઞાન કરવા માટે સાત નયો અને સમભંગીન જ્ઞાનની જરૂર છે. સાત નયો અને સમભંગીનું પણ આત્મજ્ઞાન થવા માટે નયોની જરૂર. ગુરૂગમપૂર્વક જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. ગુરૂગમવિના તો એક ક્ષણમાત્ર પણ વીતરાગના શાસનમાં ચાલવાનું નથી. ગુરૂગમવિના જૈનાસિદ્ધાન્તોતું હૃદયમાં સમ્યક્પરિણમન થતું નથી. આત્મતત્ત્વસંબંધી દુનિયામાં અનેક ગ્રન્થો લખાયલા છે. દવાઓ ખાતાં પહેલાં જેમ દાક્ટરની સલાહની ઉપયોગિતા સિદ્ધ થાય છે, તેમ આત્મજ્ઞાનના ગ્રન્થો વાંચવા પહેલાં ગુરૂગમની ઉપયોગિતા સિદ્ધ થાય છે. જૈનાગમોમાં યોગવહીને ગુરૂ પાસે સૂત્રો ભણવાની આજ્ઞા કરી છે, તેવું કારણ પણ એ સિદ્ધ ઠરે છે કે આચાર્યો વાઉપાધ્યાયોની ગુરૂગમ લીધાવિના ભણવાથી, અર્થનો અનર્થ થઈ જાય અને તેથી ગુરૂગમપરંપરાનો લોપ થઈ જાય અને ભણુનારાઓમાં એક સૂત્રના અર્થસંબંધી પણ ભિન્ન ભિન્ન મત થઈ જાય, માટે યોગ વહન કરીને ગુરૂ પાસે-અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે-સૂત્રો ભણુવાની આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરે છે. શ્રીસર્વજ્ઞપ્રણીત જૈનાગમોદ્વારા અધ્યાત્મતત્ત્વતું જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર છે. જૈનાગમોની શ્રદ્ધા અને પૂજ્યતાપૂર્વક શાસ્ત્રોતું આરાધન કરીને, જે અધ્યાત્મજ્ઞાન મેળવવામાં આવે છે તેનાથી કદી શુષ્કપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. જૈનાગમોદ્વારા પ્રથમ અધ્યાત્મજ્ઞાન મેળવવા પ્રયત્ન કરવે, કે જેથી સમ્યક્ અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકે. ગુણુદોષ જાણુવાવના ગમે તે દવાને પેટમાં ઉતારી જનાર પુરૂષ મરણુને શરણુ થાય છે, તદ્વત્ સમ્યક્શાસ્ત્રો અને મિથ્યાશાસ્ત્રોતું

(૬૫)

સ્વરૂપ અવબોધ્યાવિના ગમે તે જાતના અન્યો વાંચીને, સ્વચ્છંદતાને સ્વતંત્રતા માની અધ્યાત્મજ્ઞાન માટે પ્રયત્ન કરનારની વિપરીત દશા જોવામાં આવે છે. એકેક નયની દૃષ્ટિથી બનાવેલા આત્મતત્ત્વસંબંધી અન્યો, અન્ય નયોની સાપેક્ષતા તથા તે નયોદ્વારા આત્મતત્ત્વનો બોધ દર્શાવવાને શક્તિમાન થતા નથી. સમુદ્રોના જલના બિન્દુઓનો પાર પામી શકાય! પણ શાસ્ત્રોનાં રહસ્યોનો પાર પામી ન શકાય. તરતાં ન આવડતું હોય અને સમુદ્રમાં ભુસ્કો મારવામાં આવે તો તેથી મરણુ નીપજી શકે છે. તે પ્રમાણે શાસ્ત્રોની અપેક્ષા સમજ્યાવિના આત્મતત્ત્વ-સંબંધી ગુરૂગમવિના માયું મારવામાં આવે તો વિપરીત પરિણામ આવી શકે છે. એકાન્તે દૃશ્ય એવા વ્યવહારનયને માનનાર મનુષ્યોથી આર્વાક અર્થાત્ જડવાદની ઉત્પત્તિ થઈ છે. રૂણુસૂત્રનયને એકાન્તે સ્વીકારીને, રૂણુસૂત્રનયથી આત્મતત્ત્વનું કથન કરીને અને અન્ય નયોને ઉત્થાપીને ઔદ્દર્શન ઉદ્ભવ્યું છે. એકાન્ત સંગ્રહનયથી અદ્વૈતવાદ ઉત્પન્ન થયો છે; આ પ્રમાણે પ્રત્યેક નયની એકાન્ત માન્યતાઓનાં આત્મતત્ત્વસંબંધી દર્શનો દુનિયામાં ઘણાં છે; તે સંબંધી વિવેચન કરવામાં આવે તો એક મોટો અન્ય બની જાય. દરેક નયની સંપૂર્ણ અપેક્ષાઓને સ્વીકારીને આત્મતત્ત્વનું કથન કરનાર દુનિયામાં કોઈ પણ દર્શન હોય તો ખરેખર તે જૈનદર્શન છે. આખી દુનિયાનાં દર્શનોને-નયોની અપેક્ષાવડે-સત્ય અને અસત્યનો ભેદ પાડી ન્યાય આપનાર જૈનદર્શન છે.

જૈનદર્શનની માન્યતા પ્રમાણે આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન કર્યાવિના જૈન-શૈલીએ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું એમ કથાય નહિ. અધ્યાત્મનાં બે ચાર પટો વાંચી લીધાં એટલામાત્રથી અધ્યાત્મજ્ઞાની બની શકાતું નથી. જૈનદર્શનની શૈલીએ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પશ્ચાત્ અન્યદર્શનકારો અધ્યાત્મની કેવી આખ્યા કરે છે તે જાણવાનું સહેલું થઈ શકે છે.

સપ્તભંગીથી આત્મદ્રવ્યના ગુણો અને પર્યાયોનું સ્વરૂપ સમજવાથી અનેકાન્ત ધર્મને સમ્યક્ બોધ થાય છે અને તેથી આત્માના અનન્ત ધર્મો, કઈ કઈ અપેક્ષાએ અસ્તિરૂપે અને નાસ્તિરૂપે ઘટે છે તેનો ખ્યાલ આવે છે.

અન્યદર્શનોએ સપ્તભંગીનું સ્વરૂપ ન સમજાયાથી, તેઓએ સપ્તભંગીપર પ્રહાર કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે. ગુરૂગમવિના એકદમ સપ્તભંગીનું જ્ઞાન પ્રગટતું નથી. શંકરાચાર્ય વગેરેએ બ્રહ્મસૂત્રવડે સપ્તભંગીનું ખંડન કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ સપ્તભંગીનું ખંડન કરતાં પહેલાં સપ્તભંગીનું ગુરૂગમપૂર્વક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોત તો તેઓ સપ્તભંગીનું ખંડન કરવા

ભ. ઉ. ૯

(૬૬)

પ્રયત્ન કરત નહિ. સમ્મલંગીનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તદ્દ્વારા આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. સમ્મલંગીનો જ્ઞાનપ્રદેશ અત્યંત વિસ્તારવાળો છે. સમ્મલંગીના જ્ઞાનરૂપ પ્રદેશનો પાર પામી શકે એવા વિરલા ગીતાર્થ પુરૂષો હોય છે. સમ્મલંગીનું ખંડન કરવા પ્રયત્ન કરવો એ હવાની સામે તોપાથી યુદ્ધ કરવા બરોબર છે. સમ્મલંગીદ્વારા આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન કરનારા મહાત્માઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં બહુ ઉંડા ઉતરી જાય છે. એક વસ્તુને કરોડો દૃષ્ટિથી અવલોકાય તોપણ તેમાં કંઈ જોવાનું બાકી રહે છે. એક વસ્તુને અસંખ્ય દૃષ્ટિથી જોવાય ત્યારે શ્રુતજ્ઞાનની અપેક્ષાએ તે વસ્તુનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું એમ કહેવાય છે. અસંખ્ય દૃષ્ટિયોનું સામર્થ્ય પણ જેમાં સમાઈ જાય છે એવા સમ્મલંગીના જ્ઞાનનો પાર પામવો એ કુલ્લભ છે, તોપણ ગુરૂગમદ્વારા સમ્મલંગીનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા અહુર્નિશ પ્રયત્ન સેવ્યાથી સમ્મલંગીના જ્ઞાનની સહેજ ઝાંખી થાય છે. સમ્મલંગીનું જ્ઞાન કરીને આત્મદ્રવ્યના અનન્ત ગુણો અને અનન્ત પર્યાયોને સમ્મલંગીથી તપાસવા. આત્માના અનેક ધર્મઉપર સમ્મલંગી ઉતારીને આત્મદ્રવ્યનું જ્ઞાન કરવાથી અસંખ્ય દૃષ્ટિયો જેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેથી એકેક દૃષ્ટિથી નીકળેલા પંથો ઉપર પશ્ચાત્ કંઈ મહત્ત્વ અવબોધાતું નથી. સમ્મલંગીથી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે ગુરૂપરંપરાનું શરણું અંગીકાર કરવું જોઈએ. ગુરૂનાં ચરણ-કમલ સેવવાથી ઘણા વર્ષે આત્મદ્રવ્ય જ્ઞાનનો પરિપકવ અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે. જેટલી ગુરૂગમની ખામી તેટલી આત્મજ્ઞાનની ખામી અવબોધવી.

આત્મદ્રવ્યને નયો અને સમ્મલંગીદ્વારા સમ્યક્ અવબોધ્યાથી આત્મદ્રવ્યની સમ્યક્ પ્રતીતિ થાય છે, પશ્ચાત્ આત્મદ્રવ્યની સાથે બાંધેલા કર્મનો નાશ કરવા ખરી રૂચિ પ્રગટ થાય છે. આત્મદ્રવ્યનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી ઉપશમાદિ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેથી દ્વિતીયાના ચંદ્રની

પેકે, આત્મતત્ત્વનો પ્રકાશ ખીલી શકે છે. આત્મા પોતે પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખે છે અને તેનો અનુભવ કરે છે ત્યારે અહ્મુત આનન્દ રસનો ભોક્તા બને છે, અને તે અપૂર્વ સુખ પામ્યો હોય એવા નિશ્ચય કરે છે. સમ્યક્ ચેતનતત્ત્વની પ્રતીતિ પશ્ચાત્ આત્મા પોતાનું શુદ્ધ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયનું અવલંબન કરીને પ્રયત્ન કરે છે. વીતરાગનાં વચનોનું પરિપૂર્ણ રહસ્ય અવબોધીને તે આનન્દમાં મસ્ત બને છે. વર્તમાનકાલમાં ‘અદ્યપજ્ઞાન અને અતિહાનિ’ એવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તેવી સ્થિતિમાં ઘણા મનુષ્યોને દેખવામાં આવે છે. આત્મબંધુઓએ આગમોના આધારે આત્મજ્ઞાનના ઉંડા પ્રદેશમાં ઉતર-

આત્મદ્રવ્યની સમ્યક્ પ્રતીતિ.

(૬૭)

વામાં પ્રતિદિન પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આત્મજ્ઞાન મને પ્રાપ્ત થયું છે એમ કથનારાઓ તો ઘણા મળી આવે, પણ સ્વાદ્વાદદષ્ટિએ આત્મતત્ત્વતું કથન કરનારા વિરલા મળી આવે. આત્મતત્ત્વને સમજવાની શક્તિ જેનામાં ન હોય તે આત્મજ્ઞાનિનો ડોળ રાખે તો તેથી તેના આત્માની વાસ્તવિક ઉન્નતિ થતી નથી.

મોહના અધ્યવસાયોને પ્રગટ થતાજ હઠાવવા માટે આત્મજ્ઞાની પ્રયત્ન કરે છે. આત્મતત્ત્વજ્ઞાની મોહને મોહ તરીકે જાણે છે અને ધર્મને ધર્મ તરીકે જાણે છે; તે સત્યને છોડતો નથી અને અસત્યનો આડંબર રાખતો નથી. તે પાપની ક્રિયાઓ કરીને પુણ્ય માનતો નથી અને ધર્મની ક્રિયાઓને અધર્મ તરીકે માનતો નથી. તે પોતાનામાં જેટલું હોય છે તેના કરતાં વિશેષ કહેતો નથી. આત્મતત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયાવિના જીવ સમ્યક્ત્વી ગણાતો નથી. આગમોના આધારે જોતાં જાણાય છે કે અહો! આવું અપૂર્વ આત્મતત્ત્વ અવ્યોધ્યાવિના વસ્તુતઃ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. આ કાળમાં આગમોને આગળ કરીને જેઓ આત્મતત્ત્વ જાણુવા ખપ કરે છે તેઓને ધન્યવાદ ઘટે છે. આત્મતત્ત્વની જિજ્ઞાસા જેના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેવા પુરૂષોને ધન્યવાદ ઘટે છે. આત્મબળ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો આત્મતત્ત્વને ઝોળખવું જોઈએ. અનેક આલંબનોવડે આત્માની શુદ્ધિ કરીને આત્માની પરમાત્મદશા કર્યાવિના સંસારનો પાર આવવાનો નથી. અસંખ્ય ઉપકારોમાં શિરોમણિ એવો અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ છે. અધ્યાત્મતત્ત્વની સન્સુખ થઈને આત્મતત્ત્વરૂપ બનવું એજ પરમમંગલ છે.

ભાવાધ્યાત્મજ્ઞાનમાં રમણુતા કરનારાઓ, જે કંઈ ખરામાં ખરૂં પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે તે કરી શકે છે. સ્વાદ્વાદભાવે વસ્તુતત્ત્વનો બોધ હોવાથી તેઓ એકાન્ત વાદીઓના આચારો અને વિચારોમાં રહેલું સત્યત્વ અને અસત્યત્વ અવલોકવા સમર્થ બને છે. સ્વાદ્વાદભાવે આત્માને અવ્યોધનારા અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ વિકલ્પસંકલ્પરૂપ સંસારને બૂલી જાય છે અને શુદ્ધ, ધુલ્લ, ચૈતન્ય તત્ત્વના સ્વાભાવિક આનન્દરસનો આસ્વાદ અહણુ કરે છે. તેઓના હૃદયાકાશમાં દ્વિતીયચન્દ્રની પેઠે સમ્યક્ત્વગુણુ તોજ પ્રકાશે છે, તેથી તેઓ અલ્પકાલમાં મુક્તિના અધિકારી બને છે. પૌદ્ગલિક સૃષ્ટિમાં રમી રહેલા મનને તેઓ આત્મસૃષ્ટિની અલૌકિક લીલામાં લીન કરે છે અને પૌદ્ગલિક સૃષ્ટિના પદાર્થોની પેલીપાર રહેલું એવું સહજસુખ અનુભવે છે.

(૬૮)

અધ્યાત્મજ્ઞાની વિચારે છે કે, અહો ! નિશ્ચયનયથી મારો આત્મા
 ખરેખર પરમાત્મા છે, સિદ્ધ છે, બુદ્ધ છે, નિર્લેપ છે,
 અધ્યાત્મજ્ઞા- અયોગી છે, અલેશી છે, અકાચી છે, અવ્યય છે,
 નીની ભાવના. નિષ્કંપ છે, અયોનિ છે, અજ છે, અખંડ છે,
 અનંત છે, અપર છે, અપરંપર છે, અભોગી છે,
 અસહાયી છે, અજન્મ છે, અમર છે, વિભુ છે, પ્રભુ છે, ઈશ છે,
 જગન્નાથ છે, જગદીશ છે, અશરણુ શરણુ છે, પરમેશાન છે, બ્રહ્મા
 છે, વિષ્ણુ છે, શંકર છે, અરિહંત છે, શંભુ છે, સદાશિવ છે, અનંત
 શક્તિમાન છે, અનન્ત ગુણુપયોયનું ભાજન છે, અકર્તા છે, અભોક્તા
 છે, અશોકી છે, નિર્ભય છે, નિર્માની છે, નિર્માયી છે, નિર્લોભી છે,
 વિકલ્પસંકલ્પરહિત છે, અવ્યાયાધ છે, અવિનાશી છે, અરૂપી છે,
 અક્રિય છે, અનન્તજ્ઞાની છે, અનન્ત દર્શની છે, અનન્ત વીર્યમય છે,
 અનન્ત ચારિત્રમય છે, અવેદી છે, અખેદી છે, અસ્પર્શી છે, અવર્ણી
 છે, અગંધી છે, અસંસ્થાની છે, રૂપાતીત છે, એક છે, અનેક છે,
 અસ્તિનાસ્તિ ધર્મમય છે, વક્ત્ર્ય છે, અવક્ત્રવ્ય છે, અગુરૂ લઘુ છે,
 અનાશ્રયી છે, અશરીરિ છે, મનરહિત છે, વચનરહિત છે, સર્વનો
 દુષ્ટા છે, સર્વનો સાક્ષી છે, અનન્ય સુખમય છે, અગંધી છે, પૂર્ણ છે,
 નિત્ય છે, ક્રુવ છે, જ્યોતિરૂપ છે, અસંખ્ય પ્રદેશી છે, સ્વસ્વરૂપ
 રમણી છે, સ્વસ્વરૂપ ભોગી છે, સ્વસ્વરૂપનો યોગી છે, અનન્ત ધર્મનો
 દાની છે, ષડ્ગુણુ હાનિ વૃદ્ધિયુક્ત છે; આ પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાની પોતાના
 આત્માની સત્તાને ભાવતો ધ્યાવતો અને અનુભવતો હતો, બાહ્ય શાતા
 અને અશાતાના પ્રસંગોને સમભાવે વેદે છે અને સમભાવે રહી અનન્ત
 કર્મની નિર્જરા કરતો હતો વિચરે છે. સિદ્ધાન્તોમાં પણ જ્યાં મુનિ-
 યોના અધિકાર આવ્યા છે ત્યાં, અપ્પાણં માવેમાણે વિહરહ. ‘આત્માને
 ભાવતા છતા વિચરે છે’ આ પ્રમાણે ઘણાં દૃષ્ટાંતો વાંચવામાં આવે
 છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની પોતાના આત્મામાં રહેલી પરમાત્મસત્તાને નિશ્ચય-
 નયથી ધ્યાવે છે તેનું કારણુ એ છે કે, આત્મામાં રહેલી પરમાત્મતા
 ખરેખર પરમાત્મસત્તાનું ધ્યાન કરવાથી પ્રકટી શકે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની
 જેમ જેમ આત્માનું ધ્યાન કરે છે તેમ તેમ તેને આત્માના અસંખ્યાત
 પ્રદેશમાં રહેલ અનન્ત રૂદ્ધિની પ્રતીતિ થાય છે. આત્માના જ્ઞાનાદિ
 ગુણુમાં રમણુતા કરવાથી જે આનન્દ મળે છે, તે આનન્દ ત્રણુ
 ભુવનના રૂપી પદાર્થોને અનન્તવાર ભોગવવાથી પણ મળતો નથી; એવો
 દૃઢ નિશ્ચય થવાથી, પરભાવ રમણુતામાં અધ્યાત્મજ્ઞાનિની રૂચિ રહેતી
 નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનીના શરીરને દેખવા કરતાં તેના આત્માને દેખ-

(૬૯)

વામાં તેની મહત્તા જણાઈ આવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની ચારે તરફ વિષયોના સંયોગોથી ઘેરાયલો હોવા છતાં તેમાં આત્મિકતાનો નિશ્ચય કરતો નથી, તેથી પૌદ્ગલિક સૂચિના પદાર્થોથી તે બંધાતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાની પોતાના આત્માની અતન્તશક્તિ જાણે છે તેથી તે આલસ્યાદિ પ્રમાદના વશમાં આવતો નથી અને અમુક આત્મધર્મની પ્રાપ્તિ અશક્ય છે એમ તે માની શકતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાની કેવલ બાહ્યથીજ વસ્તુનું સ્વરૂપ દેખી શકે છે એટલુંજ નહિ પરંતુ વસ્તુનું અંતર સ્વરૂપ દેખી શકે છે તેથી તે પોતાનામાં (આત્મામાં) રહેલી અતન્ત શક્તિને દેખી તેના નિશ્ચય કરે છે, અને તે દીનભાવનો તો સ્વપ્નમાં પણ આશ્રય લેતો નથી; આવી તેની અત્તરની દશા થવાથી તે પરના આધારે પરતંત્ર થવાનું કયુલ કરતો નથી. તે પોતાના ગુણોનોજ આશ્રય કરીને સ્વાશ્રયી, બનીને અન્યોને પણ સ્વાશ્રયી બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની સાત પ્રકારના ભયથી પોતાના ધર્મને ભિન્ન જાણે છે તેથી તે સાત પ્રકારના ભયમાં પણ નિર્ભયી રહેવા માટે મનનો ગુરૂ બનીને મનને ઉપ-દેશ આપીને, નિર્ભય દેશ તરફ ગમન કરી નિર્ભય પરિણામને સેવે છે.

અધ્યાત્મધ્યાનીઓ મનના ઉપર ચઢેલા આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન અતન્તગુણુ ભારને ત્યજ દે છે અને હલકા થઈ શાંતિ અભિનવ વિ- પામે છે. તાજ હવાને પ્રાપ્ત કરીને મગજ જેમ ચારો. પ્રકુલ બને છે તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો અભિનવ અનુભવજ્ઞાનના વિચારોથી તાબ્બ બને છે અને આનન્દની લહે-રમાં આન્તરજીવનને વહે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો પ્રતિદિન અભિનવ-જ્ઞાનના તાબ્બ વિચારોને, ધ્યાન ધરીને પ્રાપ્ત કરે છે. હાથીની પાછળ કૂતરાં જેમ શોરબકોર કરી મૂકે છે છતાં હાથી કંઈ તે તરફ લક્ષ દેતો નથી, તદ્વત્ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ દુનિયાના મનુષ્યોના ભિન્ન ભિન્ન આક્ષેપોથી-તિરસ્કારોથી-ઉપાધિયોથી, પોતાનું લક્ષ તે તરફ આપતા નથી. કદાપિ તેઓ આર્તધ્યાનાદિના ઝપાટામાં આવી જાય છે તોપણ તેઓ જ્ઞાનબળના પ્રતાપે પાછા પોતાના સ્વભાવમાં આવી જાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ જગત્ની શાન્તિ સદાકાલ ઇચ્છ્યા કરે છે. કોઈપણ અપરાધી જીવને દુઃખ દેવાની તેઓના મનમાં ઇચ્છા થતી નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ કોઈનાં મર્મ હણાય એવું બોલતા નથી તેમ લખતા પણ નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ મન વાણી અને કાયાની શક્તિયોનો ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સદુપયોગ કરે છે, તેથી તેઓ જગત્ના મહાત્માઓ

(૭૦)

ગણાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો શ્રીવીતરાગદેવનાં વચનોને અમૃતસમાન ગણે છે અને તે પ્રમાણે વર્તવા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોનો ધર્મપ્રેમ પણ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ રહે છે અને તેઓ કષાયના તીવ્ર પરિણામને, ભાવના ભાવીભાવીને મન્દ કરી દે છે. બાહ્યદષ્ટિધારક મનુષ્યોનો વ્યાપાર તો બાહ્યને હોય છે; પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોનો વ્યાપાર તો અન્તરમાં સહશુણોની પ્રાપ્તિ કરવા માટે ક્ષણે ક્ષણે ચાલ્યા કરે છે. બાહ્યદષ્ટિધારકો ક્રોધાદિકના પરિણામની તોપ પોતાના તરફ ખડી કરીને ફોડે છે અને અન્તરદષ્ટિધારક અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ તો સમભાવરૂપ તોપવડે મોહશત્રુને મારે છે. બાહ્યદષ્ટિધારકો ગમે તે રીતે સ્વાર્થોદ્દિના પ્રેર્યો એવા અધિકારીની પેઠે અનીતિ તરફ વૃત્તિ કરે છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ વિવેકના ચક્ષુવડે મોક્ષપન્થ તરફ પ્રવૃત્તિ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની વિચારે છે કે, “ પોતાની શુદ્ધ ભાવનાવડે પોતાના આત્માને પોષવાનો છે.” આ સંસારમાં કોઈ વસ્તુ પોતાની નથી, સંધ્યારાગની પેઠે પદાર્થોની અનિત્યતા છે. જે જડ પદાર્થો માટે મરી મથવામાં આવે છે તે જડ પદાર્થો કદી પરલવમાં પોતાની સાથે આવતા નથી. જડ પદાર્થોને પોતાના મનાવનારી મમત્વની કલ્પના ખરેખર અનેક પ્રકારનાં દુઃખો દેવા સમર્થ થાય છે. અનેક પ્રકારોમાં મનુષ્યો રાત્રી-દિવસ મરી મથે છે, પણ તે વ્યાપારોથી મનુષ્યના આત્માને ખરી શાંતિ, ખરું સુખ મળતું નથી, ત્યારે શા માટે બાહ્યપદાર્થોના વ્યાપારમાંજ આયુષ્યની પરિસમાપ્તિ કરવી જોઈએ? જે જે વસ્તુઓને માટે પ્રાણુ પાથરવામાં આવે છે તે તે વસ્તુઓ પ્રાણુ પાથરનારના આત્માની કિમ્મત કરવાને શક્તિમાન નથી એવું, પ્રત્યક્ષ જાણ્યતાં છતાં કોણુ મનુષ્ય સંસારની વસ્તુઓમાં મમત્વ કલ્પીને ખરી શાન્તિનો શોધ ન કરે? જગતના જડ પદાર્થોમાં મમત્વ કલ્પ્યાથી તે પદાર્થોના સેવક બનીને, શ્રેષ્ઠતાથી ભ્રષ્ટ થઈ તેઓતું રક્ષણ કરવું પડે છે. જે જે પદાર્થોવિના ચાલતું નથી અને જે જે પદાર્થોને સાથે રાખવાની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે, તે તે પદાર્થો અન્તરદષ્ટિથી જુલે તો પોતાની પાસે છે. જે પદાર્થો ખપ કરતાં વિશેષ હોય અને જેઓને પોતાની પાસે રાખવાથી અન્યોને હરકત થતી હોય તે પદાર્થોને પોતે રાખીસૂઝીને અન્યોને ન આપતા હોય, તેઓ અધ્યાત્મદષ્ટિથી દયાતું સમ્યક્તત્ત્વ અવલોકવાને સમર્થ થતા નથી.

આ પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાની વિચાર કરીને પરિબ્રહ્મિમાં મમત્વથી બંધાતો નથી. તે શરીરમાં તથા સંસારમાં છતાં સર્વ પદાર્થોથી પોતાને

(૭૧)

છૂટા માને છે, અને જેઓ જડ પદાર્થોમાં બંધાઈ ગયા હોય છે તેઓને છોડાવવા પ્રયત્ન કરે છે. દુનિયાના મૂઢ મનુષ્યો ને ને પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે અશ્રુઓ પાડે છે તે તે પદાર્થોપ્રતિ, અધ્યાત્મજ્ઞાની મધ્યસ્થદૃષ્ટિથી જોઈ રહે છે. મૂઢ મનુષ્યોની રાત્રીના કાલમાં આત્મજ્ઞાનીઓ જાગે છે અને તેઓને જગાડવા પ્રયત્ન કરે છે. જ્યારે અજ્ઞ મનુષ્યો જડપદાર્થો ઉપર રાગ ધારણુ કરે છે અને જડપદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે મરી મથે છે, ત્યારે આત્મજ્ઞાનીઓ જીવેના ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ ધારણુ કરે છે અને તેઓના આત્માને જ્ઞાનપ્રકાશ ખીલવવા ઉચ્ચ ઉપદેશ આપે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ સદ્ગુણોને વ્યાપાર કરવામાં મુખ્ય લક્ષ્ય રાખે છે અને તદર્થેજ તેઓનું આયુષ્ય વહે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ ઉપાધિનો ત્યાગ કરીને છૂટાછેડાએ જગતમાં વિચરે છે. તેઓ ને ને કરે છે, ને ને દેખે છે, ને ને સાંભળે છે, ને ને બોલે છે, અને ને ને વાંચે છે તેમાં અલૌકિકતા અનુભવે છે. મૂઢ મનુષ્યોની દૃષ્ટિ કરતાં તેઓની દૃષ્ટિ અનન્તગણી શુદ્ધ થવાથી તેઓની આંખે અને તેઓના હૃદયમાં દેખવાનું અને ધારવાનું ઉચ્ચ પ્રકારનું હોય છે. તેઓ ધર્મના વ્યવહાર-માર્ગને લોપતા નથી અને ધર્મની ક્રિયાઓમાં ખરી પરમાર્થતાને અનુભવ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ પાંજરામાં પૂરેલા પંખીની પેઠે સંસારમાંથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા ધારણુ કરે છે. સાંસારિક પદાર્થોમાં સુખની યુક્તિ ન હોવાથી તેઓ આત્મસુખ તરફ વૃત્તિ વાળે છે, અને આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા દેવ ગુરુ અને ધર્મની આરાધના કરે છે. રાગદ્વેષને ત્યાગ કરીને અને સાંસારિક આશ્રવમાર્ગોને ત્યાગ કરીને, જેઓ આત્માને ભાવતા છતા વિચરે છે એવા મહા મુનિયોને ખરૂં અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. ચોથા ગુણુસ્થાનકવાળા અને પાંચમા ગુણુસ્થાનકવાળા જીવોને સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ અધ્યાત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી તેઓ સંસારરૂપ કેદખાનામાંથી છૂટવાને વારંવાર તીવ્ર ઇચ્છાઓ ધારણુ કરે છે. ચોથા ગુણુસ્થાનકવાળા અને પાંચમા ગુણુસ્થાનકવાળા જીવોને સાધુ થવાની તીવ્રભાવના વર્તે છે, અને તેથી તેઓ ચોથા અને પાંચમા ગુણુસ્થાનકે રહી શકે છે. જેઓને સાધુની દીક્ષા અંગીકાર કરવાની ભાવના નથી તેઓ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણુસ્થાનકમાં વા દેશવિરતિ ગુણુસ્થાનકમાં રહી શકતા નથી. સાધુ થવાનો જેના મનમાં પરિણામ ન હોય તે શ્રાવકપણુથી ભ્રષ્ટ થાય છે. ઉપરનું ઉચ્ચ ગુણુસ્થાનક ધારણુ કરવાની ઇચ્છાવિના ચોથા વા પાંચમા ગુણુસ્થાનકમાં રહી શકાતું નથી. આત્માને સુખનું સ્થાન અવબોધ્યાબાદ કોણુ બંધનથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા ન કરે ?

(૭૨)

જ્યારે જગતમાં જડવાદીઓની મોટી સંખ્યા પ્રગટી નીકળે છે ત્યારે તેના સામે આત્મવાદીઓ ઉભા રહીને અનેક દલીલોરૂપ શાસ્ત્રોથી જડવાદનો નાશ કરે છે. જડવાદનો નાશ કરવામાં અદ્ભુત પરાક્રમ દર્શાવનાર, અધ્યાત્મવિદ્યાથી મનુષ્યોના હૃદયમાં રહેલો નાસ્તિક ભાવ ટળી જાય છે. જૈનો જેને અધ્યાત્મજ્ઞાન કહે છે તેને વેદાન્તીઓ બ્રહ્મવિદ્યા, આત્મવિદ્યા, વગેરે નામોથી ઓળખે છે. ખરી રીતે જૈનશાસ્ત્રોથી અધ્યાત્મવિદ્યાની સિદ્ધિ થાય છે. જડવાદીઓના સામે આત્મવિદ્યા ટકી શકે છે. આત્મજ્ઞાનરૂપ ક્ષેત્રમાં ધર્માનુષ્ઠાનો પ્રગટી નીકળે છે. હાલમાં યુરોપ તથા એશીયા વગેરે ખંડમાં જડવાદીઓની સંખ્યા વધતી જાય છે અને તેથી તેઓ ઈશ્વર, યુદ્ધ, પાપ, પુનર્જન્મ, આત્મા વગેરેનો સ્વીકાર કરતા નથી; તેવા લોકોની સંખ્યામાં વધારો થતો દેખીને જેઓના મનમાં કંઈક લાગે એવા મનુષ્યોએ અધ્યાત્મવિદ્યાનો ફેલાવો કરવા કમર કસવી જોઈ એ. અંધકારનો નાશ ખરેખર પ્રકાશવિના થતો નથી, તેમ જડવાદીઓના નાસ્તિક વિચારોનો નાશ ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના થતો નથી. જડવાદીઓના આત્મામાં ચૈતન્યરસ રેડનાર અધ્યાત્મવિદ્યા છે. જડવાદીઓની સત્યચક્ષુ પ્રગટાવનાર ખરેખર આત્મવિદ્યા છે. આર્ચકોની દલીલોને તોડી નાખીને ચૈતન્યપ્રદેશમાં અધ્યાત્મવિદ્યા લેઈ જાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન એજ વિજ્ઞાનવાદીઓની છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ થવાની છે. કેવલજ્ઞાનથી શ્રીમહાવીરપ્રભુએ આત્માને દેખ્યો છે, જાણ્યો છે;—એવા આત્માની શોધ કરનારા અનેક યોગીઓ થઈ ગયા છે અને તેઓએ આત્માનું સ્યાદ્વાદભાવે અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે. અધ્યાત્મવિદ્યાથી ચૈતન્યવાદ—આત્મવાદ સ્વીકારી શકાય છે. અધ્યાત્મવિદ્યા એ મૂર્ખાઓની દૃષ્ટિમાં હુંબગ છે અને જ્ઞાનિની દૃષ્ટિમાં પરમરત્ન છે. અધ્યાત્મવિદ્યાનો આગ આર્યોવર્તમાં ખીંટ્યો છે અને તેની સુગંધી આસપાસના દેશોમાં જવા લાગી છે. ભારત-આત્મવિદ્યા-દેશના વાસીઓ અન્ય યુરોપાદિ દેશોને અધ્યાત્મજ્ઞાનનો પ્રચાર આપીને તેઓના ગુરૂ બની શકશે. આર્યોવર્તની ભૂમિમાં અધ્યાત્મવિદ્યાના વિચારો પ્રકટી નીકળે છે અને તેઓનું પોષણ પણ આ દેશમાં થાય છે. ભારતવાસીઓના ભાગ્યમાં આત્મવિદ્યાના ગુરૂ બનવાનું લખાયું છે. ભારતવાસીઓ પાશ્ચાત્યોના સંસર્ગથી નાસ્તિકતાના પ્રદેશમાં મુસાફરી કરવા નીકળી પડશે તોપણ તે અન્તે ફરીફરીને ચૈતન્યપ્રદેશમાં આવવાનાજ. અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઉદયકાલમાં આર્યોવર્ત સ્વતંત્ર હતું અને આર્યલોક આર્યત્વશુભોએ વલકૃત

(૭૩)

હતા, તેથી તેઓ પરસ્પર ઐકષીભના આત્માને સાહાર્ય આપી શકતા હતા અને તેઓ દેહ કરતાં આત્માની પરમાત્મસમાન કિંમત આંકી શકતા હતા, અને તેઓ ઉદયની શૃંખલાવડે અંધારા હતા.

અધ્યાત્મવિદ્યાનો પ્રકાશ મંદ પડતાં આર્યાવર્તમાં મોહનું જોર વધવા લાગ્યું, તેથી મનુષ્યો શરીર મમત્વઆદિ, માયાના પ્રદેશોમાં અહંભાવ કલ્પીને અનેક દુર્ગુણોના તાબે થયા અને પરતંત્રતાની ઘેડીમાં જકડાયા. સ્વતંત્રતાને માટે ભારતવાસીઓ ખુમે પાડે છે, પણ તેઓ આત્મારૂપ રાજાની પૂજા મૂકીને શરીરરૂપ મહેલની પૂજામાં અનેક પાપોથી મગ્ન થયા છે ત્યાંસુધી, તેઓ વાસ્તવિક ઉત્તતિના આરણે પગ મૂકી શકવાના નથી. જડવાદના આશ્રયથી જે લોકો પોતાની ઉત્તતિ કરવા ધારે છે તેઓ ક્ષણિક ઉત્તતિના ઉપાસક અને છે અને ખરી ઉત્તતિને ઘણો મારે છે. જડવાદના વિચારોમાં ખરી ઉત્તતિનું સ્વપ્ન છે. જોકે જડવાદીઓ અનીતિના માર્ગે ચાલી વા અંધર્મના માર્ગે ચાલી, રજ્જેગુણ અને તમોગુણવડે આહસાધનોની ઉત્તતિ કરવા સમર્થ અને ! પણ જડવાદના વિચારોથી કરેલી ઉત્તતિને ટકાવી રાખવાને તેઓ સમર્થ બની શકે નહિ. તેઓ જગતના ભગ્ના માટે સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીને ખરી રીતે આત્મભોગ આપી શકે નહિ. જડવાદીઓ શરીરના સુખાર્થે જે કાર્યો કરવાનાં હોય છે તે કરે છે અને તેજ તેમને મુખ્ય મંત્ર છે. તેઓ શરીરને મહત્ત્વનું ગણીને સુખનું બિન્દુ આહસાધનોમાંજ કલ્પે છે. આવી તેમની વિચારશ્રેણિથી તેઓ પોતાની ખરી દૃષ્ટિને ભૂલી જાય છે અને સ્વાર્થને આગળ કરી પુણ્ય પાપ ગણ્યાવિના સર્વ કાર્યો કરે છે. આત્મવાદીઓ ઈશ્વર, પુનર્જન્મ, કર્મ, આત્મા વગેરે તત્ત્વનો સ્વીકાર કરી શકે છે, અને શરીરને એક ઘર જેવું માને છે અને તેમાં રહેલા આત્માને મહાન્ પ્રકાશક માને છે. આત્મવાદીઓ ઈશ્વરીયોપદેશ પ્રમાણે ચાલીને પોતાના આત્માની ઉત્તતિ કરે છે અને આખી દુનિયાની પણ ઉત્તતિ કરવા સમર્થ થાય છે. આત્મવાદીઓ, અર્થાત્ ચૈતન્યવાદીઓ અન્યોની આત્માતરીકે મહાન્ કિંમત આંકીને તેઓની સેવામાં પોતાની શક્તિયોનો ઉપયોગ કરે છે. આત્મવાદીઓ, સદ્વિચારોરૂપ હવાઈ વિમાનમાં બેસીને આખા જગત તરફ દૃષ્ટિ નાખવા સમર્થ થાય છે અને પોતાના આત્માની ઉચ્ચતા થયા છતાં પણ અન્યાત્મઓને સાહાર્ય આપી શકે છે. તેઓ પુનર્જન્મવાદને શ્રદ્ધાગમ્ય માને છે તેથી તેઓ પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરવામાં જરામાત્ર અચકાતા નથી, અને તેઓ વાસ્તવિક ઉત્તતિને ચાહનારા હોવાથી આહસાધનોની પ્રાપ્તિમાટે દ્વેષ, કલેશ, સ્વાર્થ, ભ. ઉ. ૧૦

(૭૪)

ભારતમારી વગેરે કરીને જગતને અશાંત બનાવવા પ્રયત્ન કરતા નથી. ભારતદેશનો ચૈતન્યવાદ ભાનુ, પોતાના સહવિચારરૂપ કિરણોનો આખી દુનિયા ઉપર પ્રકાશ કરવા સમર્થ બને છે. આજે એ ચૈતન્યવાદનો ભાનુ મંદ પ્રકાશ કરે છે, પણ શ્રદ્ધાગમ્ય આત્મવાદ થાય એવા ઉપાયો ફેલાવવામાં આવે તો, આર્યો પૂર્વની ખરી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી શકે. આર્યોવર્તની ખરી લક્ષ્મી અધ્યાત્મવિદ્યા છે. આર્યોવર્તનો ઉદય ખરેખર આત્મવિદ્યામાં સમાયો છે. આત્મવિદ્યાધારક આર્યોમાં સર્વ પ્રકારની કાર્ય કરવાની શક્તિયો પ્રગટી શકશે. શ્રીમહાવીર પ્રભુએ આત્માને આત્મરૂપે જણાવીને આર્યોવર્ત ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તેનું માન થઈ શકે તેમ નથી.

આર્યદેશના મનુષ્યોમાં જેમ જેમ અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર છવાવા લાગ્યું તેમ તેમ તેઓ ખરા સુખના પ્રકાશથી દૂર રહેવા લાગ્યા અને તેથી તેઓનામાં મતમતાંતરો નતિનું કારણ. ઘણા ઉત્પન્ન થયા અને મનુષ્યો, પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ ભૂલીને માયાના પ્રદેશમાં સુખની યુદ્ધિ ધારણ કરીને-વ્યસનના પંજમાં ફસાઈ ગયા. અજ્ઞાન મોહથી માંહોમાંહે ભદવાસ્થળી રચીને પોતાના હાથે પોતાની અવનતિનો ખારો ખોદવા લાગ્યા, તેથી તેઓ ભવિષ્યની પ્રજામાં અરતનું ચક્ર આપવા લાગ્યા ! અને તેથી પરંપરા તમઃપ્રદેશમાં વધવા લાગી. આત્માની મહત્તા ભૂલી જવાથી, -મોહનું જોર વધવાથી, મનુષ્યજીવનના ખરા ઉદ્દેશથી મનુષ્યો દૂર જવા લાગ્યા, તેથી તેઓ ભવિષ્યની પ્રજાને ઉત્તમ વારસો આપવા સમર્થ થયા નહિ; આવાં કારણોથી આર્યોનું આત્મખળ ઘટવા લાગ્યું. ધર્મની ક્રિયાના સામાન્ય ભેદોને મોહું રૂપ આપીને આર્યો પરસ્પર દ્વેષ, ઇર્ષ્યા અને કલેશ કરીને શરીરોમાં રહેલા આત્માઓને ધિક્કારવા લાગ્યા, અને તેથી ધર્મની ક્રિયાના મતભેદે અસહિષ્ણુતા વધવા લાગી. આવી સ્થિતિ થયા છતાં આત્મોન્નતિના મૂળ પ્રદેશમાં આવવા માટે જોઈએ તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો નહિ, અને જો કંઈ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો તો તે પરિપૂર્ણ અને વિદ્ન-રહિત થયો નહિ, જેથી ભારતવાસીઓ આત્મોન્નતિના સ્થાનથી દૂર જવા લાગ્યા. ખરેખર ચૈતન્યવાદીઓ પોતાના સહવિચારો અને સદાચારો પ્રમાણે સદા રહ્યા હોત અને પોતાની ફરજે જગતપ્રતિ સારી રીતે વ્યવસ્થાપૂર્વક બજાવી હોત તો આત્મોન્નતિના માર્ગમાંથી દૂર થઈ શકત નહિ. શ્રીવીરપ્રભુએ કેવલજ્ઞાનવડે સ્યાદ્વાદશૈલીએ આત્મતત્ત્વનો ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેનો ફેલાવો આખી દુનિયામાં

(૭૫)

થયો હોત તો હાલની દુનિયા સ્વર્ગસમાન જણાત. શ્રી વીરપ્રભુએ ચૈતન્યવાદનો પ્રચાર કરવા જે પ્રયત્ન કર્યો છે તેની કિંમત આંખી શકાય તેમ નથી. શ્રી મહાવીર પ્રભુએ ચૈતન્યવાદનો પ્રચાર કરીને ભારતવર્ષમાં જે અપૂર્વ પ્રકાશ પાડ્યો છે તેની ઝાંખી હાલ પણ અવલોકવામાં આવે છે.

અધ્યાત્મવિદ્યાનાં શાસ્ત્રો હાલ મોજુદ છે. અધ્યાત્મવિદ્યાના વિચારો દેશકાલને અનુસરી પોતાના આચારમાં ઉતારી શકાય એવો અવસ્થાક્રમ ગોઠવીને જીવનની ઉચ્ચ દશા કરવાની જરૂર છે. શ્રી વીરપ્રભુએ ઉપદેશોલા આગમોમાં અધ્યાત્મવિદ્યાનો પૂર્ણ ખજનો છે. અધ્યાત્મવિદ્યાના પૂર્ણ ખજનારૂપ આગમોને ઉપદેશ આપનારા આપણા પરમપૂજ્ય મુનિવરો છે. આપણા મુનિયોએ અધ્યાત્મવિદ્યાના ખજનાને પરંપરાએ અદ્યાપિપર્યંત વહન કર્યો છે. આપણા મુનિવરોના હાથે અધ્યાત્મવિદ્યાનો પ્રચાર થયો છે અને ભવિષ્યમાં થવાનો છે. અધ્યાત્મવિદ્યાનો પ્રચાર કરનાર મુનિવરોને સર્વ પ્રકારે ઉત્તેજન આપવાની જરૂર છે.

આપણે જે ચૈતન્યવાદમાં ઉંડા ઉતરીએ તો શરીરના ભોગ અને ઉપભોગનાં સાધનોની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરીને અન્યોના ભલામાં ભાગ લઈ શકીએ. આત્મવાદની ખરી શ્રદ્ધા થવી જોઈએ. આત્મવાદ અને કર્મવાદની ખરી શ્રદ્ધા થવાથી સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થાય છે. આત્મવાદની ખરી શ્રદ્ધાના સંસ્કારો પાડનારા ગુરૂઓના શરણુમાં રહીને આત્મવિશ્વાસ ખીલવવો જોઈએ. આત્મવિશ્વાસ અને આત્માની કિંમત અવલોધ્યાવિના પ્રમાણિકતા અને ખરો વૈરાગ્ય પ્રકટી શકતો નથી. આત્મવિદ્યાએ અપૂર્વ સુખની કુંચી છે, એમ દૃઢ નિશ્ચય કરનારી પ્રજામાં ખરા સંન્યાસના ગુણો પ્રગટી શકે છે. પોતાનો વિશ્વાસ પોતાને ન પડે અને પોતાનાથી જે કંઈ કરવામાં આવતું હોય તેની શ્રદ્ધા પોતાને ન હોય ત્યાંસુધી, તે કાર્યમાં ખરેખરો વિજય મળી શકતો નથી. આત્મવિદ્યા કાર્ય, વિજયની કુંચી બતાવે છે અને કાર્યો કરવામાં ખરી આત્મશ્રદ્ધા પ્રકટાવે છે. કાર્યો કરવામાં સંશયી આત્મા ટકી શકતો નથી અને તે અન્યોને દુષ્ટાંતીક્ષત થઈ શકતો નથી. ખરી આત્મશ્રદ્ધા એજ પરમપુરૂષાર્થનું ખીજ છે. ખરી આત્મશ્રદ્ધા એજ મનોવૃત્તિની એકાગ્રતાનું ખીજ છે. ખરી આત્મશ્રદ્ધા એ પરમ વિશુદ્ધ પ્રેમનું ખીજ છે. ખરી આત્મશ્રદ્ધા એ યમ અને નિયમોનો આધાર છે. ખરી આત્મશ્રદ્ધા

(૭૬)

એજ ધર્મોનુષ્ઠાનોરૂપ વનસ્પતિઓના રસભૂત છે. શ્રદ્ધાવિનાનો મનુષ્ય સંસયના વિચારોથી નષ્ટ થાય છે, અને અનેક મનુષ્યોને નષ્ટ કરે છે. આત્માને અનુભવગમ્ય કર્યાવિના આનન્દની છાયા સર્વ પ્રસંગોમાં દેખી શકાતી નથી. ખરી આત્મશ્રદ્ધા એ રેડીયમ ધાતુસમાન છે. આત્મશ્રદ્ધાવિના સેવા અને ભક્તિમાં ખરો આત્મરસ વહી શકતો નથી અને તેથી મનુષ્યો સેવાભક્તિનાં અનુષ્ઠાનોમાં શુષ્કતાની વૃદ્ધિ કરે છે. આત્મજ્ઞાન જેટલા જેટલા અંશે વધતું જાય છે તેટલા તેટલા અંશે આત્મશ્રદ્ધા વધતી જાય છે, અને તે અન્ય ગુણોને ધારણુ કરવાને પૃથ્વીની ઉપમાને ધારણુ કરી શકે છે. આત્મજ્ઞાનવડે આત્મશ્રદ્ધામાં પરિણામ નહિ પામેલા મનુષ્યો પોતાનો વિશ્વાસ અન્યોઉપર ખેસાડવા સમર્થ થતા નથી. પ્રમાણિકતાનું ખરું કારણુ આત્મશ્રદ્ધા છે. જેઓ આત્માને આત્મભાવે જાણીને, આત્માની શ્રદ્ધાના રસવડે મનને મજબુત કરે છે, તેઓની કિંમત આંકી શકાતી નથી. શરીર કરતાં શરીરમાં રહેલા આત્માની શ્રદ્ધાને વિશેષતઃ માન આપવાની જરૂર છે. શરીરમાં રહેલા આત્માને ઝોળખો, તેની શ્રદ્ધા કરો, અને જે જે કાર્યો કરો તેમાં આત્મશ્રદ્ધાને આગળ કરો. આત્મશ્રદ્ધાથી હાથમાં ધરેલાં કાર્યો કરવામાં દેવતાઈ સહાય મળી શકે છે એમ નક્કી માનશો. મનુષ્યો, પોતાના આત્માને એક ગરીબ કંગાલ ગણીને પોતાના હાથે પોતાનો તિરસ્કાર કરીને આગળ વધી શકતા નથી. પોતાના આત્માની સિદ્ધસમાન સત્તા છે; તેની શ્રદ્ધા થયાવિના આત્માની શક્તિયોને વ્યક્ત કરવા માટે ઉદ્યમ કરી શકાતો નથી, અને ઉદ્યમ કરતાં છતાં પડતાં એવાં વિદ્યોની સાંભે ટકી શકાતું પણ નથી. આત્મશ્રદ્ધાવિનાનો મનુષ્ય ડરાવ્યાથી વા વિદ્યોથી પાછો હઠી જાય છે; તે ખરા નિશ્ચયને મેરૂપર્યતની પેઠે અડગ રાખી શકતો નથી. તે ક્રિયા વા ધર્મોનુષ્ઠાનોમાં દુઃખો આવી પડતાં કૂતરાની પેઠે ઉભી પૂંછડીએ કાર્યક્ષેત્રમાંથી પાછો ભાગી જાય છે. આત્મબળને એકત્ર કરીને તેને કોઈપણ કાર્યમાં વાપરવાનું હોય તો તે આત્મશ્રદ્ધાવિના બની શકતું નથી. આત્મશ્રદ્ધા એજ વિજય વરમાળા છે. આત્મશ્રદ્ધાથી મનુષ્યો આનન્દોત્સાહથી ધર્મકાર્યો કરે છે, અને તેઓ દુઃખમાં પણ કર્મવાદના સિદ્ધાંતોને અવબોધતા હોવાથી અકળાતા નથી, અને મગજની સમતોલના જાળવીને આત્મપ્રદેશોમાં રહેલા ધર્મોને ખીલવે છે. આત્મવાદીઓ આત્મશ્રદ્ધાથી પરિપક્વ બનેલા હોય છે તેથી તેઓ કર્મપ્રમાણે સુખદુઃખના વિપાકને ભોગવતા છતાં સમત્વને ખોતા નથી. આત્મવાદીઓ યુનર્જનમની શ્રદ્ધાવાળા હોવાથી સત્કાર્યો કરવામાં નિષ્કામયુદ્ધિથી પરિપૂર્ણ આત્મભોગ આપી શકે છે. જે જે કંઈ શુભ કાર્ય

(૭૭)

કરવામાં આવે છે તેનું ક્ષણ અવશ્ય પરલવમાં મળે છે, એમ આત્મવાદીઓને વિશ્વાસ હોવાથી શુભ કાર્ય કરતાં કદી પાછળ પડતા નથી. આત્મવાદીઓ ખરા દેશવીર, અને ખરા ધર્મવીર પાકે છે. આત્મવાદીઓને પાતાળ કુવાની પેઠે પોતાના આત્મામાંથી ખરી શક્તિથી સહાય મળી શકે છે. જડવાદીઓ-નાસ્તિકો, પુનર્જન્મ માનતા નથી તેથી તેઓ આ લવમાં જે કંઈ પ્રત્યક્ષ ક્ષણ દેખાય તેજ માને છે અને પરોક્ષ ક્ષણ માટે અવિશ્વાસની દૃષ્ટિએ ફરે છે તેથી તેઓ આન્તરિકખળ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. આત્મવાદી એવું નામ માત્ર ધરાવનારાઓ, પોતાના કાર્યમાં જડવાદીઓ કરતાં પાછા હઠે તો જાણવું કે, તેઓ આત્મતત્ત્વના ખરા સ્વરૂપને ઓળખી શકતા નથી.

જડવાદીઓ કરતાં ખરા ચૈતન્યવાદીઓ સર્વ બાબતોમાં ત્રિજગ્ય મેળવી શકે છે અને તેઓ જડવાદીઓને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. જડવાદીઓ અરેખર ખરા અધ્યાત્મવાદીઓના તાબામાં આવે છે અને તેઓ અધ્યાત્મવાદીઓના શિષ્યો અને છે. આત્મશ્રદ્ધાથી ચુસ્ત અનેલા આત્મવાદીઓ આખી દુનિયાની નજરે આવે છે. અધ્યાત્મવાદીઓ શોક વા ઉદાસીન ચહેરે બેસી રહેતા નથી. અધ્યાત્મવાદીઓ ડરકું મીયાંની પેઠે ધર્મમાર્ગમાંથી પાછળ ફરનારા હોતા નથી. અધ્યાત્મવાદીઓ બાહ્ય અને આન્તરિક શક્તિયોને પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે ખીલવે છે.

આપણા આર્યક્ષેત્રમાં અધ્યાત્મવિદ્યાએ સદાને માટે વાસ કર્યો છે. ધર્મના સ્થાપકો અરેખર આર્યાવર્તમાં પાકે છે. આર્યક્ષેત્રની જ્ઞમિના વાતાવરણમાં કંઈ ચિલક્ષણ તત્ત્વ રહ્યું છે કે, જે આર્યાવર્તના વતનીઓને આત્મવિદ્યાના પ્રદેશ તરફ આકર્ષે છે અને ધર્મમહાત્માઓને પોતાનામાં ઉત્પન્ન કરે છે. આર્યાવર્તના વિકાનોતું અધ્યાત્મવિદ્યાતરફ છેવટે લક્ષ ખેંચાય છે.

આર્યાવર્તમાં અરેખરી અધ્યાત્મવિદ્યા છે. આર્યદેશના મનુષ્યોને અધ્યાત્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે પાશ્ચાત્યોના શિષ્યો બનાવાની જરૂર નથી. આર્યદેશમાં જન્મેલો મનુષ્ય અધ્યાત્મવિદ્યાની અરેખરી પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. પાશ્ચાત્યો આર્યદેશની અધ્યાત્મવિદ્યા ગ્રહણ કરે તો પૃથ્વીના કકડા માટે, લાખો મનુષ્યોના પ્રાણનો કદી નાશ થાય એવી મોહદશાને તાબે

આત્મજ્ઞાનથી
આર્યજૂમીની
પૂજ્યતા.

(૭૮)

યઈ શકે નહિ. દેશ, કાલ, અને ક્ષેત્ર, એ ત્રણ અધ્યાત્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે ઉપયોગી છે. અધ્યાત્મવિદ્યા એ આપણું ખરું જીવન છે અને એના જીવનથી જીવતું એજ આપણું અમરપણું બાણતું.

આખી દુનિયામાં અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે સમાન ભાવ ફેલાવી શકાય છે. દરેક ધર્મવાળાઓ ભાતૃભાવ-મૈત્રી-સલાહ-સંપ અને ઐક્યનાં, ભાવણોદ્વારા બાણગાં ફુંકે છે પણ, અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઉંડાણ પ્રદેશમાં પ્રવેશ્યાવિના સમાનભાવની દૃષ્ટિથી જગતને દેખી શકાય નહિ, તેમજ તે પ્રમાણે જગતમાં વર્તી શકાય નહિ. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ઉંડા ઉતરવાથી, સમાનભાવમાં આત્મા પ્રકાશે છે અને તેથી તે સ્વાર્થ માટે કોઈ પણ દુનિયાના જીવને ઉદ્દેગ પમાડતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન કહે છે કે, સમાન-ભાવ માટે પ્રથમ મને આવકાર આપો! હું તમને સમભાવની સપા-ટીપર લેઈ જઈશ અને ત્યાં, તમને સર્વ દુનિયા સમાન લાગશે. જે અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે સમાનભાવ ખીલે છે, એ સમાનભાવની દિશામાં ગમન કરીને તત્સંબંધી વિચાર કરવો જોઈએ.

સમાનભાવ એ જીવનનું મોટું રહસ્ય છે. તે દુઃખને દૂર કરે છે અને સુખને દૃઢ કરે છે. તે વિરોધને ઠાળે છે અને સમાનભાવ. વિરુદ્ધતાને ખાળે છે-કદીનમાં કદીન હૃદયને પિગાળે છે અને ધર્મના સુન્દર અંશને પોષે છે. આર્ય જૈનધર્મના મોટા સિદ્ધાંતોનું મૂળ સમાનભાવ છે. “એકબીજાને સમાન ગણો, તમારો આત્મા ગમે તે આત્માના સરખો છે એવો ભાવ રાખીને દુનિયામાં પ્રવર્તો, પશ્ચાત્ તમારું જીવન ખરેખર વિદ્યુતની પેઠે ઉત્તત થશે.” આપણા તીર્થંકરોએ, અને મહાત્માઓએ સમાનભાવ તરફ ઉત્તતિનો નિશ્ચય દર્શાવ્યો છે. એક વિદ્વાને કોઈ મહાત્માને પૂછ્યું કે, આપણો ઉદય શામાં છે? મહાત્માએ કહ્યું કે, “સમાનભાવમાં.” સમાનભાવથી મનુષ્ય આખી દુનિયામાં દરેકના હૃદય ઉપર જખરી શ્રદ્ધા ચલાવી શકે છે. સર્વ પ્રકારની વાસનાના સંકુચિત પ્રદેશમાંથી છૂટવું હોય તો, સમાનભાવથી હૃદય ભરી દો. જો તમારે ભેદભાવનાના શુદ્ધ વિચારોનો પક્ષેગ શમાવવો હોય તો સમાનભાવની ઉપાસના કરો! શુદ્ધ પ્રેમસિવાય સમાનભાવ આવી શકે નહિ. કંતન ફરર કહે છે કે “આપણે ઘણીવાર ઉદ્યોગ કરતાં સમાનભાવથી વધારે હિત કરીએ છીએ. માણસ, પદવી, અધિકાર, દ્રવ્ય, અને શરીરસુખ ખુબ્યે, પણ સંતોષથી સુખમાં જીવ્યા કરે.” એક વસ્તુ એવી છે કે તેવિના અંદગી ભારૂપ યઈ પડે, અને તે સમાનભાવ છે. સમાનભાવ અન્ય હૃદયમાં પ્રીતિ અને આસાધીનતા પ્રેરે છે.

(૭૨)

સમાનભાવ વધારે મનુષ્યોપર દર્શાવી તેના વિષયને વધારે વિસ્તાર પામવા દઈએ છીએ ત્યારે, તે 'સાર્વજનિક દયાભાવ' એનું મોટું રૂપ ધારણુ કરે છે. સમાનભાવ દર્શાવવામાં બહુ દ્રવ્ય, બલકે બહુ બુદ્ધિ-બળની કંઈ જરૂર નથી. નોકરના નામનો એક યુરોપીયન વિદ્વાન કહે છે કે, " સમાનભાવથી એકબીજાના ભલામાટે વધારે લાગણી પ્રેરાશે. " એક હૃદયની અન્ય હૃદયપર અસર થયાવિના રહે નહિ. સમાનભાવથી સમસ્ત દુનિયા બાંધવ થાય છે. જ્યારે મનુષ્ય અન્યના જીવનને પોતાનું જીવન સમજે છે ત્યારે દૈવી અસર ઉત્પન્ન કરે છે અને સર્વને પોતાના પ્રતિ આકર્ષે છે. ઉત્તમ અને ઉદાર પ્રકૃતિના પુરૂષોમાં સર્વથી વધારે સમાનભાવ હોય છે. વિદ્યાર્થીએ સમાનભાવના બળ માટે વધારે પ્રસિદ્ધ હોતો. સાકેટીએ કહ્યું છે કે " જેમ મનુષ્યની અપેક્ષા સ્વાર્થ માટે ઓછી થતી જાય છે, તેમ તે પરમાત્મા પાસે જતો જાય છે. " સમાનભાવ એ પરમાત્માની પાસે જવાને માટે સર્ટીફિકેટ છે. ઘણી વખત એનું બને છે કે વાચકોને સમાનભાવ પુસ્તક વાંચતાં લાગે છે પણ તેના આચરણમાં દેખાવ દેતો નથી. દુનિયામાં-ગરબો ગરબોમાં ભેદ, એકબીજા વચ્ચે ભેદ! તેમાં શેઠ, નોકરને હલકો ગણે, રાજા પોતાની પ્રજાને હલકી ગણે, અધિકારી પોતાના નોકરને હલકો ગણે અને પ્રજાની પ્રાર્થના કરીને પ્રજાની કૃપા ચાહવામાં આવે! આ કેટલો બધો અજ્ઞાન ભાવ? નાના મોટાની કલ્પનાથી મનુષ્ય પોતાની અંદર રહેલા આત્માને ઓળખી શકતો નથી. જે મનુષ્યોમાં આત્માઓરૂપી પરમાત્માઓ વિરાજી રહ્યા છે તે મનુષ્યો તરફ, દ્વેષની-ઈર્ષ્યાની લાગણીથી જોનાર મનુષ્યનો આત્મા, ખરેખર મોહરૂપ શેતાનની દૃષ્ટિથી દેખનાર છે. આચારોમાં સમાનભાવ જોણે ધાર્યો છે એવા સમાનભાવીની જંદગી અનેક મનુષ્યોના કલ્યાણાર્થે થાય છે. આ આર્યોવર્તમાં હાલ કેળવણી વધવા લાગી છે, આપારો વધવા લાગ્યા છે, ધર્મના પન્થો પણ અલ્પ-સીયાંની માફક ઉભરાવા લાગ્યા છે; પણ સમાનભાવ તો અદ્રશ્ય થતો જાય છે. કેળવણી પામેલા મનુષ્યો તીડની પેઠે ઉભરાવા લાગ્યા છે, પણ સર્વ જીવને સમાન ગણીને તેઓના પ્રતિ સેવાધર્મ બજાવનારા વિરલ પુરૂષો દેખવામાં આવે છે. ભાષણોની ભવાઈઓમાં તાળીઓના ઘડઘડાટો વધવા લાગ્યા છે, કિન્તુ સમાનભાવથી પોતાના મનુષ્ય બંધુઓ-પ્રતિ વર્તનારા અલ્પ પુરૂષો માલુમ પડે છે. મનુષ્યો પરમાત્માની સમાન થવા ઇચ્છા કરે છે, પણ પરમાત્માની પેઠે સમાનભાવ ધાર્યાવિના પરમાત્માઓની કોઠિમાં કેમ પ્રવેશ કરી શકે? બાહ્યસત્તા-લક્ષ્મી અને શરીર તથા જાતભેદથી દરેકના આત્માઓને વિષમભાવે દેખનારાઓ, શરી-

(૯૦)

રમાં રહેલા આત્માની ઉત્તમતા સમજી શકતા નથી. સમાનભાવ એ સર્વ પ્રકારની ઉચ્ચતાની નિસરણી છે. સમાનભાવથી ઈર્ષ્યા વગેરે દોષોનો તુર્ત નાશ થાય છે. શ્રીમદ્ કલિકાલસર્વજ્ઞ હૃદયંદ્રાચાર્યમાં જૈનધર્મના પડેલા ગચ્છોના ભેદપ્રતિ સમાનભાવ હોવાથી, તેઓએ ગચ્છભેદના કલેશમાં પોતાની લેખીનીનો ઉપયોગ કર્યો નથી. શ્રીહીર-વિજયસૂરિમાં પણ સર્વ ગચ્છીય સાધુઓ પ્રતિ સમાનભાવ વધતો જતો હતો, તેથી તેઓ અન્ય ગચ્છીયો સાથે ચર્ચા કરી કલેશની ઉદ્ધરણા કરવી નહિ એવો ઠરાવ કરવા સમર્થ થયા હતા. અકબર બાદશાહ અલ્પ એવા સમાનભાવથી હિન્દુઓ અને મુસલમાનોનો પ્રેમ જીતવા સમર્થ થયો અને ઇતિહાસના પાને તેનું નામ કીર્તિમય થઈ ગયું. ગમે તે સ્થિતિમાં મનુષ્ય સમાનભાવથી આત્મિકસુખ પ્રાપ્ત કરે છે. સમાનભાવના માર્ગે જતાં આત્મસુખનો પ્રકાશ થાય છે. સમાનભાવના મૂળમાં, આખી દુનિયાના સત્યધર્મનો પ્રકાશ રહ્યો છે. જે મનુષ્ય, સમાનભાવને વર્તનમાં મૂકી જણાવે છે, તે મહાત્મા થાય છે. સમાનભાવના લેખો ઘણા જોવામાં આવે છે પણ તેને ધારણ કરનારા હયાત મનુષ્યો અલ્પ જોવામાં આવે છે. પોતાનું માન જાળવવામાં જ્યાં મહેચ્છા હોય અને અન્ય મનુષ્યો જ્યાં હલકા જણાતા હોય ત્યાં સમાનભાવનો તિરસ્કાર છે, અને એ તિરસ્કારનો ઘોષ આખી દુનિયાને ખરાબ અસર કરે છે.

સમાનભાવથી દયા-શુદ્ધપ્રેમ, વગેરે ગુણો ઉચ્ચ ભાવમાં ખીલતા જાય છે અને તેથી શુદ્ધ જંતુઓ પણ આપણી સાથે હુળીમળીને ગેલ કરે છે. સમાનભાવથી પશુઓ અને પંખીઓપ્રતિ શુદ્ધ પ્રેમભાવના ખીલી ઉઠે છે. તે સંબંધી નીચેનું દષ્ટાંત મનન કરવા યોગ્ય છે.

મૈસા ન્યુસેટસમાં કોન્કોડ નો ચોરો, પ્રાણીઓ પ્રતિ સમાનભાવ રાખીને તેમની સાથે પ્રીતિ રાખવામાં પ્રાચીન સાધુઓ જેવો હતો; ઇ. સ. ૧૮૪૫ માં વૉલ્ડન સરોવર આગળ તે જંગલમાં ગયો, તેણે જંગલમાં એક ઘર બાંધવા માંડ્યું, તેથી રૈફન અને ખીસકોલીને આશ્ચર્ય લાગ્યું, પણ પ્રાણીઓને તરતજ માલુમ પડ્યું કે તેનો ઈરાદો તેમને કશી ઇજા કરવાનો નથી. તે પડી ગયલાં ઝાડપર કે ખડકની કોરપર સૂતો અને બિલકૂલ હાલ્યાચાલ્યાવિના સ્થિર રહેતો. ખીસકોલીને વૂડચક એની પાસે વધારે વધારે નજીક આવતાં અને એને અડકતાં પણ ખરાં. જંગલમાં એવી ખબર ફેલાઈ કે આપણામાં

૧ ઉત્તર અમેરિકાનું માંસાહારી પ્રાણી ! ૨ એક જાતનું ખૂંડ જેવું જાનવર.

(૮૧)

એક મનુષ્ય આવ્યો છે તે આપણને મારનાર નથી, તેથી તે માણસથી જનાવરો અને પક્ષીઓ વચ્ચે એક સુંદર સમાનભાવ ઉત્પન્ન થયો. તે તેમને યોદ્ધાવતો ત્યારે તેઓ તેની પાસે આવતાં. સર્વ પણ તેના પગની આસપાસ વિટાળાતાં. ઝાડપરથી તે ખીસકોલી લે એટલે તે નાતું પ્રાણી તેને છોડવાની નાખુશી બતાવે અને થોરોના બદનમાં સંતાઇ જાય. નદીમાંનાં માછલાં પણ તેને ઓળખતાં. આપણને એ કાંઈ પણ ઈળ કરનાર નથી એવા સંપૂર્ણ વિશ્વાસથી તેઓ તેમને પાણીમાંથી ઉચકવા દેતાં. તેણે પોતાનું ઘર એક જંગલી ઉંદરના માળાપર બાંધ્યું હતું. તે ઉંદર પ્રથમ ખીતો હતો હવે તેની પાસે આવતો અને તેના પગ આગળથી રોટલીના કકડા ઉપાડી લેતો, પછી તે તેનાં પગરખાં અને તેનાં લુગડાંપર દોડતો, અન્તે તે ઉંદર એટલો બધો હુળી ગયો કે તે પાટલીપર બેસતો ત્યારે તે તેનાં લુગડાંપર તેની બાહોમાં અને જે કાગળમાં તેનું ભોજન પીરસ્યું હોય તે કાગળની આસપાસ ફૂંદતો; તે પનીરનો કકડો લેતો ત્યારે તે ઉંદર આવતો અને તેના હાથમાં તે કરડતો, અને ખાઈ રહેતો ત્યારે માખીની જેઠે પોતાનું મોં અને પંજ સાફ કરતો અને ચાલ્યો જતો. (કર્તવ્યપુસ્તક).

સ્વામી રામતીર્થ હિમાલયપર્વતની શુક્રાઓમાં રહેતો હતો. વાઘ શિંહ વગેરે હિંસક પ્રાણીઓ પણ તેને ઈળ કરતાં નહોતાં. (રામતીર્થચરિત્ર)

પશુઓ અને પંખીઓ ઉપર સમાનભાવની અસર થાય છે, તે મનુષ્યોપર સમાનભાવની ઘણી અસર થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? પરસ્પર જિંવ નીચનો ભેદ કદાપીને મનુષ્યો બ્રહ્મભાવની દશાને પ્રાપ્ત કરી શકતાં નથી. સમાનભાવથી આખી દુનિયાના મનુષ્યોપ્રતિ એકસરખી આત્મભાવના નત્રત્ થાય છે અને તેથી આત્મા, સ્થૂલ ભૂમિકામાં પણ આખી દુનિયાનો સ્વામી બનવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આપણી અધ્યાત્મવિદ્યાદેવીનો સત્કાર કરીને તેને મનમંદિરમાં પધરાવો અને તેની આજ્ઞાપ્રમાણે આખી દુનિયામાં સમાનભાવ રાખો, પશ્ચાત્ જીવો કે પૂર્વની તમારી અંદગી કરતાં હાલની અંદગી કેટલી બધી ઉત્તમ બની છે.

એટલું તો કહાવિના ચાલતું નથી કે, આર્યોની અને આર્યાવર્તની ઉન્નતિઅર્થે અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઘણી જરૂર છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના સમાનભાવની ભૂમિકા દૃઢ થતી નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ઘણા કૃત્રિમ ભેદોના કદાબ્રહ્મો શમી જાય છે અને પોતાની અંદગી અમૃતસમાન લાગે છે. અનેક ભવના સંસ્કારથી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રતિ રૂચિ થાય છે અને તેની પ્રાપ્તિ થાય છે. એકવાર તમારા હૃદયમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનું તેજ પાડો,

(૮૨)

પશ્ચાત્ તમારા હૃદય સામું જુઓ, એ પહેલાં કરતાં ઉત્તમ અનેહું તમને જણાશે. દુનિયાના મનુષ્યોને પોતાના આત્માને ઝોળખે તો પાપપ્રવૃત્તિના ચક્રમાં ચડાવેલા પોતાના આત્માને શાન્તિ આપવા, સન્તોષનું આવાહન કરી શકે. મનુષ્ય પોતાની હુંદગીપર ધારે તો પ્રકાશ પાડી શકે અને પ્રમાદથી પ્રયત્ન ના કરે તો પોતાને અંધકારમાં રાખી શકે. દુનિયા પ્રભુને પૂજવા પ્રયત્ન કરે છે પણ હૃદયનાં બારણું ઉઘડ્યાવિના પ્રભુનાં દર્શન કરવા સમર્થ થતી નથી, તો પૂજની શી વાત કરવી? સમજ્યાવિના મનુષ્યો લવલવ અને લપલપમાં પોતાની હુંદગીનો ઘણો ભાગ વ્યર્થ ગાળે છે. જેણે પોતાની હુંદગી માટે એકાંત પથારીમાં બે અશ્રુ ઢાળ્યાં નથી અને જેણે પોતાના આત્માને ઝોળખવા માટે અન્તરમાં કાંઈપણ વિચાર કર્યો નથી, તેવા મનુષ્યો કિરાત કન્યાની પેઠે 'ચણોડીના હારસમાન' બાહ્ય સુવર્ણોદિ ભૂષણોથી પોતાને ઉત્તમ કહેવી લે છે અને પશ્ચાત્ તેઓ ઉત્તમ હુંદગીને હારી ચાલ્યા જાય છે. દયાભાવને દર્શાવવામાં અને શુભ કૃત્યો કરવામાં મનુષ્યો પાછળ પડે છે તેનું કારણ એ છે કે, તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રકાશથી દયાની વેલડીની વૃદ્ધિ કરવામાં લક્ષ આપતા નથી. મનુષ્યોના દોષો કાઢવા મનુષ્યો રાત્રિદિવસ જીભને હલાવ્યા કરે છે, પણ તેઓને આત્મજ્ઞાનનો ઘોષ દેવા, વા લેવા તો-જડ જેવા બનીને કાંઈપણ સત્ય પ્રયત્ન કરી શકતા નથી. દુનિયાના મનુષ્યોને ઉત્તમ બનાવવા હોય તો અધ્યાત્મવિદ્યાની કેળવણી આપવાની જરૂર છે. ઉપદેશકોને ઉત્તમોત્તમ બનાવવા હોય તો અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ફેલાવો કરવાની જરૂર છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન એ હૃદયને શીતળ કરવા દિવ્ય શીતળ હવા છે. તેનો સ્પર્શ જેને થયો નથી તે ભલે તેનાથી દૂર રહે જેને તેનો શીતળ સ્પર્શ થયો હોય છે તે દેહ છતાં-અર્ધ સુખ ભોગવવા ભાગ્યશાળી બને છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન એ શ્રી વીરપ્રભુએ આપેલી સુખ પ્રસાદી છે. દુનિયાના મનુષ્યો! તમો જરા આ દિવ્ય હડાણુ તરફ દૃષ્ટિ કરીને તેનું આસ્વાદન કરો! પશ્ચાત્ તેના ગુણસંબંધી તમારું હૃદય તમને સત્ય કહેશે.

અજ્ઞાની, ઇન્દ્રિયો અને શરીરના ધર્મોમાં ભેગો મળીને રહે છે તેથી શરીરની ચંચળતાથી પોતાની ચંચળતા કરે છે. જ્ઞાનીનો આત્મા સુકેલા નાળીયેર જેવો છે તેથી શરીરના ધર્મમાં પોતે મમતા આસક્તિ અને વાસનાઓથી પરિણામ પામતો નથી. જ્ઞાનીનો આત્મા પોતાના ધર્મમાં મન વચન અને કાયાનું વીર્ય પરિણુમાવે છે અને શરીરના ધર્મોમાં નિર્લેપ રહી અન્તરથી નિશ્ચલ રહે છે. મરેલા મનુષ્યના મડદાને કોઈ હાર પહેરાવે, કોઈ પૂજે, કોઈ લાત મારે, અને કોઈ અગ્નિ મૂકેતો

(૮૩)

તેને જોમ કંઈ નથી, તેમ જ્ઞાની મન વાણી અને કાયાને પોતાથી ભિન્ન માનીને તેઓના ધર્મમાં સમભાવે રહે છે અને શરીરના ધર્મોમાં હર્ષ શોક ધારણુ કરતો નથી. જ્ઞાની આવી ઉત્તમદશાનો અનુભવ કરીને મન વાણી અને કાયાની ચંચળતાના ક્ષોભને પોતાનામાં માનતો નથી, તેથી તે પોતાને નિશ્ચલતાના શિખરે લાવી મૂકે છે. આત્મા અને શરીરના ધર્મો જુદા હોવાથી, કદી ગમે તેવી સ્થિતિથી બંનેનું ઐક્ય થતું નથી. જ્ઞાનીએ પોતાના આત્માને ધ્યાનના તાપવડે સુકા નાળી-યેરની પેઠે બનાવવા પ્રયત્ન કરવો, કે જેથી મન-વાણી અને કાયાના ધર્મોની અસર પોતાના પર થાય નહિ અને અધ્યાત્મવડે આગળનો માર્ગ પ્રકાશિત થાય. શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને લયસમાધિનો ઉત્તમ માર્ગ બતાવે છે.

શ્લોક.

યાવત્ પ્રયત્નલેશો યાવત્ સંકલ્પકલ્પના કાપિ ।
તાવન્ન લયપ્રાપ્તિસ્તાવત્તત્ત્વસ્ય કાતુ કથા ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

જ્યાંસુધી પ્રયત્નનો લેશ છે અને જ્યાંસુધી સંકલ્પની કોઈપણ કલ્પના છે, ત્યાંસુધી લયની પ્રાપ્તિ નથી તો તત્ત્વની શી વાત કરવી ? એકજ વસ્તુ પરચિત્તને ચોંટાડતાં ચિત્તનો લય થાય છે. આત્માના ગુણોમાં રમણુતા કરવાથી અને આત્માના શુદ્ધોપયોગે સ્થિર થઈ જવાથી, લયની પ્રાપ્તિ થાય છે. આત્માને આત્મારૂપે જોઈ રહો અને કોઈપણ સંકલ્પ મનમાં ન આવવા દો; આવી રીતે એક કલાકપર્યન્ત રહેતાં લયસમાધિની દિશાતું આપોઆપ ભાન પ્રગટશે, અને અન્તિમ સંતોષની અનુભવ ઝાંખી આપોઆપ જણાશે. મનના સંકલ્પવિકલ્પનો લય થઈ જાય એવી ઉપરની ઠંચી છે. શરીર, મન, વાણી અને આ સઘળું જગત્ તે સર્વમાંથી ચિત્ત ઉઠી જાય, અને એક આત્મામાં સ્થિરતા થાય તો લયસમાધિના પ્રદેશમાં પ્રવેશ થશે. ચિત્તલયના સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ અનેક ઉપાયો છે, તેનું કથન કરતાં એક મોટો ગ્રન્થ થઈ જાય તેથી વિશેષ જિજ્ઞાસુએ ગુરૂની પાસે જ્ઞાન મેળવીને ચિત્તલયના ઉપાયોમાં પ્રવૃત્ત થવું. મનમાં આપું જગત્ એકસરખું વસ્તુ-સ્વભાવે ભાસે છે ત્યારે, ઔદાસીન્ય પ્રવૃત્તિ પ્રાપ્તિ થઈ ગણાય છે. લયની પ્રાપ્તિ થતાં ઔદાસીન્યદશામાં પ્રવેશ થાય છે. દીલગીર થવું વા વિષયોપર દ્વેષ ધારણુ કરવો એવો ઉદાસીભાવ ગ્રહણુ કરવાનો નથી; અત્ર તો હર્ષ, શોક, ભય, લાભ, આદિ મોહવૃત્તિયોવિના, વસ્તુને

(૮૪)

વસ્તુમતે જોઇને આત્મભાવે રહેવાની સમવૃત્તિને ઔદાસીન્યવૃત્તિ તરીકે અવબોધવી. ઔદાસીન્યવૃત્તિમાં આત્મતત્ત્વનો પ્રકાશ થાય છે, એમ શ્રીમદ્ હેમચંદ્ર પ્રભુ જણાવે છે.

શ્લોક.

યદિદં તદિતિ ન વક્તું સાક્ષાદ્ ગુરુણાઽપિ હન્ત શક્યેત ।
ઔદાસીન્યપરસ્ય પ્રકાશતે તત્ સ્વયંતસ્વમ્ ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

જે પરમતત્ત્વ છે તે આ છે, વા એ છે, વા આતું છે, વા તેતું છે, વા એતું છે, એમ-ખેદની વાત છે કે સાક્ષાત્ ગુરૂથી પણ કહી શકાતું નથી. ઔદાસીન્યભાવમાં તત્પર રહેલા યોગીને એ પરમતત્ત્વનો આયોઆપ પ્રકાશ થાય છે. જે વાણીથી અગોચર છે તેને, ગુરૂ આમ છે અને આ આતું છે, એમ શબ્દોથી શી રીતે કહી પતાવે ? અને તેનો શી રીતે ઉપદેશમાત્રથી હૃદયમાં નિશ્ચય થાય ? ઘા વાગેલા હોય તે નહીં, ખીનત તેતું દુઃખ શી રીતે નહીં શકે. ઔદાસીન્યભાવ અને અનુભવ એ બે ઠેક પાસે રહે છે. પોતાના આત્મામાં ઔદાસીન્યભાવ પ્રકટવાથી પોતાને આત્મતત્ત્વનો અનુભવ-પ્રકાશ થાય છે. અનુભવને વાણીથી કહેતાં, કહેવાતો નથી. કહ્યું છે કે,

વીરરસનો તો અનુભવ જાણે મર્દજનોકી છાતી,
પતિવ્રતા પતિમનકું જાણે-કુલટા છાતો ખાતી ।
મયા અનુભવ રંગ મજીટા રે, ડસકી વાત ન બચને થાતી ॥
ગર્ભમાહિ તો બોલતાને-બહિર જનમ તબ મુંગે,
મુંગે છાયા ગોલ ડસકી, વાત કહુ ન કહુંગે. ॥ મયા૦ ॥
અનુભવ એવો અટપટો તે, બચને નહિ કહેવાતો,
વાગ્યાં માલહીયાં તે જાણે-અનુભવ જ્ઞાની પાતો. ॥

(સ્વગત.)

આત્મતત્ત્વપ્રકાશને મેળવવાનો ઉપાય ઉપર પ્રમાણે જણાવીને શ્રીમદ્ હેમચંદ્ર પ્રભુ ઉનમનીભાવવડે આત્મતત્ત્વનો પ્રકાશ દર્શાવે છે.

શ્લોક.

एकान्तेऽस्ति पवित्रे रम्ये देशे सदा सुखासीनः ।
आचरणाग्रशिखाग्राच्छिथिलीभृताखिलावयवः ॥ २२ ॥
रूपं कान्तं परयत्नपि शृण्वन्नपि गिरं कलमनोजाम् ।
जिघ्रन्नपिच सुगंधीन्यपि भुञ्जानो रसास्वादं ॥ २३ ॥
भावान् स्पृशन्नपि मृदून्न वारयन्नपि च चेतसो वृत्तिम् ।
परिकलितौद्दासीन्यः प्रणष्टविषयभ्रमो नित्यं ॥ २४ ॥

(૮૫)

બહિરન્તશ્ચ સમન્તાત્-ચિન્તાચેષ્ટાપરિચ્યુતો યોગી ।

તન્મયભાવં પ્રાપ્તઃ કલયતિ મૃદ્ધમુન્મનીભાવમ્ ॥ ૨૫ ॥

(યોગશાસ્ત્રે ચતુર્થિઃ કલાપકં)

એકાન્ત પવિત્ર રમ્ય પ્રદેશમાં સુખાસને બેસી, પગના અંગુડાથી મસ્તકના અગ્રભાગપર્યન્ત સમગ્ર અવયવોને શિથિલ કરી, કાન્તરૂપને બેતો, મનોહર વાણીને સાંભળતો, સુગંધીઓને સુંઘતો, રસસ્વાદને ચાખતો, મૃદુભાવોને સ્પર્શતો, અને મનની વૃત્તિઓને નહિ વારતો છતો, ઔદાસીન્યભાવમાં ઉપયુક્ત અને નિત્ય વિષયાસક્તિવિનાનો અને બાહ્ય તથા અન્તર્યેષ્ટા ચિન્તાથી રહિત થએલો યોગી, પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપના તન્મયભાવને પ્રાપ્ત થઈ અત્યન્ત ઉન્મનીભાવને ધારણ કરે છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાનું સર્વ જ્ઞાન ખરેખર વરવિનાની જ્ઞાન બેવું છે.

પઠના ગુણના સબહિ જૂઠા જબ નહિ આતમ પિચ્છાના ।

વરવિના ક્યા જ્ઞાન તમાસા-લુણ વિણ મોજનકું ખાના ॥

અલ્પ દેશમેં વાસ હમારાં ॥

(સ્વગત.)

આત્મજ્ઞાનવિનાનું ભણવું, ગણવું, આદિ સર્વે સંસાર હેતુભૂત છે. વરવિનાનો જ્ઞાનનો તમાસો જેમ શોભાલાયક થતો નથી, તેમ આત્મજ્ઞાનવિનાનાં સર્વ જ્ઞાનનો આહંબર પોતાના આત્માની શોભા માટે થતો નથી. લુણવિનાનું ભોજન જેમ લુણું લાગે છે, તેવી રીતે અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાનાં પુસ્તકો પણ જ્ઞાનિઓને નિરસ લાગે છે. સર્વે રસનો રાજ શાંતરસ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન એ શાન્તરસનો સાર છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના રસાધિરાજ શાંતરસને કોઈ પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના ખરો શાંતરસ પારખી શકાતો નથી, તેથી સુગંધ, કૃત્રિમ શાંતરસને ખરો શાંતરસ માની લે છે, માટે શાંતરસનો મહિમા જણાવનાર એવા અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઉપાસના કરવી બેઠાં. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી પોતાના આત્માને શરીરથી બુદો પાડી શકાય છે. કલિકાલ સર્વજ્ઞ જૈનચર્મોદ્ધારક, પૂજ્યશ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય યોગશાસ્ત્રના ધારમા પ્રકાશના છેવટે, અધ્યાત્મજ્ઞાનપર પોતાની દૃષ્ટિ ફેરવે છે, ત્યાં તેઓશ્રી અધ્યાત્મસંબંધી નીચેપ્રમાણે લખે છે.

શ્લોક.

પૃથગાત્માનં કાયાત્ પૃથક્ ચ વિદ્યાત્ સદાત્મનઃ ।

અમયોર્મેદ જ્ઞાતાડત્મનિશ્ચયે ન સ્વલેત્ યોગી ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

(૮૬)

આત્માને શરીરથી જુદો જાણવો અને શરીરને આત્માથી ભિન્ન અવ્યોધવું; આ પ્રમાણે ઉભયનો ભેદ જ્ઞાતા યોગી, આત્માના નિશ્ચયમાં સ્ખલાયમાન થતો નથી. સારાંશ કે દેહથી પોતાના આત્માને ભિન્ન જાણીને ધ્યાન ધરનાર યોગી, આત્માને પ્રકાશ કરવામાં આગળ વધતો જાય છે; તેને વિદ્યો નડે છે પણ તેની તે દરકાર કરતો નથી. દુનિયાના નામ અને રૂપના સંબંધો યોગીને અંધનકર્તા થતા નથી. પોતાનો આત્મા આ ક્ષણિક શરીરથી ભિન્ન જણાતાં વાસનાઓનાં અંધનો છૂટે છે.

ઉન્મનીભાવ પ્રાપ્ત કરવા માટે, ધ્યાની મહાત્માઓ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. વાસનાઓમાં અહંત્વ અને સુખત્વ પરિણુતિ ટળે તોજ ઉન્મનીભાવની દિશાતરફ ગમન કરી શકાય છે. યોગીઓ ઉન્મનીભાવને પામે છે. સંસારદશાથી વિપરીત થયાવિના ઉન્મનીભાવ આવતો નથી. સંસાર અને ઉન્મનીભાવને પરસ્પર વિરોધ છે. નદીના સામાપૂરે ચિત્રાવેલી જાય છે, તેમ ઉન્મનીભાવને પામેલા યોગીઓ સંસારથી ઉલટી ગતિ કરે છે. સંસારી જીવોને તેમનું સર્વ વિપરીત લાગે છે અને યોગીઓને, સંસારી જીવોએ કરેલી મારાતારાપણુની વ્યવહાર ભેદજાળ અધી વિપરીત લાગે છે, તેથી 'મિયાં અને મહુદેવની પેઠે' બંનેના એકસરખા વિચાર અને આચાર મળતા આવી શકતા નથી. સંસારનો વિવેક જુદા પ્રકારનો છે અને ઉન્મનીભાવનો વિવેક જુદા પ્રકારનો છે. ઉન્મનીભાવની ખુમારી પામેલા યોગીઓને, દુનિયાના સારા નરસા શબ્દોની અસર થતી નથી; કારણ કે તેમને ઉદ્દેશીને જે જે કહેવામાં આવે છે તેમાંથી અહંત્વ તેમને ટળી ગયું હોય છે, તેથી તેઓ આકાશની પેઠે પૌદ્ગલિક પદાર્થોથી અન્તરદૃષ્ટિએ નિર્લેપ રહે છે. જે જે શબ્દો બાણુની પેઠે, વા અમૃતની પેઠે દુનિયાને અસર કરે છે, તે તે શબ્દોમાં યોગીઓને અસર કરવાની શક્તિ હોતી નથી. ઉન્મનીભાવને પામેલા યોગીઓ દુનિયાની દૃષ્ટિએ ટીકાપાત્ર થઈ પડે તોપણુ તેમાં તેમને અંધાવવાનું વસ્તુતઃ હોતું નથી. જે જે આશ્રવોના હેતુઓ છે તે ઉન્મનીભાવને પામેલા જ્ઞાન યોગીઓને સંવરના હેતુરૂપે પરિણુમે છે અને જે જે સંવરના હેતુઓ છે, તે તે દુનિયા સમ્મુખ મન રાખનારા અજ્ઞાની જીવોને આશ્રવપણુ પરિણુમે છે. “ જે આસવા તે પરિસવા, જે પરિસવા તે આસવા. ” આ સૂત્રના વચનથી સમજી શકાય છે કે, ઉન્મનીભાવને પામેલા જ્ઞાનીઓ ભોગ ભોગવતાં પણુ નિર્જરા કરી શકે છે; કારણ કે તેઓ અન્તરથી ભોગોની સાથે આસક્તિવાળા હોતા નથી. તેઓ ઉન્મનીભાવમાં રમ્યા કરે છે. તેઓ ઔદાસીન્યભાવે જગતને અને ભોગોને દેખ્યા કરે છે તેથી તેઓ બાહ્યમાં પરિણુમી શકે નહિ, એવી

(૮૭)

સ્થિતિ, ઉત્તમ દશા પ્રાપ્ત થતાં બનવા યોગ્ય છે. શંખ, પંચવર્ણી માટી ખાય છે તોપણ પરિણમનશક્તિપ્રભાવે તે પંચવર્ણી માટી ઉજ્જવલ-પણે પરિણમે છે, એ પ્રમાણે ઉન્મનીલાવને પામેલા જ્ઞાનીઓ માટે અવબોધવું. ઉન્મનીલાવને પામેલા જ્ઞાનીઓ ઇન્દ્રિયોદ્ધારા પદાર્થો ગ્રહણ કરવા આસક્તિ ધારણ કરતા નથી. ઇન્દ્રિયોદ્ધારા ઇષ્ટાનિષ્ટ વિષયોના સંબંધમાં આવતાં હર્ષ વા શોકથી રહિત થઈને, તેઓ સામ્યભાવે રહે છે અને શુદ્ધ અધ્યવસાયને ધારણ કરે છે. આવી દશામાં તેઓ રહે છે ત્યારે તેમને આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. શ્રીમદ્ કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્ર પ્રભુ આ સંબંધમાં યોગશાસ્ત્રમાં જણાવે છે કે,—

મૃહ્ણંતિ ગ્રાહ્યાણિ સ્વાણિ સ્વાનીંદ્રિયાણિ નોરૂંધ્યાત્ ।

ન સ્વલુ પ્રવર્તયેદ્વા પ્રકાશતે તત્ત્વમચિરેણ ॥ ૨૬ ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

પોતાપોતાના વિષયોને ગ્રહણ કરતી એવી ઇન્દ્રિયોને ન રોકવી, વા તેમને ન પ્રવર્તીવવી. (પોતા તટસ્થ દૃષ્ટા તરીકે સામ્યભાવે દેખ્યા કરવું) આવી સ્થિતિમાં રહેતાં અલ્પકાળમાં તત્ત્વપ્રકાશ, અર્થાત્ આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર અનુભવ થાય છે. મન સંબંધી નીચે પ્રમાણે તેઓશ્રી જણાવે છે.

ચેતોઽપિ યત્રયત્ર પ્રવર્તેતે નો તતસ્તતો વાર્યે ।

અધિક્કીભવતિ વારિતમવારિતં શાન્તિમુપયાતિ ॥ ૨૭ ॥

મદમત્તોહિનાગો વાર્યમાણોપ્વધિક્કીભવતિ યદ્વત્ ।

અનિવારિતસ્તુ કામાં લઢ્ધ્વા શામ્યતિ મનસ્તદ્વત્ ॥ ૨૮ ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

મન પણુ જ્યાં જ્યાં વિષયોમાં પ્રવર્તવું હોય તે તે ઠેકાણેથી તેને પાછું વાળવું નહિ, કારણ કે તે તે વિષયોમાંથી વારવા માંડેલું ચિત્ત પોતા તેમાં અધિક પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને તેને નહિ વારવાથી પોતાની મેળે શાન્ત થઈ જાય છે. જેમ મદોન્મત્ત હાથીને વારવા જતાં તેમાં તે વિશેષ પ્રેરણ છે, અને જ્યારે તે નાગને રોકવામાં નથી આવતો ત્યારે તે પોતાની મેળે વિષયોને પામી શાન્ત બને છે, તેમ મનને પણુ વિષયોથી પાછું હટાવતાં તેમાં અધિક પ્રવૃત્તિ કરે છે અને ન વારવાથી પોતાની મેળે અન્તે થાકીને શાન્ત બને છે.

આ ત્રણુ શ્લોકનો ભાવાર્થ અતિ ગંભીર અને શુભ છે. સામાન્ય બાળશુવોનો અધિકાર આમાં નથી, તેમજ આ ત્રણુ શ્લોકનો સંબંધ

(૮૮)

ઉન્મનીભાવવાળા શ્લોકોની સાથે ઘટે છે. ઉન્મનીભાવને પ્રાપ્ત કરનાર અધિકારી જીવોની દશા, શ્રીમદે હૃદયમાં લાવીને નિકાચિતકર્મના ઉદયે તેમની અન્તરમાં થતી દશાનો અનુભવ કરીને, આગમોના આધારે આ ત્રણ શ્લોકોની ખીના જણાવી છે. નિકાચિત ભોગાવલી કર્મ, કોઈને છોડતાં નથી. નંદિષેણુ, આષાઢાચાર્ય, આદ્રકુમાર વગેરેને ભોગાવલી કર્મ છોડ્યા નથી. એક વખત, અપ્રાપ્ત વિષય છતે ત્યાગી જેવું મન દેખાય છે અને વિષયો પ્રાપ્ત થતાં નિકાચિતકર્મના ઉદયે મન ભોગી બને છે. નિકાચિતકર્મોનો ઉદય ભોગવ્યાવિના છૂટકો થતો નથી, નંદિષેણુ મનને ઘણું વાર્યું તોપણ અન્તે નિકાચિતકર્મ ભોગવ્યાવિના છૂટકો થયો નહિ. ઉન્મનીભાવને પ્રાપ્ત થએલા જ્ઞાનિયોને નિકાચિતકર્મનો ઉદય થયો હોય તે વખતે, તેમણે સમભાવે ભોગવવાં જોઈએ. ઐદાસીન્યભાવવડે નિકાચિતકર્મનો ઉદય ભોગવતાં હર્ષ વા શોકથી રહિત થઈને મનને શાન્ત કરવું; એવો ભાવ શ્રીમદ્ હેમચંદ્ર પ્રભુના શ્લોકનો હોય તેમ જણાય છે. પાંચ ઇન્દ્રિયો અને છઠ્ઠા મનવડે વિષયોને ગ્રહણ કરી શકાય છે. ઇન્દ્રિયો અને મનથી દૂર થએલા આત્માની, ઉન્મનીભાવદશા હોય છે, તેથી તે પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનસંબન્ધી વિષયોને રૂંધતો નથી અને પ્રવર્તીવતો નથી, અને એવી જ્યારે તેની સ્થિતિ થાય છે તે વખતે, આત્મા પોતે પોતાને ઇન્દ્રિયો અને વિષયોથી ભિન્ન દેખે છે. તેને ઇન્દ્રિયો અને વિષયોમાં થએલી મહારાપણાની વૃત્તિ રહેતી નથી, તેમજ તેથી આત્મા પોતાનાથી અન્ય એવી ઇન્દ્રિયો અને તેના તેના વિષયોમાં, કૂટસ્થ સાક્ષી તરીકેની દૃષ્ટિથી ઐદાસીન્યભાવમાં રહે એ બનવા યોગ્ય છે. ઇન્દ્રિયો અને તેના વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિથી રહિત પરિણતિવાળા આત્માની દશા તે વખતે એાર પ્રકારની હોય છે. તેવી દશાનો જોણું પરિપૂર્ણ અનુભવ કર્યો હોય છે તેવા યોગીઓ, આ શ્લોકના હૃદયગમ્ય ભાવને અવબોધી શકે છે. જે જ્ઞાનીઓ આવી ઉન્મનીદશામાં રહીને ઇન્દ્રિયો અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોની પ્રવૃત્તિમાં તટસ્થ દૃષ્ટિથી વર્તનારા થાય છે, તેઓ ઉપર્યુક્ત શ્લોકોનો ભાવ અવબોધી શકે છે. આવી ઉન્મનીની દશામાં પ્રવર્તનારા યોગીઓ ઇન્દ્રિયો તથા તેના વિષયોને રૂંધતા નથી.—એવી સ્થિતિ, કેવા પ્રકારની હશે તેનો આગમજ્ઞાનીઓજ સારી રીતે વિચાર કરી શકે.

આ શ્લોકનો અર્થ ઘણો ગંભીર અને અમુક અપેક્ષાએ હોવો સંભવે છે; તેથી અમો તેનો પરિપૂર્ણ નિચોળ કાઢવા સમર્થ નથી. આ શ્લોક ખાજીવોને ઉપયોગી નથી, માટે તે પ્રમાણે પ્રવર્તવું નહિ; કારણ કે તેનો ભાવ ઘણો ગંભીર છે. મનને જીતવાજ પ્રયાસ કરવો.

(૯૯)

મનને વિષયોપ્રતિ જવાદેવામાં આવે તો કદિ તેનો પાર આવે નહિ. મન તો માંકડા જેવું છે; ગમે તેટલા વિષયોપ્રતિ જ્ય તોપણુ તે કદિ શાંત થતું નથી, માટે મનને વિષયોપ્રતિ દોડતાં રૂંધી રાખવું, એવો અમારો અંગત અભિપ્રાય છે. શ્રીમદ્ હુમચન્દ્ર પ્રભુના શ્લોકોનો અર્થ ઉન્મનીભાવસાધક જીવોને અમુક અધિકારપરત્વે ઉપયોગી હોય ! વા અન્ય હોય ! તેનો ભાવ તો શ્રીમદ્દના હૃદયમાં રહ્યો, પણુ અમારે આ સ્થળે એટલું કહેવાનું છે કે, બાળજીવોને તો ઉપરના શ્લોકો કાચા પારા જેવા થઈ શકે; તે માટે અન્ય સાંઓમાં જણાવ્યું છે કે, “અપાત્ર શ્રોતાઓને અધ્યાત્મજ્ઞાન આપવું નહિ.”

ઉન્મનીદશાવાળા જ્ઞાનીઓની આત્મદશા ઉચ્ચ પ્રકારની હોય છે તેથી તેઓ માટે જે કંઈ લખવામાં આવ્યું હોય તે સર્વે ગુરુગમપૂર્વક સમજવા જેવું છે, કારણુ કે ગુરુગમવિના સમ્યગ્જ્ઞાન થઈ શકતું નથી. આત્માની ઉચ્ચ દશા કરવા માટે ઔદાસીન્યભાવનું વારંવાર સેવન કરવું જોઈએ. ઔદાસીન્યભાવથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં પરિણામ પામે છે અને તેથી પોતાના આત્માને પ્રકારા પોતે-આત્મા દેખી શકે છે. ઔદાસીન્યભાવમાં આ કાલમાં સદાકાલ રહેવું એ બનવા યોગ્ય નથી; તોપણુ ઔદાસીન્યભાવનાનું અવલંબન કરવા પ્રયત્ન કરાય તો અન્તે તે તરફ ગમન કરી શકાય. આત્માના ધર્મનું સમ્યગ્જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા થવાથી પરભાવ પરિણમન ટળે છે અને સ્વધર્મ પરિણમન થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓએ મનને સ્થિર કરવા તરફ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ઉપાધ્યાય કહે છે કે, ‘જબલગ આવે નહિ મન ઠામ, તબલગ કષ્ટ ક્રિયાસવિશુની; જ્યુજાંઘરચિગ્રામ. ॥ જબલગ ॥ મનને સ્થિર કરવાના શ્રી હુમચન્દ્ર પ્રભુએ ઉપાયો નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યા છે.

શ્લોક.

યર્હિયથાયત્રયતઃ સ્થિરીભવતિયોગિનશ્ચલંચેતઃ ।

તર્હિતથાતત્રતઃ કથંચિદપિવાલયેન્નૈવ ॥ ૨૧ ॥

અનયાયુક્ત્યાક્રયાસં વિદધાનસ્યાતિલોલમપિચેતઃ ।

અહુલ્યગ્રસ્થાપિતદણ્ઢ હૃવસ્થૈર્યમાશ્રયતિ ॥ ૩૦ ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

જ્યારે, જેમ, જ્યાં, જેનાથી, યોગીનું ચપલ ચિત્ત સ્થિર થાય ત્યારે, તેમ, ત્યાં, તેનાથી, કોઈ પણુ રીતે ચિત્તને ચલાવવું નહિ. આ યુક્તિએ અભ્યાસ કરનારનું મન અત્યન્ત ચંચળ હોય તોપણુ અંગુલીના અગ્રભાગની ઉપર સ્થાપેલ દંડનીપેટે સ્થિરતાને પામે છે.

લ. ઉ. ૧૨

(૯૦)

મનની સ્થિરતા થવામાં દૃષ્ટિજ્યની પણ આવશ્યકતા છે, માટે તે પણ પ્રસંગોપાત્ત દર્શાવે છે.

નિઃસત્વાદૈદૃષ્ટિઃ સંલીના યન્નકુત્રચિત્સ્થાને ।

તન્નાસાચસ્થૈર્યં શનૈઃશનૈર્વિલયમામ્નોતિ ॥ ૩૧ ॥

સર્વપ્રાપિપ્રસૂતા પ્રલ્યગ્મૂતાશનૈઃ શનૈર્દૈષ્ટિઃ ।

પરતત્ત્વામલ્લમુકુરે નિરીક્ષતે દ્વાત્મનાત્માનમ્ ॥ ૩૨ ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

પ્રથમ, દૃષ્ટિ નિરસરીને ગમે તે સ્થાનમાં લીન થએલી હોય છે ત્યાં, સ્થિરતા પામીને ત્યાંથી હળવે હળવે વિલય પામે છે, અર્થાત્ ત્યાંથી પાછી હુકે છે; એમ સર્વત્ર ફેલાયલી અને ત્યાંથી પશ્ચાત્ હુકેલી દૃષ્ટિ, પરમતત્ત્વરૂપ નિર્મલ આદર્શમાં આત્માવડે આત્માને દેખે છે.

પુનઃ તેઓશ્રી મનોજ્યની કુંચી દર્શાવતા છતા કથે છે કે,

ઔદાસીન્યનિમગ્નઃ પ્રયત્નપરિવાર્જિતઃ સતતમાત્મા ।

ભાવિતપરમાનન્દઃ ક્વચિદ્પિ ન મનોનિયોજયતિ ॥ ૩૩ ॥

કરણાનિનાધિતિષ્ઠત્યુપેક્ષિતંચિત્તમાત્મનાજાતુ ।

ગ્રાહ્યોત્તતોનિજનિજે કરણાન્યપિનપ્રવર્તન્તે ॥ ૩૪ ॥

નારમાપ્તેરયત્તિમનો નમનઃ પ્રેરયતિયર્હિંકરણાનિ ।

ઉભયબ્રહ્મંતર્હિં સ્વયમેવધિનાંશમામ્નોતિ ॥ ૩૫ ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

નિરન્તર ઔદાસીન્યમાં નિમગ્ન થએલ અને પ્રયત્નરહિત અને ભાવિત પરમાનન્દ આત્મા કોઈપણ ઠેકાણે મનને જોડતો નથી. આ પ્રમાણે આત્મા પ્રવર્તવાથી, આત્માવડે ઉપેક્ષા કરાયલું મન કોઈ વખત ઇન્દ્રિયોનો આશ્રય કરતું નથી, અને આવી દશામાં મનના આશ્રયવિના ઇન્દ્રિયો પણ નિજ નિજ વિષયોપ્રતિ પ્રવર્તતી નથી. જ્યારે આત્મા પોતે મનને પ્રેરતો નથી અને મન જ્યારે ઇન્દ્રિયોને વિષયપ્રતિ પ્રેરતું નથી, ત્યારે બેથી ભ્રષ્ટ થએલ સ્વયમેવ વિનાશ પામે છે. આ પ્રમાણે મનનો જ્ય કરવાથી જે દશા થાય છે તે દર્શાવે છે.

નષ્ટેમનસિસમન્તાત્ સકલંચિલયંસર્ષતોયાતે ।

નિષ્કલમુદેતિતત્ત્વં નિર્વાત્તસ્થાયિવીપવત્ ॥ ૩૬ ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

ચારે તરફથી મનના રાગદ્વેષરૂપ વિકલપસંકલપથી મન નષ્ટ થએ છે, વાયુવિનાના સ્થિર રહેલા દીપકની પેઠે નિષ્કલંક આત્મતત્ત્વનો પ્રકાશ થાય છે, મનની આવી દશા કરવા માટે અત્યન્ત પ્રયત્ન કરવાની

(૯૧)

જરૂર છે. રાત્રી દિવસ મનને સ્થિર કરવા માટે લક્ષ રાખવાની જરૂર છે. “મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું એહ વાત નવિ ખોટી.” મનને વશ કરવું એ કંઈ બાળકનો ખેલ નથી; મનની ચપળતા માંકડાના કરતાં ઘણી વિશેષ છે. મૂળ તો મનરૂપ મર્કટ અને તેને મોહરૂપ દારૂ પાવામાં આબંધો હોય અને તેને વિષયોરૂપ છાપરાઉપર ફૂદવાનું મળે અને તેમાં મિથ્યાત્વરૂપ વૃશ્ચિક કરડયો હોય, તો પછી કુંદકુંદા કરવામાં બાકી કેમ રાખે? અર્થાત્ ચોરાશીલાખ જીવ્યોનિયોમાં કુંદકુંદા કરવામાં બાકી રાખે નહિ. “મન एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ॥ यंत्रैवालिक्रिता कान्ता तत्रैवालिक्रिता सुता.” શ્રીમન્મુનિસુન્દરસૂરિ મહારાજ સ્વરચિત અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના ચિત્તદમનાધકારમાં સંસાર-ભ્રમણનો મૂળ હેતુ મન છે, એમ જણાવતા છતાં લખે છે કે—

सुखायदुःखायचनैवदेवा नचापिकाकःसुहृदोऽरयोवा ।

भवेत्परमानसमेवजन्तोः संसारचक्रभ्रमणैकहेतुः ॥ ૪ ॥

(અન્ કલ્પદ્રુમ.)

આત્માને સુખ અને દુઃખને માટે સાક્ષાત્ દેવતાઓ થતા નથી. કાલ પણ જીવને સુખ દુઃખ આપવા સમર્થ થતો નથી, તેમજ મિત્રો અને શત્રુઓ પણ સુખ દુઃખ આપવા સમર્થ થતા નથી. પરંતુ પ્રાણીને સંસારચક્રમાં પરિભ્રમવાનો એક મૂળ હેતુ મનજ છે. મનવડે પ્રાણીને સુખ દુઃખ થાય છે. મનના વશમાં પડેલો આત્માજ પોતે સ્વર્ગ અને નરક છે. રાગદ્વેષાત્મક મનના સંકલ્પો અને વિકલ્પોના ઉપર કર્મબંધનો આધાર છે. મનોનિગ્રહ થયો હોય તો સર્વ સિદ્ધ થયું; એમ જણાવતા છતાં શ્રી મુનિસુન્દરસૂરિ કથે છે કે,

वशमनोयस्यसमाहितंस्यात् किंतस्यकार्यं नियमैर्यमैश्च ।

हृतं मनो यस्यचदुर्विकल्पैः किंतस्यकार्यं नियमैर्यमैश्च ॥ ૫ ॥

(અન્ કલ્પદ્રુમ.)

જેનું મન સમાધિવંત હોઈને પોતાના વશમાં વર્તે છે, તેને પશ્ચાત્ યમનિયમથી શું? તેમજ જેનું મન દુર્વિકલ્પોથી હણાયું છે તેને પણ “યમનિયમથી શું?” યમનિયમ પામીને મનને વશ કરવાની જરૂર છે. મનમાં રાગદ્વેષના વિકલ્પસંકલ્પની પરંપરાઓ વહેતી હોય તો યમ અને નિયમથી કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી; માટે મનને વશ કર્યાવિના મુક્તિ જવાનો એકે અન્ય મહાત્ ઉપાય નથી. મનને વશ કરવાથી સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. સહસ્રાવધાની શ્રી મુનિસુન્દરસૂરિ મનોનિ-ગ્રહવિના દાનાદિ ધર્મોનું વ્યર્થપણું નીચેપ્રમાણે જણાવે છે.

(૯૨)

દાનશ્રુતધ્યાનતપોર્ચનાદિ વૃધામનોનિગ્રહમન્તરેણ ।

કષાયચિન્તાકુલતોઝિતતસ્ય પરોહિયોગોમનસોવશઃવમ્ ॥ ૬ ॥

(અન્ કલ્પદ્રુમ.)

દાન, શ્રુતજ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, પૂજા વગેરે સર્વે ધર્માનુષ્ઠાનો મનો-
નિગ્રહવિના વૃથા છે. કષાય, ચિન્તા અને આકુલતાથી રહિત એવા મનનું
વશપણું એજ પરમ યોગ છે. મનમાંથી ભય, શોક, ચિન્તા, રાગ, દ્વેષ,
વાસના, નિન્દાપરિણુતિ, ઈર્ષ્યા, ક્રોધ, અહંકાર, કપટ, અહિંસા, ક્ષુદ્રભાવ
વગેરે દોષોને કાઢી નાખીને મનને નિર્મલ બનાવવું એજ મોટો યોગ
છે. મનની નિર્મલતા કરવી એજ પરમ યોગ જે સાધ્ય ન થાય તો,
યોગની ક્રિયાઓવડે શું? અર્થાત્ ધર્મના અનુષ્ઠાનો પણ મનની નિર્મલતાએ
ફલ આપવા સમર્થ થાય છે. મનોનિગ્રહ જે ન થાય તો દાન કરવું,
ભણવું, ગણવું, તપશ્ચર્યા કરવી, પૂજા કરવી વગેરે નકામાં છે. ઉત્તમ
ધર્માનુષ્ઠાનો સાથે મનને વશ રાખતાં શિખવું જેઈએ, તેમજ મનના શુદ્ધ
પ્રણિધાનથી ધર્માનુષ્ઠાનો આચરવાં જેઈએ. સર્વ ધર્મક્રિયાઓનું ફળ
મનોનિગ્રહ છે. મનને વશ રાખવું એજ રાજયોગ છે અને તેજ
સહજયોગ છે, મનને વશ કરવાથી મોક્ષ મળે છે, એમ શ્રીમદ્
મુનિસુંદરસૂરિ દર્શાવે છે.

જપો ન મુત્તયૈ ન તપોદ્દિમેદં ન સંયમોનાપિ વમો ન મૌનમ્ ।

ન સાધનાયં પવનાવિકસ્ય કિન્ત્વેકમન્તઃકરણંસુદાન્તમ્ ॥ ૭ ॥

(અન્ કલ્પદ્રુમ.)

જપ કરવાથી મોક્ષ મળતો નથી, તેમજ બે પ્રકારનાં તપ કર-
વાથી તથા સંયમ, દમ-મૌન ધારણુ, અથવા પવનાદિકની સાધના પણ
મોક્ષ આપવા સમર્થ થતી નથી; કિન્તુ સારી રીતે દમણું એવું એકલું
મન જ મોક્ષ આપવા શક્તિમાન્ થાય છે.

મનને શુદ્ધ કરવાથી મોક્ષ મળે છે. તપના કરનારાઓના તાબે
મન જે ન થાય તો તપથી તેઓ મોક્ષ મેળવવા શક્તિમાન્ થતા
નથી. જપના જપનારા મનુષ્યોના મનમાં જે ક્રોધ, માન, માયા,
લોભ, તૃષ્ણા, ઈર્ષ્યા વગેરે છે તો તે જપથી કેવી રીતે મુક્તિ મળી
શકે? અર્થાત્ મુક્તિ મળી શકે નહી. મનમાં ઉત્પન્ન થનારી, અને રહેલી
એવી સર્વ પ્રકારની વાસનાઓ જ સંસારના બંધનભૂત છે. મનમાં
રહેલી સર્વ પ્રકારની વાસનાઓ ટળી જતાં મોક્ષ મળે છે. મનને વશ
કરવાથી મુક્તાવસ્થા પોતાના હાથમાં આવે છે. મનમાં ઉત્પન્ન થયેલી
સર્વ વાસનાઓમાંથી મારાપણુની ભાવના કાઢી નાખો અને તેઓને કહો

(૯૩)

કે તમે મારાથી ભિન્ન છો, તમારે અને મારે કંઈ સંબંધ નથી. આ પ્રમાણે તમે વાસનાઓ પ્રતિ શબ્દો ઉચ્ચારશો એટલે વાસનાઓનું બળ ઘટશે અને તેઓ મરી જશે. આપણે વાસનાઓને ઉત્પન્ન કરીએ છીએ અને તેનો નાશ પણ આપણે આત્મબળથી કરી શકીએ છીએ. મનમાં જે જે અશુભ વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે તેઓને હઠાવવા આત્મ-પ્રદેશમાં મહા યુદ્ધ આરંભવું પડે છે, અને તેમાં સ્વશક્ત્યનુસારે વિજય પ્રાપ્ત થતો જાય છે. મનોનિગ્રહ કરવાથી ચાર ગતિમાં અવતાર લેવાની પરંપરા ટળે છે, માટે મન વશ કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આવે છે. શ્રી મુનિસુંદર મહારાજ મનોનિગ્રહથી મોક્ષ નીચે પ્રમાણે દર્શાવે છે.

યોગસ્યહેતુર્મનસઃસમાધિઃ પરંતિદાનંતપસશ્ચયોગઃ ।

તપશ્ચમૂલંશિવશર્મવહ્યા મનઃસમાધિમજતત્કથચ્ચિત્ત ॥ ૧૫ ॥

(જન્મ કલ્પદ્રુમ.)

મનની સમાધિ, યોગનું કારણ છે. યોગ એ તપનું ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે અને તપ, શિવ સુખ વેલડીનું મૂળ છે. તે માટે હે જીવ ! કોઈપણ રીતે મનની સમાધિ રાખ ! મનની સ્થિરતા વિના સમાધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન વિના મનને સ્થિર કરવાની ભાવના ઉત્પન્ન થતી નથી. મનને સ્થિર કરવાના અસંખ્ય યોગો છે. જે જે નિમિત્તે મન સ્થિર થાય તે તે નિમિત્ત અવલંબન કરી આત્માને અનુભવ પ્રકાશ ખીલવેલો જોઈએ. શ્રીમદ્ હેમચંદ્રપ્રભુ ઔદાસીન્યભાવવડે મનને જ્ય કરવાની કુંચીઓ બતાવે છે અને તેઓ મનને તાબામાં રાખવાથી અનેક લાભિયો પ્રકટ થવાનું જણાવે છે. આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રપ્રભુ ઉન્મત્તભાવની વિશેષ મહત્તા પોતાના અનુભવે જણાવે છે.

કદલીવચ્ચાવિદ્યા લાલેન્દ્રિયપન્નકામનઃકંદા ।

અમનસ્કફલેદદે નરૂયતિ સર્વપ્રકારેણ ॥ ૪૦ ॥

(યોગવાહ.)

અપણ ઇન્દ્રિયરૂપ પત્રોવાળી અને મનરૂપ સ્કંદવાળી અવિદ્યારૂપ કેળ, અમનસ્કતારૂપ ફળ દેખે છતે સર્વ પ્રકારે નાશ પામે છે. કેળને ફળો થયા બાદ તેને કાપી નાખવામાં આવે છે. કારણ કે તેમાં ફળો આવી શક્તાં નથી. અવિદ્યારૂપ કેળ ખરેખર અમનસ્કતારૂપ ફળ દેખ્યા પછી નષ્ટ થાય છે. અવિદ્યાનો નાશ કરવો હોય તો અમનસ્કતાની પ્રાપ્તિ કરવી એમ શ્રીમદ્નો અનુભવ છે. અમનસ્કતાને ઉદય થતાં કેવી દશા થાય છે, તે હેમચંદ્રપ્રભુ નીચેપ્રમાણે જણાવે છે.

(૯૪)

વિશ્લિષ્ટમિવપ્લુષ્ટમિવોહીનમિવપ્રલીનમિવકાયં ।
 અમનસ્કોદયસમયે યોગીજાનાત્યસત્કલ્પમ્ ॥ ૪૨ ॥
 સમદૈરિન્દ્રિયભુજગૈ રહિતેવિમનસ્કનવસુધાકુળે ।
 મધોઽનુભવતિયોગી પરામૃતાસ્વાદમસમાનમ્ ॥ ૪૩ ॥
 રેચકપૂરકકુમ્ભકરણામ્યાસક્રમંવિનાઽપિશ્ચલુ ।
 સ્વયમેવનદ્યતિમહત્ વિમનસ્કેસત્યઽયત્નેન ॥ ૪૪ ॥
 ચિરમાહિતપ્રયત્નૈરપિ ધર્તૃયોદ્દિશત્યતેનૈવ ।
 સત્યઽમનસ્કેતિષ્ઠતિ સસમીરસ્તત્ક્ષણાદેવ ॥ ૪૫ ॥
 યાતેઽમ્યાસેસ્થિરતા મુદયતિવિમલેચનિષ્કલેતત્ત્વે ।
 મુક્તદ્વભાતિયોગી સમૂલમુન્મૂલિતશ્વાસઃ ॥ ૪૬ ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

અમનસ્કતાના ઉદય સમયે યોગી, વિખરાઈ ગયું હોય, અથવા
 બળી ગયું હોય, ઉડી ગયું હોય, કે વિલય પામેલાની પેઠે પોતાની સાથે
 રહેલા શરીરને જાણે છે. સારાંશ કે શરીર છતાં જાણે પોતાની પાસે
 શરીર નથી, એવી તેની દશા થઈ જાય છે. અમનસ્કદશા પ્રક્ટે
 છતે યોગીને શરીરનું ભાન રહેતું નથી, અર્થાત્ તેની અવધૂત દશા
 થાય છે. દુનિયાની દૃષ્ટિએ તે ગાંડા જેવો માલુમ પડે છે, કારણ કે
 સાંસારિક વિવેકની સાથે અને સાંસારિક વ્યવહારની સાથે તેના મનના
 સંબન્ધ ટળવાથી તેને આહ્વાનો વિવેક રહેતો નથી, તેથી દુનિયા એમ
 જાણે છે કે, આ ભાનવિનાનો થઈ ગયો છે. વસ્તુતઃ વિચાર કરવામાં
 આવે તો તેને શરીરનું ભાન ન રહેવાથી શરીરની પણ સ્પૃહા રહેતી
 નથી. તેનું મન આહ્વા પદાર્થોની સાથે જે વખતે સંબન્ધવાળું હોતું
 નથી તે વખતે આહ્વામાં તેને વિવેક રહેતો નથી. અમનસ્ક દશાવાળો
 યોગી અન્તરમાં લયલીન રહે છે. તે આત્મમસ્ત વા અવધપરામ
 કહેવાય છે. જેને શરીર છતાં શરીર નથી એવું ભાસે છે, તેવા યોગીને
 આહ્વા પદાર્થોમાં પ્રેમ વા દ્રેષની વૃત્તિ સ્કુરતી નથી.

મદોન્મત્ત ઈન્દ્રિયરૂપ સર્પોવિનાના ઉન્મનીભાવરૂપ નવીન અમૃતના
 કુંડમાં મગ્ન થએલ યોગી, અસમાન ઉત્કૃષ્ટ એવા તત્ત્વામૃતના સ્વાદનો
 અનુભવ કરે છે.

અમનસ્કતાની વા ઉન્મનીભાવની પ્રાપ્તિ થએ છતે, રેચક પૂરક
 કુંભક અને આસનના અભ્યાસક્રમવિના પણ—પ્રયત્નવિના ખરેખર પવન
 સ્વયમેવ નાશ પામે છે. ઉન્મનીભાવમાં આવેલા યોગીને પ્રાણુયામ વા
 આસનના અનુક્રમની પણ અપેક્ષા રહેતી નથી. પવનનો નાશ કરવા માટે
 યોગના અંગોનો અનુક્રમે અભ્યાસ કરવો પડે છે. ઉન્મનીભાવ દશાના

(૬૫)

ઉદય પહેલાં અનુક્રમે અભ્યાસ કરવાની શુરૂમપૂર્વક વ્યવસ્થા છે, પણ ઉન્મનીભાવ થયા પશ્ચાત્ તો વાયુનો સહેજે અવરોધ થાય છે; આ વાત અનુભવીઓ જાણી શકે છે. ચિરકાલ પર્યન્ત પણ ધારેલા પ્રયત્નોવડે જે વાયુ ધારી શકતો નથી, તે વાયુ ખરેખર ઉન્મનીભાવ પ્રાપ્ત થયે છતે તતક્ષણુ રૂંધાઈ જાય છે. ઉન્મનીભાવમાં રહેવાનો અભ્યાસ કરનારા યોગીઓને સહેજે આ આઅતનો અનુભવ આવે છે. યત્રયત્રમનોયાતિ તત્રતત્ર સમાધયઃ ઉપરોક્ત આઅત અનુભવમાં મૂકીને, તેની ખાત્રી કરવી નેઈએ. ઉન્મનીભાવ પ્રાપ્ત થતાં વાયુ પોતાની મેજે સ્થિર થઈ જાય છે. બ્રહ્મરન્ધ્રમાં ચિત્ત રાખવાથી નાસિકાદ્વારા વહેતો વાયુ અંધ પડતો હોય એવું જણાય છે. જ્યારે મન કોઈ પણ વિષયમાં જતું નથી અને મરેલાના જેવું થઈ જાય છે, ત્યારે પોતાની મેજે લય પામે છે અને તેની સાથે વાયુનો પણ અવરોધ થાય છે.

આ આઅતના અભ્યાસમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયે છતે નિર્મલ અને નિષ્કલ તત્ત્વ ઉદય પામે છતે, મૂળથી શ્વાસનું ઉન્મૂલન કરી યોગી મુક્ત થએલાની પેઠે શોભે છે. શ્રીમદ્ હેમચંદ્રપ્રભુ પોતાનો અનુભવ આ પ્રમાણે જણાવે છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે તેમનો ઉન્મની-ભાવસંબન્ધી ઘણો અભ્યાસ હશે. તેઓ આ આઅતમાં ઘણા ગંભીરનાદથી સ્વાનુભવને પ્રગટ કરી જણાવે છે. ઉન્મનીભાવ પામેલા યોગીની અવસ્થા શ્રીમદ્ નીચેપ્રમાણે જણાવે છે.

જે યોગી જાત્રત્ત્વ અવસ્થામાં સ્વસ્થ છે તે લયાવસ્થામાં ઉઘેલાની પેઠે રહે છે. તે શ્વાસોશ્વાસ રહિત એવી લયાવસ્થામાં યોગી ખરેખર સિદ્ધના જીવથી કાંઈ હીનતા પામતો જણાતો નથી. લયાવસ્થાની દશામાં રહેલા એવા આ સંસારમાં શરીરિ છતાં અશરીરિ એવા સિદ્ધના સુખનો અનુભવ કરીને અન્તે સિદ્ધપણું પ્રાપ્ત કરે છે. જેના મનમાં મુક્તિના સુખનો નિશ્ચય ન થતો હોય તેણે લય સમાધિ પ્રાપ્ત કરીને તેનો નિર્ણય કરવો. લયાવસ્થામાં મુક્તિના સુખનો અનુભવ ભાસે છે. લય સમાધિની પ્રાપ્તિ માટે શુરૂમપૂર્વક અધ્યાત્મશાસ્ત્રો અને યોગશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી નિઃસંગાવસ્થા ધારણુ કરવાની જરૂર છે. લયસમાધિમાં ચિત્તનો લય થાય છે. ચિત્તના વિકલ્પ સંકલ્પનો નાશ થયા વિના આત્માના સહજ સુખનો નિશ્ચય થતો નથી. શ્રીમદે, લયસમાધિનો અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યો છે એવું તેમના આ રચેલા શ્લોકથી માલુમ પડે છે. લયાવસ્થામાં આહ વસ્તુઓનું ભાન રહેતું નથી; મનનો આહ વસ્તુઓની સાથે સંબન્ધ હોતો નથી ત્યારે, આત્મા ઉપર ઉપરના ગુણુસ્થાનકે ચઢીને આત્માની અનન્ત ગુણુ શુદ્ધિ

(૯૬)

કરે છે અને આત્મા પોતે અનન્ત ગુણુ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયને ધારણુ કરે છે. જેમ જેમ રાગદ્રેશાત્મક મન મરતું જાય છે અને આત્માના શુદ્ધ અધ્યવસાય થતા જાય છે તેમ તેમ આત્માનું સુખ પ્રગટ્યા કરે છે; તેનો અનુભવ આત્મા પોતે જાણી શકે, અન્યોને તે દશાની પ્રાપ્તિ-વિના ક્યાંથી અનુભવ આવી શકે? લયાવસ્થામાં રહેલા યોગીઓ જાગતા પણુ નથી અને ઉંઘતા પણુ નથી એવી, લયાવસ્થાની દશા રહે છે, તેને આચાર્ય હુમચંદ્ર પ્રભુ જણાવે છે—

જાગરણસ્વપ્નજુષો જગતીતલ્લવર્તિનઃસદાલ્લોકાઃ ।

તત્ત્વવિદોલયમદ્દા નોજામતિશેરતેનાઽપિ ॥ ૪૮ ॥

મવત્તિલ્લુશૂન્યમાવઃ સ્વપ્નેવિષયમહશ્ચજાગરણે ।

૯તદ્દ્વિતીયમતીલ્યાનન્દમયમવસ્થિતંતત્ત્વમ્ ॥ ૪૯ ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

આ પૃથ્વી ઉપર વર્તનારા લોકો સદા જાગતુ અને સ્વભાવસ્થા-વાળા હોય છે. પણુ તત્ત્વજ્ઞો-લયમાં મગ્ન થએલા યોગીઓ, જાગતા પણુ નથી અને સ્વપ્ન દશાવાળા થતા પણુ નથી. જાગતું અને તેનો અનુભવ તો જાગનારા અને ઉંઘનારા સર્વ લોકોને હોય છે, પણુ જાગવાની અને સર્વદા ઉંઘવાની અવસ્થાથી ભિન્ન એવી લયસમાધિની અવસ્થાનો અનુભવ તો કોઈક યોગીઓ કરી શકે છે. જાગવા અને ઉંઘવાની અવસ્થાના ખરા સુખનો અનુભવ થતો નથી. જાગવાની અને સ્વપ્નની દશા તો વારાફરતી આવ્યા કરે છે. જાગવા ઉપર રૂચિ થાય છે અને અરૂચિ પણુ થાય છે. સ્વપ્ન ઉપર રૂચિ થાય છે અને અરૂચિ પણુ થાય છે. જાગતુ અને સ્વપ્ન દશા કરતાં ભિન્ન એવી લયસમાધિની દશામાં રહેવાથી જે સુખ થાય છે તેની રૂચિ કદાપિ ટળતી નથી. કહ્યું છે કે, “વાગેલ હોય તે જાણુ ભાઈ વાગેલ હોય તે જાણુ.” લયસમાધિમાં આત્માના સહજ સુખનો સાગર પ્રગટે છે—ત્યાં દુઃખનું પણુ સ્વપ્ન આવતું નથી. શરીર છુટે વા રહે તેની પણુ પરવા રહેતી નથી. એ સુખનો અનુભવ સ્વાદ લીધા પશ્ચાત્ત સંસાર છુટે છે તેને કોઈ પણુ આંધી શકતો નથી. એ લયસમાધિની અવસ્થામાં રહેનાર આત્મારૂપ શહેનશાહ અલખ પુરૂષ ગણાય છે. એ દશામાં રહેનારને આત્માનું ખરૂં સ્વરૂપ અનુભવાય છે. મોહની સર્વ પ્રકૃતિયો શાન્ત થઈ હોય તે અવસ્થામાં મોહના અભાવે આત્માનું સુખ આત્માને વેદાય એમાં કાંઈ પણુ આશ્ચર્ય નથી. ત્યાં જ્ઞાતિ નથી, જાતિ નથી, વેદ નથી, હું નથી, કે તું નથી, ત્યાં જે છે તે આનંદજ છે. આનંદ આનન્દમય પોતે પોતાને અનુભવે છે. આવી લયસમાધિ એ સહજ સુખલબ્ધિ છે.

(૯૭)

આવી લયસમાધિ એ મોટામાં મોટો ચમત્કાર છે. આવી લયસમાધિ એ વીરપ્રભુના હૃદય સુખની વાનગી છે. આવી લયસમાધિ એ શબ્દોવિનાતું દિવ્ય પુસ્તક છે. આવી લયસમાધિ એજ આત્મામાં રહેલું અમૃત છે. લયસમાધિમાં જે છે તે પોતેજ છે; બાકીનું બીજું કંઈ નથી. સ્વપ્નદશામાં ખરેખર શૂન્યભાવ થાય છે, અને જાગૃત અવસ્થામાં જાગ્યા પશ્ચાત્ પંચેન્દ્રિયોના સ્વ સ્વ વિષયોનું પ્રહણુ થાય છે. આ એ દશાને ઓળંગીને લયાવસ્થામાં આનન્દમય તત્ત્વ રહેલું છે. લયાવસ્થાનો શ્રીમદ્દને અનુભવ થયો છે, તેથી તે શ્લોકોમાં સ્વાનુભવ ઉભરાઓ કાઢીને લોકોનું ધ્યાન ખેંચવા નીચે પ્રમાણે કહે છે.

શ્લોક.

કર્માણ્યપિદુઃસક્રુતે નિષ્કર્મત્વંસુસ્વાયવિદિતં તુ
ન તતઃપ્રયતેતકથં નિષ્કર્મત્વેસુલભમોક્ષે ॥ ૫૦ ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

કર્મો દુઃખને માટે છે અને નિષ્કર્મપણું એ સુખને માટે છે, એમ તમે જાણ્યું તો નિષ્કર્મસાધ્ય સુલભ મોક્ષના અર્થે શા માટે હે જગતના જીવો! તમે પ્રયત્ન કરતા નથી? શ્રીમદ્ કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્ર-પ્રભુએ જાગૃતી આ ઉપદેશ જગતના લોકોને દીધો છે. જે જે અંશે પરભાવક્રિયારહિત થવું તે તે અંશે મોક્ષ છે. જે જે અંશે વાસનાથી રહિત થવું તે તે અંશે મોક્ષ છે. એક હાથને ઘણી દોરડીઓ વીંટવામાં આવી હોય, તેમાંથી જેટલી દોરડીઓ ખસેડવામાં આવે તેટલી દોરડીઓથી હાથ મુક્ત થએલો ગણી શકાય છે. જે જે અંશે કર્મની ક્રિયાઓથી મુક્ત થવાય, અર્થાત્ કર્મની ક્રિયાથી નિષ્કર્મ થવાય તે તે અંશે આત્માની મુક્તિ થાય છે. ચાલતો, હાલતો, અને દોડતો જીવ, સમયે સમયે સાત વા આઠ કર્મ બાંધે છે. માટે મન, વાણી અને કાયાના યોગની ક્રિયાઓથી રહિત થવાય તો આત્માની મુક્તતા ખીલતી જાય અને સંપૂર્ણ કર્મનો ક્ષય થયે છે, આત્મા સંપૂર્ણ મુક્ત થઈ સિદ્ધશિલાની ઉપર સિદ્ધ યુદ્ધ પરમાત્મા તરીકે વિરાજમાન થાય. નિષ્ક્રિયાવસ્થાથી સુખે લભ્ય મોક્ષ છે. લયાવસ્થામાં આ આખતનો અનુભવ આવે છે અને તેથી નિષ્ક્રિયાવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન થાય છે. નિષ્ક્રિયાવસ્થામાં સત્ય સુખનો સાગર પ્રગટે છે. નિષ્ક્રિયાવસ્થાથી આનંદ ખુમારી જેણે આપી છે, તેજ નિષ્ક્રિયરૂપ પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટ કરવા-લયસમાધિની અવસ્થામાં રહેવા-પ્રયત્ન કરે છે. ઉન્મત્તીભાવથી લયાવસ્થા સાધ્ય થાય છે. લયાવસ્થાથી

ભ. ઉ. ૧૩

(૯૮)

નિષ્ક્રિયાવસ્થાના સુખનો સાક્ષાત્કાર અનુભવ થાય છે. લયાવસ્થા દ્વારા ઉત્તમ નિષ્ક્રિયાવસ્થાના સુખનો અનુભવ કરીને, શ્રી હૈમચંદ્ર પ્રભુ લોકોને આ દશામાં આવવાને સંબોધે છે. ધર્મોદયકારક શ્રી હૈમચંદ્ર પ્રભુએ અમુકાંશે લયાવસ્થાદ્વારા નિષ્ક્રિયાવસ્થાનો, સત્ય સુખાનુભવ લીધો છે તેથીજ, તેઓ હૃદયના ખરા ભાવને પુષ્ટિ શબ્દોમાં જગત્ની આગળ નીચેપ્રમાણે બહેર કરે છે.

શ્લોક.

મોક્ષોઽસ્તુમાસ્તુયદિવા પરમાનન્દસ્તુવેદ્યતેસખલુ
યક્ષિન્નિલિલસુલાનિ પ્રતિભાસન્તેનકિન્નિદિવ ॥ ૫૧ ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

મોક્ષ થાઓ વા ન થાઓ--(ગમે ત્યારે મોક્ષ થાઓ.) પણ ધ્યાન-દ્વારા મોક્ષનો પરમાનન્દ તો ખરેખર અમારાવડે અહીં ભોગવાય છે. જે પરમાનન્દની આગળ દુનિયામાં થનારાં સકલ સુખો! જાણે કંઈ તે સુખજ નથી એવા પ્રતિ ભાસે છે. શ્રી હૈમચંદ્ર પોતાના હૃદયનો ખરેખરો રસ આ શ્લોકમાં મૂકી દીધો છે. દુનિયાનાં પંચેન્દ્રિય વિષય સુખો અને આત્મિક સુખની તુલના આ શ્લોકમાં કરવામાં આવી છે. દુનિયાનાં સુખોની પેલીપાર રહેલું એવું આત્માનું નિત્યસુખ જાણે અનુભવ્યું હોય તે આવા ઉદ્ગારો કાઢવા સમર્થ થાય છે. મોક્ષનો પરમાનન્દ તો અમારાથી વેદાય છે, એમ શ્રીમદ્નું મુક્તકંઠથી કથનું થાય છે. મોક્ષનો પરમાનન્દ વેદાય છે એ તો નિશ્ચય છે અને તેના કથનાર કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હૈમચંદ્ર પ્રભુ છે. એમનો આત્મા મોક્ષના પરમાનન્દનો અમુક દશાએ ભોક્તા બન્યો છે. તેમના જેવા મહાપુરૂષ મોક્ષનો પરમાનન્દ ખરેખર ઉન્મનીભાવ, અને લયાવસ્થાથી ભોગવે એમાં કંઈ અતિશયોક્તિ નથી. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, અધ્યાત્મ અને યોગશાસ્ત્રો દ્વારા આત્મામાં ઊંડા ઉતરેલા મહાત્માઓ, દુનિયાનાં સુખને તૃણવત્ ગણીને આત્માના સુખમાં સદાકાલ મસ્ત બને છે. અમૃત આસ્વાદ્યા પશ્ચાત્ કોણુ છારા પીવાનું મન કરે? તેમજ લયાવસ્થાથી મોક્ષનો પરમાનન્દ ખરેખર શરીરે જીવતાં છતાં જે મહાત્માઓ ભોગવે છે, તે મહાત્માઓ દુનિયાના ક્ષણિક સુખથી દૂર રહે અને તે માટે તેઓની પ્રવૃત્તિ ન થાય એમાં કંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી. શરીરમાં રહેતાં છતાં પણ લયાવસ્થાથી શરીરાતીત ઇન્દ્રિયાતીત, (મનથી અગ્રાહ્ય) એવો મોક્ષનો પરમાનન્દ મેળવવો હોય તો ઉન્મનીભાવ અને લયસમાધિની પ્રાપ્તિ કરો! મોક્ષનું સુખ કેવું છે? તેના પ્રશ્નો પુછીને

(૯૯)

નકામો કાળવ્યય તજીને લયસમાધિના માર્ગે પડો, એટલે પોતાની મેળે મોક્ષનું સુખ ભોગવી શકાશે; એમાં જરા માત્ર શંકા નથી. મોટા મોટા મુનિવરોએ લયસમાધિનો આશ્રય લઈ મોક્ષનો પરમાનન્દ અનુભવ્યો છે. લયાવસ્થાથી મોક્ષનો પરમાનન્દ સાક્ષાત્ ભોગવાશે અને તેથી પોતાના ભવ્યપણાની ખાત્રી થશે, તેમજ થોડા ભવમાં મુક્તિની પ્રાપ્તિ થશે. લયાવસ્થામાં મોક્ષનો પરમાનન્દ ભોગવતાં મુક્તિના સુખની પૂર્ણશ્રદ્ધા થાય એટલે, આત્માના ભવ્યપણાનો નિર્ણય થાય એમાં શું આશ્ચર્ય? લયાવસ્થામાં મુક્તિના સુખનો અત્ર સાક્ષાત્કાર થવાથી સંસાર અને મુક્તાવસ્થામાં સમાનતા ભાસે છે. આ બાબતનો નિશ્ચય આવી દશામાં ચઢેલા મુનિવરોના હૃદયમાં ભાસે છે. આખી દુનિયાનું સાધ્યબિન્દુ સુખ છે, કારણ કે આખી દુનિયાના મનુષ્યો સુખને માટે રાત્રી દિવસ બધી ધમાલ કર્યા કરે છે, પણ તેમને જે સુખ મળે છે તે ક્ષણિક હોવાથી તેમને શાન્તિ મળતી નથી અને સંસારમાં સુખ મેળવવા પ્રતિક્ષણ વિશેષ વિશેષ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. તેમનાં શરીર ઘસાર્ધ જાય છે, અને શરીર માટી ભેગું મળી જઇને માટી થઈ જાય છે, તો પણ દુનિયાના મનુષ્યો ખરા નિત્ય પરમાનન્દના ભોગી બની શકતા નથી, પણ જે તેઓ શ્રીમદે કયેલી એવી લયસમાધિ તરફ પ્રવૃત્તિ કરે તો શ્રીમદના આત્માની પેઠે મોક્ષનો પરમાનન્દ અત્ર ભોગવી શકે. શ્રીમદ્ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિ આ પ્રમાણે પોતાને થતા મોક્ષના પરમાનન્દનો ઉભરો બહાર કાઢીને હવે સદાકાલ લયાવસ્થામાં થતા સુખનો ઉપદેશ આપતા છતા, નીચેપ્રમાણે પોતાના મન મિત્રને શિખામણુ આપે છે.

॥ શ્લોક ॥

મધુ ન મધુરંનૈતાઃ શ્રીતાસ્ત્વિપસ્તુહિન્યુતે-

રમૃતમમૃતંતામૈવાસ્વાઃ ફલેતુસુષાસુષા

તદલમમુનાસંરંભેણ પ્રસીદસલેમનઃ

ફલમવિકલંચરચૈવૈતત્ પ્રસાદમુપેયુષઃ ॥ ૫૨ ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

આ લયાવસ્થાદ્વારા થતા પરમાનન્દની આગળ મધુ તે મધુર નથી, અન્દ્રમાની કાંતિ તે શીતળ કાંતિ નથી, અમૃત તે નામ માત્ર અમૃત છે અને સુધાતો ફોગટ છે, માટે હે મનમિત્ર ! આ દુનિયાના પ્રયાસથી સર્વું. મારા ઉપર તું પ્રસન્ન થા ! કારણ કે લયાવસ્થાદ્વારા નિર્દોષ સહજ સુખરૂપ ક્ષણ મેળવવું તે તારા પ્રસન્ન થવા થકીજ મળી શકે તેમ છે. મનમાંથી અનેક પ્રકારના દોષો નીકળી જવા અને આત્માભિમુખ મનનું થવું, એજ મનની પ્રસન્નતા છે. આત્માના

(૧૦૦)

ગુણોમાં મન લીન થયાવિના આત્માને પરમાનન્દ પ્રગટ થતો નથી, તેથી શ્રીમદે મનને પ્રસન્ન થવા માટે ઉપર પ્રમાણે સંબોધન કર્યું છે. શ્રી હેમચન્દ્ર મહારાજ કહે છે કે, શ્રી સદ્ગુરૂની મન વાણી અને કાયાદ્વારા, તેમની છાયા જેવા બની, ઉપાસના કર્યાવિના પરમાનન્દની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જૈનશાસ્ત્રોમાં પંચ મહાવ્રતધારી સાધુઓજ ગુરૂ તરીકે મનાય છે. તેથી અત્ર સાધુઓનું ગ્રહણ કરવું, આ કાળમાં એકવીશ હજાર વર્ષપર્યન્ત સાધુરૂપ ગુરૂઓની અસ્તિતા રહેવાની છે. સાધુઓ સંસારથી મુક્ત થઈ મોક્ષમાર્ગે આરાધી શકે છે, માટે જૈનશાસનમાં ગુરૂપદના તે અધિકારી ગણેલા છે. પરમાનન્દપ્રદ ગુરૂમહારાજની ઉપાસના કર્યાવિના પરમાનન્દ પ્રાપ્ત થતો નથી. નગુરાઓ ગુરૂગમવિના પરમાનન્દ શોધવા જતાં ભટકાર્થ પાછા પડે છે, અને તેઓની ભ્રષ્ટ સ્થિતિ થાય છે; માટેજ હેમચન્દ્ર પ્રભુએ ગુરૂની ઉપાસનાવડે પરમાનન્દ મળે છે એવો શાસ્ત્રીયાનુભવ દર્શાવ્યો છે.

સત્યેતસ્મિન્નરતિરતિદં ગૃહ્યતેવસ્તુદૂરા
 દૃપ્યાસન્નેપ્યસત્તિતુમન સ્વાપ્યતેનૈવકિચ્ચિન્-
 પુંસામિલ્યવ્યવગત્તવતા મુન્મનીભાવહેતા
 વિચ્છાવાઠંનમવતિકથં સદ્ગુરૂપાસનાયામ્ ॥ ૫૩ ॥

(યોગશાસ્ત્ર.)

સદ્ગુરૂની ઉપાસના કરવાથી, અરતિને આપવાવાળી આદ્યાદિ વસ્તુઓ અને રતિને આપવાવાળી ચંદનાદિ વસ્તુઓ મનુષ્યોવડે, દૂરથી પણ ગ્રહણુ યા સ્વાધિન કરી શકાય છે, તેજ મનુષ્યો સદ્ગુરૂની ઉપાસનાના અભાવે નજીક રહેલી વસ્તુઓ, ગ્રહણુ યા સ્વાધિન કરી શકતા નથી. આવું જાણુ છતાં ઉન્મનીભાવના હેતુભૂત સદ્ગુરૂની ઉપાસનાના સંબન્ધમાં મનુષ્યોની ગાઢ ઇચ્છા કેમ થતી નથી? આચાર્ય શ્રી મનુષ્યોને ઉન્મનીભાવ માટે ખાસ સદ્ગુરૂની ઉપાસનાની ભલામણુ કરે છે, અને તે જાણુને પણ સદ્ગુરૂની ઉપાસના કરવા ઇચ્છા ધારણુ કરતા નથી તેઓ અજ્ઞાનના દાસ બનેલા છે એમ અવબોધવું. શ્રી હેમચંદ્રે પોતાના ગુરૂની સારી રીતે ઉપાસના કરી હતી. શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાય પણુ સર્વ વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે ગુરૂ ઉપાસનાને મુખ્ય જતાવે છે. શ્રી ધર્મદાસગણુિ પણુ ઉપદેશમાલામાં સદ્ગુરૂની ઉપાસનાસંબન્ધી સાઈં વર્ણુન કરે છે. યોગશાસ્ત્રના અન્તે આચાર્ય શ્રી સદ્ગુરૂની ઉપાસનાની ભલામણુ કરીને ખરી સેવા બજાવે છે. “ ગુરૂવિના સમ્યગ્જ્ઞાન થતું નથી. ” ઉન્મનીભાવની પ્રાપ્તિ માટે સદ્ગુરૂની ઉપાસના જ યોગ્ય છે. સદ્ગુરૂની ઉપાસનાથી શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન થાય છે. અનેક પ્રકારના

(૧૦૧)

અનુભવો મળે છે. ગુરુકુળવાસથી પરંપરાએ ચાલતા આવેલા અનેક આચતના અનુભવોની પ્રાપ્તિ થાય છે. પૂર્વે સૂરિમંત્ર અને વર્ધમાન વિદ્યા, વગેરે ગુરૂની કૃપાથી શિષ્યો મેળવતા હતા, ત્યારે તેઓ પ્રતાપશાલી થતા હતા. શ્રી હ્રેમચંદ્ર તેમના ગુરૂની કૃપાથી મહાસમર્થ થયા હતા. ગુરૂની કૃપા અને આશીર્વાદથી અપ્રાપ્ત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમાં જરામાત્ર શંકા નથી. ગુરૂની કૃપાથી શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાય પણ પ્રભાવક થયા છે. ગુરૂની કૃપાથી અનેક શિષ્યોએ ઉચ્ચપદ મેળવ્યું છે. ગુરૂની સેવા ભક્તિ અને વૈયાવચ્ચથી જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય છે તે સદાકાલ રહે છે. ઉન્મનીભાવની પ્રાપ્તિ તો કદિ ગુરૂની કૃપા અને આશીર્વાદવિના થતી નથી. ગુરૂએ નાભિના ઉછાળાથી આપેલ આશિષથી ઉન્મનીભાવના પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરવા માટે શિષ્ય ભાગ્યશાલી થાય છે. ઉન્મનીભાવ વા લયસમાધિ તે એકજ છે; એ કંઈ પુસ્તકો વાંચવામાત્રથી પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ. નાગાર્જુન જેવાને પણ ગુરૂગમવિના આકાશમાં ઉડવાની શક્તિ મળી નહિ; જ્યારે ગુરૂની કૃપા મેળવી ત્યારે તેણે આકાશગમનની સિદ્ધિ મેળવી. ગમે તેવો જ્ઞાની હોય તો પણ તેણે ઉન્મનીભાવની પ્રાપ્તિ માટે—નાના બાળકની પેઠે ગુરૂની ઉપાસનામાં તત્પર થઈ જવું. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ઉંડા ઉતરેલા શ્રીમદ્ હ્રેમચંદ્રપ્રભુની હિતશિક્ષા વિસ્મરવા યોગ્ય નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન અને યોગજ્ઞાન માટે તેમનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ન્યૂન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનું સાધ્યખિન્દુ સહજનન્દાનુભવ છે; તેનો માર્ગ ખરેખર શ્રી હ્રેમચંદ્રપ્રભુએ દર્શાવ્યો છે. આ આચતપર શ્રી યશોવિજય ઉપાધ્યાયે પણ અધ્યાત્મસાર ગ્રન્થ રચીને સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે. ઉપાધ્યાયજી અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોના આનન્દ અગીચાઓ પોતાની પાછળ જીવતા મૂકી ગયા છે, તેથી તેઓ પણ શબ્દ દેહે જીવતા છે. અધ્યાત્મસારમાં મનને વશ કરવા માટે તેમણે વૈરાગ્ય જ્ઞાન વગેરે ઉપાયો બતાવ્યા છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનની મહત્તાસંબંધી નીચેપ્રમાણે તેઓ લખે છે.

પદ્યજ્ઞન્તર્ગતાન્ભવાન્ પૂર્ણભાવસુપાગતઃ

સુજ્ઞાનોધ્યાત્મસામ્રાજ્યમવશિષ્ટનપદ્યતિ ॥ ૫૫ ॥

(જન્ સાર.)

અન્તર્ગત ભાવોને દેખતો અને પૂર્ણ ભાવ પામેલો, અધ્યાત્મ વૈભવને ભોગવતો જ્ઞાની, અન્યને અવલોકતો નથી. શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી આત્મા પોતાના જ્ઞાનાદિક ગુણુનો ભોક્તા છે અને અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી કર્મકૃત સુખ દુઃખનો ભોક્તા છે. નિદ્રાવસ્થામાં જેમ અહંકારરહિત સુખનો ભાસ થયો જણાય છે, તેમ શુદ્ધ વિવેક દશામાં તો સાક્ષાત્ સુખનો

(૧૦૨)

ભોગ થાય છે. બાહ્ય વસ્તુઓના સંબંધવિના પોતાની મેળે પોતાના-
માંથી ઉદ્ભવેલા સુખને પોતાનો આત્મા અનુભવે છે. શુદ્ધનયથી
આત્મા પોતાના શુદ્ધભાવનો કર્તા બને છે. આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં
રમે અને કષાયોનો રોધ કરે, તેજ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી સત્ય તપ
ગણાય; એમ ઉપાધ્યાય નીચેપ્રમાણે કથે છે.

યત્રોદ્ધઃકષાયાણાં બ્રહ્મધ્યાનંજિનસ્યચ

જ્ઞાતવ્યંતત્તપઃશુદ્ધ મવશિષ્ટંતુલજ્જનમ્ ॥ ૧૫૬ ॥

(અ૦ સાર.)

જ્યાં કષાયનો રોધ થાય અને પરમાત્માનું ધ્યાન થાય, તેજ શુદ્ધ
તપ અવબોધતું; આક્રીતો લાંઘણુ ગણાય. આ પ્રમાણે કથીને શુદ્ધ
તપ કરવા માટે ઉપાધ્યાય, જીવોને માર્ગ દર્શાવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી
તપ જે કરાય છે તેનાથી આત્મશુદ્ધિ નીચેપ્રમાણે દર્શાવે છે.

અજ્ઞાનીતપસાજન્મ-કોટિભિઃકર્મયત્તયેત્

અન્તંજ્ઞાનતપોયુક્તસ્તત્ક્ષણેનૈવસંહરેત્ ॥ ૧૬૧ ॥

જ્ઞાનયોગસ્તપઃશુદ્ધ મિત્યાહુર્મુનિપુન્નવાઃ

તસ્મોન્નિકાચિત્તસ્યાપિ કર્મણોયુજ્યતેક્ષયઃ ॥ ૧૬૨ ॥

(અધ્યાત્મસાર.)

અજ્ઞાની, જન્મ કોટિઓવડે-તપથી જે કર્મ ક્ષય કરે, તે કર્મને
જ્ઞાન-તપયુક્ત જ્ઞાની એક ક્ષણમાં દૂર કરે છે, માટે જ્ઞાનયોગ
તપ શુદ્ધ છે; કારણ કે જ્ઞાનયોગ તપથી નિકાચિત કર્મનો ક્ષય થાય
છે. અધ્યાત્મ જ્ઞાનપૂર્વક તપ કરવાની મહત્તા જે દર્શાવી છે તે મનન
કરવા યોગ્ય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના અજ્ઞાનીઓનાં કર્મો ચિત્તની
શુદ્ધિ કરવા સમર્થ થતાં નથી, તે નીચેપ્રમાણે દર્શાવે છે.

અજ્ઞાનિનાંતુયત્કર્મ ન તતશ્ચિત્તશોધનમ્

યોગાદેરતથામાવાદ્ મ્લેષ્છાદિકૃતકર્મવત્ ॥ ૨૮ ॥

(અધ્યાત્મસાર.)

અજ્ઞાનીઓનાં જે કર્મ છે તેથી ચિત્તની શુદ્ધિ થતી નથી, કારણ
કે મ્લેષ્છાદિઓએ કરેલા કર્મની પેઠે, જ્ઞાન યોગાદિનો સદ્ભાવ તેમાં
હોતો નથી. જ્ઞાનગમ્ભિત વૈરાગ્યવડે અધ્યાત્મજ્ઞાનની સ્થિરતા થાય છે
અને તેથી અધ્યાત્મજ્ઞાની ક્રિયાનુષ્ઠાનોવડે કર્મનો નાશ કરે છે. દુઃખ-
ગમ્ભિત અને મોહગમ્ભિત વૈરાગ્યથી અનન્તગણો ઉત્તમ એવો જ્ઞાન
ગમ્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. જ્ઞાનગમ્ભિત વૈરાગ્યથી અધ્યા-
ત્મજ્ઞાન જીરવી શકાય છે. જ્ઞાનગમ્ભિત વૈરાગીને કદાચક હોતો નથી.

(૧૦૩)

કદાત્રહનાશથી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યની માણુમ પડે છે; તે સંબન્ધી યશો-
વિજય ઉપાધ્યાય નીચેપ્રમાણે લખે છે.

ઉત્સર્ગેચાપવાદેપિ ક્યવહારેથનિશ્ચયે
જ્ઞાનેકર્મ્મણિવાયંચેજ્ઞતદાજ્ઞાનગર્ભતા ॥ ૩૫ ॥
સ્વાગમેન્યાગમાર્થાનાં જ્ઞતસ્યેવપરાર્દ્ધકે
તાવતાપ્યબુધત્વંચે જ્ઞતદાજ્ઞાનગર્ભતા ॥ ૩૬ ॥
નયેપુસાર્થસત્યેપુ મોલેપુપરચાલને
માધ્યસ્થ્યંયદિનાયાતં નતદાજ્ઞાનગર્ભતા ॥ ૩૭ ॥
આજ્ઞયાગમિકાર્થાનાં યૌક્તિકાનાંચયુક્તિતઃ
નસ્થાનેશોજકત્વંચે જ્ઞતદાજ્ઞાનગર્ભતા ॥ ૩૮ ॥
ગીતાર્થસ્યૈવવૈરાગ્યં જ્ઞાનગર્ભતતઃસ્થિતં
ઉપચારાદગીતસ્યા પ્યમીઠંતસ્યનિદ્વયા ॥ ૩૯ ॥

(અધ્યાત્મસાર.)

ઉત્સર્ગે માર્ગમાં, અપવાદ માર્ગમાં, વ્યવહાર માર્ગમાં, નિશ્ચય માર્ગમાં, જ્ઞાન નયમાં, અને ક્રિયા નયમાં, જે કદાત્રહ હોય તો સમજવું કે, તેને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય નથી. સ્વાગમેમાં અન્યાગમેના અર્થોનું જાણવું;—જેમ પાર્શ્વની સંખ્યામાં અન્ય સંખ્યાનું સમાર્થ જવાપણું થાય છે તદ્રત્ અવબોધવું. સ્વાગમેનું તેટલું જ્ઞાન પામીને પણ અબુધપણું રહું તો સમજવું કે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો નથી. પોતપોતાના સ્વાર્થમાં સર્વ નયો સત્ય છે. સાર્થ સત્ય એવા નયોમાં પર નયોની અપેક્ષાએ તો નિબંધપણું છે; એવું જાણવા છતાં પણ જે માધ્યસ્થ્ય ન આવ્યું તો સમજવું કે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યપણું પ્રાપ્ત થયું નથી. આગમિક અર્થોનું આજ્ઞાવડે અને યુક્તિવડે સિદ્ધ થાય તેઓનું યુક્તિથી સ્થાનમાં જોડવાપણું ન આવ્યું તો સમજવું કે, જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો નથી. ગીતાર્થનેજ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય હોય છે. પણ અજ્ઞાનીને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય હોતો નથી, તો પણ અગીતાર્થને ગીતાર્થની નિષ્ઠાએ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય કહેવાય છે. ગીતાર્થને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને તેનામાં અધ્યાત્મ જ્ઞાન ઠરે છે. અધ્યાત્મના બળથી સમ્યક્ત્વવંતો સંસારના સર્વ બાહ્ય ભાવોથી ન્યારા રહે છે, તે માટે એક કહેવત ચાલી છે કે—

સમકિતવન્તાજીવહા—કરેકુટુંબપ્રતિપાલ

પળઅન્તરથીન્ધારારહે જેમઘાબચ્છેલાવૈબાલ ॥ ૧ ॥

(૧૦૪)

સમ્યક્ત્વવંત જીવો ગૃહસ્થાવાસમાં રહીને કુટુંબની પ્રતિપાલના કરે છે, પણ અન્તરથી ન્યારા રહે છે. જેમ ધાવમાતા અન્યનાં બાળકોને ધવરાવે છે-રમાડે છે; પણ તેઓને પોતાનાં માનતી નથી, તેમ સમ્યક્ત્વવંત ગૃહસ્થો પણ અન્તરથી ન્યારા રહીને સાંસારિક કાર્યો કરે છે. અન્તરથી ન્યારા રહીને સાંસારિક કાર્યો કરવાં એ અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિવિના બની શકે તેમ નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિવિના અન્તરથી ત્યાગદશા આવી શકે નહિ અને અન્તરથી ત્યાગદશા પ્રાપ્ત થયા વિના બાહ્યની ત્યાગદશા પણ સાર્થક થઈ શકે નહિ. અધ્યાત્મસારમાં નીચેના શ્લોકોમાં જે દશા વર્ણવી છે, તે અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના ન બની શકે.

સેવતેઽસેવમાનોઽપિ સેવમાનોસેવતે

કોઽપિપારજનોનસ્યા ઘ્ચછન્પરજનાનપિ ॥ ૨૫ ॥

અતપ્ત્વમહાપુણ્ય વિપાકોપહિતશ્રિયા

ગર્ભાદારમ્યવૈરાગ્યં નોત્તમાનાંવિહન્યતે ॥ ૨૬ ॥

વાસ્તુવ્યસ્થપાઞ્ચાલી-નૃત્યતુલ્યાઃપ્રવૃત્તયઃ

યોગિનોનૈવબાધાયૈ જ્ઞાનિનોલોકવર્તિનઃ ॥ ૨૭ ॥

(અધ્યાત્મસાર.)

કોઈક, વિષયોને બાહ્યથી નહિ સેવતો છતો પણ અન્તરથી સેવે છે, અને કોઈક અધ્યાત્મપરિણુતિવાળો જીવ બાહ્યથી ભોગો સેવતો છતો પણ અન્તરથી સેવતો નથી. પરજનોને આપતો છતો કોઈ પારકો થઈ શકતો નથી, તેમ ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા તીર્થંકરો જીવો, ભોગાવલી કર્મના ઉદયથી શરીરને આહારાદિ પરવસ્તુનું દાન આપે છે તેથી, તે પરજક વસ્તુના દાસ બની શકતા નથી. તીર્થંકરો ગૃહસ્થાવાસમાં ગર્ભથી આરંભીને તીર્થંકર પદવી આદિને ભોગવે છે તોપણ તેઓ અન્તરથી ન્યારા રહી શકે છે. કાષ્ટના યત્રની પૂતલીઓની પિંઠે લોકમાં રહેનાર, જ્ઞાનયોગીની પ્રવૃત્તિઓ હોય છે, તે યોગીને બન્ધન માટે હોતી નથી. યોગી પ્રારબ્ધ કર્મોની પ્રવૃત્તિઓમાં આસક્તભાવ ધારણુ કરતો નથી. તે પોતાનામાં હું કરું છું, હું ભોગવું છું, એવો અહંભાવ ધારણુ કરતો નથી, તેથી તે બાહ્ય જગતની સાથે મમત્વના પરિણામરૂપ બન્ધનથી બંધાતો નથી અને મમત્વની કલપના વિના તે પોતાના આત્માને બંધનમાં નાખી શકતો નથી. પોતાના આત્મા કેવી દશામાં વર્તે છે તેનું અધ્યાત્મજ્ઞાનને સ્પષ્ટ ભાન થાય છે, તેથી તે પોતાની ઉચ્ચદશાને માર્ગ પોતાના હાથે ખુલ્લો કરે છે અને તેમાં પોતે પ્રવૃત્તિ કરતો રહે છે. ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા અને ચક્રવર્તિ

(૧૦૫)

પદવી ભોગવતા એવા તીર્થંકરોની વૈરાગ્ય દશા દેખતાં, તેઓ બાહ્ય કરતાં અન્તરથી ઘણા ન્યારા દેખાય છે. તેમની એવી દશાતું મૂળ કારણ ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. “જીવનો શિવ” બતાવી દેવો એ અધ્યાત્મજ્ઞાનની શક્તિ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી મનુષ્ય પોતાના આત્માને દિવ્યાકારમાં બદલી નાખે છે.

આ જગતમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની પરિણુતિવિના શાન્તિનો માર્ગ શોધવામાં આવે તો કદિ, ખરી શાન્તિનો માર્ગ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ. પોતાના આત્માને ઝોળખો, પોતાના આત્માતરફ લક્ષ રાખો, પોતાને આત્મા શું કહે છે તે સાંભળો, પોતાનો આત્મા કેવો છે તેનાસંબંધી ખૂબ ઈંડા ઉતરીને વિચાર કરો, યુગ્ગમ લેઈને પોતાના આત્માની ખરી શાન્તિનો રસ સ્વાદો; પશ્ચાત્ તમે અધ્યાત્મજ્ઞાનને વારંવાર સ્તવશો. મોહના જોરથી અને અજ્ઞાનથી જે જાણુઓ તેમાં ભૂલ કરો છો અને અંધકારમાં પ્રવેશ કરો છો, પણ મોહની પ્રકૃતિયોને હુઠાવી જરા અધ્યાત્મના પ્રકાશમાં આવો; તેનાથી સત્યનો આપોઆપ નિર્ણય કરી શકશો. મનુષ્યો સુખતું સ્વરૂપ સમન્વ્યાવિના પ્રવૃત્તિમાર્ગના ખાં બનીને અંજીનની પેઠે રાત્રી દિવસ-મન, વાણી અને કાયાને સંતપ્ત કરીને દુઃખ ઉભું કરે છે. જેને સુખ થાય છે, જેમાં સુખ પ્રકટે છે, જેવડે સુખ પ્રકટે છે, તેનો પરિપૂર્ણ વિચાર કરવો નથી અને ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે બાહ્યપદાર્થોની પ્રાપ્તિની ધમાલમાં ગહ્ધા-વૈતરું કરી કરીને સુખ પ્રાપ્ત કરવું છે! અને સુખ થતું નથી તોપણ તેમાંનેતેમાં સુખમાટે-દોડવું છે; એમ કરવાથી ખરી શાન્તિ, ખરો આનન્દ, ક્યાંથી મળી શકે? ચારે ખંડના મનુષ્યો તરફ દષ્ટિ ફેરવો; પૈસાદાર અને ગરીબ ઉપર દષ્ટિ ફેરવો; સદાકાળ કોણુ છૂદવથી સુખી છે તેનો વિચાર કરો. “જેવું પિંડે તેવું બ્રહ્માંડે” જેવું તમને બાહ્યથી ક્ષણિક સુખ થાય છે તેવું આખી દુનિયાના જીવોને બાહ્ય પદાર્થોથી ક્ષણિક સુખ થાય છે, એમ નફી માનશો. તમને સહજસુખમાં વિદ્ય કરનાર મોહ અને અજ્ઞાન છે. મોહ અને અજ્ઞાન ન્યાંસુધી છે ત્યાંસુધી, નિત્ય સુખપ્રાપ્તિમાં તે વિદ્ય કર્યાવિના રહેશે નહિ, એમ ખાત્રીથી માનીને અજ્ઞાન મોહ વગેરે દોષોથી બચાવનાર એવા અધ્યાત્મજ્ઞાનના સંગી થશો. અધ્યાત્મજ્ઞાનની પરિણુતિતું બળ પ્રતિદિન વધતું જાય છે અને તે નિત્યસુખની ખાત્રી કરાવીને, -આત્માને પોતાના ધર્મની ક્ષુ પ્રતીતિ કરાવીને પોતાની ક્ષુ અદા કરે છે, તેથી આત્મા પોતાતું પરમાત્મત્વ પ્રકટ કરી શકે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન અને યોગજ્ઞાનથી પર-માત્માની દશા પ્રાપ્ત થાય છે.

ભ. ઉ. ૧૪

(૧૦૬)

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી યોગજ્ઞાનમાર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. યોગમાર્ગમાં દૃઢ સ્થિર રહેવાને માટે અધ્યાત્મજ્ઞાન જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાના હૃદયોગીઓ મોહના માર્ગમાં ચઢી જાય છે, અને તેઓના હૃદયમાંથી વાસનાનાં સૂક્ષ્મ ખીજકો નષ્ટ થતાં નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાના યમ, નિયમ, તપ, જપ વગેરે હૃદયોગથી આત્મબળ વધશે, પણ તેનો દુર-પયોગ થઈ જશે. તામલી તાપસ હૃદયોગી હોતો;—શાપ આપનારા યોગીઓનાં ચરિત્ર વાંચીએ છીએ તો પ્રાયઃ તેઓ હૃદયોગીઓ દેખાય છે. કામણુ ટુમણુ મારણુ મોહન ઉચ્ચાટન—અને સ્તંભન વગેરે મંત્રપ્રયોગો કરનારાઓનો મોટો ભાગ પ્રાયઃ અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાનો હોય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન એ મોક્ષનો રાજમાર્ગ છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાનો એકલો હૃદયોગ તે તો—ઓંધા^૧ પાસેના પર્વતના ઠંડી માર્ગસમાન છે. (તેપર ચડતાં પગ ખસી જાય તો ઓંધામાં પડાય છે.)

ખરે જો યોગમાર્ગ છે તેનો ભેદ, ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ખુલ્લો થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન પશ્ચાત્ યોગમાર્ગનું અવલંબન કરવાની જરૂર છે. યોગમાર્ગ છે તે ખરેખર આરિત્રમાર્ગ છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં યોગમાર્ગના અસંખ્ય ભેદો બતાવ્યા છે. શ્રાવક અને સાધુના આચારો એ યોગમાર્ગ છે. સાધુધર્મની ક્રિયાઓ અને શ્રાવકધર્મની ક્રિયાઓ એ યોગના માર્ગો છે. મન, વાણી અને કાયાનું બળ ખીલવીને તેવડે મોક્ષની આરાધના કરવી તે યોગનો મૂળ ભાવ છે. મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે યોગબળની આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આવી છે. વજ્રપભનારાય સંઘચણુવિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી; તેમાં પણ ખાસ યોગનો મહિમા અવબોધાય છે. હૃદયોગ, મંત્રયોગ, ભક્તિયોગ અને લયયોગ વગેરે યોગના ઘણા ભેદો છે; તેનું વિશેષ વર્ણન અક્ષદીપ યોગદીપક નામના ગ્રન્થમાંથી વાંચવું. હૃદયોગસંબંધી શ્રીમદ્દ હૈમચંદ્રસૂરિ, શ્રી જિનદત્તસૂરિ, વગેરે આચાર્યોએ ઘણું સાહ વિવેચન કર્યું છે. જૈનોમાં હૃદયોગની પ્રક્રિયા પણ પૂર્વથી ચાલી આવી છે. ઉપધાનની ક્રિયાઓ અને યોગોદ્વહનની ક્રિયાઓમાં, તેમજ પ્રતિષ્ઠા વગેરેની ક્રિયાઓમાં હૃદયોગની ઘણી ક્રિયાઓ જુદા જુદા રૂપે દેખાવ આપે છે. હૃદયોગની ક્રિયાઓને પૂર્વના આચાર્યો સાધતા હતા. સં. ૧૭૩૭ ની સાલમાં વિદ્યમાન એવા અને મહાસમર્થ વિદ્વાન હૈમલધુપ્રક્રિયા, કલ્પસૂત્ર સુબોધિકા ટીકા અને લોકપ્રકાશ વગેરે અનેક ગ્રન્થના કર્તા શ્રી

૧ પર્વત-હુંગરની પાસે ઉડી ખીણી-ખાડા.

(१०७)

विनयविज्यल उपाध्याय पणु उठयोअना संअन्धी उँडुं ज्ञान धरावता
 छता अेम निश्रय थाय छे. तेअोश्री नीयेप्रभाणु उठयोअसंअन्धी
 पदनुं गान करे छे.

पद पचीसमुं. (राग आशावरी).

साधुभाइसोहेजेनकारागी, जाकीसुरतमूलधुनलागी ॥ साधु० ॥ टेक ॥
 सोसाधुअष्टकरमसुंजगडे, शूनबांधेधर्मशाला;
 सोऽहंसब्दकाधागासांधे, जपेअजपामाला. साधु० ॥ १ ॥
 गंगाथमुनामध्यसरसति, अधरवहेजलधारा;
 करीयस्नानमगनहुइबेठे, तोळ्याकर्मदलभारा. साधु० ॥ २ ॥
 आपअभ्यंतरज्योतिविराजे, बंकनालप्रहेमूला;
 पश्चिमदिसाकीखडकीखोलो, तो बाजेअनहदतुरा. साधु० ॥ ३ ॥
 पंचभूतकाभरममिटाया, लठामांहिसमाया,
 विनयप्रसुसुंज्योतिमिलि जब, फिर संसार न आया. साधु० ॥ ४ ॥

पद पहेलुं. (राग भैरव).

योगानन्दआदकरसंतो अरुणद्युतिलयलावोरे. यो० ॥ टेक ॥
 अन्तरपदचक्रसोधनकरके बंकनालकरभावो. यो० ॥ १ ॥
 चंद्रसूरज मारगजुगतजकर सुपमनपरवाहजानो;
 कुंभक रेचकपूरकभावे प्रत्याहारप्रमाणो. यो० ॥ २ ॥
 धारणाध्यानसमाधिसप्तम श्वासरोधकरतानो;
 अनुपमअनहदधुनीअनुयोगे सोऽहंसोऽहंगानो. यो० ॥ ३ ॥
 सोऽहंसोऽहं रटना रटतां नवनिधिसंथमभायो;
 ज्ञानानन्दपरमात्मरोचि, देखत हरखलहरायो. यो० ॥ ४ ॥

पद चोथुं. (राग भैरवी).

गगनमंडलगतपरमअरुणचिभायोरे ॥ गगन० ॥ टेक ॥
 चंद्रकहुंतो चंद्र ननिरशुं, तरणिपणनजणायोरे; गगन० ॥
 तेलसिखाबिनदीपननिरशुं, जगमगरुचिसुखदायोरे. गगन० ॥ १ ॥
 घनसमीशपरमुखजपाधि, रहितरुचिरदरसायोरे; गगन० ॥
 सबजगव्यापीपांचहिजाते, पणनहिभावरमायोरे. गगन० ॥ २ ॥
 पंडितयोगीसचलेथाके, निजहठपखलपटायोरे; गगन० ॥
 आपहिनिरखेआपहिजाने, सहजसमाधिजगायोरे. गगन० ॥ ३ ॥
 तबघरघरकीभरमनामेटी, सहजरूपपरखायोरे; गगन० ॥
 निधिसंथमज्ञानानन्दयोगी, ज्योतिनिरखहरखायोरे. गगन० ॥ ४ ॥

(૧૦૮)

શ્રીમદ્ વિનયવિજયજ્ઞના પદ્મીશમા પદ્મી અને જ્ઞાનાનન્દના પહેલા અને ચોથા પદ્મી, જૈનશાસ્ત્રોમાં યોગની પ્રક્રિયાઓ કેટલી-બધી સરસ છે તે વાચકવર્ગ અવબોધી શકશે. શ્રી વિનયવિજયોપાધ્યાય તો એટલાસુધી કૃષે છે કે, હે સાધુઓ! તેજ જૈનધર્મનો રાગી છે કે જેની સુરતા ખરેખર મૂલદ્વારમાં લાગી છે. આધારચક્રને મૂલદ્વાર કથવામાં આવે છે. મૂલદ્વારમાં સુરતા લાગવાથી ચિત્તની મલીનતા ટળે છે. તેવો સાધુ, યોગની દર્યાવડે આત્માની પરમાત્મતા પ્રકટ કરવા માટે, અષ્ટકર્મ અને તેની એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓની સાથે યુદ્ધ કરે છે, અને શૂન્ય ધર્મશાળા બાંધે છે. શૂન્ય ધર્મશાળાનો ભાવ એવો નીકળે છે કે, જે દશામાં રાગદ્વેષના વિકલ્પસંકલ્પનો અભાવ હોય; અર્થાત્ રાગદ્વેષના વિકલ્પસંકલ્પથી શૂન્ય એવા ચિત્તને શૂન્ય ધર્મશાળાની ઉપમા, યોગની શૈલીએ આપવામાં આવે છે. નિર્વિકલ્પદશા એજ શૂન્ય ધર્મશાલા અવબોધવી. શૂન્ય ધર્મશાળા બાંધવાનો ઉપદેશ કરીને એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે, યોગી રાગદ્વેષથી શૂન્યચિત્તવડે યોગના માર્ગમાં આગળ વધી શકે છે અને તે સંસારના મોહક પદાર્થોથી લેપાતો વા અંધાતો નથી. મનમાંથી રાગદ્વેષ દૂર હટાવીને ખરો સાધુ યોગી, સોડહં શબ્દના ધાગા સાંધે છે. યોગીની એવી-ધાગા સાંધવાની રીતિ હોય છે. સઃ એટલે અસંખ્યાત પ્રદેશમાં સત્તાએ રહેલું પરમાત્મપણું તેજ હું છું; તેવિના બાકીના સાંસારિક પર્યાયોરૂપ હું કદી-અસ્તિભાવે નથી. સ એટલે પરમાત્મા તેજ, અહં એટલે હું છું.—હું પાતે પરમાત્મા છું. મારામાં સત્તાએ પરમાત્મપણું રહ્યું છે અને તે વ્યક્ત થઈ શકે તેમ છે, માટે સોડહં (પરમાત્મા) છું. સોડહં એટલે હું; તે સત્તાએ રહેલા પરમાત્મભાવથી અભિન્ન છું—એમ કહેવાથી, બાકીનું શરીર-ધન-વગેરે સર્વે હું નથી એવો ખુલ્લો અર્થ પ્રતીત થાય છે. સોડહં શબ્દનો આ પ્રમાણે અર્થ અવબોધીને દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ આત્માનું ધ્યાન ધરવું. દ્રવ્યથી આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ નિત્ય છે અને જ્ઞાનાદિ પર્યાયની અપેક્ષાએ આત્મા અનિત્ય છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય અને પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય, એવો સઃ એટલે તે આત્મા તેજ, અહં એટલે હું છું; તેવિના અન્ય તે હું નથી. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધ્રુવરૂપ અને પર્યાયનયની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ અને ન્યરૂપ એવો આત્મારૂપ હું છું. એ સોહં શબ્દનો અર્થ સ્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ સત્ અને પરદ્રવ્ય પરક્ષેત્ર પરકાલ અને પરભાવની અપેક્ષાએ અસત્—એવો આત્મા, તેજ હું છું; એવો સોહં શબ્દનો અર્થ છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ વ્યાપ્ય અને જ્ઞાનાદિપર્યાયની

(૧૦૯)

અપેક્ષાએ વ્યાપક એટલે વિહુ એવો આત્મારૂપ હું પરમાત્મા છું; એવો સોહં શબ્દનો અર્થ છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ગુણ અને ગુણથી અભિન્ન, તથા પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ કથંચિત્ ભિન્ન એવો જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર અને વીર્યમય હું આત્મા છું; એવો સોહં શબ્દનો અર્થ છે. કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન તથા ક્ષાપિકચારિત્ર આદિ જેના ગુણો છે એવો પરમાત્મા તે હું છું; એવો સોહં શબ્દનો અર્થ છે. ઉપર્યુક્ત સોહં શબ્દવાચ્ય મારો આત્મા તેજ હું છું, તેવિના બાકીના જડ ધર્મોમાં મારાપણું નથી, એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને સાધુયોગી સોહં શબ્દનો ધાગો સાંધે છે અને તેનો અજપાન્તપ જપે છે. જે જપ વાણીથી જપવો ન પડે અને સ્વાભાવિક રીત્યા શ્વાસોચ્છ્વાસથી સોડહં તરીકે ઉઠે છે, તે જપ્યાવિનાનો જપ થાય છે, માટે તેને અજપાન્તપ તરીકે કથે છે. અજપાન્તપની વિધિ ગુરૂગમથી ધારવી જોઈએ. ક્ષેત્રનાગ્રાહની પેઠે સુરતાને ત્યાં ઠરાવ્યાવિના અજપાન્તપ થાય છે, તે કંઈ આત્માની સ્થિરતા માટે થતો નથી. અજપાન્તપની સાથે સુરતાનો સંબન્ધ રાખવામાં આવે છે તો ત્રણ ચાર માસમાં યોગી, મનની દશાને ફેરવી નાખે છે અને દિવ્ય પ્રદેશમાં પોતાના મનને લેઈ જાય છે, તથા ઘણા વિકલ્પસંકલ્પોને રોધવા સમર્થ થાય છે. અજપાન્તપથી સાધુયોગી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરે છે અને મનને પોતાના તાબામાં રાખવા સમર્થ થાય છે, તથા સંકલ્પની સિદ્ધિસન્નુષ્ઠ ગમન કરે છે. સાધુયોગી અજપાન્તપની આ પ્રમાણે જપમાત્રા ગણે અને અન્ય શું કરે તે દર્શાવે છે. ડાળીનાસિકાને ઝંગા કથે છે. અને જમણી નાસિકાને યમુના કથે છે. ઈડા અને પિંગલા એ બે નાસિકાઓ સાથે વહે છે તેને સુષુમ્ણા કહે છે અને યોગની પરિભાષાએ તે સરસ્વતિ કથાય છે. ઈડા પિંગલા અને સુષુમ્ણાની ઉપર જલધારા વહે છે. કોઈ તેને અમૃતધારા કથે છે. ખેચરી મુદ્રા કરનાર તે અમૃતબિન્દુઓને ગ્રહણ કરે છે. ડાળી અને જમણી નાસિકાનો વાયુ તથા સુષુમ્ણાનો રોધ થતાં સાધુયોગી બ્રહ્મરન્ધ્રમાં પ્રવેશ કરે છે, અર્થાત્ તે પરમાત્મજ્ઞાનમાં પ્રવેશ કરે અને ત્યાં સમતારૂપ અમૃતધારામાં સ્નાન કરીને મગ્ન બને છે. ખરેખર બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સ્થિરતા થતાં આનન્દામૃતધારાનો અનુભવ પ્રકટે છે. આત્મબન્ધુઓ ! આત્માના શુદ્ધ ગુણો પૈકી એક ગુણમાં લીન થઈ જાઓ, અર્થાત્ પોતાના આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો ખરેખર બ્રહ્મરન્ધ્રમાં છે, તેજ આત્મા હું છું, એવા ઉપયોગમાં કલાકોના કલાકોપર્યન્ત સ્થિર થઈ લીન થઈ જાઓ; એટલે “ અઘર વહે જલધારા ” એનો અનુભવ તમો પોતે પ્રાપ્ત કરી શકશો. ઈડા પિંગલા અને સુષુમ્ણા

(૧૧૦)

નાડીમાંથી પ્રાણુવાયુનો રોધ થાય છે અને બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સમાધિ લાગે છે ત્યારે, અમૃતધારાનો અનુભવ આવે છે. આત્માની અન્તરમાં જ્યોતિ હોય છે. વંકનાલથી બ્રહ્મરન્ધ્રમાં ગમન કરવાનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે. બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સ્થિરતા કરવા માટે વંકનાલના મૂલ આધારચક્રથી ચડાય છે. આધારચક્રથી બરોડના હાડકાના મધ્ય ભાગ, વા પશ્ચિમદિશાની ખડકીના વા મેરૂંડના મધ્યભાગમાં થઈને પ્રાણુવાયુ, ઉપર બ્રહ્મરન્ધ્રમાં ગમન કરે છે. મેરૂંડની આધમાં આધારચક્ર આવેલું છે, ત્યાંથી આગળનાં પાંચ ચક્રનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે. આધારચક્રની પાસે અને સ્વાધિષ્ઠાનચક્રની પાસે કુંડલી છે. કુંડલીનું ઉત્થાન થતાં મેરૂંડમાં પ્રાણુવાયુનો પ્રવેશ થાય છે અને મેરૂંડમાં પ્રાણુવાયુનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે કંઈક પોતાને ખબર પડે છે અને અનહદ ધ્વનિનું શ્રવણ થાય છે. કેવલ કુંભક પ્રાણુયામથી પૃચ્ક ભેદાય છે અને બ્રહ્મંડ વા મેરૂંડ પર્વતમાં પ્રાણુવાયુનો પ્રવેશ થાય છે. કેવલ કુંભક પ્રાણુયામથી અને કેવલ કુંભકભાવ પ્રાણુયામથી માયારૂપ કુંડલી પોતાનું સ્થાન તજી દે છે અને બ્રહ્મમાર્ગમાં, આગળ ગમન કરવા માટે રોધ કરતી નથી. કેવલ કુંભકભાવ પ્રાણુયામથી આત્માના અમૃતનું માયારૂપ કુંડલી ભક્ષણ કરતી નથી. પશ્ચાત્ તે આત્માના ભાવામૃતનો આત્માજ લોકા અને છે અને તેથી સ્વયં પરમપ્રસન્ન અને છે. આત્માની પરમ પ્રસન્નતાની અસર, વાણી-સુખ અને આંખદ્વારા બહાર પણ દેખાય છે. શ્રીમદ્ વિનયવિજયોપાધ્યાયે આ દશાનો ખરેખર અનુભવ-અમુક અંશે-લીધો હોય એમ અવબોધાય છે. પશ્ચિમદિશામાં મેરૂંડદ્વારા પ્રાણુવાયુનો બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સંચાર થતાં, હઠ સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. હઠયોગ શાસ્ત્રોની, અન્તિમદશાનું સાધ્યમિન્દુ હઠસમાધિ છે. ક્ષયોપશમભાવની હઠસમાધિ અમુક અપેક્ષાએ બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સ્થિરતા-લીનતા થએ છતે કહેવાય છે. ક્ષયોપશમભાવ સદાકાલ એકસરખો રહેતો નથી. ક્ષયોપશમભાવની સમાધિ માટે પણ તેમ અવબોધનું. હઠસમાધિની સાથે ક્ષયોપશમભાવની સમાધિનો સંબન્ધ વર્તે છે, કારણ કે કારણવિના કાર્ય હોતું નથી; દ્રવ્યવિના ભાવ હોતો નથી. પ્રાણુવાયુની સ્થિરતાની સાથે ક્ષયોપશમભાવની સમાધિનો પણ બ્રહ્મરન્ધ્રમાં આવિર્ભાવ થાય છે. બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સુરતાવડે સ્થિરતા કરવાથી અલ્પ દિવસોમાં સમાધિની ઝાંખી થાય છે. મનનો જ્યાં, રાગદ્વેષના વિકલ્પ-સંકલ્પરહિત ખરો લય થાય છે ત્યાં સમાધિભાવ પ્રકટે છે. ક્ષયોપશમભાવની સમાધિનો આધાર ખરેખર કારણ સામગ્રીઉપર છે. શરીર સ્વાસ્થ્ય, મન: સ્વાસ્થ્ય, યોગ્ય આહાર, યોગ્ય વિહાર, યોગ્ય સ્થળ

(૧૧૧)

વગેરે, કારણસામગ્રીથી સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમાધિકાળની ઉત્થાનદશામાં જગત્ની સાથે સંબન્ધ રહે છે અને સમાધિકાળમાં તો ધ્યેયવિના અન્ય વસ્તુઓની સાથે ઉપયોગભાવે સંબન્ધ પ્રાયઃ રહેતો નથી; હઠયોગની સાથે રાજયોગની સમાધિનો, ક્ષયોપશમભાવમાં સંબન્ધ હોય છે એમ અમોને અવભાસે છે. સમાધિકાળમાં પંચભૂતથી પોતાનો આત્મા છૂટો હોય છે એવો ભિન્ન ભાવ થાય છે. આવા ભેદજ્ઞાનથી આત્માની શ્રદ્ધા પ્રકટે છે અને આત્માની શ્રદ્ધા પ્રકટવાથી આત્માના ગુણો પ્રાપ્ત કરવા ખરેખરી કાળજી પેદા થાય છે, અને પશ્ચાત્ એ-ચોક્કમજાહનો રંગ લાગ્યો કદિ ટળતો નથી. આવી દશામાં રહેનાર સાધુ પોતાના ગુણોની સુરતામાં લય લગાવે છે અને શરીરમાં રહેતો છતો, શરીર-વાણી અને મનમાં નહિ પરિણુમતાં, આત્મામાં પોતાના શુદ્ધ ધર્મવડે પરિણુમ પામે છે. આવી પરમાનન્દદશામાં વિચરનાર સાધુ યોગીઓવડે જે દેશ પવિત્ર થાય છે, તે ભૂમિ પણ તીર્થરૂપ ગણાય છે. આત્માની સમાધિ પ્રાપ્ત કર્યાથી પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેથી આ સંસારમાં પુનઃ આવવું પડતું નથી. જ્યાં જ્યાં મનની સ્થિરતા થાય છે ત્યાં ત્યાં સમાધિ છે. બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સમાધિ થાય છે અને તેથી મોહની વાસનાઓથી આત્મા મુક્ત થઈને અન્તે મોક્ષસ્થાનમાં રહે છે.

જ્ઞાનાનન્દયોગી, યોગસમાધિમાં બહુ ઊંડા ઉતરીને ગંભીરતાથી સમાધિનું આભેદુષ્ સ્વરૂપ દર્શાવતા છતાં ગાયન કરે છે. યોગીએ યોગમાં ચિત્ત રમાવવું, યોગીએ ત્રિપુટીમાં ધ્યાન ધરવું, તેણે ઊંડા પિંગલા અને સરસ્વતિ નાડીનું જ્ઞાન કરવું, રેચક-પૂરક અને કુંભકરૂપ પ્રાણાયામનું સેવન કરવું; પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિના અંગોનું શાસ્ત્રોના આધારે શુદ્ધગમપૂર્વક જ્ઞાન કરવું, અને સોહું શબ્દના અર્થની સાથે સુરતા લગાવીને સમાધિ પ્રાપ્ત કરવી, તે સમાધિ; એમ જ્ઞાનાનન્દ પોતાના અનુભવને કથે છે. ગગનમંડલમાં રહેલા બ્રહ્મસ્થાનમાં સૂર્યની કાન્તિસમાન પ્રકાશ દેખાય છે. એ પ્રકાશને, ચંદ્ર કહું તો ચન્દ્ર નથી, પણ તે પ્રકાશ કરતાં પણ જુદા પ્રકારનો છે, તેમજ સૂર્યના પ્રકાશ કરતાં પણ તે જુદા પ્રકારનો છે. તેને દીપક કહું પણ તે દીપક નથી, કારણ કે તેલ અને શિખાસહિત દીપક હોય છે અને બ્રહ્મરન્ધ્રમાં થતો પ્રકાશ તો તેનાથી જુદા પ્રકારનો છે. ત્યાં તો ઝગમગ ઝગમગ-ઝળહળ ઝળહળ જ્યોતિ વિલસી રહી છે. વાદળાં અને વાયુવિનાના શૂન્ય મંડળમાં (ગગનમંડળમાં) જ્યોતિ ઝળકી રહી

(૧૧૨)

છે અને તે દેખાય છે; એમ જ્ઞાનનન્દ યોગી કથીને એવું દર્શાવે છે કે, પાંચ તત્ત્વ આખા જગત્માં આપી રહ્યાં છે; તેનાથી ભિન્ન આત્મ-તત્ત્વની જ્યોતિ ઝળકી રહી છે. પંડિત અને હુકવાદીઓ ત્યાં આગળ યાકી જાય છે. તેઓ પોતાના પક્ષમાં લપટાઈ ગએલા છે. આહવા પંડિતોનું અક્ષરાતીત, તર્કાતીત એવી આત્મજ્યોતિની આગળ કંઈ ચાલી શકતું નથી, અર્થાત્ તેઓ આત્માની જ્યોતિને પ્રાપ્ત કરવાને શાખ્દ વા તર્ક શાસ્ત્રોથી સમર્થ થતા નથી. ગગનમંડલમાં આત્માની નિર્ભળ જ્યોતિને આત્મા પોતેજ દેખે છે અને પોતે જાણે છે તેથી તેની અન્યને (તે દશામાં નહિ આવનારને) સમજણુ આપી શકાતી નથી, તેમજ તેને તેની પ્રતીતિ થતી નથી. જેને સમાધિમાં આત્મજ્યોતિનાં દર્શન થાય છે તેજ આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે અને તેનાથી થતા અનન્તગુણુ સહજનન્દ ભોગવી શકે છે. આત્માની સમાધિમાં આત્માની જ્યોતિનાં દર્શન થતાં ઘર ઘરની આશા ભ્રમણુ ટળી જાય છે અને એક પોતાના આત્મામાં દૃઢ વિશ્વાસ રહે છે. આહવાનાં સર્વ વાસનાઓનાં બંધનો પોતાની મેળે છૂટી જાય છે. હિમાલયના અરુન્ધના ઢગલાઓને કંઈ અગ્નિ સળગાવીને પિંગાળી શકાય નહિ, પરન્તુ જ્યારે વૈશાખમાસમાં સૂર્યનો અત્યંત તાપ પડે છે ત્યારે તે જદી ઓગળી જાય છે, તે પ્રમાણે આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોમાં સંબન્ધ પામેલી મોહની વાસનાઓને વ્યાકરણુ-ન્યાય વા અન્ય ધર્મશાસ્ત્રોના અભ્યાસ, અને સ્વાધ્યાયમાત્રથી હુકાની શકાતી નથી, પણુ સમાધિદ્વારા-આત્માની જ્યોતિનાં દર્શનથી અને આત્મસમાધિમાં વારંવાર રમણુતા કરવાથી, મોહ, અજ્ઞાન વગેરે કર્મબન્ધનોનો ત્વરિત ક્ષય કરી શકાય છે અને પોતાના આત્માની મુક્તદશાનો આનન્દ-ખરેખર દેહમાં છતાં મુક્તની પેઠે-ભોગવી શકાય છે. જ્ઞાનનન્દયોગી કથે છે કે, “ સમાધિમાં આત્મ-જ્યોતિનાં દર્શન કરીને હું તો હર્ષ પામ્યો છું. ”

આ પ્રમાણે ઘણુ જૈનયોગીઓએ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી યોગમાર્ગ પ્રાપ્ત કરીને આત્મજ્યોતિનાં દર્શન કર્યું છે અને આત્માના સહજનન્દનો ભોક્તા થયા છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી યોગમાર્ગમાં પ્રવેશ કરનારાઓ કદિ મોહના સંબન્ધોમાં ફસાતા નથી, અને પામેલી ભૂમિકા સ્થિર કરીને આગળ વધવા સમર્થ થાય છે. યોગમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થએલો મનુષ્ય, પુનઃ અન્યલવમાં યોગમાર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે; કારણુ કે તેના હૃદયમાં પડેલા યોગના સંસ્કારો પાછા તેને યોગના માર્ગપર લાવી મૂકે છે. તે સંબન્ધી એક કહેણી છે કે,

(૧૨૩)

દુહો.

મક્તબીજ પલટે નહિ, જાણે જુગ અનન્ત ।

અંબનીચ ઘર અવતરે, અન્ત સન્તકો સન્ત ॥ ૧ ॥

ભગવદ્ગીતાના યોગાધ્યાયમાં કહ્યું છે કે, “યોગબ્રહ્મ સ્વર્ગમાં જાય છે અને ત્યાંથી તેવા પવિત્ર જ્ઞાનીઓ, લક્ષ્મીમન્ત ગૃહસ્થોના ઘેર ઉત્પન્ન થાય છે અને અન્તે પુનઃ યોગમાર્ગને પામી,—શુર અને સામગ્રી પ્રાપ્ત કરીને સર્વ અન્ધનથી મુક્ત થાય છે.” આર્યાવર્તમાં પૂર્વે યોગમાર્ગનું દરેક વર્ણુ સારી રીતે અવલંબન કરતી હતી. હાલ યોગમાર્ગના સેવનવિના આર્યાવર્તની અધોગતિ શ્રેષ્ઠી અવગોઠાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન પામીને યોગમાર્ગમાં આગળ વધી શકાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી યોગપર્વતની બ્રહ્મગુફામાં સહેજે પ્રવેશ થાય છે, માટે યોગીઓએ અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિપૂર્વક યોગમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવો એમ અમારાથી સૂચના કરાય છે. ગમે તેવા રાગદ્વેષના પ્રસંગોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનથી યોગી પોતાના વિચારોમાં અરુગ અને શુદ્ધાધ્યવસાયવાળો રહી શકે છે. જેમ જેમ શુદ્ધાધ્યવસાયની વૃદ્ધિ થાય છે તેમ તેમ અશુભકર્મની નિર્જરા થાય છે અને શુભકર્મનો અન્ધ પડે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી, હું આત્મા છું એવો અનુભવ થતાં ચારિત્રયોગમાર્ગમાં પ્રવેશ થાય છે. ચારિત્રયોગની ઉપાસના કરતાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની પરિપક્વતા થાય છે. મહામુનિયો જણાવે છે કે, “બાહ્ય અને અભ્યન્તર ચારિત્ર પામતાં શુદ્ધાત્મજ્ઞાનનો રસ પ્રકટે છે. સદાચારો પાળવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનો શુદ્ધ ભાવ પ્રકટે છે.”

આગમોના શ્રવણુ વાચન અને મનનથી સત્યાધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રકટે છે. પંચમહાવ્રતધારી મુનિયોના હૃદયમાં ખરેખર આવો ઉત્તમ અધ્યાત્મામૃતરસ રેણાય છે, અને તેથી તેઓ જગતના જીવોને તારવા માટે સમર્થ થાય છે, તેમજ પરમાત્મપદ પામવા માટે સમર્થ થાય છે. ગૃહસ્થો તો મુનિરાજોની સેવાથી પોતાના અધિકારપ્રમાણુ-અમુકાંશે અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયને જોઈ માને છે તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનની ખરી દશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્માની ઉન્નવલતા વૃદ્ધિ પામે છે. અન્ય દર્શનીઓ, એટલે વેદાન્તજ્ઞાનીઓ વગેરે પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનની મહત્તા દર્શાવે છે.

આત્માનં રથિનં વિદ્ધિ-શરીરં રથ મેવ ચ, ।

બુદ્ધિં તુ સારથિં વિદ્ધિ-મનઃ પ્રગ્રહમેવ ચ ॥

કઠ૦

બ. ઉ. ૧૫

(૧૧૪)

इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान् , ।
 आत्मेन्द्रिय मनोयुक्तं भोक्तं त्वाहुर्मनीषिणः ॥
 यस्त्वविज्ञानवान् भवत्ययुक्तेन मनसा सदा , ।
 तस्येन्द्रियाण्यवश्यानि दुष्टाश्चा इव सारथेः ॥
 यस्तु विज्ञानवान् भवति युक्तेन मनसा सदा , ।
 तस्येन्द्रियाणि वश्यानि सदश्चा इव सारथेः ॥

કઠ૦

ભાવાર્થ.—શરીરરૂપી રથ છે, અને તેમાં બેસનાર આત્મા રથી છે. યુદ્ધિરૂપી સારથિ જાણે અને મનરૂપ લગામ જાણે. ઇન્દ્રિયોરૂપી અશ્વો છે અને બાહ્ય પૌદ્ગલિક વિષયોરૂપ પ્રદેશ છે. સુષો, ઇન્દ્રિય અને મનયુક્ત આત્માને ભોક્તા કહે છે. જેમ દુષ્ટ અશ્વો સારથીને અધીન થતા નથી, તેમ જે મનુષ્ય જ્ઞાની નથી તથા એકાગ્ર ચિત્ત-વૃત્તિમાન નથી, તે ઇન્દ્રિયોને વશમાં કરી શકતો નથી. જેમ ઉત્તમ અશ્વો પોતાના સારથિના તાબે રહે છે તે પ્રમાણે જે જ્ઞાની છે અને ક્ષેત્રમાં મન જેડે છે તેના તાબામાં ઇન્દ્રિયો રહે છે.

अशब्दमरुपर्शमरूपमव्ययम् तथाऽरसं नित्यमगन्धवच्च यत् ।
 अनाद्यनन्तं महत्तः परं ध्रुवं, निचार्य्य तन्मृत्युमुखात्प्रमुच्यते ॥ कठो० ॥
 तदेजति तन्नेजति तद्दूरे तद्वन्तिके
 तदन्तरस्य सर्वस्य तदु सर्वस्यास्य बाह्यतः ॥ ईश० ॥
 यस्तु सर्वाणि भूतान्आत्मन्येवानुपश्यति ।
 सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुगुप्सते—

(વેદાન્તશાસ્ત્ર.)

શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગન્ધ અને વિનાશરહિત-નિત્ય અનાદિ અનન્ત અલંકારથી પર, ધ્રુવ એવા આત્માનો અનુભવ કરનાર મનુષ્ય, મૃત્યુના મુખમાંથી મુકાય છે. તે આત્મા ચલ છે, અને તેજ આત્મા અચલ છે. અજ્ઞાનીઓથી દૂર છે અને જ્ઞાનીઓની પાસે છે. તે સર્વ દેહોના અન્તરમાં રહે છે અને બહાર છે. પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ આત્મા એક શરીર ત્યજીને અન્ય શરીર ધારણ કરે છે, માટે તેની અપેક્ષાએ ચલ કહેવાય છે. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ કાર્મણુ શરીરની સાથે આત્મા પણ એક ભવમાંથી અન્ય ભવમાં ચાલે છે માટે ચલ કહેવાય છે. આત્માના જ્ઞાનાદિ પર્યાયોનો ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે તેની અપેક્ષાએ, આત્મા ચલ કહેવાય છે. પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષા અહણુ કરવામાં ન આવે અને એકલી દ્રવ્યાર્થિક નયની

(૧૧૫)

અપેક્ષા ગ્રહણ કરીને કહેવામાં આવે તો આત્મા અચલ છે. દરેક વસ્તુઓ મૂળ દ્રવ્યરૂપે અચલ છે અને પર્યાપની અપેક્ષાએ ચલ છે. “આત્મા દ્રવ્યપણે અચલ ન માનવામાં આવે તો તે ધ્રુવ ઠરે નહિ, અને ધ્રુવતાવિના આત્મા સત્ ઠરી શકે નહિ” એ ઉપનિષદનો અને-કાન્તદૃષ્ટિથી અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો આત્મામાં ચલત્વ અને અચલત્વ સિદ્ધ થાય છે. એકાન્તવાદથી વેદાન્તીઓ પણ એનો અર્થ સમ્યગ્દૃષ્ટિવિના બરાબર કરી શકે નહિ. સમ્યગ્દૃષ્ટિથી અનેકાન્તાર્થ ગ્રહણ કરનાર વસ્તુને સમ્યગ્ જાણી શકે છે. જે મનુષ્ય સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મામાં દેખે છે અને સર્વ પ્રાણીઓમાં પોતાના આત્માને દેખે છે તે જ્ઞાની છે, અને તે કોઈને તિરસ્કાર કરી શકતો નથી; એવો આત્મજ્ઞાની મુક્ત થાય છે. સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્માની તુલ્ય સમજનાર જ્ઞાની, સર્વ પ્રાણીઓમાં પોતાના આત્માને દેખે છે એમ અવબોધવું, તેમજ જે પોતાના આત્માતુલ્ય સર્વ પ્રાણીઓને દેખે છે તે કોઈપણ પ્રાણીને તિરસ્કાર કરવા પ્રેરાતો નથી અને તે કોઈ પ્રાણીના તિરસ્કાર પાત્રભૂત બનતો નથી. સર્વ પ્રાણીઓમાં ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ છે. જેવું પોતાના આત્માને સુખદુઃખ થાય છે તેવું અન્ય પ્રાણીઓના આત્માઓને પણ સુખદુઃખ થાય છે, એવું અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જાણવામાં આવે છે ત્યારે, સર્વ પ્રાણીઓની દયા કરી શકાય છે;—સર્વ જીવોની યતના કરી શકાય છે. એવી ઉત્તમ દશા પ્રકટતાં પોતાનું અશુભ ચિંતવનાર ઉપર પણ વૈરભાવ પ્રગટતો નથી.

અન્ય દર્શનીઓ પણ તેમના મત પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનને માન આપે છે. જૈનો સ્યાદ્વાદની અપેક્ષાએ અધ્યાત્મજ્ઞાનને સ્વીકારે છે. એકાન્તદૃષ્ટિથી અધ્યાત્મશાસ્ત્રો જે રચાયાં છે તે સમ્યક્ત્વભાવને ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થતાં નથી. સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિથી રચાયેલાં અને લખાયેલાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રોથી સમ્યક્પણે આત્મતત્ત્વ સમજાય છે અને તેથી વ્યવહાર અને નિશ્ચયનય પ્રમાણે આત્મતત્ત્વનું આરાધન થાય છે. બાહ્યદૃષ્ટિથી અવલોકતાં જે દુનિયાના પદાર્થો આનન્દમય લાગે છે તેજ પદાર્થો ખરેખર અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી અવલોકતાં નિસ્સાર લાગે છે. પદાર્થોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ તો અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી અવલોકાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી પોતાના આત્માને મોક્ષમાર્ગપ્રતિ લેઈ શકાય છે. ઉપરપ્રમાણે દર્શાવેલા વિચારો આદિ-અનેક શાસ્ત્રીય વિચારોથી અધ્યાત્મજ્ઞાનની આયશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયપણ ઉપાધ્યાયના હૃદયમાંથી નીચેપ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઉત્તમતાના ઉદ્ગારો નીકળે છે.

(११६)

कान्ताधरसुधास्वादा-धूनां यज्जायते सुखं ।
 बिन्दुः पार्श्वतदध्यात्म-शास्त्रस्वादसुखोदधेः ॥ ९ ॥
 अध्यात्मशास्त्रसंभूत-सन्तोषसुखशालिनः ।
 गणयन्ति न राजानं न श्रीदं नाऽपि वासवम् ॥ १० ॥
 यः किलाशिक्षिताध्यात्मशास्त्रः पाण्डित्यमिच्छति ।
 उरिक्षपत्यंगुलीपंगुः सस्वर्द्धमफललिप्सया ॥ ११ ॥
 दम्भपर्वतदंभोलिः सौहादीबुधिचन्द्रमाः ।
 अध्यात्मशास्त्रमुत्ताल-मोहजालवनानलः ॥ १२ ॥
 अध्वाधर्मस्यसुस्थःस्यात्पापचौरःपलायते ।
 अध्यात्मशास्त्रसौराज्ये नस्यात्कश्चिदुपप्लवः ॥ १३ ॥
 येषामध्यात्मशास्त्रार्थ-तत्त्वं परिणतं हृदि ।
 कपायविषयावेशक्लेशस्तेषां न कर्हिचित् ॥ १४ ॥
 निर्दयः कामचण्डालः पण्डितानपि पीडयेत् ।
 यदि नाध्यात्मशास्त्रार्थं, बोधयोधकृपाभवेत् ॥ १५ ॥
 विषवल्लिसमां तृष्णां, वर्धमानां मनोवने ।
 अध्यात्मशास्त्रदात्रेण छिन्दन्तिपरमर्षयः ॥ १६ ॥
 वनेवेश्मधनदौस्थे, तेजोध्वान्तेजलंमरौ ।
 दुरापमाप्यतेधन्यैः, कलावध्यात्मवाङ्मयम् ॥ १७ ॥
 वेदान्यशास्त्रवित्केशं, रसमध्यात्मशास्त्रवित् ।
 भाग्यभृद् भोगमाप्नोति, वहतेचन्दनंखरः ॥ १८ ॥
 सुजास्फालनहस्तास्य, विकाराभिनयाःपरे ।
 अध्यात्मशास्त्रविज्ञास्तु, वदन्यविकृतेक्षणाः ॥ १९ ॥
 अध्यात्मशास्त्रहेमाद्रि, मथितादागमोदधेः ।
 भूयांसिगुणरत्नानि, प्राप्यन्तेविभुधैर्नकिम् ॥ २० ॥
 रसोभोगावधिःकामे, सद्मक्षयेभोजनावधिः ।
 अध्यात्मशास्त्रसेवाया, रसोनिर्वधिःपुनः ॥ २१ ॥
 कुतर्कग्रन्थसर्वस्व, गर्वज्वरविकारिणी ।
 एतिहङ्गिर्मलीभाव, मध्यात्मग्रन्थभेषजात् ॥ २२ ॥
 धनिनांपुत्रदारादि, यथासंसारवृद्धये ।
 तथापाण्डित्यदत्तानां, शास्त्रमध्यात्मवर्जितम् ॥ २३ ॥
 अध्येतव्यं तदध्यात्म, शास्त्रं भाष्यं पुनः पुनः ।
 अनुष्ठेयस्तदर्थंश्च, देयोयोग्यस्यकस्यचित् ॥ २४ ॥

(अध्यात्मसार.)

(૧૧૭)

ભાવાર્થ:—કાન્તાના અધરામૃતના આસ્વાદથી યુવકોને જે સુખ થાય છે તે સુખ તો અધ્યાત્મશાસ્ત્રસ્વાદથી થનાર સુખરૂપ સમુદ્રની પાસે એક બિન્દુસમાન છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના વાચન, શ્રવણ, મનન અને પરિશીલનથી ઉત્પન્ન થનાર સંતોષસુખમાં મસ્ત બનેલા મહાત્માઓ, રાજા ધનદ અને ઇન્દ્રને પણ હિસાબમાં ગણુતા નથી. કોઈ પંચુ કલ્પવૃક્ષફલની ઇચ્છાએ આંગળી ઉઘી કરે છે પણ તે જેમ વ્યર્થ જાય છે, તેમ જે મનુષ્યે અધ્યાત્મશાસ્ત્રને અલ્યાસ કર્યો નથી અને પાંડિત્ય ઇચ્છે છે તે પણ વ્યર્થ થાય છે. દંભરૂપ પર્વત ભેદવાને માટે વજ્રસમાન, મૈત્રીભાવનારૂપ સાગરની વૃદ્ધિ કરવા ચંદ્રસમાન, મોહજલરૂપ વનને બાળવા અગ્નિસમાન, અધ્યાત્મશાસ્ત્ર છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રથી ઉત્પન્ન થનાર અધ્યાત્મજ્ઞાનને જેટલી ઉપમાઓ આપવામાં આવે તેટલી ન્યૂન છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રનું સૌરાજ્ય પ્રવર્તતે છેતે, ધર્મને માર્ગ સ્વસ્થ થાય છે. ધર્મમાર્ગમાં પ્રવર્તતાં મોહના સુભટોનું પ્રાબલ્ય ચાલતું નથી અને મોહસુભટોવડે કરાયલા ઉપદ્રવોનો પણ નાશ થાય છે. પાપરૂપ ચોર તો પલાયન કરી જાય છે. જે મનુષ્યોના હૃદયમાં અધ્યાત્મશાસ્ત્ર પરિણામ પામ્યું છે, તેઓને કષાયવિષયાવેશ કલેશ કદાપિ હોતો નથી. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનું વાચન શ્રવણ એ એક જુદી વાત છે અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રોપ્રમાણે હૃદયનું, અધ્યાત્મભાવે પરિણમતું થતું એ એક જુદી વાત છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો વાંચીને અધ્યાત્મપરિણતિવાળું હૃદય કરવામાં આવે છે તો અધ્યાત્મની મહતાનો હૃદયમાં અનુભવ આવી શકે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો ખરેખર હૃદયમાં અધ્યાત્મપરિણતિ ઉત્પન્ન કરાવે છે અને જ્યારે હૃદયમાં અધ્યાત્મપરિણતિ પ્રગટે છે ત્યારે, કષાયો અને વિષયોનો આવેશ અને તે સંબન્ધી કલેશ મન્દ પડતો પડતો સર્વથા પ્રકારે કલેશ ટળે છે. કષાયો અને વિષયોના આવેશોને ટાળવા હોય તો અધ્યાત્મશાસ્ત્રો કહે છે કે, અમારી ઉપાસના કરો અને અધ્યાત્મવિચારોને હૃદયમાં ભરી દેઈને હૃદયમાં ખૂબ ઉંડા, અધ્યાત્મજ્ઞાનના સંસ્કાર પાડો.

જો અધ્યાત્મશાસ્ત્રના અર્થ બોધરૂપ યોદ્ધાની કૃપા ન હોય તો નિર્દય કામરૂપ ચંડાલ, એ ખરેખર, પંડિતોને પણ પીડે છે અને તેઓને પોતાના દાસ બનાવે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્ર એ સૂર્યના પ્રકાશરૂપ છે; ત્યાં અંધકારમાં ઉત્પન્ન થનાર કામ ચંડાલ આવી શકતો નથી. અધ્યાત્મશાસ્ત્રથી હૃદયમાં ઉત્પન્ન થએલી શુદ્ધ પરિણતિના બળ આગળ કામના વિચારો ટકી શકતા નથી. મનરૂપ વનમાં વૃદ્ધિ પામનારી વૃષ્ણારૂપ વિષવહિને, મહર્ષિયો-અધ્યાત્મશાસ્ત્રરૂપ દાતરડાવડે છેદી

(૧૧૮)

નાંખે છે. તૃષ્ણારૂપ વિષની વહિતું ઉત્પત્તિસ્થાન મન છે અને તે અજ્ઞાનરૂપ વાયુથી પોષાય છે. દરેક પ્રાણીને અજ્ઞાનાવસ્થામાં અનેક પ્રકારની તૃષ્ણા પ્રગટે છે અને તે પ્રતિક્ષણ વધતી જાય છે. સાગરને અન્ત આવે છે, પણ તૃષ્ણાનો પાર આવતો નથી. તૃષ્ણા એ સંસાર પ્રવૃત્તિચક્રની જનની છે. તૃષ્ણાની વિષવહિનાં ક્ષણે પણ વિષમય હોય છે અને તેમાંથી વહેતો એવો રસ પણ વિષરૂપ હોય છે. જેના દૃઢ્યમાં તૃષ્ણારૂપ વિષવહી નથી, એવા મહાપુરૂષના દૃઢ્યની સ્વચ્છતા જુદા પ્રકારની હોય છે. જેના હૃદયમાં તૃષ્ણારૂપ વિષવહિ નથી તેને કોઈની સ્પૃહા નથી અને તેની આગળ કોઈ, દુનિયાનો ચક્ર-વર્તિ-ઇન્દ્ર-અન્દ્ર-પણ મહાન નથી. મનુષ્યનું શરીર ઘસાય છે; કૃષ્ણ કેશ ટળીને શ્વેત કેશ થાય છે પણ અજ્ઞાનયોગે તૃષ્ણા ટળતી નથી. સત્તા, પદવી, અને ધન વગેરેની તૃષ્ણાએનો કદી અન્ત આવતો નથી અને તૃષ્ણાનો નાશ થયાવિના સંતોષ પ્રાપ્ત થતો નથી, અને સંતોષ-વિના ખરા સુખની આશા રાખવી એ તો વ્યર્થ છે. ગરીબ વા ધનવંતને તૃષ્ણાના વિષપ્રવાહમાં વહેતાં કદી સુખની ઝાંખી થતી નથી. તૃષ્ણાનો આદર ખરેખર અજ્ઞાનાવસ્થામાં થાય છે. અજ્ઞાની મનુષ્યે સુખની લાલચે તૃષ્ણાને દેખીની પેઠે પૂજે છે અને તૃષ્ણારૂપ હોળીમાં પોતે પતંગીઆની પેઠે ખળીને ભસ્તીભૂત થઈ જાય છે. તૃષ્ણાનો નાશ કદી બાહ્યદષ્ટિથી થવાનો નથી. જ્ઞાની પુરૂષે જણાવે છે કે, તૃષ્ણારૂપ વિષવહીતું છેદન કરવું હોય તો અધ્યાત્મશાસ્ત્રરૂપ દાતરડાને ઝહણુ કરો અને તેવડે તૃષ્ણાવહીને છેદી નાખો.

વનમાં ઘર, દુઃખી અવસ્થામાં ધન, અંધકારમાં પ્રકાશ, અને મરૂદેશમાં જેમ જલ પ્રાપ્ત થવું દુર્લભ છે; તેમ શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાય કથે છે કે ‘ આ કલિકાલમાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રની પ્રાપ્તિ થવી તે પણ દુર્લભ છે. ’

આ કલિયુગમાં પાપપ્રવૃત્તિમય અને પાપમય પ્રવૃત્તિવડે સાધ્ય થતી એવી ક્ષણિક બાહ્યોત્તરિ અર્થે, દુનિયા પાપમય પ્રવૃત્તિશાસ્ત્રોને લખે છે, વાંચે છે, ભણે છે અને તે શાસ્ત્રોની ઉપાસના કર્યા કરે છે અને તેવાં પાપપ્રવૃત્તિમયશાસ્ત્રોને પ્રકટાવવા માટે લેખકોને ઉત્તેજન આપે છે. જ્યાં ત્યાં બાહ્યપ્રવૃત્તિના ભણકારા થયા કરે છે અને તે તરફ લોકોની-પાંચે ઇન્દ્રિયોની અને મનની-પ્રવૃત્તિ રાત્રિદિવસ થયા કરે છે; એવું અનુભવમાં આવે છે. મનુષ્યો પાપમય પ્રવૃત્તિયોના હેતુઓમાં ઉત્તરિનો માર્ગ છે એવું બાહ્યદષ્ટિથી દેખીને, ગાંડાઓની પેઠે બાહ્યપ્રગતિમાર્ગમાં

(૧૧૯)

દોડ્યા કરે છે અને તેમાં ન રસ છતાં રસ માનીને 'કૂતરૂં હાડકું ચૂસે છે તેની પેઠે,' બ્રાંતિથી મથ્યા કરે છે. જે નથી તેને પોતાનું કલ્પીને અન્ય જીવોના પ્રાણો ચુસીને પોતાના આત્માને સાન્નિપાતિકની પેઠે સુખ આપવા મથ્યા કરે છે. પ્રવૃત્તિમય શાસ્ત્રોના વાચનમાં લોકો આંખો ખોઈને ચદમાં ધારણુ કરે છે, અને મનની માથાકૂટ કરીને મનને યન્ત્રની પેઠે પ્રવર્તાવ્યા કરે છે. શૃંગારરસ આદિ-જેમાં છે એવાં અશુભ રસવાળાં શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરીને, દુનિયા સ્વપ્નસુખની મોજને અનુભવી, ક્ષણમાં દુઃખના નિઃસાસા નાંખે છે; તોપણ વિષના કીડાની પેઠે પાપમય પ્રવૃત્તિશાસ્ત્રોમાંજ સુખ શોધ્યા કરે છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે, આ કલિકાલમાં જણાવેલાં દૃષ્ટાંતોની પેઠે અધ્યાત્મશાસ્ત્રની દુર્લભતા છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે, તેમજ અધ્યાત્મશાસ્ત્રો તરફ રૂચિ થવી પણ દુર્લભ છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો સમજવાં દુર્લભ છે, તેમજ અધ્યાત્મશાસ્ત્રોને સમજાવનારા મહાપુરૂષો પણ વિરલા છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રની પ્રાપ્તિ થવી એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. અલ્પકાળમાં મુક્તિ જનાર આત્માને અધ્યાત્મશાસ્ત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેની અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં શ્રદ્ધા થાય છે, તથા તે પ્રમાણે તેનું વર્તન થાય છે. બાહ્યશાસ્ત્રો કરતાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રોની સંખ્યા અલ્પ છે. બાહ્યશાસ્ત્રોથી ધૂમકેતુઓની પેઠે લોકોને અભ્યુદય તથા અરત થાય છે. આશ્રવની વૃદ્ધિ કરનારાં શાસ્ત્રોની ઉત્પત્તિ તો સહેજે થાય છે અને તે તરફ પ્રવૃત્તિ પણ સહેજે થાય છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો તો તીર્થરૂપ છે અને તેની ઉત્પત્તિ ખરેખર તીર્થકરોથી થાય છે અને તેનાથી થતો ઉદય સદાકાલ કાયમ રહે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોથી શાન્ત રસ પોષાય છે; શાન્ત રસ ખરેખર સર્વરસનો રાજ છે. તેનું પાન કરનારાઓ ખરેખર અમર થાય છે. જે સુખ સદા રહે છે એવા સુખને, અધ્યાત્મશાસ્ત્રના ઉપાસકો પામે છે. તેઓના મનમાંથી પાપના વિચારો ટળવા માંડે છે અને હૃદયરૂપ ભારતક્ષેત્રમાં, દયારૂપ ગંગાનદીને પ્રવાહ વહેવા માંડે છે, તેથી તેઓ પોતાની ખરી પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરીને તીર્થરૂપ પોતે બને છે અને પોતાના સમાગમમાં આવનારાઓને પણ તીર્થરૂપ બનાવે છે.

ચાર વેદ અને અન્ય શાસ્ત્રના જાણનારાઓ બાહ્યપ્રવૃત્તિથી કલેશ પામે છે અને આનન્દરસને તો અધ્યાત્મશાસ્ત્રવેત્તાઓ પામે છે. ભાગ્યશાલી લોગને તો પામે છે અને રાસભતો ચન્દનનો ભારજ ઉંચકી જાણે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રવિના સહજાનન્દરસ પરખાતો નથી. બાહ્યપદાર્થોનું જ્ઞાન આપનારાં શાસ્ત્રોથી ખરો આનન્દરસ પરખાતો

(૧૨૦)

નથી. બહોતેર કળાનાં શાસ્ત્રોને અભ્યાસ કરવામાં આવે તોપણ, અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના આનન્દ મળવાનો નથી. સત્યાનન્દરસની દિશા દર્શાવનાર અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનું પરિશીલન એજ ખરેખરું કર્તવ્ય છે. હોમ વગેરે અનેક કર્મો કરવાથી કંઈ આત્માને ખરો આનન્દ અનુભવાતો નથી.

ભુજનું આરક્ષણ તેમજ હસ્તસુખના વિકાર આદિ નાટક-અભિનયો કંઈ સત્યસુખની દિશા દર્શાવતા નથી, તેમજ હાસ્થાદિ ચેષ્ટાવાળા ભોગી પુરૂષો વિકારજન્ય આનન્દ ભોગવવા પ્રયત્ન કરે છે અને સુખાદિની વિકારજન્ય ચેષ્ટાઓ કરે છે પણ તેમાં તેઓ અન્તે ઠગાય છે અને સત્યસુખથી દૂર રહે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રવેત્તાઓ તો ચક્ષુઆદિની વિકારિક ચેષ્ટાવિના બોલે છે. ભોગીની વિકારચેષ્ટાઓમાં તેમને ભ્રાન્તિ લાગે છે. અંગવિકાર ચેષ્ટાજન્ય સુખ તો એક ક્ષણમાત્ર ભાસે છે અને અન્તે હતું ન હતું થઈ જાય છે. નાટક વગેરેમાં પ્રેક્ષકોને આનન્દ આપનારી અનેક ચેષ્ટાઓ થાય છે, તથાપિ અધર્મનત પ્રેક્ષકોને અને નાટકીયાઓને સત્યસુખ થયેલું જણાતું નથી. મૂઠ જીવો તેની વિકારિક-શૃંગારિક ચેષ્ટાઓમાં મૃગજલની પેઠે સુખની ભ્રાન્તિ ધારણુ કરી મનથી ટોડ્યા કરે છે અને અન્તે અબ્જલસ્તનની પેઠે નિષ્ફલતાને દેખે છે, છતાં હાર્યો જીગારી બમણું રમે તેની પેઠે વારંવાર તેમાં ને તેમાં વિષ્ણાના ક્રીટકની પેઠે રાચ્યા માચ્યા રહે છે. શૃંગારિક રસની ચેષ્ટાઓથી સત્યાનન્દ કોઈને પ્રાપ્ત થયો નથી અને થનાર નથી, માટે અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરીને સત્યસુખની શોધ કરીને તેમાં મસ્ત બનવું એજ લેખકનું હાર્દ છે.

કામમાં જે રસ પડે છે તે ભોગવતાં સુધી મધુર જણાય છે, તેમ જમતાં સુધી ઉત્તમ ભોજનમાં રસ પડે છે, પણ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સેવાથી ઉત્પન્ન થનાર આનન્દરસની તો અવધિજ નથી. દુનિયામાં સર્વ પ્રકારના ક્ષણિક જડપદાર્થો સત્યસુખ દેવા સમર્થ થતા નથી. વિશેષાવશ્યકમાં, સાંસારિક ભાવોથી ખરું સુખ રહેતું નથી, તે વિધે નીચે મુજબ દર્શાવ્યું છે.

નમ્નઃ પ્રેતહ્વાલિષ્ટઃ ક્ષણન્તીસુપગૃહ્ણતામ્ ।

ગાઢાગ્રાસિતસર્વાઙ્ગઃ સ સુહૃદી રમતે કિલ ॥ ૩ ॥

ઔત્સુક્યમાત્રમવસાદયતિપ્રતિષ્ઠા ।

ક્ષિન્નાતિ લબ્ધપરિપાલનવૃત્તિરેવ ॥

નાતિશ્રમાપગમનાથ યથા શ્રમાય ।

રાજ્યં સ્વહસ્તગતદ્વન્ડમિવાતપત્રમ્ ॥ ૨ ॥

(૧૨૧)

મુક્તાઃશ્રિયઃસકલકામદુઘાસ્તતઃ કિં ।
 સુપ્રીણિતાઃપ્રણયિનઃ સ્વચ્ચનૈસ્તતઃ કિં ॥
 દત્તં પદં શિરસિ વિદ્વિષતાં તતઃ કિં ।
 કલ્પંસ્થિતંતનુમૃતાંતનુમિસ્તતઃ કિં ॥ ૩ ॥
 હૃત્યંનકિઞ્જિદપિ સાધનસાધ્યજાતં ।
 સ્વમેન્દ્રજાલસદૃશં પરમાર્થશૂન્યમ્ ॥
 અત્યન્તનિર્વૃત્તિકરંચદપેતબાધં ।
 તદ્દશ્વહવાઙ્છત્તજના યદિ ચેતનાસ્તિ ॥ ૪ ॥
 (વિશેષાવશ્યક.)

આ શ્લોકોનો ભાવાર્થ હૃદયમાં મનન કરીને ધારવામાં આવે તો,
 અધ્યાત્મશાસ્ત્રોએ દર્શાવેલ સત્યસુખની દિશામાં આત્માનું ગમન થાય.
 વિષયનું સુખ તે પરમાર્થથી જોતાં દુઃખજ છે.

વિસયસુહંદુલ્લંચિય, દુક્ષ્વપડિયારભોતિગિચ્છન્વ
 તં સુહસુવયારાભો, નડવયારોવિણાતચ્ચં ॥

(વિશેષાવશ્યક.)

વૈષયિક સુખ તે વસ્તુતઃ દુઃખજ છે, કારણ કે તે દુઃખના પ્રતિ-
 કારરૂપ છે. માટે દુષ્ટ અર્થ આદિની ચિકિત્સાની પેઠે વિષયપદાર્થોમાં
 સુખનો ઉપચાર છે અને ઉપચાર તે વસ્તુતઃ સત્ય હોતો નથી.
 ઔપચારિક વિષયસુખ તે વસ્તુતઃ સુખજ નથી, અર્થાત્ દુઃખરૂપજ
 છે. અધ્યાત્મભાવમાં રમતા એવા મુનિને સત્યસુખ અહીંયાં થાય છે.

નિર્જિંતમદમદનાનાં, વાક્કાયમનોવિકારરહિતાનામ્-
 વિનિવૃત્તપરાશાનામિહૈવ મોક્ષઃ સુવિહિતાનામ્ ॥ ૧ ॥

(વિશેષાવશ્યક.)

જેઓએ કામ, અને અહંકારનો જય કર્યો છે, અને વાહી કાચ
 અને મનના વિકારરહિત થઈ જેઓએ પરની આશાઓને દૂર કરી છે,
 એવા સુવિહિત મુનિઓને શરીર છતાં અત્ર મોક્ષ છે.

જે સંસારમાં આનન્દ માનનાર છે તે દેહ અને ઇન્દ્રિયોની પેલી-
 પાર રહેલું આત્મિકસુખ દેખવા તથા અનુભવવા સમર્થ થતો નથી.
 પુણ્યથકી જે સુખ થાય છે તેના કરતાં આત્માનું સહજસુખ ભિન્ન
 છે, માટે મુક્તિમાં ખરેખર દેહ અને ઇન્દ્રિયદ્વારા ભોગવાતા એવા
 પુણ્યજન્ય સુખથી ભિન્ન-નિત્ય અને સ્વાભાવિક સુખને, સિદ્ધ પરમાત્મા
 ભોગવે છે. ઉપરના શ્લોકોથી અને અનુભવથી સિદ્ધ થાય છે કે,
 ભ. ઉ. ૧૬

(૧૨૨)

અધ્યાત્મશાસ્ત્રજન્ય આનન્દરસની અવધિ નથી. જેઓ અધ્યાત્મશાસ્ત્રદ્વારા આત્માના અનુભવમાં ઉંડા ઉતરી ગયા છે તેઓ અધ્યાત્મસુખની લહેરીયો અનુભવે છે, અને તેઓને આત્મસુખની પ્રતીતિ થાય છે, તેથી તેઓ આહ ઋદ્ધિ, સત્તા, અને પદવી વગેરેની ઉપાધિથી મુક્ત થઈ શરીરમાં સ્થિત આત્માના ધ્યાનમાં મસ્ત થાય છે અને દુનિયાના ભાવોને મિથ્યા દેખે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો કહે છે કે, “હે દુનિયાના મનુષ્યો! તમો અમારી પાસે આવો; અમો તમારા ત્રિવિધતાપોને હરીને નિરવધિ સુખમાં મગ્ન કરી દેઈશું.” અમારામાં શ્રદ્ધા રાખો.

શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી કહે છે કે, કુતર્કવાળા શાસ્ત્રોના સર્વસ્વ ગર્વજ્વરથી વિકારવાળી અનેલી એવી દૃષ્ટિ તે ખરેખર અધ્યાત્મશ્રુત્યરૂપ ઔષધના પ્રયોગથી નિર્મલ બને છે. વ્યાકરણ અને કેવલ ન્યાયશાસ્ત્રો વગેરેના અભ્યાસીઓ ગર્વ ધારણ કરે છે અને તેઓ વિવાદોમાં કલેશ ફેલને પ્રાપ્ત કરે છે. અન્ય શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી પંડિતો અભિમાન ધારણ કરે છે અને તેઓની દૃષ્ટિમાં રાગદ્વેષની મહીનતા રહે છે. સરલભાવ અને સર્વ જીવોની સાથે શુદ્ધપ્રેમ અને સર્વમાં આત્મદૃષ્ટિ ધારણ કરવી ઇત્યાદિ શુભોચી, આહશાસ્ત્રોના વિદ્વાનો દૂર રહે છે અને તેથી તેઓની દૃષ્ટિમાં વિકાર રહે છે. આહપદાર્યો, ભાષાઓ અને કુતર્કના અભ્યાસી પંડિતોની દૃષ્ટિની મહીનતાનો નાશ કરનાર ખરેખર અધ્યાત્મશાસ્ત્રો છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો કહે છે કે, દૃષ્ટિમાં રહેલી રાગદ્વેષની મહીનતાનો અમો નાશ કરવા સમર્થ છીએ. અહંકારનો નાશ કરીને મનુષ્યોને પોતાના આત્માનું અમે ભાન કરાવીએ છીએ, માટે દુનિયાના લોકો! તમો પોતાની દૃષ્ટિની નિર્મલતા પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા હો તો અમારી પાસમાં આવો અને અમારામાં રહેલું અપૂર્વ સૌન્દર્ય અવલોકો. અમારામાં આવેખાયેલા અપૂર્વભાવોવડે તમારા હૃદયને રંગો, અને પશ્ચાત્ જીવો કે અમારામાં કેટલી મહત્તા છે? મોટા મોટા વિદ્વાનોએ અમારો આશ્રય લીધો છે અને તેઓ પોતાના આત્માને દેખવા સમર્થ બન્યા છે. જેઓના દોષ હરવાને ઇન્દ્રો પણ સમર્થ નથી, તેવા દુષ્ટ જીવોને પણ અમોએ મોક્ષ આપ્યો છે; એમ અધ્યાત્મશાસ્ત્રો પોકારીને કહે છે. સુજ્ઞો આથી સમજી શકશો કે અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર હૃદયમાં પરિણમવાથી દૃષ્ટિની નિર્મલતા થાય છે.

“ ધનવંતોને જેમ પુત્ર, સ્ત્રીઓ આદિ સંસારની વૃદ્ધિ અર્થે થાય છે, તેમ પાંડિત્યના અહંકારમાં આવેલા વિદ્વાનોને અધ્યાત્મવિનાતાં શાસ્ત્રો સંસારની વૃદ્ધિ અર્થે થાય છે.” શ્રીમદ્ પૂજ્ય યશોવિજય ઉપાધ્યાયનું આ કથન ખરેખર ભાષા અને તર્કના પંડિતોને મનન કરવા-

(૧૨૩)

યોગ્ય છે. ખરેખર વિદ્યાનો મદ વિદ્યાનોને થાય છે.—ગૌતમસ્વામી જેવા ગણધરોને પણ પૂર્વે વિદ્યાનો મદ થયો હતો. સિદ્ધસેન દિવાકરને પણ પૂર્વે વિદ્યાનો મદ થયો હતો. ધનિકોને ધનનો મદ થાય છે; તપસ્વીઓને તપનો મદ થાય છે; ક્રિયાવાદીઓને ક્રિયાનો મદ થાય છે. ‘તપનું અછર્ણુ ક્રોધ છે અને વિદ્યાનું અછર્ણુ અહંકાર છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન જેમાં નથી એવાં શાસ્ત્રો સંસારમાં અભિમાનની વૃદ્ધિ કરાવે છે અને તેથી સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાનાં શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી ચર્ચા, અહંતા, ખંડન મંડનમાં અહંકાર અને કપટકલાની વૃત્તિ પ્રગટે છે અને તેથી વિદ્યાન પોતાના આત્માને શાંતિ આપવા સમર્થ થતો નથી. ભલે સાધુ હો વા ગૃહસ્થ હો, પરંતુ અધ્યાત્મજ્ઞાનકારક શાસ્ત્રોના અભ્યાસવિના કદી તે મુક્તિ સમુપ્પ થવાનો નથી. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના પઠનપાઠનથી આત્મામાં સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા પ્રગટે છે અને દુર્ગુણોનો નાશ કરવા અત્યંત પ્રયત્ન થાય છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો એ દિવ્ય પ્રકાશ છે; એ પ્રકાશને એકાન્ત જડવાદી-મનુષ્યરૂપ ધ્રુવક ન દેખે તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો દોષ નથી, કિન્તુ તેની દૃષ્ટિનો દોષ છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના પ્રકાશમાં ખરેખર દિવ્ય પુરૂષો રહી શકે છે અને તેઓની દિવ્ય દૃષ્ટિ ખીલે છે; માટે અધ્યાત્મશાસ્ત્ર ભણવા યોગ્ય છે અને વારંવાર અધ્યાત્મશાસ્ત્રગત ભાવો ભાવવા યોગ્ય છે.

અધ્યાત્મશાસ્ત્ર વારંવાર ચિંતવન કરવા યોગ્ય છે; અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓએ તેનો અર્થ કોઈ યોગ્યને દેવો જોઈએ. દુનિયામાં અધ્યાત્મજ્ઞાનસમાન કોઈ હિતકારક અન્ય નથી. શ્રીમદ્ યશોવિજયજીને જ્ઞાન ઉપર અત્યંત રાગ હતો. દ્રવ્યાનુયોગમાં સદાકાલ તેમનું મન રમણુ કરતું હતું. દ્રવ્યાનુયોગના ચિંતવનને તેઓ અન્તરક્રિયા માનીને તેમાં રમણુતા કરતા હતા. તેઓ જ્ઞાનની ઉત્તમતા સંખંધી કથે છે કે.—

બાહ્યક્રિયાલે બાહિરયોગ-અન્તરક્રિયા દ્રવ્યઅનુયોગ ।

બાહ્યહીનપણ જ્ઞાનવિશાલ-મલો કહ્યો મુનિવપદેશમાલ ॥

(ઉપદેશમાલા.)

ગાથા.

નાળાહિઓ વરતરં-હીનોવિહુ પવચળં પમાવંતો ॥

નયનુકરં કરિંતો સુહુવિ અપ્પાગમો પુરિસો ॥ ૧ ॥

(ઉપદેશમાલા.)

(૧૨૪)

જો જાણહ અરિહંતે—વૃક્ષગુણપઞ્જવંતેહિં ॥

સો જાણહ અપ્પાણં—મોહો સ્વલુ જાહિ તસ્સ સ્યં ॥ ૧ ॥

(પ્રવચનસારોદ્ધાર.)

ચરણ કરણપ્પહાણા—સ સમયપરસમયમુક્કવાવારા ।

ચરણ કરણસ્સસારં—ણિધ્યય સુદ્ધં ન યાણંતિ ॥

(સમ્મતિતર્ક.)

અપ્પનાણેણ મુણીહોહ ન મુણીઅરણ્ણવાસેણ ॥

(ઉત્તરાપ્પયન.)

ઇત્યાદિ સાક્ષીએ અવધોધતાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની, સર્વ પ્રકારના શાસ્ત્રોમાં શ્રેષ્ઠતા અનુભવાય છે અને તેનાથી મુક્તિનો પૂર્ણાનુભવ પ્રગટે છે; એમ અનુભવાય છે.

તત્ત્વજ્ઞાનં વિના વિદ્યા—તપસ્યા શમવર્જિતા ।

તીર્થયાત્રા મનઃ સ્થૈર્યં વન્ધ્યા વન્ધ્યેવકામિની ॥

પ્રણિહન્તિ ક્ષણાર્ધેન—સામ્યમાલમ્બ્ય કર્મ તત્ ।

યત્તહન્યાશ્વરસ્ત્રીઘ્ન—તપસા જન્મકોટિભિઃ ॥

(પાર્શ્વચરિતે.)

તત્ત્વજ્ઞાન અર્થાત્ અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાની વિદ્યા નિષ્ફળ છે. સમતાવિનાની તપશ્રયાં પણ નિષ્ફળ છે. મનની સ્થિરતાવિનાની તીર્થયાત્રા વન્ધ્યા સ્ત્રીની પેઠે ફલદાત્રી થતી નથી—અધ્યાત્મજ્ઞાની સમતાને આલંબી ક્ષણમાં જટલાં કર્મ અપાવે છે તેટલાં અજ્ઞાની, કોટિ જન્મોએ હુણી શકતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાની સંસારરૂપ નદીના સામા પ્રવાહે વહે છે. જેમ ચિતરાવેલી, નદીના સામા પ્રવાહે વહે છે તેમ.

કથ્યું છે કે—

મવોદ્દામપ્રવાહેણ—વાહ્યન્તે સર્વજન્તવઃ ।

પ્રતિસ્રોતોગમી કોઽપિ—કૃણ્ણચિત્રકમૂલવત્ ॥

(પાર્શ્વચરિતે.)

ભવના ઉદ્દામ પ્રવાહે સર્વ જીવો વહાય છે, પણ સંસારના સામા પ્રવાહે કૃષ્ણચિત્રક મૂળની પેઠે કોઈ જ્ઞાની પુરૂષ હોય છે તે વહી શકે છે. જૈનાગમજ્ઞાતા અપ્રમાદી મુનિવર સંસારના સામા પ્રવાહે તરે છે અને મોક્ષનગરીમાં પ્રવેશ કરે છે. ચિતરાવેલીની પરીક્ષા પાણીમાં નાખવાથી થાય છે. નદીના જલપ્રવાહના સામા તે જાય છે. લોકકિંવદન્તી એવી છે કે તેના ઉપર મૂકેલો ધ્રુતનો ઘાડવો ખાલી હોય છે તો તે ભરાઈ

(૧૨૫)

બન્ય છે. કૃષ્ણચિત્રક મૂલના જેવા આત્મતત્ત્વજ્ઞાતા મુનિવર હોય છે તે દુનિયાના પ્રવાહમાં તણાતા નથી. રાગદ્વેષના પ્રવાહના સામા તેઓ વહે છે અને રાગદ્વેષનો છેદ કરે છે. ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના આવી અપૂર્વ શક્તિ અન્યત્ર સંભવી શકે નહિ. અધ્યાત્મજ્ઞાન ચિત્રાવેદીના સમાન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન એ ભાવ ચિત્રાવેદી સમજવી. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાં રમણુતા કરવી; એજ સત્ય-મોક્ષમાર્ગ છે તે સંબંધી નીચેપ્રમાણે સાદી છે.

ગાથા.

નિઘ્યયમગ્નો મુક્તો વવહારો પુણ્ણકારણો વુક્તો ।

પદમો સંવરરૂવો આસવહેવ તબો બીઓ ॥

(જાગમસારગત ગાથાર્યા.)

નિશ્ચયમાર્ગ તેજ મોક્ષમાર્ગ છે. વ્યવહાર છે તે પુણ્યતું કારણ છે. નિશ્ચયનય છે તે સંવરરૂપ છે અને વ્યવહારનય છે તે આશ્રવહે-તુરૂપ છે. વ્યવહારનય આદરવા યોગ્ય છે. નિશ્ચયનયની સાધ્યદૃષ્ટિ રાખીને વ્યવહારથી પ્રવૃત્તિ કરવી. આત્માસંબંધી શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરિનું નીચેપ્રમાણે કથન છે.

યઃ પરમાત્મા પરંજયોતિઃ પરમઃ પરમેષ્ઠિનાં ।

આદિત્યવર્ણોત્તમસઃ પરસ્તાદામનન્તિયમ્ ॥ ૧ ॥

સર્વે યેનોદમૂલ્યન્તે-સમૂલાઃ ક્લેન્નપાદપાઃ ॥

(વીતરાગસ્તોત્રે.)

નયમંગપમાણેહિં-જો અપ્પા સાયવાયમાવેણં ।

જાગદ્ મોરકસરૂવં-સમ્મદિઠીઓ સોનેઓ ॥

(જાગમસારગત ગાથાર્યા.)

આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપસંબંધી અનેક શાસ્ત્રોમાં વિવેચનો મળી આવે છે. સાત નય અને સપ્તભંગીપૂર્વક સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિએ આત્માનું સ્વરૂપ જેઓ અવબોધે છે તેઓ મોક્ષસ્વરૂપ જાણે છે, અને તે સમ્યગ્-દૃષ્ટિ અવબોધવા. અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્ય સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે. સ્યાદ્વાદભાવે આત્મતત્ત્વને અવબોધવું એ ધારવા કરતાં ઘણું દુર્લભ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનમય આગમોનો બહુ વર્ષપર્યન્ત અભ્યાસ કરવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં પરિણમી શકે છે, માટે બાળજીવોએ ગીતાર્થ મુનિવરોની સેવા કરીને આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન મેળવવા પ્રયત્ન કરવો. શુદ્ધી આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તવાથી અધ્યાત્મનો અનુભવ આવે છે. સિદ્ધાન્તોના જ્ઞાતા એવા અનુભવી શુદ્ધી સેવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાન મળે છે. તત્સંબંધી શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાય નીચે મુજબ કથે છે.

(૧૨૬)

તે કારણ ગુરુચરણબાધીન-સમય સમય દ્વણ યોગે છીન ॥
સાધુ જે કિરિયાવ્યવહાર-તેહિજ અમ મોટો આધાર ॥

(ગુણપર્યાયરાસ.)

તેની પ્રાપ્તિઅર્થે ગુરુચરણાધીન થઈને સમયે સમયે અધ્યાત્મ દ્રવ્યાનુયોગમાં લીન થવું જોઈએ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય પોતાના તપાગચ્છની મર્યાદામાં રહીને ગુરુની આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તીને અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં મસ્ત બન્યા હતા. તે સ્વયં કથે છે કે, સાધુની ક્રિયાનો આધાર તેજ અમારે મોટો આધાર છે. આ ઉપરથી ભવ્ય બંધુઓએ સમજવું કે, વ્યવહારમાર્ગને ભાવપૂર્વક બાહ્યથી અનુસરી અન્તરમાં નિશ્ચય-દૃષ્ટિવડે સ્વસ્વરૂપમાં રમણુતા કરવી. દ્રવ્યાનુયોગનો જ્ઞાતા સર્વે ગીતાર્થોમાં મહાગીતાર્થ છે. દ્રવ્યાનુયોગ જાણે છે તે સમ્યગ્ અધ્યાત્મજ્ઞાનને અવ-બોધે છે. દ્રવ્યાનુયોગ જ્ઞાનથી દરેક દર્શનવાળાઓ આત્માને કેવી રીતે માને છે અને તે કયા કયા નયની અપેક્ષાએ સત્ય છે વા તેમાં કઈ અપેક્ષાવિના જૂલ રહે છે તે જણાય છે, માટે દ્રવ્યાનુયોગ જ્ઞાનમાં ઉંડા ઉતરીને અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં સ્થિર થવું એજ સમ્યગ્જ્ઞાનનો સમ્યગ્ ઉપાય છે. આત્મતત્ત્વની સ્યાદ્વાદભાવે પ્રતીતિ થવી એ સમ્યગ્દર્શન છે અને આત્માના શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિ અને તેમાં સ્થિરતા એજ વસ્તુતઃ ચારિત્ર ગણાય છે. ભવ્યજીવોએ અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિઅર્થે પ્રતિદિન જ્ઞાનની આરાધના કરવી. જ્ઞાનની આરાધના કરવાથી આત્માના ગુણો પ્રકટ કરવા રૂચિ થશે; હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેયનો ત્રિવેક થશે. જ્ઞાનથી ભરતાદિક સંસારસમુદ્ર તરી ગયા. શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાય હૃદયના સરસોદ્ગાર-રૂપ જ્ઞાનમાહાત્મ્યનો રસ નીચેપ્રમાણે પદમાં ઉતારે છે.

પદ સહસ્રમું.

(રાગ આશાવરી.)

ચેતન મોહકો સંગ નિવારો-જ્ઞાન સુધારસ ધારો ॥	॥ ચેતન. ॥ ૧ ॥
મોહ મહાતમમલ દૂરેરે-ધરે સુમતિ પરકાસ ॥	
મુક્તિપન્થ પરગટ કરેરે-દીપક જ્ઞાનવિલાસ ॥	॥ ચેતન. ॥ ૨ ॥
જ્ઞાની જ્ઞાનમગન રહેરે-રાગાદિકમલ યોય ॥	
ચિત્ત ડવાસ કરણી કરેરે-કર્મબન્ધ નહિ હોય ॥	॥ ચેતન. ॥ ૩ ॥
છીન મયો વ્યવહારમરે-યુક્તિ ન ડપજે કોય ॥	
દીનમયો પ્રમુપદ જપેરે-મુગતિ કહાંસે હોય ॥	॥ ચેતન. ॥ ૪ ॥
પ્રમુ સમરો પૂજો પઠોરે-કરો ચિવિધ વ્યવહાર ॥	
મોક્ષસ્વરૂપી આતમારે-જ્ઞાનગમન નિરધાર ॥	॥ ચેતન. ॥ ૫ ॥

(१२७)

ज्ञानकला घटघट वसेरे-जोग जुगतिके पार ॥	
निजनिज कला उद्योत करेरे-मुगति होय संसार ॥	॥ चेतन. ॥ ६ ॥
बहुविध क्रियाक्लेशसुंरे-शिवपद न लहे कोय ॥	
ज्ञानकला परकाससो-सहज मोक्षपद होय ॥	॥ चेतन. ॥ ७ ॥
अनुभवचिन्तामणिरतन-जाके हृदय परकास ॥	
सो पुनीत शिवपद लहेरे-दहे चतुर्गति वास ॥	॥ चेतन. ॥ ८ ॥
महिमा सम्यग्ज्ञानकी-अरुचि रागबल जोय ॥	
क्रिया करत फल भुंजते-कर्मबन्ध नहि होय ॥	॥ चेतन. ॥ ९ ॥
भेदज्ञान तव लों भलो-जब लों मुक्ति न होय ॥	
परमज्योति परगट जिहां-तिहां विकल्प नहि कोय ॥	॥ चेतन. ॥ १० ॥
भेदज्ञान साबु भयो-समरस निर्मल नीर ॥	
धोबी अंतर आतमा-धोवे निजगुण चीर ॥	॥ चेतन. ॥ ११ ॥
राग विरोध विमोह मलीरे-एहि आश्रव मूल ॥	
एहि करम बढायकें-करे धर्मकी भूल ॥	॥ चेतन. ॥ १२ ॥
ज्ञानस्वरूपी आतमा-करे ज्ञान नहि ओर ॥	
द्रव्यकर्म, चेतन करेरे-एह व्यवहारकी दोर ॥	॥ चेतन. ॥ १३ ॥
कर्ता परिणामी द्रव्यले रे-कर्मरूप परिणाम ॥	
किरिया परजयकी फिरेरे-वस्तु एकत्रय नाम ॥	॥ चेतन. ॥ १४ ॥
कर्ता कर्म क्रिया करे-क्रिया कर्म करतार ॥	
नामभेद बहुविध भये रे-वस्तु एक निरधार ॥	॥ चेतन. ॥ १५ ॥
एक कर्म कर्तव्यता-करे न करता दोय ॥	
तेसें जस सत्तासधि-एकभावको होय ॥	॥ चेतन. ॥ १६ ॥

ज्ञाननी भङ्गतासंभन्धी आ प्रभाणु स्वसभय अने परसभयमां अनेक साक्षीआ भोणुए छे. तेना अत्र विस्तार करवाभां आवे तो उपाद्घात अदलाधने अेक अन्य ग्रंथ अर्थ नय. द्विगंअरशा-ओभां पणु अध्यात्मज्ञानसंभन्धी वर्णुन छे. श्री वीरप्रभुनी पदपरं-पराअे सुविहित आचार्योद्वारा प्रवर्तता श्वेतांअर जैनशास्त्रोभां व्यवहार अने निश्चयनी शैली जेवी सरस वर्णुववाभां आवी छे तेवी अन्यत्र देखाती नथी. जैनश्वेतांअरभान्य आगमोभां अध्यात्मज्ञाननुं कथन जेवी शीते करवाभां आवुं छे के, जेथी कोछ पणु भनुष्य व्यवहार अने निश्चय अे जे नयथी अष्ट न थाय अने जैनशासननी सदाकाळ उन्नति थया करे.

(૧૨૮)

અધ્યાત્મજ્ઞાનની હાલ દુનિયામાં કેટલી અધી આવશ્યકતા છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જગતને કેટલો અધો હાલ થાય છે તે ઉપર્યુક્ત વિચારોથી સુજ્ઞ વાચકો સમ્યગ્ અવબોધી શકશે. અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રાપ્તિથી શ્રાવકનાં ત્રતો વા સાધુનાં ત્રતોદ્વારા મોક્ષમાર્ગનું આરાધન કરી શકાય છે. શ્રાવકના ગુણો અને સાધુના ગુણો ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્મામાં પ્રગટે છે. ઉપરઉપરની ગુણસ્થાનકભૂમિમાં પ્રવેશ કરવાને અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્માનો વીર્યોક્ષાસ વૃદ્ધિ પામે છે અને આત્મા, પોતાના શુદ્ધધર્મમાં રમણુતા કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી રજ્જેગુણુ અને તમોગુણુરૂપ મોહની વૃત્તિને હટાવતો છતો પોતાના શુદ્ધધર્મમાં આત્મા સ્વયં ખેલે છે અને સંવરભાવમાં દઢ રહીને સમયે સમયે પૂર્વે આંધેલા કર્મની નિર્જરા કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્મા પોતાના શુદ્ધધર્મથી અન્ય-ભાવને પરિહરવા પ્રયત્ન કરે છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી કારણુસામગ્રીના યોગે કોઈ ભવ્ય જીવ અહપ-ભવમાં મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરે છે. વજ્રરૂપભસંહનનો સ્વામી કોઈ ભવ્ય-જીવ પૂર્ણ સામગ્રીયોગે અધ્યાત્મમાં રમણુતા કરતો છતો તે ભવમાં મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરે છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી વૈરાગ્યભાવ જાગતો રહે છે અને તેથી બાહ્ય તથા અભ્યંતર તપની આરાધના સારી રીતે કરી શકાય છે, તથા સર્વ જીવોની સાથે ક્ષમાપના કરી શકાય છે, અને ષડાવશ્યકની સારી રીતે આરાધના કરી શકાય છે. વૈરાગ્યવિના ત્યાગ ટપી શકતો નથી અને અધ્યાત્મ-જ્ઞાનવિના ખરેખરો વૈરાગ્ય હૃદયમાં જન્મતુ થઈ શકતો નથી. ઉપશમ, સંવર અને વિવેકથી મુક્તિપદ પ્રાપ્ત થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના ઉપશમભાવ ધારી શકતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ભૂતકાલમાં અનેક જીવો શુદ્ધાધ્યવસાય ધારણુ કરીને મુક્ત થયા. વર્તમાનકાળમાં મહા વિદેહક્ષેત્રમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનથી અનેક જીવો મુક્તિપદ પામે છે અને ભવિષ્યમાં અનેક જીવો મુક્તિપદ પામશે—“અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ત્રણુ ચાર વા સાત આઠ ભવમાં જીવો, મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે” ને એક અધ્યાત્મજ્ઞાન ગુણુ પ્રાપ્ત થયો તો અન્ય ગુણુ પોતાની મેળે આત્મામાં પ્રગટ થાય છે. આત્માના પર્યાયોની શુદ્ધિ તેજ પરમાત્મદશા કહેવાય છે. જેમ સકલ પદાર્થનું આધાર આકાશ છે તેમ સકલ ગુણુના આધારભૂત અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્મામાં ગુણુનો આવિર્ભાવ થાય છે; એમ નિશ્ચય શ્રદ્ધા ધરીને ભવ્યજીવોએ અધ્યાત્મજ્ઞાનની આરાધના કરવી.

(૧૨૯)

અધ્યાત્મજ્ઞાનના નામે કેટલાક લોકો આજીવિકાવૃત્તિ ચલાવીને સ્વાર્થ સાધે છે, તેવા ખોટા ઠોળઘાલુ અધ્યાત્મીઓથી ચેતતા રહેવું. અધ્યાત્મ એવું નામ પોકારનારાઓ ઘણા છે પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઉંડા પ્રદેશમાં વિચરનારા વિરલા હોય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનના શ્લોકો-પદો વગેરે યોલીને વા ભણાવીને જેઓ પોતાનો ઉદરનિર્વાહ કરે છે તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો દુરૂપયોગ કરનારાઓ બનવા. અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભ્યાસ સમયે હૃદયમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન નહિ પરિણમવાથી જીવોમાં એકદમ ગુણો ન દેખી શકાય તેથી કોઇની ટીકા-(નિન્દા) કરવી નહિ. કેટલાક લોકો તરફથી અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોની નિન્દાસંબન્ધી નીચે પ્રમાણે શ્લોકાર્થચરણ બણવામાં આવે છે.

“ કલાવધ્યાત્મિનો માન્તિ ફાલ્ગુને બાલકા યથા ”

કલિયુગમાં, ફાલ્ગુનમાસમાં જેવા બાળકો શોભે છે તેવા અધ્યાત્મિયો શોભે છે. જે લોકો આ પ્રમાણે યોલીને અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોને એકીઅવાજે વગરતપાસે નિન્દે છે તેઓ ભૂલ કરે છે. તેમની સામે કેટલાક અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે:—

“ કલૌ ક્રિયાજઠા માન્તિ ફાલ્ગુને બાલકા યથા ”

કલિમાં ક્રિયાથી એકાન્તે જડ બનેલા મનુષ્યો ફાલ્ગુનમાસમાં બાલકોની ક્રિયાચેષ્ટાની પેઠે શોભે છે.

આવા પરસ્પર એકબીજા ઉપર આક્ષેપ કરવાથી કર્મ આત્માનું કલ્યાણ થતું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન અને સત્ક્રિયા એ એથી મુક્તિ થાય છે. જ્ઞાનક્રિયાધ્યાં મોક્ષઃ । સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિમોક્ષમાર્ગઃ ॥ ઇત્યાદિ સૂત્રોવડે અનેકાન્તવાદની સિદ્ધિ થાય છે. અનેકાન્તવાદી જૈન હોય છે અને તે કદી એકાન્તવાદમાં પડતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં શાસ્ત્રો, એ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી, મુખ્યપણે મોક્ષમાર્ગ જણાવે છે અને ગૌણપણે ક્રિયાની આવશ્યકતા સ્વીકારે છે. ક્રિયાપ્રતિપાદક શાસ્ત્રો મુખ્યપણે ક્રિયાથી મોક્ષ જણાવે છે પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતાને ગૌણપણે સ્વીકારે છે. યત્સમયે અધ્યાત્મજ્ઞાનનું વર્ણન કરવામાં આવે તત્સમયે અધ્યાત્મજ્ઞાનનું મુખ્યવૃત્ત્યા વર્ણન કરવું એવો નિયમ હોવાથી અત્ર અધ્યાત્મજ્ઞાનની મુખ્યતાના વિષયમાં તેપ્રમાણે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એમ શાસ્ત્રશ્રદ્ધાધારક સાક્ષરો સહેજે સમજી શકશે.

ખરી રીતે સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા હોય તો અધ્યાત્મજ્ઞાનની આરાધના કરવાની જરૂર છે. સર્વ પ્રકારની પરતંત્રતાની બેડીઓને તોડી

લ. ઉ. ૧૭

(૧૩૦)

નાખીને સત્ય સ્વતંત્ર સુખને આપનાર ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે; તેસંબન્ધી ઉપાધ્યાય કથે છે કે—

શ્લોક.

સર્વે પરવશં દુઃખં-સર્વમાત્મવશં સુખં ॥

પુત્રદુઃકં સમાસેન-લક્ષણં સુખદુઃખયોઃ ॥ ૧ ॥

નાહં પુત્રલભાવાનાં-કર્તા કારયિતા ન ચ ॥

નાનુમન્તાપિ ચેલાત્મ-જ્ઞાનવાન્ લિપ્યતે કથમ્ ॥ ૨ ॥

(અધ્યાત્મોપનિષદ્.)

રાગદ્વેષથી પરવસ્તુઓના વશમાં રહેવું એજ દુઃખ છે. પરવસ્તુઓમાં અહંવૃત્તિની આસક્તિથી બંધાવું એજ દુઃખ છે; પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્તિથી બંધાઈ જવાથી મનુષ્ય અન્તરની યેડીમાં પડે છે અને તે અન્તરથી દુઃખી રહે છે. પરપુત્રલવસ્તુઓના તાબે થવાથી કદિ કોઈ સુખી થયો નથી. એક પરમાણુના પણ તાબે રહેવાથી આત્માનું અર્થ સુખ પ્રગટતું નથી. ચારે બાળુએ લાખો વસ્તુઓ હોય અને પુત્રલમાં આત્મા રહે તે છતાં, પુત્રલમાં આસક્તિભાવથી જે બંધાવાનું નથી થતું તો પરવશત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી. કલપાએડી શુભ વસ્તુઓમાં ઇષ્ટભાવ ધારણ કરવાથી અને મનની માન્યતાથી કલપાયડી અશુભ વસ્તુઓમાં અનિષ્ટ કલપના થવાથી પરવશત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. જે મનુષ્ય જડ પદાર્થોમાં ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ કલપનાથી બંધાઈને તેમાં પરવશ થતો નથી તે મનુષ્ય આ સંસારમાં જીવનમુક્તની કોટિમાં પ્રવેશ કરવા સમર્થ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની પરવશતાનાં બંધનેને છેદે છે અને શુભ અધ્યવસાયોની બાજુનો નાશ કરીને શુદ્ધધર્મ પ્રગટાવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની પોતાનામાં પરવશતાની યેડીને કલપતો નથી અને તેથી દુઃખી પણ થતો નથી. જે મનુષ્ય પરવશ રહે છે તેને સ્વપ્નમાં પણ સુખ મળતું નથી. જેના વશમાં રહે છે તે વસ્તુઓ ખરેખર આત્માની કિમ્મત આંકી શકવા સમર્થ થતી નથી અને ઉલટી તે વસ્તુઓની મમતાથી આત્માની આનન્દદશા આચ્છાદિત થાય છે; આવી સ્થિતિ અવબોધ્યા પશ્ચાત્ કથો જ્ઞાની પરવશતા ધારણ કરવા ઇચ્છા કરે? અલબત્ત કોઈ જ્ઞાની પરવશતાપ દુઃખોપાધિ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છા કરે નહિ. અજ મનુષ્યો સુખની યુદ્ધિએ પરવસ્તુની પરવશતામાં ફસાઈને અન્તે હાયવરાગ કરે છે અને નિરાશાયુક્ત દુઃખના ઉદ્દગારોથી અન્થોને પોતાની બ્રાંતદશાનું ચરિત્ર જણાવે છે. દુનિયામાં છેઠ્ઠી વખતે નિરાશા-પરવશતા અને દુઃખના ઉદ્દગારો બહિરૂ

(૧૩૧)

કાઠીને મરનારાઓએ જીવનારાઓને પોતાનો અનુભવ આપ્યો છે, તથાપિ દુનિયાની આંખ ઉઘડતી નથી, અને નજીવી-તુચ્છ વસ્તુઓની મમતા અને તેની આસક્તિ ધરીને દુનિયા ગુલામ જેવી બનીને-સુખના ચાળા ગાંડાની પેઠે કરી બતાવે છે. દુનિયામાં દરેક મનુષ્યને અમુક વસ્તુઓની શરીરાદિ સંરક્ષણમાટે જરૂર રહે છે અને તેથી તે પ્રાપ્ત કરવી પડે છે, પણ તેથી એમ ન માની લેવું જોઈએ કે, તે વસ્તુઓમાંજ સુખ રહ્યું છે વા તેના તાબે પોતાને રહેવુંજ જોઈએ. પરજીવવસ્તુઓના તાબે આત્માને રહેવું જોઈએ કે? પરવસ્તુઓના તાબે થવાથી જો સુખ થતું હોય તો મૂઠ જીવોને વિશેષતઃ સુખ થવું જોઈએ, પણ એવું અવલોકાતું નથી. અતએવ અનાસક્તિભાવ ધારીને મનુષ્યોએ પરવશતાની બેડી તોડીને આત્મામાંજ સહજ-સુખ માનીને પોતાના તાબેજ પોતે રહેવું જોઈએ અને દુનિયાને પણ સ્વવશતાએજ સત્યસુખનો ખરો માર્ગ છે એમ ઠોલ પીટીને જણાવવું જોઈએ. આપણને સ્વવશતામાં સુખ લાગે છે અને તેની સાક્ષી પોતાનું હૃદય આપે છે, ત્યારે આપણે શામાટે દુનિયાને પણ તે સત્યમાર્ગ ન બતાવવો જોઈએ? અલબત્ત બતાવવો જોઈએ. પ્રવૃત્તિમાર્ગના ઉપાસક બનીને દુનિયાના લોકો એશઆરામ ભોગવવાની વસ્તુઓને વધારવા મથે છે અને રાત્રીદિવસ રાસભભારવહનવૃત્તિને સેવા કરે છે, તથાપિ તેઓને વાસ્તવિક સુખ થતું નથી અને કુદરતી નિયમોનો ભંગ કરીને ગરુરિકાપ્રવાહમાં પડી અન્યોને તેમાં પોતે પાડે છે. જ્ઞાનિપુરુષો આવી તેમની દશા અવલોકીને તેમને ખરી સ્વતંત્રતા દર્શાવવા અને તે પ્રાપ્ત કરાવવાના ઉપાયો બતાવે છે. બાહ્યદશાએ પણ જોવાય છે કે, સ્વતંત્ર પ્રજા આગળ વધતી જાય છે અને લાલસાથી પરવસ્તુઓના આધીન થનારી પ્રજા ખરી સ્વતંત્રતા અવ્યોધવા શક્તિમાન થઈ શકતી નથી.

ખરી સ્વતંત્રતામાં તો આત્મા પોતાના તાબેજ પોતે હોય, અને તેમાં આનન્દના ઉભરાસિવાય અન્ય કંઈ દેખાતુંજ વા અનુભવાતુંજ નથી. બાહ્યની સ્વતંત્રતા અને આત્માની વાસ્તવિક સ્વતંત્રતામાં આંકાશ અને પાતાળ જેટલો અન્તર છે. ઘણા પુત્રો, ઘણી સ્ત્રીઓ, ઘણું ધન, સત્તા અને પદવીઓના માધિક અલંકારો વગેરેની પ્રાપ્તિથી ખરી સ્વતંત્રતાનો ગંધ પણ પ્રાપ્ત થતો નથી.

ઇન્દ્રિયો વા શરીરના તાબે રહીને ઇન્દ્રિયો અને શરીરદ્વારા સુખ લેવાના વિચારો અને આચારોમાં સ્વાતંત્ર્ય નથી. સ્વાભાવિક સુખ

(૧૩૨)

તો ઇન્દ્રિયો-મન અને શરીરના તાબામાં નથી, અને તે દેહ અને ઇન્દ્રિયસેવકોની દૃષ્ટિપથમાં આવતું પણ નથી. સ્વાભાવિક આનન્દરસની ધારાનો અમૃત જ્યાં વહે છે તેનામાં, અને તેના તાબે જેઓ રહે છે તેઓ દુનિયાની બાહ્યદૃષ્ટિએ ઉંઘતા છતાં અન્તરથી ભગ્નત થઈને સુખરૂપ સ્વયં ભાસે છે અને સુખના ભોક્તા સ્વયં બને છે. સ્થલબુદ્ધિધારક મનુષ્યોની બુદ્ધિ ખરેખર આવા સ્વવશતાના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં પ્રવેશી શકતી નથી અને તેથી તેને તો ઠીંગલા ઠીંગલીની રમત જેવી બાહ્યવસ્તુઓમાં પરવશતાએ સુખ ભોગવવાનું મન થાય છે અને તે અન્તરથી તેમાંજ આસક્ત બનીને પોતાના શુદ્ધપ્રાણે જીવી શકવાને સમર્થ બની શકતો નથી. બાહ્યશ્રંગારાદિ રસોએ રંગાયલા લોકો બાહ્યસોના ભોગી બનીને પરવશ બને છે, અને ભ્રમણાથી પોતાને માને છે કે અમે સ્વતંત્ર બનીએ છીએ. માતાથી જુદા રહેવાનું ક્યું, પિતાની તાબેદારી છોડી દીધી, તેમ જુદું ઘર અને જુદી દુકાન કરીને પુત્ર એમ માને છે કે, મારા પિતાથી છૂટીને હું સ્વતંત્ર થયો ! પણ જેમ જેમ ઉપાધિના તાબે તે થતો બળ છે તેમ તેમ તેને માણુમ પડે છે કે, હું પરતંત્રજ થતો જાઉં છું. ખપ જેટલી વસ્તુઓ કરતાં વિશેષ વસ્તુઓની તૃષ્ણા વધતાં, મનુષ્ય, પ્રવૃત્તિના ચક્રોએ ચઢીને સાન્નિપાતિકની દશા જેવી પોતાની દશા કરે છે અને તેથી દક્ષ છતાં વિકલ જેવો બનીને પરતંત્ર થાય છે. આની પરતંત્રતા ટાળવી હોય તો અધ્યાત્મજ્ઞાનને હૃદયમાં પરિણુમાવવા અને તેટલા ઉપાયો થોભે અને પશ્ચાત્ સ્વયં વિવેકદૃષ્ટિથી ખરી સ્વતંત્રતાનો ખ્યાલ કરી શકશો.

આત્માના વશમાં થવું એજ સુખનું લક્ષણ છે; એમ એકવાર સિંહુગર્જનાથી ઘોલો અને આત્માના વશમાં રહેવા અદ્વાથી પ્રયત્ન કરો, કે જેથી આપોઆપ સુખના સાગરરૂપ ભાસશો. આત્મવશ થવું હોય તો પ્રથમ એશઆરામ માટે કદપાયલી વસ્તુઓમાં થતી આસક્તિને વિષવત્ ત્યજ દો, અને બાહ્યવસ્તુઓ મળતાં વા ટળતાં માઝું એમાં કંઈ જતું નથી વા આવતું નથી એવો દૃઢભાવ ધારો, એટલે આત્મવશ થવાને લાયક બની શકશો. ઇન્દ્રિયોદ્વારા પ્રહાતા વિષયોમાંથી હું અને માઝું એવો પ્રત્યય થાય છે તેને ત્યજ દો એટલે આત્મવશ થવાના અધિકારી બની શકશો. દેહોની ચેષ્ટાઓમાં સુખત્વબુદ્ધિનો ત્યાગ કરીને એક આત્માને સુખના ભંડારરૂપ માનીને તેના રસિક બનો એટલે આત્મવશતાના દ્વારઆગળ આવીને ઉભા રહેશો. જે જે વસ્તુઓ ઇષ્ટ ગણાતી હોય અને તેના માટે

(૧૩૩)

આસક્તિના કીટક જેવો આત્મા બનતો હોય તો, તે તે વસ્તુઓમાં કલ્પાયલું ઈષ્ટત્વ ત્યજી દે, એટલે આત્મવશતાના આસનઉપર ચિરાન્નવા શક્તિમાન થઈ શકશે. બાહ્યપદાર્થો દેખતાં, કરતાં, ભોગવતાં છતાં તેમાં હું અને સુખત્વ જે મોહથી થાય છે તેને હઠાવી દે એટલે સ્વવશતાને પોતાનામાં સ્થાપન કરીને પોતે પરમાત્મદેવ બનવા શક્તિમાન થશે. શુદ્ધ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ આત્માનો જન્મ વા મરણ નથી એમ દૃઢ વિશ્વાસ રાખીને આત્મામાંજ આત્મભાવ રાખીને જન્મ-મરણની અપેક્ષાવિનાવ તો, દેખો અને બોલો એટલે પોતાની વાસ્તવિક આત્મવશતાનો ખ્યાલ આવશે. કોઈપણ જડ વસ્તુમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી પ્રતિબંધ રાખ્યાવિના વર્તવામાં આવે છે એટલે આત્મવશતાની અલૌકિકતાનું ભાન થાય છેજ. આત્મવશતાના ઉંડા અનુભવમાં ઉતરવું હોય તો-બાહ્યરૂપે હું નથી અને બાહ્ય દૃશ્ય જે કંઈ છે તે હું નથી એવા દિવ્યભાવને ખીલવો. આત્મવશતાથી સહજસુખનું ભાન રહે છે અને દુઃખનો વિપાક દૂર રહે છે. આત્મવશતા પ્રાપ્ત કરવી હોય છે તો સર્વ પ્રકારની વાસનાઓને જ્ઞાનાગ્નિરૂપ યજ્ઞમાં બાળીને ભસ્મ કરવી પડે છે. શુભ અને અશુભ વાસનાઓમાંથી પોતાનું મમત્વ અને ઇવત્વ દૂર કરી દે એટલે આત્મવશતા શું છે તેને ખ્યાલ સ્વયમેવ આવશે. પોતાના આત્માનું સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરવાની પ્રથમ કુચી એ છે કે, આત્માને આત્મદ્રવ્યરૂપેજ દેખવો અને તેમાં જડનો સંબંધ છતાં જડને ભિન્નજ અવલોકવું. હું આત્મા છું અને હું મારી ક્રિયા કરું છું અને જડવસ્તુ, ખરેખર જડની ક્રિયા કરે છે; આ પ્રમાણે ભેદજ્ઞાનદૃષ્ટિની સિદ્ધિ કરીને આત્મા અને આત્માના ગુણોનું અભેદપણે ચિન્તવન કરવું. આત્મા અને આત્માના ગુણોની ઐક્યભાવે આત્મામાંજ રમણુતા કરવાથી અને પુદ્ગલનો સંબંધ છતાં પૌદ્ગલિકભાવમાં અહંવૃત્તિ ન માનવાથી આત્માની સત્ય સ્વતંત્રતા જળકી ઉઠે છે. આવી સત્યાત્મવશતાની ઝાંખીને અનુભવ કરનારા મહાત્માઓ દુનિયામાં છતાં દુનિયાથી નિર્લેપ રહે છે. કાંસ્યપાત્ર અને કમળપત્રને જેમ જલનો લેપ લાગતો નથી તેમ ખરી આત્મવશતાના સુખભોગીઓને પરમોહભાવનો લેપ લાગતો નથી. બાહ્યથી મનુષ્ય કદિ ખરો સ્વતંત્ર બની શકતો નથી. બાહ્યથી શરીરમાં રહ્યો છતો પણ અન્તરથી આત્મવશ પ્રાપ્ત કરનાર જ્ઞાની સહજસુખની ખુમારીનો સદા ભોગી બને છે. આત્માની સત્યાત્મવશતા અવબોધતાં એકબલતની અલમ-સ્તદશા પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેથી તેની મન, વાણી અને કાયાની સ્વતંત્ર

(૧૩૪)

ચેષ્ટાઓ દુનિયાને જુદી બાસે છે અથવા તેની બાહ્યચેષ્ટાઓ ફક્ત ભોગ્ય પ્રારબ્ધથી થાય છે છતાં અન્તરથી તેને ચેષ્ટાઓમાં પણ અહંત્વાભિમાન રહેતું નથી. જ્ઞાનીની બાહ્યચેષ્ટાઓમાં પણ આત્મવશતાનું કિરણ પ્રકાશતું માહુમ પડે છે આવા આત્મવશી જ્ઞાનીઓની દશાને પારખવામાં વિદ્વાનો બૂલથાપ ખાઈ જાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન વ્રણ જગત્માં ડિંડિમ વગાડીને કથે છે કે, હે દુનિયાના લોકો! તમારે ખરી આત્મવશતાનું સુખ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો મારી સેવા કરો. મારી ઉપાસનાને શ્રદ્ધાપૂર્વક કરવામાં આવશે તો આત્માની સત્ય સ્વતંત્રતાનું સુખ પ્રાપ્ત કરી શકશો. પરવશ એ દુઃખ અને આત્મવશ એ સુખ; એમ સુખ-દુઃખનું લક્ષણ અવબોધીને આત્મામાં સત્ય સ્વસત્તા પ્રગટાવવી જોઈએ, અને એજ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓનું જીવનકર્તવ્ય છે.

આત્મવશતાથી મનુષ્યો સંતોષી અને છે અને દુનિયાના શ્રેયઃચર્ચે પોતાની લક્ષ્મીને સદુપયોગ કરી શકે છે. આત્મવશતા એજ સુખમય જીવન અવબોધ્યા પશ્ચાત્, કયો મનુષ્ય અનેક પ્રાણીઓનો નાશ થાય એવા વ્યાપારોવડે અશાન્તિનું વાતાવરણ ફેલાવવા પ્રયત્ન કરી શકે? આત્મવશતારૂપ સચ્ચારિત્રનું એટલુંબધું બળ છે કે જળની ઉપર તારૂ જેમ તરી શકે છે તેમ પોતે ઉપાધિની ઉપર રહી શકે છે, અર્થાત્ ઉપાધિના નીચે તે દબાઈ જતો નથી. સ્ટીમરો જલધિઉપર પુરપાટ ચાલી જાય છે પણ તેને જલનો આધ થતો નથી, તદ્દત્ જ્ઞાનીઓ આત્મવશતારૂપ સ્ટીમરવડે સંસારસમુદ્રના રાગદ્વેષ કલોલો ઉપર થઈને મુક્તિનગરીપ્રતિ ચાલ્યા જાય છે.

દુઃખના મૂળભૂત પરવશતા અને સુખના મૂળભૂત સ્વવશતાનું સ્વરૂપ અવબોધીને આપણે ખરી સ્વવશતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. ખરી સ્વવશતાને પ્રાપ્ત કરવા માટે આગમોને આગળ કરીને પ્રયત્ન કરો. આગમોના આધારે ખરી સ્વવશતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. રાગદ્વેષયોગે વિકલ્પસંકલ્પના પરવશપણામાં જેઓ જીવન ગાળે છે તેઓ રાજાઓના રાજાઓ અને ઇન્દ્રો હોય તોપણ ખરી સ્વવશતાના ભોગી બન્યા નથી; એમ કહેતાં કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી. આત્મવશ થવાના ઉપાયોનો પ્રતિક્ષણ અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. જે જે વખતે જે જે કાર્યો કરવામાં આવે તે તે સમયે તે તે કાર્યો કરતાં હું આત્મવશ છું પણ પરવશ થતો નથી, એવો દૃઢ સંકલ્પ કરવો, તેમજ પરવશવૃત્તિ વહેતી હોય તો તેને અટકાવવા પ્રયત્ન કરવો. બાહ્યબંધનો આસક્તિવિના આત્માને બાંધવા સમર્થ થતાં નથી.

(૧૩૫)

હું આત્મા છું, પરભાવ એ મારો ધર્મ નથી, સ્વભાવ એજ મારો ધર્મ છે, પરભાવરૂપ પરતન્ત્રતાને હું ઇચ્છતો નથી અને તેથી હું ન્યારો છું, મારે એનું પ્રયોજન નથી, એવો શુદ્ધભાવ ધારણ કરીને અધિકારપરત્વે કાર્યો કરવાથી અન્તરમાં તીવ્ર સંકલેશ થતો નથી અને ક્ષણે ક્ષણે આત્માના પરિણામની અનન્તગુણી શુદ્ધિ થાય છે. શુભાશુભ પરિણામથી રહિત અને શુદ્ધાધ્યવસાયમાં રમતો એવો આત્મા, પોતાની ખરી સ્વતંત્રતાનો ભોગી અને છે. -ઝયોગેધર્મ, પરિણામે વન્ધ અને ક્રિયાણુ કર્મે, આ ત્રણ કહેવતોનો ગુરુગમપૂર્વક અનુભવ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે તો આત્માના પરિણામની શુદ્ધિદ્વારા સત્યવશતા પ્રાપ્ત કરવામાં ખરેખરો ઉત્સાહ પ્રગટી શકે. આત્માના પરિણામની જેમ જેમ શુદ્ધતા થતી જાય છે તેમ તેમ ઘણાં કર્મોથી આત્મા મુક્ત થતો જાય છે. તે ભવમાં સિદ્ધ થનારા જીવોને સત્તામાં અન્તઃ સાગરોપમ કોટી કોટિ સ્થિતિવાળાં કર્મોને સદ્ભાવ છે. ઝક્ત્ત્વ-વિશેષાવશ્યકે ॥ તદ્ભવસિદ્ધિકાનામપિ નિયમેનસત્તાયામન્તઃસાગરોપમકોટીકોટિસ્થિતિક્ષયકર્મણઃ સદ્ભાવાત્ । તદ્ભવસિદ્ધિક્ષ્યાપિ સત્તાયામસંખ્યેયભવાર્જિતકર્મણઃ સદ્ભાવાત્ ॥ તે ભવમાં સિદ્ધિપદ પામનાર જીવને પણ સત્તામાં અસંખ્યાત ભવાર્જિત કર્મોને સદ્ભાવ છે. આટલા બધા અસંખ્યેય ભવનાં ઉપાર્જિત કર્મોને આત્માર્થી ધ્યાની, આત્માના શુદ્ધાધ્યવસાયવડે ખપાવીને મુક્ત થાય છે.

આત્માનો શુદ્ધાધ્યવસાય એજ આત્માની ખરી સ્વવશતા છે. આત્માના શુદ્ધાધ્યવસાયથી અષ્ટકર્મોનો ઉપક્રમ થાય છે. દીર્ઘકાલ ભોગવવા યોગ્ય કર્મોને પણ આત્મા ખરેખર ઉપક્રમયોગે સ્વદ્વપકાલમાં પ્રદેશોદયથી ભોગવી લે છે. અધ્યાત્મયોગથી આત્મા ક્ષણે ક્ષણે પોતાના પરિણામની શુદ્ધિ કરે છે અને તેથી ઉપરઉપરનું ગુણુસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ જેમ તીવ્રસંકલેશ ટળતો જાય છે તેમ તેમ ઉપરઉપરનું ગુણુસ્થાનક પ્રાપ્ત થતું જાય છે. તીવ્રસંકલેશની જેમ જેમ મન્દતા થાય છે તેમ તેમ અશુભકર્મોનો મન્દ રસ પડે છે અને શુભકર્મોનો ઉત્કૃષ્ટ રસ થાય છે. ચિત્તમાં મોહની પ્રબલતાથી તીવ્રસંકલેશ પ્રગટે છે. તીવ્રસંકલેશની મન્દતા જેમ જેમ કરવામાં આવે છે તેમ તેમ કર્મથી આત્મા હલકો થતો જાય છે. જેમ જેમ આત્માનો શુદ્ધ પરિણામ વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ આત્માની ખરી સ્વવશતાનો અનુભવાનન્દ પ્રગટે છે અને તે વેદવામાં આવે છે. પાંચમા કર્મગ્રંથમાં શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરિજી તીવ્રસંકલેશ અને આત્માના અધ્યવસાયની શુદ્ધિ સંબંધી એવું સરસ વિવેચન કરે છે કે, જેવું મનન કરતાં આત્માના સંબંધમાં કેવી રીતે વર્તવું અને કર્મોને કેવી રીતે હરવું તેના સ્પષ્ટ

(૧૩૬)

ખુલાસો થઈ જાય છે. ચોથા ગુણુસ્થાનક કરતાં, પાંચમા ગુણુસ્થાનકમાં આત્માના પરિણામની અનન્તગુણી વિશુદ્ધિ હોય છે અને પાંચમા ગુણુસ્થાનક કરતાં છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનકમાં કષાયની મન્દતાથી આત્માના પરિણામની અનન્તગુણી વિશુદ્ધિ હોય છે. છઠ્ઠા કરતાં સાતમા ગુણુસ્થાનકમાં કષાયની વિશેષ મન્દતાથી આત્માનાં પરિણામની અનન્ત-ગુણી વિશુદ્ધતા પ્રગટે છે; આ પ્રમાણે ઉપરનાં ગુણુસ્થાનકોમાં સ્વગુણુસ્થાનકની અપેક્ષાએ ઉપરના ગુણુસ્થાનકોમાં અનન્તગુણી વિશુદ્ધતા પ્રકટે છે એમ અવબોધવું. જેમ જેમ તીવ્રસંકલેશ ટળતો જાય છે અને આત્માના અધ્યવસાયની શુદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ પાપપ્ર-કૃતિયોનો બંધ ટળતો જાય છે અને શુભ પ્રકૃતિયોનો બંધ પડતો જાય છે અને પૂર્વે બાંધેલા અનન્તકર્મની નિર્જરા થતી જાય છે. કષાયોની મન્દતા જેમ જેમ ધાય છે તેમ તેમ આત્માની શુદ્ધિ થતી જાય છે. યુગલિક મનુષ્યો કષાયોની મન્દતાથી દેવલોકમાં ગમન કરે છે. આ ઉપરથી અનુભવ મળે છે કે, કષાયની ક્ષીણતા કરવામાંજ ચારિત્રનું ખરૂં રહસ્ય સમાયું છે. ચોથા ગુણુસ્થાનકવાળા જીવો દેશ-વિરતિ પરિણામવડે શ્રાવકનાં બાર વ્રત અંગીકાર કરે છે. ચોથા ગુણુસ્થાનકના અધ્યાત્મજ્ઞાન કરતાં દેશવિરતિવાળું એવું પંચમ ગુણુસ્થાનકનું અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર ચારિત્રની અપેક્ષાએ વિશેષ શુદ્ધ જાણવું. પાંચમા દેશવિરતિ શ્રાવકવ્રત કરતાં છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનકવાળા સર્વવિરતિ અર્થાત્ પંચમહાવ્રતધારક સાધુનું અનન્તગુણુ વિશુદ્ધ અધ્યાત્મજ્ઞાન અવબોધવું. દેશવિરતિધર ગૃહસ્થ શ્રાવકોને જૈનશાસ્ત્રોમાં ગુરૂ ગણવામાં નથી આવ્યા તેનું કારણુ એ છે કે, પંચમહાવ્રત ધારણુ કર્યાંવિના ચારિ-ત્રધર્મનો અનુભવ તેઓ પામી શકતા નથી. ગૃહસ્થાવાસમાં છકાયનો ભોગી એવો ગૃહસ્થ ગુરૂપદ ધારણુ કરવા સમર્થ બની શકતો નથી. છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનકમાં પાંચમા ગુણુસ્થાનક કરતાં અનન્તગુણી વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ સ્વવશતા અવબોધવી. જેમ જેમ આત્માના પરિણામની વિશુદ્ધિ થાય છે તેમ તેમ સ્વવશતા અને સુખ પણ પ્રગટતું જાય છે; એમ અનેકાન્તજ્ઞાનીઓએ અવબોધવું.

આત્માના પરિણામની વિશુદ્ધતા ધારક મુનિવરોની સંગતિથી સત્ય સ્વશતા અને સ્વવશતાના સુખની ખુમારીની ઝાંખી જણાય છે. બાહ્ય અને અન્તરચારિત્રના ધારક મુનિવરોની દેશનામાં સત્ય સુખનો ભાવ ઝળકી ઉઠે છે. વ્યવહારથી ચારિત્ર આદરીને બાહ્યોપાધિથી સુક્રત થએલા મુનિવરો અધ્યાત્મ રસમાં ઝીલીને અધ્યાત્મરસનું આ-સ્વાદન કરે છે તેથી તેઓ ગએલા કાળને જાણતા નથી, અર્થાત્

(૧૩૭)

આનન્દમાં તેમનું જીવન વહેછે તેથી તેઓને કાલક્રમ પર લક્ષ રહેતું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન તો થઈ શકે, પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનને આચારમાં મૂકીને તેના પાત્રભૂત બનનારા મહાપુરૂષો તો વિરલા મળી શકે. જાણનાર તો ઘણા મળી શકે પણ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તે પ્રમાણે વર્તનારાઓ તો વિરલા મળી શકે. જે અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનને આચારમાં મૂકીને નહિ યોગ્યતાં છતાં અન્ય મનુષ્યોપર અધ્યાત્મજ્ઞાનની જે અસર કરી શકે છે તે અસર, ખરેખર સદ્વર્તન વિનાના અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ રાત્રી દિવસ ભાષણોવડે ખૂબો પાડી કરી શકવા સમર્થ થતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનની અસર, ખરેખર મુનિવરો, પ્રતો પાળીને અને આત્માને ધ્યાનને અન્યોપર કરી શકે છે તેવી ગૃહસ્થો કરી શકતા નથી. જેઓ મોહમાયામાં ફસાઈ જઈને અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સ્વસ્વાર્થમાટે ઉપયોગ કરે છે તે અહારાક્ષણો જેવા અવબોધવા. અધ્યાત્મજ્ઞાન પામીને સાધુ થઈ જેઓ આત્માની આરાધના કરે છે; તેવા મુનિરાજે આ જગતમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઝરો વહેવરાવવા સમર્થ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનની મૂર્તિરૂપ મુનિરાજેની સેવા કરવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનું આત્મામાં પરિણમન થાય છે.

પ્રતોની સાથે અધ્યાત્મભાવના વર્તે છે તો આત્મામાં અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખરી રીતે પરિણમે છે. બાવીસ પરિપહો સહન કરતી વખતે સુવર્ણરસનીપેઠે અધ્યાત્મરસની શુદ્ધિ થાય છે; માટે ચારિત્રની સાથે અધ્યાત્મજ્ઞાન શોભી શકે છે. યોદ્ધાના મુખમાંથી યુદ્ધરસના જે શબ્દો નીકળે છે અને તેમાં જે વીરરસ ઝળકી રહે છે તે, નાટકીયાના મુખમાંથી નીકળતાં વચનોમાં કયાંથી આવી શકે? સતી સ્ત્રીના મુખમાંથી પતિભક્તિરસના જે વચનોદ્વારે નીકળે છે અને તેમાં જે કંઈ દિવ્યત્વ હોય છે, તેવું દિવ્યત્વ ખરેખર સતી સ્ત્રીનો વેષ લઈને આવેલા નાટકીયાના હૃદયથી નીકળી શકે નહિ;—કરુણારસ, હાસ્યરસ અને ભયરસનું જેઓ સ્વાભાવિક પાત્ર બન્યા હોય તેના જેવું નાટક કરીને રસ પ્રગટાવવામાં કૃત્રિમતા જણાયાવિના રહેતી નથી. આ ઉપરથી સમજવાનું કે અધ્યાત્મમય જેની મન-વાણી અને કાયા થઈ હોય, અને જે અધ્યાત્મરસના હૃદયમાંથી સ્વાભાવિક ઉદ્ગારો કાઢતો હોય, એવું પાત્રજ ખરેખર દુનિયામાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો વિદ્યુત્વેગે પ્રકાશ કરવા સમર્થ થાય છે. જેના હાડોહાડમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન આપી ગયું હોય અને જેના હાડોહાડમાં જાણે અધ્યાત્મરસ આપ્યો હોય એવી જેની દશા હોય, તે મહાપુરૂષના સહવાસથી, તેના યોગ્યથી, તેના કૃત્યથી અને તેની ચેષ્ટાઓથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ મળ્યા કરે છે.

લ. ઉ. ૧૮

(૧૩૮)

તેની ગમે તેવી પ્રાસંગિક ચેષ્ટાઓથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઘોષ મળ્યા કરે છે; આવા જે કોઈ મુનિવર હોય તદ્દ્વારા અધ્યાત્મજ્ઞાનનું પુનરુન્નયન થાય છે; અર્થાત્ કહેવાતું કે તેવા અધ્યાત્મજ્ઞાની મુનિવરવડે અધ્યાત્મજ્ઞાનનો દુનિયામાં પુનરુદ્ધાર થાય છે. આવા મુનિવરોની અધ્યાત્મજ્ઞાન ફેલાવવામાટે આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે.

જ્યારે જ્યારે જૈનધર્મ પાળનારાઓમાં એકાન્ત જડ ક્રિયાવાદનો ગાડરીયો પ્રવાહ વધી પડે છે અને આત્માના જ્ઞાનને દાષી દેવામાં આવે છે તે વખતે અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભાવે જૈનોમાં રાગદ્વેષનું જોર વધવા માંડે છે. ધર્મક્રિયાઓમાં મતમતાંતર પડે છે અને લોકો કષાયની ઉદીરણા કરીને ધમાધમ કરી મૂકે છે; તેવા વખતે અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ પુષ્કરાવર્ત મેઘવડે જગતમાં શીતલતા પ્રસરાવનારા અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ પ્રગટે છે, અને તેઓ અધ્યાત્મભોધરૂપ મેઘની વૃષ્ટિ કરીને જૈનધર્મ પાળનારાઓને શાન્તિ સમર્પે છે. જ્યારે જ્યારે જૈનધર્મ પાળનારા જૈનોના મોટા ભાગમાં શુષ્ક જ્ઞાન વધતું જાય છે અને જ્ઞાનપ્રમાણે આચારોમાં કંઈ નથી દેખાતું ત્યારે શુદ્ધસંવેગ ધર્મ પાળનારા ક્રિયાયોગી મુનિવરો પ્રગટી નીકળે છે અને તેઓ શુષ્કજ્ઞાનીઓને હડાવી દે છે, અને શિથિલાચારનો નાશ કરીને ક્રિયોદ્ધાર કરી જૈનશાસનની રક્ષા કરે છે. જેમ જ્ઞાનમાર્ગમાં શુષ્કતા આવવાનો સંભવ છે તેમ ક્રિયામાર્ગમાં; અર્થાત્ ધર્મના અનુષ્ઠાનોમાં શિથિલતા આવવાનો સંભવ છે. જ્યારે અધ્યાત્મજ્ઞાનને ગૌણપદ આપવામાં આવે છે ત્યારે શુષ્કક્રિયાજડવાદ થવાના હેતુઓ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી તીક્ષ્ણ વૈરાગ્યપ્રવાહ હૃદયમાં વહતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો પણ ઘણાં વર્ષોના પરિશીલનવિના પરિપાક થતો નથી, તેથી અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં પરિપક્વાનુભવ પ્રાપ્ત કર્યાવિના શુષ્કતા પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે છે. પ્રાયઃ એ શતકના અન્તરે અધ્યાત્મજ્ઞાનમાર્ગ અને ક્રિયામાર્ગનો ઉદ્ધાર કરનારા મુનિવરો પ્રગટી નીકળે છે. આચાર્યશ્રીના હાથે ક્રિયોદ્ધાર થાય છે. મુનિચંદ્રસૂરિ, જગચંદ્રસૂરિ, આનંદવિમલસૂરિ વગેરે મુનિઓએ ક્રિયાની શિથિલતાને હડાવવા જે ઉત્તમ ચારિત્ર પાળ્યું છે તેનો ખ્યાલ કરવો મહામુશ્કેલ છે. ક્રિયોદ્ધાર કરવાની જ્યારે જરૂર પડે છે ત્યારે (તે કાલમાં) ચારે તરફથી ક્રિયોદ્ધારના અવાજો સંભળાય છે અને તે વખતમાં તેવી ઉત્તમ સામગ્રીધારક આચાર્ય પ્રગટ થાય છે. અઠારમા શતકમાં આચાર્યે પોતે ખાસ ક્રિયોદ્ધાર કર્યો નથી પણ, તપાગચ્છ વિજયશાખામાં પન્યાસશ્રી સત્યવિજયજીએ ક્રિયોદ્ધાર કર્યો છે. તેઓ શ્રી વિજયસિંહસૂરિ અને શ્રીવિજયપ્રભસૂરિની આજ્ઞામાં હતા. અઠારમા

(૧૩૯)

શતકમાં મોટા મોટા વિદ્વાન સાધુઓ ઘણા હતા, તેથી તે સમયમાં જ્ઞાનની ઝાહોઝલાલી હતી; કિન્તુ અધ્યાત્મજ્ઞાન તરફ સાધુઓનું ઘણું લક્ષ નહોતું. તેમજ ક્રિયામાં પણ શિથિલતા આવી ગઈ હતી અને આચાર્યો-ગીતાર્યોમાં પ્રાયઃ કંઈકે શિથિલતા, તથા ગચ્છ કલેશવડે સંકુચિતતા, વગેરે દોષો પ્રગટી નીકળ્યા હતા. તે વખતે મુખ્યતાએ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાર્ગના ઉદ્ધાર તરીકે શ્રીમદ્ આનન્દધનજી અને જ્ઞાન-ક્રિયા માર્ગના ઉદ્ધારક તરીકે ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી પ્રગટ્યા.

(૧૪૦)

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ અધ્યાત્મ જ્ઞાનમય પદો ખનાવ્યાં; તે પદોસખન્ધી પ્રસ્તુત વિષય હોવાથી તે પદોના કર્તા એવા શ્રીમદ્ આનન્દધનજીનું જીવનચરિત અત્ર આલેખવામાં આવે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દધન જીવનચરિત.

સ્તુતિ:

(અનુષ્ટુપ)

સર્વે દર્શન વિલ્યાતો, વિશ્વવન્ધો મુનીશ્વરઃ ॥
જ્ઞાની ધ્યાની પ્રભોર્ભક્તો, વિરાગાણાં શિરોમણિઃ ॥ ૧ ॥
શુદ્ધધર્મોપદેષ્ટાચ, જૈનશાસનઘોતકઃ ॥
ધ્યાનિનામગ્રણીર્માન્યો, માવચારિવ્યસાધકઃ ॥ ૨ ॥
અધ્યાત્મોદ્ધારકઃ પૂજ્યઃ સમતાનન્દમાક્ ચ યઃ ॥
આનન્દધનયોગીસ જીયાન્નારતમણ્ડલે ॥ ૩ ॥

(હરિગીત.)

આનન્દધન વન્દન કરું સ્તવના કરું શુભ ભાવથી,
યાદી થતાં મૂર્તિ ખડી દિલમાં થતી શુભદાવથી;
સંવેગપક્ષે ભાવથી રહીને પ્રભુ દિલ ધ્યાઈયા,
સત્તાયકી અન્તર રહ્યા શ્રીસિદ્ધને તહેં ગાઈયા. ૧

તું લોક સંસાર જીતીને અલમસ્ત યૈ જગમાં ફર્યો,
પરમાત્મતું ધ્યાનજ ધરી નિજજીવને સ્વચ્છજ કર્યો,
પ્રતિબન્ધ ટાળી લોકનો આનન્દની મોળે રહ્યો,
તેં શુદ્ધ ચેતનધર્મનો અનુભવ હૃદયમાંહી લહ્યો. ૨

અન્તરતણા ચારિત્રમાં સુરતા લગાવી પ્રેમથી,
શુભ દ્રવ્યભાવે તપ તપી શુદ્ધિ કરી શુભ નેમથી;
નિન્દા કરી ના કોઈની નિન્દા કરી સહુ તહેં સહી,
શુદ્ધાત્મરસ ભોગી ભ્રમર શુભ દષ્ટિ ત્હારામાં રહી. ૩

અધ્યાત્મકલ્પવૃક્ષના ફળનો રસીલો તું થયો,
ઝટ સ્થૂલસૃષ્ટિ ત્યાગીને અન્તરતણી સૃષ્ટિ લહ્યો;
તેં લય લગાડી ધ્યાનમાં મન મારીયું પારાસમું,
તું સિદ્ધરસ સાધક અન્યે ત્હારા વિચારોમાં રમું. ૪

(૧૪૧)

ઔદાર્યને તેં આદરી જગમાં જણાવ્યું ખોલથી,
આચારમાં મૂકી ઘણું જોયું અનુભવ તોલથી;
પહાડો અને તીર્થોવિષે વિચાર્યો ખરો તું એકલો,
ભજવ્યો ફકીરી વેષને પહેર્યો હતો તેવો ભલો. ૫

અન્તર રહ્યું એ શતકનું મેળો મળ્યો પ્રત્યક્ષ ના,
તો પણ હૃદયમાં ભક્તિથી કીધી ખરી તુજ સ્થાપના;
હું તું તાણું જ્યાં એક્ય એવા ભાવમાં તુજને સ્તવું,
એ ભાવનું સાક્ષી ખરું મુજ દીલ છે એવું કવું. ૬

જે પૂર્વના સંસ્કાર તે આકર્ષતા હા ! તવપ્રતિ,
જ્યાં જીવ મળતો જીવથી ત્યાં એક રંગી છે મતિ;
એ ગૂઢ જાણે યોગીઓ જે ધ્યાનમાંહી ઊતર્યા,
જે પૂર્વના સંસ્કારથી યોગીપણાએ અવતર્યા. ૭

હારા હૃદયના તારમાં ધ્વનિયો ઉઠે મીઠી ઘણી,
એ શાન્તરસ પ્રસરાવતી મીઠી મજાની મોરલી;
ધ્વનિયો ઉઠે તેથી અહો ! પદસૃષ્ટિની રચના થતી,
એ સૃષ્ટિમાંહી યોગીઓ વિના અવરની ના ગતિ. ૮

હારા હૃદયના તારના શુભતાનમાં આનન્દતા,
શુભતાનપદ રસિયા જમરની ઉચ્ચ ભૂમિ ઊર્ધ્વતા;
હારા હૃદયની ગૂઢતા ત્યાં મૂઢ જનની મૂઢતા,
જે જ્ઞાનયોગી હોય તે જાણે ખરી તવ શુદ્ધતા. ૯

જીવ્યો અને જીવાડતો તું લોકને શુભ ભાવમાં,
અધ્યાત્મરસિયા જે થયા એકા ખરે શુભ નાવમાં;
જિનવર સ્તવ્યા સ્તવનો રચી ઉભરા હૃદય પ્રગટાવીને,
અધ્યાત્મપદ શોભા કરી અન્તર પ્રભુતા લાવીને. ૧૦

આશય ઘણા જંભીર છે અધ્યાત્મમાં ઉંડા ઘણા,
રસીયા ઘણા અધ્યાત્મના મસ્તાનયોગી યોગના;
દુનિયાથકી ઊરતો નહીં આશા નથી મમતા જરા,
જ્યાં હું નહીં જ્યાં તું નહીં એ ભાવમાં વિલસે ખરા. ૧૧

સ્વાદ્વાદ પારાવાર છે આનન્દ અપરંપાર છે,
સાચો હૃદયનો સન્ત છે પરવા નથી જયકાર છે;
પરમાત્મની સાથે સદા તું એક્ય સાંધે આત્મથી,
આત્મા અને પરમાત્મનો એ ધ્યાનમાં ભેદજ નથી. ૧૨

(૧૪૨)

- આશા નથી કીર્તિતણી અપકીર્તિને ગણતો નથી,
લોકો મને એ શું કહે ! ત્યાં લક્ષને દેતો નથી;
ફરતો ફરે જંગલવિષે અવધૂતયોગી થૈ ખરે,
શુદ્ધ મહો સ્મશાનમાં અલખની ધ્વનિયો કરે. ૧૩
- હડધૂત કહી ધિક્કારતા તે લક્ષમાં લેતો નથી,
પૂજે જનો કે ભાવથી ત્યાં હર્ષને ધરતો નથી;
અવહારના ભેદો ઘણા ત્યાં કલેશને કરતો નથી,
લાગી લગનવા આત્મની ધીનું કશું જોતો નથી. ૧૪
- અભિમાન ના બહુચાતણું મોટાઈ મન ધરતો નથી,
કુપંથ કે પાખંડ તેમાં લક્ષને દેતો નથી;
વૈરજ નથી ઝેરજ નથી કરણા જગત્પર થૈ રહી,
નિજ આત્મની શુદ્ધિ કરે સ્થિરતા ધરી અન્તરૂવહી. ૧૫
- ફરતો ફકીરી વેષમાં સ્વાતંત્ર્યથી શખ્દો કહે,
એકાંત જે અવહારીઆ બકવા ઘણો કરતા રહે;
કીધો અનુભવ આત્મનો તે અંધ પેઠે ના વહે,
આનન્દધન તુજ દીલના આશય ઘણા તુજમાં રહે. ૧૬
- આનન્દની ઘેનજવિષે આંખો ઘણી ઝળકી રહી,
આનન્દની બહુ ઉર્મિયો શખ્દોવિષે ઝળકી વહી;
નિજશુદ્ધ સત્તા ધ્યાવતો પરભાવને ઉચ્છેદતો,
તું આત્મભાવે આત્મને કરવા અનુભવમાં જતો. ૧૭
- અધ્યાત્મની વાતો કરે અધ્યાત્મની દષ્ટિ ધરે,
નિજદેહ અણુઅણુમાં અહો ! અધ્યાત્મરસ ભાવે ભરે;
અધ્યાત્મતું પાત્રજ બની અધ્યાત્મને ફેલાવતો,
કાયા અને વાણી હૃદય અધ્યાત્મમાં રેલાવતો. ૧૮
- અધ્યાત્મરસની ભાવના આચારમાંહી વાળીને,
પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગો સહ્યા પરભાવવૃત્તિ ટાળીને;
ધિક્કારતા જે જે તહને તેના ઉપર કરણા કરે,
નિજ આત્મવત્ સૌને ગણી આચારથી એ આચરે. ૧૯
- ધાંધળ ધમાધમ કલેશથી દૂરે રહી ધ્યાનજ ધરે,
જૈનેતરોની સાથમાં મધ્યસ્થભાવે સંચરે;
આત્માર્થવણુ રીઝે નહીં વિકથા વિષયને વારતો,
દોષો હબરો મૂકીને શુભો મહી શુભ ધારતો. ૨૦

(૧૪૩)

- ગચ્છોતણા વાદો વિષે તું મૌનધારી મ્હાલતો,
સાપેક્ષદષ્ટિ દેખીને સાચા હૃદયથી ચાલતો;
ચર્ચા કરે ઝઘડા કરે તેના ઉપર કડ્ડણ વહે,
આત્માર્થની ઇચ્છા ઘણી તકરારથી ન્યારો રહે. ૨૧
- તું ભેદના ભડકાવિષે જવલતો નહીં સમતા ધરી,
આવે ઉદયમાં કર્મ તે સમભાવથી વેદે વળી;
જિનદેવની ભક્તિવિષે તનમય બની ગાતો ફરે,
નિર્જનપ્રદેશે જાઈને નિજ આત્મનું ધ્યાનજ ધરે. ૨૨
- તું ઘોર જંગલમાં રહી પરમાત્મના ધ્યાને વહી,
વીતાવતો કાલજ ઘણો ઉપસર્ગ દુષ્ટોનો સહી;
જીવ્યાતણી ઇચ્છા નથી તેં શાન્તરસ અંતર લલ્હો,
ખેલે હૃદયના ખેલને તે ખેલમાં ઇશ્વર રલ્હો. ૨૩
- જે ભેદથી ખેદજ થતો એ ભેદને તલે ના વલ્હો,
નિજ આત્મભાવે સર્વને દેખી અભેદી થૈ રલ્હો;
ચાખી ખરી અતુભવસુધા, જેતાં જરીએ નહિ મણુ,
શુભચિત્તમાંહી ઊછળે આનન્દકલ્હોલો ઘણુ. ૨૪
- ઉન્મત્ત એ મૂઠો કહે તું દેખતો અન્ધો ખરે,
દુનિયા બિચારી બાવરી તુજ દિલ દેખે ક્યાં ચરે;
લહારા હૃદયના તારમાં ભણુકાર પ્રભુના નામના,
એ નામ સોહં નામનું ભાષા પરા જ્યાં કામ ના. ૨૫
- ભાષા ભણીને પંડિતો ભાષાવિષે ઝઘડા કરે,
ચર્ચા કરે ખેદજ કરે માની બની ફરતા ફરે;
એ શાબ્દિકોની વાણીમાં આનન્દ રસ નહિ જામીઓ,
એ શબ્દથી ન્યારો ખરો આનન્દરસ તું પામીઓ. ૨૬
- ગ્રન્થો ભણીને તર્કના એ તર્કથી કર્કશ બન્યા,
એ તર્કના ઝઘડાવિષે મમતા અને માનજ ભણ્યા;
એ તર્કમાંહિ શુષ્કતા ભય ખેદને શંકા ઘણી,
એ તર્કની ગતિ જ્યાં નહિ આનન્દરસ લીધો છણી. ૨૭
- ભેદજ ઘણુ ગચ્છોતણા જે યુદ્ધિ નાના કલ્પતા,
થાપી અહો નિજ માન્યતા પરમાન્યતા ઉત્થાપતા;
સૂરિયો કરે શાસ્ત્રાર્થને સંખી રહે ના નેમથી,
કલિકાલમાં એ દેખીને તેં સાર લીધો પ્રેમથી. ૨૮

(૧૪૪)

- આગમતણા મન્તવ્યમાં મધ્યસ્થ થઇને દેખતો,
તેં ગચ્છને નિંદો નહીં નિજગચ્છ સાચો પેખતો;
જે ગચ્છના ભેદે લડે તેને શિખામણુ આપતો,
આનન્દધન તું ધન્ય છે સિદ્ધાન્ત શ્રદ્ધા સ્થાપતો. ૨૯
- આગમ ભણી મતભેદથી મતવાદીઓ ખેદજ વહે,
તે આગમોને વાંચીને આનન્દમય તું થૈ રહે;
સાપેક્ષદષ્ટિ ખોલતો ને ચાલતો જીવન ધરે,
આનન્દની છાયા છવાઈ રહી અરે મુખપર ખરે. ૩૦
- અધ્યાત્મરસમાં સ્વીકરે જે ઉર્મિયો દિલ આઈને,
તે ઉર્મિયોથી જીવતા શબ્દો નિકાળે ગાઈને;
તે શબ્દથી પદ જે બન્યાં તે જીવતાં આજે રહ્યાં,
જીવાડતાં એ જીવને આનન્દકર પુણ્યે લહ્યાં. ૩૧
- એ દેહ અક્ષર જીવતો ગાળે જગાડે સજ્જનો,
તુજ નામ અક્ષર દેહપર વારીજતા કોટી જનો;
એ દેહઅક્ષરમાં રહી ચૈતન્ય પ્રતિમા શોભતી,
આદર્શ એ પરમાત્મનો ઉપમા ખરી એ આપતી. ૩૨
- નાભિથકી જે ઉડતો તે શબ્દનો મહિમા ઘણો,
એ દેવશક્તિ દાખવે લાગે હૃદય રળિયામણો;
ગંભીર ત્હારી વાણીમાં ભાવાર્થ બહુ ઉંડા છતા,
જે દીલ તાઈ બળ્યુતા તે ભાવ તારો ખંચતા. ૩૩
- તુજ શબ્દની કિમ્મત નથી એ શબ્દરત્નો શોભતાં,
એ શબ્દરત્નોની પ્રભામાં ચિત્ત સૌનાં શોભતાં;
તુજ વદનથી જે નીકળ્યા શબ્દો મહી શોભાય છે,
એ શબ્દની સેવાયકી તુજ દીલમાં ઉતરાય છે. ૩૪
- જે સદ્વિચારજ, આત્મનો આચારમાં તેં આચર્યો,
કહેણી યથા રહેણી તથા એ ન્યાયને સાચો કર્યો;
તુજ પાદપંકજ જ્યાં થયાં તે દેશને પણ ધન્ય છે,
એ ગામ-પુરને ધન્ય છે એ માત કુળજ વન્ધ છે. ૩૫
- ત્હારાં કર્યો દર્શન અરે તે લોક પણ કૃતપુણ્ય છે,
જે પાદથી સ્પર્શાઈ એવી ધૂલિને પણ ધન્ય છે;
ત્હારી મતિ ત્હારી ગતિ ચારિત્ર્ય લોકાતીત છે,
આદર્શ સાધુ તું થયો વૈરાગ્ય વચનાતીત છે. ૩૬

(૧૪૫)

- તું જૈન શાસનમાં થયો ગીતાર્થ સંવેગીયતિ,
વાચક પ્રભુએ સંસ્તવ્યો તેથી ઘણી શ્રદ્ધા થતી;
શુભ જૈનશાસનવાચકે સમકાલમાં કીર્તિ કરી,
તેથી પ્રતીતિ તાહુરી મનમાં વધારે થૈ ખરી. ૩૭
- ઈર્ષ્યા રહી ના દૃષ્ટિમાં એ દૃષ્ટિમાંડી નબ્ધતા,
સ્વાદ્વાદદૃષ્ટિથી નિરખતો સર્વમાંડી ભબ્ધતા;
તું ભાવથી સમિતિ અને શુભિવિષે બહુ રાચીયો,
નિજ શુદ્ધ ચેતન ચેતનાના પ્રેમમાંડી માચીયો. ૩૮
- તે ભાવ સંયમ યોગમાં બેસી પ્રયાણુજ આદ્યું,
ભવપાયોધિ તરવા અહો તે લક્ષ્ય અન્તરૂમાં ધર્યું;
જે જે ભર્યું તુજ ચિત્તમાં તે બાહ્યમાં દેખાય ના,
અધ્યાત્મની દૃષ્ટિવિના મૂઠોથકી પરખાય ના. ૩૯
- જ્યાં જ્યાં તમારી દૃષ્ટિ ત્યાં આનન્દના ઉભરા વહે,
છાયા છવાયે શાન્તિની તું શાન્ત મૂર્તે જ્યાં રહે;
સાપેક્ષ નયના બોલમાંડી સદ્વિચારો બહુ રહ્યા,
એ પદવિષે ઉંઝા રહ્યા તે જ્ઞાનીઓએ સંઝા. ૪૦
- નિવૃત્તિના પન્થે વહો અન્તરૂ અનુભવ તેં લહો,
હારો અનુભવ જે હતો તે તુજ દીલમાંડી રહો;
શબ્દો દિશા, દેખાડીને અનુભવ જણાવે તાહરો,
શુભ પદના હાઈ સમજતા તે અનુભવ લે ખરો. ૪૧
- ગંગા અને ચંદનથકી શીતલ ઘણું હારાં પદો,
આપે નહીં ચિન્તામણિ તે આપતાં હારાં પદો;
જે લક્ષ્મીને સત્તાથકી સુખ ના મળે સ્વપ્નાવિષે,
એ સત્ય સુખને આપવા શક્તિ પદો માંડી વસે. ૪૨
- એકાન્તથી વ્યવહારમાં રાચ્યા જનોને યોધવા,
ઉત્તમ ખરાં હારાં પદો સમજવતાં નિજ શોધવા;
એકાન્તથી અધ્યાત્મમાં જે શુષ્ક થૈને ચાલતો,
ચાચુક તેને મારીને વ્યવહારમાંડી વાળતો. ૪૩
- તે કાલમાં તું મોટકો નિજ આત્મશક્તિ ફારવી,
તું શાન્તરસના પાત્રને ઉદ્ધારથી મોટો કવિ;
કાયા અને વાણી હૃદય એ સર્વગુણથી શોભતાં,
જે દીલમાં તે શબ્દમાં એથી મજાનાં યોપતાં. ૪૪
- બ. ઉ. ૧૯

(૧૪૬)

- સાચા હૃદયથી વારસો આપ્યો અમારા હાથમાં,
ઉપકાર ત્હારો ખલુ થયો સન્તોતણુ શુભ સાથમાં;
એ વારસાને ભોગવી આનન્દ પામે જ્ઞાનીઓ,
એ વારસામાં ભક્તિને અધ્યાત્મરસની વાનીઓ. ૪૫
- ને ને પ્રસંગે ઉપજી ઉદ્ધાર મીઠી વાનીઓ,
ઉદ્ધાર એ સાપેક્ષ દૃષ્ટિથી વિચારે જ્ઞાનીઓ;
અજ્ઞાનીઓ સમજે નહિને શબ્દથી ઝઘડા કવે;
આશય ઘણા સમજે નહીં તે ભ્રાન્ત થૈ મિથ્યા લવે. ૪૬
- તું આગમોની માન્યતામાં પૂર્ણશ્રદ્ધા રાખતો,
તું આગમો આગળ કરી સાપેક્ષ વચ્ચેના ભાખતો;
નમિનાથની સ્તવનાવિષે પંચાંગી તેં માની ખરી,
તું સાધુવેષે સંચર્યોં જ્વહાર શ્રદ્ધા તેં ધરી. ૪૭
- જ્વહારને નિશ્ચયવિષે તું પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન છે,
તુજ આશયોને જાણુતા તે ધર્મમાં શુદ્ધતાન છે;
જિનવાણીના અનુસારથી, જે પદ ત્હારાં ભાવતો,
તે વીરનો સેવક બનીને મુક્તિપન્થ સધાવતો. ૪૮
- શુભ પ્રેમ ભક્તિથી ભર્યાં પદોજ સાકર શેલડી,
સદ્ગુણુ પુષ્પ સુગંધથી મહેંકી રહ્યાં, જ્યમ વેલડી;
શુભ કૃષ્ણચેતન ભક્તિરાધા મેળ તેનો મેળવ્યો,
તેં ભાવલગ્ને જ્ઞાનથી શુભલગ્ન ઉત્સવ જાઝવ્યો. ૪૯
- પરિણામ ઉજ્જવલ ધારવાને લક્ષ્ય તેં દિલમાં ધર્યું,
સમતા સરોવર ઝીલીને આનન્દથી હૈડું ભર્યું;
શુભ ધ્યાનના ગિરિપર ચઢી આનન્દમાં લીનજ થતો,
ઉચ્ચાશય દૃષ્ટિવડે તું સર્વને અવલોકતો. ૫૦
- તું ચિત્તમાં શુભ દિવ્યસૃષ્ટિની કરે રચના લલી,
એ ભાનના એકતાનમાં આનન્દ લહેરો જાછળી;
કરુણામયી મૂર્તિ ધરી રક્ષે જગતના પ્રાણીઓ,
શુભ ઉચ્ચજીવન જાણીને મહેં ચિત્તમાંહી આણીયો. ૫૧
- શુભ ભાવથી મેં સંપ્રતિ પ્રત્યક્ષ પેડે સંસ્તવ્યો,
પદોવડે દિલ પેસીને અન્તરગુણોએ મેં કવ્યો;
ઉદ્ધારથી અન્તરતણુ ચારિત્રની સ્તવના કરી,
બુદ્ધચિંધ આનન્દધનદશા મુજ ચિત્તપટમાં ચિતરી. ૫૨

(૧૪૭)

શ્રીમદ્ આનન્દધન જીવનચરિતની રૂપરેખા.

શ્રીમદ્ આનન્દધન મુનિરાજનું જીવનચરિત કોઈએ લખેલું ઉપલબ્ધ થતું નથી, તેમજ કોઈએ લખ્યું હોય એમ શ્રવણગોચર પણ થતું નથી. શ્રીમદ્ આનન્દધનનું જીવનચરિત, તેમના સંબંધી ચાલતી કહેણીઓ (કિંવદન્તીઓ) અને તેમનાં બનાવેલાં સ્તવનો અને પદોમાં નિકળેલા હૃદયના ઉભરાઓથી આલેખી શકાય.

શ્રીમદ્ની જન્મભૂમિ ક્યાં અને કઈ હતી અને તે કોનાત્યાં જન્મ્યા હતા તેના નિર્ણય થઈ શકતો નથી. તેમની જન્મભૂમિ કેટલાક મારવાડ જણાવે છે. કેટલાક હિન્દુસ્થાન જણાવે છે. કેટલાક ગુજરાત જણાવે છે અને કેટલાક કાઠીયાવાડ જણાવે છે. ભાષાના શબ્દોવડે જન્મભૂમિનો નિર્ણય થાય છે; એમ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી ભાષાશાસ્ત્રીઓ જણાવે છે. એક મનુષ્ય એકજ ભાષામાં કંઈ લખે તો તેવડે તે અમુક દેશનો છે એવા નિર્ણયનાં અનુમાનો ઉપરથી સબલ પ્રતીતિ લાવી શકાય; કિન્તુ એક મનુષ્ય ચાર પાંચ ભાષા ઉપર કાલુ ધરાવતો હોય અને તે દરેક ભાષામાં સારી-રીતે લખી શકતો હોય, ત્યારે તેના જીવનચરિતના અભાવે ક્યા દેશનો છે, એવો નિર્ણય લાવવા અનુમાનો કરવાં પડે અને તેમાં ઘણો પ્રયાસ કરતાં અમુક મતે અને અમુક અંશે સંદિગ્ધતા રહે એમ માનવું અને સંવ્યવહારવું એ, અમુક અંશે સત્ય ગણી શકાય.

શ્રીમદ્ની રચેલી ચોવીશી અને પદો છે, તેમાંથી જે આઠ ઠરે તેના અનુમાને જન્મદેશના નિર્ણય ઉપર આવી શકાય. શ્રીમદે પહેલી ચોવીશી રચી એમ કેટલાંક અનુમાનોથી સંભાવના કરી શકાય છે. તે સમયમાં ચાલતી એવી ગુજરાતી ભાષાના શબ્દોમાં તેમણે ચોવીશી રચેલી છે. તે સમયના ગુર્જર ભાષાના સાક્ષરોએ જે ગુજરાતી ભાષાના શબ્દો વાપર્યાં છે તે શબ્દો, શ્રીમદ્ના હૃદયની સ્ફુરણાસાથે પરિણત થયા છે. તત્ સમયમાં ગુર્જર દેશમાં ઘણા સાધુઓ નિવસતા હતા; તેથી અમુક સાધુના સમાગમમાં આવતાં વૈરાગ્યથી તેમણે દીક્ષા ગ્રહી હોય અને પશ્ચાત્ કારણ પ્રસંગે પ્રથમ ભગવાનની સ્તવના કરી હોય. અન્ય દર્શનીય વિદ્વાનો જણાવે છે કે, પહેલાં સગુણની સ્તવના થાય છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ઊંડા ઉતર્યાબાદ નિર્ગુણ સ્તવના થાય છે. આવી પ્રાયઃ શૈલી જૈન વિદ્વાનોમાં દેખાતી નથી તથાપિ, કદાપિ તે અનુમાન ઉપર આવીએ તો ગુર્જર દેશના હોવાથી તેમણે પહેલી ગુર્જર ભાષામાં ચોવીશી રચી અને પશ્ચાત્ હિન્દુસ્થાન, મારવાડ વગેરે દેશના લોકોના ઉપયોગાર્થે તેમનાથી, વ્રજ ભાષામાં આત્મા

(૧૪૮)

અને સુમતિ વગેરે પાત્રના ઉદ્દગારોમય પદો બન્યાં હોય. ગુર્જરદેશ-
માંથી મારવાડ અને મેવાડ તરફ તેમનો વિહાર થતાં તે તરફના વિદ્વા-
નોની પેઠે તેમણે હિન્દુસ્થાની—મિશ્રિત ભાષામાં, પદોના ઉદ્દગારો
કાઢ્યા હોય એવું અનુમાન કરી શકાય છે.

બૂની પ્રતિઓમાં, ચૌવીશીમાં લખાયલા શબ્દોમાં કેટલેક સ્થાને
ફેરફાર થયો હોય એમ લાગે છે. ગુર્જરદેશમાં તે સમયમાં ઘરગથુ
થએલા કેટલાક શબ્દો તેમની ચૌવીશીમાંથી નીચેપ્રમાણે નીકળી
આવે છે.

- ૧ રૂપભદ્રેવ સ્તવન.—ચાહું. સગાઈ. મેળો. ઠામનકાય.
- ૨ અજીતનાથ.—જિનતણો. નયણુ કરી. જોવતાં. જોઈએ.
પલાય. આગમેકરી. જોય. નયણુતણો. નિહાળણું.
- ૩ સંભવનાથ સ્તવન.—ધુર. સવે. લહિ. પહેલી. સાધણું.
- ૪ અભિનંદન સ્તવન.—તરસિયે. દરિસણુ. દોહિલું. કિમ. ધીઠાઈ.
રટતો. સીજે.
- ૬ પદ્મપ્રભુસ્તવન.—આંતરૂં. વાજશે. વાધશે.
- ૮ ચંદ્રપ્રભ સ્તવન.—ભગતિ. તિમ. કિરિયા.
- ૯ સુવિધિનાથ સ્તવન.—કીજે. ઉલટ. જઈએ. સુણીજે.
- ૧૦ શીતલનાથ સ્તવન.—પદલેતીરે.
- ૧૧ શ્રેયાંસનાથ સ્તવન.—કિરિયા સાધે. છંટો રે. રઠ મંટો રે. આદર-
જોરે. લખાસી.
- ૧૨ વાસુપૂજ્ય સ્તવન.—મનાવી. વસ્તુગતે.
- ૧૩ વિમલનાથ સ્તવન.—જિનતણું. ઝીલતી.
- ૧૪ અનંતનાથ સ્તવન.—સોહિલી. દોહિલી. છાર પર લીપણું.
- ૧૫ ધર્મનાથ સ્તવન.—ઢૂકડી. એકપખી. પરવડે.
- ૧૬ શાન્તિનાથ સ્તવન.—મુજ. કહું. આપણો.
- ૧૭ કુંથુનાથ સ્તવન.—આંકુ. હટકયું. કાલો. સાલો. અચરિજ.
- ૧૮ અરનાથ સ્તવન.—છાંયડી. એકપખી.
- ૧૯ મહિનાથ સ્તવન.—તાણી. રીસાણી. પરખી. વિસરામી.
- ૨૦ મુનિસુવ્રત સ્તવન.—દિસે. છંડી. મંડી.
- ૨૧ નમિનાથ સ્તવન.—શકીએ. દેજે.
- ૨૨ નેમિનાથ સ્તવન.—સગપણુ. ઝાલો. કુણુ. એહવું હતું રે. છાંડતાં.

(૧૪૯)

પદોમાં ગુજરાતી શબ્દો.

- ૫૬ ૬ મું—માહરો. બાહુરો. સીજે. તારી.
 ૫૬ ૧૬ મું—પ્રભુ. આવશે.
 ૫૬ ૧૭ મું—કોણુ. વેણુ. બોલે છે.
 ૫૬ ૧૮ મું—કોય. હોય.
 ૫૬ ૨૧ મું—સનાતન જે કહું રે.
 ૫૬ ૨૫ મું—વાતલડી. અન્તરગતની.
 ૫૬ ૩૩ મું—રહું.
 ૫૬ ૪૮ મું—એક પખો મેં કોઈ ન દેખ્યો. કોઈનું. જે જે કીધું
 જે જે કરાવ્યું.
 ૫૬ ૪૯ મું—દેહડી. મારી.
 ૫૬ ૫૪ મું—હાટહું. માંહું. માણુકચોકમારે.
 ૫૬ ૭૧ મું—પંચ પ્રકારનો. દરશનના. પરમાગમથકી. મુજ.
 ૫૬ ૯૦ મું—જેવતાં. એકે નહીં. કીધું. દીધું. મીહું બોલે. છેયું. લીધું.
 ૫૬ ૯૧ મું—વારોરે કોઈ. રમવાનો. જૂઠા બોલી. ફોગટ ખાશો ગાળ.
 ૫૬ ૯૪ મું—મૂકી. જેહનો. તમારી.
 ૫૬ ૧૦૫ મું—પ્રગટ કરો.

શ્રીમદ્દનાં હિન્દુસ્થાની પદોમાં પણ ગુજરાતી શબ્દો ઉપર લખ્યાપ્રમાણે દેખવામાં આવે છે. હિન્દુસ્થાનમાં જોનો જન્મ થયો હોય તે ગુજરાતી ભાષાના ઘરગથુ શબ્દો વાપરી શકે નહિ. કદાપિ મારવાડ દેશમાં જન્મ થયો હોય! એમ માનીએ તો ચાક્રસ એમ ન કથી શકાય કે તેઓ આવો ગુર્જર ભાષાના શબ્દોનો પ્રયોગ કરી શકે. જે તેઓ મારવાડના હોત તો ગુર્જર ભાષામાં-મારવાડી શબ્દોના મિશ્રણ વિનાની-ચોવીશી લખી શકે નહિ એમ અનુમાન કરાય છે. ગુર્જર ભાષાના ઘરગથુ શબ્દો વાપરવા તે ગુર્જર દેશમાં જન્મવિના બની શકે નહિ એમ અનુમાન કરાય છે. મારવાડ દેશમાં જન્મ હોય અને ગુર્જર દેશમાં દીક્ષા ગ્રહણાનન્તર ઘણાં વર્ષપર્યન્ત રહીને જે ચોવીશીની રચના કરી હોય તો શ્રીમદ્દની રચનામાં ગુર્જર ભાષાના ઘરગથુ શબ્દોની પેઠે મારવાડી ઘરગથુ શબ્દોનો પ્રયોગ આવ્યાવિના રહેત નહિ. તેથી ગુજરાતી ભાષાના ઘરગથુ શબ્દોના પ્રયોગથી તે ગુજરાતના હતા એમ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીમદ્દનું દીક્ષાબાદપણુ પ્રથમ ગુર્જર દેશમાં વિશેષતઃ વિચરવું થયું હોય એમ લાગે છે. પ્રથમ ચોવીશીની રચના તેમણે

(૧૫૦)

ઉદ્ધારરૂપે કરી હોય એમ જણાય છે, અને તેથી તેઓ ગુર્જર દેશમાં જન્મ્યા હોય એમ કહેતાં વિરૂદ્ધતા પ્રતિપાદક અનુમાનેને અવકાશ મળતો નથી. શ્રીમદ્ ઉત્તરાવસ્થામાં અનેક કારણોથી મારવાડ તરફ વિચર્યા હોય એમ લાગે છે. ઉપરના વિચારોથી ગુર્જર દેશમાં તેઓનો જન્મ થયો હોય તેમ અનુમાનોવડે નિર્ણય થાય છે. ન્યાંસુધી મારવાડ વગેરે દેશના તેઓ હોય એવા ચોક્કસ પુરાવાઓ ન મળે ત્યાંસુધી ભાષા વગેરેનાં અનુમાનોથી ગુર્જર દેશમાં તેઓનો જન્મ માનવામાં અમારું ચિત્ત દોરાય છે. તેઓ કાઠીયાવાડ દેશમાં જન્મ્યા હતા એમ કોઈ, કોઈ શબ્દના આધારે કહે તો તે પણ વિચાર યોગ્ય ઠરતો નથી; કારણ કે આર ગાઉએ બોલી બદલાય આ નિયમના અનુસારે કોઈ શબ્દ ખાસ કાઠીયાવાડમાં બોલાતો આવી ગયો હોય તો તે તેમનો કાઠીયાવાડમાં વિહાર હોવાથી બની શકે તેમ છે; તેથી તે કંઈ કાઠીયાવાડ ભૂમિમાં જન્મ્યા હોય એમ કંઈ શકાય નહિ. અઢારમા સૈકાની ગુજરાતી ભાષાના શબ્દો કરતાં, તે સમયના કાઠીયાવાડના ખાસ ઘરગથુ શબ્દો કેટલાક જુદા હતા એમ જૂની પ્રતિયોના આધારે ન્યાંસુધી સિદ્ધ ન થાય ત્યાંસુધી, અસુક શબ્દો તો કાઠીયાવાડનાજ શ્રીમદ્નાં સ્તવનોમાં છે એમ કહી, કાઠીયાવાડના તેઓ વતની હતા એમ સિદ્ધ કરી શકાય નહિ. કાઠીયાવાડ પણ ગુજરાતમાં ગણાય છે. કાઠીયાવાડ અને ગુજરાતમાં ગુર્જર ભાષાનો વ્યવહાર પ્રવર્તે છે. અઢારમા સૈકાના કાઠીયાવાડ અને ગુજરાતના લેખકોની જૂની પ્રતિયોના આધારે તે વખતના ગુજરાત અને કાઠીયાવાડના ઘરગથુ શબ્દોનો નિર્ણય કરી શકાય. તે સૈકાના અને વર્તમાન સૈકાના ઘરગથુ શબ્દોમાં કેટલો ફેરફાર થયો છે તેનો સાક્ષરો જે તપાસ કરે તો ભાષાની ઉત્ક્રાન્તિ અર્થે ઘણો પ્રકાર પાડી શકે. હવે મૂળવિષય તરફ વળીને કથવાતું કે, ભાષા શબ્દોવડે પણ તેઓ ગુર્જર દેશના હતા એમ કહેવામાં દલીલપૂર્વક કોઈ વિરોધ સામો ટકી શકતો નથી. અઢારમા સૈકાની ગુર્જર ભાષાની જૂની લખેલી કૃતિયો અમારા વાંચવામાં આવી છે તેમાં તે સમયના ગુજરાતી ઘરગથુ શબ્દો જે અન્ય સાક્ષર જૈનપંડિતો અને જૈનેતર પંડિતો લેખમાં વાપરતા તેવાજ શ્રીમદે વાપરેલા છે, માટે તે ગુર્જર દેશમાં જન્મ્યા હોય એમ માની શકાય છે. આ સંબંધની વિશેષ અર્થા કરવામાં આવે તો એકાન્ત થઈ જાય; અતએવ સંક્ષેપથી આપ્રમાણે વિચારો જણાવીને શ્રીમદ્ની દીક્ષા વગેરે સંબંધી વિચાર કરવામાં આવે છે. શ્રીમદ્ કંઈ જાતના અને કયા કૂળમાં જન્મ્યા હતા તેનો નિર્ણય થઈ શકે તેમ નથી.

(૧૫૨)

શ્રીમદે જ્ઞાન અને વૈરાગ્યયોગે કોઈ તપાગચ્છીય મુનિવરપાસે સાધુ વ્રતની દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી. અઢારમા સૈકાના પૂર્વભાગમાં તેમનું પૂજ્ય તનુ આ દુનિયામાં વિદ્યમાન હતું. તેઓ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયના સમયમાં વિદ્યમાન હતા. શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના દેહોત્સર્ગ પશ્ચાત્ તેઓશ્રી જીવ્યા હશે કે કેમ ? તત્ સંબંધી કોઈ આધાર મળી આવતો નથી.

તેઓશ્રીએ તપાગચ્છમાં દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી અને તેમનું નામ લાભાનન્દજી હતું. તેમનું ચિત્ત વૈરાગ્ય અને અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં રંગાયલું રહેતું હતું. તેઓશ્રી સ્વભાવે શાન્ત અને નિરૂપહ હતા. મધ્યસ્થદષ્ટિથી સત્યનો આદર કરવામાં સદાકાલ તત્પર રહેતા હતા. તેમણે જૈન શ્વેતાંબર અને દિગંબર માર્ગનાં અનેક શાસ્ત્રો વાંચ્યાં હતાં. પન્યાસ સત્યવિજયજીની પેઠે તેમણે પીતવસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હોત તો પંડિત જિનહર્ષગણિ વગેરે વિદ્વાનો તે વખતમાં વિદ્યમાન હતા તેથી તે બાબતને પ્રસંગોપાત જણાવત. તેમજ યતિની જૂની પટ્ટાવલીમાં પણ તત્ સંબંધી ઇશારો કર્યાં હોત. પોતાના ગુરૂની પેઠે તેઓ તપાગચ્છની સમાચારી પ્રમાણે સાધુધર્મની આવશ્યકાદિ ક્રિયા કરતા હતા. ગચ્છભેદની તકરારોથી તેઓ દૂર રહીને, અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરવા પ્રયત્ન કરતા હતા. તેમના વખતમાં તપાગચ્છમાં પણ શ્રી વિજયદેવસૂરિયી દેવસૂરિ (દેવસૂર) અને વિજયઆનન્દસૂરિયી આનન્દસૂરિ (અજસૂર) એવા બે મોટા સજ્જાત પક્ષભેદ પડ્યા હતા. સાગરગચ્છનું પણ તે વખતમાં ઘણું જોર હતું. શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે અને શ્રીવિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે રાંદેરમાં સાગરગચ્છનો આશ્રય લીધો હતો. પછી તેઓને દેવસૂરિના પક્ષમાં લેવામાં આવ્યા હતા; એવો ઇશારો યતિની જૂની મોટી પટ્ટાવલિમાં જોવામાં આવે છે. આ ઉપરથી અવઓધારો કે તત્સમયમાં મોટા મોટા વિદ્વાનોમાં પણ અનેક કારણોથી ઈર્ષ્યા, ખટપટ, ક્રિયાચાર મન્તવ્ય, ભેદકલેશ વગેરેનું ઉત્થાન થયું હોય એમ લાગે છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજીને પણ સૂરિ અને યતિયો તરફથી અમુક સ્તવન બનાવતાં ઉપાધિ થઈ હતી અને તેમને અઢાર દિવસ સૂરિની નજર તળે ઉપાશ્રયની કોટડીમાં રાખ્યા હતા ! એવું કિંવદન્તીથી પરંપરાએ સાંભળવામાં આવેછે; પણ સત્ય તો સર્વજ્ઞ જાણે. શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી અંદરથી શ્રીસત્યવિજયજીના પક્ષી હતા. તેમના ઉપર પણ વિરૂદ્ધ વિચારધારકોએ ઉપદ્રવ કર્યાં હોય એમ લાગે છે; અને તેથી તેઓએ તત્ સમયે સંખેશ્વર પાર્શ્વપ્રભુનાં દર્શન કરી નીચેપ્રમાણે હૃદયનો ઉભરો બહાર કાઢ્યો છે એમ સમજાય છે.

(૧૫૨)

પદ ત્રીચાતું.

બલ મોહી ઈંસી આયબની શ્રીસંલેશ્વરપાસજિનેસર મેરે તું ઇક
ઘની ॥ અબ૦ ॥ ૧ ॥ કોપાનલ ઉપજાવત દુર્જન, મયત વચન
બરની। નામ જપું જલધાર તિહાં તુજ, ધારુ દુઃખ હરની-ઇત્યાદિ.

શ્રીમદ્ કથે છે કે, સંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ! મારા ઉપર એવી આવી
બની છે કે શરણુમાટે તુંજ એક મારો ધણી દેખાય છે. વચનરૂપ
અરણિ કાષ્ટને મથીને દુર્જનલોકો કોપરૂપ અગ્નિ ઉપજાવે છે. આવી
દશામાં તારા નામરૂપ જાપની શ્રેધધારાજ દુઃખ હરનારી લાગે છે.
આ ઉપરથી અવલોકતાં તે સમયમાં જૈનાચાર્યોમાં-સાધુઓમાં પણ
ગચ્છક્રિયા મન્તવ્ય વગેરેમાં ખટપટે ઉઠેલી હોય ! એમ લાગે છે.
પણ જૈનશાસનની રક્ષા અર્થે સકલ સંઘને એકસરખો વિચાર
હતો.

શ્રી સત્યવિજયજી પન્યાસે ક્રિયોદ્ધાર કર્યો તે વાત તે વખતના
શ્વેતામ્બરી યતિયોને સર્વથા સમ્મત હોય એવું પ્રાયઃ જણાતું નથી.
શ્રીસત્યવિજયજી શ્રીવિજયસિંહસૂરિને આચાર્ય માનતા હતા અને
સકલચંદ્રજીને ઉપાધ્યાય માનતા હતા, તેથી તેમની પરંપરામાં
સંવેગીપક્ષમાં હાલપણુ અમદાવાદમાં અમુક ઉપાશ્રયના સાધુઓ
કોઈ સાધુને દીક્ષા આપતાં પરંપરાની રીતિપ્રમાણે ણાચાર્યશ્રી
વિજયસિંહસૂરિજી સકલચંદ્રજી ઉપાધ્યાય એ એ નામ બોલી પશ્ચાત્ વર્તમાન
સમયના પન્યાસ, ગુરુ, શ્રાવક અને શ્રાવિકાતું નામ દે છે. મૂળ નિયમ
એવો છે કે દીક્ષા આપતી વખતે વિદ્યમાન એવા પોતાના ગચ્છના
આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયતું નામ લેવામાં આવે છે; તે નિયમનો ત્યાગ
કરીને વિજયસિંહસૂરિ અને સકલચંદ્ર ઉપાધ્યાયતું નામ લેવામાં આવે
છે. તે ઘણા વર્ષથી સંવેગીઓમાં ચાલી આવેલી પરંપરા હાલ પણ
દેખાય છે અને તે પરંપરાના આધ્યપુરૂષ શ્રીસત્યવિજયજી-શ્રીવિજય
શાખાના સંવેગીઓમાં હોય એમ લાગે છે. શ્રીસત્યવિજયજીના સમ-
યમાં શ્રીવિજયસિંહસૂરિ પશ્ચાત્ શ્રીવિજયપ્રભસૂરિ વિદ્યમાન હતા,
તેમ છતાં શા કારણથી વિજયપ્રભસૂરિતું નામ ન લેવામાં આવ્યું હશે ?
કેટલાંક કારણોથી એમ માનવામાં આવે છે કે, શ્રીવિજયસિંહસૂરિના
દેહોત્સર્ગ પશ્ચાત્ શ્રીવિજયદેવસૂરિએ પોતાની પાટે શ્રીવિજય-
પ્રભસૂરિને સ્થાપ્યા તે વખતે, અન્તરમાં કેટલાકોના મનમાં પક્ષભેદ
રહ્યો હોય તેમજ શ્રીસત્યવિજયજીએ પીતવસ્ત્રથી ક્રિયોદ્ધાર કર્યો એ
વાતમાં પક્ષભેદ પડ્યાથી, વા આચાર્યની માન્યતામાં પક્ષભેદ પડ્યાથી

(૧૫૩)

કંઈક ખટપટ જાગી હોય ! ઇત્યાદિ અનેક કારણો જોતાં અઢારમા સૈકામાં મુનિયોમાં ખટપટ જાગી હોય એમ સિદ્ધ થાય છે. મતભેદ કલેશથી અને કુસંપથી ગુણુરાગનો નાશ થાય છે અને દોષદષ્ટિ દુર્શુ-ણનો-સ્વેગની પેઠે જ્યાં ત્યાં ફેલાવો થાય છે અને તેથી સંઘમાં અવ્યવસ્થા, અશાન્તિ અને અવનતિનાં ચિન્હો દેખાવ આપે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ આવા-અઢારમા સૈકામાં વિદ્યમાન હતા. તેમના સમકાલીન શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાય, શ્રીવિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય, શ્રીમાનવિજયજી ઉપાધ્યાય, શ્રીલાવણ્યવિજયગણિ, શ્રીવિજયદેવસૂરિ, શ્રીવિજયપ્રભસૂરિ, શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિ, શ્રીસત્યવિજયજી પન્ચાસ, શ્રીવિજયરત્નસૂરિ, શ્રીજિનહર્ષગણિ, શ્રીરાજસાગરસૂરિ, શ્રીસકલચંદ્રજી ઉપાધ્યાય, શ્રીવિજયચંદ્રસૂરિ વગેરે મુનિવરો હતા. અન્યદર્શનીયોમાં તેમના સમાનકાલીન પ્રેમાનન્દ કવિ હતા.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ શ્રમણાવસ્થામાં ઘણા ગચ્છના સાધુઓનો પરિચય કર્યો હતો. આગમોનો તેમણે અભ્યાસ કર્યો હતો. તર્કશાસ્ત્રોમાં અને અલંકાર શાસ્ત્રોમાં તેમણે ચાતુર્ય મેળવ્યું હતું. પદોમાં વિરહી સ્ત્રીની વર્ણવેલી દશાને તેમણે અધ્યાત્મમાં ઉતારી છે તે ઉપરથી સમજાય છે કે, તેઓશ્રીએ અલંકાર શાસ્ત્રમાં દક્ષતા મેળવી હતી.

પૂર્વભવના સંસ્કારયોગે તેમનું અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોતરફ મન ગયું અને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોમાં તેમનો આત્મા ઈર્ષ્યો. ગચ્છભેદની ક્રિયાઓની તકરારોથી તેઓ કંટાળેલા હતા તેથી તેઓને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોદ્ધારા આનન્દરસ લેવામાં વિશેષ રૂચિ પ્રગટવા લાગી.

શ્રીમદ્ના હૃદયમાં એજ વિચારો થવા લાગ્યા કે-કર્મગ્રન્થ કુમ્ભપયડી, પંચસંગ્રહ, વગેરે ગ્રન્થોમાં કર્મનું સ્વરૂપ શ્રીમદ્નો વૈરાગ્ય અને શાસ્ત્ર-સાર દષ્ટિ. દર્શાવ્યું છે તે કર્મની સાથે, અનાદિકાલથી આત્માનો સંયોગ થયો છે તો હવે કેમ અને કયા ઉપાયોવડે સંસારમાંથી ઠહેલા મુક્ત થવાય ? રાગદ્વેષ જ સંસારનું મૂલ કારણ છે. સાધુ થયા બાદ આત્માના ગુણોની સાધના કરવાની છે. સાધુ થયા બાદ પણ જો શાસન રક્ષા ખટપટોમાં પડવામાં આવે તો આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ સાધી શકાય નહિ; એવી શ્રીમદ્ના હૃદયમાં વૈરાગ્યભાવના વહેવા લાગી. શ્રીમદ્ના મનમાં એવા વિચારો પ્રગટવા લાગ્યા કે રાગદ્વેષના સંયોગોથી વિમુક્ત એવા સાધુઓ અપ્રમત્ત દશાને વરી અધ્યાત્મરસમાં ઝીલી શકે છે. રાગદ્વેષના સંયોગોની અસર તેની આસપાસના પ્રાણીઓ ઉપર થયાવિના રહેતી નથી. મારા આત્માનું

(૧૫૪)

અદ્યકાલમાં કલ્યાણ કરવું અને રાગદ્વેષના સંયોગથી મુક્ત થઈને આત્માના ધ્યાનમાં મસ્ત રહેવું, એવા ત્રિચારોએ તેમના હૃદયમાં પોતાનું બળ અજમાવ્યું, પ્રમાદના સંયોગોપ્રતિ ઔદાસીન્ય ભાવ પ્રગટ થયો. જે કોઈ આત્માથી મુનિવરો મળતા તેમની સંગતિ કરવા લાગ્યા. આગમોનો અને પૂર્વાચાર્યોએ બનાવેલાં પુસ્તકોનો સાર પ્રાપ્ત કરવા તરફ તેમની દષ્ટિ લાગી. આગમોનો અભ્યાસ કરીને કથાયોની મન્દતા કરવાની જરૂર છે, તેમજ વિષયોને વિષવત્ ગણી પોતાના શુદ્ધ ધર્મમાં પ્રેમ ધારણ કરવાની જરૂર છે એવું તેમના મનમાં આવ્યું. જેમ જેમ તે વખતના સાધુઓમાં શિથિલાચાર દેખાવા લાગે તેમ તેમ તેમને નિન્દાને બદલે વૈરાગ્ય અને કર્મબાલાવ વધવા લાગ્યો. સિદ્ધાન્તોના મૂળ ઉદ્દેશ તરફ તેમનું લક્ષ ગયું. દરરોજ હૃદયમાં નિઃસંગતાના વિચારોનો વિશેષતઃ જોશભેર પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો, અને તેથી અન્તરમાં ઉત્પન્ન થઈને કલેશ દુઃખ આપનાર એવા મોહનો, પરાજય કરવાને માટે અત્યંત તીવ્ર ઉપયોગ ધારણ કરવા લાગ્યા. વિતંડાવાદો, નકામી ચર્ચાઓ, વિકથાઓ અને ગૃહસ્થનો અતિ પરિચય, ઇત્યાદિથી તેઓ દૂર રહેવા લાગ્યા. ગચ્છના સાધુઓની સામાન્ય તકરારોમાં મૌન રહેવા લાગ્યા. કોઈપણ જીવને મારાથી રાગદ્વેષ-કલેશ ન ઉત્પન્ન થાય, એવો હૃદયમાં વૈરાગ્ય ભાવ પ્રગટાવવા લાગ્યા. આગમોના જ્ઞાનનું કૃણ એ છે કે, ચારિત્રની અપ્રમત્તદશાએ અરાધના કરવી, તેવા સમયમાં ગચ્છાભિમાનવૃત્તિથી પરસ્પર વિતંડાવાદ કરનારાઓને દેખી તેઓ વિશેષ વૈરાગી બન્યા. જ્ઞાનીઓ આશ્રવના વા મોહના હેતુઓને દેખી વિશેષતઃ વૈરાગ્ય ભાવ ધારણ કરે છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીની મુક્તિના તરફ પ્રેમ લગની લાગી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં શાસ્ત્રોનું હૃદયમાં પરિણમન થવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાનની ખુમારી તેમને ચઢવા લાગી. અધ્યાત્મજ્ઞાન જેમ જેમ હૃદયમાં પરિણમવા લાગ્યું તેમ તેમ હૃદયમાંથી અધ્યાત્મનાં વચનો નીકળવા લાગ્યાં અને દુનિયાના લોકો ઉપર કર્ણુ પ્રગટવા લાગી. અહો ! જગત્ના લોકો કેવા મોહમાં સપડાઈ ગયા છે કે જેઓ પોતાના આત્માની ઋદ્ધિ દેખવા સમર્થ થતા નથી. પરમનિવાન પ્રગટમુલ્કાગણે, જગત્તલંબી હોજાય૦ જિનેસર૦ જ્યોતિવિના જુઓ જગદીસની, અંકોઅંક પુલાય. જિનેસર૦ ધર્મેજિનેસર નાઝ રંગસું ॥ ધર્મનાય લલવના ॥ શ્રીવીર પ્રભુની વાણીથી બનેલાં આગમોમાં શ્રુતજ્ઞાનની જ્યોતિ જળકી રહી છે કે જે જ્ઞાનપ્રકાશવડે પોતાના આત્માનું રૂપ દેખાય છે. અહો ! જગત્ના લોકો કેમ આગમોની ઉપાસનાદ્વારા જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રાપ્ત કરતા નથી? મનુષ્યો બહારમાં મુખ કહ્યે છે પણ મનુષ્યના આત્મામાં

(૧૫૫)

અનન્ત સુખ રહ્યું છે એમ આગમોના જ્ઞાનવિના અવબોધી શકતા નથી; આ પ્રમાણે તેમના ઉદ્દગાર જાણવાથી તેમની જગતના જીવો ઉપર ઘણી કડણા હતી તેનો ખ્યાલ આવે છે.

શ્રીમદ્દેવદાસજીની જેમ જેમ જ્ઞાનદશા વધતી ગઈ તેમ તેમ તેઓશ્રી ગૃહસ્થની સ્પૃહાથી દૂર રહેવા લાગ્યા. ગુરુ કુલસેના- તેમ તેઓશ્રી ગૃહસ્થોના મત પ્રમાણે આકીર્ણે દીક્ષામાં દૂષણ લગાડવું નુભવ, સ્પૃહા ગૃહસ્થોના મત પ્રમાણે આકીર્ણે દીક્ષામાં દૂષણ લગાડવું ત્યાગ અને એ વાત તેઓ પસંદ કરતા નહોતા. એ વખત આવશ્યક ધ્યાનરહતા. ક્રિયા કરવી અને પ્રતિજ્ઞાનક્રિયા બાદ શાસ્ત્રોત્તું વાચન, મનન, સ્મરણ, પૃચ્છા વગેરેમાં યોગાનો જીવનકાલ વ્યતીત કરવા લાગ્યા. ગુરુકુળમાં રહીને ગુરુની પરંપરાને સારી રીતે હેતુપૂર્વક જાણી લીધી અને અવહાર માર્ગ છે તેનાથી જૈનધર્મ ટકી રહેવાનો છે એમ તેમણે અનુભવ કર્યો. આચાર્યો ઉપાધ્યાયો વગેરે જૈનધર્મના નાયકો અને રક્ષકો છે તેના તાબામાં રહીને અન્યસાધુઓએ પંચાચાર પાળવો જોઈએ; એમ તેઓની તે સંમતી દૃઢ શ્રદ્ધા હતી. ગમે તેવો ધ્યાની સાધુ હોય તો પણ ગચ્છના નાયક આચાર્યની આજ્ઞા તેણે પાળવી જોઈએ; એમ તેઓ જાણતા હતા અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયા કરનારો સાધુ કદી આચાર્યથી મોટો હોઈ શકતો નથી એમ તેઓ અવબોધતા હતા. સાધુઓના ઉપરી આચાર્યની જરૂર છે એમ તેઓ જાણતા હતા. આવી અન્તરમાં તેમણે શ્રદ્ધા ધારી હતી. કોઈની સ્પૃહાથી આગમના અને આચાર વિરુદ્ધ તેઓ વદતા વા કરતા નહોતા. ઘણું કાળ તેઓ ધ્યાનમાં ગાળતા હતા. પૂર્વના સાધુઓની પેઠે વનગુફામાં સ્મશાન વગેરે સ્થાનોમાં કાર્યોત્સર્ગ કરીને ધ્યાન કરવાની અત્યંત રૂચિ થવા લાગી તેથી, તેઓ ઉપાશ્રમમાં પણ રાત્રે ધ્યાનમાં આરૂઢ થતા હતા, અને ભયથી રહિત થવાય તેવી રીતે યોગાના આત્માનું ધ્યાન કરતા હતા. આવી વૈરાગ્ય ધ્યાનદશા પ્રતિદિન વધવા લાગી.

કિંવદંતી પ્રમાણે એક વખત ગુજરાતના કોઈ શહેરમાં તેઓ શ્રી પર્યુષણનું વ્યાખ્યાન વાંચતા હતા. તે શહેરમાં એવો વ્યાખ્યાન સ- નિયમ બંધાર્થ ગયો હતો કે, શેઠ આવે ત્યારે વ્યાખ્યાન મથે નિ:સ્પૃહા, શરૂ થતું હતું. સભા ભરાઈ ગઈ હોય તો પણ શેઠ અન્યધ્યાગ. આવાવિના વ્યાખ્યાન વંચાતું ન હતું. શ્રીમદે કલપસૂત્રનું વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું ત્યારે શેઠની માતાએ કહ્યું, “કે મારો પુત્ર આવ્યા વિના વ્યાખ્યાન વાંચી શકાશે નહિ.” શ્રીમદ્દેવદાસજી પાટ ઉપર યોગી વખત બેસી રહ્યા. શેઠને ત્યાં સમાચાર કહેવરાવ્યા; શેઠતો મનમાં એમ

(૧૫૬)

માનતા હતા કે મારા ગયા વિના વ્યાખ્યાન વંચાવાતું નથી માટે ઉતાવળ કરવાની કંઈ જરૂર નથી. શેઠને યોલાવવાને વારંવાર તેડાં આવવા લાગ્યાં પણ શેઠતો વારજ લગાડતા હતા. શ્રીમદ્દે વ્યાનન્દધનજી અકળાયા અને શ્રોતાઓને કહેવા લાગ્યા કે હવે તો હું વ્યાખ્યાન વાંચુ છું. શ્રોતાઓએ કહ્યું; જરા વાર કરો, શેઠને આવવા દો. “એ તમે વ્યાખ્યાન ચલાવશો તો શેઠના મનમાં ખોટું લાગશે.” વ્યાનન્દધનજી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે આવી રીતે શ્રાવકોના પ્રતિબંધમાં આગમોથી વિરુદ્ધપણે રહેવું એ યોગ્ય ગણાય નહિ. આ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ ચાલે તો ગૃહસ્થોના ગૌરના જેવી સાધુની દશા થઈ જાય. માતાપિતા વગેરેના પ્રતિબંધમાંથી છૂટીને આત્મકલ્યાણ કરવા સાધુ અવસ્થા અંગીકાર કરી અને આગમોના આધાર પ્રમાણે સૂત્ર સ્વાધ્યાયકાળની દરકાર રાખ્યા વિના ગૃહસ્થોની દરકાર રાખવી ! એ તો શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ ગણાય એમ વિચારવા લાગ્યા. ભલે તે શેઠને ખોટું લાગે અને તેના ઉપાશ્રયમાં વસતિદાન ન આપે; મારેતો આગમોના આધારે ચાલવું ભેદએ એવો દૃઢ સંકલ્પ કરીને તેઓશ્રીએ કલ્પસૂત્રતું વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું. વ્યાખ્યાનારંભના સમાચાર પેલા શેઠને અન્યોએ આપ્યા, તે સાંભળીને શેઠ ગુસ્સામાં આવી ગયા. મારા ઉપાશ્રયમાં મારા ગયા વિના કોણ વ્યાખ્યાન વાંચી શકે ? ઇત્યાદિ તે યોલતા યોલતા ઉપાશ્રયમાં આવ્યા અને શ્રીમદ્દની પાસે આવી તે શેઠ યોલ્યા કે મારા આવ્યાવિના તમારાથી કેમ વ્યાખ્યાન વાંચી શકાય ? શ્રીમદે કહ્યું કે આગમોમાં પ્રતિપાદન કરેલા સ્વાધ્યાય કાલે સૂત્ર વાંચવું ભેદ એ. તે પ્રમાણે મેં વ્યાખ્યાન આરંભ્યું છે. શેઠ યોલ્યા કે મારા ઉપાસરામાં તો ગમે તેમ હોય પણ મારા આવ્યાવિના વ્યાખ્યાન વંચાયજ નહિ. શ્રીમદે કહ્યું હે શેઠ ! મારે તો આગમોના આધારે સાધુ ધર્મ પાળવાની જરૂર છે; અન્યની દરકાર નથી. હું તમારા જેવાના પ્રતિબંધથી મારૂં ચારિત્ર ખુંદીએ ભટકાવવા ઇચ્છતો નથી. આગમોથી વિરુદ્ધ વર્તવા હું ઇચ્છતો નથી. ગૃહસ્થના પ્રતિબંધમાં હું દૂસાવાનો નથી. આ પ્રમાણે સાંભળી શેઠે કહ્યું કે મારા ઉપાશ્રયમાં રહેનારે તો મારા કહેવા પ્રમાણે વર્તવું પડશે; અન્યથા ઉપાશ્રયમાં રહેવું સાફ નથી. આ પ્રમાણે શેઠતું ભાષણ થયા બાદ શ્રીમદ્દના મનમાં ઘણું લાગી આવ્યું અને કલ્પસૂત્રતું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કર્યાબાદ તેઓશ્રી એવા નિશ્ચયપર આવ્યા કે ગૃહસ્થનો પ્રતિબંધ અને તેની દરકાર રાખ્યાવિના ગામોગામ વિહાર કરવો, ધ્યાન ધરવું અને સાધુની ક્રિયાઓમાં તત્પર રહેવું. પોતાના મનમાં ઉત્પન્ન થયેલા દૃઢ નિશ્ચયને તેમણે ગુરૂ આગળ નિવેદન કર્યું. ગુરૂએ

(૧૫૭)

તેમની યોગ્યતા અને દૃઢ નિશ્ચય જાણીને કહ્યું કે “તુને જેમ ચારિત્રમાં વિશેષ રમણુતા થાય તેમ કર.” આ પ્રમાણે ગુરૂવું વચન શ્રવણુ કરીને તેઓ રનેહરણુ, મુહપતિ, ચોલપટ્ટ-કપડો તરપણી, પાત્ર વગેરે અહુપઉપધિ રાખીને ગામોગામ વિચરવા લાગ્યા. સુધાદિ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે શુદ્ધાહાર, જલ મહણુ કરતા હતા. વૈરાગ્ય ભાવનાવડે પોતાના આત્માને ભાવી મોહના સુભટોને હરાવતા હતા. કષાયોની મન્દતા કરવામાં આત્મસામર્થ્યનો ઉપયોગ કરતા હતા. મન વચન અને કાયાની ગુમ્તિને વિશેષતઃ અભ્યાસ કરતા હતા. પાંચ સમિતિવડે ચારિત્રની આરાધના કરતા હતા. યોગ્ય જીવને લાભ આપવા માટે કોઈ વખત પ્રસંગોપાત્ત આત્મોદ્ધાર બહાર કાઢતા હતા. ગામની બહાર રમશાન વા શૂન્ય યક્ષ મન્દિર વગેરેમાં રાત્રીના વખતમાં પડી રહેતા હતા. કોઈ બાવાની મઢિમાં પણ એકાન્ત જગ્યાએ પડી રહેતા હતા. કોઈ વન્દના કરતું હતું તો મનમાં રતિ ધારણુ કરતા નહોતા. કોઈ તેમની નિન્દા કરતું હતું તો તેના ઉપર દ્રેષ ધારણુ કરતા ન હતા. આત્માના ગુણોનો વિચાર કરવામાં અન્તર્મુખવૃત્તિથી વર્તતા હતા. આગમોતું વારવાર ચિંતવન કરતા હતા.

સાધુઓ અને શ્રાવકો તેમની એકલા વિહારીની દશા જોઈ કહેતા હતા કે, તમે એકલા કેમ વિચરો છો? સાધુને એકાકી એકલા વિહારી વિચરવું ન ઘટે. તેના ઉત્તરમાં શ્રીમદ્ કહેતા હતા કે એકલા વિહારી સંબંધે લોકોની પુચ્છાને આગમોના આધારે ઉત્તર. તે સાચી વાત છે, અને હું તો તેપ્રમાણુે વર્તી શકતો નથી. મારું દૃષ્ટાન્ત લેઈને કોઈએ એકલા વિહાર કરવાને મારું અનુકરણુ કરવું નહિ. બવહારનય અને નિશ્ચયનય પ્રમાણુે જેઓ ચારિત્ર પાળે છે તેઓને ધન્ય છે. આગમોના આધારે મારાથી ન વર્તાય તેમાં મારો પ્રમાદ છે. આ પ્રમાણુે યોગ્ય ઉત્તર આપીને પોતાના ધ્યાનમાં મસ્ત રહેતા હતા.

શિષ્યપ્રશ્ન—આનન્દધનજી મહારાજે વ્યાખ્યાનમાં શેઠની સાથે ઘોલાચાલી થયા બાદ સાધુનો વેષ ઉતારીને કફની પ્હેરી અને હાથમાં તંબુરો રાખ્યો એમ કેટલાક લોકો કહે છે તે સંબન્ધી શું સમજવું ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! લોકોની કિંવદન્તીઓમાં સર્વથા પ્રકારે સત્ય હોતું નથી. અમને ઘણા પુરૂ અને અનુભવી સાધુઓનો પરિચય થયો છે તેમણે એવું કથવું હતું કે, શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ સાધુનો વેશ ઠાડ્યો

(૧૫૮)

નથી. શ્રીમદ્ રવિસાગરજી મહારાજ કે જેમની ઉમ્મર સત્તોતેર વર્ષની હતી તેમણે પણ એવું કથન હતું કે, શ્રીમદ્ આનન્દધનજી અદ્વ-વચ્ચ રાખતા હતા અને જૈન સાધુના વેષે ફરતા હતા. શ્રીમદ્ મોહનલાલજી મહારાજજી વૃદ્ધ હતા તેમની સં. ૧૯૫૭ ની સાલમાં અમને સુરતમાં મુલાકાત થઈ હતી. તેઓશ્રી પણ કહેતા હતા કે, તેઓ સાધુના વેષે વિચરતા હતા. સાધુનો વેષ તેમણે છોડ્યો ન હતો. શ્રીમદ્ પન્યાસ પ્રતાપવિજયજી તથા તેમના વૃદ્ધ ગુરુ શ્રી ગુમાનવિજયજીએ પણ સં. ૧૯૪૯ ની સાલમાં વિજયપુરમાં અમને તે પ્રમાણે કહ્યું હતું. પન્યાસ શ્રી દયાનિમલજી પણ વૃદ્ધ હતા તેમને અમોએ પુચ્છ્યું હતું; તેમણે પણ કહ્યું હતું કે તેઓ ગુફાઓમાં ગામની બહાર ઘણું રહેતા હતા પણ સાધુનો વેષ ધારણ કરતા હતા. હાલમાં એટલે સં. ૧૯૬૯ ની સાલમાં અમદાવાદમાં વિરાજિત ખરતર ગચ્છના વિક્રાન્ત મુનિરાજ શ્રી કૃપાચંદ્રજીએ પણ કહ્યું હતું કે તેમણે સાધુ વેષનો ત્યાગ કર્યો ન હતો. કોઈપણ પદ્મવલીમાં તેમણે સાધુ વેષનો ત્યાગ કર્યો હોય એવો ઈશારો અવલોકવામાં આવતો નથી. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીને જેમણે આંખે દેખેલા છે એવા જ્ઞાનવિમલસુરિજીએ તેમની ચોવીશી ઉપર ટ્યો પૂચ્યો છે, પણ આનન્દધનજીએ અમુક કારણોથી સાધુનો વેષ ત્યાગ કર્યો હતો એવો જરા માત્ર પણ ઈશારો કર્યો નથી. નમિનાથના સ્તવનમાં જ્ઞાનસારજીએ સ્તવનનો અર્થ પૂરતાં, શ્રીમદ્ આનન્દધનજી પોતે લોકોને 'હું જૈનનો જંદો છું' અર્થાત્ જૈન સાધુવેષ ધારી છું; એમ કથતા હતા. બે તેઓએ જૈન સાધુનો વેષ ત્યજ્યો હોત તો હું જૈનનો અંદો છું એમ શી રીતે તેમના સંબંધે કથી શકત? શ્રીમદ્ આનન્દધનજીને જૈન ધર્મની હારોહાડ શ્રદ્ધા હતી. શ્રાવકના યોગવાથી પોતાનો વેષ છોડી દે એવી બાલચેષ્ટા કદી તેઓ કરે જ નહિ. કોઈ એમ અનુમાન કરે કે પેલા શ્રાવકે તેમની પાસેથી ઓંધો, (રબેહરણુ) મુહપતિ ખુંચી લીધી હશે! આવું પણ કોઈ કથે તો અસત્ય ઠરે છે; કેમકે તે વખતના શ્રાવકોની સાધુઓ ઉપર હાલના કરતાં કરોડગણી શ્રદ્ધા ભક્તિ હતી, તેથી તેઓ કદી એવું મહાપાપ કરવા પ્રવૃત્તિ કરે નહિ, તેમ જ તે શેઠીયાના હાથમાં એવી સત્તા ન હતી કે તે સાધુનો વેષ લેવા સમર્થ થાય. આનન્દધન મહારાજને સાધુ ધર્મ ઉપર અત્યંત શ્રદ્ધા હતી અને સાધુ વેષ છોડવાને કોઈ પણ કારણ તેમને નહોતું એમ સિદ્ધ થાય છે. પોતે પોતાને સંવેગ પક્ષીમાં મણુતા હતા, તેથી તેઓ સાધુનો વેષ ધારણ કરતા હતા.

(૧૫૯)

શ્રીમદ્ આનન્દધનજી સાધુ વેષ ધારણુ કરતા હતા. તત્સમંધી ખીલે સમલ પુરાવો નીચેપ્રમાણે છે. એક વખત શ્રી તપાગચ્છગગન દિનમણિ શ્રી વિજયપ્રભસૂરિ વિહાર કરતા કરતા મેકતા પાસેના ગામમાં ગયા. ત્યાં આનન્દધનજી મહારાજની મુલાકાત થઈ. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ તપાગચ્છના મહારાજ શ્રી વિજયપ્રભસૂરિને વંદન કર્યું અને કહ્યું કે આપના જેવા શાસનરક્ષક સૂરિરાજની કૃપાથી હું મારા આત્માનું હિત સાધવા પ્રયત્ન કરું છું. શ્રી વિજયપ્રભસૂરિજીએ શ્રીમદ્ આનન્દધનજીને એક નવો કપરો ઝોઢાડવો અને કહ્યું કે તમે તમારા આત્માના ધ્યાનમાં સદાકાલ પ્રવૃત્ત થાઓ. શ્રી વીરપ્રભુનાં વચનોના અનુસારે અપ્રમત્તપણે આત્માના ગુણો પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કરો. શ્રી વિજયપ્રભસૂરિજી શ્રીમદ્ આનન્દધનજીની સરલતા દેખી બહુ આનન્દ પામ્યા. આનન્દધનજીની ત્યાગ વૈરાગ્ય દશા જોઈને શ્રી વિજયપ્રભસૂરિ પાસે રહેલા સાધુઓ ખુશ થયા. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા. તપાગચ્છના એક વૃદ્ધ વિદ્વાન અનુભવી યતિજી શ્રી મણિવિજયજીએ આ વાત કરી હતી. તેમજ અન્ય એક વૃદ્ધ યતિજીએ પણ આ વાત કરી હતી. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી યતિને વેષ ધારણુ કરતા હતા પણ અલ્પઉપકરણુ રાખતા હતા. શ્રીમદ્ જ્ઞાનસાગરજી કે જેમણે સં. ૧૮૬૬ ના ભાદરવા શુદ્ધિ ૧૪ ના દિવસે શ્રીમદ્ આનન્દધનજીની બહોતેરી ઉપર ટપો પૂર્વો છે, તેમણે આનન્દધનજી સાધુ વેષ ધારણુ કરતા હતા એવું સ્પષ્ટ ટપામાં દર્શાવ્યું છે. શ્રીમદ્ જ્ઞાનસાગરજી પણ વિકાનેરના શ્મશાન પાસે ઝુંપડીમાં સાધુના વેષે રહેતા હતા અને સાધુના વેષે પંચમહાવ્રતની આરાધના કરતા હતા. શ્રીમદ્ કૃપાયંદ્રજી વગેરે કેટલાક વિદ્વાનો પાસેથી અમોએ એવું સાંભળ્યું છે કે, જ્યારે આનન્દધનજી સંસારી દશામાં હતા ત્યારે અન્યધર્મના સાધુઓની સંગતથી તંબુરો લઈ ભજન ગાતા હતા. આવી કિંવદન્તીથી કંઈ એમ સિદ્ધ નથી થતું કે તે જૈન સાધુ થયા બાદ ગૃહસ્થની પેઠે વર્તતા હોય. ગૃહસ્થ દશાની જીવી વાત છે અને સાધુ દશાની જીવી વાત છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરીને પંચમહાવ્રતની આરાધના કરવાને સાધુ વેષ અંગીકાર કર્યો હતો અને મરણુ પર્યન્ત તે સાધુના વેષમાં જ હતા. તે દઢ મનના હતા. જૈન ધર્મની આરાધના કરવામાં સદાકાલ ઉજમાલ રહેતા હતા. સાતનય સમભંગી, ચાર નિક્ષેપે, નવતત્ત્વને વિશેષતઃ ભયુતા હતા.

(૧૬૦)

શ્રીમદ્દત્તું મૂળ સાધુ અવસ્થાનું નામ તો લાભાનન્દન હતું, પરન્તુ જ્યારે તેઓની આવી આત્મદશા વધવા લાગી અને આત્માના આનન્દમાં તેઓ મસ્ત રહેવા લાગ્યા ત્યારે લોકો તેમને આનન્દધનના નામથી ઓળખવા લાગ્યા, અને યોલાવવા લાગ્યા. પોતે પણ સ્તવનો વગેરેના ઉદ્દગારો કાઢતાં આનન્દધન તરીકે પોતાનું નામ જણાવવા લાગ્યા. આનન્દનો ધન-આત્મા એવું નામ પોતાને પણ યોગ્ય લાગ્યું, કારણ કે તેથી આત્માનો વારંવાર ઉપયોગ રહેવા લાગ્યો. આનન્દધનનું એ પૂર્વે જે આગમો અને ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કર્યો હતો તેનું તેઓ ધ્યાનવડે પોતાના આત્મામાં સમ્યક્ પરિણમન કરતા હતા, અને કોઈ અપૂર્વગ્રન્થ આપતું હતું તો તેનું તેઓશ્રી વાચન મનન ને સ્મરણ કરતા હતા. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપનું વારંવાર ગાન કરીને તેમાં ચિત્તવૃત્તિને રમાવતા હતા અને આત્માના ઉજ્જ્વલ પરિણામ કરતા હતા. તેમની પાસે જે જે મનુષ્યો આવતા હતા તેમને ધ્યાનદશાના ઉત્થાન સમયે આત્માસંબંધી ઉપદેશ દેતા હતા અને અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઉદ્દગારો કાઢીને પોતાનું હૃદય ખુલ્લું કરતા હતા; તેથી સાધુઓ અને શ્રાવકો તથા જૈનેતરો આ અધ્યાત્મજ્ઞાની સાધુ છે એમ કથવા લાગ્યા. આનન્દધનનું તો અધ્યાત્મજ્ઞાની છે, એવી વાચકા પ્રસરવા લાગી. અધ્યાત્મજ્ઞાની આનન્દધનનું એ પ્રમાણે દુનિયામાં તેમની પ્રસિદ્ધિ થઈ ગઈ. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં અત્યંત રમણ કરવાથી આત્માસંબંધી તેમનો અભિનવ અનુભવ સ્ફુરવા લાગ્યો. પાતાળી કુવામાંથી જેમ ઘણા કોષોથી પાણી કાઢવામાં આવે તો પણ તે શરના યોગે જેમ જલથી ભરેલો જ રહે, તેમ શ્રીમદ્ પણ અનુભવજ્ઞાનના યોગે અધ્યાત્મજ્ઞાન સંબંધી પાતાળી કુવા જેવા હતા. જેમ જેમ શ્રીમદ્ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્માનું સ્વરૂપ કથન કરતા તેમ તેમ તેમને નવો નવો અનુભવ પ્રગટવા કરતો હતો. જેઓ તેમના સમાગમમાં આવતા તેમને એમ લાગતું કે અહો! શ્રીમદ્માં કેટલું બધું અધ્યાત્મજ્ઞાન ભર્યું છે કે, જેનો પાર પમાતો નથી? શ્રીમદ્ આનન્દધનનું પોતાના આત્મામાં નિર્ભયતા કેટલા અંશે ઉત્પન્ન થઈ છે તેમની પરીક્ષા કરવા માટે ગામની બહાર સ્મરણમાં રાત્રીના વખતમાં ધ્યાનમાં રહેતા હતા. ભૂત-પ્રેત-પિશાચ-વૈતાલ વગેરેના ડરાબાથી તેઓ ડરતા નહોતા-તેમજ ધ્યાનના પ્રતાપથી ભૂતો વગેરે પણ તેમને ઉપદ્રવ કરી શકતા નહોતા-પ્રારબ્ધના ઉપર શરીરનો આધાર રાખીને તેઓ પર્ણની પેઠે પ્રારબ્ધ કર્મયોગે

(૧૬૨)

બ્યાં ત્યાં કરતા હતા. એક દિવસે, બે દિવસે, ત્રણ દિવસે વા તેથી પણ વધારે દિવસે ગોચરી વહોરવા જતા હતા અને હુધાવેદનીય નિવારવાને અર્થે અને સંયમ સાધકાર્ય-શરીરની રક્ષામાટે આહાર જલ ગ્રહણ કરતા હતા. આળજીવો તો તેમની એવી દશા દેખીને ભડકી જતા હતા અને તેમના સાધુપણાવિષે અનેક પ્રકારની વાતો કરતા હતા. અન્ય સાધુઓ કરતાં તેમની વિચિત્ર દશા જોઈને કેટલાક તો, તેઓશ્રી ઉન્મત્ત થઈ ગયા છે એમ કહેતા હતા. કેટલાક વ્યવહાર ધર્મને બાણુનારા, 'આનન્દધનજી નિશ્ચયમાં પડી ગયા છે' 'એ તો નિશ્ચયવાદી થઈ ગયા છે' 'એ તો વ્યવહારને માનતા નથી,' એવું બોલતા હતા. શ્રીમદ્ની પાસે આળજીવો આવતા તેઓને શ્રીમદ્ કહેતા હતા કે, તમે ઉપાશ્રયમાં પધારનારા મુનિરાજોની સેવના કરીને તેમની પાસેથી ધર્મ સાંભળો અને જૈનધર્મની આરાધના કરો. તમને તમારા અધિકાર પ્રમાણે અન્ય મુનિયો ઉપદેશ આપશે-અન્ય સાધુઓ પાસેથી તેમની સેવા કરી ધર્મગ્રહણ કરો; તેમના ઉપર પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધાભક્તિ ધારણ કરો; આપ્રમાણે આનન્દધનજી કહેતા હતા.

આગમોના જ્ઞાતા, જૈનશાસન ધોરી પ્રભાવક-શ્રી યશોવિજયજી

ઉપાધ્યાયના
અધ્યાત્મ વ્યા-
ખ્યાનનું શ્રવણ
અને પ્રશ્નાત્ત
આનન્દધનજી-
નું અધ્યાત્મજ્ઞા-
નવ્યાખ્યાન.

ઉપાધ્યાયજી, આપુજી તરફ વિહાર કરતા કરતા ગયા.

તે કાલમાં શ્રીમદ્ યશોવિજયજી સર્વસાધુઓમાં બહુ-

શ્રુત ગણાતા હતા;-તેમણે, આનન્દધનજી અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં

ઉંડા ઉતરી ગયા છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપનાર

એક છે એમ સાંભળ્યું હતું; શ્રી આનન્દધનજી આ-

પુજીની આસપાસના પ્રદેશમાં રહેતા હતા. આપુજીના

પ્રદેશમાં આનન્દધનજીની અધ્યાત્મજ્ઞાનના અનુભવી

તરીકે પ્રશંસા થઈ રહી હતી. ઉપાધ્યાયજી આવકો પાસેથી તેમની

પ્રશંસા શ્રવણ કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાન સંબંધી વ્યાખ્યાન દેવા લાગ્યા.

શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીનું વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવા આસપાસના સાધુઓ અને

ગૃહસ્થ જૈનો આવ્યા હતા. તે વખતે ઉપાધ્યાયજીની અપૂર્વવિદ્વતાની

પ્રશંસા સર્વત્ર ફેલાયલી હતી. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ પણ ઉપા-

ધ્યાયજીની વિદ્વતા અને સિદ્ધાન્ત પારંગામીપણાની પ્રશંસા સાંભળી

હતી, તેથી તેઓ પોતાના નજીક પ્રદેશમાં આવ્યા છે એવું જાણી-એકલા

તેમને મળવા સારૂ ચાલી નીકળ્યા, અને ઉપાશ્રયમાં સાધુઓના સમુદાય

ભેગા પોતે ભેઠા. આસપાસના ગામોથી અનેક યતિયો આવ્યા હતા;

તેમના ભેગા બેસવાથી તેમજ સામાન્ય સાધુ જેવા જણાયાથી ઉપા-

ભ. ઉ. ૨૧

(૧૬૨)

ધ્યાયજીએ આનન્દધનજીને ઓળખ્યા નહિ. ઉપાધ્યાયજી અધ્યાત્મજ્ઞાન સંબંધી અસરકારક વ્યાખ્યાન કરવા લાગ્યા અને તર્કોથી અધ્યાત્મજ્ઞાન-પરત્વે વ્યાખ્યાન કરવા લાગ્યા. તેમનું અધ્યાત્મજ્ઞાનનું વ્યાખ્યાન શ્રવણુ કરીને સાધુઓ, સાધ્વીઓ, શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ વગેરે માથું ઘુણાવા લાગ્યા. ઓતાઓના મુખપર આનન્દની છાયા અને આંખપર આનન્દનાં ચિન્હ જણાવા લાગ્યાં. એકી અવાજે સભાએ ગર્જનાથી કહ્યું કે 'વાહ! વાહ! આપના જેવો અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ દેનાર કોઈ નથી.' શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીએ આખી સભાના મનુષ્યો તરફ દૃષ્ટિપાત કરીને વ્યાખ્યાનની અસર ઓતાઓને ફેટલી થઈ છે ઇત્યાદિ દેખી લીધું. પેલા જીવુવેષધારી સામાન્ય સાધુ તરફ તેમની દૃષ્ટિ ગઈ અને તેમને વિશેષ આનન્દ-હર્ષ થયો હોય એવું જણાયું નહિ; તેથી ઉપાધ્યાયજીએ કહ્યું કે-અરે વૃદ્ધ સાધો! તું બરાબર વ્યાખ્યાન શ્રવણુ કર્યું કે નહિ? અધ્યાત્મજ્ઞાનના વ્યાખ્યાનમાં તને સમજણુ પડી કે નહિ? ઉપાધ્યાયજીના તેવા વચનના ઉત્તરમાં શ્રીઆનન્દધનજી બોલ્યા કે, આપશ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાં શાસ્ત્રોથી ઉત્તમ દક્ષત્વ જણાવો છો. શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી પેલા વૃદ્ધ મુનિના ઉત્તરથી તેના મુખ સામું જોઈ રહ્યા અને તેમની સાથે ફેટલીક વાર્તા કરવાથી આ કોઈ જ્ઞાની છે એવો વિચાર થયો. ઉપાધ્યાયજીએ પૂચ્છ્યું તમારું શું નામ છે? તેના ઉત્તરમાં તે આનન્દધન છે એવું ઉપાધ્યાયજીએ અનુમાનવડે જાણી લીધું અને તેમને, પોતે જે શ્લોકથી અધ્યાત્મજ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરતા હતા તેનું વર્ણન કરવા માનપૂર્વક કહ્યું. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ ઉપાધ્યાયજીના અત્યંતાગ્રહથી અધ્યાત્મ શ્લોકોનું વ્યાખ્યાન કરવા માંડ્યું. એક શ્લોકનું વ્યાખ્યાન કરતાં ત્રણુ કલાકે થઈ ગયા. ઓતાઓની મંડળીમાં શ્રીમદ્ આનન્દધનજીના વ્યાખ્યાનથી આનન્દની છાયા છવાઈ ગઈ. આનન્દધનજીના, -નાભિમાંથી તનમયપણે પરિણામ પામીને જે શબ્દો નીકળતા હતા, તેનું ઉપાધ્યાયજી બરાબર ધ્યાન રાખતા હતા. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં જેનું ચિત્ત પરિણુમી ગયું છે એવા શ્રીમદ્ આનન્દધનજીના શબ્દોમાં વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનની એવી ઉત્તમ છાયા છવાતી હતી, કે જે અકૃત્રિમપણે દેખાતી હતી અને તેથી ઉપાધ્યાયજીને પણ અસર થઈ હતી, અને તેઓપણુ આનન્દની ઘેનમાં આવી ગયા હતા. ઉપાધ્યાયજીએ આનન્દધનજીની સ્તુતિ કરી અને તેમના પ્રતિ પૂજ્યભાવથી દેખવા લાગ્યા. કેટલાક વખત સુધી આનન્દધનજીની સાથે અધ્યાત્મજ્ઞાનની ગોઠી કરી; અને ત્યારથી ઉપાધ્યાયજીના હૃદયમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઊંડી અસર થઈ. 'ઝવેરી હીરાને પારખી શકે છે' એ વાત યોગ્ય છે.

(૧૬૩)

શ્રીમદ્ આનન્દધનજી આવાઓના-વૈરાગીઓના મઠોમાં ઉતરતા હતા. પરદર્શનના લોકો તેમનીપાસે આવવા લાગ્યા. તેમની ક્રિયાનુષ્ઠાનમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ ન દેખવાથી કેટલાક લોકો તેમને ક્રિયાલોપક કહેવા લાગ્યા. કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે એ તો ભંગક ભૂત જેવો છે. કેટલાકતો કહેવા લાગ્યા કે તેમનું ચિત્ત ફટકી ગયું છે. કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે આનન્દધનજી વ્યવહારમાં નથી. કેટલાક જ્ઞાનીઓ કહેવા લાગ્યા કે આનન્દધનજીને વ્યવહાર ધર્મક્રિયા વગેરેની પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે, તે સંવેગ પક્ષી છે, અને વ્યવહાર ક્રિયાનો કોઇને નિષેધ કરતા નથી; અને અન્ય કરે છે તેની પોતે અનુમોદના કરે છે, પણ પોતે કરી શકતા નથી. કેટલાક ચતિયો તેમને મહાત્યાગી પુરુષ માનવા લાગ્યા. કેટલાક ચતિયો કહેવા લાગ્યા કે, આનન્દધનજી ખરેખર સાધુવેષે સંવિગ્ન પક્ષધારક છે. “દુનિયાં બહુમુખી છે.” આનન્દધનજી લોકોના પારચયમાં ઘણું ન અવાય તેથીરીતે વર્તતા હતા. આયુજીની ગુફાઓમાં રહેવા લાગ્યા અને આત્માની સમાધિમાં સહજ મુખ ભોગવવા લાગ્યા. રાગદ્વેષના સંયોગો ન થાય એવું સ્થાન, સ્થિતું કુદરતી સૌન્દર્ય, વૃક્ષોની શોભા, અને શાન્ત ભાવના રહે એવા અનુકૂળ આહ સંયોગો અને આન્તરિક ચિત્તની સ્થિરતા-જ્ઞાનદશા-ધ્યાનદશા એ બધી સામગ્રી મળતાં આનન્દધનજી અવર્ણનીય આનન્દસાગરમાં ઝીલતા હતા. જન્મ-જરા-મરણ-દેહ ઇત્યાદિમાં અહું મમત્વ અને ભયત્વની વૃત્તિને તેમણે ઘણી શિથિલ કરી હતી. મરણ એ વસ્તુતઃ પોતાનું નથી; એવા દૃઢ ભાવમાં રંગાઈ જવાથી-શરીર છતાં જાણે શરીર નથી એવા ભાનમાં તેઓ અખંડાનન્દની હહેરીયો લેતા હતા. આવી તેમની ધ્યાન દશામાં તેમને બાહ્યનું ભાન ભૂલાયું હતું.

શ્રી યશોવિજયજીના મનમાં આનન્દધનજીને મળવાની ઇચ્છા થઈ. તેઓ આયુજી પર્વતપર તીર્થનાં દર્શન કરી આવાઓને આનન્દધનજીના સમાચાર પૂછવા લાગ્યા. કોઈ આવાએ કહ્યું કે, એક જતિ અમુક ગુફામાં છે. ઉપાધ્યાયજીએ એ તરફ ગમન કર્યું. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી ગુફામાંથી ધ્યાન ધરીને બહાર નીકળ્યા હતા અને આનન્દથી આત્માને ગાતા ગાતા ફરતા હતા. એટલામાં ઉપાધ્યાયજી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આનન્દ-ધનજી સામા જઈ હૃદયોદ્ધારનો ગાનચક્રી-ધોષ કરીને ઉપાધ્યાયજીને ભેટયા, તે વખતે આનન્દાવેશમાં આવી જઈને ઉપાધ્યાયે આનન્દ-ધનજીની સ્તુતિ કરી.

શ્રીઉપાધ્યાય-
જી અને આ-
નન્દધનજીને
મેળાપ.

(१६४)

श्रीयशोविजयजीए करेली आनन्दघनजीनी स्तुतिरूप अष्टपदी.

पद पहेलुं.

(राग कानडो.)

मारग चलत चलत गात, आनन्दघन प्यारे ॥
 रहत आनन्द भरपूर मा० ॥
 ताको सरूप भूप त्रिहुं लोकथे न्यारो
 बरखत मुखपर नूर ॥ १ ॥
 सुमति सखीके संग, नितनित दोरत ॥
 कबहु न होतही दूर
 जसविजय कहे सुनो आनन्दघन,
 हमसुम मिले हजूर ॥ २ ॥ इति

पद बीजुं.

आनन्दघनको आनन्द सुजसही गावत ॥
 रहत आनन्द सुमता संग आनं० ॥
 सुमति सखी ओर न बल आनन्दघन,
 मिल रहे गंगतरंग आनं० ॥ १ ॥
 मन मंजन करके निर्मल कीयोहे चित्त,
 तापर लगायो हे अविहड रंग ॥
 जसविजय कहे सुनतही देखो,
 सुख पायो बोत अमंग आनं० ॥ २ ॥

पद त्रीजुं.

(राग नायकी ताल चंपक.)

आनन्द कोव नहीं पावे, जोइ पावे सोइ आनन्दघन ध्यावे ॥ आ० ॥
 आनन्द कौन रूप कौन आनन्दघन, आनन्दगुण कोन लखावे ॥ आ० ॥ १ ॥
 सहज संतोष आनन्दगुण प्रगटत, सब दुखिधा मिट जावे ॥
 जस कहे सोही आनन्दघन पावत, अंतरज्योत जगावे ॥ आ० ॥ २ ॥

पद चोथुं.

(राग ताल चंपक.)

आनन्द ठोर ठोर नहीं पाया-आनन्द आनन्दमें समाया ॥ आ० ॥
 रतिअरति दोउ संग लीय वरजित, अरथने हाथ तपाया ॥ आनन्द ॥ १ ॥

(૧૬૫)

કોઝ આનન્દધન છિદ્રહી પેશત-જસરાય સંગ ચઢી આયા ।

આનન્દધન આનન્દરસ જીલત-દેશતહી જસગુણ ગાયા. ॥ આ૦ ॥ ૨ ॥

પદ પાંચમું.

(રાગ નાયકી.)

આનન્દ કોઝ હમ દેશલાવો. આ૦ ॥

કહાં દૂઠત તું મૂરખ પંઢી, આનન્દ હાટ ન બેકાવો ॥ આ૦ ॥ ૧ ॥

પ્સી દશા આનન્દસમ પ્રગટત-તા સુખ અલક્ષ લખાવો ॥

જોઈ પાવે સોઈ કલ્હુ ન કહાવત-સુજસ ગાવત તાકો વધાવો ॥ આ૦ ॥૨॥

પદ છઠું.

(રાગ કાનઢો તાલ સ્પક.)

આનન્દકી ગત આનન્દધન જાણે ॥ આ૦ ॥

વાહ સુખ સહજ અચલ અલક્ષપદ, વા સુખ સુજસ બલાને ॥ આ૦ ॥ ૧ ॥

સુજસ વિલાસ જબ પ્રગટે આનન્દરસ, આનન્દ અક્ષય સ્વજાને ॥ આ૦ ॥

પ્સી દશા જબ પ્રગટે ચિત્ત અંતર, સોહિ આનન્દધન વિજ્ઞાને ॥ આ૦ ॥ ૨ ॥

પદ સાતમું.

પ્રી આજ આનન્દ મયો મેરે તેરો મુખ નિરખ નિરખ રોમ રોમ શીતલ મયો
અંગોઅંગ ॥ પ્રી૦ ॥

શુદ્ધસમજણ સમતારસ શીલત, આનન્દધન મયો અન્તરંગ ॥ પ્રી૦ ॥ ૧ ॥

પ્સી આનન્દદશા પ્રગટી ચિત્તઅન્તર, તાકો પ્રમાવ(પ્રવાહ) ચલતનિર્મલગંગ ॥

વાહી ગંગસમતા દોઝ મિલરહે, જસવિજય સીતલતાકે સંગ ॥ પ્રી૦ ॥ ૨ ॥

પદ આઠમું.

આનન્દધનકે સંગ સુજસહી મિલે જબ, તબ આનન્દસમ મયો સુજસ,

પારસ સંગ લોહા જો ફરસત, કંચન હોતહી તાકે કસ ॥ આ૦ ॥ ૧ ॥

હીરનીર જો મિલરહે આનન્દ, જસ સુમતિસહીકે સંગ મયોહે ઇકરસ ॥

મઘ સ્વપાહ, સુજસવિલાસમયે સિદ્ધસ્વરૂપ લીયે ઘસમસ ॥ આ૦ ॥ ૨ ॥

શુશ્રુણુરાગ મૂર્તિરૂપ શ્રીયશોવિન્યયજી ઉપાધ્યાયજીએ આનન્દ-
ધનજીની જે સ્તુતિ કરી છે અને તેમાં આનન્દધનનો આત્મા, કે જે
આનન્દના ધન અર્થાત્ સમૂહમાં રમતો હતો, તેની સાથે સુમતિનો
સંબન્ધ સરસરીતે વર્ણવ્યો છે. પ્રિય આનન્દધનજી માર્ગમાં ચાલતાં
ચાલતાં ગાતા હતા, તેથી ઉપાધ્યાયે તેનુંપણ દિગ્દર્શન કર્યું છે.

(૧૬૬)

આનન્દધનજીના મુખપર આનન્દની છાયા છવાયેલી દેખાતી હતી તે વખતે “જન્મવિજય કહે સુનો આનન્દધન હમ તુમ મિલંહજુર” આ વાક્યનો ઉચ્ચાર કરતાં બંનેની કેવી દશા થઈ હશે! તેનું આનન્દચિત્ર ખરેખર શબ્દોથી કેવી રીતે આલેખી શકાય? યશોવિજયજી કહે છે કે, મેં આનન્દમાં મસ્ત આનન્દધનજી છે એમ સાંભળ્યું હતું, પણ અત્ર તે રૂબરૂમાં તે પ્રમાણે દેખ્યું, અને તેથી હું બહુ અભંગ મુખ પામ્યો. આવા ઉદ્દગારો કાઢીને તેઓશ્રી, સાધુદશાની આનન્દ ખુમારીનો અને પવિત્રતાનો જગતને ખ્યાલ કરાવે છે. આનન્દનું કંઈ હાટ નથી. આનન્દ કંઈ વાટમાં કે ઘાટમાં નથી. જે આનન્દના ધનભૂત આત્માને ધ્યાનવે છે તેજ આનન્દ પામે છે. “જસ કહે સોહી આનન્દધન પાવત, બન્તરજ્યોત જગાવે” ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી કથે છે કે, આત્માનો આનન્દતો આત્માનું ધ્યાન કરીને, આનન્દધનજી પામે છે—અને આત્માની અનુભવજ્યોતિ પ્રગટાવે છે. કેટલાક આનન્દધનજીનાં છિદ્ર દેખતા હતા અને આનન્દધનજીની નિન્દા કરતા હતા. તે વાતને પ્રગટ કરતા છતાં અને આનન્દધનજીની સ્તુતિ કરતા છતાં, ઉપાધ્યાયજીએ “કોઝ આનન્દધન છિદ્રહી પેલ્લત જસરાય સંગ ચડી આયા, આનન્દધન આનન્દરસ સ્ત્રીલત દેલ્લતહી જસગુણગાયા.” આ જે ઉદ્દગારો કાઢ્યા છે તે ઘણા ગંભીર અને ઉચ્ચ ભાવ ભરપૂર છે. આથી ઉપાધ્યાયજીના હૃદયમાંથી ઉઠતા શબ્દ તરંગોની લહેરીયોવડે, તેમના આત્માની ગુણાનુરાગ શીતલતા, કેટલી બધી વધી હશે તેનો ખ્યાલ આવે છે. આનન્દધનજીના સમાન પોતાની દશાને, ઉપાધ્યાયે “પ્રસી વશા આનન્દસમ પ્રગટત, તા મુલ્લ બલ્લલ લલ્લાવો.” ઇત્યાદિ સ્તુતિ-શબ્દોવડે ઇચ્છી છે. આનન્દદશાને આનન્દધનજી જાણી શકે અન્ય મનુષ્યો તો તેમનું હૃદય કયાંથી અવબોધી શકે? એમ વદતા છતાં ઉપાધ્યાયજી—“આનન્દકી ગત આનન્દધન જાણે” “પ્રસી વશા જબ પ્રગટે ચિત્તઅન્તર, સોહી આનન્દધન પિલ્લાને. ॥આ૦॥” આ પ્રમાણે હૃદયોદ્ધારને પ્રગટ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઉંડા પ્રદેશમાં વિવરીને જેણે આત્માનું ધ્યાન ધર્યું છે અને આનન્દની ખુમારી લીધી છે એવો પુરૂષ ખરેખર આનન્દધનજીને વસ્તુતઃ ઓળખી શકે છે. ઉપાધ્યાયજીએ આનન્દધનની દશાને જાણી હતી. કારણકે આનન્દધનના આનન્દ ઉભરાઓવાળા હૃદયની ઠેક પાસે તેઓ ગયા હતા. આનન્દધનજીનું શાન્ત પ્રસન્ન-આનન્દીમુખ દેખતાં શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીના હૃદયમાં આનન્દ પ્રગટ્યો અને પોતાના આત્મામાં શીતલતા પ્રગટી, એજ ભાવને—તેઓ, “પ્રસી આજ આનન્દ મયો મેરે, તેરો મુલ્લ નિરલ્લ નિરલ્લ રોમરોમ શીતલ મયો અંગો-અંગ. ॥ પ્રસી ॥” આ પ્રમાણે,—હૃદયોદ્ધારોથી શબ્દોદ્ધાર બહાર કાઢે છે.

(૧૬૭)

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીની અધ્યાત્મદર્શનો રંગ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયના હૃદયમાં રંગાઈ ગયો હતો અને તેપણુ આનન્દઘનજી સમાન બની ગયા હતા, અર્થાત્ તેઓ પણુ અધ્યાત્મજ્ઞાનના અત્યંત રસિક બની ગયા હતા,—તેજ ભાવને આનન્દઘનજીને મળતાં, ઉપાધ્યાયજી આપ્રમાણે “ આનન્દઘનકેસંગ સુજસહી મિલે જબ, તબ આનન્દસમ મયો સુજસ, પારસંસગ લોહા જો ફરસત, કંચન હોતહી તાકેકસ ” હૃદયોદ્ગાર કાઢીને આનન્દઘનની સંગતિથી પોતાના વિચારો પણુ અધ્યાત્મરૂપે થયા એમ દર્શાવેછે. આનન્દઘનજીની સંગતિથી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયનું અધ્યાત્મજ્ઞાન તરફ વલણુ થયું અને અધ્યાત્મ રંગ લાગ્યો એમ સિદ્ધ ઠરે છે, શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ આનન્દઘનજીની સંગતિ પશ્ચાત્ અધ્યાત્મજ્ઞાનના અન્યો રચવાતું કાર્ય આરંભ્યું.—અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ્, જ્ઞાનસાર અને પદો વગેરેમાં શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીએ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો રસ પૂર્યો છે, કે જે અન્યો વાંચતાં, ભવ્ય જીવો આનન્દમાં લીન થઈ જાય છે. ઉપાધ્યાયજીએ શ્રી આનન્દઘનજીની સ્તુતિ કરી તેવી રીતે શ્રી આનન્દઘનજીએ પણુ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી વાચકની સ્તુતિની અષ્ટપદી બનાવી છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીના ગુણોના રાજવડે તે-

ઉપાધ્યાયજીની શ્રીઆનન્દઘનજીએ કરેલી સ્તુતિરૂપ અષ્ટપદી.

મની અષ્ટપદી હૃદયોદ્ગારરૂપ રચી છે. ઘણા જૈનો તરફથી શ્રીઆનન્દઘનજીએ ઉપાધ્યાયની અષ્ટપદી રચી છે એવું શ્રવણુ કર્યું છે. વિજયપુરવાળા શા. સુરચંદ સરૂપચંદે અમને કહ્યું હતું કે, મેં સુરતમાં સં. ૧૯૪૫ની

સાલ લગભગમાં આનન્દઘનજીએ ઉપાધ્યાયજીની રચેલી અષ્ટપદી વાંચી છે. અમોએ સુરતમાં તપાસ કર્યો હતો પણુ અમને હાથ લાગી નથી. એ અષ્ટપદીમાં ઉપાધ્યાયના ગુણોનું વર્ણન છે.—ઉપાધ્યાય ગીતાર્થ અને આગમોના આધારે સત્યોપદેશક છે, ઉપાધ્યાયમાં ઘણી લઘુતા છે, ગુણુપુરાગમાં રંગાયલા હૃદયવાળા છે, જૈનશાસનના રક્ષક—પ્રવર્તક અને પૂર્ણપ્રેમી છે, જૈનશાસનનો ઉદય કરવામાંટે પરિપૂર્ણ વ્યાત્મભોગ આપનારા છે, વ્યવહાર અને નિશ્ચય નયથી જૈનધર્મ પ્રવર્તક છે, જૈન શાસનની હૃદયમાં ઉંડી દાઝ ધારણુ કરનારા અને વિશાલદષ્ટિ ધારણુ કરનારા છે, વૈરાગ્ય અને ત્યાગમાં તત્પર રહેનાર અને વ્યાત્માના ગુણોને પ્રગટ કરવાની પરિપૂર્ણ ઈચ્છાવાળા છે, ગુરૂજ્ઞવાસમાં રહીને વૃદ્ધોને અનુસરી જૈનધર્મ ફલાવવામાં અત્યંત રાગ ધારણુ કરનારા છે; ઇત્યાદિ ઉપાધ્યાયના અનેક ગુણોની સ્તુતિ કરી છે.

(૧૬૮)

શ્રીમદને અને ઉપાધ્યાયજીને અત્યંત ગાઢ પ્રેમ હોવાનું નીચલું પદ સાક્ષી પુરે છે. કારણ કે, પોતાના હૃદયનો ઉભરો સત્યમિત્રની આગળ પ્રગટ કરી શકાય છે. આ ગ્રન્થમાં પ્રગટ થયેલ ૧૦૮ પદો ઉપરાંત આ પદ હોવાથી અત્ર તે ભાવાર્થસહ આ લેખવામાં આવે છે.

પદ.

નિરંજનચાર મોચે કૈસે મિલેંગે. ॥ નિરંજન૦ ॥

દૂર દેખું મેં દરિયાહુંગર, ડચીવાદર નીચે જમીયું તલે. ॥ નિરંજન૦ ॥ ૧

ધરતીમેં ઘટ્ટતા ન વિઠાનું, અગલિ સહુતો મેરી દેહી જલે. ॥ નિરંજન૦ ॥ ૨

જાનન્દઘન કહે જસ સુનોં બાતાં યેહી મિલે તો મેરો ફેરો ટલે. ॥ નિરંજન૦ ॥ ૩

ભાવાર્થ—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ અને ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી અત્રે લેગા થયા. ઉપાધ્યાયજીને શ્રીમદ્ પર પૂજ્યભાવ હતો. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પણ ઉપાધ્યાયજીને ગીતાર્થ ધર્મરક્ષક તરીકે જાણતા હતા. આનન્દઘનજી કહે છે કે, કર્મરૂપ અંજનથી રહિત-પરમાત્મારૂપ શુદ્ધ મિત્રનો મેળાપ મને ક્યારે થશે? શરીરદિરહિત નિરાકાર પરમાત્માની પ્રાપ્તિ અહો! મુજને કેવી રીતે થશે? હું જો દૂર દેખું છું તો દરિયા અને હુંગર દેખું છું, અને જો આકાશમાં ઉડ્યું નિહાળું છું તો વાદળો દેખાય છે અને નીચે જમીનતલ દેખાય છે, પણ નિરંજનપરમાત્માની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અરૂપી એવા પરમાત્મસ્વરૂપનો મેળાપ થતો નથી. અહો! કેવા ઉપાધ્યાયી નિરંજન મિત્ર મળશે!! જો ધરતીમાં પેસીને જોઈ છું તો ત્યાં પણ નિરંજનપરમાત્મ દેવ દેખાતા નથી. કેટલાક પરમાત્મ મિત્ર મેળવવાને પંચાગ્નિનું સાધન કરે છે; જો હું અગ્નિને સહું છું તો મારી દેહ બળે છે, -ઘણું દુઃખ સહું છું પણ નિરંજનચારનો મેળાપ થતો નથી; તેથી પ્રભુની પ્રાપ્તિ માટે પંચાગ્નિસાધન વગેરે ક્રિયાકષ્ટ પણ ઉપયોગી જણાતું નથી, માટે હવે કયો ઉપાય કરું કે જેથી નિરંજન-પરમાત્મ મિત્રની પ્રાપ્તિ થાય? “આત્મા તે પરમાત્મા છે.” આત્માની આત્મારૂપે સ્થિતિ થવી તે નિરંજનચારનો મેળાપ કહેવાય છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે, હે યશોવિજયજી! અમારી વાર્તા આવા પ્રકારની સાંભળો—નિરંજનચાર મળે તો જ મારો ભવભ્રમણુ-રૂપ ફેરો ટળે. નિરંજનચાર મળ્યા વિના ચતુર્ગતિરૂપ સંસારફેરો ટળવાનો નથી. પ્રમાદનાં સ્થાનકો ઘણાં છે આત્મારૂપ નિરંજનની પ્રાપ્તિ થવી એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. સર્વ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે, પણ નિરંજન પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થવી મહા દુર્લભ છે. ભાષાની વિદ્વત્તાથી વા ન્યાયની કર્કશ યુક્તિઓની કેટલીક કોટીઓથી-યુદ્ધ કરવાથી

(૧૬૯)

નિરંજનચારનાં દર્શન થતાં નથી, તેમજ તેનો મેળાપ પણ થતો નથી. નિરંજનચારના મેળાપ માટે તો અનુભવજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે. હે યશોવિજયજી ! નિરંજનચાર મળ્યા વિના સ્થિરતા થવાની નથી. હું તો નિરંજનચારના મેળાપમાં ઉપયોગ રાખું છું.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજી પોતાના મિત્ર યશોવિજયજીને કહે છે કે, રાગદ્વેષરહિત નિરાકાર પરમાત્મ પ્રભુની પ્રાપ્તિ વિના મને ચેન પડતું નથી. મારો આત્મા તેજ પરમાત્મારૂપ છે પણ રાગદ્વેષનો સંપૂર્ણ નાશ થયા વિના નિરંજન-નિરાકાર-જ્યોતિસ્વરૂપ પરમાત્માનો આવિર્ભાવ થતો નથી. કર્મના સંબન્ધે આત્મારૂપ પરમાત્માનું સાકારપણું છે, પણ કર્મનો સંબન્ધ વિઘટતાં આત્મારૂપ પરમાત્માનું નિરાકારસ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે. રજ્જેગુણુ-તમોગુણુ અને સત્ત્વગુણુ રહિત પરમાત્મા છે. પરમાત્માનો કોઈ મિત્ર વા દુશ્મન નથી. પરમાત્મા કોઈને સુખદુઃખ આપવાનો ન્યાય આપતા નથી, તેમજ કોઈને સ્વર્ગમાં મોકલવાનું કરતા નથી, તેમજ કોઈને નરકમાં મોકલવાનું કૃત્ય કરતા નથી. પરમાત્માને ઇચ્છા વા દ્વેષ નથી. પરમાત્માને દિવ્ય શરીર વગેરે કોઈ જાતનું શરીર નથી. કર્મરૂપ અંજનથી રહિત એવા પરમાત્માની પ્રાપ્તિ એજ મુખ્ય સાધ્યલક્ષ્યસ્થાન છે. પરમાત્મા પોતાના રૂપે સત્ છે. અનંતગાનમય છે. અનંતદર્શનમય છે અને અનંત આનંદમય છે. આત્મા પોતે મૂલ-સ્વરૂપે ગ્વાન, દર્શન અને ચારિત્રમય છે. આત્માનું આતું નિરંજન પરમાત્મત્વ પ્રાપ્ત કરવું એજ કર્તવ્યમાં કર્તવ્ય છે. આત્માનો ધર્મ ખરેખર આત્મામાં સમાયો છે. આત્માના ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે જીવતાં ધરતીમાં દટાઈ જવાની જરૂર નથી. આત્માની પરમાત્મ દશા થયા પશ્ચાત્ જન્મ, જરા અને મૃત્યુના દુઃખો રહેતાં નથી. આત્માની પરમાત્મતા પ્રગટયા પશ્ચાત્ પુનઃ સંસારમાં જન્મ લેવો પડતો નથી. આત્માની પરમાત્મતા પ્રગટયા બાદ કોઈપણ જાતના દુઃખનો સંબન્ધ થતો નથી. ઉત્તમ પરમાત્મ દશા વા નિરંજન દશાની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા જેના હૃદયમાં વ્યાપી રહી છે તે આસન્નભવ્ય જીવ અવધોધવો.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીના મનમાં પરમાત્માની પ્રાપ્તિના ઉભરાઓ પ્રગટયા હતા, અને તેઓએ નિરાકાર પ્રભુનું ધ્યાન ધરવાની યોગ્યતા અમુકાંશે પ્રાપ્ત કરી હતી, તેથી તેઓ નિરજનચારના વિરહના ઉદ્ગારો કાઢી શક્યા છે. જે હઠયોગીઓ, જીવતાં પૃથ્વીમાં દટાઈ જવું એને સમાધિ માને છે તેવું શ્રીમદે ખંડન કર્યું છે. ધરતીમાં ગહુ તા ન પિછાનું ધરતીમાં ગળી જતાં નિરાકાર પરમાત્માને હું ઓળખી શકતો નથી, ઇત્યાદિ ઉદ્ગારોવડે તેમણે જ્ઞાનસમાધિની સિદ્ધિ કરી છે. અગમ્નિ સહુ તો

ભ. ઉ. ૨૨

(૧૭૦)

મેરી દેહી જલે એ શબ્દોવડે, તેમણે પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે કેટલાક લોકો પંચાગ્નિસાધન વગેરે અજ્ઞાન કષ્ટ સહન કરે છે તેની નિષ્ફલતા દર્શાવી છે. નિરાકાર પરમાત્માની પ્રાપ્તિ અર્થે અગ્નિમાં દેહને ભસ્મીભૂત કરવાની કંઈ જરૂર નથી. શરીર બળવાથી કંઈ કર્મ બળી જતાં નથી; એક શરીર ભસ્મીભૂત થાય છે, તો પણ અન્યભવમાં કર્મના યોગે અન્યશરીર પ્રાપ્ત થાય છે. વીતરાગ ધર્મની પ્રાપ્તિ વિના અજ્ઞાન કષ્ટ ક્રિયાઓથી મુક્ત થઈ શકાતું નથી. સાકાર વસ્તુમાં નિરાકાર પરમાત્માને આરોપ કરીને નિરજનની ભક્તિ કરવાથી નિરજનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પોતાના આત્મામાં નિરજન પરમાત્મા ધ્યેયરૂપે સ્થિર રહે છે તો, જે આનન્દ થાય છે તે આનન્દનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. નિરજન પરમાત્માને કોઈ સ્વામી તરીકે ધ્યાને છે, અને કોઈ ઉચ્ચકોટીના મહાત્મા મિત્ર તરીકે ધ્યાને છે. શ્રીમદે નિરજન પરમાત્માને પોતાના મિત્ર કહીને તેની પ્રાપ્તિ ઇચ્છી છે. સર્વથી ઉચ્ચ કોટીમાં ગએલા અને અભેદ ધ્યાનમાં આરૂઢ થએલા ધ્યાનીઓ, પરમાત્માને સોડહુંસોડહું એવા ભાવથી ધ્યાને છે અને ધ્યાતા તથા ધ્યેયના ધ્યાનના અભેદપણથી સોડહુંસોડહું એવા ભાવ તેમના હૃદયમાં સ્ફુરાયમાન થાય છે. શબ્દમાત્રથી ધ્યાન ધરનારાઓ કંઈ ઉચ્ચકોટીના ધ્યાની ગણી શકાતા નથી. સોડહું શબ્દ વાચ્યભાવમાં જ જેઓ લીન થઈ ગએલા છે અને જેઓ સોડહું શબ્દ વાચ્યાર્થ કે જે શબ્દાતીત છે તેના અનુભવમાં લીન થએલા છે અને જેઓ ધ્યાનમાં નિરજન પરમાત્મરૂપ પોતાના આત્માને ધારીને, તેની સાથે સિદ્ધ પરમાત્માની એકતા કરી શકે છે અને અભેદ રસમય ધ્યાન ધ્યાઈ શકે છે, તેઓ નિરજન પરમાત્માને પોતાના રૂપ તરીકે ઓળખી શકે છે તેમજ તેઓ નિરજનમિત્રની પ્રાપ્તિ ઇચ્છે છે, નિરજન પરમાત્માને મિત્ર તરીકે માનવા તો આખી દુનિયા ઇચ્છે છે, પણ પરમાત્માના મિત્ર બનવાની યોગ્યતા માટે તેમનું હૃદય તપાસવામાં આવતાં આકાશ જેવું મીઠું જણાશે. નિરજન પરમાત્માને સ્વામી કહેનાર વા નિરજન પરમાત્માને મિત્ર કહેનાર વા નિરજન પરમાત્માને પોતાના રૂપ ગણનાર મનુષ્યે, પોતાનામાં તે તે શબ્દવાચ્ય ભાવાર્થની યોગ્યતા પ્રગટાવવાની જરૂર છે. પરમાત્માને સ્વામી કહેતાં પહેલાં પોતાનામાં સેવકપણું કેવા પ્રકારનું પ્રગટ્યું છે તેનો આત્મસાક્ષીએ વિચાર કરવામાં આવે તો, સેવકપણું પોતાનામાં પ્રગટાવવાના સહ-ગુણો તરફ લક્ષ જાય. નિરાકાર પરમાત્માને મિત્ર કહેતા પહેલાં, -પરમાત્માના મિત્ર બનવામાટે પોતાનામાં કેટલા ગુણો પ્રગટ્યા છે તેનો

(૧૭૧)

યદિ વિચાર કરવામાં આવે તો, પોતાના અધિકારની સમજણ પડે અને પરમાત્માના મિત્ર બનવામાં શો લાભ છે તેની સમજણ પડે. જેને પોતાનો મિત્ર કરવા ઇચ્છા હોય તેના જેવા શુભો પોતાનામાં પ્રગટાવવા જોઈએ. સમાનદશાવિના મિત્રો તે ખરા મિત્રો નથી. દુનિયામાં, મનુષ્યોના મિત્ર બનવામાં પણ સદ્ગુણો અને આત્મભોગની જરૂર પડે છે; તો પરમાત્માને મિત્ર કયતાં પહેલાં પરમાત્માને ઓળખી શકવામાં ન આવે તો પરમાત્માની મિત્રતા તે, નામની મિત્રતા અવબોધવી. દુનિયાના મિત્રો થવા માટે પણ સજ્જનો કહે છે કે, “મિત્ર એસા કીજીજુ જૈસે શિરકે બાલ, કાદે કઢાવે પિલુ કટે તોય ન છોડે સ્વાલ. ૧ મિત્ર એસા કીજીજુ જૈસી તનકી છાંય, મેદભાવ નહિ ચિત્તમેં ઇકરૂપ હો જાય.” ૨

હત્યાદિથી અવબોધી શકાય છે કે, દુનિયાના મિત્ર બનવું તે પણ અશક્ય છે તો પરમાત્માના મિત્ર શી રીતે બની શકાય? નિરજનપરમાત્માને નિરજનભાવનાએ મિત્ર બનાવી શકાય. સાકાર વસ્તુઓમાં ઇંદ્રાનિષ્ટત્વ યુદ્ધિની કલ્પના ઉડી જાય અને સિદ્ધપરમાત્માના ધ્યાનવડે પોતાને ગમે અને સિદ્ધપરમાત્માની સાથે પ્રેમધૂન લાગતી હોય; તેવી દશામાં સિદ્ધપરમાત્માને મિત્ર કરી શકાય છે. કલ્પિયુગમાં ધ્યાનની અભિલાષાવાળાઓએ સિદ્ધપરમાત્માને મિત્ર કહેતાં પહેલાં-પોતાની મિત્ર તરીકેની પોતાનામાં યોગ્યતા પ્રગટાવવી જોઈએ, તેમજ પરમાત્મા હું છું એવા ભાવથી સોડહું શબ્દવાચ્યાર્થનું ધ્યાન ધરતાં પહેલાં, પોતાની યોગ્યતાનો વિચાર કરવો જોઈએ.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ નિરજન સિદ્ધપરમાને મિત્ર તરીકે સંબોધ્યા છે. ખરેખર તેમનામાં સિદ્ધપરમાત્માની મિત્રતા કરવાની યોગ્યતા હતી, તેથી જ સહજે તેમના હૃદયમાંથી નિરજન મિત્રના વિરહના ઉદ્ગારો નીકળ્યા છે. તાણી ખેંચીને એવા કૃત્રિમ ઉદ્ગારો કાઢનારા પરમાત્માના ધ્યાનના અધિકારી થયા હોય ! એમ કહી શકાય નહિ. પરમાત્માનું ધ્યાન ધરતાં પહેલાં દુર્ધ્યાનનું સ્વરૂપ અવબોધવું જોઈએ. દુર્ધ્યાન અને સુધ્યાનનું સ્વરૂપ સમજવામાં નથી આવતું ત્યાં સુધી, દુર્ધ્યાનને પણ ધ્યાન કથી શકાય છે અને તે દુર્ધ્યાનથી પરમાત્મ પદની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. દુર્ધ્યાનને હડાવ્યા વિના પરમાત્માના સુધ્યાનમાં સ્થિરતા થઈ શકતી નથી. સદ્ગુરુઓ દુર્ધ્યાન અને સુધ્યાનનું સ્વરૂપ સમજાવી શકે છે, અને તેથી પ્રભુના નામ ધારી-આખી દુનિયાના ભક્તોમાં દુર્ધ્યાન અને સુધ્યાનવાળા કયા છે તેનો નિર્ણય થઈ શકે છે અને તેથી દુર્ધ્યાનીઓના ઈંદમાં ઈસાવાનું થતું નથી. જૈનશાસ્ત્રોમાં દુર્ધ્યાનનું અનેક રીતે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. સામાન્ય

(૧૭૨)

રીતે દુર્ધ્યાનનાં ત્રેસઠ સ્થાનક દર્શાવવામાં આવ્યાં છે. દુર્ધ્યાનથી ધ્યાન કરનારાઓ બચી જાય તે માટે દુર્ધ્યાનનાં અત્ર ત્રેસઠ સ્થાનકો દર્શાવવામાં આવે છે.

દુર્ધ્યાનનાં ૬૩ સ્થાનોનું સ્વરૂપ.

ત્રિષષ્ટિધ્યાનસ્થાનાનિ, ઉત્પન્નાન્યાત્તરૌદ્રતઃ ।

તાસ્વરૂપંલિખામિ વૈ દ્વિતીયપ્રકીર્ણસૂત્રતઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—“આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનથી ઉત્પન્ન થયેલાં ત્રેસઠ ધ્યાનનાં સ્થાનકો છે; તેનું સ્વરૂપ-બીજા પ્રકીર્ણ સૂત્રથી અત્રે લખું છું.”

આતુર પ્રત્યાખ્યાન નામના પ્રકીર્ણક સૂત્ર (પચત્તાસૂત્ર)માં “અત્રાણુ જાણુ” ઇત્યાદિ પાઠ છે તેમાં દુર્ધ્યાનનાં ત્રેસઠ સ્થાનકો ગણાવ્યાં છે.

૧ અજ્ઞાનધ્યાન—“અજ્ઞાન જ કલ્યાણકારી છે. તેમાં વ્યાખ્યાન વાંચવું, ભણવું, ભણાવવું વિગેરે આચારનો અભાવ છે.” એમ મનમાં વિચારવું, તે અજ્ઞાનધ્યાન કહેવાય છે. તે જ્ઞાન-પંચમીની કથામાં કહેલા વસુદેવાચાર્યે કર્યું હતું; માટે તેનું દુર્ધ્યાન ધ્યાવવું નહીં.

૨ અનાચારધ્યાન—અનાચાર તે દુષ્ટાચાર-દોષયુક્ત આચરણુ તે સંબંધી ધ્યાન. તે કૌકલ્ય સાધુએ ક્ષેત્રમાં અગ્નિ સળગાવવા-રૂપ કર્યું હતું, તથા દેવતા થયેલા શિષ્ય કહેવા નહીં આવવાથી ચારિત્રનો ત્યાગ કરવાને ઇચ્છતા,--આપાઠસૂરિએ તે ધ્યાન કર્યું હતું.

૩ કુદર્શનધ્યાન—ઔદ્ધાટિક મિથ્યાદર્શનનું ધ્યાન; તે સુરાદ્યશ્રાવકે કર્યું હતું.

૪ ક્રોધધ્યાન—કુલવાલુક, ગોશાલક, પાલક, નમુચિ, અને શિવભૂતિ વગેરેએ કર્યું હતું.

૫ માનધ્યાન—આહુબલિ, સુભ્રમચકી, પરશુરામ, હઠથી આવેલા સંગમદેવ વગેરેએ કર્યું હતું.

૬ માયાધ્યાન—અન્યને છેતરવારૂપ માયાધ્યાન-આપાઠભૂતિ મૂનિએ લાડુ વહોરવા માટે કર્યું હતું.

૭ લોભધ્યાન—સિંહ કેસરીયાલાડુના ઇચ્છક સાધુએ કર્યું હતું.

૮ રાગધ્યાન—રાગ તે અભિષ્વંગમાત્ર સમજવો. તેના કામરાગ,

(૧૭૩)

એહરાગ અને દષ્ટિરાગ એ ત્રણ પ્રકાર છે. તેમાં વિષ્ણુ-શ્રીના ઉપર વિક્રમચરા રાજને કામરાગ થયો હતો. દામ-ત્રકના સસરાનું-પોતાના પુત્રનું મરણ સાંભળીને એહરાગને લીધે હૃદય કાઠી ગયું હતું, અને કપિલને દષ્ટિરાગ (દર્શનનો રાગ) થવાથી બ્રહ્મદેવલોકમાંથી આવીને પોતાના મતના રાગથી પોતાના શિષ્યોને 'આસુરે રમસે' ઇત્યાદિ કહ્યું હતું. આ ત્રણે પ્રકારના રાગનું ધ્યાન કરવું તે રાગધ્યાન જાણવું.

- ૯ અપ્રીતિધ્યાન—અપ્રીતિ એટલે અન્ય ઉપર દ્રોહનો અધ્યવસાય અથવા દ્વેષ.—તે ધ્યાન યજ્ઞની સાર્વજનિક કરાવનારા મધુપિંગલ અને પિષ્પલ વિગેરેને થયું હતું, તથા હરિવંશની ઉત્પત્તિમાં વીરકદેવને થયું હતું.
- ૧૦ મોહધ્યાન—વાસુદેવના શબ્દને ઉપાડીને છમાસ સુધી કરનારા બલભદ્રને થાય છે તે સમજવું.
- ૧૧ ઈચ્છાધ્યાન—ઈચ્છા એટલે મનમાં ધારેલો લાભ મેળવવાની ઉત્કટ અભિલાષા, તેનું ધ્યાન તે ઈચ્છાધ્યાન. તે એ માસા સુવાર્ણના અર્થા કપીલને કોટિ સુવાર્ણના લાભમાં પણ ઈચ્છાને અંત આવ્યો નહોતો તેની જેમ સમજવું.
- ૧૨ મિથ્યાધ્યાન—મિથ્યા એટલે વિપર્યસ્ત (અવળી) દષ્ટિપણું તેનું ધ્યાન તે મિથ્યા ધ્યાન. તે જમાસિ, ગોવિંદ વિગેરેએ કર્યું હતું.
- ૧૩ મૂર્છાધ્યાન—મૂર્છા એટલે પ્રાપ્ત થયેલા રાજ્યાદિક ઉપર અત્યંત આસક્તિ, તેનું ધ્યાન તે મૂર્છાધ્યાન. તે પુત્રોને ઉત્પન્ન થતાં જ મારી નાખનાર, અથવા ખોડ આપણવાળા કરનાર કનકધ્વજ રાજને થયું હતું.
- ૧૪ શંકાધ્યાન—શંકા એટલે સંશય કરવો તેનું ધ્યાન. તે આ-પાદસૂરિના અવ્યક્તવાદી શિષ્યોને થયું હતું.
- ૧૫ કાંક્ષાધ્યાન—એટલે અન્ય અન્ય દર્શનનો મોહથી આગ્રહ અર્થાત્ કાંક્ષા, તેનું ધ્યાન તે કાંક્ષાધ્યાન. તે, હે કપિલ ! ત્યાંપણુ ધર્મ છે અને અહીં મારા મતમાં પણ ધર્મ છે એમ બોલનારા મરીચિને થયું હતું.
- ૧૬ ગૃહીધ્યાન—એટલે આહારાદિકને વિષે અત્યંત આકાંક્ષાનું ધ્યાન. તે મથુરાવાસી મેઘસૂરિને તથા વ્રતનો ત્યાગ કરનાર કુંડરીક રાજને થયું હતું.

(૧૭૪)

- ૧૭ આશાધ્યાન—એટલે પારકી વસ્તુ મેળવવાની અભિલાષાનું ધ્યાન, તે નિર્દય બ્રાહ્મણના પાથેય પ્રત્યે પાથેયવિનાના મૂલ-દેવને થયું હતું.
- ૧૮ તૃષાધ્યાન—તૃષાપરિસહના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલી પીડા, તે પીડાએ કરીને થતું જે ધ્યાન તે તૃષાધ્યાન. આ ધ્યાન સાધુની સાથે જતાં માર્ગમાં તૃષાથી પીડાયેલા ક્ષુબ્ધક સાધુને થયું હતું.
- ૧૯ ક્ષુધાધ્યાન—ક્ષુધાના પરવશપણાથી થતું ધ્યાન તે ક્ષુધાધ્યાન. તે રાજગૃહનગરના ઉદ્યાનમાં આવેલા લોકોને મારવા તૈયાર થયેલા દ્રમકને થયું હતું.
- ૨૦ પથિધ્યાન—એટલે અલ્પકાળમાં ઇષ્ટસ્થાને પહોંચવાનું ધ્યાન. તે ધ્યાન પોતાનપુરના માર્ગને શોધતા વલકલચિરિને થયું હતું.
- ૨૧ વિષમમાર્ગધ્યાન—ઘણા વિકટ માર્ગનું ધ્યાન. તે સનતકુમારને શોધનાર મહેન્દ્રસિંહને અથવા બ્રહ્મદત્તને શોધનાર વરધનુને થયું હતું.
- ૨૨ નિદ્રાધ્યાન—એટલે નિદ્રાને સ્વાન થયેલાનું ધ્યાન. તે ધ્યાન સ્થાનકિંનિદ્રાએ પાડાનું માંસ ખાનાર, હસ્તિના દાંત ખેંચી કાઢનાર, તથા મોટકના અભિલાષી સાધુને થયું હતું.
- ૨૩ નિદાનધ્યાન—એટલે ણીજ ભવમાં સ્વર્ગની અથવા મનુષ્ય-પણાની સમૃદ્ધિ મેળવવાની ઇચ્છાથી નવ પ્રકારનાં નિયાણું કરવા સંબંધી ધ્યાન. તે નંદિષેણુ, સંભૂતિ અને દ્રૌપદી વિગેરેને થયું હતું.
- ૨૪ સ્નેહધ્યાન—સ્નેહ એટલે મોહના ઉદયથી પુત્રાદિકને વિષે થતી પ્રીતિવિશેષ. તે ધ્યાન મરૂદેવા, સુનંદા અને અર્હત્તકની માતાને થયું હતું.
- ૨૫ કામધ્યાન—કામ એટલે વિષયનો અભિલાષ તેનું ધ્યાન તે કામધ્યાન. તે હાસા અને પ્રહાસાદેવીએ દેખાડેલા વિષયસુખના લોભથી કુમારનંદિ સોનીને થયું હતું, તથા રાવણને થયું હતું.
- ૨૬ અપમાન ધ્યાન—અપમાન એટલે પરગુણની પ્રશંસા સાંભળીને થતી ઇર્ષ્યા અથવા ચિત્તની કલુષતા (મલીનતા) તેનું ધ્યાન તે અપમાન ધ્યાન. તે આહુ અને સુબાહુની પ્રશંસાને

(૧૭૫)

- નહિ સહન કરનાર પીઠ અને મહાપીઠને તથા સ્થૂલ-ભદ્રની પ્રશંસાને સહન નહિ કરી શકનાર સિંહચુકાવાસી મુનિને થયું હતું.
- ૨૭ કલહધ્યાન—એટલે કલેશ કરાવવાનું ધ્યાન. તે રૂકિમણી અને સત્યભામાના સંબન્ધમાં તથા કમલામેલાના દષ્ટાંતમાં નારદને થયું હતું.
- ૨૮ યુદ્ધધ્યાન—એટલે શત્રુના પ્રાણવ્યપરોપણના અધ્યવસાયરૂપ ધ્યાન. તે હલ્લ તથા વિહલ્લ નામના અધુના વિનાશ માટે શ્રેડા રાજાની સાથે યુદ્ધ કરનારા કોણિકને થયું હતું.
- ૨૯ નિયુદ્ધધ્યાન—પ્રાણુના અપહારરૂપ અધમ યુદ્ધરહિત યદ્ધિમુદ્ધિ વગેરેથી જે જ્ય મેળવવો તે નિયુદ્ધ કહેવાય છે, તેનું ધ્યાન તે નિયુદ્ધ ધ્યાન. તે ધ્યાન બાહુબળી તથા ભરત રાજાને થયું હતું.
- ૩૦ સંગધ્યાન—સંગ એટલે ત્યાગ કર્યા છતાં પણ ફરીથી તેના સંયોગની અભિલાષા, તેનું ધ્યાન તે સંગધ્યાન. તે રાજમતી પ્રતિ રથનેમિને તથા નાગિલાપ્રતિ ભવદેવને થયું હતું.
- ૩૧ સંત્રહધ્યાન—અત્યંત અતૃપ્તિવડે ધનાદિકનો સંત્રહ કરવાનું ધ્યાન તે સંત્રહધ્યાન. તે મરમણુ શ્રેષ્ઠીને થયું હતું.
- ૩૨ વ્યવહારધ્યાન—પોતાના કાર્યના નિર્ણય માટે રાજાદિક પાસે ન્યાય કરાવવો તે વ્યવહાર કહેવાય છે; તેનું ધ્યાન તે વ્યવહારધ્યાન. તે બે સપત્નીઓને પોતપોતાને પુત્ર ઠરાવવા માટે થયું હતું.
- ૩૩ ક્યવિક્કયધ્યાન—લાભને માટે અલ્પ મૂલ્યવડે વધારે મૂલ્યવાળી વસ્તુ ખરીદ કરવી તે ક્ય કહેવાય છે; અને ઘણું મૂલ્ય લઈને અલ્પ મૂલ્યવાળી વસ્તુ વેચવી તે વિક્કય કહેવાય છે. તે ક્યવિક્કયનું ધ્યાન આભીરીને કપાસ આપનાર વણિકને થયું હતું.
- ૩૪ અનર્થદંડધ્યાન—એટલે પ્રયોજન વિના હિંસાદિક કરવાનું ધ્યાન. તે અત્યંત ઉન્મત્તપણુને લીધે દ્વૈપાયન મુનિને કષ્ટ આપનાર શાંભ વગેરેને થયું હતું.
- ૩૫ આભોગધ્યાન—આભોગ એટલે જ્ઞાનપૂર્વક આપાર, તેનું ધ્યાન તે આભોગધ્યાન. તે બ્રાહ્મણનાં નેત્રો ધારીને વડગુંદાનું મર્દન કરનારા બ્રહ્મદત્ત ચક્રીને થયું હતું.

(૧૭૬)

- ૩૬ અનાભોગધ્યાન—અનાભોગ એટલે અત્યંત વિસ્મરણુ, તેથી થતું ધ્યાન તે અનાભોગધ્યાન. તે પ્રસન્નચંદ્રને થયું હતું.
- ૩૭ રૂણુધ્યાન—રૂણુ તે દેવું. તે આપવા માટે થતું ધ્યાન તે રૂણુધ્યાન.
- ૩૮ વૈરધ્યાન—એટલે માતાપિતાદિકના વધથી અથવા રાજ્યના અપહારથી થતું ધ્યાન. તે પરશુરામ તથા સુભૂમને થયું હતું, અને સુદર્શનના ઉપર કામરાગવાળી વ્યંતરી યથેલી અભયારાણીને થયું હતું.
- ૩૯ વિતર્કધ્યાન—વિતર્ક એટલે રાજ્યાદિક પ્રહાણુ કરવાની ચિંતા, તેનું ધ્યાન. તે નંદરાજનું રાજ્ય લેવાની ઇચ્છાવાળા આણુકયને થયું હતું.
- ૪૦ હિંસાધ્યાન—એટલે પાડા વિગેરેની હિંસા કરવાનું ધ્યાન. તે કૂવામાં નાંખેલા કાલસૌકરિકને થયું હતું.
- ૪૧ હાસ્યધ્યાન—હાસ્ય કરવાનું ધ્યાન. મિત્ર સહિત ચંદ્રદ્ર આચાર્યનું હાસ્ય કરનાર શિષ્યને થયું હતું.
- ૪૨ પ્રહાસધ્યાન—પ્રહાસ તે, ઉપહાસ, નિંદા અથવા સ્તુતિરૂપ તેનું ધ્યાન તે પ્રહાસધ્યાન. તે 'હે નૈમિત્તિકમુનિ ! હું તમને વંદન કરું છું' એ પ્રમાણે વાર્તિક મુનિપ્રત્યે મસ્કરીમાં બોલતા ચંદ્રપ્રધોત રાજને થયું હતું.
- ૪૩ પ્રદ્રેષધ્યાન—અતિદ્રેષવાણું ધ્યાન તે પ્રદ્રેષ ધ્યાન. કમઠને તથા શ્રી મહાવીરસ્વામીના કાનમાં ખીલા નાખનાર ગોપને થયું હતું.
- ૪૪ પરૂપધ્યાન—પરૂપ એટલે અતિ નિષ્ઠુર કર્મ તેનું ધ્યાન તે પરૂપધ્યાન. તે બ્રહ્મદત્ત પુત્ર ઉપર ચુલણી રાણીને તથા યુગબાહુ ભાર્ષિ ઉપર મણિરથને થયું હતું.
- ૪૫ ભયધ્યાન—ભય એ મોહની અંતર્ગત રહેલી નોકપાય પ્રકૃતિ છે. તે ધ્યાન ગજસુકુમાલને ઉપસર્ગ કરનારા સોમિલ સસરાને થયું હતું.
- ૪૬ રૂપધ્યાન—આદર્શોદિકમાં જે જેનું તે રૂપ કહેવાય છે; તેનું ધ્યાન તે રૂપધ્યાન અને તે બે પ્રકારનું છે. સ્વરૂપધ્યાન અને પરરૂપધ્યાન. “તેમાં માં રૂપ સાઈ છે” એમ જે માનવું તે સ્વરૂપધ્યાન સનતકુમારને થયું હતું, અને પરરૂપધ્યાન શ્રેણિક રાજનું ચિત્ર આલેખેલ ફલક (પાટીયું) જોઈને સુજયેષ્ઠા અને ચેલણાને થયું હતું.

(૧૭૭)

- ૪૭ આત્મપ્રશંસાધ્યાન—પોતાની પ્રશંસા કરાવવાનું ધ્યાન, શક-ટાલ મંત્રીના મુખથી પોતાની કવિતાની પ્રશંસા કરાવવા ઇચ્છનાર વરરૂચિને થયું હતું; તથા કોશાવેશ્યાને પોતાની કળાકુશળતા અતાવનાર રથકારને થયું હતું.
- ૪૮ પરનિંદાધ્યાન—તે કુરગડુ પ્રત્યે ચાર સાધુને થયું હતું.
- ૪૯ પરગર્હાધ્યાન—પારકી ગર્હા એટલે અન્ય જનો પાસે પરના છતાં વા અછતા દોષ પ્રગટ કરવા તે. આ ધ્યાન સંઘસમક્ષ દુર્બલિકા પુષ્પમિત્રની ગર્હા કરનાર ગોષ્ઠમાહીલને થયું હતું.
- ૫૦ પરિત્રાહધ્યાન—ધનધાન્યાદિક પરિત્રાહ નવો મેળવવાનું ધ્યાન અથવા ગયેલી સમૃદ્ધિને પાછી મેળવવાનું ધ્યાન તે પરિત્રાહધ્યાન. તે ધ્યાન ચારદત્તને થયું હતું. તથા મુનિપતિ સાધુ વિહાર કરતાં તેનો રોધ કરનાર કુંચિક શ્રેષ્ઠીને થયું હતું.
- ૫૧ પરપરિવાદધ્યાન—અન્યના અછતા દોષો અન્યજન પાસે પ્રગટ કરવા તે, પરપરિવાદ કહેવાય છે. તેનું ધ્યાન તે પરપરિવાદધ્યાન. તે સુભદ્રા પ્રત્યે તેની સાસુ તથા નણ્દને થયું હતું.
- ૫૨ પરદૂષણધ્યાન—પોતે કરેલા દોષનો ખીજ નિર્દોષ પ્રાણી ઉપર આરોપ કરવો તે પરદૂષણ કહેવાય છે. તે સંબન્ધી ધ્યાન તે પરદૂષણ ધ્યાન. તે પતિની હત્યારૂપ પોતાના દોષને ભદ્રક વૃષભ ઉપર આરોપણ કરનાર જિનદાસની સ્ત્રીને થયું હતું.
- ૫૩ આરંભધ્યાન—આરંભ તે ખીજને ઉપદ્રવ કરવો. તે સંબન્ધી ધ્યાન તે આરંભધ્યાન. તે કુરુક અને ઉકુરુકમુનિને તથા દ્વિપાયન રૂપિને થયું હતું.
- ૫૪ સંરંભધ્યાન—સંરંભ એટલે વિષયાદિકનો તીવ્ર અભિલાષ તે-સંબન્ધી ધ્યાન તે સંરંભધ્યાન. તે માતાના ઉપરોધથી વ્રત પાળતાં છતાં પણ વિષયની અભિલાષાવાળા ભુલ્લકકુમારને થયું હતું.
- ૫૫ પાપધ્યાન—પર સ્ત્રી સેવન વિગેરે પાપકર્મનું અનુમોદન એટલે તેવે પ્રસંગે ‘આણે આ ઠીક કર્યું’ એમ જે બોલવું તે પાપ કહેવાય છે. તેનું ધ્યાન તે પાપધ્યાન. તે “આ ભોગી ભ્રમરણ રાજને ધન્ય છે” ઇત્યાદિ અનુમોદન કરનારા લોકોને થયું હતું.
- ૫૬ અધિકરણધ્યાન—પાપની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ જે અધિકરણ

(૧૭૮)

તે સંબન્ધી ધ્યાન તે અધિકરણુધ્યાન. તે વાપી કૃપાદિક કરાવવામાં તત્પર થયેલા નન્દમણિકારને થયું હતું.

૫૭ અસમાધિ મરણુધ્યાન—‘ આ અસમાધિવડે મરણુ પામો ’ એવું અસમાધિ મરણુધ્યાન સ્કન્દકાર્ય પ્રત્યે ક્ષુભક સાધુને પહેલા યંત્રમાં ખીલતાં અભવ્ય એવા પાલક પુરોહિતને થયું હતું.

૫૮ કર્મોદય પ્રત્યયધ્યાન—કર્મના ઉદયને આશ્રીને થયેલું ધ્યાન તે કર્મોદય પ્રત્યયધ્યાન. તે પ્રથમ શુભપરિણામ છતાં પછીથી કોઈ પણ અશુભ કર્મના ઉદયથી અશુભ પરિણામવાળા થયેલા વિષ્ણુને—અંતકાળે થયું હતું.

૫૯ ઋદ્ધિગૌરવધ્યાન—રાજ્ય ઐશ્વર્ય વગેરે સમૃદ્ધિવડે પોતાની ઉત્કૃષ્ઠાર્થરૂપ ગૌરવતા(મોટાઈ)નું ધ્યાન તે ઋદ્ધિગૌરવધ્યાન. તે દરાર્ણુભદ્રને થયું હતું.

૬૦ રસગૌરવધ્યાન—જિજ્ઞા ઇન્દ્રિયવડે બ્રહ્મ કરાતા રસ(ભોજન)ની ગૌરવતાનું ધ્યાન તે રસગૌરવધ્યાન. અર્થાત્ “ મારી રસવતી (ભોજન)માં જેવો રસ છે તેવો ખીજની રસવતીમાં શું હોય ? ” એવું અભિમાનપૂર્વક જે ધ્યાન; તે જળના દષ્ટાંતમાં કહેલા જિતશત્રુ રાજને સુબુદ્ધિમંત્રી પાસે પોતાની રસવતીના રસની પ્રશંસા કરતાં થયું હતું.

૬૧ સાત ગૌરવધ્યાન—સુખના ગર્વનું ધ્યાન. એટલે ‘ હું જ સુખી છું ’ એવા અભિમાનવાળું ધ્યાન ઘણા જીવોને થાય છે.

૬૨ અવિરહધ્યાન—અવિરહધ્યાન એટલે પુત્રાદિકનો વિરહ ન થાયો એવું ચિંતવન. આ ધ્યાન “ બે પુત્રનો વિરહ ન થાયો ” એવી બુદ્ધિથી આ સાધુઓ માંસ ખાય છે, માટે તે રાક્ષસ જેવા છે, તેથી તેની પાસે જવું નહીં; એમ કહી તે પુત્રોને છેતરનાર ભૃગુપુરોહિત તથા તેની સ્ત્રી યશાને થયું હતું, તેમ જ દેવતાએ પ્રતિબોધ કર્યા છતાં પણ વારંવાર વ્રતનો ત્યાગ કરનાર મેતાર્યને થયું હતું.

૬૩ અમુક્તિમરણુધ્યાન—મુક્તિ તે મોક્ષગતિ, તેથી રહિત તે અમુક્તિ, એટલે સંસારના સુખની અભિલાષા, તેવડે મરણુ પામવાનું જે ધ્યાન તે ‘ અમુક્તિમરણુધ્યાન ’ કહેવાય છે. તે “ મુક્તિને વિદ્ય કરનાર આ નિયાણું ન કર ” એમ ચિત્રનામના પોતાના ભાઈ સાધુએ વારંવાર નિવારણુ કર્યા છતાં પણ ‘ ચક્રવર્તીની સંપત્તિનો અનુભવ કર્યાવિના હું મુક્તિની

(૧૭૯)

પણ ઇચ્છા કરતો નથી' એવા તીવ્ર અશુભ ભાવથી નિયાહું કરનારા સંભતિ મુનિને થયું હતું.

“મિથ્યાદુષ્ટકૃત આપવા લાયક આ, ત્રેસઠં દુર્ધ્યાનનાં સ્વરૂપને સાંભળીને વિવેકી પુરૂષોએ અનેક પ્રકારનાં કર્મોતું બંધન કરાવનારાં સર્વ દુર્ધ્યાનોનો-તત્ત્વમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં સર્વથા ત્યાગ કરવો.”

દુર્ધ્યાનનાં ત્રેસઠં સ્થાનકોમાં ચિત્ત ગમન કરે તે પહેલાં, મનને તેથી પાછું હટાવીને શુભધ્યાનમાં સ્થિર કરવું. ધ્યાન કરનારાઓએ આ ત્રેસઠં દુર્ધ્યાનોને અહિતકારી માનીને તેનાથી દૂર રહેવા સદા પ્રયત્ન કરવો. ધ્યાન ધરતા પહેલાં કયાં અશુભ ધ્યાન સ્થાનકોમાં માફ મન જાય છે તેનો વિચાર કરીને, તેનાથી દૂર રહેવા તીવ્ર ઉપયોગ અને દૃઢ સંકલ્પ ધારણુ કરવો. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી ત્રેસઠં દુર્ધ્યાનોતું સ્વરૂપ જાણુતા હતા, તેથી તેઓ સુધ્યાનમાં રમણુતા કરવા પ્રયત્ન કરતા હતા અને સુધ્યાનના યોગે હૃદયના ઉભરારૂપ પદો ગાતા હતા.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીના પદનો ભાવાર્થ સમજીને ભવ્ય જીવોએ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે, ધર્મધ્યાનવડે સિદ્ધપરમાત્માની ઉપાસના કરવી; એ જ તેમના પદમાંથી પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સાર આકર્ષવાનો છે.

શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની સાથે વાર્તાલાપ કરતાં જેઓ નિરજ્જન યાર-ને મળવાનો હૃદયપ્રેમ ઉભરો બહાર કાઢે છે; તેવા શ્રીઆનન્દધનજીના આત્માનું અનુકરણુ કરવું નેઈએ.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ આધ્યાત્મિક રસને પોતાના ઉદ્દગારોમાં જીવતો જણાવ્યો છે અને તેનો ગંગાપ્રવાહની પેઠે પ્રવાહ પ્રવહાવ્યો છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ નિરજ્જનચાર એ પદમાં પરમાત્માનો જે મેળ ઇછ્યો છે તે હૃદય આગળ ખરો થાય છે; અને તેમની આત્મદશાનું વારંવાર સ્મરણુ થાય છે.

આધ્યાત્મિક જ્ઞાનરસ એજ અમૃતરસ છે અને તેનું પાન કરવું તે વિષુદ્ધોના જ લાગ્યમાં લખાયું છે. જ્ઞાની પુરૂષો અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ અમૃતરસનું પાન કરે છે અને તેનો લાભ, ઉદ્દગારોદ્વારા અન્યોને આપે છે. જ્ઞાની પુરૂષોના હૃદયમાં સર્વ સમાઈ જાય છે. તેમનું જ્ઞાન કોઈ રીતે માપી શકાતું નથી.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ અધ્યાત્મ પદોનો ગંગાપ્રવાહ વેહવરાવીને ઉચ્ચધર્મ વિચારરૂપ જીવનમાં દુનિયાને લાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ ગ્રન્થમાં પ્રગટ થવા ઉપરાંતનાં શ્રીમદ્ના નામથી ગવાતાં અન્ય ત્રણુ પદો હાલ સાંભળવામાં આવ્યાં છે તેનો અર્થ ઉતારો કરવામાં આવે છે.

(१८०)

पद १.

(राग आशावरी.)

अब चलो संग हमारे, काया अब चलो संग हमारे,
 व्होंये बहोत यत्न करी राखी, काया अब चलो० ॥
 तोंये कारणमें जीव संहारे, बोले जूठ अपारे;
 चोरी करी परनारी सेवी, जूठ परिग्रह धारे. काया० ॥ १ ॥
 पट आभूषण सुंवा चूआ, अशनपान नित्य न्यारे;
 फेर दिने खटरस तोंये सुन्दर, ते सब मलकर डारे. काया० ॥ २ ॥
 जीव सुणो या रीत अनादि, कहा कहत वारंवारे;
 में न चलुंगी तोंये संग चेतन, पापपुण्य दो लारे. काया० ॥ ३ ॥
 जिनवर नामसार भज आत्म, कहा भरम संसारे;
 सुगुरुवचन प्रतीत भये तब, आनन्दघन उपगारे. काया० ॥ ४ ॥

આ પદમાં ચેતન મરતી વખતે કાયાને પોતાની સાથે આવવા માટે અનેક યુક્તિયોથી પ્રયોગે છે; તેના પ્રત્યુત્તરમાં કાયા કહે છે કે, હે ચેતન ! મારી અનાદિકાલથી એવી રીત છે કે, હું એક ભવથી અન્ય ભવમાં ગમન કરતાં સાથે ગમન કરતી નથી. હે ચેતન ! તારી સાથે મારા સંબંધે તેં કરેલું પુણ્ય અને પાપ એ એ સાથે આવશે, અને તેથી તું પરભવમાં પુણ્ય પાપના યોગે શુભાશુભ શરીર ધારણુ કરીને સુખદુઃખ ભેગવીશ. આ જગત્માં જિનવરતું નામ સત્ય છે. સુચુર વચનથી આત્મધર્મની પ્રતીતિ થાય છે, માટે આનન્દઘન છૂંદે છે કે, તે સર્વ ઉપકાર સુચુરનો છે.

પદ ૨.

(વિહાર.)

कन्थ चतुर दिल ज्ञानी-हो मेरो कन्थ चतुर दिल ज्ञानी ।
 जो हम चहेनी सो तुम कहेनी, प्रीत अधिक पीछानी. कन्थ० ॥ १ ॥
 एक बुन्दको महेल बनायो, तामे ज्योत समानी ।
 दोय चोर दो सुगल महेलमे, बात कच्छु नहि छानी. कन्थ० ॥ २ ॥
 पांच अरु तिन त्रिया जो मन्दिरमें, राज्य करे राजधानी ।
 एक त्रिया सब जग वश कीनो, ज्ञानखज्ज वश आनी. कन्थ० ॥ ३ ॥
 चार पुरुष मन्दिरमें भूखे, कबहु त्रिपत न आनी.
 दश असली एक असली बुजे, बुजे ब्रह्म ज्ञानी. कन्थ० ॥ ४ ॥
 चर गतिमें रुलता बीते, कर्मकी किणहु न जाणी
 आनन्दघन इस पदकुं बुजे, बुजे भविक जन प्राणी. कन्थ० ॥ ५ ॥

(૧૮૧)

પદ ૩.

(રામ છુમાત્.)

તજ મન કુમતા કુટિલકો સંગ

જાકી સંગતે કુલુહિ ડપજત હે, પઠત ધજનમેં અંગ. ॥ તજ૦ ॥ ૧ ॥

કૌવેકું ક્યા કપુર જુગાવત, આનહી ન્હાવત ગંગ ।

સ્વરકું કીનો અરગજા લેપન, મર્કટ આમૂષણ અંગ. ॥ તજ૦ ॥ ૨ ॥

કહા મયો પયપાન પિલાવત, વિષદુ ન તજત મુજંગ ।

આનન્દધન પ્રમુ કાલી કાંબલીયાં, ચઢત ન દુજો રંગ. ॥ તજ૦ ॥૩॥

શ્રીમદે આ પ્રમાણે આ બે પદમાં પણ અધ્યાત્મરસનો પ્રવાહ વહેવ-
રાયો છે. તજ મન કુમતા કુટિલકો સંગ એ પદમાં, આત્માને નહિ માનનાર
કુમતિ-કુટિલજનોની સંગતિનો ત્યાગ કરવાની હિતશિક્ષા જણાવી છે.
કુમતિકુટિલ મનુષ્યોની સંગતિથી પ્રભુના ધર્મથી બાળણવો ભ્રષ્ટ થાય
છે. કુસંગતિથી ગમેતેવા મનુષ્યની યુદ્ધિ અગડે છે. નાસ્તિક મનુ-
ષ્યોની સંગતિથી મહાન્ અનર્થ થાય છે, માટે જૈન શાસ્ત્રોમાં કુમતિવાળા
અને કુટિલ મનુષ્યોની સંગતિનો ત્યાગ કરવાની હિતશિક્ષા દર્શાવી
છે. કાલી કાંબલીને બીજે રંગ ચઢતો નથી; એમ શ્રીઆનન્દધનજી
ઉપદેશે છે, તેનો ભાવાર્થ-શઠ-કુટિલ જનોના મનમાં સન્તતા ઉપ-
દેશની અસર થતી નથી; એમ અનુભવમાં આવે છે-નાસ્તિક યુદ્ધિથી
કાલી કાંબલીની પેઠે જેનાં હૃદય પાપકર્મથી કાળાં થઈ ગયાં છે તેના
હૃદય ઉપર ધર્મનો શ્વેત રંગ ચઢી શકતો નથી. દુર્ભવ્ય અને અભવ્ય
પ્રાણીઓને ધર્મની વાત રૂચતી નથી. તેઓની કુતર્કવાળી કુમતિથી
તેઓની પાસે બેસનારને પ્લેગના જંતુની પેઠે ખરાબ અસર થાય છે.

દુર્ધ્યાનથી અને કુસંગતિથી શુભધ્યાનમાંથી ભ્રષ્ટ થવાય છે, માટે
અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓએ શ્રીમદ્દના પદનો વિચાર કરીને નાસ્તિક-શઠ
મનુષ્યોથી દૂર રહેવું જોઈએ.

ધ્યાન કરનારા યોગીઓએ પોતાનામાં યોગ્ય શુભો પ્રગટાવવા
સદાકાલ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે પોતાનામાં યોગ્ય શુભો નથી હોતા
તો ધ્યાનની ધારા વહેતી નથી અને અધ્યાત્મરસનો સ્વાદ અનુભવાતો
નથી. નીચેના શ્લોકોથી ધ્યાનીની યોગ્યતા અને ધ્યાનીને થતું સુખ
અનુભવી શકાય તેમ છે.

શ્લોક.

જિતેન્દ્રિયસ્ય ધીરસ્ય પ્રજ્ઞાન્તસ્ય સ્થિરામ્ભનઃ

સ્થિરામ્ભનસ્ય નાસામ્ય ન્યસ્તનેત્રસ્યયોગિનઃ ॥ ૧ ॥

(૧૮૨)

રુદ્ધબાહ્યમનોવૃત્તેધારિણાધારણારયાત
 પ્રસન્નસ્યાપ્રમત્તસ્ય ચિદાનન્વસુખાલિહઃ ॥ ૨ ॥
 સામ્રાજ્યમપ્રતિદ્વન્દ્વમન્તરેવ વિતન્વતઃ
 ધ્યાનિનોનોપમાલોકે સદેવમનુજેપિહિ ॥ ૩ ॥

(ઉપદેશ પ્રાસાદ)

જેણે ઇન્દ્રિયોનો જય કર્યો છે એવો, તથા જે ધીર છે, જે અત્યંત શાન્ત છે, જેણે પોતાના આત્માને સ્થિર કર્યો છે, જેનું સ્થિરાસન છે, નાસિકાના અથ્ર ભાગપર દષ્ટિ સ્થાપન કરી છે, ધ્યેયમાં ચિત્ત સ્થિર કરવું તે ધારણા અને તેના ધારણુથી જેણે વેગે બાહ્યમાં જતી મનોવૃત્તિને રોકી છે; એવો અને જે પ્રસન્ન છે તથા જે અપ્રમત્ત છે, જેણે ચિદાનન્દરૂપ અમૃતનો સ્વાદ લીધો છે, જેણે બાહ્યાલ્પ્યન્તર વિપક્ષરહિત જ્ઞાનાદિનું અપ્રતિકુલ સામ્રાજ્યને અન્તરમાં વિસ્તાર્યું છે; એવા ધ્યાની મુનિવરની દેવલોકમાં વા મનુષ્યલોકમાં ઉપમા નથી.

ધ્યાની સર્વ દુઃખનો ક્ષય કરે છે તથાચ્ચોક્તમ્.

શ્લોક.

ધ્યાતા ધ્યાનં તથા ધ્યેયમેકતાવગતં ત્રયમ્ ।
 તસ્ય હ્યનન્યચિત્તસ્ય સર્વદુઃસ્વક્ષયો ભવેત્ ॥ ૧ ॥
 શૂન્યધ્યાનોપયોગેન વિજ્ઞતિસ્થાનકાષ્ઠપિ ।
 કષ્ટમાત્રં ત્વમધ્યાનામપિ નો દુર્લભં ભવેત્ ॥ ૨ ॥

(ઉપદેશ પ્રાસાદ)

સર્વ દુઃખનો ક્ષય કરનાર ધ્યાન છે; એમ અનેક ગ્રન્થોની સાક્ષી-એથી સિદ્ધ થાય છે, માટે કુસંગતિ ત્યાગીને જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર ગુણવડે યુક્ત એવા આત્માનું સદાકાળ ધ્યાન ધરવું.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ધ્યાનની ઉત્તમ કોટીપર પાદ મૂકી શકાય છે, માટે આત્મધર્મસાધક બંધુઓએ ધ્યાનની પ્રાપ્તિ માટે ઉપર્યુક્ત ઉપાયો આચારમાં મૂકવા જોઈએ. ધ્યાનના વિચારો પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કર્યા વિના ધ્યાનનું જ્ઞાન પોતાને આત્મિક સુખરૂપ ક્ષણ આપવા સમર્થ થતું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે ધ્યાનનું સેવન થાય છે અને ધ્યાનવડે આત્મા તથા પરમાત્માનો ભેદ ટાળી શકાય છે અને આત્માને પરમાત્મરૂપ બનાવી શકાય છે.

ધ્યાનનો ખરો અધિકાર ત્યાગી પંચમહાત્રત ધારી એવા મુનિવરોને છે.

(૧૮૩)

ગૃહસ્થ ગમેતેવો પંડિત હોય તોપણ તે એક અંશવડે ધ્યાનની દશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે, માટે લોળા જીવોએ સ્વાર્થસાધક અને ગમ્પગોળા મારનાર એવા અકધ્યાની ગૃહસ્થોથી તેમજ પાખંડીઓના અકધ્યાનથી ચેતતા રહેવું. મનાવા પૂજાવાની અને પૈસા વગેરેની આશાવિનાના અને આગમેને આગળ કરીને ચાલનારા શાન્ત એવા મુનિવરો સુધ્યાનની દશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અહુ બોલવાથી વા ધ્યાનના નામે ગમ્પાં મારીને આહંબર કરવાથી કંઈ આત્મકલ્યાણ થઈ શકતું નથી. ઉપર્યુક્ત શુભધ્યાનનાં ત્રેશક સ્થાનકોને જે જીતે છે તે ધ્યાન કરવા સમર્થ થાય છે.

જે જીવો ધ્યાનના નામથી જનવરની પેઠે ભટકી ઉઠે છે તે જીવો, મોહના તાખામાં રહે છે અને જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી. ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનનાં સ્થાનકો અને ધર્મધ્યાન તથા શુકલધ્યાનનાં આલંબનોને વારંવાર સેવવાની હિતશિક્ષા આપનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે; માટે ભવ્યજીવોએ ધ્યાનની પ્રાપ્તિ માટે અધ્યાત્મજ્ઞાન જેનાથી પ્રાપ્ત થાય એવા મુગુરુઓ અને શાસ્ત્રોની સદા ઉપાસના કરવી.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજી, આયુજીપર્વતની ગુફાઓ, મંડળાચલ પર્વતની ગુફાઓ, સિદ્ધાચલ, તલાળ, ગિરનાર, ઈંડર, તારંગા વગેરેમાં એકાન્ત સ્થાનમાં રહીને ધ્યાન ધરવા લાગ્યા. આયુજીના પર્વતમાં તત્ સમયમાં ગુફાઓમાં યોગીઓ (આવાઓ) રહેતા હતા. તેઓ વારંવાર આનન્દધનજીની મુલાકાત લેતા હતા અને આનન્દધનજીના મિત્રો બનતા હતા. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી પણ તેમની સાથે અનુભવ વિચારોની સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ આપ લે કરીને તેઓને વીતરાગધર્મનો ઉપદેશ દેઈ આનન્દરસમાં રસિક બનાવતા હતા. શ્રીમદ્ની પાસે કોઈવખત રાત્રીના વખતમાં સર્પો આવીને પડી રહેતા હતા. શ્રીમદ્ના અહિંસાના પરિણામની પ્રતિષ્ઠાથી દુષ્ટ પ્રાણીઓ ઇંજ કરતા નહોતા. કોઈ કોઈ વારતો આનન્દધનજીની ગુફાની આગળ સિંહ આવીને કૂતરાની પેઠે પડી રહેતા હતા. જ્યાં રાત્રીના વખતમાં સિંહોની ગર્જનામાત્રથી કચર પુરપોનાં હૃદય ફાટી જાય ! એવી પર્વતની ટેકરીઓપર તેઓ ધ્યાનારૂઢ થઈ જગતતું અને શરીરનું ભાન ભૂલી જઈને આનન્દમાં લયલીન રહેતા હતા. તેમનીપાસે સિંહોપણ આવીને પડી રહેતા હતા, પણ તેમને ઈંજ કરતા નહોતા

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીની ધ્યાનમાં ઉચ્ચ દશા અને ચમત્કાર.

(૧૮૪)

એની, તેમનામાં તપોબળથી આત્મશક્તિ ખીલી હતી. ધ્યાન અને સમાધિવડે આ કાલમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય કેટલીક લઙ્ઘિયો (ચમકારો) તેમનામાં ઉત્પન્ન થઈ હતી.

શ્રીમદ્માં અનેક ચમત્કારો પ્રગટ્યા છે એમ તેમની પાસે આવનારાઓને લાગતું હતું. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી અને એક સંકલ્પયોગે પે- શાબ્ધી સુવર્ણ સિદ્ધિ. યોગીને મિત્રતાનો સંબન્ધ હતો. પેલા યોગીએ અનેક પ્રયોગો અને અનેક પ્રયત્નોવડે સુવર્ણસિદ્ધિ કરવા સારૂ રસસિદ્ધિ કરી હતી. રસસિદ્ધિનો એક સીસો પોતાના શિષ્યના હાથે તેણે આનન્દઘનજી ઉપર મોકલાવ્યો. આનન્દઘનજી આપુજીની એક ટેકરીની શિલાપર ધ્યાનસ્થ થયા હતા. યોગીનો ચેલો રસનો શીશો લેઈને શ્રીમદ્ની પાસે આવ્યો. શ્રીમદ્ ધ્યાનમાંથી ઉત્થાન ચિત્તવાળા થયા એટલે પેલા ચેલાએ રસસિદ્ધિનો શીશો તેમની આગળ ધર્યો અને કહ્યું કે, અમારા અમુક ગુરૂએ આપની મિત્રતાના યોગે આપના ઉપર રસનો શીશો મોકલાવ્યો છે તે લ્યો. શ્રીમદે તે શીશો લીધો અને પત્થરની શિલાપર પછાડી ફેાડી નાખ્યો. આ બનાવ દેખી પેલા યોગીના ચેલાથી ન રહેવાયું અને બોલ્યો કે અરે ! શેવડા તું રસસિદ્ધિને શું બાળી શકે ? મારા ગુરૂએ કેટલી બધી મહેનત કરીને આ રસ તૈયાર કર્યો હતો, તેને તેં ઢોળી નાખ્યો, માટે તું મૂઠ છે. -તારામાં અકલ નથી. શ્રીમદ્ પેલા ચેલાનું વચન શ્રવણ કરીને બોલ્યા કે, યોગીના ચેલાજી ! તમારા ગુરૂજી રસસિદ્ધિવડે શું આત્મકલ્યાણ કરવા ધારે છે ? રસથી સુવર્ણ બનાવીને હવે તેમને શું કરવાનું છે ? પેલા યોગીના ચેલાએ કહ્યું કે, રસથી સુવર્ણસિદ્ધિ થાય છે અને તેથી જગતને વરંધ કરી શકાય છે. પેલા ચેલાને શ્રીમદે કહ્યું કે, રસસિદ્ધિ એ કંઈ મોટી વાત નથી. આત્માની આગળ સુવર્ણસિદ્ધિ એ કંઈ મોટી વાત નથી. પેલા યોગીના ચેલાએ કહ્યું કે, એ બધી કહેવાની વાતો છે રસથી સર્વે કંઈ સિદ્ધ થાય છે. આત્માની વાતો કરનારા ઘણા છે પણ મારા ગુરૂની પેઠે રસસિદ્ધિ બનાવનાર તો કોઈકેજ હોય છે. પેલા ચેલાએ આપ્રમાણે કરડાકીમાં કહ્યું, તેથી શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ કહ્યું કે, રસસિદ્ધિ એ કંઈ મોટી વાત નથી. ચેલાએ પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું કે, “સિદ્ધની પેઠે બોલો છો ત્યારે સુવર્ણ કરી બતાવો.” આનન્દઘનજીને આ પ્રમાણે ચેલાનું વચન સાંભળી કંઈકે લાગી આવ્યું અને પત્થરની આટપર પેશાબ કર્યો, તેથી પત્થરની આટ સોનાની થઈ ગઈ. પેલા ચેલો તો ચકિત થઈ ગયો અને કથવા લાગ્યો કે, અહો ! જેના

(૧૮૫)

પેશાબમાં સુવર્ણસિદ્ધિ છે તેને રસસિદ્ધિનું શું કામ છે. ધન્ય છે આનન્દધનજીને!! એમ કહી ચાલતો થયો. જેના સંકલ્પબળવડે પેશાબ પણ સુવર્ણ બનાવવા સમર્થ થાય છે, તેમાં યોગમાહાત્મ્યવિના અન્ય કશું કંઈ નથી;—યોગના અભ્યાસથી એવી સિદ્ધિ કોઈ મહા-યોગીને સંપ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીના ચમત્કારોની ખબર સર્વત્ર વાયુવેગે—બાવા વગેરે લોકો ફેલાવવા લાગ્યા. સારી અને ખુરી વાત સર્વત્ર વાયુવેગે પ્રસરી જાય છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મારવાડનાં ગામડાંઓમાં અને પર્વતોમાં વિચરવા લાગ્યા. જોધપુરના રાજ્યમાં વિચરતાં એક વખત કોઈ પર્વતપાસેના ગામની બહાર—દેવકૂલમાં શ્રીમદ્ આનન્દધનજી રહ્યા હતા; તેની જોધપુરના રાજાને ખબર પડવાથી તે મુનિરાજનાં દર્શન કરવા આવ્યો. આનન્દધનજીના શરીરમાં તે વખતે તાવ ભરાણો હતો. રાજાનું આવાગમન શ્રવણ કરી શ્રીમદ્ આનન્દધનજી પોતાના કપડામાં તાવને ઉતારી જરા દૂર કોઈ વસ્તુપર કપડો મૂક્યો અને પોતે શાન્તપણે રાજાને ઉપદેશ દેવ: લાગ્યા. આત્માના ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે જે જે ઉપાયો લેવા જોઈએ તે દર્શાવવા લાગ્યા.

જ્યારને કપડામાં ઉતાર્યો.

આત્માની કિમ્મત અવબોધ્યા વિના શરીરની ઉપયોગિતા સમજતી નથી. સાધુ-સન્તોની સેવાલક્ષ્મી કર્યાં વિના

રાજ્યત્વની સફલતા થતી નથી. સન્તસાધુઓની સેવાલક્ષ્મી રાજાની ખુદ્ધિ નિર્મલ રહે છે. સન્તસાધુઓના ઉપદેશથી રાજ્યમાં શાન્તિ ફેલાય છે અને લોકો ધર્મી બનવાથી રાજાને તેનો લાભ મળે છે. સાધુઓની સેવાલક્ષ્મી અને ઉપાસનાથી રાજાનું કલ્યાણ થાય છે. દાન, શીયલ, તપ અને ભાવ એ ચાર ભેદે ધર્મની આરાધના કરવી. આત્માનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સ્વ અને પરનું કલ્યાણ કરવું; ઈત્યાદિ ધર્મમાર્ગનો ઉપદેશ આપ્યો. ઉપદેશ પૂર્ણ થયા પશ્ચાત્, નૃપની દૃષ્ટિ, સામા—થરથર ધ્રુજતા કપડા ઉપર પડી. રાજાના મનમાં વિચાર થયો કે, આ કપડો કેમ ધ્રુજતો હશે?—રાજાના મનમાં નિર્ભય થયો નહિ તેથી તેણે શ્રીમદ્ને પૂછ્યું. શ્રીમદે કહ્યું કે, કપડામાં તાવનાં પુદ્રલો છે. રાજા! તારી સાથે વાત કરવી હતી તેથી મેં કપડાને દૂર કર્યો હતો, હવે તેને લેઈશ. શ્રીમદ્માં તાવને દૂર કરવાની શક્તિ હતી. આ બાબતમાં સત્ય કેટલું હશે તે વાચકો વિચારી શકશે, પણ એટલું તો ખરૂં છે કે શ્રીમદ્માં અનેક પ્રકારની શક્તિયો પ્રગટી હતી.

ભ. ઉ. ૨૪

(૧૮૬)

શ્રીમદ્ વિષે કિંવદન્તી એવી સાંભળવામાં આવે છે કે, તેમને વચન

વચનસિદ્ધિ. સિદ્ધિ પ્રગટ થઈ હતી. જે મનુષ્ય, વચન સમિતિનું સમ્યક્
પરિપાલન કરે છે અને વચોગુપ્તમાં વિશેષકાળ રહે છે

તેમજ નાલિકમલમાં ધ્યાન ધરી પરાભાષામાં કલાકોનાં કલાકો પર્યન્ત
હીન થઈ જાય છે તેને વચનસિદ્ધિ પ્રગટે છે. જે ધ્યાની વા સમાધિકારક
પુરુષ, કદિ શાપને દેતો ન હોય, કોઈનું બુદ્ધ કરવામાં જેને સૂક્ષ્મ
પરાભાષામાંથી અંશમાત્રની પણ સ્ફુરણા ન થતી હોય અને હૃદય
તથા વાણીમાં ઐક્ય ધારણુ કરતો હોય, તેમજ પરાભાષાની સત્ય
સ્ફુરણાને વૈખરીમાંથી બહાર કાઢવા ઉપયોગપૂર્વક અભ્યાસ સેવતો
હોય છે તે આત્મધ્યાની મનુષ્ય, વચનસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ થાય છે.

એક વખત શ્રીમદ્ જ્ઞેષ્ઠપુર પાસેના ડુંગરોની ગુફાઓમાં ધ્યાન
ધરતા હતા અને પાસેનાં ગામડાંઓમાં ગોચરી લેવા બહાર આવતા
હતા. જ્ઞેષ્ઠપુરના રાણાની પટ્ટરાણીને અને રાજને કેટલાક દિવસથી
અણુબનાવ થયો હતો. રાણીએ રાજને વશ કરવા અનેક ઉપાયો કર્યા

પણ રાજને વશ કરી શકી નહિ. કોઈ મનુષ્યે રાણીને
કહ્યું કે જો આનન્દઘનજી મહાત્માની કૃપા થાય તો
તાં કાર્ય સિદ્ધ થાય. રાણીના મનમાં એ વાતની શ્રદ્ધા
ક્યા ?

થઈ અને તે પોતાના રસાલા સાથે આનન્દઘનજીનાં દર્શન
કરવા ચાહી. આનન્દઘનજી જ્યાં રહેતા હતા તે સ્થાનની શોધ મળી
અને તેણે શ્રી આનન્દઘનજીનાં દર્શન કર્યાં. કેટલાક દિવસપર્યન્ત રસાલા
સાથે દર્શન કરવા આવવા લાગી. એક દિવસે તેણે પોતાની વાત
પ્રગટ કરી, અને કહ્યું કે મહાપુરુષ ! મારા ઉપર કૃપા કરીને કોઈ યંત્ર
કરી આપો કે જેથી રાજને મારા ઉપર ખ્યાર થાય. આનન્દઘનજીએ
કહ્યું, લાવ પત્ર. રાણીએ પત્ર આપ્યો તેમાં આનન્દઘનજીએ લખ્યું કે
“રાજારાણી દો મિલે ઉસમેં આનન્દઘનકું ક્યા” રાણી લખેલા કાગળ યંત્રરૂપ
માનીને ઘેર લેઈ ગઈ અને પોતાના માદળીયામાં ઘાલ્યો; તે દિવસથી
રાજની પ્રીતિ રાણીના ઉપર વધવા લાગી અને રાજ જાણે રાણીના
વશમાં થઈ ગયો હોય એમ થયું. એક દિવસ અન્ય રાણીએ રાજને
કહ્યું કે, પટ્ટરાણીએ તો આનન્દઘનજી પાસે યંત્ર કરાવી આપને વશ
કર્યાં છે. રાજએ કહ્યું, એ બાબતની હું તપાસ કરીશ. એક દિવસ
કળાવડે પટ્ટરાણીના માદળીયામાંથી પેલો ‘યંત્ર’ કાઢી રાજ વાંચવા
લાગ્યો અને તેમાં લખેલા શબ્દો દેખી આશ્ચર્ય પામ્યો, અને આનન્દ-
ઘનજીની આત્મદશાસંબંધી રાજને ઉચ્ચ ખ્યાલ આવ્યો.

(૧૮૭)

જોધપુરના રાજને પુત્ર ન હતો. તેના મનમાં રાજ્યગાદીના વારસ સંબન્ધી વારંવાર ચિન્તા રહેતી હતી. દિવાન અને કારભારીઓ જાણતા હતા કે રાજને પુત્રની ચિન્તા રહે છે. પ્રધાનની સાથે રાજને પુત્ર પ્રાપ્તિ. વાતચિત કરતાં રાજએ એક દિવસ પોતાના મનમાં રહેલી ચિન્તાનો પ્રકાશ કર્યો. પ્રધાને કહ્યું કે, પુત્ર થવા એ પૂર્વભવના સંસ્કાર ઉપર આધાર રાખે છે. જૈનયતિતરીકે પ્રસિદ્ધ એવા આનન્દઘનજી મહારાજ મહાયોગી-ચમત્કારી પુરૂષ છે તેની સેવાભક્તિ કરવાથી લાભ થાય એમ આશા રહે છે. જોધપુરના રાજએ પહેલાં અનેક બાવાઓ-મંત્રવાદીઓ અને વૈદ્યો વગેરેનો આ બાબત માટે સંબન્ધ રાખ્યો હતો. છેવટે હવે પ્રધાનના કથન ઉપર વિશ્વાસ મૂકીને આનન્દઘનજીની સેવાભક્તિ કરવાનો ખરા અન્તઃકરણની શ્રદ્ધાથી નિશ્ચય કર્યો. શ્રદ્ધા વિના મંત્ર-યંત્ર અને ઔષધીઓનો પ્રભાવ જણાતો નથી. શ્રદ્ધા વિના મહાત્માની સેવા કરવાથી ફલસિદ્ધિ થતી નથી. શ્રદ્ધા ભક્તિ વિના મહાત્માઓની આંતરડીનો આશીર્વાદ લેઈ શકાતો નથી. પોતાના આત્માનું સમર્પણ કર્યા વિના અન્યના આત્માનું આશીર્વચન ગ્રહી શકાતું નથી. મહાત્માઓને વૈયાવૃત્ય, ભક્તિ, સેવા, ઉપાસના-વિનય વગેરેથી પોતાના કરી શકાય છે, તેમજ પ્રસન્ન કરી ને તેમના હૃદયનું સર્વસ્વ લેઈ શકાય છે. જોધપુરના રાજએ આનન્દઘનની ખરા અંતઃકરણથી સેવા કરી. અન્તે-સેવાભક્તિના પ્રતાપે રાજની રાણીને પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થઈ. રાજઓના માનથી શ્રીમદ્ કદિ કુલાઈ જતા નહોતા, તેમજ તેમનામાં શું છે તે અન્યને જણાવતા નહોતા. “ઠાલો ચણો વાગે ઘણો ” કાંસાના જેવી સુવર્ણમાં ધ્વનિ પ્રગટતી નથી. “હીરામુલ્કસે ના કહે લાલ્હ હમારા મોલ્હ” તેમ, મહા પુરૂષો પોતાના ગુણોનું પ્રાકટ્ય કદિ પોતાના મુખે કરતા નથી. મેડતાના રાજએ પણ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીની સેવાભક્તિ કરી હતી. શ્રીમદ્ના પરિચયથી મેડતાના રાણાનો જૈનધર્મપ્રતિ રાગ થયો હતો. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પોતાની પૂજા કદિ ઇચ્છતા ન હતા. જૈનશાસનની સેવા કરનારાઓની સદા પ્રશંસા કરતા હતા.

પુન્યાસ શ્રી સત્યવિજયજી ક્રિયાપાત્ર અને આત્માર્થી પુરૂષ હતા. પોતાની યથાશક્તિએ સાધુની ક્રિયાઓ કરવામાં પ્રયત્ન શીલ રહેતા હતા. આનન્દઘનજીની સાથે તેઓ ઘણા વર્ષ પર્યન્ત વનવાસમાં રહ્યા હતા અને અધ્યાત્મજ્ઞાનીની સંગતિનો લાભ લીધો હતો. શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજ પણ જણાવે છે કે ‘શ્રી સત્યવિજયજીએ કેટલાંક વર્ષ આનન્દ-

શ્રી સત્યવિ-
જયજીનો શ્રી
આનન્દઘનજી
સાથે વિહાર.

(૧૮૮)

ધનજીની સાથે વનમાં વાસ કરીને ચારિત્ર પાળ્યું હતું. ક્રિયોદ્ધાર કરનારમાં ત્યાગ અને વૈરાગ્યનું ઘણું બળ હોય છે તો, તે ક્રિયોદ્ધાર કરવા સમર્થ થાય છે. બસે બસે વર્ષના અન્તરે પ્રાયઃ ગચ્છમાં શિથિલતાનો પરિહાર કરીને ક્રિયોદ્ધાર કરવા કોઈ સમર્થ પુરૂષ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘણા ગચ્છોમાં આવું પ્રાયઃ દેખવામાં આવે છે. ક્રિયાના ઉદ્ધારક તરીકે પન્યાસ સત્યવિજયજી વિજય શાખામાં પ્રસિદ્ધ થયા છે. શ્રી સત્યવિજયજી વગડામાં-ગામની બહાર દેવકૂળ વગેરેમાં પ્રાયઃ મારવાડ અને મેવાડ દેશમાં શ્રી આનન્દધનજીની સાથે વિશેષતઃ વિચર્યા હતા. તેઓ વૃદ્ધાવસ્થા થતાં અને જંઘાબલ ક્ષીણ થતાં શહેરમાં વાસ કરવા લાગ્યા. શ્રી સત્યવિજયજી આગમના જ્ઞાતા હતા. ગામોગામ વિહાર કરતા હતા. અનેક જીવોને પ્રતિબોધ દેતા હતા. શ્રીમદ્ આનન્દધનના પરિચયથી તેમનામાં આત્મબળ ખીલ્યું હતું. જૈનશાસનની પ્રભાવના કરનારાઓ ઉપર આનન્દધનજીનો કેટલો બધો રાગ હતો તે આ ઉપરથી જાણી શકાય છે. ધર્મક્રિયાની શુભાચરણાથી જૈન ધર્મની પ્રભાવના કરી શકાય છે. વૈરાગ્ય અને ત્યાગ વિના એકલા જ્ઞાનથી કદિ ક્રિયોદ્ધાર કરી શકાય નહિ. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીની પાસે રહેવાથી શ્રી સત્યવિજયજીમાં ઘણા ગુણો પ્રગટ્યા હતા અને તેથી તેમના ચારિત્ર-સંબંધી લોકોમાં ઉચ્ચાભિપ્રાય બંધાયો હતો. શ્રી તપાગચ્છ સાગર-શાખામાં વૈરાગી-ત્યાગી, ક્રિયોદ્ધારક શ્રી નેમિસાગરજી મહારાજની પણ ક્રિયામાં અત્યંત ઉત્તતા હતી. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી ખરેખર ગુણાનુ-રાગની મૂર્તિ-અને ઉદાર આશયધારક હતા. સંકુચિત દષ્ટિથી ન પ્રવર્તેલું એવો તેમનો આન્તર અભિપ્રાય હતો.-જેણે પરિપૂર્ણ આગમોનો અભ્યાસ કર્યો હોય અને જેણે ગુરૂકલમાં વાસ કરીને અનેક સાધુ-ઓનાં પરિણામ અને આચારોનો અનુભવ લીધો હોય, તેમ જેણે ક્ષેત્ર અને કાલભેદે ચારિત્ર અનુષ્ઠાનો પાલવામાં સામુદાયિક કાયદાઓની આવશ્યકતાનો ઐતિહાસિક દષ્ટિથી અનુભવ કર્યો હોય, સ્થવિર સાધુઓની વર્તમાન દશાનો જેણે પૂર્ણ અનુભવ લીધો હોય, ચારિત્ર પામીને જેણે-પોતાની જાતિથી સાધુના આચારવિચારના અનેક દેશમાં પરિભ્રમણ કરી અનુભવો મેળવ્યા હોય, જેની ઘણા વર્ષ ચારિત્ર પાળતાં પારિણામિક યુદ્ધિ થઈ હોય, ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગના ચારિત્રનું જેણે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ, ભેદે સારી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય, સાધુઓ અને સાધ્વીઓની વર્તમાન કાલમાં ચારિત્ર પાળવામાં કેટલી યોગ્યતા છે તેનો એકની અપેક્ષાએ અને સામુદાયિકની અપેક્ષાએ અનુભવ કર્યો હોય, આગમોથી અવિરુદ્ધ અને જૈનશાસનની

(૧૯૯)

આરાધના થાય એવી-ભૂતકાલમાં થએલી અનેક ફેરફારવાળી સમા-
ચારીઓનો જેણે હેતુઓપૂર્વક પૂર્ણ અભ્યાસ કર્યો હોય, જૈનાગમથી
અને વર્તમાનકાલથી અવિરૂદ્ધ તેમ જ વર્તમાનકાલની શક્તિથી અવિરૂદ્ધ
અને વર્તમાનકાલમાં પ્રવર્તાવવા યોગ્ય સમાચારીના દ્રવ્યાદિક હેતુઓથી
અવિરૂદ્ધ એવી સાધુ સાધ્વીની સમાચારી સંબન્ધી, જેની પૂર્ણ અને
ધર્મથી અવિરૂદ્ધ એવી દૃષ્ટિ ખીલેલી હોય છે તેવો-ગીતાર્થમુનિવર, જૈન-
શાસન ચલાવવા સમર્થ થાય છે અને તે વર્તમાનકાળમાં સાધુઓનો નાશ
ન થાય એવા ઉદ્દેશો અને આચારો ઉત્સર્ગથી અને અપવાદથી સાધુઓ
અને સાધ્વીઓની રક્ષા કરીને જૈનધર્મ પ્રવર્તાવવા સમર્થ થાય છે; ઈત્યાદિ
બાબતોપર શ્રીમદ્દની અને પન્યાસ સત્યવિજયજીની ચર્ચાઓ ચાલતી હતી.

જૈનશાસનની ઉત્પત્તિ અર્થે ઉપાધ્યાય અહર્નિશ અનેક વિચારો

શ્રીમદ્ ઉપા- કરતા હતા. જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવા માટે અનેક
ધ્યાયજીવું સુ- કારણોની જરૂર રહે છે. બાહ્યના અનેક ઉપાયો કર-
વર્ણસિદ્ધિની કારણોની જરૂર રહે છે. બાહ્યના અનેક ઉપાયો કર-
પ્રાપ્તિ અર્થે શ્રી વાથી જૈનધર્મની પ્રભાવના કરી શકાય છે. જૈનશાસ-
આનન્દધનજી નમાં અષ્ટપ્રભાવકોનાં ચરિતો વિદ્યમાન છે તે ઉપરથી
પાસે આવા- જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવાનો બ્યાલ આવે છે. બાળજીવો
ગમન. પ્રાયઃ જ્યાં ચમત્કાર ત્યાં નમસ્કાર કરે છે. જ્યાં ચમત્કાર
દેખે અને જ્યાં કંઈક સ્વાર્થ સિદ્ધ થતો હોય, એવા ધર્મમાં બાળજીવો
પ્રવેશ કરે છે. જગતમાં જ્ઞાનીઓ થોડા હોય છે અને પ્રાયઃ અજ્ઞાની
બાળજીવો ઘણા હોય છે. વ્યવહારના હેતુઓને અવલંબ્યા વિના
જૈનધર્મનો ફેલાવો થતો નથી. મણિ-મંત્ર-ઔષધીઓનો અર્ચિત્ય પ્રભાવ
હોય છે. તે જે ધર્મ પાળવાથી મળે તે ધર્મમાં અજ્ઞ-બાળજીવો આંખો
મીંચીને પ્રવેશ કરે છે. આત્મિક સુખ મળેા વા ન મળેા અર્થાત્ બાહ્યસુખનાં
કારણો-સત્તા-ધન વગેરે જ્યાં મળતું હોય તે ધર્મ તરફ દુનિયાં સહેજે વળે
છે. દ્રવ્યાનુયોગના એકલા બોધોપદેશથી જૈનો વધે એવો નિયમ નથી.
બાળજીવોને તો બાહ્યસુખની લાલચ આપીને જૈનધર્મકથિત આત્મસુખ
તરફ વાળી શકાય છે. અજ્ઞાનના જમાનામાં મંત્ર-તંત્ર-જંત્ર-બાહ્ય
ધામધૂમ-ધન પ્રાપ્તિના હેતુઓ વગેરે-બાહ્યનિમિત્તોથી મતુષ્યો જૈનો
બને છે; પશ્ચાત્ વસ્તુતત્ત્વ જાણુતાં ખરેખર જૈનો બને છે. ખ્રીસ્તિ-
મીશનરીઓ પણ આજ યુક્તિઓથી ખ્રીસ્તિ ધર્મ વધારવા માટે
જ્યાં ત્યાં તનતોડ મહેનત કરી રહ્યા છે, અને પસો વગેરે-સુખનાં સાધનો
વગેરેના નિમિત્તે લાખો હિન્દુઓને ખ્રીસ્તિ ધર્મમાં વટલાવવા સમર્થ
થયા છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયના મનમાં એક દિવસ એવો
વિચાર આવ્યો કે, જે મારી પાસે સુવર્ણસિદ્ધિ હોય તો લાખો-કરોડો

(૧૯૦)

મનુષ્યોને જૈન બનાવવા સમર્થ થાઉં. ધનવિના મનુષ્યોની ધર્મમાં શ્રદ્ધા ભાવભક્તિ રહેતી નથી. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી પાસે સુવર્ણસિદ્ધિ હતી. રૂદન્ટી વગેરે વનસ્પતિયોના યોગથી સુવર્ણ થાય છે, તેમ જ યોગના બળથી સુવર્ણસિદ્ધિ થાય છે. શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયના મનમાં એવો ભાવ થયો કે, જો મને સુવર્ણસિદ્ધિ મળે તો લાખો કરોડો શ્રાવકો બનાવીને જૈનધર્મનો ઉદ્ધાર કરી એકવાર સંપૂર્ણ આર્યદેશને જૈનમય કરી દઉં. ઉપાધ્યાયજીના મનમાં “સવિજીવ કંઈ શાસનરસી.” એવી સદ્વિચારની ભાવના-સાગરની ભરતી પેઠે વધવા લાગી. શુભાધ્યવસાયમાં પ્રવર્તવાથી અશુભ કર્મોનો નાશ થાય છે અને પુણ્યનો અંધ થાય છે. સર્વ જીવોને હું ધર્મી બનાવું; આવી ઉચ્ચભાવનાથી જીવો તીર્થંકરની પદવી પ્રાપ્ત કરે છે. ઉપાધ્યાયજીના મનમાં તર્ક થયો કે, શ્રીમદ્ આનન્દધનજી પાસે સુવર્ણસિદ્ધિ છે તો તેમની સેવા-બહુ માન કરું તો તે સુવર્ણસિદ્ધિ આપે. આવા વિચારથી તેઓ આનન્દધનજીની શોધ કરવા લાગ્યા. મેડતાના પાસેના જંગલમાં તેઓ છે એવો પત્તો લાગવાથી ઉપાધ્યાયજી ત્યાં પધાર્યા અને મેડતામાં પધારવાની વિચિત્રિ કરી. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીનો શ્રી ઉપાધ્યાય ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ હતો, તેથી ઉપાધ્યાયના આગ્રહથી તેમની સાથે ચાલવા લાગ્યા. ચાલતાં ચાલતાં માર્ગમાં એક ઠેકાણે આનન્દધનજી માતરું કરવા બેઠા. માતરું (મૂત્ર) કરવાના ઠેકાણે તે તો બેસી રહ્યા અને અન્તરમાં ઉંડા ઉતરી ધ્યાન કરવા લાગ્યા. ઉપાધ્યાયજી-વાર થવાથી અકળાવા લાગ્યા, પણ કરે શું? મનમાં તેઓ વગડાના યોગીની આવી દશાનો! કંઈનો કંઈ વિચાર કરવા લાગ્યા. એક કલાક થયો તોપણ આનન્દધનજી ઉઠ્યા નહિ, તેથી ઉપાધ્યાયજીને હાસ્ય આવ્યું-તેથી તે આહું મુખ્ય રાખી કંઈકે હસ્યા, ત્યારે આનન્દધનજી પણ હસવા જેવું કરવા લાગ્યા. ઉપાધ્યાયજીના મનમાં વિચાર થયો કે, આનન્દધનજીનું હસવા જેવું મુખ્ય કારણુવિના કેમ થયું? તેથી તેમણે તે માટે શ્રી આનન્દધનજીને પૂછ્યું. ઉત્તરમાં શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ, જેવી રીતે તું હસ્યો તેવી રીતે હું હસ્યો, એમ કહ્યું; આહું વચન શ્રવણ કરી ઉપાધ્યાયજી શરમાઈ ગયા. ઉપાધ્યાયજીના સંકેત પ્રમાણે મેડતામાં ઠાડમાઠ પૂર્વક સંઘે પધરામણી કરી. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીનું આ બા-બતપર કંઈ લક્ષ ન હતું. સર્વ લોક ગયા બાદ ઉપાધ્યાયજીએ કહ્યું કે, સાહેબજી મારી આટલી બધી સેવાનું કારણુ એ છે કે “જૈનશાસનની પ્રભાવના માટે સુવર્ણસિદ્ધિની જરૂર છે, અને આપની પાસે સુવર્ણસિદ્ધિ છે તેથી કૃપા કરીને મને તે-સુવર્ણસિદ્ધિ આપો.” ઉપાધ્યાયના કથન પશ્ચાત્ કેટલોક વખત શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મૌન રહ્યા અને છેવટે

(૧૯૧)

ગંભીર મુદ્રાથી કહ્યું કે—મારા મનમાં તે આપવાની ઈચ્છા હતી, પણ હું માગી તેથી તે મળે તેમ નથી. “માગે તેથી આગે” આ પ્રમાણે કૃષ્ણને શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી વનમાં ગયા. ઉપાધ્યાયજીએ વિચાર કર્યો કે જેવી ભવિતવ્યતા. શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી અને આનન્દઘનજી નિષ્કામ સેવા અને પરમાર્થ યુક્તિથી વર્તનારા હતા, તેથી કોઈના મનમાં આ બનાવથી શુદ્ધપ્રેમની ગાંઠમાં અંશમાત્ર હાની આવી નહિ.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના સમયમાં પ્રેમ લક્ષણુ ભક્તિનો મારવાડ અને ગુજરાત વગેરે દેશમાં—હિન્દુઓમાં ઘણો પ્રચાર થયો હતો. મીરાંબાઈ મારવાડમાં થયા બાદ, ભરથરી લોકોએ મીરાંબાઈનાં બનાવેલાં કૃષ્ણ અને રાધાનાં ભજનો ગાઈને, મારવાડમાં વૈષ્ણુ ધર્મની જગૃત્તિ કરી હતી. કૃષ્ણ વગેરેનાં પદો અને તુલસીદાસનાં પદોનો પ્રચાર ગુજરાત-મારવાડ અને હિન્દુસ્થાનમાં થયો હતો.

જૈનોમાં પદો (પદ્યો) ગાવાની ઈચ્છા સ્ફુરી આવી હતી. હિન્દુસ્થાની

ભાષામાં જૈન શ્લોક માર્ગમાં આધપદરચનાર શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી.

ભાષામાં આત્મા અને તેની સુમતિ તથા કુમતિ એ બે સ્ત્રીઓનાં પાત્ર બનાવીને, શ્રીમદ્ અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં એવાં સરસ પદો હૃદયના ઉદ્ગારરૂપ રચ્યાં કે, જે પદોના ગાનથી ગાનારાઓને અત્યંત આનન્દ મળવા લાગ્યો. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ શ્રીમદ્નાં પદો સાંભળીને અધ્યાત્મપદરૂપ આનન્દ-

સરોવરમાં ઝીલવા લાગ્યા. શ્રીમદ્ જ્યારે અધ્યાત્મના તાનમાં આવી જતા ત્યારે પોતાની મેળે પદોને લલકારતા અને સહજાનન્દ રસમાં લદબદ થઈ જતા. આત્માનું ધ્યાન અને આત્મસમાધિમાં રમણુતા કરતાં હુંદીના ઉમળકાથી અકૃત્રિમ હૃદયોદ્ગારોનો પ્રવાહ ખરેખર શબ્દોદ્ધારા પ્રવહે છે અને તે જાણે દિવ્ય જ્ઞાનગંગાનો જીવતો પ્રવાહ હોય તેવો દેખાય છે. શ્રીમદ્નાં પદોમાં તેવી જીવતી ભાષાની ઝાંખી જણાય છે. હુંદીના ઉભરા વિના અકૃત્રિમ ઉદ્ગાર નીકળતા નથી. જૈન શ્લોકોમાં માર્ગમાં પદની પદ્ધતિથી હૃદયના ઉદ્ગારોને ભાષાદ્વારા બહાર કાઢવાની રીતિની શરૂઆત તેમનાથી થઈ છે. શ્રીમદ્ના પૂર્વે એવી પદો રચવાની રીતિ ન હતી—આનન્દઘનજીની પદરચનાનું અનુકરણ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય તથા જ્ઞાનસારજી વગેરેએ કર્યું અને હાલ પણ તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ ચાલુ છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી સત્યના રાગી હતા. પક્ષપાતવિના વસ્તુતત્ત્વનો આગમો અને યુક્તિયોગે વિચાર કરતા હતા. ઘણા જૈનોને તેમના વચનની પ્રતીતિ હતી. તે સમયમાં ગ્રંથોની સામાન્ય ચર્ચાઓએ પક્ષપાતનું ઝાંખું રૂપ લીધું હતું. દરેક

(૧૯૨)

ગચ્છવાળો સાધુ, પોતાના ગચ્છમાં ધર્મ છે અને અમારો જ ગચ્છ ખરેખરો આગમોના આધારે=જિનાજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે છે; એમ કથીને અન્ય ગચ્છના દોષો કાઢીને સ્વગચ્છતું સ્થાપન કરતો. કેટલાક શ્રાવકો આવી દશા દેખીને સંશયમાં પડ્યા અને કોઈ પ્રામાણિક જ્ઞાનીની શોધ કરવા લાગ્યા.

ઘણા જૈનોના મનમાં એમ આવ્યું કે, આનન્દઘનજીને ગચ્છનો

પક્ષપાત નથી. જૈનાગમોના અને અનેક સુવિહિત જિનાજ્ઞા પ્ર-
માણે ધર્મોપ-
દેષા શ્રી ઉપા-
ધ્યાયજી. આચાર્યોના ગ્રન્થો તેમણે વાંચેલા છે તેથી તેમની પાસે આપણે ગમન કરીને ખુલાસો મેળવવો નેહ્યે. તેએ

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીની પાસે ગયા અને વિનય વંદના કરીને પ્રામાણિક ગીતાર્થવક્તા હાલ કોણુ છે? તે સંબંધી પ્રશ્ન કર્યો. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ કહ્યું. હાલમાં ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી સર્વ સિદ્ધાન્તોના જ્ઞાતા અને ઉપદેશક છે. વ્યવહારમાં અને નિશ્ચયમાં તેમની બરાબર દષ્ટિ પહોંચે છે. તેમની પાસે આખ્યાન સાંભળીને ખુલાસા કરો. અન્યગચ્છોમાં પણ ગીતાર્થો હશે, પણ પરિચય વિના જણાય નહિ. સાધુઓએ ગચ્છક્રિયાના ભેદોની ઉદ્દીરણુ કરીને-કલેશ કરી આત્મકલ્યાણમાં પોતાના હાથે વિક્ષેપ ન નાખવું નેહ્યે. સાધુઓએ ગચ્છમાં રહી વ્યવહાર અને નિશ્ચય નય પ્રમાણે ચાલી આત્માના શુદ્ધ ધર્મમાં લક્ષ રાખવું, કિન્તુ ગચ્છ રાગથી અન્યગચ્છપર ઇર્ષ્યા ન કરવી નેહ્યે. રાગદ્વેષનો નાશ કરવા માટે સાધુના સમુદાય અને સમાચારી વિશેષરૂપ ગચ્છનો આશ્રય કરવાની જરૂર છે, કિન્તુ કષાયોની ક્ષીણતા-એજ સાધ્યમિન્દુ અવબોધવાનું છે, ઇત્યાદિ-શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીનો ઉપદેશ શ્રવણુ કરીને શ્રાવકોના મનમાં આનન્દ થયો. શ્રીમદ્ની અધ્યાત્મદશામાં રમણુતા છતાં બાળજીવોને તેમના અધિકાર પ્રમાણે, યોગ્ય ગુરૂની સૂચના આપતા અને પોતાના શુદ્ધધર્મતું ધ્યાન કરવામાં સ્થિર ઉપયોગી રહેતા હતા. શ્રીમદ્ના પરિચયથી યશોવિજય ઉપાધ્યાયની ઉત્તરાવસ્થા અધ્યાત્મજ્ઞાનની રમણુતામાં અને અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં પુસ્તકો લખવામાં વ્યતીત થઈ હતી.

શ્રીમદ્ એક વખત વિહાર કરતા મેડતામાં પધાર્યા-ત્યાં એક શેઠની

સતી થનારીને
બોધ.

યુવાન પુત્રી રાંડી હતી તે પોતાના પતિની ચિતામાં બળી જવા માટે તૈયાર થઈ, તેનામાં સત્ (સતિત્વ) આવ્યું તે મેડતાની બહાર સતીના વેષે નીકળી. શ્રીમદ્ આમ-

ન્દઘનજી ગામની બહાર રમશાન તરફ એક ઠેકાણે બેઠા હતા. પેલી

(૧૯૩)

શેઠની પુત્રી ત્યાં થઈને નીકળી, શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના મનમાં તેને ઉપદેશ દેવાની એકદમ સ્ફુરણા થઈ. શ્રીમદ્ પેલી સતીની પાસે ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે, હે શેઠની પુત્રી ! તારા પતિને ઓળખ્યા વિના તું કોની સાથે બળી મળવા પ્રયત્ન કરે છે ?

શેઠપુત્રી—મારો સ્વામી—ચિતામાં બાળવાને આ લેઈ જવામાં આવે છે તે—આજ જ મરી ગયો છે, માટે તેને ભેટવા હું તેની પાછળ જવા તૈયાર થઈ ગઈ છું.

આનન્દઘન—શેઠની પુત્રી ! તારો પ્રિયતમ સ્વામી, શરીર છે કે શરીરમાં રહેલો આત્મા છે? જો તે તું શરીરને પ્રિયતમ સ્વામી ધારી તેને ભેટવા જતી હોય તો તે અયુક્ત છે. કારણ કે શરીર તો જડ છે અને ક્ષણવિનાશી છે. શરીર કોઈતું થયું નથી અને થવાતું નથી. શરીર સમઘાતુથી ઉપજ્યું છે. જેનો ઉત્પાદ છે તેનો નાશ છે. શરીરની ઉત્પત્તિ હોવાથી શરીરનો નાશ થાય છે. શરીર કંઈ તારા પ્રેમને સમજી શકતું નથી, માટે શરીર તો સ્વામી ગણાય નહિ. જો તું શરીરમાં રહેલા આત્માને સ્વામી માનતી હોય તો શરીરમાં રહેલો આત્મા તો પોતાના કર્મના અનુસારે પરભવમાં ગયો; તેના શરીરની સાથે બળી જવાથી ભિન્ન કર્મયોગે ભિન્ન ગતિ—અવતાર થવાથી તેને ભેટવાતું કાર્ય થવું દુર્લભ છે, માટે હવે તું કોને ભેટીશ ?

શેઠપુત્રી—હું સ્ત્રી છું અને મારો પતિ દેવલોકમાં ગયો છે, માટે હું પણ તેની ચિતામાં બળી ભસ્મ થઈ મારા પતિ પાસે જવાની.

આનન્દઘન—તારા શરીરમાં રહેલો આત્મા સ્ત્રી છે કે તારું શરીર સ્ત્રી છે? તું તો આત્મા છે. શરીરના બલહારથી તું સ્ત્રી ગણાય છે. તારો પતિ દેવલોકમાં ગયો એવો કેવલી વિના કોણ નિર્ણય કરી શકે? તું ખરા પતિને અને તેના પ્રેમને ઓળખવા માટે સમર્થ થઈ નથી, તેથી તું બ્રાહ્મિણમાં પડી ખરા પતિની ભક્તિ કરી શકતી નથી.

શેઠપુત્રી—ખરો પતિ કોણ અને તેની ખરી સ્ત્રી કોણ ?

આનન્દઘન—ખરો પતિ પ્રત્યેકના શરીરમાં રહેલો આત્મા છે અને આત્મારૂપ સત્યપતિની શુદ્ધ ચેતનારૂપ ખરી સ્ત્રી છે. તારા શરીરમાં તારો આત્મા એજ—સત્તાએ ખરો પતિ છે અને શુદ્ધધર્મવાળી મતિરૂપ સુમતિ એજ શરીરમાં રહેલા આત્માની ખરી સ્ત્રી છે; બાકી શરીર અને હાડકાંઓમાં પતિ અને સ્ત્રીપણું ધારવું એ બ્રાહ્મિણ છે.

શેઠપુત્રી—તમારું કથવું સાચું છે પરંતુ પર આત્મા તો પોતાનો પતિ કેમ ન ગણાય ?

ભ. ઉ. રથ

(૧૯૪)

આનન્દધન—શરીરધારી એવો પરનો આત્મા ભિન્ન છે અને પોતાનો આત્મા ભિન્ન છે. અન્ય પ્રિયતમ તે કદિ પોતાનો પ્રિયતમ થઈ શકતો નથી. સત્તાએ પરમાત્મરૂપ પોતાનો આત્મા તેજ પ્રિયતમ કાન્ત છે અને તેની શુદ્ધ ચેતના તેજ સત્ય પ્રિયતમા કાન્તા છે. પરમાત્મા જે રૂપભદેવ ભગવાન કે જે અષ્ટકર્મથી રહિત-શુદ્ધબુદ્ધ પરમાત્મા થયા તેજ આપણા આત્મામાં રહેલી ચેતનાના નિમિત્તકારણરૂપે પતિ માનવામાં આવે તો આત્માની શુદ્ધતા થાય. સંસાર વ્યવહારથી મનાયલા પતિયો અને સ્ત્રીઓમાં પતિત્વ અને સ્ત્રીત્વનો સંબંધ વસ્તુતઃ અવલોકતાં બ્રાન્તિરૂપ ઠરે છે.

શેઠપુત્રી—આપણું કહેવું સત્ય છે અને પરમાત્મા શ્રી રૂપભદેવ ભગવાન તેજ શુદ્ધચેતનાના સ્વામી છે એમ મને સમજાય છે, પણ તે રીઝવાથી માફ શું કલ્યાણ થાય ?

આનન્દધન—પરમાત્મા શ્રી રૂપભદેવને રાગ અને દ્વેષ નથી. તેમની, શુદ્ધ પ્રેમભક્તિ અને ધ્યાનથી ઉપાસના કરવાથી આપણો આત્મા કે જે સત્તાએ રૂપભદેવ સમાન છે તે પોતાના શુદ્ધ ગુણો પ્રગટ કરીને પરમાત્મા બને છે; એજ સ્વકલ્યાણ અને એજ નિમિત્તાલંબનની અપેક્ષાએ રીઝ અવખોધવી.

શેઠપુત્રી—પરમાત્મારૂપ સ્વામીને કેવી રીતે મળાય ? તેના માટે તપ-જપ અને અગ્નિ વગેરેનું સેવન કરવું બેઇએ કે કેમ ?

આનન્દધન—શેઠપુત્રી ! હું જે કશું છું તે તું એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળ. આપણો આત્મા તે સત્તાએ પરમાત્મા છે અને તેની શુદ્ધ-ચેતના સ્ત્રી પણ આત્માની પેઠે અરૂપી છે. રૂપભદેવ પરમાત્માને સ્વામીરૂપ ધારીને તેની સેવા કરવાની આવશ્યકતા છે. આ પ્રમાણે ઉપદેશ દેતાં દેતાં, શ્રીમદ્ આનન્દધનજી રૂપભદેવ પરમાત્માની પ્રેમ-ભક્તિ સેવામાં તક્ષીન થઇને, હૃદયના ઉદ્દગારરૂપ સ્વકૃત ચોનીસીમાંનું પ્રથમ સ્તવન યોલવા લાગ્યા.

॥ રૂપભદેવ સ્તવનમ્ ॥

રૂપભજિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો રે, ઓર ન ચાહું રે કંત.

રીજ્યો સાહિવ સંગ ન પરિહરે રે, માંગે સાદિ અનંત. રૂપમ૦ ॥ ૧ ॥

પ્રીત સગાહ રે જગમાં સદુ કરે રે, પ્રીત સગાહ ન કોય.

પ્રીત સગાહ રે નિરૂપાધિક કહી રે, સોપાધિક ધન સોય. રૂપમ૦ ॥ ૨ ॥

(૧૯૫)

કોઈ કન્તકારણ કાષ્ટભક્ષણ કરે રે, મલ્લશું કન્તને ધાય.

ए मेळो कहीए नवि संभवे रे, मेळो ठाम न ठाय. रूपभ० ॥ ૩ ॥

કોઈ પતિરક્ષન અતિ ઘણું તપ કરે રે, પતિરક્ષન તનતાપ.

ए पतिरक्षण में नवि चित धर्युं रे, रक्षण धातु मिलाप. रूपभ० ॥ ૪ ॥

કોઈ કહે લીલા રે અલ્લ અલ્લતણી રે, લલ્લ પૂરે મન આશ.

दोपरहितने लीला नविघटे रे, लीला दोपविलास. रूपभ० ॥ ૫ ॥

ચિત્ત પ્રસન્ન રે પૂજનફલ કહ્યું રે, પૂજા અસ્તિષ્ઠિત ગૃહ.

कपटरहित थईं आतम अरपणा रे—आनन्दघन पद रेह. रूपभ० ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, વસ્તુતઃ શુદ્ધનિશ્ચયનયથી અવલોક-
કતાં મારા પ્રિયતમ સ્વામી શ્રી રૂપભ જિનેશ્વર છે. હું તેમનાવિના
અન્યને ઇચ્છતી નથી. તે સાહેબ મારા ઉપર રીઝ પામે તો, (આ-
ત્માની પરમાત્મદશારૂપ રીઝ થાય તો) પરમાત્માની સાથે મુક્તિમાં
સાદિ અનંતમાભાગે વસું.

જગત્માં સર્વ લોકો પ્રીતિની સગાઈ કરે છે પણ કોઈ પ્રીતિની
સગાઈ નથી. જે પ્રીતિ સગાઈથી ઉપાધિ થાય, તે પ્રીતિ સગાઈની
કિમ્મત અલ્પ છે. જેમાં કોઈ જાતની ઉપાધિ રહે નહિ એવી ખરી
પ્રીતિની સગાઈ હોય છે; એવી ખરી સગાઈ તો આત્મારૂપ પરમાત્મા-
ની જ હોય છે; બાકી આત્મારૂપ પરમાત્મા વા રૂપભદેવ વિના
બાહ્ય પદાર્થોની પ્રીતિસગાઈ તો કર્મની વૃદ્ધિ કરાવનારી હોવાથી
જ્ઞાનાદિક ધનને નાશ કરનારી છે. જગત, પ્રીતિની સગાઈ કરવા લક્ષ
રાખે છે કિન્તુ ખરી પ્રીતિ અવબોધે તો સહજાનનદને લાભ દેનારી
શુદ્ધ પ્રીતિ જ આંધી શકે. પરમાત્માની સાથે શુદ્ધ પ્રેમ ધારણ કરવામાં
આવે તો તેથી આત્માના જ્ઞાનાદિક ગુણરૂપ ધનની પ્રાપ્તિ થાય. રત્ને-
ગુણી પ્રેમ અને તમોગુણી પ્રેમ ક્ષુદ્ર છે, માટે તે બે પ્રેમને ત્યાગ
કરવાની જરૂર છે. સત્ત્વગુણી પ્રેમ પણ શુદ્ધ લોઈએ. સત્ત્વગુણી શુદ્ધપ્રેમ-
વડે પરમાત્મસ્વામિની ઉપાસના કરવાની જરૂર છે. ક્રોધ-માન-માયા-લોભ-
સ્વાર્થ-દ્વેષ અને ઇર્ષ્યા વગેરે દોષો જેમાં નથી એવા શુદ્ધપ્રેમથી પરમાત્મ-
સ્વામિની સાથે સગાઈ આંધી શકાય છે. પરમાત્માના સ્વરૂપમાં
તક્ષીન થઈ જવાની રૂચિ તેજ શુદ્ધપ્રેમ ગણાય છે. ગુણોના પ્રેમને
શુદ્ધપ્રેમ કહે છે. પરમાત્મા શુદ્ધ હોવાથી તેમની પ્રેમલક્ષણા સેવાની
ઉપાસના કરવાથી પોતાની શુદ્ધિ થાય છે.

કોઈ પોતાના કન્તની પ્રાપ્તિ માટે કાષ્ટ ભક્ષણ કરે છે, અર્થાત્
અગ્નિમાં બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. તે મનમાં ધારે છે કે દોડીને

(૧૯૬)

સ્વામીને મળશું; પણ એ મેળો કરવાનું સ્થાન નથી. શરીરની અપેક્ષા એ આહવાના સ્વામી છે તે વસ્તુતઃ શુદ્ધનિશ્ચય દૃષ્ટિથી અવલોકતાં સ્વામી નથી. સતી સ્ત્રીઓ વગેરે અગ્નિમાં બળી શરીરને ભસ્મીભૂત કરે છે, પણ તેથી તે એક સ્થાને ઠરીને શાંતિપૂર્વક એસી શકતી નથી; કારણ કે રાગાદિ પ્રતિબંધથી જન્મ જરા અને મૃત્યુની પરંપરા કરવી પડે છે. સ્વામિની પ્રાપ્તિમાટે હિમાળો ગળનાર, પર્વત ઉપરથી ઝંપાપાત કરનાર, અને કાશીનું કરવત મૂકાવનારાઓ પણ, ખરા સ્વામિને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ખરા સ્વામીની પ્રાપ્તિ અર્થે હિમાળો ગળવો વગેરેની આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરતી નથી.

કેટલાક લોકો પતિરંજનાર્થે અત્યંત તપ કરે છે, પણ પતિને રંજન કરી શકતા નથી, અને તેઓ ફક્ત તનને તાપ આપે છે; એવું પતિરંજન મેં ચિત્તમાં ધાર્યું નથી. આહ તનતાપથી પતિનું રંજન કરી શકાતું નથી. રંજ ધાતુનો શુદ્ધાર્થ જે મિલાપરૂપ થાય છે; એવી રીતે અન્તરૂમાં શુદ્ધધર્મના રંજન ધાતુની ધાતોધાતે પરમાત્માની સાથે મળવાથી રંજનની સિદ્ધિ થાય છે. પરમાત્મસ્વામિને અન્તરૂથી મળી શકાય છે. રંજનધાતુના વાસ્તવિક સ્વરૂપથી પરમાત્માને રીઝવી શકાય. શરીર-મન અને વાહીની ક્ષણિક ચેષ્ટાઓવડે પરમાત્માની સાથે મેળ થઈ શકે નહિ. શરીર વાહી અને દ્રવ્યમન તો જડ છે. જડવડે પરમાત્માની સાથે રંગાઈ શકાય નહિ.—એતન પોતે પરમાત્માની સાથે રંગાઈ જાય, અર્થાત્ શુદ્ધધર્મમાં મળી જાય. શરીરમાં રહેલો આત્મા તેજ પોતાની રમણતારૂપ રંજનતાવડે પરમાત્માની સાથે મળી શકે. આત્મામાં સત્તાએ પરમાત્મત્વ રહ્યું છે તે અન્તરૂની શુદ્ધરમણતાવડે મેળવી શકાય. વસ્તુતઃ આત્મા એજ સત્તાએ પરમાત્મા છે અને તેની સાથે મળવાનો ઉપરોક્ત રંજન માર્ગ છે. પરમાત્માના શુદ્ધસ્વરૂપની સાથે આત્માનું તન્મય બની જવું એજ ખરૂં રંજનપણું છે. એવી રીતે શુદ્ધરંજનપણુના યોગે પરમાત્મસ્વામીને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

કેટલાક તો એમ કહે છે કે, “આ જગત્ ખરેખર પરમાત્માની લીલા છે. પરમાત્મા લીલાને અર્થે જગત્ રચે છે. અલખ એવા પરમાત્માની અલખ લીલા છે, તેનો પાર આવે નહિ. જગતના બનાવનાર એવા પરમાત્માની ભક્તિ કરીએ તો મનની લક્ષ આશાઓ પૂરાય. વા મનમાં લક્ષેલી આશાઓ પૂરાય.” આવી રીતે કોઈ પરમાત્મસ્વામીને માને છે પણ, વસ્તુતઃ તત્ત્વદૃષ્ટિથી અવલોકતાં સ્પષ્ટિકર્તા એવા પરમાત્મા સિદ્ધ ઠરતા નથી અને તેમની લીલા પણ સિદ્ધ ઠરતી નથી. કારણ

(૧૯૭)

કે રાગદ્વેષરૂપ દોષરહિત પરમાત્માને, જગત્ રચવા આદિની લીલા ઘટતી નથી. જ્યાં એવી લીલા છે ત્યાં રાગદ્વેષરૂપ દોષનો વિલાસ હોય છે, માટે ત્યાં પરમાત્મરૂપ સ્વામિપણું ઘટતું નથી. કર્મથી રહિત એવા સિદ્ધચુદ્ધ પરમાત્મસ્વામીમાં સૃષ્ટિકર્તૃત્વ આદિની કલ્પના કરવામાં આવે તો તેમાં પરમાત્મત્વ રહે નહિ. સિદ્ધ પરમાત્મા અનંતગુણના આધાર છે અને તે રાગદ્વેષરહિત છે. અલખ નિરંજન, અરૂપી, અકર્તા, અભોક્તા, અલેશી, નિસ્સંગી અને આધારરહિત એવા સિદ્ધ પરમાત્મા તેજ સત્યસ્વામી છે; એમની સાથે શુદ્ધપ્રેમમાં મસ્ત બનીને મેળાપ કરવો જોઈએ.

પરમાત્મા શ્રી રૂપભદ્રેવ એ જ સત્ય પ્રિયતમ કાન્ત છે. એમનું પૂજન ખરેખર આત્માના ભાવથી થાય છે. ચિત્તની પ્રસન્નતા એજ પૂજનફલ છે. પ્રભુપૂજનથી ચિત્તની પ્રસન્નતા થાય છે. આત્મામાં સહજનનન્દના ઉભરાઓ પ્રકટે છે. મનનો ભાવ ખંડાય નહિ અને પરમાત્માની સાથે મન લાગી રહે, તેજ અખંડિત પૂજા અવ્યોધવી. સર્વ પ્રકારનાં કપટોનો ત્યાગ કરીને પરમાત્મસ્વામીને પોતાના આત્માનું સમર્પણ કરવું એજ પરમ પ્રભુના મેળનો ખરો ઉપાય છે. પરમાત્મસ્વામિને પોતાનું સ્વાર્પણ કરવું એજ ભાવપૂર્ણનું ખરું કર્તવ્ય કાર્ય છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનનું કથે છે કે, પરમાત્મરૂપ સ્વામિના પદની પ્રાપ્તિનો ઉપરોક્તોપાય જ સત્ય છે. આનન્દના સમૂહભૂત એવા પરમાત્મસ્વામિને મળવું એજ ખરો મેળ છે અને એજ ખરો પ્રિયતમસ્વામી છે, એમ અન્તરૂમાં અવધાર.

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્ આનન્દઘનનું ઉપદેશથી પેલી-શેઠપુત્રીની અન્તરૂચ્છુ ખુલી ગઈ અને બ્રાન્તિનો નાશ થવાથી સત્ (સત્ત્વ) કે જે આજ શરીરની ભસ્મ કરવા માટે પ્રગટ્યું હતું તે ટળી ગયું, અને તે શ્રીમદ્ આનન્દઘનનું લક્ષ્મીઆવિકા બની, અને તે શ્રીમદ્ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવા લાગી; આ દન્તકથા સાંભળવા પ્રમાણે લખી છે.

શ્રીમદ્ આધ્યાત્મિક સંબંધી એક દન્તકથા સાંભળવામાં આવી શ્રીમદ્ આધ્યાત્મિક સંબંધી કિંવદન્તી. શ્રીમદ્ આધ્યાત્મિક વખત શત્રુંજયપર્વતપર-જિનનાં દર્શન કરવા ગયા હતા. તેમની યાજ્ઞ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાય યશોવિજયનું અને શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિ એ બે મુનિવરો ગયા. શ્રીમદ્ આનન્દઘનનું એક જિન મન્દિરમાં પ્રભુની ભાવસ્તવના કરવામાં લીન થઈ ગયા હતા. ઉપાધ્યાયનું અને જ્ઞાનવિમલનું છાનીમાની રીતે શ્રીમદ્ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનવામાં ન આવે એવી રીતે

(૧૯૮)

હુપાઈને, તેમની ચોવીશી સાંભળવા લાગ્યા અને યાદી કરતા ગયા. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ રૂપલદેવથી આરંભીને બાવીસમા શ્રીનેમિનાથપર્યન્ત તીર્થકરોની સ્તવના કરી, એટલામાં તેમણે કારણુ પામી પાછળ બેયું તે ઉપાધ્યાય અને જ્ઞાનવિમલસૂરિને દીકા, તેથી તેમની ઠુંડીમાંથી નીકળતા ઉભરાઓ સંકોચાઈ ગયા અને તે ત્યાંથી નીકળી ગયા. તેથી શ્રી પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરસ્વામિનાં સ્તવન બન્યાં નહી. આ કિંવદન્તી જેવી શ્રવણુ ગોચર થઈ છે તેવી અત્ર લખવામાં આવી છે. શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીનામાં એટલી શક્તિ હતી કે, એક હબ્બર શ્લોકોને શ્રવણુ કરી તેની યાદી કરી શકતા હતા; તેથી શ્રી આનન્દઘનજીએ ગાયેલાં બાવીસ સ્તવનોની તેમને યાદી રહે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી શીઘ્ર-કવિ હોવાથી એકી વખતે એક સ્થાનમાં અનુક્રમે ચિત્તની પ્રસન્નતાએ બાવીસ સ્તવનોના ઉભરા કાઢી શકે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. કેટલાક કથે છે કે, જ્યાં જ્યાં આનન્દઘનજી વિચરતા ગયા અને જ્યાં જેવા પ્રભુની ભક્તિસંબન્ધી વિચારો આન્યા તે સ્તવનના ઉભરાઓ તરીકે બહાર કાઢ્યા. અમારો અંગત અભિપ્રાય આ સંબન્ધી એવો છે કે, તેઓ જે જે ઠેકાણે ગયા ત્યાં પ્રસંગોપાત્ત પ્રભુ ભક્તિના ઉભરાઓવડે-ભિન્ન ભિન્ન પ્રભુની સ્તવનાવડે, તેમણે ચોવીશીની રચના કરી.

અદારમા સૈકાના જૈન કવિઓમાં શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિનું નામ પ્રખ્યાત છે. જ્ઞાનવિમલસૂરિએ રાસા-ચોવીશી-ચોથો-સન્નયો

શ્રીમદ્ જ્ઞાન-
વિમલસૂરિને
શ્રી આનન્દઘ-
નજીસાથે સં-
બન્ધ.

દેવવંદન-શ્રી સિદ્ધાયલનાં હબ્બરો સ્તવનો વગેરેની રચના કરી છે. શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિજી યોગાભ્યાસમાં પ્રવીણ હતા.

પાટણમાં તેમણે, ઉપાસરા પાસેના મોટા લીંબડાને સર-કારી સિપાઈઓ પાડતા હતા,-તે કોઈ રીતે માનતા ન

હતા,-તે શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિએ ચમત્કાર બતાવીને લીંબડાનું રક્ષણ કર્યું હતું. જ્ઞાનવિમલસૂરિના શ્રાવક નેમિદાસ હતા. તેમણે સં. ૧૭૬૬ માં ચૈત્ર શુદિ પાંચમના દિવસે ધ્યાનમાલા બનાવી છે, તેમાં નેમિદાસે અન્તમંગલમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે—

સંવત રસસ્તુમુનિશાશીમિત-માસમધુઝ્જ્વલપલ્લે,
પંચમી દિવસે ચિત્ત વિકસે, લહો લીલા જિમ મુલે. ॥ ૧ ॥

શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિ ગુરુરૂપા લહી-તાસ વચન આધાર,
ધ્યાનમાલા ઇમ રચી નેમિદાસે વ્રતધાર. ॥ ૨ ॥

શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિજીએ શ્રી આનન્દઘનજીને પૂજ્ય માની, તેમની

(૧૯૯)

સંગતિ કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાન મેળવ્યું હતું. શ્રી આનન્દધનજીના અધ્યાત્મ વિચારોની તેમના ઉપર સારી અસર થઈ હતી. શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિજીનો શ્રી ઉપાધ્યાયજી તથા શ્રી સત્યવિજયજી સાથે પણ સારો સંબંધ હતો. અમેએ વૃદ્ધ યતિયોના મુખે સાંભળ્યું છે કે, શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિ, શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય અને શ્રી સત્યવિજયજી, એ ત્રણે એ સુરતમાં શ્રીસૂરજમંડન પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં ક્રિયોદ્ધારનો વિચાર કર્યો હતો અને તેમણે કાલિકાનું આરાધન કર્યું હતું. એ ત્રણુની ત્રિપુટી ગણાતી હતી; ગમે તેમ હોય પણ તે સૈકામાં એ ત્રણુનો પુરૂષાર્થ ઘણો હતો એમ તો કહ્યાવિના ચાલે તેમ નથી. શ્રીમહ આનન્દધનજીનાં સ્તવનો ઉપર શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિજીએ ટપ્પો પૂર્યો છે. શ્રી આનન્દધનજીનાં સ્તવનોના આશય જાણવા માટે, શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિજીએ સુરતમાં સૂર્યમંડન પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં છ માસપર્યન્ત ધ્યાન ધર્યું હતું અને પશ્ચાત્ તેમના સ્તવનોનો અર્થ લખ્યો છે. શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિજીનો શ્રીમહ ઉપર અત્યંત રાગ હતો. ઉપાધ્યાયકૃત યોગદષ્ટિની આઠ સજ્જયો ઉપર પણ અંભાતમાં દોશી મેઘજી ઉદેકરણુના હેતે જ્ઞાનવિમલસૂરિએ ટપ્પો પૂર્યો છે. ઉપાધ્યાયકૃત ચાલીશ પિસ્તાલીશ ગ્રન્થો ઉપર જ્ઞાનવિમલસૂરિએ ટપ્પો પૂર્યો છે એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે, પણ અધ-પર્યન્ત તે પ્રમાણે શોધ કરતાં જણાતું નથી. ઉપરની એ કિંવદન્તીમાં શું સત્ય છે તે જ્ઞાની જાણે. અઢારમા શતકના મોટા મોટા સાધુવરોને પણ શ્રી આનન્દધનજી ઉપર અત્યન્ત રાગ હતો.

શ્રી આનન્દધનજી અધ્યાત્મજ્ઞાની હતા. તેમની પ્રતિમા પૂજની માન્યતા હતી અને તે આગમોના આધારે સિદ્ધ કરી બ-
 જ્ઞાનપ્રતિમા પૂજની મા-
 ન્યતા.
 તાવતા હતા. સાલંબન ધ્યાનમાં પ્રતિમાની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે. સાકારનું ધ્યાન કર્યા પશ્ચાત્ નિરાકાર ધ્યાનની યોગ્યતા આવે છે. શ્રીમહના સમયમાં પ્રતિમા-
 ત્યાપકોનું જ્ઞેર ફેલાતું હતું. શ્રી આનન્દધનજી મધ્યસ્થ અને અધ્યા-
 ત્મજ્ઞાની, વેરાગી, ત્યાગી અને સત્યવક્ત્રા હોવાથી તેમના વચન ઉપર અન્ય ધર્મવાળાઓની પણ પ્રતીતિ હતી. જૈનશાસ્ત્રોમાં પ્રતિમાના પાઠો છે. શ્રી આનન્દધનજીએ શ્રી સુવિધિનાથના સ્તવનમાં પ્રતિમા પૂજનવિધિને શાસ્ત્રોના આધારે દર્શાવી છે.

॥ સુવિધિનાથ સ્તવન ॥

(રાગ કેદારો.)

સુવિધિ જિજેસર પાય નમીને-શુભકરણી ઇમ કીજે રે,
 અતિઘણો ડહાટ અંગધરીને-પ્રહ ડઠી પૂજીજે રે.

સુવિધિ ॥ ૧ ॥

(૨૦૦)

દ્રવ્યભાવ શુચિભાવ ધરીને-દરસે દેહરે જહપ્ રે,
 દહતિગ પળ અહિગમ સાચવતાં, એક મના હુરિ થયે રે. સુવિધિં ॥ ૨ ॥

કુસુમ અક્ષત વર વાસ સુગંધો, ધૂપદીપ મનસાક્ષી રે,
 અંગપૂજા પળ મેદ સુણી એમ, ગુરુમુખ આગમ માક્ષી રે. સુવિધિં ॥ ૩ ॥

પહતું ફલ દોષ મેદ સુણીજે, અનન્તરને પરંપર રે,
 આળા પાલન ચિત્તપ્રસન્ની, મુગતિ સુગતિ સુરમન્દિર રે. સુવિધિં ॥ ૪ ॥

ફુલ અક્ષત વરધૂપ પદ્મો, ગંધ નૈવેદ્ય ફલ જલ ભરી રે,
 અંગ અમ્પૂજા મઠી અહવિધ, માવે મવિક શુભગતિ વરી રે. સુવિધિં ॥૫॥

સત્તરમેદ એકવીસ પ્રકારે, અઠોત્તર સત મેદે રે,
 માવપૂજા બહુવિધ નિરધારી, દોહગ દુર્ગતિ છેદે રે. સુવિધિં ॥ ૬ ॥

તુરિયમેદ પહિવત્તી પૂજા, ડપશમ સ્ત્રીણ સયોગી રે,
 ચઢહા પૂજા હમ ઉત્તરજ્ઞયણે, માક્ષી કેવલ મોગી રે. સુવિધિં ॥ ૭ ॥

એમ પૂજા બહુમેદ સુણીને, સુખદાયક શુભ કરણી રે,
 મવિક જીવ કરશે તે લહેશે, આનન્દઘન પદ ધરણી રે. સુવિધિં ॥ ૮ ॥

દ્રવ્યપૂજામાં શ્રાવકનો જ અધિકાર છે. શ્રાવકને દ્રવ્યસ્તવ અને ભાવસ્તવનો અધિકાર છે અને સાધુ મહારાજ તો ભાવપૂજા અર્થાત્ ભાવસ્તવના અધિકારી છે. મુનિવર ભાવપૂજાવડે આત્માના ગુણો પ્રગટાવે છે. સર્વ સાવધકર્મથી નિવૃત્ત થએલા મુનિવરોને ભાવપૂજાનો અધિકાર દર્શાવ્યો છે. પૂજાના સર્વ ભેદોતું શ્રીમદે વર્ણન કર્યું છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી એમ પ્રકાશે છે કે, મનને વશ કરવાથી જ મુક્તિ શીઘ્ર મળે છે. શુભાશુભાધ્યવસાયોતું કારણુ મન છે. મન એજ બન્ધ અને મોક્ષતું કારણુ છે. મનના શુભાશુભ પરિણામ એજ કર્મતું કારણુ છે. મનમાં થતા રાગાદિ અધ્યવસાયો જે ટળે તો આત્મા તે પરમાત્મરૂપ થાય. પારાને એકલી ઔષાધના સંયોગે મારવાથી જેમ સુવર્ણુસિદ્ધિ થાય છે તેમ મનરૂપ પારાને મારતાં આત્મા તે પરમાત્મરૂપ સુવર્ણુતાને પ્રાપ્ત કરે છે. મનને વશ કરવા માટે તેઓ દરરોજ અભ્યાસ કરતા હતા; એવું તેમણે બનાવેલા સત્તરમા કુંથુનાથના સ્તવન ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. “મન સાધ્યું તેણે સઘલું સાધ્યું.” ઇત્યાદિ સિદ્ધાન્ત તેમણે દર્શાવ્યો છે. મનની કેવી સ્થિતિ થાય છે તે તેમણે શ્રી કુંથુનાથ સ્તવનમાં સારી રીતે વર્ણવ્યું છે. વ્યાકરણુ-ન્યાય આદિ શાસ્ત્રોને અભ્યાસ કરવો સહેલ છે, પણ મનને વશ કરવું મુશ્કેલ છે. કેટલાક કહે છે કે, કુંથુનાથના

મન વશ કરવા
 માટે ત્રિપ્ર
 ભાવ.

(૨૦૧)

સ્તવનના અક્ષરોમાં શ્રીમદે સુવર્ણસિદ્ધિ ગોઠવી છે. અમારૂં તો એવું મન્તવ્ય છે કે, મન વશ થાય તો આત્મા તેજ પરમાત્મરૂપ બનીને સુવર્ણની પેઠે શોભી શકે છે.

શ્રીમદ્ને ઉપાધિ ગમતી ન હતી. ધામધૂમ અને ધમાધમથી અલગ રહીને આત્માની ખરી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરતા હતા;—શાન્તિમાં જ આનન્દ સમાયો છે. શ્રી શાન્તિનાથના સ્તવનમાં ખરી શાન્તિના ઉપાયો તેમણે જણાવ્યા છે; અને તેથી ખરી શાન્તિ મેળવવા માટે તેઓનું ખાસ લક્ષ હતું. શ્રીમદ્ દ્રવ્યથી શાન્તસ્થળોમાં રહીને ભાવ શાન્તિની પ્રાપ્તિ માટે આત્માના ગુણોમાં રમણુતા કરતા હતા. જ્યાં કોઈને પોતાનાથી અરૂચિ થાય વા પોતાને જ્યાં અશાન્તિ લાગે ત્યાં તેઓ રહેતા ન હતા. તેઓ ભાવશાન્તિની પ્રાપ્તિ માટે અન્તર્માં ઉપયોગ ધારણુ કરીને દ્રવ્યશાન્તિ સ્થળોમાં—અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરતા હતા અને રહેતા હતા. અધ્યાત્મશાન્તિની પ્રાપ્તિ માટે શ્રીમદે દર્શાવેલા શાન્તિના ઉપાયો ખાસ મનન કરવાયોગ્ય છે અને આદરવાયોગ્ય છે. જૈનાગમો અને ઉત્તમ સાધુઓથી ખરી શાન્તિનો જગત્માં પ્રચાર થાય છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીની અધ્યાત્મજ્ઞાન સંબન્ધી તીવ્ર રૂચિ હતી. તે સાથે એટલું પણ કહેવાની જરૂર પડે છે કે, તેઓ ગુણુ-વિનાના નામઅધ્યાત્મીઓને અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓમાં ગણુતા નહોતા. “જ્ઞાતમ જ્ઞાની શ્રમણ કહાવે—બીજા તો દ્રવ્ય લિંગી રે.” આ તેમના ઉદ્ગારો શું સૂચવે છે, તે વાચકો સ્વયમેવ અવલોકી શકશે. જે સાધુઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનને તિરસ્કારી કાઢે છે તે લોકોને તેઓશ્રી દ્રવ્યલિંગી કહીને ઉપાલંબ આપે છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાન તરફ પ્રવૃત્તિ વા રૂચિ કરાવવા સંભાષે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો જેણે આનન્દરસ સ્વાદ્યો છે એવા—શ્રીમદે, અધ્યાત્મ હૃદયની વીણુમાંથી અનેક મૃદુ—મિષ્ટ સુસ્વરો કાઢીને આપણા ઉપર અતુલ ઉપકાર કર્યો છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીની આન્તરિક દશા સ્વચ્છ અને પરમાત્મ-પ્રેમથી રંગાયલી હતી. આત્માના શુદ્ધધર્મમાં મસ્ત રહેતા હતા. આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોની અસ્તિતા અને આત્મામાં પરદ્રવ્ય ગુણુ-પર્યાયોની નાસ્તિતા એ બેના વિચારમાં તેઓ મરુગુલ થઈ જતા હતા. નિશ્ચયનયથી આત્મધર્મની શુદ્ધ દશા વર્ણવવામાં આવે છે તેના ઉપર તેમનો બહુ પ્રેમ હતો. આત્માને ધ્યાવવામાં જ અને આત્માનો અનુ-ભવ રસાસ્વાદ લેવામાં તેઓશ્રી એક ચિત્તથી ધ્યાન ધરતા હતા;

ભ. ઉ. ૨૬

(૨૦૨)

તે સંબંધી પોતાના હૃદયોદ્ધાર, શ્રી ચરનાથના સ્તવનમાં નીચે પ્રમાણે કાઢ્યા છે.

શુદ્ધાતમ અનુભવસદા, સ્વસમય વૃહ વિલાસરે ।

પરબહી છાંહડી જેહપડે, તે પરસમય નિવાસરે. ધરમ૦ ॥ ૨ ॥

દર્શન જ્ઞાન ચરણ થકી, અલખ સરુપ અનેકરે,

નિરવિકલ્પ રસ પીજિયે, શુદ્ધનિરજ્જન ઇકરે. ધરમ૦ ॥ ૫ ॥

પરમારથ પંથ જે કહે, તે રંજે ઇક તંતરે,

વ્યવહારે લખ જે રહે, તેહના મેદ અનન્તરે. ધરમ૦ ॥ ૬ ॥

વ્યવહારે લખે દોહિલા, કાંઈ ન આવે હાથરે,

શુદ્ધનય યાપના સેવતાં, નવીરહે દુવિધા સાથરે. ધરમ૦ ॥ ૭ ॥

આ વાક્યોથી જણાય છે કે-શ્રીમદ્ની શુદ્ધ નિશ્ચયનય કથિત, આત્માના શુદ્ધધર્મમાં અત્યંત રૂચિ હતી અને તેઓ આત્માના શુદ્ધધર્મમાં જ મસ્ત હતા. તેઓશ્રી પોતાના હૃદયના ભાવને બહાર કાઢવામાં-ગાડ-રિયાપ્રવાહમાં તણાતા બાળજીવોના શબ્દોથી ખડીતા નહતા. જ્ઞાનની ઉત્તમ દશાએ તેઓ પહોંચેલા હોવાથી આત્માના શુદ્ધધર્મમાં જ રહેતા; તેનીજ ધૂનમાં અલમસ્ત બન્યા હતા.

શ્રીમદે પોતાના આત્મામાં જ ખરી શાન્તિ અવખોધીને પોતાના

આત્માને નમસ્કાર કર્યો છે.

પોતાના આ-
ત્માને નમ-
સ્કાર.

અહો અહો હું મુજને નમું, નમો મુજ નમો મુજરે,

અમિત ફલ દાન દાતારની, જેહને મેદ થઈ તુજરે. શાન્તિ૦ ॥

“અમિતફલ દાનદાતાર એવા પરમાત્માની તુજને શાન્તિરૂપ ભેટ થઈ, માટે આનન્દધનરૂપ પોતાના આત્માને નમસ્કાર થાઓ.” આત્મા તેજ પંચપરમેષ્ટિરૂપ છે એવું શાસ્ત્રોમાં દેખવામાં આવે છે. પોતાના આત્માને નમસ્કાર કરીને પોતાના આત્માની પૂજ્યતા, ઉચ્ચતા અને તેજ સત્તાએ પરમાત્મા છે એવું તેમણે જણાવ્યું છે, તેમજ આત્માજ ભાવશાન્તિનો ભંડાર છે એવું દર્શાવ્યું છે.

શ્રીમદ્ સંબંધી કેટલાક-કે જેઓએ ગુરૂકુલવાસનો તથા જૈના-

શ્રીમદ્ની ગ-
ચ્છની માન્યતા
અને આગમો-
ની માન્યતા.

ગમ વ્યવહારનો અનુભવ નથી લીધો તેઓ-કથે છે કે,

આનન્દધનજીએ ગચ્છનું ઉત્થાપન કર્યું છે. આમ વદના-

રાઓ શ્રીમદ્ના શબ્દોનો આશય સમજ્યા વિના, ગચ્છના

ખંડન માટે જે સ્તવનનો પુરાવો રજુ કરે છે તેજ

સ્તવનના પુરાવાથી શ્રીમદ્ની ગચ્છમાન્યતા સિદ્ધ કરે છે.

(૨૦૩)

ગચ્છના મેદ બહુ નયણ નીહાલતાં,
તત્ત્વની વાત કરતાં ન છાજે.
ઉદર ભરણાદિ નિજ કાર્ય કરતા થકા,
મોહ નહીયા કલિકાલ રાજે-ધાર૦ ॥ ૩ ॥

(અનન્તનાથ સ્તવન)

આ ગાથામાં શ્રીમદ્ તે સમયના ગચ્છોના સાધુઓને મત-ભેદે-ઉદ્દીરણુ કરીને-કલેશ ન કરવા સંબન્ધી ઉપાલંભ આપે છે અને કહે છે કે, ગચ્છના બહુ ભેદ આંખે દેખાય છે. ગચ્છોની તક-સારો કરે છે અને તત્ત્વની વાત કરતાં લગ્ગત પામતા નથી. ઉદરનિ-વાંહવૃત્તિ કરતા છતા મોહ નરેલા કલિકાલમાં વર્તે છે. આમાં એવું નથી કહ્યું કે ગચ્છો એ આગમોથી વિરુદ્ધ છે. ફક્ત તેમનો કહેવાનો આશય એ છે કે, સાધુઓએ ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છના મતભેદની, -ક્રિયાઓ આદિની કલેશચર્ચા કરીને આત્મહિત ના ચૂકવું નેઈએ. ગચ્છમાં સાધુ-ઓએ આત્મહિત કરવા વસવું નેઈએ, કિન્તુ ગચ્છની ભિન્નક્રિયાની માન્યતા-ભેદે અસહિષ્ણુતાથી ઈર્ષ્યા-કલેશ-નિન્દા, અને ખંડનના શુષ્કવિવાદ આદિમાં પ્રવેશ કરી સમાધિરૂપ ચારિત્રમાર્ગથી દૂર ન રહેવું નેઈએ. તેમણે પિતૃ-પુત્રિથી તે કાલમાં કેટલાક સાધુઓને ઠપકો આપ્યો છે પણ ગચ્છનું ખંડન કર્યું નથી. ઉપદેશમાલામાં કહ્યું છે કે, “આત્મહિતકારક એવા ગચ્છને છોડી જે સાધુ એકલો વિહાર કરે છે તે ચારિત્ર ભ્રષ્ટ થાય છે.” સર્વ સૂત્રમાં શિરોમણિ એવા કલ્પસૂત્રમાં કહ્યું છે કે, શ્રી વીરપ્રભુને “જ્ઞાનસ ગણહરા નવગણા હોથ્યા” અગીયાર જણુધર અને નવ ગચ્છ થયા. શ્રી વીરપ્રભુના સમયમાં નવ ગચ્છ હતા, તો હાલ ગચ્છો હોય એમાં શું આશ્ચર્ય? ગચ્છ કહો, સમાજ કહો, મંડળ કહો, જણુ કહો, એ સર્વ એકાર્થવાચિ શબ્દો છે. સાધુઓના આચારની વ્યવસ્થા ખરેખર ગચ્છથી રહી શકે છે. ગચ્છાચારપયત્રામાં ગચ્છના આચારો સંબન્ધી ઉત્તમ રીતે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. ગચ્છાચારપયત્રાની ટીકા શ્રી આનન્દવિમલસૂરિના શિષ્ય શ્રી વિજયવિમલે કરી છે, તે અમોએ વાંચી છે તેમાં, સાધુઓ અને સાધ્વીઓના આચારવિચાર સંબન્ધી સાઈ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છોમાં જ્યારે શિથિલતા પ્રગટે છે અને તેના આગેવાનો જ્યારે રાગ-દ્વેષ-કલેશ-પ્રમાદ અને ખંડનમંડનના ટંટા ઝગડા વગેરેમાં પડી જાય છે ત્યારે, તેઓને-આનન્દધનજી જેવા પુરૂષો, ઉપાલંભ આપે તેથી કંઈ પંચાંગીદ્વારા સિદ્ધ થતા ગચ્છનું ખંડન થઈ શકે નહિ. કોઈ, કોઈને ઠપકો આપે છે ત્યારે કથે છે કે, અમુક કૂળનો થઈને કૂળથી વિરુદ્ધ થઈને વર્તે છે અને મોટી મોટી વાતો કરતાં લાજતો નથી? એ પ્રમાણે ઠપકો

(૨૦૪)

આપનારનો આશય એવો નથી કે, તું ખરાબ રીતે વર્તે છે તેથી તમારું કૃળ જ નથી. શિશોદિયા ક્ષત્રિય વંશમાં ઉત્પન્ન થએલાને કોઈ ક્ષત્રિય કહે કે “અરે તું શિશોદિયાવંશને ન લગવ.” એનો અર્થ એવો નથી કે તારો શિશોદિયાવંશ ખોટો છે. પરન્તુ તેનો અર્થ એવો છે કે, તું શિશોદિયાવંશમાં ઉત્પન્ન થયો છે તેથી શિશોદિયાવંશ લાગે અને તેની હલકાઈ થાય એવાં કૃત્ય ન કર. તદ્દત્ત અત્ર પશુ આનન્દધનશુનો પણ એવો અભિપ્રાય છે કે ગચ્છના ભેદોથી કલેશ કરીને અને પ્રમાદી બનીને જે સાધુઓ તત્ત્વની વાતો કરે છે તે ગચ્છને શોભાવી શકતા નથી, તેમજ આત્માનું હિત કરી શકતા નથી અને તેઓ મોહના તાપે થાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે, તેઓએ સૂત્રવિરૂદ્ધ કંઈ કહ્યું નથી. શ્રી અનન્તનાથના સ્તવનમાંજ તેઓ કથે છે કે:—

પાપ નહિ કોઈ ઉત્સુત્ર માપણ જિસો, ધર્મ નહિ કોઈ જગસૂત્ર સરીલ્લો.

સૂત્ર અનુસાર જે ભવિક કિરિયા કરે, તેહનો શુદ્ધ ચારિત્ર પરલો ॥ ધાર૦ ॥

પિસ્તાલીશ આગમો એ સૂત્ર ગણાય છે. સૂત્રોના અનુસારે સુવિહિત પૂર્વાચાર્યોએ નિર્ધુક્તિ-વૃત્તિ-ભાષ્ય-ચૂર્ણી વગેરે કરી હોય છે તે પણ સૂત્રરૂપ ગણાય છે. તેમજ સૂત્રોના અનુસારે રચાયલા પ્રામાણિક ગ્રન્થો-પ્રકરણો વગેરેનો પણ સૂત્રમાં અન્તર્ભાવ થાય છે. સૂત્રોથી વિરૂદ્ધ ભાષણ કરવું તે ઉત્સૂત્ર ગણાય છે. “ઉત્સૂત્ર ભાષણ સમાન કોઈ જગત્માં મહાન્ પાપ નથી.” શ્રી વીરપ્રભુથી ઉતરી આવેલાં એવાં સૂત્રો સરખો કોઈ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ મહાન્ ધર્મ નથી. આ કલિયુગમાં શ્રી વીરપ્રભુના આગમોનો આધાર છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનશુ કથે છે કે, સમ્પ્રતિવિદ્યમાન સૂત્રોસમાન અન્ય કોઈ શ્રુત ધર્મ નથી. પિસ્તાલીશ આગમોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—

૧ આચારાંગ ૨ સુયડાંગ ૩ ઠાળાંગ ૪ સમવાયાંગ ૫ ભગવતી ૬ જ્ઞાતાધર્મ-કથા ૭ ઉપાસકદર્શાંગ ૮ અંતગઢદર્શાંગ ૯ અનુત્તરોવવાહ દર્શાંગ ૧૦ પ્રશ્ન વ્યાકરણ ૧૧ વિપાક ૧૨ અગીઆર અંગ તથા ૧૨ દષ્ટિવાદ અંગ, કે જેમાં ચત્વર પૂર્વો હતા તેનો હાલ વિચ્છેદ થયો છે, તથા ૧૩ ઉવ્વવાહ ૧૪ રાયપસેળી ૧૫ જીવાભિગમ ૧૬ પલ્લવળા ૧૭ જંબુદ્વીપપન્નતિ ૧૮ ચંદપન્નતિ ૧૯ સુરપન્નતિ ૨૦ કપ્પીઆ ૨૧ કપ્પવિહંસિયા ૨૨ પુષ્પિયા ૨૩ પુષ્પજુલીઆ ૨૪ વન્હિદિશા ૨૫ બાર ઉપાંગ જાણવા, અને ૨૬ વ્યવહાર સૂત્ર ૨૭ વૃહક્લપ ૨૮ દશાશ્રુત સ્કંધ ૨૯ નિશીથ ૩૦ મહાનિશીથ ૩૧ જીતકલ્પ ૩૨ છ છેદ પ્રંથ, તથા ૩૩ ચૌસરણ ૩૪ સંથારા પયજ્જો ૩૫ તંદુલ વેયાલ્લોથા ૩૬ ચંદાવિજય ૩૭ ગણિવિજ્ઞા ૩૮ દેવિંદધુઓ ૩૯ વીરથુઓ ૪૦ ગચ્છાચાર ૪૧ જોતિકરંદ ૪૨ આરપલ્લક્ષણ. ૪૩ દશ પયજ્જાનાં નામ તથા ૪૪ આવશ્યક ૪૫ દશ વૈકાલિક ૪૬ ઉત્તરાષ્ટ્રયન ૪૭ ઓષનિર્ધુક્તિ ૪૮ ચાર મૂલસૂત્ર તથા ૪૯ નંદિ ૫૦ અનુયોગદ્વાર

(૨૦૫)

૧ પીસ્ટાલીસ આગમ. ૨ મૂલસૂત્ર તથા ૩ નિર્યુક્તિ ૩ માળ્ય ૪ ચૂર્ણિ ૫ ટીકા
૬ પંચાંગી જાણવી.

હાલ જે આગમો રહ્યાં છે તેના અનુસારે અને અવિરૂદ્ધપણે ઉપદેશ દેનાર પુરૂષ અલ્પકાલમાં મુક્ત થાય છે. શ્રીમદ્દના હાલોહાલમાં અને નસોનસમાં અને રૂંચે રૂંચે જૈનાગમોની શ્રદ્ધા-માન્યતાનો ચોલમજીક રંગ લાગ્યો હતો. સૂત્રોના અનુસારે ચારિત્ર ન પાળી શકનારાઓ પણુ જે સૂત્રોના અને ગ્રન્થોના આધારે દેશના દે છે તે તે આરાધક કથાય છે.

શંકાવાદી—આનન્દઘનજીએ, ખીન્ત અને ચોથા ભગવાનના સ્તવનમાં આગમોના આધારે ચારિત્ર કોઈ પાળી શકતું નથી, તેમજ આગમોમાં કોઈની ગુરૂગમ નથી એમ જણાવ્યું છે અને શ્રીનમિનાથના સ્તવનમાં સુગુરૂ નથી એમ જણાવ્યું છે તેથી એમ લાગે છે કે, હાલ કોઈ આગમોના આધારે ચારિત્ર પાળતું હોય તેમ જણાવતું નથી, તેમજ તેમને કોઈ સૂત્રના અનુસારે સુગુરૂ જણાયા નહિ, તો પછી આકાલમાં ચારિત્ર પાળનાર કોણુ હોઈ શકે? તેમજ કોણુ સુગુરૂ હોય?

સુગુરૂ—શંકાવાદિન! શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીનાં સ્તવનોનો અર્થ, ગુરૂ-કૂલયાસમાં રહીને જેણુ-ગુરૂગમપૂર્વક ધાર્યો છે તેવાઓને તો તેમનાં વચનોમાં વિરોધ જણાતો નથી. તેઓશ્રીએ શ્રી અજિતનાથના સ્તવનમાં પ્રભુનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે તે નીચે મુજબ.

અજિતનાથસ્તવન ॥

પન્થહો નિહાલું રે બીજા જિન તળોરે, અજિત અજિત ગુણધામ;
જેં તેં જીત્યારે તેણે હું જીતીયોરે, પુરુષ કિશ્યું મુજનામ. પન્થહો ૦ ૧
ચરમ નયણ કરી મારગ જોવતાં રે, મૂલ્યો સયલ સંસાર;
જેણે નયણે કરી મારગ જોહુરે, નયણ તે દિવ્ય વિચાર. પન્થહો ૦ ૨
પુરુષ પરંપર અનુભવ જોવતાં રે, અન્ધોઅન્ધ પુલ્હાય;
વસ્તુ વિચારે રે જો આગમે કરી રે, ચરણ ધરણ નહિ ઠાય. પન્થહો ૦ ૩
તર્ક વિચારે રે વાદ પરંપરારે, પાર ન પહોંચે કોય;
અભિમતે વસ્તુ વસ્તુ ગતે કહે રે, તે વિરલા જગજોય. પન્થહો ૦ ૪
વસ્તુ વિચારે રે દિવ્ય નયન તળો રે, વિરહ પડ્યો નિરધાર;
તરતમ જોગેરે તરતમ વાસના રે, વાસિત વોધ આધાર. પન્થહો ૦ ૫
કાલ લલિધ લહી પન્થ નીહાલું રે, ૬ આશા અવિલંબ;
૬ જન જીવે રે જિનજી જાણજો રે, આનન્દઘન મત અંબ. પન્થહો ૦ ૬

(૨૦૬)

આ સ્તવનની ત્રીજી ગાથામાં તને શંકા પડી છે. તે એ છે કે, “પુરૂષપરંપરાએ જે માર્ગ જેવામાં આવે છે તેો આંધળાની પાછળ અન્ધ ગમન કરતો માલુમ પડે છે. આગમોના આધારે જે મોક્ષ માર્ગનો વિચાર કરવામાં આવે છે તેો પગ મૂકવાનું ઠેકાણું નથી વા ચારિત્ર ધારણ કરવાનું ઠેકાણું નથી.” શંકાવાદિન! આવો અર્થ કરીને તું મનમાં એમ નિશ્ચય કરે છે કે, હાલ આગમોના આધારે ચારિત્ર ધારણ કરી શકાતું નથી! આવી તારી શંકા ખરેખર આગમોથી વિરૂદ્ધ છે અને તે અયોગ્ય છે. શ્રીમદ્ના આશયને ધરાવતર નહિ જાણવાથી તને એ શંકા થઈ છે. શ્રીમદ્ તો એમ કહે છે કે, આગમો અને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવે પૂર્વાચાર્યોથી ચાલતી આવેલી ચારિત્રમાર્ગની પરંપરા એ બેથકી મોક્ષમાર્ગ છે. જે બેમાંથી એક-આગમોને ન માનવામાં આવે તો એકલી પરંપરાએ શું થાય? તે સંબંધી ધોતે શ્રીમુખે કહે છે કે “પુરૂષ પરંપર અનુભવ જોવતાં રે અંબોઅંબ પુલાય.” જે પુરૂષ પરંપરાના એકલા અનુભવે દેખીએ તો અન્ધ ને અંધ દોરે તેવું દેખાય છે. અને જિત કલ્પો-જિત વ્યવહાર પરંપરાને છોડી એકલા આગમે મોક્ષ-માર્ગને દેખીએ તો ચારિત્ર ધારણ કરવાનું ઠેકાણું નથી. સારાંશ કે શુરૂપરંપરા-જિતકલ્પ વ્યવહાર અને આગમોવડે મોક્ષમાર્ગભૂત એવા ચારિત્રની આરાધના કરી શકાય. જે આ પ્રમાણે અર્થ ન માનવામાં આવે તો, ભગવતીસૂત્ર અને કલ્પસૂત્ર વગેરે સૂત્રોમાં જણાવ્યું છે કે “શ્રીવીરતું શાસન એકવીશ હજાર વર્ષપર્યન્ત. સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક અને શ્રાવિકાથી ચાલશે” એમાં વિરોધ આવે અને નિયમતો એવો છે કે, સૂત્રો-અન્યો-પરંપરા-અને વિદ્યમાનગીતાર્યો એ સર્વના અભિપ્રાયથી અવિરૂદ્ધ એવું વચન આગમોના જ્ઞાતાઓ વદે. શ્રીમદ્ તો આગમોના પૂર્ણ શ્રદ્ધાલુ હતા અને તેથી તે સૂત્ર અને પરંપરા વિરૂદ્ધ બોલેજ કેમ? એમણે સૂત્રોને તો માન્ય કર્યાં છે તેથી તેમના હૃદયનો આશયતો એવો ધ્વનિ પ્રગટ કરે છે કે, એકાન્ત આગમ વા એકાન્ત પરંપરાથી ચારિત્રરૂપ મોક્ષપન્થ આલી શકે નહિ. અનેકાન્તપણે એટલે આગમો અને સુવિહિત પરંપરાએ જ ચારિત્રરૂપ મોક્ષપન્થની સિદ્ધિ થાય છે; અને એજ વાતને તેઓ “તરતમ યોગે રે તરતમ વાસના રે, વાસિત્ત બોધ આધાર” એ વાક્યથી જણાવે છે. તરતમયોગે વાસિત્તબોધ આધારે-તરતમયોગે હાલ ચારિત્ર પામી શકાય છે તેમજ પાળી શકાય છે. હાલ તેનો આધાર છે એમ જણાવે છે. હાલના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ અને ભાવ-પ્રમાણે સાધુપણું છે, ચારિત્ર છે. હાલ બકુશ-અને કુશીલ એવા બે પ્રકારના ચારિત્રીયા વર્તે છે અને તે ભગવતી સૂત્રના આધારે એક-

(૨૦૭)

વીશ હબ્દર વર્ષપર્યન્ત વર્તશે; તેથી હાલ આગમો અને પરંપરા એ બે વડે તરતમ થોગે ચારિત્ર છે અને સાધુઓ છે અને તેવડે મોક્ષનો પન્થ વહે છે. આ પ્રમાણે અર્થ કરતાં કોઈ જાતનો વિરોધ રહેતો નથી અને તેવો અર્થ તેમના હૃદયનો છે, એમ અને તેમની વાણીવડે સિદ્ધ કરીએ છીએ. હવે ચોથા અભિનન્દનના સ્તવનથી આગમવાદમાં શુદ્ધગમ કોઈની નથી તે વાતનું સમાધાન કરવા, સ્તવન લખવામાં આવે છે.

અભિનન્દનજિનસ્તવન ॥

અભિનન્દન જિન દર્શન તરસીયે, દરશન દુર્લભ દેવ, મતમત મેદે રે જો જહ પુછીણ, સહુ થાપે અહમેવ.	અભિનન્દન૦ ૧
સામાન્યેકરી દરિશણ દોહેલું, નિરણય સકલ વિશેષ, મદમં ઘેર્યો રે આંધો કેમ કરે, રવિશસિ રૂપ વિલેખ.	અભિનન્દન૦ ૨
હેતુ વિવાદે હો ચિત ધરી જોહ્યે, અતિ દુરગમ નયવાદ, આગમવાદે હો ગુરુગમકો નહી, ણ શબલો વિષવાદ.	અભિનન્દન૦ ૩
ઘાતિ હુંગર આઢા અતિ ઘણા, તુજ દરિશણ જગનાય, ઘોટાઈ કરી મારગ સંચલું, સેંગૂ કોહ ન સાથ.	અભિનન્દન૦ ૪
દરશણ દરશણ રટતો જો ફરું, તો રણ રોક્ષ સમાન, જેહને પીપાસા હો અમૃત પાનની, કિમ માજે વિષપાન.	અભિનન્દન૦ ૫
તરસ ન આવે હો મરણજીવનતણો, સીજે જો દરિશણ કાજ, દરિશણ દુર્લભ સુલભ કૃપાયકી, આનન્દઘન મહારાજ.	અભિનન્દન૦ ૬

શ્રીમદ્ આનન્દઘનશ્રીએ અભિનન્દન પ્રભુના સ્તવનમાં દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના સંબંધી સામાન્ય રીતે વિચારો જણાવ્યા છે. પોતાના જ સમ્યક્ત્વ સંબંધી વિચારો દર્શાવવામાં આવે છે અને કોઈ વખત સામાન્ય જનસમાજના હૃદયની શંકાઓને અગ્રસ્થાન આપીને, પ્રભુની સ્તવનારૂપે વિચારો દર્શાવવામાં આવે છે. આમાં “હેતુ વિવાદે હો ચિત્ત ધરી જોહ્યે, અતિ દુર્ગમ નયવાદ। આગમવાદે હો ગુરુગમકો નહિ, ણ સબલો વિષવાદ.” શંકાવાદીને કહેવાનો માર્ગ મળે છે કે, “હેતુવિવાદે બે ચિત્તમાં વિચાર કરીએ છીએ તો અતિ દુર્ગમ એવો નયવાદ છે અને આગમવાદમાં તો શુદ્ધગમ નથી; એ સખળ વિષવાદ છે. કહેવાનો તાત્પર્યાર્થ એ છે કે, આગમવાદ અર્થાત્ સિદ્ધાન્તવાદમાં કોઈને શુદ્ધગમ નથી; તેથી એમ સિદ્ધ કરે છે કે શુદ્ધગમ વિના તે વખતમાં સિદ્ધાન્તોના અર્થ કરનારા હતા, તો આજકાલની તો શી વાત કરવી?” શંકાવાદીની શંકાનું સમાધાન નીચેપ્રમાણે કરવામાં આવે છે.

(૨૦૮)

“ આગમવાદે હો ગુરુગમ કો નહીં ” એ વચન કોઈ કોઈ બાબતોની અપેક્ષાએ અવબોધવું. અથવા શંકાશીલ મનુષ્યોના મનમાં દર્શનસંબન્ધી આગમોના આધારે નિર્ણય કરવામાં આગમ વાદે હો ગુરુગમ કો નહીં એવો વિચાર આવે છે અને તેથી તેઓને એ સમજાવવા લાગે છે. અથવા આગમોના પરિપૂર્ણ-પરંપરા શૈલીએ-ગુરુગમ પ્રવાહે-પરિપૂર્ણ અર્થ કરનાર ગુરુની પરિપૂર્ણ ગુરુગમ હાલ જોઈએ તે પ્રમાણમાં જોવામાં આવતી નથી. તરતમ ભેદે આગમવાદમાં ગુરુગમવાળા ગુરુઓ મળી શકે પણ ગણુધરોની પેઠે પરિપૂર્ણ ગુરુગમવાળા ગુરુઓ તો આ કાલમાં મળી શકતા નથી, તેથી ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છોની-આગમોમાં કથેલાં અમુક તત્ત્વો બાબતે-ભિન્ન ભિન્ન માન્યતા ઉભી થયેલી છે. આગમોમાં પરસ્પર કોઈ કોઈ બાબતોમાં વિરોધ પાઠો આવે છે તેથી તેનો પરિહાર કરવા માટે પૂર્વના ગણુધરો અને તેમના શિષ્યોની પેઠે-પૂર્વધારી ગુરુઓની ગમ જોવી, હાલના કાલના ગુરુઓમાં ગમ નથી, તેથી-પૂર્વધરોના અભાવે જોઈએ તેટલી પરિપૂર્ણ શંકા ટાળે એવા ગુરુઓની ગુરુગમ ન હોવાથી-ખેદ થાય છે; એમ એમના કહેવાનો આશય લાગે છે. આ પ્રમાણે તેમના આશય પ્રમાણે પૂર્વધરોની પેઠે હાલ આગમવાદમાં પરિપૂર્ણ ગુરુગમવાળો કોઈ ગુરુ નથી, પણ પૂર્વધરોની અપેક્ષાએ ન્યૂન એવા તરતમ યોગે-પરંપરાએ ગુરુગમને ધારણ કરનારા ગુરુઓની ગુરુગમતા તેમના વખતમાં હતી, તે તો સહેજે સિદ્ધ થાય છે. ગણુધરો અને પૂર્વધરોના ગુરુગમપણાનો હાલ વિરહ છે તેથી કેટલીક બાબતોમાં શંકાતું જોઈએ તે પ્રમાણે સમાધાન થતું નથી, તેથી સત્ય જ્ઞાનિ ગમ્યં વગેરે વાક્યો આચાર્યો કથે છે, અને તેથી પોતાનો તેમણે તે બાબતમાં ખેદ દર્શાવ્યો છે. શ્રીમદ્ના સમયમાં અને આ સમયમાં આગમવાદમાં તરતમયોગે ગુરુગમતા છે. ગણુધરોની પેઠે પરિપૂર્ણ ગુરુગમતા નથી એવું અવબોધ્યાથી શંકાનો પરિહાર થાય છે અને તેથી શ્રીમદ્ને આગમોના વાદમાં તરતમયોગે ગુરુગમતા હતી અને તે વખતના મહા ગીતાચોને પણ તરતમયોગે ગુરુગમતા હતી એમ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણે યથામતિ કથી શકાય છે; તેનો ખરો નિર્ણય તો કેવલી જાણે. તે સંબન્ધી વિશેષ અજ્ઞાનું પાડી શકાય એવું ભવિષ્યમાં જાણશે તો દ્વિતીયાવૃત્તિમાં જાણાવવામાં આવશે. વિશેષ ખુલાસો ગીતાચોને પુછી કરવો.

શંકાવાદી—હે સદ્ગુરો ! આપે સ્તવનની કડીઓના અર્થ કથીને મારા હૃદયતું સમ્યક્સમાધાન કર્યું છે; પરંતુ એકવીસમા નમિનાથના સ્તવનમાં—

(૨૦૯)

“ શ્રુત અનુસાર વિચારી બોલું, સુગુરુ તથા વિધિ ન મિલે રે,
કિરિયા કરી નવિ સાધી શકીયે, ૫ વિષવાદ ચિત્ત સઘલે રે.” ૫૬૦ ॥૧૦॥

શ્રીમદે શ્રુતના અનુસારે—તેવા પ્રકારના સુગુરુ મળતા નથી એવું જણાવ્યું છે, તેમજ શ્રુતના અનુસારે ક્રિયા કરીને મોક્ષમાર્ગ સાધી શકાતો નથી તેમ જણાવ્યું છે; તેથી એમ લાગે છે કે તેમને કોઈ સુગુરુ દેખ્યા ન હોવા જોઈએ, અને શ્રુતાનુસારે ક્રિયાવડે મોક્ષમાર્ગની સાધના સાધી શકાતી ન હોય એવો તેમણે નિશ્ચય કર્યો હોય તેમ લાગે છે, માટે તે સંબંધી શંકાનો પરિહાર કરશો.

સુગુરુ—શિષ્ય ! ગુરૂજીવવાસમાં રહીને જેણે સિદ્ધાન્તોનો અને અધ્યાત્મ ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કર્યો છે એવા મહાજ્ઞાનીઓજ, શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના આશયો કે જે વસ્તુતઃ સિદ્ધાન્તોથી અવિરોધી છે; તેને જાણવા સમર્થ થાય છે. શ્રીમદ્ આ ગાથાની પૂર્વની-આઠમી ગાથામાં; જે સિદ્ધાન્ત દર્શાવે છે તે જો જાણવામાં આવે તો, તે શ્રુત અનુસારે જે બોલ્યા છે તેનો ભાવાર્થ અવળોધી શકાય, તે માટે આઠમી ગાથા અત્ર લખવામાં આવે છે.

ચૂળી માધ્ય સૂત્ર નિર્ચુક્તિ, વૃત્તિ પરંપર અનુમવ રે ॥

સમય પુરુષનાં અંગ કહ્યાં ૫, જે છેદે તે દુરમભ્ય રે. ૫૬૦ ॥ ૮ ॥

સિદ્ધાન્તરૂપ પુરુષનાં છ અંગ છે. પૂર્વધરકૃત છૂટક પદની આખ્યાને ચૂળી કહે છે. સૂત્રોક્તાર્થને ભાષ્ય કહે છે. ગણધરાદિકૃત સૂત્ર કહેવાય છે. ભદ્રબાહુ સ્વામી આદિ પૂર્વધરોએ સૂત્રોપર નિર્ચુક્તિ કરેલી છે. સૂત્રો ઉપર વિશેષ અર્થવાળી વૃત્તિ વા ટીકા અવળોધવી, અને ગુરુઓની પરંપરાએ આવેલો એવો અનુભવ, એ છ અંગોમાંથી કોઈપણ અંગનું જે છેદન કરે છે તે દુર્ભવ્ય જાણવો; આમ કથનારા શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ પોતાની પૂર્ણ શ્રદ્ધાનો ખ્યાલ આપ્યો છે. સૂત્રની ટીકા ન માને તો તે દુર્ભવ્ય. સૂત્રોપર ગુરુપરંપરાએ ચાલતો આવેલો જે અનુભવ તેને પણ જે છેદે તે દુર્ભવ્ય, ઇત્યાદિ કથનારા શ્રીમદ્ને શ્રુતના અનુસારે તે કાલમાં સુગુરુ ન દેખાય ! એ તો આકાશ કુસુમવત અસત્ય અવળોધવું. શ્રીમદ્ને કથવાનો અભિપ્રાય એવો છે કે, સિદ્ધાન્તોના અનુસારે વિચારી જોતાં-પૂર્વના જેવા સુગુરુઓ દેખાતા નથી; કારણ કે તેવાં સંઘયણુ હાલ નથી, તેમ જ પડતો કાલ છે. હાલ તો યકુશ અને કુશીલ એ જે પ્રકારના નિર્ગ્રન્થ ગુરુઓ વર્તે છે અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવાદિકની અપેક્ષાએ-તરતમયોગે ગુરુઓ ગણાય છે.

ભ. વિ. ૨૧૦

(૨૧૦)

પૂર્વના જેવા અધુના-તથાવિધ સુગુરુઓની ભેગવાઈ મળતી નથી, પણ વર્તમાન દ્રવ્યાદિક અપેક્ષાએ બકુશ અને કુશીલ નિર્ઞન્ય સુગુરુઓની-તરતમયોગે ભેગવાઈ મળે છે. પૂર્વધર આદિ સુગુરુઓના અભાવે ભેદ્યે તેવી રીતે આગમોના આધારે શંકાઓનું સમાધાન થતું નથી તેના ખેદ તેમણે દર્શાવ્યો છે, પણ વર્તમાન કાલમાં તરતમયોગે બકુશ અને કુશીલ નિર્ઞન્યો વર્તે છે અને તે સુગુરુઓ ગણાય છે તેનો તેમણે નિષેધ કર્યો નથી. કારણકે વર્તમાનમાં વિદ્યમાન એવા બકુશ અને કુશીલ નિર્ઞન્ય એ એ પ્રકારે સુગુરુઓનું પ્રતિપાદન આગમોમાં તેમજ ચૂર્ણી-ટીકા-ભાષ્ય વગેરેમાં કર્યું છે; અને પંચાંગીને જે ઉચ્છેદે તે તો દુર્ભવ્ય છે એમ શ્રીમુખે-સ્વયં જણાવે છે, તેથી “શ્રુત અનુસાર વિચારી બોલું, સુગુરુ તથાવિધિ ન મિલે રે” એ વાક્યનો એવો અર્થ ગ્રહણ કરવો કે, શ્રુતના અનુસારે તેવા પ્રકારના-કે જે પૂર્વકાલમાં હતા તેવા સુગુરુઓની હાલ ભેગવાઈ મળતી નથી, પણ વર્તમાનકાલમાં તરતમયોગે ભગવતીસૂત્ર વગેરેના પાઠ પ્રમાણે બકુશ અને કુશીલ નિર્ઞન્યોની-તરતમયોગે સુગુરુપણાની ભેગવાઈ મળે છે. અઢારમા સૈકામાં વિદ્યમાન સાધુઓમાં તે કાલ-ક્ષેત્રની અને બકુશ-કુશીલ નિર્ઞન્યની અપેક્ષાએ, સુગુરુત્વ હતું અને તતકાલાનુસારે સુગુરુત્વયોગ હતો; એમ શાસ્ત્રોના આધારે અને શ્રીમદ્દના વચનાનુસારે પણ સિદ્ધ કરે છે.

શ્રુતઅનુસાર વિચારીને ભેતાં, વા વિચારીને બોલું છું તો, તથાવિધ (જેવા શાસ્ત્રોમાં કથ્યા છે તેવા) ગુરુની ભેગવાઈ મળતી નથી અને (જેવીરીતે ભેદ્યે તેવીરીતે) આગમોના આધાર વીનાની ક્રિયાવડે મોક્ષમાર્ગ આરાધી શકાતો નથી. એમ સઘળે એટલે સર્વત્ર સુગુરુની ભેગવાઈ સર્વને મળતી નથી, તેથી સઘળાઓને ખેદ રહે છે; એમ પણ અપેક્ષાએ ભાવાર્થ આકર્ષી શકાય.

શ્રીમદ્દ આનન્દઘનજી પોતાની જે દશા વર્તે છે તેમાં અધિકતા કરાવનારા એવા ગુરુનો પોતાને ભેગ મળતો નથી એમ કથી ચિત્તમાં ખેદ દર્શાવે છે. તેમને સિદ્ધાન્તોનો બોધ ઘણો હતો, તેમ જ અધ્યાત્મ-જ્ઞાનમાં તથા દ્રવ્યાનુયોગમાં ઘણા ઉંડા ઉતરી ગયા હતા, તેથી તેમને અપૂર્વ અપૂર્વ અભિનવ શ્રુતજ્ઞાન અને અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં અભિનવ અનુભવ આપીને, આગળ ચઢાવે એવા-તથાવિધ ગુરુની ભેગવાઈ મળી નથી; એમ ઉપર્યુક્ત ચરણનો અર્થ અવબોધવો. તેમની જ્ઞાનદશા અને અનુભવદશાના કરતાં આગળની દશા પ્રાપ્ત કરાવનાર ગુરુ તેમને મળ્યા નથી; એટલું માત્ર ઉપરોક્ત વાક્યમાંથી હાઈ નીકળે છે, પરન્તુ તેમના કરતાં તરતમયોગે ભિન્ન ક્ષયોપશમચારિત્ર ધારણુ કરનારા બકુશ

(૨૧૧)

અને કુશીલ નિર્ગ્નથ સાધુઓની ભેગવાઈ તો હતી, એટલે તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, તેમણે પોતે જે જ્ઞાન ધ્યાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું તેનાથી અધિક જ્ઞાન ધ્યાન સમાધિમાં આગળ ચઢાવનાર ગુરૂની ભેગવાઈ હતી નહિ, પરંતુ તેમના કરતાં ભિન્ન ક્ષયોપશમચારિત્રવાળા સાધુઓ તો તે કાલમાં હતા; અને એ બાબતનો તો તેમના કોઈપણ વચનથી નિષેધ થતો નથી. એ ઉપરથી સાર એટલો નીકળે છે કે, તે વખતમાં આનન્દઘનજીએ જૈનાગમોના અનુસારે—બકુશ કુશીલ અને નિર્ગ્નથરૂપ ગુરૂઓ તો દેખ્યા હતા, પણ પોતાની જે દશા હતી તે દશામાં આગળ ચઢાવે એવા ગુરૂની શ્રુતના અનુસારે ભેગવાઈ, તેમને—આગળની અનુભવદશામાં પ્રવેશ કરવા માટે—મળી નહિ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય વગેરેમાં બકુશ કુશીલ નિર્ગ્નથની અપેક્ષાએ ગુરૂપણું હતું અને તે તો તેમને મળ્યા હતા, પરંતુ પોતાને ધ્યાનસમાધિનો જે અનુભવ થયો હતો તેમાં આગળ ચઢાવે એવા ગુરૂનો ભેગ ‘મને મળતો નથી’ એમ તેમણે ગાયું છે. સાધુઓ અને સાધ્વીઓ વિના જૈનશાસન હોતું નથી. તે કાલમાં પોતાની આગળની દશાનો અભિનવ અનુભવ આપે એવા ગુરૂ મને મળતા નથી અને મારાથી ચારિત્રની પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયા શ્રુતજ્ઞાનાનુસારે યથાયોગ્ય કરી શકાતી નથી, તેથી મારા સઘળા મનમાં એટલે ચિત્તના આણુઆણુમાં, અર્થાત્ ચિત્તના સઘળા ભાગમાં ઘણાજ ખેદ થાય છે, એમ આનન્દઘનજીએ સૂચવ્યું છે; આ પ્રમાણે તેમના હૃદયનું અને તેમના પદોનું ધ્યાન ધરતાં પિસ્તાલીશ આગમ, પંચાંગી અને પરંપરાથી અવિરૂદ્ધ તથા પ્રાયઃ તેમના હૃદયના આશયથી અવિરૂદ્ધ એવો ઉપર્યુક્ત અર્થ અમારા હૃદયમાં રુકુ્યો છે તે લખ્યો છે. વિશેષ તો ગીતાર્થ મુનિવરો—આચાર્યો અને ઉપાધ્યાયો વગેરે બહુશ્રુત કથે તે ખરૂં.

શ્રીમદ્નાં વચનોમાં બીજા-ચોથા અને એકવીશમા સ્તવનની કડીઓમાં જે શંકાવાદીએ વિરોધ દર્શાવ્યો હતો તે ઉપર્યુક્ત વચનોથી દૂર કર્યો. ગુરૂની પરંપરા અને આગમોમાં મધ્યસ્થભાવ ધારણ કરીને સત્યાર્થે ઝડણુ કરવા તત્પર થવું. અનેકાન્ત નયવાદશૈલીએ પૂર્વો અને આગમોનો લોપ થતાં હાલ જે આગમો રહ્યાં છે તે સંખન્ધી વિચાર કરી સત્ય તત્ત્વ ઝડણુ કરવા પ્રયત્ન કરવો. આગમોમાં પરસ્પર જ્યાં વિરોધ દેખાય ત્યાં જ્ઞાનીના વચનાનુસારે સમાધાન પ્રાપ્ત કરવા લક્ષ્ય દેવું, પણ નારિતકતા લાવવી નહિ. અગીયાર અંગોના ઘણા પાઠો વિચ્છેદ થઈ ગયા છે, અને જે છે તે અમૃતના કુંડ છે. અમૃતસાગરમાંથી અમૃતની પ્રાપ્તિ કરીને રોગ ટાળી શકાય, તેમ અમૃતના કુંડમાંથી અમૃત અહીંને સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, માટે શ્રી વીરપ્રભુની વાણીને

(૨૧૨)

વીરની પેઠે ભક્તિથી પૂજવી, માનવી અને વીરપ્રભુનાં વચનો ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા ધારણ કરવી. શ્રી આનન્દધનજી મહારાજને આગમની પૂર્ણ શ્રદ્ધા-માન્યતા હતી, તેમજ ગચ્છની માન્યતા હતી; એમ પ્રસંગોપાત્ત સિદ્ધ કર્યું.

શ્રીમદ્-‘ક્રિયા કરી નવિ સાધી રાકીએ’ એ વચન બોલીને એમ જ્ઞાપન કરે છે, કે તથાવિધ શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા કરી શકાતી નથી અને શાસ્ત્રોક્ત કર્યાવિના ચારિત્ર સાધી શકાતુ નથી. તેઓશ્રી વ્યવહાર-પ્રતિક્રમણ પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયાઓ શાસ્ત્રોના કથન પ્રમાણે યથાતથ્ય જેવી જોઈએ તેવી રીતે ન કરી શકતા હોય એવું લાગે છે. વા સાંભળવાપ્રમાણે વ્યવહાર પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયાઓ પહેલાં વા વનમાં વિહાર કર્યા બાદ તેમનાથી આગમોમાં કહ્યાપ્રમાણે ન કરાતી હોય! તેનો ખેદ દર્શાવ્યો હોય એમ લાગે છે; ગમે તેમ હોય તોપણ તે પોતાની વાસ્તવિકદશા વર્ણવીને સંવેગપાક્ષિકભાવધારક બનીને સત્યો-પદેશતાવડે આરાધકપણાને આગળ કરીને મુક્તિમાર્ગમાં અડગ રહી પ્રવૃત્તિ કરે છે.

તેઓશ્રી સંવેગપક્ષી હતા. સંવેગપક્ષીનાં જે લક્ષણો જોઈએ તે સંવેગપક્ષી. તેમનામાં હતાં, એમ સંવેગપક્ષીનાં લક્ષણુ આગમોના આધારે અવલોકતાં દેખાય છે. કહ્યું છે કે,

સાવજ્જોગ વિરમણાઓ, સન્વુત્તમો જહ ધમ્મો ।

બીઓ સાવગધમ્મો, તદ્દઓ સંવિગ્ગપલ્લપહો ॥ ૧ ॥

(ઉપદેશ રત્નાકર)

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી સંવેગપક્ષી સાધુ સંબન્ધે કથે છે કે.

તેહવા ગુણ ધરવા અળધીરા, જોપણ સૂધું માલી ।

જિનજ્ઞાસન શોભાવે તેપણ, સુધાસંવેગ પાલી ॥ ધન્ય૦ ॥ ૮ ॥

જે મુનિરાજ, સાધુઓના પૂર્વોક્ત ગુણુ ધારવાને અસમર્થ હોય, તોપણ-જે શુદ્ધ પ્રહ્લક હોય અને દેશના પ્રમુખ ગુણોએ જિનજ્ઞા-સનને શોભાવે છે તે, શુદ્ધ સંવેગપક્ષિક અવબોધવા. યત:

સંવિગ્ગપલ્લિચણં, લલ્લખમેયં સમાસબઓ મળિયં ॥

ઓસન્નચરણકરણાવિ, જેણ કમ્મં વિસોહંતિ ॥ ૧ ॥

સુદ્ધં સુસાહુધમ્મં, કહેદ્ મિંદદ્ ય નિયયમાયારં ॥

સુતવસ્સિયાણપુરઓ, હોદ્ ડ સન્વોમરાયણિઓ ॥ ૨ ॥

(ઉપદેશમાલા)

સદ્દહ્વણા અનુમોદનકારણ, ગુણથી સંયમકિરિયા ॥

વ્યવહારે રહિયા તે ફરશે, જે નિશ્ચયનયદરિયા ॥ ધન્ય૦ ॥ ૯ ॥

(૨૧૩)

તત્ત્વની શ્રદ્ધા અને ગુણુવંતની પ્રશંસા કરવી-ઇત્યાદિક સંયમની ક્રિયા છે તે, સંવેગપક્ષમાં રહેલાઓને હોય છે. કરે, કરાવે અને અનુભોદે તે સર્વને સરખું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. સંવેગપક્ષીઓ શુદ્ધ ઉપદેશ આપે છે અને ચારિત્રક્રિયાઓ કરનારા સાધુઓની અનુભોદના કરે છે, તેથી તેમણે પણ તે ક્રિયાઓ ભાવથી સ્પર્શી છે એમ સિદ્ધ ઠરે છે. અત-એવ, સંવેગપક્ષી પણ ભાવથી ક્રિયાપાત્ર ઠરે છે. ઠકં ચ ।

સદ્દહના જાણણાણુ, મોયણ કારણ ગુણા પરેસિં જે ॥

ગિથ્થયવવહારવિડ, તેસિં કિરિયા ભવે ભાવા ॥ ૧ ॥

(સમ્મતિતર્કવૃત્તૌ ॥)

દુઃકરકારથી પળ અધિકા, જ્ઞાનગુણ ઈમ તેહો ॥

ધર્મદાસગણિ વચને લહિયે, જેહને પ્રવચન નેહો ॥ ધન્ય૦ ॥ ૧૦ ॥

સુવિહિત ગચ્છક્રિયાતો ધોરી, શ્રીહરિમદ્ર કહાય ॥

પહ માવ ધરતો તે કારણ, મુજ મન તેહ સુહાય ॥ ધન્ય૦ ॥ ૧૧ ॥

(સાડાત્રણુસે ગાથાનું સ્તવન)

દુઃકરકારથી થાય એવી ધર્મની કષ્ટક્રિયાના કરનારા સાધુઓ ને અલ્પાગમના સ્વામી હોય તો શા ખપમાં આવે! અર્થાત્ ખપમાં આવે નહિ. ધર્મક્રિયાઓનું કષ્ટ થોડું કરતા હોય અર્થાત્ પ્રતિલેખન-પ્રતિક્રમણુ-વિહાર આદિ ક્રિયાઓનું જેઓને કષ્ટ અલ્પ હોય તોપણુ, જ્ઞાનગુણુ તેઓ કષ્ટક્રિયા કરનાર સાધુથી અધિક છે; એમ ધર્મદાસ-ગણિએ ઉપદેશમાલામાં કથ્યું છે. સુવિહિત ગચ્છક્રિયાના ધોરી શ્રી-હરિભદ્રસૂરિ સંવેગપક્ષની ભાવનાને ધારણુ કરતા હતા માટે મારા મનમાં તે રૂચે છે; એમ ઉપાધ્યાયજી જણાવે છે.

નાળાહિઓ વરતરં, હીળો વિહુ પવ્વયળં પમાવંતો ॥

નયદુકરં કરંતો, સુહુત્રિ અપ્પાગમો પુરિસો ॥ ૧ ॥

(ઉપદેશમાલા)

ધર્મદાસગણિને પ્રવચનપર અત્યંત સ્નેહ હતો. તે કથે છે કે “જ્ઞાની એવા સંવેગપાક્ષિકો ક્રિયા ન કરતા છતાં વા હીનક્રિયા કરતા છતાં પણુ શુદ્ધ ચારિત્રીયાઓની પ્રશંસા કરતા એવા, અને જિનશાસનની પ્રભાવના કરતા છતા જ્ઞાનગુણુ, ક્રિયા કરનારાથી અધિક કહ્યા છે.” ઉપાધ્યાય સંવેગપક્ષના ભાવને ધારણુ કરનાર હતા તેપ્રમાણુ, સંવેગ-પક્ષધારી દ્રવ્ય-વ્યવહાર પ્રતિક્રમણુઆદિ ક્રિયા કરવામાં શ્રુતના અનુસારે યથાતથ્ય પોતાનામાં અસાધકપણુ માનનાર અને ધ્યાનસમાધિમાં મગ્ન રહેનાર જ્ઞાની સાધુવેષધારી, શ્રી આનન્દધનજીને આગમો ઉપરઘણુ

(૨૧૪)

રનેહ હતો. આગમોના આધારે શુદ્ધોપદેશ દેનારા હતા-અધ્યાત્મજ્ઞાન વા દ્રવ્યાનુયોગ જ્ઞાનરૂપ નિશ્ચયનયના દરિયા હતા, તેથી તે શ્રી સંવેગપાક્ષિક ભાવધારક હતા. શ્રીમદ્ પોતે આગમોના આધારે ધર્મ-સંબન્ધી બોલતા હતા. પોતાનામાં ગુણુની ન્યૂનતા દેખતા હતા અને આગમોના આધારે શુદ્ધોપદેશ દેઈને તથા સુસાધુની પ્રશંસા કરીને, ભાવથી ચારિત્રક્રિયાને સ્પર્શીતા હતા; માટે તે સંવેગપાક્ષિક હતા એમ સિદ્ધ કરે છે. આત્માના શુદ્ધધર્મતું તેઓ ધ્યાન ધરતા હતા અને પરપરિણુતિને ટાળતા હતા, તેથી તેમની દશા ઉચ્ચ હતી એમ સિદ્ધ થાય છે. અજ્ઞાની સાધુ, ધર્મની ક્રિયાઓ કરતો છતો પણ અંધાય છે, કચ્ચું છે કે—

પરપરિણતિ પોતાની માને, વરતે આરત્તધ્યાને ॥

બન્ધ મોક્ષ કારણ ન વિછાળે, તે પહિલે ગુણઠાળે ॥

ધન્ય તે મુનિવરા રે જે ચાલે સમભાવે ॥

જે પરપરિણુતિને પોતાની માને છે અને આર્તધ્યાનમાં વર્તે છે તથા અન્ધમોક્ષતું કારણુ અવબોધતો નથી તે પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણુકાણુ છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી જેવા મહાપુરૂષ અને સિદ્ધાન્તજ્ઞાની-અધ્યાત્મજ્ઞાની-અનુભવી-ગુણુતુરાગી અને સંવેગપક્ષીની, શ્રી ઉપાધ્યાયે સ્તુતિ કરીને પોતાની સંવેગપાક્ષિક ભાવના કેવી પ્રબલ હતી તે દર્શાવી આપ્યું છે. સાધુનો વેષ હોય અને સાધુની ક્રિયા ન કરતો હોય છતાં, ઉપર્યુક્ત ગુણુવિશિષ્ટ ગુણુતુરાગી સંવેગપક્ષી હોય છે તે, અલ્પકાલમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. માયાની સજ્જતયમાં ઉપાધ્યાયજી તે સંબન્ધી જણાવે છે કે,

કુસુમપુરે ઘરજોઠને ॥ સુજો ॥ હેઠે રહ્યો સંવિમ્ન ॥ ગુજ ॥

ઝપરે તસ બીજો રહ્યો ॥ સુજો ॥ મુક્તલપણ સુગુણજ ॥ ગુજ ॥

વંમી એક નિન્દા કરે ॥ સુજો ॥ બીજો ઘરે ગુજરાગ ॥ ગુજ ॥

પહેલાના મવ દુસ્તર કહ્યા ॥ સુજો ॥ બીજાને કેવલ ત્યાગ ॥ ગુજ ॥

કુસુમપુર નગરમાં એક શેકના ઘેર એ સાધુ આવ્યા હતા. એક ક્રિયાપાત્ર દંભી હતો, તે પેલા ક્રિયા ન કરનાર સાધુની નિન્દા કરતો હતો અને બીજે ક્રિયા ન કરનારો પેલા ક્રિયા કરનારની પ્રશંસા કરતો હતો. કોઈ જ્ઞાનીને પુછતાં પેલા નિન્દા કરનાર અને ક્રિયા કરનારના દુસ્તરભવ કહ્યા અને ક્રિયાથી મોકળા પણુ ગુણુની પ્રશંસા કરનાર સાધુને ત્યાગી કહ્યો. આ ઉપરથી સમજવાતું કે સંવેગપાક્ષિકની ભાવના ધારણુ કરીને જે સાધુઓ-કે જે શ્રુતના અનુસારે યથાતથ્ય દ્રવ્યથી તથા ભાવથી ચારિત્ર પાળવાને અશક્ત છે તેઓ ખરેખર અન્ય સાધુઓના ગુણુની

(૨૧૫)

પ્રશંસા કરે છે તો, અદ્યપભવમાં મુક્તિ પામે છે અને જેઓ ક્રિયાનો દંભ ધારણુ કરી અન્ય સાધુઓની નિન્દા-કુથલીથી હેલના કરે છે તેઓ ઘણા ભવ ભમે છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી જેવા અધ્યાત્મજ્ઞાની અને આત્માના શુદ્ધધર્મમાં ડુંડા ઉતરેલા મહાસંવેગપાક્ષિકની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી ન્યૂન છે. એમના સંવેગપણાતું સદાકાલ ધ્યાન હોવ !

શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી સંવેગપાક્ષિકભાવના ધારક હતા. અઠારમા શતકમાં ઉપાધ્યાયને મહાગીતાર્થે માનવામાં અમારો ઉપાધ્યાયને અંગત અભિપ્રાય છે. તેવા વૈરાગી ત્યાગી મુનિરાજ સંવેગપક્ષભાવ. પોતાનામાં ગુણોની ન્યૂનતા દેખે છે અને અન્ય જે કોઈ ચારિત્રીયામાં ગુણો હોય તેની પ્રશંસા કરે છે. તે શતકના કેટલાક અન્ય મુનિવરો પણ ઉપાધ્યાયવત્ સંવેગપક્ષની ભાવનાને ભાવતા હતા. ઉપાધ્યાય ચારિત્ર પાળતા છતાં પોતાને માટે નીચે મુજબ લખે છે.

શ્લોક.

અવલંબેચ્છાયોગં, પૂર્ણાંચારાસહિષ્ણવશ્ચવયં ॥
 મક્ત્યા પરમમુનીનાં, સદીયપદવીમનુસરામઃ ॥ ૨૯ ॥
 સિદ્ધાંતતદંગાનાં, શાસ્ત્રાણાં યઃ સુપરિચ્ચય શક્ત્યા ॥
 પરમાલંબનમૂતો, દર્શનપક્ષોયમસ્માકં ॥ ૩૧ ॥
 વિધિકથનં વિધિરાગો, વિધિમાર્ગસ્થાપનં વિધેરિચ્છા ॥
 અવિધિનિપેધશ્ચેતિ, પ્રવચનમક્તિઃ પ્રસિદ્ધાન્તઃ ॥ ૩૨ ॥
 અધ્યાત્મમાવનોસ્વલ—ચેતોવૃત્યોચિતં હિતં કૃત્યં ॥
 પૂર્ણક્રિયામિલાષ, શ્વેતિદ્વયમાત્મશુદ્ધિકરઃ ॥ ૩૩ ॥
 દ્વયમિહશુમાનુબંધઃ શક્યારંભશ્ચશુદ્ધપક્ષશ્ચ ॥
 અહિતોવિપર્યયઃ પુન, રિત્યનુભવસંગતઃ પન્થાઃ ॥ ૩૪ ॥

(અધ્યાત્મસાર ।)

ભાવાર્થ—અમો સાધુના પૂર્ણ ચારિત્ર સંબન્ધી ક્રિયાચારોને પાળી શકનારા નથી. અમે ભક્તિવડે પરમમુનિયોની પદવીને અનુસરીએ છીએ. સિદ્ધાંતો અને તેના અંગભૂતશાસ્ત્રોનો શક્તિપ્રમાણે સારો પરિચય છે એજ પરમાલંબન ભૂત અમારો દર્શન પક્ષ છે. તેઓ પોતાને ચારિત્રપક્ષી ન જણાવતાં દર્શનપક્ષી જણાવે છે. વિધિનું કથન, વિધિપર રાગ, વિધિમાર્ગનું સ્થાપન, વિધિની ઇચ્છા અને અવિધિને

(૨૧૬)

નિષેધ, એ પ્રમાણે પ્રવચનની ભક્તિરૂપ ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધાન્ત છે. અધ્યાત્મ-ભાવનાવડે નિર્મલ થએલી ચિત્તવૃત્તિથી ઉચિત હિતકૃત્ય કરવું અને સાધુ ધર્મની પૂર્ણક્રિયાનો અભિલાષ, એ એ આત્માની શુદ્ધિ કરનાર છે. એક શક્યનો આરંભ અને ખીજો સુદ્ધપક્ષ એ એ શુભાનુબંધી છે. અને તથી ઉલટો તે અહિતકારી છે;—એ અનુભવ સંગથી પ્રાપ્ત થએલ માર્ગ છે. ઇત્યાદિ—આવા હૃદયના ઉદ્ગારોવડે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજીની સંવેગ પાક્ષિકભાવના સ્પષ્ટ ભાસે છે. શ્રી આનન્દઘ-નજીની સંવેગપાક્ષિકભાવનાના પ્રસંગે, ઉપાધ્યાયજીનું પણ સંવેગપાક્ષિકભાવપણું પ્રસંગોપાત્ત દર્શાવ્યું છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના—પરમાત્માની સેવાના ઉચ્ચ વિચારો હતા. સેવા વિના મીઠા મેવા મળતા નથી. આખી દુનિયામાં શ્રીમદ્ના સેવા જે કંઈ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે તે સેવાથીજ અવ-વિચારો. ઘોઘવું. સેવા! સેવા! એમ સર્વ કોઈ વદે છે, પણ સેવાની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ વિના પરમાત્માની ખરી સેવા કરી શકાતી નથી. ત્રીજા સંભવનાથના સ્તવનમાં અમય-અદ્વેષ-અલ્લેદ એ ત્રણ ગુણોની પ્રાપ્તિથી ખરી સેવા કરી શકાય છે એમ શ્રીમદ્ દર્શાવે છે—

મયચંચલતાહો જે પરિણામની રે, દ્વેષ અરોચકભાવ ॥

સ્વેદપ્રવૃત્તિહો કરતાં યાકીયેરે, દોષ અબોધ લલાવ ॥ સંભવ૦ ॥

આત્માના પરિણામની ચંચલતા તેજ ભય છે; તેનો ત્યાગ કરીને આત્માનો સ્થિર પરિણામ કરવો તેજ અભય છે. પરમાત્માના ગુણો-પર અચ્ચિભાવ તેજ દ્વેષ જાણવો. પ્રભુના ગુણોપર અત્યંત રૂચિ થાય છે તે અદ્વેષગુણ જાણવો. પ્રભુના ગુણોની પ્રાપ્તિ કરણાર્થ પ્રવૃત્તિ કરતાં જે યાક લાગે છે તે ખેદ જાણવો. પરમાત્માના ગુણોની પ્રાપ્તિ અર્થે પ્રયત્ન કરતાં યાકી ન જવું તે અખેદ જાણવો. આ ત્રણ ગુણોની પ્રાપ્તિવડે જે સેવા કરવામાં આવે તો, સેવક પોતાના ઇચ્છની સેવાવડે ઇચ્છિત ફલ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ભય-દ્વેષ અને ખેદને પરિહરીને જે મનુષ્યો સેવા કરે છે તેજ ખરેખરા સેવક જાણવા. ચંચલતા-અચ્ચિ અને ખેદનો જ્યાં અભાવ છે ત્યાં ખરી સેવા અવબોધવી. આવી ઉત્તમ સેવા વિના સેવક બનવું દુર્લભ છે. સેવકોમાં જે પૂર્વોક્ત ત્રણ દોષ ન હોય તો તે દેવ-ગુરૂ અને ધર્મના ખરા સેવક અવબોધવા. ઇત્યાદિ વિચારોવડે શ્રીમદ્ પોતાની આન્તરિક સેવાનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે અને જગતને ખરી સેવાના વિચારોનો લાભ આપે છે.

(૨૧૭)

શ્રીમદ્ જ્ઞાનદેવનજીના હૃદયમાં જૈનદર્શનનાં તત્ત્વો સમ્યક્ પરિણમ્યાં હતાં. દ્રવ્યાનુયોગમાં તેઓ ઉંડા ઉતર્યા હતા. જૈનદર્શનથી એકાન્તનયે અન્યદર્શનોએ માનેલા આત્મતત્ત્વમાં કેવી રીતે વિરોધ આવે છે તેનો, વીશમા શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામિના સ્તવનમાં સ્પષ્ટ અને સારો ચિતાર આપ્યો છે. સ્યાદ્દાદમંજરી-સમ્મતિતર્ક-નયચક્ર-વિશેષાવશ્યક અને તત્ત્વાર્થ વગેરે ન્યાયના અન્યોનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યાવિના આવો ચિતાર આપી શકાય નહિ. અનેક નયોની અપેક્ષાએ આત્મતત્ત્વને જાણીને આવો ઉત્તમ ચિતાર આપી શકાય તેમ છે. અન્યદર્શનો એકાન્તદષ્ટિથી જેતાં શ્રી જિનદર્શનથી ભિન્ન છે; એમ શ્રીમદે જાણીને જિનદર્શનની ઉત્તમતાનો સારો ખ્યાલ આપ્યો છે. તેમજ

તેમણે એકવીશમા શ્રી નમિનાથના સ્તવનમાં “ ષડ્દર્શન જિન અંગ મળીને—” એમ કથીને અનેકાન્તનયની સાપેક્ષદષ્ટિથી, ષડ્દર્શનો પણ જિનદર્શનરૂપ પુરૂષનાં અંગ છે એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે. એકાન્તે એકનયની માન્યતાથી મિથ્યાત્વ છે અને અનેકાન્તનયની અપેક્ષાએ વસ્તુની માન્યતાથી સમ્યક્ત્વ છે. સમ્યક્ત્વદર્શની, અનેકાન્તદષ્ટિથી મિથ્યાત્વદર્શનોને પણ નયોની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વરૂપે પરિણમાવે છે. ષડ્દર્શનો પણ જિનદર્શનનાં અંગભૂત છે; એમ સમ્યગ્દષ્ટિને સાપેક્ષ દષ્ટિસામર્થ્યે જાણાય છે. તેઓ કયે છે કે—

જિનવરમાં સઘલાં દર્શન છે, દર્શને જિનવર ભજનારે ॥

સાગરમાં સઘલી તટિની સહિ, તટિનીમાં સાગર ભજનારે ॥ ૬ ॥

(નમિનાથ સ્તવન.)

જિનવરદર્શનમાં નયોની સાપેક્ષતાએ આખી દુનિયાનાં દર્શનોનો અન્તર્ભાવ થાય છે, અને અન્ય એકાન્તદર્શનમાં, જિનદર્શનની ભજના જાણવી. સાગરમાં સઘળી નદીઓ આવીને સમાય છે અને નદીઓમાં સાગરની ભજના જાણવી. જૈનદર્શન સાગરસમાન છે. આ પ્રમાણે હૃદયના જ્ઞાનને ગુર્જરભાષામાં સ્પષ્ટ આલેખનાર શ્રીમદ્દેવું જ્ઞાનસામર્થ્ય કેટલું હશે તેનો પાર આવી શકતો નથી. સમ્મતિતર્ક વગેરેમાં આજ પ્રમાણે શ્લોક છે. ઉક્તંચ વિશેષાવશ્યકે ।

શ્લોક.

ઉદધાવિવ્રસર્વસિન્ધવઃ, સમદીર્ણાસ્વયિનાથ ! દ્વષ્ટયઃ ।

નચ તાસુ ભવાન્ પ્રદ્વષ્યતે પ્રવિભક્તાસુ સરિસ્થિવોદધિઃ ॥ ૧ ॥

આ ઉપરથી અવબોધાય છે કે, સિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ કરવામાં

ભ. ઉ. ૨૮

(૨૧૮)

શ્રીમદે અત્યન્ત લક્ષ દ્રીયું છે. તેઓ સિદ્ધાન્તોના ક્ષયોપશમી મુનિવર હતા. નયોની અપેક્ષાએ તત્ત્વોનો યોગ કરનાર વિરલા મનુષ્યો હોય છે. નૈગમ-સંગ્રહ-વ્યવહાર-ઋણુસૂત્ર-શબ્દ-સમભિરૂઢ અને એવંભૂત એ સાત નય છે. દ્રવ્યાસ્તિક અને પર્યાયાસ્તિક નયનો સાત નયમાં સમાવેશ થાય છે અને સાત નયોનો દ્રવ્યાસ્તિક અને પર્યાયાસ્તિક એ બે નયમાં સમાવેશ થાય છે.

इकिक्कोयसयविहो, सत्तनयसयाहचंति एमेव ॥

अन्नोविय आएसो, पंचैव सया नयाणं तु ॥

(विशेषावरयक ।)

નૈગમાદિ એકેક નયના શત શત ભેદ ગણુતાં સાત નયના સાતસો ભેદ થાય છે, તેમજ અન્ય રીતિએ પાંચસો ભેદ થાય છે. શબ્દ-સમભિરૂઢ અને એવંભૂત એ ત્રણુવરે એક શબ્દનયની વિવક્ષા કરવામાં આવે તો પાંચ મૂલ નય થાય, તેથી તેના પાંચસો ભેદ થાય છે. સામાન્યગ્રાહી નૈગમનો સંગ્રહમાં અંતર્ભાવ કરવામાં આવે અને વિશેષગ્રાહી નૈગમનો વ્યવહારમાં અન્તર્ભાવ કરવામાં આવે તો મૂલ છ નય થાય છે અને તેના છસો ભેદ થાય છે. જ્યારે સંગ્રહ-વ્યવહાર અને ઋણુસૂત્ર એ ત્રણુ અર્થનય વિવક્ષાય છે અને એક શબ્દનય પર્યાયાસ્તિક નય તરીકે વિવક્ષાય છે ત્યારે, મૂલ ચાર નય થાય છે અને તેના ચારસો ભેદ થાય છે. જ્યારે નૈગમાદિ ચાર નય છે તે દ્રવ્યાસ્તિક તરીકે વિવક્ષાય અને ત્રણુ શબ્દનયો એક પર્યાયાસ્તિક તરીકે વિવક્ષાય છે ત્યારે, મૂલ બે નયના બસો ભેદ થાય છે. “ उक्कृष्टतोऽसंख्यातानयाभवन्ति ” ઉત્કૃષ્ટતોઽસંખ્યાતા નય હોય છે. જાવન્તો વયળપહા તાવન્તો વા નવાવિસદ્દાઓ । તે ચેવય પરસમયા સમ્મત્તં સમુદિયા સવ્વે ॥ જેટલા વચનમાર્ગો છે તેટલા નયો છે, જેટલા નયો છે તેટલા એકાન્તે પરતીર્થિક સિદ્ધાન્તો છે અને સમુદિત તથા સ્યાતશબ્દલાંછિત થએલા તે સર્વે નયો જિનશાસન ભાવને પામે છે.

શ્રીમદ્વતું ઉપર પ્રમાણે સ્વ અને પરદર્શન સંબન્ધી જ્ઞાનસામર્થ્ય કથું. શ્રીમદ્ વ્યાનન્દઘનજનાં સ્તવનોવડે તેમના ગુણોની દિશાનું કિચિત્ વર્ણન કરવામાં આવ્યું; હવે તેમનાં પદોવડે તેમના ગુણોનું આન્તરિક હૃદયચારિત્ર્ય તપાસીએ.

શ્રીમદે પાંચમા યદમાં પ્રત્યેક વસ્તુમાં દ્રવ્યગુણપર્યાય હોય છે, તથા ઉત્પાદ-વ્યય અને ધૌવ્યયુક્ત વસ્તુ સત્ કહેવાય છે; તેની દષ્ટાન્ત વડે સમજણુ આપીને આત્માની ઉપાદેયતા સંબન્ધી ઉત્તમ ઉદ્ધારો કાઢ્યા છે.

(૨૧૯)

શ્રીમદે સાતમા પદમાં યોગનો અનુભવ વર્ણવીને યોગજ્ઞાનનો શ્રીમદ્ગુરુ યોગ-જ્ઞાન. દુનિયાને પરિચય આપ્યો છે. તેમણે યોગનાં અનેક શાસ્ત્રો અવલોક્યાં હતાં અને યોગસમાધિનો અભ્યાસ કર્યો હતો. આત્માને સંન્યાસીની ઉપમા આપવામાં આવી છે અને શરીરને મહત્તી ઉપમા આપી છે તેથી એમ અનુમાન કરી શકાય છે કે, તેમણે સંન્યાસીઓના મહોમાં વાસ કર્યો હોવો જોઈએ અને ત્યાં પ્રસંગોપાત્ત યોગના વિચારોની ધૂનમાં ને ધૂનમાં યોગના ઉદ્ધારો પદ તરીકે બહાર કાઢ્યા હોય. હકયોગ સમાધિનો તેમણે અભ્યાસયોગે અનુભવ કર્યો છે એમ નિશ્ચય કરાય છે. યોગસમાધિ પ્રાપ્ત કરીને તેમણે લોકોને પ્રસંગોપાત્ત-અમુક ચમત્કારોના ધામભૂત એવો પોતાનો આત્મા છે એવો ખ્યાલ આંધવાનાં કારણોને સ્થાન આપ્યું છે. સાતમા પદમાં સહજસમાધિનું સ્વરૂપ આલેખ્યું છે અને તેની સાથે અજપાજપ કે જને યોગીઓ નાણું છે તેનું તેમણે દિગ્દર્શન કર્યું છે.

આઠમા પદમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો, સુમતિ આદિ પાત્રોવડે સ્વાનુભવ પ્રગટ કર્યો છે તે ખરેખર મનનીય છે. નવમા પદમાં પણ અધ્યાત્મના ઉદ્ધારો છે. દશમા પદમાં પણ આધ્યાત્મિક પાત્રોના ઉદ્ધારોવડે સ્વાનુભવરસને શબ્દોદ્ધાર પ્રકટ કર્યો છે. અગીયારમા પદમાં આધ્યાત્મિક પાત્રોદ્ધાર આત્મા અને મોહનું શુદ્ધ દર્શાવીને પોતાના આત્મામાં પ્રગટતી દશાને ખ્યાલ આપ્યો છે. બારમા પદમાં અધ્યાત્મદૃષ્ટિએ અન્તર્માં રાધા અને કુખ્જના ચોપાટની રમત કેવી રીતે રમાય છે તેનો આખેલુખ ચિતાર આપ્યો છે. તેરમા પદમાં આધ્યાત્મિક અન્તરપાત્રોના વિચારો દર્શાવીને આત્માની દશાનું ઉચ્ચ ભાન કરાવ્યું છે. ચૌદમા પદમાં અન્તર્માં રહેલા પાત્રોના વિચારોને દર્શાવ્યા છે અને સમતા આદિનું શ્રેષ્ઠત્વ દર્શાવ્યું છે. સમતાએ આત્માને શિખામણો આપી છે તેનું સ્વચ્છ ચિત્ર દોરવામાં આવ્યું છે. પંદરમા પદમાં જ્ઞાનરૂપી ભાલુનો અન્તર્માં પ્રકાશ થતાં, જે દશા થાય છે તેના ઉદ્ધારો દેખવામાં આવે છે. સોળમા પદમાં સમતા પોતાને ઘેર ચેતનસ્વામિની આવવાની રાહ જોઈ બેઠી છે તત્સંબન્ધી ઉદ્ધારો છે. સમતાને આત્મપતિપર કેટલો અધો ખ્યાર છે તેનો સ્પષ્ટોક્ત્ય કરવામાં આવ્યો છે. સમતાના વાક્યોમાં શુદ્ધ પ્રેમરસ છલકાર્જ જતો માલુમ પડે છે. સત્તરમા પદમાં અન્તર્માં રહેલી સ્ત્રી પોતાના સ્વામીને, પુત્રને નહિ ધમકાવવા સંબન્ધી ઉપાલંભ આપ્યો છે. અઠારમા પદમાં ચેતનની સ્ત્રી રીસાણી છે તેને મનાવવા માટે આત્માને સુમતિએ ઉપદેશ આપ્યો.

(૨૨૦)

છે; તેમાં બહુ રસભરી રીતે શિખામણુના શબ્દોવડે મનાવવા સંબંધી ઉપાય-કૃત્યો દર્શાવી છે. ઓગણીશમા પદમાં આધ્યાત્મિક પાત્રોને હૃદયના ઉંડા અનુભવરસે રસેલાં અવલોકી શકાય છે. વીશમા પદમાં પણ આધ્યાત્મિક પાત્રોની ઉજ્જવલતા સંબંધી અનુભવજ્ઞાનવડે હૃદયોદ્ગારોને શબ્દોવડે કથ્યા છે. તેમને સાંસારિક વસ્તુઓનું વિશાલ જ્ઞાન હતું, કે જે સૂક્ષ્મ આન્તરિક પાત્રોમાં પણ વસ્તુઓદ્વારા નિર્દેશ્યું છે; તેનું જેમ જેમ મનન કરવામાં આવે છે તેમ તેમ તેમાંના ખરે અભિનવભાવ ઝળકતો જાય છે.

એકવીશમા પદમાં આત્માની નિશાની સંબંધી ઉદ્ગારોના ઉભ-
આત્માની રાઓ માલુમ પડે છે-આ પદ સંબંધી એક કિંવદન્તી
નિશાની. નીચે મુજબ છે.

એક વખત શ્રીમદ્ વિકાનેરની બહાર શ્મશાન પાસેના પ્રદેશમાં પડી રહ્યા હતા. વિકાનેરમાં તે વખતે ઘણા ગચ્છના સાધુઓ રહેતા હતા અને અન્યદર્શની વિદ્વાનો પણ તે વખતે ત્યાં ઘણા રહેતા હતા. અન્યદર્શની વિદ્વાનોના મનમાં એક વખત એવો વિચાર થયો કે જૈનોમાં એક આનન્દઘનજી નામના યોગી છે અને તે ગામની બહાર રહે છે. આત્મજ્ઞાનમાં તે ઉંડા ઉતર્યા છે અને તેઓ ધ્યાનસમાધિમાં રહે છે માટે તેમને મળીને ખરાખોટાની પરીક્ષા કરવી જોઈએ. પંડિત બ્રાહ્મણો ભેગા થઈને આનન્દઘનજીની પાસે ગયા. અવસર પામી પંડિતો પૈકી એક પંડિતે પૂછ્યું કે, યતિજી આત્માની નિશાની શી છે તે જણાવશો? કારણ કે આપ આત્મજ્ઞાની છે. દરેક મતવાળા, આત્માને જુદા જુદા ધર્મવાળો માને છે માટે તેમાં ખરું શું છે તે કૃપા કરીને જણાવશો. શ્રીમદે પંડિતની પૃચ્છના ઉત્તરમાં “ નિશાની કહા બતાવું રે-તેરો બલજ અગોચર રૂપ ” એ પદ સ્ફુરણાયોગે ગાયું અને તેનો ભાવાર્થ કથીને અનુભવબળે પંડિતોને સાપેક્ષનયની દૃષ્ટિએ આત્મતત્ત્વની ઝાંખી કરાવી.

બાવીશમા પદમાં આગમના આધારે કારણકાર્યવાદનો પૂર્વાપર વિચાર કરતાં તેમને જે અનુભવ પ્રગટ્યો છે તે શબ્દોદ્વારા જગતના કલ્યાણુર્થે બહાર કાઢ્યો છે; તે ખરેખર મનનીય છે. તેવીશમા પદમાં અનુભવકલિકાનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે. ચોવીશમા પદમાં શુદ્ધ ચેતના પોતાના મેલાપી આત્માનો મેલાપ ઇચ્છે છે અને તે શું કયું છે તે સંબંધી ઉદ્ગારો છે. પચ્ચીશમા પદમાં આત્માનો જે પ્રત્યક્ષ વિરહ છે તેના યોગે તેમણે હૃદયોદ્ગાર કાઢ્યા છે;-આત્માનો વિરહ ખમાતો નથી

(૨૨૧)

તે સંખન્ધી કાઢેલા ઉદ્ધારોવડે શ્રીમદ્ના હૃદયમાં તે સંખન્ધી શું થતું હશે તેનું અનુમાન થઈ શકે છે. છત્રીશમા પદમાં પોતાની જ્ઞાનસંખન્ધી લઘુતાનું ચિત્ર આલેખેલું અવલોકવામાં આવે છે. સત્તાવીશમા પદમાં સમભ્યાવિના ષટ્દર્શનીઓ પ્રભુનો જાપ જાપે છે તે સંખન્ધી ખેદ જણાવ્યો છે અને પરમાત્માને ઝાળખીને ધ્યાવવાની સૂચના કરેલી જોવામાં આવે છે.

અઠ્ઠાવીશમા પદમાં આશા સંખન્ધી વિચારો જણાવ્યા છે અને આશાનો ત્યાગ કરીને આત્માનુભવામૃતરસનું પાન કરવાનો સ્વસંકલ્પ દર્શાવ્યો છે. આ પદ સંખન્ધી એક વખત આશા અને દંતકથા.

એવી દંતકથા શ્રવણ કરવામાં આવે છે કે-એક વખત શ્રીમદ્ ભારવાડમાં વિચરતા હતા. ત્યાં સ્થાનકવાસી જૈનો વસતા હતા, તેમજ શ્વેતાંબર મૂર્તિ પૂજક જૈનો વસતા હતા-આનન્દઘનજી ગચ્છની ક્રિયા કરતા નથી, સ્થાપનાચાર્ય રાખતા નથી, અને એકલા ફરે છે, તેઓ વ્યવહારમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થયા છે, એવા વિચારો ત્યાં ફેલાઈ ગયા હતા, અને કેટલાક વ્યવહારમાર્ગમાં એકાન્ત સુસ્ત જૈનો આનન્દઘનજીને ધિક્કારતા હતા. એક વખત શ્રીમદ્ અઠ્ઠમ (ત્રણ ઉપવાસ)ના પારણે ખરા બપોરે આહારપાણી વહોરવા ગયા. ગૃહસ્થોને ત્યાં તેઓ આહારપાણીની આશાએ ફર્યા પણ ગમે તે કારણોથી-દૈવયોગે આહાર મળ્યો નહિ; તેથી આનન્દઘનજી પાછા ગામની બહાર આવ્યા અને આહારપાણીની આશામાં લપટાયલા એવા પોતાના આત્માને ઉદ્દેશી નીચે પ્રમાણે સંબોધવા લાગ્યા કે-આશા ઔરનકી કયા કીજે, જ્ઞાનસુધારસ પીજે ॥ આશાબા મટકત દ્વાર દ્વાર લોકનકે, કૂકર આશાધારી ॥ આતમઅનુભવ રસકે રસિયા, ઉતરે ન કબહુ સુમારી. ॥ ઇત્યાદિ વિચારોવડે પોતાના આત્માને ધ્યાનસમાધિમાં લયલીન કરી દીધો.

એગણત્રીશમા પદમાં પોતાનું નામ વા રૂપ નથી તે સંખન્ધી ઉદ્ધારો છે. તે પદ સંખન્ધી એક વૃક્ષ યતિ પાસેથી નામ રાખનાર. એવું સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે, એક વખત આનન્દઘનજી ભારવાડના કોઈ ગામમાં વિહાર કરીને ગયા હતા. ત્યાં એકાન્તસ્થાનમાં રહીને આત્મધ્યાન ધરતા હતા. તે ગામના શ્રાવકો તેમની પાસે આવતા હતા. એક વખત તે ગામના શ્રાવકોએ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીને વિનંતિ કરી કે સાહેબ ! આપની પાછળ આપનું નામ રહે તે માટે એક શિષ્ય કરો. શિષ્ય આપનું નામ રાખશે-આપની પાછળ આપના નામની યાદી માટે શિષ્ય કરો. શ્રીમદે શ્રાવ-

(૨૨૨)

કોનું બોલવું એકવાર અવણુ કર્યું, પશ્ચાત્ તેના ઉત્તર તરીકે હૃદયના ઉદ્ધારરૂપે શબ્દો બહાર કાઢીને શ્રાવકોને શાન્ત કર્યાં. તે વખતે “ અવધુ નામ હમારા રાજે ” એ પદની રચના થઈ. નામ અને રૂપથી ભિન્ન એવા આત્માની ધૂનમાં મસ્ત બનેલા મહા પુરૂષને નામરૂપનો મોહ ક્યાંથી હોય ? તે ઉપર્યુક્ત ઉદ્ધારવાળું પદ વાંચવાથી માલુમ પડે છે.

ત્રીશમા પદમાં સમતા અને મમતાના વિચારોનું કથન છે. સમતા અને મમતા સંબંધી સાઈ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. એકત્રીશમા પદમાં આધ્યાત્મિક પાત્રોની વિવેચના સંબંધી ઉદ્ધારો છે. બત્રીશમા પદમાં આધ્યાત્મિક પાત્રના ઉભરાઓ સંબંધી ઉદ્ધારો છે. તેત્રીશમા પદમાં સમતાના આત્મસ્વામિપ્રતિ શુદ્ધ પ્રેમના ઉત્તમોદ્ધારોનો રસ ઝળકી રહ્યો છે. ચૌત્રીશમા પદમાં આધ્યાત્મિક પાત્રના શુદ્ધપ્રેમરસના ઉભરાઓના ઉદ્ધારો હૃદયમાં ઉંડી અસર કરનારા જણાય છે. પાંચત્રીશમા પદમાં સમતાના વિરહદુઃખના ઉદ્ધારોનું સ્પષ્ટીકરણ છે. છત્રીશમા પદમાં આધ્યાત્મિક પાત્રના વિરહદુઃખોદ્ધાર છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ સાડત્રીસમા પદમાં, ભાવથી યોગી અવસ્થા

મારે ભાવથી
કેવો જોગી વેષ
પહેરી, જોગી થવું
જોઈએ.

મારે કેવી રીતે ધરવી જોઈએ ? તેની ઇચ્છા કરીને ભાવથી ખરી યોગીની અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્ધારો જણાવ્યા છે- લોકમાં દ્રવ્યથી યોગીનો વેષ જે દેખાય છે તેનો અન્ટરમાં ભાવથી ચિતાર આપ્યો છે. અન્યદેશીનીઓ યોગીનો વેષ પહેરે છે, પરન્તુ શ્રીમદે કયેલા એવા યોગીના ગુણો

ધારણુ કરે તો તેમનું કલ્યાણુ થાય. મોહમદ્દને નાશ કરે છે તેજ ખરી યોગી છે. આ પદસંબંધી એવી કિંવદન્તી સાંભળવામાં આવી છે કે, એક વખત શ્રીમદ્ આણુજી પર વસતા હતા તે વખતે એક યોગીનો આનન્દઘનજી પર રાગ થયો અને તેણે શ્રીમદને કથ્યું કે તમે અમારા જેવો યોગીનો વેષ પહેરો; તે વખતે શ્રીમદે ભાવયોગીવેષના વિચારોના ઉભરાઓથી રસિક પદ ગાઈને યોગીને આનન્દી કરી દીધો હતો.

અડત્રીસમા પદમાં શ્રીમદે લોકઅવહારમર્ચાદાના બંધનમાં આત્માએ ન બંધાવું જોઈએ એવું, મસ્તદશામાં મસ્ત થઈને ઉદ્ધારોથી જણાવ્યું છે. એાગણુવાલીશમા પદમાં આધ્યાત્મિક કલત્ર પાત્રનું ચિત્ર ખડું કરીને, તેના દ્વારા જે જે ઉભરાઓ બહાર કાઢ્યા છે તે મનન કરવા યોગ્ય છે. ચાલીશમા પદમાં આધ્યાત્મિક પતિ પર સ્વ પત્નીનો જે શુદ્ધ પ્રેમ છે તેનું વર્ણન કર્યું છે. એકતાલીશમા પદમાં આધ્યાત્મિક કલત્રના વિરહોદ્ધારોનો ચિતાર આપ્યો છે. બેતાલીશમા પદમાં શ્રીમદે યોતાની અમરતાનો ખ્યાલ આપ્યો છે. શ્રીમદ્ અધ્યાત્મધ્યાનસમા-

(૨૨૩)

ધિમાં અદ્વૈતરૂપે થઈ ગયા હોય અને તે વખતે આત્માના શુદ્ધ વીર્યો-
 દ્વાસ વૃદ્ધિપરિણામ યોગે—“ અબ હમ અમર મયે ન મરેંગે ” એવા ઉદ્ધારો
 નીકળ્યા હોય એમ ભાસ થાય છે. તેતાલીશમા પદમાં આત્મા અને આ-
 ત્માની સ્ત્રી એ બે પાત્રોની દશાતું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તે વર્ણન
 ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન ધ્યાનના ઉંડા પ્રદેશમાંની ધ્વનિથી પ્રગટ્યું હોય એમ
 ભાસે છે. સુમ્તાલીશમા પદમાં સુમતિ પોતાના આત્મસ્વામીને પોતાની
 ખરી ભાવદશાયોગે જે જે કથે છે તેનો ચિતાર શ્રીમદે આપ્યો છે.
 પીસ્તાલીશમા પદમાં શ્રીમદે મજાતું આધ્યાત્મિક ચિત્ર, ખરેખર હૃદયો-
 દ્ધારોથી ચિતર્યું છે અને મોહસંબન્ધી જે જે કથ્યું છે તે ખરેખર તે
 દશાએ યોગ્યજ કથાયું છે. છેતાલીશમા પદમાં આત્માતું મોહસંબન્ધના
 લશ્કરની સાથે અન્તરૂમાં જે યુદ્ધ થાય છે તેનો ચિતાર આપ્યો છે.
 શ્રીમદે અન્તરૂમાં મોહસંબન્ધની સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું તે વખતે આત્માની
 ક્ષયોપશમભાવે જીત થઈ હતી એવો ધ્વનિ તેમાંથી નીકળી શકે છે.

સુડતાલીશમા પદમાં શ્રીમદે આધ્યાત્મિક કલત્રની વાર્તાનો ઉલ્લેખ
 કરવામાં આવ્યો છે. અડતાલીશમા પદમાં પક્ષપાત અને નિરપક્ષપ-
 ણાની વૃત્તિનો ધાર્મિક વિચારો સંબન્ધી આન્તરિક ચિતાર આપ્યો છે.
 એગણપચાસમા પદમાં શ્રીમદે આત્માનો મેળાપ ઇચ્છ્યો છે તે ખરેખર
 અન્તરૂમાં ઉંડી અસર કરે છે. આ પદમાં આત્માની ખરી દશા વર્ણવી
 છે અને તેની પ્રાપ્તિ ઇચ્છી છે. પચ્ચાસમા પદમાં આધ્યાત્મિક પાત્રનો
 ઉંડો અનુભવ ચિતાર આપ્યો છે. એકાવનમા પદમાં બાલ કલત્રપાત્રના
 વિચારોનો આન્તરિક સ્ત્રીમાં આરોપ કરીને આન્તરિક કલત્ર પાત્રની
 ભાવરૂપે ભાદરવા માસમાં જે દશા થાય છે અને તેનામાં જે જે શુદ્ધ-
 પ્રેમરસો ને સદ્વિચારો ઉદ્ભવે છે તેનો આખિલુખ ચિતાર આપ્યો છે.
 બાવનમા પદમાં આનન્દધનજીએ સર્વત્ર આનન્દના ધનરૂપ આત્માની
 ભાવના-ખરી રીતે આધ્યાત્મિકદૃષ્ટિથી ભાવી છે. ત્રેપનમા પદમાં આત્મા-
 રૂપ કૃષ્ણતું જ્ઞાન કર્યું છે. પોતાતું, અહોરાત્રી આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણની સાથે
 દીલ લાગી રહ્યું છે એવું ગાઈને, આનન્દના ઉભરા બહાર કાઢ્યા છે, તેથી
 વાચકો શ્રીમદેની દશાનો ખ્યાલ કરી શકશે.

શ્રીમદે ચોપનમું પદ શ્રી અમદાવાદમાં રહીને આત્મિક ધર્મ
 આપારના ઉદ્ધારોવડે રચ્યું છે એમ અવબોધાય છે. અઠા-
 વ્યાપાર અને રમા શતકમાં અમદાવાદની ઝાહોઝલાલી વધવા પામી
 માણુક્યોકિતું હતી. જૈનધર્મના અનેક ગચ્છના આચાર્યો અમદાવાદમાં
 હાટકું. આવતા હતા. ગુજરાતમાં તે વખતે, પાટણ, વડનગર, અમદા-
 વાદ, ખંભાત, ધોળકા, વિજાપુર, પાદરા અને ગંધાર વગેરે શહેરોમાં જૈનોના

(૨૨૪)

ઘણા સાધુઓ રહેતા હતા. એાપનમા પદસંબન્ધી એક એવી દન્ટકથા સાંભળવામાં આવી છે કે શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી અમદાવાદમાં કોઈ ઉપાશ્રયમાં રહેતા હતા. તે વખતમાં કેટલાક શ્રાવકોની એવી શ્રદ્ધા ધર્મ હતી કે શ્રી આનન્દઘનજીપાસે ચમત્કાર છે. શ્રીમદ્ પાસે એક ગરીબ શ્રાવક આવતો હતો. તેના મનમાં એવો વિચાર હતો કે, શ્રીમદ્ આપાર કરવામાં કંઈ ચમત્કાર ખતાવે તો હું માઈ દેવું ચૂકાવી નાખું અને આપારના પ્રતાપે સુખી થાઉં. એક વખત શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી એકાન્તમાં બેઠા હતા તે વખતે પેલા શ્રાવકે અવસર પામીને સેવાનો મૂળ ઉદ્દેશ પ્રગટ કરીને હૃદયનો ખુલાસો કર્યો. પેલા શ્રાવકની આગળ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ આત્માના ખરા આપારતું સ્વરૂપ જણાવ્યું. આત્માની પાસે વ્યક્રધર્મની મૂલ રકમ થોડી છે અને કર્મરૂપ વ્યાજ ઘણું છે ઇત્યાદિ આધ્યાત્મિક ઉપદેશ આપ્યો અને તે વખતે આધ્યાત્મિક ઉદ્ધારોથી પોતાના આત્માને ઉદ્દેશીને “મૂલહો ચોહો માહ વ્યાજહો ઘળોરે, કેમ કરી લીધોરે જાય.” ઇત્યાદિ શબ્દોવડે પદની રચના કરી અને તેમાં બાલથી અમદાવાદના માણેકચોકને અન્તરૂના માણેકચોકમાં ઉતારી ત્યાં ધર્મની દુકાન માંડવાનો ઉપયોગ દીધો. પેલા ગરીબ શ્રાવકને તેની સેવાતું વ્યાપારમાંથી રૂળ મળ્યું. છાપનમા પદમાં આધ્યાત્મિક પતિ અને પત્નીનું ચિત્ર આબેહુબ ચિતર્યું છે અને સ્ત્રીના મુખે આત્માના સંબન્ધી જે ઉદ્ધારો કઠાવ્યા છે તે વારંવાર વાંચવા યોગ્ય અને વિચારવા યોગ્ય છે તથા તેનો ઉપાદેય ભાગ આદરવા યોગ્ય છે. સત્તાવનમા પદમાં શ્રીમદે અપૂર્વ ખેલ ખેલનારા આત્માતું માહાત્મ્ય વર્ણવ્યું છે. પહરશીનો સંબન્ધી શ્રીમદે પોતાના વિચારો જણાવીને આત્માને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, સિદ્ધસ્થાન છે એમ લક્ષ્યદષ્ટિથી જણાવીને, આત્માની-સ્વસ્વરૂપે થવાની તીવ્ર રૂચિ દર્શાવી છે. અઠ્ઠાવનમા પદમાં વિરહિણી સમતાના વિરહોદ્ધારો પોતાના આત્મસ્વામી પ્રતિ દર્શાવ્યા છે, તેનો તેમણે આબેહુબ ચિતાર આપ્યો છે; ખરેખર શ્રોતાઓને અને વાચકોને તે ઊંડી અસર કરી શકે છે.

ઓગણસાઠમા પદમાં સમતા પોતાના સ્વામિની સાથે ખરો પ્રેમ ધારીને તથા ખરા રૂપમાં આવીને અને લોકલાજ-મર્યાદાનો ત્યાગ કરીને અન્તરૂમાંથી ઉભરાઓ બહાર કાઢે છે; એ ઉભરાઓ શ્રીમદ્ના હૃદયમાં પ્રગટ્યા હતા તેથી-વાચકો એ ઉભરાઓથી, શ્રીમદ્ આત્માના મુણેાની પ્રાપ્તિમાં ખરા રૂપમાં આવી ગયા હતા એમ સહેજે અવબોધી શકશે.

સાઠમા પદમાં અન્તરૂમાં આત્માની સ્ત્રીએ આત્માનો નિશ્ચય કર્યો છે અને તેથી તેને હવે પોતાના પતિને ત્યજી અન્યત્ર-જ્યાં ત્યાં ભટકવાની

(૨૨૫)

આન્તિ ટળી છે, એવા ઉદ્ગારો ઝળકી ઉઠે છે. એકસઠમા પદમાં આધ્યાત્મિક કલત્રદરશાના ઉદ્ગારોમાં શુદ્ધ પ્રેમરસ છલકાઈ જાય છે એવું અનુભવમાં આવે છે. આસઠમા પદમાં આન્તરિક કલત્રનો વાર્તાલાપ સમ્યગ્રૂપમાં છે.

ત્રેસઠમા પદમાં વ્રજનાથની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. શ્રીજિનેશ્વર ભગવાન્ તેજ ખરેખરા વ્રજનાથ છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી વ્રજદેશમાં અને કાશી તરફ ગયા હોય એમ લાગે છે. વ્રજનાથમાં ગયા હોય અને ત્યાં વ્રજનાથને દેખ્યા હોય તે વખતે ખરેખરા વ્રજનાથ શ્રીજિનેશ્વર ભગવાન્ છે એમ ધારીને વ્રજનાથના નામે શ્રીજિનેશ્વરની સ્તુતિ કરી હોય એમ લાગે છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીજ્ઞેનશાસનોદ્ધારક શ્રીહૈમચંદ્રાચાર્ય જ્યારે પ્રભાસપાટણમાં સૌમનાથ મહાદેવના મન્દિરમાં ગયા હતા તે વખતે કુમારપાલના અચુરોધથી શ્રીજિનેશ્વરને ખરા મહાદેવ માનીને મહાદેવના નામે જિનેદેવની સ્તુતિ કરી હતી, તે પ્રમાણે શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ વ્રજનાથ એવું જિનેશ્વરનું નામ હૃદયમાં ધારીને સ્તુતિ કરી હોય એમ ભાસે છે. શ્રીમાનતુંગસૂરિજી ભક્તામરસ્તોત્રમાં જિનેશ્વરને જ છુદ્ધ-શંકર-બ્રહ્મા અને પુરૂષોત્તમના નામે સ્તવે છે. યતઃ

બુદ્ધસ્તમેવ વિવૃષાચિંત્તબુદ્ધિબોધાત્ ।

ત્વં શંકરોઽસિમુવનત્રયશંકરત્વાત્ ॥

ધાતાસિ ધીર ક્ષિવમાર્ગવિષેવિધાનાત્ ।

વ્યક્તૈવમેવ ભગવન્ પુરુષોત્તમોઽસિ ॥

આ પ્રમાણે પૂર્વાચાર્યોની પેઠે શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ વ્રજનાથના નામથી જિનેશ્વરની વા આત્માની સ્તુતિ કરી છે. ચોસઠમા પદમાં આત્માને જાગૃતિનો ઉપદેશ આપ્યો છે તે ખરેખર હૃદયમાં ઉતારવા લાયક છે. પાંસઠમા પદમાં આત્માની સમતા સ્ત્રીની વિરહદશાનું આયેહુય ચિત્ર આપ્યું છે. આ પદમાં શ્રીમદે અપૂર્વ શુદ્ધ પ્રેમરસ રેડયો છે અને સમતાના પાત્રદ્વારા વિરહનો આયેહુય ચિતાર દર્શાવ્યો છે. છાસઠમા પદમાં, આત્મસ્વરૂપદર્શનથી શ્રીમદ્ને બાહ્ય મમત્વ ટળી ગયું હોય એવો ભાવ સમાયલો લાગે છે. સડસઠમા પદમાં શ્રીમદે ઉદારભાવથી સર્વદર્શનના દેવોનાં નામો સમ્યગ્ અર્થ ગ્રહણ કરવાથી ભજવા યોગ્ય થાય છે એમ દર્શાવ્યું છે. અનેકાન્તદર્શનમાં સર્વ દેવતાં નામો પણ અનેકાન્ત શૈલીએ જિનરાજ વા આત્માના અભિમુખ થાય છે; તેથી

ભ. ઉ. ૨૯

(૨૨૬)

જૈનદર્શનમાં નામનો આગ્રહ નથી એમ સાપેક્ષ દૃષ્ટિથી જણાવીને, દરેક દેવના નામનો ખરો અર્થ કેવી રીતે લેઈને તેના નામને માનવું તેની દિશા દર્શાવી છે.

શ્રીમદે અકસકમા પદમાં સાધુની સંગતિથી સહજનન્દ મળે છે એવો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદન કર્યો છે. દુનિયામાં સર્વ કરતાં સાધુસંગતિ. સાધુસંગતિ શ્રેષ્ઠ છે. સર્વ દેવો, સાધુની સંગતિ ઇચ્છે છે. સાધુની સંગતિથી મોક્ષ મળે છે. સાધુની સંગતિથી જે કંઈ પ્રિય પ્રાપ્ત થાય છે તે બીજા કશાથી યત્નું નથી. પંચમકાલમાં ખરેખર આત્મજ્ઞાની સાધુઓની સંગતિ તેજ તરવાનો ઉપાય છે. શ્રીમદ્ આનન્દ-ઘનજીને સાધુઓપર ઘણો પ્રેમ હતો. સન્તોની સેવાવિના તરવની પ્રાપ્તિ નથી. શ્રીમદે સાધુની સંગતિ સંબંધી હૃદયના જે ઉભરાઓ કાઢ્યા છે તે પ્રશંસનીય-મનનીય અને આદરણીય છે. અમોએ પણ શ્રીમદ્ના આશયાનુસારે પદ ઉપર યથાશક્તિ વિવેચન કર્યું છે.

શ્રીમદ્ને સાધુસંગતિથી આત્મજ્ઞાનનો લાભ મળ્યો છે; એમ તેમના ઉદ્દગારોથી સ્પષ્ટ અવબોધાય છે. સાધુઓ ધર્મની રક્ષા કરનારા છે અને મોક્ષમાર્ગ દેખાડનારા છે. તેમનાં વચનો આગમોના અનુસારે છે, તેથી શ્રીમદ્નાં વચનોને અમોએ આ પદના ભાવાર્થમાં ટાંકી બતાવ્યાં છે. તેમાં ચૂર્ણીભાવ્યસૂત્રનિર્યુક્તિ એ વાક્યને બદલે અનુપયોગથી સૂત્ર ને ચૂર્ણીભાવ્યનિર્યુક્તિ એવું લખાઈ ગયું છે તેનો સુધારો ઉપર પ્રમાણે કરીને વાચકો વાચશે; એવી ભલામણ કરવામાં આવે છે. તેમ શ્રીમદ્નાં સ્તવનોમાં પરસ્પર વિચાર વિરોધ અને આગમનો વિરોધ ટાળવા માટે આ પદના ભાવાર્થમાં લખાયેલી ગાથાની સાક્ષીઓને અમોએ પ્રસ્તાવનામાં પ્રસંગોપાત્ત લખી છે તેથી, વાચકોએ વિષયપરત્વે ભેદ જાણીને પુનરક્તિદોષની આશંકા કરવી નહિ.

અગણોત્તરમા અને સિત્તરમા પદમાં આધ્યાત્મિક પાત્રો સંબંધી ઉદ્દગારો કાઢ્યા છે. એકોત્તરમા પદમાં સિદ્ધના એકત્રીશ ગુણોનું શ્રીમદે જુદી રીતે વર્ણન કર્યું છે. બહોત્તર-તોતર-ચુમ્મોત્તર પંચોત્તર અને છોત્તરમા પદમાં શ્રીમદે અધ્યાત્મના ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાયે ભિન્ન ભિન્ન ઉભરાના પદ્ધત્પ ઉદ્દગારો કાઢ્યા છે.

સતોત્તરમા પદમાં શ્રીમદે પોતાની, પ્રભુની સાથે લય લાગી છે તેની ઝાંખી જણાવી છે. અઠોત્તરમા પદમાં શ્રીમદે 'હું જગતનો ગુરુ છું અને હું જગતનો શિષ્ય છું' એવા સાપેક્ષ દૃષ્ટિના ઉદ્દગારો કાઢ્યા

(૨૨૭)

છે. ઝોગણીઝેશીમા અને ઝેશીમા પદમાં અધ્યાત્મના ઉદ્ધારોની રેલ-
છેલ થએલી જણાય છે. એકાશીમા પદમાં સોહં જપવડે આત્માનું
ધ્યાન કરવાના વિવેક ઉભરાઓનું સૌન્દર્ય અવલોકાય છે. બ્યાસીમા
પદમાં શ્રીમદે શ્રીપાર્શ્વનાથની અહ્મુત શૈલીથી સ્તુતિ કરેલી છે, તેનું
વર્ણન છે-બ્યાસીમા પદમાં નિસ્પૃહ દેશનું આલંકારિક શબ્દોવડે સ્વરૂપ
વર્ણવ્યું છે. ચૌરાશીમા પદમાં શ્રીમદ્નું જિનેશ્વરની સાથે શુદ્ધ પ્રેમતાન
લાગ્યું છે તે સંબન્ધી ઉભરાઓ છે. પંચાશી-છાશી-સત્તાશી-અઠ્ઠાશી
નવ્યાશી-નેવું-એકાણું-બ્યાણું-અને ત્રાણુમા પદમાં અધ્યાત્મશૈલીએ ભિન્ન
ભિન્ન અધ્યવસાયોવડે ભિન્ન ભિન્ન પાત્રોદ્ધાર આત્માના ઉદ્ધારોને
પ્રવાહ વહેવરાવ્યો છે. ચૌરાણુમા પદમાં આધ્યાત્મિક કલત્રપાત્રના ઉદ્ધારો
છે. પંચાણુમા પદમાં પ્રભુમાં ચિત્ત કેવી રીતે રાખવું તે સંબન્ધી
ઉદ્ધારોને પ્રવાહ વહેવરાવ્યો છે. છત્રુમા પદમાં આધ્યાત્મિક હૃદયો-
દ્ધારો છે. સત્તાણુમા પદમાં વૈરાગ્યનો અહ્મુત રસ વહેતો અવબોધાય
છે. અઠ્ઠાણુમા અને નવાણુમા પદમાં ગૃહ આધ્યાત્મિક શૈલીએ અધ્યા-
ત્મજ્ઞાનના વિચારોના ઉદ્ધારો કાઢ્યા છે.

નવાણુમા પદમાં આધ્યાત્મિકશૈલીએ અવળી વાણીદ્ધારા અધ્યાત્મ-
જ્ઞાનના વિચારોને જાહેર કર્યા છે. સોમા પદમાં વૈરાગ્યરસનું શીતલ ઝરણું
પ્રગટાવ્યું છે; ખરેખર તે વૈરાગ્યરસનાં શીતલ ઝરણાં ચેતનાની રમણુતાના
જ્ઞાનથી હૃદયમાં જે શાન્તિ પ્રગટે છે તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી.
એકશો એકમા પદમાં શ્રી રૂપભદેવની સ્તુતિના ઉદ્ધારો છે. આ પદ તેમણે
પોતાની અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રારંભાવસ્થામાં રચ્યું હોય એમ લાગે છે.
એકશો બેમા પદમાં પોતાના આત્માને, શ્રીમદે વૈરાગ્ય શબ્દોવડે પ્રભુની
ભક્તિ કરવા ઉપદેશ આપ્યો છે. એકશો ત્રણુમા પદમાં વૈરાગ્યરસનાં
ઝરણુનો પ્રવાહ વહેતો માણુમ પડે છે. એકસો ચારમા પદમાં આ-
ત્માની સાથે લગાવેલી સુરતાનું આન્તરિક પાત્રોવડે વર્ણન કરવામાં
આવ્યું છે. એકશો પાંચમા પદમાં વૈરાગ્યના માહાત્મ્યસંબન્ધી ઉદ્ધારોનું
ખરેખરૂં સ્વરૂપ અવલોકવામાં આવે છે. એકસો છમા પદમાં
આધ્યાત્મિક શૈલીએ ઉદાર ભાવના થવાનું કારણુ શું છે તે સંબન્ધી
ઉદ્ધારો છે. એકશો સાતમા પદમાં આત્માની આન્તરિક વસંતઋતુના
ઉભરાઓ જેવા હૃદયમાં પ્રગટ્યા છે તેવા બાહિર કાઢેલા છે. શ્રીમદ્ના
આત્મામાં કેવી વસંતઋતુ પ્રગટી હતી તેનું અનુમાન ખરેખર આ પદ
વાંચવાથી કરી શકાય તેમ છે. એકશો આઠમા પદમાં શ્રી પાર્શ્વનાથની
શ્રીમદે સ્તુતિ કરેલી છે તેનો વાસ્તવિક ચિતાર દેખવામાં આવે છે.
શ્રી પાર્શ્વનાથની સ્તુતિનું આ પદ એક ધાંગધ્રામાં સં. ૧૮૫૫ ની સા-

(૨૨૮)

લમાં લખાયલી પ્રવર્તક શ્રી કાન્તિવિજયવાળી પ્રતિમાંથી ઉતારી લીધું છે. એકશો ને નવમું “ નિરંજનચાર મોળે કૈસે મિલેંગે ” એવું મથાળાવાળું પદ પાટણવાળા ભોજક હરિલાલની પાસેથી ઉતારી લેવામાં આવ્યું છે અને તે આ ચરિતવિભાગમાં પ્રગટ થયું છે. આ પ્રમાણે શ્રીમદે હૃદયના ઉભરાઓથી ગાઓલાં અકૃત્રિમ પદોના ભાવની સામાન્ય પ્રકારે સંક્ષેપથી દિગ્માત્ર સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. તે પદોપર લખેલા ભાવાર્થથી વાચકોને વિશેષ અવબોધ થશે એમ સંભાવના કરવામાં આવે છે.

શ્રીમદ્દનાં એ ચાર પદો કબીર અને સુરદાસનાં પદોની સાથે મળતાં આવે છે, એમ કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે. અડતા-
શ્રીમદ્દનાં
ચાર પદોની
સખ્યા. લીશમું પદ-સડશકમું પદ-અઠ્ઠાણમું-અને નવાણમું આ ચાર સંબન્ધી શંકા રહે છે. અમોએ તો નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં છપાયલાં પદોની ચોપડીમાં એકશો ને સાત પદો વાંચ્યાં અને તેમાં એ ચાર પદો છાપેલાં હોવાથી ઉપર્યુક્ત ચાર પદો શ્રીમદ્દનાં રચેલાં છે એવું જાણીને તે પદોપર જૈનાગમ શૈલીએ ભાવાર્થ લખ્યો છે. કબીરનાં અને સુરદાસનાં સર્વ પદો છપાયેલાં હોય એવું પુસ્તક અધર્મનત અમારા વાચકોમાં આવ્યું નથી. કબીર અને સુરદાસનાં છાપેલાં પદોમાં આ ચાર પદો હોય તો તે સંબન્ધી શંકા કરવાનું કારણ મળી શકે. કદાપિ માને કે સુરદાસ અને કબીરનાં પદોવાળી ચોપડીમાં એ ચાર પદો મળી આવે તોપણ આનન્દઘનના ડેકાણે કબીર અને સુરદાસનું નામ આપી આનન્દઘનનાં પદો કબીર અને સુરદાસના ભક્તોએ પોતાના ગુરૂના નામથી દેરવી નાંખ્યાં હોય તો તેમાં બાધક અનુમાન કયું સાચું છે તેનો ઘણી શોધકદૃષ્ટિથી તપાસ કર્યાવિના કેમ એકદમ નિર્ણય કરી શકાય ? આ સંબન્ધી અમોએ ઘણી શોધકદૃષ્ટિથી તપાસ ચલાવી નથી.

કિંવદન્તી પ્રમાણે શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ એક શેઠની સ્ત્રીને સતી થતાં વારી હતી અને તે શેઠની સ્ત્રી, શ્રીમદ્ આ-
શ્રીમદ્ આ-
નન્દઘનજીપર
જૂઠો આક્ષેપ. નન્દઘનજી પાસે મારવાડના કોઈ ગામમાં અભ્યાસ કરવા આવતી હતી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીની પાસે તે ઘણો વખત રહેતી હતી અને અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અનુભવ લેતી હતી અને તેવડે પોતાના આત્માને ઉચ્ચ કરતી હતી. કેટલાક દોષદૃષ્ટિથી દેખનારા લોકોએ શ્રીમદ્દની એવી ખોટી અફવા ફેલાવી કે, શ્રીમદ્દને

(૨૨૯)

શેઠની સ્ત્રી સાથે આરો વ્યવહાર છે. શ્રીમદે લોકસંજ્ઞાને છતી હતી તેથી તેમના મનમાં આવી ખોટી અફવા સાંભળવાથી જરામાત્ર ખોટું લાગ્યું નહિ અને ઉલટા ધર્મમાં વિશેષતઃ આરૂઢ થયા. કેટલાક એકાન્ત વ્યવહારપદ્ધતી જડ લોકો શ્રીમદને હલકા પાડવા ધૂર્ત-પાખંડી વગેરે શબ્દોથી ગાલીપ્રદાન કરવા લાગ્યા, તોપણ શ્રીમદના મનમાં જરામાત્ર એાહું આગ્યું નહિ. શ્રીમદ પરિપૂર્ણ જ્ઞાણતા હતા કે આત્માના ગુણોને આત્માની સાક્ષીએ સેવીને મોક્ષ મેળવવાનો છે, કંઈ દુનિયાના સર્ટાંશ્રીકેટથી મોક્ષ ખમાતો નથી.

કિંવદન્તી પ્રમાણે શ્રીમદ આનન્દઘનજી એક વખત મેડતા વા અન્ય કોઈ ગામમાં ગયા હતા અને ત્યાંના રાજની રાજની બે બે પુત્રીઓ તે વખતે વિધવા થઈ હતી. રાજની બે વિધવા પુત્રીઓને બોધ. પુત્રીઓ દરરોજ રૂદન કર્યા કરતી હતી. ઘડીમાત્ર પણ રૂદન કર્યાંવિના રહેતી નહોતી. રાજએ હજારો ઉપાયો કર્યા પણ બે પુત્રીઓનો કોઈ રીતે શોક ટળ્યો નહિ. રાજએ અન્ય લોકોના સુખથી સાંભળ્યું કે શ્રીમદ આનન્દઘન સિદ્ધપુરૂષ છે તે કોઈપણ ઉપાયે પુત્રીઓના શોકને દૂર કરશે. રાજએ શ્રીમદ આનન્દઘનજીને વિનંતિ કરી. અને પોતાની બે પુત્રીઓને શ્રીમદની પાસે મોકલી. શ્રીમદે હૃદયમાં દયા લાવીને બે પુત્રીઓને ખરા આત્મસ્વામીનું સ્વરૂપ સંભળાવ્યું, તેમજ સંસારની અસારતા-ક્ષણભંગુરતા સમજાવી. તેમના ઉપદેશથી રાજની બે પુત્રીઓનો શોક ટળ્યો તેથી તેઓ શ્રીમદની પાસે ધર્મનો ઉપદેશ વિશેષ શ્રવણ કરવા લાગી અને શ્રીમદની સેવા કરવા લાગી. શ્રીમદના આધ્યાત્મિક ઉપદેશની બે પુત્રીઓને એટલી બધી અસર થઈ કે તેથી રાજની પુત્રીઓ વિષયવાસનાને ભૂલી ગઈ અને ધર્મમાં લયલીન બની ગઈ. રાજની બે પુત્રીઓના પરિવ્યથથી દુર્જન લોકોએ એવી ખોટી અફવા ફેલાવી કે, શ્રીમદનો રાજની બે પુત્રીઓ સાથે આરો વ્યવહાર છે. આ વાત ગામોગામ ફેલાઈ જવાથી રાજના કાને ગઈ. એક દિવસ આ બાબતનો નિશ્ચય કરવા રાજ તથા ગામના આગેવાન લોકો શ્રીમદની ખાનગી ચર્ચા બેવા લાગ્યા. શ્રીમદે તે વખતે અહ્ભુત ઉપદેશ આપ્યો અને અગ્નિમાં બે-હસ્ત રાખીને અહ્ભુત ચમત્કાર દર્શાવ્યો કે જેથી લોકોનો સંશય ટળ્યો અને શ્રીમદના ચારિત્ર્યપર પૂર્ણ વિશ્વાસ પ્રગટ્યો. રાજએ શ્રીમદના પગમાં પડીને પોતાનો અપરાધ ખમાવ્યો. આ કિંવદન્તીમાં શું સત્ય છે તેનો નિર્ણય વાચકોએ કરી લેવો.

શ્રીમદ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો ઉપદેશ દેતા હતા અને અધ્યાત્મજ્ઞાન-

(૨૩૦)

શ્રીમદ્ને ક-
રવા નહિ દે-
વાનો દુર્લભો-
નો પ્રયત્ન.

માર્ગમાં સંચરતા હતા, તેથી એકાન્ત ક્રિયાને માનનારા સાધુઓએ એવો ઉપદેશ કર્યો કે, શ્રીમદ્ નિશ્ચયવાદી છે, તે લોકોની શ્રદ્ધા ઉઠાવી દે છે, માટે કોઈએ તેમને રહેવાને ઉપાશ્રય આપવો નહિ, જૈનોએ તેની પાસે જવું નહિ; આવા ઉપદેશની અસર બાળ જીવોને થઈ અને તેથી આનન્દઘનજીને કેટલેક દેકાણે ઉતરવાને ઉપાશ્રય પણ જૈનો આપતા નહિ. આનન્દઘનજી નિશ્ચયવાદી છે એવી કિંવદન્તી ફેલાવાથી અજ્ઞ જૈનો આનન્દઘનજી પર દ્રેષ કરવા લાગ્યા અને અનેક પ્રકારના કઠિન શબ્દો કહેવા લાગ્યા. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી લોકોના શબ્દો સહન કરવા લાગ્યા અને મઠો-મઠીઓ વગેરેનો આશ્રય લેઈ ચારિત્ર પાળવા લાગ્યા. પૂર્ણશ્રદ્ધાચારી મહાપુરૂષ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ અજ્ઞ લોકોએ કરેલા પરિષદો સહન કર્યા. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ જૈનાગમ દૃષ્ટિવડે આત્માના ગુણો પ્રકટાવવા જે જે પરિષદો સામા આવતા હતા તેને સહ્યા તેથી તેમનો આત્મા, સાધુના આન્તરિક ચારિત્ર્યની ફેટલી બંધી ઉચ્ચ કોટિ પર હતો તેની કંઈક ઝાંખી જણાઈ આવે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી આનન્દી સ્વભાવના હતા અને તેઓ, સાધુપણમાં જે નિર્ભયતા જોઈએ તે દશામાં આરૂઢ થયા હતા. લોકોના બકવાદથી તેઓ ખડીતા નહીં. જૈન શ્વેતાંબર શાસ્ત્રોમાં કયેલી એવી ધ્યાનદશામાં ભયથી મુક્ત થઈને પ્રવેશ કરતા હતા. ભયથી વિમુક્ત થઈને તેઓ ઘોર જંગલમાં વાસો કરતા હતા. સિંહ વગેરે શુદ્ર પ્રાણીઓની યુદ્ધમાં જઈને વાસ કરતા હતા. રાત્રીના વખતમાં સ્મશાનમાં કાઉ-સગ્ગ ધ્યાને રહીને નિર્ભય દશામાં આગળ વધતા હતા. શરીર આદિનું મમત્વ ટળ્યા વિના નિર્ભયપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. શ્રીમદ્ ત્યાગ અને વૈરાગ્યદશામાં દરરોજ આગળ વધતા હતા અને સાત પ્રકારના ભયથી રહિત પોતાના આત્માને ભાવતા હતા. દુનિયા પોતાની નિન્દા કરશે એવા પ્રકારના સંકલ્પને તેઓ મનમાં લાવતા નહોતા. પોતાના આત્માની સાક્ષીએ વીતરાગ વચનોને યથાશક્તિ આરાધવા તત્પર રહેતા હતા. પોતાના વિચારો અને આચારોમાં શ્રીમદ્ નિર્ભય હતા. અજ્ઞ લોકો તેમને સતાવતા હતા તોપણુ શ્રીમદ્ અજ્ઞ લોકોપર કડ્ડણભાવ ધારણુ કરતા હતા અને પોતાના આત્માને શાન્તરસથી પોષીને ઉચ્ચ બનાવતા હતા.

શ્રીમદ્ના પરિચયમાં આવનાર શ્રીમદ્ ચશોવિજયજી ઉપાધ્યાય

(૨૩૧)

શ્રીમદ્ના પ-
રિચયમાં આ-
વનારાઓને
લાભ.

અને શ્રી સત્યવિજયજી પન્યાસ વગેરેને અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સારો લાભ મળ્યો હતો. શ્રીમદ્ના પરિચયમાં આવનારાઓની મધ્યસ્થદૃષ્ટિમાં વધારો થતો હતો અને ધર્મમવૃત્તિથી તેઓ પાછા હટતા હતા. શ્રીમદ્ના પરિચયમાં આવનારાઓને શ્રીમદ્ના શાન્ત વિચારોની અસર થતી હતી. શ્રીમદ્ના સંબંધી વિરુદ્ધ અભિપ્રાય ધારણુ કરનારા કેટલાક મનુષ્યો શ્રીમદ્ના પરિચયમાં આવતાં પોતાના ભૂલ ભરેલા વિચારોને બદલતા હતા અને શ્રીમદ્ના ભક્ત બની જતા હતા. શ્રીમદ્ આનન્દ-ધનજી મહારાજ વૈરાગ્યભાવે જે જે શબ્દો કહેતા હતા તેની અસર પાસે આવનારાઓપર થયા વિના રહેતી નહોતી. વક્તાના પ્રમાણિક-પણુના વિશ્વાસ વિના શ્રોતાને ઉપદેશની અસર થઈ શકતી નથી. વક્તાના વિશ્વાસ વિના વક્તાના શબ્દો ખરેખર શ્રોતાને સારી અસર કરી શકતા નથી, પરંતુ વિપરીત અસર થવાનો તો સંભવ છે. શ્રીમદ્ જૈનશાસ્ત્રોના આધારે ઉપદેશ આપતા હતા. તેમના ઉપદેશના અધિકારી ઉચ્ચ કોટીના જીવો હતા. ચોમાસામાં કુવાઓની કિમ્મત સમજી શકાતી નથી, પણ ચોમાસું વીટ્યાપ્રાદ શીયાળો અને શીયાળા કરતાં ઉન્હાળામાં કુવાઓની ઉપયોગિતાની કિમ્મત સમજી શકાય છે; તે પ્રમાણે આનન્દધનજીની હવે ઉપયોગિતા અને ઉત્તમતા વિશેષતઃ અવબોધી શકાય છે.

શ્રીમદ્ આત્મિક વિચારોમાં લીન રહેતા હતા. તેઓશ્રી આધ્યાત્મિક પદોના જ્ઞાનમાં મરગુલ હતા. દુનિયા પોતાને માટે શું કહે છે તેની તેઓ કાળજી રાખતા નહોતા. મુક્તિની આરાધનામાં, દુનિયાના દોરંગી અભિપ્રાયોની જરૂર નથી. કોઈ શ્રીમદ્ પાસે આવીને કહેતું કે તમારા સંબંધી અમુક મનુષ્ય અમુક વિચારો ધરાવે છે.—અમુક મનુષ્યો તમારા સંબંધી અમુક બોલે છે. તોપણુ શ્રીમદ્,—આ પ્રમાણે વદનારા મનુષ્યોના શબ્દો સાંભળવા—લક્ષ દેતા નહોતા, અને તે પ્રમાણે બોલનારાઓને કહેતા હતા કે, તમે તમારૂં આત્મકલ્યાણુ કરો. હું કોઈની વાત સાંભળવા નવરો નથી અને કોઈ ગમે તે કહે તે સંબંધી લક્ષ દેવાની મારી ઇચ્છા નથી. દુનિયાના અભિપ્રાયો સાંભળતાં અને તે સંબંધી ઉત્તરો આપતાં તેનો પાર આવતો નથી. દુનિયામાં મારા સંબંધી સારો અભિપ્રાય બંધાવવાની ઇચ્છા માટે મારો જન્મ નથી પણુ આત્માના શુદ્ધ ધર્મમાં રમણુતા કરવા માટે મનુષ્યજન્મ છે. લોકોના અભિપ્રાયો પોતાના સંબંધી કેવા છે તેમાં લક્ષ રાખવાથી, આત્મિક શક્તિયો વધતી નથી, માટે આત્મસાક્ષીએ વીતરાગવચ્ચનો પ્રમાણુ યથાશક્તિ આત્મધર્મને

શ્રીમદ્હું ઉ-
નિયાપ્રતિ અ-
લક્ષ.

(૨૩૨)

પ્રગટાવવાજ લક્ષ દેવું જોઈએ; એમ શ્રીમદ્ પોતાનો વાસ્તવિક હૃદય-ભાવ ધારણુ કરતા હતા. નિવૃત્તિમાર્ગમાં મસ્ત થયેલ શ્રીમદ્દેવું દુનિયા-પ્રતિ અલક્ષ હોય એ વસ્તુતઃ અનવા યોગ્ય છે. આત્મકલ્યાણુ સાધકે પોતાના ગુણો તરફ લક્ષ રાખવું જોઈએ. શ્રીમદ્દેવું દુનિયા પાસેથી કંઈ લેવાવું નહોતું. દુનિયાનો દોરંગી પ્રવાહ કદિ એક થયો નથી અને થવાનો નથી.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીના મનમાં શાસનસેવા પ્રતિ અત્યન્ત રાગ હતો. તેમણે શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાયને શાસન-સેવા માટે ઉત્સાહ આપીને પ્રેરણુ કરી હતી. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયને તેઓ ઉત્તમ સલાહ આપતા હતા અને પોતાની પાસે આવનારા સાધુઓને શાસનસેવા માટે સંબોધતા હતા. જૈન શાસનસેવાના ઉત્તમ વિચારોનો ભંડાર શ્રીમદ્ આનન્દધનજી હતા; સલાહશાન્તિથી શ્રી જૈન શાસનની સેવા કરવાના વિચારો તો આવા ઉત્તમ પુરૂષોના હૃદયમાંથીજ નીકળી શકે. અન્યો લખીને શાન્ત રીતે શાસનસેવા બજાવવાના ઉપાયોને શ્રીમદે, શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાયને બતાવ્યા હોય એમ સંભવે છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીનો પરિચય થયા બાદ ઉપાધ્યાયે અધ્યાત્મના અન્યો તેમજ ઉદારભાવથી અન્ય અન્યો લખવા આરંભ કર્યો હોય એમ અવગોઠાય છે. અનેક ઉપાયોથી શાસનસેવા બજાવી શકાય છે. પોતાના હૃદયના ઉભરાઓવડે, ચાવીરી અને બહોતેરી વા અડોત્તરીથી શ્રીમદે શાસન-સેવા બજાવી છે અને તેનો જૈન કોમ તથા અન્ય કોમ લાભ લે છે. શાસનસેવાના રાગથીજ તેમણે શ્રી સત્યવિજય પન્યાસને ક્રિયાદ્વારમાં સાહાય્ય આપી હતી.

શ્રીમદ્દેવું મનાવવા પૂજવવાની વૃત્તિ નહતી. તેઓશ્રી સંવેગપ-ક્ષની ભાવનાવડે પોતાના આત્માને ભાવતા હતા. હામા-મનાવવા પૂ-જવવાની આ-શારહિત આ-ત્મદશા. હામે સુખે દુઃખે, જીવિતે મરણે તથા, સ્તુતિનિન્દાવિધાનેષ, સાધવઃ સમચ્ચેતસઃ ॥ ૧ ॥ લાભમાં અલાભમાં સુખમાં દુ-ખમાં જીવિતવ્યમાં મરણુમાં સ્તુતિમાં અને નિન્દામાં સા-ધુઓ સમચિત્તવાળા હોય છે. કેટલાક એકાન્ત ક્રિયાવ્યવહારી જડ જેવા, દ્વેષી મનુષ્યો તો તેમના સામા આવી તેમને અષોષ્ય શબ્દોથી ભાંડતા હતા અને તેમનો તિરસ્કાર કરતા હતા, તોપણુ શ્રીમદ્દેવું શાન્ત દશા રહેતી હતી. ખરેખર તેઓ મનાવવા અને પૂજવવાને માટે બાહ્ય અને અન્તર્ ચેષ્ટારહિત હતા.

(૨૩૩)

શ્રીમદ્ પોતાના ખરા જીવરથી પ્રભુની સ્તુતિ કરતા હતા, પણ એક કવિ તરીકે સ્તુતિ કરતા નહતા. શ્રીમદે પ્રભુની સેવા કરવાના શ્રી સંભવનાથના સ્તવનમાં અભય-અદ્વેષ અને અખેદ એ ત્રણ મુખ્ય ઉપાય જણાવ્યા છે. ભય-ખેદ-અને દ્વેષ કરનાર મનુષ્ય, શ્રી જિનેશ્વરની સેવાના માર્ગમાં પગ મૂકી શકતો નથી. તરવારની ધારપર નાચ કરવો સુલભ છે પણ પ્રભુની સેવા કરવી એ દુર્લભ છે. રાજ-બાદશાહ અને ઠાકોરની સેવા કરવી દુર્લભ છે તો પરમાત્માની સેવા કરવી એ તો કેટલી બધી મુશ્કેલ છે, તેનું રહસ્ય જ્ઞાનીઓ સમજી શકે છે. પરમાત્માની આજ્ઞા અને તેમના ગુણોને હૃદયમાં ધારણ કરીને અભય- અદ્વેષ અને અખેદને ધારણ કરનાર, પ્રભુની સેવા કરી શકે છે. શ્રીમદે પ્રભુની કરેલી સ્તવનામાં, તેમના હૃદયના ઉદ્દગારો નીચે પ્રમાણે છે.

કાલલલિધિ લહી પંથ નિહાલજીં રે, ઇ આજ્ઞા અવિલંબ ॥

ઇ જન જીવે રે જિનજી જાણજો રે, આનન્દઘન મત અંબ ॥ પંથડો ॥ ૬ ॥

(અજિતનાથ સ્તવન.)

સુગઘ સુગમ કરી સેવન આદરે રે, સેવન અગમ અનૂપ ॥

દેજો કદાચિત સેવક યાચના રે, આનન્દઘનરસરૂપ ॥ સંભવ ॥ ૬ ॥

(સંભવનાથ સ્તવન.)

તુજ મુજ અંતર અંતર ભાજસે રે, વાજસે મંગલ તૂર ॥

જીવ સરોવર અતિશય વાધશે રે, આનન્દઘનરસપૂર ॥ ૬ ॥

(પદ્મપ્રભ સ્તવન.)

મુજ મન તુજ પદપંકજે રે, લીનો ગુણમકરન્દ ॥

રંક ગણે મંદિર ધરા રે, ઘંદચંદ નાગિંદ ॥ વિમલ-દીઠા ॥ ૩ ॥

સાહિબ સમરથ તું ધણી રે, પાન્થો પરમ ઉદાર ॥

મન વિસરામી વાલહો રે, આત્મચો આધાર ॥ વિમલ-દીઠા ॥ ૪ ॥

ઇક અરજ સેવક તણી રે, અવધારો જિનદેવ ॥

કૃપા કરી મુજ દીજિયે રે, આનન્દઘનપદસેવ ॥ વિમલ-દીઠા ॥ ૫ ॥

(વિમલનાથ સ્તવન.)

હત્યાદિ પ્રભુસ્તવનાનાં વાક્યોથી શ્રીમદ્ને પ્રભુ ઉપર કેટલી બધી ભક્તિ હતી તેનો ખ્યાલ આવે છે. શ્રીમદ્ પોતાના શબ્દોમાં હૃદયના ભાવને લાવે છે. પ્રભુની સાથે મળવાનો અને પ્રભુની સાથે એકમેક થવાનો, અર્થાત્ અન્તરૂહિત થવાનો ભાવ શ્રીમદ્ને અપૂર્વ હતો, તે બ. ઉ. ૩૦

(૨૩૪)

પદ્મપ્રભુના સ્તવનથી જાણુઈ આવે છે. પ્રભુની સાથેનું પોતાનું અન્તર ટળશે એમ શ્રીમદ્ને નિશ્ચય થવાથી “તુજ મુજ અન્તર અન્તર માજસે રે, વાજસે મંગલ તૂર” ॥ એવા ઉદ્ગારો બહાર કાઢ્યા છે. શ્રીમદ્ના હૃદયના ઉભરાઓમાં તેમની આધ્યાત્મિક દશા અને ભક્તિ ઝળકી ઉઠે છે. જ્ઞાની પોતાની કૃતિયોમાં પોતાનું હૃદય ક્યાં, કેવી રીતે ખાલી કરે છે તે અનુભવી-જનો, કૃતિયો વાચીને કહી દે છે. “આત્મવો આધાર” એ વાક્યમાં એ પ્રત્યય મરાઠી વ્યાકરણુનો છે, તે પ્રત્યય છઠ્ઠી વિભક્તિનો છે તેથી શ્રીમદ્ મરાઠી ભાષા જાણુતા હતા અને તેમનો દક્ષિણમાં વિહાર પણ થયો હોય, એમ સંભવે છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનની ઘેઠે ઉપાધ્યાય પણ સંવેગ પક્ષની ભાવના ભાવતા હતા.

શ્રીમદે ચોવીશીમાં તીર્થકરોના ગુણોની વાસ્તવિક સ્તુતિ કરી છે. પ્રભુને ઉદ્દેશીને અનેક પ્રકારે સ્તવના કરી શકાય છે. શ્રીમદે તીર્થકરોની કરેલી વાસ્તવિક સ્તુતિ. પ્રભુની આગળ પોતાના દોષોને દર્શાવી, પ્રભુની આગળ ક્ષમા માગવી તે સ્વદોષ પ્રકટન સ્તવના કહેવાય છે. પ્રભુની આગળ તેમના કહેલા ઉપદેશવડે કંઈ સ્તુતિ કરવી તે જ્ઞપ્તેશસ્તવના કહેવાય છે. ચૌદમા શ્રીઅનન્તનાથના સ્તવનમાં ઉપદેશમય સ્તવના દેખવામાં આવે છે. અધ્યાત્મસ્તવના વિચારોવડે પ્રભુની સ્તવના કરવી તે અધ્યાત્મસ્તવના કહેવાય છે. શ્રીશ્રેયાંસનાથના સ્તવનમાં અધ્યાત્મનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. મનને વશ કરવા અને મનનું સ્વરૂપ વર્ણવવાના આશયથી જે સ્તવના કરવામાં આવે છે તે આલ્પ્યંતરિક સ્તવના કહેવાય છે. શ્રીકુંથુનાથના સ્તવનમાં મનસંબંધી વિચારો દર્શાવીને કુંથુનાથની સ્તવના કરવામાં આવી છે. શાસ્ત્રોમાં કહેલા દર્શનભેદ હેતુનયો અને દર્શનાભેદ હેતુનયોવડે, શ્રીમુનિસુવ્રત અને નમિનાથની સ્તવના કરવામાં આવી છે. રાજમતીએ આપેલા પ્રેમશિક્ષાપાલંભગર્ભિત સ્તવના તેમણે શ્રીનેમિનાથની કરેલી છે. સેવાના વાસ્તવિક ઉદ્ગારમય વિચારોવડે તેમણે શ્રીસંભવનાથની સ્તવના કરેલી છે. સામાન્યરીતે કહીએ તો તેમણે શ્રીતીર્થકરોની વાસ્તવિક સ્તુતિના પ્રદેશોમાં વિચરવા સ્વાભાવિક પ્રયત્ન કર્યો છે. તીર્થકરોએ કહેલા ગુણોને ઉદ્દેશીને જે જે પ્રકારની ઉદ્ગારમય વચનો વડે-સ્તુતિ કરવામાં આવે છે, તે વાસ્તવિક વર્ણુના કહેવામાં આવે છે; તે સંબંધી અધ્યાત્મસારમાં શ્રીયશોવિજયજી નીચે પ્રમાણે કથે છે.

(૨૩૫)

શરીરરૂપલાવણ્યવપ્રજ્જાવિભિઃ

વાર્ણિતૈર્વીતરાગસ્ય વાસ્તવી નોપવર્ણના ॥ ૧૨૪ ॥

વ્યવહારસ્તુતિઃ સેયં વીતરાગાત્સર્વાર્તિનામ્ ।

જ્ઞાનાદીનાં ગુણાનાં તુ વર્ણના નિશ્ચયસ્તુતિઃ ॥ ૧૨૫ ॥

(અધ્યાત્મસારે આત્મનિશ્ચયાધિકાર.)

શરીર, રૂપ, લાવણ્ય, વપ્ર, છત્ર, અને ધ્વજાદિવડે શ્રીવીતરાગ દેવની વર્ણુના કરવામાં આવે છે તે, શ્રીવીતરાગ પ્રભુની વાસ્તવિક ઉપવર્ણુના નથી; તે તો ઔપચારિક અવહાર સ્તુતિ છે; અને જે વીતરાગ પ્રભુના જ્ઞાનાદિક ગુણોની વર્ણુના છે, તે વાસ્તવિક વર્ણુના સ્તુતિ, વા નિશ્ચય સ્તુતિ છે. શ્રીમદ્દ્વિનાથના સ્તવનમાં શ્રીમદે પ્રભુની વાસ્તવિક સ્તુતિ કરેલી છે તે વાચકોને સ્પષ્ટરીતે અવબોધાય છે. વાસ્તવિક સ્તુતિને શ્રીઉપાધ્યાયજી દર્શાવતી નીચેપ્રમાણે જણાવે છે.

પુરાદિવર્ણનાદ્ રાજા સ્તુતઃ સ્યાદુપચારતઃ

તત્ત્વતઃ શૌર્યગામ્ભીર્યધૈર્યાદિગુણવર્ણનાત્ ॥ ૧૨૬ ॥

(અધ્યાત્મસાર.)

નગર વગેરેના વર્ણુનથી રાજાની સ્તુતિ કરવી તે ઉપચારથી સ્તુતિ કથાય છે, અને રાજાના શૌર્ય-ગાંભીર્ય અને ધૈર્ય વગેરે ગુણોથી, રાજાની સ્તુતિ કરવી તે તત્ત્વથી (વાસ્તવિક) સ્તુતિ કહેવાય છે. શ્રીમદ્દ્વિનાથના સ્તવનોમાં વાસ્તવિક સ્તુતિના વિચારોનાં અમૃત ઝરણાં વહ્યા કરે છે. પ્રભુના વાસ્તવિક ગુણોને અવબોધ્યાવિના પ્રભુની વાસ્તવિક ઉપવર્ણુના થતી નથી.

શ્રીમદે રચેલાં પદોમાં, આત્માના ગુણોની પ્રાપ્તિમાટે આત્માના ગુણોને ઉદ્દેશી, વાસ્તવિક-આધ્યાત્મિક ઉપવર્ણુના અવલોકવામાં આવે છે. શ્રીમદ્દ્વિનાથનાં પદોમાં સ્વસમયની દૃષ્ટિની વિશાલતા અવલોકવામાં આવે છે.

શ્રીમદે અનેક રાગોમાં પદો રચ્યાં છે, તે ઉપરથી જાણી શકાય છે કે, તેમને રાગ રાગણીનું સાદું જ્ઞાન હતું, તેમજ

શ્રીમદ્દ્વિનાથ સંગીત જ્ઞાન. તેઓ ઉચ્ચ ગવૈયા હતા. શ્રીમદ્ ગૃહસ્થાવાસમાં અનેક

ગવૈયાઓના સમાગમમાં આવ્યા હતા અને તેમની પાસેથી સંગીતનો સારીપેઠે અભ્યાસ કર્યો હતો. ગૃહસ્થાવાસમાં તે સમયનાં અનેક વાજાંત્રોને તેઓ વગાડી જાણતા હતા. સંગીત સાહિત્ય પ્રદેશમાં તેઓ વિચર્યાં હતા. નવરસને તેઓ આત્મામાં ઉતારી જાણતા હતા. સંગીતજ્ઞોનીસાથે ગૃહસ્થાવાસમાં સ્પર્ધામાં ઉતરત

(૨૩૬)

હતા. કબીરના ભજનોના રાગ કરતાં શ્રીમદ્ના રાગો જુદા પ્રકારના માલુમ પડે છે. શ્રીમદે મૂળ રાગરાગણીઓમાં હૃદયના ઉભરાઓ કાઢ્યા છે. શ્રીમદ્નીસાથે ભોજકોનો ઘણો પરિચય હતો. શ્રીમદ્નાં પદો ઉપર હાલ પણ ભોજકોને ઘણો પ્રેમ છે. ભોજકો દેશોદેશ શ્રીમદ્નાં પદો ગાઇને શ્રીમદ્ની કીર્તિ વિસ્તારે છે.

શ્રીમદ્નો સ્વભાવ મળતાવડો અને આનન્દી હતો. તેમના ચહેરાપર ગાંભીર્યની છાયા છવાયલી રહેતી હતી. ગમે તે શ્રીમદ્નો સ્વ-પંથના મનુષ્યોનીસાથે ભેદભાવ રાખ્યાવિના અધ્યાત્મ ભાવ.

વાર્તાઓ કરતા હતા, તેથી તેઓનીપાસે અન્યદર્શનીઓ ઘણા આવતા હતા અને જૈનો કરતાં અન્યદર્શનીઓ તેમને બહુમાન આપતા હતા અને તેમની ભક્તિ કરતા હતા. તેમનામાં મત સહિ-બહુતા નામનો શુભુ ખીલ્યો હતો. તેઓ સરલસ્વભાવથી અન્યોને પ્રિય થઈ પડ્યા હતા. કોઈની સાથે કલેશ કરતા નહોતા. તેમને દેખતાંજ આ વૈરાગી મહાત્મા છે એવું લોકોને જણાતું હતું. હૃદયના દયાળુ અને સાચા બોલા હતા. કોઈનાથી તેઓશ્રી ભય પામતા ન હોતા અને સત્ય બોલતાં અનેક દુઃખો આવી પડે તેની દરકાર રાખતા ન હતા. તેઓશ્રી મનાવા પૂજવાની ઇચ્છાથી રહિત હતા. એકલા રહેતા છતાં અન્તરૂમાં તેમનું તાન લાગવાથી પર્વતો અને શુક્રાઓમાં પણ યુશીથી રહેતા હતા. ધામધૂમ અને ધમાધમની પ્રવૃ-ત્તિથી તેઓ વિરૂદ્ધ હતા.

વિકાનેરમાં દિલ્હીના આદશાહનો શાહજહાનો, એક વખત આવ્યો હતો, તે શાહજહાનો હિન્દુ સાધુઓ અને યતિયોને સતા-૭૫કારદષ્ટિ. વતો હતો. એક વખત શ્રીમદ્ને સાધુઓએ કહ્યું કે અમારી શાહજહાનો રસ્તામાં જતાં મરકરી કરે છે માટે કંઈ કૃપા લાવી બનતું કરો. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી વિકાનેરની આહિર ન્યાં શાહજહાનો સુકામ હતો તેની આસપાસ ફરવા લાગ્યા. પેલો શાહજહાનો ઘોડાપર બેસીને ફરવા જતો હતો, તેણે મેલાઘેલા વૃદ્ધ યતિની મરકરી કરી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ કહ્યું, 'આદશાહકા બેટા ખડા રહે' એટલું કહ્યું પશ્ચાત્ પેલો શાહજહાનો ઘોડાને ચલાવવા લાગ્યો પણ ઘોડો તસુમાત્ર પણ આગળ ચાલી શક્યો નહીં. ખીજા ઘોડેસ્વારે આવી પહોંચ્યા, તેમણે ઘણા ઉપાયો કર્યા પણ ઘોડો ત્યાંથી હાલી ચાલી શક્યો નહિ. શ્રીમદ્ તો પોતાને ઠેકાણે ચાલ્યા ગયા હતા. શાહજહાનો મિત્રોએ શાહજહાને કચ્ચું કે, શાથી ઘોડો હાલતો ચાલતો નથી. કોઈ કારણ જાણુતા હોવ તો કહો. શાહજહાને કહ્યું કે હું ખીજું કંઈ કારણ

(૨૩૭)

જાણુતો નથી પણ એક સેવડાની મેં મશ્કરી કરી હતી તેણે મને કહ્યું કે “ બાદશાહકા બેટા સજ્જા રહે ” આટલું તેનું બોલેલું હતું જાણું છું. શાહ-જાહના મિત્રો વગેરેએ જાણ્યું કે ખરેખર એ સેવડાએ કંઈ કર્યું છે. શાહજાહના મિત્રોના કહેવાથી વિકાનેરના રાજાએ સેવડાએને પુચ્છાવ્યું. અન્તે ખરા સમાચાર મળ્યા કે, એ કામ તો આનન્દધનનું લાગે છે; માટે તેમની પાસે જાઓ. રાજા વગેરે ઝોળ કરતા કરતા શ્રીમદ્ આનન્દધનની પાસે આવ્યા, અને શ્રીમદ્ આનન્દધનજીને ઘણી આજીજી કરી. શ્રીમદે કહ્યું કે આદશાહકા બેટા, સન્તસાધુઓકું સતાતા હે એાર ઉસકી મશ્કરી કરતા હૈ તો ઉસકીભિ મશ્કરી હોવે ઉસમેં કયા આશ્ચર્ય હૈ? શાહજાહએ કયુલ કર્યું કે હું સાધુ સેવડાએને છેડીશ નહિ. શ્રીમદે શાહજાહને કહેવરાવ્યું કે “આદશાહકા બેટા ચલેગા” આ પ્રમાણે શાહ-જાહને રાખદો સંભળાવ્યા કે શાહજાહનો ઘેડો ચાલવા લાગ્યો. શાહ-જાહને આવો ચમત્કાર દેખી ખુશી થયો અને તેણે શ્રીમદ્નાં દર્શન કર્યો અને કહ્યું આનન્દધન તો આલીયા હૈ. શ્રીમદ્ને, સાધુસન્તોનો ઉપ-દ્રવ ટાળવા માટે શાહજાહને આવો ચમત્કાર દેખાડવો પડ્યો.

એક વખત શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મારવાડના એક ગામડામાં કોઈ ગરીબ વણિકને ત્યાં કેટલાક દિવસ રહ્યા હતા. એક વખતે તે ઘરને વાણિયો મહાચિંતાતુર ચહેરે શ્રીમદ્ની આગળ આવીને વંદન કરી બેઠો અને દુઃખથી તેની છાતી ભરાઈ જવાથી રોવા લાગ્યો. શ્રી-મદે રોવાનું કારણ પૂચ્છ્યું. પેલા વાણિયાએ પોતાની દુઃખની વીતક વાર્તા કથી. શ્રીમદે પેલા વાણિયાને કહ્યું કે તારી પાસે લોહું હોય તો લાવ. પેલા વાણિયાએ એક શેરીઓ લાવી શ્રીમદ્ને આપ્યો. પ્રાતઃકાલમાં શ્રીમદ્ બહેલા વિહાર કરી ગયા. પેલા વાણિયો શ્રીમદ્ ન્યાં બેઠા હતા ત્યાં જઈ જોવા લાગ્યો તો શ્રીમદ્ ત્યાં દેખાય નહિ. શ્રીમદ્ બેઠા હતા ત્યાં પોતાનો એક શેરીઓ દેખવા લાગ્યો પણ લોહાનો શેરીઓ દેખાયો નહિ, પણ તેના ઠેકાણે એક સોનાનો શેરીઓ દેખાયો. પેલા વાણિયાએ સુવર્ણનો શેરીઓ લીધો અને દેવું ટાળી સુખી થયો. તે મનમાં પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો કે અરેરે! મેં આનન્દધનજીને જો મણુ બેમણુ લોહું આપ્યું હોત તો કેટલું બધું સુવર્ણ થઈ જાત. સારારા કે શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કોઈનું દુઃખ દેખીને તેને ઉપકાર કરવા બને તેટલું કરતા હતા. શ્રીમદ્ પોતાના આત્મામાં રમણુતા કરતા હતા છતાં અન્યોને પ્રસંગોપાત્ત ઉપકાર કરવા ચૂકતા નહતા, એ તેમના વિચારો

૧ સેવડાનો મૂળ સંસ્કૃતભાષામાં શ્લેષપદ (શ્લેષવસ્ત્રને ધારણ કરનાર) એવો રાખ્દ છે.

(૨૩૯)

અને કિંવદન્તીઓથી સિદ્ધ થાય છે. પરોપકારાય સતાં વિભૂતયઃ પરોપ-
કારાયે સન્તોની વિભૂતિયો છે.

શ્રીમદે ગુર્જરભાષામાં ચોવીશીની રચના કરીને ગુર્જરદેશના મહુ-
બ્યોપર અત્યંત ઉપકાર કર્યો છે. સંસ્કૃત શબ્દોને ગુર્જ-
રભાષામાં ઉતારીને ગુર્જરભાષાની પ્રૌઢતામાં વૃદ્ધિ કરી છે.
શ્રીમદે કરેલી ગુર્જરભાષાની સેવા અને તેમનો ઉપકાર. ગુર્જરભાષા સાહિત્યદષ્ટિથી તેમની ચોવીશી અવલોકતાં
માલુમ પડે છે કે, અઢારમા સૈકામાં ગુર્જરભાષાની સારી રીતે ખીલવણી થઈ હતી. ગુર્જરભાષા સાહિત્યમાં વૃદ્ધિ
કરનાર અને ઉચ્ચ વિચારોથી જગતને સ્વરસમાન દિવ્ય કરવાના વિચારોને અર્પનાર, શ્રીમદ્ અધ્યાત્મકવિ તરીકે ગુર્જર સાક્ષરોમાં અધ્યપર્યન્ત પ્રથમ પદ ભોગવે છે અને ભવિષ્યમાં પણ ભોગવશે. તેમણે ગુર્જરભાષાના ઉપાસકોપર જે ઉપકાર કર્યો છે તે તેમના નામની સાથે તેમની ચોવીશી જ્યાંસુધી આ પૃથ્વીતલમાં હશે ત્યાંસુધી ગુર્જરભાષાના ઉપાસકોને યાદ રહેશે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે નિવૃત્તિમાર્ગમાં પરાયણ છતાં પણ ગુર્જરભાષાદ્વારા તેમણે સેવાધર્મ સ્વીકાર્યો છે એ કંઈ સામાન્ય બાબત નથી. તેમના મુખમાંથી ગુર્જરભાષાના ઉચ્ચ શબ્દો નીકળેલા છે તેથીજ તેઓશ્રી સંસ્કૃત ભાષાના અપૂર્વ વિદ્વાન હતા એમ સ્તવનો અને પદોમાં વાપરેલા શબ્દોપરથી સિદ્ધ થાય છે. શ્રીમદે ચોવીશીમાં જૈનાગમ સિદ્ધાંતોનો સાર ઉતારી દીધો છે તેથી તેમનો જેટલો ઉપકાર માની શકવામાં આવે તેટલો ન્યૂન છે. હાલમાં ગુર્જરભાષાની ખીલવણી અર્થે ગુર્જરસાહિત્ય પરિષદના અગ્રગણ્ય સાક્ષરો અથાગ પ્રયત્ન કરે છે. તેઓએ ગુર્જરભાષા સાહિત્યદષ્ટિથી નરસિંહમહેતા-પ્રી-તમ-પ્રેમાનન્દ-અખો અને શામળભટ્ટ વગેરેનાં કાવ્યોને આદરથી વધાવી લીધાં છે અને પૂર્વના ગુર્જરભાષાના હિન્દુ કવિયોને સાદું માન આપ્યું છે; એમ બૃહત્કાવ્યદોહન વગેરે ગ્રન્થો જોવાથી માલુમ પડે છે. ગુર્જરભાષાની ખીલવણી કરનાર પ્રસિદ્ધ સાક્ષરવર્ય રા. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ, તથા રા. રા. રણુછોડભાઈ ઉદયરામ, પ્રો. આનન્દશંકર તથા રા. રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ વગેરે સાક્ષરબંધુઓને સૂચના કે, તેઓ પદ્દર્શનમાન્ય જૈન અધ્યાત્મજ્ઞાની કવિશ્રી આનન્દધનજીને ગુર્જરભાષા સાહિત્યોપકારકદષ્ટિથી ઉપકારક ગણી તેમની ચોવીશીને ગુર્જરસાહિત્યપરિષત્ તરફથી ધન્યવાદ અને આવકાર આપશે. ગુર્જરભાષાના ખીજ તરીકે જૈન કવિયો છે એમ ગુર્જરભાષાના સાહિત્યની ઐતિહાસિકદષ્ટિથી પણ હવે એ વાત સિદ્ધ થઈ છે અને ભવિષ્યમાં પરિપૂર્ણ સિદ્ધ થશે એમ આશા રાખવામાં આવે છે.

(૨૩૯)

શ્રીમદ્ આનન્દધનજી અને ઉપાધ્યાયજીનાં કાર્યો જુદા જુદા પ્રકારનાં હતાં એમ અપેક્ષાએ કથી શકાય તેમ છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીનો સન્તકોટીમાં સમાવેશ થાય છે, અને શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયનો જૈન શાસનરૂપ રાજ્યના રક્ષક તરીકે સેનાધિપતિની કોટીમાં સમાવેશ થાય છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી ગચ્છની નિશ્રા વિના રહેતા હતા અને શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી ગચ્છની નિશ્રામાં રહીને જૈન શાસનની પ્રભાવના કરતા છતાં પોતાના આત્માનું હિત સાધતા હતા. જૈન શાસન રક્ષકનો ઈલકાબ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી ધારણ કરવા યોગ્ય થયા, અને શ્રીમદ્ આનન્દધનજીનો નિવૃત્તિમાર્ગપરાયણ હતા અને તેઓનું, વિશેષતઃ અન્તરૂમાં રમણતા કરવા માટે લક્ષ હતું. શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયે જૈનધર્મની રક્ષા કરવામાં કમર કસીને મહેનત કરી હતી અને એકસો ને વ્યાઠ સંસ્કૃત ભાષામાં ગ્રન્થો લખ્યા હતા. જૈન શાસનની પ્રભાવના માટે ઉપાધ્યાયજીએ પ્રથમ પુરૂષાર્થ કર્યો છે અને જીવનનું સ્વાર્પણ કરવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું નથી. શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીનું કાર્ય ખરેખર ઉપાધ્યાયજી વિના અન્ય કોઈ કરી શકે નહિ તેવું હતું. ઉપાધ્યાયજીની કાર્ય કરવાની દિશા ન્યારી હતી અને શ્રીમદ્ આનન્દધનજીની કાર્ય કરવાની દિશા ન્યારી હતી. અઢારમા શતકમાં ઉપાધ્યાયજીએ જૈન શ્વેતાંબર કોમની જે સેવા બજવી છે તેવી સેવા અન્ય કોઈએ બજવી નથી એમ કહીએ તો તેમાં કંઈ અતિરાયોક્તિ જણાતી નથી. ઉપાધ્યાયજીને પોતાને જૈન કોમના સાધુઓ (યતિયો) તરફથી પણ ઘણું વેઠકું પડ્યું છે. તેમની કિસ્મત પાછળથી થઈ છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ અધ્યાત્મમાર્ગને ખુલ્લો કરીને ભારતક્ષેત્રમાં શાન્તરસની નદી પ્રગટાવી છે. અધ્યાત્મને કહેનારા તો ઘણા મળી આવે પણ અધ્યાત્મની મૂર્તિ બનીને અધ્યાત્મરસ વહેવરાવવો એ સામર્થ્ય તો ખરેખર શ્રી આનન્દધનજી વિના અન્યત્ર તે સૈકામાં દેખાયું નથી. આત્મામાં અત્યન્ત જાગૃત રહેવાનું દૃષ્ટાંત ખરેખર અઢારમા સૈકામાં આનન્દધનજીએ બતાવ્યું છે તેવું, અન્યત્ર મળી શકે તેમ નથી-નિવૃત્તિમાર્ગમાં આનન્દધનજી સમાન તે કાલમાં અન્ય કોઈ ન હતું. અધ્યાત્મજ્ઞાનદશામાં આનન્દધનજીની સમાન અધ્યાત્મરસિક તે સૈકામાં તેમના વિના અન્ય કોઈ મુનિ ન હતા. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ જે ચમત્કારો બતાવ્યા છે તેવા ચમત્કારોનું પાત્ર અન્ય કોઈ તે શતકમાં નહોતું. વૈરાગી ત્યાગી અને શરીરમમત્વનો ત્યાગ કરી વનમાં વસનાર તે મૂર્તિની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી ન્યૂન છે. અનેક અપવાદો અને લોકોએ ચઢાવેલાં આજને પણ

(૨૪૦)

સહન કરનાર ક્ષમાશીલ મૂર્તિની જેટલી સ્તુતિ કરીએ તેટલી ન્યૂન છે. જૈન શાસનની પ્રભાવના કરવામાં અન્ય સાધુઓને શ્રીમદે જે કિમ્મતી સલાહ આપી છે તે કદિ ભૂલવા યોગ્ય નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રચારક અને ઉદ્ધારક તરીકે તેમનું નામ સદા અમર રહેવાનું. અદ્વારમા શતકમાં ઉત્કાંતિના મુખ્ય નાયક તરીકે શ્રીમદ્ આનન્દધનજી-શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાયજી, શ્રીમદ્ સત્યવિજયજી-શ્રીમદ્ વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય અને શ્રીમદ્ જ્ઞાનવિમલસૂરિ વગેરે મહાપુરુષો ગણી શકાય. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીની આત્મદશા અત્યંત જાત્રત હતી. વસ્તુતઃ તેમનાં વચનો વાચકોના હૃદયમાં ઉંડાં આપી જાય છે, તેમજ તેમના વચનોદ્વારા તેમનું જીવન વિચારતાં તેઓ શાંતરસના નાયક હતા એમ એકી અવાજે વાચકો બોલી ઉઠે છે.

શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ જૈનધર્મની સેવા કરવામાં મન-વાણી અને કાયાનો પરિપૂર્ણ ભોગ આપી જે ઉપકાર કર્યો છે તે કદિ વિસરાય તેમ નથી. તેમનાં પુસ્તકોથી તે સદાકાલ ભવિષ્યમાં જીવતાની પેઠે યોધ આપ્યા કરશે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ પોતાની સાધુપણની પૂર્વાવસ્થામાં, આખ્યાનોવડે આત્મભોગ આપીને ધર્મની અપૂર્વ સેવા બજાવી છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ દશવૈકલિક સૂત્રની પહેલી ગાથાનું વ્યાખ્યાન છમાસસુધી કર્યું હતું. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ અધ્યાત્મ યોધનાં પદો વગેરે રચીને જે ઉપકાર કર્યો છે તે કદી વિસ્મરાય તેમ નથી.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ મેડતામાં વાસ કર્યો તે વખતે ત્યાં કરોડાધિપતિ, લક્ષાધિપતિ નાગરિકો વસતા હતા. તે વખતે મેડતીયા રાજપુતોની ઝાહોઝલાલી સારી રીતે હતી;—તેનું વૃત્તાંત જાણવું હોય તો ટોડરાજસ્થાન વાંચવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે. પાષાણુથી વિરચિત ઉચ્ચ પ્રાસાદો

શ્રીમદ્માં અક્ષયલખિંધની ઝાંખી.

ત્યાં શોભી રહ્યા હતા. ચોરાશી ગચ્છના ઉપાશ્રયો ત્યાં શોભી રહ્યા હતા અને તેમાં અનેક યતિઓ સ્વધર્મપરાયણ થઈને આત્મકલ્યાણ કરતા હતા. શ્રીમદાનન્દધનજી મહારાજપર એક આવિકાનો ધાર્મિક પૂર્ણરાગ હતો, તે આવિકાનો પતિ મરી ગયો હતો અને તેને પુત્ર હતા. તેના ઘરમાં કરોડો રૂપૈયા હતા. એક વખત જોધપુરના રાજાને યુદ્ધના પ્રસંગે ધનની અતિ જરૂર પડી, તેથી જોધપુરના રાજાના સિપાઈઓ ધનવાનોની પાસેથી ધન ઓકાવવા મેડતામાં આવ્યા. રાજાના સિપાઈઓએ ધનવંતી આવિકાના ઘર ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો ને કહ્યું કે તું રાજાને ધન આપ. તારા ઘરમાં કરોડો રૂપૈયા છે એમ અમેએ સાંભળ્યું છે.

(૨૪૨)

પેલી શ્રાવિકા સિપાઈઓનાં આવાં વચનો સાંભળી ભયભીત બની ગઈ અને તે-ધનના રક્ષણુર્થે શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજનાં દર્શન કરવાને આવી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીનાં દર્શન કરીને તે મહારાજને શાતા પૂછવા લાગી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ તેના બોલ ઉપરથી તેને કાંઈ કષ્ટ આવી પડ્યું છે એમ જાણ્યું, તેથી તેમણે પેલી શ્રાવિકાને ચિતાતું કારણુ પૂછ્યું. પેલી શ્રાવિકાએ અથથી ઈતિ સુધી બનેલું સર્વ વૃત્તાંત કહી દીધું અને કહ્યું કે હે મહારાજ ! મારા ઉપર મહા કષ્ટ આવી પડ્યું છે. તે તમારી કૃપાવિના આવા કષ્ટથી છૂટી શકાય તેમ છે નહિ. આપના જેવા સમર્થચુર માથે છતાં આવાં કષ્ટ આવી પડે તે યોગ્ય નથી. આપ સાહેબ કૃપા કરીને મને એવો કોઈ ઉપાય બતાવો કે જેથી હું કષ્ટમાંથી મુક્ત થાઉં. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ ઉપર પ્રમાણે શ્રાવિકાનાં વચન સાંભળીને કહ્યું કે, તમારા ઘરમાં રહેલા દરેક જાતિના જીવા જીવા સિક્કા લાવવા, અને દરેક સિક્કો જીવા જીવા ઘડામાં સ્થાપન કરવો. મોટા એવા ઘડા લઈને જલદી મારી પાસે તે સ્થાપન કર. પેલી શ્રાવિકાએ પણ જીવી જીવી જાતના સોનૈયાના અને રૂપૈયાના સિક્કા લઈને જીવા જીવા ઘડામાં સ્થાપન કર્યાં, અને તેના ઉપર એકેક લુગડું બાંધ્યું. તે ઘડાઓ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પાસે લાવીને મૂક્યા. આનન્દઘનજીએ તે ઘડાઓ ઉપર પોતાનો હાથ કંઈ કહીને ફેરવ્યો અને પેલી શ્રાવિકાને કહ્યું કે આમાંથી જેટલું જેઈએ તેટલું ધન રાજના સિપાઈઓને આપવું. પેલી શ્રાવિકા તે ઘડાઓને લઈને પોતાને ઘેર ગઈ. તેમાંથી હાથ ઘાલીને સિપાઈઓને સોનૈયા તથા રૂપૈયા આપવા લાગી. ઘણાં ગાડાં ભરાય એટલા રૂપૈયા તેણે ઘડાઓમાંથી આપ્યા તોપણ ઘડાઓમાંથી રૂપૈયા અને સોનૈયા નિકળવા જ લાગ્યા. સિપાઈઓ પુષ્કળ ધન મળવાથી ગાડાં ભરી નેધપુર લઈ ગયા. પેલી શ્રાવિકાએ ધન આપ્યાબાદ ઘડાઓમાં હાથ ઘાલીને જેવા માંડ્યું તો તેમાં એકેક સિક્કો દેખાયો, તેથી તેને આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ કરેલો આવો ચમત્કાર દેખવાથી તેણીના મનમાં શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી ઉપર ઘણો ભક્તિભાવ બેઠો. આ વાત આખા શહેરમાં ફેલાઈ ગઈ તેથી લોકોના મનમાં શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી ઉપર વિશેષ રાગ ઉત્પન્ન થયો. તે નગરના લોકો કહેવા લાગ્યા કે અહો ! આ કાળમાં પણ આવા ચમત્કારી મહામુનિ વિદ્યમાન છે. ધન્ય છે તેમના અવતારને !!! એક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થશ્રાવક પાસેથી આ વાત અમેઓ સાંભળી છે તે પ્રમાણે લખવામાં આવી છે. શ્રીમદ્માં અનેક પ્રકારની શક્તિયો પ્રગટી હતી છતાં તેઓ કુલાઈ જતા નહતા.

ભ. ઉ. ૩૧

(૨૪૨)

તેમજ પોતાને મળેલી શક્તિયોનો દુરુપયોગ કરતા નહતા. પોતાનામાં અનેક શક્તિયો પ્રગટી છે એમ કોઈને જાણવા દેતા નહતા. સાગરની પેઠે ગંભીર બની-રત્નની પેઠે-ચમત્કારોને, અન્યોને ખાસ કારણવિના જાણવા દેતા નહતા. જગતને ચમત્કારો બતાવીને જાહેરમાં મોટા મનાવાનો તેમના મનમાં લેશમાત્ર પણ સંકલ્પ પ્રગટતો નહતો. લોકૈષણ્ય અને અહવૃત્તિથી નિર્લેપ રહેવા સદા આત્મજ્ઞાનનો ઉપયોગ ધારણ કરતા હતા.

વૈરાગ્ય અને ત્યાગવિના આત્માનું હિત સાધી શકાતું નથી. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીમાં ઉત્તમ પ્રકારનો વૈરાગ્ય હતો. શાસ્ત્રોમાં શ્રીમદ્માં ક્યો વૈરાગ્યના ત્રણ ભેદ બતાવ્યા છે. ૧ દુઃખગભિત વૈરાગ્ય વૈરાગ્ય હોઈ ર મોહગભિત વૈરાગ્ય. અને ત્રીજો જ્ઞાનગભિત વૈરાગ્ય. દુઃખગભિત વૈરાગીઓ સંગ્રામમાંથી અધીરા પુરુષોની પેઠે પુનઃ સંસારમાં આવવાની ઈચ્છા કરે છે. દુઃખગભિત વૈરાગી જીવો શુષ્ક ન્યાયગ્રન્થો તથા વૈદક શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને આજીવિકા ચલાવે છે પણ તેઓ શમનદીરૂપ સિદ્ધાંત પદ્ધતિને જાણી શકતા નથી. દુઃખગભિત વૈરાગી જીવો ગ્રન્થના ખંડ ખંડ બાધથી અહંકારરૂપ ગરમીને ધારણ કરેછે-તેઓ સમતામૃત નિર્જરણને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. દુઃખગભિત વૈરાગીઓ સાધુનો વેષમાત્ર ધારણ કરનારા હોય છે. ઘરમાં અન્ન માત્ર દુર્લભ છે અને દીક્ષા લેવાથી લાડવા મળે છે, આતું દુઃખગભિત વૈરાગ્યનું લક્ષણ છે. પરમાર્થને જાણવાવિના સંકટો અને દુઃખોમાંથી મુક્ત થવા ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે દુઃખગભિત વૈરાગી જીવો ઉપર ઉપરના સાધુપણને ધારણ કરેછે. સિદ્ધાંતોને અવલંબીને વિરુદ્ધાર્થ ભાષણ કરનારા મોહગભિત વૈરાગ્યવાળા જીવો હોય છે. મોહગભિત વૈરાગ્યવાળા જીવોનું કુશાસ્ત્રોમાં ડહાપણ હોય છે. મોહગભિત વૈરાગીઓમાં સ્વચ્છેદતા, કુતર્ક અને શુણ્વંતની સ્તવનાનો ત્યાગ હોય છે. મોહગભિત વૈરાગી સાધુઓ પોતાની બડાઈ કરે છે, તથા અન્ય મનુષ્યોનો દ્રોહ કરે છે. મોહગભિત વૈરાગી સાધુઓ ક્લહ લડાઈ ટંટા કરે છે અને અનેક પ્રકારના કપટથી પોતાનું જીવન શુભરે છે. મોહગભિત વૈરાગીઓ પાપોને ઢાંકે છે અને શક્તિની બાહાર ક્રિયાનો આદર કરે છે. શુણ્વો રાગ ન કરવો, પોતાના ઉપર અન્યોએ કરેલા ઉપકરને બૂલી જવો, ઈત્યાદિ મોહગભિત વૈરાગ્યનાં લક્ષણ હોય છે. તત્ત્વના જાણ એવા સ્યાદ્વાદીને જ્ઞાનગભિત વૈરાગ્ય હોય છે. જેનો વિચાર પુષ્ટ હોય છે અને જેની યુદ્ધિ પોતાના અને પરનાં શાસ્ત્રોમાં

(૨૪૩)

પ્રવર્તતી હોય છે તેને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય હોય છે. જ્ઞાનતું ફલ વિરતિ છે. વસ્તુને વસ્તુસ્વભાવે ઝોળખવી અને આત્માના શુદ્ધધર્મને પ્રાપ્ત કરવાની રૂચિ, ઇત્યાદિ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યતું લક્ષણ છે. સાતનયો અને તેના પ્રભેદોવડે આત્માદિ તત્ત્વોનું જ્ઞાન કરવું અને આત્માનું આન્તરિક સદ્ગુણચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છા કરવી એ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યતું લક્ષણ છે. એકાન્તવાદ અર્થાત્ કદાચ્છથી દૂર હોય, નયોની સાપેક્ષતાએ તત્ત્વોને જાણનાર હોય, ઉત્સર્ગ અને અપવાદમાં, વ્યવહારમાં અને નિશ્ચયમાં, જ્ઞાનમાં અને ક્રિયામાં જેઓને સાપેક્ષયુક્તિ હોય છે તેઓ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગી જીવો જાણવા. સૂક્ષ્મદષ્ટિ, મધ્યસ્વભાવ, સર્વત્ર હિતતું ચિંતવન, ઇત્યાદિ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યનાં લક્ષણ છે. અન્યતું અશુભ-નિન્દાદિ વદવામાં મૂક, (મુગો) કોઈના દોષ દેખવામાં આંધળો અને કોઈના દોષ સાંભળવામાં ખહેરો, તેમજ સદ્ગુણોને ઉત્પન્ન કરવામાં ઉત્સાહી, એવો જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગી હોય છે. અદેખાઈ રહિત, શાન્ત, અહંકારરહિત, પ્રપંચ જાળથી રહિત, દયાળુ, ચિદાનન્દ સ્વભાવમાં રમવું, અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, ઇત્યાદિ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગી સાધુનાં લક્ષણ છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીમાં જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ હોતો એવું તેમની યોવીશી, પદો અને તેમના ચરિતપરથી અવબોધાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનની મૂર્તિ એવા શ્રીમદ્માં જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય અને ત્યાગાદિ ગુણો હતા. તેમના ગુણો પ્રાપ્ત કરવા વાચકોએ લક્ષ દેવું જોઈએ.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ વૃદ્ધાવસ્થા થતાં વનવાસને ત્યાગ કરીને મેડતામાં વાસ કર્યો હતો. વૃદ્ધાવસ્થામાં તેમણે શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીની શુદ્ધાવસ્થા. આત્મધ્યાનમાં જીવન ગાળ્યું હતું. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ભક્ત અનેલા તેમના ભક્તોએ તેમની સેવામાં ખામી રાખી ન હતી. મેડતામાં તે જે ઉપાશ્રયમાં રહ્યા હતા તે ઉપાશ્રય પણ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના નામથી ઝોળખાતો હતો. હાલ તે ઉપાશ્રય પડી ભાગેલી હાલતમાં પાયાની અસ્તિતાવાળો દેખાય છે. મેડતામાં ચોરાશી ગચ્છના ઉપાશ્રયો હતા. ધર્મસાગરજી ઉપાધ્યાયે એક વખત મેડતામાં ચોમાસું કર્યું હતું.

શ્રીમદ્ને જન્મ અનુમાનથી વિચારતાં સત્તરમા શતકમાં થયો હોય એમ જણાય છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજીના પૂર્વે તેમનો જન્મ હોવો જોઈએ. તેમના જન્મકાલમાં શ્રી હીરવિજયસૂરિ અને દીક્ષાસમય વખતે શ્રી વિજયદેવસૂરિ, વિજયતિલકસૂરિ, શ્રી વિજયઆનન્દ

શ્રીમદ્ના સમયમાં થએલા સૂરિઓ.

(૨૪૪)

સૂરિ, શ્રી રાજસાગરસૂરિ શ્રી વિજયસિંહસૂરિ, શ્રી વિજયપ્રભસૂરિ અને શ્રી વિજયરત્નસૂરિ વગેરે આચાર્યો હતા. જેથી ધારી શકાય છે કે, ઘણા સૂરિયો અને સાધુઓનો તેમણે સમાગમ કર્યો હશે અને તેમના સમાગમમાં પણ ઘણા સૂરિયો તથા સાધુઓ આવ્યા હશે.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજી જ્યાંસુધી જંઘાનું બળ હતું ત્યાંસુધી ગામની

શ્રીમદ્
આનન્દધનજી-
નો રિયરવાસ
અને અન્તિમ
ઉપદેશ.

બહાર, દેવકૂલ અને ગુફાઓ વગેરેમાં રહ્યા, પણ જ્યારે

તેઓશ્રી વૃદ્ધ થયા અને જંઘાબળથી ક્ષીણ થયા ત્યારે, મે-

ડતામાં એક ઠેકાણે શ્રાવકોની ભક્તિથી રહ્યા હતા. તેઓશ્રી

ઉપાશ્રયમાં એકાન્તમાં ધ્યાન ધરતા હતા. તેમને કોઈ કંઈ

પૂછતું હતું તો તેને તેના અધિકાર પ્રમાણે સમજાવતા

હતા. તેઓશ્રી આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાં કલાકોના કલાકોપર્યન્ત લીન

થઈ જતા હતા. તેઓશ્રી શરીરમાં છતાં શરીરથી રહિત એવી નિઃસંગ

દશાનો અનુભવ કરતા હતા. તેમની મુલાકાત લેવા આવનાર સાધુઓને

આત્માની શુદ્ધતા કરવા સંબંધી કહેતા હતા. મેડતામાં તેઓ શરીરની

વૃદ્ધતાથી રહેતા હતા, પરન્તુ-તેમ છતાં જનના સંગમાં ઘણા આવતા ન

હતા. તેમનો છેવટનો ઉપદેશ એ હતો કે “આ જગતમાં મોહને છતીને

આત્માની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવી. સાધુઓએ પરને રાગ, દ્વેષ, નિન્દા, અને

અભ્યાખ્યાન આદિ દોષો છતવાનો ઉપદેશ આપવો, તેમ તે ઉપદેશ

પ્રમાણે ધોતે ચાલીને જગતને બતાવી આપવું. સંસારમાં કોઈ અમર

રહ્યું નથી અને કોઈ અમર રહેનાર નથી. સંસારરૂપ સમુદ્રમાં તરંગની

પેઠે ચક્રવર્તિયો વગેરે મૃત્યુ દશા પામ્યા. અનન્ત એવા સંસારનો પાર

પામવા માટે વીતરાગનાં વચનોનું શરણુ કરવું. રાગદ્વેષરૂપ મહા શત્રુ-

ઓના ઘેરામાંથી છૂટવું અને આત્માના પ્રદેશોમાં રમવું એજ મોક્ષનો

માર્ગ છે. જે મોહને છતવાને સાધુવેષરૂપ ધર્મયોદ્ધાનો વેષ પહેરવામાં

આવે છે તે વેષને અંગીકાર કરી મોહના તાબામાં ન આવવું નેઈએ.

સર્વ પ્રકારના ભય, અને સર્વ પ્રકારના સંગનો ત્યાગ કરીને પરમાત્માની

સેવા ભક્તિમાં એકતાન બનવું નેઈએ. શરીરના અણુપર પણ મમત્વ

ભાવ રાખવો એ મોક્ષપ્રાપ્તિમાં વિદ્વ છે. જે જોવાનું છે, જે અનુભવવાનું

છે તે સર્વ આત્મામાં છે. શ્રી સર્વજ્ઞોએ જે મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો છે તે

રાગદ્વેષરહિત માર્ગ છે. એ માર્ગમાં જેટલું ગમન કરાય તેટલું કરવું.

પુનઃ પુનઃ સંસારમાં જન્મ ન થાય એવી તીવ્ર વૈરાગ્ય દશા ધારણુ કરવી.

રાગાદિ દોષોનો ત્યાગ તેજ ખરો ત્યાગ છે. રાગાદિ દોષના ત્યાગી એવા

ત્યાગીઓની સેવા કરવી. વૈરાગ્ય દશાથી ધોતાના આત્માને ભાવી નિર્મલ

કરવા દરરોજ પ્રયત્ન કરવો. સંસારમાં શાન્તિનો માર્ગ એક નિર્વૃત્તિ છે.

(૨૪૫)

જ્યાં ગુણુ હોય ત્યાંથી તે ગુણુ લેવો. ગુણીનો રાગ ધારણુ કરવો. આત્માના શુદ્ધધર્મને જાણીને તેનો ઉપયોગ રાખવો. આત્માના શુદ્ધધર્મમાં રમણુતા કરવી. કોઈના અવગુણુ સામી દૃષ્ટિ દેવી નહિ, વા તેનું કથન કરવું નહિ. કર્મરૂપ દોષથી સર્વ દુનિયાં દોષી છે; એમાંથી જે દોષરહિત થવા પ્રયત્ન કરે છે તેજ ખરો મુમુક્ષુ છે અને તેજ વીતરાગનો ધર્મ આરાધવા સમર્થ થાય છે. સાધુ યજ્ઞને સદ્ગુણોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એજ જ્ઞાન પામ્યાનો સાર છે. આ સંસારસમુદ્રની પેલીપાર જવું એ ધારવા કરતાં ઘણું મુરકેલ છે. પ્રમાદોના વશમાં જે પડે છે તે પોતાના આત્માને સમર્થ બનાવી શકતો નથી. સાતનયો અને તેના ભેદોથી સ્યાદ્વાદપણે વીતરાગવચનોને જાણી રાગદ્વેષની મન્દતા થાય એવી રીતે ધર્મની આરાધના કરીને વીતરાગના માર્ગમાં આગળ વધવું. જીવે અનેક શરીરો અને અનેક નામો ધારણુ કર્યાં પણ તે સર્વ મિથ્યા છે, કારણુ કે તેથી આત્માનો મોક્ષ થયો નહિ. જે જે રીતે પ્રવર્તવાથી રાગદ્વેષ ઘટે અને આત્મામાં શાન્તિ, અને આનન્દ વગેરે સદ્ગુણો ઉત્પન્ન થાય તે તે રીતે પ્રવૃત્તિ કરવી. “જ્ઞાન દૃષ્ટિથી ધર્મને દેખી શકાય છે” એમ માનીને ગીતાર્થ સદ્ગુરૂની સેવા કરવી અને જ્ઞાનદૃષ્ટિ ખીલવવા યથા-શક્તિ પ્રવૃત્તિ કરવી. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિ અનંતગુણનો સ્વામી, એવા આત્માના ધ્યાનમાં લય લીન રહેવું એજ સંસારમાં સાર છે”-ઇત્યાદિ ભક્તજનોને ઉપદેશ આપી તેમણે આત્મધ્યાનમાં ચિત્ત દીધું અને વિનાશી ધાતુથી બનેલું ઔદારિક શરીર તેમણે છોડ્યું. તેમનો આત્મા અન્ય ગતિમાં આગળની શુદ્ધદશા પરિપૂર્ણ પ્રાપ્ત કરવાના સંયોગોની સામગ્રી જ્યાં હતી ત્યાં ગયો. તેમના ભકતોએ તેમના શરીરની સમહોત્સવપૂર્વક દાહક્રિયા કરી અને શોકાતુર બન્યા. જ્ઞાનીના વિરહથી કોને શોક ન થાય? આનન્દઘનની બાહ્ય શરીર મૂર્તિ ગઈ તે પાછળથી કોઈના દેખવામાં ન આવી. તેમનો અક્ષરદેહ હાલ વિદ્યમાન છે અને તે તેમનું સ્મરણુ કરાવે છે. દુનિયામાં શ્રીમદ્ની કૃતિયો હયાત રહી. અનન્ત એવા સંસારસાગરમાં શરીર ધારીએ છુદ્ધુદ્ધની પેઠે ઉપજે છે અને વિણુસે છે. કોનો શોક? કોનો દેહ? હે સર્વસપ્તભો!!! એક લ્હાઈ શરણુ મને હો.

શ્રીમદ્નો દેહોત્સર્ગ કિંવદન્તીએના આધારે મેડતામાં થયો

મેડતામાં શ્રી-
મદ્નો દેહો-
ત્સર્ગ અને સ્વ-
ર્ગમન.

જણાય છે. કારણુ કે ત્યાં તેમના નામની એક જૂની દેરી છે. તેમના સ્વર્ગમન પશ્ચાત્ તેમની પાછળ તેમના ભક્ત શ્રાવકોએ તે દેરી યાદીને માટે કરેલી છે અને તે હાલ પણ વિદ્યમાન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનના રસિકો

(૨૪૬)

તેમની દેરીનાં દર્શન કરવા જાય છે. કેટલાક જૈનો કથે છે કે, શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી સ્વર્ગમાં ગયા છે અને કેટલાક કથે છે કે તેઓ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉપજ્યા છે. કેટલાક કિંવદન્તીના ત્રીજા ભવે પુરાવાના આધારે એમ યોધે છે કે શ્રીમદ્ દેવલોકમાં ગયા છે અને તેઓ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં જન્મી કેવલી થઈ મુક્તિપદ પામશે. શ્રીમદ્ની અધ્યાત્મદશા અને તેમનો જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય લક્ષમાં લેતાં તેઓ ત્રીજા ભવમાં મુક્તિ જાય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય જણાતું નથી. શ્રીમદ્ના મનમાં વૈરાગ્ય રસની ઘણી શક્તિ હતી અને તેથી તેમણે તરતમયોગે કષાયની મન્દતા કરી હતી; તેથી તેઓ ત્રીજા ભવમાં મુક્તિ જાય તો તેમાં કંઈ વિરોધ જણાતો નથી. નિવૃત્તિ-માર્ગમાં પરાયણ એવા અને અધ્યાત્મભાવમાં સદાકાલ રમણુતા કરનારા શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી ત્રીજા ભવમાં મુક્તિપદ પામશે એમ દન્ત-કથાઓથી શ્રવણુ કર્યાં પ્રમાણે અત્ર લખવામાં આવ્યું છે.

શ્રીમદ્નું આત્માની ઉપાસના તરફ અત્યંત લક્ષ હતું. યરમા-

ત્માની ભક્તિ કરવામાં તેઓ સદાકાલ મગ્ન રહેતા હતા. ભક્તિ. મારવાડ વગેરે દેશમાં તે કાલમાં વૈષ્ણવ ધર્મમાં

મીરાંબાઈના ચરિત તથા ભજન વગેરેથી રાધાકૃષ્ણની ભક્તિનો ઘણો પ્રચાર થયો હતો. શ્રીમદે આત્માને કૃષ્ણ અને સુમતિને રાધાની ઉપમા આપીને તથા કુમતિને કુષ્ણની ઉપમા આપીને અનેક રીતે આત્મપ્રભુનું ગાન કર્યું છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના સમયમાં આગમોના જ્ઞાતાઓ એવા મહા

શ્રીમદ્ના સમ- વિદ્વાનો હતા અને તેઓ જૈનેતર વિદ્વાનોની સાથે ધર્મચર્ચા યની સ્થિતિ. કરવામાં કદિ પાછા પડતા નહોતા. સામાન્ય વર્ગમાં એકાન્ત ક્રિયાજડપણું વિશેષ હતું અને ગચ્છાના કલહે

આચાર્યો અને મુનિયોમાં પ્રાયઃ કુસંપ ઈર્ષ્યા અને ક્રિયાતું શૈથિલ્ય થયું હતું. અધ્યાત્મજ્ઞાનપર મોટા ભાગે લોકોની રૂચિ અલપ હતી અને તેથી કેટલાક જૈનો તો અધ્યાત્મજ્ઞાનપર તિરસ્કાર બતાવતા હતા. શ્વેતાંબર જૈનોમાં જોઈએ તે પ્રમાણે સંપ નહોતો. જૈનોની ધર્મપ્રતિ પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. તે વખતમાં સંવેગી પીતવસ્ત્રધારી પક્ષ નીકળ્યો હતો. આચાર્યોનું જોર ઘણું હતું પણ તેમના વધી પડેલા ધામધૂમોના આડંબરોથી લોકોનું લક્ષ ત્યાગી વૈરાગી સાધુઓ તરફ ખેંચાતું હતું. અઢારમું શતક સામાન્ય દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો જ્ઞાનના ઉદયવાણું હતું. આગણીશમું શતક દર્શનના ઉદયવાણું હતું. આગણીશમા શતકમાં સિદ્ધાચલ વગેરે ઠેકાણે ઘણું

(૨૪૭)

જિનમન્દિરો થયાં છે અને તીર્થયાત્રાઓના જૈનોએ ઘણા સંઘો કાઢ્યા છે.

શ્રીમદ્દના સમયની સ્થિતિનો વિચાર કરીને આપણે આ શતકમાં શ્રીમદ્દના સમયની સ્થિતિનો આપણે શો સાર લેવો જોઈએ? જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેવડે જૈનધર્મની આરાધના કરવી જોઈએ. જ્ઞાનક્રિયામ્યાંમોક્ષઃ એ સૂત્રનું સ્મરણ કરીને જ્ઞાનક્રિયાનો આદર કરવો જોઈએ. કુસંપ, કલેશ, ઇર્ષ્યા-ધમાધમ અને પરસ્પરની નિન્દાને દેશવટો આપવો જોઈએ. વીશમા શતકમાં સ્વ અને પરનું શ્રેયઃ સાધી

શકાય એવા અનુકૂલ સંયોગોના સદુપયોગ કરીને પ્રમાદદશાને પરિહરવી જોઈએ. વીશમા શતકમાં શાન્તિનો સમય પામીને જૈનોએ દ્રવ્ય અને ભાવથી જૈનધર્મોન્નતિ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

વીશમા શતકના પ્રારંભકાલમાં શિથિલતાનો નાશ કરનાર અને સાધુઓના ઉત્તમ આચારોને આચારમાં મૂકીને બતાવનાર ક્રિયાદ્ધારક શ્રી નેમિસાગરજી નેમિસાગરજી ગુજરાત વગેરે દેશમાં વિહાર કરીને શ્રી સત્યવિજયજીની પેઠે ક્રિયાદ્ધાર કરી જૈનશાસનની ઉન્નતિ કરી, તથા ક્રિયામાં શિથિલ, આરંભી એવા યતિયોનું જોર તેમણે હડાવ્યું અને પોતાની પાછળ સૂર્યની પેઠે આર્યાવર્તમાં સત્યાચારનો પ્રકાશ કરનાર શ્રીમદ્ રવિસાગરજીને સિત્તેરમી પાટે સ્થાપન કરીને સં. ૧૯૧૩ ની સાલમાં સ્વર્લોકમાં ગયા. શ્રી રવિસાગરજી મહારાજે ગુજરાત દેશમાં વિહાર કરીને સુડતાલીશ વર્ષપર્યન્ત સંયમ પાળીને લાખો જૈનો અને જૈનેતરોને ધર્મપ્રોધ આપ્યો. સાધુના આચારોમાં તેઓ શ્રી પરિપૂર્ણ દેહ હતા. જ્ઞાન અને ક્રિયાના બળવડે તેમણે સાગરસંઘાડાના સાધુઓ અને સાધ્વીઓને ચારિત્રમાર્ગમાં ઉદ્યુક્ત કરીને ગચ્છનો ભાર સારી રીતે વહન કર્યો. તેમના સાધુઓ તે વખતમાં થોડા હતા. શ્રી આત્મારામજી મહારાજે પ્રશંસા કરી હતી કે તમારી પેઠે ચારિત્રની ક્રિયાઓ કરનારા અહીં સાધુઓ છે. પરમપૂજ્ય શ્રી રવિસાગર ગુરૂએ મને (પુલ્કિ-સાગરને) પૂર્ણ ભાવે ધર્મની હિત શિક્ષાઓ આપી હતી. સત્તોતેર વર્ષની ઉંમરે તેમનું સ્વર્ગગમન મેસાણામાં થયું. મહાવૃદ્ધ રવિસાગરજી ગુરૂની સેવાથી મને ઘણો અનુભવ મળ્યો છે. તેમની પાછળ ઇકોતેરમી પાટે ક્રિયાપાત્ર ચારિત્ર ચૂડામણિ, શાન્તમૂર્તિ, ભદ્રક, શ્રી સુખસાગરજી મહારાજ હાલ ચારિત્ર પામીને સ્વપરનું કલ્યાણ કરીને ભારત દેશને

(૨૪૮)

પવિત્ર કરતા છતા વિચરે છે. તપાગચ્છસાગરસંઘાટકના પ્રવર્તક ગુરુ મહારાજની કૃપાથી, બહોતેરી વા અઠોત્તરીની પ્રસ્તાવના અને આનન્દ-ધનચરિત મારાથી લખાયું છે. “ ॐ શાન્તિ: ”

(કવ્વાલિ.)

- પદો તહારાં સહુ વાચ્યાં, વિચારીને ઘણી વેળા,
અમોએ હાઈ ખેંચ્યું જે, કથાતું નહિ કથાથી તે. ૧
- રચ્યાં જે આશયોથી તે, કથં તે આશયો જાણું,
અરે તે સર્વ ના જાણું, કથંચિત્ આશયો જાણું. ૨
- અપેક્ષાએ કઈ લેઈ, કયા ઉદ્દેશથી ગાયું,
અધું ના જાણુતો એવું, કથું હું ભાવ શી રીતે. ૩
- અમારા આશયો જાણા, ઉઠે છે કાળ પામીને,
જમાનાતું તફાવતને, હૃદય અન્તર પડે છે એ. ૪
- જિનાગમના અનુસારે, તમારા આશયો સર્વે,
કરી નિશ્ચય હૃદયમાંહી, કથું ભાવાર્થને પ્રેમે. ૫
- તમારું ધ્યાન કીધું મહેં. પદો ધ્યાયાં તમારાં મહેં.
કયો સંયમ હૃદય લેવા, ધરી ભક્તિ હૃદય પેદા. ૬
- હૃદયનો સાર લીધો મહેં, સમાધિમાં કરી ભક્તિ,
અને છે ભક્તિથી ધાર્યું, રચ્યો ભાવાર્થ એ રીતે. ૭
- હૃદયમાં ધ્યાન ધારીને, પદોનો ભાવ મેં ગાયો,
તમારા આશયો નાવ્યા, અરે તેની ક્ષમા માણું. ૮
- અમારા દીક્ષમાં આવ્યા, જમાનાના અનુસારે,
અરે તે આશયો પૂર્યા, જણાતું દીક્ષમાં એવું. ૯
- ભલે તે સત્ય હોકે ના, અમારી ભક્તિએ ખેંચ્યો,
તમારો ભાવ એવું એ, કથું છું ભક્તિના ભાવે. ૧૦
- અહો તહારા હૃદય રસનો, જગતને લાભ મળવાને,
રચ્યો ભાવાર્થ ઉપયોગે, રહી ખામી ક્ષમા કરજે. ૧૧
- પડે જે ભૂલ ભક્તિમાં, ગણે નહિ ભૂલ સન્તો એ,
કરીને દીક્ષને મોટું, સહે છે ભૂલ ભક્તોની. ૧૨
- અમારી ભક્તિના ભાવે, થયું થોડું ગણી મોટું,
કૃપા કરશો હૃદય ધરશો, ગુણાનુરાગથી જોશો. ૧૩
- મળ્યા સંયોગ પામીને, વિચારી જે લખ્યા મેં એ,
અધિકારી પરત્વે એ, નથી સૌ સર્વના માટે. ૧૪

(૨૪૯)

લાખ્યું સૌ સર્વના માટે, અવસ્થાના અધિકારે, અપેક્ષાઓ પદોમાંહી, લખ્યા એ ભાવમાંહી છે.	૧૫
અપેક્ષાએ વિષય કોઈ, કદી છે જોણુ મુખ્ય જ એ, લાખ્યું સ્યાદ્રાદદષ્ટિએ, ઘણા આશય હૃદય રાખી.	૧૬
લખાતું નહિ હૃદય સઘળું, ઘણું બાકી રહી જતું, વિચારી અત્ર પણ એવું, ધરો આશયવિષે દષ્ટિ.	૧૭
નથી પાંડિત્ય દર્શાવ્યું, યથા જાણ્યું લખ્યું તેવું, ધરીને હંસની દષ્ટિ, લખ્યાનો સાર ખેંચી લ્યો.	૧૮
ભુલે લેખક ભણ્યો ભૂલે, હુએ તારો અડચો પડતો, ભુલે નહિ કેવલજ્ઞાની, ભુલાયું દરગુજર કરશો.	૧૯
રૂચે નહિ સર્વને સરખું, રૂચિ ભેદે રૂચે જુદું, ગમે નહિ તો અધિકારી, નથી આના વિચારો એ.	૨૦
દયા લાવી હૃદય ઝાઝી, ઉપાડ્યો એક ગેંગાને, બગીચામાં મુક્યો બ્રમરે, બધાં દેખાડીયાં પુષ્પો.	૨૧
બગીચામાં ફરીને સૌ, નિહાળી વૃક્ષવલિલયો; મઝા તેને પડી નહિ કંઈ, નિહાળ્યું સ્થાન વિષ્ણાતું.	૨૨
જણાવ્યું ત્યાં ઉતરવાતું, રૂચે છે એ મહને ચિત્તે, ગયો વિષ્ણવિષે રાચી, અધિકારી હતો તેનો.	૨૩
જુલે છે કાગરો ચાંદાં. જુલે છે દુર્જનો દોષો, કયે જે દુઃખમાં પૂરા, પય:પાનજ ફણી પેઠે.	૨૪
અધિકારે રૂચે કીધું, અધિકારે રૂચે વાચ્યું, અધિકારે રૂચે જોયું, પરીક્ષા છે અધિકારે.	૨૫
ભલી છે સન્તની દષ્ટિ, અહો સાઈ તજે ખોદું, જુએ છે શ્વેત બાજુને, તજને કૃષ્ણ બાજુને.	૨૬
રૂચે છે સન્તને સાઈ, તજે છે દોષની દષ્ટિ, અહો એ સજ્જનો સાચા, ભલું કરતા જીવોતું તે.	૨૭
પુશી થાતા ખઈ દેખી, ચરે છે મોતિનો ચારો, ખરા એ હંસ જણવાના, ધરે છે દષ્ટિની શુદ્ધિ.	૨૮
ખઈ જોવા ખઈ લેવા, ખરાને એ ખઈ કહેવા, ખરા તે સન્ત લોકો છે, અધિકારી પદોના એ.	૨૯
પદોનો ભાવ વાચીને, પુશી થાતા ગુણો ગાતા, ખરાને તે ખઈ કહેતા, ધરે છે મૌન દોષોમાં.	૩૦
ઘણા ગંભીર મનના તે, સુધારે ભૂલને પ્રેમે, હૃદયના આશયો ખેંચી, વિચારે લેખ્યભાવાર્થો.	૩૧
જ. ઉ. ૩૨	

(૨૫૦)

અપેક્ષાએ ઘણું જે જે, લખ્યામાંહી રહું ખાકી,	
અપેક્ષાએ ગ્રહી તે તે, વિરોધી ભાવને ઠાળે.	૩૨
વિરોધી ભાવ જે લાગે, વિચારે અન્યદૃષ્ટિથી,	
અપેક્ષાએ ગ્રહી ખીજી, વિરોધો ઠાળતા સન્તે.	૩૩
કથ્યું પ્રસ્તુતમાં ખીજું, અપેક્ષાએ પ્રસંગે છે,	
નથી પુનરૂક્તિના દોષો, કથાતું આત્મમાંહી ત્યાં.	૩૪
પ્રસંગોપાત્ત કહેવાયું, જરૂરી બાબતો માટે,	
કરાતી મુખ્યતા તેની, કથાયું જે વિષય હેતે.	૩૫
રહ્યા જે ગૌણ વિષયો તે, પ્રસંગે મુખ્યતારૂપે,	
ગવાતાં ગીત વરઘોડે, ચઢેલાનાં તથા અહિંયાં.	૩૬
થયો વ્યવહારમાં જ્ઞાની, અધિકારી થયો તે અહિં,	
પ્રયોજન મુક્તિનું જાણો, અનન્તર આત્મની યોધિ.	૩૭
પરંપર મુક્તિફળ નક્કી, વિચારક લેખકોને એ,	
તથા વાચક અને શ્રોતા, ખરી શાન્તિ લહે પ્રેમે.	૩૮

(મંદાકાન્તા.)

જાણો ચિત્તે નયન નિરખી, શુદ્ધ અધ્યાત્મ વાણી,	
ભાવો તેના હૃદય ધરીને, આત્મશુદ્ધિ કરી હયો.	
ધ્યાવી ભાવી હૃદયઘટમાં, એહ ભાવાર્થ કીધો,	
આત્મારામી સતત થઈને, તત્ત્વનો સાર લીધો.	૩૯
પામે શાન્તિ જગત સઘળું, આત્મની જ્યોત જાગે,	
વાચી પ્રેમે સરસ પદનો, ભાવ ચિત્તે ગ્રહીને,	
દેખાએ સૌ હૃદય પ્રગટયું, શુદ્ધ આચારમાંહી.	
ઋદ્ધિસિદ્ધિ પ્રગટ કમલા પૂર્ણ ચિત્તે પ્રકાશો.	૪૦
રાચી માચી પરમજિનના યોધમાં નિત્ય ઝીલો,	
વૈરાગી થૈ અનુભવ કરી મોહને પૂર્ણ પીલો	
ઉઘોગી થૈ સતત મનથી શુદ્ધ અધ્યાત્મ ધારો,	
આચારોનો પરિચય કરી, શુદ્ધ આચાર પાળો.	૪૧
સાપેક્ષાએ સકલ સમજી, ત્યાગી દો પક્ષપાતો,	
એકાન્તે તો વચન વદતાં, પામશો ખૂબ લાતો	
જ્ઞાનીઓને ગમ સહુ પડે, વાત એકાન્ત ત્યાગે,	
સ્થાદ્વાદી થૈ સુરૂગમ લહી, ચિત્તમાં નિત્ય જાગે.	૪૨
મુંઝાતા ના વિષય મુખમાં, ધામધૂમે ન રીજે,	
બૂઠું એવું સકલ તજીને, કર્મપર ખૂબ ખીજે;	

(૨૫૧)

ખીજે રીજે નહિ નહિ કદી, ઉચ્ચ અધ્યાત્મ પામે,
 અધ્યાત્મે એ સકલઘટના, આત્મમાં શુદ્ધ જામે. ૪૩
 આત્માનન્દી સહજ ગુણુથી, યોગીનો યોગ એવો,
 જ્ઞાનધ્યાને સહજ શિવને, પ્રેમીઓ નિત્ય સેવો;
 અધ્યાત્મીઓ શુભ ગુણુ લહો, ઉત્પતિ માર્ગ સાધો,
 શુદ્ધચિત્તિ સદ્ગુણુ ઘટ ધરી, ધર્મમાં નિત્ય વાધો. ૪૪

ૐ શાન્તિઃ ૩ સંવત્ ૧૯૬૯ પોરા વદિ ૫.

અમદાવાદ ઝવેરીવાડા.

आनन्दधन पदसंग्रह भावार्थ.

अकारावक्षरानुक्रमणिका.

पदाङ्क.	पृष्ठ.
५ अबधू नटनागरकी बाजी०	८
१३ अनुभवहमतो रावरीदासी०	३०
१४ अनुभव तुं हे हेतु हमारो०	३३
२३ अबधू अनुभव कलिकाजागी०	६२
२६ अबधू क्यामागुं गुनहीना०	६८
२७ अबधू राम राम जगगावे०	७२
२९ अबधू नाम हमारा राखे०	८०
४२ अब हम अमर भये न मरेंगे०	१२४
५० अनुभव प्रीतम कैसे मनासी०	१४८
६० अब मेरे पति गतिदेव, निरञ्जन०	२५६
६४ अब जागो परम गुरु परमदेव प्यारे०	२७६
७१ अनन्त अरूपि अविगत सासतोहो०	३०८
९० अण जोवतां लाख, जोवेतो एके नही० (महोटी बहुये मनगमतुं कीधुं०)	३८८
९६ अरी मेरो ना हेरी अतिवारो०	४१६
९८ अबधू सो जोगी गुरु मेरा०	४४७
९९ अबधू एसो ज्ञान बिचारी, वामे कोण पुरुष कोण नारी० ...	४५१
१०५ अबधू बैराग बेटा जाया०	५२९
२० आज सुहागन नारी०	४९
६ आतम अनुभव रसिकको० (महारो बालुडो संन्यासी०) ...	११
८ आतम अनुभव फूलकी० (अनुभव नाथकुं क्युं न जगगावे०)	१६
११ आतम अनुभव रीति वरीरी०	२२
७० आतम अनुभव रसकथा० (लबीले लालन नरम कहे०) ...	३०३
२८ आशा औरनकी क्या कीजे०	७७
१०२ ए जिनके पाय लागरे०	५०६
७९ ऐसी कैसी घरवसी०	३४८
९५ ऐसे जिनचरणे चित्त लाउ रे०	४१३
३५ करे जारे जारे जारे जा०	१००
३१ कित जान मते हो प्राननाथ०	८९
१०६ किन गुन भयोरे उदासी, भमरा०	५३०

(२५४)

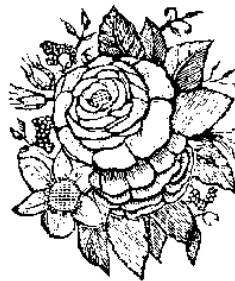
पदाङ्क.		पृष्ठ.
१२	कुबुद्धि कुबजा कुटिलगति० (खेले चतुर्गति चोपर०) ...	२५
४९	कंचन वरणो नाहरे, मुने कोई मिलावो ...	१४५
१	कथा सोत्रे उठ जाग वाउरे० ...	१
२५	क्यारे मुने मिलसे महारो संत सनेही० ...	६७
४६	चेतन चतुर चोगान लरीरी० ...	१३४
५५	चेतन आपा कैसे लहोई० ...	१६२
८०	चेतन ! शुद्धात्मकुं ध्यावो० ...	३४८
८१	चेतन ऐसा ज्ञान विचारो० ...	३५२
८९	चेतन सकल वियापक होई० ...	३८६
१७	छोराने क्युं मारे छे रे० ...	४१
७	जग आशा जंजीरकी० (अबधू कथा सोवे तन मठमें) ...	१३
७८	जगत गुरु मेरा में जगतका चेरा० ...	३४६
३	जीय जाने मेरी सफल घरीरी० ...	५
४५	ठगोरी भगोरी लगोरी जगोरी० ...	१३१
३९	तरसकी जइ दइ को दइकी सवारीरी० ...	११३
३७	ताजोगें चित्त लाउं रे वाहाला० ...	१०५
१०७	तुम ज्ञानविभो फूली बसन्त० ...	५३५
४४	तेरी हुं तेरी हुं एती कहुंरी० ...	१३०
९२	दरिसन प्रान जीवन मोहे दीजे० ...	४००
१९	दुलहनारि तुं बडी बावरी० ...	४७
३४	देखो आली नटनागरको सांग० ...	९८
५७	देखो एक अपूर्व खेला० ...	२०४
९	नाथ निहारो आप मतासी० ...	१८
१६	निशादिन जोउं तारी वाटडी० ...	३७
२१	निसानी कहा बतावुं रे० ...	५३
३२	निठुर भये क्युं ऐसैं, पिया तम० ...	९२
८३	निस्पृहदेश सोहामणो० ...	३५५
९४	निराधार केम मूकी० ...	४०८
१०	परम नरम मति और न आवे० ...	२०
४१	पिया बिनुं सुद्ध बुद्ध भूली हो० ...	११९
४७	पियबिन निशादिन झुहं खरीरी० ...	१३६
६२	पीया बिन सुधबुध खुंदी हो० ...	२६४
६९	प्रीतकी रीत नहीं हो प्रीतम० ...	३००

(२५५)

पदाङ्क.	पृष्ठ.
५८ प्यारे आय मिलो कहां येते जात०	२३८
७६ प्यारे प्रान जीवन ए साच जान०	३२२
८२ प्रभु तोसम अवर न कोई०	३५४
८८ पूछीयें आली खबर नहीं०	३८४
१०३ प्रभु भजले मेरा दील राजी०... ..	५०८
५६ बालुडी अबला जोर किस्युं करे०	१६३
१०० बेहेर बेहेर नहीं आधे अवसर०	५०३
५१ भादुंकी राति कातिसी वहे०	१५०
७३ भोले लोगा हुं रहुं तुम मला हांसा०	३१३
१०१ मनु प्यारा मनु प्यारा, रीखभदेव मनु०	५०५
३८ मनसा नटनागरसूं जोरी हो०	१०९
४८ भायडी सुने निरपख किणही न सुकी०	१३८
३३ मिलापी आन मिलावो रे०	९४
४० मीठडो लागे कंतडोने, खाटो लागे लोक०	११६
२४ सुने महारो कब मिलसे, मनमेलुं०	६५
९३ सुने महारा नाहलीयाने मलवानो कोड०	४०१
५४ मूलडो थोडो भाई व्याजडो घणोरे०	१५९
१०८ मेरे ए प्रभु चाहीए०	५४१
१५ मेरे घट ग्यान भानु मयो भोर०	३५
४३ मेरी तुं मेरी तुं कांही डरेरी०... ..	१२८
५२ मेरे प्रान आनन्दघन तान आनन्दघन०... ..	१५४
६१ मेरीसु तुमंतें जुकहा०	२६२
७२ मेरे माजी मजीठी सुण एक वात०	३१०
५९ मोकूं कोड केसी हुतको०	२५०
७४ या कुनुद्धि कुमरी कौन जात०	३१६
९७ या पुद्गलका क्या बिसवासा०... ..	४४६
६७ राम कहो रहेमान कहो कोड०	२८४
६५ रास शायी तारा कला० (पिया दिन कौन मिटावैरे०)	२७९
१८ रीसानी आप मनावोरे०	४३
२ रे घरियारी बाउरे, मत घरिय यजावे०	३
७५ लालन बिन मेरो कुन हवाल०	३२०
८४ लागी लगन हमारी जिनराज सुजस सुन्यो मँ०	३६०
६३ बजनाथसे सुनाथ विण, हाथो हाथ बिकायो०	२७१

(२५३)

पदाङ्क.					पृष्ठ.
८५	वारी हुं बोलडे मिठडे०	...	...	...	३६३
९१	वारो रे कोइ परघर रमवानो ढाल०	...	...	...	३९८
३६	वारे नाह संग मेरो०	...	...	...	१०३
२२	विचारी कहा विचारेरे०	...	...	...	५७
८७	विवेकी वीरा सह्यो न परे०	...	...	...	३७७
८६	सलूणे साहेब आवेगें मेरे०	...	...	...	३७१
६६	साधु भाइ अपना रूप जब देखे०	...	...	...	२८२
६८	साधु सङ्गति बिनु कैसें पैये०...	...	...	...	२८६
५३	सारा दिल लगा है बंसी वारेसूं०	...	...	...	१५७
३०	साधु भाई समता रङ्ग रमीजे०	...	...	...	८४
४	सुहागण जागी अनुभव प्रीत०	...	...	...	७
७७	हमारी लय लागी ध्रभू नाम०	...	...	...	३४४
१०४	हठीली आंखियां टेक न मेटे० ...	...	...	...	५०९
नीचेनां चार पद चरित विभागमां तेनी साथे जणावेलां पृष्ठोमां छे.					
१०९	निरंजन थार मोये कैसे मिलेंगे०	...	...	...	१६८
११०	अब चलो संग हमारे, काया०	...	...	...	१८०
१११	कन्थ चतुर दील ज्ञानी०	...	...	...	११
११२	तज मन कुमता कुटिलके संग०	...	...	...	१८१

શ્રીમન્મુનિરાજ શ્રીબુદ્ધિસાગરજ્ઞકૃત, શ્રીઆનન્દધનપદસંગ્રહ ભાવાર્થ.

પદ ૧.

(રાગ વેલાવલ.)

ક્યા સોવે ઉઠ જાગ ઘાડ રે ક્યા૦ ॥

અંજલિ જલ જ્યું આયુ ઘટતહે

દેત પહોરિયાં ઘરિય ઘાડ રે. ક્યા૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ.—હે ચેતન! જાગ્રત થા. અરે મૂર્ખ, ભોળા, તું શું મોહનિ-
દ્રાથી ઉઠે છે! અંજલિમાં રહેલા જલની પેઠે આયુષ્ય ઘટે છે. પહેર-
ગીરો ઘડીઆલ ઉપર વખત જણાવવાને ટકોરા મારે છે, અને તેથી
તારે સમજવાનું કે આયુષ્ય ક્ષણે ક્ષણે ઘટે છે, જ્યું આયુષ્ય કદી પાછું
આવવાનું નથી. ચિન્તામણિ રત્ન કરતાં અતિ દુર્લભ મનુષ્યભવ મળ્યો
છે, દશ દષ્ટાન્તે દુર્લભ એવા મનુષ્યજન્મને મોહઉંઘમાં વ્યતીત કરવો
તે તને ઉચિત નથી. તું એમ ધારતો હોઈશ કે, સંસારમાં હું શરીર-
વડે અમર રહેવાનો છું આમ ધારતું પણ બિલકૂલ અયોગ્ય છે. કારણ
કે, સંસારમાં ગમે તે ગતિમાં અવતાર લેવો પડે તો પણ ત્યાં આયુ-
ષ્યની નિયમ છે. આયુષ્ય ક્ષણે ક્ષણે ખરે છે, અને ગમે તેવું શરીર
ધારણુ કરવામાં આવે તો પણ તેનો અન્તે ક્ષય થયા વિના રહેતો
નથી. તું એમ જાણતો હોઈશ કે, માફ શરીર તો વજ્ર જેવું છે, તેથી
મને કોઈ જાતનો ભય નથી આમ પણ ધારતું યોગ્ય નથી. કારણ કે
ગમે તેવું વજ્ર જેવું શરીર હોય તો પણ આયુષ્યનો તો ક્ષય થયા-
વિના રહેતો નથી. મરણુના ભયથી કોઈ પાતાળમાં પેસે તો પણ કાળ,
તેને છોડતો નથી. કરોડો ઉપાયો કરો તો પણ પાણીના પરપોટાની

(૨)

પેટે દેવતાઓ જેવાનાં શરીરો પણ છૂટી જાય છે માટે હવે હે આત્મન! જાગૃત થા! જાગૃત થા! ઇન્દ્ર જેવા દિવ્ય શરીરધારીઓ પણ શરીરને છોડી અન્ય ગતિમાં ચાલ્યા જાય છે તે જણાવે છે.

ઇન્દ્ર ચન્દ્ર નાગેન્દ્ર મુનીન્દ્ર ચલે,
કોણ રાજાપતિ સાહ રાઝ રે ॥
મમત મમત મવજલધિ પાયકે,
મંગવંત મજનવિન માઝ નાઝ રે. કયાં ॥ ૨ ॥

કહા વિલંબ કરે અવ વાઝ રે,
તરી મવજલનિધિ પાર પાઝ રે ॥
આનન્દધન ચેતનમય મૂરતિ,
શુદ્ધનિરજ્જન દેવ ધ્યાઝ રે. કયાં ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ.—સાગરોપમ આયુષ્યવાળા, વૈમાનિક દેવતાઓના સ્વામી ઇન્દ્ર, તેમજ જ્યોતિષ્યકના મહાન દેવતા ચંદ્ર, ભુવનપતિના ઇન્દ્ર નાગેન્દ્ર, અને મુનિવરોના ઇન્દ્ર તીર્થંકર જેવા પણ શરીર છોડીને ચાલે છે. ઇન્દ્રાદિક ઘણા ભૂતકાળમાં ગયા, અને ભવિષ્યમાં ઘણા જશે. કોણ રાજા, કોણ ચક્રવર્તિ, કોણ આદેશાહ, શાહ અને કોણ રાણાઓ, મૃત્યુની આગળ હીસાબમાં છે? અર્થાત્ ઇન્દ્ર, અને તીર્થંકર જેવાઓનાં શરીરો પણ આયુષ્યના ક્ષયે છૂટી જાય છે, તેવાઓનું પણ મૃત્યુના આગળ કંઈ પણ ચાલતું નથી તો હે ભોળા, મૂઢ તારા જેવાઓ મૃત્યુના આગળ કશી પણ ગણતરીમાં નથી એમ નિશ્ચય સમજ. સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં મનુષ્યના અવતારમાં પ્રભુની ભક્તિ-

૧. સ્વ. મ અને પ. એ ત્રણ નંબરવાળી પ્રતિયોમાં મંગવન્તમગાતિસુ માઝ નાઝ રે એપ્રમાણે પાઠ છે તે અમને યોગ્ય લાગે છે. સંસારરૂપ સસુદ્રનો કાંઠો પામવાને માટે ભગવન્તની ભક્તિરૂપ નાવને અવલંબી લે. ભગવાનની ભક્તિરૂપ નાવવડે સંસારસસુદ્રની પેટી પાર જઈશ.

૨. સ્વ. ક. મ. અને પ. નંબરની પ્રતિયોમાં શુદ્ધનિરજ્જન દેવ ધ્યાઝને બદલે શુદ્ધ નિરજ્જન દેવ ગાઝરે એવો પાઠ છે આ પાઠ અમને યોગ્ય લાગે છે. આનન્દનો ધન જેમાં છે એવા શુદ્ધ નિરજ્જન પરમાત્મદેવને હે ચેતન! તું ગા! અથવા શ્રીમાન, હલે છે કે આનન્દમય ચૈતન્યમૂર્તિરૂપ નિરજ્જન દેવને હું ગાહ છું. પરમાત્મદેવનું ગાન કરીને પરમાત્માના શુભોમાં તહીન થાહ છું.

(૩)

રૂપ નાવ (આગબોટ) સંસારસાગરનો પાર પામવાને માટે મળી છે તેનો ઉપયોગ કરી લે. સંસારસાગર તરવા માટે પ્રભુભક્તિરૂપ નાવમાં કેમ એસતો નથી. નવધાભક્તિનું સ્વરૂપ જાણવું. અરે ભોળા ! હવે કેમ વિલંબ કરે છે ? પ્રભુની ભક્તિરૂપ નાવથી સંસારસમુદ્રનો પાર પામ. સંસારસાગર તરવાની સામગ્રી પામીને હવે કેમ પ્રમાદ કરે છે. આનન્દનો ઘન જેમાં છે એવી શુદ્ધ નિરજન ચૈતન્યમય મૂર્તિનું ધ્યાન ધરી લે. હે ચેતન ! તારા શુદ્ધસ્વરૂપને ઓળખી તેનું ધ્યાન ધર, અર્થાત્ તું પોતાની જ્ઞાનાદિ શક્તિયોનું ધ્યાન ધર. એમ શ્રીઆનન્દઘનજી પોતાના આત્માને કહે છે.

પદ ૨.

(રાગ વેલાવલ એકતાલી.)

રે ઘરિયારી બાઝ રે, મત ઘરિય બજાવે ॥

નરસિર બાંધત પાઘરી, તું ક્યા ઘરિય બજાવે, રે. ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ.—હે ભોળા ઘડીયાલી ! તું ઘડીને વગાડીશ નહીં. કારણ કે પુરૂષો તો ઘડીના ચોથા ભાગનું સૂચન થાય અને વૈરાગ્યની અસર રહે તે માટે મસ્તકપર પા ઘડી બાંધે છે, અને તેથી તે એમ સૂચવે છે કે, જગત્માં પા ઘડીના જીવનનો પણ વિશ્વાસ નથી, કોઈ પોતાને અમર માની લેશો નહીં. મનુષ્યોના માથે કાળ ભમે છે, તે કાળ, મનુષ્યોના પ્રાણનું અપહરણ કરતાં પા ઘડીનો પણ વિલંબ લગાડનાર નથી, માટે ચેતવું હોય તો ચેતી લો. પા ઘડીનો પણ ભરસો નથી એમ પુરૂષો માથે પાઘડી ઘાલીને હરતાંફરતાં, ખાતાંપીતાં, ચૌટામાં, સભામાં, અને ઘરમાં વગેરે સર્વત્ર મનુષ્યોને ચેતાવ્યા કરે છે માટે હે ઘડીયાલી ! તારે ઘડીયાલ વગાડવાનું હવે કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી આ પ્રમાણે ગાઈને એમ હાર્દ પ્રકાશે છે કે આ જગત્માં પા ઘડી જીવવાનો પણ ભરસો નથી. ઘડી ઘડી કરતાં આયુષ્ય આટલું જાય છે. કોણ જાણે કંઈ વખતે, ક્યાં, કેવી સ્થિતિમાં, પ્રાણ નીકળી જશે તે મનુષ્યો જાણી શકતા નથી. માટે મૃત્યુપૂર્વે ધર્મસાધન કરી લેવું જોઈએ. હે આત્મન ! તું ચેતી લે. હું ઘડીયાલીના દૃષ્ટાંતવડે તને કાળની યાદી દેવરાવું છું. માટે હવે ક્ષણમાત્ર પણ પ્રમાદમાં ગાળ નહીં. શ્રીમહાવીરસ્વામીએ ગૌતમને કહ્યું હતું કે, હે ગૌતમ ! તું ક્ષણમાત્ર પણ પ્રમાદ કર નહીં. શ્રીમાન્ આનન્દઘનજી પણ વીરપ્રભુના ઉપદેશને હૃદયમાં તાજે રાખવાને આ પ્રમાણે ગાઈને પોતાના આત્માને ચેતાવે છે.

(૪)

કેવલ કાલ કલાકલે, વૈ તું અકલ ન પાવે ॥

અકલ કલા ઘટમેં ઘરી, મુજ સો ઘરી ભાવે, રે. ॥ ૨ ॥

આતમ અનુભવ રસભરી, યામે ઔર ન ભાવે ॥

આનન્દઘન અવિચલ કલા, વિરલા કોઈ પાવે, રે. ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી ઘડીયાલીને કહે છે કે, હે ઘડીયાલી ! તું જલનો વાટકો ભરીને ઘડીનું માન કરે છે તે દ્રવ્ય બાહ્યકાલને જાણવાની કલાને તું કળી શકે છે. સુદૂર્તાદિ કાળ માપવાની અનેક પ્રકારની કળાઓને અનેક પુરૂષો જાણે છે પણ અન્તરમાં જે કાળ માપવાની અકલકળા છે તેને તું પામી શકતો નથી. આત્મામાં અન્તરગુણો ઉત્પાદ, અને વ્યય થાય છે. સમયે સમયે અન્તરગુણ હાનિ વૃદ્ધિ થયા કરે છે. અગુરુ લઘુગુણથી પડગુણ હાનિ વૃદ્ધિ આત્મામાં પરિણમે છે, તેવી અકળકળાને હે ઘડીયાલી ! તું પામી શકતો નથી. મને તો આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોનું ઘડીયાલ રૂચે છે. શરીરમાં રહેલા આત્મામાં એવી અકળકળા છે એવા પ્રકારની ઘડીયાલને હું ઇચ્છું છું. અન્તરની ઘડીયાલ ન્યારી છે, આત્માનો અનુભવરસ તેવડે તે ભરી છે, આત્માના અનુભવરસ વિના તેમાં અન્ય માઈ શકતું નથી તેની કળા અવિચલ છે, અર્થાત્ ચૈતન્યગુણ ઘડીયાલની કળા કદી બાહ્યઘડીયાલની પેઠે અલાયમાન થતી નથી, માટે અન્તરની ઘડીયાલ શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં આનન્દનો ઘન (સમૂહ) વ્યાપી રહ્યો છે. બાહ્યઘડીયાલમાં આનન્દ જાણીતો નથી માટે હે ઘડીયાલી ! તું બાહ્યની ઘડીયાલ છોડીને અન્તરની જ્ઞાનાદિગુણવિશિષ્ટ ઘડીયાલમાં પ્રેમ ધારણ કર. અનુભવ રસવડે તે

૧. મ અને પ પ્રતોમાં પાઠાન્તર—

મેં મેરે પિયાસે રંગ રમું મત રચન ઘટાવે, રે.

જે તે ઘાઙ તેં દિયે ઘરીયારે પાપી,

સો તનુ લાગે મેરડે દુઃખરીરે સંતાપી. રે.

ચેતના કહે છે કે હે ઘડીયાલી ! હું મારા ચેતનસ્વામિની સાથે રંગે રમું છું માટે તું રાત્રી ઘટાડીશ નહિ. રે બાહ્ય ઘડીયાલી પાપી ! તેં જેટલા ઘડીયાલપર ધાવ દીધા તેટલા મારા શરીરમાં લાગ્યા છે. દુઃખીયારીને તેં સંતાપી છે. હે ઘડીયાલી ! તારી બાહ્ય ઘડીયાલના વાગવાથી મારા ચેતનસ્વામી બાહ્ય દૃષ્ટિથી જાયતુ થાય છે અને તેથી મારો સંગ છોડી દે છે તેથી મને અત્યંત દુઃખ થાય છે. માટે કૃપા કરીને બાહ્ય ઘડીયાલ વગાડીશ નહિ. કારણ કે અમારા અન્તરમાં ગુણપર્યાયની વર્તનારૂપ ઘડીયાલ વાગ્યા કરે છે.

(૫)

ભરેલી છે અને અનંત આનંદથી ભરેલી છે, તેની અકળકળા છે. હે આત્મરૂપ ઘડીયાલી ! તું ત્હારી સહજમૂળ આનંદરૂપ ઘડીયાલને વગાડ, તેમાં તને સુખ છે એમ શ્રીઆનંદધનજી મહારાજ કહે છે. ૩

પદ ૩.

(રાગ વૈલાવલ.)

જીય જાને મેરી સફલ ઘરીરી.

સુત વનિતા ધન યૌવનમાતો, ગર્ભતણી વેદન વિસરીરી. જીય૦ ॥૧॥

સુપનકો રાજ સાચ કરી માચત, રાચત છાંહ ગગન વદરીરી ॥

આહ અચાનક કાલ તોપચી, ગ્રહેમો જ્યું નાહર વકરીરી. જી૦ ૨

ભાવાર્થ.—મોહદૃષ્ટિથી દેખનાર જીવ એમ. જાણે છે કે આજની ઘડી મારી સફળ છે. પુત્ર, સ્ત્રી, ધન અને યૌવનમાં મદોન્મત્ત થ-એલ જીવ બાહ્ય પુત્રાદિ વસ્તુઓમાં અહંતા અને સુખબુદ્ધિ ધારણ કરીને મનમાં ખુશ થાય છે. મનમાં જાણે છે કે અહો ! મારો અવ-તાર સફળ છે, મને સંસારમાં કેટલું અધું સુખ છે? પણ મૂર્ખ જીવ, પોતાને ગર્ભમાં થએલી વેદનાને ભૂલી જાય છે. માતાના ઉદરમાં નવ માસ પર્યંત અત્યંત સહન કરેલું દુઃખ તેમજ બાહિર્ નીકળતાં થએલું અત્યંત દુઃખ ભૂલી ગયો. અહો ! જીવની કેવી અજ્ઞાનદશા? અહો કેવી ભ્રાંતદશા થઈ? ગર્ભની વેદના ભૂલી ગયો એટલાથીજ માત્ર બસ થતું નથી પણ તે સ્વપ્નના રાજ્યસમાન બાહ્યવસ્તુઓની ઋદ્ધિને પણ સત્ય માને છે. અહો કેવી ભ્રાંતદશા? તેમજ તે ગગનમાં થએલી વાદળીયોની છાયામાં ઉભો રહી ખુશી થાય છે. ગગનની વાદળીયોની છાયા સમાન શાતા વેદનીય છે અને તાપ સમાન અશાતા વેદનીય છે. શાતાયોગે મળેલો પુત્ર ધનાદિ સંબંધ તે ગગનની વાદળીની છાયા સમાન છે. શાતારૂપ વાદળીને વિખરતાં વાર લાગવાની નથી, ઘડીમાં જતી રહે છે છતાં મૂઠ જીવ, શાતાવાદળીની ક્ષણિક છાયામાં આનંદ માને છે એ કેવી ભ્રાંતદશા? પોતાને મળેલા વૈભવમાં તન્મય બની રહે છે પણ જો કાળ તોપચી એવામાં આવી પહોંચ્યો તો બકરીને નાહર (નાર) જેમ પકડી લે છે તેમ તને પકડી લેશે. જો કાળ આવી પહોંચ્યો તો પછી તારૂં બકરી નાહરના દૃષ્ટાંત પ્રમાણે કંઈ

૧. સુપનકો રાજ સાચકરી માચત, રાચત છાંહ ગગન વદરીરી આ પાઠને ઠેકાણે અતિહિ અચેત કહ્યુ ચેતત નાહિ. પકરી ટેક હારિલ લકરીરી. એવો પાઠ ચાર પ્રતિયોમાં છે તેથી તે સ્થાનમાં તેવો અર્થ અવખાધવો.

(૬)

પણ ચાલવાનું નથી. દુનિયામાં ભેગી કરેલી સર્વ વસ્તુઓ પડી રહેશે અને તારે એકજુનું જુનું પડશે માટે હે જીવ ! તું દુનિયામાં પોતાની સફળ ઘડી માને છે એ ત્હારી બૂલ છે એમ સમજ.

અંતિહિ અચેત કહ્યુ ચેતત નાહિ, પકરી ટેક હારિલ લકરીરી ॥

આનંદઘન હીરો જન છાંડી, નર મોહ્યો માયા કકરીરી, જીય૦ ॥૩॥

ભાવાર્થ.—તું અત્યંત જડ જેવો ચેતના છતાં બ્રાંત દશાથી થઈ ગયો છે અને જરા માત્ર ચેતી શકતો નથી. ગદ્ગા પુચ્છ પકડનારની પેઠે તું પરવસ્તુઓની મમતાને મૂકતો નથી. હારિલ નામનું પંખી પોતાની પાંખવડે નાનું લાકડું પકડી લેછે તો જીવતાં સુધી તે મૂકતું નથી તેમ તું પણ હારિલપંખીની પેઠે ધનાદિક પરવસ્તુને અજ્ઞાનથી પોતાની માની લેછે અને જીવતાં સુધી ધનાદિક ઉપરથી મમત્વને ત્યાગ કરી તેનાથી દૂર થતો નથી. અહો ! તારી આ કેવી અજ્ઞાન બ્રાંતદશા ? અહો ! દુનિયા હારિલપંખીની પેઠે પરવસ્તુને મમતાયોગે ગ્રહણ કરે છે અને તેમાં સચીમાચી રહે છે. આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે આનંદનો ધન જેમાં છે એવો આત્મારૂપ હીરો છોડીને મનુષ્ય, માયારૂપ કાંકરીમાં મોહ પામ્યો છે. આત્મારૂપ હીરામાં અનંત-જ્ઞાન અને અનંતસુખ રહ્યું છે; પણ તેને અજ્ઞાની જીવો ગ્રહણ કરી શકતા નથી, અને સંસારના પુત્રો વગેરે પરિવાર તથા ધનાદિક પદાર્થોને રૂઢિરૂપે માની તેમાં મોહ પામે છે. મનુષ્યભવના અમૂલ્ય એવા શ્વાસોચ્છ્વાસને માયારૂપ કાંકરીની પ્રાપ્તિ માટે મનુષ્યો ગુમાવે છે અને પોતાના અમૂલ્ય આત્મારૂપ હીરાને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. માયારૂપ કાંકરાથી દેવેન્દ્રો, અને ચક્રવર્તિયો વગેરેને કદાપિ સુખ મળ્યું નથી અને કદી મળનાર નથી. માયારૂપ કાંકરાને સૂર્ય જીવો ભલે રત તરીકે સ્વીકારો પણ માયારૂપ કાંકરો તે કાંકરોજ છે. અહો ! અધ્યાત્મદૃષ્ટિના વિરહે મનુષ્યો માયારૂપ કાંકરીમાં મોહ પામી વ્યર્થ જન્મ ગમાવે છે એમ શ્રીમાન્ આનંદઘનજી જણાવે છે.

૧. સુપનકો રાજ સાચ કરી માચત, રાચત છાંહ ગગન બદરીરી, આનંદઘન હીરો જન છારી, નર મોહ્યો માયા કકરીરી. જીય૦ ॥ ૩ ॥

આવો પાઠ મ. પ. ક. અને સ્વ. નંબરવાળી પ્રતિઓમાં છે. અર્થ તેનો તેપ્રમાણે કરી લેવો.

(૭)

પદ ૪.

(રાગ વેલાવલ.)

સુહાગણ જાગી અનુભવ પ્રીત. સુહા૦ ॥

નિન્દ અજ્ઞાન અનાદિકી, મિંટગઈ નિજ રીત. સુહા૦ ૧

ઘટ મંદિર દીપક કિયો, સહજ સુજ્યોતિ સરૂપ ॥

આપ પરાઈ આપહી, ઠાનત વસ્તુ અનુપ. સુહા૦ ૨

ભાવાર્થ.—આત્મા, શુદ્ધ ચેતનાને કહે છે કે, હે સૌભાગ્યવતી ! મને તારાપર અનુભવજ્ઞાનપ્રીતિ જાત્રત્ યઈ છે. શાથી અનુભવપ્રીતિ જાત્રત્ યઈ છે? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, અનાદિકાળથી લાગેલી અજ્ઞાનનિદ્રા હવે ટળી ગઈ છે અને પૂર્વની મારી પ્રવૃત્તિ અજ્ઞાનમય હતી તે હવે ટળી ગઈ છે હવે હું જાત્રત્ યયો છું તેથી હે શુદ્ધચેતને ! તારા ઉપર ખરેખરા અનુભવથી પ્રીતિ લાગી છે. તુંજ માઈ સત્ય હિત કરનાર છે એમ જાત્રત્ યતાં અનુભવ આવ્યો છે, માટે તારા ઉપર મને સ્વાભાવિકરીત્યા પ્રીતિ થાય છે. હવે મેં શુદ્ધ ધર્મની રીતિ ગ્રહણ કરી છે. હવે મારી શુદ્ધધર્મ રીતિપ્રમાણે ચાલીશ.

ચેતન પોતાના અનુભવ મિત્રને કહે છે કે, હે મિત્ર ! પશ્ચાત્ મેં હૃદયમંદિરમાં વિવેકજ્ઞાનરૂપ સ્વાભાવિક જ્યોતિવાળો દીપક કર્યો. આત્મા કહે છે કે, હે અનુભવ ! જ્ઞાનરૂપ દીપકવડે મેં પોતાનો અને પર જડ વસ્તુઓને ભેદ પરખી લીધો. મેં જેને કોઈની ઉપમા ન અપાય એથી પોતાની સુખાદિ વસ્તુઓને પોતાની જાણી અને તેની વ્યવસ્થા કરી. મારી વસ્તુઓને મેં મારી જાણી અને પરવસ્તુઓને પરતરીકે જ્ઞાનદીપથી જાણી, તેથી હવે હું ઠેકાણે આવ્યો.

કહા દિસ્વાણું ઔરકું, કહા સમજાઉં મોરા ॥

તીર અચૂક હે પ્રેમકા, લાગે સો રહે ઠોર. સુહા૦ ૩

નાદવિલુદ્ધો પ્રાણકું, ગિને ન તૃણ મૃગલોચ ॥

આનન્દઘનપ્રશુ પ્રેમકી, અકથ કહાની કોચ. સુહા૦ ૪

ભાવાર્થ.—આત્મા કહે છે કે, હે શુદ્ધચેતને ! તારી સાથે મારો પ્રેમ અંધાયો. તે પ્રેમનો અનુભવ જે જાણે છે તેજ જાણે છે. અનુભ-

૧. મેટી ગહીનિ જરીત એવો પાઠ છે તત્ર અનાદિકાલની અજ્ઞાનરૂપ નિદ્રા મટી ગઈ અને પોતાના શુદ્ધ ધર્મની રીતિ ગ્રહણ કરી. એવો અર્થ લેવો.

(૮)

વજ્ઞાનપ્રીતિ ત્હારી સાથે જે થઈ છે તે કોને દેખાડી શકું. અને તેને ખ્યાલ મૂર્ખને શી રીતે જણાવી શકું? અનુભવજ્ઞાનપ્રીતિ કંઈ ચક્ષુથી દેખાતી નથી, વાણીથી પણ અનુભવપ્રેમનું સ્વરૂપ કથી શકાતું નથી. અનુભવપ્રેમનું ચૂકે નહીં એવું તીર છે તે જેને લાગે તે સ્થિર થઈ જાય છે. મહને તારા અનુભવપ્રેમનું તીર લાગ્યું છે તેથી હું સ્થિર થઈ ગયો છું. અન્યોને પણ અનુભવજ્ઞાનપ્રેમનું તીર લાગશે ત્યારે તેઓ જાણશે. એ વાત દેખાડી શકાય નહીં તેમ મૂર્ખને સમજાવી પણ શકાય નહીં. આત્મા કહે છે કે, હે શુદ્ધચેતના સ્ત્રી! ત્હારા અનુભવપ્રેમના બાણથી જેનાં હૃદય ઘાયલ થયાં છે તે સ્થિર થઈ જાય છે. તે વાત અનુભવપ્રેમીજ જાણી શકે અનુભવજ્ઞાનપ્રેમ જેને લાગ્યો છે તેની દશા તેજ જાણે છે. તેમ છતાં એક વ્યાવહારિક વિષય પ્રેમનું દષ્ટાંત આપીને ચેતનજ જણાવે છે કે નાદ (સ્વર)માં આસક્ત થએલો મૃગ પોતાના પ્રાણને એક તૃણખલા સમાન પણ ગણતો નથી. ગાયન સાંભળવામાં એકતાન અનેહું હરણ પોતાના પ્રાણનો પણ કોઈ નાશ કરે તેની પરવા રાખતું નથી. તેમજ જેને અનુભવજ્ઞાન પ્રીતિ હે ચેતના! ત્હારી સાથે લાગી છે તે દુનિયામાં કોની દરકાર કરે? અર્થાત્ દુનિયાને હિસાબમાં ગણે નહિ. ચેતન કહે છે કે હે ચેતને! મહને તારી આગળ તન, ધન, મન, અને પ્રાણ, આદિ સર્વ વસ્તુઓ ધૂળ જેવી લાગે છે માટે હવે હું તારા પ્રેમમાંજ લયલીન થઈ જઈ છું. આનંદને ધન એવો આત્મારૂપ સ્વામી કહે છે કે, હે ચેતને! ત્હારી સાથે થએલા અનુભવપ્રેમની કોઈ અકથ કથા છે કે જેની વાત અન્ય આગળ થઈ શકતી નથી, એમ આનંદધનજ શુદ્ધચેતનાની સાથે લાગેલા પ્રેમના ઉદ્દેશ્ય કાઢે છે.

પદ ૫.

(રાગ આશાવરી.)

અવધૂ નટનાગરકી બાજી, જાણે ન વામણ કાજી. અવધૂં ॥

થિરતા એક સમયમેં ઠાને, ઉપજે વિણસે તવહી ॥

ઉલટ પલટ ધ્રુવસત્તા રાસે, યા હમ સુની ન કવહી. અવધૂં ॥ ૧ ॥

એક અનેક અનેક એક ફુની, કુંડલ કનક સુંભાવે ॥

જલતરજ્ઞ ઘટમાટી રવિકર, અગનિત તાહિ સમાવે. અવધૂં ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ.—શરીરરૂપ નગરમાં રહેલા આત્મારૂપ નાગરિક નટની બાજુ આશ્ચર્યકારી છે. અવધૂત આત્માની બાજુને વેદના પારંગામી

૧ સમાવે એવો પણ પાઠ કેટલીક પ્રતોમાં છે.

(૯)

આક્ષણુ અથવા કુરાનનો પૂર્ણ અભ્યાસી એવો કાજ પણ સમ્યગ્ જાણી શકતો નથી. આત્માની આજીવું સ્વરૂપ વર્ણવે છે, આત્મામાં જે સમયમાં ધ્રુવતા છે તેજ સમયમાં જ્ઞાનાદિ પર્યાયોનો ઉત્પાદવ્યય થાય છે, આત્માના જ્ઞાનાદિ પર્યાયોનો સમયે સમયે ઉત્પાદવ્યય થાય છે પણ આત્મા પોતાની દ્રવ્યરૂપ સત્તાને તો ધ્રુવ (સ્થિર) રાખે છે. ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવમય આત્માની વાત શ્રીઆનંદઘનજી કહે છે કે, કોઈ વખત સાંભળી નહોતી. દ્રવ્યત્વની અપેક્ષાએ આત્મામાં એકપણું રહ્યું છે અને પર્યાયોની અપેક્ષાએ આત્મામાં અનેકપણું રહ્યું છે. આત્માઓ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ અનન્ત છે, માટે તે વ્યવહારની અપેક્ષાએ આત્માઓ અનેક કહેવાય છે. તે આત્માઓની જે સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ વિવક્ષા કરીએ તો અનેક આત્માઓ પણ આત્મત્વજાતિની અપેક્ષાએ એક કહેવાય છે અને જાતિની અપેક્ષાએ એક આત્મા પણ વ્યવહારની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિરૂપ આત્માઓ હોવાથી અનેક કહેવાય છે. દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ જે સમયમાં આત્મામાં એકપણું રહ્યું છે તેમાંજ પર્યાયની અપેક્ષાએ તેજ સમયમાં અનેકપણું રહ્યું છે. આત્મદ્રવ્યમાં અનેક જ્ઞાનાદિ ગુણો રહ્યા છે તેથી એક એવો આત્મા, પર્યાયો વડે અનેકરૂપે કહેવાય છે અને અનેક પર્યાયો પણ એક આત્મામાંજ રહે છે માટે તે આત્મારૂપ હોવાથી એક છે. આત્મામાં એક, અનેક, ભિન્ન, અભિન્ન, નિત્ય, અને અનિત્ય, આદિ અનેક ધર્મો રહ્યા છે. આત્મામાં દ્રવ્ય, ગુણુ અને પર્યાયની અપેક્ષાએ ધ્રૌવ્ય, ઉત્પાદ, અને વ્યય કહેવાય છે, આત્મામાં જે સમયમાં અન્ય પર્યાયોનો ઉત્પાદ છે તેજ સમયમાં પૂર્વપર્યાયોનો વ્યય છે અને તેજ સમયમાં આત્મસત્તાનું ધ્રૌવ્ય છે. આ પ્રમાણે આત્મામાં સમયે સમયે અનંતધર્મોનો ઉત્પાદવ્યય થાય છે અને સમયે સમયે સત્તારૂપ ધ્રૌવ્ય હોય છે. જે સમયમાં નિત્ય છે તેજ સમયમાં અનિત્ય છે, ઇત્યાદિ આત્માનું સ્યાદ્વાદપ્રમાણે આશ્ચર્યકારી સ્વરૂપ છે તેનું અન્ય એકાંત દર્શનમાં આત્માનું સ્વરૂપ કશું નથી. આત્મામાં ઉત્પાદવ્યય થાય છે તેને દષ્ટાંત દ્વારા જણાવે છે. કનક- (સુવર્ણ)ના અનેક આકારો બને છે. કુંડલ ભાંગીને કેયૂર બનાવવામાં આવે છે ત્યારે કુંડલ આકારનો વ્યય અને કેયુરઆકારનો ઉત્પાદ થાય છે અને સુવર્ણપણું તો એમાં હોય છે; તે માટે સુવર્ણત્વની અપેક્ષાએ ધ્રૌવ્ય એમ ત્રણુ અનુભવવામાં આવે છે. જલતરંગોમાં પણ પૂર્વ-તરંગાકારનો વ્યય અને અન્ય તરંગાકારની ઉત્પત્તિ અને જલત્વ તો એમાં ધ્રુવપણું રહેલું દેખવામાં આવે છે. મૃત્તિકાનો ઘટ આકારરૂપે ઉત્પાદ અને તેને ભાંગી નાખીએ તો શકલ (ઠીકરા)રૂપે ઉત્પાદ અને

(૧૦)

ઘટપર્ચાયનો વ્યય અને મૃત્તિકાના પરમાણુઓનું દ્રવ્યત્વની અપેક્ષાએ સ્થિરપણું (દ્રાવ્ય) એમ મૃત્તિકામાં ઉત્પાદ, વ્યય અને દ્રાવ્ય છે. સૂર્યનાં કિરણોમાં પણ ઉત્પાદ વ્યય અને ક્ષુવતા આ પ્રમાણે અનુભવમાં આવે છે, આવાં અગણિત દષ્ટાંતો છે તેવડે આત્મામાં ઉત્પાદ વ્યય અને દ્રાવ્ય સિદ્ધ કરે છે.

હૈ નાંહી હૈ વચન અગોચર, નયપ્રમાણ સત્તભંગી ॥

નિરપરક હોય લલ્લે કોઈ વિરલા, ક્યા દેલ્લે મત જંગી. અ૦ ॥૩॥

સર્વમયી સર્વંગી માને, ન્યારી સત્તા ભાવે ॥

આનન્દઘનપ્રભુ વચન સુધારસ, પરમારથ સો પાવે. અ૦ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ.—આત્મામાં ઉત્પાદ, વ્યય, ક્ષુવતા, એક અને અનેક આદિનું સ્વરૂપ દર્શાવીને હવે આત્મામાં સસભંગી, નય અને પ્રમાણુ પણ ઘટાવે છે. સ્યાત્ અસ્તિ, સ્યાત્ નાસ્તિ, સ્યાત્ અવક્તવ્યમ્, સ્યાત્ અસ્તિ નાસ્તિ, સ્યાત્ અસ્તિ અવક્તવ્યમ્, સ્યાદ્વાસ્તિ અવક્તવ્યમ્, સ્યાત્ અસ્તિનાસ્તિ યુગપત્ અવક્તવ્યમ્ એ સસભંગીનું વિશેષ સ્વરૂપ અસ્મદીયકૃત આત્મપ્રકાશગ્રંથમાંથી જોઈ લેવું. નૈગમ, સંપ્રદ, વ્યવહાર, રૂણુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત આ સાત નયવડે આત્માનું અને આત્મામાં રહેલા ગુણોનું સ્વરૂપ અવબોધવું જોઈએ. આ સાત નયોનું વિશેષ સ્વરૂપ, સમ્મતિતર્ક નયચક્ર, આગમસાર તથા અસ્મદીયકૃત આત્મપ્રકાશ ગ્રંથમાંથી જોઈ લેવું. આત્માના ધર્મોનું સસભંગીથી, સાત નયથી અને પ્રત્યક્ષ તેમજ પરોક્ષપ્રમાણથી સ્વરૂપ સમજવામાં આવે છે ત્યારે આત્મારૂપ નાગરિક નટની કળાનો અદ્ભુત દેખાવ અનુભવવામાં આવે છે. આત્મામાં આત્માના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ આત્મધર્મની અસ્તિતા છે. પણ પુદ્ગલદ્રવ્યના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ આત્મામાં પુદ્ગલદ્રવ્યની નાસ્તિતા છે. તે પણ અપેક્ષાએ વચન અગોચર એટલે અવક્તવ્ય છે. એક સમયમાં આત્મામાં સ્વકીય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ સાનાદિતું અસ્તિત્વ છે અને તેજ સમયમાં પરદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ નાસ્તિપણું છે. એક સમયમાં અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ રહ્યું છે તેમાં પણ કથંચિત્ અપેક્ષાએ અસ્તિત્વ અવક્તવ્ય છે અને તેમાં કથંચિત્ અપેક્ષાએ નાસ્તિત્વ અવક્તવ્ય છે. તેમાં કથંચિત્ અપેક્ષાએ અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ યુગપત્ અવક્તવ્ય છે. આત્માના અનન્તધર્મોમાં સસભંગી ઘટી રાકે છે. સિદ્ધસ્વરૂપમાં નય ઘટતા નથી પણ સસભંગી તેા સિદ્ધપરમાત્માના ધર્મોમાં પણ ઘટે છે, કોઈ એકાંતવાદરૂપ પક્ષનો ત્યાગ કરીને અનેકા-

(૧૧)

ન્તવાદરૂપ અપક્ષપાતવાદ સ્વીકારીને જે આત્માનું સ્વરૂપ દેખે છે તે તેને આત્મજ્ઞાન થાય છે. પણ કોઈ વિરલા મનુષ્યો આ પ્રમાણે સમ્મ-ભંગી, સાત નય અને ચાર પ્રમાણથી આત્માનું સ્વરૂપ જ્ઞાણી શકે છે, આત્મામાં એકાંતધર્મ સ્વીકારનાર મતનો કદાચહી મનુષ્ય, અરેખર આત્માનું આવું અનેકાંતનયકથિત સ્વરૂપ ક્યાંથી દેખી શકે? અલબત્ત તે દેખી શકતો નથી. અનેકાંતવાદી આત્માને તે તે નયોની અપેક્ષાએ સર્વ જ્ઞાનાદિ ધર્મમય માને છે અને સાત નયોની અપેક્ષાએ ષડ્દર્શન કે જે એકેક નયથી આત્માનાં એકેક અંગ ગણાય છે તેનો પણ સ્વાદ્દર્શનની અપેક્ષાએ આત્મામાં સમાવેશ થાય છે. “ષડ્દર્શન ત્રિન-અંગ ભણીજે.” ઇત્યાદિ નમિનાથના સ્તવનમાં કહેલી વ્યાખ્યા સમજીને આત્મામાં ઉતારવી. અનેકાંતવાદી આત્માને અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન નય-કથિત સર્વ ધર્મ અંગમય માને છે. પુદ્ગલદ્રવ્યથી પોતાના આત્માની સત્તા ન્યારી (ભિન્ન) ભાવે છે. જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્ર પર્યાયોની અપેક્ષાએ આત્મામાં સર્વ સમાય છે. આખી દુનિયાનો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના પર્યાયમાં સમાવેશ થાય છે વિશેષાવર્ણક ગ્રંથમાંથી આ વાત જોઈ લેવી. આત્મામાં સર્વ જગત્ સમાય છે એમ અનેકાંતવાદી અપેક્ષાએ જાણે છે તોપણ પોતાની આત્મસત્તા અન્યદ્રવ્યોથી ભિન્ન વિચારીને પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાં રમણુતા કરે છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજ કહે છે કે આનન્દનો સમૂહ એવા સર્વજ્ઞ વીતરાગ પ્રભુની વાણીરૂપ અમૃત-રસ પરમાર્થને કોઈ વિરલા અનેકાંતનય જ્ઞાનિ મનુષ્યો પામે છે. શ્રીમાન્ આનન્દધન, દ્રવ્યાનુયોગના મહાગીતાર્થ હતા, તેથી તેમણે આટલાજ પદમાં દ્રવ્યાનુયોગને અનુભવ ઉદ્દગારથી પ્રકાશ્યો છે.

પદ ૬.

(સાહી.)

આતમ અનુભવ રસિકકો, અજવ સુન્યો વિરતંત ॥

નિવેદી વેદન કરે, વેદન કરે અનંત ॥ ૧ ॥

(રાગ સામગ્રી.)

મહારો બાલુહો સંન્યાસી, દેહદેવલ મઠવાસી, મ૦ ॥ ૧ ॥

ઙ્ઙા પિંગલા મારગ તજ યોગી, સુખમના ઘરવાસી ।

બ્રહ્મરંધ્રમધિ આસન પુરી વાનુ, અનહદતાન વ્રજાસી, મ૦ ॥૨॥

યમ નિયમ આસન જયકારી, પ્રાણાયામ અધ્યાસી,

પ્રત્યાહાર ધારણાધારી, ધ્યાન સમાધિ સમાસી, મ૦ ॥ ૩ ॥

(૧૨)

ભાવાર્થ.—આત્માનુભવ રસિકતું આશ્ચર્યકારક વૃત્તાંત છે. પુરૂષ વેદાદિના ઉદયથી રહિત એવો નિર્વેદી આત્માનો અનુભવ કરે છે ને તે આત્માના અનન્ત સુખતું વેદન કરે છે. વસ્તુવિચારતપ્યાવતે, મન પામે વિ-
સરામ, રસસ્વાદત સુખ અનુભવે, અનુભવ તાકો નામ ॥ ૧ ॥ આત્માનુભવી નિર્વેદી છતાં (આશ્ચ પુરૂષાદિ વેદના ઉદયરહિત છતાં) અનન્ત સુખનો અનુભવ કરે છે ॥

શ્રીમાન્ આનન્દઘનજી કહે છે કે મારો આહુરો આત્મારૂપ સં-
ન્યાસી દેહરૂપ દેવળમાં વાસ કરનારો છે અથવા દેહ મઠમાં મારો આત્મારૂપ સંન્યાસી વસે છે. ઇડા (ડાળી નાસિકાનો સ્વર-ચંદ્રસ્વર) પિંગલા (જમણી નાસિકાનો સ્વર-સૂર્યસ્વર) એ એ નાડીઓના સ્વરનો ત્યાગ કરીને સુષુમ્ણા (બે નાસિકાસાથે વહે છે તેને સુષુમ્ણા કહે છે) ના ઘરમાં વાસ કરે છે. યોગિયો સુષુમ્ણા નાડી ચાલતાં પ્રભુનું ધ્યાન ધરે છે, શ્રી આનન્દઘનજી સુષુમ્ણા નાડી ચાલતાં ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરીને તેને અનુભવ જણાવે છે. સુષુમ્ણામાં ધ્યાન ધરીને બ્રહ્મરન્દ્રમાં આસન જમાવ્યું. અર્થાત્ આનન્દઘનજીના આત્મારૂપ યોગીએ બ્રહ્મરન્દ્રમાં જઈ સ્થિરતા કરી તે બ્રહ્મરન્દ્રમાં સ્થિરતા થવાનેમાટે યોગનાં અષ્ટ અંગોની જરૂર છે તે પણ જણાવે છે, યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યા-
હાર, ધારણા ધ્યાન અને સમાધિ. આ પ્રમાણે યોગનો અનુક્રમ અંગપૂર્વક અભ્યાસ કરનાર બ્રહ્મરન્દ્રમાં અનહદ તાન અનુભવે છે અને સમાધિની પ્રાપ્તિ કરીને આત્મિક સુખ ભોગવે છે, યોગનાં અષ્ટ અંગોનું વિશેષ સ્વરૂપ અસદીયકૃત યોગદીપક નામના ગ્રન્થથી ભોવાની ભક્ષામણુ કરીએ છીએ, અત્ર તેા સંક્ષેપમાં સ્વરૂપ લખ્યું છે. આનન્દઘનજીએ યોગમાર્ગદ્વારા બ્રહ્મરન્દ્રમાં સ્થિરતારૂપ સમાધિ અનુભવીને આ ઉદ્દગાર કાઢ્યા છે.

મૂલ ઉત્તર ગુણ મુદ્રાધારી, પર્યકાસનવાસી ॥

રેચક પૂરક કુંભક સારી, મન ઈન્દ્રિય જયકાસી ॥ મ૦ ॥૪॥

સ્થિરતા જોગ યુગતિ અનુકારી, આપોઆપ વિમાસી ॥

આતમ પરમાતમ અનુસારી, સીજે કાજ સમાસી ॥ મ૦ ॥૫॥

ભાવાર્થ.—રાગને ઇડા અને દ્વેષને પિંગલા. અધ્યાત્મમાર્ગની અ-
પેક્ષાએ કહેવામાં આવે છે. રાગ અને દ્વેષના માર્ગ તજીને સમતારૂપ સુષુમ્ણાના માર્ગમાં ન્યારે આત્મા આવે છે ત્યારે બ્રહ્મરન્દ્રમાં (અનુ-
ભવ જ્ઞાનદશામાં) આત્માની સમાધિનો અનુભવ થાય છે. અને તેથી આ-
ત્મસ્વરૂપમાં અનહદ તાન અર્થાત્ અત્યંત હૃદ વિનાનો આનન્દરસ ઉત્પન્ન થાય છે, આમ પણ અધ્યાત્મમાર્ગની અપેક્ષાએ અર્થ કરી શકાય છે.

(૧૩)

શ્રીમાન્ આનંદધનજી યોગસમાધિ પામવાને માટે આત્મરૂપ બા-
હુકાને કહે છે. મૂલગુણુ, જ્ઞાનાદિ. અને ઉત્તર ગુણુ, વિનય. ભક્તિ
વગેરેને ધારણુ કરવા, તથા મુદ્રાઓને ધારવી. યોગમાર્ગમાં મુદ્રાઓનું
સારી રીતે વર્ણન કર્યું છે. મૂલગુણુ (પંચમહાવ્રત.) ઉત્તરગુણુ
(ચરણુકરણુસિત્તરી) મુદ્રા, પર્યંકાસન, અને સિદ્ધાસન વગેરેની જરૂર પડે
છે. આનંદધનજી પર્યંકાસને બેસી સમાધિ કરતા હતા એમ આ લેખથી
સ્પષ્ટ સમજાય છે. રેચક, પૂરક અને કુંભક એ ત્રણ પ્રકારના પ્રાણુ-
યામ કરવા. મનને જીતીને પ્રત્યાહાર કરવો. સ્થિરતારૂપ સમાધિયોગની
યુક્તિઓને આદરવી અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર કરવામાં આવે
તો આત્મા તે પરમાત્મપદને અનુસરે છે અને શુદ્ધસ્વરૂપ સિદ્ધકા-
ર્થની સિદ્ધિ થાય છે એમ આનંદધનજી યોગસમાધિનો અનુભવ કરીને
ઉદ્ગાર કહે છે. યોગસમાધિ પામવાના જે જે ઉપાયો છે તેનો અત્ર
અનુભવ ઉદ્ગારથી સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે. અસ્મદીયકૃત યોગદીપક ગ્રન્થ
વાંચતાં આ પદનો સારી રીતે અનુભવ થશે એમ જાણી અત્ર સંક્ષે-
પથી અર્થની દિશા જણાવી છે.

પદ ૭.

(સાચી.)

જગ આશા જંજીરકી, ગતિ ઉલટી કુલ મોર ॥

જકર્યો ધાવત જગતમેં, રહે છૂટો હક ઠોર ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ.—જગતમાં અનેક પ્રકારના ઇષ્ટ મનાયલા પદાર્થોની આ-
શારૂપ બેડીની જગત મર્યાદા વિરૂદ્ધ ઉલટી ગતિ છે. કારણુ કે આશા-
રૂપ બેડીથી અંધાયલો પ્રાણી ચઉદ રાજલોકરૂપ જગતમાં પરિભ્રમણુ
કરે છે. અર્થાત્ આશારૂપ બેડીથી અંધાયલો જીવ, ચાર ગતિમાં દોડે
છે અને જો આશારૂપ બેડીથી છૂટે છે તો એક મુક્તિરૂપ સ્થાનમાં
સ્થિર થાય છે. જગતમાં લોઢાની બેડીથી જકડાયલો પ્રાણી જ્યાં ત્યાં
દોડી શકતો નથી અને એક ઠેકાણુે રહે છે. જ્યારે લોઢાની બેડીથી
છૂટો થાય છે ત્યારે જગતમાં મનુષ્ય દોડી શકે છે. આશારૂપ બેડી
ખરેખર લોઢાની બેડીથી ભુદાજ પ્રકારની છે.—તે ઉપર જણાવી દીધું
છે. શ્રીમદ્ આનંદધનજી કહે છે કે આશારૂપ બેડીથી ચોરાશી લાખ
જીવોનાના જીવો જગતમાં દોડ્યા કરે છે, જગતમાં આશા સમાન
અન્ય કોઈ અંધન નથી. મનુષ્યો અનેક પ્રકારની આશાથી સંસારમાં
જ્યાં ત્યાં દોડ્યા કરે છે, આશાથી પ્રવૃત્તિમાર્ગનું ચક્ર રાત્રી દીવસ
મનુષ્યો ચલાવ્યા કરે છે. મધુબિંદુની આશાએ સંસારી જીવો શુદ્ધ-

(૧૪)

હારાજના ઉપદેશને પણ હૃદયમાં ધારણુ કરી શકતા નથી. મનુષ્યો આશાના ઉપાસક બની સન્તોષદેવની ઉપાસનાને ભૂલી જાય છે. જ્યાં-સુધી આશારૂપ દાવાનલ અગ્નિ, મનમાં સળગ્યા કરે છે ત્યાંસુધી આત્માને ખરેખરી શાંતિ મળતી નથી. જે જે પદાર્થોની આશા ધરવામાં આવે છે તે તે પદાર્થો ક્ષણિક હોવાથી આશા કરવી વ્યર્થ છે. આશાથીજ સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો ઉદ્ભવે છે માટે આશાનો ત્યાગ કરીને સંતોષણુને ધારણુ કરવો કે જેથી આત્માનું ખરૂં સુખ પ્રાપ્ત થાય.

(રાગ આશાવરી.)

અવધૂ વ્યા સોવે તન મઠમેં, જાગ વિલોકન ઘટમેં ॥ અ૦ ॥

તન મઠકી પરતીત ન કીજેં, ઠહિ પરે એક પલમેં ॥

હલચલ મેટ સ્વર લે ઘટકી, ચિન્હે રમતા જલમેં ॥ અ૦ ॥ ૧ ॥

મઠમેં પંચમૂતકા વાસા, સાસાધૂત સ્વીસા ॥

હિન હિન તોહી છલનકૂંં ચાહે, સમજે ન વૌરા સીસા ॥ અ૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ.—હે અવધૂત આત્મન! તું તનુમઠમાં કેમ હજી સુધી મમત્વનિદ્રાથી સુઈ રહ્યો છે. આત્માના ઉપયોગે જાગીને હૃદયમાં જે, આત્માના શુદ્ધોપયોગે જાગીને પોતાના સ્વરૂપને દેખ. શરીરરૂપ મઠ ક્ષણિક છે, વિનાશી છે માટે તેની પ્રતીત (વિશ્વાસ) કરવો નહીં જોઈએ. કારણુ કે એક પલમાં આયુષ્ય ખૂટતાં શરીર નષ્ટ થઈ જાય છે. માટે મનમાં ઉઠતી રાગદ્વેષની ચંચળતા (હલચલ)ને મટાડીને તું પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપની ખબર લે. અર્થાત્ તું પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ વિચાર. આત્મારૂપ ઘટમાં સમતારૂપ જલ ભર્યું છે તેથી સમતાજલમાં આત્મા રમે છે, એવા લક્ષણથી આત્માને જાણવો. તનુરૂપ (શરીરરૂપ) મઠમાં પૃથ્વી, અપ્, તેજસ, વાયુ અને આકાશ એ પંચભૂતનો વાસ છે, અને શ્વાસો-ચ્છ્વાસરૂપ ધૂત ખવીસ તનમઠમાં છે, તે ક્ષણે ક્ષણે આત્માને છળવાનો પ્રયાસ કરે છે. પંચભૂત અને ખવીસ શરીરરૂપ મઠમાં રહે છે અને ક્ષણે ક્ષણે આત્માનો છળ કરે છે ત્યારે તેમાં કેમ ઉંઘવું જોઈએ? અલખત ન ઉંઘવું જોઈએ. આ પ્રમાણે તનુમઠની દશા છે છતાં મૂર્ખ શિષ્ય સમજી શકતો નથી અને તનુમઠની મમતા રાખીને પોતાના આત્માના શુદ્ધસ્વભાવે જાગ્રત થતો નથી. હે આત્મન! તું જાગ્રત થા! અને પંચભૂતોથી ચેતતો રહે. અધ્યાત્મની અપેક્ષાએ પાંચ ઇન્દ્રિયરૂપ ભૂતો અને મોહરૂપ માયાવિનાનો ખવીસ તનુમઠમાં છે માટે હે આત્મન! તું આ પ્રમાણે જાણીને હવે કેમ ઉંઘે છે? હવે તો ચેત.

(૧૫)

આવા પ્રસંગે તને ઉંઘવું ઘટતું નથી, ત્હારા શિરપર પંચપરમેશ્વર પંચપરમેષ્ટિ છે તેવું સ્મરણુ કર કે જેથી ભૂત અને ખવીશતું કંઈ પણ ચાલે નહીં, તે બતાવે છે.

શિરપર પંચ વસે પરમેશ્વર, ઘટમેં સૂહમ બારી ॥

આપ અભ્યાસ લલ્લે કોડ્ વિરલા, નિરલ્લે ધૂકી તારી ॥ અ૦ ॥૩॥

આશા મારી આસન ઘર ઘટમેં, અજપાજાપ જપાવે ॥

આનન્દઘન ચેતનમય મૂરતિ, નાથ નિરજ્જન પાવે ॥ અ૦ ॥૪॥

ભાવાર્થ.—તારા મસ્તકપર પંચપરમેશ્વર વસે છે, મસ્તકના મધ્યભાગમાં બ્રહ્મરંધ્ર છે. ત્યાં ધ્યાનવડે આત્માની સ્થિરતા થાય છે. શ્રીમહા હેમચન્દ્ર ત્યાં ધ્યાનવું સ્થાન બતાવે છે તેમજ અન્ય આચાર્યો પણ દર્શાવે છે. બ્રહ્મરંધ્રમાં આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશો આપી રહેલા છે. ત્યાં આત્માના પ્રદેશોરૂપ આત્માજ છે. નિશ્ચયનયથી આત્મા પોતે અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, અને સાધુ એ પંચપરમેષ્ટિરૂપ છે. જ્યાં-સુધી પરમેષ્ટિના ગુણુ પ્રગટયા નથી ત્યાંસુધી સત્તાએ આત્મા પંચપરમેષ્ટિરૂપ ગણાય છે અને ગુણુ પ્રકટતાં આવિભાવે પંચપરમેષ્ટિરૂપ બને છે. આત્મા શરીરવ્યાપક હોવાથી પણ શિરપર વસે છે અને તે પંચપરમેષ્ટિરૂપ છે માટે શિરપર પંચપરમેશ્વર વસે છે એમ નિશ્ચયનયથી કહેવાય છે. શિરપર આત્મામાં સાધુપદવું ધ્યાન ધરતાં સાધુના ગુણુ પ્રકટે છે અને તેથી તે સાધુ કહેવાય છે. શિરપર બ્રહ્મરંધ્રમાં ઉપાધ્યાય પરમેષ્ટિનું સ્વરૂપ પોતે વિચારી ઉપાધ્યાયરૂપ બને છે. શિરપર આત્માજ પોતે આચાર્યરૂપ પોતાનું ધ્યાન કરીને આચાર્યરૂપે પ્રકટે છે. શિરપર આત્મામાં અરિહંતવું ધ્યાન ધરતાં ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરીને આત્માજ અરિહંત થાય છે. અને આત્માજ સિદ્ધરૂપ પોતાને ધ્યાનને સકલ કર્મનો ક્ષય કરીને પોતેજ સિદ્ધરૂપ બને છે. આત્માજ પંચપરમેષ્ટિરૂપ છે તે અત્ર જ જાણવું છે અને તેવુંજ શિરપર બ્રહ્મરંધ્રમાં પંચપરમેષ્ટિત્વ દર્શાવવું, અને તે જાણાવીને કહે છે કે હૃદયમાંથી ત્યાં જવાની સુરતાજ એક શુદ્ધોપયોગતારૂપ બારી છે આવે અર્થે અધ્યાત્મમાર્ગની અપેક્ષાએ કરવે. યોગમાર્ગની અપેક્ષાએ હૃદયમાંથી શિરપર આવેલા બ્રહ્મરંધ્રમાં જવા માટે સુષુમ્ણાનાડી, અંકનાલરૂપ બારી છે ત્યાં ઘર્ષને બ્રહ્મરંધ્રમાં જવાય છે અર્થાત્ હૃદયથી બ્રહ્મરંધ્ર સુધી જવાને સુષુમ્ણાનાડીરૂપ બારી છે તેમાં આત્માનો ઉપયોગ રાખીને ઠેઠ બ્રહ્મરંધ્ર સુધી આત્માના ઉપયોગે ચડવું. હૃદયથી એમ સુષુમ્ણાનાડીમાં ધ્યાન કરતો કરતો બ્રહ્મ-

(૧૬)

રન્ધ્ર કે જે શિરપર ધ્યાનસ્થાન આવેલું છે ત્યાંસુધી આત્મા આવે છે ત્યારે આત્માનો પ્રકાશ વધતો જાય છે, અને કોઈ વિરલા સ્યાદ્વાદ જ્ઞાનિયો આ પ્રમાણે પોતાના શુદ્ધ આત્માલ્યાસથી પોતાના આત્માને ત્યાં ધ્રુવના તારાની પેઠે સ્થિર દેખે છે. આશાનો નાશ કરીને હ્રદય-રૂપ ધરમાં સ્થિર ઉપયોગ આસન જે આત્મા લગાવે અને વૈષ્ણવી-વાણી વિના, સ્વભાવે જે હંસ હંસ શબ્દ ઉઠે છે તેનો અથવા સોહં શબ્દનો જ્ઞાપ કરે અથવા આત્માના શુદ્ધોપયોગરૂપ વ્યજ્જ્વાલનપને જે કોઈ યોગી જપે તો આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે તે આનંદસમૂહ જેમાં છે એવી ચૈતન્યમૂર્તિરૂપ નિરંજન પરમાત્મદેવને પામે છે.

પદ ૮.

(સાહી.)

આત્મ અનુભવ ફૂલકી, નવલી કોડ રીત ॥

નાક ન પકરે વાસના, કાન ગ્રહે ન પ્રતીત ॥ ૧ ॥

(રાગ ધન્યાશ્રી અથવા સારંગ.)

અનુભવ નાથકું કયું ન જગાવે,

મમતા સંગસો પાય અજાગલ, થન તેં દૂધ દુહાવે ॥ અ૦ ॥ ૧ ॥

મૈરે કહેતેં સ્વીજ ન કીજે, તું એસીહી સીઘાવે ॥

બહોત કહેતેં લાગત એસી, અંગુલી સરપ દિઘાવે ॥ અ૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ.—આત્માના અનુભવજ્ઞાનરૂપ પુષ્પની કોઈ જુદા પ્રકારની રીત છે. કારણ કે નાસિકાને તેની વાસ આવતી નથી. અને કાનમાં તેનો અવાજ કોઈ રીતે સંભળાતો નથી. આહ્યુષ્પમાં વાસ અને શબ્દ એ બેની પ્રતીત એ ઇન્દ્રિયોને પોતપોતાની શક્તિદ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. આત્માનું જે અનુભવજ્ઞાનરૂપ પુષ્પ છે તે તો જુદા પ્રકારનું છે. ત્યાં ઘ્રાણેન્દ્રિય અને કર્ણેન્દ્રિયનો વ્યાપાર ચાલી શકતો નથી; તે કહેવાથી એમ જણાવ્યું કે, અનુભવજ્ઞાનરૂપ પુષ્પની પ્રતીતિ ખરે-ખર પંચ ઇન્દ્રિયોદ્વારા થતી નથી. અનુભવજ્ઞાનરૂપ પુષ્પની કોઈ સુગંધી લેવા જાય તો નાકથી સુંઘી શકે નહીં, આંખથી દેખી શકે નહીં. શબ્દોદ્વારા અનુભવજ્ઞાન ખરેખર અન્યને સંભળાવી શકાતું નથી, કારણ કે શબ્દોની પણ પેલીપાર અનુભવજ્ઞાન છે, જેને તે થાય છે તે જાણે છે. મને અનુભવજ્ઞાન થયું છે એમ અન્યને શબ્દોદ્વારા કહેવાથી અને અન્ય સાંભળે તો પણ તેને અનુભવજ્ઞાન કંઈ શબ્દોના શ્રવણથી પ્રકટતું નથી. અર્થાત્ કર્ણુના

(૧૭)

વિષયમાં અનુભવજ્ઞાન આવતું નથી એવું આત્માનું અનુભવજ્ઞાનરૂપ પુખ્ત કંઈક જીવન પ્રકારનું છે.

ચેતનારૂપ સ્ત્રી, અનુભવને ઉદ્દેશીને કહે છે કે હે અનુભવ ! તું ત્હારા આત્મારૂપ સ્વામીને કેમ જગાડતો નથી ? મમતાની સંગતિથી તે બકરીના ગળામાં રહેલા સ્તનમાંથી શું દૂધ દોહી શકશે ? અર્થાત્ કદાપિ બકરીના ગળામાં રહેલ સ્તનમાંથી દૂધ કાઢી શકાતું નથી તેમ તારો સ્વામી આત્મા, મમતારૂપ કુલદાના સંગથી કદાપિ સુખ પામવાનો નથી. હે અનુભવ ! મારા ઉપર તું આ પ્રમાણે કહેવાથી ખેદ લાવીશ નહીં. કારણ કે તુંજ મને જણાવે છે કે મમતાના સંગે ચેતન, સુખ પામી શકતો નથી. તું પોતે એમ જાણે છે અને હું પણ તને કહું છું તેથી તું કદી મારા ઉપર કોપાયમાન થા નહીં ! તને ઘણું કહેવાથી કદાપિ અંગુલી સર્પન્યાય પ્રમાણે ખેદ થાય એમ લાગે—કોઈ મનુષ્ય કોઈને શિખામણુ આપે છે ત્યારે અંગળી ઉઠી કરીને શિખામણુ આપે છે પણ વારંવાર શિખામણુ આપવાથી અંગુલી સર્પના જેવી લાગે છે તેને અંગુલીસર્પદર્શન ન્યાય કહે છે.—દક્ષિણદેશમાં સર્પો ઘણા ઝેરી હોય છે. સર્પના સામી જે મનુષ્ય અંગુલી કરે છે તેને સર્પ કરડે છે તેવી રીતિ દક્ષિણમાં જોવામાં આવે છે તેવા અંગુલીસર્પન્યાય પણ અત્ર લાગુ પાડી શકાય. વારંવાર મારા સ્વામીને શિખામણુ દેવાથી તેઓ મારા ઉપર ક્રોધી બની જાય એમ પણ સંભવ રહે છે તોપણ હે અનુભવ ! તારામાં અપૂર્વ શક્તિ છે તેથી તું ચેતનને મનાવીને ઠેકાણે લાવ !

औरनके संग राते चेतन, चेतन आप बतावे ॥

आनन्दघनकी सुमति आनंदा, सिद्ध सरूप कहावे अ० ॥३॥

ભાવાર્થ.—હે અનુભવ ! આત્મારૂપ સ્વામી અન્ય મમતાના સંગમાં રાત્રે છે તે પોતાની મેળેજ પરભાવરમણુતાથી બતાવી આપે છે, જો તેને આનન્દવાળી સુમતિની સંગતિ હોત તો આવી તેમની દશા થાત નહીં. સુમતિની સંગતિ જો આત્મા કરે તો આનન્દનો ઘન અને સિદ્ધસ્વરૂપમય કહેવાય. આનન્દઘનની સુમતિ, આનન્દસ્વભાવવાળી છે માટે મમતાની સંગતિનો ત્યાગ કરીને સુમતિનો સંગ આત્મારૂપ સ્વામી કરે, એમ હે અનુભવ ! તું આત્મારૂપ નાથને કેમ કહેતો નથી અને તેને કેમ જગાડતો નથી, અલ્પત ત્હારે આત્મારૂપ સ્વામીને જગાડવા જોઈએ. સુમતિના સંગથી આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને અવબોધી શકે છે. અન્ય પુદ્ગલભાવમાં ચેતન રાચી માચીને રહે છે

(૧૮)

તે તેમનાથી થતી પરભાવની ચેષ્ટાથી પોતેજ બતાવી આપે છે, પણ આનન્દસ્વભાવવાળી સુમતિની સંગતિ કરે તો ખરેખર તે સિદ્ધયુક્ત પરમાત્મા થાય. ચેતનની આનન્દસ્વભાવવાળી સુમતિ છે માટે તે ખરી સ્ત્રી છે અને મમતા છે તે આનન્દસ્વભાવવાળી નથી. કુમતિનેા અને તેમની અન્ય સ્ત્રી મમતાનેા દુઃખમય સ્વભાવ છે, એમ સાક્ષાત્ કેવલીએ જણાવ્યું છે અને તે અનુભવમાં આવે છે, માટે હે અનુભવ ! તું મહારા આત્મસ્વામિને મારી સર્વ હકિકત જણાવ ! મારા સ્વામી મૂળ સ્વભાવે તો સરસ્વ છે અને તેમને શાન્તપણે સમજાવવામાં આવે તથા તેમના અનુભવમાં સર્વ હકીકત લાવવામાં આવે તો, ખરેખર તે સમ્યક્ત્વ આદિ ગુણો પામીને સિદ્ધયુક્ત પરમાત્મા થાય. કુમતિ અને મમતાના સંગથી વળગેલી કર્મબંધીનતા દૂર થતાં મારા સ્વામીની સર-આમણી ત્રણ ભુવનમાં કોઈ કરી શકનાર નથી એમ નિશ્ચય છે અને તે ત્રણ ભુવનના નાથ થઈને સમયે સમયે અનન્ત સુખ ભોગવી શકે છે; માટે હે અનુભવ ! મારી વાત તું સ્વામીના ગળે ઉતાર.

પદ ૯.

(રાગ સારંગ.)

નાથ નિહારો આપ મતાસી, વંચક શઠ સંચક શી રીતે ॥

ઘોટો ઘાતો ઘતાસી ॥

॥ નાથ૦ ॥ ૧ ॥

આપ વિગૂચણ જગકી હાંસી, સિયાનપ કૌન બતાસી ॥

નિજજન સુરિજન મેલા એમા, જૈસા દૂધ પતાસી ॥ નાથ૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ.—હે ચિદાનન્દમય ચેતન ! તમે પોતાની શુદ્ધયુક્તિથી પોતાનું સ્વરૂપ જુવો એમ શુદ્ધચેતના આત્માને કહે છે. હે આત્મસ્વામિન ! યદિ તમે પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ વિચારશો તો વંચનારી, ભુચ્ચી, મમતા કેવી રીતે આપને છેતરીને આપનું જ્ઞાનાદિક ધન ભક્ષણ કરવા ખોટું ખાતું ખતવે છે તે સ્વયમેવ અવગ્રાહી શકશો.

સમતા-પોતાના આત્મારૂપ સ્વામીને વિશેષતઃ ઉપાલંભ આપતી કહે છે કે,—હે સ્વામિન ! મમતાની સંગતિથી જગતમાં આપનું વગોવણું થાય છે ને, જગત્ તમારી હાંસી કરે છે. ન્યાંસુધી હે સ્વામિન ! આપ મમતાના સંગમાં રહેશો ત્યાંસુધી તમને શાણુપણું (દક્ષપણું) કોણુ બતાવશે? તેમજ મારા વિના આપને શાણુપણું કોણુ જણાવશે? મમતા કદી આપને સારી શિખામણુ આપનાર નથી. આપ જ્ઞાની છો તેથી પોતાની મેળે વિચારી જોશો તો સત્યતત્ત્વ જણાશેજ.

(૧૯)

હે સ્વામિન્ ! માઝં કહ્યું માની આપનું મૂળ સ્વરૂપ વિચારો. આપનું સદા-કાળ ભલું ઇચ્છનારી હું હું તેથી મારા વિના આપને શિખામણુ કોણુ ખતાવશે ! મારી વિશ્વસિનો સ્વીકાર કરો, અને આપની ખરી સ્ત્રીનો મેળાપ કરો. તેમજ સમ્યગ્જ્ઞાન આદિ પોતાના સંબંધીઓનો મેળાપ કરો, અને મમતાને છંડો. પોતાની સ્ત્રીરૂપ નિજજનનો મેળાપ, દૂધમાં પતાસાની પેઠે વિશેષ મિષ્ટ, સુખકારક અને તન્મયપણું કરનાર છે. માટે હે સ્વામિન્ ! મારા મેળાપથી આપને ખૂં સુખ મળશે અને પરમાનન્દ પદની પ્રાપ્તિ થશે. દૂધમાં પતાસું તુર્ત મળી જાય છે તેમ હે નાથ ! મારો અને તમારો સ્વભાવ દૂધમાં પતાસાની પેઠે તુર્ત મળી જાય છે, અર્થાત્ મારો અને તમારો એક શુદ્ધ રસરૂપ સ્વભાવ છે, મારી અને આપની એક રસરૂપ પરિણુતિ છે. આપશ્રીની સાથે મારો સ્વભાવ તુર્ત મળી શકે છે માટે હે નાથ ! આપ આપની મતિથી વિચાર કરશો તો મારા ઉપર આપનો અત્યંત પ્રેમ થશે, અને તેથી આપ અનન્તસુખભોગી થશો.

મમતા દાસી અહિત કરિ હરવિધિ, વિવિધમાંતિ સંતાસી ॥

આનન્દધન પ્રમુ, વિનતિ માનો, ઔર ન હિતુ સમતાસી ॥નાથ૦॥૩॥

ભાવાર્થ.—હે આત્મન્ ! મમતાદાસી અનેક પ્રકારે આપનું અહિત કરવાવાળી છે. અનાદિકાળથી આપ તેની સંમતિમાં રહ્યા પણુ અધ્યાપિ-પર્યંત તેના સંબંધથી સત્ય સુખ પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી અને મમતાના સંગથી ભવિષ્યમાં પણુ કદાપિ સત્યસુખ પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી. મમતાના સંબંધથી આપ જન્મ, જરા, અને મૃત્યુનાં અનેક ડુઃખો પુનઃ પુનઃ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં સડો છો. અને અધુના પણુ આપની કેવી દશા થઈ છે તે હે ચેતન ! આપ સારી પેઠે જાણો છો. હે ચેતન ! નહીં સમજશો કે મમતા અનેક પ્રકારની બ્રાંતિથી આપને સંતાપશે. માટે હવે હે આનન્દના ઘનભૂત ચેતન ! મારી શિખામણુ માનો કે સમતારૂપ આપની સ્ત્રીની પેઠે ખીજી મમતા વગેરે દાસીઓ હિત કરનાર નથી. સમતાના સરખી આપની ખરી હિતકારક સ્ત્રી કોઈ નથી એમ તમે મનમાં વિચારશો તો જણાશેજ; એમ આનન્દધનજી મહારાજ કહે છે. તેઓ પોતાના આત્માને કહે છે કે,—હે ચેતન ! તું મમતા દાસીની સંમતિ ત્યાગીને સમતાનો સંગ કર. હે ચેતન ! આવી ઉત્તમ વિશ્વસિ માન. એમ પોતેજ પોતાના આત્માને પ્રયોધીને સમતાસંગમાં પ્રેરે છે. પોતાના આત્માને સમતાના સંગમાં રાખવા માટે પોતાના આત્માને આનન્દધનજી જે શિક્ષા આપે છે તે ખરેખર અપૂર્વ છે, આવી તેમની

(૨૦)

ઉત્તમ ભાવનાવડે તેઓશ્રી સમતાને સારી રીતે ધારણુ કરી શકે અને અન્યભવમાં પણુ સમતાની ઉત્કૃષ્ટ દશાને પામે તેમાં કંઈ પણુ આશ્ચર્ય નથી. ખરેખર વસ્તુતઃ વિચારી જોઈએ તો સમતાના સંગથીજ અણદશ પાપસ્થાનકોને સેવવામાં આવે છે. સર્વ પદાર્થોમાંથી મારાપણુની જો કલ્પના ઉડી ગઈ તો નામ અને રૂપની ઉપાધિથી પણુ કંઈ આત્માને ડુઃખ થતું નથી. જેમ જેમ સમત્વ પરિણામ ઘટે છે તેમ તેમ સમતાના પરિણામ વધે છે. કોઈ પણુ વસ્તુમાં અહંત્વની સૂક્ષ્મ કલ્પના પણુ ન ઉઠે તો ખરેખર આત્મા સમતાને પરિપૂર્ણપણે ધારણુ કરી શકે. આત્મા પોતાના મૂળ સ્વભાવનો ઉપયોગી થઈને વિચારે તો તેને સમતાના સમાન અન્ય કોઈ સુખપ્રદા સ્ત્રી જણાય નહિ. સમતા આત્માને ચતુર્ગતિમાં પરિભ્રમણુ કરાવવાના સ્વભાવવાળી છે, ત્યારે સમતા આત્માને મુક્તિમાં લેઈ જવાના સ્વભાવવાળી છે. સમતા મનની ચંચળતા કરાવીને આત્માને શાંતિ આપી શકવા સમર્થ થતી નથી ત્યારે સમતા મનને સ્થિર કરીને આત્માને શાંતિ આપે છે માટે સમતાનો આદર કરવો જોઈએ. આપણે દરરોજ સમતાની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સમતાના વિચારો જે જે વખતે આવે ત્યારે તે તે વખતે સમતાના વિચારો કરી સમતાનો નાશ કરવો.

પદ ૧૦.

(રાગ ટોલી.)

પરમ નરમ મતિ ઔર ન આવે.

॥ પરમ૦ ॥

મોહન ગુન રોહન ગતિ સોહન, મેરી વૈરન એસેં નિઠુર લિખાવે ॥૫૦ ॥

ચેતન ગાત મનાત ન એતેં, મૂલ વસાત જગાત બઢાવે ॥

કોઝ ન દૂતી દલાલ વિસીઠી, પારસી પ્રેમ સ્વરીદ બનાવે ॥૫૦ ॥૨ ॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતના પોતાની સખી શ્રદ્ધાને કહે છે કે હે શ્રદ્ધે ! મારો આત્મારૂપ સ્વામી મારી પાસે આવી શકતો નથી. શા કારણથી નથી આવતો ? એમ શ્રદ્ધાએ પ્રશ્ન કર્યો તેના ઉત્તરમાં શુદ્ધચેતના કહે છે કે મારી વૈરિણી અને નિષ્ઠુર (દયાના પરિણામશૂન્ય કઠોર હૃદયવાળી) કુમતિ મારા ચેતનસ્વામીને એવી પુરી શિક્ષાથી ભ્રમાવે છે કે જેથી તે મારી પાસે પ્રયાણુ કરી આવી શકતા નથી. શુદ્ધચેતના પોતાની વાત આગળ ચલાવીને કહે છે કે એ સઘળો દોષ કુમતિનો છે. મારા સ્વામીનો મૂળ સ્વભાવ એવો નથી. મારા સ્વામીની તો પરમદયાળુ પુદ્ગિ છે, અને તે તો પોતાના સહજ ગુણોવડે મને આકર્ષણુ કરે છે.

(૨૧)

એના ગુણોથી હું ખુશ થાઉં છું. મારો સ્વામી ગુણોનો જાણે રોહણાચલ પર્વત હોય તેવો છે. રોહણાચલ પર્વત જેમ રત્નોની ખાણ ગણાય છે તેવીજ રીતે મારો સ્વામી જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રાદિક ગુણોની ખાણ છે અને મારા સ્વામીની શુભ પંચમગતિ છે, એને ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું ગમતું નથી પણ હે શ્રદ્ધે ! મારા સ્વામીને ભમાવનાર કુમતિ છે તેથી તે આવો ગુણવંત છતાં પણ મારી પાસે આવી શકતો નથી.

શુદ્ધચેતના કહે છે કે હે શ્રદ્ધે ! હું આ પ્રમાણે મારા સ્વામીને ગાઉં છું, મારી પાસે આવવાને અનેક પ્રકારની વિગતો કહું છું. તોપણ આત્મસ્વામી મનાયા મનાતા નથી ત્યારે હવે હું શું કરું ? આ તો મૂળ વસ્તુની કિંમતથી જગતની કિંમત વધી જાય તેની પેઠે થાય છે. તાત્પર્યથી કે મૂળ વસ્તુની કિંમત કરતાં જગતની કિંમત વધે તો તે વ્યાપારમાં ફાયદો થાય નહીં તે પ્રમાણે હું મારા સ્વામીને મનાવવાને અનેક પ્રયત્નો કરું છું પણ સ્વામી માનતા નથી ત્યારે આવા વ્યાપારમાં મને શો ફાયદો છે ? અલબત્ત સ્વામી માનતા નથી તોપણી મનાવાના વ્યાપારમાં કંઈ ફાયદો નથી. હે શ્રદ્ધે ! હવે હું શું કરું ? કોઈ વિશ્રેષ્ઠ પરસ્પરનો પ્રેમ કરાવનારી દલાલેણુ દૂતી નથી. દૂતીનું કાર્ય સંદેશો લેઈ જવાનું છે અને પરસ્પર મેળ કરાવી આપવાનું છે. પણ તેવી દૂતી જણાતી નથી. હે શ્રદ્ધે ! વિચક્ષણુ કોઈ દૂતી હોય તો મારા પ્રેમની ખાત્રી મારા સ્વામીને કરાવે. કુમતિનો પ્રેમ જૂઠો અને ક્ષણભંગુર છે તથા તેનો પ્રેમ વિષમય દુઃખકારક છે, એમ જણાવીને મારા શુદ્ધ સુખકારક પ્રેમની મારા સ્વામીને ખાત્રી કરાવી આપે એવી દૂતીની જરૂર છે.

જાંઘ ઉઘારો અપની કહા एते, विरहजार निस मोही संतावे ॥

एती सुनी आनन्दघन नावत, और कहा कोउ हुंड बजावे ॥प०॥३॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતના પોતાની સખી શ્રદ્ધાને કહે છે કે હે શ્રદ્ધે ! મારા સ્વામીના સંબંધમાં દૂતીને સકળ ખીના સમજાવવી તેમાં પોતાની નંધ ઉઘાડવા જેવું થાય છે. તેથી મારી દુઃખકથા જ્યાં ત્યાં કરવી મને અયુક્ત લાગે છે. મારા પતિના દોષ અન્ય જાણે તે ઠીક નથી. હવે હું શું કરું ? મારા અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં સ્વામી આવતા નથી અને સ્વામીની વાત અન્યની આગળ કહેતાં પોતાની નંધને ઉઘાડવી પડે છે. જેમાંથી એકપણ વાત બનતી નથી, હવે હું શું કરું ? કયાં જાઉં ? મારા દુઃખની વાત કોની આગળ કરું ? હે શ્રદ્ધે ! મારા આત્મરૂપ સ્વામી મારા ઘેર પધારતા નથી તેથી રાત્રીના વખતમાં વિરહરૂપ

(૨૨)

જરપુરૂષ (લંપટ) આવીને મનને સંતાપે છે. વિરહજ્વરને ખચર પડી ગઈ છે કે, મારો પતિ, મારા ઘેર આવતો નથી તેથી તે મને સઘળી રાત્રીમાં સંતાપે છે. સ્વામી નથી આવતા તેથી આખી રાત્રી મને વિરહજ્વર પીડા કર્યા કરે છે. સ્વામીના વિયોગથી સ્ત્રી રાત્રીમાં વિરહ-સંતપ્ત રહે છે. આતું માઈં દુઃખ જાણી કોઈ મારા સ્વામીની સાથે મેળ કરાવી આપનાર જાણતું નથી. તે કુમતિના સંગમાં સઘળું જીવન વ્યર્થ ગુમાવે છે. આવી મારી વાત સાંભળીને પણ જે આનન્દઘનરૂપ ચેતન મારી પાસે ન આવે તો પછી શું ઢોલ વગડાવવો? શુદ્ધચેતના કહે છે કે, સ્વામીના વિયોગે પરભાવ, રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન વગેરે દુષ્ટો મને દુઃખ આપે છે, જે મારા સ્વામી કુમતિનો સંગ છોડીને ઘેર આવે તો કોઈ દુષ્ટોથી મારો પરભાવ થાય નહીં. આટલી આટલી વાત સાંભળીને પણ હવે જે મારા સ્વામી ઘેર ન આવે તો શું કરું? હું દુઃખને હવે સહન કરી શકતી નથી. હવે તો અન્ય કોઈ ઢોલ વગાડે તો જીવી વાત!!! મારી વિતક વાત ગાવાથી કંઈ વળે તેમ લાગતું નથી. આ પ્રમાણે શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ, શુદ્ધચેતનાએ ચેતનને વિનંતિ કરી છે તે અન્તરના અનુભવજ્ઞાનના ઉદ્ગારોને કાઢી પોતાની આન્તરિક સ્થિતિ પ્રકટ કરે છે.

૧૫૬ ૧૧.

(રાગ માલકોસ-વેલાવલ ટોડી.)

આતમ અનુભવ રીતિ વરીરી.

આતમ૦ ॥

મોર બનાઈ નિજરૂપ નિરૂપમ,

તિચ્છન રુચિકર તેગ ધરીરી ॥

આતમ૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતનાની વિજ્ઞાત સાંભળીને આત્મા સચેતન થયો. અને જાણીને જાણું તો માલુમ પડ્યું કે અરે હું મોહરાજની બેટી કુમતિના વશમાં પડ્યો છું અને આ તો મોહરાજ મારી ઋદ્ધિનો નાશ કરવાના પ્રયત્નો કરે છે, માટે હવે તો મારે દુષ્ટોનો નાશ કરવો જોઈએ. આવો આત્માએ વિચાર કર્યો અને તેણે પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપના અનુભવની રીત વરી.

શુદ્ધચેતના કહે છે કે હે શ્રદ્ધે! તું મારા સ્વામીની આકૃતિ તો દેખ. હવે તો તે અસલરૂપમાં આવ્યા છે. તેઓશ્રીએ ઉપમા ન આપી

૧ શ્રીવીરવિજયજી પન્થાસની પ્રતિમાં સાખીનો દુહો છે તે નીચેપ્રમાણે.

આતમ અનુભવરસકથા, પ્યાલા અજબ વિચાર

અમલી ચાલ્લ તિહાં મરે, ઘુમે સબ સંસાર ॥ ૧ ॥

(૨૩)

શકાય એવો નિરૂપમ એવા નિજરૂપનો મોર-મોંઠ (માંઠ) પોતાના મસ્તક-પર ધારણુ કર્યો છે. પોતાનું રૂપ હું કદી ભૂલીશ નહીં એમટે જ પોતાના રૂપનો મોંઠ મસ્તકપર ધારણુ કર્યો છે અને પોતાના સ્વરૂપની અનુયાયી થએલી જે તીક્ષ્ણુ રૂચિ તે રૂપ શત્રુનું મસ્તક વિચ્છેદ કરનારી તીક્ષ્ણુ તરવારને ધારણુ કરી છે, આ વખતની મહારા સ્વામીની શોભા અપૂર્વ બની છે. કોઈ મનુષ્ય લગ્નપ્રસંગે સ્ત્રીને વરવા બંધ છે તે વખતે મારવાડ દેશ વગેરેમાં મસ્તકે મોંઠ ધારે છે. મારા આત્મરૂપ સ્વામીના મસ્તકે મોંઠ નોંઠને એમ નિશ્ચય થાય છે કે કેવલ જ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મી સ્ત્રીને, જાણે પ્રાપ્ત કરવાનો વેધ હોય એવો નિશ્ચય થાય છે. પોતાના રૂપનો મોંઠ ઘાલવાથી એમ લાગે છે કે હવે તે કદી બ્રાન્તિમાં પડવાના નથી, તેમજ આત્માએ પોતાના શુદ્ધધર્મપ્રાપ્તિરૂપ રૂચિ તરવારને ધારણુ કરી છે તેથી એમ લાગે છે કે હવે તો તેઓ મોહશત્રુના સૈન્યને છેદી નાખવાનાજ. મોહરાજ અને ધર્મશત્રુનું યુદ્ધસ્વરૂપ વાંચવું હોય તો અસ્સદીયકૃતપરમાત્મદર્શન ગ્રન્થ વિલોકવો. શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે મારો આત્મરૂપસ્વામી આટલુંજ કરીને બેસી રહ્યો નથી. હવે તો તે ખરા રૂપ ઉપર આવી ગયો છે. તે કંઈ અન્ય શત્રુને હિસાબમાં ગણે તેમ જણાવું નથી. પોતાના બળઉપર યુદ્ધ કરવાના શુદ્ધ સંકલ્પથી તે અન્ય પક્ષ યુદ્ધના સાબે સબે છે, તે હવે હું જણાવું છું.

ટોપ સન્નાહ શૂરકો બાનો, એક તારી ચૌરી પહિરીરી;

સત્તા થલમેં મોહ વિદારત, એએ સૂરિજન મુહ.નિસરીરી ॥આતમ૦॥૨॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતના કહે છે કે હે શ્રદ્ધે! મારા સ્વામીએ સમતારૂપ ટોપ (શિરસ્ત્રાણુ)ને મસ્તકપર ધારણુ કર્યો છે. દુર્જનનોનાં શસ્ત્રોથી ધ્યાનરૂપ મસ્તકનું રક્ષણુ કરવા માટેજ તેણે શિરસ્ત્રાણુ મસ્તકપર ધાર્યું છે. અને પરપરિણુતિ ત્યાગરૂપ બ્રહ્મચર્યરૂપ દુર્લેધ કવચ (સન્નાહ)ને અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ શરીરપર ધારણુ કર્યું છે. લોભાદિ શત્રુઓનાં બાણોથી દુર્લેધ કવચ, આત્મયોદ્ધાના શરીરનું રક્ષણુ કરે છે. તેમજ દ્રવ્યગુણુપર્યાયનું જે ધ્યાનમાં ઐક્ય ભાસે છે એવી ઐક્યરૂપ એક તારવાળી ચૌરી (અંગરખા)ને ધારણુ કરી છે. એક તારવાળી ચૌરી પહેરી છે તેથી એમ સમજવું કે હવે શત્રુની સાથે યુદ્ધમાં એકતાનવાળા થવું. આત્માને મોહશત્રુની સાથે યુદ્ધ કરવાનું છે તો પોતાના ઉપયોગની એકતાનતા થવી નોંઠએ. પોતાના ઉપયોગની એકતાનતા થવાથી અન્યત્ર લક્ષ્ય જતું નથી. આવા ઉદ્દેશથીજ તેમણે એક તારી ચૌરી પહેરી હોય તેમ જણાય છે. પોતાના સ્વરૂપમાં

(૨૪)

એકતાન થએલા મહારા આત્મારૂપ સ્વામી મોહરાજની સાથે યુદ્ધ કરવાને યુદ્ધ ભૂમિમાં આવ્યા. અને જ્યાં મોહરાજની સત્તા હતી ત્યાંજ તેને પોતાના વીર્યથી તરવારવડે છેદી નાંખ્યો. એ મોહનીય કર્મ સર્વ કર્મમાં બળવાન છે, તેનો નાશ કરતાં સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે. દશમા ગુણુસ્થાનક પર્યંત મોહનીયકર્મ હોય છે. આત્માએ શૂર-વીરતા ધારણ કરીને, લાગ જોઈને, મોહનો વિચ્છેદ કર્યો તેથી તેનું પરાક્રમ જોઈને શૂરાઓનાં મુખમાંથી ઐ ઐ આહા આ કેવું પરાક્રમ! આ શું કર્યું? કેવો બળવાન આત્મા યોદ્ધો !!! એવી ધ્વનિ પ્રગટ થઈ. શૂરાઓએ આત્માની પ્રશંસા કરી. શુદ્ધચેતના કહે છે કે હે સ્થિરતા નામની ખીણ સખી! જો તો ખરી! આ કેવું મારા સ્વામીનું પરાક્રમ. હવે જો તે મોહનો નાશ કરીને શું પ્રાપ્ત કરે છે તે હું તને જણાવું છું.

કેવલ કમલા અપચ્છરમુંદર, ગાન કરે રસ રંગ મરીરી;

જીત નિશાન વજાઈં ચિરાજે, આનન્દધન સર્વેગ ધરીરી ॥ આતમ૦ ॥૩॥

ભાવાર્થ.—હવે તે શત્રુનો છેદ કરીને મારા સમ્મુખ આવવા લાગ્યા. કુમતિ તો મૃત્યુ પામી. હવે તો તે મારા સમ્મુખ એકસ્થિર એકાગ્રતાનથી આવવા લાગ્યા, બારમા ગુણુસ્થાનકની ભૂમિ ઉદ્ભવીને તેરમા ગુણુસ્થાનકની ભૂમિમાં પ્રવેશ કરતાં શુદ્ધચેતના કે જોને કેવલ જ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મી સ્ત્રી કહે છે તે જ હું છું અને હું મારા સ્વામીને ભેટી પડી અને તેઓશ્રીની સાથે મારો સાદિ અનંતમા ભાંગે સંબંધ થયો. મારી મુલાકાતની ખાતર જિતના ઠંકા વગાડ્યા. શુદ્ધચેતના કેવલ જ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મી છે. તે કહે છે કે આનંદનો ધન એવા મારા સ્વામીના અસંગ્યાત પ્રદેશરૂપ શરીરને ધારણ કરનારી હું થઈ. તેરમા ગુણુસ્થાનકથી ચતુર્દશમા ગુણુસ્થાનકમાં જવાય છે. અ-ઈ-ઉ-ઋ-એ-ૠ એ પાંચ હંસ્વ અક્ષરના ઉચ્ચારણ કાળ જોટલો ચતુર્દશમ ગુણુસ્થાનકનો કાળ છે ત્યાં તેટલો કાળ રહીને આત્મા સિદ્ધયુદ્ધ પરમાત્મા થાય છે. સંપૂર્ણ પ્રકારે કર્મ-શત્રુનું ઉન્મૂલન કર્યા બાદ સિદ્ધાત્મા કેવલ લક્ષ્મી સાથે રહે છે. એક સમયમાં જગતમાં રહેલા સર્વ પદાર્થોને જાણે છે. કેવલ જ્ઞાન. લક્ષ્મીવડે સમયે સમયે સિદ્ધાત્મા અનન્ત સુખ ભોગવે છે. તે જન્મ, જરા અને મૃત્યુના દુઃખથી મુક્ત થયા હોય છે. શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે હે સ્થિરતા સખી! મારા સ્વામીની ઉત્તમ દશા અને સમયે સમયે થતું અનન્ત સુખ, ત્રણ ભુવનનું સ્વામિત્વ અને અનન્ત ગુણુરૂપ પરિકર આવી સાહેબી અન્ય કોઈ ઠંકાણે દીડી કે અનુભવી નથી, તેમજ સાંભળી પણ નથી. મારા આનન્દના સમૂહજૂત આત્માએ અને પ્રદેશે પ્રદેશે

(૨૫)

ધારણુ કરી છે, હવે મને આનંદનો પાર નથી, સુખની અપાર લીલાને હું હવે ભોગવું છું. આ પ્રમાણે શ્રી આનંદધનજી ચેતના અને આત્માની શુદ્ધ દશા વર્ણવે છે.

પદ ૧૨.

(સાક્ષી)

**કુબુદ્ધિ કુવજા કુટિલગતિ, સુબુદ્ધિ રાધિકા નારી;
ચોપર खेले રાધિકા, જીતે કુવજા હારી. ॥ ૧ ॥**

ભાવાર્થ.—રાગ દ્વેષના સ્વભાવથી કુબુદ્ધિ ધારણુ કરનારી અને જેની વક્ત્રુ આલ છે એવી કુબુદ્ધિ દાસી છે—અને સુબુદ્ધિ ધારણુ કરનારી રાધિકા નારી છે. બંને ચોપાટ ખેલે છે તેમાં સુબુદ્ધિરૂપ રાધિકા જીતે છે અને કુમતિરૂપ કુબુદ્ધિ હારે છે. અન્તરાત્મરૂપ કૃબુદ્ધિ છે. તે ધારણુરૂપ દ્વારિકામાં વાસ કરે છે. ચારિત્રરૂપ વસુદેવનો પુત્ર છે. આકાશની પેઠે નિર્લેપ હોવાથી આકાશ સમાન તે શોભે છે. તે સદુપદેશરૂપ શંખને ધારણુ કરે છે, ધ્યાનરૂપ ચક્રને તે હૃદયમાં ધારણુ કરે છે, મોહરૂપ સમુદ્રના ઉપર સપ્ત ભયરૂપ સર્પને જીતી તેના ઉપર સમતારૂપ લક્ષ્મીની સાથે પોઢે છે, એવા શ્રીકૃબુદ્ધિની સુબુદ્ધિરૂપ રાધિકા ખરી સ્ત્રી છે. કૃબુદ્ધિને ફસાવનાર કુબુદ્ધિરૂપ કુબુદ્ધિની સાથે રાધિકા ચોપાટ રમે છે. બંને અનેક પ્રકારની કળાઓ કેળવીને દાવ નાખે છે. ચોપાટરૂપ દાવ નાખતાં અન્તે ધર્મથી જય થાય છે. ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટ છે. દેવગતિ, મનુષ્યગતિ, તિર્યંચ અને નારકી આ ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટપર સર્વ જીવો કુબુદ્ધિના પ્રેરેલા અન્તકાળથી પરિભ્રમણુ કરે છે. ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટપર એક સ્થાને સ્થિર થઈને ઠરતા નથી, અને કર્મના યોગે જન્મ, જરા અને મૃત્યુના દુઃખને ધારણુ કરે છે. જરામાત્ર પણ સહજશાન્તિનો અનુભવ કરી શકતા નથી. કુબુદ્ધિથી ચોરાશી લાખ જીવોનિમાં જવાના પાસા પડે છે અને સુબુદ્ધિથી મુક્તિરૂપ ઘરમાં પ્રવેશ થાય તેવા પાસા પડે છે. ચોપટને ચોરાશી ખાનાં હોય છે અને સંસારમાં પણ ચોરાશી લાખ જીવોનિ હોય છે. આત્મા સોગટીની પેઠે દુર્બુદ્ધિના યોગે ચાર ગતિમાં પરિભ્રમણુ કરે છે, માટે ચોપટને સંસારની ઉપમા આપી વસ્તુસ્વરૂપ આગળના પદમાં દેખાડવામાં આવશે. અન્તે સુબુદ્ધિરૂપ રાધિકા જીતે છે અને કુબુદ્ધિરૂપ કુબુદ્ધિ હારે છે. સુબુદ્ધિથી આત્મા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે માટે આત્માએ સુબુદ્ધિવડે સંસારરૂપ ચોપટની બાજુ જીતી લેવી જોઈએ.

ભ. ૪

(૨૬)

(રાગ સામગ્રી.)

खेले चतुर्गति चोपर, प्राणी भेरो खेले,

नरद गंजिफा कौन गिनत है, माने न लेखे बुद्धिबर. प्रा०॥१॥

ભાવાર્થ.—આ ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટપર મહારો આત્મસ્વામી ખેલે છે. દરેક સંસારી જીવો ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટને ખેલી રહ્યા છે, પણ આધ્યાત્મિક દષ્ટિ થયા વિના કેવી રીતે અન્તરથી સુબુદ્ધિ અને દુર્બુદ્ધિની પ્રેરણાથી ચોપટ ખેલાય છે તે બાહ્યદષ્ટિધારક જીવો સમજી શકતા નથી. બુદ્ધિ-માન કથિત ચતુર્ગતિરૂપ ગંજીફા આગળ બનાવેલો ગંજીફો કરી ગણુતરીમાં લેખાતો નથી. નરદ, (સોગઠાં—) ગંજીફા (પાનાં)ને કયા આધ્યાત્મિક દષ્ટિવાળા વિક્રાને અન્તરના ચોપાટ આગળ ગણુતરીમાં ગણી શકે વાર? અલબત્ત કોઈ પણ હિસાબમાં ગણી શકે નહિ. ચતુર્ગતિરૂપ ચોપટને અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો સારી રીતે ખેલી શકે છે અને ચાર ગતિમાં આત્મા પરિભ્રમણુ ન કરે તે માટે તેઓ પૂરતું લક્ષ્ય આપે છે. દુર્બુદ્ધિના યોગે રાગ અને દ્વેષના પ્રપંચમાં આત્મા ફસાય છે. દુર્બુદ્ધિના યોગે મોહના ઘેનમાં ઘેરાય છે અને સર્વ પ્રકારનાં પાપકૃત્યોને આચરે છે. સર્વ પ્રકારના આશ્રવના હેતુઓને દુર્બુદ્ધિના યોગે આદરવામાં આવે છે. દુર્બુદ્ધિથી આત્મા જે વસ્તુઓ પોતાની નથી તેને પોતાની માનીને અનેક પ્રકારની ઉપાવિઓને વેઠે છે. દુર્બુદ્ધિથી ધર્મના ઉપર અપ્રીતિ થાય છે અને અધર્મના ઉપર પ્રીતિ થાય છે. પોતાના આત્મસમાન અન્યોના આત્માઓ છે પણ દુર્બુદ્ધિના યોગે અન્ય આત્માઓ ઉપર વૈરની બુદ્ધિ પ્રગટે છે અને અન્ય આત્માઓનું બુદ્ધ કરવા પ્રવૃત્તિ થાય છે. અનેક પ્રકારના કપટોના લેદોની ઉત્પત્તિ કરાવનાર દુર્બુદ્ધિ છે. દુર્બુદ્ધિના યોગે આત્મા દેવગુરૂ અને ધર્મને હીસાબમાં ગણુતો નથી અને આત્મા પોતે ચેતન છતાં જડની વેઠે આચરણુ કરે છે. દુર્બુદ્ધિ, મોહની અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિયોમાં આત્માને ફસાવવાની પ્રેરણુ કરે છે. દુર્બુદ્ધિથી આત્મા પોતાના ઉપકારીઓનું પણ બુદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. દુર્બુદ્ધિથી પ્રેરાએલ આત્મા સાત નરકોમાં વારંવાર ગમન કરીને અસહ્ય દુઃખોને ભોગવે છે. દુર્બુદ્ધિથી આત્મા જડવાદીઓના મતને અનુસરી નાર્સિતક બનીને પુણ્ય અને પાપની માન્યતાની શ્રદ્ધા કરતો નથી. દુર્બુદ્ધિના યોગે આત્મા પાખંડની લીલામાં ગુલ્તાન અને છે. ચતુર્ગતિના ચોરાશી ચઉટામાં પરિભ્રમણુ કરાવનાર કુબુદ્ધિ છે, એમ શ્રી સદ્ગુરૂના ઉપદેશથી આત્મા સમ્યક્ પ્રકાર જાણુ છે ત્યારે તે અન્તરની

(૨૭)

સંસારબાહુ છતવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. વિવેકદષ્ટિથી શુદ્ધસ્વરૂપનો ઉપયોગ રાખીને ચેતના કથે છે કે મારો ચેતનસ્વામી ચોપટની બાહુ ખેલે છે, દુર્બુદ્ધિના પ્રપંચોનો નાશ કરે છે અને સહજ લાભની પ્રાપ્તિરૂપ રસથી રસીલો બની સંસારબાહુ છતવાજ લક્ષ્ય આપે છે.

રાગે દોષ મોહકે પાસે, આપ બનાવે હિતકર ॥

જેસા દાવ પરે પાસેકા, સારી ચલાવે ચિલકર. પ્રા૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ.—અનાદિકાળથી રાગ, અને દ્વેષના પાસાને આત્માએ સ્વયં હિતકર જાણીને બનાવ્યા છે. અને જેવા પાસાના દાવ પડે છે તથા ખેલ રમનાર કર્મખેલાડુ સ્વયં સોગટીને ચલાવે છે. પરવસ્તુમાં ઈષ્ટપણુની બુદ્ધિથી રંગાવું તે રાગ જાણવો. પરવસ્તુપર અનિષ્ટ પરિણામ થાય છે તેને દ્વેષ કહે છે. મિથ્યાત્વના ઉદયે જ્ઞાન પણ અજ્ઞાનરૂપ જાણાય છે. દર્શનમોહનીયતા સદ્ભાવે ચારિત્ર પણ કર્મોનો નાશ કરવા સમર્થ થતું નથી. અજ્ઞાનના સમાન અન્ય કોઈ શત્રુ નથી. અજ્ઞાની પશુના આત્મસમાન છે. અજ્ઞાનથી આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપ સમ્મુખ થઈ શકતો નથી. આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના સુક્તિમાર્ગપ્રતિ પ્રયાણુ થતું નથી. આત્મામાં જે જે અંશે તીવ્ર, તીવ્રતર, તીવ્રતમ, મંદ, મંદતર, મંદતમ, પરિણામની ધારાએ રાગ અને દ્વેષ થાય છે તે પ્રમાણે કર્મરૂપ ખેલાડી ચતુર્ગતિરૂપ ચોપટપર આત્માને ફેરવે છે. રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાનના પાસામાં જ્યાંસુધી આત્મા સંબંધવાળો છે ત્યાંસુધી તે સદાકાળ સંસાર ચોપટપર પરિભ્રમણુ કર્યા કરે છે. પરવસ્તુમાં ઈષ્ટબુદ્ધિથી રંગાવું તેને રાગ કહે છે. રાગની દશાનો એકદમ નાશ થઈ શકતો નથી, તેમજ દ્વેષપરિણુતિનો પણ એકદમ નાશ થતો નથી. રાગદ્વેષનો નાશ કરવા માટે આત્મતત્ત્વજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે. જે જે વસ્તુઓપર રાગ અને દ્વેષ થાય તે તે વસ્તુઓતું સદ્મસ્વરૂપ વિચારવાથી રાગ અને દ્વેષ મન્દ પડે છે. રાગ અને દ્વેષનો નાશ કરવા માટે ક્ષણે ક્ષણે આત્માનો ઉપયોગ રાખવો. જે વખતે આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપનો ઉપયોગ ધારણુ કરે છે તે વખતે રાગ અને દ્વેષ પ્રગટી શકતો નથી. રાગ અને દ્વેષવડે આ સંસારની બાહુ સદાકાલ ચાલ્યા કરે છે. રાગ અને દ્વેષના બળવડે સંસાર છે. ચોરાશી લાખ જીવોનિમાં પરિભ્રમણુ કરાવનાર રાગ અને દ્વેષ છે, માટે સંસારરૂપ ચોપટની બાહુ છતવી હોય તો રાગદ્વેષને છતવા જોઈએ, એમ અન્તરમાં સમજવું.

૧ હિતધર એવો પણ વીરવિજયજી ની પ્રતિમાં પાઠ છે.

(૨૮)

પાંચ તલે હૈ દુઆ માઈ, છકા તલે હૈ ઈકા ।

સબ મિલ હોત બરાવર લેલા, યહ વિવેક ગિનવેકા. પ્રા૦ ॥૩॥

ભાવાર્થ.—પાસા ઉપર પંજ નીચે દુઓ છે અને છકાની નીચે એકો છે. આ સર્વને મેળવતાં બરાબર સંખ્યામાં ચતુર્દશ થાય છે. પાંચનો અર્થ પાંચ ઈન્દ્રિયો લેવી. તેનો જોણે જ્ય ક્યો તે રાગ-દ્વેષરૂપ દુઆનો પણ જ્ય કરે છે અને તે છ લેશ્યાનો પણ જ્ય કરે છે અને છ લેશ્યાનો જ્ય થતાં મન પણ સ્વયમેવ છતાય છે. બીજી રીતે આત્મા, અનંતાનુબંધી કષાય, અને અપ્રત્યાખ્યાની કષાય એ બે પ્રકારના કષાયને છતીને પાંચમા ગુણુસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે છે અને પછી તેમાં બે ગુણુસ્થાનક ઉમેરવામાં આવે તો સાતમા અપ્રમત્તગુણુસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્યાંથી આગળ પ્રયત્ન કરે તો ઉપરનાં છ ગુણુસ્થાનક ઉલ્લંઘીને તેરમા સયોગી કેવલીગુણુસ્થાનકમાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે; ત્યાંથી પછી એક ચઉદમું સ્થાનકજ રૂક્ત આકી રહે છે તેને પામી પરમાત્મા સિદ્ધ, પુદ્ધ, થાય છે. આ પ્રમાણે ગણુવાનો વિવેક અન્તરમાં ઉતારવો. પાંચ અપ્રતને રાગ અને દ્વેષ એ બેથી સેવવામાં આવે તો નરક, એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, સમુદ્ધિમપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યચ, ગર્ભજપંચેન્દ્રિયતિર્યચ, મનુષ્ય-ગતિ, અને દેવગતિ એ સમ્પતિમાં આત્માને પરિભ્રમણ કરવું પડે છે, પણ અષ્ટમી મોક્ષગતિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેમજ ષટ્કાયની હિંસારૂપ એક અસંયમને સેવવામાં આવે છે તો, નપુંસકવેદની એકગતિ (એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અને નરક એ નપુંસક ગણાય છે) પંચેન્દ્રિયતિર્યચમાં સ્ત્રીપુરૂષની બે ગતિ. પચ્ચેન્દ્રિય મનુષ્યજાતિમાં પુરૂષ અને સ્ત્રીવેદની બે ગતિ. તેમજ દેવતામાં બે ગતિ એમ સમ્પતિમાં આત્મા પરિભ્રમણ કરે છે એ પ્રમાણે પણ અપેક્ષાએ વિવેકથી ગણુતરી કરવી.

ચउरासी माचे फिरे नीली, स्याह न तोरी जोरी ।

लाल जरद फिर आवे घरमें, कबहुंक जोरी विछोरी. प्रा० ॥४॥

ભાવાર્થ.—કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ, અને શુક્લ આ છ લેશ્યાઓનાં નામ બાણુવાં. મનદ્વારા થતા આત્માના પરિણામ (અધ્યવસાય)ને લેશ્યા કહેવામાં આવે છે. છ લેશ્યા મનની સહચારી

૧ તોરે એવો પણ બીરવિજયજીની પ્રતિમાં પાઠ છે.

(૨૯)

છે. તેરમા ગુણુસ્થાનકમાં ભાવમન હોતું નથી તેથી ત્યાં ભાવલેશ્યા પણ હોતી નથી. લેશ્યાના પરિણામોનો આધાર મનોવર્ગણના સંબંધને લેઈ જાણવો. મનોવર્ગણ પાંચ પ્રકારના રંગની હોય છે. કૃષ્ણવર્ણની વર્ગણની હીલચાલ થાય છે ત્યારે જીવના મનોદ્વારા થતા અધ્યવસાયોને કૃષ્ણલેશ્યાના પરિણામ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. અનુક્રમે રંગપ્રમાણે લેશ્યાઓ જાણવી. કૃષ્ણ, કાપોત અને નીલ એ ત્રણ અશુભ-પરિણામવાળી લેશ્યાઓ છે. તેજેલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા એ ત્રણ અનુક્રમે શુભતર પરિણામવાળી હોય છે. આ છ લેશ્યાતું સ્વરૂપ, ઉત્તરાધ્યયન, કર્મપ્રકૃતિ અને પંચસંગ્રહ વગેરે ત્રણોમાંથી જાણી લેવું. કૃષ્ણ-લેશ્યાના પરિણામવાળા જીવો, હિંસક, મહાઆરંભી, કૂર, વૈરી, અને ક્રોધ વગેરે દોષવાળા હોય છે. નીલ લેશ્યામાં પણ એવા પરિણામ વર્તે છે પણ પ્રથમ લેશ્યા કરતાં નીલમાં જરા મન્દ દુષ્ટ પરિણામ હોય છે. તેજે-લેશ્યાથી દયાના પરિણામ આદિ ભાવ વર્તે છે. ચોપાટમાં ચોરાશી ઘર હોય છે. ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટમાં ચોરાશી લક્ષ યોનિરૂપ ચોરાશી ઘર અવભોધવાં. કૃષ્ણ અને નીલ લેશ્યાવાળા જીવો ચોરાશી લક્ષ યોનિમાં ભમે છે. અને કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાની જેડીથી ડર્યા કરે છે, જેડીને નાશ થતો નથી. લાલ-(રક્ત) પદ્મના રંગ જેવી લેશ્યાવાળા અને જરદ-પીત લેશ્યાવાળા જીવો, સમ્યક્ત્વરત્નના યોગે મોક્ષરૂપ ઘરમાં આવી શકે છે. અને તે કદાપિ જેડીને નાશ કરી શકે છે. કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજેલેશ્યાવાળા જીવો યથાર્થ વિવેકને પરિપૂર્ણપણે હૃદયમાં ધારણ કરી શકતા નથી. કાપોત અને તેજેલેશ્યાવાળા જીવો કદાપિ પોતાના મોક્ષઘર પ્રતિ પ્રયાણ કરવા અધિકારને પ્રાપ્ત કરે છે પણ કૃષ્ણ અને નીલ લેશ્યાવાળા તો કદી સ્વસ્થાન પ્રયાણના અધિકારી તે પરિણામમાં ન્યાંસુધી હોય ત્યાંસુધી થઈ શકતા નથી.

ભાવ વિવેકકે પાઠ ન આવત, તવ લગ કાચી ગાજી ।

આનન્દઘન પ્રમુ પાઠ દેશ્વાવત, તો જીતે જિય ગાજી ॥પ્રાગ્ ॥૫૧॥

ભાવાર્થ.—ન્યાંસુધી ભાવવિવેક પ્રાપ્ત થતો નથી ત્યાંસુધી આજ કાચી જાણવી. અર્થાત્ સારાંશ કે ત્યાં સુધી ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટ જીતી શકાતો નથી. અને જ્યારે ચોપાટ રમતાં પાઉં આવે છે એટલે આજ જીતાય છે. પાર પમાડનાર એકને પાઉં કહે છે. પહેલા આર આવી એકપાસમાં એક આવે તે પાઉં કહેવાય છે, પાઉં આવવાથી આજની રમતમાં જય મેળવી શકાય છે તેમ આજ પણ ચોરાશી લાખ જીવોનિમાં પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં કોઈ વખત દશદશાંતે દુર્લભ એવો મનુષ્યનો

(૩૦)

ભવ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેમાં પણ મહાદુર્લભ સમ્યક્ત્વરત્નરૂપ ભાવ-વિવેકની દૃષ્ટિરૂપ પાઉં આવે છે; તો ચોરાશી લાખ જીવયોનિમય સંસાર ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટનો પાર આવે છે અને આત્મા, મોક્ષરૂપ ઘરમાં સહેલાઈથી પ્રવેશ કરી ત્રિભુવનવિજયી બનીને અનંતસુખનો સમયે સમયે ભોગ કરે છે. શ્રીમદ્ આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે હે પ્રભો ! સમ્યક્ત્વવિવેકદૃષ્ટિરૂપ પાઉંને દેખાડો કે જેથી ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર ચોપાટને જીતીને ગાજી ઉઠીએ અર્થાત્ અનન્ત આનન્દ પ્રાપ્ત કરીએ. સમ્યક્ત્વવિવેકદૃષ્ટિરૂપ વિવેકની જે પ્રાપ્તિ થાય તો આનન્દનો ધન અને સામર્થ્યધારક એવો આત્મા તે પરમાત્મરૂપ બનીને બાજી જીત્યો ! બાજી જીત્યો !! એમ ગાજી ઉઠે છે. આવી આધ્યાત્મિક ચોપાટની રમત સંબંધમાં ઉંડા ઉતરવાથી વિશેષ અનુભવગાન થાય છે અને બાહ્યની બાજી જીતવા કરતાં અન્તરની બાજી જીતવામાં વિશેષ લક્ષ્ય રહે છે અને દેવગુરૂની ભક્તિથી અન્તે બાજી જીતાય છે.

પદ ૧૩.

(રાગ સારંગ.)

અનુભવ હમ તો રાવરી દાસી ॥ અ૦ ॥

આઈ કહાં તે માયા મમતા, જાનું ન કહાંકી બાસી ॥અ૦॥૧॥

ભાવાર્થ.—સમતા કહે છે કે હે અનુભવ ! હું આત્મરાજની દાસી છું. આત્માની સાથે માયા અને મમતા નામની સ્ત્રીઓ છે તે ક્યાંથી આવી, ક્યાંની રહેવાસી છે, તે હું જાણતી નથી. છેતરવાની પ્રકૃતિને માયા કહે છે. મારાપણની બુદ્ધિને મમતા કહે છે. માયા સકલ જગતના પ્રાણીઓને પોતાના વશમાં કરે છે. માયા પોતાના સામર્થ્યથી જીવોને ચતુર્ગતિમાં ભટકાવે છે. માયાએ જગતજીવોની ઋદ્ધિતું ભક્ષણુ કર્યું છે. મનુષ્યો પોતાના સુખાર્થે માયાને સેવે છે પણ માયાના યોગે પોતેજ દુઃખમાં ફસાય છે. મનુષ્યો માયાના હેતુઓને સેવી જન્મ, જરા અને મૃત્યુના દુઃખસાગરમાં જુડે છે. માયારૂપ સમુદ્રને તરવેા મહા મુશ્કેલ છે. માયાથી પૂર્વે કોઈ મનુષ્ય સુખી થયા નથી, વર્તમાનમાં સુખી નથી, અને ભવિષ્યમાં સુખી થનાર નથી. જે મનુષ્યો માયાના દાવ રચીને ધર્મની સાધના કરે છે તે દૂધમાં વિપતું સમ્મેલન કરે છે. માયા, આત્મિકસુખની વિરોધી છે. મોહની પ્રૌઢ પરાક્રમ ધરનારી માયા નામની દાસી, મનુષ્યોને પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે નચાવે છે. મમતા પણ મોહરાજની પુત્રી છે. જગતના સર્વ જીવો મમતાના

(૩૧)

પ્રપંચમાં ફસાયા છે. અનાદિકાળથી પરિબ્રહ્મ સંસારા જીવોને લાગી છે. વનસ્પતિ પણ મમતાના યોગે પત્રોવડે ફળોને આચ્છાદન કરે છે. મમતાથી જીવો માફ તાફ કરે છે. મમતાના યોગે જીવો પ્રાણુનો નાશ કરે છે, રૂવે છે, કુટે છે અને હાયવરાળ કરે છે. મમતાના યોગે મનુષ્યો સ્વપ્નમાં પણ સુખ પામી શકતા નથી. મમતાના વશમાં પડેલા પ્રાણીઓ અનેક પ્રકારની બ્રાન્તિને ધારણુ કરે છે. મમતા મનુષ્યોના હૃદયની જ્ઞાનાદિક ઋદ્ધિને ફેલી પાવે છે. હે અનુભવ! માયા અને મમતા એ બે દુષ્ટાઓ ચેતનસ્વામીને ફસાવીને દુઃખ આપે છે. એ બેના વશમાં પડવાથી મારા સ્વામીને કદી સહજસુખ પ્રાપ્ત થનાર નથી એમ હું તમને જણાવું છું.

રીજ પરે વાકે સંગ ચેતન, તુમ વ્યું રહત ઉદાસી ।

વરજ્યો ન જાય એકાંત કંતકો, લોકમેં હોવત હાંસી ॥૩૦॥૨॥

ભાવાર્થ.—મમતાને અનુભવ જણાવે છે કે હે સમતે! ચેતનને માયા અને મમતાની સાથે આનંદ પડે છે. તેથી તે માયા અને મમતાનું કુળ અને સ્થાન, વગેરે જાણવાની ઇચ્છાજ કરતા નથી. સાકર, શેલડી, અને દ્રાક્ષા, આદિ મધુર પદાર્થો કરતાં જેને જેના ઉપર રંગ લાગે છે તેને તે વસ્તુ વધારે મિષ્ટ-પ્રિય લાગે છે માટે ચેતનને પણ માયા અને મમતાની સંગતિથી ભ્રમયોગે આલ્લાદ ઉદ્ભવે છે. અતએવ તેની સંગતિમાં રહે છે તેથી હે સમતે! તું કેમ ઉદાસ થાય છે? અનુભવનું આર્તુ ભાષણુ શ્રવણુ કરીને સમતા કહે છે કે, હે અનુભવ! મારાથી આત્મપતિને એકાંત સંબંધ ત્યજી શકાતો નથી. હું પતિવ્રતા સ્ત્રી છું. ત્રણુ જીવનના પદાર્થો જે આત્માના કેવલજ્ઞાનમાં એકસમયમાં ભાસે છે તેવા ઉત્તમ આત્માની હું સ્ત્રી છું. હું કદાપિકાળે રાગદ્વેષાદિ દુષ્ટ કે જે મારા પતિને ભવોભવમાં અનંતદુઃખના દેનાર છે તેને આહતી નથી. તેની સંગતિ પણુ કરતી નથી, તેથી જગતમાં મારી ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠા જણાય છે. હંસલી હંસને છોડીને કદાપિ કાગનો સંબંધ કરે નહીં; હંસ વિના હંસલી જીવી શકે નહીં, તેમ મારા પતિ વિના હું રહી શકતી નથી. તેઓ મહને છોડીને માયા અને મમતાની સાથે રહે છે તેથી લોકમાં તેમની તથા મારી હાંસી થાય છે, અને હું પૃથ્વીમાં પેસી જઈ એવું મન થાય છે. હું દુનિયામાં મારી આવી દશાથી કોને મુખ દેખાહું? જેને માથે પડે છે તેજ જાણુ છે. હે અનુભવ! હવે મહને ખીલકૂલ મારા પતિ વિના ગમતું નથી. લોકોમાં હાંસી થવાથી બહુ લજ્જા આવે છે, મારો અને મારા ચેતનસ્વામીને એકાંત સંબંધ છે, મારો અને તેમનો સમ્બંધ એક

(૩૨)

રસભૂત છે. ઘટથી ઘટનું રૂપ ભિન્ન નથી તેમ મારાથી મારા સ્વામી ભિન્ન નથી. અમારો બેનો એકાંત સમ્બન્ધ છતાં સ્વામિનાથ મમતાના સંગમાં રંગાર્થ ગયા તેમાં બેની હાંસી થાય છે; કારણ કે જગત્ એમ કહે કે અહો એકાંતસમ્બન્ધ હતો અને કેમ ભેદ પડ્યો? એમ કહીને લોકો હાંસી કરે તેમાં મારી અને તેમની શોભા નથી.

સમજત નાંહિ નિઠુર પતિ ઇતી, પલ એક જાત છમાસી ।

આનન્દધન પ્રભુ ઘરકી સમતા, અટકલી ઔર લખાસી॥૩૦૨

ભાવાર્થ.—હે અનુભવ ! મારો પતિ મારી દશાને સમજી શકતો નથી. માયા અને મમતારૂપ કુલટા સ્ત્રીઓના પાશમાં પડીને કીર્તિ, ધન, પ્રતિષ્ઠા, સુખ અને વીર્યાદિ સર્વ શક્તિઓનો નાશ કરે છે અને દુઃખના પાશમાં સપડાયા અને સપડાય છે, તેની પણ મારા પતિને સમજણ પડતી નથી. દયાહીન કૂર (નિઠુર) પતિ કંઈ પણ મારી વાત લક્ષ્યમાં લેતા નથી, કે અરે સતી સ્ત્રીને પતિના વિરહે એક પલ પણ છ મારસ સરખી લાગે છે. સમતાની આવી વિરૂપિ અનુભવે સાંભળી તેથી તેણે અનુમાનથી જાણ્યું કે આત્માની ખરી સ્ત્રી સમતા છે. માયા અને મમતા ખરી સ્ત્રીઓ નથી અને સમતા તેજ ખરી સ્ત્રી છે. માયા અને મમતા જૂઠી સ્ત્રીઓ છે એમ નિશ્ચય કર્યો. આનન્દધનજી મહારાજ કહે છે કે, આનંદના સમૂહરૂપ આત્માની ખરી સ્ત્રી સમતા છે, ખીજી જૂઠી છે એમ અનુભવના સંબંધે આત્માએ જાણ્યું ત્યારે તેણે પોતાની ભૂલ કલ્પલ કરી અને સમતાની વિરૂપિ પર પૂર્ણ વિશ્વાસ આવ્યો. સમતાના લક્ષણથી અને તેના શુદ્ધ પ્રેમથી આનંદધનપ્રભુએ જાણ્યું કે આજ ઘરની ખરી સ્ત્રી છે. આત્માએ પોતાના જ્ઞાનથી સમતાને પોતાની સ્ત્રી તરીકે જાણી લીધી એટલે હવે સમતાને આનન્દનો પાર રહ્યો નહીં. સમતાએ પોતાના અન્તઃકરણના પ્રેમથી આત્માને પોતાના પ્રતિ ખેંચી લીધો. આત્માએ ન્યારે સમતાને પોતાની જાણી ત્યારે હવે મમતાના તરફ કેમ પ્રેમ ધારણ કરી શકે? અલબત્ત તે પ્રેમ ધારણ કરી શકે નહીં. આત્મા પોતાની સ્ત્રી સાથે રહીને અર્થાત્ દરેક કાર્ય સમતાને હૃદયમાં રાખીને કરવા લાગ્યો અને તેથી તે સહજ નિર્મલ આનન્દનો ધન (સમૂહ) ભોગવવા લાગ્યો અને તેથી તે આનન્દધન એવું પોતાનું નામ સફલ કરવા લાગ્યો. આ પદનો ભાવાર્થ હૃદયમાં ઉતારી પ્રત્યેક આત્માઓએ સમતા એ પોતાની શુદ્ધ પરિણુતિ છે એવો નિશ્ચય કરી સમતા ધારણ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

(33)

પદ ૧૪.

(રાગ સારંગ.)

અનુભવ તૂં હૈ હેતુ હમારો, અનુભવ૦ ॥

આય ઉપાય કરી ચતુરાઈ, ઔરકો સંગ નિવારો. ॥અનુ૦૧॥

ભાવાર્થ.—સમતાએ અનુભવના હૃદયમાં આત્માની હું ખરી પતિવ્રતા સ્ત્રી છું એમ ઠસાવ્યું અને અનુભવે તે વાત કમ્બલ કરી; ત્યારે પુનઃ સમતા કહે છે કે, હે અનુભવ ! મારા આત્મપતિની સાથે મેળાપ કરાવવામાં તું મને પુષ્ટ હેતુ છે; તારા વિના કોઈ મને આત્મપતિની સાથે સંબંધ કરાવનાર નથી. તું અનુભવ નામને યથાર્થ ધારણુ કરે છે, આત્માને પણ હું તેની ખરી સ્ત્રી છું એમ અનુભવ કરાવનારજ તુંજ છે. માટે મારે તો જે કંઈ કહેવું હશે તો તે તને કહીશ; માટે હે અનુભવ ! તમે મારા આત્મસ્વામિની પ્રાપ્તનો ગમે તે ઉપાય વા ગમે તે ચતુરાઈ કેળવો અને માયા, મમતા, આશા, કુમતિ, વગેરે અન્ય સ્ત્રીઓનો સંગ ટાળો અને મારા સંબંધમાંજ આત્મા રહે એમ કળા કેળવો. હે અનુભવ ! મારા સ્વામીને માયા આદિ દુષ્ટ કુલટા સ્ત્રીઓપર પ્રેમ ન રહે, તેઓમાં સુખની બુદ્ધિ ન રહે, તેઓની ચાલ ખરાબ લાસે, તેઓએ તેમને દુઃખ આપ્યું અને તેમનું ધન લુંટી લીધું ઇત્યાદિ સર્વ વાત, તેમના લક્ષ્યમાં આવે, એમ તમે મારા સ્વામીને સમજવો. તમારા સમજવ્યાથી મારા સ્વામીને સ્વકીય ખરી સ્ત્રીનો અનુભવ આવશે, માટે જે જે રીતિથી તેમના હૃદયમાં મારાપર ખરો પ્રેમ પ્રગટ થાય તે તે રીતિથી મારા સ્વામીને તમે સમજવો અને કુલટાના પાશમાંથી મારા સ્વામીને છોડવો. અનુભવમાં અલૌકિક સામર્થ્ય રહ્યું છે એવું જાણીને સમતા, અનુભવને પોતાનું વૃત્તાંત જણાવે છે, અને તેથી તે અનુભવને આમ વિશ્વસિ કરે છે. સમતા અને આત્મા એ બેનો સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ સમ્બંધ કરાવી આપનાર અનુભવ છે. કેવલજ્ઞાનનો અનુભવજ્ઞાન એક લઘુ બ્રાતા છે. કોઈ પણ તત્ત્વનો અનુભવ થયા વિના રસ ઉત્પન્ન થતો નથી. સમતા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે અનુભવજ્ઞાન પ્રગટે છે, માટે અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તેણે પ્રથમ સમતાને પ્રગટ કરવી; કે નેથી અનુભવને મળી શકાય.

તૃષ્ણા રાંડ માડરી જાઈ, કહા ઘર કરે સવારો !

શઠ ઠગ કપટ કુટુંબહી પોલે, મૈનમેં ક્યું ન વિચારો ॥અનુ૦૨

૧ (પાઠાન્તર) उनकी संगतिवारो ॥

શ. ૫

(૩૪)

ભાવાર્થ.—સંતોષ નહીં પામતાં પર વસ્તુઓ અહણુ કરવાની તીવ્રેચ્છાને તૃષ્ણા કહે છે. મોહરૂપ ભાંડ (નીચ નિર્લજ્જ)ની દીકરી તૃષ્ણા છે. તૃષ્ણાના યોગે મારો આત્મપતિ એક ઠેકાણે કદી ઠરીને એસતો નથી. તૃષ્ણાના યોગે મારા આત્મપતિએ આખી દુનિયાના પદાર્થો લોગચ્યા, ખાધા અને પીધા, પણ તેને જરામાત્ર શાંતિ વળી નહીં, હજી પણ તૃષ્ણાના સંબન્ધથી સત્યસુખની સમ્મુખ થતો નથી. આત્માને દુઃખના ખાડામાં નાખનારી તૃષ્ણા મારા પતિને ઘેર શું શું અજવાળું કરી શકનાર છે? અલખત કંઈ પણ અજવાળું કરનાર નથી, ઉલટી અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર કરનાર તે છે. તૃષ્ણાનું સ્વરૂપ જણાવે છે. તે શઠ છે—લુચ્ચી છે; તૃષ્ણામાં જેટલી લુચ્ચાઈ રહે છે તેટલી અન્યત્ર લુચ્ચાઈ દેખાતી નથી. તૃષ્ણા દુનિયાના સર્વ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરવાને માટે ઠગાઈ પણ કરે છે માટે તે ઠગ ગણાય છે. તૃષ્ણા, પોતાની ખુરી આદતથી સર્વ પ્રાણીઓને છેતરે છે; તેનો જાતિસ્વભાવજ ઠગ છે; માટે તે મારા આત્મપતિને ક્ષણે ક્ષણે છેતરે છે, પણ તેની મારા સ્વામીને સમજણુ પડતી નથી. તૃષ્ણા કપટ કરે છે, તૃષ્ણાથી જગત્માં સર્વ પ્રકારનાં કપટ થાય છે, તૃષ્ણા જેવી કોઈ કપટી લુચ્ચી અને ઠગારી સ્ત્રી દેખાતી નથી. તૃષ્ણા પોતાના ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, અને અજ્ઞાન આદિ કુટુંબને પોષણુ કરનારી છે. તૃષ્ણાની આવી ખુરી દષ્ટિનું સ્વરૂપ હે અનુભવ ! હું તમારી આગળ નિવેદન કરું છું. તૃષ્ણાએ મારા સ્વામીની ખુરી હાલત કરી, તેમને ગાંડા ભ્રાંત જેવા કરી દીધા છે; તેથી સમતા કહે છે કે, હે અનુભવ ! મહેને કેમ ચેન પડે? અને તેવું મારાથી ખમાય પણ ખરું કે? હે અનુભવ ! તેનો મનમાં તમે વિચાર કેમ કરતા નથી?

કુલટા કુટિલ કુબુદ્ધિ સંગ खेलके, अपनी पत क्युं हारो ।

आनन्दघन समता घर आवे, वाजे जीत नगारो. ॥ अनु० ॥३॥

ભાવાર્થ.—સમતા, અનુભવને કહે છે કે, હે અનુભવ ! તું મારા સ્વામીને કહે કે તમે કુલટા, કુટિલગતિ અને કુબુદ્ધિવાળી એવી તૃષ્ણાની સોખત કરીને તમે પોતાની પ્રતિષ્ઠાનો કેમ નાશ કરો છો? આનન્દનો સમૂહ જેનામાં છે એવા આનન્દઘન આત્મારૂપ સ્વામી જો મારા એટલે સમતાના ઘેર આવે તો જીતનગારું વાગે અર્થાત્ તેઓ ત્રણુ ભુવનમાં જ્યનાં વાથ વગડાવનારા કહેવાય અને ત્રણુ લોકના નાથ બને, સકલ કર્મનો ક્ષય થાય અને તેઓ પરમાત્મસ્વરૂપમય થઈ જાય.

તૃષ્ણાની ગતિ કુટિલ છે, તૃષ્ણાથી કુબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે.

(૩૫)

-તૃષ્ણાનું વિશેષ સ્વરૂપ જોવું હોય તો અસદીયકૃત પરમાત્મદર્શન પુસ્તક વિલોકવું. જગતમાં સર્વ આત્માઓ તૃષ્ણાના યોગે અનેક પ્રકારની કુલ્પ-
દ્ધિને ધારણ કરી. હિંસા, ભૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર, યુદ્ધ અને વિશ્વાસઘાત
વગેરે પાપોને સેવે છે. તૃષ્ણાસંબન્ધમાં એક ઠેકાણે જણાવ્યું છે કે,
એક કીડીએ દરિયો પીધો, તોપણ તરસી થાય ॥ બાર મેઘનાં પાણી પીધાં, નદીમાં
હુઘી જાય ॥ મલા જગ સાંબઢો સંતો રે, કે નાવપર દરિયો ચાલ્યો જાય ॥ બુ-
દ્ધિયા બાવા યતિ સંન્યાસી, શાહી જોગી ફકીર ॥ જલમય દુનિયા દેહી જ્યારે,
રહી નહીં કોઈની ધીર ॥ મલા ॥ ૧ ॥ તૃષ્ણારૂપ કીડી, સમુદ્ર પી જાય
છે, આર મેઘનાં પાણી પી જાય છે, પણ સમતારૂપ નદીમાં તે આવે
છે તો ત્યાં ખુડી જાય છે ઇત્યાદિ. સમતા કહે છે કે હે અનુભવ ! તું
મારા આત્મારૂપ પતિને કહે જે કે તમે નીચ, કુલટા એવી તૃષ્ણાના સંગે
પોતાના કુળની પ્રતિષ્ઠા, આખર, ધન, અળ અને યુદ્ધિ વગેરેને હારો
છો; તમારી તેથી શોભા વધતી નથી. આનન્દધનજી મહારાજ કહે છે
કે, અનુભવ જે આત્માને સમન્તવે અને તે સમતાના ઘેર આવે તો
જીતનગારાં વાગે અને આનન્દ આનન્દ થઈ જાય.

પદ ૧૫.

(રાગ સારંગ.)

મૈર ઘટ ગ્યાન માનુ ભયો મોર ॥ મેરે ॥

ચેતન ચકવા ચેતના ચકવી, ભાગો ચિરહકો સોર. ॥મેરે ॥૧॥

ભાવાર્થ.—અનુભવી કહે છે કે મારા હૃદયમાં જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનું
પ્રભાત થયું; ચેતનરૂપ ચક્રવાક અને શુદ્ધચેતનારૂપ ચક્રવાકી એ બેનો
અજ્ઞાનરૂપ અંધકારના યોગે ચિરહ થયો હતો, તે ચિરહનો શોર
(શખ્દનો અવાજ) બન્ધ થયો. ચેતન પોતે ચેતના વિના રહી શકતો
નથી અને શુદ્ધ ચેતના પોતે ચેતન વિના રહી શકતી નથી. જ્યાંસુધી
અજ્ઞાનરૂપ અન્ધકાર હોય છે ત્યાંસુધી પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપનો અવબોધ
થતો નથી. અનન્તાનુબન્ધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તેમજ, સ-
મ્યક્ત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીય એ ત્રણ મોહનીય,
એવં સર્વ મળી એ સાત પ્રકૃતિના ઉપશમભાવ પ્રાપ્ત થતાં ઉપશમસમ્ય-
ક્ત્વ પ્રગટે છે અને એ સાત પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમભાવ થતાં ક્ષયોપશમ-
સમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે, તેમજ એ સાત પ્રકૃતિનો સંપૂર્ણ ક્ષય થતાં ક્ષાયિ-
કલાવે સમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે. ઉપશમાદિ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્ત થતાં સ-
મ્યજ્ઞાનની દશા પ્રગટે છે અને પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપનો પોતાને નિશ્ચય
થાય છે, ત્યારે શરીરાદિ પદાર્થોમાં ઉત્પન્ન થએલી અહંત્વ અને મમત્વ-

(૩૬)

શુદ્ધિનો નાશ થાય છે અને પોતાની શુદ્ધચેતના પ્રગટે છે અને તેથી અં-
નેનો વિરહ ભાગે છે. શુદ્ધચેતના અને ચેતનની વિરહદશામાં દુઃખના
સાગરો પ્રકટે છે, સાત પ્રકારના ભયતું દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, જન્મ-
જરા અને મરણના ભયથી હૃદય ધ્રુકે છે, જરામાત્ર પણ શાંતિ મ-
ળતી નથી; આંધળાની પેઠે અગમ્યસ્થાનમાં પણ ગમન કરવું પડે છે.
અનુભવી કહે છે કે, હવે તો હૃદયમાં જ્ઞાનસૂર્યનો પ્રભાત થવાથી શુદ્ધ-
ચેતના અને ચેતનનો સમ્બન્ધ થયો; અન્નેનો વિરહ ભાગતાં આનન્દનો
ઉભરો ઘટમાં પ્રગટે છે.

फैली चिहुं दिसि चतुरा भाव रूचि, मिछ्यो भरम तम जोर ॥

आपकी चोरी आपही जानत, औरै कहत न चोर. ॥ मेरे॥॥॥

ભાવાર્થ.—જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો હૃદયમાં ઉદય થવાથી ચારે દિશાએ
ચતુર શુદ્ધધર્મરમણુ ભાવરૂચિરૂપ પ્રકાશનો ફેલાવો થયો, અને
મિથ્યાત્વ ભ્રમરૂપ અન્ધકારતું જોર ટળ્યું, તેથી પોતાનામાં રહેલા
ગુણોતું દર્શન થયું; વિવેકદષ્ટિવડે સર્વ પદાર્થો જેવા રૂપમાં છે તેવા
રૂપમાં સમ્યક્પણે જોયા. જડપદાર્થો જડના લક્ષણવડે ભિન્ન જણાયા
અને આત્મા પોતાના જ્ઞાનાદિ લક્ષણવડે ભિન્ન દેખાયો. પરજડવસ્તુ-
ઓમાં અનાદિકાળથી અજ્ઞાન બ્રાંતિથી આત્મા અહં અને મમત્વભાવને
ધારણુ કરે છે. જડવસ્તુમાં ઈષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વરૂપ બ્રાંતિને ધારણુ
કરી નાહક સુખ અને દુઃખની કલ્પના કરી પોતાના આત્માને પોતે
—મૂર્ખ છવ, જંબળમાં નાંખે છે. અજ્ઞાનાવસ્થામાં આત્મા પોતેજ આડ-
માર્ગે ચાલવાથી પોતાનો શત્રુ અને છે, તેમજ પોતેજ પોતાના ગુણોનો
ચોર અને છે. આત્મા પોતેજ પોતાનો અન્ધુ છે, અને પોતેજ પો-
તાનો ઉદ્ધાર કરે છે, આત્મા પોતેજ ચતુર્ગતિરૂપ સસારમાં પોતાની
ભૂલથી પરિભ્રમણુ કરે છે. હાડકામાં લોહી નહીં હોવા છતાં શ્વાન તેને
ચૂસે છે અને પોતાતું લોહી હાડકામાં પડે છે તેને ચાખીને એમ માને
છે કે હું હાડકામાંથી રક્ત ચૂસું છું. તેમજ શ્વાન આરીસામાં પોતાના
પ્રતિબિમ્બને દેખી ભસે છે અને તેથી ભય પામી પ્રસંગે નાશી જાય છે.
શિંહની શુક્રમાં શિંહ, મેઘની ગર્જનાને અન્ય શિંહની ગર્જના માની
પોતાની મેળે માથું પછાડી મરણુ પામે છે, તેમ આત્મા બ્રાંતિથી
પોતાના ગુણોનો પોતેજ ચોર અને છે અને અજ્ઞાનરૂપ બ્રાંતિથી પો-
તાના ગુણોનો સ્વયં નાશ કરનારો બની પોતેજ પોતાનો શત્રુ અને છે.
પોતાની ઋદ્ધિનો અજ્ઞાનદશામાં પોતેજ છુપાવનાર હોતો તેથી પોતે ચોર
હોતો, પણ કોઈ અન્ય ચોર નહોતો એમ હૃદયમાં જ્ઞાનરૂપ સૂર્ય પ્રગટ
થતાં જણાયું.

(૩૭)

અમલ કમલ વિક્રમયે ભૂતલ, મંદ વિષય શશિ કોર ।

આનન્દઘન એક વલ્લભ લાગત, ઓર ન લાલ્લ કિરોર. ॥ મેરે ૦ ॥૩૧ ॥

ભાવાર્થ.—અગુલધી કહે છે કે જ્ઞાનસૂર્યનું પ્રભાત થતાં નિર્મલ હૃદયકમલનો આત્મભૂમિમાં વિકાસ થયો, અને પૃથ્વ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયરૂપ ચન્દ્રની કાન્તિ ઝાંખી થઈ ગઈ. સૂર્ય ઉગતાં ચન્દ્રની કાન્તિ ઝાંખી થઈ જાય છે, તેમ જ્ઞાનરૂપ સૂર્ય પ્રકાશતાં વિષયરૂપ ચન્દ્રની કાન્તિ ઝાંખી થાય છે, અર્થાત્ અધ્યાત્મજ્ઞાનદશા પ્રકટ થતાં વિષય બુદ્ધિની મન્દતા પડે છે અને વિષયો વિષ સરખા લાગે છે; વિષયોમાં સુખની બુદ્ધિ બિલકૂલ રહેતી નથી. કમલે સૂર્યની સાથે સંબંધ બાંધ્યો છે તેથી જલથી ઉપન થયું છે, તો પણ તેનાથી નિર્લેપ રહીને સૂર્યનો ઉદય થતાં કમલ પોતે વિકસિત થાય છે; સૂર્ય ઘણો દૂર છે તો પણ તેના પ્રકાશના અંશને ગ્રહીને પોતાનું વિકસિતપણું દર્શાવે છે. આકાશમાં રહેલો ચન્દ્ર ઝાંખો થઈ જાય છે તેમ જ્ઞાનરૂપ સૂર્ય ઉગ્યાથી હૃદયમાં હર્ષોહાસરૂપ આનન્દનો પ્રકાશ ખીલે છે, અને જ્ઞાનરૂપ સૂર્યની સાથે હૃદયકમલ પોતાના સત્ય સંબંધને આનન્દરૂપ વિકસિતપણાથી જણાવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન થતાં હૃદયમાં આનન્દનો પાર રહેતો નથી. આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, એટલે બાહ્ય જડ વસ્તુઓમાં સુખ અગર દુઃખ પ્રદત્વ જણાતું નથી; તેથી શરીરાદિ બાહ્યની લાખ કરોડ વસ્તુઓ પણ વલ્લભ લાગતી નથી. શ્રીમદ્ આનન્દઘન અગુલધી કહે છે કે હવેતો જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ થવાથી બ્રાન્તિ ટળી; તેથી એક આનન્દનો સમૂહભૂત આત્માજ પ્યારો લાગે છે. આવા શ્રીમદ્ના ઉદ્ગારો તેમને જગત્માંની કોઈ વસ્તુઓ વલ્લભ લાગતી નહોતી અને એક આત્માજ વલ્લભ લાગતો હતો એમ લેખકના હૃદયમાં ભાસ પાડે છે.

પદ ૧૬.

(રાગ મારુ.)

નિશદિન જોડં તારી વાટડી, ઘેરે આવોરે ઢોલા ॥ નિશ૦ ॥

મુજ સરિલા તુજ લાલ્લ હૈ, મેરે તુંહી અમોલા. ॥ નિશ૦ ॥૧ ॥

ભાવાર્થ.—સમતા કહે છે કે, હે ઢોલા, હે પ્યારા આત્મસ્વામિન્ ! હું તમારી રાત્રી દિવસ વાટડી (રાહ) જોઈ છું. હે મારા પ્રિય સ્વામિન્ ! હવે કૃપા કરીને તમે મારા ઘેર આવો. મારા સરિખી તમારે લાખો સ્ત્રીઓ છે અને મારે તો જેનું મૂલ ન થાય તેવા તમે એકજ છો. આત્માના સમાન જગત્માં કોઈ આનન્દનું ધામ નથી. જીવ, અજીવ,

(૩૮)

પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, અંધ અને મોક્ષ આ નવ તત્ત્વ-માં પણ જીવની પ્રથમ ગણના છે, ધર્મોસ્તિકાય, અધર્મોસ્તિકાય, આકા-શાસ્તિકાય, પુહગલાસ્તિકાય, કાલ અને ચેતનાસ્તિકાય એ છ દ્રવ્યોમાં ચેતન દ્રવ્ય, ચેતના શક્તિવડે સર્વ દ્રવ્યોને જાણે છે અને દેખે છે. ચેતનવિના કોઈ દ્રવ્યને જાણી શકાય નહીં અને દેખી શકાય પણ નહીં. અનેક પ્રકારનાં પુણ્ય અને પાપનો કર્તા આત્મા છે પુણ્ય અને પાપનો લોકતા પણ આત્મા છે, ધર્મધ્યાનાદિવડે પુણ્ય અને પાપનો ક્ષયકર્તા પણ આત્મા છે. આત્માની સમભિરૂઢનયવડે પ્રાપ્તિ તેરમા ગુણુસ્થાનકમાં થાય છે. આત્માને પોતાના ઘરમાં આવવાનો માર્ગ પ્રથમ ગુણુસ્થાનકથી છે, ગુણુસ્થાનક ચઉદ છે તેનાં નામે નીચે મુજબ છે. ૧ મિધ્યાત્વ ગુણ-સ્થાનક, ૨ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક, ૩ મિશ્ર ગુણસ્થાનક, ૪ અચિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક, ૫ દેશવિરતિ, ૬ સર્વવિરતિ, ૭ અપ્રમત્ત, ૮ નિવૃત્તિ ગુણસ્થાનક, ૯ અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનક, ૧૦ સૂક્ષ્મસંપરાય, ૧૧ ઉપશાન્ત ગુણસ્થાનક, ૧૨ ક્ષીણ-મોહ ગુણસ્થાનક, ૧૩ સચોગિકેવલી ગુણસ્થાનક અને ૧૪ અયોગી કેવલિ ગુણસ્થાનક. આ ચઉદ ગુણુસ્થાનક છે તે મુક્તિનો માર્ગ છે. મુક્તિરૂપ મહેસાનાં ચઉદ પગથીયાં છે, ગુણુસ્થાનકમાં રહેલી સમતારૂપ સ્ત્રી પો-તાના ચેતનસ્વામીની ગુણુસ્થાનકરૂપ વાટથી રાહ જુવે છે અને પોતાના ત્યાં પધારવાની વિગ્મિ કરે છે.

जवहरी मोल करे लालका, मेरा लाल अमोला ।

ज्याके पटंतर को नहीं, उसका क्या मोला. ॥ निश० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ.—ઝવેરી, લાલ માણેકની કિંમત કરે છે, પણ મારા આત્મપતિ લાલની તો કિંમત જ થતી નથી માટે તે અમૂલ્ય ગણાય છે. ઝવેરી આત્મમાણેકની કદી કિંમત કરી શકતો નથી; તેથી મારા સ્વામીની મહત્તાને પાર રહેતો નથી. માણેક વગેરેને તો શરીરપર ધારણ કરવામાં આવે છે, તેમજ લાલ માણેક વગેરેને છાતી વિગેરે પર આભૂષણમાં ધારણ કરવામાં આવે છે પણ હૃદયમાં ધારણ કરી શકાતું નથી તેથી પટંતર રહે છે, પણ મારો આત્મલાલ તો હૃદયમાંજ રહેતો હોવાથી કોઈ જનતનું પટંતર નથી; તેથી જેનું હૃદયથી પટંતર (આંતર) ન હોય તેનું શું મૂલ્ય? અર્થાત્ તે અમૂલ્ય ગણાય છે. દુનિયામાં હૃદયથી પટંતર નહિ રાખનારા મિત્રો પણ દુર્લભ છે અને તેથી તે અમૂલ્ય ગણાય છે. બાહ્યમાણેકોની એકસરખી કિંમત હોતી નથી, અને તેઓનું તેજ પણ માણેક પ્રતિ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે.

(૩૯)

આત્મારૂપ માણુકના તેજનો પાર નથી અને તે હૃદયથી ભિન્ન ન હોવાથી તેની કોઈ જગતમાં કિંમત આંકી શકતું નથી. આત્માના અનન્ત ગુણો છે, આત્માના એકેક જ્ઞાનાદિ ગુણની પણ કિંમત થઈ શકતી નથી ત્યારે અનન્ત ગુણનું ધામ (આશ્રમ) એવા આત્માની કિંમત થઈ શકે નહીં એ યથાર્થ છે. સમતા કહે છે કે આત્મરૂપ સ્વામીની સાથે મારે કોઈ જાતનું અન્તર નથી, આત્મારૂપ સ્વામી તો હૃદયમાં જ રહે છે અને જે હૃદયમાં રહે તેના ઉપર સંપૂર્ણ પ્રેમ રહે છે. જેનામાં સહજ અનન્ત સુખ રહ્યું છે એવા મારા ચેતનલાલ અમૂલ્ય છે. એમના ઉપર અસંખ્યવાર વારી જઈ છું. મારા લાલની જગતમાં યલિહારી છે.

પય નિહારત લોચણે, દ્રગ લાગી અહોલા ।

જોગી સુરત સમાધિ મૈં, મુનિ ધ્યાન જ્ઞકોલા. ॥ નિશં ॥૩ ॥

ભાવાર્થ.—સમતા કહે છે કે હે સ્વામિન્! હે મારા લાલ! મારી આંખે આપના પગને જોતી બેઠી છું. આપના ચરણુકમલનાં દર્શન કરવાની અટોલ દૃષ્ટિ થઈ છે. આપને આવવાની વાટમાં આપના પાદનું દર્શન કરવામાટે એક સ્થિર દૃષ્ટિ રાખીને જોયા કરું છું. જેવી યોગી સમાધિમાં સ્થિર સુરતા રાખે છે અને એક સાધ્ય વસ્તુના ઉપયોગ વિના અન્યવસ્તુઓને દેખતો નથી, તેમ મારી નજર તારાપર ઠરી છે અને હૃદયમાં તુંહિ તુંહિ થયા કરે છે. દ્વિતીય દૃષ્ટાન્તથી જણાવે છે, જેમ મુનિનું મન ધ્યાનમાં ઝડોલે છે અર્થાત, જે વસ્તુનું ધ્યાન કરે છે તેમાં ને તેમાંજ વળ્યું રહે છે, તેમ હે લાલ! હે આત્મસ્વામિન્! મારી દૃષ્ટિ પણ તમારાપર તેવી જ લાગી રહી છે. જ્યાં દેખું ત્યાંહિ તુંહિ તુંહિ, પ્રાણપતિ વળ પ્રેમ કિશ્કોરી. સોડહં, સોડહં, સોડહં, સોડહં, ઇત્યાદિ. આપજ મારી આંખના લક્ષ્યરૂપ થઈ પડયા છો. હે આત્મસ્વામિન્! આપના ચરણુમાં મારી સ્થિર દૃષ્ટિ લાગવાથી સ્થિરતારૂપ અટોળ વૃત્તિના લીધે સ્વામીની સાથે તે કાલને અનુસરી સમાધિનો અનુભવ થયો, એક ધ્યાનથી પતિના સામું જોતાં મારી દૃષ્ટિની સ્થિરતા થઈ અને અન્તરમાં કંઈક સ્વામિના સ્વરૂપનો અપૂર્વ ભાવ પ્રગટી નીકળ્યો. મારા સ્વામીને સ્થિર દૃષ્ટિથી જેમ જેમ દેખું છું તેમ તેમ મારી ચક્ષુમાં કંઈક અપૂર્વ સ્નેહનું ઝરણું પ્રગટે છે, આત્મપ્રભુના સામું સ્થિર દૃષ્ટિથી જોતાં ત્રાટક યોગની સિદ્ધિ થાય છે અને તેથી દૃષ્ટિનું અપૂર્વ સામર્થ્ય ખીલી શકે છે. સ્વક્રીય દિવ્યચક્ષુની નિર્મળતા પણ ક્ષણે ક્ષણે વધતી જાય છે. ચક્ષુમાં

(૪૦)

સ્નેહ રહે છે તેથી સમતા કહે છે કે સ્વામીને ચક્ષુથી રિધરપણે અવલોકી મેં મારા સ્વામીને સત્ય સ્નેહનો નિશ્ચય કરાવ્યો.

કૌન સુને કિનકું કહું, કિમ માંડુ મૈં ધોલા ।

તેરે મુલ્ક દીટે હલે, મેરે મનકા ચોલા. ॥ નિશ૦ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ.—સમતા કહે છે કે હે સ્વામિન! તારાવિના મારી વાત કોણ સાંભળી શકે? અર્થાત્ અન્ય કોઈ સાંભળનાર નથી અને અન્યને મારી વાત સંભળાવવી પણ યોગ્ય નથી, તારાવિના મારી વાત અન્યને શું કહું. મારા સ્વામીવિના ખરેખર અન્યને વાત કહી શકાય તેમ નથી, સાંભળનાર અને કહેવાતું સ્થાન તુંજ છે. આપ્રમાણે હૃદય ખોલીને આપની આગળ વાત કરું છું. કેમ હવે હું શું ખોળા પાથરું? અરે મારા સ્વામિન! વિશેષ શું કહું, ત્હારું સુખ દેખતાં મારા મનનું કામા-કોલપણું ટળી જાય છે. હે આત્મસ્વામિન! હૃદયની શુભ વાતો તારાવિના અન્યની આગળ કહી શકાય તેમ નથી, હે આત્મસ્વામિન! તમારા વિના અન્ય ધર્મોસ્તિકાયાદિ જડ દ્રવ્યોમાં મારી દુઃખની વાર્તા સાંભળવાની શક્તિ નથી અને તેમ જ તેઓનાથી મને કિચ્છિત્ પણુ સુખ થવાનું નથી. પુદ્ગલ દ્રવ્યની સંગતિમાં સુખની લાલસાએ અનન્ત જીવો અનાદિ કાળથી લલચાય છે, પુદ્ગલ દ્રવ્યને ધન કલ્પીને તેમાં રાચી માચી રહે છે, પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સુખની ભ્રાન્તિથી અનેક જીવો વારંવાર ન્યાં ત્યાં પરિભ્રમણુ કરે છે, પણુ ઉલટા દુઃખની પરપરાને પ્રાપ્ત કરે છે. પોતાનાથી ભિન્ન પુદ્ગલ દ્રવ્ય જાતે જડ છે અને તેનામાં સુખ શુભુ નથી. ચેતના કથે છે કે માંડું જીવન સહજ સુખરૂપ છે, માંડું જીવન મારા આત્મપતિની સાથે તાદાત્મ્ય સંબંધથી સંબંધિત છે. મારી અને મારા શુદ્ધાત્મપતિની એક જાતિ અને એક સ્વભાવ છે. અનાદિ કાળથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી માંડું અને મારા શુદ્ધ ચેતન દ્રવ્યનું અનન્ત ધર્મની અસ્તિતા અને નાસ્તિતામય સ્વરૂપ એકસરખું છે. જલ અને જલનો રસ, સાકરમાં સાકરની મીઠાસા અભિન્નપણુ વર્તે છે; કદાપિ તેની ભિન્નતા થાય પણુ મારી અને તમારી હે સ્વામિન! નિત્ય અભેદસંબંધ હોવાથી ભિન્નતા થવાની નથી.

મિત્ત ધિવેક વાતેં કહૈ, સુમતા સુનિ બોલા ।

આનન્દઘન પ્રશ્નુ આવશે, સેજડી રંગરોલા. ॥ નિશ૦ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ.—સમતાના આત્મસ્વામીપ્રતિ આવા પ્રાર્થનાના બોલ સાંભળીને વિવેકભિન્ન કહે છે કે, હે સુમતે! તું હવે, ખેદ છોડી દે.

(૪૧)

આનન્દના સમૂહભૂત એવા આત્મસ્વામી તારા મન્દિરમાં જરૂર પદ્મા-
રશે અને તારી સેજડીએ આવીને આનન્દ રંગમાં ગરકાવ થઈ જશે
અને તને પણ આનન્દ આનન્દ થઈ જશે, અર્થાત્ આનન્દમાં તું રંગ-
રોળ બની જઈશ. વિવેક કયે છે કે હે સમતા સખી ! તું હવે જરા
માત્ર ચિન્તા કરીશ નહી, હું વિવેક નામનો તારો મિત્ર છું, મારામાં
એવી અદ્ભુત શક્તિ રહી છે કે સત્ય અને અસત્યનો ભેદ તુર્ત પાડી દઉં
છું. હંસ જેમ દૂધ અને જલ ભેગાં મળેલાં હોય છે તો પણ તેને
ભિન્ન કરે છે તેમ, તારા આત્મસ્વામી કુમતિના વશમાં પડેલા છે, તો પણ
તેમની સાથે મારો સમાગમ થતાં તેમની દિવ્ય ચક્ષુઓ ઉઘડશે અને
તે દિવ્ય ચક્ષુના પ્રતાપે પોતાની અને પારકી સ્ત્રીનો ભેદ તુર્ત બહી
લેશે; કુમતિ, મમતા અને અશુદ્ધ પરિણતિ, વગેરે કુલટા સ્ત્રીઓ છે
અને તે દુઃખ દેનારીઓ છે, એમ તુર્ત તેમને નિશ્ચય થશે. અનેક
જીવોની મેં દિવ્ય ચક્ષુઓ ખુલાવી છે અને તેમને સિદ્ધચુદ્ધ પરમા-
ત્માઓ બનાવ્યા છે. હે સમતા સખી ! હું ચોથા ગુણુસ્થાનકમાં પ્રથમ
તારા આત્મસ્વામિને મળીને સમબલીશ તેથી તારો આત્મપતિ તુર્ત તારા
ઉપર પ્રેમ ધારણ કરશે અને તને મળવા ઉત્સુક થશે. આ પ્રમાણે
સમતાને દિલાસો આપીને વિવેક મિત્રે આત્માની પાસે જાન કર્યું.—અનુભવે
સમતા અને મમતાનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ સમબલીને આત્માનું સત્ય હૃદય
ઉઘાડ્યું, તેથી આત્મા પોતાની સમતા સ્ત્રીપર પ્રેમ ધરવા લાગ્યો. વિવેકે
પુનઃ સર્વ હકીકત સમતાને સંભળાવી અને દિલાસો આપ્યો કે હવે
આનન્દના સમૂહરૂપ એવા આત્મસ્વામી તારા ઘેર આવશે અને તને
સહજ આનન્દમાં રંગરોળ કરી નાખશે.

પદ ૧૭.

(રાગ સોરઠ.)

હોરાને વયું મારે છેરે, જાયે કાઢ્યા હેળ ।

હોરો છે મહારો બાલો મોલો, બોલે છે અમૃત વેળ. ॥ હોરા૦ ॥૧॥

ભાવાર્થ.—ક્ષયોપશમચેતનારૂપ સ્ત્રી, પોતાના અન્તરાત્મરૂપ સ્વા-
મીને કહે છે કે હે સ્વામિન્ ! તું સંયમરૂપ પુત્રને કેમ મારે છે. તે શું કર્મનું
દેવું કાપ્યું છે કે આટલો અધો પ્રુલાઈને નાના પુત્રને મારે છે? આપણો
ઉદ્ધાર કરનાર પુત્ર છે તેને પ્રમાદમાં ફસીને તું મારે છે તો તેથી
તારી ઉન્નતિ થવાની નથી. સર્વ વસ્તુઓમાં પ્રિયમાં પ્રિય સંયમ પુત્ર
છે. હાલ તો એ બાહુડો છે, ભદ્રકપરિણામી છે, અમૃતસમાન
મિષ્ટ વચન બોલે છે. તે બાલપણમાં પણ કહેછે કે સર્વ જીવોની દયા

ભ. ૬

(૪૨)

કરવી, સત્ય બોલવું, આજ્ઞા માગીને કોઈની વસ્તુ લેવી, બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું, પરિબ્રહ્મની મમતા ત્યાગવી, સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવો, જગતની દૃશ્ય વસ્તુઓમાં આહં અને મમત્વ કટપવું નહીં, મનમાં અશુભ વિચારો કરવા નહીં, મનોગુપ્તિ ધારણ કરવી, વિચારીને બોલવું, કાયાને વશમાં રાખવી, પંચઇન્દ્રિયોના વિષયોને છૂતવા અને જે જે ખરાબ ઇચ્છાઓ થાય તેને દાખી દેવી; ઇત્યાદિ અમૃત જેવા બોલ બોલે છે, તેની વૃત્તિ બહુ સારી લાગે છે, તેનું હૃદય નિર્દોષ છે, જેનું જીવ્ધ છે અને કરે છે તેનું સરલતાથી-વિશુદ્ધપ્રેમથી આપણી આગળ કહી દે છે. આપણા ઉપર નિર્મલ પ્રેમ અને વિદ્યાસની દૃષ્ટિથી જીવે છે માટે એવા સંયમપુત્રને મારવો ન જોઈએ. છોરૂ કુછોરૂ થાય પણ માઆપ કુમાવીતર ન થાય એ કહેવત હે સ્વામિન્ ! ધ્યાનમાં રાખો. હે સ્વામિન્ ! એનું કેવું સુન્દર સ્વરૂપ છે ? આવા ગુણમૂર્તિરૂપ છોકરાને મારતાં કેમ લગ્ગત આવતી નથી ? જગતમાં સન્ત પુરૂષો તને કેવો કહેશે ? તેનો હે મારા સ્વામિન્ ! વિચાર કર !! વિચાર કર !!!

લેય લકુટિયાં ચાલણ લાગો, અબ કાંઈ ફૂટા છે નેણ ।

તું તો મરણ સિરાણેં સૂતો, રોટી દેશે કોણ. ॥ છોરા૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ.—હે સ્વામિન્ ! તું તો હવે લાકડીએ ચાલે છે. લાકડીના અવલંબન વિના તું ચાલી શકતો નથી. તો પણ તારી આંખો કંઈ ટુટી ગઈ છે કે સંયમપુત્રને મારે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ, વિશેષ જીવસ્થામાં આવીને કહે છે કે, તું તો હવે મરણની પથારીએ (શય્યામાં) સુતો છે. હવે તને પુત્ર વિના કોણ રોટી આપશે ? માટે હે વૃદ્ધ સ્વામિન્ ! તું સમજ અને અવિરતિરૂપ લાકડીથી પુત્રને માર નહીં. પુત્ર છે તો તેનાથી જ્ઞાન, અને આમન્દાદિક આહાર આપણને મળશે; વૃદ્ધાવસ્થામાં સંયમરૂપ પુત્રનોજ ખરેખરો આધાર છે. સંયમરૂપ પુત્રમાં એવી શક્તિ છે કે, તે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય એ અષ્ટપ્રકારના કર્મરૂપ દેવાને થોડા વખતમાં સુકવી દેશે; આપણી ખરા અન્તઃકરણથી સંભાળ રાખશે. પુત્રના સમાન માતાપિતાની અન્ય કોઈ સમ્યગ્રીત્યા સંભાળ રાખી શકતું નથી. વૃદ્ધાવસ્થામાં દેખવાની આંખ, ચાલવાની લાકડી, અને વિશ્રામનું સ્થાન, પુત્ર હોય છે; માટે હે સ્વામિન્ ! વિષય, કષાય, મિથ્યાત્વ, આહસ્ય અને અજ્ઞાન વગેરે પ્રમાદોના વશ થઈને સંયમ છોકરાને ધમકાવી દુઃખ દેઈશ નહીં. પરભવમાં પણ તેનાવડે આપણે સુખ પામીશું, સ્વર્ગીય સુખ અને શિવસુખને અનુક્રમે પ્રાપ્ત કરીશું. માટે હે સ્વામિન્ ! હવે મારી શિખામણ

(૪૩)

માની, મોહના ભમાવ્યાથી ભમી જઈને સંયમ પુત્રપર કુદૃષ્ટિ કરીશ નહીં. સર્વ જીવો પુત્રને ઇચ્છે છે, પુત્ર વિના કરોડો દીવા કર્યા છતાં ઘર શૂન્ય જેવું લાગે છે. આપણને તો તે ભવિતવ્યતાયોગે પ્રાપ્ત થયો છે, તો તેનાપર પ્રેમ ધારણ કરી તેનું રક્ષણ કરવું જોઈએ.

પાંચ પચીસ પચાસાં ઉપર, બોલે છે મુઘા વેળ !

આનન્દઘન પ્રમુદાસ વિહારો, જનમ જનમકે સેળ. ॥ છોંબાશી ॥

ભાવાર્થ.—સંયમપુત્ર. પાંચ પચ્ચીશ અને પચ્ચાશ વર્ષ ઉપરનો થાય છે ત્યારે શુદ્ધ વચનને બોલે છે. જેમ જેમ વિશેષતઃ સંયમનો પર્યાય થાય છે તેમ તેમ ભાષા સમિતિની પણ ઉચ્ચતા અને મધુરતા થાય છે. તેના સત્ય શુભ વચનથી હુજારો, અને લાખો મનુષ્યોનું ભલું થાય છે. હે આનન્દના સમૂહભૂત આત્મરૂપ સ્વામિન! તહારા દાસને ભવો-ભવ તારૂં શરણુ છે. સંયમપુત્રની પાંચ વર્ષની, પચ્ચીશ વર્ષની, અગર પચ્ચાશ વર્ષની ઉપરની ઉમર, જેમ જેમ થશે તેમ તેમ તે અનુભવ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતો જશે અને તેથી તે અન્તરના સદ્ગુણોને ક્ષણે ક્ષણે ખીલવતો જશે. સંયમ, પંચમહાવ્રત અને તેની પચ્ચીશ ભાવના, તથા તપના પચ્ચાશ ભેદ અને સડસડ ભેદ, આદિ ભેદોને ધારણ કરેછે તેમ તેમ તેની વાણીમાં શુદ્ધ શબ્દો બોલવાનું સામર્થ્ય વૃદ્ધિ પામે છે અને આત્મસ્વભાવ રમણુતાવડે આનન્દના ઉદ્દગાર કહાડે છે. હે આનન્દઘન પ્રભો ! આ સંયમ તમારો પુત્ર હોવાથી તમનેજ સેવનાર સેવક છે. જ્યાંસુધી સંસારમાં જન્મ ધારણ કરવા પડશે ત્યાંસુધી ભવોભવ આપનો આધાર છે; આપના વિના તેને કોઈનું શરણું નથી માટે હવે કૃપા કરીને સંયમરૂપ પુત્રનું દ્રવ્યક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવયોગે પાલન કરો. સંયમરૂપ પુત્રને ચાર અને ચાર ભાવનાવડે પોપો, સ-મતારૂપ જલથી તેને નહવરાવો, શુદ્ધ પ્રેમભાવથી તેને દેખો.

પદ ૧૮.

(રાગ માલકોશ-રાગણી ગોડી.)

રીસાની આપ મનાવો રે, વિચ્છ વસિઠ ન ફેર ॥ રી૦ ॥

સૌદા અગમ હૈ પ્રેમકારે, પરખ ન બૂઝે કોય ॥

લે દેવાહી ગમ પડે પ્યારે, ઔર દલાલ ન હોય. ॥ રીસા૦ ॥૧॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતના અદૃશ્ય રહે છે. આત્મા તેની પાસે ન રહેવાથી તે રીસાણી છે. આત્માના મનમાં એવો અધ્યવસાય ઉત્પન્ન

(૪૪)

થયો છે કે, મારી સ્ત્રીને મળું તો ઠીક. પણ તે વિચારે છે કે હું તો માયા, મમતા અને તૃષ્ણામાં રાચી રહ્યો છું તેથી હવે તે મારી પાસે આવનાર નથી ત્યારે હવે શો ઉપાય કરવો જોઈએ? આત્મા સુમતિને ઘોલાવીને પુછે છે કે શુદ્ધચેતનાને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય? ત્યારે સુમતિ કહે છે કે, હે સ્વામિન્! શુદ્ધચેતના રીસાણી છે તેને આપ પોતેજ મનાવો. વિચર્ય-(વચર્ય) ચાવટીઆ,-દલાલ (વસિઠ)ને ફેરવવાની કંઈ જરૂર નથી. પોતાના હૃદયની વાત પરસ્પર મળીને કરવી તે સારી છે. હે આત્મસ્વામિન્! પોતાની સ્ત્રીને પોતેજ મનાવવી જોઈએ. જે તમારી સ્ત્રી પ્રતિ તમારી શુદ્ધ પ્રીતિ હોય તો અહંકાર મૂકીને તેની પાસે જાઓ. કારણ કે પ્રેમનો સોટો અગમ્ય છે. જો આના મનમાં પરસ્પર પ્રેમ હોય તેજ પરસ્પર પ્રેમનું સ્વરૂપ જાણે છે; અન્યોને તેમાં જરામાત્ર ગમ પડતી નથી. પ્રેમની પરીક્ષાને કોઈ જાણી શકતું નથી. પ્રેમ જે જે લે છે અને દે છે તેને તેની ખચર પડે છે. એમાં વચર્ય દલાલ રાખ્યો હોય તો પણ પરસ્પરનો પ્રેમ તે જાણી શકતો નથી અને કહી શકતો નથી. સુખેસુખ પરસ્પર એકબીજાને મળવાથી પરસ્પર એકબીજાનું હૃદય, પ્રેમની સાક્ષી પુરે છે; માટે હે સ્વામિન્! આપ જાતે જઈને શુદ્ધચેતનાને મનાવો એજ મારી ભલામણ છે.

દો બાતાં જિયકી કરો રે, મેટો મનકિ આંટ ।

તનકી તપત્ત્વ બુઝાહ્યેં પ્યારે, વચન સુધારસ છાંટ. ॥ રીસાગારા ॥

ભાવાર્થ.—સુમતિ, શુદ્ધચેતનાને મનાવાનો ઉપાય આત્મસ્વાનીને જાણાવે છે. હે સ્વામિન્! તમારે જે તેને મનાવાની ખાસ ઈચ્છા હોય તો તમારા જીવસંબંધની જે વાતો તેની સાથે કરો, અને તેથી તે તમારાપર પ્રસન્ન થશે. પ્રથમ તો તમારે મનમાંથી આંટી કાઢી નાખવી જોઈએ; મનમાં જેની સાથે આંટી રહે છે તેની સાથે પ્રેમ રહેતો નથી અને પ્રેમ વિના તે મળનાર નથી. પરસ્પરનો સંયોગ કરનાર પ્રેમ છે, ગમે તેનું પ્રેમ આકર્ષણ કરી શકે છે. પ્રથમ તો તમારે મનમાં કોઈ જાતની પરભાવરમણુતારૂપ આંટી ગુટી રાખવી નહીં. તમારા મનમાં પરભાવરમણુતારૂપ આંટી હોય અને તમે શુદ્ધચેતનાને મનાવો, એ જે વાત-ભસવું અને આટો ફાકવો તેની પેઠે-કેવી રીતે બની શકે? ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઈર્ષ્યા, નિન્દા, અજ્ઞાન અને દ્વેષ આદિ પરભાવ આંટીને કાઢી નાખશો તોજ તેને તમે મનાવી શકશો. ખીજી વાત એ છે કે તમે શરીરના તાપને શાંત કરી દો. તમે જે

(૪૫)

આહ્યસુખ મેળવવાની આતુરતા રાખે છે, વૈષયિક સુખોની પ્રાપ્તિમાટે શરીર તાપને સહ્યે છે, તે તે તાપને મટાડી દે; શરીરદ્વારા અનેક જીવોને સંતાપ કરે છે, તેથી કાયાની શુદ્ધિ થતી નથી; માટે તનનો તાપ યુજાવે. આ પ્રમાણે તમે પોતાના જીવની વાત કરશો તો તે તમારા સામું જોશે. મનની આંટી અને તનનો તાપ એકદમ તમારાથી દૂર થવાનો નથી. પણ તે બેનો નાશ કરવા માટે પ્રભુના વચનરૂપ અમૃતરસને છાંટવો પડશે. અર્થાત્ પ્રભુની વાણીનું હૃદયમાં સ્મરણ, મનન, નિદિધ્યાસનરૂપ સિચ્ચન કરવું પડશે અને તેથી તે બેનો નાશ થશે. એમ હે પ્યારા સ્વામિન્! મારી આ પ્રમાણે ભલામણ છે.

નેક નજર નિહારિયેં રે, ઉજર ન કીજેં નાથ ।

તનક નજર મુજરે મિલે પ્યારે, અજર અમર સુખ સાથ. ॥રીસા॥૩

ભાવાર્થ.—સુમતિ આત્માને કહે છે હે સ્વામિન્! શુદ્ધચેતનાને મનાવવાનો દ્વિતીય ઉપાય આ પ્રમાણે છે. કરુણાદષ્ટિથી સર્વ જીવોને દેખો, ખરાખ દષ્ટિથી કોઈ જીવોને દેખો નહીં. કરુણા કીજે સર્વ જીવો-પર, ભાવદયા ચિત્ત ધારી રે. સર્વ જીવોપર દ્રવ્ય અને ભાવકરુણાદષ્ટિથી જોવું. વૈર, ઝેર અને નિન્દાદષ્ટિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. કોઈ જીવનું યુદ્ધ કરવાની દષ્ટિ ધારણ કરવી નહીં, તેમજ પર પુદ્ગલવસ્તુને સ્પૃહાની દષ્ટિથી દેખવી નહીં. આ પ્રમાણે જો તમે દષ્ટિની શુદ્ધતાને ધારણ કરશો અને પશ્ચાત્ શુદ્ધચેતનાનો સ્વદષ્ટિથી મુજરો કરશો તો તમને તે મળશે. કારણ કે તે શુદ્ધ યુજોવડે અને શુદ્ધ દષ્ટિવડે આકર્ષાય છે. આ પ્રમાણે તમે નિર્મલ દષ્ટિ કરશો તો મારી શુદ્ધચેતના સખી તમારી પાસે આવ્યા વિના રહેનાર નથી. અને શુદ્ધચેતના મળતાં તમને વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થશે નહીં; તેમજ મૃત્યુ પણ પ્રાપ્ત થશે નહીં અને સદાકાલ શુદ્ધચેતનાની સાથે અનન્તસુખ સમયે સમયે ભોગવશો. રાજ મુજરો કરનારના સામું જીવે છે તો તેને સુખ મળે છે તેમ શુદ્ધચેતના, ચેતનનો મુજરો કરે છે ત્યારે તેને અવ્યાપાધ સુખ મળ્યા વિના રહેતું નથી. શુદ્ધચેતનાનો મેળાપ થતાં આત્મા પરમાત્મપદને પામે છે તેથી તેને કોઈ પણ જાતનું દુઃખ રહેતું નથી. લોક અને અલોક સર્વે પદાર્થો તે વખતે આત્મામાં ભાસે છે, ક્ષાયિકભાવની નવલબ્ધિયો આત્મામાં પ્રગટ થાય છે. અને અનન્તસુખમાં આત્મા સાદિઅનન્તમા ભાંગે વિલસે છે.

(૪૬)

નિસિ અંધિયારી ઘન ઘટારે, પાડું ન વાટકે ફંદ ।

કરુણા કરો તો નિરવહુ પ્યારે, देखुं तुम मुख चंद ॥रीसा०॥४॥

ભાવાર્થ.—શ્રી આત્મસ્વામીએ સુમતિની શિખામણુ ધ્યાનમાં લીધી અને પોતે સુમતિના કથિત ઉપાયોનુસાર વર્તવા લાગ્યા. સુમતિએ આત્માનું સદ્વર્તન દેખી તે વાત શુદ્ધચેતનાને જણાવી અને કહ્યું કે આત્મપતિ તારા ઉપર બહુ પ્રેમ રાખે છે અને હવે તને મળવા માટે આવવા ધારે છે, માટે તમારે હવે તો આત્મસ્વામિને મળવું જોઈએ. સતિ સ્ત્રીની ફરજ છે કે, તે પોતાના સ્વામિના મન પ્રમાણે વર્તે. સુમતિની આવી ઉત્તમ શિક્ષાને શુદ્ધચેતનાએ સ્વીકારી અને પોતાના સ્વામીને નમ્રતાથી વિનંતિ કરી કહેવરાવ્યું કે, હે સ્વામિન! આપની કૃપા હોય તો આપની આજ્ઞાનું નિર્વહન કરું—અથવા આપ કૃપા કરીને અત્ર પધારશો; કારણુ કે હું સ્ત્રી જાતિ છું તેથી અંધકારવાળી રાત્રીમાં મારાથી આવી શક્ય તેમ નથી. તેનું કારણુ ખતાવતાં કહે છે કે, અજ્ઞાનરૂપ અંધકારવાળી રાત્રી છે તેમાં અંધકારની ઘનઘટા છે, અને રસ્તામાં ગમન કરતાં લોભાદિક અનેક દુષ્ટ શત્રુઓના કન્દન- (કપટરચના) હોય છે. તેથી રસ્તામાં આવતાં સ્ત્રીજાત ઉપર અનેક પ્રકારની આપત્તિઓ આવી પડે. તેમજ હું સ્ત્રીજાત અનેક પ્રકારના કન્દનો પાર પામું નહીં માટે હે સ્વામિન! અપ્રમત્ત, અપૂર્વકરણુ, આદિ ગુણુસ્થાનકનો માર્ગે ઉલ્લંઘીને, તેરમા ગુણુસ્થાનકરૂપ ઘરમાં આવવા કૃપા કરો તો તમારા શુદ્ધ મુખરૂપ ચંદ્રમાનાં દર્શન થાય અને તેથી અનાદિકાળનો વિરહ ભાગે. રાત્રીના વખતમાં સતી સ્ત્રી અંધકારવાળી રાત્રીમાં જાય તો તે યોગ્ય નથી. પણુ—તમે પુરૂષ છો તો પુરૂષ, પોતાની સ્ત્રીના ઘેર અંધારી રાત્રીમાં શત્રુઓના અનેક કપટકન્દનો નાશ કરીને આવી શકે છે; માટે હે આત્મસ્વામિન! બહુ કૃપા કરીને પધારો તો આપના મુખચંદ્રનાં દર્શન થાય.

પ્રેમ જહાં દુવિધા નહીં રે, મેટું કુરાહિત રાજ ।

आनन्दघन प्रभु आय विराजे, आपही समता सेज ॥रीसा०॥५॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતનાની વિશ્વશ્રિ સાંભળી ચેતનસ્વામીના મનમાં અપૂર્વ પ્રેમ પ્રગટ્યો. જ્યાં પ્રેમ હોય છે ત્યાં દ્વિધાભાવ હોતો નથી, પરસ્પર એકબીજાના મનમાં ભિન્નત્વ રહેતું નથી, મનમાં જુદું અને વાણીમાં જુદું આવી દ્વિધાભાવની દશા રહેતી નથી અને કૂર, અહિત-

૧ નહિતકુરાહિતરેજ જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં હું કાકાર (મોટા) છું ઇત્યાદિ રકુરણુ થતી નથી.

(૪૭)

કરનાર દ્રેષ, વિશ્વાસઘાત, અચ્ચક્ષા, કુસંપ અને કલેશ, વગેરે અહિત કરનારા દુર્ગુણોનું રાજ્ય ટળે છે, જ્યાં પરસ્પર શુદ્ધ પ્રેમ હોય છે ત્યાં દ્વિધાભાવનું કૂર રાજ્ય કદી પ્રવર્તતું નથી; શુદ્ધ પ્રેમમાં સ્વાર્થનો છાટો રહેતો નથી. શુદ્ધ પ્રેમમાં દોષદષ્ટિનો સદાકાલ વિરહ હોય છે. શુદ્ધ પ્રેમમાં નાના અને મોટાનો ભેદભાવ રહેતો નથી. શુદ્ધ પ્રેમમાં પરસ્પરનું એકજ મન હોય છે. શુદ્ધ પ્રેમમાં પ્રાણુ, તનુની પણ દરકાર રહેતી નથી. શુદ્ધ પ્રેમમાં પરસ્પરની એકદષ્ટિથી સર્વને દેખવાનું હોય છે. શુદ્ધ પ્રેમની કદી દોષનાથી કિંમત થઈ શકતી નથી. શુદ્ધ પ્રેમમાં દુઃખનું ખિન્દુ પણ રહેતું નથી. શુદ્ધ પ્રેમની ખુમારી જેણે અનુભવી હોય તેણે અનુભવી છે. ક્ષણિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિ સાથે અનેક પ્રકારની ઇચ્છા ધારણ કરનારા આના મનમાં શુદ્ધ પ્રેમનું સ્વપ્ન પણ હોતું નથી. શુદ્ધ પ્રેમમાં દ્વિધાભાવનું, સામ્રાજ્ય રહેતું નથી; પણ આનન્દનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે. હવે આત્માનો શુદ્ધ ચેતના ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ થયો, શુદ્ધ ચેતનાનો આત્મસ્વામી ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ પ્રગટ્યો અને દ્વિધાભાવ ગયો; તેની સાથે મનની મોહદોષરૂપ અશુદ્ધતા (મહીનતા) નષ્ટ થઈ. શુદ્ધ ચેતનાની ત્રિનિતિથી આનન્દના સમૂહરૂપ આત્મસ્વામી પોતેજ સમતાની સેજે (શય્યામાં) પધાર્યા અને પોતાના અનંતસુખના ભોક્તા થયા.

પદ ૧૨.

(રાગ વૈલાવલ.)

દુલહ નારિ તું બહી બાવરી, પિયા જાગે તું સોવે ।

પિયા ચતુર હમ નિપટ અયાની, ન જાનું કયા હોવે. ॥દુલ૦ા॥૧॥

ભાવાર્થ.—આત્મા ચોથા ગુણુસ્થાનકમાં સમ્યક્ત્વ પામે છે. આત્મા ચોથા ગુણુકાણે સમ્યગ્મતિજ્ઞાન અને સમ્યક્કૃતજ્ઞાન પામે છે. સુખતિ ચોથા ગુણુકાણે ઉદ્ભવે છે. કેવલજ્ઞાનની દષ્ટિ તેરમા ગુણુસ્થાનકે પ્રાપ્ત થાય છે. અનુભવ કહે છે કે હે દુર્લભ કેવલજ્ઞાનદષ્ટિ! તું કેમ સોવે છે? તારા સ્વામી ચોથા ગુણુસ્થાનકમાં જાગે છે. જ્યાંસુધી આત્મા તેરમા ગુણુસ્થાનકમાં પ્રવેશ ન કરે ત્યાંસુધી કેવલજ્ઞાનદષ્ટિ પ્રગટતી નથી. કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી કેવલજ્ઞાનદષ્ટિ પ્રગટતી નથી. ચોથા ગુણુસ્થાનકે આત્મા હોય છે, ત્યારે કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી કેવલજ્ઞાનદષ્ટિ આચ્છાદિત થઈ હોય છે, તેથી તે આત્મસ્વામી જાગતાં છતાં પણ ઉંધી ગયેલી ગણાય છે. અનુભવ.—શિખામણુભાવે કહે છે કે તું કેમ સુઈ રહી છે? ત્યારે કેવલજ્ઞાનદષ્ટિ કહે છે કે મારો સ્વામી આત્મા ત્રણુ ભુવનનો નાથ છે પણ હું તો કેવલજ્ઞાનાવરણીય

(૪૯)

કર્મના ઉદયથી તદ્દન અજ્ઞણી છું. મારા ઉપર એટલાં યથાં આવરણુ આવી ગયાં છે કે ચોથા ગુણુસ્થાનકે રહેલા મારા આત્મસ્વામીને ઝોળખી શકતી નથી, અને અત્યંત આવરણુના ઉદયથી મારી દૃષ્ટિ ચોથા ગુણુસ્થાનકે ઉઘડતી નથી; તેથી શું થશે તે હું જ્ઞણી શકતી નથી. તેરમા ગુણુસ્થાનકની પ્રાપ્તિ વિના મારી ચક્ષુએ ઉઘડતી નથી, તેમાં મારો કંઈ દોષ નથી. તેથી સ્વામિનાથ મારાથી શું? રીસાશે તો નહીં? અગર મારાથી કદાપિ દૂર જતા રહેશે કે કેમ? અગર મને ઠપકો આપશે કે કેમ? મારો મારા સ્વામી ઉપર અત્યંત પ્રેમ છે, મારા સ્વામી મારા માટે જાગે છે, તો હું પણ મારા સ્વામીને નિરખવા તત્પર થઈ રહી છું. આ વાત મારું મન જાણે છે. મારા સ્વામિ વિના ખીલું કંઈ મારે અધિક નથી.

આનન્દઘન પિપા દરસ પિપાસેં, સોલ ઘુંઘટ મુખ જોવે.।।દુ૦।।

ભાવાર્થ.—અનુભવમિત્રે કેવલદૃષ્ટિને સંબોધ્યાથી કેવલદૃષ્ટિરૂપ સ્ત્રી તે આત્મસ્વામીપર અત્યંત લીન થઈ ગઈ, અને પોતાના શુદ્ધચેતનતું સ્વરૂપ જોવા એકદૃષ્ટિથી ધ્યાન ધરવા લાગી. તેમજ પોતાના સ્વામિની મુખમુદ્રા નિહાળવા તત્પર બની ગઈ. આત્મસ્વામી પણ ધ્યાનબળવડે ગુણુસ્થાનક ભૂમિતું ઉલ્લંઘન કરવા લાગ્યા. આરમા ગુણુસ્થાનકના અન્તસ્તુધી જ્યારે આત્મસ્વામી આવી પહોંચ્યા ત્યારે પોતાના સ્વામિના મુખદર્શનની પિપાસાવડે કેવલજ્ઞાનદૃષ્ટિ, કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મરૂપ ઘુંઘટ ખોલીને અર્થાત્ દૂર કરીને પોતાના સ્વામીતું સર્વરૂપ સાક્ષાત્પણે દેખવા લાગી અને પોતાના સ્વામીને એકરસરૂપ થઈને મળી. કેવલજ્ઞાનદૃષ્ટિ પોતાના સ્વામીને મળવાને માટે તત્પર રહે છે પણ આત્મસ્વામી ગુણુસ્થાનકરૂપ ભૂમિકાતું ઉલ્લંઘન કરીને ત્રયોદશ ગુણુસ્થાનકરૂપ ગૃહમાં પ્રવેશ કરે તો તુર્ત પોતાના સ્વામીને તે મળી શકે. સતી સ્ત્રી પોતાના સ્થાનકમાં રહે છે તે ગમે તેવા વખતે પણ જાર સ્ત્રીએની પેઠે કુલ મર્યાદાને તણને પરિભ્રમણુ કરતી નથી. કુળવંતી સ્ત્રી પોતાની આબરૂને સારી રીતે સાચવે છે અને તે કોઈ કામી પુરૂષના સામું પ્રાણુ પરતાં પણ કામદૃષ્ટિથી નિરખતી નથી; કેવલજ્ઞાનદૃષ્ટિ સતી સ્ત્રી છે તે પોતાના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં રહે છે. પોતાના ઉપર અનેક પ્રકારનાં કર્મનાં આવરણુ આવે છતે પણ પોતાના આત્મસ્વામિને તણ અન્યની બનતી નથી. પોતાના સ્વામી જાગ્રત્ થાય છે અને કર્મના આવરણુથી પોતે હઠે છે તોપણ તેમાં પોતાનો દોષ સમજે છે. પોતાના સ્વામી પોતાના દોષથી શું કરશે તેમાટે વિચાર કર્યા કરે છે અને પોતાના આનન્દઘન સ્વામિના આવાગમનથી કેવલજ્ઞા-

(૪૯)

નદૃષ્ટિ કર્મરૂપ ઘુંઘટ દૂર કરીને તેમને દેખે છે. એમ શ્રી આનંદના સમૂહને ભોગવનારા શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજ કહે છે.

પદ ૨૦.

(રાગ ગોડી આશાવરી).

આજ સુહાગન નારી. ॥ અવધૂ આજ૦ ॥

મેરે નાથ આપ સુધ લીની, કીની નિજ અંગચારી. ॥ અવધૂ૦ા૧૧ ॥

ભાવાર્થ.—સમતા પોતાની મેળે હું સૌભાગ્યવંતી થઈ છું એમ કહે છે. અગર સમતા સૌભાગ્યવંતી થઈ છે એમ ચેતનતા જણાવે છે. એમ બે રીતે ભાવાર્થ બે ગાથાપર્યંત લાગે છે. ચેતના કહે છે કે હે અવધૂત આત્મન્ ! તમારી કૃપાથી સમતા આજ સૌભાગ્યવંતી સ્ત્રી બની છે. અરે મારા પ્રાણુપતિનાથ ! આપે તેની શુદ્ધિ લીધી છે અને તેને સ્વક્રીય અસંખ્યાત પ્રદેશ અંગચારી કરી છે, તે કાર્ય તમે બહુ રૂંડું કર્યું છે. આપની તેમાં અત્યંત શોભા વધી છે. હે આત્મસ્વામિન્ ! આપની પ્રેમદૃષ્ટિ પરતાં આપની સ્ત્રીયો અત્યંત સહજસુખ ભોગવવાને શક્તિમાન્ થાય છે. સમતાને આપે અંગચારી બનાવી છે, તેથી રાગરૂપ યોદ્ધો આપના ઉપર જ્ય મેળવવાને શક્તિમાન્ થનાર નથી; તેમજ દ્વેષરૂપ યોદ્ધો આપના ઉપર જ્ય મેળવવા શક્તિમાન્ થનાર નથી, સમતાની સલાહપ્રમાણે આપ ચાલશે તેથી ક્રોધદુર્મનનું આપના ઉપર જોર ચાલનાર નથી. ક્રોધથી અનેક મનુષ્યો પોતાનું મગજ ઠેકાણું રાખી શકતા નથી. ક્રોધથી પિત્તનો પ્રકોપ થાય છે, ક્રોધથી ઉપયોગ ઘટે છે, ક્રોધથી પુરૂપાર્થનો નાશ થાય છે, ક્રોધથી અનેક કર્માવરણથી ઘેરાતું પરે છે, ક્રોધથી પોતાના મિત્રોનો પ્રતિપક્ષી પોતે થાય છે. સમતાના પ્રતાપથી ક્રોધનું આવાગમન થતું નથી. સમતાના પ્રતાપથી પક્ષપાત શત્રુની ગતિ નાશ પામે છે, સમતાના સંગથી કુમતિવેશ્યાતું જોર પ્રવર્તતું નથી, સમતાના સંગથી મમતારાક્ષસીતું જોર બિલકૂલ ચાલતું નથી. સમતા સ્ત્રીનું પરાક્રમ અદ્ભુત છે, સમતા સ્ત્રીની આંખ સામું શત્રુ જોઈ શકતો નથી. સમતા સ્ત્રીનાં શીતલ વચ્ચનોથી હે આત્મન્ ! અગ્નિસમાન ક્રોધ પણ શીતલ થઈ જાય છે. હે આત્મસ્વામિન્ ! આપે જે કાર્ય કર્યું છે તે ત્રણુ ભુવનમાં સ્તુત્યકાર્ય કર્યું છે. આપ સમતાના સહવાસથી પરમશાંતિ મેળવી શકશો. આપની કૃપાદૃષ્ટિથી સમતા આનન્દમય બની છે. હવે આપની કૃપાથી તે શુભ શણુગારોને સજે છે; તે જણાવે છે.

ભ. ૭

(૫૦)

પ્રેમ પ્રતીત રાગ રુચિ રંગત, પહિરે જિની સારી ।

મહિંદી ભક્તિ રંગકી રાચી, ભાવ અંજન સુખકારી ॥અવધૂં ૦૧૨॥

ભાવાર્થ.—સમતાએ રાગરુચિવડે રંગેલી એવી પ્રેમપ્રતીતિરૂપ જીણી સાડી પહેરી છે. આપના સદ્ગુણોનો જે પ્રેમ તેજ તેની સાડી છે. આપના સદ્ગુણોમાં તે તન્મય બની ગઈ છે. હે આત્મસ્વામિન ! આપના ગુણોમાં રંગાઈ જવું, અર્થાત્ આપના શુદ્ધસ્વરૂપમાં એકરસરૂપ બની જવું,—આપના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં અભિન્નપણે થઈ જવું, તદ્દરૂપ જે રાગ, તેની રૂચિ પણ સમતાએ સકળ અંગમાં ધારણુ કરી છે. આપના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સમતા એની તો પરિણમી ગઈ છે કે તેને બાહ્યવસ્તુઓનું ભાન પણ રહ્યું નથી. આપના શુદ્ધ સ્વરૂપની રમણતારૂપ રાગની રૂચિને ધારણુ કરી, તે આપને આકર્ષવા તૈયાર થઈ ગઈ છે. સતી સ્ત્રી આ પ્રમાણે સદ્ગુણની સાડી પહેરે છે. સતી સ્ત્રી બાહ્ય બાહ્યપણુ અને વસ્ત્રની શોભાજમાત્રથી પતિને આકર્ષતી નથી, પણ સતી સ્ત્રી તો પોતાના સદ્ગુણોવડે પોતાના પતિનું મન રંજન કરે છે. સમતા સતી સ્ત્રી છે માટે, પોતાના આત્મસ્વામિનું ચિત્ત આકર્ષણુ કરે તેવાંજ વસ્ત્ર પહેરે છે. ત્રણુ ભુવનના સ્વામી આત્માની તે પદ્મરાણી છે અને તે ભક્તિરંગમાં રાચી રહી છે. સમતા જાણે છે કે ભક્તિ વિનાના રંગ તે રંગજ નથી. ભક્તિરંગમાં અદ્ભુત શક્તિ છે, તેથી ભક્તિરંગને તે ધારણુ કરે છે. બાહ્યરંગોવડે મૂર્ખનું મન ખેંચી શકાય છે, પણ જ્ઞાનિનું મન તો અન્તરંગ ભક્તિ વિના આકર્ષી શકાતું નથી. ભક્તિરંગમાં રાચેલી એવી સમતા જગતમાં ત્રણુ ભુવનના જીવોવડે સ્તુત્ય બનેલી છે. જે સ્ત્રીઓમાં પોતાના સ્વામિપ્રતિ અપૂર્વે ભક્તિ છે તેઓને અન્ય કારણુ વા અન્ય કાળની જરૂર નથી. ભક્તિના સમાન કોઈ વશ્ય મંત્ર નથી. ભક્તિના તામે પ્રભુ છે. સમતા પોતાના સ્વામિ પ્રતિ જે ભક્તિ કરે છે તેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. સમતાએ ભાવઅંજન ચક્ષુમાં આંજ્યું છે. દાન, શીયલ, તપ અને ભાવ એ ચારમાં ભાવ શ્રેષ્ઠ છે. સમતાની ચક્ષુમાં ભાવઅંજન ઝળકી રહ્યું છે. જેના ચક્ષુમાં ભાવ હોય છે તેનાપર સર્વનો ભાવ પ્રગટે છે. સમતાનાપર પણ આજ કારણુથી આત્મપતિનો સહેજે ભાવ પ્રગટે છે.

સહજ સુભાવ ચૂરીયાં પેની, થિરતા કંગન ભારી ।

ધ્યાન હરવસી હરમેં રાચી, પિય ગુન માલ આધારી ॥અવધૂં ૦૧૩॥

ભાવાર્થ.—ચેતના કહે છે કે હે સમતે ! પોતાના શૃંગારનું હવે

(૫૨)

વર્ણન કર, તારા શૃંગારવું તું પોતે વર્ણન કરે તેમાં વિશેષતઃ આનન્દ પ્રગટે છે; માટે તારા શૃંગારવું તું પોતે વર્ણન કર. આ પ્રમાણે ચેતનાવું કથન સાંભળીને સમતા કહે છે કે, હું મારા સ્વામિની કૃપાથી સૌભાગ્યવંતી થઈ તેથી શરીરની શોભા કરવા લાગી, મેં મારા બે હાથે સહજ સ્વભાવરૂપ બે સુડીઓ પહેરી છે. મારી સુડીઓ સહજ સ્વભાવરૂપ છે, પોતાના સહજ સ્વભાવે રહેવું એજ માફ શુદ્ધ કાર્ય છે. ગમે તેવા સંયોગોમાં રાગ અને દ્વેષરૂપ વિભાવ પક્ષમાં પડવું નહિ એમ સુડીઓ યાદી દેવાવે છે. હે ચેતના સખી ! જો સ્ત્રી પોતાના સહજભાવે રહેતી નથી અને ઘડીમાં માસો અને ઘડીમાં તોલો થઈ જાય છે, તે પોતાના સ્વામિની હેલના કરાવે છે; માટે પોતાનો સહજ સ્વભાવ મૂકીને કદી કૃત્રિમ સ્વભાવ ધારણ કરવો યોગ્ય નથી. મારી સુડીઓ પર ક્ષણે ક્ષણે દષ્ટિ પડે છે તેથી હું પૌદ્રલિક ભાવમાં રંગાતી નથી. સહજ સ્વભાવે રહેવામાં મને અનન્તસુખની ખુમારી પ્રગટે છે. સહજ સ્વભાવ એમ સૂચવે છે કે, કદી કોઈ વસ્તુ પર વિભાવ દષ્ટિથી જોવું નહીં. સહજ સ્વભાવે સદાકાલ વર્તવું એજ મારી સુડીઓ છે. મેં સ્થિરતારૂપ મારી અર્થાત બહુ મૂલ્યવાળાં કંકણુ ધારણુ કર્યાં છે. મોહનીય કર્મનો ક્ષય થતાં સ્થિરતા ગુણુ પ્રગટે છે. પ્રમાદ ગુણુ-સ્થાનક કરતાં અપ્રમાદ આદિ ઉપરના ગુણુસ્થાનોમાં ઘણી સ્થિરતા પ્રકટે છે. મોહનીયનો ક્ષય કરીને સ્થિરતારૂપ કંકણુ ધારણુ કર્યાં છે. સ્થિરતારૂપ કંકણુ એમ સૂચવે છે કે સદાકાલ આત્મસ્વામિની આજ્ઞામાં સ્થિર રહેવું, કદાપિ કાળે ચંચળ થવું નહીં અને મેરુ પર્વતની જેઠે મનને વશ કરી સ્થિર થવું. હે સખી મેં હૃદયમાં ધ્યાનરૂપ ઉર્વશીને ધારી છે. સ્ત્રીઓ પોતાના હૃદયમાં શોકમાદળીયાને ધારણુ કરે છે. ધ્યાનરૂપ ઉર્વશી છાતીમાં ધારણુ કરવાથી કોઈ તરફથી ખીડા થતી નથી. ધ્યાનના યોગે મોહશત્રુવું જોર ચાલતું નથી. ધ્યાનથી અનેક કર્મની નિર્જરા થાય છે. ધ્યાનથી પરમાત્મપદ પામી શકાય છે. ધ્યાનરૂપ ઉર્વશીએ મારી અત્યંતશોભા અને મારા ગુણુ શિખવા માટે મારી છાતીમાં આવીને વાસ કર્યો છે. મારા પ્રિય આત્માના ગુણુરૂપ મોતીની માળા મેં હૃદયમાં ધારણુ કરી છે.

સુરન સિંદૂર ભાંગ રંગરાતી, નિરતે વેની સમારી

ઉપજી જ્યોત ઉઘોત ઘટ ત્રિશુવન, આરસી કેવલ કારી. અબધૂ ૦૥૪૥

ભાવાર્થ.—પોતાના સ્વામિના શુદ્ધગુણોમાં રમવું. પોતાના સ્વામિની સાથે અસંખ્ય પ્રદેશોરૂપ અંગને ભેટવું, તેને સુરત કહે છે. સુરતરૂપ

(૫૨)

સિંદૂરને મેં કપાલે લગાડ્યું છે, તેમજ અનુભવ ભાંગના રંગવડે હું રાતી થઈ ગઈ છું. કેટલાક લોકો શરીરપર લાલી લાવવાને માટે ભાંગનો પાક બનાવીને ખાય છે તેથી તેઓનું શરીર લાલચોળ બને છે; તેમ અનુભવરૂપ ભાંગનો જે પાક બનાવીને ખાય છે, અથવા અનુભવ ભાંગનું જે પાન કરે છે, તેનું અન્તરંગ ગુણરૂપ શરીર પુષ્ટ બને છે. અનુભવ જ્ઞાનરૂપ ભાંગની ખુમારીથી અગમ નિગમ પરખાય છે. અનુભવ ભાંગની ખુમારી ચઢ્યા પછી માનસિક પીડાઓથી આત્મા દુઃખી થતો નથી અને સદાકાલ અનુભવ સુખના ઘેનમાં ને ઘેનમાં ગમગીન રહે છે. અનુભવ ભાંગ રસનો સ્વાદ જુદાજ પ્રકારનો છે. અનુભવ ભાંગની ઘેન ચઢ્યા પછી કદી પાછી ઉતરતી નથી અને તેથી આ દુનિયાની કિંચિત્ માત્ર પણ સ્પૃહા રહેતી નથી, અનુભવ ભાંગમાં એવા પ્રકારની અદ્ભુત શક્તિ રહી છે કે તેથી રોમે રોમે આનન્દ આનન્દ પ્રકટે છે અને આધિ-આધિ અને ઉપાધિનું તે વખતે સ્વપ્ન પણ દેખાતું નથી. અનુભવના પણ ગુણુસ્થાનક ગુણુસ્થાનક પ્રતિ ઘણા ભેદ પડે છે. બાહ્ય દુનિયાના ખેલથી નિવૃત્ત થએલી હું નિરતિ વેણીને સમારૂં છું; અર્થાત્ જડપદાર્થોપર રતિ ધારણુ કરતી નથી. આવી સ્થિતિમાં હું સ્વામિના મહેલપર ગુણુસ્થાનકરૂપ પગથીયાપર થઈને જવા લાગી, તે વખતે મારા હૃદયમાં અનુભવ જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશ પ્રકટયો; તેથી મારૂં હૃદય, અનુભવરૂપ આરસીવડે ત્રણુ ભુવનના પદાર્થોને પ્રકાશવા લાગ્યું.

उपजी धुनि अजपाकी अनहद, जीत नगारे वारी ।

झडी सदा आनन्दघन बरखत, बिन मोरे एक तारी ॥अबधू०॥५॥

ભાવાર્થ.—સમતા કહે છે કે મારા પતિની સંગે રહેતાં જેની હૃદ નથી એવી અજપા જાપની ધ્વનિ ઉત્પન્ન થઈ અને મારા પતિને હું સોહું, સોહું, અને હંસ, હંસ, એ જાપવડે સ્મરવા લાગી. જેમ જેમ મારા પતિનું સ્મરણુ કરવા લાગી તેમ તેમ જીત નગારાવાળી અનહદ ધ્વનિ વિશેષતઃ પ્રગટ થવા લાગી. મારા હૃદયમાં આનન્દની છાયા છવાઈ ગઈ. જેમ જેમ હું મારા સ્વામીનું નિરીક્ષણુ કરવા લાગી અને તેમના સ્વરૂપમાં શુદ્ધ ઉપયોગથી રમણુ કરવા લાગી, તેમ તેમ આનન્દ મેઘની ઝડી કે જેમાં મયૂરનો શબ્દ પણ સંભળાય નહીં એવી વરસવા લાગી. સર્વત્ર અસંખ્યાત પ્રદેશમાં નખથી મસ્તકપર્યન્ત આનન્દની ઘટા છાઈ રહી અને દુઃખનું સ્વપ્ન પણ હું ભૂલી ગઈ. મારા આનન્દઘનસ્વામિના સહવાસથી ત્રિવિધતાપ ટળી ગયા; કોઈ પણ જાતનો ઉપદ્રવ હવે રહ્યો

(૫૩)

નહીં. મનની ચંચળતાથી ઉત્પન્ન થતા અનેક પ્રકારના વિકારો શમી ગયા. અત્યન્ત હૃદયને પીડનારી ઈર્ષ્યારૂપ હલુ પણ શમી ગઈ અને મારા અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં જ્ઞાનાદિ અનેક ગુણો પ્રકાશ કરવા લાગ્યા; તેથી ખરેખરી હું આજ સૌભાગ્યવંતી સ્ત્રી બની. હે અવધૂત આત્મન! મારી આવી ઉત્તમ દશા થઈ તે આપની કૃપાતુંજ ફળ છે. આપની કૃપાદષ્ટિથી દુઃખી મનુષ્યો પણ સત્ય સુખના ભોક્તા બને છે. મારી આવી ઉચ્ચ સુખમય દશા થઈ તેમાં આપની શોભા છે, એમ શ્રી આનન્દઘનજી કહે છે.

પદ ૨૧.

(રાગ ગોઢી.)

નિસાની કહા વતાવું રે, તેરો અગમ અગોચર રૂપ ।

રૂપી કહું તો કહું નહીં રે, બંધે કૈસે અરૂપ ॥

રૂપારૂપી જો કહું પ્યારે, એસે ન સિદ્ધ અનૂપ ॥ નિસાં ૧ ॥

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે, હે આત્મન! મારી પાસે આવીને પૃચ્છા કરનારા જિજ્ઞાસુઓને હું તારી શી નિશાની (ચિહ્ન) જણાવું. કારણ કે તારું ગમ પડે નહીં એવું સ્વરૂપ છે; તેમજ તું બાહ્યદષ્ટિથી અગોચર છે; તેથી લોકોને હું તારું સ્વરૂપ કયા લક્ષણથી ઓળખાવી શકું? જો હું તને રૂપી કહું છું તો તું આંખે દેખાવો જોઈએ; તેમજ રૂપી તો જહ વસ્તુ હોય છે તેથી તને રૂપી કહું તો કશું તત્ત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી. જો હું તને અરૂપી છે એમ કહું તો અનાદિકાળથી એકાંતે અરૂપી આત્મા આકાશની પેઠે બંધાવો ન જોઈએ; અરૂપી આત્મા શી રીતે કર્મરૂપ રૂપી પદાર્થથી બંધાઈ શકે? રૂપી અને અરૂપી એ કહું તો સિદ્ધપરમાત્મામાં એવું આત્માનું લક્ષણ ઘટતું નથી. વર્ણાદિમયરૂપી વસ્તુ છે તેવા કંઈ અનુપમ સિદ્ધપરમાત્મા નથી, માટે એમ પણ કહેતાં સમ્યક્ઘટના થતી નથી. દુનિયામાં જહ-વાદીઓ શરીર, રક્ત અને શ્વાસ, વગેરે રૂપીપદાર્થને આત્મા માને છે અને તેનો સંયોગ ટળે છે તેને આત્માનો નાશ માને છે. ભૂતવાદીઓ પંચ-ભૂતથી ભિન્ન આત્માને માનતા નથી. પંચભૂતના સંયોગથી આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે અને પંચભૂતનો સંયોગ ટળતાં રૂપી એવા આત્માનો નાશ થાય છે. આવા પ્રકારના રૂપી આત્માને માનો વા ન માનો તે સરખું નથી. એવા આત્માને માનવાથી શું? અર્થાત્ કશું કંઈ નહીં. અનાદિકાળથી કેવલ શુદ્ધ, અરૂપ આત્મા છે, બંધ અને મુક્તિની તો

(૫૪)

ફક્ત કલ્પના છે, આત્માનો બંધ પણ નથી અને મોક્ષ પણ નથી, આમ કેટલાક અદ્વૈતવાદિયો માને છે. પણ એકાંત તેવો આત્મા માનવાથી તે કર્મથી બંધાય નહીં અને કર્મથી બંધાયા વિના જન્મ, જરા અને મરણ તથા સંસારમાં દેહાદિતું ધારવું બની શકે નહીં. કર્મની સાથે આત્માના સંબંધ વિના જન્મ, મૃત્યુ વગેરે ઘટે નહીં. કર્મનો સંબંધ તો છે, પણ એકાંત અનાદિકાળથી શુદ્ધ આત્મા માનતાં કર્મની બંધવ્યવસ્થા ઘટતી નથી, ઇત્યાદિ વિરોધ આવે છે.

શુદ્ધ સનાતન જો કહું રે, બંધ ન મોક્ષ વિચાર ।

ન ઘટે સંસારી દિસા પ્યારે, પુણ્ય પાપ અવતાર. ॥ નિસા૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ.—આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે, જો હું આત્માને શુદ્ધ સનાતન કહું છું તો તે પણ બરાબર ઘટતું નથી. અનાદિકાળથી આત્મા શુદ્ધ છે, સનાતન છે, એમ કહેતાં શુદ્ધ આત્માનો બંધ અને શુદ્ધ આત્માનો મોક્ષ સિદ્ધ થતો નથી. કારણ કે સનાતન શુદ્ધ આત્મામાં અશુદ્ધતા નથી. શુદ્ધતા વિના કર્મનો બંધ નથી. નિયમ એવો છે કે અનાદિથી શુદ્ધ આત્મા હોય તો તે બંધાય નહીં અને અનાદિથી શુદ્ધ આત્મા હોય તેનો મોક્ષ કહેવાય નહીં; જે બંધાતો નથી તેનો મોક્ષ કેવી રીતે કહેવાય? શુદ્ધ આત્માને અનાદિકાળથી માનતાં ચોરાશી લક્ષ યોગિમાં આત્માનું પરિભ્રમણ, સંસારમાં અનેક અવતાર લેવા, જન્મ-જરા મૃત્યુની પ્રાપ્તિ થવી, પુણ્યના હેતુઓ દ્વારા પુણ્યતત્ત્વથી બંધાવું અને પાપના હેતુઓથી આત્માનું પાપતત્ત્વથી બંધાવું, પુણ્યથી આત્માનું શુભગતિમાં અવતરવું, પાપતત્ત્વના બંધનથી દુઃખનું ભોગવવું અને વસ્ત્રોની પેઠે શરીરોને લેવાં અને તેમજ મૂકવાં; ઇત્યાદિ સાંસારિક દશાની ઘટના સિદ્ધ થતી નથી. માટે આનન્દઘનજી કહે છે કે હે પ્રિય આત્મન! હું ત્હને ઝોળખવાની નિશાની શી રીતે બતાવી શકું? કેટલાક વાદીઓ આત્માને શુદ્ધ સનાતન માને છે તેમના મત પ્રમાણે વિચારતાં તેમાં પુણ્ય, પાપ, પુનર્જન્મ, જરા, મરણ, પાંચ પ્રકારનાં શરીર, સ્વર્ગ અને નરક વગેરે સાંસારિક દશાની સિદ્ધિ થતી નથી. શુદ્ધ સનાતન આત્મા હોય તો શામાટે પ્રભુભક્તિ કરવી જોઈએ? શુદ્ધ સનાતન આત્મા માનનારાઓને શામાટે તપ, જપ, સંયમ, તીર્થયાત્રા અને દેવપૂજા વગેરે કરવું જોઈએ? શુદ્ધ સનાતન વાદીઓને શામાટે સન્યસ્ત અંગીકાર કરવું જોઈએ? શુદ્ધ સનાતન આત્મા માનતાં કોઈ પણ ધર્મસંસ્થા, ક્રિયા, ભક્તિ, ઉપાસના, વગેરેની ઉપયોગિતા સિદ્ધ થતી નથી.

(૫૫)

સિદ્ધ સનાતન જો કહું રે, ઉપજે વિનસે કૌન ।

ઉપજે વિનસે જો કહું રે, નિત્ય અવાધિત ગૌન ॥નિસા૦॥૩॥

ભાવાર્થ.—જે આત્માને સિદ્ધસનાતન કહું તો તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે કર્મના યોગે સંસારમાં ઉત્પન્ન થનાર અને નષ્ટ થનાર તે વિના અન્ય કોણુ માની શકાય ? આત્મામાં ઉત્પાદ અને વ્યય થાય છે, ચોરાશી લક્ષ યોનિમાં આત્મા કર્મના યોગે જન્મ જરા અને મૃત્યુ પામે છે, અમુક ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને અમુક ગતિમાંથી વ્યવે છે; તે કર્મ માન્યાવિના ઘટી શકે નહીં, આત્માની સાથે કર્મનો સંબંધ માનતાં ઉત્પાદ અને વ્યવનની સિદ્ધિ થાય છે. અન્ય ગતિમાં ઉત્પાદ અને અન્ય ગતિમાંથી વ્યવન, આત્મા વિના અન્ય કોઈનું નથી. આનંદઘનજી કહે છે કે આત્માને સિદ્ધસનાતન માનતાં કર્મયોગે ઉત્પાદવ્યયની દશા આત્માને થાય છે તે ન થવી જોઈએ, એ આદિ વિરોધ આવે છે માટે એકાંત, પ્રથમથી (અનાદિકાળથી) આત્માને સિદ્ધ (અષ્ટકર્મરહિત) સનાતન (અનાદિકાળથી રહેનાર) માની શકાય નહીં.

ક્ષણે ક્ષણે આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે અને નષ્ટ થાય છે એવો એકાંત ઋણુસૂત્રનયકથિત ઔદ્ધોનો ક્ષણિકવાદ અંગીકાર કરું છું, તો તે પક્ષમાં પણ અનેક વિરોધ આવે છે, અને નિત્ય તથા અવાધિત આત્મદ્રવ્યની ગૌણતા યદ્ બળ્ય છે. આત્મા નિત્ય છે, અચલ છે અને સ્થિર છે ઇત્યાદિ સિદ્ધાંત વાક્યોની સિદ્ધિ થતી નથી, તેમજ એકાંતે ઉત્પાદ અને વિનાશ સ્વભાવવાળો આત્મા માનતાં અનેક વિરોધ આવે છે. દ્રવ્યરૂપ અનુસ્થૂત તત્ત્વ વચ્ચે માન્યા વિના ઉત્પાદ અને વિનાશનો સંબંધ નહીં ઘટતાં, પુણ્ય, પાપ, શુભ, અશુભ, અવતાર, બંધ અને મુક્તિ વગેરેની સિદ્ધિ થતી નથી અને તેની સિદ્ધિ વિના આત્મા ઉત્પાદવ્યય આદિ અનેક વિરોધના સ્થાનભૂત થાય છે; માટે એકાંતે સિદ્ધ સનાતન આત્મા માનવાથી આત્માનો ઉત્પાદ અને વ્યય પણ, અનુભવપ્રમાણુ અને યુક્તિથી સિદ્ધ થતો નથી; ત્યારે હવે હું આત્માનું શું લક્ષણુ બતાવું કે જેથી તેમાં કોઈ બાતનો વિરોધ આવેજ નહીં, એમ અન્તરમાં આનંદઘનજી વિચાર કરી કચે છે.

સર્વાંગી સત્ત્વ નય ધની રે, માને સત્ત્વ પરમાન ।

નયવાદી પહો ગ્રહી પ્યારે, કરે લરાઈ ઠાન. ॥ નિસા૦ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ આનંદઘનજી મહારાજ અન્તરમાં ઉંડો આલોચ કરીને, અનેકાન્ત નયદ્વારા આત્માનું લક્ષણુ વિચારીને, આત્માનું

(૫૬)

લક્ષણુ સમ્યક્ અંધ એસતું કરીને અને અનુભવમાં લાવીને, તે પ્રમાણે આત્મતત્ત્વનો નિર્ધાર કરીને કહે છે કે, પૂર્વોક્ત આત્માનાં જે જે લક્ષણો બાંધ્યાં તે એકાંતે અમુક અમુક નયની અપેક્ષાથી અને અન્ય નય સંબન્ધ શૂન્ય હોવાથી વિરોધી લક્ષણો જાણ્યાં; પણુ સર્વ અંગોને અપેક્ષાએ સ્વીકારનાર, નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋણુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિદ્ધ અને એવંભૂત એ સાત નયનો સ્વામી, આત્માનાં સર્વ લક્ષણુને તે તે નયની અપેક્ષાએ કર્મસંબંધથી પ્રમાણુ માને છે. નૈગમ નયની અપેક્ષાએ તથા વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ આત્મા રૂપી પણુ કહેવાય છે. નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ આત્મા અરૂપી કહેવાય છે. સંસારી આત્મામાં એકી વખતે વ્યવહાર નયથી રૂપીપણું અને નિશ્ચય નયથી અરૂપીપણું ઘટે છે. સંગ્રહ-નયની અપેક્ષાએ શુદ્ધ સનાતન આત્મા કહેવાય છે. શુદ્ધ નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ સિદ્ધ સનાતન પણુ કહેવાય છે. દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ આત્મા નિત્ય છે અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ અનંચય થવાથી આત્મા અનિત્ય પણુ છે. ઋણુસૂત્ર નયની અપેક્ષાએ આત્મા ક્ષણિક કહેવાય છે. સંગ્રહ નયની અપેક્ષાએ આત્મા એક કહેવાય છે અને વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ આત્મા અનેક કહેવાય છે. એવંભૂત નયની અપેક્ષાએ આત્મા સિદ્ધ્યુદ્ધ પ્રહાય છે. એવં ભિન્ન નયોની તત્તત્ત અપેક્ષાએ તત્તત્ત નયાનુસારે, સાપેક્ષાએ સર્વ નયોને માનનાર અનેકાંતવાદી જૈન, સર્વ નયોની ભિન્ન ભિન્ન માન્યતાને સત્યપણે સ્વીકારે છે. એકેક નયને એકાંતે માનનારા નયવાદીઓ નયહકનો કદાચક કરીને બીજા નયના ધર્મનું ખંડન કરે છે; એમ પરસ્પર નિરપેક્ષાએ એકાંતવાદીઓ ભિન્ન નયકથિત ધર્મોનું ખંડન કરીને પરસ્પર લડી મરે છે. એકાંતસંગ્રહ-નયથી અદ્વૈતદર્શન ઉત્પન્ન થયું છે. વ્યવહાર નયના હકથી સાંખ્યદર્શન ઉત્પન્ન થયું છે અને એકાંત ઋણુસૂત્રની માન્યતાથી બૌદ્ધદર્શન ઉત્પન્ન થયું છે.

અનુભવ અગોચર વસ્તુ હૈરે, જાનવો ઈહીરે લાજ ।

કહન સુનનકો કલ્હુ નહી પ્યારે, આનન્દધન મહારાજ.।નિસા૦૫

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજ આ પ્રમાણે સાત નયોની અપેક્ષાએ આત્માનાં ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણોવડે આત્માનું સ્વરૂપ માનીને પોતાના મનનો સંતોષ પ્રગટ કરે છે. સાત નયોની સાંકળથી, સાપેક્ષાએ આત્માના સર્વ ધર્મોનું પ્રહણુ થાય છે. તેથી તત્તત્ત નયની તત્તત્ત અપેક્ષાએ તત્તત્ત નયોવડે પ્રહણુ કરવાથી આત્માનાં ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણુમાં વિરોધ આવતો નથી. આનન્દધનજી મહારાજ, પોતાના અનુભવથી કહે છે, કે આત્મા બાહ્ય ઇન્દ્રિયોથી અગોચર છે,

(૫૭)

તેનો સમ્યક્, અનુભવજ્ઞાનમાં કિંચિત્ ભાસ થાય છે. અમોએ કહ્યું તે પ્રમાણે આત્માના સ્વરૂપને જાણવાનો ઉપાય જાણી લો. અનુભવ અગોચર આત્મતત્ત્વને જાણવું જોઈએ; કહેવા અને સાંભળવાથી કંઈ નથી અર્થાત્ કહેવા સાંભળવા માત્રથી આત્મા કંઈ અનુભવ પ્રતીત થતો નથી. આત્માનું સ્વરૂપ જાણવામાટે અનુભવ જ્ઞાન કરવું જોઈએ. અનુભવ જ્ઞાનમાં જે ભાસે છે તે સત્ય ભાસે છે. આત્માના સ્વરૂપનો અનુભવ આવવો જોઈએ. અનુભવ થયાવિના આત્માનું કથન અને શ્રવણ કંઈ લેખે આવતું નથી; અનુભવજ્ઞાન થયા પછી આત્માનો નિશ્ચય થાય છે. આત્મતત્ત્વનો અનુભવ આઠ્યાવિના આત્માની પરિણતિ સુધરતી નથી; માટે આનન્દધનજી કહે છે કે આનન્દનો સમૂહ જેમાં છે, એવા આત્માનો અનુભવ કરવો જોઈએ. સાતનયોદ્ધારા કલાકોના કલાકોપર્યંત, આત્મતત્ત્વસંબંધી વિચારો ગુફાઓ વગેરે એકાન્ત સ્થાનોમાં કરીને આત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરવો જોઈએ. ન્યાયશાસ્ત્રની દશ પાર કોટીઓથી શાસ્ત્રાર્થ કરીને આત્માની માન્યતા સિદ્ધ કરી એટલે અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું એમ સમજવું નહીં. અનુભવ, વાણીથી સમજાવતો નથી, અનુભવજ્ઞાન કહેવા અને સાંભળવા માત્રમાં નથી; અર્થાત્ કથન અને શ્રવણની પેલીપાર પોતાની મેજે પોતાનો આત્મા અનુભવ કરે, એવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં આત્માની નિશાનીની પ્રતીતિ થાય છે.

પદ ૨૨.

(રાગ ગોઢી)

વિચારી કહા વિચારે રે, તેરો આગમ અગમ અથાહ. ॥ વિ૦ ॥

વિનુ આધે આઘા નહીં રે, વિન આધેય આધાર;

મુરગી વિન હંડા નહીં પ્યારે, યા વિન મુરગકી નાર. ॥વિ૦॥૧॥

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજ કહે છે કે હે પ્રભો ! તારા આગમનું સ્વરૂપ પંડિત પુરૂષો શી રીતે વિચારી શકે? વહી શ્રીમદ્ કયે છે કે હે ભગવન્ ! ત્વદુચ્ચારિત આગમની કોઈને જમ પડે નહીં એમ છે. જેઓની અન્તરદૃષ્ટિ ખીલી છે, એવા કોઈ વિરલા જ્ઞાનીયો તારા આગમનો સાર ખેંચી શકે છે. તારા આગમરૂપ સમુદ્રનો પાર નથી, તેનો કોઈ ત્યાગ પામી શકતું નથી. તારા જેવા થાય છે તેજ, કેવલ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી પ્રત્યક્ષપણે સર્વ વસ્તુઓને દેખવાથી સર્વ જ્ઞેયનો પાર પામે છે. હે પ્રભો ! તારા આગમમાં જે જે ભાવો વર્ણવ્યા છે તે હૃદયમાં સમ્યક્ પરિણુમે છે. આધેયવિના આધાર નથી તેમ દ્રવ્યરૂપ આધારવિના ગુણુ પર્યાયરૂપ આધેય નથી. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય,

(૫૮)

આકાશસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને ઉપચારથી છૂંદું કાલ દ્રવ્ય એ છે દ્રવ્ય આધાર છે અને પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં રહેનાર ગુણપર્યાય તે આધેય છે. અનાદિકાળથી આધાર અને આધેય એ બે સાથે છે; -પ્રથમ દ્રવ્યરૂપ આધાર હતો અને પશ્ચાત્ ગુણપર્યાયરૂપ આધેય થયો એમ નથી. આધાર અને આધેય બન્ને અનાદિકાળથી છે-પરૂદ્રવ્યરૂપ જગત્ અનાદિકાળથી છે. દ્રવ્યરૂપ અધિકરણુવિના પર્યાયરૂપ આધેય નથી. દૃષ્ટાંત-મુરઘીવિના ઈંડાં નથી અને ઈંડાવિના મુરઘી નથી. ઈંડાં અને મુરઘીમાં પ્રથમ કોણુ? આવો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પ્રત્યુત્તરમાં જણાવવાનું કે ઈંડાં અને મુરઘી એ બન્નેનો પ્રવાહ અનાદિકાળથી છે, એ બેમાં કોઈ પહેલું અને બીજું પશ્ચાત્ એમ છેજ નહીં. કોઈ પુછે કે પ્રથમ ઈશ્વર કે પ્રથમ જગત્? ત્યારે તેના ઉત્તરમાં જણાવવાનું કે જે ઈશ્વરને પ્રથમ કહીએ તો આકાશવિના ઈશ્વર અન્યત્ર રહી શકે નહીં; આકાશ તે જગત્રૂપ છે; જે આકાશ પશ્ચાત્ છે એમ કહીએ તો આકાશરૂપ આધારવિના ઈશ્વરની સ્થિતિ ઘટતી નથી; આ બાબતમાં ઘણી ચર્ચા છે. વિશેષ અધિકાર જાણવો હોય તો અક્ષવીચક્ર પરમાત્મદર્શન પુસ્તક વાંચવું. સારાંશમાં ઉત્તર તરીકે સમજવાનું કે બન્ને અનાદિકાળથી સાથે છે.

મુરટા બીજ વિના નહીં રે, બીજ ન મુરટા ટાર,

નિસિ ચિન દિવસ ઘટે નહીં પ્યારે, દિન ચિન નિસિ નિરધાર.॥વિ०॥૨

ભાવાર્થ.—બીજવિના મુરટા (ઘાસ) નથી અને મુરટાવિના બીજ નથી, મુરટો હોય તોજ બીજ આવી શકે છે અને બીજ હોય તોજ તેમાંથી પૃથ્વી અને જલના સંયોગે-બીજમાંથી અંકુર ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને મુરટો આવી શકે છે. રાત્રીવિના દિવસ ઘટતો નથી અને દિવસવિના રાત્રી ઘટતી નથી; દીવસનું ઉચ્ચારણ કરતાં અપેક્ષાએ રાત્રી છે એમ સિદ્ધ થાય છે અને રાત્રી કહેતાં દિવસ છે એમ અપેક્ષાએ સિદ્ધ થાય છે. તેમજ અમુક ઉત્સર્ગ માર્ગ કહેતાં અપવાદ માર્ગની સિદ્ધિ થાય છેજ. અપવાદવિના ઉત્સર્ગની સિદ્ધિ થતી નથી અને ઉત્સર્ગવિના અપવાદની સિદ્ધિ થતી નથી. અસ્તિ વિના નાસ્તિની સિદ્ધિ થતી નથી. અમુક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવવડે અમુક પદાર્થની અસ્તિતા છે તો તેના પ્રતિપક્ષી, અમુક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ તે પદાર્થમાં નાસ્તિતા આવે છે. વ્યવહારવિના નિશ્ચયની સિદ્ધિ થતી નથી અને નિશ્ચયવિના વ્યવહારની સિદ્ધિ થતી નથી. રસવિના જિંહાની સિદ્ધિ થતી નથી અને

(૫૬)

જિવહાવિના રસની સિદ્ધિ નથી. તેમજ જ્ઞાનવિના જ્ઞેયની સિદ્ધિ થતી નથી અને જ્ઞેયવિના જ્ઞાનની સિદ્ધિ થતી નથી; જ્ઞાન કહેતાં જ્ઞેય પદાર્થ છેજ; એમ અપેક્ષાએ સિદ્ધિ ઠરે છે. પરોક્ષ પ્રમાણુ વિના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુની સિદ્ધિ થતી નથી અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ કહેતાં પરોક્ષ પ્રમાણુ છે એમ સિદ્ધિ થાય છે. જીવવિના અજીવની સિદ્ધિ થતી નથી અને અજીવ કલ્પાવિના અન્ય જીવ દ્રવ્ય છે એમ સિદ્ધિ થતું નથી. શુભવિના અશુભની સિદ્ધિ થતી નથી. અશુભ સિદ્ધિ થતાં અન્ય કોઈ શુભ છે એમ સિદ્ધિ થાય છે. બન્ધવિના મોક્ષની સિદ્ધિ ઠરતી નથી અને મોક્ષની સિદ્ધિ થયાવિના બન્ધની સિદ્ધિ ઘટી શકતી નથી; એમ અનાદિકાળથી બંનેનું સહવર્તિત્વ માનતાં સકલ વિરોધ ટળે છે અને સત્ય સિદ્ધાન્ત યથાતથ્યરૂપે પ્રકાશે છે.

સિદ્ધ સંસારી વિન નહીં રે, સિદ્ધ વિના સંસાર;

કરતા વિન કરની નહીં પ્યારે, વિન કરની કરતાર. ॥વિ૦૧૩॥

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ જ્ઞાનદ્વનજી અન્ય દૃષ્ટાન્તથી નીચે પ્રમાણુ જણાવે છે. સંસારી જીવોવિના સિદ્ધો નથી, અને સિદ્ધવિના સંસારી જીવો સિદ્ધ થતા નથી; સંસાર હોય તોજ મોક્ષ ઘટે છે. સિદ્ધ પરમાત્માઓ છે એમ કહેતાં, સંસારી જીવો છે એમ અપેક્ષાએ સિદ્ધિ થાય છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, જોત્ર અને અન્તરાય એ અષ્ટકર્મથી જ્યારે આત્મા રહિત થાય છે ત્યારેજ તે સિદ્ધ થાય છે. પ્રથમ સંસાર અને પશ્ચાત્ સિદ્ધિ એમ પણ નથી તેમજ પ્રથમ સિદ્ધિ અને પશ્ચાત્ સંસાર એમ પણ નથી. સંસાર અને સિદ્ધિ બંને અનાદિકાળથી સહવર્તમાન છેજ. દેવતા, મનુષ્ય, તિર્થંચ અને નારકીના જીવોનો સંસારમાં સમાવેશ થાય છે. અદ્વૈતવાદિયો સિદ્ધિ અને સંસાર બંને વસ્તુતઃ છેજ નહીં એમ, એકાન્ત પક્ષનો સ્વીકાર કરે છે; પણ તે યોગ્ય નથી. કેટલાક, મુક્ત આત્માઓ પુનઃ સંસારમાં પાછા અવતાર ગ્રહણુ કરે છે એમ માને છે, તે પણ સત્ય સિદ્ધાન્ત નથી; મુક્ત થયા બાદ સિદ્ધિ પરમાત્માઓ કર્મના અભાવે સંસારમાં અવતાર ધારણુ કરી શકતા નથી. કેટલાક મુક્ત દશામાં જ્ઞાન અને સુખને માનતા નથી, તેવા મતવાદીઓની મુક્ત દશા પાષાણુની દશા કરતાં વિશેષ નથી. કેમકે એવા પ્રકારની મુક્તિની કોઈ મનુષ્ય ઈચ્છા કરે નહીં. કેટલાક સંસાર અને મુક્તિના કર્તા તરીકે ઈશ્વરને માને છે પણ તે સિદ્ધાન્ત સત્ય ઠરતો નથી. ઈશ્વર અને જગત્ એ બે અનાદિકાળથી છે; ઈશ્વર જગતને કર્તા નથી તેમજ જગત્ કંઈ ઈશ્વરને બનાવી શકતું

(૬૦)

નથી; રાગ, દ્વેષ અને ઇચ્છા, વગેરેથી રહિત ઈશ્વર છે, તેને જન્મ અને સિદ્ધસ્થાન બનાવવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી; ઇત્યાદિ ઘણું વક્તવ્ય છે, પણ તે વાત તત્ત્વદીપિકા વગેરે ગ્રંથોમાં અમે જણાવી છે માટે અત્ર વિવેચન કર્યું નથી. કર્તા વિના ક્રિયા નથી અને ક્રિયાવિના કર્તા સિદ્ધ થતો નથી. આત્મામાં પટકારકો ઘટે છે. કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન અને અધિકરણ એ છ કારકોનો કર્તા આત્મા છે અને તત્સંબંધી ક્રિયા પણ આત્મામાં રહી છે. ઇત્યાદિ અત્ર ઘણું સમજવાનું છે.

જનમ મરણ વિના નહીં રે, મરણ ન જનમ વિનાશ,

દીપક વિન પરકાશતા પ્યારે, વિન દીપક પરકાશ. ॥વિ૦૧૪॥

ભાવાર્થ.—મૃત્યુવિના જન્મ નથી અને જન્મવિના મૃત્યુની સિદ્ધિ થતી નથી; ચોરાશીલક્ષણ જીવજોનિમાં આત્મા કર્મના યોગે જન્મ. મરણ કર્યો કરે છે, જે જે ગતિમાં જેટલું જેટલું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય છે તેટલું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તત્તત્તગતિ યોગ્ય શરીરને છાડીને કર્યો કર્મ પ્રમાણે અન્યગતિમાં અવતાર લેવો પડે છે, એક ગતિમાંથી આયુષ્યના ક્ષયે અન્યગતિમાં જતાં તૈજસ અને કાર્મણ્ય એ બે શરીરસાથે લેઈને જાય છે, તૈજસ અને કાર્મણ્ય શરીર એ બે આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશોની સાથે ક્ષીર નીરવત્ પરિણમે છે. પરોક્ષ ભતિ અને શ્રુત જ્ઞાનથી તૈજસ અને કાર્મણ્ય શરીર દેખી શકાતાં નથી; કેવલ જ્ઞાનિયો કાર્મણ્ય અને તૈજસ એ બે શરીરને દેખી શકે છે. તૈજસ અને કાર્મણ્ય એ બે શરીર બહુ સૂક્ષ્મ હોય છે. તૈજસ અને કાર્મણ્યશરીર એ બે નામકર્મની પ્રકૃતિયો છે. તૈજસ શરીર આહાર પચાવવાનું કાર્ય કરે છે. પરગતિમાં ઉત્પન્ન થતાં, આત્મા કર્મના યોગે આહાર ગ્રહણ કરે છે. અને તેનું પાચન તૈજસવડે થાય છે અને પશ્ચાત્ તે તે ગતિયોગ્ય ઔદારિક અથવા વૈક્રિય શરીર અંધાય છે. તૈજસ શરીરમાં ઉચ્છ્વતા રહી હોય છે. અષ્ટકર્મના વિકારથી કાર્મણ્ય શરીર બને છે. પાપ પુણ્ય વગેરે સર્વ કર્મોને જીવ પરભવમાં લેઈ જાય છે અને પાપ પુણ્યના અનુસારે અશુભ વા શુભ શરીર, દુઃખ અને સુખ વગેરેને પામે છે અને પુનઃ આયુષ્ય ક્ષય થતાં મૃત્યુ પામે છે. જન્મ અને મૃત્યુ બન્ને અનાદિ કાળથી સહવર્તમાન છે. દીપકવિના પ્રકાશ નથી અને પ્રકાશવિના દીપક નથી.—દીપકવિના પ્રકાશ રહી શકતો નથી,—મણિવિના પ્રભા નથી અને પ્રભાવિના મણિ નથી; બન્ને અનાદિકાળથી છે. તેમજ નિદ્રાવિના જાગૃતિની સિદ્ધિ થતી નથી અને જાગૃતિવિના નિદ્રા-

(૬૨)

ની સિદ્ધિ થતી નથી; તેમ જ્ઞાનવિના આત્મા નથી અને આત્માવિના જ્ઞાન નથી. જ્ઞાન એ આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે. જેઓ જ્ઞાનને આત્માનો ધર્મ માનતા નથી તેઓ મોટી ભૂલ કરે છે. અનંત જ્ઞાન-મય આત્મા છે એમ સિદ્ધાન્તોથી સિદ્ધ થાય છે.

આનન્દઘન પ્રભુ વચનકારે, પરિણતિ ધરી રુચિવંત ।

શાશ્વત ભાવ વિચારકે પ્યારે, खेलो अनादि अनन्त. ॥વિ० ॥૫॥

ભાવાર્થ.—સહજ આનન્દના સમૂહભૂત એવા સર્વજ્ઞ વીતરાગ પ્રભુનાં વચન, કે જે આગમો વગેરેમાં યુશ્યાયલાં છે તેનો પાર પામી શકાય તેમ નથી; દ્વાદશાંગીરૂપ જિનવાણીનો આધાર સર્વ ભવ્ય જીવોને છે; ભગવાનના આગમોમાં સર્વ પદાર્થોતું સ્વરૂપ વર્ણુવ્યું છે. કલિકાલમાં જિનેશ્વર આગમોનો આધાર છે. હે રૂચિમન્તો ! પ્રભુવચનની શ્રદ્ધારૂપ પરિણુતિને ધારણુ કરો, તેમજ વીતરાગ પ્રભુના વચન પ્રમાણુ આત્માની ચારિત્ર પરિણુતિને ધારણુ કરો, વીતરાગ પ્રભુનાં વચનોને વિચારીને વીતરાગદશા થાય તેમ પ્રયત્ન કરો, પ્રભુ વચનની પ્રતીતિ થયાવિના મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. પ્રભુની વાણી-માં વિશ્વાસ ધારણુ કરીને જે મનુષ્યો પોતાના આત્મામાં રમણુતા કરે છે, તે અલ્પ કાલમાં મુક્ત થાય છે. પ્રભુના આગમ ઉપર રૂચિ થતાં પ્રભુની ઉપર પ્રેમ થાય છે અને તેથી આત્મા, પ્રભુના સહયુજો લેવાને સમર્થ બને છે. આત્મા, પ્રભુનું આલંબન પામીને સાલંબન ધ્યાનમાં મગ્ન થાય છે. પ્રભુનાં વચનો વિચારીને તેનાં રહસ્યોને વિચારવાને સમર્થ બને છે અને તેથી તે જિનાગમોમાં કહેલા, અનાદિ પ્રવાહપ્રચલિત શાશ્વત ભાવોને વિચારી શકે છે. આધાર અને આધેય શાશ્વત છે. દ્રવ્ય અને પર્યાય શાશ્વત છે. પંચદ્રવ્ય શાશ્વત છે. નવ તત્ત્વ શાશ્વત છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી લોક શાશ્વત છે. ણીજ અને અંકુરનો પ્રવાહ શાશ્વત છે. રાત્રી અને દિવસનો અનાદિ પ્રવાહ શાશ્વત છે, અનાદિ કાળથી સિદ્ધ અને સંસાર શાશ્વત છે. કર્તા અને ક્રિયા એ બે શાશ્વત છે, જન્મ અને મૃત્યુ, તેમજ દીપક અને પ્રકાશ વગેરે સર્વ પદાર્થો દુનિયામાં અનાદિ અનન્તકાળ સ્થિતિવાળા છે; તેથી તે શાશ્વત-ભાવો છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે, પ્રભુએ ઉપદે-શેલા શાશ્વતભાવો વિચારીને હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેયનો વિવેક રીને અનાદિ અનન્ત એવા આત્મામાં ખેલો; અર્થાત્ આત્માનું ધન કરો; આત્મામાં તક્ષીન બનો.

(૬૨)

પદ ૨૩.

(રાગ આજાવરી.)

અવધૂ અનુભવ કલિકા જાગી, મતિ મેરી આતમ સમરન લાગી,
 ॥ અવધૂં ॥

જાયે ન કહું ઔર ઠિગનેરી, તેરી વિનતા વેરી ।

માયા ચેરી કુટુંબ કરી હાથે, એક હેઢ દિન ઘેરી ॥ અવધૂં ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ.—હે અવધૂત ! હવે મારા હૃદયમાં અનુભવ કલિકા બન-
 અત્ થઈ છે; અને તેથી મારી મતિ આત્માનું સ્મરણ કરવા લાગી
 છે. હવે તે ચેતી ગઈ છે કે ક્રોધાદિક શત્રુઓ મારા હિતના કરનાર
 નથી. તે ક્રોધાદિક પરભાવ પાસે જતી નથી. અનુભવ કલિકા ખીટ્યા
 પછી સુમતિએ માયા દાસીના સર્વ કુટુંબને પોતાના વશમાં કરી દોઢ
 દીવસસુધી ઘેરી લીધું અને તેથી હવે રાગ, દ્વેષ વગેરે શત્રુઓનું જોર
 નરમ પડ્યું છે અને હવે તેમનું જોર હકવા લાગ્યું છે. સુમતિનો એ-
 ટલો બધો પ્રતાપ છે કે માયાના કુટુંબથી હવે મારા સામું જોવાનું
 નથી. ચેતન કહે છે કે, માયાએ મહુને ચારશીલક્ષ યોનિમાં ભમાવીને
 માફે સર્વ ધન ફેલાવી આપ્યું હતું; તે મને ઇન્દ્રબલની વિધાની પેઠે કંઈને
 કંઈ ઠેકાણે મોહ પમાડતી હતી; તેથી મારી શુદ્ધ શુદ્ધિ નષ્ટ થઈ હતી.
 તે મને મમત્વ દાડવું પાન કરાવીને ઘેનમાં ચકચૂર રાખતી હતી
 તેથી મેં મારા ખરા સ્વરૂપને બંધાયું પણ નહીં; હવે તો સુમતિ બગ-
 વાથી ખરેખર મને દેખાવા લાગ્યું અને હવે સુમતિના પ્રતાપથી
 બનત્ થયો છું.

જરા જનમ મરન વસ સારી, અસરન દુનિયા જેતી ।

દેઢવ કાઈ ન વાગમેં મીયાં, કિસપર મમતા એતી. ॥ અવધૂં ॥ ૨

ભાવાર્થ.—જેટલી દુનિયા છે તેટલી દુનિયાની અંદર રહેનાર સર્વ જીવો
 જન્મ, જરા અને મૃત્યુના વશમાં પડ્યા છે. “કોનવીશરણું કોનવીશરણું,”
 જગતમાં કોઈ શરણું નથી, મૃત્યુથી રક્ષણું કરનાર કોઈ નથી, સંસારમાં
 સર્વત્ર દુઃખના હેતુઓમાં જીવો ફસાયા છે. દુઃખકારક પદાર્થોને પણ
 સુખની ભ્રાન્તિથી સુખકારક માનીને પામર જીવો ફસાય છે. મધુલિપ્ત
 ખડ્ગધારાને ચાટવાની પેઠે સાંસારિક પદાર્થોમાંથી જીવોને સુખ મળે છે,
 અર્થાત્ જીવો સુખનો ઉપભોગ લેવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ ઉલટો દુઃખનો
 ઉપભોગ પ્રાપ્ત થાય છે. તો પણ સંસારિ જીવોને બાહ્ય વસ્તુઓની મમતા

(૬૩)

છૂટતી નથી. તેના ઉપર દૃષ્ટાન્ત આપીને આ વાતની પુષ્ટિ કરતા છતા શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કહે છે કે, કોઈ મીયાં બાગમાં લીંબોડીઓ વીણુતા હતા, મીઠી લીંબોડીના ઝાડની મીઠી લીંબોડીઓ વીણુતા હતા તેમજ કડવી લીંબોડીના ઝાડની કડવી લીંબોડીઓ વીણુતા હતા. (એ ઝાડ પણ વાસ્તવિક રીતે જોતાં દોઢ ઝાડ ગણાય.) આવી સ્થિતિમાં મીયાં હતા, તેના ઘરે કોઈએ ણીંબોડીને આવીને પુછ્યું કે, મીયાં ક્યાં ગયા છે, ત્યારે ણીંબોડીએ કહ્યું કે મીયાંસાહેબ બાગમાં ગયા છે. બાગ તે શી વાત !!! પણ મીયાંભાઈ લીંબોડી વીણુ છે તેની રીતે આ સંસારમાં જીવે દુઃખને ભોગવતા છતા સુખનો ડોળ ધારણુ કરે છે. આત્મા કહે છે કે અહો! મેં પણ અજ્ઞાન ભ્રાન્તિથી મીયાંના બાગની પેઠે વેદનીય કર્મરૂપ લીંબોડીની કડવી લીંબોડીઓ વીણી, પણ કડવાશ વિના કંઈ અન્ય સ્વાદ અનુભવ્યો નહીં. લીંબોડી સમાન ક્યા સાંસારિક પદાર્થોપર આટલી બધી મમતા હવે મારે ધારણુ કરવી જોઈએ? અલબત્ત કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર મમતા ધારણુ કરવી યોગ્ય નથી. સુમતિના યોગે હવે જણાયું કે, સંસારરૂપ વૃક્ષનું મૂળ મમતા છે, મમતાનું નવાવ્યું આપું જગત્ નાચે છે, હવે અશરણુભૂત સંસારમાં કોઈના ઉપર મમતા કરવી યોગ્ય નથી; એમ સુમતિના યોગે આત્મા કહે છે.

અનુભવ રસમેં રોગ ન સોગા, લોકવાદ સવ મેટા ।

કેવલ અચલ અનાદિ અવાધિત, શિવશંકરકા મેટા. ॥અવધૂં૦૧૨

ભાવાર્થ.—આત્મામાં અનુભવ કલિકા જગત્ થવાથી પશ્ચાત્ અનુભવ રસ પ્રાપ્ત થાય છે, અનુભવ રસનું પાન કરવાથી આત્મા તે પરમાત્મા થાય છે અનુભવ રસમાં રોગ અને શોક નથી. આત્માનો અનુભવ થતાં મનના ઉપર રાગ દ્વેષની અસર અલ્પ થવાથી મનની સ્વસ્થતા જળવાઈ રહે છે અને મનનું સ્વાસ્થ્ય જળવાઈ રહેવાથી શરીરપણુ નિરોગી રહે છે. મનની અસ્વસ્થતાથી ઘણા રોગો પ્રકટી નીકળે છે. મનમાં ભય, શોક, ચિન્તા, રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, લોભ, ક્રામ, અને તુષણા, વગેરે દોષો પ્રગટવાથી અસ્વસ્થતા ઉત્પન્ન થાય છે અને મનની અસર શરીર અને આત્મા બંનેપર થાય છે. અનુભવ રસ પ્રાપ્ત થતાં મનની અસ્વસ્થતા રહેતી નથી અને તેથી મનની નિર્મલ દશા રહેવાથી રાગાદિભાવ કર્મ અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ દ્રવ્યકર્મઅંધરૂપ રોગ ઉત્પન્ન થતો નથી; તેમજ અનુભવ રસથી દુનિયાના પદાર્થો સંમંદી મનમાં શોક ઉત્પન્ન થતો નથી. લોકોની સાથે અનેક પ્રકારના વાદ કરવા વગેરે અનુભવ રસનું પાન કરતાં મટી જાય છે. અનુભવ રસનું

(૬૪)

પાન કરતાં આત્માનું સ્વરૂપ જુદાજ પ્રકારનું થાય છે. અનુભવ રસનું પાન કરતાં આત્માની દિવ્ય દૃષ્ટિનો પ્રકાશ ખીલે છે. અનુભવ કલિકાનો રસ જે પીએ છે તેજ તેનો અનુભવ જાણે છે. કથન અગર શ્રવણમાત્રથી અનુભવ રસ પ્રાપ્ત થતો નથી; અનુભવ કલિકાની કૃદ્ધ-યમાં પ્રથમ જાત્રિ કરવી જોઈએ. અનુભવજ્ઞાની અન્તરથી રોગ શોકનો અનુભવ કરતો નથી, તેમજ લોકો ગમે તે બોલે તે તરફ લક્ષ્ય આપતો નથી; લોકાપવાદથી જાહીતો નથી. અનુભવ જ્ઞાની દીવાની દુનિયાના બોલની ઉપેક્ષા કરે છે; કેવલ સત્તાએ અનાદિ કાળથી અચલ અખામિત કલ્યાણરૂપ શંકરરૂપ પરમાત્મ સ્વરૂપને તે અનુભવના બળે ભેટે છે; અર્થાત્ પ્રાપ્ત કરે છે. અનુભવી બાલ દૃષ્ટિને બંધ કરીને અન્તરદૃષ્ટિથી મોક્ષ માર્ગપ્રતિ પ્રયાણ કરે છે; દીવાની દુનિયાના બોલવા ઉપર લક્ષ આપતો નથી. તે તો પોતાના સ્થાન પ્રતિ ગુણુસ્થાનકરૂપ ભૂમિ ઉલ્લંઘન કરીને પ્રયાણ કરે છે અને કલ્યાણમય પરમાત્મા શંકરને ભેટે છે અર્થાત્ પોતે પરમાત્મા બને છે.

વર્ષાબુંદ સમુદ્ર સમાનિ, સ્વર ન પાવે કોઈ ।

આનન્દઘન વૈ જ્યોતિ સમાવે, અલસ કહાવે સોઈ. ॥અવધૂ૦ ॥૪॥

ભાવાર્થ.—વૃષ્ટિના બિન્દુઓ સમુદ્રમાં સમાઈ જાય છે પણ તેની ખબર કોઈને પડતી નથી. અનેક વાદળોની વૃષ્ટિ સમુદ્રમાં પડે છે તે સમુદ્રના જલરૂપ થઈ જાય છે, અર્થાત્ સમુદ્રમાં તે સમાઈ જાય છે તો પણ કોઈને તેની ખબર પડતી નથી; તેમજ આત્માની જ્યોતિ આત્મામાં સમાય છે. કેવલ જ્ઞાનરૂપ જ્યોતિ કે જેમાં લોકાલોક ભાસે છે તે પણ આત્મામાં સમાઈ જાય છે, તેજ આનન્દનો ઘન અને અલક્ષ્ય કહેવાય છે એમ અનુભવીઓ જાણાવે છે. અનુભવજ્ઞાનવિના અલક્ષ્ય આત્માનું સ્વરૂપ પ્રતીતિગોચર થતું નથી. આત્માની જ્યોતિ કંઈ આત્માથી ભિન્ન નથી, આત્મા અને આત્મજ્યોતિ બન્ને એક સ્વરૂપ થઈને રહે છે; તેને કોઈ વિરલા અનુભવીઓ જાણે છે. અનુભવજ્ઞાનના પણ ઘણા ભેદ છે. જેમ જેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઉચ્ચ કોટીપર પગ મૂકવામાં આવે છે, તેમ તેમ જુદો અને નવો ભાસ થતો જાય છે. સૂત્રસિદ્ધાન્તના જ્ઞાતા, ગીતાર્થ યોગી મુનિવરનું ધ્યાનની ઉત્તમતાએ અનુભવજ્ઞાન ખીલતું જાય છે, તેમ તેમ પૂર્વના વિચારો કરતાં નવીન અનુભવમાં વિશેષ વિશ્વાસ થતો જાય છે; અનુભવ જ્ઞાનની જ્યોતિ આત્મામાં સમાય છે. અનુભવી, અનુભવજ્ઞાનને કોઈ પણ ચેષ્ટાથી અન્યોને પોતાનું અનુભવજ્ઞાન જણાવવા સમર્થ થતો નથી; જ્યારે અન્ય જ્ઞાની તે દશાને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારેજ

(૬૫)

તેને તે બાબતનો નિશ્ચય થાય છે. કોઈપણ વસ્તુને વાંચી અને સાંભળી એટલે કંઈ જ્ઞાની બની જવાતું નથી. તે તે વસ્તુઓના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો જોઈએ; આત્મતત્ત્વનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. આત્મ અનુભવ કલિકા જામત્ થતાં પોતાના સ્વરૂપની રમણુતા ખીલે છે અને આત્મસમાધિમાં મન લયલીન રહે છે એમ શ્રી આનંદદાસજી કહે છે.

પદ ૨૪.

(રાગ રામગ્રી.)

મુને મહારો કવ મિલસે, મન મેલુ. ॥ મુને૦ ॥

મન મેલુ વિણ કેલિ ન કલિયે વાલે કવલ કોઈ વેલુ. ॥ મુને૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે મારા મનનો મેળાપી શુદ્ધ ચેતન ક્યારે મળશે; હવે તો મારાથી વિયોગ સહેવાતો નથી, શુદ્ધ ચેતનની પ્રાપ્તિવિના મારું ચિત્ત ભમે છે અને કોઈ કંઈકાણે જરામાત્ર પણ ચેતન પડતું નથી; મનના મેળાપીવિના કેલિ કરી શકાતી નથી. મનના મેળાપીવિના હૃદય ખુલ્લું થઈ શકતું નથી અને તેવિના આનન્દની ખુમારી ઉત્પન્ન થતી નથી. કોઈ વેળુ (રેતી) ના કોળીયા વાળે પણ તેમાં ચીકણવિના રેતીનો કોળીયો વળે નહીં અને મુખમાં રેતીના કોળીયાનો પ્રક્ષેપ કરતાં તુર્ત નિરસ (ખરાબ) લાગવાથી યુથુ કરીને બહાર કાઢવો પડે છે; તેમ, મનના મેળાપવિના પરસ્પર સંબંધ થતો નથી અને મનનો મેળ મળ્યાવિના સંબંધ બાંધવામાં આવે છે તો રેતીના કોળીયા જેવું થાય છે, માટે મારા મનનો મેળાપી શુદ્ધ ચેતન મળ્યાવિના કોઈ પણ રીતે મને આનન્દ થનાર નથી. શુદ્ધ ચેતનમાં સહજ આનન્દનો દરિયો વિલસી રહ્યો છે, શુદ્ધ ચેતનમાં અનન્ત જ્ઞાનાદિ ઋદ્ધિ વિલસી રહી છે, મારો પ્રાણુનાથ શુદ્ધ ચેતન છે; જેમ હંસી હંસવિના રહે નહીં તેમ હું પણ મારા સ્વામીવિના કદાપિ રહી શકું નહીં. મારા સ્વામીવિના કોઈની સાથે એક ક્ષણુ માત્ર પણ ચેતન પડે નહીં; તેમજ મારા સ્વામિવિના હું અન્યને જોતું નહીં અને અન્યના ઉપર રૂચિ ધારણુ કરું નહીં, શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે, મારા સ્વામીતું મન કોઈ જાણી શકે જ નહીં તેમ મારા સ્વામીવિના મારું મન પણ કોઈ જાણી શકે નહીં. મારા મનનો મેળાપી મારો સ્વામી છે તેનું હું તો રમણુ કર્યા કરું છું. કહું છે કે,

મન મઠતાં મેલો કહ્યાં, મેઝા બીજા ફોક ।

મનમેઝાવણ બોલતું, રણમાં જેવી પોક ॥ ૧ ॥

લ. ૯

(૬૬)

મન મલ્લયાવળ પ્રેમ નહિ, મનમેલો મુશ્કેલ ।
બુદ્ધિસાગર જાણવું, અનુભવીને સહેલ ॥ ૨ ॥

શુદ્ધચેતના આ પ્રમાણે કહ્યા બાદ હવે પોતાના સ્વામીરૂપ મનમેળાપીને કહે છે, તે જણાવે છે.

આપ મિલ્લયાથી અન્તર રાખે, મનુષ્ય નહીં તે લેલૂ ।

આનન્દધન પ્રમુ મન મલિયાવિળ, કોનવિ વિલગે ચેલૂ।મુને॥૨।।

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, પોતે મળ્યાબાદ અન્તર રાખે તે મનુષ્ય જણાય નહીં પણ તે તો લખાડ (લેલું) જણાવે. હે આનન્દધન પ્રભો! મન મળ્યાવિના એક નાતું બાળક (ચેલું) પણ વળગતું નથી અર્થાત કોઈની સાથે મેળાપી થતું નથી. તે દૃષ્ટાંત પ્રમાણે હવે આપ મારા સ્વામી થઈને કેમ મારીપાસે આવતા નથી. હે આત્મસ્વામિન! આપની સાથે માફ મન મળ્યું છે અને હવે તમે મને મળતા નથી તેમાં શું આપની શોભા છે? નાતું બાળક પણ મન મળ્યા પછી અન્તર રાખતું નથી, તો આપ હવે આનન્દના સમુદભૂત ત્રણ જગતના સ્વામી થઈને મન મળ્યાબાદ મળતા નથી એવું લખાડ પુરૂષોના જેવું આપને વર્તન શોભે નહીં; માટે હવે તમે તેરમા ગુણુસ્થાનકે આવીને મારો હસ્ત ઝાલો. સ્વામી પોતાની સ્ત્રીને મળવા આવે તેમાં સ્વામીની શોભા છે. તમારા આવવાથી લોકલોકમાં પ્રકાશ થશે. ત્રણ જગતમાં આપની કીર્તિ પ્રસરશે, જન્મ, જરા અને મરણની ઉપાધિ દૂર થશે, તમારા અને મારા વિરહરૂપ અન્તરાયકર્મ દૂર થશે. તમારી અને મારી સાદિઅનન્તમા ભાગે એકતાનો ક્ષાપિકભાવે સંબંધ થશે. શુદ્ધચેતના કહે છે કે આપ મારા ઘરમાં પ્રવેશ કરશો ત્યારથી આપને અસંખ્યાત પ્રદેશે સમયે સમયે અન્ત સુખ પ્રગટશે. મારી તરફ આપશ્રીતું પ્રયાણ થતાં દશમા ગુણુસ્થાનકે ભૂપ્રદેશમાં મોહનીયનો નાશ થશે અને બારમા ગુણુસ્થાનકમાં આવતાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અન્તરાય એ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ તેરૂપ મેલનો નાશ થશે. મારા ઘરમાં આવતાં હે ચેતનસ્વામિન! અનન્તકોટી સૂર્ય અને ચંદ્ર કરતાં પણ અનન્ત ગુણુ આંધક આપની પ્રકાશક શક્તિ થશે; માટે મારી વિજ્ઞપ્તિ શ્રવણ કરીને મન મળ્યા બાદ અન્તર ન રાખતાં ત્વરિત મળો. એવં શુદ્ધચેતનાની વિજ્ઞપ્તિ શ્રી આત્મસ્વામિપ્રતિ છે એમ શ્રી આનન્દધનજી જણાવે છે.

(૬૭)

વદ ૨૫.

(રાગ રામઘી.)

ક્યારે મુને મિલસે મહારો સંત સનેહી ॥ ક્યારે૦ ॥

સંત સનેહી સૂરિજન પાસે, રાસે ન ધીરજ દેહી ॥ ક્યારે૦ ॥૧॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતના, અનુભવને કહે છે કે હે અનુભવ ! સન્ત પુરુષોનો સ્નેહી એવો મારો આત્મસ્વામી મને હવે ક્યારે મળશે. સન્ત-સ્નેહી સ્વજનવિના હવે તો દેહમાં-રહેનારો મારો પ્રાણુ પણ ધૈર્ય ધારણુ કરી શકતો નથી. હે અનુભવ ! તું જરા વિચાર તો કર કે મારા સન્તસ્નેહ ચેતનવિના મને શી રીતે રહેવાય ? સન્તસ્નેહી વિના આખું જગત્ મને શૂન્ય જેવું લાગે છે. વિરહીણી સતી સ્ત્રીની જેટલી દશાઓ શાસ્ત્રોમાં વર્ણવવામાં આવી છે તેટલી સર્વ દશાનો મને સંતાપ છે તે હે અનુભવ ! શું તું નથી જાણતો ? મારા સન્તસ્નેહી શુદ્ધાત્મસ્વામી વિના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મની પંચપ્રકૃતિને ક્યારે ચઢ્યો છે, દર્શનાવરણીય કર્મની નવ પ્રકૃતિરૂપ ક્યારે ચઢ્યો છે, વેદનીય કર્મની બે પ્રકૃતિ, તેમજ મોહનીય કર્મની અઠાવીસ પ્રકૃતિ, તેમજ આયુષ્ય કર્મની ચાર પ્રકૃતિ, તેમજ નામકર્મની એકશો ત્રણ પ્રકૃતિ, તેમજ ગોત્રકર્મની બે પ્રકૃતિ, તેમજ અન્તરાય-કર્મની પાંચ પ્રકૃતિરૂપ કચરાના ઢગલા સર્વત્ર ઘરમાં આપી ગયા છે, તે ક્યારે કાઢીને ઘર સાફ કરવાનું છે. મારા સ્વામી જે મારા-પ્રતિ પ્રયાણુ કરે તો ચારિત્ર અને ધ્યાન વગેરેની મદદથી ઘરની ઉજ્જવલતા કરી શકું. મારા સ્વામીવિના હું બેભાન જેવી થઈ ગઈ છું, એક ક્ષણુમાત્ર પણ મારા સ્વામીવિના ચેતન પડતું નથી. શુદ્ધચેતનસ્વામી વિના મારી સ્થિરતા રહેતી નથી. મારા સ્વામીવિના ચાર ગતિમાં પરિભ્રમણુ કરીને અનન્તકાળ મેં શુમાવ્યો, અનન્તાં દુઃખ પામી, અધાપિ પર્યન્ત સર્વ દુઃખનો અન્ત આવ્યો નહી. હે અનુભવ ! કૃપા કરીને કહે કે મારા સ્વામી હવે ક્યારે મળશે ? જે તું દિવસ, વાર અને સ્થાન, વગેરે જણાવે તો હું આનન્દમય બની જાઉં અને શેરીએ શેરીએ તોરણુ વિરચાવું અને અનેક હર્ષપરિણામનાં પુષ્પો બિછાવું; આ પ્રમાણે અત્યંત શુદ્ધપ્રેમના ઉદ્દગારથી આનન્દઘનજી અન્તરની ચેતનાની દશા જણાવે છે.

જન જન આગલ અન્તરગતની, વાતલહી કહું કેહી ।

આનન્દઘન પ્રશુ વૈદ્ય વિયોગે, કિમ જીવે મધુમેહી ॥ક્યારે૦ ॥૨॥

(૬૮)

ભાવાર્થ.—હે અનુભવ ! હું મનુષ્ય મનુષ્યપ્રતિ મારા હૃદયની કેટલી વાત કહું? હવે તો શુદ્ધચેતનપતિના વિયોગની ચરમદશા અનુભવાય છે. મારા મનમાં શુદ્ધચેતનના સ્વરૂપ વિના અન્ય કોઈ વસ્તુનું સ્મરણ થતું નથી. મારા સ્વામીનું શુદ્ધ સ્વરૂપ વિચારું છું ત્યારે એકતાનમય ચિતરેલી પૂતળીની પેઠે સ્થિર થઈ જાઉં છું, અથવા વાયુરહિત દીપકની જ્યોતિની પેઠે સ્થિર થઈ જાઉં છું; એમનું પરોક્ષપણે સ્વરૂપ વિચારતાં તક્ષીન બની જાઉં છું અને તે વખતે જાણે સાક્ષાત્ શુદ્ધચેતન ભેટ્યા જેવો આનંદ થઈ રહે છે. શબ્દપ્રમાણ, અનુમાનપ્રમાણ અને વ્યક્તપ્રમાણનો પરોક્ષપ્રમાણમાં સમાવેશ થાય છે, મતિ-જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો પરોક્ષપ્રમાણમાં સમાવેશ થાય છે, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાનનો દેશયકી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણમાં સમાવેશ થાય છે અને સર્વથકી કેવલજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. સમ્યક્ચેતનનો પ્રાદુર્ભાવ ચોથા ગુણુસ્થાનકથી છે. ક્ષયોપશમભાવથી સમ્યક્ ચેતના, ચોથા ગુણુ-સ્થાનકથી તે આરમા ગુણુસ્થાનક પર્યંત છે. ક્ષયોપશમભાવી સમ્યક્ ચેતનાનો પરોક્ષપ્રમાણમાં સમાવેશ થાય છે અને તેથી તે ચેતનાદ્વારા આત્માનું ધ્યાન પણ પરોક્ષપ્રમાણરૂપ આરમા ગુણુસ્થાનક પર્યંત છે. ક્ષાયિકભાવથી શુદ્ધચેતના, કેવલજ્ઞાનરૂપ છે અને તેનો ત્રયોદશમા ગુણુ-સ્થાનકમાં પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. પરોક્ષપણે શુદ્ધચેતના કહેવામાં આવે ત્યારે તે ક્ષયોપશમભાવની જાણુવી. રાગદ્રેષના ઉપશમાદિ ભાવથી શુદ્ધ થએલી ચેતનાને પણ અપેક્ષાએ શુદ્ધચેતના કહેવામાં આવે છે, પણ તે જ્ઞાનની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમભાવની છે એમ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવું. શુદ્ધચેતના, અનુભવને કહે છે કે હવે મારાથી જીવી શકાતું નથી. મધુમેહી નામનો પ્રમેહ જેને થાય છે તે વૈધના વિયોગે જીવી શકતો નથી, તેમ હું પણ મારા આનન્દના સમૂહરૂપ આત્મસ્વામી વિના કેમ જીવી શકું? હે અનુભવ ! હવે કેમ જીવી શકાય, તે વાત તું મારા સ્વામીને જઈને કહે. અને મારા શુદ્ધચેતનસ્વામી ક્યારે મળશે તે જણાવ !

પદ ૨૬.

(રાગ આશાવરી.)

અવધૂ કયા માગું ગુન હીના, વૈ ગુન ગનિ ન પ્રવીના. ॥અવધૂં ॥
 ગાય ન જાનું બજાય ન જાનું, ન જાનું સુરમેવા ।
 રીજ ન જાનું રીજાય ન જાનું, ન જાનું પદ સેવા ॥અવધૂં ॥૧॥

૧ પાઠાન્તર—વેતો ગુન ગન ગનન પ્રવીણા. ઠહેલાની પ્રતિમાં પાઠ છે.

(૬૯)

ભાવાર્થ.—આનંદઘનજી કહે છે કે હે આત્મન! હું શી યાચના કરું? મારામાં યાચના કરવાની કોઈ પણ પ્રકારની યોગ્યતા જણાતી નથી. આનંદઘનજી કહે છે કે હું ગુણવડે હીન છું. હે આત્મન! તારા ગુણનો ગણ ગણવાને હું પ્રવીણ નથી. જેનામાં ગુણ હોય તેની યાચના સફળ થાય છે. ગુણોથી ઇચ્છિત વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે જે વસ્તુઓની પ્રાપ્તિમાટે ઇચ્છા હોય તે પૂર્વે તે તે વસ્તુઓની પ્રાપ્તિમાટે કયા કયા ગુણનો અધિકાર મેળવવો જોઈએ તેનો પ્રથમ નિશ્ચય કરવો જોઈએ. સદ્ગુણોવડે અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઈ વસ્તુ મળનાર નથી. પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિની યોગ્યતા મારામાં જણાતી નથી. તેનું કારણ બતાવે છે કે, પ્રભુના ગુણોને ગાવાની જ્ઞાતૃતારાકિત પણ કેવી હોવી જોઈએ તેનો સમ્યગ્ અવબોધ નથી. કોઈ વાદ વગાડીને પરમાત્મદેવને પ્રાપ્ત કરવાની કળા પણ જાણતો નથી. ષડ્જ, ઋષભ, ગાંધાર, મધ્યમ, પંચમ, ધૈવત, અને નિષાદ સ્વરો તથા અન્દ્ર અને સૂર્યનાડી સ્વર વગેરેના ભેદોને પણ પરિપૂર્ણતયા અવબોધી શકતો નથી. રીજ પણ જાણતો નથી અને રીઝાવવાનું સ્વરૂપ પણ સમ્યગ્રીતયા અવબોધતો નથી. પરમાત્મ પ્રભુના ચરણકમલની સેવા પણ અરાબર જાણતો નથી. પ્રભુની સેવાના અનેક ભેદ છે. પ્રભુની સેવા કરવી એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. મન વચન અને કાયાનું અર્પણ કર્યા વિના પ્રભુની સેવા થઈ શકતી નથી. સ્વાર્થનો ત્યાગ કર્યા વિના પરમાત્મપદની સેવા થઈ શકતી નથી. શુદ્ધ પ્રેમ અને નિષ્કામ કરણી એ બેની જ્યારે પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે પ્રભુપદની સેવાના અધિકારી બની શકાય છે. પ્રભુપદની સેવાએ હૃદયશુદ્ધિની આવશ્યકતા છે; કમલના જેવું હૃદય બનાવવું જોઈએ. સેવાની કથની કરવી તે શિષ્ય જેવી છે અને સેવામાં રહેવું તે ગુરૂ અરોબર છે. મારામાં પ્રભુપદની સેવાની યોગ્યતા નથી, તેમ સેવાને યોગ્ય જે ગુણો જોઈએ તેઓને પરિપૂર્ણ જ્ઞાનવડે આરાધી શકતો નથી; એમ આનંદઘનજી કહે છે.

વેદ ન જાનું કિતાબ ન જાનું, જાનું ન લચ્છન છંદા ।

તરક વાદ વિવાદ ન જાનું, ન જાનું કવિ ફંદા. ॥અબધૂ૦૧૨॥

ભાવાર્થ.—ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ એ ચાર વેદને પણ હું જાણતો નથી. હિન્દુધર્મના જેટલા ભેદો છે તે સર્વ વેદાંતર્ગત છે. અમુક વેદ અને અમુક શ્રુતિની મુખ્યતાએ અમુક વેદાંતર્ગત ઉત્પન્ન થયું છે. પ્રથમના ચાર વેદોમાંથી ઘણી શ્રુતિયો નષ્ટ

(૭૦)

થઈ છે. “ચતુર્વેદઃ સહસ્રપાત્” ચતુર્વેદનાં હજાર પદ છે પણ તે પ્રમાણે હાલ જણાતાં નથી. વેદને કોઈ ઈશ્વરકૃત પૌરુષેય માને છે, ત્યારે જૈમિની વગેરે વેદ ઈશ્વરકૃત નથી, અનાદિથી છે; એમ યુક્તિ દેખાડી અપૌરુષેય માને છે. કેટલાક ત્રણ હજાર વર્ષ પૂર્વે વેદ અન્યા છે એમ માને છે. વેદના આધારે જેટલા ધર્મ નીકળ્યા છે તેની એકસરખી માન્યતા હાલ જોવામાં આવતી નથી. વેદમાં પશુચક્ષુ વગેરે કરવાનું લખ્યું છે એમ સનાતન વેદમાર્ગીઓ જણાવે છે ત્યારે આર્યસમાજીઓ વેદમાં પશુચક્ષુ કરવાનું લખ્યું નથી તથા શ્રાદ્ધ વગેરે નથી એમ જણાવે છે. કુરાનમાં ખુદાની સ્તુતિ છે. ઉપર્યુક્ત દૃષ્ટિપ્રમાણે શ્રીમદ્ આનંદઘનજી કહે છે કે હું કુરાનને પણ જાણુતો નથી. તેમજ છન્દઃશાસ્ત્રોનાં લક્ષણોને પણ હું જાણુતો નથી, તેમજ શ્રીમદ્ આનંદઘન કહે છે કે, તર્કશાસ્ત્રમાં પ્રકાશિત વાદ અને વિવાદને પણ હું જાણુતો નથી. ચાર પ્રમાણુ, અનુમાનનાં પંચ અંગ અને લક્ષણુ વગેરેના તથા વાદ અને વિવાદના અનેક ભેદ જણાવ્યા છે તે પણ હું જાણુતો નથી અને કવિયો કવિતા રચવાની અનેક યુક્તિયો કળાઓ જાણુ છે તે પણ હું જાણુતો નથી. શ્રીમદ્ આનંદઘનજી આ પ્રમાણે બોલે છે ત્યારે તે શું વેદ, તર્કશાસ્ત્ર, કાવ્યરચના વગેરે નહિ જાણુતા હશે? અલબત્ત તે સર્વ જાણુ છે. પણ પ્રભુની પ્રાપ્તિમાટે સર્વશ વીતરાગની આજ્ઞા પ્રમાણે સામેક્ષપણે અને પરિપૂર્ણપણે હું જાણુતો નથી એમ શ્રીમદ્ના કહેવાનો આશય પ્રતીત થાય છે. અન્ય વિદ્વાનો આલ્પદૃષ્ટિથી એકાંતપણે આજીવિકા, કદાચહ અને ગરુરિક પ્રવાહ વગેરેમાં તણાઈને જેવો અર્થ કરે છે અને જેવું જ્ઞાન ધરાવે છે તે પ્રમાણે હું પૂર્વોક્ત બાબતોને તેઓના આશય પ્રમાણે અવબોધી શકું છું, પણ સ્યાદ્વાદ-દૃષ્ટિ પ્રમાણે તે તે બાબતોને હું પરિપૂર્ણપણે અવબોધી શકતો નથી. અનેકાંત મત પ્રમાણે હૈય, જ્ઞેય અને ઉપાદેયપણે તો જાણું છું. નંદી-સૂત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે સમ્યગ્દૃષ્ટિને. મિથ્યાત્વ શાસ્ત્રો પણ સમ્યક્ત્વપણે પરિણુમે છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિઓને સમ્યક્ત્વોત્પાદક શાસ્ત્રો પણ મિથ્યાત્વપણે પરિણુમે છે; અતએવ અનેકાન્તદૃષ્ટિથી પરિપૂર્ણપણે ઉપર્યુક્ત તે તે શાસ્ત્રોને જાણીને અને તે તે બાબતોને પરિપૂર્ણ સમ્યક્ત્વપણે પરિણુમાવીને પ્રભુપદની યાચના કરવાનું હું જાણુતો નથી.

જાપ ન જાણું જુવાબ ન જાણું, ન જાણું કવિ વાતા ।

ભાવ ન જાણું ભગતિ ન જાણું, જાણું ન સીરા વાતા. ॥અવધૂં ૦૧૩॥

ભાવાર્થ.—ભગવાનના નામનો જાપ કરવાની વિધિને પણ યથાર્થ જાણુતો નથી. ઉપાંશુ અથવા અજ્યા જાપ આદિ જાપના ભેદોને પરિ-

(૭૧)

પૂર્ણતયા જાણુતો નથી. પરમાત્માના સ્વરૂપવિષે કોઈ પ્રશ્ન કરે તો તેનો કેવી રીતે ઉત્તર દેવો તે પણ હું સમ્યગ્ પરિપૂર્ણ અવબોધી શકતો નથી. ભાવના પરિપૂર્ણ સ્વરૂપને પણ અવબોધી શકતો નથી. ભક્તિના નવ ભેદ છે અને ભક્તિના આર પણ ભેદ છે. સાત નયથી ભક્તિનું સ્વરૂપ વાચ્ય છે. પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય તેવી ભક્તિ પણ હજી નેઈએ તે પ્રમાણમાં પરિપૂર્ણપણે જાણી શકતો નથી. ભક્તિના પરિપૂર્ણ સ્વરૂપને કેવલજ્ઞાની વિના અન્ય કોઈ જાણી શકતું નથી. હું ઉજાણુ અને શીતનું પણ પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણી શકતો નથી. આત્માને રતિ અને અરતિ કેવા કારણથી થાય છે, ઘડીમાં આત્મા હૃદયને ધારણુ કરે છે અને ઘડીમાં આત્મા શોકને ધારણુ કરે છે તેનું પણ પરિપૂર્ણસ્વરૂપ અવબોધાતું નથી; ત્યારે હે આત્મન! હું શું માગી શકું! ગુણહીન એવા મારે શું માગતું નેઈએ. ગુણવિનાનો ઘટાટોપ અલંકૃત વન્ધ્યા ગાયત્રીપેઠે ફલપ્રદ થઈ શકતો નથી. પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે મારી દશા છે, તેથી યાચના કરવી અર્થ છે. હૃદયમાં સદ્ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે સ્વયમેવ સર્વ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. ગુણોથી ઇષ્ટ પદાર્થની પ્રાપ્તિ સત્વર થાય છે. પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત્યર્થે સદ્ગુણો મેળવવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. અનન્ત શાબ્દિક ગુણો આત્મામાં છે. માગ્યાથી કંઈ મળવાનું નથી પણ સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવાથીજ પરમાત્મપદ મળવાનું છે. મારી શક્તિવડેજ પરમાત્મપદ પ્રગટ કરવાનું છે; માટે સદ્ગુણો મેળવવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. એક વિદ્વાન કહે છે કે, “તમે જેની ઇચ્છા કરો છો તે માટે ગુણો મેળવો, જરા માત્ર પણ યાચના કરશો નહીં યાદ રાખશો કે સ્વયમેવ તે ઇચ્છિત વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થવાનીજ.”

ગ્યાન ન જાનું વિગ્યાન ન જાનું, ન^૧ જાનું મજ નામા ।

આનન્દઘન પ્રમુકે ઘર દ્વારે, રટન કરું ગુણધામાની।અવધૂ૦।।૪।।

ભાવાર્થ.—હું જ્ઞાનનું સ્વરૂપ પણ સમ્યગ્રીત્યા અવબોધી શકતો નથી. મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન એ પાંચ જ્ઞાનના એકાવન ભેદ થાય છે. મતિજ્ઞાનના અઠાવીશ ભેદ થાય છે. શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ ભેદ છે. અવધિજ્ઞાનના છ ભેદ થાય છે. મનઃપર્યવજ્ઞાનના એ ભેદ થાય છે. લોક અને અલોક સર્વ પદાર્થના સર્વ ગુણપર્યોયોનો સાક્ષાત્ એક સમયમાં જાણનાર કેવલજ્ઞાન એકજ છે. પંચજ્ઞાનનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ તો શ્રી કેવલીભગવાન જાણે છે. મતિજ્ઞાન અને

૧ પાઠાંતર—ન જાનુ પદ નામા.

(૭૨)

શ્રુતજ્ઞાનમાં વિજ્ઞાનનો સમાવેશ થાય છે. તત્ત્વસંબંધી વિશેષ પ્રકારે સૂક્ષ્મજ્ઞાન થાય છે તેને વિજ્ઞાન કહે છે. જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ જે પ્રમાણમાં મારે જાણું જોઈએ તે પ્રમાણમાં યથાર્થ જાણી શકતો નથી. તેમજ શ્રી આનન્દધનજી પોતાની લઘુતાને દેખાડતા છતાં કહે છે કે, હું પ્રભુને જાણવાનું પણ બરાબર પરિપૂર્ણતા જાણી શકતો નથી. પ્રભુને જાણતાં ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનની એકતા થઈ જાય છે. આત્મા અને પરમાત્માની ત્યાં ભિન્નતા ભાસતી નથી. વિકલ્પ અને સંકલ્પનો નાશ થાય છે; એવા પ્રકારનું જાણ (સેવન) હું જાણી શકતો નથી. પ્રભુના જાણની આત્મા પ્રભુરૂપ બની જાય છે. મનોવૃત્તિ ખરેખર પરમાત્મમય બની જાય છે. આવી રીતે પ્રભુને જાણવાનું જ્ઞાન પણ જાણતો નથી. શ્રીમદ્ જે અંશે ઉપર્યુક્ત વિષયો પરિપૂર્ણ જાણતા નથી તે તે આબતમાં પોતાનું અજાણપણું દેખાડે છે તે એક જાણની લઘુતા છે. શ્રી આનન્દધનજી મહારાજ કહે છે કે, હવે આનન્દના સમૂહભૂત અને અનન્ત જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રગુણસ્થાનકભૂત એવા પરમાત્માના સમ્યક્ત્વરૂપ આરણ્યા આગળ રહીને પ્રભુના જ્ઞાનાદિ ગુણોનું યથાશક્તિ પ્રમોદભાવથી પ્રેમ ધારણ કરીને સ્મરણ કરું છું, પ્રભુના સમ્યક્ત્વરૂપ દ્વારા આગળ પ્રભુના ગુણો ગાતો એકો છું, તેથી નિર્ગુણી એવા મારામાં હેકાયલા જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રગટશે, એવો મને નિશ્ચય થાય છે. પ્રભુના ગુણોનું જ્ઞાન કરતાં જે જે મારે માગવાનું છે એવું પરમાત્મપદ ખરેખર સ્વયંભેવ આવરણ ટળતાં મારામાં પ્રગટ થશે.

પદ ૨૭.

(રાગ આશાવરી.)

અવધૂ રામ રામ જગ ગાવે, વિરલા અલખ લલાવે. ॥ અ૦ ॥

મતવાલા તો મતમેં રાતા, મઠવાલા મઠ રાતા ।

જટા જટાધર પટા પટાધર, છતા છતાધર તાતા ॥ અ૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ.—હે અવધૂત આત્મન! દુનિયા રામ રામ ગાઈ રહી છે. કેટલાક તો રામ રામ રામ એમ બોલીને મોટી મોટી માળાઓ ગણે છે, પણ કોઈ વિરલા રામનું અલક્ષ્ય સ્વરૂપ સમજી શકે છે. રામાનુજ, ગોસ્વામી, કબીરપંથી, દાદુપંથી, નાનકપંથી, નિર્મલા અને ઉદાસીન વગેરે મતવાળાઓ પોતાના મતમાં રાચી રહ્યા છે. મઠમાં રહેનારા શંકર, ગિરિ, ભારતી, સરસ્વતી, પર્વત અને પુરી, વગેરે દશ નામવાળા, શૃંગેરીમઠ, દ્વારિકામઠ, જ્યોતિર્મઠ અને શારદામઠ વગેરે મઠમાં રાચીને રહ્યા છે; અર્થાત્ પોતાના મઠના રાગી બન્યા છે. મઠનું મહત્વ અને

(૭૩)

મઠની ક્રિયાઓ કરીને એકાંતે પોતાની માન્યતામાંજ સત્ય સમાયલું છે, એમ કદાચહુથી ઘોષ કરે છે. જટાને ધારણુ કરનારા મતવાળા બાવાઓ પોતાના પક્ષમાં રાચી રહ્યા છે. લાકડીના પટ્ટા અને ચીપીયા વગેરેને ધારણુ કરનારાઓ પોતાના મતમાં રાચી રહ્યા છે અને પોતાનો મત સ્થાપન કરવા તેઓ અનેક યુક્તિયો કરે છે. છત્રને ધારણુ કરનાર છત્રપતિ રાજ્યો પોતપોતાના પક્ષમાં કદાચહુ કરીને રાચી રહ્યા છે અને રાજ્યસત્તાના તોરમાં અહંત્વ ધારણુ કરીને પોતાનો કષ્ટો ખરો કરવા અનેક પ્રકારના જીલમ કરે છે. પોતે લીધેલી રાજહકને મૂકતા નથી. એક લાખનો સ્વામી,—અહંકારી મનુષ્ય—એક શેર દારૂ પીધા જેટલી ઘેન પોતાના મગજમાં રાખે છે, ત્યારે છત્રપતિ રાજ્યો કે જેઓ અહંકારમાં મસ્ત બન્યા છે અને જેના ખભે આંખો આવી છે તેઓ માયાના છાકમાં છાકી જઈને રામને ઝોળખવાના અધિકારી શી રીતે બની શકે? છત્રને ધારણુ કરનાર કેટલાક મઠના મહાન્તો અને સન્યાસીઓ પોતાના પક્ષમાં ઉચ્ચ અભિમાન ધારણુ કરનારાઓ અલક્ષ્ય સ્વરૂપમય રામને ઝોળખી શકતા નથી. મત કદાચહુના યોગે પોતપોતાના મતમાં મતધારિયો રાચી માચી રહ્યા છે.

આગમ પઢી આગમંધર થાકે, માયા ધારી છાકે ।

દુનિયાંદાર દુનીસેં લાગે, દાસા સબ આશાકે. ॥ અ૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ.—કેટલાક આગમને ભણુનારા આગમ ધરો પણ થાક્યા; અર્થાત્ પોતાના પ્રમાદના યોગે આગમો ભણીને પણ જે સાર ખેંચીને રાગદ્વેષની મન્દતા કરવાની હુતી તે કરી નહીં અને મમત્વયોગે ગચ્છના ભેદે એકાન્તે ખંડનખંડનમાં પડીને આગમોના આધારે જેવી રીતે ચાલવાનું હતું તેવી રીતે ચાલી શક્યા નહીં. સર્વસકથિત આગમોનું પરિપૂર્ણ પ્રામાણ્ય છે, તે આગમોનો અભ્યાસ કરીને સમકિતપૂર્વક પોતાના આત્માનો અનુભવ મેળવીને અન્તરદષ્ટિ ધારણુ કરવી જોઈએ અને ચારિત્રમાં યથાશક્તિ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ, ઇત્યાદિ કળ ન બેસાડયું તો આગમ ભણીને થાકવા જેવું કર્યું કહેવાય છે, તેમાં આગમોનો દોષ નથી કિન્તુ તેપ્રમાણે ન વર્તે તેનો દોષ છે. શુદ્ધાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી તેજ આગમોની શિક્ષા છે. માયાને ધારણુ કરનારાઓ માયામાં છાકી ગયા છે. માયા મહાદેવીએ જગત્ના સર્વ જીવોને પોતાના કબજામાં લીધા છે. બાજીગર જેમ પૂતળીઓને નાચ નચાવે છે, તેમ માયા સર્વ જીવોને નાચ નચાવી રહી છે. જીવો માયાના વશમાં વર્તે છે અને કસાઈના બકરાની પેઠે મનમાં કુલાય છે, એ પણ એક ભ. ૧૦

(૭૪)

આશ્ચર્યની વાત છે. માયારૂપ રાક્ષસી જીવોના જ્ઞાનાદિ સત્વતું ભક્ષણુ કરી જાય છે. માયામાં સપડાયલો પ્રાણી પોતાને-ગાંધાની-પેઠે મહાન, પ્રતિષ્ઠિત, વિવેકી અને દક્ષ તરીકે સમજે છે. માયારૂપ અશુદ્ધતા જેના મનમાં ભરપૂર ભરી છે તેને નિરૂપાધિદશાના સુખતું સ્વપ્ન પણ ક્યાંથી આવી શકે ? સાન્નિપાતિક મનુષ્યની પેઠે લક્ષ્મી વગેરે માયાને ધારણુ કરનારા જીવોની દશા થાય છે. દારૂ પીધેલા વાનરને વીંછી કરડ્યો હોય અને પછી જેવી દશા થાય તેવી માયાને ધારણુ કરનારાઓની દશા થાય છે. દુનિયાના મનુષ્યો જગતના વ્યવહારમાં અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષમાં પ્રવર્તે છે. દુનિયા છે કીવાની રે, તેમાં શું તું ચિત્ત ઘરે ॥ જોને જરા જાગી રે, માયામાં સુંકી જ્ઞાને મરે ॥ વડીમાં સારો ઘડીમાં હોટો, દુનિયા બોલે બોલ ॥ સારાને હોટો કોઈ કહેવે, કોણ કરે તલ તોલ ॥ સમજીને સહુ સહેવું રે, કરશે જેવું, તેવું મરે ॥ દુનિયા. ॥ ૧ ॥ દુનિયા મોહના વશમાં પડીને પોતાના અલક્ષ્ય આત્મસ્વરૂપ પ્રતિ ધ્યાન આપતી નથી. સર્વ મનુષ્યો આશારૂપ દારૂની વશમાં વર્તે છે. કોઈ વિરલા મનુષ્યો આત્માના સ્વરૂપને ઓળખવા લક્ષ દે છે.

બહિરાતમ મૂઠા જગ જેતા, માયાકે ફંદ રહેતા ।

ઘટ અંતર પરમાતમ ધ્યાવે, દુર્લભ પ્રાણી તેતા ० ॥ ૨ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ.—બાહ્યવસ્તુઓમાં આત્મત્વશુદ્ધિ ધારણુ કરનારા જગતમાં જેટલા મૂઠ મનુષ્યો છે, તેઓ માયાના ફંદમાં વર્તે છે. મૂઠ મનુષ્યો માયામાં જેટલું પ્રિયત્વ અને સુખત્વ ધારણુ કરે છે, તેટલું પોતાના આત્મામાં પ્રિયત્વ અને સુખત્વ શુદ્ધિને ધારણુ કરતા નથી. મૂઠ મનુષ્યો પોતાના આત્માની કિંમત ખાવાપીવામાં અને એશઆરામ મારવામાં આંકી દે છે. મૂઠ મનુષ્યોની દૃષ્ટિમાં અનેક પ્રકારના દોષમય સ્વાર્થો સમાયા હોય છે. મૂઠ મનુષ્યો દરેક પ્રવૃત્તિ માયાની સુખ્યતાએ કરે છે અને અન્તે “વિષ્ટાનો કીટક વિષ્ટામાંજ મરે” તેની પેઠે માયામાંજ માયા માયા કરતા મરી જાય છે અને માયામાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. મૂઠ મનુષ્યો સ્વાર્થદૃષ્ટિથી જ્યાં ત્યાં અનેક પાપાચરણુને કરતા છતા કરે છે. મૂઠ મનુષ્યો લોભના વશ થઈને દેવ, ગુરૂ અને ધર્મથી પણ દૂર રહે છે. મૂઠ મનુષ્યો જ્યાં ત્યાં પોતાની મૂઠ દૃષ્ટિનાં અર્થમાં પહેરીને જાય છે તેથી તેઓ સત્યતત્ત્વની પરીક્ષા કરવા પણ સમર્થ બનતા નથી. મૂઠ મનુષ્યો સાંસારિક પદાર્થોને ભોગવવામાં અને ભોગવવામાંજ વિષ્ટામાં રાચેલા શૂકરની પેઠે જીવનની સફલતા

(૭૫)

સમજે છે, તેઓ દુનિયાદારીની જંજાળમાં ફસાઈ જઈને આત્મદેવને અવબોધી શકતા નથી. મૂઠ જીવો પાપાણુ અને વજના જેવા કદા-બ્રહી હોય છે. મૂઠ મનુષ્યો આહ્વવસ્તુઓમાં આત્મયુક્તિને ધારણુ કરે છે. મૂઠ મનુષ્યો આહ્વવસ્તુઓમાં સુખની યુક્તિ ધારણુ કરીને આહ્વવ-સ્તુઓ માટે લડે છે, મરે છે અને દુર્ગતિમાં જાય છે, તેમજ કુદેવ, કુચુર અને કુધર્મમાં ફસાઈ જઈને આત્માને સમ્યક્પણે અવબોધી શકતા નથી. મૂઠ મનુષ્યો જડ અને ચેતનની ભિન્નતાને જાણી શકતા નથી. પોતાના હૃદયમાં આત્માને ઝોળખીને તેની ભાવના કરે એવા મનુષ્યો જગતમાં દુર્લભ છે. પોતાના હૃદયમાં આત્મારૂપ ચિદાનન્દ પરમાત્મા વિરાજી રહ્યા છે. આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન કરવાથી સત્યતત્ત્વનો અવબોધ થાય છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ હૃદયમાં પરમાત્મતત્ત્વની ભાવના કરે છે; જેઓએ તત્ત્વજ્ઞાની ગુરૂની ઉપાસ્તિથી આત્મતત્ત્વસં-બંધી જ્ઞાન કર્યું છે, તેઓજ હૃદયમાં પરમાત્મસ્વરૂપની ભાવના કરી શકે છે. પરમાત્મતત્ત્વની ભાવના માટે અન્ય ઘણા સદ્ગુણો મેળવવાની જરૂર છે. આત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરવા માટે અનેક શાસ્ત્રો કે જેમાં આ-ત્માની શક્તિયો સંબંધી ઘણું વિવેચન કરવામાં આવ્યું હોય તેવાં શાસ્ત્રોનું શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન કરવું જોઈએ. સાત નયોદ્ધારા આત્માની માન્યતાનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જગતની સર્વ ઈષ્ટ વસ્તુઓ ઉપર રાગ અગર અનિષ્ટ વસ્તુઓપર દ્વેષ ન કરવો જોઈએ. દયા, દાન, વિવેક, સન્તસેવા, ગુરૂની સેવા ચાકરી, ગુરૂનું અહુમાન અને ગુરૂનું વૈયાવચ્ચ કરવું જોઈએ. મૈત્રી, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ અને કારુણ્ય એ ચાર ભાવના આદિ ભાવનાઓને ભાવની જોઈએ. કીર્તિ અને પ્રતિષ્ઠાપ્રાપ્તિ અને તેના નાશમાં સમાન વૃત્તિ રાખવી જોઈએ. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને પરમધન સમજવું જોઈએ. નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનયથી ચારિત્રનું સ્વરૂપ અવ-બોધવું જોઈએ. આત્માની શક્તિયો ખીલવવાના ઉપાયો અવબોધવા જોઈએ. સાધ્યદષ્ટિ અંતરમાં રાખવી જોઈએ. સાંસારિક પદાર્થોથી અલિપ્ત રહેવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ગાહરીયા પ્રવાહની પેઠે પ્રવૃત્તિ ન કરતાં દરેક આખતોને બરાબર જાણીને પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. સર્વ વસ્તુઓમાં સારમાં સાર આત્મા છે એમ નિશ્ચય કરવો જોઈએ. આ-ત્મતત્ત્વજ્ઞાની સત્પુરૂષોની સંગતિ કરવી જોઈએ. સદ્ગુરૂને વારંવાર તત્ત્વની પૃચ્છા કરવી જોઈએ, સદ્ગુરૂની સાથે ઘણા લાંબા કાળપર્યંત સાથે વસવું જોઈએ, કારણુ કે ગુરૂની સાથે દરરોજ રહેવાથી પ્રતિદિન અભિનવજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. આ પ્રમાણે ઉપાયોને આદરતાં કોઈ વિરલા મનુષ્યો આત્માનો અનુભવ કરીને હૃદયમાં આત્મરૂપ પર-

(૭૧)

માત્મતત્ત્વની ભાવના કરે છે. હૃદયમાં પરમાત્મપ્રભુની ભાવના કરવાથી આત્મા તે પરમાત્મા થાય છે. આત્મા સમાન અન્ય કોઈ જગત્માં વસ્તુ નથી. આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો ખીલવતાં આત્મા તે પરમાત્મા બને છે, પણ કોઈ વિરલા મનુષ્યો આત્મતત્ત્વની ભાવના કરે છે.

खग पद गगन मीन पद जलमें, जो खोजे सौ बौरा ।

चित्त पंकज खोजे सो चिन्हे, रमता आनन्द भौरा ॥ अ०॥४॥

ભાવાર્થ.—પક્ષીઓનો આકાશમાં કેવી રીતે પદન્યાસ થાય છે, તેમજ જલમાં મત્સ્યોનો કેવી રીતે પદન્યાસ થાય છે, તત્સંબંધી શોક કરનાર મૂર્ખ ગણાય છે; તદ્દત્ જડ વસ્તુઓમાં સુખને જે શોધે છે તે પણ મૂર્ખ છે. પક્ષીઓના આકાશમાં પગલાં તથા મત્સ્યોનાં જલમાં પગલાં શોધવાથી કંઈ પણ ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી, તેવી રીતે પરવસ્તુઓ કે જે ક્ષણિક છે તેમાં આત્મત્વ યુક્તિને ધારણ કરે છે તે મૂર્ખ છે, તેમજ જડ વસ્તુઓમાં સુખયુક્તિથી મમતા ધારણ કરી આયુષ્ય વ્યતીત કરે છે તે પણ મહા મૂર્ખ છે. ગમે તે ભાષાના પ્રોફેસરો બનો, જડ વસ્તુઓના શોધકો બનો, પણ જ્યાંસુધી આત્મતત્ત્વનો અનુભવ કર્યો નથી તાવત્ ઉચ્ચ કોટીપર ચઢવાના અધિકારી બની શકતા નથી અને મનુષ્યો સહજ ચિદાનન્દપદના સુખને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. આત્માતું જ્ઞાન કરવાથી મનુષ્યજન્મની સફલતા થાય છે. સર્વ ત્રણેસુ અપ્પનાણં સેઠં; સર્વ ધર્મેસુ અપ્પ ધર્મં સેઠં ॥ સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનોમાં આત્માના જ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા છે. સર્વપ્રકારના, સર્વવસ્તુઓના ધર્મોમાં આત્મધર્મની શ્રેષ્ઠતા છે. ગમે તે રીતે પણ આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ, આત્માની ક્યાં શોધ કરવી જોઈએ? ઉત્તરમાં શ્રીમદ્ અધ્યાત્મ તત્ત્વવેત્તા આનન્દધનજી કથે છે કે, જે આત્મતત્ત્વના જિજ્ઞાસુ ભવ્ય સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ ધારકો હૃદયકમલમાં સત્, ચિત્ અને આનન્દમય આત્મભ્રમરને શોધે છે તે પરિપૂર્ણ આનન્દને પામે છે અને તેમની શોધ અન્તે સત્યસુખમય બને છે, માટે હૃદયકમળમાં આત્માતું ધ્યાન ધરો. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં આત્મા રમણુતા કરે છે માટે તેને રમ કહો છે. રમ એવા શબ્દો ગાનારા તો ઘણા છે પણ હૃદયકમલમાં જ્ઞાન, દર્શન, આનન્દ અને વીર્યોદિ ગુણમય આત્મારૂપ રમતું જે ધ્યાન ધરે છે તેવા મનુષ્યો વિરલા છે. આનન્દનો ઘન એવો આત્માજ રમ છે અને તે સમતારૂપ સીતાની સાથે રહે છે એવા આત્મારૂપ રમતું સ્યાદ્વાદપણું જે ધ્યાન ધરે છે તે પરમાત્મપદને પામે છે.

૧ અન્તર પાઠાન્તર.

(૭૭)

પદ ૨૮.

(રાગ આશાવરી.)

આશા ઔરનકી क्या कीजे, ज्ञान सुधारस पीजे. ॥ आ० ॥

મટકે દ્વાર દ્વાર લોકનકે, કૂકર આશા ધારી ।

આતમ અનુભવ રસકે રસિયા, ઉત્તરે ન કવહુ સુમારી. ॥ આ૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજ કહે છે કે હે ચેતન ! તારે અન્યોની આશા શા માટે કરવી જોઈએ? હે ચેતન ! તારે તો જ્ઞાનરૂપ અમૃતરસ પીવો જોઈએ. લોકના આરણ્યે આરણ્યે રોટલાના કકડાની આશાએ વારંવાર ભટકતા કૂતરાની જેકે તેં અનાદિકાળથી આશાને ધારણુ કરી, પણ તેમાં જરામાત્ર પણ સન્તોષ મળ્યો નહીં. ધનની આશા, કીર્તિની આશા, માનની આશા, આજીવિકાની આશા, પુત્રાશા, લલનાશા, કામાશા, વૈભવાશા અને પૌદ્ગલિક સુખાશા, વગેરે અનેક પ્રકારની આશાઓ ધારણુ કરીને ચેતન ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં પરિભ્રમણુ કરે છે. આશાના યોગે ચેતન તાઢ અને તડકાનાં દુઃખોને સહે છે. આશાના યોગે ચેતન, અનેક પ્રકારનાં મરણ્યાંત કષ્ટોને સહે છે. ઘાંચીની ઘાણીના વૃષભની જેકે આશાના વશમાં ચેતન જ્યાં ત્યાં અન્યોને કરગરતો ફરે છે. આલ્પવસ્તુઓની આશાએ અનેક પ્રકારનાં પાપાચરણોને સેવે છે. આશામાં ફસાયલો ચેતન અનેક પ્રકારના વિકલ્પો અને સંકલ્પો કરીને આસ્રવમાં ઘસડાતો જાય છે; આશારૂપ ખાડીનું તળીયું દેખાતું નથી. હે ચેતન ! આશાના વશમાં પડીને તું કેમ પોતાનું શુદ્ધ ધન ભેતો નથી. તું ચૈતન્યલક્ષણુ લક્ષિત છે. પર વસ્તુઓ ગમે તેવી દુનિયામાં પ્રિય ધન તરીકે મનાયલી હોય પણુ તે જડ છે. જડથી તું ભિન્ન છે. જડ વસ્તુઓની ઇચ્છા કરવી તે વિષમમાન છે. જડ વસ્તુઓનો અર્થાત આશારૂપ વિષનો ત્યાગ કરીને આત્માનો અનુભવરૂપ અમૃતરસ પીવો જોઈએ. પરવસ્તુની પ્રાપ્તિ અર્થે થતી આશાની ક્ષણિક સુખખુમારી અલ્પકાળમાં ટળી જાય છે. આત્માના અનુભવરૂપ અમૃતરસના પાનથી આત્માનુભવ રસિકોને જે ખુમારી ચઢે છે તે તો ઉતારવાથી પણુ કદાપિ ઉતરતી નથી અને તે આત્માનુભવ અમૃતરસપાનથી જે સહજસુખનું ઘેન ચઢે છે તેની આગળ ઇન્દ્ર, ચન્દ્ર અને નાગેન્દ્રનાં સુખ પણુ એક અિન્દુ માત્ર પણુ નથી, માટે હે ચેતન ! તારામાં સહજ સુખ છે તેને સૂકીને તારે અન્ય વસ્તુઓની આશા શા માટે કરવી જોઈએ?

(૭૯)

આશા દાસીકે જે જાયા, તે જન જગકે દાસા ।

આશા દાસી કરે જે નાયક, લાયક અનુભવ પ્યાસા. ॥ આ૦ ॥૨॥

ભાવાર્થ.—જે આશા દાસીના પુત્રો અને છે તે મનુષ્યો જગતના દાસ અને છે. દાસીના પુત્રો દાસત્વ કરે એવો નિયમ છે. આશાના વશીભૂત થયેલા મનુષ્યો નિર્ણય પદાર્થોની સ્પૃહા ધારણ કરીને અનેક પ્રકારની ઉપાધિયો વેઠે છે. આશાના દાસભૂત અનેલા મનુષ્યો નીચ મનુષ્યોની લાજ મૂકીને સેવા કરે છે અને અન્ય મનુષ્યોને રાંક જેવું સુખ કરીને કરગરે છે. સ્પૃહાથી મનુષ્ય પોતે ગમે તેવો હોય તોપણ પરતંત્ર અને છે. સ્પૃહાયોગે જેના સુખ સામું જેતાં અર્થિ થાય તેના સામું નોંધને તેની સ્તુતિ કરવી પડે છે. અનેક પદાર્થોની સ્પૃહા કરીને મરણપર્યંત સતત પરિશ્રમ વેડવામાં આવે છે તોપણ અન્તે કહેવું પડે છે કે, હાય અરે! દુનિયામાં કંઈ સુખ જોયું નહીં, આવા અસુખના ઉદ્ગારો કાઢવા પડે છે. ધનપતિ થવાની આશા, સત્તાધારી થવાની આશા, રાજ્યતંત્ર કબજામાં કરવાની આશા અને સર્વના ઉપરી બનવાની આશા. તે આશાઓ પૈકી અમુક આશાઓ પાર પડે છે, તોપણ જે જે પદાર્થો મળે છે તેનાથી ખૂંડ સુખ મળતું નથી. આશાનો સ્વભાવજ એવો છે કે કદાપિ કાળે તેનો પાર આવતો નથી. આશાના યોગે પ્રવૃત્તિચક્રમાં યુંથાવું પડે છે અને માનસિક પીડાઓના વશમાં રહેવું પડે છે. આશાઓ મધમાખીઓની પેઠે હૃદયમાં ગણગણાટ કર્યો કરે છે. એક આશા પુરી થતાં અન્ય જડ વસ્તુની સ્પૃહા થયા કરે છે. જેઓ આશાને પોતાની દાસી બનાવીને તેના નાયક અને છે તેઓ અનુભવ અમૃતપાન કરવાના અધિકારી અને છે. આશાના દાસો જે હોય છે તે તો કદાપિ અનુભવ અમૃતપાનના અધિકારી બની શકતા નથી. સાકરનું ભક્ષણ કરવાનો અધિકાર ગદેડાને નથી તેમજ, જેઓ આશાદાસીના પુત્રો અને છે તેઓ અનુભવ અમૃતરસ પાનના અધિકારી ક્યાંથી બની શકે? જેઓ સ્પૃહાના વિચારોને મનમાં ઉત્પન્ન થતાજ વારે છે, તેજ ખરા જ્ઞાની છે. જેઓ પર પુરુષ વસ્તુમાં સુખ નથી, એમ જાણી જડ વસ્તુઓમાં મમત્વથી બંધાતા નથી અને ધન, કીર્તિ, સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, વૈભવ, ઘરખાર, માન અને પ્રતિષ્ઠા, આદિની સ્પૃહા ધારણ કરતા નથી, તેઓ નિઃસ્પૃહી હોવાથી જગતને તૃણવત્ ગણે છે. જીવનની આશાનો પણ જેઓએ ત્યાગ કર્યો છે, તેઓ આત્મજ્ઞાનપૂર્વક અનુભવ અમૃતપાનના અધિકારી અને છે.

મનસા પ્યાલા પ્રેમ મસાલા, બ્રહ્મ અગ્નિ પરજાલી ।

તન માઠી અવટાઈ પિયે કસ, જાગે અનુભવ લાલી. ॥ આ૦ ॥૩॥

(૭૯)

ભાવાર્થ.—મનરૂપ પ્યાલામાં આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો પ્રેમરૂપ મશાલો ભરીને અને તે તનરૂપ ભઠ્ઠીમાં મનપ્યાલામાંના પ્રેમમશાલાને બ્રહ્મરૂપ અગ્નિથી બાળીને અને તેને સારી પેઠે ઉકાળીને તે મશાલાનો કસ કાઢીએ તો અનુભવ જ્ઞાનરૂપ લાક્ષી આત્મામાં જન્મી જાય છે. જગતના જીવો મુખની આશાએ અનેક પ્રકારના રસના પ્યાલાઓને ઘટઘટાવી જાય છે પણ જાત જીવો અલ્પકાળ પશ્ચાત્ તેનું ઘેન ઉતરે છે એટલે, પૂરું હતા તેવા આળસુ અને શોકગ્રસ્ત બની જાય છે; માટે શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે હે જગતના જીવો! તમો પુદ્ગલરસના ભરેલા પ્યાલાઓને પી પી ને થાકી ગયા પણ તમને કૌવત પ્રાપ્ત થયું નહીં અને આનન્દની ખુમારી પણ રહી નહીં, માટે હવે બાહ્યની ઉપાધિ પરિહરીને મનપ્યાલામાં આત્મશુદ્ધ સ્વરૂપનો પ્રેમરૂપ મશાલો ભરીને બ્રહ્મઅગ્નિથી ઉકાળીને પીઓ કે જેથી. હે ભગ્ન જીવો! તમને અનુભવ લાક્ષી પ્રાપ્ત થશે. એ રસપાનથી વૃદ્ધાવસ્થા, મૃત્યુ અને જન્મ વગેરેની ઉપાધિયો છૂટી જશે. રોગ, શોક, ચિન્તા, રાગ, ક્રોધ અને ભય, વગેરેનો નાશ થશે. આત્મામાં અપૂર્વ શાંતિ પ્રગટશે, બાહ્યવસ્તુઓની આશાઓ વિલય પામશે, મનમાં આશાની ભસ્મ પણ રહેવા પામશે નહીં; મનમાં નિસ્સ્પૃહભાવ ઉત્પન્ન થવાનો આ અત્યુત્તમ ઉપાય છે. શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ પ્રતિ શુદ્ધપ્રેમ ઉત્પન્ન થતાં આશાઓરૂપ લાકડાં ખરેખર જ્ઞાનરૂપ અગ્નિથી બાળીને ભસ્મ થશે, માટે આત્મજ્ઞાનવડે શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપનો અત્યંત પ્રેમ ધારણ કરો, તેનાથી અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે. અનુભવ જન્મી જતાં આશાના તરંગો શાંત થઈ જવાના. જે મનુષ્યો આવા અત્યુત્તમ ઉપાયને ધારણ કરી તે પ્રમાણે વર્તે છે તેઓ આશા, તૃષ્ણા-સ્પૃહા વગેરેનો નાશ કરે છે અને આત્માનો અનુભવ કરીને અનુભવ મુખ ખુમારીના ભોક્તા બને છે. અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં આત્મામાં આનન્દ પ્રગટે છે અને મુખ પણ પ્રસન્ન રહે છે. શરીરમાં પણ જીવે આનન્દ ઉભરાઈ જતો હોય તેમ ભાસ થાય છે.

અગમ પિયાલા પીયો મતવાલા, ચિન્હી અધ્યાતમ વાસા ।

આનન્દઘન ચૈતન વ્હૈં સેલે, દેસે લોક તમાસા. ॥ આ૦ ॥૪૧॥

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી આ પ્રમાણે ઉદ્ગારો કાઢીને હવે આગળ જણાવે છે કે, અનુભવપ્યાલાને પીવાના વિચારવાળા હે આત્મન! કોઈ બાહ્યદ્રષ્ટિધારક મનુષ્યોને જેની ગમ (સમજણ) પડે નહીં એવા અગમ અનુભવ પ્રેમરસના પ્યાલાને તું પી જા. અધ્યાત્મસ્વરૂ-

૧ ચૈતન વ્હૈં ને કેકાણે સો જગમાં એવે અન્ય પ્રતિમાં પાઠ છે.

(૯૦)

પમાં સ્થિરતા કરીને અનુભવ પ્રેમરસ પ્યાલો પીવાનો છે. સર્વ પ્રકારનાં શાસ્ત્રોમાં અધ્યાત્મશાસ્ત્ર ઉત્તમ છે. સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન ઉત્તમ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાને કરી વિષદે ભવ મીય મીત, સત્યધર્મ તે જ્ઞાન છે, નમો નમો જ્ઞાનની રીત ॥ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કથ્યું છે કે, અપ્પનાણેણ મુળી હોઈ. આત્મજ્ઞાનવડે મુનિપણું પ્રાપ્ત થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં શાસ્ત્રો વાંચીને પણ તેમાં સ્થિરતા કરવી નેઈએ. આત્મામાં શુદ્ધ ઉપયોગથી રમણતા કરવી નેઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે અગમ એવા અનુભવ પ્યાલાનું સ્વરૂપ બહુને અનુભવ પ્રેમરસ પ્યાલાને હે ચેતન ! તું પી બ. તેથી આનન્દનો સમૂહભૂત ચેતન પોતાના સ્વરૂપમાં ખેલશે, અર્થાત્ હહેર મારશે. અનુભવપ્રેમરસની ખુમારી એટલી બધી અડશે કે તે આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશે વ્યાપી જશે અને તેના પ્રતાપે અન્તે દિવ્ય જ્ઞાનશક્તિ ખીલશે અને તેથી લોકમાં રહેલા સર્વ પદાર્થોનું નાટક દેખાશે. માટે હે આત્મન ! તારે તો અનુભવ પ્રેમરસ પ્યાલો પીવો નેઈએ. જગતમાં અધ્યાત્મયોગીઓ આવા ઉત્તમ પ્યાલાને પીવા સમર્થ થાય છે. આવો પ્યાલો પીતાં કોઈની સ્પૃહા રહેતી નથી. શેઠ, રાબ, ચક્રવર્તિ અને ઈંદ્રોની પણ પરવા રહેતી નથી. આણ પદાર્થો કે જે આણદૃષ્ટિથી દેખતાં સુંદર લાગે છે પણ અનુભવજ્ઞાનના યોગે અન્તરદૃષ્ટિ થતાં તેમાં કંઈ સાર દેખાતો નથી. અનુભવરસ પ્યાલાના પીનારાઓ દુનિયાના સર્વ તમાસા દેખે છે અને પોતાના સ્વરૂપની હહેરમાં આનન્દી રહે છે. દેહ છતાં પણ મુક્તિના સુખનો અનુભવ કરે છે. શ્રીમહ આનન્દધનજી કહે છે કે અનુભવ પ્રેમરસ પ્યાલો પીધા પછી ચેતન જુદાજ પ્રકારે ખેલીને દુનિયાને તમાસારૂપ દેખે છે.

પદ ૨૧.

(રાગ આશાવરી.)

અવધૂ નામ હમારા રાખે, સો પરમ મહારસ ચાખે. ॥ અવધૂ ॥
 નહીં હમ પુરૂષા નહીં હમ નારી, વરન ન માત હમારી ।
 જાતિ ન પાંતિ ન સાધન સાધક, નહીં હમ લઘુ નહીં મારી. ॥ અ ૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ.—પિતાનું નામ પુત્ર રાખે છે, પિતા પુત્રને મૃત્યુ વખતે કહી બળ છે કે હે પુત્ર ! તું મારું નામ રાખજે. પિતાનું નામ રાખવા પુત્રોની જરૂર છે અને તદર્થે વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ કેટલાક પુરૂષો લજ્જ કરે છે. શ્રીમહ આનન્દધનજી વિચાર કરે છે કે મારે તો કોઈ શિષ્ય તરીકે સાધુ નથી, ત્યારે મારું નામ કોણુ રાખશે ? તત્સંબંધી અન્તરમાં

(૯૧)

હોં આજ્ઞાચ કરીને કહે છે કે, અમોને કોઈ ઝોળખવાને વિરલા સમર્થ થાય છે. નિશ્ચયનયથી અમારું અવધૂત સ્વરૂપ છે. દુનિયાની આઠદૃષ્ટિમાં ન આવે એવું સ્વરૂપ છે. અમારા મૂળ સ્વરૂપને ઝોળખીને અમારું જે નામ રાખે છે તે પરમ આનન્દરૂપ મહારસને આસ્વાદે છે. પિતા વગેરેના નામને રાખનારા પુત્રો પરમ આનન્દ મહારસને આસ્વાદી શક્તા નથી; તે તો બિચારા દુઃખિયા, શોકી, ભય અને ઉપાધિમાં ફસાઈ ગયેલા દેખાય છે. શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં હોં ઉતરીને અમારું નામ સાર્થક રાખનારાઓ તો ક્ષણે ક્ષણે પરમ આનન્દરૂપ અમૃતરસને આસ્વાદે છે. શ્રીમદ્ આનન્દધન કહે છે કે, મને કોઈ, પુરૂષ તરીકે જાણુશો નહીં. કેમકે હું પુરૂષ નથી; અમુક શરીરના અવયવોથી પુરૂષ ગણાય છે અને અમુક શરીરના અવયવોથી જગતમાં તારી ગણાય છે. હે મનુષ્યો ! યાદ રાખશો કે હું પુરૂષ વા સ્ત્રી નથી. ત્યાંસુધી હું પુરૂષ અગર હું સ્ત્રી હું એવો અહંભાવ પ્રગટે કે રહે ત્યાંસુધી આત્માના શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. અવહારમાં પુરૂષ વા સ્ત્રી એમ શબ્દો બોલવામાં આવે પણ અન્તરથી પુરૂષ વા સ્ત્રીત્વ ધર્મને અહંભાવ પ્રગટવો ન જોઈએ, એવી દશા જેને પ્રગટ થઈ છે તે અમારું નામ રાખી શકે છે. આગળ વધીને તેઓશ્રી જાણાવે છે કે અઢાર વર્ણુ આદિ દુનિયામાં આઠદૃષ્ટિથી જેટલી વર્ણુ અને જાતિ કહેવાય છે તદ્દરૂપ હું નથી. ગ્રાહ્ય, વૈશ્ય, ક્ષત્રિય અને શૂદ્ર એ ચાર જાતિઓ શરીર ઉપર રહે છે, તે હું નથી. હું કોઈ પંક્તિમાં નથી. હું આઠદૃષ્ટિથી સાધન વા સાધક નથી, તેમ હું લઘુ અગર ભારે નથી.

નહીં હમ તાતે નહીં હમ સીરે, નહીં દીર્ઘ નહીં છોટા ।

નહીં હમ ભાઈ નહીં હમ મગિની, નહીં હમ વાપ ન બેટા. ॥ ૭૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ.—હું આત્મા ઉજાણુ પણુ નથી અને શીત પણુ નથી. ઉજાણુ એ પુદ્ગલનો પર્યાય છે અને શીત પણુ પુદ્ગલનો પર્યાય છે. પુદ્ગલદ્રવ્યથી આત્મા ભિન્ન છે. આત્મામાં ઉજાણુપણું અને શીતત્વ રહેતું નથી. પુદ્ગલદ્રવ્યમાં લઘુત્વ અને મહત્વ, સ્કંધોની અપેક્ષાએ ગણાય છે. પુદ્ગલથી આત્મા ભિન્ન હોવાથી તેમાં નહાના અને મોટાનો સંબંધ ઘટતો નથી. હું કોઈનો ભ્રાતા પણુ નથી અને હું આત્મા કોઈની બેન પણુ નથી. હું આત્મા કોઈનો આપ પણુ નથી અને હું આત્મા કોઈનો બેટો પણુ નથી. અરૂપી અસંખ્ય પ્રદેશમય હું આત્મા છું. આત્મા કોઈના મૂળ રૂપને પેદા કરવાને શક્તિમાનુ નથી તેથી તે અન્ય આત્માનો પિતા પણુ નથી. કેટલાક મનુષ્યો પોતાને પિતાના અહંત્વમાં લીન કરે છે

લ. ૧૧

(૮૨)

અને પોતાનામાં પિતાનું અહંત્વ કહીને વ્યર્થ અનેક પ્રકારની ઉપા-
ધિયો, શોક, ચિન્તા અને રાગ વગેરેથી દુઃખી થાય છે, આત્મા કોઈને
પિતા નથી. સાંસારિક સંબંધોને ખરા માનીને મૂળ સ્વરૂપ આત્મા
ભૂલે છે અને તેથી રાગ અને દ્વેષમાં ફસાય છે. પુત્રોની ઉપર મોહ
ધારણુ કરે છે, તેથી આત્મા પિતાનું મૂળ સ્વરૂપ નિહાળી શકતો નથી.
આત્માને કોઈ ઉત્પન્ન કરનાર નથી, તેથી આત્મા કોઈનો પુત્ર નથી;
છતાં મોહના યોગે આત્મા પોતાને અમુકનો પુત્ર કહ્યો છે અને તેથી
પોતે બ્રાંતિના વશમાં પડે છે, પિતાની ઉપર મમતા રાખીને પોતાનું
મૂળ સ્વરૂપ શોધી લેતો નથી. હું અમુકનો પુત્ર છું, અમુક મારો
પિતા છે, તેવિના અન્યોના સંબંધથી ભિન્ન છું એમ સંકુચિત દૃષ્ટિથી
તે જગતના સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મવત્ માની શકતો નથી.
પોતાને પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપે ઓળખતો નથી, તેથી જગતના પદાર્થોમાં
અહં અને મમત્વથી આત્મા બંધાય છે. આત્મા કોઈનો સહોદર બ્રાતા
નથી, શરીરના સંબંધથી અમુકને બ્રાતા કહીને અને શરીરના સંબં-
ધથી અમુકને ભગિની કહીને એ પણ વસ્તુતઃ વિચારતાં બ્રાંતિ છે.
પોતાના આત્મવત્ સર્વ આત્માઓ છે. શરીર અને જ્ઞાતિ વગેરેના
આરોપથી આત્માને બરાબર અવબોધી શકતો નથી. બાહ્યદૃષ્ટિ ધારકો
શરીર આદિનો આરોપ આત્મામાં કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ આત્મા-
નેજ આત્મરૂપે અવબોધે છે, તેથી તેઓ આનન્દઘનનું નામ રાખી
શકે છે. આહ્યવસ્તુઓ જડ છે, તેથી તેમાં આત્માનું કંઈ પણ નથી.
જેઓ ઉપર કયા પ્રમાણે આત્માનું સમ્યક્ સ્વરૂપ જાણે છે તેજ
આનન્દઘન સ્વરૂપ અવબોધવા સમર્થ થાય છે.

નહીં હમ મનસા નહીં હમ શબ્દા, નહીં હમ તરણકી ધરણી ।

નહીં હમ મેખ મેખઘર નહીં, નહીં હમ કરતા કરણી. ॥ અવધૂા ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી નીચે પ્રમાણે અવબોધે છે. હું
મન નથી. મનના બે ભેદ છે. ૧ દ્રવ્યમન, અને ૨ બીજું ભાવમન.
દ્રવ્યમન, વર્ણણાનું અનેકું છે અને વિચારમય ભાવમન છે. દ્વાદશમા
ગુણુસ્થાનક પર્યન્ત ભાવમન છે અને દ્રવ્યમન તો ત્રયોદશમા ગુણુ-
સ્થાનકમાં પણ હોય છે. પાંચ અનુત્તરવિમાનના દેવતાઓના પ્રક્રનોના
ઉત્તર શ્રી કેવલિભગવાન્ દ્રવ્યમનને અમુક અક્ષર સંજ્ઞારૂપે પરિણુમા-
વીને આપે છે. દ્રવ્યમનથી આત્મા ભિન્ન છે. જેમ જેમ મનોદ્રવ્યની
શુદ્ધતા થતી જાય છે તેમ તેમ ઉત્તમ શુદ્ધ લેશ્યા પ્રગટે છે અને ભા-
વમન પણ ઉચ્ચ પ્રકારનું થાય છે. મનસંબંધી વિશેષ જાણવાની

(૮૩)

ઇચ્છા હોય તેણે વિશેષાવશ્યક, તત્ત્વાર્થ, તથા અસ્મદીયકૃત પરમાત્મજ્યોતિ વગેરે અન્યો વાંચવા અગર સાંભળવા. શબ્દ પણ જડ છે. કેટલાક “શબ્દગુણમાકાશમ્.” શબ્દ, આકાશનો ગુણ છે એમ કહે છે પણ તે યોગ્ય નથી. સ્વાદ્વાદરત્વાકરાવતારિકા અને સમ્મતિતર્ક વગેરેમાં શબ્દ, આકાશનો ગુણ નથી એમ અનેક પ્રમાણોથી બતાવ્યું છે. ટેલીફોન વગેરેમાં શબ્દોની એક સ્થાનથી અન્યત્ર ગતિ થતી પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે, માટે અરૂપી એવા આકાશનો શબ્દ ગુણ નથી. આકાશ અક્રિય છે અને શબ્દ તો ગતિ કરે છે માટે તે પુદ્ગલદ્રવ્ય સ્કંધરૂપ છે, એમ અવબોધનું, સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર એમ ઉપાધિ ભેદથી શબ્દના ત્રણ પ્રકાર થાય છે. શબ્દવર્જણાનું વિશેષ સ્વરૂપ વિશેષાવશ્યકમાં છે. તેમજ તેનું ક્રિયિત્ સ્વરૂપ અસ્મદીયકૃત તત્ત્વચિન્તુમાં છે. પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપ શબ્દ હોવાથી શબ્દથી ભિન્ન આત્મા છે. આત્માનો વાચક શબ્દ છે તેથી શબ્દ પણ અપેક્ષાએ બ્રહ્મ કહેવાય છે. શબ્દબ્રહ્મ એ નામથી વેદાંતિયો શબ્દને માને છે અને પૂજે છે. શબ્દ એ ભાવશ્રુતનું કારણ હોવાથી દ્રવ્યશ્રુતરૂપ છે અને ભાવશ્રુતની કારણતાથી જોનો પણ શબ્દરૂપ શાસ્ત્રને નમે છે અને પૂજે છે. પણ અત્ર કહેવાનું એ છે કે શબ્દરૂપ આત્મા નથી, માટે શબ્દવૃન્દથી ભિન્ન આત્મા છે એમ નિશ્ચય કરવો. ઘાસ જોનાપર ઉગે છે એવી પૃથ્વી પણ હું આત્મા નથી, તેમજ વેપથી પણ હું ભિન્ન છું, વેપને ધારણ કરનાર તો શરીર છે, પણ હું આત્મા વેપને નિશ્ચય ધારણ કરતો નથી, તેમજ બાહ્યવસ્તુઓનો હું કર્તા નથી અને કરણી-ક્રિયા તેથી પણ હું (આત્મા) ભિન્ન છું.

નહીં હમ દરસન નહીં હમ પરસન, રસ ન ગંધ કહુ નાહીં ।

આનન્દઘન ચેતનમય મૂરતિ, સેવક જન બલિ જાહીં ॥અ૦૧૬॥

ભાવાર્થ.—હું દર્શન નથી; સાત નયમાંથી એકેક નયને (એકાંતે) માનીને જે દર્શન ઉત્પન્ન થયાં છે તદ્દરૂપ હું નથી. સંબહાદિ એકેક નયથી ઉત્પન્ન થએલાં દર્શનો તે સાગરમાં ઉકેલા તરંગો જેવાં છે. તરંગોનો સાગરમાં સમાવેશ થાય છે પણ સાગરનો તરંગમાં સમાવેશ થતો નથી. આત્મરૂપ સાગરનાં અન્ય દર્શન તે બિન્દુરૂપ છે, માટે તેમાં સંપૂર્ણ સાગરરૂપ આત્માનો સમાવેશ થાય નહીં. અનેકાન્ત દર્શનરૂપ સાગરમાં અન્ય સર્વ દર્શનોનો સમાવેશ થાય છે, માટે એકાંત એકેક નયથી ઉત્પન્ન થએલાં દર્શનો તે સંપૂર્ણ આત્મારૂપ નથી. કાળો, અને પીલો વગેરે વર્ણ તે હું આત્મા નથી. ભારે, હલકો, ઉજળુ, શીત, ચીકણો, લુખો, ઘુવાળો અને બરસટ એ આઠ પ્રકારના સ્પર્શ છે, તેથી આત્મા ભિન્ન

(૮૪)

છે, માટે સ્પર્શ તે હું આત્મા નથી. મીઠા, કડવો અને આમ્લ, વગેરે રસો છે તે પુદ્ગલદ્રવ્યના પર્યાય છે તે જડ છે તેથી હું આત્મા ભિન્ન છું. સુરભિ અને અસુરભિ એ બે પ્રકારનો ગન્ધ છે, એ બે પ્રકારનો ગન્ધ તેપણુ હું આત્મા નથી; ગન્ધરૂપ જડ વસ્તુથી આત્મા ભિન્ન છે તેથી ગન્ધરૂપ પરવસ્તુમાં સુખચુદ્ધિ ધારણુ કરવી તે યોગ્ય નથી. જે જે દૃશ્ય પદાર્થો દેખાય છે તેમાં હું-આત્મા-કોઈ પણુ રીત્યા નથી. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજ કહે છે કે, ચૈતન્યની મૂર્તિમય અને આનન્દનો સમૂહભૂત આત્મા છે, એજ માત્ સ્વરૂપ છે; એવી રીતે મને જે ઝોળખે છે તેજ માત્ નામ રાખે છે. અને એવા આત્માને ઝોળખનારા સેવકો આનન્દધનરૂપ આત્માની અલિહારી જાય છે, અર્થાત્ તેના સેવકો આત્માની ઉપાસનારૂપ અલઈયાં લે છે. આત્માનું સ્વરૂપ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે. વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયથી આત્માનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. બાહ્ય જે જે પદાર્થોમાં અહંત્વ અને મમત્વ થાય છે તે મોહના યોગથી થાય છે. બાહ્યવસ્તુઓમાં આત્મા નથી. પૂર્વોક્ત બાહ્યપુરૂષાદિ આકારોમાં આત્મત્વનો આરોપ માનીને જેઓ અહંત્વ અને મમત્વભાવને ધારણુ કરે છે તેઓ આત્મસ્વરૂપને ઝોળખી શકતા નથી. આત્માના ચૈતન્યાનન્દ ગુણોને જેઓ ઝોળખે છે, તેઓ અમાત્ નામ રાખે છે એમ શ્રી આનન્દધનજી કહે છે.

પદ ૩૦.

(રાગ આશાવરી.)

સાધો માઈ સમતા રઙ્ગરમીજે, અવધૂ મમતા સઙ્ગ ન કીજે. ॥સા॥
સંપતિ નાहीं નાहीं મમતામેં, મમતામાં મિસ મેટે ।

ખાટ પાટ તજી લાખ ખટાઉં, અન્ત ધાખમેં લેટે. ॥સા॥૧॥

ભાવાર્થ.—હે સાધુપુરૂષો ! બન્ધુઓ ! સમતાના સંગમાં રમવું જોઈએ. હવે મમતાનો સંગ ન કરવો જોઈએ. મમતાભાવમાં ખરી લક્ષ્મી નથી. મમતામાં રમવાથી કાળાશ લાગે છે. લાખે રૂપૈયાના વા સોનૈયાના ક્રમાન્તર અન્તે ખાટલા, પાટલા અને ઘર-બાર, વગેરેનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યા ગયા અને તેઓના શરીરની સ્મશાનમાં રાખ થઈ ગઈ. મહાન્ ચક્રવર્તિ રાજાઓ, વગેરે મનુષ્યો ચાલ્યા ગયા પણુ તેઓની સાથે સાંસારિક વૈભવ ગયો નહીં. શ્રીયશો-વિજય ઉપાધ્યાય અધ્યાત્મસારમાં લખે છે કે:—

(૮૫)

॥ શ્લોકાઃ ॥

વિષયૈઃ કિં પરિત્યક્તૈર્જાગર્તિ મમતા યદિ,
 ત્યાગાન્ કચ્છુકમાત્રસ્ય ભુજક્તો નહિ નિર્વિષઃ ॥ ૧ ॥
 કષ્ટે નહિ ગુણપ્રાપ્તમ્ પ્રગુણીકુરુતે મુનિઃ,
 મમતા રાક્ષસી સર્વે મક્ષયત્યેકહેલયા ॥ ૨ ॥
 વ્યાપ્નોતિ મહર્તી ભૂમિં વટચીજાઘથા વટઃ,
 તથૈકમમતાવીજાન્ પ્રપચ્ચસ્યાપિ કલ્પના ॥ ૩ ॥

જે હૃદયમાં મમતા જાત છે તે વિષયોના ત્યાગવડે શું? કાંચ-
 ખીના ત્યાગમાત્રથી સર્વ કંઈ નિર્વિષ થતો નથી. મુનિ મહાપ્રયત્ને
 ગુણોના સમૂહને લેગો કરે છે પણ મમતા રાક્ષસી જે વળગે છે
 તે એક ક્ષણમાત્રમાં મુનિના સર્વ ગુણોનું ભક્ષણ કરે છે, ત્યારે તે
 ગૃહસ્થમાં, ગુણ ઉત્પન્ન થવા દે નહીં એમાં શું કહેવું? વડના ખીજથી
 ઉત્પન્ન થએલા વડ જેમ મોટી ભૂમિને વ્યાપ્ત કરે છે, તેમ એક
 મમતા ખીજની કલ્પનાથી અન્ય સર્વ કલ્પનાઓ મનને વ્યાપ્ત
 થાય છે. એક ન્હાના આળકથી તે વૃક્ષપર્યંત સર્વ મનુષ્યોના હૃદયમાં
 મમતા વ્યાપીને રહે છે. જે વસ્તુ કદાપિકાળે સુખની આપનારી નથી,
 તે વસ્તુમાં પણ મમતાવંત મુંઝાય છે અને તેના ઉપરથી મૂર્છા ઉતારી
 શકતો નથી. મનુષ્યોની દૃષ્ટિમાં મહીનતા લાવનારી અને અનેક મનુ-
 ષ્યોમાં પરસ્પર યુદ્ધ કરાવનાર મમતા છે. દેશની મમતા, જાતિની
 મમતા, ગામની મમતા, રાજ્યની મમતા, કુટુંબની મમતા, પુત્રની મમતા,
 પુત્રીની મમતા, ઘરહાટની મમતા, ગાડીવાડીલાડીની મમતા, શરીરની
 મમતા અને પરિચ્છાની મમતા એમ અનેક પ્રકારે મનુષ્યોના હૃદયમાં
 મમતાનો ઉત્પાદ થાય છે. એક નિર્ભય વસ્તુની મમતા ધારણ કરીને
 મૂર્ખ જીવો અનેક પ્રકારનાં દુઃખોને ભોગવે છે. મમતાવંત જીવો આં-
 ધજાની પેઠે વિવેકદૃષ્ટિથી કંઈ પણ દેખી શકતા નથી. મમતાના વિચારો
 થી કંબુસાઈપણું વૃદ્ધિ પામે છે. મમતાના વિચારોથી આત્માઓ
 હૃદયમાં મમતાના સંસ્કારોની વૃદ્ધિ કરે છે અને તેથી પરલવમાં પણ
 દુઃખી થાય છે.

ધન ધરતીમેં ગાઢે વૈરે, ધૂર આપ મુશ્વ લ્યાવે ।

મૂપક સાપ હોવેગા આશ્વર, તાવેં અલચ્છી કહાવે ॥ સા૦ ॥૨॥

ભાવાર્થ.—મૂર્ખ મનુષ્યો ધનનું રક્ષણ કરવા ધનને જમીનમાં
 દાટે છે અને તે દાટેલા વાસણુના સુખ ઉપર ધૂળ વાળે છે. શ્રીમદ્
 આનન્દધનજી કહે છે કે, તે ધનના ઉપર ધૂળ વાળતા નથી, પણ

(૮૬)

સ્વક્રીય વદનપર ધૂળ નાખે છે. કારણ કે ધનની પ્રાપ્તિ માટે અનેક પાપ-કર્મોના સંચય કરે છે અને તે પાપનો લોકતા ગમે તે ગતિમાં પોતે બને છે અને જમીનમાં દાટેલા ધનના લોગવનારાઓ તો પ્રાયઃ અન્ય મનુષ્યો બને છે; તેમજ દાટેલા ધનની મૂર્ચ્છા રહેવાથી, ધનમાં વાસના રહે છે, તેથી તે જીવને મૃત્યુ પામીને ધનના ઉપર ઉંદર, સર્પ અને ખીલી, વગેરેના અવતારો પ્રહણુ કરીને રહેવું પડે છે અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખ લોગવવાં પડે છે; માટે બાહ્યતું ધન તે અલક્ષ્મી છે. બાહ્યધનથી કોઈ સુખી થયો નથી અને લવિષ્યમાં કોઈ સુખી થનાર નથી. મમતાવાળો મનુષ્ય અનેક પ્રકારનાં પાપ કરે છે. શ્રીઉપાધ્યાયે અધ્યાત્મ-સારમાં કહ્યું છે કે:—

॥ શ્લોકાઃ ॥

મમત્વેનૈવ નિઃશઙ્કમારમ્ભાદૌ પ્રવર્તતે ।

કાલાકાલસમુત્થાથી ધનલોભેન ધાવતે ॥ ૧ ॥

સ્વયં યેવાં ચ પોપાય ચિદ્યતે મમતાવશઃ ।

ઇહામુત્ર ચ તે નસ્યુસ્ત્રાણાય શરણાય ચ ॥ ૨ ॥

મમત્વેન બહુલોકાન્ પુષ્ણાત્યેકોઽર્જિતૈર્ધનૈઃ ।

સોઢા નરકદુઃખાનાં તીવ્રાણામેક ઇવ તુ ॥ ૩ ॥

મમતાન્ધોહિ યન્નાસ્તિ તત્પશ્યતિ ન પશ્યતિ ।

જાત્યન્ધસ્તુ યદસ્ત્યેતદ્ઝેદ ઇત્યનયોર્મહાન્ ॥ ૪ ॥

મૂઢ મનુષ્ય મમતાવડે સંકારહીત થઈને હિંસા આદિ પાપના આરંભમાં વર્તે છે. કાલ વા અકાલમાં ઉડીને ધનના લોભવડે દોડે છે. પોતે જેઓના પોષણમાટે મમતાવશથી ખેદાતુર થાય છે તે લોકો આ ભવમાં અને પરભવમાં પણ તેના રક્ષણમાટે થતા નથી. મમત્વવડે ઘણા લોકોને એક મનુષ્ય ખેદા કરેલા ધનવડે પોપે છે અને તીવ્ર પાપના ઉદયથી તે નરકમાં જાય છે, ત્યારે નરકમાં એકલો મહાદુઃખીને લોગવે છે; ખીજાઓ આવીને તેમાં ભાગ લેતા નથી, મમતાવડે અન્ધ થએલ મનુષ્ય જે ખરી વસ્તુ નથી, અર્થાત્ જે નથી તેને દેખે છે અને જે છે તેને દેખતો નથી. જાત્યન્ધતો દેખી શકતો નથી, પણ તે જે વસ્તુ નથી તેને દેખી શકતો નથી. જાત્યન્ધ કરતાં પણ જે મમતાવડે અન્ધ થએલ છે તે વિશેષતઃ અન્ધ છે. શ્રીઉપાધ્યાય ભગવાન્ દેખનાર કોણુ છે તે સંબંધી કહે છે કે:—

॥ શ્લોકઃ ॥

મિન્નાઃ પ્રત્યેકમાત્માનો વિમિન્નાઃ પુદ્ગલા અપિ ।

શૂન્યઃ સંસર્ગ ઇત્યેવં યઃ પશ્યતિ સ પશ્યતિ ॥ ૧ ॥

(૯૭)

પ્રત્યેક આત્માએ ભિન્ન છે અને પુદ્ગલો પણ ભિન્ન છે. પુદ્ગલો તે આત્મા નથી અને આત્મા તે પુદ્ગલ નથી; બેનાં ન્યારાં કૃત્ય છે. બેનો સંબંધ શૂન્ય છે; એમ જે દેખે છે તેજ ખરો દેખનાર જાણવો. ઘતુરા અને મદિરાનો પાની તે વખતે જેમ ખરાનો ખ્યાલ કરી શકતો નથી, તેમ મમતાવંત પણ સત્ય દેખી શકતો નથી.

સમતા રતનાગરકી જાઈ, અનુભવ ચંદ સુમાઈ;

કાલકૂટ તર્જી ભાવમેં શ્રેણી, આપ અમૃત લે આઈ. ॥ સા ૦૧૩ ॥

ભાવાર્થ.—ભાવજ્ઞાનરૂપસમુદ્રની સમતા પુત્રી છે. અને અનુભવરૂપ ચન્દ્ર તે સમતાનો બ્રાતા છે. કાલકૂટ વિષ તજીને પોતે સમતા અમૃતને લેઈ આવે છે. સમતાની આવી અપૂર્વશક્તિ છે કે જે વિષને ત્યજીને પોતે અમૃતનું આકર્ષણ કરે છે અને અમરપદ પ્રાપ્ત કરવા માટે અમૃતનો સંગ્રહ કરે છે; માટે સમતાની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી ઓછી છે. સમતાથી બે ઘડીમાં કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સમતાની પ્રાપ્તિ થતાં અનુભવ સહેજે આવે છે. સમતાની આવી અપૂર્વદશા પ્રાપ્ત કરવામાટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શ્રીમહ્યશોવિજય ઉપાધ્યાય ભગવાન સમતાનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે વર્ણવે છે.

॥ શ્લોકાઃ ॥

કિં દાનેન તપોભિર્વા યમૈશ્ચ નિયમૈશ્ચ કિમ્,
एकैव समता सेव्या तरिः संसारवारिधौ ॥ ૧ ॥

આશ્રિત્ય સમતામેકાં નિર્વૃત્તા મરતાદયઃ,
नहि कष्टमनुष्ठानमभूत्तेषां तु किञ्चन ॥ ૨ ॥

ક્ષણં ચેતઃ સમાકૃપ્ય સમતા યદિ સેવ્યતે,
स्यात्तदा सुखमन्यस्य यद्वक्तुं नैव पार्यते ॥ ૩ ॥

કુમારી ન યથા વેત્તિ સુખં દયિતમોગજમ્,
न जानाति तथा लोको योगिनां समतासुखम् ॥ ૪ ॥

અન્યલિહ્લાદિસિદ્ધાનામાધારઃસમતૈવ હિ,
रत्नत्रयफलप्राप्ते यया स्याद् भावजैनता ॥ ૫ ॥

एकस्य विषयो यः स्यात् स्वाभिप्रायेण पुष्टिकृत्,
अन्यस्य द्वेषतामेति स एव मतिभेदतः ॥ ૬ ॥

विकल्पकल्पितं तस्माद्द्वयमेतन्न तार्त्तिकम्,
विकल्पोपरमे तस्य द्वित्वादिचतुषक्षयः ॥ ૭ ॥

દાનવડે શું ? તપવડે શું ? યમોવડે શું ? નિયમોવડે શું ? એક સમતાજ સંસારસમુદ્રમાં વહાણુ સમાન છે. એક સમતાને અંગીકાર કરીને

(૯૯)

ભરત અને કુરગડુ વગેરે મુક્ત થયા; તેઓને કિંચિત્ પણ અનુદાન કષ્ટ થયું નહોતું. ચિત્તને ક્ષણવાર ખેંચીને જે સમતા સેવાય તેા એટલું બધું સુખ થાય છે કે તે અન્યની આગળ કહેતાં તેના પાર આવી શકતો નથી. કુમારી જેમ દયિત ભોગજન્ય સુખને જાણતી નથી તેમજ લોકો પણ યોગિઓના મનમાં થતું સમતાવું સુખ જાણી શકતા નથી. અન્ય લિંગાદિવડે સિદ્ધ થએલાઓને સમતાજ આધારભૂત છે. સમતાવડે રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિપૂર્વક ભાવ જૈનતા પ્રાપ્ત થાય છે. સમ્યક્ત્વવિના સમતાની પ્રાપ્તિ થતી નથી. એકને જે વિષય યોતાના અભિપ્રાયવડે પુષ્ટિ કરનારો લાગે છે તેજ વિષય અન્યને મતિ ભેદથી દ્વેષકારક લાગે છે. એક વસ્તુ ઉપર એકને રાગ થાય છે અને એકને તેજ વસ્તુપર દ્વેષ થાય છે તેથી સમજવાનું કે રાગત્વ અને દ્વેષત્વ એ બે મતિની કલ્પનાથી કલ્પિત છે. તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી જોતાં કોઈ વસ્તુ સુખકર નથી અને કોઈ વસ્તુ દુઃખકર પણ નથી. રાગદ્વેષનો ત્રિકલ્પ ક્ષય થતાં સર્વત્ર એકસરખી સમાનતા પ્રગટે છે. આવી ઉત્તમ સમતામાં હે સાધુઓ! રમતું જોઈએ અને મમતાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. સમતામાં સહજ સુખ સમાયું છે.

લોચન ચરન સહસ ચતુરાનન, इनतं बहुत डराई;

आनन्दघन पुरुषोत्तम नायक, हितकरी कंठ लगाई ॥ सा० ॥४॥

ભાવાર્થ.—જેને આંખો સહસ છે અને જેને પાદ પણ હજારો છે અને જેને ચાર સુખ છે એવા મોહને દેખીને સમતારૂપ લક્ષ્મી બહુ ભય પામી. મોહરૂપ રાક્ષસની આવી વિચિત્ર આકૃતિને દેખી કોણ ભય ન પામે? મોહ રાક્ષસ સદાકાલ સમતાને દુઃખ દેવા પ્રયત્ન કરે છે અને તે સમતાવું હરણુ કરવા હજારો આંખોથી દેખ્યા કરે છે અને હજારો ચરણોથી ચાલ્યા કરે છે. સમતા પણ જાણી જાય છે કે મોહ રાક્ષસ મારો નાશ કરવા છિદ્ર જોયા કરે છે અને મારા ઉપર તે અન્તરથી દ્વેષ રાખ્યા કરે છે. એમ તેને નિશ્ચય થયો અને તેથી તે ભય પામી, ત્યારે સમતાની આવી અવસ્થા દેખીને આનન્દના સમૂહભૂત અને સકલ કર્મનો ક્ષય કરવાનું પુરૂષાર્થ જેમાં છે એવા સર્વ પુરૂષોમાં ઉત્તમ પુરૂષોત્તમે, સમતા લક્ષ્મીને યોતાના કંઠમાં લગાવી દીધી, અર્થાત્ સમતાનો સ્વીકાર કર્યો એમ શ્રીઆનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે. ઉત્તમ સહજ સુખની પ્રાપ્તિ સમતાથી થાય છે. સમતાથી અનેક ભવમાં કરેલ કર્મોનો ક્ષય થાય છે. સમતાથી અનેક ભવ્ય જીવો ભૂતકાળમાં મુક્ત થયા, વર્તમાનમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં

(૯૯)

થાય છે અને ભવિષ્યમાં અનેક મનુષ્યો સમતાવડે મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરશે. સમતા સખો ! સમતા ખરી છે ! એમ બોલવા માત્રથી કંઈ એકદમ સમતા પ્રગટતી નથી, પણુ આત્મા અને જડ વસ્તુઓનો વિવેક પ્રાપ્ત કરી હૃદયની શુદ્ધિ કરવાની જરૂર છે. દરેકને પોતાને કેટલાક પ્રિય પદાર્થો લાગતા હોય અને પોતાને કેટલાક અપ્રિય પદાર્થો લાગતા હોય, તે સંખંધી વિચાર કરીને પ્રિય અને અપ્રિયત્વપણું ન પ્રગટે એવો જ્ઞાનપૂર્વકે માનસિક અભ્યાસ કરવાની આવશ્યકતા છે. જીવોના દોષ દેખવાની તથા નિન્દા કરવાની વૃત્તિને હટાવવી જોઈએ. સમતા એજ આત્માનું શુદ્ધ ચારિત્ર સમજીને તેને પ્રાપ્ત કરવા મધ્યસ્થ દૃષ્ટિને ખીલવવાની જરૂર છે. સમતા એજ આત્માનો વસ્તુતઃ શુદ્ધ ધર્મ છે, એમ સમજીને દરેક કાર્યો કરતાં, યેસતાં, ઉડતાં, ચાલતાં અને વાત કરતાં, અન્તરમાં સમતાનો પરિણામ ધારવો જોઈએ. એમ શ્રી આનન્દધનજી પોતાને તથા સાધુઓને ઉપદેશે છે.

પદ ૩૧.

શ્રીરાગ.

કિત્ત જાન મતે હો પ્રાન નાથ,

ઇત્ત આપ નિહારો ઘરકી સાથ૦ ॥ કિ૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ.—ચેતના કહે છે કે, હે પ્રાણનાથ ! તમે સંસારમાર્ગ અને મુક્તિમાર્ગ એ બે માર્ગ જાણીને કેમ સંસારમાર્ગ પ્રતિ પ્રયાણ કરો છો ? સારાંશ કે તમે સાંસારિક માર્ગની કેમ અભિલાષા કરો છો ? હે આત્મસ્વામિન્ ! તમે મોક્ષમાર્ગ પ્રતિ ગમન કરીને આપશ્રીના સહજ મૂળધરના હુડુંબને દેખો; આત્માનો વિવેકગુણુ પ્રગટ થતાં ચેતના આપ્રમાણુ સ્વક્રીય સ્વામીને સત્ય અને અસત્ય માર્ગનું સ્વરૂપ અવલોકે છે. સાંસારિક માર્ગ અનેક પ્રકારનાં સંકટોથી ભરેલો છે. સાંસારિક માર્ગમાં પડેલા જીવો જરા માત્ર પણુ સહજ શાન્તિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. સંસાર બળતા અગ્નિ સમાન છે. સંસાર ઇન્દ્રજાળની માયા સમાન ક્ષણબંધુર છે. સંસારના માર્ગે જીવો અનાદિકાળથી ગમન કરે છે, પણુ કોઈ જીવ સંસારમાં રહીને સુખ પામ્યો નથી અને પામવાનો નથી. નામ સંસાર, સ્થાવના સંસાર, દ્રવ્ય સંસાર અને માવ સંસાર, એ ચાર ભેદે સંસાર છે. ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં જીવો વ્યાડા અવળા પરિભ્રમે છે, કિન્તુ એક સ્થાનમાં ઠરીને સહજ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. મોહરા-

ભ. ૧૨

(૯૦)

જાતની રાજધાનીભૂત સંસારનો ત્યાગ કરીને અનેક જીવોએ ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી; જ્ઞાની પુરૂષો અસાર એવા સંસારના માર્ગોના ત્યાગ કરીને ધર્મમાર્ગનું અહણુ કરે છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઈર્ષ્યા, કલેશ, હિંસા, ભૂક, ચોરી, વ્યભિચાર, કીર્તિવાંછા, પરિગ્રહ, વિષયમુદ્ધિ, નિન્દા અને મિથ્યાત્વ, વગેરે સર્વ સંસારના માર્ગ છે. મનોદંડ, વચનદંડ, કાયદંડ, આર્તધ્યાન, સૌદ્રધ્યાન અને કૃષ્ણાદિક અશુભ લેસ્થા એ સંસારના માર્ગો છે. અશુદ્ધ પરિણતિ તરફ પ્રયાણુ કરો છો, તેના ત્યાગ કરીને શુદ્ધ ધર્મરૂપ પૌતાના ઘરમાં આવીને સ્વકુટુંબને હે ચેતન ! તમે દેખો.

उत्त माया काया कव न जात, पद्दु जड तुम चेतन जग विख्यात ।

उत्त करम भरम विष वेली अंग, इत् परम नरम मति मेलि रंग.।।कि.।।२

ભાવાર્થ.—હે ચેતન સ્વામિન ! તેણી તરફ કાયાની માયારૂપ સ્ત્રી કોણુ જાતમાં છે ? અર્થાત્ માયા તરફ તમે જાઓ છો પણુ માયા ઉત્તમ જાતની સ્ત્રી નથી. માયાની જાત કાંઈ હિંસાજમાં નથી માટે માયારૂપ નીચ જાતની સ્ત્રી સાથે તમારે સંગ કરવો જોઈએ નહીં. હે આત્મપ્રભો ! તમે ચેતન છો અને માયા તો જડ છે. માયાદિનો પરિવાર સર્વ જડ છે. જ્ઞાનાદિ શુણુશૂન્ય વર્ણાદિમય વસ્તુને જડ કહે છે. પૌદ્ગલિક વસ્તુઓમાં કંઈ પણુ સુખ નથી. જડ વસ્તુઓ કદી તમને ચડાતી નથી પણુ તમે ઉલટા જડ વસ્તુઓની ઇચ્છા કરો છો. જડ વસ્તુઓના અનેક માલીક થઈ ગયા અને ભવિષ્યમાં તેના અનેક માલીક થશે તોપણુ જડ વસ્તુઓ કદાપિ કોઈની ભૂતકાળમાં થઈ નથી અને ભવિષ્યમાં થનાર નથી. ચેતનને જડની સંગતિ કરવી એ કોઈ પણુ રીતે સમીચીન નથી. કાગડાનો સંગ કરનારો હંસ જેમ શોભા પામતો નથી, તેમ જડનો સંગ કરનાર ચેતન કદી શોભાપાત્ર બનતો નથી. હે પ્રાણુનાથ ! માયાની તરફ કર્મભ્રાંતિરૂપ વિષવહ્ની અંગ છે, તેથી સાંસારિક મોહમાયા તરફ પ્રવૃત્તિ કરશો તો જ્ઞાનાવરણીયાદિક અનેક પ્રકારનાં કર્મને અહણુ કરશો; કર્મની ભ્રમણામાં પડેલા તમે ચતુરશીતિ લક્ષ જીવોદાનિમાં વારંવાર પરિભ્રમણુ કરો છો. કર્મની દ્રાંસી મહા દુઃખકારી છે, કર્મરૂપ વિષવહ્નીનાં અશુભ ફળોનું આસ્વાદન કરીને આપ મહા દુઃખના ભોક્તા બનશો. જે આણી તરફ, અર્થાત્ સમતા કહે છે કે મારી તરફ પધારશો તો ઉત્તમ નિર્મલ મતિના મેળાના રંગમાં રંગિત થશો અને સહજ નિર્મલ આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત કરી શકશો. હે

(૯૧)

આત્મસ્વામિન્! મારી તરફ પધારવાથી આપની નિર્મલ યુદ્ધિ થશે. આપ શ્રી પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી શકશો. હે આત્મસ્વામિન્! તે તરફ આપ શ્રી ગમન ન કરો. કૃપા કરીને આપના મૂળ ઘર તરફ પધારો.

ઉત કામ કપટ મદ મોહ માન, इत केवल अनुभव अमृत पान ।

अलि कहे समता उत दुःख अनंत, इत खेले आनन्दघन वसंत. कि. रे

ભાવાર્થ.—હે આત્મસ્વામિન્! તમે સંસાર પ્રતિ ગમન કરશો નહીં. તેણી તરફ કામ નામનો મહા લુંટારો વસે છે તે સર્વ પ્રાણીઓને વિષયવાસનાની લાલચમાં સુખની ભ્રાંતિ દેખાડીને કળે છે. મનુષ્યોનાં હૃદયને તે બાળીને લસમ કરે છે. પુરૂષ ભોગવવાની ઇચ્છાને સ્ત્રીવેદ કહે છે. સ્ત્રી ભોગવવાની ઇચ્છાને પુરૂષવેદ કહે છે. બન્નેને ભોગવવાની ઇચ્છાને નપુંસક વેદ કહે છે. પહેલા શુણુસ્થાનકથી તે નવમા શુણુસ્થાનક પર્યંત પુરૂષ, સ્ત્રી અને નપુંસકવેદનો ઉદય હોય છે. નવમા શુણુસ્થાનકના અન્તે તે ટળે છે. વેદોદયરૂપ કામથી રાજાઓ, ચક્રવર્તીઓ, અને ઇન્દ્રો પણ સુંઝાય છે. વિષયવાંછાના ત્યાગરૂપ બ્રહ્મચર્યની પ્રાપ્તિ કોઈ વિરલા મુનિવરોને થાય છે. કાયાથી બ્રહ્મચર્ય ધારણુ કરી શકાય છે, પણ વેદ અભિલાષાના ત્યાગરૂપ માનસિક બ્રહ્મચર્યનું પાલન કોઈ વિરલા યોગિયો કરી શકે છે. કામના ઈંદમાં અનેક પ્રાણીઓ ફસાયા છે. કામ ગમે તેવા બ્રહ્મચારીઓની લાજ લુંટે છે. હે આત્મસ્વામિન્! તમે સંસારપન્થમાં ગમન કરશો તો કામના વેગમાં સપડશો અને તેથી આપ દુઃખાગારમાં પ્રવેશ કરીને દુઃખી થશો. સંસારપન્થ તરફ કપટનું અત્યંત બળ છે. સર્વ પ્રાણીઓને કપટ પોતાના વશમાં રાખે છે અને અત્યંત દુઃખ અર્પે છે. અષ્ટપ્રકારનો અહંકાર પણ તમને અત્યંત પીડા કરશે, મોહના સમાન કોઈ પ્રબલ દુઃખ દેનાર નથી. મોહ કેશરીસિંહસમાન જગતમાં છે. મોહનો નાશ થતાં સર્વનો નાશ થાય છે. મોહના ઈંદમાં આપ ફસાશો તો કદી છૂટવાના નથી. સાંસારિક માર્ગ તરફ પૂજ્ય સત્કાર અભિલાષારૂપ માન નામનો અરિ રહ્યો છે. માન પૂજની લાલચમાં આપ શ્રી ફસાશો તો કદી ખરૂં સુખ દેખી શકવાના નથી. તેથી સમતાની સખી ચેતના કહે છે કે હે પ્રાણુનાથ ! સંસારપન્થ તરફ અનન્ત દુઃખ રહ્યું છે અને મુક્તિમાર્ગ તરફ તો સદાકાળ વસંત ઋતુ છે અને તેવડે આનન્દનો સમૂહ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે અમારી તરફ હે આત્મન્! પધારો એમ શ્રી આનન્દધન કહે છે.

(૯૨)

પદ ૩૨.

(રાગ સામેરી.)

નિટુર મયે ક્યું એસેં, પિયા તમ૦ ॥ નિટુ૦ ॥

મેં તો મન વચ ક્રમ કરી રાઝરી, રાઝરી રીત અનેસેં૦ ॥ નિટુ૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ.—સુમતિ પોતાના આત્મસ્વામીને કહે છે કે હે મારા પ્રિય ! તમે એવા કેમ નિટુર, (દયાહીન) બની ગયા છે ? હે શુદ્ધ ચેતનસ્વામિન્ ! કેમ મારા સામી દૃષ્ટિ પણ કરતા નથી ? હું મન વચન અને કાયાવડે તમારી છું. તમારી પ્રાપ્તિ માટે કર્યાસમિતિ, ભાષાસમિતિ, એપણાસમિતિ અને આદાનભંડમત્તનિક્ષેપનાસમિતિને ધારણુ કરું છું. તેમજ મનોયુક્તિ, વચનયુક્તિ અને કાયાયુક્તિને ધારણુ કરું છું. તમારી પ્રાપ્તિ માટે પંચ મહાવ્રતને પાળું છું. તમારી પ્રાપ્તિ માટે મૈત્રી, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ્ય અને કારુણ્ય એ ચાર પ્રકારની ભાવના મનમાં ભાવું છું. મનમાં હે સ્વામિન્ ! તમારું ક્ષણે ક્ષણે સ્મરણુ કરું છું. મારા મનમાં તમેજ છે. મારા મનમાં તમારા વિના અન્ય રાગ-દ્વેષાદિને પ્રવેશ કરવા દેતી નથી. સ્વપ્નામાં પણ હે સ્વામિન્ ! તમેજ ભાસે છે. ગમે તેવા દુઃખના સંયોગોમાં તમારા વિના અન્યનો આધાર કદાપિ હું મનથકી પણ ઇચ્છવાની નથી. હે મારા પ્રિય સ્વામિન્ ! મારા મનમાં આપની આજ્ઞાને ધરી છે, તેથી મારું મન આપનું કર્યું છે. તેમજ વાણીમાં પણ તમારા વિના અન્યનું રટન નથી. વાણીરૂપ તંત્રુરાથી આપના ગુણોનું ધૂનમાં રહીને ગાન કર્યા કરું છું. પરા, પશ્યન્તી, મધ્યમા અને વૈખરી એ ચાર પ્રકારની ભાષા પણ આપનીજ કરી દીધી છે. કાયા યોગવડે પણ આપનેજ અનુસરાય છે તેમ છતાં હે સ્વામિન્ ! કેમ તમે હવે દયા કરીને દર્શન દેતા નથી. શું હજી પણ સ્વામિની સેવા બજાવવામાં કંઈ ખામી છે ? જે મારી પાસે હતું તે સર્વ મેં તો આપનું કર્યું છે, માટે હવે દયા લાવી દર્શન આપો.

ફૂલે ફૂલે મમર કૈસે માઝં રી ભરત હું, નિવહૈ ગ્રીત ક્યું એસેં ।

મેં તો પિયુ તે ऐसी मिली आली, कुसुम वास संग जैसे० ॥ નિ૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ.—સુમતિ કહે છે કે હે સ્વામિન્ ! હું કુલકુલ પ્રતિ ભમરો ભમરી (ફેરો) ખાઈને જેમ ભમે છે, તેમ તમારા ગુણાની સુગંધી લેવા ભમું છું. તેમ છતાં હે સ્વામિન્ ! તમે કેમ દર્શન આપતા નથી. આમ કરવાથી તમારી અને મારી પ્રીતિ શી રીતે નભી શકે ? સુમતિ પોતાની બહેન સમતાને કહે છે કે હે સખિ ! હું તો સ્વામીને કુસુમને

(૯૩)

જેમ વાસ મળે તેમ મળી છું. કુસુમ અને કુસુમની વાસ એ બે જુદાં નથી તેમ હું પણ મારા પતિને એવી રીતે મળીને રહું છું અર્થાત મારા સ્વામીના ધ્યાનમાં તર્જીન બની છું. મારા સ્વામીરૂપ દ્રવ્યમાં રહેલા ગુણુપર્યાયોરૂપ અંગોનું ધ્યાન ધર્યો કરું છું. મારા સ્વામીમાં રહેલા પ્રત્યેક ગુણોનું એક સ્થિર ઉપયોગથી સ્મરણુ કરું છું. મારા સ્વામીના ગુણોમાં એવી લીન બની ગઈ છું કે એક ક્ષણમાત્ર પણ બાહ્યમાં લક્ષ્ય દેવું એ મને રૂચતું નથી. મારામાં રહેલી રમણુ-તારૂપ લોહચુંબક શક્તિવડે મારા સ્વામીને આકર્ષું છે. કારણ કે આકર્ષણુશક્તિ વિના સ્વામીનું મન ખેંચી શકાતું નથી. મારી મારા સ્વામી ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસથી પ્રીતિ છે તો મારા સ્વામીનો મારાપર ભાવ થવાનો એમ નિશ્ચય સિદ્ધાંત છે. સ્ત્રીના મનમાં સ્વામી ઉપર પૂર્ણ પ્રેમ હોય છે તોજ સ્વામીનું મન આકર્ષવા શક્તિમાન થાય છે. પોતાના સ્વામીનું પૂર્ણ ભાવથી આરાધન કરનારી સ્ત્રી પોતાના સ્વામીને પ્રાપ્ત કર્યા વિના રહેતી નથી. શુદ્ધ પ્રેમભાવ જેવો સંજ્વન અને આકર્ષણુ મન્ત્ર કોઇ નથી, એવો મેં નિશ્ચય કર્યો છે તેથીજ હું મારા સ્વામીના ગુણોની સાથે તન્મયતાથી પરિણુમી છું.

ઐંઠી જાન કહા પરે ઈતી, નીર નિવહિયેં મૈસેં ।

ગુન અવગુન ન વિચારો આનન્દઘન, કીજિયે તુમ તેસૈં ॥ નિ૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ.—ભેંસાએ (પાશાએ) એહું કરેહું નીર જાણીએ છીએ તોપણુ તેથી નિર્વાહ કરવો પડે છે. એટલું જાણીને હે સ્વામિન! તમે મારામાં ગુણુ છે અને અવગુણુ છે તેનો વિચાર ન કરો. તમે મને ગમે તેવી પણ પોતાની જાણીને માઠું નિર્વહન કરો, અને આપની સાથે સદાકાળ રાખો. હે સ્વામિન! આપ તો સાગરની પેંકે જંબીર છે. આપ સર્વ વાતોને પોતાના હૃદયમાં સમાવી શકો છો. તેથી મારા ગુણુ અને અવગુણુનો વિચાર કર્યા વિના મારો સ્વીકાર કરો. પાર્શ્વમણિના સમ્બન્ધથી લોહ જેમ સુવર્ણુ બની જાય છે, તેમ હું પણ આપના સમ્બન્ધથી શુદ્ધ કેવલ ચેતનારૂપે બની જઈશ. પાપાણુ જેવા અજ્ઞા પણુ જ્ઞાનિયોની સંગતિથી જ્ઞાની બને છે. સત્સંગતિ: કથય કિં ન કરોતિ પુંસાં. ઉત્તમ યુરૂષોની સંગતિ કહોડે કે શું કરી શકતી નથી. હે સ્વામિન! આપ જેવા છે તેવી મને આપ કરવાને સમર્થ છે. આપની અનન્ત શક્તિ છે. હે આત્મસ્વામિન! આપના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે. આત્મ-સ્વામિના એકેક પ્રદેશે અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત સુખ અને અનન્ત વીર્ય આદિ અનન્ત ગુણુ છે. આપના અનન્ત ગુણુ અસ્તિભાવે રહ્યા છે અને

(૯૪)

આપનામાં અનન્તગુણો નારિતભાવે રહ્યા છે. એક જડ વસ્તુ અન્ય જડ વસ્તુને પોતાની સંગતિના સામર્થ્યથી પોતાના જેવી બનાવી શકે છે. આપ તો ચેતન છે, આપની શક્તિ જેવી કોઈની ત્રણુ ભુવનમાં શક્તિ નથી. માટે હવે કૃપા કરીને મારો સ્વીકાર કરીને મને આનન્દ-ઘનભૂત આપના જેવી બનાવો એમ સુમતિ કયે છે. એ પ્રમાણે પોતાના હૃદયોદ્ધારને શ્રી આનન્દઘનનુ કાઢે છે.

પદ ૩૩.

(રાગ ગોડી.)

મિલાપી આન મિલાવોરે, મેરે અનુભવ મિઠડે મિત્ત. ॥ મિ૦ ॥

ચાતક પીડ પીડ રટેરે, પીડ મિલાવન આન;

જીવ પીવન પીડ પીડ કરે પ્યારે, જિઉ નિરુ આન એ આન. ॥ મિ૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—સમતા પોતાના પ્રિય અનુભવ મિત્રને કહે છે કે, હે મેલાપી (મેલાપ કરાવી આપનાર) તમે આવીને મારા સ્વામીની સાથે મેલાપ કરાવી આપો. સમતા પ્રાપ્ત થાય તોપણ અનુભવજ્ઞાનવિના આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાટે પિસ્તા-લીશ આગમ વગેરે જિનાગમોનો ગુરૂગમ લેઈને અભ્યાસ કરવો લેઈએ. સિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ કર્યાબાદ આત્માનું ધ્યાન ધરવું લેઈએ. આત્માનું ધ્યાન કરતાં કરતાં આત્મસમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને પશ્ચાત્ આત્માનુ-ભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. અનુભવજ્ઞાનવિના આત્માનો મેળાપ થતો નથી માટે સમતા અનુભવમિત્રને વિજ્ઞાપિ કરે છે. સમતા પોતાના હૃદયની વાત અનુભવને જણાવે છે. મેઘરૂપ પ્રિયના સામું દેખીને પપૈયો પંખી પિઉ પિઉ, (પ્રિય પ્રિય) એવા શબ્દો રટયા કરે છે. પ્રિય એવા મેઘને યોલાવીને લાવવામાટે તે પિઉ પિઉ યાહ્યા કરે છે, તેમ મારો જીવરૂપ પપૈયો પોતાના શુદ્ધાત્મરૂપ સ્વામીને ઘેર લાવવામાટે પિઉ પિઉ, (પ્રિય પ્રિય) એવા શબ્દો રટયા કરે છે. મારા સ્વામી તે મેઘની ઉપમાને ધારણુ કરે છે અને મારો જીવ પપૈયાની ઉપમાને ધારણુ કરે છે. જેમ પપૈયાને મેઘથી પ્રેમ લાગ્યો છે અને મેઘના સંયોગથી આનન્દ પામે છે તેમ મારો જીવરૂપ પપૈયો આત્મારૂપ મેઘની પ્રાપ્તિમાટે સદા-કાલ તેનું સ્મરણુ કર્યા કરે છે અને આત્મારૂપ મેઘની પ્રાપ્તિ થતાં પરિપૂર્ણુ આનન્દને ધારણુ કરે છે. હે અનુભવ ! હું સદાકાલ શ્વાસો-ચ્છ્વાસે મારા આત્મસ્વામીનો જાપ જાયા કરું છું અને મારા મનમાં થતો જાપ દેખીને શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ હુંસ એવા શબ્દથી મારા હુંસ સ્વામીનો

(૬૫)

જાપ જપવાતું શિખ્યો હોય તેમ જણાય છે. મારા જાપની અસર જડ એવા શ્વાસોશ્વાસને થઈ પણ હે અનુભવ ! મારા આત્મસ્વામી હજી મને મળ્યા નથી હવે હું શું કરું ?

દુઃખિયારી નિસદિન રહુરે, ફિરુ સવ સુધ વુધ સ્વોય,

તન મનકી કવહુ લહુ પ્યારે, કિસેં દિસ્વાઝ રોય. ॥ મિ૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ.—સમતા કહે છે કે હે અનુભવ ! હું રાત્રી દિવસ દુઃખી-યારી, દુઃખને ધારણ કરી રહું છું અને મારા તન મનની શુદ્ધિ તથા મારી ખુદ્ધિને તજી જ્યાં ત્યાં ફર્યા કરું છું. હવે આવી મારી સ્થિતિ કોને રૂદન કરી દેખાડું ? હે અનુભવ ! તું સર્વ મારી સ્થિતિ જાણે છે. તારી આગળ મારું દુઃખ કહેવાથી તું મારા સ્વામીને મેળવી આપે તેમ છે. તારા ઉપર મારો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. તું અતિ ગંભીર છે અને મારા મનમાં અને તનમાં થતી વિયોગની પીડાને તું સારીપેઠે અનુભવે છે. તારા સમાન જગતમાં કોઈ દુઃખનો નાશ કરનાર નથી. તારી અનુભવશક્તિનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. તારા દર્શનવિના કોઈ પણ આત્મસ્વામીને મળવા સમર્થ થતો નથી. તારાવિના કોઈને અનન્ત સુખ પ્રાપ્ત થયું નથી અને ભવિષ્યમાં થનાર નથી. હે અનુભવ ! તું અમારો પૂર્ણ વિશ્વાસી છે માટે હવે જમે તેમ કરી મારા આત્મસ્વામીને સાક્ષાત્ મેળવી આપ, અનન્ત શક્તિના સ્વામી વિના મને કોઈ પણ ઠેકાણે સુખ થતું નથી. હે અનુભવ ! તું મળ્યો છે તેથી હવે આશા રહે છે કે મારા સ્વામી ખરેખર તારું કહ્યું માનશે. શ્રુતજ્ઞાન શાસ્ત્રોતું ઘણા કાળપર્યંત સેવન કરતાં હે અનુભવ ! તારું દર્શન થાય છે. તારા મેળાપથી મારો હંસ તને દુઃખની વાત કથવા તૈયાર થયો છે. હે અનુભવ, પોતાના સ્વામીવિના મને જરાવાર પણ જંપ વળતો નથી. ઉઠતાં, બેસતાં, ખાતાં અને પીતાં અંશમાત્ર પણ ચિત્ત ઠરતું નથી. હે અનુભવ ! દુઃખીયારી સ્ત્રીના આવી રીતે ક્યાંસુધી દિવસ જાપ ? તે તું સૂક્ષ્મ ખુદ્ધિથી વિચાર !

નિસિ અંધારી મુંહિ હસેરે, તારે દાંત દિસ્વાય;

માદો કાદોમેં કિયો પ્યારે, અસુઅન ધાર વહાય૦ ॥ મિ૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ.—હે અનુભવ ! અંધારીરાત્રી પોતાના મુખના તારાંપ દાંતને દેખાડીને મને હસે છે. અંધારી રાત્રી કહે છે કે અરે મૂર્ખા ! તું એકપક્ષી પ્રીતિને કેમ ધારણ કરે છે ? તું પોતાના પતિને માટે આટ-

૧ મોઢે એવો ડહેલાની પ્રતિમાં પાઠ છે.

(૯૬)

હું અધું દુઃખ સહન કરે છે અને તારા પતિને તો તારો હીસાખ નથી. અરે તું ગાંડી છે. તું આવરી બની ગઈ હોય, એમ જાણે બોલતી હોય, તે પ્રમાણે આચરણ કરીને અંધારી રાત્રી મને હસે છે. અંધારી રાત્રી આ પ્રમાણે મને દેખી હસે છે તે વાતને પણ હું સહન કરું છું. હવે તો મારે માથે દુઃખના પોટલા એટલા બધા પડ્યા છે કે તેનો પાર પામી શકતી નથી. મેં મારા પતિના વિયોગથી રોઈ રોઈને અશ્વની ધારા વહાનીને ભાદરવા માસના કાદવની પેઠે કાદવ કરી નાખ્યો, તેથી અશ્વનું તેજ પણ ઘટી ગયું, પણ અશ્વધારાસહ રૂદન કરવાથી પણ મારા આત્મસ્વામીને બિલકૂલ મારી દયા આવી નહીં. સ્વામી વિયોગીની સ્ત્રીતું હૃદય દુઃખના સાગરમાં ડુબી ગયેલું હોય છે તેથી તેને સહજ સુખનું સ્વપ્ન પણ આવતું નથી, તે હે અનુભવ ! તું સારીપેઠે જાણે છે માટે તું મારા સ્વામીનો મેળાપ કરી આપ. સ્વામી વિયોગીની સ્ત્રીના મનમાં અસંખ્ય વિચારો પ્રગટે છે અને વિઘટે છે. સમતા પરમાત્મ સ્વામીને મળવા માટે સદાકાળ આતુર રહે છે. પરમાત્મ સ્વામીને મેળવે છે ત્યારેજ તે ઠરીને સ્થિર થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ સમતાથી બે ઘડીમાં પરમાત્મ સ્વામીનો ત્રયોદશમા ગુણુસ્થાનકમાં મેળાપ થાય છે. છદ્મસ્થાવસ્થામાં સમતાના પણ ગુણુસ્થાનકની અપેક્ષાએ ભેદ પડે છે. અનુભવ મિત્રને પામી સમતા આ પ્રમાણે હૃદયના ઉદ્ગાર કાઢે છે. સમતા પોતાના સ્વામીનો જાપ જપે છે તે પણ હવે બતાવે છે.

ચિત્ત ચાતક પીઝ પીઝ કરે રે, પ્રણમે દોકર પીસ ।

અવલા શું જોરાવરી પ્યારે, એતી ન કીજે રીસ૦ ॥મિ૦ ॥૪ ॥

ભાવાર્થ.—હે અનુભવ ! મારું ચિત્તરૂપ ચાતક મારા આત્મરૂપી મેઘને મળવાને માટે પિઉ પિઉ એવા શબ્દની રટના રટયા કરે છે અને બે હાથ ભેડીને નિત્યાનિત્ય ધર્મમય શુદ્ધ ચેતન સ્વામીને પ્રણુમે છે, અને કથે છે કે હે વહાલા ! અબળાથી જોરાવરી કરીને આટલી બધી રીસ ન કરવી નેહંએ. આ પ્રમાણે મારા સ્વામીનો હું ક્ષણે ક્ષણે પ્રિય પ્રિય આત્મા એવા શબ્દોથી ચાતકની પેઠે જાપ જાપ્યા કરું છું, મન વાણી અને કાયાએ ત્રણ યોગના બળવડે મારા સ્વામીને રીઝવવા હું અને તેટલો પ્રયત્ન કરું છું. હે સ્વામિન્ ! હવે તો કૃપા કરીને મારા ઘેર પધારો અને સાક્ષાત્ દર્શન આપો. તારા માટે હું અનેક પ્રકારનાં તપ તપું છું, તારા

૧ ચિત્તચાતક ચિહ્નવિધિ ફિરે એવા ઉલ્લાની પ્રતિમાં માડ છે. ચિત્તરૂપ ચાતક ચારે દિશાએ ફેરે છે, એવા ત્યાં અર્થ લેવા.

(૯૭)

માટે અનેક પ્રકારનાં અનુપ્રાન કરું છું, તને મળવાને માટે હું અનેક પ્રકારની ધર્મની ક્રિયાઓ કરું છું, તારા ગુણોનાં ગીત પ્રેમ ધારીને જ્યાં ત્યાં અવસર પામીને ગાઉં છું, તારી શોભાતું વર્ણન કરું છું, હે શુદ્ધ ચેતન ! હવે મને મળ. આપના જે જે અપરાધો કર્યા હોય તદર્થે અનેક પ્રકારનાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરું છું, આપના મેળાપના માટે સર્વ વસ્તુને ત્યાગ કરી ભાગવતી ત્રીક્ષા અંગીકાર કરી તને, વનમાં, ગુફામાં, પહાડમાં અને આકાશમાં જોયા કરું છું, હે શુદ્ધ ચેતન ! આપની પ્રાપ્તિમાટે મેં જડવસ્તુઓમાં થતી પ્રિયાપ્રિય સુદ્ધિને પણ ત્યાગી છે, હવે તો એક આધાર તારો છે. તારા દર્શનવિના એક ક્ષણુ પણ કરોડ વર્ષ જેટલો લાગે છે, માટે હે શુદ્ધ ચેતન ! હવે તું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુથી દર્શન આપ. આ પ્રમાણે હું ક્ષણુ ક્ષણુ શુદ્ધ ચેતનને જાપ જાપીને પ્રાર્થના કરું છું એમ સમતા પોતાના અનુભવ મિત્રને કહે છે.

આતુર ચાતુરતા નહીં રે, સુનિ સમતા ટુક વાત ।

આનન્દઘન પ્રમુદ્ધ આય મિલે પ્યારે, આજ ઘરે હર માત. ॥ મિ૦ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ.—સમતા અનુભવ મિત્રને કહે છે કે, હે અનુભવ ! તું કદાપિ એમ કૃથીશ કે આટલીબધી પોતાના શુદ્ધ ચેતન સ્વામીને મળવાની આતુરતા રાખવી તે યોગ્ય નથી, કારણ કે ઘણી આતુરતામાં આતુરીને વિવેક રહેતો નથી. આના ઉત્તરમાં હું એટલું કહું છું કે હે અનુભવ ! પોતાના શુદ્ધ ચેતન સ્વામીને મળવાને આતુર થએલી સ્ત્રીને આતુર્ય ન રહે તો તેથી પ્રેમમાં હાનિ નથી, કારણ કે ઘણી આતુરતા થઈ હોય ત્યારે જોઈએ તેવું આતુર્ય દેખાડી શકાતું નથી અને રહેતું પણ નથી; માટે મારા સંબંધી તમારે અત્યંત વિચાર કરવો ઘટે છે અને મારા શુદ્ધ ચેતન સ્વામિને મેળાપ કરાવી આપવો ઘટે છે. તમે જાની છો. હવે વિશેષ હું કંઈ પણ તમારી આગળ કહી શકતી નથી, આ પ્રમાણે સમતાનું બેલવું સાંભળીને અનુભવે તેણીની સર્વ વાત તેણીના સ્વામી શુદ્ધ ચેતનને કહી, તેથી સમતાને પડતા દુઃખની વાત સાંભળીને શુદ્ધ ચેતનના મનમાં ઘણું લાગી આવ્યું, અને આનન્દના સમૂહભૂત એવા આત્મપ્રભુ સમતાના ઘેર આવી અનેક પ્રકારે સમતાને સુખના દાતાર બન્યા. સમતા પોતાના સ્વામી, શુદ્ધ ચેતનના સમાગમથી સુખી બની.

૧ આતુરતા નહિ ચાતુરી રે એવો હહેલાની પ્રતિમાં પાઠ છે. સમતા કથે છે કે, જ્યાં પ્રિયસ્વામિને મળવાની મનમાં આતુરતા છે ત્યાં આતુરી રહેતી નથી, તેથી મારી આતુરી તરફ લક્ષ ન દેતાં મારી આતુરતાને લક્ષ્યમાં રાખીને હે સ્વામિન ! હવે મને કૃપા કરીને મળો.

ભ. ૧૩

(૯૮)

મોહની અનેક પ્રકારની મહીનતાને તેણીએ ત્યાગ કર્યો, રાગ અને દ્વેષ તેનાથી દૂર થયા. કોઈ પણ પ્રકારની લાલસાઓ હવે રહી નહીં; સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાઓ તેણીની શાન્ત થઈ. તેના ઘરમાં સર્વત્ર ઉજ્જવલતા પ્રકાશવા લાગી. કેવલ જ્ઞાન અને કેવલ દર્શન એ બે ચક્ષુથી પોતાના સ્વામીને નિરખીને સહજનન્દનમય બની ગઈ. કોઈ જાતનું અંશમાત્ર પણ તેને દુઃખ રહ્યું નહીં. આનન્દધન શુદ્ધ ચેતનના સંયોગે તન્મય બનીને અનન્ત આનન્દ ભોગવવા લાગી; એમ શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજ પોતે હૃદયના આનન્દ ઉદ્ધારોથી સમતાનું સ્વરૂપ કહે છે.

પદ ૩૪.

(રાગ ગોઢી.)

દેખો આલી નટ નાગરકો સાંગ. ॥ દેખો ॥

ઔરહી ઔર રંગ खेलति ताते, फीका लागत अंग ॥ देखो ॥ १ ॥

ભાવાર્થ.—ચેતના કહે છે કે, હે સમતા સખિ ! નટનાગર, અર્થાત્ નાગરિકમાં ઉસ્તાદ એવા આત્મારૂપ નટને વેષ તો જુઓ, કેવી તેની દશા થઈ ગઈ છે ? તે ક્ષણે ક્ષણે અશુદ્ધ પરિણુતિના યોગે જુદા જુદા પ્રકારના રંગ ખેલે છે, તેથી તેનો રંગ શીકો લાગે છે. અશુદ્ધ પરિણુતિના યોગે આત્મસ્વામી ક્ષણમાં સ્પર્શેન્દ્રિય સુખો ભોગવવા વળખાં મારે છે. ઘડીમાં અનેક પ્રકારનાં મિથ્યાત્વો ખાવાની ઇચ્છા કરે છે, ઘડીમાં અનેક પ્રકારનાં નાટક જોવાની ઇચ્છાથી અનેક જાતની પ્રવૃત્તિ કરે છે, ઘડીમાં અનેક જાતની ચિન્તાઓ કરે છે, ઘડીમાં હાસ્યના ખેલ ખેલવા મંડી જાય છે, ઘડીમાં દીનતા દેખાડે છે અને પોતાને દીન ધારી અન્યોની ખુશામતનો ખેલ ચારલે છે. ઘડીમાં કીર્તિના ખેલમાં ફસાઈ જઈને અનેક પ્રકારના ઉપાયોથી કીર્તિનાં બલુગાં સાંભળવાની ઇચ્છામાં લયલીન થઈ જાય છે. ઘડીમાં બ્રાંતિવડે અનેક જડ પદાર્થોમાં અહંત્વ અને મમત્વ કદપીને તેઓની પ્રાપ્તિ માટે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે. ઘડીમાં નામની મમતામાં લલચાર્દને પોતાનું નામ અમર કરવા અનેક પ્રકારના ચિક્કપસંકલ્પો કરે છે. ઘડીમાં અન્ય મનુષ્યોને શત્રુઓ કદપીને તેઓનો નાશ કરવા, મન, વચન અને કાયાથી પૂર્ણ પ્રયત્ન કરે છે. ઘડીમાં તૃપ્ત્યારૂપ મદિરાનું પાન કરીને અનેક પ્રકારના પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરવા હિંસારંભોને સેવે છે. ઘડીમાં માનના આવેશમાં આવી જઈને અહંકારનો ખેલ ભજવે છે; પોતાના સમાન અન્ય કોઈને માનતો નથી. ઘડીમાં અનેક પ્રકારના કપટોના

(૯૬)

ખેલમાં રમણુતા કરે છે તેથી આત્મસ્વામીને અસંખ્યાત પ્રદેશે અનન્ત કર્મવર્ગણરૂપ મલીનતા લાગે છે અને તેથી બહુ મલીન થવાથી તેમનો રંગ શીકો લાગે છે, અર્થાત્ તેઓ પોતાના સ્વરૂપે શુદ્ધ દેખાતા નથી.

औरह तो कहा दीजे बहुत कर, जीवित है इह ढंग ।

मैरो और बिच अन्तर एतो, जैतो रूपे रंग ॥ देखो० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ.—હવે આના કરતાં વિશેષ શું કરવું જોઈએ? મારો પ્રાણુ સ્વામીને અર્પ્યો છે, મારું જીવન આવા પ્રકારનાં ઢંગવાળું છે. મારા અને મારા સ્વામી વચ્ચે એટલું જ અંતર છે કે જેટલું રૂપું અને રૂપાના રંગમાં અન્તર છે. કહેવાનો સારાંશ એ છે કે જેમ રૂપું અને રૂપાના શ્વેત રંગ વચ્ચે દ્વિચિત્ત પણુ અન્તર નથી તેમ મારા અને મારા સ્વામી વચ્ચે વસ્તુતઃ જોતાં જરામાત્ર અન્તર નથી, તેમ છતાં મારા સ્વામી પરભાવમાં રમણુતા કરે છે અને પોતાના શુદ્ધ ઉપ-યોગમાં રમણુતા કરવાની પ્રવૃત્તિ આદરતા નથી. અનાદિ કાળથી અશુદ્ધ પરિણુતિના બળે એકદમ મારા સ્વામી પોતાની પરિણુતિ સુધારી નાખે તેમ જણાતું નથી, તો પણુ જો તેઓ પોતાની શુદ્ધતા કરવા ધારે તો હું પણુ સહાય કરવા તૈયાર થઈ ગઈ છું. મારા સ્વામી એવી ભ્રાંતિમાં પડી ગયા છે કે, તે ખરી વસ્તુને ખોટી જાણે છે અને અસત્ એવા સંસાર પ્રપંચને સત્ માને છે; આવી તેમની સ્થિતિમાં પણુ મારે તેમના ઉપર અત્યંત પ્રેમ ધારીને તેમની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. સતી સ્ત્રીઓ પોતાના સ્વામી ભ્રમિત થઈ ગયા હોય છે તો પણુ તેઓનાપર અત્યંત પ્રેમ ધારણુ કરે છે અને પોતાના સ્વા-મિની સેવા કરે છે. પોતાના સ્વામિની સેવામાંજ સતી સ્ત્રીઓ મીઠા મેવા માને છે. રૂપાનો રંગ જેમ રૂપાથી જુદો પડતો નથી તેમ સતી સ્ત્રી પોતાના સ્વામિથી ત્રણે કાલમાં જુદી પડતી નથી. (પરમાર્થ સં-બન્ધમાં આનન્દનો સાગર રહેલો છે.) સતી સ્ત્રી પોતાના સ્વામિની સાથે તાદાત્મ્યસંબન્ધથી વર્તે છે. ચેતના કહે છે કે, હું નરક અને નિગો-દમાં પણુ મારા સ્વામિની સાથે રહું છું, પણુ મારા ચેતન સ્વામીના કદાપિ ત્યાગ કરતી નથી. મારા સ્વામી જો આત્મધીર્ય ફોરવે તો ખરેખર સકલ કર્મનો ક્ષય કરી શકે, પણુ તેઓ મોહઉંધમાં ઘોરે છે તેથી હું બહુ દુઃખિની થઈ ગઈ છું.

तनु सुध खोय घूमत मन ऐसैं, मानुं कलुइक खाइ भंग ।

एते पर आनन्दघन नावत, और कहा कौउ दीजें संग. ॥ देखो० ॥ ३॥

(૧૦૦)

ભાવાર્થ.—ચેતના કહે છે કે, હે સમતા સખી ! મારા સ્વામિને વિશ્વમિ કરી કરીને હું તો થાકી ગઈ. મારા સ્વામિની પ્રાપ્તિ અર્થે મેં તબુની શુદ્ધિનું પણ સ્મરણુ કર્યું નહીં અને મારું મન મારા આત્મ-સ્વામિના વિરહે જેમ કોઈએ અત્યંત ભાંગ પીધી હોય અને તેનું મન જેમ ભમે છે તેમ ઘુમે છે. વિરહી સ્ત્રીના મનની સ્થિતિ ચોક્કસ રહેતી નથી. વિરહી સ્ત્રીનું મન અનેક વિચારોમાં ઘેરાઈ જાય છે. મારા મનમાં પતિના વિરહે અનેક ચિન્તાઓ પ્રકટે છે. એક ચિન્તાને હઠાવું છું તો બીજી ચિન્તા તુર્ત મનમાં પ્રવેશે છે. મારા મનમાં એકદમ અનેક વિચારો સપાસપ પ્રવેશ કરે છે. હૃદની બહાર ઘણા વિચારો કરવાથી મગજની નસો નિર્બળ બની જાય છે અને વિચારોનો ઘોઘપ્રવાહ એટલો બધો જ્વેસબંધ ચાલે છે કે તેને પૂર્ણ બળ વિના અટકાવી શકાતો નથી. ક્ષણે ક્ષણે ચિન્તા, શોક અને ઉદ્વેગના વિચારોથી મગજ ઘુમે છે. ક્યાં છું અને શું કરું છું અને મારે શું કરવું જોઈએ તેનું પણ મને ભાન રહેતું નથી. ચિન્તા ચિન્તાની પેઠે મારું અન્તરંગ બાળી નાખે છે. મન, વાણી અને કાયાની વિચિત્રતા કરી નાખે છે. ઉડતાં, બેસતાં, ખાતાં, પીતાં અને ચાલતાં, ચેતનસ્વામિના વિચારોથી મન ઘેરાઈ ગયું છે. હવે હું શું કરું ? શુદ્ધ ચેતનસ્વામિ પ્રતિ મારી ફરજ હું બજવું છું અને તેમની પ્રાપ્તિ માટે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરું છું, અનેક પ્રકારની પ્રાર્થનાઓ કરું છું. આત્મસ્વામિ માટે તનની અને મનની શુદ્ધિ પણ જોઈ. મારી આની દશા થઈ તોપણ જો આનન્દના સમુદ્ભૂત આત્મસ્વામી મારા ઘેર ન આવે તો શું આના કરતાં અન્ય કોઈ સંગ કરવાનો બાકી છે ? અર્થાત્ આના કરતાં બીજો કોઈ સંબંધ ઉત્તમ નથી, એવો સંબંધ મેં મારા સ્વામીથી બાંધ્યો છે, તેમ છતાં આત્મસ્વામી ન પધારે તો શું કરવું ? હવે તો સંબંધની પરાકાષ્ટા થઈ; એમ આનન્દધન કહે છે.

પદ ૩૫.

(રાગ દીપક અથવા કન્હરો.)

કરે જારે જારે જારે જા. । કરે૦ ॥

સર્જી સળગાર બનાયે મૂલન, ગઈ તવ મૂની સેજા. ॥ કરે૦ ॥૧॥

ભાવાર્થ.—સમતા પોતાના સ્વામિને મળવા માટે સર્વ પ્રકારના શણગાર સજવા લાગી અને સર્વ પ્રકારના શણગાર સજીને સ્થિર-તાઈપ શય્યામાં ગઈ તો ત્યાં પોતાના સ્વામિને દેખ્યા નહીં. આત્મ-સ્વામી તે વખતે મમતાના ઘેર ગયા હતા. શય્યાને શૂન્ય દેખીને

(૧૦૧)

તે મનમાં વિચારવા લાગી કે, અહો ! આવા વખતે શુદ્ધ ચેતનસ્વામિને વિયોગ થયો છે, આનું કારણ શું ? ખરેખર પૂર્વભવમાં કરેલ કર્મ આ વખતે સ્વામિને મળવામાં વિદ્ધ કરે છે. શાસ્ત્રોમાં કથ્યું છે કે, લાભાંતરાય કર્મના ઉદયથી લાભની પ્રાપ્તિ થતી નથી. દાનાંતરાય કર્મના ઉદયથી દાન દેઈ શકાતું નથી. ભોગાંતરાય કર્મના ઉદયથી ભોગની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ઉપભોગાંતરાય કર્મના ઉદયથી ઉપભોગની પ્રાપ્તિ થતી નથી. વીર્યાંતરાય કર્મના ઉદયથી વીર્યશક્તિની ખીલવણી થતી નથી, તેમ મારા પતિને આવા ઠાણે વિયોગ થાય છે તેનું કારણ પૂર્વભવનું અન્તરાયકર્મ છે. મારા સ્વામિને મળવામાં અન્તરાયકર્મ વચ્ચે આવે છે. અન્તરાયકર્મના ઉદયથી જ નિમિત્તો પણ પ્રતિકૂળતાને ભજે છે. રામ અને સીતા વચ્ચે વિયોગ પડાવનાર કર્મ હતું, નળ અને દમયંતી વચ્ચે વિયોગ પડાવનાર કર્મ હતું, પવનકુમાર અને અંજના વચ્ચે વિયોગ પડાવનાર કર્મ હતું, રૂકિમણી અને તેના પુત્રો વચ્ચે વિયોગ પડાવનાર કર્મજ હતું, શ્રી ઋષભદેવને એક વર્ષ પર્યંત આહાર અને જલનો સંબંધ તજવનાર કર્મ હતું, તેમ મારા સ્વામિની મતિ ફેરવનાર પણ કર્મ છે અને મારા ચેતનસ્વામિથી મારો વિયોગ કરાવનાર પણ કર્મ છે. સમતા કહે છે કે હે કર્મ ! તને કેમ બિલકૂલ દયાજ આવતી નથી ? તું કેમ આટલું બધું નિપુર બન્યું છે ? હવે તો તે દુઃખ દેવામાં બાકી રાખી નથી. હજી તારી ઇચ્છા હોય તે કર્મ તું કર ! કર ! તારું થાય તેટલું કરી લે. હે કર્મ ! મારા પતિથી વિયોગ કરાવેને તારે મને જેટલી પીડવાની હોય તેટલું પીડવા તારું કાર્ય કરવા કર !

વિરહ વ્યથા કહ્યુ એસી વ્યાપતિ, માનું કોઈ મારતિ વેજા ।

અંતક અંત કહાતૂં લેગો પ્યારે, ચાહે જીવ તૂં લેજા. ॥ કરે૦૧૨॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, હે શુદ્ધ ચેતના સખિ ! મને જાણે કોઈ બરછીના ભાલા મારીને પીડતું હોય તે પ્રમાણે મારા શુદ્ધ ચેતન સ્વામિના વિરહથી પીડા થાય છે. શારીરિક પીડાનાં તો ઔષધો છે, પણ વિયોગરૂપ માનસિક પીડાનાં ઔષધ ખરેખર મારા સ્વામિના મેળાપ વિના અન્ય કોઈ નથી. આવના ચંદનથી પણ આત્મસ્વામિના વિયોગનો તાપ શમતો નથી. જ્ઞાનાદિ અનંત ઋદ્ધિના ધણી એવા શુદ્ધ ચેતન મળ્યા વિના અન્તરમાં થતો વિરહતાપ શમવાનો નથી. મારા અંજના પ્રદેશે પ્રદેશે, અગ્નિના બાણ ભોકવાની જે વેદના થાય તેના કરતાં અનન્તશુભી વેદના થાય છે. હવે તો હે

(૧૦૨)

કર્મરૂપ ચંડાળ કાળ ! ક્યાંસુધી તું મારો અન્ત લેઈશ. હવે તો મારો અન્ત આવે તો ઠીક, અગર હે કર્મચંડાળ કાળ ! તારો અંત આવે તો ઠીક. આ પ્રમાણે કર્મને ચંડાળ કાળની ઉપમા આપીને ઉપાસંભ દેઈ પોતાના આત્મસ્વામીને પણ તેજ વાક્યથી સંબોધીને કહે છે કે, હે પ્યારા આત્મસ્વામિન ! તમો અન્તકના સમાન થઈ મારો અન્ત ક્યાં-સુધી લેશો ? હવે તો એક, જીવ લેવો બાકી રહ્યો છે, તે તમારી ઇચ્છા હોય તો હવે જીવ પણ લેઈ જાઓ. સમતાનાં આ વાક્યો સ્વામિ-વિરહનું અત્યંત દુઃખ દર્શાવે છે. શુદ્ધ ચેતન સ્વામિના વિરહથી સમતા અત્યંત દુઃખિયારી બનીને આ પ્રમાણે હૃદયના ઉદ્ગારો કાઢે છે. જીવન અર્પણે પણ સ્વામીને વિરહ ટાળવાની તેની અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા થઈ છે. પોતાના સ્વામિને મળવાને પોતાના જીવનો પણ હીસાબ ગણતી નથી. સમતાને પોતાના સ્વામિના મેળાપ વિના બિલકૂલ ચેન પડતું નથી. તે ઉપર્યુક્ત વાક્યોથી સ્પષ્ટ અવબોધાય છે. સમતાનું હૃદય અત્યંત પ્રેમમય છે. પોતાના સ્વામિ વિના તેને કોઈ પણ બાબતનું ભાન રહ્યું નથી.

કોકિલ કામ ચંદ્ર ચૂતાદિક, ચેતન મત હૈ જેજા ।

નવલ નાગર આનન્દઘન પ્યારે, આઈ અમિત સુખ દેજા. ॥કરે ૦૧૨॥

ભાવાર્થ.—સમતા કહે છે કે કોકિલ, કામ, ચન્દ્ર અને આમ્નાદિક સર્વે મદોનમત્ત અવસ્થામાં જે જે વસ્તુઓ હેતુભૂત છે, તે તે વસ્તુઓ મારા ચેતન સ્વામિના મેળાપના અભાવે સુખકર નથી. સમતાને કહેવાને અભિપ્રાય એ છે કે, મારા શુદ્ધચેતનવિના કોકિલાદિ દુઃખકર છે. અનહદ ધ્વનિ તે અન્તરમાં કોકિલાને સ્વર સમજવો. અન્તરમાં ધ્યાન ધરીને આત્મસ્વભાવે રમતું તે રૂપ કામ સમજવો. અન્તર શાંતભાવ-રૂપ ચન્દ્ર સમજવો. ચારિત્રરૂપ આત્રવૃક્ષની અસુભવ કલિકારૂપ મોર સમજવો. ઇત્યાદિ સર્વ હેતુઓ મારા સ્વામિને મળવામાં પ્રેરણા કરાવે છે અને તે મારા શુદ્ધ ચેતન સ્વામિને મળવામાં અભિમત છે. પણ શુદ્ધચેતનસ્વામિના અભાવે કંઈ પણ આનન્દ મળતો નથી. મારા શુદ્ધચેતનસ્વામિના મેળાપના જે જે અભિમત હેતુઓ છે તે અમુક અંશે પ્રાપ્ત થયા છે, તેથી આત્મપ્રભુ મળવાની આશા બંધાઈ છે. આશામાં ને આશામાં જીવન વહનારી સમતા આશાના ઉદ્ગારોથી કહે છે કે હે નવલનાગર ! (પ્રથમની બહિરાત્મદશાથી ખરીને અન્તરાત્મદશાને પ્રાપ્ત કરનાર) આનન્દના સમૂહભૂત મારા પ્રિય સ્વામિન ! મારા સ્થિરતારૂપ ઘરમાં આવીને તું મને અમીરી (સ્વતન્ત્ર દશાના

(૧૦૩)

અધિકારથી સિદ્ધશાની ખુમારી) સુખને દેઈ જા. અર્થાત્ આત્મિક સહજસુખને અત્ર આવીને આપ. તું બાહ્યપ્રદેશમાં પરિભ્રમણુ કરે છે તે અસત્ય છે, દુઃખકર છે, માટે બાહ્યપ્રદેશમાં લેશમાત્ર પણ ગમન કર નહીં. પરસ્વભાવમાં રાચતું અને માચતું એજ બાહ્યપ્રદેશગમન છે. બાહ્યપ્રદેશગમનથી કદી સુખ મળ્યું નથી અને ભવિષ્યમાં મળનાર નથી. આત્માના સ્વભાવમાં રમણુતા કરવી તે અન્તરપ્રદેશ છે. અન્તરપ્રદેશમાં, આવીને હે અન્તરાત્મ નવલનાગર ! મને સુખ આપ !! અન્તરમાં આત્મા, રમણુ કરે છે તો અનન્તસુખ પ્રગટે છે એમ આનન્દઘનજી કહે છે.

પદ ૩૬.

(રાગ માલસીરી.)

વારે નાહ સંગ મેરો, યૂંહી જોબન જાય ।

ए दिन हसन खेलनके सजनी, रोते रेन विहाय. ॥ वारे० ॥१॥

ભાવાર્થ.—ક્ષાયિક શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સમતા સખિ ! હું તને મારી દુઃખવાર્તા શુભ્યું છું. મારા ચેતનસ્વામી ક્ષયોપશમભાવના ચરિત્રધારક હોવાથી તથા છદ્મસ્થ દશાવાળા હોવાથી હજી અન્તરાત્મ-દશામાં છોટા છે અને હું તો તેરમા ગુણુસ્થાનકમાં રહેનારી ક્ષાયિક શુદ્ધચેતના અર્થાત્ કેવલજ્ઞાનદૃષ્ટિ છું. મારા સ્વામિ હજી અન્તરાત્મ-દશાવાળા હોવાથી મારી દશાને જાણી શકતા નથી. મારૂં હૃદય નહીં જાણુવાને લીધે અને મારા સંબન્ધમાં નહીં આવવાના લીધે મારૂં ભર-યૌવન વય યાદ્યું જાય છે. મારા તેરમા ગુણુસ્થાનકનો સમય અનન્ત આનન્દની રમત રમવાનો છે. અનન્ત શુદ્ધ રમણુતાનો ખેલ ખેલવાનો આ વખત છે, અને આવા પ્રસંગે આનન્દ મળે નહીં તેથી તેવા અનેક પ્રકારની ચિન્તાઓમાં આકુળઆકુળ બની ગઈ છું અને મારા દિવસ રોવામાં વીતે છે, એ શું યોછી ખેદજનક વાત છે ? હે સમતા સખિ ! મારા દુઃખની વાત બાહ્ય સ્વામી જાણી શકતા નથી. હું તેમની આગળ દુઃખનાં રોદણાં જેટલાં રડું તેટલાં ક્રોક છે. કારણુ કે મારા દુઃખને જાણે નહીં તેની આગળ દુઃખની વાત કરવી તે અર-ણ્યમાં રૂદન બરોબર છે. અંબા આગળ આરજી, બહેરા આગળ ગીત । નૂ-રજ આગળ રસકથા, ત્રણે દુકજ રીત ॥ આ કહેવતની પેઠે મારી વીતક વાર્તા બાલુડા સ્વામિની આગળ સમજવી. હે સખી ! યૌવનવય જે ગાળે છે તેનેજ તેવું ભાન થાય છે. મારા સ્વામિ હાલ તો છાન્નસ્થિક

(૧૦૪)

જ્ઞાનને ધારણુ કરે છે, હજી તેઓશ્રીની ઉપરનાં ગુણસ્થાનક પ્રાપ્તિરૂપ મોટી ઉમર થઈ નથી, તેથી મારો સંબન્ધ કેવા પ્રકારનો છે તે પરોક્ષ દષ્ટિપણથી શી રીતે જાણી શકે ?

નગ ભૂષણસે જરી જાતરી, મોતન કહુ ન સુહાય ।

હક બુદ્ધ જિયમેં એસી આવત હૈ, લીજેં રી વિષ સ્વાય. ॥વારે૦ ॥૨॥

ભાવાર્થ.—ક્ષાયિક શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સમતા સખિ ! હું નંગ, (નગીના) અને આભૂષણોથી જરીજાતરી-થઈ છું અર્થાત્ અલંકૃત થઈ છું તો પણ મારા તનમાં પહેરેલાં ઘરેણાં વગેરે અલંકારો મને ગમતા નથી અને એક બુદ્ધિ મારા મનમાં એવી આવે છે કે જાણે વિષ ખાઈને મરી જાઉં. મારા સ્વામિવિના આભૂષણો શરીરે પહેરેલાં જરા માત્ર પણ શોભાને આપવા સમર્થ થતાં નથી. ફક્ત હવે તો વિષ વગેરેનું ભક્ષણુ કરીને મૃત્યુ કરું કે જેથી માફ દુઃખ સર્વ ટળી જાય. આવી શુદ્ધચેતનાની દશા દેખીને પોતાના સ્વામિના મનમાં કંઈ પણ દયાભાવ ઉત્પન્ન થયાવિના રહે નહીં? અત્યંત સ્વામિપ્રેમમાં મગ્ન થ-એલી શુદ્ધચેતના વિયોગથી થતા પોતાના દુઃખથી કંટાળીને આ પ્રમાણે છેલ્લા પ્રાણુનાશક માર્ગ ઉપર આવે છે. ચેતનસ્વરૂપ સ્વામિના આનન્દરસની આસી શુદ્ધચેતના, શરીર અને પ્રાણુને પણ પોતાના સ્વામિની આગળ હીસાબમાં ગણતી નથી. શરીરના ઉપરથી બિલકૂલ મમતા ઉતારીને પોતાના સ્વામીમાં લીન થઈ ગઈ છે. એક સ્થિર ઉપયોગથી પોતાના સ્વામિનું ધ્યાન ધરે છે. સ્ત્રીનો સ્વભાવ એવો છે કે પોતાના સ્વામિના અસંબંધે તે મૃત્યુના વિચાર કરે છે, તેની ઘટના શુદ્ધચેતનામાં કવિએ ઘટાવી છે. શુદ્ધચેતનાના હૃદયમાં સ્વામીના સંબંધે અત્યંત ઘર કર્યું છે. આત્મસ્વામિની આલ્યાવસ્થા છે, તેથી શુદ્ધચેતનાની વિસૃષ્ટિનો અમલ થઈ શકે નહીં, તેથી શુદ્ધચેતના હૃદયમાં અત્યંત દુઃખ પામે તે વાત અનુભવમાં આવી શકે છે. જગત્ સ્વલહારમાં પણ વર બાલક હોય અને સ્ત્રી મોટી હોય તો વિપરીત પરિણામ આવે છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ હૃદયથી ચિત્રેલા પાત્ર પ્રમાણે જગત્ સ્વલહારમાં પણ મોટી વયની સ્ત્રીને નાના વરના લીધે વિપરીત પરિણામ પ્રાપ્ત થાય છે માટે સ્વલહારમાં પણ બાલલગ્નના કુરીયાતોને અટકાવવાનો ખાસ બોધ મળે છે.

ના સોવત હે લેત ઉસાસ ન, મનહીમેં પિછતાય ।

યોગિની હુંયકે નિકસૂ ઘરતૈ, આનન્દઘન સમજાય. ॥વારે૦ ॥૩॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હું હૃદયની પાળુ નથી અને

(૧૦૫)

ઉચ્છ્વાસ પણ લેઈ શકતી નથી. મારા ચેતનસ્વામિના આળસંબન્ધે નિદ્રા પણ જાણે રીસાઈ હોયની તેમ જાણાય છે. નિદ્રા અર્ધું દુઃખ હરે છે, પણ ચિન્તાવિનાના મગ્ધ્યને નિદ્રા આવે છે; જ્યાં ચિન્તાનો અત્યંત વેગ હોય છે ત્યાં નિદ્રા રહેતી નથી. કોઈ પણ જાતના વિચારોના પ્રવાહમાં પડેલું મન જ્યાંસુધી શાંત થતું નથી, ત્યાંસુધી નિદ્રા આવતી નથી. મારા ચેતનના આળસંબન્ધે મારું મન કોની આગળ ખાલી કડું? સતી સ્ત્રી આવા સંબન્ધે સુખે ઉંઘે નહીં, શ્વાસ પણ લેઈ શકે નહીં અને મનમાં પસ્તાય, એમાં હે સમતા સખી! કંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી. હે સમતા સખી! હવે તો સ્વામિના આળ સંબન્ધે રહેવામાં દુઃખની વૃદ્ધિ શ્વાસોચ્છ્વાસે થયા કરે છે. મારા સ્વામિની આલ્યાવસ્થાથી ઘાતક કમોંએ મારાપર ઘેરો ઘાલ્યો છે અને તે સ્વામીની મોટી ઉમર થયાવિના, અર્થાત્ આરમા શુણ્ણસ્થાનકના અન્તે આબ્યાવિના મારાથી દૂર થનાર નથી. મારા સ્વામિની આલ્યાવસ્થા હોવાથી તેઓ પરભાવ રમતમાં ખેલ્યા કરે છે. પોતાના ઘરમાં શું થાય છે તેની ખબર રાખતા નથી. કષાય, નોકષાય, આદિ પ્રમાદના સ્થાનોમાં રમત રમવા ટોડી જાય છે. પોતાની માતા અને પિતાનું કહું પણ કરતા નથી. ઘરમાં રહેવું કોઈ પણ પ્રકારે સુખકારી જાણાતું નથી. હે સમતા સખી! તું આનન્દધનરૂપ આત્માને સમજાવ, નહીં તો હવે યોગિની થઈને ઘરમાંથી નીકળી જઈશ. [લઘુ આનન્દધનસ્વામીને ગમે તેમ સમજાવી ઘરમાંથી નીકળીને યોગિની થઈ જાઉં એમ મનમાં વિચાર આવે છે.] પોતાના સ્વામિપર અત્યંત પ્રેમદશાના ઉદ્ધારો શુદ્ધચેતનાના છે, એમ શ્રી આનન્દધનજી કહે છે.

પદ ૩૭.

(રાગ વૈલાવલ.)

તાજોગેં ચિત્ત લ્યાઁં રે વાહાલા. ॥ તા૦ ॥

સમકિત્ત દોરી શીલ લંગોટી, ઘુલ ઘુલ ગાંઠ ઘુલાઁં ।

તરવ ગુફામેં દીપક જોઁં, ચેતન રતન જગાઁં રે, વાહાલા. ॥ તા૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજ કહે છે કે, હે બહાલા (પ્રિય) પ્રભુ! તે યોગમાં ચિત્ત ખેંચુ છું. આલ્યાથી દેખાતી યોગિની દશા તો સર્વે ધારણુ કરી શકવાને સમર્થ અને છે, પણ અન્તરથી યોગીની દશા ધારણુ કરવાને કોઈક વિરલા સમર્થ થાય છે, માટે હું તો અન્તરના યોગમાં ચિત્ત ધારણુ કરું છું. અન્તરની યોગદશાને વેષ

ભ. ૧૪

(૧૦૬)

કેવા પ્રકારનો છે અને તે કેવી રીતે ધારણુ કરવો, તે યોગિરાજ જણાવે છે. સમકિતરૂપ દોરી અને શીલરૂપ લંગોટી ધારણુ કરું છું અને તે દોરીને વચ્ચે વચ્ચે ધુલી ધુલી ગાંઠો, સમકિતના સડસઠ બોલરૂપ લગાઉં છું. તત્ત્વરૂપ યુક્તમાં પ્રવેશ કરીને ત્યાં જ્ઞાનરૂપ દીપક પ્રકટાવું છું અને તત્ત્વરૂપ યુક્તમાં ચેતનરૂપ રતનો પ્રકાશ ખીલવું છું. ચેતનરૂપ રતને કર્મરૂપ મેલ લાગેલો છે, તેને હું દૂર કરું છું. આત્મા રતની પેઠે પ્રકાશક છે. રતપર લાગેલી મલીનતાનો જેમ નાશ થાય છે, તેમ આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશો સાથે લાગેલી કર્મપ્રકૃતિયોનો પણ નાશ થાય છે. રત પાર્થિવ વસ્તુ છે, તેથી તેનું મૂલ્ય ઠરે છે; પણ આત્મા, પાંચ તત્ત્વની પેલી પાર છે અને તે આત્મરૂપ રત ત્રણ કાલમાં નિત્ય રહે છે, માટે તેની કિંમત થઈ શકતી નથી. પાર્થિવ રત ક્ષણિક સુખ આપવા સમર્થ થાય છે, પણ પાર્થિવ રત, પોતે સુખ શી વસ્તુ છે, તે જલ્દી શકતું નથી. આત્મારૂપ રત નિત્ય સુખ આપે છે, અર્થાત્ તે અનન્ત સુખનો સ્વયં જ્ઞાતા તથા ભોક્તા બને છે અને અનન્ત સુખને પોતાના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં ધારણુ કરે છે, તેથી આત્મારૂપ રતનો પ્રકાશ કરવાનો યોગ હું તત્ત્વયુક્તમાં બેસી ધારણુ કરું છું.

અષ્ટકર્મ કંડેકી ધૂની, ધ્યાન અગન જલાહં;

ઉપશમ છનને મસ છળાહં, મલીમલી અંગ લગાહં, વાહાલા. ॥તા૦૨

ભાવાર્થ:—જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એ અષ્ટ કર્મ છે; એ અષ્ટ કર્મનું આત્માના પ્રદેશની સાથે ક્ષીર નીરવત્ બંધાવું, આત્માના પ્રદેશોની સાથે કર્મનું ચોંટવું, તેને બંધ કહે છે. કર્મનું ઉદયમાં આવવું અને આત્માને વિપાકનો અનુભવ કરાવવો તેને ઉદય કહે છે. કર્મને ખેંચીને ઉદયમાં લાવવાં તેને ઉદીરણુ કહે છે. કર્મનું આત્માના પ્રદેશોની સાથે પડી રહેવું તેને સત્તા કહે છે. બંધ, ઉદય, ઉદીરણુ અને સત્તા, એ ચાર પ્રકારે કર્મ બંધાય છે. પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ, એ ચાર પ્રકારે કર્મનો બંધ થાય છે. કાષ્ટ જેમ અગ્નિથી બળીને ભસ્મીભૂત થાય છે તેમ, અષ્ટકર્મરૂપ કાષ્ટને ધ્યાનરૂપ અગ્નિથી બાળી તેની ધૂણી કહાડું છું અને ઉપશમરૂપ ચાલણીથી તેની ભસ્મને છાણીને, તે ભસ્મને ભેગી કરીને મારા અંગે ચોળું છું; અર્થાત્ આવા પ્રકારની ભસ્મને મારા અંગમાં ચોળીને અન્તરની યોગદશાને ધારણુ કરું છું. ઉપશમ ભાવરૂપ ચાલણીથી કર્મની ભસ્મ, સમ્યક્પણે ચાળી શકાય છે. ધ્યાનરૂપ અગ્નિથી કર્મરૂપ કાષ્ટ બળીને ભસ્મ થાય છે. ધ્યાનના ચાર ભેદ

(૧૦૭)

છે. આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન, તેમાં આધનાં બે ધ્યાન ત્યાગ કરવાયોગ્ય છે, માટે આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ કરીને ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનને ધ્યાઈશું અને તે ધ્યાનવડે કર્મને બાળી ભસ્મ કરીશું. મારા મનને હું એક ધ્યેય વસ્તુમાં સ્થિર રાખું. રાગ અને દ્વેષનો ત્યાગ કરીને, આત્માનું ધ્યાન ધરીને, અન્તરંગયોગ ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરીશું. તત્ત્વચુકામાં સિન્દ્ધ થવાને સિન્દ્ધાસન લગાવી આપ્રમાણે યોગમાર્ગને સેવું છું.

આદિ ગુરુકા ચેલા હોકર, મોહકે કાન ફરાડં,

ધર્મ શુક્ર દોય મુદ્રા સોહે, કરુણા નાદ બજાડં, વાહાલા. ॥તા૦૧૩॥

ભાવાર્થ:—ધર્મની આદિ કરવાથી સર્વે તીર્થકરો આદિકર-તે તે તીર્થની અપેક્ષાએ-મનાય છે, તેથી નમુષ્યુનંસૂત્રમાં આહ્વાનણં એવો પાઠ સર્વ તીર્થકરને સાધારણપણે લાગુ પડે એવા વિશેષણરૂપે મૂક્યો છે. તીર્થકરો આદિકર છે; તેઓ તીર્થકર ગણાય છે અને ગુરુઓની પરંપરાની અપેક્ષાએ તે ગુરુ પાણુ ગણી શકાય છે. તેઓની આજ્ઞા માનીને મોહના કાન ફાડીશ, અર્થાત મોહનો નાશ કરીશ. (વ્યવહારની અપેક્ષાએ દીક્ષા આપનાર ગુરુ ગણાય છે. આ આધ્યાત્મિક પદ છે તેથી અધ્યાત્મ નયની અપેક્ષાએ ભિન્ન અર્થ કરવામાં આવે તો તેથી વ્યવહાર ધર્મ ઉત્પાપનની આશંકા કરવી નહીં, કારણ કે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ વ્યવહાર ગુરુ સત્ય છે અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ નિશ્ચય ગુરુ સત્ય છે.) સર્વ ગુણોની આદિમાં સમ્યક્ત્વ ગુણુ ઉત્પન્ન થાય છે. સમ્યક્ત્વના દેનાર ગુરુ આધગુરુ ગણાય છે, તેમની આજ્ઞામાં રહીને કર્મનો નાશ કરીશ. સર્વ ગુણોમાં સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરનાર વિવેક ગુણુ ઉત્પન્ન થાય છે, તે વિવેકગુણુવડે સર્વે ધર્મકાર્યો કરી શકાય છે, માટે તે પણ આધગુરુ નિશ્ચયથી ગણાય છે; તેમ યોગીઓના ગુરુ આદિનાથ ગણાય છે. મત્સ્યેન્દ્ર, ગોરખ, વગેરે યોગીઓ પોતાના ગુરુ તરીકે આદિનાથને માને છે. જૈનશાસ્ત્રમાં ઋષભદેવને આદિનાથ કહે છે, યોગીઓના ગુરુ આદિનાથ છે અને તે અષ્ટાદશ દોષરહિત આદિનાથ તે શ્રીઋષભદેવ સ્વામી છે, માટે તે પણ પૂર્વોક્ત અપેક્ષાએ ગુરુ છે; તેમનો આજ્ઞાધારકરૂપ શિષ્ય બનીને, મોહભહામહાના કાન ફાડીશ. ધર્મ અને શુકલ ધ્યાનરૂપ બે મુદ્રાને બે કણેમાં ધારણ કરવાથી બે કાન શોભે છે, કર્ણરૂપ સૃંગનાદ બજવવાથી સર્વે અનુષ્યોના છૂદ-યમાં દયાભાવને ઉત્પન્ન કરાય છે, કાર્ણુયભાવનારૂપ નાદવડે આત્માની દયાવૃત્તિ ખીલે છે અને પરમાત્મદેવની અન્તરમાં પ્રસન્નતા

(૧૦૮)

પ્રગટે છે, અર્થાત્ આત્મા તે પરમાત્મારૂપે બને છે; માટે હું આવી યોગની દશાને ધારણુ કરવા ઇચ્છું.

इहविध योग सिंहासन बैठा, मुगति पुरीकुं ध्याऊं रे;

आनन्दघन देवेन्द्रसें जोगी, बहुर न कलिमें आउं रे, बाहाला ता. ॥४॥

ભાવાર્થ:—આપ્રમાણે યોગસિંહાસનપર બેસીને હું મુક્તિપુરીતું ધ્યાન ધરું. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ, એ યોગનાં આઠ અંગ ગણાય છે. યોગસિંહાસનમાં બેસીને યોગનાં અંગ સેવ્યાથી અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. યોગનાં અંગ સમ્યગ્રીત્યા સેવવાથી અઠ્ઠાવીશ લબ્ધિઓ પૈકી અમુક લબ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. પંચમ આરામાં પણ કેટલીક લબ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. શ્રીમદ્ લેખ્યન્દ્રાચાર્યે યોગશાસ્ત્રમાં યોગનાં અંગોતું સારી રીતે વર્ણન કર્યું છે, તેમજ શ્રીહરિભદ્રસૂરિએ (ચૌદસો સુમ્માલીશ અન્ય બનાવનાર પૂર્વાચાર્યે) યોગબિંદુમાં યોગતું બહુ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિએ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય અન્યમાં યોગની દૃષ્ટિઓ સારી રીતે વર્ણવી છે. શ્રીમદ્વિદાનન્દજીએ વિદાનન્દ સ્વરોદયમાં યોગતું સ્પષ્ટરીત્યા સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. આનન્દનો ધન એવો આત્મા કહે છે કે, દેવેન્દ્રની પેઠે હું યોગસિંહાસનારૂઢ થઈને બહુવાર કલિયુગમાં ન આતું એવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરું; એવી શ્રીમદ્ આનન્દધનજી યોગદશાની અભિલાષા ધરાવે છે. યોગદશાના વર્ણનવાળું નીચેનું પદ પણ વિચારીને યોગમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

योग पद.

मनमोह्या जंगलकेरी हरणीने ए राग.

जोगी थइने अलख हुं जगावुं रे, सोऽहसोऽहंपरमप्रभुध्यावुं रे. जोगी०

उदासीनता कंथा पहेरुं, वैराग्यनी भभूति चोळावुं रे. जोगी० ॥१॥

दयाभावनी चाखडी ओ धरुं, शीलव्रतनो लंगोट लगाउं रे. जोगी० ॥२॥

सर्वत्यागरूप शीर्ष मुंडावुं, प्रभुधारणा खप्पर धराउं रे. जोगी० ॥ ३ ॥

ध्यानदंडने प्रेमे धारुं, पवनपावडी उपयोग लावुं रे. जोगी० ॥४॥

अन्तर आत्मप्रदेशे विचरुं, दयागंगमां स्नाने सुहाउं रे. जोगी० ॥५॥

अस्तिनास्तिमय परब्रह्ममां, ब्रह्मांड आखुं हुं समाउं रे. जोगी० ॥६॥

अनुभवअमृतभिक्षा मागुं, हुंतो धूणी संयमनी जगाउं रे. जोगी० ॥७॥

(૧૦૯)

અન્તરઆતમપરમાતમની, એક્યભાવના માંગ ઘુંટાઘુંરે. જોગી૦ ॥૮॥
મનપ્યાલામાં મરીનેપીતાં, દેસું ઝલટી આંખે સુખપાઘુંરે. જોગી૦ ॥૯॥
“બુદ્ધિસાગર”યોગમહોદય, પામી નિશ્ચય નિર્ભયથાઠુંરે.જોગી૦॥૧૦॥

યોગદશાની ભાવના જ્ઞાનિપુરુષોજ ધારણુ કરે છે. યોગનાં ખરેખર અંગો ધારણુ કરવાની ભાવના શ્રીમદ્ આનંદધનજી ભાવે છે.

પદ ૩૮.

(રાગ મારુ.)

મનસા નટ નાગરસૂં જોરી હો. મ૦

નટ નાગરસૂં જોરી સહી હમ, ઔર સવનસોં તોરી હો. ॥ મ૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે, હે સમતા સખી! મેં તો મારા ચેતન સ્વામીના સંબન્ધનીજ એકાન્તે ઇચ્છા ધારણુ કરી, મેં મારા શુદ્ધ ચેતન સ્વામિની સાથે પ્રીતિ બાંધી છે. મારા મનમાં તેનો દૃઢ નિશ્ચય થયો છે, નટનાગર અર્થાત્ નાગરીકોમાં નટ જેમ ચતુર હોય છે, તે જેમ અનેક પ્રકારના ખેલ ખેલે છે, તેમ મારો નટનાગર એવો આત્મા અનેક પ્રકારના ખેલ ખેલે છે. મેં મારા શુદ્ધ ચેતન પરમદેવની સાથે પ્રીતિ જોડી છે અને અન્ય જડ પદાર્થોની પ્રીતિ હે સખી! મેં તોડી છે, કેમકે સાંસારિક પદાર્થોમાં સુખ યુદ્ધિ ધારણુ કરીને અઘાપિપર્યંત મેં તે પદાર્થોમાં અત્યંત રાગ ધારણુ કર્યો, જડ પદાર્થોમાં ઇષ્ટ યુદ્ધિ ધારણુ કરીને અનેક જીવોની સાથે કલેશ કર્યો, જડ પદાર્થોમાં રાગ ધારણુ કરીને અનેક જીવોના પ્રાણોનો મેં નાશ કર્યો, સુવર્ણ, રૂપું, મોતી, હીરા, ઘરબાર, વસ્ત્ર અને પાત્ર, આદિ જડ પદાર્થોની પ્રાપ્તિમાટે અનેક મનુષ્યોનું દાસત્વ કર્યું, જેની અંદરના જીવો પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરીને ગયા છે એવા મોતિ વગેરેના હાર ધારણુ કર્યો અને તેમાં આસક્તતા ધારણુ કરી, પણ અંશમાત્ર સુખ મળ્યું નહીં, ક્ષણિક ધનરૂપ માનેલા પદાર્થો જ્યાંના ત્યાં પડતા રહ્યા, કોઈપણ પદાર્થ પરભવમાં સાથે આવ્યા નહીં. આશ્ચર્ય છે કે, ધનાદિક પદાર્થોમાટે મનુષ્ય રૂવે છે, પણ મનુષ્યો માટે ધનાદિક જડ પદાર્થો રેતા નથી. ધનાદિક માટે મનુષ્યો પ્રાણુ યુવે છે, પણ મનુષ્યોમાટે ધનાદિક પદાર્થો હર્ષ શોક બેમાનું કશું કાંઈ કરતા નથી, એમ મને અનુભવ નિશ્ચયતઃ થયો છે, તેથી સર્વ પદાર્થોપર થતા પ્રીતિના સંબન્ધને તોડી નાખ્યો અને તેથી કોઈપણુ જડ પદાર્થની હવે ઇચ્છા કે

(૧૧૦)

મમતા થતી નથી; હવે ફક્ત એક શુદ્ધ ચેતનપર દૃઢ પ્રીતિ ઉપજ છે. મારા ચેતન સ્વામી છે તેજ સુખના સાગર છે, એમ અનુભવ થયો છે.

લોક લાજસૂં નાहीं काज, कुल मरयादा छोरी हो;
लोक बटाउं हसो चिरानो, अपनो कहत न कोरी हो. ॥ म० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સમતા સખી ! હવે લોક-લલ્લનનું અંશમાત્ર પણ કાજ (કાર્ય) નથી, લોકની લાજ સખીને ક્યાંસુધી ખેશી રહેવું? કેમકે લોકની લાજ સખવામાં આવે છે તો, આત્મસ્વામિની પ્રીતિનો સંબન્ધ પરિપૂર્ણ ભજવી શકાતો નથી. હવે મારે અને દુનિયાને મેળ આવે તેમ જણાતું નથી. મારે આત્મસ્વામિની સાથે પ્રીતિ છે, ત્યારે લોકોની દુનિયાના જડ પદાર્થોની સાથે પ્રીતિ છે. મારે સહજ સુખ ધારણ કરવા ઇચ્છા છે, દુનિયા તો કૃત્રિમ સુખમાં રાચીમાચી રહી છે. મને સત્સ્વરૂપમાં રમણુતાની લય લાગી છે, લોક તો અસત્માં લય લગાડે છે. હું નિર્મલ થવા પ્રયત્ન કરું છું, દુનિયા મધીનતાની વૃદ્ધિમાં ઘસડાતી જાય છે. મારે અન્તરદૃષ્ટિથી અન્તરનું સામ્રાજ્ય નિરખવાનું છે, દુનિયા બાહ્યદૃષ્ટિથી બાહ્યસામ્રાજ્ય નિરખે છે. મારી દૃષ્ટિ લોકથી વિરુદ્ધ છે અને લોકનું વર્તન મને વિરુદ્ધ લાગે છે; દબાઈ દબાઈને લોકની દૃષ્ટિ પ્રમાણે બાહ્યથી આજ સુધી વર્તન ચલાવ્યું પણ હવે અન્તરથી લોક વિરુદ્ધ મારું મન કાર્ય કર્યા કરે છે. જે લોકને ઈષ્ટ નથી, તેને હું ઈષ્ટ ગણું છું; માટે એવું પરસ્પર વિરુદ્ધકાર્ય તજને મેં તો સર્વ સંગનો પરિત્યાગ કરી, મારા આત્મસ્વામિની સાથે પ્રીતિ જોડી અને લોક-લલ્લનનો ત્યાગ કર્યો, તેમજ અનાદિકાળથી પરભાવ સંબન્ધ વર્તનરૂપ કુળમર્યાદાને છોડી છે, અર્થાત્ મારા ચેતનસ્વામિની પ્રીતિ રમણુતામાં વિદ્ય કરનારી કુળમર્યાદાથી કંઈ પણ સુખ પ્રાપ્ત થવાનું નથી એવું જાણી મેં સત્ય આત્મસ્વામિના પ્રેમનો માર્ગ પકડ્યો છે. મારાથી અ્ય સંબન્ધી એવા સાંસારિક માર્ગમાં ગમન કરનારા અને મુક્તિમાર્ગ તરફ અરુચિ ધારણ કરનારા લોક હશે, ગમે તે બોલો, મારી મસ્કરી કરો, તો પણ હવે હું પાછી હાલવાની નથી. હું જાણું છું કે દુનિયા પારકી વાત કરવામાં શૂરી પૂરી હોય છે, પારકાની વાત કરવામાં રાત્રી અને દીવસ ગાળે છે, પણ દુનિયા પોતાના સ્વાર્થની વાત કોઈની આગળ જરામાત્ર પણ કહેતી નથી, અર્થાત્ પારકાને સર્વે કહેવા દોડે છે, પણ પોતાની વાત કહેતાં અચકાય છે. આવી દુનિયા ગમે તે ધારે પણ મારે આત્મસ્વામિના પ્રેમથી છુટું પડવાનું નથી.

(૧૧૧)

માત તાત અરુ સજ્જન જાતિ, વાત કરત હૈ મોરી હો;
 ચાસે રસ વ્યું કરી છૂટે, સુરિજન સુરિજન ટોરી હો. ॥ મ૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, મારી માતા તથા પિતા અને સ્વ-
 જન જાતિ, મને બાહ્ય જડપદાર્થોમાં લલચાવી સંસારમાં રાખવાને માટે
 ભોળી ભોળી વાતો કરે છે, અર્થાત્ નાનાં બાળકને સમજાવવા જેવી વાતો
 કરે છે. તેઓ એમ જાણે છે કે, શુદ્ધચેતનાને આપણે બાહ્ય દુનિયાના
 ખેલોમાં લલચાવી આપણા સંબન્ધમાં રાખીશું, પણ હું તો સર્વ પ્રકાર-
 ની વાતોને અવગ્રહીશું, તેથી બાહ્ય જડ પદાર્થોમાં રાગ અને દ્વેષ
 ધારણ કરીને દુઃસાઈ જાઈ તેમ સ્વપ્નમાં પણ કોઈએ આશા રાખવી
 નહીં. જડ પદાર્થો વાણી, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા છે, જડ પદાર્થોમાં
 ત્રણ કાલ જડતા બ્યાપી રહી છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યના અનેક પ્રકારના પર્યાયો
 થયા કરે છે. શરીર, વાણી અને મનના પુદ્ગલ સ્કંધો પણ અનેક આ-
 કારોને ધારણ કરે છે અને પાંચ ઇન્દ્રિયોદ્વારા બાહ્ય જડ પદાર્થો અનેક
 પ્રકારના આકારોને ભવિષ્ય કાલમાં ધારણ કરશે, તેવા જડ પદાર્થોને
 અનન્ત કાળપર્યંત અનુભવ્યા, આખ્યા, પણ તેનાથી નિત્ય સુખની ગંધ
 પણ આવી નહીં, પણ મારા ચેતન સ્વામિના પરિચયમાં હું જેમ જેમ
 આવવા લાગી તેમ તેમ, હું કંઈક નિત્ય સુખની ઝાંખી અનુભવવા
 લાગી. અસંખ્યાત પ્રદેશી એવા ચેતન સ્વામિનો અનુભવ જેમ જેમ
 વધતો ગયો તેમ તેમ, મારા હૃદયમાં આનન્દનો સાગર પ્રગટવા
 લાગ્યો. મારા આત્મસ્વામિસાથે સ્થિરોપયોગે સ્થિર થઈ ત્યારે, અનન્ત
 સુખની ઝાંખીનો સાક્ષાત્કાર થયો. અર્થાત્ અપૂર્વ આનન્દરસનો સ્વાદ
 અનુભવવા લાગી. હવે મેં આનન્દરૂપ અમૃત રસ આખ્યો છે.
 સન્તજનોનાં ટોળેટોળાં મળીને જે આનન્દ અમૃતને આસ્વાદે છે,
 તેવો આનન્દરસ-અમૃતરસ મેં શુદ્ધ ચેતનની સંગતિથી આસ્વાદ્યો
 છે. કરોટો દેવતાઓ છોડાવવા આવે તો પણ, હવે મારા પતિનો સંગ
 છૂટે નહીં. હવે તો મારા શુદ્ધચેતન પતિના સમાગમમાં સદાકાલ
 લલકીન રહેવાની.

औरहनो कहा कहावत औरपें, नाही कीनी चोरी हो;
 काछकछयो सो नाचत निवहे, और चाचर चर फोरी हो. ॥ म० ॥ ४॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સમતાસખી! અન્યની વાત
 અન્યને શા માટે ખીજની પાસે કહેવરાવવી જોઈએ? તેમ મારી વાત

(૧૨૨)

અન્યોને હું શા માટે કહું? કેમકે મારા હૃદયમાં જેવો અનુભવ પ્રગટ્યો છે, તેવો અનુભવ અન્યોના હૃદયમાં જ્યાંસુધી પ્રકટ્યો નથી, ત્યાંસુધી તેઓ મારી વાતને અન્તઃકરણથી સ્વીકારી શકે નહીં, પણ જે સત્ય છે તે ગગનમાં ચઢીને ગાજે છે. સત્ય ગમે ત્યાં ગમે તેવા પ્રસંગે સત્ય તરીકે ભાસ્યાવિના રહેતું નથી, અસત્યના ઢગલાઓમાં પણ સત્યનો આજ્ઞ-પ્રકાશ કર્યાવિના રહેવાનો નથી. ધ્રુવડો સૂર્યને ન દેખે તેમાં કંઈ સમ ખાવાની જરૂર નથી. સાકર ખાવાથી ગળી લાગે, પણ જેણે સાકરને ખાધી નથી તે ગળી ન માને, તેથી કંઈ સમ ખાવાની જરૂર રહેતી નથી. મેં જે મારા ચેતનસ્વામિનો સંબન્ધ કર્યો છે, તેમાં કોઈની મેં ચોરી કરી નથી. સ્વામી એ પ્રકારના છે, દ્રવ્ય સ્વામી અને દ્વિતીય ભાવસ્વામી. અન્ય શરીરધારી જીવને અન્યજીવ સ્વામી તરીકે કલ્પે છે; સ્ત્રીઓ પુરૂષોને જગત્ વ્યવહારમાં સ્વામીતરીકે કલ્પે છે, પણ તેવા પ્રકારના સ્વામિનો તો ક્ષણિક સંબન્ધ ટળી જાય છે. દ્રવ્ય સ્વામીઓ તરીકે અનેક જીવો થયા, પણ તેથી નિત્ય સુખ પ્રાપ્ત થયું નહીં. દ્રવ્યસ્વામિઓને શરીરસંબન્ધથી ધારણ કરવામાં આવે છે, સંસારમાં અનેક જીવો દ્રવ્યસ્વામિઓના સંબન્ધ કલ્પીને અન્તે નિરાશ થયા; એકેક જીવની સાથે અનેકવાર દ્રવ્યસ્વામિના સંબન્ધોને ધારણ કર્યાં, પણ સ્વપ્નના સ્વામિની પેઠે ક્ષણિક સ્વામિની બાજુ, સત્ય સુખ આપવા સમર્થ થઈ નહીં. શુદ્ધચેતના કહે છે કે, આત્મારૂપ સ્વામી તે ભાવસ્વામી ગણાય છે, આત્મસ્વામિનો સંબન્ધ નિત્ય સહજ સુખ અર્પે છે, માટે મેં તો આત્મસ્વામિની સાથે સંબન્ધ જોડ્યો તે કદાપિ કાળે છોડવાની નથી. કાંઈ કહ્યો તે નાચીને નિભાવવો જોઈએ; અર્થાત્ લીધેલો વેષ ભજવવો જોઈએ, ચાચરની ચર અર્થાત્ ચઊટાના લોકોની ચરને (વાતને) મેં કોડી નાખી, અર્થાત્ દુનિયા શું કહેશે તે મારે જોવાનું નથી, મારે તો મારા શુદ્ધ ચેતનસ્વામીના સંબન્ધમાં લયલીન થવાનું છે.

ગ્યાન સિંધુ મથિત પાઈ, પ્રેમ પીયૂષ કટોરી હો;

મોદત આનન્દઘન પ્રમુ શશિઘર, દેખત દષ્ટિ ચકોરી હો. ॥મ૦॥૫॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સમતા સખી! મેં જ્ઞાનસિન્ધુનું મથન કર્યું અને તેમાંથી પ્રેમામૃતને કાઢી તેની કટોરી ભરી અને આનન્દઘનસ્વામીરૂપ ચંદ્રમાને દેખી દષ્ટિરૂપ ચકોરી પ્રમુદિત થઈ અને તે પ્રેમામૃત કટોરીનું પાન કરવા લાગી. તાત્પર્યાર્થકે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ સિન્ધુનું મથન કર્યું ત્યારે, તેના સારમાં શ્રદ્ધા કર્યું કે આત્મામાં રમણુતા કરવી, સર્વ જડ વસ્તુઓનો પ્રેમ અસત્ય છે, આત્માના ઉપર પ્રેમ ધારણ કરવાથી

(૧૧૩)

બાહ્ય વસ્તુઓનો પ્રેમ છૂટે છે અને આત્મામાં આનન્દ અમૃતરસની ખુમારી પ્રગટે છે. જગત્માં આત્માવિના કોઈપણ વસ્તુપર પ્રેમ કરવો ઉચિત જણાતો નથી, કેમકે જડવસ્તુઓના પ્રેમથી ઉલકું પ્રાન્તે દુઃખ પ્રગટે છે, માટે આત્માપર પ્રેમ ધારણ કરવો તેજ ખરેખર ઉચિત છે. શુદ્ધ ચેતનની દૃષ્ટિરૂપ ચક્રોરી તે આનન્દધન એવા ચન્દ્રને દેખી અત્યંત હર્ષ ધરે છે. શુદ્ધચેતનાની દૃષ્ટિ ખરેખર ક્ષણે ક્ષણે આત્મામાં લાગી રહી છે. ચક્રોરી ચન્દ્રના સામી દૃષ્ટિ ધારણ કરીને અમૃત પાન કરે છે, તેમ શુદ્ધચેતના પણ આત્માને દેખીને આનન્દરૂપ અમૃતનું પાન કરે છે. શુદ્ધચેતના પોતાના આત્મપતિનું સ્વરૂપ નિહાળે છે, અનુભવે છે અને ક્ષણે ક્ષણે અનન્ત કર્મની નિર્જરા કરે છે. શુદ્ધ ચેતના નવીન કર્મ આવવા દેતી નથી અને પ્રાચીન કર્મનું પરિશાટન કરે છે. શુદ્ધચેતના પોતાના આત્મસ્વામીના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં વાસ કરીને સ્વામીના અંગને નિર્મલ કરે છે. પોતાના સ્વામિની મહીનતા ઠાળીને બારમા શુણ્યસ્થાનકના અન્તે તેમને શુદ્ધ, ધુન્ધ, પરમાત્મા બનાવે છે. સાદિ અનંત કાળપર્યંત ક્ષાયિક ભાવે શુદ્ધચેતના આત્મપ્રભુની સાથે સિદ્ધસ્થાનમાં રહે છે; એમ શ્રીઆનન્દધનજી પોતાના ઉદ્દારોથી જણાવે છે.

પદ ૩૯.

(રાગ જય જયવંતી)

તરસકી જइ दइ को दइकी सवारीरी,

तिक्षण कटाक्ष छटा लागत कटारीरी. ॥ तर० ॥ १ ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સમતા સખી! મારા શુદ્ધચેતનપતિ મારા ઘેર આવતા નથી, પણ કુમતિ, મમતા અને તૃષ્ણા વગેરેને ત્યાં વારંવાર જાય છે અને અશુદ્ધ પરિણુતિના ઘેર પડી રહે છે. મારા પતિ મારે કહેવું કંઈ પણ હીસાબમાં ગણુતા નથી. મારા ચેતનસ્વામી પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ ગાઢ નિદ્રામાં ઉઘી ગયેલાની પેઠે ભૂલી ગયા છે. હે સમતા સખી! હું સ્વામિ વિરહરૂપ તૃષ્ણાથી જવલી જઈ છું. ગરીબના ઉપર વળી દૈવની સ્વારી ચઢી આવે છે, તેમ કર્મ પણ એવું ઉદયમાં આવ્યું છે કે, તે મારા સ્વામીને મારા ઘર પ્રતિ આવતાં વારે છે; મારા ચેતન પતિની યુદ્ધિમાં ફેરફાર કરે છે. દગ્ધ થયા ઉપર જેમ ડામ લગાવવો તેના જેવી મારી અવસ્થા થઈ છે. કર્મની સ્વારીએ મારા ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો છે, અર્થાત્ મને ચારે તરફથી પીડે છે. મારી શુદ્ધતાને હરી લીધી હોય તેવું લ. ૧૫

(૧૧૪)

થયું છે. હે સખી! તીક્ષ્ણ કટાક્ષની છટા, મને સ્વામિના વિયોગે હૃદયમાં કટારી મારી હોય અને જેવું દુઃખ થાય, તેવું દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. સ્વામિના પ્રેમવિના સુખનાં કારણો પણ મને દુઃખરૂપે પરિણમ્યાં છે. સંતોષ, વૈરાગ્ય, વિનય અને વિવેક, વગેરે મારા સ્વામિના મિત્રો પણ મને શાન્તિ આપવા સમર્થ થતા નથી. હવે હું શું કરું? હે સમતા સખી! મન વચન અને કાયાએ હું મારા સ્વામિની આજ્ઞા ઉઠાવવા તત્પર થઈ છું, તેમ મારામાં જે કંઈ ભૂલ આવી હોય તો, મારા સ્વામિની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા તૈયાર થઈ છું. હે સમતા સખી! હવે તો તું મારા સ્વામિને સમભવીને મારા ઘેર લાવ! કારણ કે પ્રમત્તદશા ટાળીને અપ્રમત્તદશાવડે મારા સ્વામિની આજ્ઞા ઉઠાવવા હું તત્પર બની છું. મારા સ્વામી મારા સ્થિત્તારૂપ ઘરમાં આઠ્યાવિના મને કોઈ પણ રીતે ચેન પડનાર નથી. અનન્ત ગુણોની અસ્તિતા અને અનન્તગુણોની નાસ્તિતારૂપ ધર્મ મારા સ્વામીમાં રહ્યો છે. મારો આત્મસ્વામી વ્યવહારનયવડે અનેકરૂપ છે અને નિશ્ચયનયવડે એકરૂપ છે.

સાયક લાયક નાયક, પ્રાનકો પહારીરી,

કાજર કાજ ન લાજ બાજ, ન કહું વારીરી. ॥ તર૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સમતાસખી! મારો આત્મનાથ આવા પ્રસંગે મારી આશાને પૂર્ણ કરતો નથી, તેથી તે બાહ્યસમાન લાગે છે, હૃદયમાં લાગેલું બાહ્ય જેમ પ્રાણને અપહાર કરે છે, તેમ મારો શુદ્ધ ચેતન સ્વામી પણ આવા ટાણે મને મળતો નથી, તેથી બાહ્યની જેઠે પ્રાણાપહારક બન્યો છે. હવે મને કાળજીનું પ્રયોજન જણાતું નથી; કાળજીનું કાર્ય સુખાવસ્થામાં હોય છે. હવે લાજની પણ જરૂર નથી. હે સમતા સખી! સ્વામિને મળવાની અત્યંત ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ છે. જ્યાં ત્યાં મને સ્વામિનું જ મનન થાય છે. ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી ચેતનાની શુદ્ધિ થતી જાય છે. ચોથા ગુણુઠાણા કરતાં પાંચમા ગુણુસ્થાનકમાં ચેતનાની અનન્ત ગુણી વિશેષ શુદ્ધિ થતી જાય છે. પાંચમા ગુણુસ્થાન કરતાં છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનકમાં ચેતનાની અનન્ત ગુણી વિશેષ શુદ્ધિ થતી જાય છે. છઠ્ઠા ગુણુઠાણા કરતાં સાતમામાં ચેતનાની અનન્ત ગુણી વિશેષ શુદ્ધિ થાય છે, એમ ઉપર ઉપરના ગુણુસ્થાનકમાં ચેતનાની વિશેષ પ્રકારે શુદ્ધિ થતી જાય છે. ચેતના પોતાના આત્મસ્વામીનું વારંવાર સ્વરૂપ વિચાર્યો કરે છે. આઠમા ગુણુઠાણાથી ક્ષપકત્રોણિને તથા શુકલ ધ્યાનને આરંભ થાય છે. શુકલ ધ્યાનમાં શુદ્ધચેતના પોતાના

(૧૧૫)

ચેતન સ્વામીની સાથે એકતાનો અનુભવ કરે છે, તોપણ તેરમા ગુણુ-સ્થાનકની પ્રાપ્તિ વિના પોતાના ચેતન સ્વામિને સાક્ષાત્પણે મળી શકતી નથી, તેમ પોતાના ચેતન સ્વામિને સાક્ષાત્પણે પ્રાપ્ત કર્યા વિના ચેતના ઠરીને ઠામ બેસી શકતી નથી. પોતાના સ્વામિને સાક્ષાત્ સંબન્ધ થયા વિના ચેતનાના ઉપર્યુક્ત ઉદ્દગારો નીકળે છે. મોહનીયકર્મના ઉદયથી ચેતન ઉપરના ગુણુસ્થાનકમાં ચઢીને પાછા પડી જાય છે, તેથી તેમને વિરહ થવાથી ચેતનાની આવી દશા થઈ છે, એમ ચેતના પોતાના ઉદ્દગારોને જણાવે છે.

મોહની મોહન ઠગ્યો, જગત ઠગારીરી;

દીજિયે આનન્દઘન, દાહ હમારીરી. ॥ તર૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સમતાસખી ! મોહ પમાડનારા એવા મારા ચેતન સ્વામીને, ઠગારી એવી મોહિનીએ ઠગ્યો છે. મોહિની સર્વ જીવોને જડ વસ્તુઓમાં મુંઝાવીને પોતાના કબજામાં રાખે છે. ત્રણુ ભુવનમાં મોહિનીનું જોર વ્યાપી રહ્યું છે. મોટા મોટા મુનિયોને પણ મોહિની હેઠળ પાડે છે. મોહિની સર્વ જગતને ઠગે છે. દુનિયા આંધળી થઈને મોહિનીના પાશમાં ફસાઈ જાય છે. રણુસંગ્રામમાં કરોડો મનુષ્યોનો નાશ કરનારા એવા યોદ્ધાઓ પણ, મોહિનીના દાસ બનીને મોહિનીને પગે લાગે છે. જગતના લોકો મોહિનીના પાશમાં ફસાઈ જઈને પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ અવલોકવા સમર્થ બની શકતા નથી. મોહિનીના પેટમાં અજ્ઞાન જીવો કીડાની પેઠે પરભાવરૂપી વિષ્ટા મુંઝી રહ્યા છે. જગતના લોકો દેખતી આંખે પણ આંધળાની પેઠે મોહિનીના સંગમાં સુખ માની પ્રાણુને પણ નાશ કરે છે. અનાદિ કાળથી લાગેલી એવી મોહિની પોતાનું સમગ્ર બળ વાપરીને જીવોને પુતળીની પેઠે પંચેન્દ્રિય વિષયનાટકમાં નચાવે છે. જગતની મોહિનીના પાશમાં ફસાએલા જીવો, જડચંત્રની પેઠે ઉઠે છે, બેસે છે, ખાય છે અને પીએ છે. મોહિનીના તાબામાં જગતના સર્વ જીવો છે, તેનામાં એવી ઈંદ્રબળ શક્તિ છે કે, લોકો સત્યને અસત્ય કરી માને છે અને અસત્યને સત્ય-તરીકે માને છે. હે આનન્દઘન ચેતન સ્વામી ! આપ હવે મોહિનીની માયાબળને તોડી નાખો અને મારા હૃદયમાં આપના પરોક્ષપણુથી વિયોગરૂપ દાહ ઉત્પન્ન થયો છે માટે, પુષ્કરાવર્ત મેઘસમાન એવું આપનું દર્શન ધો, કે જેથી મારા હૃદયને દાહ શાન્ત થાય અને આનન્દની છાયા છવાઈ જાય; એમ શ્રી આનન્દઘનજી કહે છે.

(૧૧૬)

પદ. ૪૦.

(રાગ આશાવરી.)

મીઠડો લાગે કંતડોને, સ્વાટો લાગે લોક;

કંત વિહુળી ગોઠડી, તે રણમાંહે પોક. ॥ મી૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા પાતાની શ્રદ્ધા સખીને કહે છે કે, હે શ્રદ્ધા સખી ! મને તો મારો આત્મસ્વામી પ્રિય લાગે છે અને લોક ખાટો અર્થાત્ અર્થચક્ર લાગે છે. દુનિયાદારીમાં હુવે મને ખીલકૂલ ગમતું નથી—દુનિયા છે દીવાની રે, તેમાં શું તું ચિત્ત ધરે, જોને જરા જાગી રે, માયામાં મુંઝી જાને મરે. ઘડીમાં સારો ઘડીમાં છોટો દુનિયા બોલે વોલ, સારા ને છોટો કોઈ કહેવે કોણ કરે તસતોલ; સમજીને સહુ સહેવું રે કરશે જેવું તેવું મરે. ॥ દુનિયા૦ ॥૧॥ દુનિયા જીતી નહિ જીતાશે તેમાં રાખે ચિત્ત, જશઅપયજ્ઞમાં મન જો વર્તે તો નહિ થાય પવિત્ર, જગત મન મૂલે રે કારજ સહુ સહેજે સરે. ॥ દુનિયા૦ ॥ દુનિયાના કોઈ પણુ સ્થાનમાં જરા માત્ર શાન્તિ નથી. દુનિયાનો પ્રવાહ જુદાજ પ્રકારનો છે. દુનિયાની રીતિપ્રમાણે ચાલીને કોઈ મનુષ્ય પોતાવું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. રાગ અને દ્વેષાદિના યોગે દુનિયા સદા કાલ ચાલ્યા કરે છે. આકાશ અને પાતાળમાં જેટલો ફેર છે, તેટલો આત્મા અને લોકમાં ફેર છે. અનાદિકાળથી લોકપ્રવાહ પતિત જીવો કદી સુખ પામી ઈર્ષ્ય હોય એમ લાગતું નથી. લોકની એક કહેણી અને એક રહેણી કદી થઈ નથી અને થવાની નથી. દુનિયાએ કોઈનો એક સરખો યશ પણુ ગાયો નથી અને દુનિયાએ કોઈનો એક સરખો અપયશ પણુ ગાયો નથી. દુનિયામાં ચિત્ત રાખવાથી કોઈએ સદાકાળની શાન્તિ લીધી નથી અને કોઈ લેવાનો નથી, માટે લોકની વાત હુવે મને રૂચતી નથી. મારા શુદ્ધ ચેતન સ્વામી વિનાની ગોઠી તે હુવે મને રણમાં પોક મૂકવા બરાબર લાગે છે, અર્થાત્ રણમાં મોટી પોક મૂકીને રૂદન કરવાથી કંઈ વળતું નથી, તેમ લોકની સાથે ગોઠી કરવાથી કંઈ પણુ સુખ જણાતું નથી; મને તો મારા શુદ્ધ ચેતનની ગોઠીમાં સર્વ પ્રકારતું સુખ છે, એમ નિશ્ચય થયો છે.

કંતડાને કામળ, લોકડામેં શોક;

ૈક ઠામે કેમ રહે, દૂધ કાંજી થોક. ॥ મી૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—મારા શુદ્ધ ચેતનરૂપ કાંતમાં, એવી કંઈ આકર્ષણ શક્તિ

૧ અણોતર દેશમાં છાશની આશને કાંઠ કહેવામાં આવે છે, તે કાંઠ અને દૂધનો મેળ મળતો નથી. કાંઠનો સામાન્ય અર્થ ખટાશવાળો પદાર્થ લેવા.

(૧૧૭)

રહી છે કે, તેના સામું દેખવાથી જાણે કંઈ કામણુ કર્યું હોય તેની પેઠે, હું તેનામાં લીન બની જાઉં છું અને તેથી આનન્દની છાયા છવાઈ જાય છે. મારા આત્મપતિના સ્વરૂપને નિરખતાંજ જે આનન્દ થાય છે, તે આનન્દ વૈખરી વાણી કથી શક્તી નથી. દુનિયામાં તો શોક જાણાય છે. દુનિયા સામે દષ્ટિ કરે છું તો, જ્યાં ત્યાં સર્વ પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારની ચિન્તારૂપ ચિતામાં બળતા દેખું છું. દુનિયા સામું દેખતાંજ શોકનું વાતાવરણ પ્રગટ થાય છે. દુનિયામાં જે ઈષ્ટ પદાર્થો મનની કલ્પનાના યોગે મનાય છે, તેનો વિયોગ થતાં શોક ઉત્પન્ન થાય છે. દુનિયામાં અનિષ્ટ પદાર્થોનો સંયોગ થતાં શોક પ્રગટી નીકળે છે. અનેક પ્રકારના રોગ થવાથી તથા તેનું સ્વરૂપ સાંભળવાથી પણ ભય અને શોક થાય છે. દુનિયામાં ભવિષ્યતકાલ સંબન્ધી શોક થયા કરે છે. દુનિયામાં સર્વ જીવોની ભિન્ન ભિન્ન ભતિ પ્રવર્તે છે, તેથી એક કાર્ય એકને સાડે લાગે છે તો, તેજ કાર્ય અન્યને ખોટું લાગે છે. દુનિયામાં ગમે તેટલા ઉપાયો કરવામાં આવે છે તોપણ, શોક તો રહ્યા કરે છે. દુનિયાદારીને વળગતાં આત્મસ્વામી મળતા નથી, માટે આત્મસ્વામીને મળવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો દુનિયાદારીનો ત્યાગ કરવો પડે છે. આત્મસ્વામીની સેવા અને દુનિયાદારીમાં પ્રવૃત્તિ, એ બે કાર્ય સાથે થતાં નથી. ભસવું અને આટો ફાકવો, એ બે સાથે થઈ શકતાં નથી, તેમ દુનિયાદારી અને આત્માની સેવા, એ બે સાથે રહી શકતાં નથી. જેમ દૂધ કાંચનો થોક (સમૂહ) એ બે એક સ્થાનમાં રહી શકતાં નથી, તેમ મારા મનરૂપ સ્થાનમાં આત્મસેવા ભક્તિ અને દુનિયાદારી, એ બે એકી વખતે રહી શકતાં નથી.

કંત વિળ ચઝગતિ, આણું માનું ફોક:

ઉઘરાણી સિરહ ફિરહ, નાણું તે જે રોક. ॥ મીં ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, હે શ્રદ્ધા સખી! મારા આત્મસ્વામી-વિનાનું ચતુર્ગતિનું આણું મેં અનન્તવાર કર્યું અને કરાશે તો પણ તે મિથ્યા છે, મારા આત્મસ્વામિની પ્રાપ્તિવિના હું ગમે તે ગતિમાં ગમન કરું પણ તે મિથ્યા છે. આત્મસ્વામિવિના કોઈ પણ ગતિમાં બંધવારો નથી, ઉઘરાણી સિરહ ફિરહ અર્થાત્ દ્રવ્યપ્રાપ્તિના નિશ્ચયવાળી નથી. દ્રવ્ય મળે વા મળે પણ નહીં એવી ઉઘરાણીરૂપ કહેણી ધર્મ, તેવડે ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય વા ન થાય, તેનો નિશ્ચય કહેવાય નહીં. આત્માની કથની કરવી, ધર્મ સંબન્ધી મોટી મોટી વાતો કરવી, પણ તે કથની

(૧૧૮)

ઉધરાણીના જેવી છે-કથની કથે સહુ કોઈ, રહેણી અતિ ટુલ્કમ હોઈ, જવ રહેનીકા ઘર પાવે, તજ કથની લેલે આવે ॥ કથની તો ઘણા કરે છે, પણ જ્ઞાનાદિ ગુણોવડે આત્માની ઉચ્ચ સદ્વર્તનરૂપ રહેણીને તો કોઈ વિરલા પામે છે. સદ્વર્તનની પ્રાપ્તિ થયાવિના કથની લેખે આવતી નથી. શુક, રામનું નામ જાણુ છે, પણ તેનો પરમાર્થ જાણુતો નથી. પડત્રીશ પ્રકારની રસોઈની વાતો કરવામાં આવે તો પણ આધાવિના શું? નાનું બાળક રસોઈના ભેદનાં નામ જાણુતો નથી તો પણ રસોઈ આસ્વાદીને તૃપ્તિ પામે છે. અંદીજન ભાટ ચારણુ વગેરે યુક્તમાં કકાખા આવે છે, પણ તેઓ લડાઈ-માંથી ભાગી જાય છે, શુરાઓજ મસ્તક કપાવે છે. કહણીતો જગત મજુરી રહણી હે બંદી હજુરી, કહેણી સાકરસમ મીઠી, રહણી અતિ લાગે અનીઠી ॥ કથની તો જગતની મજુરી સમાન છે અને રહેણી તે અંદી હજુરી છે. કથની તો સાકર સમાન મીઠી લાગે છે, પણ યોહ્યા પ્રમાણે વર્તવું તો અનિષ્ટ લાગે છે. શુકજ્ઞાની બનીને મોટી મોટી શાસ્ત્રોની વાતો કરવામાં આવે, તેમજ સભાઓમાં લાંબા લાંબા હાથ કરીને લાંબાં લચક ભાષણુ કરવામાં આવે, તો પણ કંઈ રહેણી આવ્યા વિના આત્મ સ્વામિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. શ્રાવકનાં વ્રત અને સાધુનાં વ્રત અંગીકાર કરીને આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ કરવા માટે, આત્મ સ્વભાવમાં રમણુતા કરી સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવા, દુર્ગુણો ટાળવા, જ્ઞાન ધ્યાનની પ્રાપ્તિ કરવી અને આત્માના સદ્ગુણો ખીલવીને અંતે નિરૂપાધિક સુખ ભોગવવું. આત્મજ્ઞાનવડે આત્માની પ્રાપ્તિ માટે, અષ્ટાંગ યોગની સાધના કરવી તે, રોકડા નાણાની પેઠે રોકડો ધર્મ છે, અથવા તેજ આત્મસ્વામીની પ્રાપ્તિભૂત ધર્મ છે. પર ભવમાં અર્થાત્ દેવ લોકમાં વિષય સુખ ભોગવવા માટે જે કરવામાં આવે છે તે, ઉધરાણી સમાન છે; માટે રોકડા નાણાની પેઠે આત્મસ્વામીની પ્રાપ્તિના ઉપયોગમાં વર્તવું; આત્માનું સહજ સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે, જ્ઞાન ધ્યાનમાં રમણુતા કરવી એ રોકડો ધર્મ છે.

કંત વિના મતિ મારી, અહવાડાની ચોક;

ધોકું હું આનન્દઘન, અવરને ટોકું, ॥ મી૦ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા પોતાની શ્રદ્ધાસખીને કહે છે કે, મારા શુદ્ધાત્મ સ્વામીને પ્રાપ્ત કર્યા વિનાની મારી મતિ અહવાડાની ચોક નેટલી છે,

૧ ઢોક એવો પણ પાડાન્તર છે. તેનો અર્થ એવો છે કે હું અવરને ધક્કો મારી ને કાઢી દઉં છું અને ચેતનને નમસ્કાર કરું છું.

(૧૧૯)

અર્થાત્ બહુ ટુંકી છે. અહવાડાની બોકમાં થોડું જલ રહી શકે છે, તેમ અહવાડામાં પણ કુવાનું પાણી રેડવામાં આવે છે, તેથી અહવાડાનું જલ પણ ખુટી જાય છે, અર્થાત્ અહવાડાની બોકનું પાણી ક્યાં સુધી પહોંચી શકે? તે પ્રમાણે આત્મસ્વામીને પ્રાપ્ત થયા વિનાની, અર્થાત્ આત્માનું સ્વરૂપ જેના વડે પ્રાપ્ત થાય છે, એવા અનુભવ જ્ઞાન વિનાની મતિ તે અહવાડાની બોક પેઠે ટુંકી છે. આત્મા પ્રત્યક્ષપણે પ્રાપ્ત થતાં કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. કેવલ જ્ઞાનવડે લોક અને અલોકનું એક સમયમાં જ્ઞાન થાય છે. જગતના સર્વ પદાર્થો શ્રી કેવલજ્ઞાનવડે એક સમયમાં ભાસે છે, આવા ક્ષાયિકભાવના કેવલજ્ઞાનનો પાર પામી શકાતો નથી. પરોક્ષપણે આત્માની પ્રાપ્તિરૂપ જે અનુભવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તે અનુભવવિનાના જ્ઞાનના કરતાં ઉચ્ચ છે. જે યુદ્ધિવડે આત્માની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, તે યુદ્ધિ ખરેખર અહવાડાની બોક પેઠે ટુંકી છે. આત્મા જેનાથી જણાય છે, એવી શ્રુતયુદ્ધિનો વા મતિનો પાર આવતો નથી. પાતાલી કુવાનું જલ જેમ ખુટતું નથી, તેમ આત્માના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થએલી યુદ્ધિનો પણ અન્ત આવતો નથી. પ્રતિદિન આત્મજ્ઞાનનો વૃદ્ધિ પામ્યા કરે છે; આત્મજ્ઞાનનો પાર પામી શકાતો નથી. બાલ જડ વિદ્યાના મોટા મોટા પ્રોફેસરો અને તોપણ, અગાધ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાનું નથી. આત્મજ્ઞાન વિના વ્યાવહારિક જ્ઞાનથી કદી આત્મસ્વામિની પ્રાપ્તિ થવાની નથી. આત્માનું સમ્યક્ સ્વરૂપ ઝોળખાય અને આત્મસ્વામિની પ્રાપ્તિ થાય, તેજ જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે; દુનિયાની યુદ્ધિયોની મારે જરૂર નથી. સમતા કહે છે કે, આનન્દનો સમૂહ જેમાં છે એવા આત્મસ્વામિ વિના અન્ય સર્વ અહિતકર, દુઃખકર, ઉપાધિકર, લાગે છે; એક દક્ષ આત્મસ્વામિ મને સુખકારી લાગે છે, માટે તેને હું નમું છું અને અવરને તરછોડું છું, અર્થાત્ આત્મસ્વામી વિના સર્વ અહિતકર લાગે છે, એક આત્મામાંજ રમણુતા કરવી તેજ શ્રેષ્ઠ-સુખકારી-લાગે છે, એમ શ્રી આનન્દધનુ કહે છે.

પદ ૪૧.

(રાગ માહ.)

પિયા મીનું શુદ્ધ બુદ્ધ મૂલી હો.

આંખ લગાઈ દુઃખ મહેલકે જરુલે ઝૂલીહો. ॥ પિયા૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, હે ચેતને ! મારા આત્મપતિ વિના હું શુદ્ધતા યુદ્ધતા, ભૂલી ગઈ છું. પતિના વિચોગથી મારી આન્તરિક દશા

(૧૨૦)

જીવ પ્રકારની થઈ પડી છે. શુદ્ધ ચેતન પતિના વિયોગમાં મારા મહેલમાં મને ગમતું નથી, તેથી મહેલના અરખે બેસીને આંખ લગાવીને આત્મપતિને જોવાને માટે ઝૂંઝૂં, ચક્ષુમાંથી ચક્ષુની ધાર વહા કરે છે. આત્મપ્રિય વિના સતી સ્ત્રીને કોઈ પણ કોકાણે ચેન પડતું નથી. પોતાના પતિ વિના સતી સ્ત્રી અન્ય પતિના સામું પ્રાણાંતે પણ બેતી નથી. સતી સ્ત્રીનું ચિત્ત પોતાના સ્વામીમાં જ લાગેલું હોય છે. સતી સ્ત્રી પોતાના સ્વામીની આજ્ઞા મસ્તકપર ચડાવે છે. અનન્ત દુઃખો અને અનન્ત ઉપાધિયો આવી પડે છે, તેપણુ સતી સ્ત્રી પોતાના સ્વામી વિના અન્યને તાબે થતી નથી. સતી સ્ત્રી પોતાના સ્વામીનું પ્રાણાંતે પણ વચન ઉલ્લંઘતી નથી. સતી સ્ત્રીને પોતાના સ્વામી વિના અન્ય કોઈ વહાલો નથી. સતી સ્ત્રીનું મન સ્વામી વિના બેભાન દશામાં રહે છે. સતી સ્ત્રી પોતાના સ્વામીનું ઘર મૂકીને અન્ય ઘરમાં પ્રવેશ કરતી નથી. સતી સ્ત્રી ગમે તેવા દુઃખી દશાવાળા પોતાના સ્વામીને પરંદ કરે છે. સતી સ્ત્રી સ્વામીના સુખે સુખી થાય છે અને સ્વામીના દુઃખે દુઃખી થાય છે. શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે, હે સમતે ! મારા જેવી સતીસ્ત્રી, અરખે જઈ સ્વામીની એક સ્થિર દૃષ્ટિથી વાટ જોઈને જીવન ગાળે છે, પણુ સ્વામી દેખાતા નથી, તેથી કેટલું દુઃખ થાય તેના તો તું વિચાર કર ! સતી સ્ત્રીનું હૃદય કેવું હોય છે, તે સતી સ્ત્રી જ જાણે છે, તો હે સમતે ! તું સતી સ્ત્રી છે, તું મારી સખી છે, તેથી સતી સ્ત્રી પતિ વિના કેવી રીતે ઝુરીને દીવસ ગાળે છે એ વાત તું સારી રીતે જાણે છે, માટે તું કહે કે, હું હવે શું કરું ? અનન્ત ઋદ્ધિના સ્વામી, એવા શુદ્ધ ચેતન પતિનાં દર્શન વિના એક ક્ષણુ જીવે છે તેપણુ વર્ષ જેવો દુઃખકર લાગે છે, માટે હવે હું શું કરું ?

હસતી તવહું વિરાનીયાં, દેસ્વી તનમન છીજ્યો હો.

સમજી તવ ઇતી કહી, કોઈ નેહ ન કીજ્યો હો. ॥ પિયા ૦૧૨ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, હે ચેતન ! હું પહેલાં પતિવિયોગી સ્ત્રીઓની બેચેન દશાને દેખીને તેમજ, પતિ વિયોગી સ્ત્રીઓનાં રૂદનને અવલોકીને હું હસતી હતી; પતિ વિયોગી સ્ત્રીઓને દેખીને હું એમ કહેતી હતી કે, અરે ! તમે કેમ દુઃખી થાઓ છો ? કેમ ગાંડા જેવી બની ગયેલી દેખાઓ છો ? એ પ્રકારે તેમની વિયોગી ચેષ્ટાઓ દેખીને હું મારા મનમાં હસતી હતી, પણુ જ્યારે હવે હું પતિ વિયોગની દશાને અનુભવું છું, ત્યારે હું એટલું કહું છું કે કોઈ સ્નેહ કરશો નહીં. સ્નેહના સંગ્રમ્થે જેઓને અનુભવ થયો હોય છે તેઓ કહે છે કે, સોહીનો વિયોગ જેટલું દુઃખ

(૧૨૧)

આપે છે તેટલું દુઃખ, અન્ય કોઈ આપવા સમર્થ નથી. સ્નેહીઓ સ્નેહનું સ્વરૂપ બાણી શકે છે. ગર્ભિણી સ્ત્રી ગર્ભની વેદનાનો અનુભવ કરી શકે છે; પણ વન્ધ્યાસ્ત્રીને ગર્ભિણીના દુઃખનો અનુભવ થઈ શકતો નથી. પતિ વિયોગી સ્ત્રીજ પતિ વિયોગી સ્ત્રીના દુઃખનો અનુભવ બાણે છે. પ્રેમમય પતિનું સ્વરૂપ જે બાણે છે તે સ્ત્રી, પતિના વિયોગથી અત્યંત દુઃખી થાય છે. શુદ્ધ ચેતનપતિ પર પ્રેમ થયા બાદ શુદ્ધ ચેતનના વિયોગથી બિલકૂલ ગમતું નથી, મારે પણ એવું થયું છે, તેથી હે સમતે ! હવે એટલું કહું છું કે, કોઈ સ્નેહ કરશો નહીં. સ્નેહિજ સ્નેહની કિમ્મત આંકી શકે છે. શુદ્ધ ચેતના પ્રેમના યોગે આ પ્રમાણે કહે છે. પ્રિય પ્રેમી વિયોગી સ્ત્રીના આવા ઉદ્ગારો નીકળે છે. ચેતનાએ પોતાના સ્વામીનું સ્વરૂપ ઓળખ્યું ત્યારે તેને શુદ્ધાત્મપતિપર પ્રેમ પ્રગટ્યો. આત્મા ઉપર પ્રેમ તો પ્રગટ્યો, પણ પરોક્ષ દશામાં સાક્ષાત્ આત્મસ્વામી દેખાતો નથી, તેથી સ્મૃતિરૂપ ઝડપામાં બેસી ચેતના, આત્માને સાક્ષાત્ દેખવાની રાહ બેઈ રહી છે. ચેતના એટલા બધા સ્થિર ઉપયોગમાં રહીને દેખે છે કે, તેને થાક લાગે છે. સાક્ષાત્ આત્માને દેખવાના અભાવરૂપ વિયોગથી ચેતના ઝુથાં કરે છે અને તે સમતાને પોતાની સ્થિતિ બાણાવે છે. ચેતનાને પરોક્ષ ભાવેસ્નેહ થાય છે, પણ તેરમા શુભસ્થાનકની પ્રાપ્તિ વિના આત્મા સાક્ષાત્ દેખાતો નથી, તેથી સ્નેહ ક્યાં છતાં પણ શુભસ્થાનકના અભાવે દર્શન થતાં નથી, માટે દર્શનના અભાવે દુઃખ થાય છે, તેથી તે પોતાનો બગાડો બહેર કરે છે.

પ્રીતમ પ્રાણપતિ વિના પ્રિયા કેસેં જીવે હો,

પ્રાણ પવન વિરહાદશા મુયંગમ પીવે હો. ॥ પિયા૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, મારા શુદ્ધચેતનરૂપ પ્રિય પ્રાણુ-પતિ વિના હે સમતે ! હું તેની વહાલી શી રીતે જીવી શકું ? મારા પ્રાણુ મારા પતિ છે, મારા શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ મારા સ્વામી છે; મારી આંખો અને પાંખો મારા પ્રાણુપતિ છે. સતી સ્ત્રીઓનું સર્વસ્વ તેમનું નથી પણ તેમના સ્વામીઓનું છે. સતી સ્ત્રીઓ પોતાનું સર્વસ્વ પોતાના પ્રાણુપતિનું માને છે, તેઓ પોતાના પ્રાણુ પણ એવા સંબન્ધમાં બેઠે છે કે, પોતાના પતિની સાથે એકરસરૂપ થઈ જાય છે, તેથી પતિના વિયોગે પ્રાણુ રહે નહીં એમ બને છે. હે સમતે ! મારા આત્મપતિના વિરહે, વિરહ દશારૂપ સર્પ, પ્રાણુ પવનનું પાન કરી જાય છે. સારાંશ કે વિરહ દશાથી પ્રાણુનો નાશ થાય છે, માટે હવે હું જીવી શકું તેમ નથી. જગ-
લ. ૧૬

(૧૨૨)

તમાં પણ ઘણાં દૃષ્ટાંત વાંચવામાં તથા સાંભળવામાં આવ્યાં છે કે, પતિના વિરહે ઘણી સ્ત્રીઓના પ્રાણુ તુર્ત ચાલ્યા ગયા છે. અન્તરમાં પણ વિચારીએ તો શુદ્ધ ચેતન પતિવિના, શુદ્ધ ચેતનાના ચૈતન્યત્વ પ્રાણુ રહી શકતા નથી. શુદ્ધ ચેતના અને શુદ્ધ ચેતન કદાપિ કાળે પુષ્પ અને પુષ્પની વાસ, તેમજ મણિના પ્રકાશની પેઠે જુદાં પડી શકતાં નથી. શુદ્ધ ચેતન સ્વામી જેમ જેમ અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરપ્રતિ પ્રયાણુ કરતા જાય છે અને ચોથા ગુણુસ્થાનકથી ઉપરના ગુણુસ્થાનકની ભૂમિ ઉલ્લંઘતા જાય છે, તેમ તેમ શુદ્ધ ચેતનાના ચૈતન્યરૂપ પ્રાણુ બળવાન થતા જાય છે અને શુદ્ધ ચેતનાનું વાન વળતું જાય છે, શુદ્ધ ચેતનાને આનન્દનેા પાર રહેતો નથી, પણ બ્યાંસુધી શુદ્ધ ચેતન સ્વામી પોતાની સ્ત્રીને દર્શન આપે નહીં ત્યાંસુધી શુદ્ધ ચેતના સતી, ખરેખર આ પ્રમાણે પતિના વિરહથી અન્તરમાં પ્રગટતી દશાને જણાવે તે યોગ્ય છે. આત્મસ્વામીના વિયોગથી શુદ્ધ ચેતનાના પ્રાણુ ક્ષણે ક્ષણે નીકળે છે, તેને વિરહ દશારૂપ સર્પ પીવે છે, એમ અન્તરમાં જોતાં જણાશે. શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે, હે સમતે ! હવે હું આગળ વધીને કંઈક કહું છું તે તું સાંભળ.

શીતલ પંચા કુમકુમા, ચંદન કહા લાવે હો,

અનલ ન વિરહાનલ પરૈ, તનતાપ વઢાવે હો. ॥ પિયાં ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ:—સમતાએ જાણ્યું કે, અહો ! શુદ્ધ ચેતનાના પ્રાણુ નીકળવા માંડ્યા છે, તેને મૂચ્છી આવે છે, તેની આંખો ઠેકાણે-સ્થિર જણાતી નથી, હવે શું કરવું ? આમ વિચાર કરતાં તેને સુજી આવ્યું કે, શીતળ ઉપચાર કરવાથી કંઈક શુદ્ધ ચેતનાને શાન્તિ વળશે. એમ નિશ્ચય કરીને સમતાએ જળ છાંટેલા પંખાથી પવન નાખવા માંડ્યો અને શરીરે આવના ચંદનનેા લેપ કર્યો; આવના ચંદન જમે તેવા તાપને શાન્ત કરે છે. સર્વ પ્રકારના ચંદનમાં ઉત્તમોત્તમ આવના ચંદન ગણાય છે. કુમકુમ આદિથી તેના શરીરને શીતળ કરવા અનેક પ્રકારના પ્રયત્ન કર્યાં, પણ શુદ્ધ ચેતનાને જરા માત્ર શાન્તિ વળી નહીં, ઉલટું શીતળ ઉપચાર હેતુઓથી વધારે તાપ થવા લાગ્યો અને હૃદય બળવા લાગ્યું અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પણુ ઉબળુ નીકળવા લાગ્યો. સમતા તો વિચારમાં પડી ગઈ અને પૂછવા લાગી કે, હે સખી ! શીતલ ઉપચારો તને કેમ ગુણુ કરી શકતા નથી ? ત્યારે શુદ્ધ ચેતના કહેવા લાગી કે, હે સખી સમતા ! આ કંઈ અનલ (અગ્નિ) નથી, પણુ આ તો પતિના વિયોગરૂપ વિરહાનલ છે, અનલની પેઠે તનને તાપ વધારનાર માત્ર આ વિરહાનલ નથી, પણુ આ વિરહાનલ જુદા પ્રકાર

(૧૨૩)

રનો છે, તેથી હે સખી ! તેં કરેલા શીતોપચાર ઉલટા શરીરનો તાપ વધારે છે. શુદ્ધ ચેતના સ્ત્રીની આત્મપતિવિના જે દશા થાય છે, તે ખરાબર અત્ર વર્ણવી છે. શુદ્ધ ચેતનાની શાન્તિ આહોપચારથી થતી નથી. પોતાના આત્મપતિની પ્રાપ્તિ વિના શુદ્ધ ચેતનાને આનન્દ મળતો નથી.

ફાગુનચાચર ઇકનિશા, હોરી સિરગાની હો,

મેરે મન સવદિન જરે, તન યાચા ઉડાની હો. ॥ પીયા૦ ॥૫॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સખી સમતે ! ફાગુણ શુદ્ધી પૂર્ણિમાની એકજ રાત્રીએ ઘેરીયાઓ હોળી સગયાવે છે. ગુજરાત અને મારવાડ દેશમાં આ રીવાજ ઘણો પ્રચલિત છે. મારવાડમાં તો હોળીનું એક મોટું પર્વ ગણાય છે; પરદેશમાં ગએલાં મનુષ્યો પણ પ્રાયઃ મારવાડમાં હોળીના ટાંકણે ઘેર જાય છે. એ ત્રણ ચાર રસ્તા જ્યાં લેગા થતા હોય, જ્યાં મોટા મોટા ચોરા હોય, ત્યાં ઘેરીયાઓ લાકડાં ઉંચકી લાવીને હોળી સગયાવે છે અને તેથી મોટા મોટા ભડકાઓ થાય છે; તે હોળીની ભસ્મ લેઇને મૂઢ મનુષ્યો પોતાના શરીરે લગાવે છે; કોઈ કપાળે લગાવે છે. કેટલાક હોળીની રાખ ઘેર લેઈ ધાન્યના કોઠારમાં પ્રક્ષેપે છે. સમતા કહે છે કે, ફાગુણ માસની પૂર્ણિમાએ તો ઘેરીયાઓ એક રાત્રીનીજ હોળી સગયાવે છે, પણ મારા મનમાં તો સર્વ રાત્રી અને દિવસમાં પતિના ત્રિયોગરૂપ હોળી સગયા કરે છે અને શરીર, રક્ત આદિને આળીને ભસ્મ કરે છે. મારી આ કેવી દુર્દશા થઈ છે. માંડે મન ચિન્તારૂપ હોળીથી અજ્યા કરે છે અને તેથી બળતી અગ્નિમાં પડેલા મનુષ્યની પેઠે મને જીવતાં છતાં પણ, અનન્તગણું દુઃખ થાય છે; આવી મારી દુઃખદશાથી વિશેષ વખત જીવી શકું તેમ હવે જણાતું નથી. શુદ્ધચેતના આ પ્રમાણે પોતાની આન્તરિક સ્થિતિ સમતાને જણાવે છે. સ્વામીવિના શુદ્ધ ચેતનાની આવી દશા જોઇને, સમતાએ શુદ્ધ ચેતનને સર્વ હકીકત જણાવી અને શુદ્ધ ચેતનને ખૂબ ઉપાસંભ આપ્યો અને કહ્યું કે, સતી સ્ત્રીને દુઃખ આપવું એમાં તમારી કંઈ પણ શોભા વધતી નથી. પોતાની સ્ત્રીને મૂકીને તૃણા આદિ; વેશ્યા સ્ત્રીઓના ઘેર જવું એમાં તમને કદી સુખ મળનાર નથી; એમ સમજવ્યાથી શુદ્ધ ચેતન બોધ પામ્યા. પશ્ચાત્ શું અન્યું તે આગળ જણાવે છે.

સમતા મહેલ ચિરાજહે, વાળીરસ રેજાહો,

બલિ જાઉ આનન્દઘન પ્રમુ, એસે નિદુર ન વહેજાહો. ॥ પીયા૦ ॥૬॥

(૧૨૪)

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે પૂર્વોક્ત દશાને શ્રવણુ કરી, શુદ્ધ ચેતન પતિ શુદ્ધચેતનાના મહેલમાં બિરાજ્યા અર્થાત્ પધાર્યા, તે વખતે વાણી રસના રેખાઓની શોભા કરવામાં આવી. શુદ્ધચેતનાની સાથે શુદ્ધ ચેતનનો સંબંધ થયો તે વખતે શુદ્ધ ચેતનની અમૃતમય વાણી શોભવા લાગી. સમતા પોતે ચેતનની સ્ત્રી છે, તે આત્માનીસાથે અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ મહેલમાં બિરાજી એમ ચેતના કહે છે, એવો પણ અર્થ નીકળે છે. આત્મપતિનાં વચનો શ્રવણુ કરીને સમતા આનન્દમય બની ગઈ. પોતાના સ્વામીના સંબંધે પોતાની સફલતા માનવા લાગી. સમતાના સંબંધે ચેતનની શોભામાં અનંતગણો વધારો થયો. સમતાના યોગે આત્મપતિને સર્વ જીવોપર એક સરખી દૃષ્ટિ વહેવા લાગી અને સર્વ જીવોની સાથે અનાદિકાળથી બાંધેલાં વૈરજેર ટળી ગયાં. સમતાના યોગે આત્મપતિની ત્રણ લોકના જીવો સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને આત્મામાં જ્ઞાનાદિ વૈભવનો અનંતગણો વધારો થયો; આત્મામાં ક્ષાયિકભાવે ગુણો પ્રગટ્યા. સમતા સ્ત્રી, પોતાના સ્વામીનાં ઓવારણાં લેઇને, તેમજ ઉપાસંભ આપીને કહેવા લાગી કે, હવે સ્વામિન! તમે પૂર્વની પેઠે નિષ્ઠુર થશો નહીં; ક્ષાયિકભાવે સમતાની પ્રાપ્તિ થયાપાદ આત્મા પરમાત્મ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે, તેથી પશ્ચાત્ પરમાત્મા સમતાનો ત્યાગ કરતા નથી, માટે સમતાનો ઉપાસંભ યોગ્ય છે. આનન્દના સમૂહભૂત એવા હે સ્વામિન! મને કદી છોડશો નહીં; એમ શ્રીઆનન્દઘનજીએ સમતા સંબંધ દર્શાવ્યો.

પદ ૪૨.

(રાગ સારંગ અથવા આશાવરી.)

અવ હમ અમર મયે ન મરેંગે. અ૦

યા કારન મિથ્યાત દીયો તજ, વ્યુકર દેહ ધરેંગે. ॥ અ૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ, ક્ષયોપશમભાવથી કહે છે કે, હવે મેં મારા આત્માનું સ્વરૂપ ઓળખ્યું. મારો આત્મા અમર છે. કર્મના યોગે મરણુ છે, પણ વસ્તુતઃ આત્માનું તો મરણુ નથી. હું આજસુધી એમ જાણુતો હતો કે, હું આત્મા મરું છું, પણ પિસ્તાલીશ આગમ, ચૂળિ, ભાષ્ય, નિર્યુક્તિ, ટીકા, અને પરંપરા તથા જ્ઞાનવહે જ્ઞેતાં સ્પષ્ટ જણાયું કે, આત્માતો દ્રવ્યપણે નિત્ય છે. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશ-માંથી એક પ્રદેશ પણ ટળતો નથી—ખરતો નથી. શ્લોક ॥ નૈનં છિન્દન્તિ શક્ષ્ણિ, નૈનં દહતિ પાવકઃ નૈવૈતં ક્લેદયંત્યાપો, ન શોષયતિ મારુતઃ ॥ ૧ ॥ ભગવદ્ગીતા ॥

(૧૨૫)

આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોને શસ્ત્ર છેદી શકતું નથી. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોને અગ્નિ બાળી શકતો નથી. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો જલથી ભિન્નતા નથી અને વાયુ તે પ્રદેશોને શોષવી શકતો નથી. અનન્તકાળ ગયો અને અનન્તકાળ જશે તો પણ, મારા અસંખ્ય પ્રદેશોમાંથી એક પણ પ્રદેશ ન્યૂન થવાનો નથી. એક શરીર છોડીને અન્ય શરીરમાં જતું પડે છે અને તે વખતે પ્રાણનો વિયોગ થાય છે, તેને મૃત્યુ કહેવામાં આવે છે. હું તો આત્મા છું અને એક શરીરને છોડી અન્ય ગતિમાં અન્ય શરીર ધાડું છું, હું તો દ્રવ્યરૂપે જોવો છું તેવો ને તેવો રહું છું, તેથી માઈ મરણુ તો થતું નથી. માઈ મરણુ થયું એમ કહું તો તે ઘટતું નથી, કારણુ કે અસંખ્યાત પ્રદેશોનો અને ચૈતન્યનો સર્વથા નાશ થતો નથી. અન્ય ગતિમાંથી મનુષ્યની ગતિમાં આવ્યો તો પણ, પ્રથમ આરંભમાં સ્તનપાન પ્રવૃત્તિ સંજારૂપ ચૈતન્યને સાથે લેઈ આવ્યો હતો, તેથી હું આત્મરૂપે ત્રણ કાલમાં વિદ્યમાન છું, માટે હવે અમરરૂપ પાતાના આત્માને નિશ્ચયનયથી મેં જાણ્યો તેથી હું અમર થવાનો. હવે તો હું આત્મા મરું છું એવી ભ્રાન્તિને અધ્યાત્મજ્ઞાનદ્વારા તજી દઈશ. જન્મ અને મરણુના હેતુઓ, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય અને યોગ છે, તેમાં મિથ્યાત્વચ્છેદિના હેતુઓનો મેં ત્યાગ કર્યો છે, તો હવે કેમ દેહોને ધારણુ કરીશું? અર્થાત મિથ્યાત્વ હેતુઓ જતાં અન્ય મરણુના હેતુઓ પણ જવાનાજ. મિથ્યાત્વ ગયા બાદ અન્ય મરણુના હેતુઓ પણ થોડા કાળમાં-અદ્ય ભવમાં નષ્ટ થઈ જાય છે, માટે હવે અમે અમર થયા છીએ. કારણુમાં વિચાર કરીને આનન્દઘનજી કહે છે કે, અમે અમર એવા આત્માને દેખ્યો માટે અમર થયો. કહેમાણેકહે એવું શ્રી મહાવીર પ્રણુના વચનરૂપ, વ્યવહારનયની માન્યતાને સ્વીકારીને, તે આ પ્રમાણુ બોલે છે.

રાગ દોસ જગબંધ કરત હૈ, इनको नास करेंगे,

मर्यों अनंत कालतैं प्राणी, सो हम काल हरेंगे. ॥ अ० ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમહ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે, રાગ અને દ્વેષ એ જે જગતમાં બન્ધન છે, માટે અમે રાગ અને દ્વેષનો નાશ કરીશું. હજી મારામાંથી રાગ અને દ્વેષ ગયા નથી, પણ હવે તો સમતાવડે રાગદ્વેષનો નાશ કરીશું. રાગદ્વેષકે ત્યાગવિન મુક્તિકો પદ નાંહિ, કોટીકોટી જપતપ કરે, સવે અકારજ થાઈ ॥ ૧ ॥ રાગ ને રીસા દોષ સ્વવીસા એ તુમ દુ:સ્વકા દીસા, जब तुम उनकुं दूर करीस तब तुम शिवका इसा ॥आप०॥ મહાત્માઓએ પોકાર કરીને કહું છે કે, સર્વ જીવોને સંસારમાં બાંધનાર રાગ અને દ્વેષજ છે. સંસાર-

(૧૨૬)

રમાં જ્યાં ત્યાં રાગ અને દ્વેષમાં ફસાયલા પ્રાણીઓ નજરે પડે છે. રાગ અને દ્વેષની ફાંસીમાં સર્વે જીવો લટકાય છે અને તેથી અનન્તરાઃ મૃત્યુને પામે છે. જગતના પદાર્થોમાં ઈષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વની યુક્તિથી જીવો મનમાં રાગ અને દ્વેષને ધારે છે. કોઈ વખત રાગદશા ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈ વખત દ્વેષદશા ઉત્પન્ન થાય છે; કર્મરૂપ અગ્નિની ગાડીમાં રાગદ્વેષનું અંજન છે અને તેમાં જીવ મુસાફર છે. આજ-સુધી રાગ અને દ્વેષથી હેરાન થયો, પણ હવે તો હું રાગ અને દ્વેષને નાશ કરીશ. રાગ અને દ્વેષના યોગે અનન્ત કાળથી પ્રાણી મર્યો. પણ હવે તો અમે કાલને હરણુ કરીશું. રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાનથી આત્મા પરવસ્તુમાં આત્મત્વની બ્રાન્તિ ધારણુ કરીને કષાયોના વશમાં થાય છે અને તેથી કર્મના યોગે શરીરો ધારણુ કરે છે અને ચોરાશી લક્ષ જીવોનિમાં પરિભ્રમણુ કરે છે, માટે હવે મારે રાગ અને દ્વેષની જરૂર નથી. હે રાગ દ્વેષ! હવે તમે દૂર થાઓ! હવે તમે પોતાનું સામર્થ્ય અજ્ઞવચા સમર્થ્ય નથી. રાગ અને દ્વેષનો નાશ કરવા હું ઉભો થયો છું, હવે દરેક વખતે રાગ અને દ્વેષ થશે નહીં એવો હું ઉપયોગ રાખીશ. મારા મનની શુદ્ધિ કરવાને હું આત્મોપયોગમાં રમીશ અને કાળનો નાશ કરીશ; એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કહે છે.

દેહ વિનાસી હું અવિનાસી, અપની ગતિ પકોરંગે,

નાસી જાસી હમ થિર વાસી, ચોલે વૈ નિલરંગે. ॥ ૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કહે છે કે, દેહ તો વિનાશી છે. ક્ષણે ક્ષણે દેહમાં હાનિ વૃદ્ધિ થયા કરે છે. દેહમાંથી કેટલાંક પુદ્ગલો ખરે છે અને કેટલાંક નવાં દેહમાં આવે છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તેજસ અને કાર્મણુ એ પાંચ પ્રકારનાં શરીર છે. પાંચ પ્રકારના દેહોમાં પણ ક્ષણે ક્ષણે ફેરફાર થયા કરે છે. શરીરો વિનાશી છે અને હું આત્મા તો અવિનાશી છું. આત્મા ત્રણુ કાલમાં દ્રવ્યરૂપે એકસરખો રહે છે. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશો છે અને તે અવિનાશી છે, તેથી હું અવિનાશી ચૈતન્યમય આત્મા છું. દેહમાં અને વાહીમાં ઉત્પન્ન થતો અહંત્વાધ્યાસ અને મમત્વાધ્યાસનો ત્યાગ કરીને અમો અમારી (શુદ્ધ ચેતનની) ગતિને પકડીશું. અમારા શુદ્ધ ચેતન સ્વરૂપનેજ અમે ગ્રહણુ કરીશું. પુદ્ગલથી ભિન્ન અમારું સ્વરૂપ ને છે તેનેજ અમે ગ્રહણુ કરીશું. કર્મની પ્રકૃતિયોથી ભિન્ન અમારું જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપ છે, તેજ હું છું એમ નિશ્ચય કરીને, અમારા શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપમાં રમણુતા કરીશું; જેથી અમારા આત્મદ્રવ્યથી ને ભિન્ન છે તે નષ્ટ થશે. અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં

(૧૨૭)

લાગેલું અષ્ટ પ્રકારનું કર્મ નષ્ટ સ્વભાવવાળું છે, તે નાસી જશે (દૂર થશે) અને (હું) આત્મા તો સ્થિરતા રૂપમાં વાસ કરીશ. અસંગ્રહ્યાત પ્રદેશોમાં અનન્ત ગુણોની સ્થિરતા કર્મના નાશવડે કરીશ. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગને ટાળી આત્માની શુદ્ધતા કરીશ. પંચ મહા-મત દીક્ષાવડે સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્ર અંગીકાર કરીને, સકલ કર્મને ક્ષય કરીશ અને કર્મને સંખન્ધ ટાળીને જ્ઞાનાદિ ગુણોની સ્થિરતા કરીશ. હું પોતાના સ્વરૂપે સ્થિર થઈશ અને કર્મને ટાળી સ્વચ્છ શુદ્ધ થઈને નીકળીશ, અર્થાત્ શુદ્ધ, પુદ્ગ, નિરંજન, નિરાકાર, પરમાત્મા સ્વરૂપે થઈશ; એમ શ્રી આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે.

**મર્યો અનન્તવાર ઘન સમજ્યો, અન્ન સુખ દુઃખ વિસરેંગે,
આનન્દઘન નિપટ નિકટ અક્ષર દો, નહીં સમરં સો મરેંગે.॥૩૦૧॥**

ભાવાર્થ:—આત્મા પોતાનું સમ્યક્કરીત્યા સ્વરૂપ અવબોધ્યાવિના અનન્તવાર મર્યો. આત્માના અજ્ઞાનથીજ આત્મા બાહ્યવસ્તુઓમાં માઈ તાઈ કરીને અનાદિકાળથી પરિભ્રમણુ કરે છે. આન્તિના યોગે આત્મા એક યાંડા મનુષ્યની પેઠે જ્યાં ત્યાં પરિભ્રમણુ કરે છે અને પરવસ્તુને પોતાનામાં આરોપ કરે છે. કુકડો જેમ આરીસામાં પોતાનું પ્રતિબિંબ દેખીને આન્તિના યોગે પ્રતિબિંબની સાથે યુદ્ધ કરે છે અને પોતાની આન્તિથી પોતેજ દુઃખી થાય છે, તેમ આત્મા પણ પરવસ્તુમાં મમત્વની આન્તિથી અને પોતાના જ્ઞાનવિના, અન્તવાર જન્મ જરા અને મૃત્યુ પામ્યો, હવે તો પોતાના આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જણાયું. શાતા વેદનીય અને અશાતા વેદનીય એ બેથી સાંસારિક સુખ અને દુઃખ થાય છે, પણ હવે તો સુખ અને દુઃખને ભૂલીશું. શાતા અને અશાતાને ઉદય આવે છતે તેમાં હું લેપાઈશ નહીં. માન, અપમાન, લાભ, અવિતન્ન અને મરણના પ્રસંગોમાં યથારાક્તિ આત્મોપયોગમાં રહીને મનપર મોહના આવેશોને આવવા નહિ દઉં. હવે તો બાહ્યને સર્વ પ્રપંચ મારાથી ભિન્ન છે, એવો નિશ્ચય કરીને મારા આત્માને સમ-તાવડે ભાવીશ. હવે હું પિણ્ડસ્થધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરીશ અને હુંસ અર્થાત્ ચેતનનું ધ્યાન કરીને અજરામર પદ અવસર આવે પ્રાપ્ત કરીશ. આ ભવમાં તો મુક્તિની પ્રાપ્તિ નથી, પણ અલ્પભવમાં અમર થઈશ. મુક્તિમાં સાદિ અનન્તમા ભાગે સદાકાળ સ્થિર રહીશ. શ્રીમદ્ આનન્દ-ઘનજી કહેછે કે, પિંડમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થતા નિપટ, -તદન નિકટ (પાસે રહેલ) એવાં હુંસ એ બે અક્ષરથી બોધ્ય જે ચેતન, તેને જે સ્મરણુ કરશે નહીં તેજ મરશે; કારણુ કે જે ચેતનનું સ્મરણુ કરશે નહીં તે રાગ

(૧૨૮)

દ્વેષના પાસમાં સપડાશે અને તેથી તે સંસારમાં ભમશે. આનન્દધનજી કહે છે કે, શ્વાસોચ્છ્વાસદ્વારા ઉઠતા એવા હુંસ શબ્દ વાચ્ય આત્માનું ધ્યાન-સ્મરણ કરીએ છીએ, તેથી અમે તો અદ્વયભવમાં અમર થઈશું.

રાગ ટોડી. પદ ત્રેતાલીશમું.

મેરી તું મેરી તું કાંહી ડરેરી, મેરી.

કહે ચેતન સમતા સુનિ આશ્વર, ઔર દૈઢ દિન જૂઠ લરેરી.મેરી૦ ॥૧॥

ભાવાર્થ:—આત્મા, પોતાની સ્ત્રી સમતાની વિરક્તિ ધવણ કરીને તેને કહે છે કે, તુંજ મારી ખરી સ્ત્રી છે. હવે હું તારા ઉપર કદી ક્રોધ કરનાર નથી. હે સમતે! તું શામાટે ડરે છે. આટલા દીવસપર્યંત હું મમતાના ઘેર ફૂતરાની પેઠે પડી રહ્યો હતો અને તેની ઇન્દ્રજાલવિદ્યાથી હું ભ્રમિત થયો હતો પણ હવે જાગૃત્ થયો છું. ચેતન કહે છે કે, હે સમતા! આખર મમતા દોઢ દીવસ લડીને થાકશે, અર્થાત્ અદ્વયકાળમાં મમતાનું જોર ટળશે. મમતા હવે મારી પાસે આવશે તો પણ હવે હું તેની સન્મુખ જોનાર નથી. ગમે તેવા ઉપાયોથી મમતા મને લલચાવશે તો પણ હવે હું તેના કહેવાથી લલચાઈ જવાનો નથી. પરવસ્તુમાં મારાપણની શુદ્ધિને મમતા કહે છે, આદર્શમાં પડેલા પ્રતિબિંબની પેઠે પરવસ્તુઓ ક્ષણિક છે. સ્વપ્નમાં ભાસતા પદાર્થો જેમ પોતાના થતા નથી, તેમ પરવસ્તુઓમાં આત્મા પોતાનાપણું કદ્યે છે પણ, તે વસ્તુતઃ સત્ય નથી. આત્મા સમ્યક્ત્વ પામીને સમજી ગયો કે, મમતા એ અશુદ્ધપરિણતિ છે. મમતા દુઃખ દેનારી છે, માટે મમતાની બ્રાન્તિ તજવી જોઈએ. મમતાનો છાંયલો લેવો પણ સુખકારી નથી. મમતા છેવટ દોઢ દીવસ લડીને દૂર થઈ જવાની છે. હવે હે સમતે! હું તારાથી કદી દૂર થનાર નથી, એમ ખાત્રી ધારણ કર.

एती तो हूं जानुं निहचे, रीचीपर न जराउ जरैरी,

जब अपनी पद आप संभारत, तब तेरेपर संग परैरी. ॥ २ ॥

ભાવાર્થ:—એટલું તો હું નિશ્ચય જાણું છું કે, રીચીપર (પીતળ-પર) સાચુ નંગ જડવાનું કાર્ય કોઈ ઝવેરી કરે નહીં. જ્યારે પોતાનું શુદ્ધ પદ પોતે આત્મા સંભારે છે, ત્યારે ખરેખર આત્માથી તારા પ્રસંગમાં પડાય છે. આત્મસ્વામી સમતાને કહે છે કે, જ્યારે હું પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સંભારું છું ત્યારે, દેહ, વાણી અને મનથી હું ભિન્ન છું એમ સત્ય ભાસે છે. જે જે દૃશ્ય પદાર્થો જગતમાં સુખ હેતુભૂત મનાયલા છે, તેમાં ખરેખર સુખ નથી, એમ જોઉં છું. હું અને મારું એવા

(૧૨૯)

પ્રકારની અહંતા અને મમતાની ભાવનામાં પણ જરામાત્ર શાન્તિ નથી. બાહ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિમાં અનેક પ્રકારના સંકલ્પ અને વિકલ્પ કર્યા, પણ બાહ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિથી કિંચિત્ પણ સુખ ભાસ્વું નહીં. બાહ્ય દુનિયામાં પ્રતિષ્ઠા, કીર્તિ, વિસ્તારવાને અનેક પ્રકારની ઉપાધયો વેઠી અને યુદ્ધિ પ્રમાણે અનેક પ્રકારનાં કીર્તિવર્ધક આચરણો આચર્યા, પણ તેથી જરામાત્ર નિત્ય આનંદ પ્રાપ્ત થયો નહીં. સ્વપ્નમાં ભાસેલી દુનિયામાં કોણ સદાકાળ રહેનાર છે? જગતમાં સર્વ લોકોની આગળ પોતાના સુખાર્થે અનેક પ્રકારનું યુદ્ધિચાતુર્ય દેખાડ્યું, પણ સર્વ લોકોને એકસરખો ભાસ થયો નહીં; એવા આ જગતમાં કોણ પુરુષ સમજીને મમતાના વશમાં પડી રહે? અલખત કોઈ પણ પડી રહે નહીં. મમતા સ્ત્રી કાચી છે અને ભૂદી છે, તેમજ દુઃખની દેનારી છે, એમ નિશ્ચય થતાં કયો સત્યજ્ઞાતા મનુષ્ય, મમતાના પાશમાં ફસાઈ જાય? હવે તો માંડે શુદ્ધ સ્વરૂપ મેં બરાબર જાણ્યું, તેથી હું સમતો! હું તારા સંબંધમાં આપ્યો છું અને હવે તને કદાપિ છોડનાર નથી; એમ નિશ્ચયથી કહું છું.

ઔસર પાડે અધ્યાત્મશૈલી, પરમાત્મ નિજયોગધરેરી,
શક્તિજગાવે નિરુપમ રુપકી, આનન્દધન મિલી કેલિ કરેરી. ॥

મેરી૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—આત્મા પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ અવબોધીને, અવસર પામી અધ્યાત્મ શૈલીને જ્ઞાતા થયો; અરેબર આત્માને તુર્ત મુક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાવનારી અધ્યાત્મ શૈલી છે. જડને જડપણે ઝોળખાવનારી અને આત્માને આત્મપણે ઝોળખાવનારી અધ્યાત્મ શૈલી છે. અનેક પ્રકારની વિદ્યાને અભ્યાસ કરીને વિદ્વાન બનેલા મનુષ્યો, જ્યાંસુધી અધ્યાત્મ શૈલીને જાણતા નથી ત્યાંસુધી, તેમની અન્ય વિદ્યાથી દારૂને પીનારા મર્કટની પેઠે મનમર્કટની ચંચળ દશા રહ્યા કરે છે. જેઓ બાહ્ય પરિણુતિમાં રાચી-માચી રહ્યા છે, તેઓ અધ્યાત્મ શૈલીથી પરાડે-સુખ રહે છે; તેઓના મનમાં અધ્યાત્મ શૈલીની યંધ માત્ર પણ પ્રવેશતી નથી. પચમ કાળમાં અધ્યાત્મ શૈલીનો રાગ થવો પણ દુર્લભ છે. આત્મા પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ઝોળખીને નિજશક્તિ પ્રગટાવી, પોતાનામાં સત્તાએ રહેવું પરમાત્મપદ છે, તેના યોગને ધારણુ કરવા લાગ્યો. હૈય જેય અને ઉપાદેયને વિવેક કરીને અન્તર દૃષ્ટિ ધારણુ કરવા લાગ્યો. પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાં ઉપયોગ રાખીને સ્થિર થવા લાગ્યો. બાહ્ય દશાના મનમાં જે જે સંકલ્પો પ્રગટવા લાગ્યા તેને વારવા લાગ્યો. મમતાના કુવિચારોનો મનમાં સંચાર થતાંજ તેઓનો ક્ષય કરવા લાગ્યો અને બાહ્ય જગત દેખતાં છતાં

(૧૩૦)

પણ નહીં દેખવા જેવી સ્થિતિને ધારણ કરવા લાગ્યો. પોતાના શુદ્ધ ગુણોની શક્તિયોને સમતાનાયોગે પ્રગટાવવા લાગ્યો અને આનન્દનો સમૂહભૂત એવો શુદ્ધાત્મા સમતાનીસાથે એક સ્થિર ઉપયોગગાં રમણુતાર્પ ક્રીડા કરવા લાગ્યો, અર્થાત્ સ્વક્રીય સહજ શુદ્ધાનન્દને ભોગવવા લાગ્યો; એમ શ્રી આનન્દધનજી આત્મા અને સમતાનું સ્વરૂપ હૃદયના અનુભવથી જણાવે છે.

પદ ૪૪.

(રાગ ટોડી.)

તેરી હું તેરી હું एती कहूं री, इन बातमें दगो तूं जाने,
तो करवत काशी जाय ग्रहूं री. ॥ तेरी० ॥ १ ॥

ભાવાર્થ:—સુમતિ સ્ત્રી પોતાના આત્મપતિને કહે છે કે, હે શુદ્ધ ચેતન ! હું તારી છું, હું તારી છું !! કદાપિ હું અન્યની થવાની નથી અને આ આખતની વાતોમાં તું જો દગો જાણે તો હું કાશી જઈને મારા શિરપર કરવત મૂકાવી પ્રાણનો ત્યાગ કરું. એવં કથી સુમતિ પોતાનો અપૂર્વ પત્નીપ્રેમ અને સ્વામીવિશ્વાસની પ્રતિજ્ઞા કરે છે અને પોતાના સ્વામીને કદાપિ દગો ન દઉં એમ નિશ્ચય કરી જણાવે છે. આત્માને કુમતિ અનેક પ્રકારના વિચારોથી ભરભાવે છે. પલક પલકમાં આત્મામાં અનેક-હિંસા, જૂઠું, ચોરી અને વ્યભિચાર, આદિ કુવિચારોને કુમતિ પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ સુમતિ પોતાના સ્વામીને શિખામણ આપીને, હિંસા આદિના કુવિચારોને આવતા અટકાવે છે. કુમતિના અનેક પ્રકારના દાવપેચોને સુમતિ જાણી લે છે અને કુમતિના દાવપેચો ખરાબ છે, એમ આત્મસ્વામીને જણાવે છે. ચારિત્ર મોહનીયની પ્રકૃતિયોના ઉછાળામાં આત્મા ભળી ન જાય, તેમાટે સુમતિ ક્ષણે ક્ષણે આત્માને વિવેક કરાવે છે અને આત્માને અહિતરૂપ દગો દેવાનું કોઈ પણ કૃત્ય સુમતિ થવા દેતી નથી. પોતાના સ્વામીને પોતાના પ્રાણની પેઠે જાળવે છે. સુમતિ સતિ સ્ત્રી હોવાથી આત્માના શત્રુઓના ડોહવાથી, કુટ્ટી જઈને દગો કરે તેવી નથી. સુમતિને કુમતિના જાડુની અસર થતી નથી તેમજ કુમતિની પ્રપંચ જાળને તે ક્ષણમાં તોડી દે છે. સુમતિ કહે છે કે, હે આત્મન ! હું તારી સ્ત્રી છું, માટે તું હવે મારો પરિપૂર્ણ વિશ્વાસ ધારણ કરીને મારી શિખામણ પ્રમાણે ચાલ.

वेद पुरान किताब कुरानमें, आगमनिगम कहूं न लहूंरी,
बाचाफोर सिखाइ सेवनकी, मैं तेरे रसरंग रहूंरी. ॥ तेरी० ॥ २ ॥

(૧૩૧)

મેરે તો તું રાજી ચહિયે, ઔરકે ચોલ મેં લાસ્ર સહુરી,
આનન્દધન પિયાવેગે મિલો પ્યારે, નહીંતો ગંગતરંગ વહૂરી. ॥ તેરી ૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—૩૧, ૫૦૩, સામ અને અર્થવેદ એ ચાર વેદ, તેમજ ભાગવત, માર્કંડ, શિવપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ, વગેરે અઢાર પુરાણ, તેમજ દિગંબરી જૈનોએ આદિનાથ વગેરેનાં રચેલ પુરાણ, તેમજ અન્ય કિતાબો અને મહામદ પેગંબરનું રચેલું કુરાન, વગેરે ગ્રન્થો અને નિગમમાં હું બરાબર સમજતી નથી, તેમ શબ્દથી પણ ભિન્ન એવું ત્હારા સંબંધી અનુભવજ્ઞાન તેથી લેઈ શકતી નથી. સુમતિ કહે છે કે, તું શાસ્ત્રોવડે પ્રાપ્ય છે, પણ શાસ્ત્રો વાંચીને પણ અનુભવ દૃષ્ટિ ખીલવ્યાવિના તને પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી. તને સેવવાની શિખામણની વાચાને તે અસુક અપેક્ષાએ જણાવે છે, પણ અનુભવ જ્ઞાનની દૃષ્ટિવિના ત્હને પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી; આગમો વાંચીને ત્હારા સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો ભેઈએ. શાસ્ત્રો તો ત્હારા સ્વરૂપની દિશાને દેખાડે છે, પણ અનુભવજ્ઞાનવિના ત્હારા સ્વરૂપનો નિર્ધાર થતો નથી, તેથી હવે તો હું તારા સ્વરૂપના શુદ્ધ રસરંગમાં લીન બનીને રહીશ; કેમકે ત્હારા સ્વરૂપમાં મને આનન્દ પડે છે. ॥ ૨ ॥ સુમતિ કહે છે કે, હે આત્મસ્વામિન્! મ્હારે તો એક તું રાજી હોય એટલે બસ. તું મારાપર રાજી છે તો અન્ય લાખો મનુષ્યોના અનેક પ્રકારના માર્મિક શબ્દોને સહન કરીશ. “ રાજારાણી રાજી તો ક્યા કરે મીયાં કાજી ” એ કહેવત અનુસારે હે આત્મન્! તું સદાકાળ મારા ઉપર રાજી હોય તો, કરોડો દુશ્મનોનું પણ કંઈ ચાલવાનું નથી; કર્મની પ્રકૃતિયોરૂપ શત્રુઓ અન્તે પરાજય પામીને તારી પૂઠ છોડી દેશે. હે આનન્દના ધનભૂત વ્હાલા આત્મસ્વામિન્! હવે તો જલ્દી મને મળો. હવે ક્ષણમાત્ર પણ તમારો વિયોગ સહન થતો નથી. હવે તો વિજ્ઞપ્તિ કરવામાં બાકી રાખી નથી અને હવે જો તમે નહીં મળશો તો પ્રાણુનો ત્યાગ કરીને ગંગા નદીમાં શરીરને વહન કરાવીશ, અર્થાત્ તમારી પ્રાપ્તિ માટે હું મારો પ્રાણુભોગ આપીશ, એવો ધ્વનિ નીકળે છે, માટે હવે હે સ્વામિન્! જલ્દી મળો; એમ શ્રીઆનન્દધનજી કહે છે.

પદ ૪૫.

રાગ ટોહી.

ઠગોરી મગોરી લગોરી જગોરી મમતા માયા આતમ લેમતિ,
અનુભવ મેરી ઔર દગોરી. ॥ ઠગોરી ૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—આત્માની પાછળ લાગીને જ્ઞાનાદિ રૂઢિને ચોરનારા હે

(૧૩૨)

મમતા અને માયાદિક ઠગો! તમે ભાગી જાઓ, હવે તમારું કંઈ પણ ચાલવાનું નથી. આજસુધી હે ઠગો! તમોએ જે દુષ્ટ આચરણો સેવ્યાં છે અને અન્યતાં ગણાં કાખ્યાં છે, તે હવે કંઈ મારાથી છાતું નથી. હે ઠગો! તમે એમ વિચારતા હશો કે, આત્મા તો ઘેનમાં પડ્યો છે, તેમજ નિદ્રામાં ઊંઘી ગયો છે, તેથી આપણને કોણ પુછનાર છે? પણ આવી મિથ્યા કલ્પનાને દૂર કરો, હવે તો મારા આત્મપતિ જાગ્યા છે અને તે પોતાનું પરાક્રમ સ્ફોરવ્યા વિના રહેનાર નથી. આત્મા જેભાન દશામાં માયા અને મમતાની બુદ્ધિ ધારણ કરીને તેઓની સાથે ફર્યો હતો, પણ હવે તે જાગ્યો છે. શુદ્ધ દૃષ્ટિથી સત્ય અને અસત્યની પરીક્ષા કરવાને સમર્થ થવાય છે. હવે તો તેઓ જડતા ધર્મને જડ તરીકે જાણે છે અને ચેતનના ધર્મને ચેતન તરીકે જાણે છે, અર્થાત્ પોતાના ધર્મને અને પરના ધર્મને ઓળખવા શક્તિમાન થયા છે; હવે તેમની આંખમાં હે ઠગો! તમો કંઈ આંજી જાઓ તેમ જાણાતું નથી. મારો શુદ્ધ ચેતન સ્વામી અનંત શક્તિનું ધામ છે, સિદ્ધ પરમાત્માનો ઘંધુ છે. હે ઠગો! તે તમારો મૂળમાંથી નાશ કર્યાવિના રહે તેમ જાણાતું નથી, માટે હવે વેલાસર મૂઠી વાળીને ભાગી જાઓ; હવે હું તમને ચેતાતું છું. સુમતિ કહે છે કે, મારો સ્વામી જાગ્યો થતાં હવે હું ઉત્સાહવાળી અને નિર્ભય બની છું, તેથી હવે તમે ઠગો કરાવવાને શક્તિમાન થવાના નથી; આ પ્રમાણે વિવેક દૃષ્ટિવાળી સુમતિ, ઉદ્ધારો કહારે છે અને પોતાની ભેદદૃષ્ટિનો અનુભવ ખ્યાલ કરાવે છે.

આત ન તાત ન માત ન જાત ન, ગાત ન વાત ન લાગત ગોરી,
મૈરે સવદિન દરસન પરસન, તાન સુધારસ પાનપયો(ગો)રી. ॥

ઠગોરી૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—સુમતિ કહે છે કે, હવે તો મને આત-તાત-મા જાતિ, અને સ્વક્રીય શરીરની પણ વાત કરવી હે સુમતે! સારી લાગતી નથી. હવે તો મારા પતિના સ્વરૂપમાં હું લયલીન થઈ ગઈ છું. હવે મને સર્વ દીવસ આત્મપતિનું દર્શન અને તેમને સ્પર્શ કરવો તે સ્પર્શન અને તેમની સાથે લીન થઈ જવું તે તાનરૂપ અમૃતરસ તેમાં ગરકાવ થઈ જવું તેજ ગમે છે. દુનિયાના કોઈ પણ પદાર્થમાં માફ ચિત્ત લાગતું નથી. સુમતિ કહે છે કે, સમતે! મને મારા આત્મસ્વામીના અનંતશુણુ વિશિષ્ટ સ્વરૂપમાં લીનતા થઈ જાય છે. મારા સ્વામીના શુણુ વિચારે હું ત્યારે આનન્દમય બની જાઉં છું. જ્યારે મારા સ્વામીના શુણુનું સ્વરૂપ વિચારતાં વિચારતાં, ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેય એ ત્રણની એકતારૂપ એક તાન થઈ જાય છે ત્યારે આનન્દરૂપ અમૃતરસનું પાન કરું

(૧૩૩)

હું અને તે વખતે અનુભવ દશાના યોગે મારી અપૂર્વ સ્થિતિને અનુભવું છું, તથા તે વખતે જગત્ છતાં પણ જગતતું ભાન ભૂલાય છે અને સ્થિરોપયોગમાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના દુઃખની ગંધ પણ જણાતી નથી. તેવા પ્રસંગે હું નાણું છું કે, અહો મારા અનન્ત જ્ઞાનાદિ ગુણુવિશિષ્ટ આત્મસ્વામીના સંબન્ધમાંજ માત્ર અમૂલ્ય જીવન છે અને તેમની સાથે સ્વરૂપરમણુતારૂપ તન્મય દશા કરીને રહેવું તેજ ઈષ્ટમાં ઈષ્ટ કર્તવ્ય સમ્બલય છે. સહજ નિત્ય સુખની ખુમારી આત્મામાં રમણુતા કરવાથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. આત્મા અને હું એકરૂપ છું; આતું એકય થતાં ઘણાં કર્મનાં આવરણો ટળે છે અને અપૂર્વ દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી આત્મસ્વામી સંબન્ધ સહજપણે રહે છે; એમ સુમતિ પોતાની સખી સમતાને કહે છે.

પ્રાનનાથ વિહરેકી વેદન, પાર ન પામું અથાગ થગોરી,
આનન્દઘન પ્રમુદર્શન ઔઘટ, ઘાટ ઉતારન નાવમગોરી. ॥

ઠગોરી૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—સુમતિ કહે છે કે, હે પ્રાણુનાથ ! તમારા વિરહની વેદનાનો હું પાર પામી શકતી નથી, કારણ કે વિરહરૂપ દુઃખસાગરનો કાંઠો દેખાતો નથી અને તેના ઉંડાપણાનો પણ પાર નથી; માટે હે આનન્દના સમૂહભૂત આત્મન ! હવે જલદી દર્શન આપો ! પ્રત્યક્ષપણે દર્શન આપો; પરોક્ષપણે પણ અનુભવયોગે તમારાં દર્શન થાય છે, પણ તેમાં હજી આવરણુ જણાય છે. આંધળો હસ્તના સ્પર્શવડે મનુષ્યને જાણે અને કોઈ દેખતો આંખવડે સાક્ષાત્ મનુષ્યને જાણે, તેટલો પરોક્ષાનુભવ અને પ્રત્યક્ષમાં ફેર છે. સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ આત્માતું દર્શન આ કાળમાં નથી, તોપણ ભાવના તો તેની વર્તે છે, તેથી સુમતિ પણ સાક્ષાત્ આત્માનાં દર્શન કરવાની પ્રાર્થના કરે છે. સુમતિ કહે છે કે, અનુભવ દર્શન અને અનુભવ સ્પર્શન કરતાં પ્રત્યક્ષ દર્શન અને પ્રત્યક્ષ તન્મયતારૂપ સ્પર્શન, અનંતગુણુ અધિક છે, માટે હે આનન્દઘન આત્મન ! સાક્ષાત્ દર્શન આપો અને પતિનો સાક્ષાત્ દર્શનનો વિયોગ તે રૂપ દુઃખસાગર ઉતરવાને, જિનાગમરૂપ નાવની માગણી કરું છું તે સ્વીકારો. જિનાગમરૂપ નાવમાં એસીને વિયોગરૂપ દુઃખસાગર ઉતરીને હે પ્રભો ! તમારાં દર્શન કરવાની અત્યન્ત ઉત્કંઠાને હું ધારણુ કરું છું; એમ શ્રી આનન્દઘન મહારાજ પોતાના હૃદયમાં અધ્યાત્મતત્ત્વનું ધ્યાન કરીને કહે છે.

(૧૩૪)

પદ ૪૬.

(રાગ ઢોઝી.)

ચેતન ચતુર ચોગાન લરીરી. ॥ ચેતન૦ ॥

જીતલૈ મોહરાયકો લસકર, મિસકર છાંડ અનાદિ ધરીરી. ॥

ચેતન૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—આત્માની અનન્ત શક્તિ છે, આત્માની શક્તિનો કદાપિ પાર આવનાર નથી, આત્મા મોહરાજનીસાથે રણમાં લડીને તેને હરાવે છે, મોહરાજનું લશ્કર પણ મહા જબરૂં છે, મોહનીય કર્મની અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિયો છે, મોહનીય કર્મના એ ભેદ છે, ૧ દર્શનમોહનીય અને બીજી ચારિત્રમોહનીય; તેમાં દર્શનમોહનીયના ત્રણ ભેદ છે. સમ્યક્ત્વ-મોહનીય, મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીય. જે સમ્યક્ત્વમાં મુંઝાવે છે તેને સમ્યક્ત્વ મોહનીય કહે છે. જેમાં અન્તર્મુહૂર્ત પર્યંત જૈનધર્મપર રૂચિ પણ નહીં અને દ્વેષ પણ નહીં તેને મિશ્રમોહનીય કહે છે. જીવને અજીવ માનવો, ધર્મને અધર્મ માનવો, આદિ દશ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ છે તેને મિથ્યાત્વ મોહનીય કહે છે. ચારિત્ર મોહનીયના પચ્ચીશ ભેદ છે, અનંતાનુબન્ધિ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ માન, માયા અને લોભ, તેમજ પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, તેમજ સંજ્વલનના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, એ સોળ કષાય જાણુવા; તેમજ હાસ્ય, રતિ, ચરતિ, ભય, શોક, દુઃખ, તથા સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ એ નવનો કષાય, સર્વ મળીને ચારિત્ર મોહનીયની પચ્ચીશ પ્રકૃતિ, તથા દર્શન મોહનીયની ત્રણ ભેગી કરતાં, મોહની અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિયોરૂપ થોડાઓ આત્માની સાથે અનાદિ કાળથી યુદ્ધ કરે છે. શુદ્ધ ચેતના પોતાના સ્વામીને કહે છે કે, હવે તું મોહના લશ્કરને પોતાની અશુદ્ધ પરિણુતિરૂપ કાળીમાને તજીને જીતી લે; હવે તું પોતાનો સમય ચુમાવીશ નહીં. બન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા-માંથી મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિયોને ઉડાવી નાખ. હે શૂરવીર! હવે રણુ-મેદાનમાં ખરૂં શૂરાતન દેખાડી દે, હવે કેમ વાર લગાડે છે.

નાગી કાઢલે તાઢલે દુશ્મન, લાગે કાચી દોય ધરીરી,

અચલ અબાધિત કેવલમનસુફ, પાવે શિવદરગાહમરીરી. ॥

ચેતન૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—હે ચેતન ! તું મ્યાનમાંથી જ્ઞાનરૂપ તરવાર કાઢીને દુશ્મ-મોહ નૃપના સુભટોને માર, કેમકે પોતાના શત્રુઓની જે ઉપેક્ષા કરે છે અને સમય પામીને તેને નાશ કરતો નથી તે મૂર્ખ ગણાય છે અને તેને ઘણું

(૧૩૫)

ખમતું પડે છે. પોતાના દુસ્ખનોતું શલ્ય ગમે ત્યાંથી શોધીને કાઢી નાખતું જોઈએ. હે ચેતન ! મોહ શત્રુએ આપણું બુદ્ધિ કરવામાં બાકી રાખી નથી, હવે તો દુસ્ખનોને મારી હડાવ. પોતાનું ખરું શૂરાતન કોરવીને તેની સાથે લડતાં, કાચી બે ઘડીમાં તું મોહ શત્રુનું નિકંદન કરી નાખીશ. શૂરવીર થઈ મોહ શત્રુનો નાશ કર્યાંથી કદાપિ સમયે, ચલે નહીં એવી અને કદાપિ કાળે જેને કોઈ પણ પ્રકારની બાધા થવાની નથી એવી અને સર્વ દુનિયાના પદાર્થોને એક સમયમાં જાણે છે એવું કેવલજ્ઞાન જેમાં છે, એવી દર્શન ચારિત્રાદિ અનન્ત ગુણોવડે ભરેલી, શિવદરગાહ (મુક્તિ)ને તું પામી શકે, એમાં જરામાત્ર પણ આશ્ચર્ય નથી, માટે હે ચેતનસ્વામિન્ ! હવે તમે તૈયાર થાઓ. હે ચેતનસ્વામિન્ ! તમે સન્નતીય એવા સંસારી આત્માઓની સાથે લડાઈ કરશો નહીં. હે સ્વામિન્ ! તમે જે દેખો છો તે તમારા દુસ્ખનો નથી, પણ દુસ્ખનો તો અન્તરમાં રહ્યા છે, માટે અન્તરમાં રહેલા મમતાદિ શત્રુઓનો સ્વકીય જ્ઞાનથી નાશ કરો. ભૂતકાળમાં અનેક જીવો મોહશત્રુને હઠાવીને મુક્ત થયા અને ભવિષ્યમાં થશે. તમારી શક્તિનો ખ્યાલ કરો. શત્રુના તાબામાં રહેવું એ ભીરૂનું લક્ષણ છે. પોતાના સન્નતીય એવા કોઈ પણ આત્માઓ ઉપર દ્વેષ કરવો વા તેઓનું બુદ્ધિ કરવા પ્રયત્ન કરવો, તે અધ-માધમનું લક્ષણ છે. તમારા જેવા બહાદૂરો તો હવે, મોહનો સત્યજ્ઞાન તરવારથી નાશ કરવો જોઈએ. હવે વાર ન લગાડો, મોહનો ક્ષય કરો. પોતાના કુટુંબ સમાન અન્યોની સાથે લડાઈ કરે છે તે મૂર્ખજ છે, તે આગળ હવે જાણવે છે.

और लराह लरे सो बावरा, मूर पछाडे नाउ अरिरी,

धरम मरम कहा बुजे न औरे, रहे आनन्दघन पद पकरीरी ॥

चेतन० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ:—શૂરો ખરા શત્રુને બાધમાં ઘાલીને પછાડે નહીં અને અન્યથા અન્યની સાથે લડાઈ કરે તો તે મૂર્ખ ગણાય છે. અન્યો પોતાના સત્યવર્મનો મર્મ જાણી શક્તા નથી, માટે હે આત્મસ્વામિન્ ! તું હવે મોહ શત્રુને મારી નાખ. બાહ્ય બુદ્ધો તો જીવો અનાદિ કાળથી કરે છે અને તેથી તેઓ અતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં વારંવાર પરિભ્રમણ કરે છે. મનુષ્યો પોતાની જાતિનાઓને શત્રુઓ તરીકે કહ્યે છે, પણ વસ્તુતઃ તેઓ શત્રુ નથી; પણ તેઓની અંદર રહેલા રાગ અને દ્વેષ શત્રુઓ છે. પોતાની અંદર રાગ દ્વેષાદિ શત્રુ રહ્યા છે ત્યાંસુધી, અન્ય જીવોને શત્રુભૂત માનવામાં આવે છે, પણ પોતાનામાંથી રાગ દ્વેષાદિ શત્રુઓ જતા રહે છે ત્યારે, કોઈ

(૧૩૬)

પણ જીવોપર શત્રુપણની યુદ્ધિ ઉત્પન્ન થતી નથી. પોતાનામાં ભય રહ્યો હોય છે ત્યાંસુધી આજ્ઞમાં ભયના હેતુઓ દેખાય છે, પણ પોતાનું હૃદય નિર્ભય થતાં આજ્ઞમાં ભયના હેતુઓ ભાસતા નથી. અન્ય મનુષ્યો વગેરેને શત્રુઓ તરીકે જણાવનારા અન્તરમાં રહેલા રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓ છે, માટે સમજવાતું કે અન્યના ઉપર શત્રુ યુદ્ધિ કેમ કરવી જોઈએ; તેમજ જેના ઉપર શત્રુ યુદ્ધિ ધારણ કરીએ છીએ, તે વસ્તુતઃ શત્રુઓ નથી. ખરા શત્રુઓ તે મોહના રાગાદિ સુભટો છે, તેનો જે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રવડે નાશ કરે છે, તેજ ખરેખરો શૂરવીર છે. પોતાના ખરેખરા શત્રુઓને જાણનાર આત્મા સત્ય ધર્મનું રહસ્ય જાણે છે અને તેથી તે આજ્ઞ શત્રુઓને શત્રુ તરીકે નહીં માનતાં, અન્તરમાં રહેલા રાગાદિને શત્રુ સમજીને તેનો નાશ કરવા રૂપ, સ્વધર્મને ગ્રહણ કરે છે અને તેથી તે પોતાનું આનન્દસમૂહભૂત શુદ્ધરૂપસ્થાન તેને પકડીને રહે છે, અર્થાત્ આત્મા પોતાના શુદ્ધાનન્દ સ્વરૂપમાં રમણુતા કરે છે અને સકલ કર્મનો ક્ષય કરે છે, એમ શુદ્ધ ચેતના પોતાના સ્વામિની શૂરવીરતા જણાવે છે અને પોતાના સ્વામીને કર્મનો ક્ષય કરવા ઉત્સાહ આપે છે; એવું શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી સ્વકીય હૃદયોદ્ગારથી ગાય છે.

પદ ૪૭.

(રાગ ટોડી.)

પિય ત્રિન નિશદિન, સૂરૂં સ્ત્રીરી. પિય,

લહુડી વડીકી કહાની મિટાઈ, દ્વારતેં આંસે કવન ટરીરી. ॥

પિય૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા શ્રદ્ધાને કહે છે કે, હું મારા આત્મપતિની મોટી સ્ત્રી છું અને મમતા નાની સ્ત્રી છે. તેમ છતાં મારા ચેતન-સ્વામી મારી તરફ પ્રેમ દૃષ્ટિથી નિરખતા નથી. મમતાએ મારા સ્વામીને અનેક પ્રપંચોથી એવા ભ્રમિત કર્યાં છે કે, મારા નિર્ભમત્વ દ્વારની આગળ પણ તેઓ આવી શકતા નથી અને તેથી હું મારા સ્વામીને આરણે રહી નિરખ્યા કરું છું, પણ મારા સ્વામી દેખાતા નથી. કુમતિ પોતાના પ્રમત્તરૂપ ઘરમાં ભરમાવીને લઈ જાય છે અને મૂર્છારૂપ મદિરાનું પાન મારા સ્વામીને કરાવે છે. મિથ્યાત્વરૂપ ધતુરાનું પણ ભક્ષણ કરાવે છે અને અવિવેકરૂપ ગાંજની ચલમો ભરીને આપે છે, તેથી મારા સ્વામીનું ભાન ઠંકાણે રહ્યું નથી. મારા સ્વામીને ઘરમાં લાવવાને માટે અનેક પ્રકારની યુક્તિઓ રચું છું, પણ તે મારું જોર ક્ષાવવા દેતી નથી; મારા સામું જોઈને તે અત્યંત દ્વેષ કરે છે; મમતા, વિષયની વાસનાઓથી મારા સ્વામીને લલચાવ્યા કરે છે. કોઈ પણ રીતે મારા સ્વામી મારા

(૧૩૭)

ખારણે આવે એમ હું ઇચ્છા કરું છું અને રાત્રી દિવસ આશા વડે અનેક પ્રકારના વિચાર કરતી ક્યારની જુસ્સા કરું છું. હવે તો મારું મન સ્થિર રહેતું નથી. મારામાં કોઈ જાતનું દુઃખણ દેખાતું નથી, તેમ છતાં મારા આત્મરૂપ સ્વામી કુમતિના વશમાં પડી ગયા છે, તેથી હું અહર્નિશ બળ્યા કરું છું.

પદ ભૂલન તન મૌક ન ઓઢે, માવેન ચૌકી જરાઉં જરીરી;
શિવકમલા આલી સુખ ન ઉપાવત, કૌન ગિનત નારી અમરીરી.
પિયં ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—શરીર ઉપર વસ્ત્ર અને દાગિનાને જરાવાર ધારણુ કરુંછું તો તે બિલકુલ ગમતા નથી, તેમજ જડાવ જડેલી ચોકીવાળા દાગિના પહેરુંછું તો તે પણ બિલકુલ ગમતા નથી. મને સુખિ સ્ત્રીરૂપ સખી, પતિના વિરહે સુખ ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી, તો દેવતાની સ્ત્રી-એની તો ગણતરીજ શી? કે તે મને સુખ આપી શકે? હે શ્રદ્ધા! મને ત્રણ ભુવનમાં કોઈ પણ ઠેકાણે, કોઈ જરા માત્ર પણ સુખ આપી શકે એમ લાગતું નથી. પતિવિનાની હું એકલી વ્યથળા ક્યાં જઈ શકું? મને મારા પતિવિના ઘરમાં કે બહાર સર્વત્ર ચેન પડતું નથી. મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારો આવીને પાછા સરી જાય છે. દુષ્ટ પતિવિયોગરૂપ ચોર મારું પ્રાણરૂપ ધન ક્ષણે ક્ષણે હરણુ કરે છે. જગતના જેટલા દર્શ્ય પદાર્થો છે તે સર્વે દર્શ્ય પદાર્થો જડરૂપ હોવાથી તેઓ મને સુખ આપી શકતા નથી અને સત્ય સુખના ઉપાયો પણ બતાવી શકતા નથી. આપું જગત જડની સંગતથી જડ જેવું બની ગયેલું દેખાય છે, તેથી તે મારા જેવી દુઃખિયારીની ખબર પણ ક્યાંથી પુછી શકે? મારા શુદ્ધાત્મ સ્વામીવિના કોઈ પણ મને શોભા આપી શકતું નથી, તેમજ મારી પ્રતિષ્ઠામાં વધારો કરી શકતું નથી. અસ્ર મનુષ્યો બાહ્ય પ્રવૃત્તિની ધમાલમાં આંધળાની પેઠે યત્ર તત્ર (જ્યાં ત્યાં) અહર્નિશ રાચી માચી રહ્યા છે. કેટલાક પંડિતો કહેવાય છે તે પણ શબ્દ સૃષ્ટિની રચનામાં અને તેની લીલામાં તન્મય બની ગયા છે, તેથી તેઓ પણ મારા સ્વરૂપને જાણી શકતા નથી. ચૈતન્ય વાદનો અસ્વીકાર કરનારા નાસ્તિકો તો મારા સ્વરૂપની ગંધ પણ જાણુતા નથી, તેથી તેઓ મને ક્યાંથી ઝોળખી શકે? મારા શુદ્ધાત્મપતિ વિના વસ્ત્ર અને આભૂષણોની શોભા કેને દેખાહું? ઉલટી વસ્ત્રાભૂષણની શોભા દુઃખમાં વધારો કરે છે. કેમકે શુદ્ધાત્મ પતિના વિરહે સુખનાં સાધનો પણ બિલકુલ ગમતાં નથી.

ભ. ૧૮

(૧૩૮)

સાસ ઉસાસ વિસાસ ન રાણે, નિણદ નિગોરી મોર હરીરી;
 ઔર તવીઘ ન તપત બુઝાવત, આનન્દઘન પીયુષ જરીરી. પિથ૦ ॥૩॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના સખી શ્રદ્ધાને કહે છે કે, હે બહેન! કુમતિ શ્વાસોચ્છ્વાસનો વિશ્વાસ પણ મારો રાખતી નથી અને મારા પ્રતિ મારા પતિને એક શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ છુટો મુકતી નથી, કારણુ કુમતિ જાણે છે કે, જો હું આત્માને ક્ષણ માત્ર પણ છુટો મુકીશ તો પછી મારા સર્વે દાષ યેચો નિષ્કળ જવાના કેમકે તે કુમતિના સમજાવવાથી તેની પાસે આલ્યો જશે, તેથી તે મારા ઉપર અત્યંત દ્રેષ રાખે છે અને મારા પતિને મારા ઉપર વિશેષ અરૂચિ થાય તેમ ભરમાવવામાં બાકી રાખતી નથી. વળી મારી સાથે સવારના પહોરમાં નગુરી લડી પણ ખરી અને મને ખુબ ધમકાવી, તો પણ મારા સ્વામી કાંઈ પણ બોલ્યા નહીં, તેથી મને બહુ દુઃખ લાગ્યું અને તેથી મારા શરીરમાં એટલો બધો તાપ વધી ગયો છે કે, તેને મટાડવાને કોઈ પણ વેધ શક્તિમાન જણાતો નથી. હવે તો એકજ ઉપાય છે કે, મારા આનન્દના સમૃદ્ધત આત્મસ્વામી અનુભવ કૃપા દૃષ્ટિથી અમૃતને વરસાવે, તો મારા શરીરનો તાપ એલવાય અને પરિપૂર્ણ શાંતિ થાય. મારા આત્મસ્વામીની જો મારા ઉપર કૃપા હોય તો મને કોઈ પણ દુઃખ આપવાને સમર્થ થતો નથી. મારા આત્મસ્વામીની કૃપાદૃષ્ટિ થતાં અત્યંત સ્થિરતા વધે છે, અને સહજ સુખની ધારા વર્ષે છે અને તેથી એક ક્ષણમાત્રમાં અનંત કાળનાં દુઃખો ભૂલી જવાય છે. મારા સ્વામીની અમીમય દૃષ્ટિની વૃષ્ટિ થતાં સહજ આનન્દની છાયા છવાઈ જાય છે. હે સખી! તું ચતુર છે, માટે તારી આગળ શું વિશેષ કહું! તું સર્વ સમજે છે.

પદ ૪૮.

(રાગ મારુ જંગલો.)

માયડી મુને નિરપક્ષ કિણહી ન મુકી ॥ નિરપક્ષ. ॥ માય૦ ॥
 નિરપક્ષ રહેવા ઘણુંહી જૂરી, ધીમે નિજમતિ ફૂકી ॥ માય૦ ॥૧॥

ભાવાર્થ:—સમ્યક્ત્વમતિ કહે છે કે, હે વિદ્યા માતર! મને પક્ષ-પાત વિનાની કોઈએ મુકી નથી. કોઈએ મને નિરપક્ષ રહેવા દીધી વધી. જિનેશ્વર સર્વજ્ઞ મહાધીરના વચનાનુસારે નિરપક્ષ રહેવા હું ઘણું જૂરી, મેં ઘણાં ફાફાં માર્યાં, પણ પક્ષવાળાઓએ પોતાની સ્વચ્છન્દતાવાળી બુદ્ધિથી મારૂ સ્વરૂપ ત્રિષ મિશ્રિત અત્રની પેઠે કરી નાખ્યું. શાસ્ત્રોમાં રહેલી ધર્મ વિદ્યાથી સમ્યક્મતિ ઉત્પન્ન થવી જોઈએ પણ

(૧૩૯)

જગતના લોકો દૃષ્ટિ રાગવાળી મતિ ધારણુ કરીને, પોતાનો પક્ષ જૂઠો હોય છે તોપણ તેનું સમર્થન કરે છે. દાખલા તરીકે વિચારો કે આ જગત અનાદિકાળનું છે, તેનો કોઈ અનાવનાર નથી, અનાવવાનું પ્રયોજન પણ સિદ્ધ થતું નથી; રાગ અને દ્રેષરહિત સિદ્ધ પરમાત્મા કદી કોઈ વસ્તુને અનાવતા નથી, તેમજ સિદ્ધ પરમાત્માઓ પુનઃ અવતાર લેઈ શકતા નથી, છતાં કેટલાક તે તે પક્ષધારક કૂલમાં જન્મેલાઓ, પક્ષપાતવડે પોતાનો અસત્ય સિદ્ધાન્ત સ્થાપન કરવા યુક્તિયો રચે છે. યજ્ઞમાં પશુહોમ વગેરેથી હિંસા-પાપ થાય છે, છતાં પક્ષપાત બુદ્ધિથી પોતાનો કદાઅહ છોડતા નથી. તેમજ કેટલાક ઈશુખ્રીસ્તના પન્થને સ્વીકારે છે અને કદાઅહ બુદ્ધિથી ઈશ્વર જગતનો અનાવનાર નથી છતાં માને છે. કેટલાક અનેક પ્રકારની સત્ય યુક્તિયો જાણતા છતાં પણ ચાર્વાક અર્થાત્ જડવાદનો માર્ગ ત્યાગતા નથી. કેટલાક દારૂ અને માંસ વગેરે પદાર્થોને ખાનારાના કૂળમાં જન્મેલા હોવાથી, થયેલી પક્ષપાત બુદ્ધિને ધારણુ કરી તેનીજ કુયુક્તિયોથી પુષ્ટિ કરે છે. દાદુપંથી-નાનકપંથી વગેરે એકાન્ત વાદીઓ, સ્વપક્ષ રાગ દૃષ્ટિથી સાચું બતાવ્યા છતાં પણ દૃષ્ટિરાગના બળથી અસત્ય સિદ્ધાન્તોને પણ સત્ય તરીકે સ્વીકારે છે.

યોગીયે મલીને યોગણ કીની, યતિયે કીની યતળી ॥

મગતે પકડી મગતાળી કીની, મતવાલે કીની મતળી. ॥માય૦ ॥૨॥

ભાવાર્થ:—સમ્યક્ત્વ મતિ કથે છે કે, હે જનની ! એકાન્તમતધારક યોગિઓએ ભેગા થઇને મને યોગમાર્ગરૂપે પરિણુમાવી, અર્થાત્ તેઓએ મને પોતાના વશ કરી યોગિની તરીકે બનાવી દીધી. ઇન્દ્રિયોને કબજામાં રાખનાર એવા ઔદ્ધ ધર્મના યતિઓએ મને તેમના પન્થમાં ખેંચીને યતળી બનાવી દીધી. જૈનના સાધુઓને યતિ કથવામાં આવે છે, પણ તેઓનું અત્ર અહણુ કરવું નહીં, કારણુ કે તેઓ તો અનેકાન્તવાદને ધારણુ કરે છે, અનેકાન્તવાદમાં પક્ષપાત નથી; જૈનયતિઓ દરેક વસ્તુઓને અપેક્ષાએ માને છે, તેથી જૈનના સાધુઓ સર્વજ્ઞ જિનેન્દ્રની આજ્ઞાનુસારે સત્ય સિદ્ધાન્ત સ્વીકારતા હોવાથી તેઓ વસ્તુતઃ નિષ્પક્ષપાતી છે. જૈનના સાધુ સરખા ઔદ્ધના સાધુઓ કેટલાક વેષાદિના અંશે દેખાય છે, તેથી શ્રીમદ્દ આનન્દધનજી તેમને યતિ કથે તે સત્ય છે. મતિ કહે છે કે, નરસિંહ, કબીર વગેરે ભક્તોએ મને પકડીને પોતાની ઇચ્છિત ભક્તિમાં મારો ઉપયોગ કરીને, મને ભક્તાણી બનાવી દીધી. ભક્તિમાંજ મોક્ષ છે,

(૧૪૦)

સાધુ થવાની જરૂર નથી, જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા નથી; આમ એકાન્તે અજ્ઞ ભક્તિના સિદ્ધાન્તને માની અન્યતું ઉત્થાપન કરી ભક્તોએ મને પક્ષપાતમાં ખેંચીને તેમની ભક્તાણી બનાવી દીધી. તેમજ વૈષ્ણવ આદિ મતને માનનારાઓએ મને ખેંચીને પોતાના તાબામાં લેઈ, તે તે મતની મતણી બનાવી દીધી. શાંકર, વૈષ્ણવ વગેરે મતવાળાઓ પોતા-પોતાના મતની પુષ્ટિ કરવામાં મતિનો ઉપયોગ કર્યો કરે છે અને તેઓ યુક્તિયોતી શોધમાં પક્ષપાતની મતિને ખેંચી લેઈ જાય છે. પૂર્વના મતોતું દલન કરીને કેટલાક, નવીન મતોને કુમતિથી પ્રગટ કરે છે, જેથી દુનિયાના લોકો પણ તેમાં ફસાઈ જાય છે. અરેખર પ્રભુ મહાવીર જિનેશ્વર કથિત ધર્મનો ત્યાગ કરીને અજ્ઞાની છવે અન્ય મતોમાં ફસાય છે.

કેળે મુકી કેળે લૂંચી, કેળે કેસે લપેટી ॥

एक पखो में कोई न देखयो, वेदना किणही न मेटी. ॥ माय०॥३॥

ભાવાર્થ:—સમ્યક્ત્વ મતિ કહે છે કે, હે ધર્મવિદ્યા માતરૂ ! કેણે તો મારો ત્યાગ કર્યો. અજ્ઞાનવાદીઓ કહે છે કે, મતિ અર્થાત્ જ્ઞાનજ દુઃખ-હારક છે, માટે જ્ઞાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને અજ્ઞાનનો પક્ષ સ્વીકારવો જોઈએ. અજ્ઞાનવાદી કહે છે કે, જ્ઞાનથી શયુ મિત્રનો ભેદ માહુમ પડે છે તેથી દુઃખ ઉપજે છે, જ્ઞાનથી સત્ય અને અસત્યતું ભાન થાય છે તેથી સત્ય ઉપર રાગ અને અસત્યપર દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે મતિ (જ્ઞાન) તેજ અરાજ્ય છે. જ્ઞાનથી ધર્મ અને અધર્મ જણાય છે, તેથી ધર્મપર રાગ અને અધર્મપર દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ જ્ઞાનથી જગત્માં કલેશ-દુઃખ ઉપજે છે, માટે જ્ઞાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ; આમ અજ્ઞાનવાદી પોતાનો પક્ષ સ્વીકારીને મતિનો ત્યાગ કરે છે. પણ વસ્તુતઃ અજ્ઞાનવાદી પક્ષપાતધારી મતિથીજ પોતાનો પક્ષ જમાવે છે અને મને પછી મૂકી દેવાતું જણાવે છે. અજ્ઞાનવાદીને પુછવામાં આવે કે તું અજ્ઞાનની પુષ્ટિ કરે છે તે જ્ઞાનથી કરે છે કે અજ્ઞાનથી કરે છે? ઉત્તરમાં તે કહેશે કે જ્ઞાનથી. યસ. જ્ઞાનથી અજ્ઞાનનો પક્ષ સિદ્ધ કરીને જ્ઞાનનેજ પુનઃ છોડવાનો ઉપદેશ દેવો એ પક્ષપાતજ છે. મતિ કહે છે કે કેટલાક લોકોએ મને લુંચી, મને છિન્ન ભિન્ન કરી નાખી. અથવા કેટલાક લોકો એકાન્તે લોચમાંજ ધર્મ માની અન્ય જ્ઞાન, સમતા વગેરેનો ત્યાગ કરે છે, તેઓની એકાંતે લોચ યુદ્ધિ થવાથી તેમણે તેવારૂપે મને પરિણુમાવી. કોઈ યોગીઓએ કેશમાં ગંગાને લપેટવાની પક્ષપાત યુદ્ધિમાં મને ખેંચીને મને પણ કેશમાં લપેટી દીધી. અર્થાત્ જટાનૂટ ધારણુ કરીને તેમાં ધર્મ માનવાની યુદ્ધિરૂપે મને પરિણુમાવી.

(૧૪૧)

કેટલાક આવાઓ એકાન્તે મિથ્યાત્વના યોગે એમજ માને છે કે, લાંબી જટા રાખી તેમાં ગંગાને લપેટી રાખવાથી મુક્તિ મળે છે. આવા મૂર્ખ લોકો પણ મતિને મિથ્યાત્વમાં ખેંચીને પોતાના કેશમાં લપેટે છે. આજ દષ્ટિધારક મિથ્યાદર્શીઓમાં નિરપક્ષ સ્વાદ્વાદરૂપ એક સત્ય પક્ષ ધારણ કરનાર કોઈ દીઠો નહીં, તેથી તેઓથી મારી વેદના ટળી નહીં.

રામ મળી રહીમાન મળાઈ, અરિહંત પાઠ પઠાઈ ॥

ઘરઘરને હું ધંધે વલગી, અઠગી જીવ સગાઈ. ॥ માય૦ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ:—મતિ કહે છે કે, હે વિદ્યાજનની! રામના નામનું ભજન કરનારાઓએ મને રામમાં જોડી રામનો પાઠ ભણાવ્યો. રામ એહી, રામાનન્દી વગેરે પન્થના સાધુઓ તથા ભક્તો રામરામ જપ્યા કરે છે. રામરામ જપનારાઓ પોતાનો પક્ષ તાણીને પ્રજ્ઞનાં અન્ય નામ જપવામાં ધર્મ માનતા નથી. કૃષ્ણ અને હરિનું નામ જપનારાઓ પોતાના પન્થમાં રાચે છે, માચે છે અને શિવનું નામ પણ દેતાં પાપ માને છે. શિવનું નામ ભજનારાઓ અન્યનું નામ દેતાં અરુચિને ધારે છે, તે પણ મને પક્ષપાતમાં તાણે છે. અરિહંત જપનારાઓ મને અરિહંતનો પાઠ પઠાવ્યો, અરિહંતનો પાઠ ભણતાં અનેક ભવનાં પાપ ટળે છે. અરિહંતના સમાન જગત્માં કોઈ અન્ય દેવ નથી, અરિહંત ભગવાનનો ઉપદિષ્ટ ધર્મ સમાન અન્ય કોઈ ધર્મ નથી. અરિહંત એ શબ્દનો અર્થપૂર્વક જપ કરતાં સકલ કર્મનો ક્ષય થાય છે, પણ મરીચિની પેઠે જે ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા કરીને જે જૈનધર્મમાં નિન્હવો થઈ પન્થ કાઢે છે, તે મહા પાપ ઉપાર્જન કરે છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ કહ્યું છે કે, પાપ નહિ કોઈ ઉત્સૂત્રભાષણજિસ્યો. ધમ્ નહિ કોઈ જગસૂત્રસરીલો ॥ સૂત્રઅનુસાર જે ભવિક કિરિયા કરે, તેહનો શુદ્ધચારિત્ર પરલો ॥ ધાર૦ ॥ જગત્માં જિનેશ્વરનાં આગમો વિરૂદ્ધ ઉત્સૂત્ર ભાષણ કરવું તેના સમાન કોઈ પાપ નથી અને જિનકથિત આગમોના અનુસારે ઉપદેશ દેવો તેના સમાન કોઈ ધર્મ નથી. પિસ્તાલીશ આગમો વગેરેના અનુસારે ઉપદેશ દેવો જોઈએ. ઉત્સૂત્ર ભાષણ કરનારાઓ, અરિહંતનો સત્ય પાઠ ભણતાં મને કદાચહમાં ખેંચે છે, તેઓ ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણાવડે મને કુચુકિત કદાચહના પક્ષમાં ખેંચે છે. નામમાત્રનો જપ કરવામાં આવે અને વસ્તુસ્વરૂપ સમજવામાં ન આવે તેમજ ઉત્સૂત્ર ભાષણ, કદાચહ, વગેરે દોષને સેવવામાં આવે તો અરિહંત પાઠમાં સ્થપાયલી મતિને, સમ્યગ્ અનેકાન્ત જ્ઞાનના અભાવે પક્ષમાં ખેંચાઈ લેઈ જવાય એમ ધનવા યોગ્ય ધારીને, શ્રીમદ્ આનન્દધનજી

(૧૪૨)

આ પ્રમાણે ઉપદેશો છે. ઉત્સવ ભાષણ કદાચહ જેનામાં નથી, એવાં મનુષ્યો મુક્તિની યુદ્ધિથી અલ્પઓધ છતાં પણ અરિહંતનો પાઠ ભણી મુક્ત થાય છે. મહાપુણ્યના ઉદયે અરિહંતનું નામ સાંભળવામાં તથા જપવામાં આવે છે. અરિહંત પાઠ પઢાઈનો અર્થ અમારી યુદ્ધિ પ્રમાણે કર્યો છે, તેનો ખરો અર્થ અનુભવમાં આવતો નથી. કેટલીક જૂની પ્રતોમાં આ પદ દેખવામાં આવતું નથી, તેથી આ પદ આનન્દધન-કૃત છે કે અન્યકૃત છે તેનો હાલના વિચારાનુસારે નિર્ણય થતો નથી. તત્ત્વ જ્ઞાનિ ગમ્યમ્. મતિ કહે છે કે, અનેક પન્થરૂપ ઘરઘરને ધંધે લાગી છું. સર્વ પન્થવાળાઓ મને તેમના પન્થમાં ખેંચી જઈ મારાથી પોતાનું કાર્ય કરે છે, પણ તેથી મારા ચેતન સ્વામી અને મારી સગાઈ થતી નથી; તેમજ મુક્ત દશા થતી નથી.

કેળે તે થાપી કેળે ઉથાપી, કેળે ચલાવી કિળ રાક્ષી ॥

કેળે જગાડી કેળે સૂઝાડી, કોઈનું કોઈ નથી સાક્ષી. ॥માય૦॥૫॥

ભાવાર્થ:—મતિ કહે છે કે, હે વિદ્યામાતર! મને કોઈએ સ્થાપન કરી, કેટલાકે ઉત્થાપી, કેટલાકે પોતાના મત સ્થાપનમાં અને અનેક પ્રકારના પક્ષવાદમાં પ્રવર્તાવી અને કેટલાકે મને સમ્યગ્ ઉપયોગમાં ન લીધી, કેટલાકે સ્થિર રાખી, કેટલાકે મને સદાકાળ જાગ્રત રાખી, કેટલાકે શૂન્યદશા એજ મુક્તિ છે એવું માની મને સુવાડી, અર્થાત્ શૂન્યવત્ કરી નાખી; કેટલાક શૂન્યપણામાં મુક્તિ માને છે તે પન્થવાળાઓ કહે છે કે મુક્તદશામાં જ્ઞાન રહેતું નથી; તેમના મતમાં મતિનું સુવા-પણું જાણવું. કેટલાક અનેક પ્રકારના તર્ક કરવા અને અનેક યુક્તિયોથી લીધેલા પક્ષનું મંડન કરવું અને અનેક પ્રકારની યુક્તિયોથી વિપક્ષનું ખંડન કરવું, એજ કાર્યમાં મારો ઉપયોગ કરે છે. કેટલાક રાગદ્વેષના યોગે પોતપોતાના પક્ષમાં મારો ઉપયોગ કરે છે. એકેક વસ્તુમાં અપેક્ષા-એ અનન્ત ધર્મ રહ્યા છે, તેનો કેટલાક એકાન્ત વાદિયો સ્વીકાર કરતા નથી. ઇત્તે હોઈ સિચ્છત્ એકાન્તે મિથ્યાત્વ હોય છે. જ્યાં એકાન્ત વાદ નથી, તે અનેકાન્ત વાદ કથાય છે. અનન્ત કેવલજ્ઞાનવંત શ્રીવીર પ્રભુએ જગતમાં સર્વ વસ્તુઓમાં રહેલા અનન્ત ધર્મોને જણાવવાને અનેકાન્ત વાદની પ્રરૂપણા કરી છે. સાત નયપૂર્વક વસ્તુતત્ત્વનો વિચાર કર્યો વિના, વસ્તુનું સમ્યક્ સ્વરૂપ અવઘોઘાતું નથી. શ્રી મહાવીર કથિત જૈન ધર્મમાં કોઈ પણ બાબતનો વસ્તુ ધર્મમાં પક્ષપાત નથી. અન્ય દર્શનોમાં તો એકાન્તવાદ હોવાથી રાગદ્વેષ યોગે મને તેઓ પક્ષપાતમાં ખેંચે છે, એમ મતિ કહે છે. અન્ય દર્શનો-પન્થો, જડવાદ વગેરેમાં

(૧૪૩)

કોઈનું કોઈ સાક્ષી નથી. મને જે વિત્યું છે તેની સાક્ષી કોઈ નથી, મારી વિતકવાર્તા હું પોતે જાણું છું; એમ મતિ કથે છે.

ધીંગ દુર્બલને ઠેલીજે, ઠીંગે ઠીંગો વાજે ॥

અવલા તે કેમ બોલી શકિયે, વડ યોદ્ધાને રાજે. ॥ માય૦ ॥૬॥

ભાવાર્થ:—મતિ કહે છે કે, હે વિદ્યામાતર! કોઈ સર્વ આબતોમાં બળવાન હોય છે તે દુર્બળને, મને પક્ષમાં લેઈ હરાવે છે. બળવાન યુક્તિવાળો નિર્બળને હરાવે છે. સરખે સરખા હોય તો પરસ્પર શાસ્ત્રાર્થ કરીને સરખા ઉતરે છે. જે પન્થવાળા અનેક પ્રકારની યુક્તિયો કરે છે અને મતિને પક્ષમાં તાણી અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રાર્થ, વાદવિવાદો કરે છે, તેવા પન્થવાળાઓ અન્ય નિર્બળ પક્ષવાળાઓને હરાવે છે. ખ્રીસ્તિઓ, વેદાન્તિઓ, આર્યસમાજીઓ, યૌદ્ધો અને મુસલમાનો પોતપોતાના ધર્મનો પક્ષ વિસ્તારવાને માટે અનેક પ્રકારની યુક્તિયો કર્યા કરે છે. પોતાના પક્ષમાં મને ખેંચી અનેક પ્રકારનાં મંડન ખંડન કર્યા કરે છે. એકાન્તવાદરૂપ પક્ષપાત વિનાના અનેકાન્તવાદ જાણનારા ખરા જૈનો મને સમ્યક્ પક્ષપાત રહિતપણે ધારણુ કરે છે. દુનિયામાં જૈનધર્મ સમાન અન્ય કોઈ ધર્મ નથી. જૈનધર્મના પ્રવર્તકો, આચાર્યો, સાધુઓ વગેરે ગચ્છ ક્રિયાના ભેદે સંકુચિત દૃષ્ટિ ધારણુ કરીને હાલમાં કેટલાક પરસ્પર ચર્ચાઓ કરે છે. એક વખત જૈનધર્મ પાળનારની સંખ્યા ચાલીશ કરોડની હતી. જૈનો અનેક પ્રકારનાં શાસ્ત્ર અને અનેક પ્રકારની ભાષાઓનો અભ્યાસ કરીને, અન્યોને જૈનો બનાવતા હતા. જૈનશાસ્ત્રોનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યાવિના જે નામમાત્રથી જૈનો કયાય છે, તે જૈનધર્મને જાણી પણ શકતા નથી અને જૈનધર્મની વૃદ્ધિ પણ કરી શકતા નથી અને જૈનધર્મનું આરાધન પણ કરી શકતા નથી. જૈનો લાખો અને કરોડો રૂપૈયા અન્ય માર્ગોમાં વાપરે છે, તેથી જૈનધર્મનો ઉદ્ધાર થતો નથી. જૈનગુરુકુલો અને સાધુ પાઠશાલાઓ વગેરેમાં લાખો અને કરોડો રૂપૈયા વાપરવામાં આવશે તો જૈનોની અને જૈનધર્મની જગતમાં અસ્તિતા રહેશે. મતિ કહે છે કે, ઉત્તમ એવા જૈનધર્મ સિવાય સર્વત્ર મને એકંત પક્ષમાં મોહ યોદ્ધાએ ખેંચી. હું અબળા છું તે મોહરૂપ બળવાન યોદ્ધાના રાજ્યમાં શું બોલી શકું? મોહની આગળ માત્ર શું જોર ચાલી શકે? મતિ કહે છે કે, મોહવડે એકાન્ત વાદીઓમાં મારી ખરાબ દશા થઈ.

જે જે કીધું જે જે કરાવ્યું, તેહ કહેતી હું લાજું,

થોડે કહે ઘણું પ્રીછી લેજો, ઘરશું તીરથ નહીં વીજું. માય૦ ॥ ૭ ॥

(૧૪૪)

ભાવાર્થ:—મતિ કહે છે કે, હે જનની! મોહયોદ્ધાના વશમાં થએલા એકાન્તવાદીઓએ જે જે મિથ્યા આચરણ કર્યું અને જે જે મિથ્યા મન, વાણી અને કાયાની પ્રવૃત્તિ કરાવી, તે કહેતાં હું લગ્ન પામું છું. સાંસારિક કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિના વિચારો મારી પાસે મનુષ્યોએ એવા અશુભ કરાવ્યા કે તેનું વર્ણન કરતાં મને લગ્ન ઉત્પન્ન થાય છે. મોહ રાજ્યો મારી પાસે ક્રોધથી અશુભ વિચારો કરાવ્યા, માનથી અશુભ વિચારો કરાવ્યા, માયાથી અશુભ વિચારો કરાવ્યા, લોભથી અશુભ વિચારો કરાવ્યા, ઈર્ષ્યાથી અશુભ વિચારો કરાવ્યા, નિન્દાથી અશુભ વિચારો કરાવ્યા, હિંસાના વિચારો કરાવ્યા, અસત્ય વદવાના વિચારો કરાવ્યા, સ્તેષકર્મના વિચારો કરાવ્યા, વ્યભિચારના વિચારો કરાવ્યા, પરિગ્રહના વિચારો કરાવ્યા, ત્રિશ્વાસગ્રાતના વિચારો કરાવ્યા, કુદેવ, કુશુર અને કુધર્મની માન્યતાના વિચારો કરાવ્યા, વિષયવાસનાના વિચારો કરાવ્યા અને માન-પૂજા, કીર્તિ વગેરે અનેક પ્રકારના પાપ વિચારો મારીપાસે કરાવ્યા; એમ જગતમાં સર્વ જીવોને, મોહે પોતાના તાબામાં લીધા છે. મોહરાજ્યો સંસાર નાટક રચીને સર્વ જીવોને પાત્રરૂપે બનાવીને નચાવે છે, મને પણ ખેંચીને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રવર્તાવે છે. હે જનની! તમે થોડી વાત કરતાં ઘણું સમજ લેશો. ઘરથકી અન્ય તીર્થ મોહું નથી, તમે મારી મા છો તેથી આપ પૂજ્યા હોવાથી આપની આગળ મારી કર્મકથા કયું છું. મારો સ્વામી જે ચેતન છે તે મારું તીર્થ છે, પણ તેની પ્રાપ્ત થાય તેમ એકાન્તવાદીઓની આવી પ્રવૃત્તિથી જણાતું નથી.

આપ વીતી કહેતાં રીસાવે, તેથી જોર ન ચાલે !!

આનન્દવન વહાલો બાંહડી જાલે, તો વીજું સઘલું પાલે.

!! માય૦ !! ૮ !!

ભાવાર્થ:—મતિ કહે છે કે, હે અષ્ટપ્રવચન માતર! પોતાના દુઃખની વાત પોતાના મનુષ્યને કહેવાથી ફાયદો છે, તેમ છતાં ખિતાનાંજ મનુષ્યો રીસાય તો તેથી જોર ચાલી શકતું નથી. મતિ કહે છે કે, મારો આનન્દનો ધનભૂત આત્મસ્વામી જો મારો હાથ આલે તો ખીજ સઘળી વાત પાલવે. પોતાના સ્વામિની કૃપાવિના કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. કેટલાક રાગથી મને રાગના પક્ષમાં ખેંચે છે. કામરાગ, રનેહરાગ અને દુષ્ટિરાગ; એ ત્રણ પ્રકારના રાગમાં લોકો ફસાઈ જાય છે. રાગથી મનુષ્ય, જ્ઞાતિઅંધ કરતાં વિશેષ અંધ બને છે. શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાય ભગવાન કહે છે કે, જાતિઅન્ધનો રોષ

(૧૪૫)

ન આકરો, જે નવી દેસે રે અર્થ; મિથ્યા દૃષ્ટિ રે તેહથી આંકરો, માને અર્થ અનર્થ. — જાતિઅંધનો દોષ આકરો નથી, કારણ કે તે સ્વસ્તુવિના પદાર્થને દેખી શકતો નથી; મિથ્યા દૃષ્ટિ જીવ તો તેથી પણ બહુ અંધ છે, કારણ કે અર્થને પણ અનર્થ માને છે. સત્યને અસત્ય માને છે. ધર્મને અધર્મ માને છે. દ્વેષ ધારનારાઓ પણ મતિને વિપરીત માર્ગમાં ખેંચે છે. દ્વેષી જીવો સત્ય ધર્મને ઝોળખી શકતા નથી. દ્વેષના યોગે મનુષ્યો સંસારમાર્ગ તરફ ઘસડાય છે. દ્વેષના યોગે મનુષ્યો ન કરવાનું પાપાચરણુ કરે છે. દ્વેષના યોગે મનુષ્યો નયોની અપેક્ષાએ સત્યતત્ત્વને ંહી શકતા નથી. રાગદ્વેષના યોગે મનુષ્યો પોતાની મતિને પક્ષપાતમાં તાણે છે. અનુભવીઓ આ બાબતને સમ્યક્ અવબોધી શકે છે. આનન્દઘન આત્મા જે કૃપા કરે તો મને, એટલે મતિને સમ્યક્રૂપે પરિણુમાવી શકે. આત્મા જે પોતાના સ્વરૂપમાં પરિણુમે છે તો મતિને સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિરૂપે પરિણુમાવીને તેના સકલ કલેશોને હરે છે. અષ્ટ પ્રવચનરૂપ માતાની આગળ સર્વત્ર સર્વ પન્થોમાંથી ભમીને આવેલી અને જૈનદર્શનમાં અનેકાન્ત પક્ષ દેખી સ્થિર થએલી, મતિ આ પ્રમાણે પોતાનું હૃદય ખાલી કરે છે. શુદ્ધચેતના તે જનનીરૂપ છે અને સમ્યગ્મતિ તે પુત્રીરૂપ છે, સમ્યગ્મતિ પોતાની જનની શુદ્ધચેતનાને ઉપર્યુક્ત વચનોવડે વિશ્વસિ કરે છે, એમ પક્ષાંતર અર્થદ્વારા અવબોધવું. રાગ અને દ્વેષથી જે મતિને ધર્મમાં પરિણુમાવે છે તેનાથી મતિને આનન્દ પડતો નથી. રાગ અને દ્વેષ રહિત આત્મામાં મતિને પરિણુમાવવાથી આત્મામાં અનંત સુખ પ્રગટે છે. મતિ, શુદ્ધચેતનારૂપ માતાને કહે છે કે, જે મારો હાથ અનન્તાનન્દઘનરૂપ આત્મા ડાલે તો અન્ય અનેક પ્રકારનાં દુઃખને હું સહન કરી શકું. આત્મામાં મતિનું અવસ્થાન થાય એમ શુદ્ધચેતનાની આગળ મતિ કહે છે; એમ આનન્દઘનજી જણાવે છે.

પદ ૪૯.

(રાગ સોરઠ.)

કંચન વરણો નાહ રે, મુને કોઈ મિલાવો ॥ કં૦ ॥

અંજન રેણ ન આંખ ન માવે, મંજન શિર પડો દાહ રે ॥

મુને કોઈ૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, મારો સ્વામી, કંચન સમાન વર્ણુવાળો છે; તેવા પ્રકારના મારા સ્વામીને અરે! કોઈ મારા હિત કર-
ભ. ૧૯

(૧૪૬)

નારાઓ મેળવી આપો. કરોડો મણુ કાષ્ટવડે ચેતાવેલી અગ્નિમાં મુવર્ણુ નાખવામાં આવે છે તો તેનું વાન તેવું ને તેવું રહે છે અને મુવર્ણુનો નાશ થતો નથી, તેમ આત્માની પણ તેવીજ સ્થિતિ છે. ત્રણુ કાલમાં આત્મદ્રવ્યનો નાશ થતો નથી. આત્માની સત્તા કંચનની પેઠે નિર્મલ છે. ત્રણુ કાલમાં આત્મદ્રવ્યનું સ્વરૂપ ફરતું નથી. મારા આત્મસ્વામિની આંખમાં અંજનની રેખા નથી અને અંજન પણ તેમને આંખમાં ભાવતું નથી. મારા સ્વામિની ચક્ષુઓ જુદાજ પ્રકારની છે અને તેમની આંખનું તેજ પણ જુદાજ પ્રકારનું છે. મારા સ્વામિની આંખોવડે સર્વ પ્રકારની વસ્તુઓ દેખાય છે. મારા સ્વામીને જ્ઞાન કરવું ગમતું નથી, કારણુ કે બાહ્યજ્ઞાનની તેમને કંઈ પણ આવશ્યકતા નથી; તેથી જ્ઞાનના શિરપર દાહ પડે, અર્થાત્ જ્ઞાનનું નામ પણ ન રહે, એમ કહેવાનો આશય પ્રતીત થાય છે. મારા સ્વામી સત્તાએ નિર્મલ છે, તેઓ બાહ્ય શરીરોની પેઠે બાહ્ય જલથી જ્ઞાન કરતા નથી. બાહ્ય જ્ઞાનથી બાહ્ય મલનો નાશ થાય છે, અર્થાત્ બાહ્ય જ્ઞાન કરનારાઓ આત્માની શુદ્ધિ કરવા સમર્થ થતા નથી. કહું છે કે,

શ્લોક.

સમતા નદી સંયમતોય પૂર્ણા, સત્યાવહાસીલ તટાદયોર્મિઃ ॥
તન્નામિધેકં કુરુ પાંડુપુત્ર, ન વારિણા શુદ્ધયતિ ચાન્તરાત્મા ॥ ૧ ॥

શ્રીકૃષ્ણુ કહે છે કે, હે પાંડુપુત્ર ! સમતા નદી છે અને તે સંયમજલથી પૂર્ણ છે, સત્ય પ્રવાહવાળી છે, વહી તે શીલતટવાળી છે, દયારૂપ ઉર્મીવાળી છે; તેમાં તું જ્ઞાન કર. અન્તરાત્મા જલવડે શુદ્ધ થતો નથી, આત્માને બાહ્યજ્ઞાનની જરૂર નથી; એવો મારો શુદ્ધ ચેતનસ્વામી કોઈ મેળવી આપો. કારણુ કે સ્ત્રીની શોભા સ્વામીથી છે.

કૌન સેન જાને પર મનકી, વેદન વિરહ અથાહ ॥

થર થર ધ્રૂજે દેહડી મારી, જિમ વાનર ભરમાહ રે ॥

મુને૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, મારા શુદ્ધ ચેતન સ્વામિના વિરહથી મને અથાગ (જેનો પાર ના પમાય તેટલી) વેદના થાય છે. મને જે પતિવિરહની વેદના થાય છે તેને હુંજ જાણી શકું છું. પરના મનના આશયો અન્ય શી રીતે જાણી શકે? ગર્ભિણીને જે પ્રસવ સમયે તેના મનમાં જે વેદના થાય છે, તેને વન્ધ્યા સ્ત્રી શી રીતે

(૧૪૭)

જાણી શકે? તે પ્રમાણે મારા મનમાં જે વેદના થાય છે, તેને અન્ય શી રીતે જાણી શકે. મારી દશા જેવી જેઓની દશા થાય છે તેજ મારા મનની વેદનાને કદાપિ-કોઈકિ અંશથી-અનુભવવડે અવબોધવા સમર્થ થઈ શકે. આત્મસ્વામીનો પ્રેમ ખરેખર મારા મનની વિચિત્ર દશા કરે છે. મારા સ્વામિના વિરહથી અને તેમના અત્યંત સ્મરણથી મારી દેહલતા થરથર ધ્રુજે છે. કેવી રીતે ધ્રુજે છે તે ખતાવે છે; જેમ કોઈ વાનર ભ્રમિત થયો હોય અને વાનર યૂથથી છૂટે પડ્યો હોય તે જેમ થરથર ધ્રુજે છે, તેમ હું પણ આત્મપતિના વિયોગે થરથર ધ્રુજું છું. અરે! મારી આની દશાથી શું પરિણામ આવશે તે સમજાતું નથી; માટે અરે! કોઈ સન્ત-ઉપકારી હોય તેઓ મારા સ્વામીનો મેળાપ કરી આપે. દયાળુ પુરૂષો સદાકાળ અન્યોનાં દુઃખમાં ટાળવા પ્રયત્ન કરે છે. આ પણ ભાવપ્રાણુરક્ષણ કરવારૂપ ભાવદયાનું કાર્ય છે, માટે કોઈ સન્તો ભાવદયા લાવીને મારા આત્મસ્વામીનો મેળાપ કરી આપે. મેળાપ કરાવી આપનારનો ઉપકાર કદાપિકાળે હું ભૂલીશ નહીં. સન્ત પુરૂષો અનેક પ્રકારનાં દુઃખ વેડીને પણ અન્યોનું શ્રેય કરે છે. મારો શુદ્ધ ચૈતન સ્વામી જે મેળવી આપે તેનાં હું ઉવારણું લઉં. અહો! કોઈ ઉપકારી ઉપકાર કરો! કરો!!

દેહ ન ગેહ ન નેહ ન રેહ ન, માવે ન દૂહા ગાહા ॥

આનન્દઘન વાલો બાંહડી જ્ઞાલે, નિશ દિન ધરું ઉમાહા રે ॥

મુને૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, મારા સ્વામીના મેળાપવિના મને દેહ (શરીર) ગમતી નથી; કારણ કે દેહમાં વસવાનું મુખ્ય પ્રયોજન એ છે કે સ્વામીનો મેળાપ થાય. સ્વામિવિના ઘરમાં રહેવું પણ ગમતું નથી. પતિ વિયોગી સ્ત્રીને ઘર પણ સ્મશાનની પેઠે શોક, અર્થાત્ મિન્તા ઉત્પન્ન કરાવે છે. મારા શુદ્ધ ચૈતનવિના દેહ અને ઘરની શાભા પણ કોઈ કામની નથી. મારા સ્વામિવિના કોઈનાપર સ્નેહ પ્રગટતો નથી. જગત્માં જે પ્રિય લાગે છે તેનાપર સ્નેહ પ્રગટે છે. મારા શુદ્ધચૈતન સ્વામિવિના હવે મને કોઈ પ્રિય લાગતું નથી. કૃત્રિમ પ્રેમ તે પ્રેમ નથી, કૃત્રિમ સ્નેહ તે સ્નેહ નથી. સત્ક્રપર પ્રેમ થયા પછી તે કોટી ઉપાયોથી પણ છૂટતો નથી. આત્મા અમંતસુખનો મહાસાગર છે અને તે પોતાનો સ્વામી છે; એમ જાણતાં અન્ય વસ્તુઓપરથી સ્નેહ ઉતરી જાય છે, એમ અત્ર અવબોધવું. મારા સ્વામિ વિના

(૧૪૯)

અન્ય કોઈ વસ્તુની શોભા હવે મને રૂચતી નથી. બાહ્યની સર્વ શોભાઓ ક્ષણિક છે, બાહ્યની કોઈ પણ વસ્તુની સદા એકસરખી શોભા રહેતી નથી. કોઈના શરીરની શોભા પણ એકસરખી રહેતી નથી. બાહ્યની શોભાથી કોઈ નિત્ય સુખી થયું નથી અને ભવિષ્યમાં થનાર નથી. મારા સ્વાભિવિના મને દુઃખ અને ગાથાઓનું ગાન કરવું તે પણ રૂચતું નથી. મારા સ્વાભિવિના દુઃખ અને ગાથાઓનું ગાન તે ખરેખર અરણ્યમાં પોક મૂકવા અરોઅર લાગે છે. હવે તો એકજ વિચારમાં લીન થઈ ગઈ છું અને તે એજ શુદ્ધ વિચાર આવ્યો છે કે, આનન્દને સમૂહભૂત એવો મારો આત્મસ્વામી મારો હાથ ઝાલે તો મારો ખેડો પાર થઈ જાય; એવા મનોરથો કર્યા કરું છું; એમ શ્રી આનન્દધનજી કથે છે.

પદ ૫૦.

(રાગ ધન્યાશ્રી.)

અનુભવ પ્રીતમ કૈસે મનાસી ॥ અ૦ ॥

છિન નિર્ધન સધન છિન નિર્મલ, સમલરૂપ વતાસી ॥

અનુ૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા મનમાં ઉંડો આલોચ કરીને કહે છે કે, હે અનુભવ મિત્ર! મારા શુદ્ધ ચેતન સ્વામી કેવી રીતે મનાય અને મારા ઘેર આવી શકે? કારણ કે મારાથી રીસાયલો ચેતન વિભાવ દશામાં રમે છે. ક્ષણમાત્રમાં સાંસારિક દશામાં નિર્ધન થાય છે અને પુણ્યના યોગે સાંસારિક દશામાં ક્ષણવારમાં ધનવાન બની જાય છે. સાંસારિક દશામાં ક્ષણવારમાં પુણ્યોત્પાદક શુભ એવા નિર્મલ પરિણામને ધારણ કરે છે, અર્થાત્ પાપરૂપ મલ જેની અંદર નથી એવા શુભ પરિણામને ધારણ કરે છે. શુભ પરિણામથી પુણ્યનો અન્ધ થાય છે અને અશુભ પરિણામથી પાપનો અન્ધ થાય છે. પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિએ અંતર્મુહૂર્તમાં મનમાં અશુભ પરિણામ ધારણ કરીને સાતમી નરક યોગ્ય પાપદલિક પ્રહણ કર્યાં. તંદુલીયો મત્સ્ય મનમાં અશુભ પરિણામને ધારણ કરીને સાતમી નરકમાં જાય છે. અશુભ પરિણામની અપેક્ષાએ શુભ પરિણામ નિર્મલ કથાય છે. ક્ષણમાં આત્મા અશુભ પરિણામરૂપ લીનતાને ધારણ કરે છે, પણ રાગદ્વેષરૂપ પરભાવના યોગે આત્મા અશુદ્ધ પરિણતિરૂપ સ્ત્રીના પાશમાં ફસાય છે અને શાતા અને અ-

(૧૪૯)

શાતાની ચેષ્ટાને કરે છે. સ્વર્ગગતિમાં તે પુણ્યના ઉદયથી દેવલોકનાં સુખ ભોગવે છે, તેમ નરક ગતિમાં પાપના ઉદયથી દુઃખ ભોગવે છે. કોઈ વખત શુભ અને કોઈ વખત અશુભ પરિણામને ધારણુ કરે છે. અપ્રશસ્ય રાગદ્વેષની પરિણુતિને અશુભ પરિણામ કહે છે અને પ્રશસ્ય રાગદ્વેષની પરિણુતિને શુભ પરિણામ કહે છે, શુભ અને અશુભ પરિણામ અર્થાત્ વિષમદશા છે, તેથી મારો સ્વામી સમદશારૂપ મારા ઘરમાં આવી શકતો નથી.

छिनमें शक्र तक्र फुनि छिनमें, देसुं कहत अनासी ॥
विरज न विच्च आपा हीतकारी, निर्धन झूठ खतासी ॥

अनु० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ:—ક્ષણમાં મારો સ્વામી દેવતાનો રાજા ઇન્દ્ર અને છે અને ક્ષણમાં તક (છાશ) પીનારો ભરવાડ અને છે અને ક્ષણમાં અનેક પ્રકારની આશાને ધારણુ કરનારો થાય છે અને હે અનુભવ ! જ્યારે હું એવું શુદ્ધરૂપ દેખું છું ત્યારે તો તે અનાશી (આશાવિનાનો) દેખાય છે. મારો શુદ્ધચેતન વસ્તુતઃ નિસ્પ્રહ છે, પણ અશુદ્ધ પરિણુતિ સ્ત્રીના પાશમાં ઉપર્યુક્ત દશાને પ્રાપ્ત કરે છે. આવી આત્માની સ્થિતિ દેખીને પંચ તરીકે વચ્ચે પડવાની કોઈને (વિરજન) જરૂર નથી, કારણુ કે આત્માનો હિતકારી આત્માજ છે. આત્માનો શત્રુ આત્મા છે, તેમ આત્માનો મિત્ર આત્મા છે. આત્મા પોતાની મેળે પોતાનો ઉદ્ધાર કરે છે અને પ્રમાદથી આત્મા પોતાનેજ નરકમાં પાડે છે. આત્માજ દેવતા છે, આત્માજ નારકી થાય છે, આત્માજ તિર્થંચ થાય છે અને આત્માજ મનુષ્ય થાય છે. કર્મથી આત્માજ ભમનાર છે અને કર્મનો નાશ કરી આત્માજ શિવ યુદ્ધ-સિદ્ધ થાય છે, માટે મારો સ્વામી જાગ્રત થતાં પોતાનુંજ હિત કરનાર છે, એમ મને નિશ્ચય છે. હાલ તો તે અશુદ્ધ પરિણુતિના યોગે નિર્ધન બની નૂકાં ખાતાં ખતવે છે, પણ જ્યારે દુઃખના પાશમાં ફસાશે અને અનેક પ્રકારની પીડાઓ થશે ત્યારેજ તે અશુદ્ધ પરિણુતિના ઘરમાંથી છુટીને મારા ઘેર આવવાનું મન કરશે. અઘાપિ પર્યંત તેણે વિવેકદૃષ્ટિથી પોતાની જાતનો વિચાર કરી જોયું નથી, તેથી તે સંસારમાં અશુદ્ધ પરિણુતિની સાથે અનેક પ્રકારના મોજ શોખ મારે છે. ધન-ધાન્ય, ઘરખાર અને કુર્કુળ, વગેરે પરવસ્તુમાં રાચી માચી રહે છે, ખોટાં ખાતાં ખતવે છે, પણ દેવું ચૂકવતાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવશે ત્યારેજ મારા સ્વામિની યુદ્ધિ ઠેકાણે આવશે.

(૧૫૦)

તોહી તું મૈરો મૈહિ તું તેરી, અન્તર કાહૈં જનાસી ॥

આનન્દઘન પ્રમુ આન મિલાવો, નહિ તર કરો ઘનાસી ॥

અનુ૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—ઉપર્યુક્ત દશાને ધારણુ કરનાર હે આત્મન ! તું ગમે તેવા છે તો પણ તું મારો છે. સ્વામીની દુઃખી અને નિર્ઘન અવસ્થામાં પણ સતી સ્ત્રી પોતાના સ્વામીનો ત્યાગ કરતી નથી. સતી સ્ત્રી સ્વામીની સાથે ગમે તેવા સંયોગોમાં પતિ સાથે દુઃખ ભોગવે છે, છતાં પોતાના પતિને સય માર્ગ બતાવે છે. પોતાનો પતિ ક્રોધ કરે, રીસ કરે, તરછોડે, અને અપમાન કરે તોપણ સતી સ્ત્રી પૂર્વોક્ત ક્રોધ વગેરેના બોલને સહન કરે છે. અશુદ્ધ પરિણુતિરૂપ વેશ્યાના ક્ષંદમાં ફસીને સ્વામી, કદાપિ સ્ત્રીનું મુખ ન જુવે અને પોતાની સ્ત્રીનું પુરૂં ઇચ્છે તોપણ સતી સ્ત્રી પોતાના સ્વામીપર ઝોઘું લાવતી નથી અને પોતાના સ્વામીનું પુરૂં ઇચ્છતી નથી—ઉલટી પોતાની ચાતુરીવડે પોતાના સ્વામીને સત્ય સુન્દરે છે, અસત્યનો ત્યાગ કરાવે છે, પોતાના સ્વામીનું ઇષ્ટ ચિંતવે છે, સ્વકીય સ્વામીને ગમે તેમ કરી સત્ય માર્ગ બતાવે છે અને સ્વકીય શુદ્ધ પ્રેમથી સ્વકીય સ્વામીનું આકર્ષણુ કરે છે. આ પ્રમાણે સતીનું કત્તેવ્ય હું સમજું છું, તેથી તું મારો તે મારો છેજ અને હે ચેતન સ્વામિન! તમારી હું છું; તમારાવિના હું કોઈ અન્યની—મારા શરીરની રાખ થઈ જાય તોપણ—થવાની નથી, માટે હે મારા સ્વામિન! તું મારા અને તારા વચ્ચે કેમ અન્તર (ભેદભાવ) જણાવે છે. તને મારાવિના ચાલે તેમ નથી અને મને તારાવિના ચાલે તેમ નથી. આપણે તો એકરૂપ થઈનેજ રહેવાનું છે; એવો આપણો મૂળ સ્વભાવ છે તેથી તેમ કર્યાવિના છૂટકો નથી. આ પ્રમાણે સમતા અનુભવના દેખતાં પોતાના આત્મસ્વામીને કહે છે અને અનુભવને કહે છે કે, આનન્દના સમૂહભૂત એવા આત્મપ્રભુનો મેળાપ કરી આપો. હે અનુભવ ! જો તમે મેળાપ ન કરાવી આપો તો ઘનાસી કરો, અર્થાત્ વદાય થાઓ. તમારૂં કાર્ય તમે ન બંદવો તો મારી સાથે રહેવાનું શું કારણુ છે? અલબત્ત મારૂં કામ કરી આપો.

પદ ૫૧.

(રાગ ધમાલ.)

માદુંકી રાતિ કાવિસી વહે, છાતીય છિન છિન છિના. ॥

માદું૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—ભાદરવા માસની રાત્રી વાદળાની ઘોર ઘટાથી બહુ

(૧૫૧)

કાળી હોય છે. પતિવિયોગિની સ્ત્રીને પોતાના પતિવિના ભાદરવાની રાત્રી કાતીના સમાન લાગે છે. ગુજરાતમાં શ્રાવણ વદની રાત્રી જે હોય છે તેને મારવાડમાં ભાદરવાની રાત્રી કહે છે. સમતાને પોતાના આત્મપતિની ભાદરવાની રાત્રીરૂપ વિભાવદશા તે એક છાતી (હૃદય) ચીરવાને માટે કાતી હોય તેવી લાગે છે અને મારી છાતીના તિલ તિલ જેવડા કડકા કરી નાખે છે. એક વૈરિણી જેવું કાર્ય કરે તેવી ભાદરવાની રાત્રીરૂપ કાતી માટે કાળવું કાપવાનું કાર્ય કરે છે. મારા આત્મપતિવિના મારા હૃદયના કડકા થઈ જાય છે. સમતા કહે છે કે, આવી મારી વિભાવ દશારૂપ રાત્રી સ્થિતિ કરે છે. ઈષ્ટ વિયોગ, અનિષ્ટ સંયોગ, રોગચિંતા અને અચ્ચૌચરૂપ મેઘની ઘટાઓ, વિભાવ દશારૂપ રાત્રીમાં ચઢી હોય છે. હિંસાનુબન્ધી રૌદ્રધ્યાન, મૃષાનુબન્ધી રૌદ્રધ્યાન, સ્તેયાનુબન્ધી રૌદ્રધ્યાન અને પરિબ્રહ્માનુબન્ધી રૌદ્રધ્યાન એ ચાર રૌદ્રધ્યાનના પાચારૂપ જ્યાં અત્યંત કાલિમા રહી છે, એવી વિભાવ દશારૂપ રાત્રી છે, જ્યાં શાતા અને અશાતાવેદનીયની વૃષ્ટિ થયા કરે છે. વિભાવરૂપ રાત્રીમાં ઈર્ષ્યારૂપ વિદ્યુત્ અમકે છે. આવી ભયંકર રાક્ષસી રાત્રી મહા દુઃખ દેવાવાળી છે. સમતા કહે છે કે, આવી ભાદરવાની ભાવરાત્રીરૂપ કાતી મારી છાતીના કડકા કરી નાખે છે, હુવે મને બિલકૂલ ચેન પડતું નથી. આત્મપતિ વિયોગિની એવી મારી દશાને દેખી કોના મનમાં દયા ન ઉત્પન્ન થઈ શકે? અલખત દયાળુઓના મનમાં દયા ઉત્પન્ન થયાવિના રહે નહીં.

પ્રીતમ સવ છવી નિરખકે હો, પીઝ પીઝ પીઝ કીના ॥

વાહી ત્રિચ ચાતક કરે હો, પ્રાનહરે પરવીના ॥ મ્હાદું ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—પ્રીતમ (બહાલા) એવા આત્મસ્વામીની, સર્વ પ્રકારના અવયવથી પરિપૂર્ણ એવી મૂર્તિ કોઈ વેળા નિરખીને પ્રિય-પ્રિય સખ્દનેા ઉચ્ચાર કર્યો. જે જેવું ધ્યાન કર્યું કરે છે તેને તેના સ્વરૂપનેા ભાસ થાય છે. સમતા પણ આત્મસ્વામિનું ધ્યાન ધર્યા કરે છે, તેથી તેને આત્મપ્રભુની મૂર્તિનું અર્થાત આત્મસ્વરૂપનું દર્શન થાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. સમતાના યોગે ક્ષયોપશમભાવે આત્માનું દર્શન થાય છે અને તેથી પોતાના સ્વામીના સ્વરૂપને સમતા દેખે છે. નવપદની પૂજામાં પણ કહ્યું છે કે. પ્રકૃતિ સાત્ત્વે ઉપશમે ક્ષય જે હોવે, તિહાં આપ રૂપે સદા આપ જોવે. શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાયના વચનાનુસારે પણ પોતાના સ્વરૂપને દેખી શકાય છે. સમતા પોતાના આત્મસ્વામીનું અનુભવ-જ્ઞાનથી દર્શન કરી શકે છે, એમ અનુભવમાં આવે છે. હવે સમતાના ઉદ્ગારો જણાવવામાં આવે છે. સમતા કહે છે કે, હે સ્વામિન! તમારી

(૧૫૨)

મૂર્તિનું અર્થોત્ તમારા સ્વરૂપનું મેં દર્શન કર્યું અને તે વખતે મેં પ્રિય પ્રિય એવા શબ્દોનો એકદમ ઉચ્ચાર કર્યો, તે વખત મને સાંભરી આવે છે. આપના સ્વરૂપચન્દ્રને દેખી મારા ચિત્તચક્રોરે પિયુ પિયુ શબ્દની હવે રટના રટવા માંડી છે. આપનાં દર્શનવિના અન્યત્ર ક્ષણુવાર પણ ગમતું નથી. ચિત્તરૂપ ચાતકના પિયુ પિયુ શબ્દો મારા પ્રાણને હરવાને ચતુર થયા છે. અર્થોત્ મારો હે સ્વામિન્ ! તમારા ઉપર અત્યંત અકથ્ય પ્રેમ છે, તેથી તમારો વિરહ ખમાતો નથી. હવે સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ દર્શન આપો. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી ક્ષયોપશમભાવની મુખ્યતાએ સમતા અને આત્મસ્વામિના ઉપયુક્ત સંબન્ધના ઉદ્ધાર કહાડે છે.

एक निसी प्रीतम नाउंकीहो, विसरगई सुधनाउ ॥

चातक चतुर विना रहीहो, पीउ पीउ पीउ पीउ पाउ ॥

भादुं० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, એક રાત્રીના સમયમાં પ્રીતમ (બહાલા) શુદ્ધ ચેતન સ્વામિના ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં એવી દશા થઈ કે ધ્યાતા-ધ્યેય અને ધ્યાનની એકાગ્રતા થઈ ગઈ અને તેથી હું અને મારો સ્વામી બન્ને ભિન્ન છીએ એવું ભાન રહ્યું નહીં. હું અને પ્રીતમ તે એકરૂપ થવાથી તેમનું નામ ભૂલી ગઈ. સવિકલ્પ ધ્યાતા-ધ્યેય અને ધ્યાનની સ્થિતિથી પર એવા નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં ચઢી ગઈ તેથી હું અને સ્વામી ભિન્ન છીએ એવો ઉપયોગ રહ્યો નહીં. તેમજ એક રસ-રૂપસ્થિતિમાં એવો અપૂર્વભાવ પેદા થયો કે તે વખતે મારું અને મારા સ્વામિનું નામ પણ સવિકલ્પ દશાવાળું ભૂલી ગઈ અને અપૂર્વ આનન્દરસમાં ઘુડી ગઈ, પણ એવામાં ચિત્તચાતકે મારું નિર્વિકલ્પસ્વરૂપ ફેરવી નાખ્યું, અર્થોત્ સવિકલ્પદશામાં આવી અને તેથી ચિત્તચાતકને હું ઠપકો દેઈ કથવા લાગી કે, હે ચાતક ! હું સવિકલ્પકદશામાં આવતાં ચતુર એવા મારા સ્વામિવિના એકલી રહી અને તેથી પ્રિય શબ્દોનો જાપ જપવા લાગી. પ્રિય સ્વામિને નિર્વિકલ્પદશામાં મળવા બાદ સવિકલ્પદશામાં પ્રિય પ્રિય એવો સ્મરણ પ્રતાપે જાપ ચાલ્યા કરે છે. સવિકલ્પદશામાં આત્મપ્રભુનો સમતા જાપ કરે છે અને તે વખતે આત્માના સંબન્ધવિના એકલી સમતા આત્માને વિગ્નિ કરે છે. નિર્વિકલ્પદશામાં આત્મસ્વામિનો મેળાપ થાય છે, તે વખતે સહજ આનન્દની ખુમારીમાં સર્વ નામભાવનાના ભેદો ભૂલાય છે, ત્યારે આત્માનું

(૧૫૩)

નામ પણ ત્રિપુટીની ઐક્યતામાં ભૂલી જવાય છે, પણ ક્ષયોપશમ ભાવના યોગે પાછી સવિકલ્પદશા પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રીતમનો જાપ જાપવો પડે છે.

एक समे आलापके हो, कोने अडाणे गान ॥

सुघड वपीहा सुरधरे हो, देत है पीउ पीउ तान ॥ भादुं० ॥ ४ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, હે અનુભવભિત્ર ! એક વખત મારા પતિના ચિતવનમાં હું એકલી બેઠી હતી અને તે વખતે મારા પતિના સ્વરૂપનું વારંવાર સ્મરણ કરતી હતી, મારા પતિના મેળાપના વિચારોમાં હું ગરકાવ થઈ ગઈ હતી, અર્થાત્ મારા પતિના પ્રેમમાં હું તન્મય બની ગઈ હતી અને પતિના વિયોગે હું અન્તરમાં વિલાપ કરતી હતી, તેવામાં અટાણે અર્થાત્ બે વખતે સુઘડ અપૈયાએ સ્વર કર્યો, અથવા મારા પતિનું હું સ્મરણ કરતી હતી તે વખતે સુઘડ અપૈયાએ સ્વરનો આલાપ કરીને મારા પિયુ પિયુ એવી શબ્દની રટનામાં તેણે તાન પૂર્યું, અર્થાત્ તેના સ્વરના આલાપથી મારા પતિના સ્મરણમાં વિશેષતઃ તાન ધારણ કરવા લાગી. પતિવિયોગિની સ્ત્રી પોતાના પતિનું સ્મરણ કરતી હોય અને તે વખતે અપૈયા પિઉ પિઉ શબ્દ કરે છે, તો પતિવિયોગિની સ્ત્રી પોતાના પતિની રટનામાં વિશેષતઃ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને પતિને મળવા વિશેષતઃ ઉત્સુક થાય છે. સમતા પતિનું ધ્યાન ધરતી હતી અને એવામાં મનરૂપ અપૈયાએ સ્વરનો આલાપ કર્યો, તેથી સમતા પોતાના શુદ્ધચેતનને મળવા વિશેષતઃ ઉત્સુકતા ધારણ કરવા લાગી એવો અનુભવ નીકળે છે. સમતા મનની સમાનસ્થાપક સ્થિતિને જાળવી રાખે છે, તેથી મન પણ સમતાને પરમાત્મ પ્રભુ મેળવવામાં ક્ષયોપશમ ધ્યાનવડે મદત કરે છે. સમતાના કાર્યમાં મન બારમા ગુણસ્થાનક પર્યંત મદત કરે છે. ભાવમનની મદતવિના ઘાતીકર્મનો ક્ષય થતો નથી. મનની મદતથી કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પ્રગટે છે, માટે સમતાને મનઅપૈયા સ્વરના આલાપથી તાન આપે છે; એમ અનુભવ પ્રતીત થાય છે અને તેથી સમતા પોતાના શુદ્ધ ચેતનપતિને મેળવવા અત્યંત પ્રવૃત્તિ કરે છે.

रात विभाव विलात है हो, उदित सुभाव सुमान ॥

सुमता साच मते मिले हो, आए आनन्दघन मान ॥

भादुं० ॥ ५ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, પ્રિય પ્રિય એવા શબ્દનો તાન
ભ. ૨૦

(૧૫૪)

લગાડું હું તેથી જન્મતદશા થાય છે અને તેથી મારા સ્વામીનો ઉપ-
યોગ રહે છે અને તેથી વિભાવદશારૂપ રાત્રીમાં સ્વામીના નામસ્મરણ
ઉપયોગથી એક મોટું અવલંબન મળે છે અને અંતરમાં નિદ્રાનું જોર પણ
ટળે છે. વિભાવદશારૂપ રાત્રી ઘટતી જાય છે. છેવટ ઘટતાં ઘટતાં
ખિલકૂલ વીતી જાય છે અને તેથી અરુણોદયરૂપ અનુભવ જ્ઞાન પ્રગટે
છે. અનુભવજ્ઞાનરૂપ અરુણોદય પ્રગટતાં અંધારું છુપાઈ જાય છે અને
પશ્ચાત્ કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ પડતાં અંધારાનું નામ માત્ર પણ
રહેતું નથી. આની રીતે કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્ય કે જોનાથી લોકાલોકનો
સાક્ષાત્ ભાસ થાય છે, તેનો ઉદય થતાં આનન્દના સમૂહભૂત એવા
પરમાત્મા સ્વામી તે સમતાના ઘેર આવીને તેને પોતાની માની
માનપૂર્વક મળ્યા. વિભાવ દશારૂપ રાત્રીના યોગે આત્મપતિ પોતાની
સ્ત્રીને બરાબર દેખી શકતા નહોતા, પણ કેવલ જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો
ઉદય થતાં તુર્ત સમતાને મળ્યા. એથા ગુણુસ્થાનકમાં મતિજ્ઞાન અને
શ્રુતજ્ઞાન હોય છે અને અવધિજ્ઞાન પણ એથા ગુણુકાણે હોય છે.
સાતમા ગુણુસ્થાનકમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રગટે છે. દશમા ગુણુસ્થાનક
પર્યંત લોભનો ઉદય હોય છે, તેથી મોહનીય કર્મની અપેક્ષાએ દશમા
ગુણુસ્થાનક પર્યંત વિભાવદશારૂપ રાત્રી છે. ઘાતી કર્મની અપેક્ષાએ
બારમા ગુણુસ્થાનક પર્યંત વિભાવ દશારૂપ રાત્રી કથાય છે. બારમા
ગુણુસ્થાનકથી તેરમા ગુણુસ્થાનકમાં જતાંજ, કેવલજ્ઞાન સૂર્ય પ્રગટ
થાય છે. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની પકવદશાને અનુભવજ્ઞાન કથે છે,
સમતાને તેરમા ગુણુસ્થાનકમાં પરમાત્મ સ્વામીનો સાક્ષાત્ મેળાપ
થાય છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘન કહેછે કે, સમતાને પૂર્વોક્ત દશામાં
પરમાત્મ પ્રભુ મળ્યા.

પદ ૫૨.

(રાગ જય જય વંતી.)

મેરે પ્રાન આનન્દઘન તાન આનન્દઘન ॥ એ આંકળી ॥

માત આનન્દઘન તાત આનન્દઘન,

ગાત આનન્દઘન જાત આનન્દઘન ॥ મેં ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કહે છે કે, હવે તો મને દુનિ-
યામાં કોઈ પણ વસ્તુ પોતાની ભાસતી નથી. જડ વસ્તુઓમાં મને
ખિલકૂલ સુખસુદ્ધિ ભાસતી નથી; હવે તો એક આનન્દનો સમૂહભૂત
આત્માજ પ્રિય લાગ્યો છે. આનન્દઘન આત્મા તેજ હવે મારો પ્રાણુ મેં

(૧૫૫)

નિર્ધાર્યો છે. સ્પર્શ-રસ-દ્રાણુ-ચક્ષુ-અને શ્રોતેન્દ્રિય એ પાંચ ઇન્દ્રિયો તેમજ મન-વચન અને કાયબલ એ ત્રણ બલ, તથા શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય, એ દશ પ્રાણુવડે, જીવો જગત્માં જીવે છે, પણ એ દશ પ્રાણુ ક્ષણિક છે, માટે એ ખરા પ્રાણુ નથી. ખરો પ્રાણુભૂત તો મારો આનન્દનો સમૂહભૂત આત્મા છે, એમ મેં હવે નિશ્ચય કર્યો છે. આજસુધી બાહ્યતાનમાં હું પ્રેમ ધારણુ કરતો હતો, પણ હવે તો સમજ્યો કે મનવડે જે તાન ઉત્પન્ન થતું હતું તે હું નથી. હવે તો ભાવતાન આનન્દઘન આત્માજ છે એમ નિશ્ચય કર્યો છે. શરીરાદિકને ઉત્પન્ન કરવામાં સહાયીભૂતને હું માતા માનતો હતો, પણ હવે તો ચેત્યો અને જાણ્યું કે જગત્માં જન્મના સંબંધે અનેક માતાઓ કરી પણ, કોઈ સત્યસુખ આપવા સમર્થ થઈ નહીં; સત્ય માતા કદાપિ નષ્ટ થતી નથી. હવે તો આનન્દઘન આત્મા તેજ મારી માતા છે એવો નિશ્ચય કર્યો. તેમજ શરીરના સંબંધે સંસારમાં ભમતાં અનેક પિતાઓ કર્યા પણ, કોઈ પિતાએ જન્મ જરા અને મૃત્યુના દુઃખથી માઝું રક્ષણુ કર્યું નહીં અને કોઈ પિતાએ નિત્ય સુખ આપ્યું નહીં. આત્મામાં અનન્ત સુખ છે અને તે પરમાત્મા થઈ શકે છે માટે મારો પિતા આનન્દઘન આત્માજ છે, એવો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. ગાત અર્થાત્ શરીર પણ અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ આનન્દઘન આત્મા તેજ માઝું છે, એવો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. શરીરના પંચ ભેદ છે, તેવાં પૌદ્ગલિક શરીરો અનેક ધારણુ કર્યા પણ કોઈ જડ શરીર સત્ય સુખ આપવાને સમર્થ થયું નહીં, માટે હવે શરીરની મમતાનો ત્યાગ કર્યો છે અને આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો તેજ ત્રણ કાલમાં નિત્ય હોવાથી, તથા અનન્ત સુખોદધિભૂત હોવાથી તે અસંખ્ય પ્રદેશોને મેં માઝું ગાત સ્વીકાર્યું છે. ચાર પ્રકારની આહ્વાણુદિ જ્ઞાતિનો ત્યાગ કરીને મેં આત્માને જ જ્ઞાતિ તરીકે માન્યો છે, કારણુ કે તે આનન્દનો સમૂહભૂત છે.

કાજ આનન્દઘન સાજ આનન્દઘન,

સાજ આનન્દઘન લાજ આનન્દઘન ॥ મેં ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—હવે મારે સર્વ પ્રકારના કાર્યરૂપ આનન્દઘન આત્મા છે. આત્માવિના હવે મારે કોઈપણ બાહ્યકાર્યતું પ્રયોજન નથી. અનાદિકાળથી સંસારમાં પરિભ્રમણુ કરતાં કરતાં બાહ્યનાં અનેક કાર્યો કર્યા પણ સહજસુખની પ્રાપ્તિ થઈ નહીં, તેમજ બાહ્યદષ્ટિનાં કાર્યોથી ઘણાં દુઃખ વેઠવાં પડ્યાં. મરણુના છેલ્લા શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યંત જીવો બાહ્યનાં કાર્યોમાં ચિત્ત રાખે છે, તેથી બાહ્ય પદાર્થોમાં જેવા જેવા પ્રકારની વાસનાઓ રહી હોય છે, તેવા તેવા પ્રકારના અવતારો પુનઃ

(૧૫૬)

ધારણુ કરવા પડે છે અને તેથી જન્મમરણના પ્રવાહમાં જીવે સદાકાળ વહા કરે છે. બાહ્યનાં સર્વ કાર્યમાંથી લક્ષ્ય હઠાવીને જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણરૂપ કાર્યમાંજ હું આત્મા છું એમ મેં નિશ્ચય કર્યો છે.

સર્વ પ્રકારે જે દુનિયામાં બાહ્ય સાજ કહેવાય છે, તે બાહ્ય સાજ આત્મિક સુખ અર્પવાને સમર્થ થતો નથી. હવે તો આત્માજ સર્વ પ્રકારનો સાજ મેં ધાર્યો છે અને તે અનન્ત આનન્દનો મહાસાગર છે. આત્માવિના અન્ય સાજનું મારે મમત્વ નથી; એમ આનન્દધનજ પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરે છે.

દુનિયામાં જે લાજ (લગ્ન) ગણાય છે તે ખરેખરી લગ્ન નથી, કારણ કે દુનિયાની લગ્નથી સત્યસુખ અનુભવાતું નથી. દુનિયાની લગ્ન અનેક કારણોથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તે દેશ, કૂળ, ધર્મ, આચાર પ્રમાણે જુદી જુદી હોય છે, અર્થાત્ તેમાં કશું કંઈ તત્ત્વ નથી. હવે આનન્દ આત્માજ લાજ છે એમ નિશ્ચય કર્યો છે. આત્માવિના કોઈ અનન્ત સુખલોગરૂપ લાજનું રક્ષણુ કરવા સમર્થ નથી, માટે લગ્નરૂપ પણ આત્માજ છે.

આમ આનન્દધન ગામ આનન્દધન,

નામ આનન્દધન લામ આનન્દધન ॥ મે૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—હવે મારે બાહ્ય આલ (અભ) પર મમત્વ કરવાની જરૂર નથી. બાહ્ય આલથી દુનિયાનું જીવન વહે છે. બાહ્ય આલ અર્થાત્ મેઘથી વૃષ્ટિ થાય છે અને તે દુનિયાને જીવાડે છે, પણ સદાકાલ તે સુખ આપવા સમર્થ થતો નથી. મારો આનન્દસમૂહભૂત આત્મા ખરેખર આલભૂત છે, તેમાં ઉપશમ અમૃતધન રહ્યો છે, તેની પ્રાપ્તિ થયાબાદ જન્મમરણનાં દુઃખ રહેતાં નથી, માટે સત્ય અભરૂપ મારો આત્માજ છે એમ મેં નિશ્ચય કર્યો છે. બાહ્ય દુનિયાની રીતિપ્રમાણે ગાલ (ગર્ભ) કહેવાય છે, તે પણ સત્યસુખના પ્રદાતા નથી; તેનાથી તો દુઃખનોજ અનુભવ થાય છે. મારો આત્માજ ગર્ભરૂપ છે; ગર્ભમાંથી જેમ પ્રાણીઓ બહાર નીકળે છે તેમ મારા આત્મામાંથી અનન્તસુખ પ્રગટે છે, માટે આત્માજ ગર્ભરૂપ છે. નાભિરૂપ મારો આત્માજ છે. બાહ્યની નાભિ તે ખરેખરી નાભિ નથી, કારણ કે બાહ્ય નાભિથી કોઈ પણ જીવને અધાપિપર્થત સહજસુખ મળ્યું નથી. આત્માના આઠ ચ્યક પ્રદેશ નાભિકમલના સ્થાનમાં રહે છે અને તેને આઠ પ્રકારનાં કર્મ અનાદિકાળથી લાગતાં નથી તેથી નાભિકમળના સ્થાનમાં રહેલા આઠ ચ્યક પ્રદેશ, સિદ્ધપરમાત્માના પ્રદેશો સમાન નિર્મલ છે. તે ચ્યકપ્રદેશોજ ખરેખરી નાભિરૂપ છે

(૧૫૭)

અને તે રૂચકપ્રદેશરૂપ નાભિ તેજ આનન્દધનરૂપ મારો આત્મા છે. નાભિકમળમાં આઠ રૂચકપ્રદેશોનું ધ્યાન ધરતાં આત્મભયોતિનો પ્રકાશ થાય છે અને આત્મા સમાધિસુખનો અધિકારી બને છે. કર્મનું અપવર્તન થાય છે અને ઘણાં કર્મોની નિર્જરા પણ થાય છે, માટે આઠ રૂચકરૂપ નાભિ તેજ મારો આત્મા છે, એમ મેં નિશ્ચય કર્યો છે. બાહ્ય પદાર્થોના લાભ તે ખરેખરા લાભ નથી, કારણ કે બાહ્યના લાભો ક્ષણિક છે અને ખરા સુખને આપનાર નથી. આત્માના જ્ઞાન, દર્શન અને આરિત્રાદિ સદ્ગુણોનો લાભ તેજ ખરેખરો લાભ છે અને તે લાભ આત્મારૂપ છે, એજ લાભ ખરો છે એમ શ્રીમદ્ આનન્દધનજી નિશ્ચય કરે છે.

પદ ૫૩.

(રાગ સોરઠ મુલતાની)

॥ નટરાગિણી ॥ સહેલી ॥

સારા દિલ લગા હૈ, બંસી વારેસૂં ॥

બંસી વારેસૂં પ્રાન પ્યારેસૂં ॥ સા૦ ॥

મોર મુકુટ મકરાકૃત કુંડલ, પીતાંબર પટવારેસૂં ॥ સા૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દધનજી પોતાના આત્માને કૃષ્ણરૂપ માનીને તેના ગુણો ગાય છે. શ્રીમદ્ કહે છે કે, શ્વાસોન્મુદ્ધાસ પ્રાણુદ્વારા સોહંસોહલ શબ્દની વાંસળી બજાવનાર આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણની સાથે મારૂં દીલ લાગ્યું છે; અથવા સમાધિ લાગતાં પહેલાં મગજમાં અનહદ ધ્વનિ સંભળાય છે તે, અનહદ ધ્વનિરૂપ વાંસળીને વગાડનાર આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણની સાથે મારૂં દીલ લાગ્યું છે. કેવલ કુંભક પ્રાણુયામની સિદ્ધિ થતાં અન્તરમાં વાંસળીના શબ્દ જેવા ઝીણા સ્વરનું શ્રવણ થાય છે અને તેનો વગાડનાર આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ છે તેની સાથે મારૂં દીલ લાગ્યું છે. શ્રીમદ્ કહે છે કે, તે અન્તરમાં બંસી વગાડનાર પ્રાણુથકી પણ પ્યારો આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ છે. તે આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ કેવો છે તે બતાવે છે. જેણે વિવેકરૂપ મોડ ધારણ કરેલો છે, તેમજ જેણે ક્ષમારૂપ મુકુટને પોતાના મસ્તકે ધાર્યો છે; ક્ષમારૂપ મુકુટથી આત્માનું રક્ષણ થાય છે અને મોહનાં શસ્ત્રોથી શ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગરૂપ મસ્તકનું (મગજનું) રક્ષણ થાય છે. આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણે ધૈર્યરૂપ મકરાકૃતિ કુંડલને પહેર્યો છે, તે એમજ સૂચવે છે કે મકર, (મગર) જેમ ઝલણ કરેલી વસ્તુને છોડતો નથી, તેમ આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ, પોતે ધારણ કરેલા જ્ઞાનાદિ ગુણોને તજનાર નથી. આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ પોતાના શુદ્ધ

(૧૫૮)

સ્વરૂપની ટેકને કદાપિકાળે હવે તજનાર નથી એમ જણાય છે. શ્રીકૃષ્ણ પીતાંબર વસ્ત્ર ધારણ કરે છે, તેમ આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ શીયલરૂપ પીતાંબર વસ્ત્રને ધારણ કરે છે; તે આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણને આહ ભોગોની લીલા ગમતી નથી, આહ સ્ત્રીઓની સાથે તેને ખેલ કરવાનું મન થતું નથી. આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણને છપ્પત ભોગનું પ્રયોજન જણાતું નથી. આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ આહનાં યુક્તો કરતા નથી. આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ, અન્તરમાં રહેલા મોહાદિનો નાશ કરે છે, માટે એવા આત્મા કૃષ્ણની સાથે રાત્રી અને દીવસ માંડે મન લાગી રહે છે.

ચંદ્ર ચકોર મયે પ્રાન પર્ણયા, નાગર નંદ હૂલારેમ્ ॥

इन सखीके गुन गंद्रप गावे, आनन्दघन उजीयारेम ॥

સા૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ, તે શીતલ સમતાનો પ્રકાશ કરે છે તેથી તે ચન્દ્રરૂપ છે, તેની આગળ હું ચકોર જેવો થયો છું. આત્મારૂપ કૃષ્ણ તે ખરેખર મેઘના સમાન છે અને તેની આગળ મારો ભાવ પ્રાણ તે પર્ણયાની પેઠે આવરણ કરે છે. નાગરના લોકોને મારો આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ આનન્દ આપે છે, તેમ અનેક પ્રકારના ધર્મના ઉપદેશવડે નાગરિક લોકોને સત્ય સુખ દેખાડે છે. હે સમતા સખી ! આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણના ગુણો મોટા મોટા મહર્ષિયોરૂપ ગાંધર્વો ગાયા કરે છે. આનન્દઘનરૂપ આત્મા તે શ્રીકૃષ્ણ છે, તે પોતાના ગુણોવડે પ્રકાશી છે, તેની સાથે માંડે ચિત્ત લાગ્યું છે. પોતાના ગુણોને જે કર્મથી ખેંચીને પોતાનામાં લાવે એવા આત્માને કૃષ્ણ કહે છે. અધ્યાત્મશૈલીથી આવા પ્રકારના શ્રીકૃષ્ણને જેઓ માને છે, તે અચલ શિવરૂપ અચ્યુતધામમાં પ્રવેશ કરે છે. આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણપર નીચેનું પદ મનન કરવા લાયક છે.

પદ.

(હવે મને હરિનામ શું નેહ લાગ્યો એ રાગ.)

રમજો રંગે કૃષ્ણજી રંગમાં રે રાચી, ગળી માયાને તમે કાચી રે ॥ રમજો૦ ॥

અસંખ્ય પ્રદેશી આર્યક્ષેત્રમાં, સુમતિ યજ્ઞોદાના જાયા ॥

વિવેકનન્દના તનુજ સોહાયા, સમતા વ્રજ વેશે આયા રે ॥ ॥ રમજો૦ ॥ ૧ ॥

સ્થિરતા રમણતા રાધા ને લક્ષ્મી, તેહના પ્રેમમાં રંગાયા ॥

ધારણા દ્વારકામાં વાસ કર્યો રુઢો, ચરણ વસુદેવ રાયા રે ॥ ॥ રમજો૦ ॥ ૨ ॥

માવ દયા દેવકીના રે હોહ, આકાશ ઉપમાથી કાઢા ॥

અનુભવદષ્ટિ મોરલીના નાદે, લય લાગી લટકાલા રે ॥ ॥ રમજો૦ ॥ ૩ ॥

(૧૫૯)

સાત નયોનાં વાક્યોની મટકી, વેચે મહીયારણ સારી ॥
 ક્ષયોપશમ જ્ઞાનવૃત્તિ આહીરણ, આત્મજ્ઞાન દધિ ધારી રે ॥ રમજો ॥ ૪ ॥
 નાદ જ્ઞાનદષ્ટિ લકુટીથી ભાગી, જ્ઞાન અમૃતદહી ચાચ્યું ॥
 નિર્વાણીના ધારી ગિરધારી, જ્ઞાનીનું ભાવથી નું આચ્યું રે ॥ રમજો ॥ ૫ ॥
 આતમધ્યાનનો રાસ રમાડીને, આનન્દવૃત્તિયોને આપે ॥
 રાગદ્વેષાદિક મોટા જે રાક્ષસ, તેહને મૂલમાંથી કાપે રે ॥ રમજો ॥ ૬ ॥
 નિશ્ચય વિષ્ણુ વ્યવહારે કૃષ્ણ, અવતારી જીવ પોતે ॥
 આતમ કૃષ્ણ ને આતમ વિષ્ણુ, બીજે શીદને તું ગોતે રે ॥ રમજો ॥ ૭ ॥
 અધ્યાતમથી કૃષ્ણ છે આતમ, ઔદયિક જલધિ નિવાસી ॥
 પરમાવ નાગરાજ જીતીને ઉપર, પોહ્યા છે વિષ્ણુવિલાસી રે ॥ રમજો ॥ ૮ ॥
 નિજગુણ કર્તા પરગુણ હર્તા, આતમ કૃષ્ણ કહેવાયો ॥
 સમજ્યાવિણ તાણ તાણા કરીને, અન્તરભેદ કો ન પાયો રે ॥ રમજો ॥ ૯ ॥
 આતમ કૃષ્ણને ભાવોને ગાવો, લેશો માનવમવ રહાવો ॥
 બુદ્ધિસાગર હરિ આતમરાયા, અન્તરદષ્ટિથી ધ્યાવો રે ॥ રમજો ॥ ૧૦ ॥

આનન્દધન આત્માજ શ્રીકૃષ્ણ છે એમ આનન્દધનનું કહે છે.

પદ ૫૪.

(રાગ પ્રભાતી આશાવરી.)

રાતડી રમીને અહિયાંથી આવિયા ॥ એ દેશી ॥
 મૂલડો થોડો માઈ વ્યાજડો ઘણોરે, કેમ કરી દીધોરે જાય ॥
 તલપદ પૂંજી મેં આપી સઘલીરે, તોહે વ્યાજ પુરું નવિ થાય ॥
 ॥ મૂં ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દધનનું મહારાજ કહે છે કે, અહો
 કર્મની કેવી વિચિત્ર ગતિ છે. મૂળ આઠ પ્રકારનાં કર્મ છે અને તેની
 એકશો અકૃત્યન પ્રકૃતિયો છે. એકવાર પાપકર્મ કર્યું હોય છે તે દશગણું
 વિપાક આપે છે, બેથી કર્મ થકી વિપાકોદય વખતે અન્યકર્મો બંધાય
 છે અને તે પ્રમાણે કર્મની પરંપરા વધે છે. મૂળકર્મ અદ્ય હોય છે અને
 તે કર્મની પરંપરારૂપ વ્યાજકર્મ ઘણું થાય છે, મૂળકર્મ વિપાકોદયમાં
 આવે છે તેને ભોગવવામાં આવે છે અને તેને ભોગવીને મૂળકર્મ
 ચૂકવતાં પહેલાં તો તેનું વ્યાજરૂપ પરંપરા કર્મ તો ઘણું વધે છે.
 હવે કેમ કરી કર્મરૂપ દેવું મારાથી આપી શકાય? મેં મારી સર્વ
 શક્તિવડે સર્વ પૂંજ ચૂકવી તોપણ પરંપરા કર્મ વૃદ્ધિરૂપ વ્યાજ પુરું થતું
 નથી. કર્મનો વિપાકોદય ભોગવતાં આત્મા મુંઝાય છે અને તે રાગદ્વેષમાં

(૧૬૦)

મુંઝાય છે તેથી નવીન કર્મ બાંધે છે. રાગદ્વેષના યોગે કર્મ બંધની સ્થિતિ વૃદ્ધિ પામે છે. મન વચન અને કાયાના યોગ થકી પ્રદેશબંધ અને પ્રકૃતિ બંધ પડે છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને અન્તરાય એ ચાર કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીશ કોડકોડી સાગરોપમની છે. મોહનીય કર્મની સિત્તેર કોડકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. નામકર્મ અને ગોત્રકર્મની વીશ કોડકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે અને આયુષ્ય-કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીશ સાગરોપમની છે. બાર મુહૂર્તની જઘન્ય સ્થિતિ ત્રીજ વેદનીય કર્મની છે. નામ કર્મ અને ગોત્રકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ આઠ મુહૂર્તની જાણી. બાકીના પાંચ કર્મની અન્તર્મુહૂર્તની જઘન્ય સ્થિતિ જાણી. અશુભ પાપ પ્રકૃતિને રસ લીંબડાના રસની પેઠે કડવો જાણવો અને શુભ પુણ્ય પ્રકૃતિને રસ શેલડીના રસની પેઠે મિષ્ટ જાણવો. કર્મની સ્થિતિ અને રસ સંબન્ધી વિશેષ વ્યાખ્યાન કર્મઅન્થમાંથી જોઈ લેવું.

વ્યાપાર ભાગો જલવટ થલ વટૈં રે, ધીરે નહીં નિસાની માય ॥
વ્યાજ છોડાવી કોઈ ઘંધા (કાંધા) પરઠવે રે, તો મૂલ આપું
સમ સ્વાય ॥ મૂ० ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કહે છે કે, પ્રમત્ત આદિ દશાના યોગે અને પૂર્વભવકૃત કર્મના ઉદયથી ધર્મને વ્યાપાર ભાગ્યો. શ્રુત અને ચારિત્રધર્મ તે થલવટ અને જલ માર્ગના વ્યાપાર સમાન છે. શ્રુત અને ચારિત્રવિના ધર્મરૂપ ધનની વૃદ્ધિ થતી નથી. ધર્મધનની વૃદ્ધિમાટે આગમોરૂપ શ્રુતને અભ્યાસ કરવો જોઈ એ, તેમજ જિનેન્દ્ર કથિત ચારિત્રધર્મ અહુણુ કરવો જોઈ એ. નાણસફલં ચિરં, જ્ઞાનસ્ય ફલં ચિરતિ: ॥ જ્ઞાનતું ફળ ચિરતિ છે. જ્ઞાનને અભ્યાસ કરીને જ્ઞાની બન્યા પશ્ચાત્ ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરવી જોઈએ અને અપ્રમત્ત યોગથી ચારિત્ર પાળવું જોઈએ. શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મમાં પ્રમાદ કરવાથી એ માર્ગને વ્યાપાર પડી ભાગે છે અને વ્યાપાર પડી ભાગવાથી નિર્ધનાવસ્થા આવી જાય છે અને કોઈ સદ્ગુરૂ મહારાજ શ્રદ્ધા, વિનય, વિવેક વગેરે ગુણોની યોગ્યતાવિના શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મને ધીરતા નથી, અર્થાત્ યોગ્યતા આવ્યાવિના કોઈ સદ્ગુરૂ ધર્મધનને ધીરી શકતા નથી. પ્રમાણિકપણાની નિશાની માગીને વ્યાપાર કરવા ધર્મનાણું ધીરવામાં આવે છે. કોઈ સત્પુરૂષ મુનિરાજ, કર્મની પરંપરાની વૃદ્ધિરૂપ વ્યાજ છોડાવીને કર્મનાં કાંધાં પરઠવે તો, મૂળ રકમ સમ પાઇને

(૧૬૧)

આપું. સારાંશ કે કોઈ અતિશય ધારક મુનિ ગુરુવર્ય કૃપાદષ્ટિ કરીને એવો બોધ આપે કે, જેથી પૂર્વકર્મ લોગવ્યા પશ્ચાત્ નવીન પરંપરા વૃદ્ધિરૂપ વ્યાજ થાય છે તેનાથી મારો છૂટકો થાય. પૂર્વકૃત કર્મના વિપાકોદય લોગવતાં નવીન કર્મ બંધાય નહીં એવી દશા કરાવી આપે. મૂળ કર્મનાં કાંધાં કરી આપે તો સર્વ કર્મને લોગવી કર્મતું દેવું સર્વથા ચૂકવું એમ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કયું છું.

હાટહું માંડું રુડા માણક ચોકમાં રે, સાજનીયાંતું મનહું મનાય ॥
આનન્દઘન પ્રભુશેઠ શિરોમણિ રે, વાંહડી જ્ઞાલજોરે આય ॥

॥ મૂ० ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘન કથે છે કે, આ પ્રમાણે કોઈ મુનિરાજ કર્મનાં કાંધાં કરી આપે અને વ્યાજ છોડાવે તો વિવેકરૂપ માણેકચોકમાં ધર્મતું મહાન્ હાટ (દુકાન) માંડું અને ક્ષમા, માર્દવ વ્યાજવ, મુક્તિ (નિર્લોભતા.) તપ, સંયમ, સત્ય, શૌચ, અકિંચનતા અને ધ્રુવચર્યરૂપ સ્વજનોતું મન મનાવીને મારો વ્યાપાર શરૂ કરું. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજે દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી, તેથી તેઓશ્રી કહે છે કે, ચારિત્રમાં વિશેષ સ્થિર થાઉં અને સિદ્ધાન્તોનો વિશેષતઃ અભ્યાસ કરું, પ્રમાદ દશા ટાળીને અપ્રમત ગુણુકાણે રહું, જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રની રૂડી રીતે આરાધના કરું, નવીન કર્મ બાંધું નહીં અને પૂર્વકૃત કર્મની નિર્જરા કરું. વૈરાગ્ય ભાવનાવડે સર્વ ગુણોની પુષ્ટિ કરું, ઉત્સુત્ર પ્રરૂપણા ન થાય અને જૈનાગમો પ્રમાણે સમ્યક્ પ્રરૂપણા-રૂપ પ્રમાણિકપણાની વૃદ્ધિ કરીને, શ્રુતધર્મ અને ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કરું. શ્રી વીરપ્રભુતું ચતુર્વિધ સંઘરૂપ શાસન એકવીશ હજાર વર્ષ પર્યંત ચાલશે એમ નિશ્ચય છે. સાધુરૂપ ગુરુનો કદી નાશ થવાનો નથી. સાધુરૂપ ગુરુ યથાવિના ષટકાયની રક્ષા થઈ શકતી નથી, માટે સાધુપણામાં મારે સમ્યક્ પ્રકારે ધર્મ ધનનો વ્યાપાર વૃદ્ધિ પામે તેમ વર્તવું જોઈએ; એમ તેમના હૃદયની ભાવના હોય તેમ લાગે છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કહે છે કે, આનન્દના ઘનભૂત એવા ત્રણ ભુવનના સ્વામી સર્વ પ્રકારના ધર્મમાં શ્રેષ્ઠ શિરોમણિ એવા, હે તીર્થંકર પરમેશ્વર! તમે મારી બાંધ આવીને જાલો, અર્થાત્ મને ધર્મ વ્યાપારમાં સહાય કરો અને મને ક્ષાયિક ધર્મ ઋદ્ધિથી ભરપૂર આપના જેવો શ્રેષ્ઠ બનાવો; હું આપતું અવલંબન લઉં છું.

ભ. ૨૧

(૧૬૨)

પદ ૫૫.

(રાગ ધન્યાશ્રી.)

ચેતન આપા कैसे लहोइ, चेतन ।

सत्ता एक अखंड अबाधित, इह सिद्धान्त पख जोइ. ॥ चेतन ॥ १ ॥

अन्वय अरु व्यतिरेक हेतुको, समज रूप भ्रम खोइ ।

आरोपित सर्व धर्म औरहे, आनन्दघन तत सोइ. ॥ चेतन ० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ.—પોતાના આત્મસ્વરૂપને કેવી રીતે પામી શકાય? ચેતન પ્રશ્ન કરીને કહે છે કે, આત્માને આત્મરૂપે અનુભવ્યાવિના આત્મ-તત્ત્વની પ્રતીતિ થતી નથી, માટે આત્માની સત્તા એક છે, આત્મા અખંડ છે, આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે, આત્માના એક પ્રદેશનો પણ કદી નાશ થયો નથી અને થવાનો નથી, આત્માની સત્તા કદી ખંડિત થતી નથી, આત્માના ચૈતન્ય ધર્મની સત્તાનો કદી આધ થતો નથી; એમ સિદ્ધાન્તોના પક્ષથી આત્માનું સત્તામાં રહેલું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. કર્મઅન્ય, તત્ત્વાર્થસૂત્ર, વિશેષાવશ્યક, આચારાંગ અને ભગવતીસૂત્ર વગેરે સિદ્ધાન્તોથી આત્માનું સમ્યક્ સ્વરૂપ અવબોધી શકાય છે. યસ્ય સત્ત્વે યસ્ય સત્ત્વં અન્વયઃ યદ્ભાવે યદ્ભાવઃ વ્યતિરેકઃ જેના સત્ત્વથી જેનું સત્ત્વ હોય તે અન્વય હેતુ જાણવો અને જેના અભાવે જેનો અભાવ હોય તેને વ્યતિરેક હેતુ કથે છે. આત્માનું અસ્તિત્વ છતે જ્ઞાનનું અસ્તિત્વ છે; જ્યાં આત્મા નથી ત્યાં જ્ઞાન નથી.—જેમ જડ વસ્તુઓ. આ પ્રમાણે આત્માની સિદ્ધિ અન્વય અને વ્યતિરેકથી થાય છે, આત્મા છે, આત્મા કર્મનો કર્તા છે અને આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે. તેમજ આત્મા કર્મનો સંહર્તા છે, આત્મા કર્મથી મુકાય છે, તેથી મોક્ષ છે અને મોક્ષના ઉપાય છે, આ છ બાબતોપર વિશેષ વિચાર કરી આત્માનું સ્વરૂપ ધ્યાવતાં આત્માનો અનુભવ આવે છે. આત્માનું જ્ઞાન થતાં બહિરાત્મબુદ્ધિનો નાશ થાય છે અને અંતરાત્મત્વ પ્રગટે છે. બાહ્યદેશની ભ્રમણા ટળે છે અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવા સતત ઇચ્છા પ્રગટે છે અને આત્મા પોતાનામાં પરમાત્મપણું સત્તાએ રહ્યું છે તેને દેખે છે.

॥ શ્લોક ॥

अविद्यातिमिरध्वंसे, दशाविद्याजनस्पृशा ।

पश्यन्ति परमात्मानमात्मन्येव हि योगिनः ॥ १ ॥

યોગિયો અવિદ્યારૂપ અંધકારનો નાશ થએ છતે અને વિદ્યારૂપ

(૧૬૩)

અંજનથી સ્પર્શિત થએલી દૃષ્ટિવડે, પોતાના આત્મામાંજ પરમાત્માને દેખે છે. શરીર, મન અને વાણી વગેરેને પોતાનાં માનવાં તે તો આરોપમાત્ર છે. આત્માવિના સર્વ જડ વસ્તુઓ પોતાની નથી. પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજ કથે છે કે, આનન્દનું ઘનરૂપ આત્મતત્ત્વ તેજ સત્ય છે, માટે આત્મદૃષ્ટિથી આત્માને નિહાળવેા જોઈએ.

પદ ૫૬.

(રાગ ધન્યાશ્રી.)

બાલુડી અવલા જોર કિશ્યું કરે, પિડહો પરચર જાય ।

પૂરવદિસિ પશ્ચિમ દિશિ રાતહો, રવિઅસ્તંગત થાય. ॥ બાલુ ૦ ॥૧॥

ભાવાર્થ:—સમતા સ્ત્રી પોતાના સ્વામિના મિત્ર એવા વિવેકને કથે છે કે, હે વિવેક! તું વારંવાર કથે છે કે, તું પોતાના સ્વામિને અવિરતિ સ્ત્રીના ઘેર કેમ જવા દે છે? કેમ વારતી નથી? તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે હું હજી નાની છું, તેથી હું તેમની આગળ શું જોર કરી શકું? મારા સ્વામિ આગળ મારું કશું કંઈ ચાલતું નથી, મહને જે દુ:ખ પડે છે તે હું જ જાણું છું.

મારું દુ:ખ કોઈનાથી દેખ્યું જાય તેમ નથી, દુનિયામાં પ્રકાશક સૂર્ય પણ ઉગતી વખતેજ મારું દુ:ખ દેખીને અને મારા સ્વામિની નિષ્કરતાને દેખીને, લાલચોળ બની જાય છે. સૂર્ય દુનિયાને ભલામાટે પ્રકાશ આપે છે. કોઈ અનીતિથી ચાલે છે તો તે સહન કરી શકતો નથી. સત્યનો પક્ષ લેનાર આખી દુનિયા છે તો દુનિયાની ચક્ષુબૂત એવો સૂર્ય પણ મારું દુ:ખ અને પતિની અનીતિ દેખી લાલચોળ અને તેમાં શું આશ્ચર્ય? પ્રાતઃકાલમાં સૂર્યે પોતાની રક્ત પ્રભા જણાવીને સૂચ્યું કે હે ચેતન! તું અનીતિને માર્ગ ત્યજને પોતાની સ્ત્રીના ઘેર રહે, હવે હું ઉગ્યો છું એટલે તું પણ અજ્ઞાન નિદ્રાને ત્યાગ કરીને—જાગ્રત થઈ—પોતાની ખરી સ્ત્રીના ઘેર જા; એમ સૂર્યનું સૂચવન ખરેખર વાસ્તવિક હતું, તો પણ ચેતને હિસાબમાં ગણ્યું નહિ. સૂર્ય છેક આથમવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો તોપણ ચેતને પોતાનું ક્ષયું માન્યું નહિ; એમ જાણીને ક્રોધથી જાણે લાલચોળ બન્યો હોય, એવો સૂર્ય પણ મહારું દુ:ખ દેખીને અસ્તંગત થયો.

સમતા કથે છે કે, હે વિવેક! મારા પતિ મહને સૂકીને અન્યના પર આસક્ત થાય છે તેમાં તેમનીજ હાનિ છે. જગત્માં મોટા મોટા

(૧૬૪)

પુરૂષો અન્ય સ્ત્રીપર આસક્ત થવાથી રાવણુની પેઠે નષ્ટ થયા છે. રાવણુ-સમાન કોઈ બળવાન નહોતો, પણ પોતાની સ્ત્રી છતાં અન્ય (સતી સીતા)-પર આસક્ત થવાથી અન્તે સર્વ હાર્યો.

જે પુરૂષ અન્ય સ્ત્રીની ખુબસુરતીમાં મોહ પામીને, અનીતિના માર્ગે ચાલે છે તેની ખુવારી થયાવિના રહેતી નથી. જેવું કર્મ કરવામાં આવે છે તેવું ફળ પામવામાં આવે છે. પાપકર્મ કરીને કોઈ પુણ્યતું ફળ ભોગવનાર નથી. લીંબડો વાવીને કોઈ આગ્રફળનો આસ્વાદ કરી શકતો નથી; સુંજ જેવા રાજ્યે પરસ્ત્રીની સાથે દોસ્તી બાંધી તેથી તે અન્તે ઘેર ઘેર ભિક્ષા માગવાનું મહાદુઃખ પામ્યો અને તેના શરીરનો નાશ કરવામાં આવ્યો અને તેની ખોપરીપર કાગડાની ચાંચો પડી.-ઈત્યાદિ વાત બાણુવી હોય તેને ભોજ્યપ્રબંધ વગેરે અન્યે જેવા. તેમજ ધવળ શેઠે શ્રીપાલની સ્ત્રી ઉપર ખરાબ દષ્ટિ ધારણુ કરી તેથી, તે અન્તે દુઃખના સાગરમાં પડ્યો અને મરણુ પામ્યો. કરણુ ઘેલાએ પોતાના મંત્રીની સ્ત્રીપર વિષયરાગ ધારણુ કરીને અનીતિનો માર્ગ લીધો, તેથી તેણે ગુર્જર દેશનું રાજ્ય ગુમાવ્યું અને તેની સ્ત્રીને અલ્લાઉદ્દીન આદશાહે પોતાની બેગમ કરી; એ રીતે કરણુ ઘેલાના અપકૃત્યથી ગુર્જર-દેશ પરતન્ન થયો. કૌરવોએ પાંડવોની સ્ત્રી દ્રૌપદીનાં ચીર તણાવ્યાં અને પરસ્ત્રીની લાજ લેવા ધારી ત્યારથી, ભારત દેશ ક્ષયકર મહાભારત યુદ્ધનો સંકલ્પ પાંડવોના મનમાં થયો અને અન્તે ભીમે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે દુઃશાસનનો નાશ કર્યો અને સકળ કૌરવો રણુમાં નાશ પામ્યા; ભારત દેશની પડતીનાં લક્ષણુ આરંભાયાં. સિદ્ધરાજે રાણા રાખેંગારની સ્ત્રી રાણુકદેવીના-પર મોહ ધર્યો તેથી અન્તે તે શ્રાપ પામ્યો અને તેની દુર્દશા થઈ. મુસલમાન આદશાહોએ પારકી સ્ત્રીઓનાપર જીલમ ગુજાર્યો તેથી તેઓની પડતી થઈ. મરાઠાઓ પણ પરસ્ત્રીના ફંદમાં ફસાવા લાગ્યા તેથી, તેઓનો અસ્ત થવા લાગ્યો. પરસ્ત્રીનો સંગ કરીને કોઈએ અધાપિ પર્યંત સુખ લીધું નથી અને કોઈ લેશે પણ નહીં.

જે પુરૂષો પરસ્ત્રીના ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે, તે પોતાની પ્રતિજ્ઞા અને નીતિનો ભંગ કરે છે, તેથી તેઓ સત્ય સુખ પામવાને શક્તિ-માન થતા નથી. લૌકિક શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું છે કે, ઇન્દ્ર સરખા પણ પરસ્ત્રીના પ્રેમથી શ્રાપ પામ્યા અને અરાગ્નિના ખાડામાં ઉતર્યા. જે દેશનો અને જે રાજ્યનો અસ્ત થવાનો હોય છે તેમાં પરસ્ત્રી આસક્ત દોષ લાગુ પડે છે. જે ધર્મ આપી દુનિયામાં ફેલાયલો હોય છે તે ધર્મના નેતાઓમાં પણ વ્યભિચાર દોષ ઉદ્ભવે છે તો, તે ધર્મની પાયમાલી થાય છે. પરસ્ત્રીઓના પાસમાં ફસાવાથી દેવતાઓમાં લડાઈ

(૧૬૫)

થાય છે અને તેથી મહાન ઉત્પાદ થાય છે. પુરૂષને ઉત્તમ ધર્મ એ છે કે, તેણે પરસ્ત્રીના ઘરમાં કામાસક્ત ભાવથી પ્રવેશ કરવો નહિ.

સમતા વિવેકને કહે છે કે, હે વિવેક ! તમે મારા દષ્ટાન્તપર ખ્યાલ કરો, જેના ઉગવામાત્રથી મનુષ્યો નજરત થાય છે અને દેશમાં આનન્દ ફેલાઈ રહે છે, એવો સૂર્ય પણ પોતાની પૂર્વદિશારૂપ સ્ત્રીને ત્યાગ કરીને પશ્ચિમદિશારૂપ પરસ્ત્રીમાં રાતડો એટલે આસક્ત થાય છે ત્યારે તેના અસ્ત થાય છે; આખી દુનિયામાં આ દષ્ટાન્ત પ્રત્યક્ષ છે. સૂર્ય સરખાની પણ પશ્ચિમદિશારૂપ પરસ્ત્રીના સંબન્ધથી અસ્તદશા થાય છે તો અન્યનું શું કહેવું? સૂર્યની આગળ અન્ય શા હિસાબમાં છે? માટે હે વિવેક ! મહને સૂકીને ચૈતનસ્વામી અવિરતિના ઘેર જાય છે અને તેનાપર આસક્ત થયા છે તેનું ક્ષણ શું આવશે ?

અવિરતિ સ્ત્રીની સંગતિથી માંસાદિ અલક્ય પદાર્થોનું ભક્ષણ કરવાની ટેવ પડે છે, તેમજ દારૂ આદિ અપેય પદાર્થોનું પાન થાય છે. હિંસા, અસત્ય, સ્તેય, વ્યભિચાર, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, લાંચ અને વિશ્વાસઘાત વગેરેથી નહિ વિરામ પામવું તેને અવિરતિ કથે છે. અવિરતિ પરિણતિના સંગમાં રહેવાથી ઉપર્યુક્ત દોષોનો મનમાં ઉદ્ભવ થાય છે અને તેથી કર્મરૂપ મહીનતાવડે આત્મા અશુદ્ધ બને છે. અવિરતિની સંગતિથી-જડ વસ્તુઓમાં સુખની ભ્રાન્તિ થવાથી-જડમાં મમતાદિથી બન્ધન થાય છે. અવિરતિ પરિણામથી જગતના સર્વ જડપદાર્થોને અનન્તકાળસુધી ભોગવ્યા અને અનન્તકાળપર્યંત ભોગવવામાં આવશે તો પણ, કદી સત્યસુખની પ્રાપ્તિ થઈ નથી અને ભવિષ્યમાં થનાર નથી. અવિરતિના ઘરમાં પ્રવેશનાર ત્વરિત દુઃખને પ્રાપ્ત કરે છે. પતિની વ્હાલી સ્ત્રી અર્થાત પતિવ્રતા સ્ત્રી, પોતાના પતિ અને પોતાનામાં ભેદ દેખતી નથી, તેથી તે સદાકાલ પતિને કહ્યાણુ-કર માર્ગ દેખાડે છે. વિવેકને સમતા કહે છે કે, મ્હારે પણ ગમે તેવી પતિની દુઃખદશામાં પણ પતિનેજ સર્વસ્વ માની, તેમના પ્રતિ શુદ્ધ-ભાવે વર્તવાની ફરજ છે અને તે હું બજાવું છું.

સમતા પોતાના ચૈતન સ્વામિના મૂળ સ્વભાવનું કથન કરે છે અને તદ્વારા સ્વામિ માહાત્મ્યનું ગાન કરી પોતાના આત્મપતિને નગૃ-તિની સૂચના કરતી છતી તે જણાવે છે કે,

પૂનમસસીસમ ચેતન જાણિયે, ચન્દ્રાતપ સમ માણ ।

વાદલભર જિમ દલથિતિ આણીયે, પ્રકૃતિ અનાવૃત જાણ. ॥

વાલુ૦ ॥ ૨ ॥

(૧૬૬)

ભાવાર્થ:—પૂર્ણિમાના ચંદ્રસમાન આત્મા જાણુવો અને ચન્દ્રની જ્યોત્સ્ના સમાન પ્રકાશક જ્ઞાનરૂપ ભાનુ જાણુવો; જ્ઞાનને અત્ર ભાનુ કથીને ઉપમા આપી છે. પૂર્ણિમાનો ચન્દ્ર સમ્પૂર્ણ કલાથી વિરાજ્યત હોય છે. વાદળના સમૂહની પેઠે કર્મદલની સ્થિતિ જાણુવી, આત્માને કર્મ લાગેલાં છે તો પણ આત્માનો મૂળ સ્વભાવ તો શુદ્ધ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ અનાવૃત (અનાચ્છાદિત) છે.

પૂર્ણિમાના ચન્દ્રને ચારે તરફથી વાદળાંનો સમૂહ ઢાંકી દે છે તોપણ, ચન્દ્રનો ઝાંખો ઝાંખો કિંચિત્ પ્રકાશ પડે છે. ચન્દ્રનો મૂળ-સ્વભાવ અનાવૃત છે, તેથી તે વાદળાંથી રહિત થાય છે. ચન્દ્રની ચારે તરફ વાદળાં ફરી વળે તોપણ ચન્દ્રના પ્રકાશનો વસ્તુતઃ નાશ થતો નથી; ફક્ત પ્રકાશના ઉપર આવરણુ આવવાથી તિરોભાવે પ્રકાશ રહે છે. તે પ્રમાણે આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશોને જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ અનાદિકાળથી લાગેલાં હોય છે, તેથી આત્માનો જ્ઞાનપ્રકાશ આચ્છાદિત થાય છે, અર્થાત્ આત્માનું જ્ઞાન તિરોભાવે હોય છે. જેમ જેમ કર્મનાં આવરણુ ટળે છે, તેમ તેમ જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ થતો જાય છે. સંસારી આત્માનું લક્ષણુ નીચે પ્રમાણે જાણુવું.

॥ શ્લોક ॥

યઃ કર્તા કર્મભેદાનાં, મોક્તા કર્મફલસ્ય ચ ।

સંસર્ત્તા પરિનિર્વાતા, સ દ્યાત્મા નાન્યલક્ષણઃ ॥

જે કર્મનો કર્તા છે અને કર્મફલનો ભોક્તા છે, ચતુર્ગતિમાં જે ભુમનાર છે અને જે કર્મપટલનો પરિનિર્વાતા છે તેજ આત્મા જાણુવો. આત્મા કહો, જીવ કહો, પ્રાણી કહો વા સત્ત્વ કહો ઇત્યાદિ શબ્દો ચેતનને કથે છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગવડે આત્મા કર્મનો કર્તા બને છે. આત્મા કર્મનો કર્તા છે એમ કથવાથી, સાંખ્યવાદનો-આત્મા કે જે કર્મનો કર્તા વસ્તુતઃ છેજ નહિ તેનો-પરિહાર કર્યો. જ્યારે સાંખ્યનો આત્મા કર્મનો કર્તા નથી ત્યારે તે કર્મનો ભોક્તા પણ ન ઠરે એ સ્વાભાવિક છે. સાંખ્યનો મત માનનારાઓનું તપ, જપ, શિખામુંડન અને સંન્યાસગ્રહણુ વગેરેનું સાર્થકપણું સિદ્ધ કરતું નથી, કારણુ કે જ્યારે આત્મા કર્મનો કર્તા તથા ભોક્તા નથી, ત્યારે તેને દુઃખ પણ ન થવું જોઈએ અને ધર્મક્રિયાઓ પણ ન કરવી જોઈએ, ઇત્યાદિ વિરોધો આવે છે, અર્થાત્ વ્યવહાર નયવડે કર્મનો કર્તા તથા ભોક્તા આત્મા માનવો જોઈએ ત્યારે જ ઉપરુક્ત સર્વ વાતની સિદ્ધિ

(૧૬૭)

થાય છે. સાંખ્યવાદમાં પ્રકૃતિને કચ્છી માનવામાં આવે છે પણ આત્માથી ભિન્ન એવી પ્રકૃતિનો આત્માની સાથે સંબંધ થયાવિના, શરીરનું ધારણું, જન્મ અને મરણ વગેરેના સંબંધમાં આત્મા આવી શકે નહિ અને તેથી પુણ્ય પાપ વગેરેનો પણ આત્માની સાથે સંબંધ ન ઘટવાથી આત્માની પૂર્વે નિર્મલતા અને પશ્ચાત્ પણુ નિર્મલતા સિદ્ધ ઠરવાથી તપ, જપ અને વ્રત, વગેરેની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી. આત્માની સાથે કર્મ કહો વા પ્રકૃતિ કહો વા માયા કહો, તેનો સંબંધ થાય તોજ સુખ દુઃખનો કર્તા તથા ભોક્તા આત્મા સિદ્ધ ઠરી શકે. આત્માની સાથે કર્મનો સંબંધ અનાદિ કાળથી છે, આત્મા નિત્ય છે અને તે અનાદિ અનંત છે. આત્માની સાથે અનાદિ કાળથી કર્મ લાગ્યાં છે. વેદાન્તીઓ પણુ આત્માને નિત્ય માને છે અને પ્રારબ્ધ, સંસ્વીયમાન અને ક્રિયમાણુ એ ત્રણુ પ્રકારનાં કર્મ માને છે, તે વિષે ભગવદ્ગીતામાં પ્રતિપાદન કર્યું છે. આત્માની સાથે કર્મનો સંબંધ માન્યાવિના ઉચ્ચત્વ, નીચત્વ, સુખ અને દુઃખ, વગેરે ઘટી શકતું નથી, યુરોપ અને અમેરિકા દેશમાં પણુ કર્મનો સિદ્ધાન્ત મનાવા લાગ્યો છે. કર્મવિના આત્માનો પુનર્જન્મ સંભવતો નથી. યૌદ્ધો પણુ અમુક અપેક્ષાએ કર્મવાદને સ્વીકાર્યાવિના રહેતા નથી. જીવોને ઈશ્વરે કર્મ લગાડ્યાં એમ તો કોઈ રીતે સિદ્ધ થતું નથી. ઈશ્વર રાગ અને દ્વેષરહિત છે તેથી તે કોઈને કર્મ લગાડવાની જંજાલમાં પડતો નથી. કર્મનો કર્તા આત્મા છે, એમ અનેક રીતે સિદ્ધાન્ત સિદ્ધ થાય છે. અદ્વૈતવાદિયો સર્વત્ર બલિલં મહાનેહ નાનાસ્તિ ક્ષિણન આ શ્રુતિવડે બ્રહ્મવિના કશું કંઈ નથી એમ સિદ્ધ કરે છે, તો પણુ તેઓને અસત એવી માયાનો સ્વીકાર કરવો પડે છે અને પ્રારબ્ધાદિ કર્મનો પણુ સ્વીકાર કરવો પડે છે. અદ્વૈતવાદીને પણુ માયા કહો કે, કર્મ કહો તે તેને માનવું પડે છે. પૌરાણિકો પણુ કર્મનું નીચે પ્રમાણુ પ્રતિપાદન કરે છે.

॥ શ્લોક ॥

યથા યથા પૂર્વકૃતસ્ય કર્મણઃ ફલં નિવાનસ્યમિવાવતિષ્ઠતિ ।

તથા તથા તત્પ્રતિપાદનોથતા, પ્રદીયહસ્તેવ મતિઃ પ્રવર્તંતે ॥

યથા પુરાકૃતં કર્મ, ન સ્મરન્તીહ માનવાઃ ।

તદિદં પાણ્ડવશ્રેષ્ઠ, દૈવમિત્યભિધીયતે ॥ ૧ ॥

મુદિતાન્યપિ મિત્રાણિ, સુકુદ્ધાશ્ચૈવ શત્રવઃ ।

ન હિ મે તત્ કરિષ્યન્તિ, યન્ન પૂર્વકૃતં ત્વયા ॥ ૨ ॥

પુરાણોમાં આ પ્રમાણુ કર્મને પ્રતિપાદન કરનારા ઘણા શ્લોકો

(૧૬૮)

આવે છે. જૈન શાસ્ત્રોના સંબંધમાં આવેલા પ્રાહ્મણોએ પુરાણો રચ્યાં છે, તેથી તેઓએ કર્મનો સિદ્ધાન્ત સ્વીકાર્યો છે, એમ કેટલાક આર્ય-સમાજીઓ કહે છે; જો કે જૈનેતર દર્શનકારીઓએ કર્મનો સિદ્ધાન્ત માન્યો છે તો પણ ખુદે ખુદું કહેવું પડે છે કે, જૈનદર્શનમાં જેવું કર્મનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે તેવું અન્ય દર્શનના વિક્ષાનોએ વર્ણવ્યું નથી. જૈન શાસ્ત્રોમાં લખેલું કર્મનું સ્વરૂપ વાંચવામાં આવે તો તેનો પૂર્ણ અભ્યાસી એવા ઉદ્ધાર કાઢશે કે, કર્મનું આવું સ્વરૂપ વર્ણવનાર સર્વસજ્જ હોવો જોઈએ અને તે કર્મનું સ્વરૂપ શ્રી મહાવીરે પ્રતિપાદ્યું છે, તેથી તે કેવલજ્ઞાની છે એમ માનવાની આપોઆપ ફરજ પડવાની. શ્રી કેવલજ્ઞાની મહાવીરપ્રભુએ, જે કર્મનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે તેનો અનુભવ બરાબર થાય છે. શ્રી મહાવીરપ્રભુના વખતમાં થનાર ગૌતમબુદ્ધે પણ પોતાના ભક્તોને કહ્યું હતું કે “હત્ત એકનવતૌકલ્પે શક્ત્યા મે પુરુષો હત્ત: તેન કર્મવિષાકેન ધાદે વિદ્ધોત્તિમ મિક્ષવ:” હે બિશુકો! અહીંથી એકાગ્રમા ભવમાં મેં શક્તિવડે પુરૂષને હણ્યો હતો, તેથી આ ભવમાં મારો પણ વિંધાયો છે, આવા ગૌતમ બુદ્ધના વાક્યથી પણ કર્મની થીઅરી સર્વ મનુષ્યોને માન્યાવિના છૂટકો થવાનો નથી. કર્મનો સિદ્ધાન્ત માન્યાવિના પુનર્જન્મનો સિદ્ધાન્ત ટકી શકતો નથી; જૈનશાસ્ત્રોમાં પ્રતિપક્ષીઓની સંકડો દલીલો તોડીને કર્મસિદ્ધાન્તનું સમર્થન કર્યું છે. જૈન શાસ્ત્રોમાં કયા પ્રમાણે આત્માનું સ્વરૂપ માન્યાવિના કર્મનો સિદ્ધાન્ત સિદ્ધ કરતો નથી.

કર્મ પુદ્ગલરૂપ છે તેથી તે મૂર્ત છે, મૂર્ત એવું કર્મ આત્માને ઉપઘાત કરવા સમર્થ થાય છે. “અણાદ્યંતંપવાહેણ” પ્રવાહવડે કર્મ અનાદિકાળનું છે.

પ્રશ્ન—આત્માની સાથે અનાદિકાળથી કર્મનો સંયોગ છે ત્યારે તેનો વિયોગ કેવી રીતે થાય?

ઉત્તર—અનાદિ સંયોગ છતાં પણ જેમ કાચન અને ઉપલનો (માટીનો) વિયોગ દેખવામાં આવે છે, તેમ આત્માની સાથે લાગેલા કર્મનો પણ સમ્યક્ જ્ઞાનાદિ સામગ્રીવડે વિયોગ થાય છે. અનાદિકાળથી ખીજ-માંથી અંકુર અને અંકુરમાંથી ખીજ થવાનો સંબંધ આદ્યો આવે છે, છતાં ખીજને આળી નાખવામાં આવે છે તો; તેમાંથી પશ્ચાત્ અનાદિથી ચાલતો આવેલો અંકુરજનન ધર્મસ્વભાવ વિનાશ પામે છે, તે પ્રમાણે આત્માની સાથે અનાદિકાળથી કર્મ લાગેલું છે છતાં પણ આત્મજ્ઞાનાદિ સામગ્રીવડે અનાદિ કર્મપ્રવાહનો નાશ થાય છે.

કર્મબંધના ચાર ભેદ છે, પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્ર-

(૧૬૯)

દેશઅન્ધ, સ્થિતિરસ અને પ્રદેશના સમુદાયને પ્રકૃતિઅન્ધ કહે છે. અધ્યવ-
સાયવડે ગ્રહણ કરેલ કર્મદલિકની સ્થિતિ, અર્થાત તેના કાલનો નિયમ
તેને સ્થિતિઅન્ધ કથે છે. કર્મપુદ્ગલોના શુભાશુભ અથવા ધાતી અધાતી
ને રસ તેને અનુભાગ અથવા રસઅન્ધ કહે છે. સ્થિતિ તથા રસની
અપેક્ષાવિના કર્મપુદ્ગલોના દલિકનું ગ્રહણ કરવું તેને પ્રદેશઅન્ધ કહે
છે. કથું છે કે પ્રકૃતિસમુદાયઃ સ્વાત્, સ્થિતિઃ કાલાવધારણં અનુભાગો રસઃ પ્રોક્તઃ
પ્રદેશો દલસમ્બવઃ ॥ ૧ ॥ એ ઉપયુક્ત ચાર પ્રકાર મોદકના દષ્ટાન્તથી
અવબોધવા.

મોદકનું દષ્ટાન્ત.

વાતરોગના નાશમાટે બનાવેલા મોદકમાં વાયુને હરવાનો સ્વભાવ
(પ્રકૃતિ) રહ્યો હોય છે. પિત્તરોગ નાશક દ્રવ્યથી બનેલા મોદકમાં
પિત્તને નાશ કરવાનો સ્વભાવ રહ્યો હોય છે. કફરોગ નાશક દ્રવ્યથી
બનાવેલા મોદકમાં કફનો નાશ કરવાની પ્રકૃતિ હોય છે. કોઈ મોદક
એક દીવસ રહે છે, કોઈ બે દીવસ રહે છે અને કોઈ મોદક એક
માસ પર્યંત પણ રહે છે. કોઈ મોદક તીખો હોય છે, કોઈ મોદક
કડવો હોય છે, કોઈ મોદક મિષ્ટ હોય છે; તેમ કર્મનો રસ પણ અવ-
બોધવો. કોઈ મોદક પાશરનો હોય છે, કોઈ મોદક અર્ધશરનો હોય
છે અને કોઈ મોદક શરનો પણ હોય છે; તેમ કર્મસ્કંધમાં પણ ન્યૂના-
વિક્ય જાણવું.

અષ્ટ પ્રકારના કર્મમાં કોઈ કર્મ જ્ઞાનને આચ્છાદન કરે છે અને
કોઈ કર્મ દર્શનનું આચ્છાદન કરે છે. જ્ઞાનનું આચ્છાદન કરે છે તેને
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે. દર્શનનું આચ્છાદન કરે છે તેને દર્શનાવરણીય
કર્મ કહે છે. અન્યાબાધ ગુણનું આચ્છાદન કરે છે તેને વેદનીય કર્મ
કથે છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિક ચારિત્રનું આચ્છાદન કરનાર
કર્મને મોહનીય કર્મ કહે છે. મોક્ષની સાદિ અનન્ત સ્થિતિનું આચ્છા-
દન કરનાર કર્મને આયુઃકર્મ કથે છે. આત્માના અરૂપી ગુણનું આચ્છા-
દન કરનાર કર્મને નામકર્મ કહે છે. આત્માના અચુરૂ લઘુ ગુણનું
આચ્છાદન કરનાર કર્મને ગોત્રકર્મ કહે છે. આત્માના વીર્યનું આચ્છા-
દન કરનાર કર્મને વીર્યાતરાય કથે છે. અષ્ટ કર્મનો અનુક્રમ જણાવે છે.

જ્ઞાનનું આચ્છાદન થવાથી દર્શનનું આચ્છાદન થાય છે, દર્શનનું
આચ્છાદન થવાથી શાતા અને અશાતા વેદાય છે, શાતા અને અશાતા
વેદતાં મુંઝાવું થાય છે તેથી મોહનો ઉદય થાય છે, મોહના ઉદયથી
આયુષ્ય બંધાય છે, આયુષ્યનો અન્ધ થવાથી નામ કર્મ કે જેનાથી રૂપી-
લ. ૨૨

(૧૭૦)

પણું પ્રાપ્ત થાય છે તે દશાને ધારણુ કરવી પડે છે, નામકર્મથી શરીરનો સંબન્ધ ધારણુ કરતાં ઉચ્ચ વા નીચક્રણમાં અવતાર થવારૂપ ગોત્ર કર્મ પ્રાપ્ત થાય છે અને ઉચ્ચ વા નીચ અવતારોમાં ઈષ્ટ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ વગેરેમાં વિદ્ય કર્મ આવીને ખડું થાય છે, તેથી ગોત્ર કર્મ પશ્ચાત અંતરાય કર્મ જાણવું.

એક સમયમાં મિથ્યાત્વાદિ પરિણામ યોગે આત્મા સાત અગર આઠ કર્મને બાંધે છે. કર્મનું સ્વરૂપ અત્ર વિશેષ પ્રકારે વર્ણવવામાં આવે તો કર્મની વ્યાખ્યાનોજ એક મહાન ગ્રન્થ બની જાય, પણ અન્ય કર્મ ગ્રન્થ વગેરે ગ્રન્થોમાં તેનું વિશેષ સ્વરૂપ કથવામાં આવ્યું છે, માટે અત્ર વિશેષ લખવાની જરૂર રહેતી નથી.

કર્મના સંબન્ધથી જીવો ચોરાસી લક્ષ જીવોનીમાં પરિભ્રમણુ કરે છે અને ત્યાં કર્મનો ઉદય ભોગવવો પડે છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષ્ટાય અને યોગથી કર્મ બંધાય છે, માટે મિથ્યાત્વાદિનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

કર્મ ગમે તેવું બળવાન છે અને તે આત્માના ગુણોનો ઘાત કરે છે, તો પણ તેનો નાશ કરીને અનેક જીવો મુક્તિપદ પામ્યા, મહા વિદેહમાં પામે છે અને પામશે. સંસારી જીવો કર્મના વશમાં છે તો પણ તેઓ સદ્ગુરુ થકી યોગ પામીને કર્મને જીતવા સમર્થ બને છે. કર્મના વિપાકો ભોગવતાં સમતા રાખવાની ખાસ જરૂર છે. જન્મ જરા અને મરણના દુઃખને વિસ્તારનાર કર્મ છે. ચાર ગતિમાં પરિભ્રમણુ કરાવનાર કર્મ છે, પણ તે કર્મ ઉદયમાં આવે ત્યારે દીન ન બનવું જોઈએ. કર્મનો વિપાક ભોગવતી વખતે આર્તધ્યાન અને શૈદ્રધ્યાન કરવાથી નવીન કર્મની પરંપરા વૃદ્ધિ પામે છે. જીવો કર્મ બાંધતી વખતે ઉપયોગ ન રાખે અને ભોગવતી વખતે રડે તેથી શું વળે? કર્મ બાંધતી વખતે ચેતવાની ખાસ જરૂર છે.

રાગ અને દ્વેષ એ ભાવ કર્મ છે, દ્રવ્ય કર્મનો નાશ કરવો હોય તો ભાવ કર્મનો નાશ કરવો જોઈએ. રાગ અને દ્વેષથી જે કર્મ બંધાય છે તેમાં રસનો બંધ પડે છે. મન વચન અને કાયાથી કર્મ બંધાય છે, પણ રાગ દ્વેષની પરિણુતિવિના સ્ત્રીકણું કર્મ બંધાતાં નથી. જે જે કર્મ કરવામાં આવ્યાં હોય તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવાથી બાંધેલાં કર્મ પણ ટળી જાય છે; પ્રતિક્રમણુની આવશ્યકતા તે માટે સ્વીકારવામાં આવી છે. રાચી માચીને જીવો નિકાચિત કર્મ બાંધે છે. નિકાચિત કર્મના પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આદિ ભેદ પડે છે; ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ જે નિકાચિત કર્મ બાંધ્યું હોય છે, તે ભોગવ્યા વિના છૂટકો થતો નથી. કોઈની આંખે

(૧૭૧)

હરકત કરવામાં આવે છે તો પરભવમાં તે હરકત કરનારની આંખે કોઈ નતનો રોગ થાય છે. શ્રીમહાવીરસ્વામીએ પૂર્વ ભવમાં શ્યા-પાલકના કાનમાં તપાવેલું સીસું રેડાવ્યું હતું, તેથી શ્રીવીરપ્રભુના ભવમાં ગોપે તેમના (પ્રભુના) કાનમાં ખીલા માર્યાં. જે જે પ્રકારનું જે જે નિમિત્તે અન્યને દુઃખ થાય એવું કર્મ કરવામાં આવે છે તો તેનું ફળ પણ કર્તાને ગમે તે ભવમાં પ્રાયઃ તેવી રીતે ભોગવવું પડે છે. કોઈના પગને છેદવામાં આવે છે તો, આવતા ભવમાં તે પગ છેદનારના પગ છેદાય છે. કોઈને આળ ચડાવવામાં આવે છે તો, સીતાની પેઠે આળનું દુઃખ ભોગવવું પડે છે. કોઈને નીચ કહેવામાં આવે છે તો, તેનું ફળ પણ નીચ થઈને ભોગવવું પડે છે. જેવો આઘાત તેવો પ્રત્યાઘાત એ નિયમ કર્મમાં પણ જોવામાં આવે છે; અર્થાત્ જેવાં કર્મ કરવામાં આવે છે તેવાં ભોગવવાં પડે છે.

ઘાતી અને અઘાતી એવા કર્મના બે ભેદ છે. ઘાતી કર્મનો નાશ કરતાં અઘાતી કર્મ સ્વયમેવ ટળી જાય છે. ઘાતી કર્મમાં પણ મોહનીય કર્મ બળવાન છે. સર્વ કર્મમાં મોહનીય કર્મ રાજસમાન છે. મોહનીય કર્મનો નાશ થતાં સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે. મોહનીય કર્મનો નાશ કરવાની ખાસ જરૂર છે. ક્રોધ, માન માયા અને લોભ તેના સોળ ભેદ છે. નવ નોકષાય અને મિથ્યાત્વ એ મોહનીય કર્મના ભેદ અવખા-ધવા. મોહનીય કર્મનું એટલું બધું બળ છે કે મોટા મોટા ઇન્દ્રિયોને પણ ધ્રુજવી દે છે. કર્મ બળવાન છે છતાં આત્માના શુદ્ધ બળથી તેનો નાશ થાય છે. ઉદ્યમથી કર્મનો નાશ થાય છે. ઉદ્યમવડે જ્યારે ત્યારે પણ કર્મને છૂટી શકાય છે. કર્મ જડ છે અને આત્મા ચેતન છે. ચેતન પોતાના સ્વરૂપમાં રમણુતા કરે તો કર્મ નષ્ટ થયાવિના રહેતું નથી. સંવરતત્ત્વના આરાધનવડે સકલ કર્મનો નાશ થાય છે. જ્યારે ત્યારે પણ કર્મનો નાશ કર્યાવિના આત્માને ખડું સુખ પ્રાપ્ત થવાનું નથી. વિષય લાલસાઓને પ્રથમ હઠાવવી જોઈએ. જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના કરવાથી કર્મ ટળવા લાગે છે અને આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રગટવા લાગે છે. શ્રી મહાવીર પ્રભુએ બાર વર્ષપર્યંત ધ્યાન ધર્યું ત્યારે મોહનીય કર્મનો નાશ કર્યો; એકદમ કંઈ કર્મ નષ્ટ થતું નથી. પ્રથમ સહશુરૂઓ પાસેથી તત્ત્વોનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. કેટલાક લોકો કર્મમાં લગ્ન્યું હશે તેમ થશે, એમ માની લેઈને ઉદ્યમ બિલકૂલ કરતા નથી, તેઓ જાણે કર્મના દાસ બની ગયા હોય તેમ દેખાય છે. કેવલજ્ઞાનવિના કયા કર્મનો ઉદય છે તે જાણી શકાતું નથી, માટે ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. ઉદ્યમ કર્યાવિના કર્મનો ઉદય છે કે નહિ તે જાણી

(૧૭૨)

શકાતું નથી. કર્મમાં લખ્યું હશે તેમ થશે એમ બોલીને બેસી ન રહેવું જોઈએ. શ્રી મહાવીરસ્વામી કર્મમાં લખ્યું હશે તેમ જાણીને બેસી રહ્યા નહોતા; તેઓ શ્રી તો સાધુ થઈને ઉદ્યમમાં તક્ષીન બન્યા હતા. ઉદ્યમથી ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ ભાંગે બાંધેલાં ભોગાવલી કર્મસિવાય, બાકીનાં ઘાતી કર્મને નાશ થાય છે. શુભ પરિણામથી અશુભ કર્મને નાશ થાય છે. શુભરાગ અને દ્વેષ સહચારિ પરિણામને શુભ પરિણામ કહે છે અને અશુભ રાગ અને દ્વેષ સહચારિ પરિણામને અશુભ પરિણામ કહે છે. અશુભ પરિણામને ટાળવાને માટે શુભ પરિણામના હેતુઓને અવલંબવાની જરૂર છે. અને શુદ્ધ પરિણામ કરવાને માટે શુદ્ધ પરિણામના હેતુઓને અવલંબવાની જરૂર છે. વૈરઝેર, હિંસા, બૂઠ, ચોરી, ભય, કામ, ચિન્તા અને શોક, વગેરેના વિચારોને અશુભ પરિણામ કહેવામાં આવે છે. ભય શોક, વૈર, અને ગુસ્સાના વિચારથી શરીરની પ્રકૃતિ બગડે છે, કેમકે મનને અને શરીરને અત્યંત નિકટ સંબંધ છે. મનમાં ઉત્પન્ન થયેલા ખરાબ વિચારના પરિણામની અસર શરીરપર થયાવિના રહેતી નથી, તેમજ શરીરપર થયેલી અસરથી વાયુ, પિત્ત અને કફના વિકારો થાય છે અને તેથી અનેક રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે. રોગોત્પાદક કર્મની ઉદીરણા કરનાર તથા વાયુ, પિત્ત અને કફની વિષમતા કરનાર ખરેખર-ગુસ્સાના શોકના તથા-ભયના અશુભ વિચારો છે. ગુસ્સાના, વૈરના, ભયના, શોકના ખરાબ વિચારો, રોગો તથા માનસિક દુઃખજ ઉત્પન્ન કરીને બેસી રહેતા નથી, પણ તેઓ તો આત્માને પણ કર્મથી ભારે કરે છે અને તેથી આત્મા ભવિષ્યમાં અનેક અવતારો ધારણ કરે છે, તથા જન્મ, જરા મરણનાં દુઃખ પામે છે. અશુભ પરિણામોથી અશુભ કર્મની ઉદીરણા પણ થાય છે, તેથી અશુભ વિચારો કોઈરીતે પેતાના આત્માનું તથા અન્યોના આત્માનું શ્રેયઃ કરી શકતા નથી. ભય, શોક, હિંસા અને ગુસ્સા વગેરેના અશુભ પરિણામથી તે ખરાબ વિચારોવાળા હૃદયમાં સૂક્ષ્મ સંસ્કારો પડે છે અને તેથી ભવિષ્યકાલમાં તીકના ઈર્ષાની પેઠે તે કુવિચારો પ્રગટી નીકળે છે અને તેથી આત્માની અધોગતિ થાય છે; માટે અશુભ વિચારોનાં પરિણામોને તો હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતાંજ વારવાં જોઈએ. શુભ વિચારોના પ્રવાહને ગંગા નદીની પેઠે હૃદયમાં વહેવરાવવો. પ્રાણુ જય તો ભલે જાઓ પણ અશુભ વિચારોને તો હૃદયમાં પ્રગટ થવા દેવા નહિ; એવો દૃઢ સંકલ્પ કરીને તે પ્રમાણે વર્તવાથી માનસિક કુવિચારો બંધ થતાં શુભ પરિણામની ધારા હૃદયમાં વહે છે અને તેથી અશુભ કર્મ (પાપકર્મ) પણ પુણ્યના ફલરૂપે પરિણમે છે અને શુભ કર્મ વિપાકની ઉદીરણા થાય છે, અર્થાત્ અશુભ

(૧૭૩)

કર્મવિપાકની ઉદ્દીરણા થતી નથી. અત્યંત ઉચ્ચ વેગવાળા શુભ વિચારના પ્રવાહથી અશુભ કર્મ પણ શુભ કર્મરૂપે પરિણમે છે અને અશુભ કર્મની નિર્જરા થાય છે, તેમજ અશુભ કર્મનું અપવર્તન થાય છે અને શુભ કર્મ માટે ઉદ્દર્તનકરણ કરી શકાય છે. શુભ પરિણામમાંથી શુદ્ધ પરિણામમાં પ્રવેશ કરવામાટે, સમતાની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. સમતાની પ્રાપ્તિથી શુદ્ધ પરિણામ ધારણ કરી શકાય છે, માટે ભવ્ય જીવોએ શુભ પરિણામ રાખી અનુક્રમે વ્યાગળ વધવું. એકદમ શુદ્ધ પરિણામના શિખરપર ચડવા માટે કુદકો મારવાથી સમતાનું શિખર પ્રાપ્ત થશે નહિ અને શુભ પરિણામનાં પગથીયાં પણ ગ્રહણ કરી શકાશે નહિ. દયા, પ્રેમ, ભક્તિ, સાધુસેવા, ગુરૂવંદન, તીર્થયાત્રા, સુપાત્રદાન, આદિ ધર્માનુષ્ઠાન વગેરે શુભ કૃત્યોને સ્વાધિકાર પ્રમાણે સેવવાની આસ જરૂર છે. જે મનુષ્ય શુભ પરિણામ યાને શુભ રાગાદિનાં પરિણામ કે, જે પુણ્યને ઉત્પન્ન કરે છે તેને પણ ધારણ કરવા શક્તિમાન થયો નથી અને રાત્રી દિવસ અશુભ પરિણામ અને પાપારંભનાં કૃત્યોને કર્યા કરે છે, તેવો મનુષ્ય શુભ પરિણામને છોડી એકદમ શુદ્ધ પરિણામ ધારણ કરવા શક્તિમાન થતો નથી. પ્રથમતો, પ્રેમ, શ્રેહ, પરાંપકાર, દયા, દાન, દેવગુરૂની ભક્તિ અને સર્વેનું શ્રેયઃ કરવાના સુવિચારો કરવા. જગતના ભલામાટે શુભ પ્રવૃત્તિ કરવી. જગતના જીવોને પોતાના આત્મ-સમાન માનીને તેઓને આત્મદૃષ્ટિથી દેખવા અને રિપુઓને પણ આત્મદૃષ્ટિથી જોવા; કે જેથી સત્વગુણની ભાવના ખીલવા માંડશે અને પરમાર્થવૃત્તિ થવાથી સ્વાર્થના વિચારોનો સ્વયમેવ નાશ થશે. આત્માને આત્મરૂપે અને જડને જડરૂપે દેખવાની વિવેકશક્તિ પ્રાપ્ત થતાં શુદ્ધ પરિણામની ધારાને પ્રાપ્ત કરવા ચેતનનો અધિકાર પ્રગટે છે અને અન્તે શુદ્ધ પરિણામથી, સકલ કર્મોનો ક્ષય થાય છે; માટે અષ્ટ કર્મોનો નાશ કરવાની ઇચ્છા ધારણ કરનારે ઉપર્યુક્ત ઉપાયો પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી. આત્મારૂપ ચન્દ્રના ઉપર કર્મરૂપ વાદળ લાગેલાં છે, છતાં તેને ઉપર્યુક્ત ઉપાયોથી હટાવી શકાય છે; એમ સમતાએ વિવેકને જણાવ્યું. જે આત્મા ઉપર્યુક્ત કચેલી મારી શિખામણ માને તો, નિરજ (વાદળવિનાશ) ચન્દ્રના પ્રકાશની પેઠે પ્રકાશિત થઈ શકે, પણ તેમને હે વિવેક ! તમારા જેવા સમજાવે તો જ સમજ શકે. મારા સ્વામિજી મારી શિખામણ ત્યજીને મહાઈ ધર છોડીને પરધેર એટલે, અવિરતિના ઘેર ભમે છે, તેમાં તેમનું કોઈપણ રીતે શુભ થઈ શકતું નથી, પણ પોતાની ઘણી હાનિ થાય છે તે નીચે મુજબ. પરધરમમતાં સ્વાદકિયોલહે, તન ધન યૌવનહાણ ।

દિનદિન દીસે અપયસ વાધતો, નિજજન ન માને કાંપાવા૦૥૩૥

(૧૭૪)

ભાવાર્થ:—સમતા વિવેકને કચ્છે છે કે, આત્મસ્વામી પરધેરમાં વિષય યુદ્ધિથી પરિભ્રમણ કરતાં કયો સ્વાદ લહે છે? અલખત કોઈ-પણ સત્યસુખનો સ્વાદ આખી શક્તા નથી. તન, ધન અને ચૌવનની હાનિ થાય છે, પ્રતિદિવસ અપયરાની જગતમાં વૃદ્ધિ થાય છે અને સ્વજનો પણ તેતું કથન માનતા નથી.

જગતમાં વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી જેતાં આ બાબતના સાક્ષાત્ હુબરો પુરાવા નજરે પડે છે. જે પુરૂષો પોતાની સ્ત્રીની હિત શિક્ષાનો ત્યાગ કરીને શ્વાનની પેઠે નિર્લજ્જ થઈ પરધેર ભમતા ભમે છે અને પરસ્ત્રીઓના ફંદમાં ફસાય છે, તેથી તે કોઈ જતતું સુખ પામી શક્તા નથી. તેઓ પરસ્ત્રીઓના ગુલામ અને છે અર્થાત્ પરસ્ત્રીઓના રાગી બનીને તેઓ પતિધર્મને જલાંજલિ આપે છે.

પતિયો સ્ત્રીઓને કહે છે કે, તમારે સ્ત્રીનો ધર્મ સમ્યગ્રીત્યા પાળવો જોઈએ; ત્યારે પુરૂષોએ પોતાનો પતિધર્મ કેમ ધરાખર ન પાળવો જોઈએ? અર્થાત્ પાળવો જોઈએ. પતિ જે અન્ય સ્ત્રીની પાસે જાય તો તેમાં કંઈ નહિ અને સ્ત્રી અન્ય પુરૂષની પાસે જાય તો તેને ધરમાંથી બહાર કાઢવી; આ તો નીતિથી જેતાં અન્યાયજ કહી શકાય. જે પુરૂષો અન્ય સ્ત્રીઓનાં રૂપમાં લુબ્ધ અને છે તે ખરેખર અજ્ઞાની છે. તેઓ પોતાના આત્માને અધર્મના ખાડામાં ઉતારે છે. પોતાની સ્ત્રીને જેમ પતિવિના અન્યના ઉપર વિષયાભિલાષની વૃત્તિથી જેતું યુક્ત નથી, તેમ પુરૂષને પણ પોતાની સ્ત્રીવિના અન્ય સ્ત્રી ઉપર વિષયાભિલાષની દૃષ્ટિથી જેતું યોગ્ય નથી. જે પુરૂષો પોતાની સ્ત્રીઓને ક્રોધવડે મારે છે કૂટે છે અને તેઓતું યુરં કરવા પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેઓ કદી કલેશ રહિત અવસ્થા ભોગવી શક્તા નથી અને તેઓ કદી પોતાની સ્ત્રીઓતું પણ ધર્મરૂપ શ્રેયઃ કરવા સમર્થ થતા નથી.

પુરૂષો પોતાની સ્ત્રીઓને મૂકી અન્યને ઘેર ભટકે છે તેથી તેઓ અન્તે મહા દુઃખી થયા; મુસલમાનોતું દિલ્હીતું રાજ્ય પ્રાપ્ત તેવા કારણોથી ચાલ્યું ગયું. પુરૂષ, જે લગ્નની વખતે પ્રતિજ્ઞા કરે છે તે પરસ્ત્રીનો સંગી થવાથી નભાવી શક્તો નથી. પરસ્ત્રીનો સંગી મનુષ્ય, ષેષ્ટાઓમાં વિષય ઘેલો બની જાય છે અને તેથી તે વીર્યનો નાશ કરે છે અને તેથી તે પોતાતું શરીર સામર્થ્ય અર્થ ગુમાવે છે, અર્થાત્ અનેક પ્રકારના રોગોને બોલાવે છે. પરસ્ત્રીસંગિ વ્યભિચારીઓને અનેક પ્રકારના રોગ થાય છે અને તેથી તેઓ રાત્રી દીવસ પીડાતા પડી રહે

(૧૭૫)

છે. પરસ્ત્રીનો સંગ કરનાર મૂઢ જાણુવો. પરસ્ત્રીનો સંગી શરીરની ક્ષીણતા કરે છે અને આયુષ્યની દોરી કુંકી કરે છે. પરસ્ત્રીનો સંગી પોતાની સ્ત્રીના પ્રેમથી બ્રહ્મ થાય છે, છેવટે સત્યથી બ્રહ્મ થાય છે અને તેથી ઉત્તરોત્તર સદ્ગુણોનાં પગથીયાંથી નીચે ઉતરે છે. “જે મનુષ્ય એકે પાપ કરે છે તે અન્ય પાપ પણ કર્યાંવિના રહેતો નથી.” પરસ્ત્રીનો સંગી મનુષ્યોનો ઘાત પણુ કરે છે. પરસ્ત્રીનો સંગી આંખનું તેજ ઘટાડે છે અને હૃદયને કાળું બનાવે છે, તેમજ અસત્ય વદીને, વાણીને અપવિત્ર બનાવે છે. પરસ્ત્રીનો સંગી મનુષ્ય, સત્યના પ્રકાશથી દૂર રહે છે અને અજ્ઞાનરૂપ અંધકારમાં પ્રવેશ કરે છે. પરસ્ત્રીસંગી, વિષયવાસનારૂપ દુષ્ટ શક્તિઓનો ગુલામ અને છે અને તે બ્રહ્મતેજને ધારણુ કરવા શક્તિમાન થતો નથી. પરસ્ત્રીના સંગથી પુરૂષ, અનેક કુવિચારોના તામે થાય છે અને તે અભક્ષ્ય ભક્ષણુ અને અગેયનું પણુ પાન કરે છે. પરસ્ત્રી સંગથી પુરૂષ, પોતાના સન્તાનોને પણુ નિર્બલ બનાવે છે અને પ્રાયઃ પોતાની ભવિષ્યની પ્રજાને પણુ પોતાના ખરાબ વિચારોનો વારસો આપતો જાય છે. પરસ્ત્રી સંગી પુરૂષ-કામનો દાસ બનીને-એ હાથ જોડીને વેશ્યાઓને નમસ્કાર કરે છે અને પોતાનાં અમૂલ્ય પુરૂષ જીવનને ધૂળમાં રગદોળે છે. પરસ્ત્રીના સંગથી પોતાની અમૂલ્ય કાયાનો અકસ્માત નાશ કરે છે. પરસ્ત્રી સંગી પુરૂષો દુનિયામાં અનેક કુવિચારો કરીને મનોવર્ગણુને ખરાબ બનાવે છે અને તેથી તેઓના સમાગમમાં આવનારને પણુ તેઓના જેવા કુવિચારોની અસર થાય છે.

જેઓ પરસ્ત્રીનાં કટાક્ષો સહન કરવાને શક્તિમાન થતા નથી, અર્થાત્ કટાક્ષથી બચતા નથી, તેઓ પોતાના ઘરનું શ્રેયઃ કરવા શક્તિમાન થતા નથી. જેઓ હૃદયમાં પરસ્ત્રીની છાપી રાખે છે, તેઓ અન્તરમાં અશાન્તિને ધારણુ કરે છે. જેઓ પરસ્ત્રીના રૂપમાં મોહ પામે છે તેઓના ઉપર મોહ રાજની ધાડ આવે છે. જેઓ પરસ્ત્રીને દેખી વિકારી બની જાય છે, તેઓ જગતના લોકોના ઉપદ્રવ હરવાને શક્તિમાન બની શકતા નથી. જેઓ પરસ્ત્રીઓને દેખવામાંજ અને તેઓને ભોગવવામાંજ પ્રયત્નવાન છે, તેઓનાથી જગતનું તેમજ પોતાનું ભલું થઈ શકતું નથી. જે પરસ્ત્રીપર થતી અશુભ વિષયવાસનાને તામે રાખવા સમર્થ થયો નથી, તે પોતાનું તથા પોતાના કુર્કુખનું અને જગતનું કલ્યાણુ કરવા સમર્થ થતો નથી. જે પોતાની મનોવૃત્તિથી પરસ્ત્રીઓના ભોગમાં સર્વસ્વ આની લે છે, તે સર્વ પ્રકારના કલ્યાણુથી દૂર રહે છે.

જે દેશમાં પુરૂષો ઘણા વ્યભિચારી થાય છે અને સાધુઓ, સંન્યા-

(૧૭૬)

સીઓ, પણ બ્રહ્મચર્યથી ભ્રષ્ટ થાય છે તે દેશની અધોદશા થાય છે અને તેવા દેશમાં તે વખતે કોઈ મહાન્ દેશોદ્ધારક અથવા ધર્મોદ્ધારક પુરૂષને જન્મ થતો નથી. વ્યભિચારી પુરૂષો અને વ્યભિચારી સ્ત્રીઓના પરસ્પરના સંબંધમાંથી કોઈ મહા પુરૂષના જન્મની આશા રાખવી તે વ્યર્થ છે. વ્યભિચારી પુરૂષના શરીર સત્ત્વથી ઉત્પન્ન થનાર બાળકોમાં પ્રાયઃ અદ્ભુત સામર્થ્ય પ્રગટી શકતું નથી. વ્યભિચારી પુરૂષોના ઉત્તમ વિચાર રહી શકતા નથી, તેથી તેઓ પોતાની સ્ત્રીની સાથે પણ કલેશ કરે છે, અને ઘરમાં કુસંપ, અપ્રીતિ, ક્રોધ અને કલેશનાં બીજ વાવે છે અને તેથી તેનું કૃષ્ણ પોતાને આપવું પડે છે. વ્યભિચારી પુરૂષોને અબળાઓ છતી લે છે. તેવા પુરૂષો દેશમાં યોદ્ધાઓનું કાર્ય કરી શકતા નથી અને બહુ-ચરાછના ક્ષાત્રીની જેઠે પોતાની હીન સત્ત્વ દશાને પ્રગટ કરે છે. વ્યભિચારી પુરૂષોનાં શરીરો નિર્બલ થાય છે. તેઓ ભય, ચિન્તા, બ્હેમ, અવિશ્વાસ અને ક્રોધ વગેરે દોષોને વારંવાર સેવ્યા કરે છે, તેથી અગ્નિના સ્પર્શની જેઠે તેઓનાં રૂધિર અને વીર્ય બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. ભય-ચિન્તા અને અત્યંત સંતાપથી તેઓનું હૃદય ધબકે છે. અકસ્માત્ ભયથી મગજના જ્ઞાનતંતુઓના પરપોટાઓ ફાટી જાય છે અને તેથી તેઓ વિકળ અને ઠ. વ્યભિચારી પુરૂષો તનની હાનિ કરે છે, એટલુંજ નહીં પણ તેઓ ધનની પણ હાનિ કરે છે. વ્યભિચારી શેઠીઆઓ પરસ્ત્રીના સંગથી લાભો વા કરેડો રૂપેયાના ધૂમાડા કરી નાખે છે. આશ્ચર્યકારક વાત એ છે કે, જે શેઠીઆઓ પોતાના સહયુગ્મ પર જોવા પ્રેમ ધારણ કરી શકતા નથી, તેવો પ્રેમ તેઓ પરસ્ત્રી પર ધારણ કરે છે. વ્યભિચારી શેઠીઆઓ પોતાના વડેરા સહયુગ્મન, કરતાં પરસ્ત્રીનો વિશેષતઃ વિનય સાચવે છે અને તેની સેવા ચાકરીમાં ચાકરની જેઠે પ્રવૃત્તિ કરે છે. વ્યભિચારી રાજાઓએ પરસ્ત્રીના સંગથી રાજ્ય ખોયાં છે, વ્યભિચારી રાજાઓએ પરસ્ત્રીના સંગથી મસ્તક કપાવ્યાં છે, અર્થાત્ વ્યભિચારી રાજાઓએ પોતાના દેશની ધૂળધાળી કરી છે. વ્યભિચારી રાજાઓએ પોતાની પાછળ સારા પુત્રોને પ્રાયઃ ઉત્પન્ન કર્યાં નથી. વ્યભિચારી રાજાઓએ પોતાના દેશને પરતંત્ર કર્યાં છે. વ્યભિચારી રાજાઓએ પરસ્ત્રી લાલચથી અનીતિનો માર્ગ બ્રહ્મણ કરીને રૂધિરની નદીઓ વહેવરાવી છે. વ્યભિચારી રાજાઓ પોતાનું વીર્ય વ્યર્થ ગુમાવી દે છે અને તેથી તેઓ પોતાના મનની કુટેવને વશ કરવા સમર્થ થતા નથી અને તેઓ સ્વદેશ અને પરદેશને વશમાં રાખવા ઇચ્છા કરે છે એ કેવું આશ્ચર્ય છે! વ્યભિચારી રાજાઓ, ઠાકોરો અને શહેનશાહો દુષ્ટ સ્ત્રીઓના હસ્તથી ગમે તે પ્રયોગે મૃત્યુના આધીન થાય છે. વ્યભિચારી રાજાઓ, ઠાકોરો અને ન્યાયાધીશો વગેરે

(૧૭૭)

પોતે અનીતિ આચરે છે તેઓ અન્યને સજ્ઞ કરવા પ્રવૃત્તિ કરે છે તે પણ એક આશ્ચર્ય છે. વ્યભિચારી રાજાઓ, વેશ્યા વગેરેના પોષક બને છે. વ્યભિચારી રાજાઓ, ઠાકોરો, શેઠીઆઓ વગેરે સાધુ સન્ત, માબાપ વગેરેની સેવા મૂકીને પરસ્ત્રીઓની સેવા કરે છે. જે સ્ત્રીઓની ચામડીમાં રૂધિરથી રક્તવર્ણુ વ્યાપી રહ્યો છે અને ઘણા દ્વારથી અશુચિ નીકળે છે તેવા શરીરપર મોહ પામે છે, એજ તેઓની બુદ્ધિની પરીક્ષાની અલિહારી છે. વ્યભિચારી રાજાઓ, રાણાઓ, ઠાકોરો, શેઠીઆઓ વગેરે પરસ્ત્રીના સંગથી દારૂનું પાન કરે છે. તેઓ દારૂની ઘેનમાં અનેક પ્રકારની લવરી કર્યા કરે છે અને કોઈ વખતે તેઓ રસ્તામાં જતાં પડી જાય છે અને તેવા પ્રસંગનો લાભ લેઈ કૂતરાંઓ પણ, પોતાના કરતાં મનુષ્ય થઈને પણ નીચ બનેલા પુરૂષોના મુખમાં ઉંચી ટાંગ રાખી મૂતરે છે. વ્યભિચારી પુરૂષો કેળવણી હોય તોપણ તેઓ કેળવણીને દૂષણુ દે છે. વ્યભિચારી પુરૂષો પોતાના ધનનો કુમાર્ગે વ્યય કરવા પાછી પાની કરતા નથી. વ્યભિચારી પુરૂષો પોતાના કુટુંબની પણ દયા કરી શકતા નથી અને કુલટા સ્ત્રીઓનાં ખીરસાં તર કરે છે. હિંદુસ્થાનમાંથી વ્યભિચારનો જે દોષ જાય તો પશ્ચાત્ ઉત્તરિનાં પગથીયાંપર પાદ મૂકી શકાય. પરસ્ત્રીલેપટપણુનું દૂષણુ યુવાવસ્થામાં લાગે છે. જેઓને બ્રહ્મચર્યની હૃદય કેળવણી આપવામાં આવે છે, તેઓ પરસ્ત્રીલેપટવદોષથી મુક્ત થાય છે.

સર્વ દેશોમાં ગુરૂકૂળો વગેરેમાં બ્રહ્મચર્યની કેળવણી, હૃદયમાં પૂર્ણ અસર કરે એવી આપવામાં આવે તો, ઘણા દોષોથી મનુષ્યો દૂર થઈ શકે અને તેઓ શુભ માર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકે. જે પુરૂષો ગૃહસ્થાવાસમાં પ્રવેશ કરે છે, તેઓને પુરૂષધર્મની પરિપૂર્ણ કેળવણી આપવામાં આવતી નથી, તેમજ પુરૂષ અને સ્ત્રીનાં લગ્ન થાય છે ત્યારે પણ પુરૂષે કેનીરીતે વર્તવું અને સ્ત્રીએ કેનીરીતે વર્તવું તેની સમજણુ બરાબર આપવામાં આવતી નથી તે ભૂલ ભરેલું છે. બ્રાહ્મણુ વણિક વગેરે જ્ઞાતિઓમાં તો બાલલગ્નની હોળી સળગાવવામાં આવે છે અને તેમાં પ્રિય એવા પુત્રોને તથા પુત્રીઓને હોમવામાં આવે છે અને ધનનો ધૂમાડો કરીને એમ સૂચના કરવામાં આવે છે કે “પોતાના દેશની પડતી અને ધર્મની પડતી માટે અમે પાકયા છીએ” અહો! ન્યાં બાલલગ્નની હોળીઓ સળગતી હોય! ત્યાં શરીરની અને મનની ઉત્તરિની આશા ક્યાંથી રાખી શકાય? બાળલગ્નથી પુરૂષાર્થની વૃદ્ધિ થતી નથી. જે દેશમાં બાળલગ્નનો પ્રચાર છે તે દેશ પરતંત્ર થાય છે. જે દેશના મનુષ્યો વિષયવાસનાનાં સુખ ભોગવવાં એજ અંદગીલું ક્ષણ માને છે,

ભ. ૨૩

(૧૭૮)

તે દેશનો ઉદય થતો નથી. જે દેશના મનુષ્યો બાળલગ્નને પુષ્ટિ આપે છે તે લોકો શુભામ બને છે. જે દેશના મનુષ્યો બાલપણામાંજ સ્ત્રી સેવનમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તે દેશના મનુષ્યો તન, ધન અને યૌવન વગેરેનો નાશ કરે છે અને તેવા મનુષ્યો દેશને શ્રાપ સરખા છે.

પરસ્ત્રીલંપટત્વ દોષમાંથી યુવકવર્ગે પ્રથમથીજ દૂર રહે તેમાટે, પુરૂષ-જોએ તેમજ શાળાઓમાં ખાસ ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યની કેળવણી આપવી નેઇએ; વૃદ્ધોને સુધાર્યા પૂર્વે યુવકવર્ગને સુધારવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. ભવિષ્યની ઉન્નતિનું આ એક પગથીયું છે, માટે દરેક દેશમાં પરસ્ત્રીલંપટપણામાંથી પુરૂષો દૂર રહે, એવી સરસ કેળવણી આપવી નેઇએ. જે પુરૂષો ધર્મોભિમાની અને દેશહિતેચ્છુ છે, તે તો પરસ્ત્રી સંગથી દૂર રહે છે. દુનિયામાં જન્મીને વિષય સુખ ભોગવવામાંજ મનુષ્ય જન્મની સાર્થકતા જેઓ સમજતા નથી, તેવા ઉત્તમ પુરૂષો તો પોતાના આત્માનું શ્રેય અને દુનિયાનું ભલું થાય તેવા ઉપાયોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. જેઓ પરસ્ત્રીમાં આસક્ત છે તેઓ સ્વાર્થી છે. લગ્ન વખતે કરેલી પ્રતિજ્ઞાથી જેઓ બ્રહ્મ થાય છે તેઓ અન્યને પણ બ્રહ્મ કરે છે, માટે તેવા પુરૂષોને ઉપદેશ આપી સુધારવા નેઇએ.

જે દેશમાં સ્ત્રીઓ, ધાર્મિક કેળવણી તેમજ, શારીરિક કેળવણીનાં રહસ્યો સમજવાને શક્તિમાન થઈ નથી અને વિષયભોગને હુંદળીતું મુખ્ય કર્તવ્ય સમજે છે, તેવી સ્ત્રીઓ, પોતે પણ પતિવ્રતાના ધર્મને પાળી શકતી નથી અને પોતાના સમાગમમાં આવનાર પુરૂષોને પણ લલચાવી બ્રહ્મ કરે છે; તેવી અધમ સ્ત્રીઓ પોતે હીન અને નીચ બને છે અને અનેક પુરૂષોને પણ નીચ બનાવે છે.

ધાર્મિક કેળવણી અને બ્રહ્મચર્ય તથા શારીરિક કેળવણી પામ્યા-વિનાની બાળાઓ જ્યારે મોટી ઉમરની થાય છે અને પતિવ્રત ધર્મથી પરહઃમુખ થાય છે, ત્યારે કેટલીક વખત તેઓ કૂળ અને ધર્મને દૂર મૂકીને વેશ્યાનો ધંધો સ્વીકારે છે, અર્થાત્ નિર્લજ્જ બનીને તેવી બ્રહ્મ વેશ્યા સ્ત્રીઓ દેશની અને ધર્મની પાયમાલી કરવાને રાક્ષસીઓની દરજ બજાવે છે. કેટલાક દેશના રક્ષણ કરનાર રાજાઓ તથા લક્ષ્મી-મન્ત શેઠીઓ આવી રાક્ષસી જેવી સ્ત્રીઓના પાશમાં ફસાય છે, તેથી તેઓને માન આપીને ચાટના કૂતરાની પેઠે પોતાના અવતારને નીચ બનાવે છે; એવા રાજાઓ, ઠાકોરો અને લક્ષ્મીમન્તોથીજ દેશ અને ધર્મની પાયમાલી થાય છે.

સ્ત્રીઓ જે પતિવ્રતા ધર્મથી અલંકૃત હોય અને પુરૂષોને ઓધ આપીને ઠેકાણુ રાખી શકે તો, પુરૂષો કદી બ્રહ્મ થઈ શકે નહિ. હિંદુ-

(૧૭૯)

સ્થાનમાં પ્રથમ સતી સ્ત્રીઓ ઘણી હતી, તેથી પૂર્વે દેશની ચડતી હતી. બાહ્યાવસ્થામાંજ કન્યાઓને પતિવ્રતાની ઉત્તમ ધાર્મિક કેળવણી આપવામાં આવે તો વેશ્યાઓ અને કુલટા-પુંશ્વલી સ્ત્રીઓનો ઘટારો થાય અને સતીધર્મ પાળનારી સ્ત્રીઓની વૃદ્ધિ થાય. દેશના અને ધર્મના આગેવાન પુરૂષોએ આ સૂચનાને લક્ષ્યમાં લેઈ બાહ્યાવસ્થામાંથી તેવી ઉત્તમ કેળવણી આપવામાટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

પારમાર્થિક કાર્ય કરનારા મહાત્માઓને ઉત્પન્ન કરવા હોય તો, ઉપર્યુક્ત સૂચના પ્રમાણે વર્તવાની ખાસ જરૂર છે.

જે પુરૂષો દારૂ અને માંસના ભક્ષકો અને છે, તેઓ પરસ્ત્રીલંપટ વિશેષતઃ બને છે. દારૂનું પાન કરનાર પુરૂષ, બલિચારના દોષમાં સપડાઈ જાય છે. દારૂની લેજતમાં પુરૂષો અનેક પ્રકારના કુકર્મી બને છે. દારૂથી વિષય વિકારને ઉત્તેજન મળે છે અને તેથી તેવા પુરૂષોને કુલટા સ્ત્રીઓ ફસાવી નાખે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. પચ્ચીશ વર્ષપર્યંત વા છેવટમાં છેવટ વીશ વર્ષપર્યંત બ્રહ્મચર્યનું સંરક્ષણ કરીને બલહારિક અને ધાર્મિક કેળવણીનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તો, અરેખર ભવિષ્યની પ્રબલ સુધરે અને તેથી પરસ્ત્રીના ત્યાગી અને ધર્મનો ઉદય કરનારા પુરૂષો ઉત્પન્ન થઈ શકે. હાલ મનમાં વિષયાભિલાષની ઉત્પત્તિ થાય તેવા સંયોગો જ્યાં ચારે તરફ હોય, ત્યાં પુત્ર અને પુત્રીઓને રાખવામાં આવે છે તેથી, તેમજ તેઓને બાહ્યાવસ્થામાં પરણાવી દેવામાં આવે છે તેથી, તેઓના આત્માની તથા મનની અને શરીરની ઉન્નતિ જોઈએ તેવી દેખવામાં આવતી નથી. આ પ્રમાણે અધોગતિના માર્ગમાં ઘસડાતા મનુષ્યવર્ગનો જે ઉદ્ધાર કરવામાં નહિ આવે તો, અરેખર પ્રતિદિન મનુષ્યોના આયુષ્યની ઘટતી થયા કરશે, માટે હવે તો ભારતવાસીઓ તથા અન્ય દેશના મનુષ્યોએ ખાસ ચેતવાની જરૂર છે અને બલિચાર નામના દોષને દરિયામાં હાંકી કાઢવો જોઈએ છે. બલિચાર દોષથી મનુષ્યોમાં ખુનગાર લડાઈઓ થઈ છે, અને થાય છે. બલિચાર દોષથી વૈર જેર અને કલેશની પરંપરાઓ પ્રાપ્ત થાય છે.

પુરૂષો પરસ્ત્રીમાં આશક્ત થઈને તન ધનની હાનિ કરે છે, તે પ્રમાણે યૌવનની પણ હાનિ કરે છે; તેટલાથી બસ થતું નથી પણ તેઓની પ્રબળતા પણ હાનિ થાય છે, અર્થાત્ ભવિષ્યની પ્રબળતા અહિત કરે છે, તેમજ પોતાની ખરાબ વાસનાના છાંટાઓથી અન્યોનું પણ અહિત કરે છે. તેવા પુરૂષો દયા, પ્રેમ, ભાતૃભાવ, ભક્તિ,

(૧૮૦)

સરસતા, શક્તિ અને વિશ્વાસ વગેરે સદ્ગુણોનો નાશ કરે છે અને દોષના સમૂહથી પોતાના હૃદયને કલંકી બનાવે છે; પરભવમાં પણ તેઓ દોષના સંસ્કારોને સાથે લેઈ જાય છે, તેથી વડના બીજમાંથી જેમ વડ પ્રગટે છે, તેમ દોષના સંસ્કારોથી અવસર મળતાં દોષો પ્રગટી નીકળે છે; માટે પુરૂષોએ પરસ્ત્રીના સંગમાં રાગી ન બનવું જોઈએ, તેમજ સકલ દેશોમાં પણ સુરીવાજનો ફેલાવો કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે બાહ્ય જગતના પુરૂષો પરસ્ત્રીના સંગથી દુઃખી થાય છે અને પરસ્ત્રી ભોગત્યાગથી તેજ પુરૂષો સુખી થાય છે, એમ જણાવીને હવે સમતા, અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી આત્મસ્વામિ સંબંધી વિવેચન કરે છે.

સમતા વિવેકને કહે છે કે, હે વિવેક! આત્મસ્વામી પરનારીના અર્થાત્ અવિરતિના ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે, તેથી પ્રથમતો પોતાના પ્રદેશોની મલીનતા કરે છે અને જ્ઞાનાદિ ઋદ્ધિની હાનિ કરે છે. અવિરતિપણામાં મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન પ્રગટી શકતાં નથી, તેમજ અનંત સુખ ઋદ્ધિ પ્રગટી શકતી નથી; ઉલટું શ્રુતજ્ઞાનાદિ જે રૂદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હોય છે તે પણ અવિરતિ નારીના ઘરમાં જવાથી નષ્ટ થઈ જાય છે, અર્થાત્ આત્માના ગુણોની પુષ્ટિરૂપ યૌવન પણ અવિરતિના ઘરમાં રમતાં નષ્ટ થઈ જાય છે. ચૌદપૂર્વીઓ, આહારકલઙ્ચિધધારકો, મનઃપર્યવજ્ઞાનીઓ અને અગીયારમા ગુણુસ્થાનકપર ચડેલા એવા આત્માની યૌવનાવસ્થાને પામેલાઓ, પણ અવિરતિના ઘરમાં રમણુતા કરતાં નીચેના ગુણુસ્થાનકમાં આવે છે, તેથી તે ગુણુવૃદ્ધિરૂપ યૌવનને હારી જાય છે, માટે હે વિવેક! માફ કહેવું તમે લક્ષ્યમાં લેશો. હે વિવેક! મારા ચેતનસ્વામી અવિરતિ નારીના ઘરમાં જાય છે, તે ખિલકુલ અયોગ્ય છે. અવિરતિનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રપંચોને જો ચેતન જાણે તો તેના ઘરમાં જઈ શકે નહિ. હે વિવેક! હું અવિરતિનું સ્વરૂપ વર્ણવું છું તે કૃપા કરીને સાંભળો.

“ અવિરતિનું સ્વરૂપ.”

હિંસા, અસત્ય, સ્તેય, અશ્રદ્ધ અને પરિગ્રહ આદિથી વિરામ ન પામવો તેને અવિરતિ કહે છે. દાઝ અને માંસાદિ વસ્તુઓથી વિરામ ન પામવું, તેમજ બાહ્ય વસ્તુઓના ભોગથી વિરામ ન પામવું તેને અવિરતિ કહેવામાં આવે છે. અવિરતિથી હિંસા વગેરેનાં પાપકૃત્યો થાય છે. અવિરતિ એજ આશ્રવનું ઘર છે. અવિરતિના પરિણામથી સમયે સમયે કર્મ બંધાય છે.

(૧૮૧)

અવિરતિની પ્રેરણાથી અનેક મનુષ્યો અનેક જાતની સાવધ પ્રવૃત્તિ કરે છે. અવિરતિની પ્રેરણાથી કરોડો મનુષ્યો યુદ્ધ કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. અવિરતિની પ્રેરણાથી મનુષ્યો જૂઠું બાલવાના પ્રપંચને ત્યાગી શકતા નથી. અવિરતિની પ્રેરણાથી મનુષ્યો અનેક પ્રકારનાં પાપયન્ત્રોને બનાવે છે. અવિરતિની પ્રેરણાથી મનુષ્યો જગતના સર્વ પદાર્થોને પોતાના કરવા પ્રયત્ન કરે છે. અવિરતિના પરિણામથી મનુષ્યો રાત્રી અને દિવસનો વિવેક રાખ્યાવિના, આહાર ભક્ષણમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. અવિરતિની પ્રેરણાથી મનુષ્યો વ્રત અને વ્રત્યાખ્યાનના ખરા સ્વરૂપને ધારણ કરી શકતા નથી, અર્થાત્ આચારમાં મૂકી શકતા નથી. અવિરતિ પરિણામથી મનુષ્યો કોઈ પણ પ્રકારના પદાર્થોની પ્રાપ્તિથી સન્તોષ પામતા નથી. અવિરતિ પરિણામથી ચારિત્ર માર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. અવિરતિ પરિણામથી જાણેલું પણ આચારમાં મૂકી શકાતું નથી, તેથી સમકિત છતાં વ્રતાદિક વિરતિના અભાવે અવિરતિપણું કહેવાય છે. અવિરતિથી દેવતાઓ ચારિત્ર માર્ગ ગ્રહણ કરી શકતા નથી. શ્રેણિક રાજ્ય અવિરતિથી ચારિત્રમાર્ગ ગ્રહણ કરી શક્યા નહોતા. અવિરતિથી ઉત્તમ મોક્ષ-માર્ગમાં પ્રબલ કારણીભૂત ચારિત્રની સમ્મુખ ગમન કરી શકાતું નથી. અવિરતિથી પરભાવમાં રમણુતા થાય છે અને તેથી આત્માની ઉચ્ચ-દશા થતી નથી. અવિરતિ દુઃખની ખાણ છે. અવિરતિથી દુઃખની પરંપરા ભયોભવમાં પ્રાપ્ત થાય છે. અવિરતિપણાનું જીવન ઉત્તમ ગણાતું નથી. અવિરતિ પરિણુતિથી અનાદિકાળથી આત્મા દુઃખ પામ્યો અને જ્યાંસુધી એના સમાગમમાં આત્મા વર્તશે ત્યાંસુધી દુઃખ પામશે. કોઈ આત્મા અવિરતિની સંગતિથી સુખી થયો નથી અને થનાર નથી. રાગ અને દ્વેષરૂપ પરભાવના ઘરની અવિરતિ છે, તેથી તે આત્માની ખરે-ખર શુદ્ધ પરિણુતિ નથી, અર્થાત્ વિભાવદશાથી ઉત્પન્ન થયેલી પરિણુતિ છે. અવિરતિની પાસે સત્યસુખનો બિન્દુ પણ નથી, તેથી અવિરતિની સંગતિ કરનારાઓ સત્ય સુખનો બિન્દુપણુ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. અવિરતિની સંગતિથી આત્મા પોતાના મૂલ સ્વભાવને ત્યાગીને વિભાવને ગ્રહણ કરે છે. અવિરતિની સંગતિથી આત્માના ગુણોનો પ્રગટ-ભાવ થતો નથી. દુનિયા અનેક જાતની પાપપ્રવૃત્તિમાં મસ્તાન બનેલી છે અને તેથી તે સત્યસુખની આશા રાખે છે, તે શું બનવાનું છે? અવિરતિએ દુનિયાના સર્વ જીવોને પોતાના વશમાં રાખ્યા છે અને તે જીવોને પરભાવમાં પ્રવૃત્ત કરાવ્યા કરે છે, અર્થાત્ તેઓને સુખની લાલચ દેખાડીને પોતાના તાપ્પામાં રાખીને ગુલામ બનાવે છે. અવિરતિના વશમાં રહેલા જીવો લડે છે, મરે છે, રૂવે છે, કલેશ કરે

(૧૮૨)

છે અને પોતાના સ્વાર્થમાટે અનેક પ્રાણીઓની હિંસા થાય તેવાં કાર્ય કરે છે. અવિરતિના નચાવ્યા લોકો સંસારમાં નાચ્યા કરે છે. અવિરતિના નચાવ્યા લોકો નાચે છે, એટલુંજ નહિ પણ ભિક્ષુકોની પેઠે અન્યો તરફ યાચના કરીને પોતાને કુગાલ તરીકે જણાવે છે. અવિરતિના વશમાં રહેલા પ્રાણીઓ જગત્માં સર્વ પ્રકારનું દુઃખ પામે છે. છેવટ નરક અને તિર્યચની ગતિમાં મોકલનાર પણ અવિરતિ છે. અવિરતિમાં સુખ માનનારા મનુષ્યો ખરાબપોરે કુંટાય છે અને પરવસ્તુની ભ્રમણામાં પોતાનું સત્યસુખ કે, જે આત્મામાં રહ્યું છે તેને દેખી શક્તા નથી. અવિરતિની સંગતિથી મનુષ્યો જગતનું ભકું કરવા સમર્થ થતા નથી. અવિરતિની સંગતિથી મનુષ્યો પોતે ઉચ્ચગુણસ્થાનકપર ચઢી શક્તા નથી અને અન્યોને પોતાના આત્માવડે પીડા કરે છે, માટે હે વિવેક! મારો ચેતન અવિરતિના ઘેર રહી તન, ધન, અને ધૌવનને હારે છે, તે મેં તારી આગળ વર્ણવ્યું. મારા સ્વામિની આટલીજ યુરી દશા થાય છે તેમ નહિ, પણ તેના કરતાં તેમની વિશેષ યુરી દશા થાય છે; તેને હવે સમતા જણાવે છે.

કુલવટ છાંડી અવટઝવટપડે, મન મેહુવાને ઘાટ ।

આંધો આંધો મિલે વેજળ, કોળ દેસ્વાડે વાટ, ॥ વા૦ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કથે છે કે, મારા ચેતનસ્વામી પોતાની કુળવટ છાંડીને મનરૂપ મેહુવા અર્થાત્ મેવાસીના ઘાટે જાય છે અને તેથી તે આડા અવળા માર્ગમાં ચડી જાય છે. ડુંગરોમાં રહેનાર નીચ મૂર્ખ જાતને મેવાસી કહે છે, તેને ચોરી કરવાની ટેવ હોય છે. મેવાસી આડા અવળા માર્ગમાં ચાલે છે. મેવાસીના ઘાટે ચઢેલો મનુષ્ય પણ તેની સાથે જ્યાં ત્યાં આચડે છે અને તેથી તે રાજમાર્ગથી દૂર રહે છે. ચોર મેવાસી લોકો રાજમાર્ગમાં ભય આદિ અનેક કારણોથી ચાલી શક્તા નથી, તેમ અત્ર મનને મેવાસીની ઉપમા આપવામાં આવી છે. મનરૂપ મેવાસી અભિમાનરૂપ ડુંગરમાં રહે છે અને તૃષ્ણારૂપ કોતરમાં પડી રહે છે, તેમજ લોભરૂપ શિખરોપર વાસ કરે છે. વિષયેચ્છારૂપ ગુફાઓમાં મનમેવાસી પડી રહે છે. હિંસાભાવરૂપ ચામડાંને મનમેવાસી શરીરપર ઝાટે છે. કૂરપરિણામરૂપ આણુના ભાથાને મનમેવાસી ધારણુ કરે છે. મનમેવાસી ક્રોધરૂપ કૃષ્ણતાને શરીરપર ધારણુ કરે છે. મનુષ્યોના વ્રતરૂપ ધનને મનમેવાસી કુંટી લે છે. આર્તધ્યાનરૂપ તરવારવડે મનમેવાસી ધર્મધ્યાનરૂપ સન્તનો નાશ કરે છે. મનમેવાસી

(૧૮૩)

કૃષ્ણ લેશ્યારૂપ કાળીકાનો ઉપાસક અને છે અને તેની આગળ સદા-કાળ ઉભો રહે છે અને દુષ્ટાધ્વવસાયરૂપ પશુઓની પ્રાપ્તિમાટે પ્રાર્થના કરે છે. મનરૂપ મેવાસી ચંચળતારૂપ ડાકલું વગાડે છે અને અન્ય સુવિચારોને ભય પમાડે છે. મનરૂપ મેવાસી કલેશરૂપ મદિરાના પ્યાલા પીએ છે અને દુર્ગતિરૂપ આડા અવળા માર્ગમાં પરિભ્રમણુ કર્યા કરે છે. મનરૂપ મેવાસી અશુદ્ધ પરિણુતિની સાથે ખેલ ખેલ્યા કરે છે અને આત્માઓના ઘરમાં ચોરી કરે છે, તેમજ અજ્ઞાનરૂપ અર-ણ્યમાં જ્યાં ત્યાં સ્વેચ્છાએ આથડે છે. મનરૂપ મેવાસી કપટકળારૂપ કાતીને ધારણુ કરે છે. મનરૂપ મેવાસી આશારૂપ ઝુંપડામાં વાસ કરે છે. મનરૂપ મેવાસી ધર્મ રાજના દેશમાં હુંટ ચલાવે છે. મનરૂપ મેવા-સીનો ઈર્ષ્યા, કલહ, ઉદ્વેગ આદિ પરિવાર છે. મનરૂપ મેવાસી મદો-ન્મત્ત થઇને અબ્રહ્મરૂપ સરોવરમાં ઝીલ્યા કરે છે. મનરૂપ મેવાસીની કૂર દષ્ટિ છે અને તે ધર્મ રાજની પ્રજાને પંજોળે છે. મનરૂપ મેવાસી દુષ્ટ કાર્યો કરવામાં પાછીપાની કરતો નથી. મનરૂપ મેવાસી જાતે આંધળો છે એટલે, સારાંશ કે તે સત્ય તત્ત્વને દેખી શકતો નથી, તેથી મનમેવાસી, સત્યના માર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી. દુર્જનની પેઠે મન-રૂપ મેવાસીની સંગતિ કરતાં કોઈ મનુષ્યે સહજ સુખ પ્રાપ્ત કર્યું નથી અને કોઈ કરનાર નથી. મનમેવાસી દુર્જન છે, તેથી તેની સંગતિ અસત્ કહેવાય છે.

જેવી સજ્જતિ તેવી અસર.

જગત્માં કહેવત છે કે, જેવી સંગત કરવામાં આવે છે, તેવી અસર થાય છે. શુભ પદાર્થ કરતાં અશુભ પદાર્થની વિશેષ અને જલદી અસર થાય છે. એક હડકાયું કૂતરું મનુષ્યને કરડે છે તેથી મનુષ્યને પણ હડકવા હાલે છે અને હડકવાયો થએલો મનુષ્ય, અન્ય મનુષ્યને કરડે છે, તો તેને પણ હડકવાયુ પ્રગટે છે, અર્થાત્ અન્ય અન્યને કરડ-વાથી વિષની પરંપરા ચાલે છે, તેમ વિષ આદિ પરમાણુઓની અસર આ દેશાન્ત પ્રમાણે જલદી થતી માહુમ પડે છે. દૂધના ઘટમાં દારૂ ભર-વામાં આવે છે તો દારૂના પુદ્ગલોની વિશેષ અસર થાય છે. એક મણુ દુગ્ધમાં એક રૂપૈયાભાર વિષ નાખવામાં આવે છે તો દૂધના કરતાં ઝેરની અસર વિશેષ થતી જોવામાં આવે છે. તેવી રીતે શુભ પદાર્થોપર અશુભ પદાર્થો પોતાની અસર કરવા ચૂકતા નથી. કસ્તુરીના ઘટમાં કસ્તુરીની સાથે અન્ય દુર્ગંધી પદાર્થ રાખવામાં આવશે તો, કસ્તુરીને દાખી દેઈ દુર્ગંધી પદાર્થ પોતાની દુર્ગંધી ફેલાવશે; તે પ્રમાણે નીચ

(૧૮૪)

મનુષ્યોની સંગતિથી આત્મા નીચ અને છે. અસત્ સંગતિથી દુર્ગુણોનો પ્રવેશ થયાવિના રહેતો નથી. ગદ્દેડાની સાથે ઘોડો બાંધવામાં આવશે તો ભૂંકતાં આવડશે નહિ તોપણ લાત મારવાની ટેવને તો શિખવાનો, કેમકે જડ પદાર્થો પણ પોતાની શક્તિની અન્ય પદાર્થોપર અસર કરે છે, તો અશુભ વૃત્તિધારક દુર્જનો અન્ય મનુષ્યોને કેમ ખરાબ અસર કર્યાવિના રહે? અલબત્ત ન રહે. અસત્ જનની સંગતિથી જે હાનિ થાય છે તેવી હાનિ અન્યથી થતી નથી. અસત્ સંગતિથી દુઃખની પરંપરાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. અસત્ સંગતિથી સુબુદ્ધિનો નાશ થાય છે અને દુર્બુદ્ધિની ઉત્પત્તિ થાય છે. વનમાં વાસ થાય તો સાંડું પણ અસત્ જનની સંગતિ સારી નહી, કેમકે તેથી પોતાની ઉચ્ચ દશાને નાશ થાય છે. અસત્ જનની સંગતિ અનાદિકાળથી કરવામાં આવેલી છે, તેથી અસત્ જનની સંગતિ કરતાં અંશમાત્ર પણ મહેનત પડતી નથી પણ સુજનની સંગતિ કરતાં તો ભગીરથ પ્રયત્ન કરવો પડે છે. જેને ઉચ્ચ થવું હોય તેને પોતાના કરતાં વિશેષ ગુણી હોય, તેની સંગતિ કરવી જોઈએ. રાગીની સંગતિ કરતાં કદી ત્યાગી બની શકાતું નથી, તેમજ જેને યોગની ઉત્તમ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી હોય તેણે યોગીની સંગતિ કરવી જોઈએ, કેમકે જે તે યોગીને તણ ભોગીની સંગતિ કરશે તો યોગીની દશા પ્રાપ્ત કરી શકશે નહિ. અન્યની સંગતિ કરવી તેમાં લાખો અને કરોડો વિચારો કરવાની જરૂર છે. ઔપધો લેવામાં જેમ ઘણી તપાસ કરવાની આવશ્યકતા છે, તેમ અન્ય મનુષ્યોની સંગતિ કરવામાં પણ અનેક વિચાર કરવાની જરૂર છે. કેટલીક વખત બકરી કપાસ ખાવા જાય છે અને ઉન મૂકી આવે છે; તેની પેઠે અન્યના ગુણો અને દોષોનો વિચાર કર્યાવિના અન્યની સંગતિ કરનાથી, સદ્ગુણોના બદલે દોષ પાત્ર બનવાનો વખત આવે છે. અન્યના આચાર અને વિચારથી અન્યની ઉત્તમતા વા નીચતા પારખી શકાય છે. હિન્દુસ્થાનના કેટલાક લોકો અન્ય દેશના મનુષ્યોની સંગતિ કરે છે, પણ તેઓના ગુણ લેતા નથી, પણ તેઓના અશુભ આચાર અને અભક્ષ્ય ભક્ષણ વગેરે દોષોને ગ્રહણ કરે છે. નાનાં બાળકોને તો સારા આચારવાળાઓની સંગતિ કરાવવી જોઈએ. બાલ્યાવસ્થામાં વિચાર કરતાં પણ પ્રથમ આચારની જરૂર છે. બાળક પ્રથમ વિચારો કરતાં આચારનું અનુકરણ કરે છે. જેના દયા આદિ શુભ આચારો હોય, તેની સંગતિ કરવાની જરૂર છે. આચાર, વિચાર, સુધરવાનો આધાર સત્સંગતિ ઉપર છે. આચારમાં જે મનુષ્યો હીન હોય છે, તેઓ અન્યને સદાચરણી બનાવી શકતા નથી. સદાચાર પાળનારની સંગતિ કરવાથી સદાચાર શિખી શકાય છે.

(૧૮૫)

સુ આચાર એ પ્રથમ ધર્મ છે. જ્ઞાન પામવું કંઈ સહેલ નથી. સદાચાર પાળતાં પાળતાં જ્ઞાનની યોગ્યતા પ્રગટે છે. મનુષ્ય હંદગીની કિમ્મત થતી નથી. જે પ્રથમથી મનુષ્યને અસત્ જનની સંગતિ થઈ તો તેની અમૂલ્ય હંદગીની ધૂલધાણી થાય છે, માટે સત્સંગતિ કરવાની ઘણી જરૂર છે. મનુષ્યની ઉત્પત્તિ કંઈ ખાવાથી, પીવાથી અને સારાં વસ્ત્ર પહેરવામાત્રથી થતી નથી. સહસંગતિ થયાવિના મનયોગ, વચનયોગ અને કાયાના યોગની શુદ્ધતા થતી નથી. ભોજ્ય પદાર્થોને લાભાલાભ સંબંધી વિવેક કરીને વાપરવાની જરૂર છે, તેમ અન્યની સંગતિમાંપણુ લાભાલાભનો વિવેક ધારણુ કરવાની અત્યંત જરૂર છે. મન, વાણી અને કાયા ઉપર સારી વા નઠારી સોબતથી અસર થાય છે. અસત્ સંગતિથી અનન્તગણી હાનિ થાય છે, તેમ સત્ સંગતિથી અનન્તગણો લાભ થાય છે. સત્સંગતિની કિમ્મત થતી નથી, અર્થાત્ સત્સંગતિની ઉપમા આપવામાં આવે એવો કોઈ જગત્માં પદાર્થ નથી. શુદ્ધ દેવ, શુરૂ, અને ધર્મની શ્રદ્ધાવાળા અને ધર્મના આચાર પાળનારા મનુષ્યોની સંગતિ કરવાની ઘણી જરૂર છે. શ્રીમહાવીર પ્રભુની સંગતિથી ચંડકોશીયો સર્પ પણ દેવલોકમાં ગયો, તેમજ શ્રીવીરપ્રભુની સંગતિથી કરોડો મનુષ્યો અને કરોડો દેવતાઓ હિત પામ્યા. શ્રીવીર પ્રભુની સંગતિથી ગૌતમાદિ બ્રાહ્મણોને અપૂર્વ ધર્મલાભ પ્રાપ્ત થયો. શ્રીવીર પ્રભુની સંગતિથી ચૌદ હજાર સાધુઓ થયા અને એક લાખ અને ઓગણસાઠ હજાર તો ભતધારી ઉત્તમ શ્રાવકો થયા, ઈત્યાદિ ઘણા જીવો સત્ય સુખને ભજનારા થયા. તેજ સમયમાં ગોશાલાની અસત્ સોબતથી લાખો મનુષ્યો ઉન્માર્ગમાં પેઠા. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો માંસ ખાય છે, દાડ પીએ છે. અસત્ સંગતિથી કરોડો મનુષ્યો મિથ્યાત્વ દષ્ટિ ધારણુ કરે છે અને સત્ય દેવ, શુરૂ ધર્મની નિન્દા કરે છે. અસત્ સંગતથી જૈનધર્મ પાળનારાઓના કૂળમાં જન્મેલા કેટલાક યુવકો, પિતાના ધર્મના આચાર અને વિચારથી ભ્રષ્ટ થાય છે અને મિથ્યાત્વ ધર્મમાં પ્રવેશ કરે છે. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો રાગ દ્વેષની વૃદ્ધિ કરે છે. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો સત્યને અસત્ય માને છે અને અસત્યને સત્ય માને છે. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યની સુસુદ્ધિનો નાશ થાય છે. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો મોજ શોખ અને વિષયાભિલાષમાં પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો ધર્મને હોંગતરીકે માને છે અને વિષયોત્તેજક પદાર્થોમાં ફસાઈ જાય છે. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો, સ્વાર્થના અને પરજીવોનો નાશ થઈ જાય એવા વિચારો, તેમજ આચારોને સેવે છે. અસત્ સંગતિથી પિસ્તાલીશ આગમો તથા પૂર્વાચાર્યોના રચેલા સહ-

(૧૮૬)

અન્યોપર આસ્તિકતા પ્રગટતી નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો તીર્થ-કરોના તત્ત્વોની શ્રદ્ધા ધારણુ કરી શકતા નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો છળ પાખંડના આચારો અને વિચારો સેવે છે. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો જૈનધર્મની નિન્દા કરે છે, સાધુઓની નિન્દા કરે છે. કેટલાક તો મિથ્યાજ્ઞાનની (જડવાદની) કેળવણી પામીને તપ, જપ, ધર્માનુષ્ઠાન વગેરેના સામું પણુ જોતા નથી. અસત્ સંગતિથી કેટલાક પાપ અને પુણ્યને પણ માનતા નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો મોક્ષમાર્ગથી દૂર રહે છે. અસત્ સંગતિથી પશુઓ અને પંખીઓ પણ પાપમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તો મનુષ્યોનું તો શું કહેવું! મનુષ્ય ઉચ્ચ થશે વા નીચ થશે તેનો અભિપ્રાય બાંધવો હોય તો, તે સારા અગર ખોટા, આસ્તિક વા નાસ્તિક, સદાચારી વા બ્રહ્મચારી, મનુષ્યોમાંથી કયા મનુષ્યોની સોચત કરે છે તેનો અરાબર ખ્યાલ કરવો. આમ્રવૃક્ષ પણ લીંબડાના વૃક્ષની સંગતિથી બગડે છે. લીંબડાનાં મૂળ અને આંખાનાં મૂળનો સંયોગ થયો હોય અને લીંબડાનો રસ જો આંખાની ડાળી-ઓમાં જતો હોય, તો આમ્રની મધુરતામાં ન્યૂનતા થયાવિના રહેતી નથી. પોતાની બુદ્ધિ અને સ્વાત્મ પુરૂષાર્થને અનુભવ કર્યાવિના કુતર્કવાદીઓનો સમાગમ કરવામાં આવે છે, તો ખરેખર તેનાથી હાનિ થયાવિના રહેતી નથી. અસત્ પુરૂષ કરતાં તેને સુધારવામાં પોતાનું આત્મ સામર્થ્ય વિશેષ છે, એમ ખાત્રી થતી હોય તો તેને સુધારવા બનતો પ્રયત્ન કરવો. અસત્ સમાગમથી અજ્ઞાન જીવો ઉલટા માર્ગે ચઢી જાય છે. સંપ્રતિ સુધારાના નામે કેટલાક ધર્મના આચાર અને શ્રદ્ધાથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેનું કારણુ અસત્ સંગતિ અને તેઓની અપરિપક્વ બુદ્ધિનું પરિણામ છે.

વર્તમાનકાલમાં લોકો બાલુગાની પેઠે ઉચ્ચ સ્વરથી અગદં બગદં બોલે છે, ભવાઈની ભૂંગલની પેઠે ભાષણો આપે છે, પણ તેઓના આચાર તરફ જોવામાં આવે તો કહેણી અને રહેણીમાં આકારા અને પાતાલ જેટલો ફેરફાર માલુમ પડે છે. પચ્ચીશ વર્ષના અકેળવાયલા એક સામાન્ય મનુષ્યમાં પ્રેમ, દેશભિમાન, ધર્મભિમાન, પરોપકાર, દાન અને નીતિની રહેણી અને પ્રભુપર જેવી શ્રદ્ધા હોય છે, તેવી એક કેળવાયલા વર્ગ પૈકી કોઈકે ઐન્ન્યુએટને પણ હોતી નથી. કેવલજ્ઞાનીના મુખમાંથી નીકળેલા આચારોના ઉપદેશ કરતાં હાલના મનુષ્યો જે કંઈ કરે છે, તે પૂર્વના આચારોપદેશ જેવું ન હોય તેમ બનવા યોગ્ય છે. કરોડો વા લાખો ભાષાના વિદ્યાભ્યાસમાત્રથી મનુષ્ય, સદ્ગુણોવિના મહાન્ થઈ શકતો નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો બાહ્યાવસ્થામાંથી કુસંસ્કારને હૃદયમાં સ્થાપે છે અને

(૧૮૭)

મોટી ઉમર થતાં કુસંસ્કારોને આચારમાં મૂકે છે, માટે બાલ્યાવસ્થાથી અસત્ મનુષ્યોની સોબત ન રહેવી જોઈએ. કુસોબતની અસર બાળક ઉપર તુર્ત થાય છે, કારણ કે બાલક જેવું દેખે છે, સાંભળે છે, તેવું કહે છે. તેનામાં પરીક્ષા કરવાની શુદ્ધિનો વિવેક ન પ્રગટવાથી, ખરેખર તે તુર્ત જેના તેના આચારો અને વિચારોના આધીન થઈ જાય છે. તે ઉપર એક દષ્ટાન્ત કહે છે. પાદરા પાસે એક નાનું ગામ હતું, ત્યાં એક ભિક્ષુ રહેતો હતો, તેના ઘરમાં બે નાનાં બાળક હતાં, ભિક્ષુના ઘરની પાસે એક દેવીની સ્થાપના હતી, પેલો ભિક્ષુ દેવીની આગળ કુકડાને ભોગ આપવામાટે છરાવડે કાપી નાખતો હતો, પેલાં બે બાળકોએ તેવું આચરણુ જોયું, તેવામાં એક દિવસ ભિક્ષુ વગડામાં ગયો હતો, પેલાં બે બાળક દેવીના સ્થાનક આગળ ગયાં તેમાંથી એક બાળકના મનમાં કંઈક સ્ફુરી આવ્યું અને તે ઘરમાંથી એક મોટો છરો લઈ આવ્યો અને તેના કરતાં નાનું બાળક હતું તેના ગળામાં છરો માર્યો અને દેવીની આગળ પેલા બાળકને મારી નાખેલું રહેવા દીધું, પશ્ચાત્ વગડામાંથી ભિક્ષુ આવ્યો અને તેની આગળ એક પેલો છરો મારનાર બાળક દેખાયો. પેલા ભિક્ષુ પૂછ્યું કે, નાનું બાળક કયાં છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, તેને માતાના પારાની આગળ માતાને ચઢાવ્યો છે. ભિક્ષુને સંશય થયો અને તેણે ત્યાં જઈ જોયું, તો બાળક મરેલું દેખ્યું. પેલા છોકરાને પુચ્છ્યું-કેમ તે આ નાનડા છોકરાને મારી નાખ્યો? ત્યારે તેણે કહ્યું કે બાપા તમે કુકડાને માતાના પારે મારીને ચઢાવો છો, ત્યારે મેં મારા નાનડા ભાઈને મારી નાખીને માતાની આગળ ચઢાવ્યો, અર્થાત્ બાપા મેં પણ તમારી પેઠે કામ કર્યું. આથી તે બાળકનો પિતા બહુ રડ્યો, દુઃખી થયો, “હાથનાં કર્યા હૈયે વાગ્યાં.” એ કહેવતની પેઠે તેવું થયું. આ રીતે પોતાના ઘરમાં જે મોટા કહેવાય છે, તે જેવું આચરણુ કરે છે તેવું નાનું બાળક પણ આચરણુ કરે છે. હિંસાદિ દુર્ગુણી મનુષ્યોના ઘરમાં ઉછરેલાં બાળકો પણ બાલ્યાવસ્થામાંથીજ ખરાબ સંસ્કારોને ગ્રહણુ કરે છે. જૈનનાં બાળકો જૈન ધર્મના સંસ્કારને બાલ્યાવસ્થાથી ગ્રહણુ કરે છે. મોટી ઉમર થતાં કદાપિ કોઈને અસત્ જનની સંગતિ થઈ જાય છે તો, તે નાસ્તિક ને પાંચી બની જાય છે, માટે જૈનોને બેહાથ જોડીને પ્રાર્થના કરવાની કે તમારાં પુત્ર અને પુત્રીઓને ધર્મી બનાવવાં હોય તો ઉત્તમ સાધુઓ અને સાધ્વીઓ વગેરેના સત્ સમાગમમાં રાખવાં. ઈંગ્લીશ વિદ્યા ભણાવવામાં આવે તો પણ, સાધુઓનો પરિચય રખાવવો અને ધર્મનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરાવવો. જે એ પ્રમાણે નહિ કરવામાં આવે તો અસત્ સંગતિથી ઉલટું પરિણામ આવવાનું અને તમે પશ્ચાત્તાપ પામવાના.

(૧૮૮)

પૂર્વનો અને વર્તમાનનો મુકાબલો કરવાનું કાર્ય કંઈ સહેલ નથી. મોટા મોટા પ્રોફેસરો પણ પૂર્વના આચારો અને વર્તમાનના આચારોનો મુકાબલો કરતાં-સત્યનો સારાંશ ખેંચતાં ખેડોશ બની જાય છે, માટે જૂનાનો ત્યાગ અને નવાનો આદર કરતાં અનેક વિચારો કરશે અને અનેક સત્પુરૂષોની સલાહ લેશે. હિંદુસ્થાનના લોકો વૈર, ઝેર, કલેશ અને આળસનો ત્યાગ કરે અને દયા, ભક્તિ, દાન, સત્ય, મૈત્રીભાવ વગેરેના વિચારોપર આવે તો ખરેખર તેઓ ધર્મ માર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકે. જૈનોએ ધર્મસંબંધી અન્યોને ઉપદેશ દેવો જોઈએ. મુસ જૈનોને અન્યધર્મ સ્વીકારવાની કંઈ જરૂર રહેતી નથી; જૈનધર્મમાં નીતિ આદિ સર્વ સિદ્ધાન્તોનો સમાવેશ થાય છે. અજ્ઞ જૈનો જૈનધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય તેમાં તેઓના હૃદયમાં રહેલા અજ્ઞાનનો દોષ છે. જૈનધર્મ સંબંધી અનેક શાસ્ત્રોનો ગુરૂગમથી અભ્યાસ કર્યા વિના, માત્ર કેળવાયલાપણાનો કાંકો રાખીને કેટલાક મનુષ્યો કુતર્કો કરે અને અસત્ સંગતિના યોગે જૈન ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય, તેમાં તેઓનો પોતાનો દોષ છે, કારણ કે તેઓએ જૈન શાસ્ત્રોનો ગુરૂગમપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો નથી. ધર્મના સિદ્ધાન્તો જેવા જૈન શાસ્ત્રોમાં છે, તેવા અન્ય ઠેકાણે નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો પ્રથમથીજ કુસંસ્કારવાળા બની જાય છે, તેથી તેઓના હૃદયમાં કદાચરુનો પ્રવેશ થાય છે અને પશ્ચાત્ તે સત્ય સિદ્ધાન્તોની માન્યતા સ્વીકારી શકતા નથી. અસત્ સંગતથી મનુષ્યો સત્યસિદ્ધાન્તોની તુલના કરવા શક્તિમાન થતા નથી. અસત્ સંગતિથી એકાન્તે જૂનું તે ઝેર જેવું વા જૂનું તે અમૃત જેવું, એમ સંકુચિત દષ્ટિવડે જુદીજ જાતનો ત્રિપરીત અર્થ ંહણુ કરવામાં આવે છે, અર્થાત્ જૂના જમાનામાં અને નવીન જમાનામાં સત્ય કેવા રૂપે છે તેને અસત્ સંગતિથી પારખી શકાતું નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો અવનતિના માર્ગમાં ગમન કરે છે અને પોતાની ઘેર પોતાના હાથે ખોદે છે. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો સ્વાર્થના પ્રપંચોમાં મસ્ત બનીને જગતના ભલામાટે શુભ પ્રવૃત્તિ કરી શકતા નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો સાત્ત્વિક ગુણથી માનસિક ઉન્નતિ કરી શકતા નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો પોતાની અને પરની દયા કરવાને શક્તિમાન થતા નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને અનુસરી હિત અને અહિત માર્ગને જાણવા સમર્થ થતા નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો ખાતું પીતું અને લહેર મારવામાંજ મનુષ્ય જીવનનો સાર સમજે છે. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો સર્વની સાથે મૈત્રી-ભાવ ધારણુ કરવાને શક્તિમાન થતા નથી. અસત્ સંગત કરવાથી પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ મન, વાણી અને કાયાથી મુલકાર્ય કરવાની શ-

(૧૮૯)

કિતને શુભાવે છે અને મન, વાણી તથા કાયાથી પાપમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો અવિરતિ, કપાયના આડે માર્ગે ચડે છે અને તેથી તેઓ આત્માને પરમાત્મારૂપે ધનાની શક્તા નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો અશુભ વિચારરૂપ વાતાવરણમાં ઉછરીને અશુભ આચારોને સેવે છે અને તેથી અન્યોને પણ અશુભ માર્ગમાં દોરે છે. જગત્માં કુસંગતિથી મનુષ્યો લડે છે, એક પીન્ટનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, આ પ્રકારે અસત્ સંગતિ ઘણતા અગ્નિની પેઠે આત્માઓના ગુણોને ભસ્મ કરે છે, માટે જે જે મનુષ્યોના સમાગમથી દુર્ગુણો ઉત્પન્ન થાય તે તે મનુષ્યોની સૌખ્ય ત્યાગવાની જરૂર છે.

મનુષ્યોએ ભવિષ્યની ઉન્નતિ કરવી હોય તો, આલ્યાવસ્થાથી સત્સંગતિના હેતુઓને પોતાની આસપાસ રચવા નેહ્યે. અસત્ સંગતિનો ત્યાગ કરીને સત્સંગતિ કરવાની ઘણી જરૂર છે. જે કોઈ ભૂતકાળમાં મહાત્માઓ થયા, વર્તમાનમાં થાય છે અને ભવિષ્યમાં થશે તેનું કારણ સત્ મનુષ્યોની સંગતિ છે. સત્પુરૂષોની સંગતિથી જગત્માં ધર્મોદ્ધારક મહાત્માઓ ઉત્પન્ન થયા છે. સત્સંગતિથી મનુષ્યો દયા, પ્રેમ, ભક્તિ, મૈત્રીભાવ, વગેરે સદ્ગુણોને ધારણ કરવા શક્તિમાન થાય છે. સત્સંગતિથી મનુષ્યો મન, વાણી અને કાયાથી સત્કાર્યો કરવાને શક્તિમાન થાય છે. સત્સંગતિથી મનુષ્યો પાપના ત્રિચારોને તજ દે છે અને કલ્યાણના વિચારોને અંગીકાર કરે છે. સત્સંગતિથી મનુષ્યો દુનિયામાં ધર્મનો ફેલાવો કરી શકે છે. સત્સંગતિથી મનુષ્યો જગત્ના સર્વ જીવોને પોતાના કુટુંબ સમાન માનીને તેઓનું ભલું કરવા પ્રયત્ન કરે છે. સત્સંગતિથી મનુષ્યો પોતાની જાંદગી અમૃતરૂપ કરે છે. આ જગત્માં સત્સંગતિ છે તે સત્ય ધર્મનું મૂળ છે. સત્સંગતિથી મનુષ્યો પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરે છે. સહજ સુખની પ્રાપ્તિ કરવાની ઇચ્છા હોય તેણે સત્સંગતિ કરવી. જે દેશમાં સત્પુરૂષોનો વિશેષતઃ પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, તે દેશના મનુષ્યો ઉચ્ચ માર્ગમાં ગમન કરે છે અને તે દેશમાં શાન્તિ પ્રસરે છે. રજેશુણ્ય અને તમોશુણ્યનો નાશ કરવો હોય તો ઈન્દ્રિયો ઉપર જ્ય મેળવનારા ત્યાગી સન્તપુરૂષોની સંગતિ કરવી નેહ્યે. સત્વશુણ્યના આનન્દને પ્રાપ્ત કરવો હોય તો સત્પુરૂષોની સૌખ્ય કરવી. અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને હટાવી દેવું હોય તો આત્મજ્ઞાની સન્તપુરૂષોની સૌખ્ય કરવાની અત્યંત જરૂર છે. જ્યાંસુધી અજ્ઞાનીઓના સમુદાયમાં મનુષ્યો પડી રહે છે અને અજ્ઞાનીઓની પુંઠ પાછળ ગધેડાની પેઠે ચાલ્યા કરે છે, ત્યાંસુધી તેઓ સત્સંગતિનું માહાત્મ્ય અવ્યોધી શક્તા નથી. સત્સંગતિનો લાભ મેળવનાર મોક્ષનો માર્ગ

(૧૯૦)

ખુલ્લો કરે છે અને દુર્ગતિનો માર્ગ રૂંધે છે, અર્થાત્ પોતે સંસાર સમુદ્ર તરે છે અને કરોડો મનુષ્યોને તેનો લાભ આપતો જાય છે. સત્પુરૂષોની સંગતિ કરવી એ પ્રકાશમાં રહેવા ખરોખર છે. સત્પુરૂષો ખરેખર દિવ્યદષ્ટિધારકો છે, માટે તેઓની સંગતિ કરનારાઓ પેતાની હૃદય ચક્ષુ ખોલે છે. સત્પુરૂષોની સંગતિમાં આવના ચંદનની શીતલતા સમાયલી છે. દુનિયામાં જે જે ઉત્તમ શાસ્ત્રો અને ગ્રંથો વિદ્યમાન છે તે સત્પુરૂષોના હૃદયમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે. સત્પુરૂષો શાસ્ત્રોને બનાવે છે માટે સત્પુરૂષોની સંગતિમાં સર્વ શાસ્ત્રોનું રહસ્ય સમાયતું છે એમ અવબોધવું. સત્સમાગમ સૂર્યની પેઠે મનુષ્યોના હૃદયોને પ્રકાશ કરે છે. મહાત્માઓ સાધુઓ, સૂરિયો, ઉપાધ્યાયો, વગેરે સત્પુરૂષો ગણાય છે. સદ્ગુણોની શાળા ખરેખર સત્પુરૂષજ છે. સત્સંગતિ કરનારાઓ સત્સંગતિરૂપ ગંગાનદીમાં અનન્ત ભવકૃત કર્મભેદને ધુવે છે અને શુદ્ધશુદ્ધ અવિનાશી બને છે. જેના તેજથી લોકલોક લાસે છે એવા આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરવો હોય તો, જ્ઞાની સાધુઓની સોબત કરવાની જરૂર છે. શ્રાવક ધર્મના અધિકાર પ્રમાણે શ્રાવકધર્મ અને સાધુધર્મના અધિકાર પ્રમાણે સાધુધર્મ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો, મહાત્મા મુનિ સદ્ગુરુના સેવક બનવું જોઈએ.

મનુષ્યમાત્રમાં સદ્ગુણો અને દુર્ગુણો રહ્યા છે. હાલમાં કોઈનામાં સર્વે ગુણો હોતા નથી, કેમકે કોઈનામાં અમુક અંશે દોષ વિશેષ હોય છે અને ગુણો થોડા હોય છે, તેમ કોઈનામાં સદ્ગુણો વિશેષ હોય છે અને દુર્ગુણો થોડા હોય છે. કોઈને સદ્ગુણ લેવાય અને દુર્ગુણ ન લેવાય, એવી દશા જેનામાં થઈ છે તેવો મનુષ્ય, ગમે ત્યાં જાય છે પણ સદ્ગુણોનેજ અહણ કરી શકે છે. કેટલાક મનુષ્યો એવા હોય છે કે તેઓ જેના સમાગમમાં આવે તેના દુર્ગુણોની તેના ઉપર અસર થાય છે, માટે તેવા પુરૂષોએ તો સદ્ગુણી મનુષ્યોના સમાગમમાં રહેવું જોઈએ. જેનામાં ગુણાતુરાગથી એવી શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હોય કે, ગમે તેના ગુણોજ લઈ શકે તેને, અર્થાત્ ખરી દશા પ્રાપ્ત થએલી હોય તેને, અન્યોને સુધારવા પ્રયત્ન કરવો. અસત્ સંગતિ બાળ છુવોએ તો કદી કરવી નહિ, એમ જગતમાં વ્યવહારધર્મથી ઉપદેશ દેવામાં આવે છે અને દુષ્ટ અને સજ્જન મનુષ્યોની સોબત સંબંધી વિવેક દર્શાવવામાં આવે છે અને દુષ્ટ અજ્ઞાની મનુષ્યોની સોબતનો ત્યાગ કરવો એમ સિદ્ધાન્ત પ્રતિપાદવામાં આવે છે.

સમતા કહે છે કે, હે વિવેક! જગતની સ્થૂલ ભૂમિકામાં પણ જ્યારે સુસંગતિ અને કુસંગતિનું ક્ષણ મળે છે, તો મારા ચેતનસ્વામી,

(૧૯૧)

અશુદ્ધમનરૂપ મેવાસીની સોખતમાં ચઢેલા છે તેથી કુસંગતિનું કૃળ પ્રાપ્ત કરે, એમાં શું આશ્ચર્ય ? મનરૂપ મેવાસી અનાચારી છે અને અન્ધ છે, તેથી તેના સમાગમથી મારા સ્વામિને કોઈપણ જાતનો લાભ થવો મુશ્કેલ છે. મનરૂપ મેવાસી અધમમાં અધમ છે, તેથી તેની સંગતિથી આત્મા પોતાનું મૂળસ્વરૂપ ભૂલી જઈને બ્રાન્તિમાં પડવાથી, તેની કિમ્મત કરી શકતો નથી. મનરૂપ મેવાસીની સંગતિથી આત્મસ્વામી સત્યસુખથી દૂર રહેવાના. અંધ એવા મનમેવાસી છે અને પોતે અજ્ઞાનથી અન્ધ જેવા થયા છે, તો એવા બેમાંથી કોણ સત્ય ધર્મનો માર્ગ દેખાડી શકે? મનરૂપ અંધ મેવાસીનો દોરાયો ચેતન દોરાય છે અને તેથી તે ચતુર્ગતિમાં વારંવાર પરિભ્રમણ કરે છે, કારણકે અંધજો અન્ધને સુખરૂપ વાટ દેખાડવા સમર્થ થઈ શકે નહિ. આત્મા મોહ આવરણથી અન્ધ બને છે તેથી તે મનરૂપ મેવાસીની ઇચ્છાપ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે. મનની સંગતિથી આત્મા સદાકાલ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે અને જન્મ જરા અને મરણનાં દુઃખો પ્રાપ્ત કરે છે.

પોતાનો મૂળધર્મ શો છે, તેનો હે વિવેક ! મારા ચેતનસ્વામી બિલકૂલ વિચાર કરતા નથી; અંધાને અંધ મળે તો તેમાંથી કોઈને કોઈ સત્ય માર્ગ દેખાડી શકે નહિ, તેમ મારા સ્વામી પણ મનરૂપ મેઘના ઘાટમાં જઈ ચડ્યા છે અને તેથી મનરૂપ મેઘના ઘોર અન્ધકારમાં પોતાની જ્ઞાનશક્તિ પ્રગટવાના અભાવે કંઈપણ જોઈ શકતા નથી. ઘરમાંથી પોતે બહાર નીકળ્યા અને ત્યારબાદ મિથ્યાત્વરૂપ આડા અવળા માર્ગમાં ચાલવા લાગ્યા અને તેથી તે બ્રાન્ત બની ગયા, તેવામાં મનરૂપ મેઘ ધમધોર ચડ્યો, બહુ અંધારું થઈ ગયું, હવે તેમને તેવા સ્થાનમાંથી સત્યમાર્ગમાં જવાને, એવા વખતે કોણ વાટ દેખાડી શકે ? પોતાની શક્તિથી તો તે સત્યમાર્ગ પકડી શકે તેમ નથી, કેમકે અવિરતિરૂપ પરસ્ત્રીના ઘરમાં જવાથી અજ્ઞાનરૂપ રાત્રીમાં મન મેઘના ધમધોર અંધકારથી કંઈ તરફ જવું ? કયો સત્યમાર્ગ ? તે તેમને સુજતું નથી. હવે તો હે વિવેક ! તું દેખતો છે, માટે તેમને આવા પ્રસંગે સત્યમાર્ગ દેખાડે તોજ તેમની દશા સુધરે. હે વિવેક ! કૂળવટ છોડીને જે પરધેર ભમે છે, એવા પુરૂષોની દુનિયાની સ્થૂલ ભૂમિમાં પણ તેવી ખૂરી દશા દેખવામાં આવે છે.

જગતમાં જે પુરૂષો કૂળવટ છોડીને ઉન્માર્ગે ગમન કરે છે તે દુઃખી થયાવિના રહેતા નથી. પોતાની પવિત્રાઈ જાળવવી હોય તેણે કૂળવટનો ત્યાગ કરવો નહિ. પોતાના શુદ્ધ ધર્મ પ્રમાણે ચાલવું અને પોતાની પવિત્રતા જાળવઈ રહે અને પોતાની ઉત્તમ દશા રહે તે

(૧૯૨)

પ્રમાણે ટેકથી વર્તવું, તેને કૂળવટ કહેવામાં આવે છે. ઉત્તમ પુરૂષો પ્રાણુ જ્ઞય તોપણુ પોતાની કૂળવટ છોડતા નથી. જે મનુષ્યોમાં અદ્ય. બુદ્ધિ હોય છે અને હૃદયના શૂન્ય હોય છે, તે અન્યના કહેવા પ્રમાણે દોરવાઈ જાય છે અને પોતાના કૂળને હીન કરે છે. નીતિ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરીને પ્રમાણિકપણું જીવનનારા મનુષ્યોનાં ચરિત્રો અને તેનાં નામો પુસ્તકોમાં સુવર્ણના અક્ષરે લખાય છે. ઉદ્દેપુરના રાણા પ્રતાપસિંહે ગમે તેવા દુઃખના પ્રસંગોમાં પણુ પોતાની કૂળવટ છોડી નહિ. તે રાણો જંગલોમાં ભટક્યો, ખાવાના પણુ સાંસા પડ્યા, તોપણુ પોતાની દીકરી બાદશાહને આપી નહિ, એવી તેની કૂળવટ રીતિથી જ હાલ ઉદ્દેપુરના રાણા તરીકે પ્રતાપસિંહની કીર્તિ સર્વત્ર એકસરખી છવાઈ રહી છે. મનુષ્યોમાં પ્રથમ પ્રમાણિકતા આવવી જોઈએ. વિદ્રતા કરતાં પણુ પ્રમાણિકતા કરોડ દરજ્જે ઉચ્ચ છે; પ્રમાણિકત્વની કિમ્મત પ્રમાણિકત્વ ધાર્યાવિના સમજાતી નથી. પ્રમાણિકપણું જીવવી રાખવું એ કંઈ સામાન્ય મનુષ્યવું કાર્ય નથી. મોટા મનુષ્યો કે જે પ્રમાણિકત્વને ખરૂં ધન લેખે છે તેઓ પ્રમાણિકત્વનું સંરક્ષણુ કરે છે. જે મનુષ્ય, દયા, પ્રેમ બ્રાતૃભાવ, ખાર વ્રત, ઉત્તમ સદાચાર અને પ્રાણી ઘાતનો ત્યાગ, આદિ ઉત્તમ આચારો અને વિચારોને પાળે છે, તેનું ઉત્તમ ક્ષણ ગણાય છે. જે મનુષ્યો પ્રમાણિકપણું રાખે છે તેની પાસે લક્ષ્મી હાથ જોડીને રહે છે; દેવતાઓ પણુ તેને સહાય કરે છે.

“ સદ્ગુણોથી મનુષ્યો કૂલવટધારક ગણી શકાય છે ”

મનુષ્યો સદ્ગુણોવિના કૂળવટધારક ગણી શકાતા નથી. મનુષ્ય, મનુષ્ય તરીકે કૂળવટવિના ગણી શકાતો નથી. જે સર્વ જીવોની દયા કરે છે અને માંસાદિ અભક્ષ્ય પદાર્થનું ભક્ષણુ કરતો નથી તે મનુષ્ય ગણી શકાય છે. મનુષ્યનો મૂળધર્મ એ છે કે, તેણે દરેક કાર્યનો પોતાની મનીષાથી વિચાર કરવો અને સત્ય માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. મનુષ્યે સર્વ જીવોને પોતાના આત્મા સમાન ગણી કોઈનું પણુ બુરૂ કરવા પ્રયત્ન કરવો નહિ. સર્વ જીવોની સાથે આત્મત્વ બુદ્ધિવડે એક્ય અનુભવવું. સર્વ જીવોના કલ્યાણુમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી સર્વ જીવોને પોતાના કુટુંબ સમાન ગણી શકાય છે. કોઈપણુ પ્રાણીની હિંસા કરવાનો વિચાર છોડી દેવો જોઈએ. કોઈ જીવનું મનવડે પણુ બુરૂ ચિંતવવું નહિ. સંસારી જીવો કર્મના વશ છે, માટે સર્વની એક સરખી બુદ્ધિ હોતી નથી. આપણે પણુ કોઈ વખત તે જીવોના ઠેકાણે હતા. આપણે જ્યારે તે જીવોના સરખા હતા ત્યારે, તે વખતે ઉત્તમ મહાત્માઓ આપણા ઉપર કરૂણા કરતા હતા અને કરૂણા કરીને આપણને અનેક દોષો-

(૧૯૩)

માંથી મુક્ત કરતા હતા. હવે આપણે ઉચ્ચ થયા અને તે વખતનું સ્થાન અન્ય જીવોએ ગ્રહણ કર્યું, તો હવે આપણો વખત આવ્યો છે, માટે આપણે આપણાથી ન્યૂન શક્તિવાળા અને અપરાધી પ્રાણીઓ પર કૃષ્ણા કરવી જોઈએ અને જનનીની દૃષ્ટિ ધારણ કરીને તેઓના દોષો ધોવા જોઈએ. મનુષ્ય તરીકે આપણે થયા તેટલામાત્રથી ખુશી થવાનું નથી, પણ મનુષ્ય તરીકેની આપણે ફરજે બળવીશું નહિ તો, પોતાના આત્માનો મહાન અપરાધ કર્યો ગણાશે. ખાલું, પીલું, પહેરવું અને અનેક પ્રકારની મોઝમઝા મારવી, એટલું કરવાથી ફક્ત મનુષ્ય તરીકે આપણે ગણાવાના નથી, પણ પોતાની ધર્મરૂપ કૂળવટ સાચવવાથી મનુષ્ય તરીકે ગણાઈશું. દયા આદિ સદ્ગુણોથી મનુષ્ય તરીકે ગણાવાનો હક્ક છે. સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવથી વર્તવું જોઈએ. કોઈનું પણ હુરું કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી તે ખરેખર પોતાના આત્માનું હુરું કરવા પ્રવૃત્તિ કરી એમ અવગણવું. દુઃખી પ્રાણીઓને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવા માટે યથાયોગ્ય ઉપાયો આદરવા જોઈએ. પોતાના સ્વાર્થ માટે પ્રયત્ન કરવો એટલામાત્રથી કંઈ તમે જગતમાં મનુષ્ય તરીકે ગણવાના નથી, પણ તમારી પાસે જે શક્તિ હોય તે શક્તિથી જગતને લાભ આપીને પ્રાણીઓને ઉચ્ચ બનાવવા જોઈએ, તેમજ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પોતાના આત્માની શક્તિઓનો પ્રકાશ કરવો જોઈએ. પ્રત્યેક મનુષ્યોને સદ્ગુણોની કેળવણી આપવી જોઈએ અને સત્યમુખ તરફ વાળવા જોઈએ. સર્વ મનુષ્યોને પોતાની જાત સમાન લેખી તેઓની સાથે પ્રેમથી વર્તવું જોઈએ. પોતાના પ્રાણુનો નાશ કરવા તૈયાર હોય, એવા મનુષ્યો પર પણ દયા લાવી, અને ત્યાંસુધી તેઓનું ભલું કરવા ચૂકવું નહિ. આત્મા પરમાત્મારૂપ છે, એમ માનીને અષ્ટ પ્રકારના કર્મોનો ક્ષય કરવા રાગ અને દ્વેષની વૃત્તિઓને હટાવવી જોઈએ. આ જગતમાં મોજશોખ માટે ફક્ત મનુષ્ય જન્મ નથી, પણ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિ અનેક સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવા મનુષ્ય જન્મ છે; એમ જે વિવેક દૃષ્ટિથી વિચારી શકે છે, ત્યાગ કરવા લાયકનો ત્યાગ કરે છે, આદેય વસ્તુઓને આદરે છે અને સર્વ પદાર્થોને સાત નયવડે યથાર્થપણે જાણે છે, શુદ્ધાચાર સેવે છે, ત્રિનયણુથી વર્તે છે, તેજ મનુષ્ય કહેવાય છે અને તેવો મનુષ્ય સત્યને સત્ય જાણી તે પ્રમાણે વર્તીને પોતાની કૂળવટ જાળવવા સમર્થ બને છે. અનેક પ્રકારની વાસનાઓના તાબે થએલ, પુરૂષ અને સ્ત્રીઓ ભલે શરીરથી મનુષ્ય ગણાય, પરંતુ વસ્તુતઃ સદ્ગુણો વિના મનુષ્ય તરીકે ગણાવાનો હક્ક નથી. જેનામાં હિંસાની યુક્તિ છે, જૂઠું બોલવું એ તો ભાજપાલા ખરોખર છે અને જે ચોરીતો હાલતાં ચાલતાં કરે

(૧૯૪)

છે, વ્યભિચારતો રમત ગમત જેવો થઈ પડ્યો છે, જેઓને પોતાના આત્માને તારવાની ભુક્ષિ નથી, તેમજ કલેશ, વૈર, નિન્દા, ઠંડા, લોભ, આદી દુર્ગુણોનું જે પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ ધર અને છે, તેઓ ખરા મનુષ્ય તરીકે ગણી શકાય નહિ. દુર્ગુણોના માર્ગમાં વહન કરનારા મનુષ્યો કૂળવટથી દૂર જાય છે એમ અવભોધનું. વેશ્યાગમન અને દારૂપાન કરનારા ભલે ભાષા વા ધનવડે દુનિયામાં મોટા ગણાતા હોય, પણ તેમનો આત્મા પશુઓની વાસના કરતાં ન્યૂન નથી. જેઓના આત્માઓ કૂતરાઓની પેઠે અદેખાઈ કરે છે અને લડી મરે છે, તેઓ મનુષ્ય બલિવાળા હો પણ ઇર્ષ્યાદિવડે તો કૂતરા કરતાં પણ ઉચ્ચ નથી. જેઓના આત્માઓ સર્પની પેઠે ક્રોધવડે વાસિત છે અને ક્રોધવડે મહાપાપ કર્મ કરે છે. તેઓ ક્રોધવડે સર્પના સમાન છે. મનુષ્યનો અવતાર મળ્યો પણ મનુષ્યના સદ્ગુણો વિના મનુષ્યપણું વસ્તુતઃ ઘણાતું નથી. મનુષ્યના ગુણો પ્રમાણે વર્તનારાઓ ઉત્તમ કૂળવટને સાચવી શકે છે.

મનુષ્યોએ સદ્ગુણો ધારણ કરવા એજ સામાન્યતઃ મનુષ્યની કૂળવટ ગણાય છે. મનુષ્યના ગુણો ધારણ કરવાને જે શક્તિમાન થાય છે, તે જૈન ધર્મને આરાધવાને શક્તિમાન થાય છે. ઉપર ઉપરના ઘટાટો-પથી કંઈ વળવાતું નથી. મનુષ્યોએ ધર્મનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ અને પશ્ચાત્ તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. પુરૂષો પોતાની કૂળવટ સાચવવી જોઈએ, તેમ સ્ત્રીઓ પણ વિનય, ભક્તિ, પ્રેમ, ક્ષમા, પતિવ્રતા આદિ ધર્મોવડે પોતાની કૂળવટ સાચવવી જોઈએ.

કેટલાક હિન્દુઓ સમજ્યાવિના પોતાની કૂળવટ તણ દે છે અને ખ્રીસ્તિયો બની જાય છે, તેમ કેટલાક જૈનો પણ પોતાનો સત્ય પવિત્ર જૈનધર્મ તણ દે છે અને અન્યધર્મમાં જાય છે, તેઓ કંઈપણ આત્મતત્ત્વને જાણ્યાવિના અન્યધર્મમાં પ્રવેશ કરે છે, પણ જૈનધર્મના આચારો, વિચારો અને સિદ્ધાન્તો જે પુરૂષો જાણે છે, તેઓ જૈનધર્મનું આરાધન કરીને પોતાનું તથા જગતનું કલ્યાણ કરે છે અને તેઓ શાન્તિની છાયા સર્વત્ર પ્રસારી શકે છે. સ્થૂલભૂમિકામાં પણ પોતાના મનુષ્યપણાની ખીલવણી માટે ઉત્તમ નીતિ પ્રમાણે વર્તે અને સત્ય આચારને પાળે તો, જગતમાં વ્યવહાર દૃષ્ટિથી પણ પુરૂષો પુરૂષધર્મને અને સ્ત્રીઓ સ્ત્રીધર્મને શોભાવી શકે અને અન્ય પ્રજા ઉપર પણ સારી અસર કરી શકે; મનુષ્યોએ માર્ગાનુસારીપણાના પ્રથમ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. માર્ગાનુસારીપણાના ગુણોવિના વ્યવહાર ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી, તો નિશ્ચય ધર્મની તો શી વાત કહેવી? માર્ગા-

(૧૯૫)

નુસારીપણાના ગુણો ખીલવવાથી ધર્મની યોગ્યતા પ્રગટે છે અને જૈનધર્મની કૂળવટ સાચવી શકાય છે. માર્ગાનુસારી ગુણો પ્રાપ્ત થતાં મોક્ષમાર્ગમાં પાદ મૂકવાનો અધિકાર મળે છે. મનુષ્ય દરેક કાર્યમાં પ્રમાણિકપણાથી વર્તે તો સંસાર વ્યવહારમાં પોતાના જીવન ચારિત્રની અન્યના ઉપર શુભ અસર કર્યાવિના રહે નહિ. પોતાની કૂળવટને દૂષણ પ્રાપ્ત થાય એવું કોઈપણ કાર્ય કરવું નહિ; એમ જગતમાં ઉત્તમ મનુષ્યો પોતે તે પ્રમાણે વર્તી અન્યને પણ તેવો ઘોઘ આપે છે. ઉત્તમ જનો, કૂળવટનો ત્યાગ કરવાથી અનેક પ્રકારની હાનિ થાય છે, એમ હજારો દૃષ્ટાન્તોથી ઘોઘ આપીને અન્ય મનુષ્યોને ઠેકાણે લાવે છે; આ પ્રમાણે સંસાર વ્યવહારમાં ઉપયોગ દેતાં કૂળવટની સ્થિતિ જણાઈ આવે છે.

સમતા કહે છે કે, હે વિવેક મિત્ર ! ન્યારે આ પ્રમાણે જગતમાં પણ કૂળવટ છાંડવાથી અનેક પ્રકારના કુક્રાયદાઓ થાય છે અને કૂળવટનું સ્વરૂપ સમજીને તે પ્રમાણે વર્તવાથી અનેક સુલાભ પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ ન્યારે જગતમાં પણ આમ છે, ત્યારે સૂક્ષ્મ ભૂમિકામાં પણ તે પ્રમાણે હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય? હે વિવેક ! મારા ચેતનસ્વામી પોતાની કૂળવટનો મૂળધર્મ જે પોતાના શુદ્ધ ધર્મમાં રમણુતા કરવી તે છે, તેનો ત્યાગ કરીને પરભાવરૂપ અકૂળવટમાર્ગમાં રમે અને અચિરતિ સ્ત્રીના ઘેર પડી રહે, તો તેમના શિરપર અનેક દુઃખો આવી પડે અને ચૌરાશી લક્ષ જીવ યોનિમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે, એમાં શું આશ્ચર્ય? ચેતનનો મૂળધર્મ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે; હિંસા, જૂઠા, ચોરી, રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, ઈર્ષ્યા, કામ, કલેશ, પરવસ્તુબ્રહ્મણ, પરવસ્તુનું ભોગવવું, પરવસ્તુઓનું મમત્વ, પરવસ્તુઓમાં અહંત્વ, ઈત્યાદિ ચેતનનો, મૂળધર્મ નથી; તેને ચેતન બ્રહ્મણ કરે તો કૂળવટનો ત્યાગ કર્યો કહેવાય.

પરપદાર્થપર રાગ કરવો તે આત્માની કૂળવટથી વિરૂદ્ધ છે. જેટલું અહંત્વ અને મમત્વ, પરવસ્તુમાં થાય છે, તે આત્માની કૂળવટ વિરૂદ્ધ છે; પરવસ્તુઓમાં અહં અને મમત્વ કલ્પવાનો હુકમ આત્માને નથી. આત્મા ન્યારે પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સ્મરતો નથી, ત્યારે તે પરવસ્તુમાં રમણુતા કરે છે. પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવની બહાર અંશમાત્ર પણ આત્મા ગમન કરે છે તો, તેને જડ વસ્તુના દાસ બનવું પડે છે. પોતાનો મૂળધર્મ ત્યાગીને કાચના કકડા સરખી પણ જેની કિમ્મત નથી, એવી પરવસ્તુમાં આત્માને જવું બિલકૂલ યોગ્ય નથી; પોતાના શુદ્ધધર્મમાં રહેવાથી આત્માની શોભા બની રહે છે. જગતમાં પણ કહેવાય છે કે, હદમાં રહો તો માન છે, હદ ઘેાળંગતાં તમારી કિમ્મત નથી. ખરેખર પોતાનો મૂળ સ્વભાવ બદલવાથી દરેક વસ્તુની કિમ્મત

(૧૯૧)

ઘટી જાય છે. આ બાબતની સિદ્ધિનાં જગતમાં ઘણાં સ્થૂલ દૃષ્ટાન્તો છે. જે વસ્તુઓ, કસ્તુરી, દૂધપાક, વગેરે સારી કહેવાય છે તે ઉદરમાં ગયા બાદ પોતાનો સ્વભાવ તજીને અન્યરૂપે પરિણમે છે, તેથી તે વિષ્ટારૂપ બનતાં હસ્તમાં પણ રાખવાનું મન થતું નથી. નાળીયેર પોતાના રૂપે રહે છે ત્યાંસુધી મંગલ હેતુભૂતતરીકે માનવામાં આવે છે, પણ તેનાં કાચલાં થતાં કચરાની ટોપલીના સ્વાધીન કરવામાં આવે છે. વસ્ત્ર પોતાનારૂપે સ્વચ્છ રહે છે ત્યાંસુધી તેને શરીરનો સંબન્ધ રહે છે, પણ તે વસ્ત્ર વિપરિણામને પામે છે તો તેને ફેંકી દેવામાં આવે છે. દૂધ પોતાના મૂળરૂપે રહે છે ત્યાંસુધી, તેને રૂપિયો સરખા પણ પીવે છે, પણ જ્યારે તે વિકારથી ફાટી જાય છે ત્યારે તેને પરઠવી દેવામાં આવે છે. સૂર્ય પોતાના મૂળરૂપે દેખાય છે ત્યાંસુધી, લોકો તેનો સત્કાર કરે છે, પણ જ્યારે તે અસ્તંગત થાય છે ત્યારે લોકો બહુ માન કરતા નથી. અશ્વો પોતાનું કાર્ય બજાવે છે તાવત જગતમાં લોકો તેનો આદર કરે છે, કિન્તુ યદા તેઓ સ્વકીયરૂપને ત્યાગી ધૃક્ક ધર્મ વિપરિણામ પામે છે, તદા તેઓ આદર યોગ્ય થતા નથી. નૃપતિ પોતાના મૂળધર્મ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે અને નીતિનો ત્યાગ કરતો નથી, તાવત તેની શોભા બની રહે છે, પણ જ્યારે તે નૃપતિનો ધર્મ ભૂલી જાય છે ત્યારે તેનો અસ્ત થાય છે. સાધુ સ્વકીય મૂળધર્મ પ્રમાણે વર્તે છે તાવત તેની શોભા બની રહે છે, પણ પોતાના મૂળધર્મનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે તે રાગદ્વેષના ખાડામાં પડીને ભ્રષ્ટ થાય છે. મનુષ્ય મનુષ્યના ગુણો પ્રમાણે વર્તે છે તાવત, તે શોભા પામે છે; અન્યથા પશુ પંખી કરતાં તેનું વિશેષ મૂલ્ય ગણાતું નથી.

હે વિવેક ! જગતમાં પણ આ પ્રમાણે ફરેક પદાર્થો પોતાના શુદ્ધધર્મ પ્રમાણે વર્તે છે ત્યાંસુધી, તે તે વસ્તુઓની પોતાના સ્વરૂપે શોભા રહે છે, ત્યારે આત્મા કે જે ત્રણ ભુવનનો સ્વામી અને સિદ્ધનો બ્રાતા-સત્તાએ ગણાય છે, તે પોતાના મૂળ શુદ્ધધર્મને તજીને અન્યત્ર રાગ અને દ્વેષમાં રમણુતા કરે, ત્યારે તેની શોભા ક્યાંથી રહે? અલબત્ત ન રહે. આત્મા પોતાનો શુદ્ધધર્મ ભૂલે છે તે એક જાતનો ગુન્હો કરે છે. સામાન્ય મનુષ્યો ભૂલ કરે તેટલો બનવા યોગ્ય છે, કિન્તુ આત્મા ધર્મને જડ જેવો બની જાય તેટલો અયોગ્ય જ ગણાય. અવિરતિના ઘરમાં જવું, પરવસ્તુઓની ઇચ્છાઓ કર્યા કરવી, પરવસ્તુઓની ઝંખના કરીને તે તે વસ્તુઓની ભિક્ષુકની પેઠે યાચના કરવી, પરવસ્તુઓમાં હું અને મહારૂ એવા મિથ્યા અધ્યાસથી અંધારી જવું, એ આત્માનો મૂળધર્મ નથી; ખરેખર આત્માએ પોતાનો મૂળધર્મ વિસાર્યો છે

(૧૯૭)

તેથી તેણે પોતાનું સહજ સુખ પ્રાપ્ત કર્યું નથી. આત્મા પોતાનું ભાન ભૂલીને જડવસ્તુઓમાં ઝાંઝવાના જલની પેઠે સુખ શોધે છે પણ મળતું નથી અને અન્તે હાથવરાળ કરી દુઃખી થાય છે. ચતુર્ગતિના ચારાશી લક્ષ બળરમાં તે ભટકયા કરે છે, પણ હજી તે હરાયાઢોરની પેઠે નિત્ય સુખના સમ્મુખ થયો નથી. આત્માએ પોતાનો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને શુદ્ધ વીર્યાદિ મૂળધર્મ વિસાર્યો છે, તેથી તેમનું પૂજ્યપણું જગતમાં દેખાતું નથી. જ્યાંસુધી તેઓ અસત-ક્ષણિક, જડ વસ્તુઓની પૂજા કરે અને તેના નોકર બને, ત્યાંસુધી તેમની પૂજા-બહુમાન-આદિ ન થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય? હે વિવેક! આ પ્રમાણે સર્વ વૃત્તાંત ત્હારી આગળ કથ્યું, હવે તને યોગ્ય લાગે તે કર ! સમતાનું ઉપર્યુક્ત સર્વ વૃત્તાંત સાંભળીને વિવેકે, આત્માની પાસે ગમન કર્યું અને આત્માને સર્વ સત્ય વૃત્તાંત કથ્યું અને તેથી શું થયું તે અધુના જણાવે છે.

વન્ધુ વિવેકે પીડહો બુજવ્યો, વાર્યો પરઘર સંગ ।

આનન્દઘન સમતા ઘર આણે, વાધે નવનવ રંગ. ॥બાલુડી ૦૧૫॥

ભાવાર્થ.—સમતાના કથનથી વિવેક અંધુએ આત્મસ્વામીને યોધ આપ્યો અને તેનો મૂળ શુદ્ધ ધર્મ સમજાવ્યો. ખરેખર વિવેકમાં સત્ય અને અસત્યનો ભેદ પાડવાની અને સત્ય ગ્રહણ કરાવવાની અપૂર્વ શક્તિ રહી છે. વિવેકના સદુપદેશથી હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય તત્ત્વનું ભાન થાય છે. દર્શનાદિ સર્વ ગુણોમાં પ્રથમ વિવેક પ્રગટે છે. અહો ! વિવેકનું કેયું માહાત્મ્ય છે? ગમે તેવા આત્માને પણ વિવેક, ક્ષણમાં ઠેકાણે લાવે છે. મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર વિવેક છે. અસત્યથી આત્માને દૂર કરનાર વિવેક છે.

જગતની સ્ખૂલ ભૂમિકામાં પણ વિવેકનું માહાત્મ્ય સર્વ લોકો રવીકારે છે અને લોકો કહે છે કે, વિવેક પ્રગટ્યાવિના મનુષ્ય તે મનુષ્ય તરીકે ગણાતો નથી. વિવેકો દશમો નિધિઃ વિવેક દશમો નિધિ છે. વિવેક ત્રીજી આંખ છે. સંસાર વ્યવહારમાં વિવેકના, કલ્પના ભેદે જુદા જુદા પ્રત્યેક દેશોમાં ભેદ પડી ગયા છે, તેપણુ વિવેકવિના કોઈને ચાલતું નથી. દરેક ધર્મવાળાઓ અને દરેક દેશવાળાઓ પોતપોતાની બુદ્ધિપ્રમાણે વિવેકની કલ્પના કરે છે, તે સર્વ કલ્પનાવાળા વિવેકમાંથી ઉત્તમ વિવેકનો નિશ્ચય કરી શકાય છે. વિવેક વિના હૃદય મંદિરમાં અંધારૂં વર્તે છે. અનેક પ્રકારની ઈંજલીશ, સંસ્કૃત અને પ્રશીયન, આદિ ભાષાઓના પ્રોફેસર બનો, પણ વિવેકવિના સત્ય સુખની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. એક વિદ્વાન કહે છે કે, જેનામાં વિવેક નથી તેનામાં

(૧૯૯)

કંઈ નથી. હજારો મીડાં કરવામાં આવે પણ આગળનો એકડો ભુસી નાખવામાં આવે તો, મીડાંની કંઈ પણ કિંમત થઈ શકતી નથી. વિવેક પ્રગટતાં અનુક્રમે સર્વે સદ્ગુણો પ્રગટવાના એમ નજી માનશો. વિવેકથી મનુષ્યો અનેક કાર્યમાં લાભ અને અલાભને દેખી શકે છે. વિવેક ચક્ષુથી અદૃશ્ય ધર્મને દેખી શકાય છે. જ્ઞાનામાં વિવેક પ્રગટ્યો હોય છે તે મનુષ્ય, પૂર્વાચાર્યોના પગલે ચાલીને જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવા તૈયાર થાય છે. વિવેક શક્તિ ખીલવાથી જૈનધર્મની શ્રદ્ધા થાય છે. હિંદમાં પૂર્વે વિવેકી મનુષ્યો હતા તેથી પૂર્વતું હિન્દ સર્વ દેશોમાં મુકુટ સમાન ગણાતું હતું, પણ સંપ્રતિ હિન્દના મનુષ્યો, સનાતન વિવેક દષ્ટિ અને વિવેકમય આચારોને કોરે મૂકીને, પાશ્ચાત્યોના નહિ અહ કરવા યોગ્ય કેટલાક-અભક્ષ્ય ભક્ષણાદિ-આચારોના ઉપાસક અને છે અને અવિવેક માર્ગ તરફ ઘસડાય છે. ધર્મ સંબંધી વિવેકમાં જૈનશાસ્ત્રોમાં ઘણું કહેવામાં આવ્યું છે, માટે ધર્મના આચારો અને વિચારોનો ત્યાગ કરવો તેજ અવિવેક જાણવો. જૈનોના દરેક આચારો શાસ્ત્રમાં વિવેક દષ્ટિથી પ્રતિ-પાદન કરવામાં આવ્યા છે, માટે પારકું તે સાઈ અને પોતાના ધરતું ખોટું એવી અવિવેક બુદ્ધિ ધારણ કરવી ન જોઈએ. વિવેક દષ્ટિથી સુજ્ઞ મનુષ્યો આચારોને સેવે છે અને વિવેક દષ્ટિથી વસ્ત્રો વગેરે પહેરે છે. ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સુધારાઓને સાયન્સવિદ્યાથી શોધવામાં આવશે તો, તેમાં જૈનધર્મના આચારોજ અન્તે કાયમ રહેવાના. ઉબણ જળ પીતું, પેશાબ ઉપર પેશાબ કરવો નહિ, અમુક વાસણમાં જમતું, અમુક વિધિથી ખાતું, અમુક રીતિથી ન્હાતું, અમુક રીતિથી ઘર બંધાવવાં, ઇત્યાદિ સર્વ જૈનશાસ્ત્રોમાં જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે શરીર, મન અને આત્માની ઉન્નતિ અર્થેજ અતુલવી શકાય છે. જૈનોનો પૂર્વનો પહેરવેષ આજ હિન્દુસ્થાન દેશની હવા આદિને સાતુકૂળ છે અને અહ્ય ખર્ચથી સંસાર વ્યવહાર નભાવી શકાય તેવો છે. મનુષ્યો વિવેક દષ્ટિથી વિચાર કરશે તો જૈનોના આચારોને સત્ય માની શકશે. આચારો સંબંધી જે હાલ સુધારકો પ્રયત્ન કરે છે તેઓ જૈનશાસ્ત્રોને વાંચશે તો માલુમ પડશે કે, જૈનશાસ્ત્રોના આચારો, વ્રતો અને નિયમો પ્રમાણે વર્તાયતો દુનિયાની ઉન્નતિ થયા વિના રહે નહિ. જૈન શાસ્ત્રોના આચારો શાસ્ત્રોમાં સારી રીતે પ્રતિપાદવામાં આવ્યા છે, તે પ્રમાણે બાર વ્રત વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ થાય તો, દુનિયામાં સર્વ જીવોને શાન્તિ કરવામાં સહાયક બની શકાય અને પોતાના આત્માની ઉન્નતિ કરી શકાય, દુનિયાતું ભલું કરવાને માટે વ્રતોની આવશ્યકતા છે. દરેક વ્રતોતું સ્વરૂપ સમજીને જે મનુષ્યો તેનો આદર કરે છે તે ઉચ્ચ બને છે અને અન્યોને

(૧૯૯)

ઉચ્ચ બનાવે છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં સદ્ગુણો લેવાનો ઉપદેશ કર્યો છે અને દુર્ગુણો ટાળવાનો ઉપદેશ કર્યો છે. બ્રહ્મસમાજીઓ, થીઓસોફીસ્ટો અને અન્ય જે પન્થો દુનિયામાં ઉભા થયા છે, તે પન્થના મનુષ્યો વિવેક દૃષ્ટિથી જૈનશાસ્ત્રોનાં કથેલાં તત્ત્વો-ગુરૂગમથી-વાંચશે તો નવા પન્થની પ્રવૃત્તિમાં પડશે નહિ. કેટલાક જૈનનામ ધરાવનારા જૈનો પણ જૈન-શાસ્ત્રોના રહસ્યને સમજતા નથી અને ગુરૂગમપૂર્વક જૈન સિદ્ધાન્તોને શ્રવણ કરતા નથી, તેથી તેઓની વિવેકદૃષ્ટિ ન ખીલવાથી અન્ય પન્થમાં દાખલ થાય છે અને અધમ આચારમાં ગુંધાય છે, તેથી તેઓ દુર્ગતિમાં જાય છે. વિવેક દૃષ્ટિથી સર્વ ધર્મના સિદ્ધાન્તોને વિચારવામાં આવશે તો અન્તે જૈનધર્મજ સત્ય લાગશે. વેદ વા ઐશ્વર્યના સિદ્ધાન્તોનો ફેલાવો થવા માંડશે કે તુર્ત દુનિયાનું લક્ષ્ય જૈનશાસ્ત્રો જેવામાં ચોંટશે અને જૈનશાસ્ત્રોની અનેકાન્ત શૈલીથી દુનિયાપર જૈનધર્મરૂપ સૂર્યનાં કિરણો ફરીથી એકવાર પડશે અને દયાનો સિદ્ધાન્ત સર્વત્ર ફેલાશે. જૈનશાસ્ત્રોમાં જૈનધર્મનું સારી રીતે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, પણ વિવેક શક્તિ ખીલ્યાવિના માત્ર નામ ધારક કેટલાક જૈનો તેનો અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. જૈનધર્મની પડતી હાલ થાય છે એમ કેટલાકને લાગતું હશે, પણ કેટલાક વર્ષ પશ્ચાત્ યુગપ્રધાનો જન્મ લેશે અને જૈનધર્મના ઉચ્ચ સિદ્ધાન્તોને પૃથ્વીમાં ફેલાવશે. જેમ જેમ ઉચ્ચ મનુષ્યો થશે અને ધર્મ તરફ ચિત્ત ધરશે, તેમ તેમ જૈનધર્મના તેઓ અધિકારી બનશે. હાલ જેને ઈંગ્લીશ ભાષાના યુવકો પ્રોફેસરો માને છે, તેના કરતાં પૂર્વના મુનિ મહાત્માઓ સામાન્ય નહોતા. પૂર્વના જૈનોના જેવાં ઉચ્ચ વર્તન હાલ દેખાતાં નથી, પણ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ થતાં ખરા જૈનો પ્રગટવાના. વિવેક દૃષ્ટિ આ પ્રમાણે જૈનધર્મ સંબંધીની ઉચ્ચતા દર્શાવે છે. વિવેક દૃષ્ટિવિના મનુષ્યો દુનિયામાં ઘણા ખત્તા ખાય છે. વિવેક દૃષ્ટિથી મનુષ્યો, પોતાના કરતાં જે વિશેષ ગુણુવાળા મનુષ્યો છે તેને માન આપે છે અને તેઓને અનુસરી ચાલે છે. વિવેક દૃષ્ટિથી પતિવ્રતા સ્ત્રી ઘરનાં સર્વ કાર્યો યતના પૂર્વક કરે છે. વિવેક દૃષ્ટિથી મનુષ્ય, સદાચાર અને અનાચારનો ભેદ જાણીને સદાચારમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. વિવેક દૃષ્ટિથી મનુષ્યો અનેક કુકર્મોનો ત્યાગ કરીને સુકૃત્યને ભજનારા થાય છે. વિવેક દૃષ્ટિથી મનુષ્યો સાઝું તે માઝું માને છે. વિવેક દૃષ્ટિથી મનુષ્યો દ્રવ્ય, સેત્ર, કાલ અને ભાવને અનુસરી સર્વ બાબતોમાં પ્રવૃત્તિ વા નિવૃત્તિ કરે છે. જગતમાં એક સાથે હજાર સૂર્ય ઉગે પણ જો વિવેકરૂપ સૂર્ય ન ઉગે તો દુનિયામાં છતી આંખે અંધારૂં ગણાય.

શ્રાવક અને સાધુધર્મનો ભેદ પણ વિવેક દૃષ્ટિથી દેખાય છે.

(૨૦૦)

શુદ્ધસ્થ શ્રાવકને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર વર્ગ આરાધવાના છે. ચોથા ગુણુસ્થાનકના શ્રાવકો આર વ્રત અંગીકાર કરી શકતા નથી. ચોથા ગુણુકાણુના શ્રાવકો વ્રતપદ્મખાણુ કરતા નથી, પણ વ્રત પ્રત્યાખ્યાન કરનારને સહાય કરે છે અને જૈનધર્મની રક્ષા માટે પોતાના પ્રાણુનું પણ સમર્પણુ કરે છે. ચોથા ગુણુસ્થાનકમાં ઘણા જૈનો હોય છે. વ્રતપદ્મખાણુ કરનારા પાંચમા ગુણુસ્થાનકવાળા, ચોથા ગુણુસ્થાનક કરતાં અલ્પ શ્રાવકો હોય છે. શ્રાવકોએ જૈનધર્મની રક્ષા કરવી જોઈએ. ચોથા ગુણુસ્થાનકના શ્રાવકને સાવજીવ રહે એવો અનંતાનુબન્ધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ હોતો નથી; બાકીના કષાયો હોય છે. જૈનધર્મની શ્રદ્ધા જેને વ્યવહારથી પરિપૂર્ણ હોય છે, તેને ચોથું ગુણુસ્થાનક હોય છે. ગમે તે વર્ણુના મનુષ્યો જે જૈનધર્મની પૂર્ણ શ્રદ્ધા ધારણુ કરે છે તો, ચોથા ગુણુસ્થાનકમાં દાખલ થઈ શકે છે. પશુઓ અને પંખીઓ પણ મોઢ પામે છે તો ચોથા અને પાંચમા ગુણુસ્થાનક પર્યંત આવી શકે છે. ચોથા ગુણુસ્થાનકના અધિકારવાળાએ ચતુર્થ ગુણુસ્થાનકમાં રહેવું જોઈએ અને પાંચમા ગુણુસ્થાનકનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પંચમ ગુણુસ્થાનકના ધર્મીનુષ્ઠાનમાં દાખલ થવું જોઈએ. છતી શક્તિને ગોપવવી નહિ એટલું અત્ર ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. ચતુર્થ ગુણુસ્થાનકધારકો પ્રથમા ગુણુસ્થાનકવાળાને મદત આપીને ચોથા ગુણુસ્થાનકમાં લાવવા પ્રયત્ન કરે છે. ચતુર્થ ગુણુસ્થાનકવર્તી જીવે કરતાં પાંચમા ગુણુસ્થાનકમાં રહેનારાઓ ઉત્તમ ગણાય છે. અવિરતિ શ્રાવકોએ તથા વિરતિ શ્રાવકોએ, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચારે વર્ગની આરાધના કરવી જોઈએ. શ્રાવકોએ શ્રાવકના અધિકાર પ્રમાણુે દયા પાળવી જોઈએ. શ્રાવકોએ સંસાર વ્યવહાર બંધારણુની સાથે જૈનધર્મને જાળવવાની જરૂર છે. જૈનધર્મ સર્વ મનુષ્યોને પાળવા યોગ્ય ધર્મ છે તેથી શુદ્ધસ્થ દશામાં પોતાના અધિકાર પ્રમાણુે વર્તવાની જરૂર છે. જે ધર્મ રાજકીય પ્રકરણુની સાથે સંબંધવાળો ન થઈ શકે તે ધર્મ દુનિયામાં ટકી શકતો નથી. રાજકીય સંબંધવાળો જૈનધર્મ થઈ શકે છે, તો તેનો સર્વત્ર ફેલાવો થાય છે. જૈનધર્મ, રાજઓ વગેરે સર્વેને પાળવા યોગ્ય ધર્મ છે. શુદ્ધસ્થદશામાં ચોથા ગુણુસ્થાનકનો વા પાંચમા ગુણુસ્થાનકનોજેને ધર્મ આચરવો હોય, તેણે તે બેમાંથી ગમે તે ગુણુસ્થાનકનો ધર્મ આચરી શકાય છે. દુનિયાનો મોટો ભાગ શુદ્ધસ્થ દશામાં પૂર્વે જૈનધર્મ આરાધતો હતો. તે બે ગુણુસ્થાનકમાંથી ગમે તે ગુણુસ્થાનકમાં રહીને જૈનધર્મ આરાધતો હતો. તેમ વર્તમાનકાળમાં અને ભવિષ્યકાળમાં પણ તે પ્રમાણુે શુદ્ધસ્થ-

(૨૦૧)

દશામાં રહીને યથાશક્તિ જૈનધર્મ આરાધવો જોઈએ અને વૈશગ્યવડે સાધુની ત્રીક્ષા ગ્રહણ કરીને સાધુના વ્રતોવડે જૈનધર્મ આરાધવો જોઈએ; એમ વિવેક દૃષ્ટિથી શાસ્ત્રાધારે સમન્વય છે.

અવિવેક દૃષ્ટિવાળા કેટલાક શ્રાવકો પોતાના ગૃહસ્થધર્મ પ્રમાણે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનું આરાધન કરી શકતા નથી, તેઓ ખરે-ખર પોતાના ગુણુસ્થાનકના અધિકારથી ભ્રષ્ટ થાય છે. જેઓ સંસારમાં રહીને ધર્મ અને મોક્ષ આરાધવાની ઇચ્છા કરતા હોય, તેઓ ગૃહસ્થધર્મથી પણ ભ્રષ્ટ થાય છે, માટે ધર્મ અને મોક્ષ એ બે વર્ગ આરાધવાની ઇચ્છાવાળાએ તો સાધુ થવું જોઈએ અને જે શ્રાવક દશામાં રહેવું હોય તો ચારે વર્ગનો વિવેક રાખવો જોઈએ. જેઓ સાધુ થઈને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચાર વર્ગની આરાધના કરવા ઇચ્છે છે, તે પોતાના સાધુના અધિકારધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે. સાધુને ચારે વર્ગનો વિવેક થાય તેવી દેશના દેવાનો અધિકાર છે, પણ આરાધનતો મોક્ષ અને ધર્મ એ બે વર્ગનું જ કરવું જોઈએ. સાધુવર્ગે છટ્ટા ગુણુસ્થાનકની આરાધના કરવી જોઈએ. જોકે છટ્ટા ગુણુસ્થાનકમાં સંજ્વલનના રાગ અને દ્વેષ, સાધુઓ અને સાધ્વીઓને થાય છે, પણ તેથી સાધુધર્મથી ભ્રષ્ટ થવાનું નથી. જે તેઓ પ્રત્યાખ્યાની આદિ રાગ અને દ્વેષ કરે અને શ્રાવકની સાવધ કરણી કરે તો સાધુધર્મથી ભ્રષ્ટ થઈ શકે; આવી વ્યવસ્થા પણ વિવેકયુક્તિથી અવખોધાય છે.

સાધુનાં પચ્ચમહાવ્રત અંગીકાર કરીને, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ અને ભાવ-પૂર્વક પાળવાં જોઈએ, તે પણ વિવેક દૃષ્ટિથી સમન્વય છે. શ્રાવક કરતાં ગુરૂરૂપ સાધુની અનન્તગણી ઉચ્ચતા છે. સાધુવિના ચારિત્રધર્મ, વ્યવહારથી સર્વથા ટકી શકતો નથી, તે પણ વિવેક દૃષ્ટિથી સમન્વય છે. ઉન્નતિ અને અવનતિના માર્ગોનું સ્વરૂપ વિવેકદૃષ્ટિથી સમન્વય છે. મનુષ્યોમાં કયા સદ્ગુણો છે અને કયા દુર્ગુણો છે, તેપણ વિવેકદૃષ્ટિથી સમન્વય છે. કયા દેશના કયા આચારો કેટલા અંશે અસત્ય છે તેપણ વિવેકદૃષ્ટિથી સમન્વય છે. વિવેક શક્તિથી મનુષ્યો અનિષ્ટનો પરિહાર કરે છે અને ઇષ્ટનો સ્વીકાર કરે છે. વિવેકદૃષ્ટિથી મનુષ્યો દુર્ગુણોને છોડીને સદ્ગુણોને અવલંબે છે અને અન્યોને પણ ઉત્તમ માર્ગ ચડાવે છે.

પૂર્વના જૈનો વિશેષ વિવેકદૃષ્ટિધારકો હતા તેથી તેઓએ વ્યાવહારિક અને આત્મિક ઉન્નતિ કરી હતી. પૂર્વના જૈનો શારીરિક ઉન્નતિમાં શ્રેષ્ઠ હતા તેનું કારણ પણ વિવેકદૃષ્ટિ છે. પૂર્વના જૈનો સાત ક્ષેત્રમાં વિવેક દૃષ્ટિથી ધન ખર્ચતા હતા. હાનિકારક માર્ગમાં ધનનો વ્યય કરતા નહોતા. પૂર્વના જૈનો દાન દેવામાં અત્યંત વિવેક

(૨૦૨)

ધારણુ કરતા હતા. હાલપણુ વિવેક દૃષ્ટિથી તે પ્રમાણે વર્તવામાં આવે તો ઉત્તતિક્રમમાં આગળ પગલું ભરી શકાય અને કરોડો મનુષ્યોના આત્માઓને ઉચ્ચ કરી શકાય. પૂર્વના જૈનો શાસ્ત્રોનાં તત્ત્વોને, ધનની પેઠે હૃદયમાં ધારણુ કરતા હતા અને તેઓ અવસરજા હતા તેથી જૈનધર્મનું રક્ષણુ અને વૃદ્ધિના ઉપાયોને આંખ આગળ ખડા કરી શકતા હતા. પૂર્વના જૈનો સર્વ ક્રિયાઓને નિયમસર કરતા હતા, તેથી તેમનું શરીર તંદુરસ્ત રહેતું હતું. મતલબકે, ઉત્તતિ પોષક તત્ત્વોને આંખ આગળ ખડાં કરનાર વિવેકદૃષ્ટિ છે.

પડાવશ્યક ક્રિયાની આવશ્યકતા પણુ વિવેક દૃષ્ટિથી વિચારતાં સત્ય કરે છે. આલસ્ય, પ્રમાદ, કલેશ, કુસંપ, નિન્દા અને સ્વાર્થ વગેરેથી કદી પૂર્વકાળમાં કોઈની ઉત્તતિ થઇ નથી અને વર્તમાનમાં કોઈની થતી નથી, તેમ ભવિષ્યમાં કોઈની થનાર નથી; એમ વિવેક દૃષ્ટિથી સમજાય છે.

સંસાર સમુદ્રમાં વિવેક દૃષ્ટિ એક મોટી સ્ટીમરના જેવી છે, તેને જે પ્રાપ્ત કરે છે તે ઈષ્ટ સ્થાનમાં જાય છે. સંસાર સમુદ્રમાં વિવેક દૃષ્ટિવિના ઘણા મનુષ્યો ઝુડે છે. ક્રીક્રીવિના આંખની શોભા નકામી છે, નાકવિના મુખની શોભા નકામી છે, પતિવ્રતવિના સ્ત્રીની શોભા નકામી છે, દાનવિના ઘરની શોભા નકામી છે, સત્યવિના જીવહાની શોભા નકામી છે, ગંધવિના પુષ્પની શોભા નકામી છે; તેમ વિવેક-દૃષ્ટિવિના મનુષ્યની શોભા નકામી છે.

સર્વ શાસ્ત્રો ન ભણાય તેનો શોક નથી, પણુ જો વિવેક પ્રાપ્ત ન થાય તો શોક સમજવો. મનુષ્યો શરીરાકારથી સર્વે સરખા છે, પણુ તેમાં ઉત્તમ કોણુ છે, તેતો વિવેકવિના પારખી શકાતું નથી. વિવેક દૃષ્ટિધારકો સત્યસુખપ્રતિ ગમન કરે છે અને કરોડો મનુષ્યોને ઉત્તમ માર્ગ પ્રતિ વાળે છે. વિવેક દૃષ્ટિથી મનુષ્યો સર્વ જગત્માંથી સારતત્ત્વને ખેંચી લે છે અને તેઓ જે કરે છે તેમાં ઘણો લાભ થાય છે. વિવેક દૃષ્ટિથી મનુષ્યો સર્વ આશયોની અપેક્ષાઓને સમજવા લાયક અને છે. અમુક દેશમાં અમુકરીતે વર્તવું અને અમુક કાળમાં અમુકરીતે વર્તવું, અમુક મનુષ્યોની સાથે અમુકરીતે વર્તવું અને અમુક દશામાં અમુક રીતિએ વર્તવું; વડેરાઓની સાથે અમુકરીતિએ વર્તવું, તેમજ સાનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં અમુકરીતિએ વર્તવું, ઇત્યાદિ વિવેકથી સમજાય છે અને તે માટે પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે. સર્વ કાર્યોમાં વિવેકની જરૂર છે. વિવેકબુદ્ધિથી નીતિના સિદ્ધાન્તો સચવાય છે. વિવેક દૃષ્ટિથી જગત્ના વ્યાવહારિક કાયદાઓ ઘડાયા છે. ઉપસંહારમાં કહેવાતું કે વિવેક દૃષ્ટિવિના ઉત્તતિક્રમનું પગથીયું પ્રાપ્ત થવું દુર્લભ છે. વિવેક

(૨૦૩)

દષ્ટિવિના દુનિયામાં ઉત્તમ થઈ શકાતું નથી. દુનિયામાં વિવેક એ સદાનો ભાગ છે અને તે હૃદયની ઉન્નતિ કરે છે. દુનિયામાં આ પ્રમાણે વિવેકની દશા છે, તે સહેજે સમજી શકાય છે. હવે અન્તર વિવેકને કહે છે.

આત્માની સૂક્ષ્મ જ્ઞાનાદિ સૃષ્ટિમાં વિવેકની ખાસ જરૂર હોય એમાં શું પૂછવું? કેમકે, વિવેકથી આત્મા પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ઓળખે છે. હવે વિવેકે આત્માને કહ્યું કે, હે આત્મન ! તારી સત્ય સ્ત્રીનો સમતા છે અને અવિરતિ તો તારી ખરી સ્ત્રી નથી, તેથી અર્થાત્ વિવેકે પરિપૂર્ણ સમતાનું સત્યસ્વરૂપ સમજાવ્યું તેથી, આત્માનું ભાન ઠેકાણે આવ્યું અને તેણે અવિરતિ સ્ત્રીની સંગતિ છોડી અને સમતાની સંગતિ પ્રાપ્ત કરવાની શુદ્ધેચ્છા દર્શાવી. ચેતને કુમતિના પરભાવરૂપ ઘરમાં જવાનો ભાવ તબયો અને તેણીના સામું કદીપણુ ન જોવાની અને તેણીના લલચાવ્યાથી નહિ મુંઝાવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, અર્થાત્ સમતાની પ્રાપ્તિમાટે આત્માએ પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપનો ઉપયોગ ધારણુ કર્યો, પોતાના મનમાં ઉત્પન્ન થતા અશુભ વિચારોને હઠાવ્યા અને સમતાપર અત્યંત પ્રેમ ધાર્યો; આ પ્રમાણે સમતા સ્ત્રીની પ્રાપ્તિમાટે આત્માએ શુદ્ધદશા અંગીકાર કરી. આત્માએ આ પ્રમાણે કર્યું તે યોગ્ય ગણી શકાય, કારણુ કે જગતમાં પણુ પુરૂષને સ્ત્રીની પ્રાપ્તિમાટે પુરૂષ યોગ્ય ગુણો ધારણુ કરવા પડે છે.

પુરૂષમાં જ્ઞાન, પ્રેમ, ભક્તિ, પરોપકાર, દયા, સત્ય અને પુરૂષાર્થ આદિ સદ્ગુણો હોય છે તો, તેની યોગ્યતા પ્રમાણે તેને ઉચ્ચ સ્ત્રી મળે છે. ભૂંડને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે ભૂંડણી મળે છે. ચકલાને પોતાના અધિકાર પ્રમાણે ચકલી મળે છે. પૂર્વભવ સંબન્ધ, સ્નેહ અને સદ્ગુણો પ્રમાણે પુરૂષને સ્ત્રીનો સંબન્ધ મળતો આવે છે. સંસારમાં તો કદાપિ લાકડે માંકડાની પેઠે થાય, પણુ અન્તરમાં તો આત્માની જ્ઞાનાદિગુણોની સંપત્તિ ખીલે તેના ઉપર સમતા સ્ત્રીનો આધાર છે. આત્મા, બાહ્ય દશાનો અર્થાત્ રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરે છે તો તે સમતાના ઘેર આવી શકે છે અને સમતાને ભેટી શકે છે. આત્માએ ઉત્તમ શુદ્ધદશા સ્વીકારી તેથી વિવેકે આનન્દના ઘનભૂત એવા આત્માને સમતાને ઘેર આહુયા અને તેથી બન્નેનો મેળાપ થયો. સમતા અને આત્માનો એકરસરૂપ સંબન્ધ થતાં, આત્માને સહજ સુખના નવા નવા રંગો પ્રગટવા લાગ્યા, અર્થાત્ ક્ષણે ક્ષણે સહજ સુખની પુમારીનો અનુભવ રંગ પ્રગટવા લાગ્યો અને ક્ષણિક સુખની ભ્રાન્તિ ટળી. સમતાના ઘરમાં રહેલો આત્મા પોતાના આનન્દમાં મહાદે છે ત્યારે તેને બાહ્ય સૃષ્ટિના દર્શ્યવિષયોનું ભાન હોતું નથી. સમતાના યોગ્ય

(૨૦૪)

આત્માની દૃષ્ટિમાં સમાનતા ભાસે છે ત્યારે સર્વ વસ્તુઓને સાક્ષીભૂત થઈને અવલોકી શકે છે. ઉપરના ગુણુસ્થાનકમાં સમતાના યોગે ચડે છે અને પોતાનું શુદ્ધ અનન્તવીર્ય પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરે છે. જ્ઞાન દર્શન અને આરિત્ર ગુણોની ક્ષણે ક્ષણે અનન્ત વિશુદ્ધિ કરે છે. સમતાના યોગે આત્મા, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિનાં દુઃખોનું સ્વપ્ન ભૂલી જાય છે અને પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યની-ચૈવન દશાને ખીલવે છે. પ્રમાદનાં સ્થાનકોથી અત્યંત ભિન્ન થઈ પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશોમાં આનન્દ ખુમારીવડે સ્થિર થાય છે. પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ ઝમન કરતો છતો, મમતાના વિકારોનો પ્રલય કરે છે અને શુદ્ધ કંચનની પેઠે પોતે નિર્મલ થાય છે. અન્તરની અસંખ્યપ્રદેશરૂપ સૃષ્ટિની અનેક અપૂર્વ શક્તિઓને સાક્ષાત્ વેદે છે અને સર્વત્ર વિષમ દૃષ્ટિની જે પૂર્વની પ્રવૃત્તિ હતી તેને દૂર કરે છે. સમતાના સંબન્ધમાં આઠ્યાવિના સમતાના સંબન્ધની સુખ ખુમારી અનુભવાતી નથી. સમતાના સંબન્ધે અનન્તકર્મની નિર્જરા થાય છે. સમતાના સંબન્ધે આત્મા અન્તર સૃષ્ટિનો કર્તા બને છે અને બાહ્ય સૃષ્ટિનો હતો બને છે. સમતાનો સંબન્ધ થતાં આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં તક્ષીન બને છે. સમતાના યોગે આત્મા પોતાનું આનન્દમય શુદ્ધ જીવન અમર કરે છે, અર્થાત્ તે બાહ્ય ભાવથી મરે છે, પણ અન્તરથી સત્ય જીવનથી જીવે છે. સમતા ગુણીયલ છે તેથી તે આત્માને પરમ શાન્તિ આપે છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે, સમતાના ઘેર ચેતન આવતાં અનુભવ સુખનો રંગ વધે છે અને ચેતન સદાકાલ શાશ્વત સુખનો ભોક્તા બને છે.

સૂચના—(આ પદમાં રાગ દ્વેષયુક્ત મનને, મેવાસી ગણેલ છે.)

પદ ૫૭.

(રાગ આશાવરી.)

દેખો એક અપૂરવ સેલા, આપહી બાજી આપહી બાજીગર ।

આપ ગુરુ આપ ચેલા ॥

દેખોઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્આનન્દઘનજી મહારાજ, સમતાના યોગે આત્માની જે દશા થાય છે તે બતાવે છે. સમતાના સંબન્ધમાં આત્મા આવે છે ત્યારે અન્તર સૃષ્ટિનો ખેલ આત્મા ખેલે છે અને તે અપૂર્વ ખેલ છે. હે લોકો! આત્માનો અપૂર્વ ખેલ દેખો! બાહ્યના ખેલ દેખવાને માટે કેમ જ્યાં ત્યાં આથડો છો? આ અપૂર્વ આત્માનો ખેલ દેખશો ત્યારે બાહ્ય ખેલપર પ્રેમ થશે નહિ.

(૨૦૫)

બાહ્ય ક્ષેલ કરતાં અન્તરનો ક્ષેલ અપૂર્વ કેવી રીતે છે ?

જે ખેલ દેખવાથી અપૂર્વ આનન્દ પ્રગટે છે, તે અપૂર્વ ખેલ કહેવાય છે. બાળકોને નાનહાં નાનહાં રમકડાંનો ખેલ અપૂર્વ આનન્દવાળો તે દશામાં ભાસે છે અને તેથી તેઓ તે દશામાં આનન્દથી જીવી શકે છે. જરા મોટી ઉંમર થતાં બોલબેટ, વગેરે રમત ખેલવામાં યુવકોને અપૂર્વ આનન્દ મળે છે. યુવાવસ્થામાં બાલ્યાવસ્થાના ખેલો નિસ્સાર ભાસે છે, પણ તે વખતે યુવાવસ્થાના ખેલો આનન્દપ્રદ દેખાય છે. યુવાવસ્થામાં સ્ત્રીના ખેલ, નાટક જેવા ખેલ, કુસ્તીના ખેલ, હાથી યુદ્ધના ખેલ, પશુ પંખીના ખેલ, વેશ્યાના નાચ, ઘોડાના ખેલ અને અનેક પ્રકારના તમાસા જેવામાં અપૂર્વ આનન્દ જણાય છે, કિન્તુ વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં યુવાવસ્થાના ખેલોમાં આનન્દ ભાસતો નથી, પણ જાણે યુવાવસ્થામાં છોકરવાદી કરી હોય તેવું લાગે છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં સુન્દર યૌવનવન્તી સ્ત્રીઓમાં પણ અપૂર્વ આનન્દ ભાસતો નથી. આ પ્રમાણે બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થાના ભેદે દુનિયાના ખેલો અપૂર્વ ભાસનારા પણ નિસ્સાર લાગે છે અને તેમાં કંઈ આનન્દપ્રદત્વ જણાતું નથી, અર્થાત્ બાહ્ય પદાર્થોના અપૂર્વ ખેલો તે અમુક વયની અપેક્ષાએ હોય છે, પણ અમુક અવસ્થાએ તેમાં કંઈ સાર જણાતો નથી. જે વસ્તુઓપર પૂર્વે મન ચોંટતું હતું અને તેમાં લયલીન થતું હતું, તેજ મન અન્યાવસ્થા યોગે, તેનામાં પ્રેમથી ચોંટતું નથી. જે વેશ્યાઓના ખેલો દેખનારને આનન્દપ્રદ લાગે છે, તેજ ખેલો ખેલનારી વેશ્યાઓને આનન્દપ્રદ લાગતા નથી. તેને વળી અન્ય ખેલમાં આનન્દ લાગે છે. બાહ્ય સૃષ્ટિમાં કોઈ અપૂર્વ ખેલ નથી. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં બાહ્ય પદાર્થોના ખેલોપર પ્રેમ રહેતો નથી. બાહ્ય પદાર્થો અમુક વખતે અપૂર્વ લાગે છે, પણ તેના કરતાં કોઈ અન્ય વસ્તુપર મન લાગ્યું તો પૂર્વના ખેલપર પ્રેમ રહેતો નથી. રૂપૈયો ન દેખ્યો હોય ત્યાંસુધી પૈસાપર પૂર્ણ પ્રેમ હોય છે, પણ રૂપૈયો પ્રાપ્ત થતાં પૈસાની અપૂર્વતા જણાતી નથી. સોનામહોર દેખતાં રૂપૈયાની અપૂર્વતા કંઈ હિસાબમાં ગણાતી નથી. મોતિ, પત્તા અને હીરાની પ્રાપ્તિ થતાં સુવર્ણ મહોરમાં અપૂર્વતા ભાસતી નથી. રત્નની પ્રાપ્તિ થતાં મોતિ વગેરેમાં અપૂર્વતા ભાસતી નથી; એમ ઉત્તરોત્તર ચડતી વસ્તુઓ મળતાં તેઓનામાં પ્રેમ લાગે છે અને પૂર્વની વસ્તુઓપર પ્રેમ રહેતો નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં નિશ્ચય થાય છે કે, બાહ્યની વસ્તુઓમાં એકસરખો પ્રેમ રહેતો નથી અને તે વસ્તુઓ આનન્દ દેનારી પણ હોતી નથી. પ્રથમ ગરીબ મનુષ્યને કોઈ સામાન્ય પદવી લેવામાટે મનમાં બહુ પ્રેમ ઉપજે છે

(૨૦૬)

અને તેથી વહીવટદાર અને ન્યાયાધીશની પદવીમાં તેને અપૂર્વતા ભાસે છે, પણ જ્યારે તે પદવીને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તેમાં તેને અપૂર્વતા ભાસતી નથી, પણ લોઈ વગેરે પદવીઓપર અપૂર્વ પ્રેમ પ્રગટે છે અને તેમાં અપૂર્વતા ભાસે છે. રાજની પદવી મળતાં ચક્રવર્તિની પદવીમાં અપૂર્વતા ભાસે છે, પણ ચક્રવર્તિની પદવી મળતાં તેમાં અપૂર્વ પ્રેમ રહેતો નથી. પ્રથમ ગરીબ વ્યવસ્થામાં એક લક્ષ્યાધિપતિની સોખત માટે મન ચોંટે છે. લક્ષ્યાધિપતિયોની સોખત થતાં કરોડાધિપતિયોની સોખતમાં અપૂર્વ પ્રેમ ભાસે છે અને તેઓની સોખત થતાં રાજાઓની સોખત કરવામાં મન લલચાય છે, પણ તેઓની સોખત થતાં તેમાં અપૂર્વતા કલ્પેલી હતી, તેનો લોપ થઈ જાય છે. પ્રથમ પોતાના ગામ કરતાં અન્ય ગામ દેખવામાં અપૂર્વતા સમજાય છે, પશ્ચાત્ અમદાવાદ જેવું શહેર દેખવામાં અપૂર્વતા ભાસે છે અને તેના કરતાં મુંબઈ અને કલકત્તા જેવાં મોટાં શહેર દેખવામાં આવે છે તો, અમદાવાદમાં અપૂર્વતા ભાસતી નથી. લંડન અને પારીસ દેખતાં મુંબઈ અને કલકત્તામાં અપૂર્વતા અને અપૂર્વ પ્રેમ ભાસતો નથી, તેમ ઇન્દ્રપુરી દેખતાં લંડન અને પારીસની અપૂર્વતા હૃદયમાંથી ઉડી જાય છે, તેના કરતાં પણ અન્ય કંઈ વિશેષ દેખવામાં આવે છે તો તેની અપૂર્વતા ઉડી જાય છે; આ પ્રમાણે દૃશ્ય પદાર્થોમાં ભાસતી અપૂર્વતા અવસ્થા ભેદે અને દૃશ્ય ભેદે બદલાતી જાય છે, માટે બાહ્ય કોઈ પદાર્થમાં અપૂર્વતાની અવધિ ઠરતી નથી. બાહ્ય પદાર્થોની શ્રેષ્ઠતા પણ મનઃકલ્પિત છે, તેથી તેની અવધિ જણાતી નથી. રસવાળા પદાર્થો ઉત્તરોત્તર અપૂર્વ અપૂર્વ ભાસ્યા કરે છે, પણ અન્તે રસવાળા પદાર્થોની અપૂર્વતા છેલ્લામાં છેલ્લી અવધિએ પણ સત્ય ઠરતી નથી. ભોજ્ય અને પેય પદાર્થોમાં પણ પૂર્વના ભોગવેલા પદાર્થોપર પ્રેમ રહેતો નથી, તેમ અપૂર્વતા ભાસતી નથી અને ઉત્તરોત્તર ભોજ્ય પદાર્થોમાં અપૂર્વ પ્રેમ અને અપૂર્વતા ભાસે છે, પણ ઉત્તરોત્તર તે તે ભોજ્ય અને પેય પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થતાં અપૂર્વતા અને અપૂર્વ પ્રેમ કપૂરના પરમાણુની પેઠે વિલય પામે છે. દુનિયામાં બાહિરના જે પદાર્થો પૂર્વે ન દેખ્યા હોય, તેનાપર બહુ પ્રેમ રહે છે, પણ તે તે પદાર્થો દેખાયાબાદ તેમાંની અપૂર્વતા મનમાંથી ટળી જાય છે. પ્રથમ મનુષ્યોને માન પૂજામાં અપૂર્વ પ્રેમ પ્રગટે છે, પણ જ્યારે આખી દુનિયા માન આપે છે અને સન્માન કરે છે, ત્યારે માનમાં પણ અપૂર્વતા અને પ્રેમ રહેતો નથી. મનુષ્યને જે પુત્ર ન હોય તો પુત્ર પ્રાપ્તિમાટે અપૂર્વ પ્રેમ વહે છે, કિન્તુ યદા પુત્રો-લંડના સન્તાનની પેઠે ખૂબ થાય છે, ત્યારે ઉલટો અપૂર્વ પ્રેમના ઠંકાણું કંટાળો આવે છે. કોઈપણ

(૨૦૭)

આહ્વાવસ્તુઓ નવી દેખવામાં આવે છે ત્યારે તેમાં અપૂર્વતા અને પ્રેમ-વૃત્તિ પ્રગટે છે, પણ જ્યારે તે દરરોજ દેખવામાં આવે છે ત્યારે, તેમાં કંઈ અપૂર્વતા ભાસતી નથી. નાટકમાં પ્રથમ જ્યારે કોઈ નવો ખેલ મૂકવામાં આવે છે ત્યારે તે ખેલની અપૂર્વતા ભાસે છે, પણ જ્યારે દરરોજ તે ખેલ દેખવામાં આવે છે ત્યારે, અંશમાત્ર પણ અપૂર્વતા દેખાતી નથી. મતલબકે આહ્વાવસ્તુઓના ખેલમાં અપૂર્વતા ભાસે છે તે વખતઆવે ઉડી જાય છે. મનુષ્યાકાર ધારણ કરવો તે પણ એક જાતનો ખેલ છે. આહ્વા ખેલ જોવામાં અને તેમાંથી આનન્દ લેવા મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે છે પણ અન્તે તેમાં ફાવતા નથી અને આનન્દના ઠેકાણે દુઃખ દેખે છે. જગતમાં આહ્વા ખેલોની ક્ષણિકતા છે, આહ્વા તેવા ખેલોથી આનન્દ લેવા મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે છે, પણ તે આનન્દ ખરેખરો નથી. આહ્વાવસ્તુઓ દ્વારા જે આનન્દ લેવો છે તે પરતંત્રતા છે અને વસ્તુતઃ વિચારીએ તો માલુમ પડે છે કે, આનન્દ જડવસ્તુઓમાંથી ઉત્પન્ન થતો નથી, માટે આહ્વાવસ્તુઓના ખેલને કદી અપૂર્વ ખેલતરીકે ગણી શકાય નહિ.

આહ્વા સૃષ્ટિમાં, આહ્વા વસ્તુઓનો આનન્દપ્રદ કોઈ અપૂર્વ ખેલ નથી, એમ જ્યારે સહેતુક સિદ્ધ કર્યું ત્યારે, અપૂર્વ ખેલ કયાં રહે છે? અને તેનો ખેલનાર કોણ છે? કોણ ખેલે છે? અને કોણ ખેલાવે છે? ઇત્યાદિ રહસ્ય સમજવાની અત્યન્ત આવશ્યકતા છે, તેનું સમાધાન નીચે પ્રમાણે છે. આત્માની અન્તર ગુણોની સૃષ્ટિનો અપૂર્વ ખેલ છે. આત્માજ આજ્ઞપ છે અને આત્માજ આજ્ઞર છે. આત્મામાં સમયે ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે અને દ્રવ્યપણું ધ્રોન્ય વર્તે છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ગુણોનો અન્તરમાં અપૂર્વ ખેલ થયા કરે છે. ખેલ ખેલનાર આત્મા પોતે ગુરૂ છે અને પોતાને આજ્ઞા કરે છે અને તે પ્રમાણે સહગુણોની પ્રાપ્તિ માટે એક સ્થિર ઉપયોગમાં વર્તે છે, માટે પોતેજ શિષ્ય છે. ગુરૂનું જે કાર્ય છે અને શિષ્યનું જે કાર્ય છે તે સ્થૂલ વ્યવહારમાં તો બન્નેનું ભિન્ન ભિન્ન દેખાય છે, પણ અન્તરાત્મામાં તો ગુરૂનો ધર્મ પણ આત્મા બળવે છે અને શિષ્યનો ધર્મ પણ આત્મા બળવે છે. આહ્વામાં તો ગુરૂ અને શિષ્યની ભિન્નતા વર્તે છે પણ આત્મામાં તો ગુરૂ અને શિષ્ય આત્મા સ્વયં હોવાથી-બન્ને ભાવનું એકય હોવાથી, શુકલ ધ્યાનમાં પ્રવેશ થાય છે. બન્નેનું જ્યાં એકય ત્યાં નિશ્ચય છે અને ભેદ પડે ત્યાં વ્યવહાર છે. આત્મા ધ્યાતા છે, આત્માજ ધ્યેય છે અને આત્માજ ધ્યાનરૂપ છે. આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને પૂજે છે માટે, સ્વયં શિષ્ય ગણાય એમાં અધ્યાત્મની

(૨૦૮)

અપેક્ષાએ કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. આત્મા પોતેજ પૂજ્ય છે માટે તે અપેક્ષાએ ગુરૂ છે; આ પ્રમાણે અધ્યાત્મ દૃષ્ટિથી અન્તરમાં અનુભવ કરવામાં આવે છે તો અપૂર્વ ખેલ જણાય છે અને તે અપૂર્વ ખેલ સદાકાલ એક રૂપે રહે છે અને તે સહજ નિત્ય આનન્દપ્રદ છે, માટે અપૂર્વ કહેવાય છે. શ્રીમદ્ આલો અપૂર્વ ખેલનો અન્તરમાં અનુભવ કરીને અન્યને દર્શનાર્થે સંબોધે છે. અધ્યાત્મ દૃષ્ટિથી આત્મા ગુરૂ અને ચેલો છે, એવું જાણી સ્વહારથી ગુરૂશિષ્યનો ભાવ છોડવો નહિ. દરેક વચન અપેક્ષાવાળાં છે.

લોક અલોક વિચ આપ ચિરાજિત, જ્ઞાનપ્રકાશ અકેલા ।

બાજી છાંડ તહાં ચઢ વૈઠે, જિહાં સિંધુકા (સિદ્ધકા) મેલા—

દેસો ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—આત્માનો આવો અપૂર્વ ખેલ સિદ્ધાત્મામાં પણ પ્રથમથી ઉતારી શકાય છે અને અપ્રમત્તાદિ ગુણુસ્થાનકે ચડીને સિદ્ધ થયા, તેથી કારણુ કાર્યભાવ તરીકે પણ આત્મામાં અપૂર્વ ખેલરૂપ અર્થ ઉતારી શકાય છે. સકલ કર્મનો ક્ષય કરીને નિર્મલ-પરમ શુદ્ધ અનેલ આત્માને, સિદ્ધ કહેવામાં આવે છે. સિદ્ધ ભગવાન ક્યાં રહે છે તે જણાવવામાં આવે છે, લોક અને અલોકના વચ્ચે એટલે બેના મધ્યમાં સિદ્ધ ભગવાન, આપ અર્થાત્ પોતે બિરાજે છે. લોકના અન્તે સિદ્ધપરમાત્માએ છે અને ત્યાંથી આગળ અલોક શરૂ થાય છે. આત્મા ત્રયોદશમ ગુણુસ્થાનકમાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પ્રાપ્ત કરે છે. કેવલ જ્ઞાનવડે લોક અને અલોક સર્વ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. દરેક વસ્તુએ દ્રવ્યરૂપે અનાદિ અનન્ત છે, કેવલજ્ઞાનમાં તે તે વસ્તુએ અનાદિ અનન્તરૂપે દ્રવ્યપણે હોવાથી તેનો અનાદિ અનન્તરૂપે ભાસ થાય છે. પર્યાયરૂપે દરેક વસ્તુએ સાદિસાંત છે, માટે કેવલજ્ઞાનમાં તેઓ સાદિસાંતપણે ભાસે છે. કેવલજ્ઞાનરૂપ એકજ પ્રકાશ તેરમા ગુણુસ્થાનકમાં છે. ક્ષાયિક ભાવના કેવલજ્ઞાન વખતે, ક્ષયોપશમ ભાવનું મતિજ્ઞાન વા શ્રુતજ્ઞાન હોતું નથી. એક કેવલજ્ઞાનમાં લોકલોકનો ભાસ થાય છે. તેરમા ગુણુસ્થાનકમાં કેવલી સર્વ ક્રિયાઓ કેવલજ્ઞાનરૂપ પ્રકાશયોગે કરે છે. કેવલજ્ઞાનીજ સર્વજ્ઞ કહેવાય છે. શ્રી ચોવીશમા તીર્થકર મહાવીર પ્રભુ કેવલજ્ઞાની હતા, તેથી તેમણે સત્ય ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે અને તે પિસ્તાલીશ આગમ વગેરે વાંચવાથી સમ્યક્-રીત્યા અવબોધાય છે. તેરમા ગુણુસ્થાનકમાં ચાર ઘાતી કર્મ હોતાં નથી, કારણુકે ચાર ઘાતી કર્મનો સર્વથા નાશ થવાથી, ત્રયોદશમ ગુણુસ્થાનકની

(૨૦૯)

પ્રાપ્તિ થાય છે; કિન્તુ ત્યાં ચાર અઘાતીયાં કર્મ વર્તે છે. તેરમા ગુણુ-સ્થાનકથી ચઉદમા ગુણુસ્થાનકમાં જવાય છે. કેવલજ્ઞાન થયા પશ્ચાત્ છેલ્લી વખતે શુક્લ ધ્યાનના-ચરમ બે પાયાતું અનુક્રમે ધ્યાન કરવું પડે છે અને ચાર અઘાતિ કર્મનો નાશ કરવો પડે છે. અઘાતી કર્મનો નાશ થતાં ચઉદમું ગુણુસ્થાનક પૂર્ણ થાયછે અને ચઉદમા ગુણુસ્થાનકતું ઉલ્લંઘન કર્યા પશ્ચાત્ આત્મા સિદ્ધ સ્થાનમાં જાયછે.-એક સમયમાં સિદ્ધ સ્થાનમાં પહોંચે છે. સિદ્ધસ્થાન, ચતુર્દશ રજ્જવાત્મક લોકના અન્તે છે, પશ્ચાત્ ત્યાંથી અલોકની શરૂઆત થાય છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, ભગવતીસૂત્ર, આચારાંગસૂત્ર વગેરે પિસ્તાલીશ આગમોમાં, લોકના અગ્રભાગપર સિદ્ધ સ્થાન છે એમ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. જૈનદર્શનમાં આ પ્રમાણે સિદ્ધસ્થાન કથ્યું છે. અદ્વૈતવાદમાં મુક્તિતું સ્થાન અન્ય કદપવામાં આવ્યું નથી. સાંખ્યદર્શનમાં મુક્તિતું સ્થાન અન્ય માન્યું નથી. ઐશ્વર્ય દર્શનમાં પણ મુક્તિતું સ્થાન અન્ય જણાવ્યું નથી. કર્મથી મુક્ત થએલ આત્મા સિદ્ધ સ્થાનમાં એક સમયમાં જાય છે અને ત્યાં સાદિ અનન્તમા ભાગે રહે છે. એરંડામાંથી બીજાં જાંઘ ઉછળે છે અને મલીનતા (માટી) દૂર થતાં તુંગિકા જેમ જલઉપર આવે છે તેમ, કર્મનો નાશ થતાં આત્મા સિદ્ધસ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે; એમ સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીરપ્રભુએ મુક્તિતું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. સિદ્ધ-સ્થાનમાં અનન્ત સિદ્ધો રહે છે. ભૂતકાલમાં અનન્તજીવો કર્મોનો ત્યાગ કરીને સિદ્ધ સ્થાનમાં ગયા અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાંથી વર્તમાનકાળે જાય છે અને ભવિષ્યમાં અનન્ત જીવો કર્મનો ક્ષય કરીને મુક્તિ-સ્થાનમાં જશે.

સંસારની બાજુ જે, રાગદ્વેષરૂપ ભાવ કર્મ અને અપ્રધા દ્રવ્ય કર્મની બાજુને છોડીને આત્મા તે સ્થાનમાં જાય છે. જ્યાં અનન્ત સિદ્ધોનો મેળાપ થાય છે ત્યાં કેવલીઓ ચડી ગયા; અહો! કેવું આત્માઓતું સામર્થ્ય? અહો કેવો અપૂર્વ ખેલ? જહાં સિન્ધુકા મેલાના કરતાં, જહાં સિદ્ધકા મેલા એમ પાઠ હોવો ઘટે છે; તેવો પાઠ મનમાં ધારીને ઉપર્યુક્ત અર્થ કયો છે. સિન્ધુકામેલાના ભાવાર્થમાં સમજવાતું કે, અનન્ત ગુણુના ધારક સિન્ધુસ્વરૂપ સિદ્ધાત્માઓ જ્યાં છે ત્યાં, જીવ અષ્ટ કર્મને ક્ષય કરીને ગયો અને પરમાત્મપદ પામ્યો, અર્થાત્ પોતાતું પરિપૂર્ણ શુદ્ધસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું. અહો કેવી જીવની અલોકિક શક્તિ! શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ આ પ્રમાણે આત્માની શક્તિના અપૂર્વ ખેલને, મનમાં ભાવી તેમાં આનન્દ પામીને અન્યોને પણ આવો ખેલ દેખાડે છે. ખરેખર આ ખેલજ

ભ. ૨૭

(૨૧૦)

સત્ય છે, કારણકે તેથી દુઃખની પરંપરા ટળે છે અને સત્ય સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે સર્વ ખેલ કરતાં આ ખેલ અપૂર્વ છે. આવો, હે ભક્તજીવો! ખેલ ખેલો, કે જેથી અન્ય સંસારના સર્વ ખેલો ખેલવાના બંધ પડે. બાહ્યના ખેલોનો પાર આવવાનો નથી અને તેથી ખરું સુખ મળવાતું નથી. આવો-આત્માની પરમાત્મદશા થાય તેવો-ખેલ ખેલવાને શ્રાવકનાં વ્રત અંગીકાર કરવાં જોઈએ અથવા શક્તિ હોય તો સાધુનાં પંચમહાવ્રત અંગીકાર કરવાં જોઈએ. સાધુ થઈને પંચાચાર પાળવા જોઈએ. હાલના કાળમાં કંચન અને કામિનીનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો સાધુપણું સારી રીતે પામી શકાય. પૂર્વના સમય જેવું હાલ ચારિત્ર ન પાળી શકાય તેથી ચારિત્ર ન લેવું એમ કદી મનમાં નિશ્ચય કરવો નહિ. સાધુ થવાથી ઘણી ઉપાધિયો દૂર કરી શકાય છે, ચારિત્રના આચારમાં પ્રવૃત્ત થએલ આત્મા દુનિયાથી દૂર રહી શકે છે અને ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવાનુસારે આત્માની ઉચ્ચતા કરી શકે છે; ચારિત્રના સુખનો અનુભવ ચારિત્ર લીધાવિના થતો નથી. જમ્મે તેટલા વિદ્વાન થાઓ અને માનસનમાનથી તમારા આત્માને ધન્ય માનો, પણ ચારિત્ર પદ લીધાવિના નિરૂપાધિ દશાના સુખનો અનુભવ આવનાર નથી અને આશ્રવના હેતુઓનો પરિહાર થનાર નથી. ચારિત્ર ઇચ્છુ કર્યાથી અને ગુરૂગમપૂર્વક તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાથી, આત્માના અપૂર્વ ખેલતું ભાન થાય છે અને તેથી અન્તરમાં ઉતરી શકાય છે. આત્માની જ્ઞાનાદિ સૃષ્ટિના ખેલમાં ઉતરતાં બાહ્ય સૃષ્ટિના ખેલો વિલય પામે છે. કહ્યું છે કે, અન્તરમાં જે ઉતરે છે તેતું બાહ્યમાં ચિત્ત ચાંટતું નથી. અન્તરની વાતો કરવામાં આવે તેટલા માત્રથી કંઈ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી, કેમકે કહેવું તે રૂપું છે અને કરવું તે સેાતું છે અને તેનો અનુભવ લેવો એ રત્ન છે. આત્માની વાતો કરીકરીને કંઈ ખેસાડવામાં આવે, પણ ન્યાંસુધી આત્માના ગુણો પ્રાપ્ત કરવા, ચારિત્રનો યથાશક્તિ માર્ગ પકડવામાં ન આવે ત્યાંસુધી શુષ્ક જ્ઞાનીપણું છે. જે સદાચારો સેવવા, તે આવા અપૂર્વ ખેલનો હૃદયમાં ઉપયોગ રાખીને સેવવા. ઉપયુક્ત અપૂર્વ ખેલ વાંચીને વાચકોએ તેવો ખેલ અન્તરમાં પ્રગટાવવો જોઈએ. અન્તરના ખેલમાં જ્ઞાનન્દનો મહાસાગર છે. જ્ઞાની પુરૂષો અન્તરના ખેલનો અભ્યાસ કરે છે. બાળ જીવો બાહ્ય વસ્તુઓમાં ખેલે છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ અન્તરમાં ખેલે છે. સાધુ વા શ્રાવકના અધિકાર પ્રમાણે, બાહ્યનાં કાર્ય કરતાં છતાં, પણ અન્તરનો અપૂર્વ ખેલ ખેલવા અત્યંત ઉત્સાહ ધારણ કરવો. આત્માનો અન્તરનો અપૂર્વ ખેલ છે, તેમાં સ્વસ્વભાવે રહી ખેલવું,

(૨૧૧)

પણુ બાહ્ય ષડ્દર્શનના વાદમાં પડીને, રાજદ્રેષના ખરાખ ખેલમાં ન પડવું; એમ શ્રીમદ્ પોતાનો આશય પ્રગટ કરીને કહે છે.

વાગ્વાદ સ્વટ નાદ સહુમે, કિસકે કિસકે બોલા ।

પાહાણકો ભાર કાંહી ઉઠાવત, એક તારેકા ચોલાઃ ॥ દેલો ૦ ॥૩॥

ભાવાર્થ:—પડ્દર્શનરૂપ નાદથી ઉત્પન્ન થએલ વાણીનો વાદ સકલ દર્શનોમાં છે, એમાં કોનું કોનું યોક્ષીએ? દર્શનવાદરૂપ પાપાણુને હે જીવ! તું કેમ ઉઠાવે છે? વસ્તુતઃ જોઈએ તો એક તારના ચોલાની પેઠે આત્મામાં તે ષડ્દર્શનનો સમાવેશ થાય છે, એકતારના તંપુરામાંથી છ સ્વર નીકળે છે તેમ, આત્મામાંથી ષડ્દર્શન પ્રગટયાં છે અને સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન થતાં તેમાં સમાઈ જાય છે.

॥ શ્લોક ॥

ગૌતમશ્ચ કળાદશ્ચ, કપિલશ્ચપત્તજ્જલિઃ ।

વ્યાસશ્ચ જૈમિનિશ્ચાપિ, દર્શનાનિ પઢેવહિ ॥ ૧ ॥

ન્યાયદર્શન, વૈશેષિકદર્શન, સાંખ્યદર્શન, યોગદર્શન, વેદાન્તદર્શન, (ઉત્તર મીમાંસા) જૈમિનીયદર્શન (પૂર્વ મીમાંસા) આ ષડ્દર્શનના વાદમાં કોનું કોનું સત્ય કહી શકાય? એકેક દર્શનના વાદરૂપ પત્થરના ભારને મસ્તકપર શામાટે ઉપાડવો જોઈએ, દરેક દર્શનો અમુક અમુક નયની અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન થયાં છે, નયચક્રમાં કહ્યું છે કે,—

॥ ગાથા ॥

જાવહયા વચનપહા તાવહયાચેવ હુંતિ નયવાયા ।

જાવહયા નયવાયા તાવહયાચેવ હુંતિ નયવાયા ॥ ૧ ॥

જેટલા વચનના માર્ગ છે તેટલા નયવાદો છે અને જેટલા નયવાદો છે તેટલા વચન માર્ગો છે. દુનિયામાં જેટલાં દર્શનો છે તે સર્વનો ગમે તે નયોમાં સમાવેશ થયાવિના રહે તો નથી. અનેકાન્ત (જૈન-દર્શન) માં સર્વ દર્શનનો સાપેક્ષાએ સમાવેશ થાય છે. ન્યાય અને વૈશેષિક દર્શન અમુકરૂપે આત્માનું અને પરમાત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે. સાંખ્યદર્શન પણ પુરૂષરૂપે આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે. જૈનશાસ્ત્રકારોએ ષડ્દર્શનનાં નામ નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યાં છે.

॥ શ્લોક ॥

દર્શનાનિ પઢેવાન્ન, મૂલભેદવ્યપેક્ષયા ।

દેવતા ભસ્વભેદેન, જ્ઞાતવ્યાનિ મનીષિભિઃ ॥ ૧ ॥

બૌદ્ધં નૈયાયિકં સાંખ્યં, જૈનં વૈશેષિકં તથા ।

જૈમિનીયં ચ નામાનિ, દર્શનાનામસૂન્યહો ॥ ૨ ॥

(૨૧૨)

આ જગતમાં મૂલભેદની જ અપેક્ષાએ પરદર્શન છે. ઈષ્ટદેવ અને તત્ત્વ એ બે ભેદવડે પરદર્શન મનુષ્યોએ જાણવાં જોઈએ. ઔદ્ધર્શન, નૈયાયિકદર્શન, સાંખ્યદર્શન, જૈનદર્શન, વૈશેષિક દર્શન, જૈમિનિયદર્શન, એ પરદર્શનનાં નામ જાણવાં. હવે ઔદ્ધર્શનનું સ્વરૂપ કથે છે.

તત્ર ધૌદ્ધમતે તાવત્, દેવતા સુગતઃ કિલ ।
 ચતુર્ણામાર્યં સત્યાનાં, દુઃખાદીનાં પ્રરૂપકઃ ॥ ૩ ॥
 દુઃખં સંસારિણઃ સ્કન્ધા, સ્તે ચ પદ્મ પ્રકીર્તિતાઃ ।
 વિજ્ઞાનં વેદના સંજ્ઞા, સંસ્કારો રૂપમેવ ચ ॥ ૪ ॥
 સમુદેતિ યતો લોકે, રાગાદીનાં ગણોઽસ્થિલઃ ।
 આત્માત્મીયભાવાભ્યઃ સમુદયઃ સ ઉદાહૃતઃ ॥ ૫ ॥
 ક્ષણિકાઃ સર્વસંસ્કારા, હૃત્યેવં વાસનાયકાઃ ।
 સમાર્ગં ઇહ વિજ્ઞેયો, નિરોધો મોક્ષ ઉચ્યતે ॥ ૬ ॥
 પદ્મેન્દ્રિયાણિ શબ્દાદ્યા, વિપયાઃ પદ્મ માનસમ્ ।
 ધર્માયતનમેતાનિ, દ્વાદશાયતનાનિ ચ ॥ ૭ ॥
 પ્રમાણે દ્વેષ વિજ્ઞેયે, તથા સૌગતદર્શને ।
 પ્રત્યક્ષમનુમાનં ચ, સમ્યગ્જ્ઞાનં દ્વિધા યતઃ ॥ ૮ ॥
 પ્રત્યક્ષં કલ્પનાપોહ -મભ્રાન્તં તત્ર લુચ્ચતામ્ ।
 ત્રિરૂપાલ્લિક્ષ્તો લિક્ષ્ણિ -જ્ઞાનં ત્વનુમાનસંજ્ઞિતમ્ ॥ ૯ ॥
 રૂપાણિ પક્ષધર્મત્વં, સપક્ષે વિદ્યમાનતા ।
 વિપક્ષે નાસ્તિતા હેતો -રેવં, ત્રીણિ વિભાવ્યતા ॥ ૧૦ ॥

શ્લોકાર્થઃ—ઔદ્ધર્શનમાં સુગત યુદ્ધ નામનો દેવ છે, ગૌતમયુદ્ધે ઔદ્ધર્મની સ્થાપના કરી છે, હિમાલય પર્વતની ખીણમાં કપિલ વસ્તુ નગરમાં તેના જન્મ થયો હતો. તેના પિતાનું નામ શુદ્ધોદન અને માતાનું નામ મહામાયા હતું, તે પરણ્યો હતો, તેને એક પુત્ર થયો હતો, સાંસારિક ક્ષણિક વસ્તુઓને દેખી તે વૈરાગી બન્યો હતો. રાત્રીના વખતમાં ઘરમાંથી નાસી ગયો હતો અને તેણે સન્યસ્ત ગ્રહ્યું હતું. તેણે ઘણા સંન્યાસીઓને સમાગમ કર્યો હતો. આજથી અઢી હજાર વર્ષ પહેલાં હિન્દુસ્થાનમાં જૈનધર્મ અને વેદધર્મ એ બે ધર્મ ચાલતા હતા, તે વખતે સાંખ્યમતવાળાનું જોર હતું. ગૌતમ યુદ્ધ કેટલાક સંન્યાસીઓની પાસે ગયો, પણ તેનું મન શાન્ત થયું નહિ. તે અમુક પર્વતોની ગુફામાં રહ્યો અને ત્યાં તેણે પોતાનું શરીર શોષથી નાખ્યું, પણ તેના મનની વાસનાઓ ટળી નહિ, શ્રીપાર્શ્વનાથની પરંપરાના કેટલાક સાધુઓને મળ્યો અને એક આચાર્યના શિષ્ય તરીકે થયો એમ કહેવાય છે, પણ

(૨૧૩)

મિથ્યાદષ્ટિના યોગે અનેકાન્તમાર્ગની શ્રદ્ધા થઈ નહિ. કારણકે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. યથાપ્રવૃત્તિકરણુવડે જીવો ઘણી કર્મની સ્થિતિ અપાવે છે, તો પણ સમ્યક્ત્વની દષ્ટિ પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે. ગૌતમ જુદ્ધના મનમાં અનેક વિચારો થવા લાગ્યા. આત્માનું સ્વરૂપ જોવા ઘણા વિચારો કર્યો અને તેમાં પોતાની મેળે તેણે નવો સિદ્ધાન્ત સ્થાપ્યો, પણ જો તેણે જૈનધર્મનું રહસ્ય અવગોચરું હોત તો નવીન પંથ કાઢત નહિ. તેના મનમાં અનેક વિચારો આવવા લાગ્યા અને નષ્ટ થવા લાગ્યા, તેથી તેણે એમ નિશ્ચય કર્યો કે આત્મા તે વિચારરૂપ છે, વિચાર ક્ષણે ક્ષણે ફરેછે, તેથી વિચારરૂપ આત્મા ક્ષણિક છે; એવું તેના મનમાં ખાસ બેસી ગયું, તેથી તે ઉપર તેણે અનેક યુક્તિઓ ગોઠવી પ્રયાગમાં એક સિદ્ધાન્તનો નક્કી વિચાર કરી તેણે ઉપદેશ દેવાનું કાર્ય શરૂ કર્યું. તેના ઉપદેશથી ચારેવળુંમાંના ઘણા લોકો તેના શિષ્ય થયા. શ્રી મહાવીર પ્રજુના સમાનકાલમાં તેણે પોતાના મતનો પ્રચાર કર્યો. પૂર્વકાલમાં જૈન અને વેદ એ બે ધર્મ હતા, તેમાં ગૌતમ જુદ્ધના સ્થાપેલા ધર્મ વધારો કર્યો, ત્યારથી હિન્દુસ્થાનના લોકો ત્રણ ધર્મમાં વહેંચાઈ ગયા. હવે ઔદ્ધર્શનસંગ્રહની વિચાર કરવામાં આવે છે.

ઔદ્ધર્શનમાં ચાર આર્ય સત્ય કહેવાય છે; દુઃખ, સમુદય, માર્ગ અને નિરોધ એ ચાર આર્ય સત્યનો પ્રરૂપક ગૌતમ જુદ્ધ છે.

સંસારી જીવને દુઃખ વર્તે છે, સ્કંધોના પાંચ ભેદ છે, વિજ્ઞાન, વેદના, સંજ્ઞા, સંસ્કાર અને રૂપ, એ પાંચનું સ્વરૂપ ગ્રન્થોમાંથી જાણી લેવું. જેનાથી રાગાદિનો સકલ સમૂહ પ્રગટે છે તેને આત્માત્મીય ભાવરૂપ સમુદય આર્ય સત્ય કહે છે. વિદ્યુતના તેજની પેઠે અથવા સન્ધ્યાના રાગની પેઠે સર્વ સંસ્કારો ક્ષણિક છે, સર્વ વાસનાઓ પણ ક્ષણિક છે, એવી રીતે વિચારનું તેને માર્ગનામા આર્ય સત્ય કહે છે. કર્મોથી મુકાવું તેને નિરોધનામા આર્ય સત્ય કહે છે. પાંચ કન્દ્રો અને શબ્દાદિ પાંચ વિષયો તેમજ મન અને ધર્મ કરણી કરવાનું સ્થાન તે દેવગુરું મન્દિર, એ ઉપયુક્ત ચાર સ્થાનકો છે. ઔદ્ધર્શનમાં પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન એ બે પ્રમાણ છે, તેથી સમ્યગ્ જ્ઞાન પણ બે પ્રકારનું કથાય છે. તર્ક અને વિતર્કથી રહિત તથા બ્રાન્તિથી રહિત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જાણવું. ત્રણ રૂપથી અનુમાન પ્રમાણની સિદ્ધિ થાય છે પક્ષધર્મત્વ, સપક્ષત્વ અને વિપક્ષત્વ, આ ત્રણ રૂપ જાણવા યોગ્ય છે તેથી તેનું સ્વરૂપ બતાવે છે. પક્ષ ધર્મપણું એટલે, યથા આ પર્વત અગ્નિમાન છે કારણ કે અત્ર ધૂમ છે; અગ્નિવિના ધૂમ હોય નહિ, તેથી ધૂમના યોગે પર્વતમાં અગ્નિ છે એમ સિદ્ધ થયું, એ પ્રથમ પક્ષ ધર્મત્વ કથાય

(૨૧૪)

છે. સપક્ષપણું એટલે સપક્ષમાં છતાપણું તે આ પ્રમાણે, જે જે ધૂમવાન હોય છે તે તે અગ્નિમાન હોય છે, આ રસોડામાં ધૂમ છે તેથી ત્યાં અગ્નિ છે, તેમ આ પર્વત ધૂમવાન છે તેથી ત્યાં અગ્નિ છે, એ સપક્ષત્વ કથ્યું. વિપક્ષમાં અછતાપણું તે આ પ્રમાણે છે, જલાશયમાં ધૂમ નથી માટે તે અગ્નિમાન નથી, એમ અવબોધવું તે વિપક્ષપણું જાણવું. આ ત્રણ રૂપવટે અનુમાન પ્રમાણુ સિદ્ધ થાય છે અને તેથી સાધ્યની સિદ્ધિ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ઔદ્ધર્શનવું સ્વરૂપ સામાન્યતઃ અવબોધવું.

ગૌતમમુદ્ધે પોતાનો ધર્મ વિસ્તારવામાટે ઘણા સાધુઓ અને સાધ્વીઓ ખતાવી. ગામોગામ અને શહેરો શહેર ઔદ્ધર્મ પ્રસરવા લાગ્યા. ઔદ્ધર્મના આચાર્યો અન્યધર્મોની સાથે હરિકાર્ય કરવા લાગ્યા. પરોપકાર ગુણને અને ક્ષણિકત્વને મુખ્ય કરીને તેઓએ ઉપદેશ આપ્યો, તેથી બાલજીવો પણ પરોપકાર ગુણનો લાભ લેઈને તે ધર્મમાં દાખલ થવા લાગ્યા. કેટલાક સામાન્ય રાજ્યોએ તે ધર્મને સહાય આપી. ઔદ્ધર્મે ચાર વર્ષોનો અનુક્રમ તોડી નાખ્યો અને તેઓ સકલ માનવ જાતને એકસરખી માનવા લાગ્યા. ઔદ્ધર્મીઓ વેદધર્મીઓને પોતાના ધર્મમાં યજ્ઞ વગેરેમાં દોષ બતાવીને ખેંચવા લાગ્યા અને પોતાના ધર્મની પ્રભુતા કરવા લાગ્યા, પણ તેમના ક્ષણિક વાદના સામે માત્ર જૈનધર્મીઓ બહાદુરીથી ઉભા રહ્યા અને તેથી ઔદ્ધૌપરાજ્ય પામ્યા. જૈનધર્મના આચારો અને વિચારોએ ઔદ્ધોને પણ જૈનો ખતાવ્યા; વેદધર્મીઓને પણ જૈનો ખતાવ્યા. આર્ય સુહરિત અને સંપ્રતિ રાજના સમયમાં, એટલે આજથી લગભગ બાવીસ વર્ષ ઉપર જૈનધર્મ હિન્દુસ્થાનની ચારે દિશાએ પ્રસાર્યો હતો. જૈનસાધુઓ અને સાધ્વીઓના આચારો અને ઉપદેશથી દુનિયાનું લક્ષ્ય જૈનધર્મપ્રતિ ખેંચાયું હતું. જૈનધર્મની સાથે હરિકાર્ય કરતાં ઔદ્ધર્મ પાછો પડ્યો હતો; મહાવાદીસૂરિના વખતમાં બન્નેધર્મની વલ્લભીપુર નગરમાં શિલાદિત્ય નૃપતિ સમક્ષ ચર્ચા ચાલી અને તેમાં ઔદ્ધર્મના આચાર્યો હાર્યા અને પરદેશ ગમન કરવું પડ્યું તથા શંકરાચાર્યના વખતમાં પણ ઔદ્ધોને ઘણું ખમવું પડ્યું, તેથી હિન્દુસ્થાનમાંથી ઔદ્ધર્મ અન્યદેશમાં પ્રયાણુ કર્યું. વેદાન્તીઓની સાથે જૈનાચાર્યો ઉભા રહ્યા, અર્થાત્ ધર્મશાસ્ત્રોની ચર્ચામાં જૈનાચાર્યો અપોની સામે ઉભા રહીને પોતાના ધર્મને ફેલાવવા લાગ્યા. દક્ષિણમાં અને ગુજરાતમાં ઘણા રાજ્યોએ જૈનધર્મને માન આપ્યું અને જૈનધર્મને પાળનારા કુમારપાલ વગેરે રાજ્યો થયા. ઔદ્ધર્મમાં આત્માને ક્ષણિક માનવામાં આવે છે. ક્ષણે ક્ષણે આત્મા ઉપજે છે અને તવો

(૨૧૫)

ઉત્પન્ન થાય છે. ઔદ્ધર્મમાં સાધુઓને ગુરૂ તરીકે માનવામાં આવે છે. તેઓના સાધુઓ પીતવસ્ત્ર ધારણુ કરે છે અને તેઓ ભક્તોના બનાવેલા મઠોમાં રહે છે. તેઓ પોતાના ધર્મનો ઉપદેશ આપવા અત્યંત ઉદ્યમ કરે છે. હાલ અડતાલીશ કરોડ ઔદ્ધર્મ પાળનારાઓની સંખ્યા છે. યુરોપદેશમાં ઔદ્ધર્મ ફેલાવા લાગ્યો છે. જૈનોએ જૈનધર્મનાં શાસ્ત્રોનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરીને પોતાના ધર્મનો ફેલાવો કરવા કમર કરસવી જોઈએ. ઔદ્ધર્મનાં શાસ્ત્રોમાં નાતબતનો ભેદ નથી, તે પ્રમાણે જૈનશાસ્ત્રોમાં પણ જૈનધર્મ પાળવામાં નાતબતનો ભેદ નથી. ઔદ્ધર્મ મનુષ્યોમાં માંસાહારનો પ્રચાર વધી પડ્યો છે અને તેથી તેઓ દયાના સિદ્ધાન્ત ઉપર પાણી ફેરવવા લાગ્યા છે. ઔદ્ધર્મ અઘાપિપર્યંત રાજકીય ધર્મ બની રહ્યો છે, ત્યારે જૈનધર્મ હવે રાજકીય ધર્મ રહ્યો નથી, તેનું કારણ એ છે કે જૈનો પ્રાયઃ વધિક રહ્યા અને તેઓએ સંકુચિત દષ્ટિ ધારણુ કરી. જૈનાચાર્યો પ્રમાદને તણને વિશાલ દષ્ટિથી, હવે જૈનધર્મ ફેલાવવા માટે પ્રયત્ન કરે તો, પુનઃ જૈનધર્મની ઝાહોજલાલી થાય. આત્મભોગ આખ્યાવિના અને જગતના પર કંટણુ લાવ્યાવિના દુનિયામાં જૈનધર્મનો કયાંથી ફેલાવો થઈ શકે? અત્ર કેટલુંક મૂળ વિષયથી દૂર જઈને કહેવામાં આવ્યું, છે પણ તે અરેખર જૈન દર્શનને ઉપયોગી હોવાથી અપ્રાસંગિક ગણાશે નહિ, કારણુ કે જૈનધર્મમાં સર્વ ધર્મનો અપેક્ષાએ સમાવેશ થાય છે ત્યારે તેવા જૈનધર્મના પ્રચાર માટે જે કંઈ કહેવામાં આવે તે સર્વ અમૂલ્ય લાભ માટેજ હોઈ શકે. હવે ન્યાયદર્શનનું ક્ષિયિત સ્વરૂપ દર્શાવવામાં આવે છે.

॥ શ્લોક ॥

અક્ષપાદમતે દેવઃ સૃષ્ટિસંહાર કૃચ્છિવઃ ।
 વિમુનિસૈક સર્વજ્ઞો, નિત્યબુદ્ધિસમાશ્રયઃ ॥
 તત્ત્વાનિ ષોડશાઽમુત્ર, પ્રમાણાદીનિ તદ્વથા ।
 પ્રમાણં ચ પ્રમેયં ચ, સંશયશ્ચ પ્રયોજનમ્ ॥
 દષ્ટાન્તોપ્યથ સિદ્ધાન્તોઽવયવાસ્તર્કે નિર્ણયૌ ।
 વાદો જલ્પો વિતપ્ત્ત્વા ચ, હેત્વાભાસાઃ છલાનિ ચ ॥
 જાતયો નિગ્રહસ્થાનાન્યેપામેવ પ્રરૂપણા ।
 અર્થોપલભિધેતુઃ સ્યાત્ પ્રમાણં તદ્વતુર્વિધમ્ ॥
 પ્રત્યક્ષમનુમાનંજોપમાનં શાબ્દિકં તથા ।
 તદ્વેન્દ્રિયાર્થ સમ્પર્કોત્પન્નમભ્યભિચારિકમ્ ॥
 શ્વસાયાત્મકં જ્ઞાનં, શ્વપદેશવિવર્જિતમ્ ।
 પ્રત્યક્ષમનુમાનં ઇ, તત્પૂર્વં ત્રિવિધં ભવેત્ ॥

(૨૧૬)

પૂર્વવચ્છેપવચ્ચૈવ, દષ્ટં સામાન્યતસ્તથા ।
 તત્રાચં કારણાત્ કાર્યમનુમાનમિહોદિતમ્ ॥
 રોહમ્બગવલ્લબ્યાલતમાલામલિન ત્વિષઃ ।
 વૃષ્ટિં વ્યભિચરન્તીહ નૈવં પ્રાયાઃ પથોમુચઃ ॥
 કાર્યાત્ કારણાનુમાનં યચ્ચ તચ્છેપવન્ મતમ્ ।
 તથાવિધનદીપૂરાન્મેષો વૃષ્ટૌ યથોપરિ ॥
 યચ્ચ સામાન્યતો દષ્ટં તદેવં ગતિપૂર્વિકા ।
 પુંસિ દેશાન્તરપ્રાપ્તિર્યથા સૂર્યેઽપિ સા તથા ॥
 પ્રસિદ્ધવસ્તુસાધર્મ્યાદપ્રસિદ્ધસ્ય સાધનમ્ ।
 ઉપમાનં સમાહ્યાતં યથા ગૌર્ગવ્યસ્તથા ॥
 શાબ્દમાસોપદેશસ્તુ, માનમેવં ચતુર્વિધમ્ ।
 પ્રમેયં ત્વાત્મદેહાચં, ઘુઘ્નીન્દ્રિયસુસ્વાદિચ્ ॥
 કિમેતદિતિ સંદિગ્ધઃ પ્રત્યયઃ સંશયો મતઃ ।
 પ્રવર્તેતે યદર્થિત્વા-ત્તત્તુ સાધ્યં પ્રયોજનમ્ ॥
 દષ્ટાન્તસ્તુ ભવેદેષ, વિવાદવિષયો નયઃ ।
 સિદ્ધાન્તસ્તુ ચતુર્ભેદઃ સર્વતન્ત્રાદિભેદતઃ ॥
 પ્રતિજ્ઞાહેતુ દષ્ટાન્તો-પનયાનિગમાસ્તથા ।
 અવયવાઃ પદ્મ તર્કઃ સંશયોપરમો ભવેત્ ॥
 યથા કાકાદિસમ્પાતાત્, સ્થાણુના ભાવ્યમત્ર હિ ।
 ઉર્ધ્વં સન્દેહતર્કાંશ્યાં, પ્રત્યયો નિર્ણયો મતઃ ॥
 આચાર્યશિષ્યયોઃ પક્ષપ્રતિપક્ષપરિગ્રહાત્ ।
 યા કથાશ્યાસહેતુઃ સ્યાદ-સૌ વાદ ઉદાહૃતઃ ॥
 વિજિગીષોઃ કથા યા તુ, હલજ્ઞાત્વાદિ દૂષણા ।
 સ જલપઃ સા વિતળ્લા તુ, યા પ્રતિપક્ષવર્જિતા ॥
 હેત્વાભાસા અસિદ્ધાઘ્ના, હલં કૂપો નવોદકઃ ।
 જાતયો દૂષણાભાસાઃ પક્ષાદિર્દુષ્યતે નયૈઃ ॥
 નિગ્રહસ્થાનમાહ્યાતં, પરો યેન નિગ્રહ્યતે ।
 પ્રતિજ્ઞાહાનિ સન્યાસ-વિરોધાદિવિભેદતઃ ॥

શ્લોક ભાવાર્થઃ—અક્ષપાદ એટલે, ગૌતમર્ષિના મતમાં સૃષ્ટિને
 ઉત્પાદ તથા સંહાર કરનાર ઈષ્ટદેવ શિવ (મહાદેવ) છે. શિવને બિલ્કુ
 અર્થાત્ સર્વત્ર વ્યાપક માનવામાં આવે છે. તે નિત્ય છે, એક છે અને
 તે સર્વજ્ઞ છે અને નિત્ય સુદ્ધિને આશ્રયભૂત છે, તેમાં યોગતત્ત્વ માન-
 વામાં આવે છે. પ્રમાણ, પ્રમેય, સંશય, પ્રયોજન, દષ્ટાન્ત, સિદ્ધાન્ત,

(૨૧૭)

અવયવ, તર્ક, નિર્ણય, વાદ, જલ્પ, વિતંકા, હેત્વાભાસ, સ્થલ, જાતિયો અને નિઅહસ્થાન, એ સોળ પદાર્થોને ગૌતમ પ્રતિપાદન કરે છે.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ, અનુમાન પ્રમાણુ, ઉપમાન પ્રમાણુ અને શાબ્દિક પ્રમાણુ એ ચાર પ્રમાણુ છે.

તત્ત્વ ઇન્દ્રિયાર્થ સંપર્કોત્પન્ન, અવ્યભિચારી અને વ્યવસાયાત્મક જ્ઞાન છે, તે વ્યપદેશ વર્જિત છે. પદાર્થોની સાથે ઇન્દ્રિયોના સંયોગથી જે જ્ઞાન થાય છે તેને, પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ કહે છે.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ પૂર્વે જેને છે એવું અનુમાન પ્રમાણુ ત્રણ પ્રકારે હોય છે. ૧ પૂર્વવત્ નામનું અનુમાન પ્રમાણુ. ૨ શેષવત્ નામનું અનુમાન પ્રમાણુ. ૩ સામાન્યનામા અનુમાન પ્રમાણુ. તેમાં એ ત્રણ ભેદો પૈકી કારણ્યકી કાર્યનું જે અનુમાન થાય છે, તેને પ્રથમ પૂર્વવત્ નામનું અનુમાન અવબોધનું.

ભ્રમર, મહીષ, હસ્તિ અને સર્પ તથા તમાલ વૃક્ષ એ સર્વે શ્યામ કાન્તિવાળા જગત્માં વૃષ્ટિ વર્ષવાના કાર્યપ્રતિ વિશેષતઃ પ્રવર્તે છે, પણ તે મેઘ સદૃશ નથીજ, અર્થાત્ વૃષ્ટિ નહિ કરનાર, અભ્રસમાન ભ્રમરાદિકો છે, કારણુ કે અન્ને શ્યામવર્ણુવાળા છે, માટે વૃષ્ટિ કરવારૂપ કારણુ વાદળમાં કાર્ય સિદ્ધિ થઈ અને ભ્રમરાદિકોમાં વૃષ્ટિ કારણુ ન હોવાથી કાર્યની અસિદ્ધિ થઈ.

કાર્યથકી કારણુનું અનુમાન કરવું તેને શેષવત્ અનુમાન માનેલું છે. નદીના પૂરરૂપ કાર્યથી પર્વત આદિપર મેઘ થયો છે, એમ જાણવું તે શેષવત્ અનુમાન અવબોધનું. જેવી સૂર્યમાં ગતિપૂર્વક દેશાન્તર પ્રાપ્ત છે, તેવી પુરૂષને વિષે ગતિ પૂર્વક દેશાન્તર પ્રાપ્તિ છે, એવું જે અનુમાન કરવું તેને સામાન્યનામા અનુમાન કથે છે.

પ્રસિદ્ધ વસ્તુના સાધર્મ્યથી અપ્રસિદ્ધ વસ્તુને સાધવી તેને ઉપમાન પ્રમાણુ કહે છે. જેમ જેવી ગાય છે તેવો જવય છે.

આત્મપુરૂષના વાક્યને શાબ્દપ્રમાણુ કહે છે. પ્રમાણુવડે જે શ્રાવ્ય થાય તેને પ્રમેય કહે છે. આત્મા, દેહાદિચુદ્ધિ, ઇન્દ્રિય સુખ, અને દુઃખ વગેરે પ્રમેય પદાર્થ છે.

કેમ આ શું છે? એવા સંદેહ પ્રત્યયને સંશય કહે છે. જે અર્થિત્વથી પ્રવર્તે છે અને જે સાધ્ય છે તેને પ્રયોજન કહે છે.

જે વિવાદવિષય ન હોય તે દૃષ્ટાન્ત કહેવાય છે. સર્વતંત્ર, પ્રતિતંત્ર, અધિકરણુ અને અનુકરણુ એ ચાર ભેદવાળો સિદ્ધાન્ત છે.

ભ. ૨૮

(૨૧૮)

પ્રતિજ્ઞા તે સાધ્યપક્ષ, યથા પર્વતો વહ્નિમાન્ જેમ આ પર્વત અગ્નિમાન્ છે એ પ્રતિજ્ઞા છે, હેતુ તે કારણુ છે. પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાન્ અત્ર ધૂમ હેતુથી પર્વતમાં અગ્નિ સાધ્ય છે. દૃષ્ટાન્તમાં, રસોડું અવ-
બોધવું. રસોડામાં ધૂમાડો છે તેથી તે અગ્નિમાન્ છે, તેમ પર્વત પણ ધૂમવાળો છે તેથી અગ્નિમાન્ છે, એમ નિશ્ચય કરવો તેને નિગમ કહે છે. આ પ્રમાણે અનુમાનના પાંચ અવયવો છે. સંશયનો નાશ જેનાથી થાય તેને તર્ક કહે છે.

સંદેહ અને તર્કવડે પશ્ચાત્ જે પ્રત્યય, (પ્રતીતિ) થાય છે તેને નિર્ણય કથે છે. જેમ કાકાદિના બેસવાથી આ સ્થાળુ (લાકડાનું ડુંડું) છે. તેવી પ્રતીતિ થાય છે.

આચાર્યશિષ્યયોઃ પક્ષપ્રતિપક્ષપરિગ્રહાન્ ।

યા કથાભ્યાસહેતુઃ સ્વા-દસૌ વાદ્ ઉદાહૃતઃ ॥

આચાર્ય અને શિષ્યની પરસ્પર પૂર્વપક્ષ તથા ઉત્તરપક્ષના સંવા-
દથી જે અભ્યાસ કારણિક કથા પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેને આચાર્ય વાદ કહેલો છે.

વિજિગીષોઃ કથા યાતુ, છલજાત્યાદિ દૂષણા ।

સ જલ્પઃ સા વિતપ્ઢા તુ, યા પ્રતિપક્ષવર્જિતા ॥

વિશેષ છતવાની ઈચ્છા કરનારની છળ જત્યાદિ દૂષણુ સહિત જે કથા હોય, તે જલ્પ કહેવાય છે, અને પ્રતિપક્ષરહિત જે કથા હોય તેને વિતપ્ઢા વાદ કહે છે.

હેત્વાભાસા અસિદ્ધા યાચ્છલ્લં કૂપો નવોદકઃ ।

જાતયો દૂષણાભાસાઃ પક્ષાદિર્નૂપ્યતે ન ચૈઃ ॥

જે હેતુ ન હોય અને હેતુ સરખા દેખાય, તે હેત્વાભાસ કહેવાય છે, અસિદ્ધ આધિત વગેરે; નવીન જળવાળો આ કૂપ છે તેનો અર્થ નવ પ્રકારના જળવાળો એવો વિપરીત જે અર્થ કરવો તે છળ કહેવાય છે. દૂષણાભાસ એટલે જે દૂષણુ ન હોય અને તે દૂષણુ સદૃશ દેખાય, છે તે દૂષણાભાસરૂપ જાતિઓ કહેવાય છે. જે હેત્વાભાસાદિવડે સાધ્યપક્ષાદિ દૂષિત થતા નથી.

નિગ્રહસ્થાનમાસ્વાત્, પરો ચેન નિગૃહ્યતે ।

પ્રતિજ્ઞાહાનિસંન્યાસવિરોધાદિવિભેદતઃ ॥

જેવડે પ્રતિપક્ષનો પરાજય કરાય છે, તેને નિગ્રહસ્થાન કહ્યું છે. પ્રતિજ્ઞા, હાનિ, સંન્યાસ, વિરોધાદિક ભેદથી તે નિગ્રહસ્થાન અનેક પ્રકારનું છે.

(૨૧૯)

હવે સાંખ્યદર્શનનું વિવેચન કરાય છે.

સાંખ્યા નિરીશ્વરાઃ કેચ્ચિક્ષેચિદીશ્વરદેવતાઃ ।
 સર્વેપામપિ તેષાં સ્યા-ત્તત્ત્વાનાં પચ્ચવિંશતિઃ ॥
 સત્ત્વં રજસ્તમશ્ચેતિ, જ્ઞેયં તાવદ્ગુણત્રયમ્ ।
 પ્રસાદતાપદૈન્યાદિ-કાર્યલિઙ્ગક્રમેણ તત્ ॥
 પુત્રેષાં યા સમાવશ્યા, સા પ્રકૃતિઃ કિલોચ્યતે ।
 પ્રધાનાવ્યક્તશબ્દાભ્યાં, વાચ્યા નિત્યસ્વરૂપિકા ॥
 તતઃ સજ્ઞાયતે બુદ્ધિ-મંહાનિતિ યથોચ્યતે ।
 અહઙ્કારસ્તતોઽપિ સ્યા-ત્તસ્માત્પોડશકો ગણઃ ॥
 સ્પર્શનં રસનં ગ્રાણં, ચક્ષુઃ શ્રોત્રં ચ પચ્ચમમ્ ।
 પચ્ચ બુદ્ધીન્દ્રિયાણ્યત્ર, તથા કર્મેન્દ્રિયાણિ ચ ॥
 પાયૂપસ્થવચઃ પાણિ-પાદાસ્થ્યાનિ મનસ્તથા ।
 અન્યાનિ પચ્ચ રૂપાદિતન્માત્રાણીતિ ષોડશ ॥
 રૂપાત્તેજો રસાદાપો, ગન્ધાદ્ગ્નિમિઃ સ્વરાત્રમઃ ।
 સ્પર્શાદ્વાયુસ્તથૈવં ચ, પચ્ચમ્બો મૂતપચ્ચકમ્ ॥
 એવં ચતુર્વિંશતિતત્ત્વરૂપં, નિથેદિતં સાંખ્યમતે પ્રધાનમ્ ।
 અન્યસ્ત્વકર્તા વિગુણસ્તુ ભોક્તા, તત્ત્વં પુમાન્નિત્યચિદધ્યુપેતઃ ॥
 પચ્ચવિંશતિતત્ત્વાનિ, સાંખ્યયૈવં ભવન્તિ ચ ।
 પ્રધાનનરયોશ્ચાત્ર, વૃત્તિઃ પદ્મન્ધયોરિવ ॥
 પ્રકૃતિવિયોગો મોક્ષઃ પુરુષસ્ય વૈતતદન્તરં જ્ઞાનાત્ ।
 માનત્રિતયં ચાત્ર, પ્રત્યક્ષં લૈઙ્ગિકં શાબ્દમ્ ॥

કેટલાક સાંખ્યો નિરીશ્વર છે. ઈશ્વર જગતનો કર્તા નથી એમ કેટલાક સાંખ્યો માને છે-રાગદ્વેષ રહિત ઈશ્વરને જગત્ બનાવવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. કેટલાક સાંખ્યો ઈશ્વરને દેવપણે માનનારા પણ છે. યત્ને પક્ષકારોને પંચવિંશતિ તત્ત્વ માન્ય છે.

પ્રથમ તો સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ એ ત્રણ ગુણ જાણવા. સત્ત્વગુણનું ચિન્હ પ્રસન્નતા છે. પરિતાપ ઉપજાવવો એ રજોગુણનું ચિન્હ છે. દીનતા, ક્રોધ પ્રમુખ તમોગુણનાં ચિન્હ છે; એ ત્રણ ગુણોની સમાન અવસ્થાને ખરેખર પ્રકૃતિ કહે છે.

પ્રકૃતિથી બુદ્ધિ ઉપજે છે, તે મહત્ તત્ત્વ કથાય છે. બુદ્ધિ મહત્તત્ત્વથી અહંકાર ઉદ્ભવે છે અને તેથી સોળ પ્રકૃતિનો સમૂહ ઉદ્ભવે છે; તે જણાવે છે.

(૨૨૦)

સ્પર્શેન્દ્રિય (ત્વચા) રસેન્દ્રિય (જિહ્વા) ધ્રાણુન્દ્રિય (નાસિકા) ચક્ષુરિન્દ્રિય (આંખો) અને પાંચમી શ્રોત્રેન્દ્રિય (કર્ણ) આ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે.

ગુદા, લિંગ, વચન, હાથ અને પગ આ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો જાણુવી તેમજ, મન અને અન્ય-રૂપ, રસ, ગંધ, શબ્દ અને સ્પર્શ એ પાંચ તન્માત્રાઓ ઉપર્યુક્ત દશમાં મેળવતાં સોળનું વૃન્દ થાય છે.

રૂપમાંથી તેજ, રસમાંથી જલ, ગંધમાંથી પૃથ્વી, શબ્દમાંથી આકાશ, સ્પર્શથી વાયુ, તેમજ પાંચ રૂપાદિ તન્માત્રાઓથી પંચભૂત ઉપજે છે. આ રીતે સાંખ્ય મતમાં પ્રધાન એવું ચોવીશ તત્ત્વનું સ્વરૂપ વર્ણુવ્યું. પચ્ચીશનું પુરૂષતત્ત્વ, આત્મા છે. પુરૂષતત્ત્વ અર્થાત આત્મા અકર્તા છે, વિશુણુ છે, પણ ભોક્તા છે અને તે જ્ઞાનવડે સહિત તથા નિત્ય છે. સાંખ્ય મતમાં પ્રકૃતિ તથા પુરૂષ એ બેની વૃત્તિ પંચુ અને અંધની પેઠે છે; પ્રકૃતિના વિયોગથી મોક્ષ છે. આ મતમાં પ્રત્યક્ષ અણુમાન અને શાબ્દ એ ત્રણુ પ્રમાણુ છે.

હવે જૈનદર્શનનું સ્વરૂપ કથે છે.

જૈનેન્દ્રો વેવતા યત્ર, રાગદ્વેષવિવર્જિતઃ ।

હૃતમોહમહામહ્નઃ, કેવલજ્ઞાનદર્શનઃ ॥

સુરાસુરેન્દ્રસમ્પૂજ્યઃ સદ્ગુણપ્રકાશકઃ ।

કૃત્સ્નકર્મક્ષયકૃત્વા, સંપ્રાપ્તઃ પરમં પદં ॥

જીવાજીવૌ તથા પુણ્યં, પાપમાશ્રવસંવરૌ ।

બન્ધો વિનિર્જરામોક્ષૌ, નવ તત્ત્વાનિ તન્મતે ॥

તત્ર જ્ઞાનાદિધર્મેષ્યો, મિત્રામિત્રવિવૃત્તિમાન્ ।

શુભાશુભં કર્મકર્તા, મોક્તા સર્વફલસ્ય ચ ॥

ચૈતન્યલક્ષણો જીવો, યશ્ચૈતદ્વિપરીતવાન્ ।

અજીવઃ સમતાલયાતઃ, પુણ્યં સત્કર્મપુત્રલાઃ ॥

પાપં તદ્વિપરીતં તુ, મિથ્યાત્વાદ્યાસ્તુ હૈતવઃ ।

યસ્તૈર્બન્ધઃ સ વિજ્ઞેય, આશ્રવો જિનશાસને ॥

સંવરસ્તનિરોધસ્તુ, બન્ધો જીવસ્ય કર્મણઃ ।

અન્ધોઽન્યાનુગમાત્મા તુ, યઃ સંબન્ધો દ્વયોરપિ ॥

બદ્ધસ્ય કર્મણઃ શાટો, યસ્તુ સા નિર્જરા મતા ।

આત્મન્ટિકો વિયોગસ્તુ, દેહાદેર્મોક્ષ ંચ્યતે ॥

પૃતાનિ નવ તત્ત્વાનિ, યઃ શ્રદ્ધત્તૈ સ્થિરાશયઃ ।

સમ્યક્ત્ત્વજ્ઞાનયોગેન, તસ્ય ચારિત્રવોગ્યતા ॥

(૨૨૧)

તથા અવ્યત્વપાકેન, યસ્ય તત્ત્રિતયં ભવેત્ ।
 સમ્યજ્ઞાનક્રિયાયોગા-જ્ઞાયતે મોક્ષભાજનમ્ ॥
 પ્રત્યક્ષં ચ પરોક્ષં ચ, દ્વૈ પ્રમાણે તથા મતે ।
 અનન્તધર્મકં વસ્તુ, પ્રમાણવિષયસ્તિવહ ॥
 અપરોક્ષતયાર્થસ્ય, ગ્રાહકં જ્ઞાનમીદશમ્ ।
 પ્રત્યક્ષસિતરજ્ઞેયં, પરોક્ષં પ્રહણેક્ષયા ॥
 યેનોત્પાદવ્યયપ્રૌઘ્ય-યુક્તં વક્ત્સદીષ્યત ।
 અનન્તધર્મકં વસ્તુ, તેનોક્તં માનગોચરમ્ ॥
 જૈનદર્શનસંક્ષેપ, હૃત્યેપ ગદિતોઽધુના ।
 પૂર્વાપરપરાઘાતો, યત્ર ક્ષાપિ ન વિદ્યતે ॥

શ્લોકાર્થ:—જે દર્શનમાં રાગદ્વેષરહિત અને જેણે મહા મોહમક્ષ હુણ્યા છે અને જેણે કેવલ જ્ઞાન અને કેવલ દર્શન પ્રાપ્ત કર્યું છે, એવા જિનેશ્વર દેવો છે એવું જૈનદર્શન બતાવેલું. તે જિનેશ્વરો સુરાસુરોના ઇન્દ્રોથી સંપૂર્ણ છે અને વસ્તુના યથાર્થ ધર્મનો પ્રકાશ કરનારા છે અને તેઓ અન્તે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરીને સિદ્ધ સ્થાનમાં જાય છે અને ત્યાં સમયે સમયે અનન્તયુખ લોગવે છે. મોક્ષ સ્થાનનું પૂર્વે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, માટે અત્ર વિસ્તાર કર્યો નથી.

જૈનદર્શનમાં નવ તત્ત્વો છે તે જણાવે છે. જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બન્ધ અને મોક્ષ.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, અને વીર્યાદિ શુભોથી ભિન્ન અને કથંચિત્ અભિન્ન, સંસારદશામાં શુભાશુભ કર્મકર્તા અને તેના ફલનો લોકતા એવો આત્મા બતાવેલો.

ચેતના લક્ષણુ જેવું છે, એવો આત્મા છે. ચેતના લક્ષણુ જેમાં નથી તેને અજીવ કહે છે. શુભ કર્મ પુદ્ગલોને પુણ્યકહે છે અને તેનાથી વિપરીત અશુભ કર્મ પુદ્ગલોને પાપ કહે છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ, એ ચારવડે શુભાશુભ કર્મોનું ગ્રહણ થાય છે, માટે તેને આસ્રવ કહે છે. શુભાશુભ કર્મોનું જે જે ઉપાયોથી રોકવું તેને સંવર કહે છે. જીવ અને કર્મનું ક્ષીર અને નીરની પેઠે પરસ્પર સંબન્ધે મળી જવું તેને બન્ધ કહે છે. શરીર અને કર્મનો આત્માથી તદ્દન વિયોગ થવો તેને મોક્ષ કહે છે. ઉપર્યુક્ત નવ તત્ત્વોની જે સ્થિતિ-રાશય મનુષ્ય, શ્રદ્ધા કરે છે, તે સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનને પામે છે અને તેને ચારિત્રની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ ભગ્યત્વના પરિપાકે

(૨૨૨)

જેને એ ત્રણ રત્ન પ્રાપ્તે થાય છે, તે સમ્યક્ જ્ઞાન અને ક્રિયાના યોગથી મોક્ષતું ભાજન બને છે.

જૈનદર્શનમાં પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એ બે પ્રમાણ છે. અવધિ-જ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનનો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણમાં સમાવેશ થાય છે. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો પરોક્ષ પ્રમાણમાં સમાવેશ થાય છે. જૈનદર્શનમાં અનન્ત ધર્માત્મક વસ્તુ હોય છે અને તે પ્રમાણમાં વિષયભૂત થાય છે. દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી દરેક પદાર્થનો વિચાર કરાય છે.

અપરોક્ષતાવડે પદાર્થોતું બ્રહ્મણ કરનાર જે અવધિજ્ઞાનાદિક જ્ઞાન તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ બનેલું અને અનુમાનાદિ ઈતર પ્રમાણથી બળી શકાય તે પરોક્ષજ્ઞાન બનેલું.

જેવડે ઉત્પાદ એટલે ઉત્પન્ન થયું, વ્યય એટલે નાશ થયું અને ધ્રોવ્ય એટલે નિશ્ચય રહેલું એ, ત્રણ પ્રકારથી યુક્ત સર્વ વસ્તુ, સત્ ઈચ્છાય છે તે વડે અનન્ત ધર્માત્મક સર્વ વસ્તુ પ્રમાણ ગોચર કયેલું છે.

આ પ્રમાણે પૂર્વાપર વિરોધરહિત જૈનદર્શનનો સંક્ષેપ કહ્યો.
હવે વૈશેષિક દર્શનતું સ્વરૂપ કથે છે.

દેવતા વિષયો મેદો, નાસ્તિ નૈયાયિકઃ સમમ્ ।

વૈશેષિકાણાં તત્ત્વેતુ, વિચિત્તેઽસૌ નિદર્શ્યતે ॥

દ્રવ્યં ગુણસ્તથાકર્મ, સામાન્યં ચ ચતુર્થકમ્ ।

વિશેષસમવાયૌચ, તત્ત્વપટું ચ તન્મતે ॥

તત્ર દ્રવ્યં નવધા, મૂજલ તેજોઽનિલાન્તરિક્ષાણિ ।

કાલદિગાત્મમનાંસિચ, ગુણઃ પુનઃ પદ્મવિંશતિધા ॥

સ્પર્શરસરૂપગન્ધાઃ શબ્દઃ સંલ્યાધિભાગસંયોગૌ ।

પરિમાણં ચ પૃથક્કર્ત્વં, તથા પરસ્વાપરત્ત્વે ચ ॥

બુદ્ધિઃ સુખદુઃસ્વેચ્છા, ધર્માધર્મપ્રયત્નસંસ્કારાઃ ।

દ્વેષઃ સ્નેહગુરુત્ત્વે દ્રવત્ત્વ વેગો ગુણા મૃતે ॥

અક્ષેપાવક્ષેપાવાકુચ્છનકં પ્રસારણં ગમનમ્ ।

પદ્મવિધં કર્મેત્તપરાપરે દ્વે તુ સામાન્યે ॥

તત્ર પરં સત્તાસ્થં દ્રવ્યસ્વાધપરમથવિશેષસ્તુ ।

નિશ્ચયતો નિત્યદ્રવ્યવૃત્તિરન્યો વિનિર્દિષ્ટઃ ॥

ય હ્રહાયુતસિદ્ધાના માધારાધેયભૂતભાવાનામ્ ।

સંબન્ધ હ્ર પ્રત્યય હેતુઃ સહિભવતિ સમવાયઃ ॥

(૨૨૩)

પ્રમાણં ચ દ્વિધામીણાં, પ્રત્યક્ષં લૈકિકં તથા ।

વૈશોષિકમતસૈવં, સંક્ષેપઃ પરિકીર્તિતઃ ॥

શ્લોકાર્થઃ—વૈશોષિક દર્શનમાં નૈયાયિકની પેઠે દેવ વગેરેની માન્યતા છે, પણ તત્ત્વોસંબન્ધી ભિન્નતા છે તે દર્શાવે છે. દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ અને સમવાય એ છ તત્ત્વ છે. કોઈ અભાવ નામનો સાતમો પદાર્થ માને છે. દ્રવ્યગુણકર્મસામાન્યવિશેષ સમવાયા ભાવાઃ સપ્ત પદાર્થો इति તર્કસંગ્રહે વક્તે. તેમાં દ્રવ્યના નવ ભેદ છે. પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, કાલ, દિશ્, આત્મા અને મન એ નવ દ્રવ્ય છે. સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગન્ધ, શબ્દ, સંખ્યા, વિભાગ, સંયોગ, પરિમાણ, પૃથક્ત્વ, પરત્વ, અપરત્વ, યુક્તિ, સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા, ધર્મ, અધર્મ, પ્રયત્ન, સંસ્કાર, દ્રેષ, સ્નેહ, ગુરુત્વ, દ્રવત્વ અને વેગ એટલા ગુણો છે. ઉલ્લેપણ, આક્ષેપણ, આકુંચન, પ્રસારણ અને ગમન એ પાંચ કર્મ છે. પરત્વ અને અપરત્વ એ બે સામાન્ય છે. ત્યાં સત્તાખ્ય પર સામાન્ય છે અને દ્રવ્યત્વાદિ અપર સામાન્ય છે અને અન્યવૃત્તિ-વિશેષ પદાર્થ તો, નિશ્ચયથી નિત્ય-દ્રવ્યવૃત્તિવિશેષપણે બતાવ્યો છે.

આ મતમાં નિત્યસિદ્ધ એવા આધારાધેયભૂત પદાર્થોનો બે સંબન્ધ એટલે મળવું તે, સમવાય પ્રતીતિરૂપ કારણ કહેવાય છે.

વૈશોષિક દર્શનમાં પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન એ બે પ્રમાણ છે. વૈશોષિક મતનું આ પ્રમાણે સંક્ષેપથી વર્ણન કર્યું.

હવે જૈમિનીય દર્શનનું સ્વરૂપ કહે છે.

શ્લોક.

જૈમિનીયા પુનઃ પ્રાહુઃ સર્વજ્ઞાદિવિશેષતઃ ।

દેવો ન વિદ્યતે કોઽપિ અસ્ય માનં વચો ભવેત્ ॥

તસ્માદતીન્દ્રિયાર્થાનાં સાક્ષાદ્ દ્રષ્ટુરભાવતઃ ।

નિત્યેષ્ઠ્યો વેદવાક્યેષ્ઠ્યો યથાર્થત્વવિનિશ્ચયઃ ॥

અતઃ एव પુરાકાર્યો વેદપાઠઃ પ્રયત્નતઃ ।

તતો ધર્મસ્ય જિજ્ઞાસા કર્તેવ્યા ધર્મ સાધની ॥

નોદના લક્ષણો ધર્મો નોદના તુ ક્રિયાંપ્રતિ ।

પ્રવર્તકં વચઃ પ્રાહુઃ સ્વઃ કામોર્ધિં યથા યજેત્ ॥

પ્રત્યક્ષમનુમાનં તુ શાબ્દં ચોપમયા સહ ।

અર્થાપત્તિરભાવશ્ચ શ્દ્ પ્રમાણાનિ જૈમિનેઃ ॥

તત્ર પ્રત્યક્ષમક્ષાણાં સમ્પ્રયોગઃ સતાસતિ ।

આત્મનો વૃદ્ધિજન્મેત્ય-નુમાનં લૈકિકં પુનઃ ॥

(૨૨૪)

શાશ્વત્ શાશ્વત્વેદોલ્પમુપમાનં તુ કીર્તિતમ્ ।
 પ્રસિદ્ધાર્થસ્ય સાધર્મ્યાદપ્રસિદ્ધસ્ય સાધનમ્ ॥
 દૃષ્ટાણુપપત્યા તુ કસ્યાપ્યર્થસ્ય કલ્પના ।
 ક્રિયતે ચ્દ્બલેનાસાવર્થાપત્તિરુદાહતા ॥
 પ્રમાણપચ્ચક્રં યત્ર વસ્તુરૂપેણ જાયતે ।
 વસ્ત્વસત્તાવબોધાર્થે તત્રાભાવપ્રમાણતા ॥
 જૈમિનીયમતસ્યાપિ સંક્ષેપોઽયં તિવેદિતઃ ।
 एव भास्तिकवादानां कृतं संक्षेपकीर्तनम् ॥

જૈમિની દર્શનવાળાઓ અર્થાત્ પૂર્વભીમાંસકો કહે છે કે, સર્વજ્ઞાદિ વિશેષથી કોઈ જગત્માં એવો કોઈ દેવ નથી કે, જેતું વચન પ્રમાણુ-ભૂત ગણાય. કોઈ જગત્નો કર્તા નથી, તેમજ જગત્માં કોઈ સર્વજ્ઞ ઈશ્વર નથી, માટે અતીન્દ્રિય પદાર્થોને સ્પર્શાત્ દેખવાના અભાવથી નિત્ય એવાં વેદવાક્યોથી યથાર્થત્વનો નિશ્ચય થાય છે, તે માટેજ પહેલાં પ્રયત્નથી વેદનો પાઠ કરવો. ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સ્થામવેદ અને અથર્વેદનો અભ્યાસ કરવો અને તેથી ધર્મસાધન કરાવનારી ધર્મજિજ્ઞાસા કરવી.

પ્રેરણા લક્ષણુયુક્ત ધર્મ છે. ક્રિયાપ્રતિ પ્રેરણા હોય છે. સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળો અગ્નિનું યજન કરે એ વચન ક્રિયાપ્રતિ પ્રવર્તક છે.

પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, શબ્દ, ઉપમાન, અર્થાપત્તિ અને અભાવ એ છ પ્રમાણુ જૈમિનીય દર્શનમાં છે.

ઇન્દ્રિયોથી જે વસ્તુઓનું જ્ઞાન થાય છે, અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ થાય છે, તેને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ કહે છે અને આત્માની યુદ્ધિવડે ઉત્પન્ન થએલને લૈંગિક અનુમાન પ્રમાણુ કથે છે.

શાશ્વત, વેદોને શાબ્દપ્રમાણુ કથે છે. પ્રસિદ્ધ અર્થના સાધર્મ્યથી અપ્રસિદ્ધ અર્થનું સાધન કરતું તેને ઉપમાન પ્રમાણુ કથે છે.

જે બળવડે દૃષ્ટાદિની અનુપપત્તિવડે કોઈપણુ અર્થની કલ્પના કરવામાં આવે છે તેને અર્થાપત્તિ પ્રમાણુ કહે છે.

જૈમિનીય મતમાં વસ્તુપ્રમાણુવડે, પાંચ પ્રમાણુ થાય છે અને વસ્તુની અસત્તાના ઓધના માટે તેમાં અભાવ પ્રમાણુતા ગણાય છે.

જૈમિનીય મતનો પણ આ પ્રમાણુ સંક્ષેપ કલો અને આ પ્રમાણુ સર્વ આસ્તિકવાદોનું સંક્ષેપથી વિવેચન કર્યું.

કેટલાક આચાર્યો નૈયાયિકમતથી વૈશેષિક દર્શનમાં ભેદ માનતા

(૨૨૫)

નથી. તેઓના મતમાં પાંચ આસ્તિકવાદિઓ છે તેઓને, પડ્દર્શનની સંખ્યા પૂર્ણ કરવા માટે લોકાયિત મત ગ્રહણ કરે છે અને તે નીચે પ્રમાણે.

લોકાયિતા વદન્ત્યેવં નાસ્તિ જીવો ન નિર્વૃત્તિઃ ।

ધર્માધર્મો ન વિદ્યેતે ન ફલં પુણ્યપાપંયોઃ ॥

પૃતાવાનેવલોકોડ્યં યાવાનીન્દ્રિયગોચરઃ ।

મત્રે વક્ત્રપદં પથ્ય યદ્વદન્ત્યબ્રહ્મશ્રુતાઃ ॥

પિબન્નાદ ચ ચારુલોચને યદતીતં વરગાત્રિ તજ્જતે ।

નહિ મીરુ ગતં નિવર્ત્તે સમુદય માત્રમિદં કલેવરમ્ ॥

પૃથ્વી જલં તથા તેજો વાયુર્મૂતચતુષ્ટયમ્ ।

આધારો મૂમિરેતેષાં માનં ત્વક્ષજમેવ હિ ॥

પૃથ્વ્યાદિ મૂતસંહત્યા તથા દેહપરિણતૈઃ ।

મદશક્તિઃ સુરાન્નેભ્યો યદ્વત્તદ્વચ્ચિદાત્મનઃ ॥

તસ્માદ્દૃષ્ટપરિત્યાગાદદદ્દે પ્રવર્તનમ્ ।

લોકસ્થ તદ્વિમૂઢત્વં ચાર્ઘાકાઃ પ્રતિપેદિરે ॥

સાધ્યવૃત્તિનિવૃત્તિભ્યાં યા પ્રીતિર્જાયતે જને ।

નિરર્થા સા મતે તેષાં ધર્મઃ કામાત્પરો નહિ ॥

લોકાયિતમતોડ્પ્યેવં સંક્ષેપોડ્યં નિવેદિતઃ ।

અભિધેયતાત્પર્યાર્થઃ પર્યાલોચ્ય સુબુદ્ધિમિઃ ॥

લોકાયિત એટલે નાસ્તિકવાદિ મત કહેવાય છે; તેઓ એમ કહે છે કે, જીવ નથી, મોક્ષ નથી, ધર્મ અધર્મ અને પુણ્યપાપતું ક્ષણ નથી.

પુનઃ તે નાસ્તિક મત દેખાડે છે કે, જેટલો આ ઇન્દ્રિયોવડે દેખાય છે તેટલોજ લોક છે. જેમ હે ભોળી સ્ત્રી ! આ વૃક્તું-પગલું જો, એમ અદ્ય બોધવાળાઓ કહે છે.

વળી હે મનોહર નેત્રવાળી સ્ત્રી ! પાન કર, ભોજન કર. હે સુન્દર સિક્કિ ! જે ગયું તે તારૂં નથી. હે ખીકણુ સ્ત્રી ! જે ગયું તે પાકું આવતું નથી અને આ શરીર માત્ર ચાર ભૂતના મળવાથી ઉત્પન્ન થયેલું છે, એટલે અસ્થિર છે.

પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ અને વાયુ. એ ચાર ભૂત છે અને તે જળાદિનો પૃથ્વી આધાર છે અને પ્રમાણુ તો તેઓને ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય છેજ. પૃથ્વી આદિ ચાર ભૂતના સમૂહવડે, તેમજ દેહમાં પરિણામ થવાવડે, જેમ મદિરાના અંગોથી મદશક્તિ પ્રગટે છે, તદ્વત્ આત્માતું ચૈતન્યજ્ઞાન પ્રગટે છે. તે કારણથી દેખાતા સુખનો ત્યાગ કરી, અદૃષ્ટ વસ્તુમાં પ્રવૃત્તિ

(૨૨૬)

કરની તે લોકાનું વિશેષ મૂઠપણું બાણુવું. આ પ્રમાણે ચાર્વાકવાદિઓ સ્વીકારે છે. સાધ્ય એટલે બુદ્ધિઆલુ વસ્તુ વિષે, પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિવડે જે લોકમાં પ્રીતિ થાય છે તે નિરર્થક છે. તેઓના મતમાં કામચક્રી અન્ય બીજા કોઈ ધર્મ નથી.

લૌકાપિત એટલે ચાર્વાક-વા નાસ્તિક મત આ પ્રમાણે સંક્ષેપથી કહ્યો. કહેવા લાયક જે તાત્પર્યાર્થ છે, તે જ્ઞાની પુરુષોએ સર્વ પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે.

શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિએ પડદર્શન સમુચ્ચય ગ્રન્થમાં ઉપર્યુક્ત સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. કેટલાક સારભૂત રલોકોનું અત્ર આલેખન કર્યું છે.

પડદર્શનમાં કયું દર્શન સત્ય છે, તેના આધાર તેના પ્રરૂપક ઉપર રહે છે. શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન્ કેવલજ્ઞાની છે અને તે સમવસરણુમાં બેસીને પદાર્થોનું જોવું સ્વરૂપ છે તેવું બતાવે છે, માટે શ્રી તીર્થંકરનું વચન સત્ય પ્રમાણરૂપ ઠરે છે. અર્થાત્ રાગદ્વેષનો પરિપૂર્ણ ક્ષય થવાથી અને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી, શ્રી કેવલીભગવાન્ સત્યોપદેશ આપે છે, માટે તીર્થંકર કથિત જૈનદર્શન પ્રમાણ છે.

દરેક દર્શનવાળાઓના શાસ્ત્રોમાં, થોડા ઘણા અંશે પડદર્શન વા તે તે સમયે ચાલતાં અન્યઅન્યદર્શનોના ખંડન મંડનની ચર્ચા હોય છે. ભારતવર્ષની બહિરના દેશોમાં પણ ધર્મના અનેક પન્થો છે અને તેઓમાં અન્ય પન્થોની ચર્ચા હોય છે. વેદન્ટશાસ્ત્રોમાં અન્યદર્શનોની ચર્ચા છે. સર્વ દર્શનવાળાને ત્યાં વાગ્વાદનો નાદ હોય છે. મુખ્ય પડદર્શનના વાદરૂપ નાદ પૂર્વકાલમાં હતા. વાગ્વાદ કરીને સર્વે મનુષ્યો પોતપોતાનો ધર્મ સ્થાપન કરે છે. હવે આ સર્વ દર્શનોમાંથી કયું દર્શન સત્ય છે, તેના શ્રીમાન્ આનન્દઘનજી નિશ્ચય કરીને કહે છે કે, જૈનદર્શન સત્ય છે, કારણ કે, જૈનદર્શનમાં જોવું વસ્તુઓની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મસ્વરૂપ પ્રતિપાદન કર્યું છે તેવું અન્યદર્શનમાં કર્યું નથી. અમે કયા દર્શનવાળાનું બોલીએ ! અન્યદર્શનવાળાઓ પોતાનું સત્ય માને છે અને અન્યનું એકાન્ત અસત્ય માને છે. જૈનદર્શનમાં તો જગતમાં ચાલતા સર્વ દર્શનોનો અપેક્ષાએ સમાવેશ થાય છે. દરિયામાં નદીઓનો સમાવેશ થાય છે, પણ નદીઓમાં સમુદ્રનો સમાવેશ થતો નથી, તેમ જૈનદર્શનરૂપ સાગરમાં અન્યદર્શનરૂપ નદીઓનો સમાવેશ સાપેક્ષ દષ્ટિથી થાય છે, કારણ કે જૈનદર્શન નયોની અપેક્ષાએ સર્વ દર્શનોના સારને ગ્રહણ કરે છે. સાપેક્ષવાદનું સ્વરૂપ જણાતાં અન્ય નિરપેક્ષવાદથી ઉત્પિત એકાન્ત દર્શનોની કોણુ શ્રદ્ધા કરે? જૈનદર્શનમાં સર્વ દર્શનનો નયોની સાપેક્ષ દષ્ટિથી સમાવેશ થાય છે, માટે અન્ય ઔદ્ધાદિ

(૨૨૭)

દર્શનનો ચર્ચારૂપ યાદ કેમ કરવો? અન્યદર્શનોનો જેમાં સમાવેશ થાય છે, એવા જૈનદર્શનને મૂકીને અન્ય એકાન્ત દર્શનનું અહીં અને તેની ચર્ચારૂપ પાષાણુનો ભાર કોણ ઉપાડે? અર્થાત્ કોઈ સુત્ર અને-કાન્ત દૃષ્ટિધારક, અન્યદર્શનોના મિથ્યાવાદરૂપ પાષાણુ ભારને ઉપાડે નહિ. અન્યદર્શનો એકેક નયથી ઉઠેલાં હોવાથી, અન્ય નયની માન્યતાના અભાવે મિથ્યાત્વરૂપ હોવાથી (પાષાણુ ભારરૂપ હોવાથી) તેનો વિવાદ કરવાની કંઈ જરૂર નથી.

જૈનદર્શન છે તે સર્વ નયથી પરિપૂર્ણ હોવાથી, એકતારના ચોલાની જેઠે સર્વ પ્રકારથી આરાધવા યોગ્ય છે. એકતારના ચોલામાં સર્વત્ર એકતાર હોય છે, તેમ જૈનદર્શનના સર્વ સિદ્ધાંતોમાં નયોનો સાપેક્ષવાદરૂપ, એકતાર હોવાથી જૈનદર્શન આરાધવા યોગ્ય છે.

અન્ય સકલ દર્શનમાં એકાન્ત વાગ્વાદની ચર્ચા છે. જૈનદર્શન સર્વ નયોથી સાપેક્ષ હોવાથી અન્ય સર્વ દર્શનોને પોતાનામાં સમાવી શકે છે. જૈનદર્શનનો વિશાલ આશય છે અને તે સર્વદા-સર્વથા-સાર્વત્રિક દૃષ્ટિથી સર્વ પદાર્થોના સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરે છે, માટે જૈનદર્શન સર્વથા આરાધવા યોગ્ય છે. અન્ય દર્શનોનું શું શું બોલીએ? અર્થાત્, સાપેક્ષવાદમય જૈનદર્શનને પામી એકેક નયની એકાંતે માન્યતાથી ઉઠેલાં અન્ય દર્શનોની એકાંતતા સંબંધી શું શું બોલીએ? સર્વ પ્રકારના એકાંતનયથી ઉઠેલા અઘડાને શમાવીને, જે અનેકાંતનયથી પરસ્પર અવિરોધી-સર્વ પદાર્થોના ધર્મોને જણાવનાર જૈનદર્શનની પ્રાપ્તિ થવાથી, હવે કંઈ પણ એકાંતવાદોત્થિતદર્શનો સંબંધી બોલવાની જરૂર રહેતી નથી.

જૈનદર્શનરૂપ એક તારામાંથી ષટ્સ્વર નીકળે છે. અર્થાત્ જૈનદર્શનરૂપ એક તારામાં અન્ય ષટ્દર્શનરૂપ ષટ્સ્વરનો સમાવેશ થાય છે. જૈમિનીય, સાંખ્ય, વૈશેષિક, ખૌદ્ગ, ચાર્વાક અને નૈયાયિક આદિ અન્ય સર્વ દર્શનોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે, માટે સર્વ નયોના અંગથી પરિપૂર્ણ એવું જૈનદર્શન પામીને અન્ય દર્શનમાં કોણું કોણું બોલીએ? અર્થાત્ જૈનદર્શનમાં સાપેક્ષ નયવાદથી સર્વ દર્શનોનો સમાવેશ થવાથી એકાન્ત નયવાદની માન્યતા સંબંધી કંઈ પણ બોલવાની જરૂર રહેતી નથી.

એકાન્ત નયથી ઉત્થિત ખૌદ્ગાદિદર્શનો સમ્યગ્જ્ઞાનના અભાવે પત્યરના ભાર સમાન છે. તે દર્શનોથી જન્મ, જરા અને મૃત્યુનાં દુઃખ ટળવાનાં નથી. બાહ્યથી અને અન્તરથી જૈનદર્શન પરિપૂર્ણ સત્ય અને સુન્દર છે, એમ શ્રીમદ્ આનન્દધનજીના કથનનો આશય છે. મુક્તિનું સ્થાન શ્રીમાન્ આનન્દધનજી લોકના અન્તે પોતાના જ્ઞાનથી બતાવે છે. તે

(૨૨૮)

સિદ્ધ સ્થાનમાં સર્વ સિદ્ધોનો મેલો છે; એમ ઉપર આનન્દઘનજી કથે છે અને તે પ્રમાણે જૈનેતર દર્શનો મુક્તિ અને સિદ્ધોતું સ્વરૂપ માનતાં નથી, તેથી તે પત્થરભારસમાન છે. આજ પદમાં તેમને મુક્તાત્માવું જે સ્વરૂપ માન્યું છે તેનાથી વિરુદ્ધ પડનારાં દર્શનો શ્રીમાન્ આનન્દઘનજીની સિદ્ધાન્ત માન્યતાથી વિરુદ્ધ હોવાથી, એકાન્તવાદરૂપ પાષાણુભારરૂપ કહેવાય, તેમાં અતિશયોક્તિ નથી. પાષાણુનો ભાર જેમ રત્નોની પ્રાપ્તિ થતાં ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, તેમ જૈનદર્શનરૂપ રત્નોની પ્રાપ્તિ થતાં મનુષ્યો અન્યદર્શનોના પાષાણુભારને કેમ ઉઠાવી શકે? અર્થાત્ ઉઠાવી શકે જ નહિ.

જૈનેતર દર્શનોના નિરપેક્ષ વાદના સિદ્ધાન્તો, કેવી રીતે નિર્બલ છે તે, સમ્મતિતર્ક, વિશેષાવશ્યક, અષ્ટસહસ્રી, સ્યાદ્વાદમંજરી, તત્ત્વાર્થસૂત્ર ટીકા, વગેરે સંકડો ગ્રંથોમાં દર્શાવ્યું છે. મૂળસૂત્રોની ટીકાઓમાં પણ તત્ તત્ સમયે પ્રચલિત અન્યદર્શનોના સિદ્ધાન્તોની નિર્બલતાને જણાવી છે. શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાયે શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય ગ્રંથની ટીકામાં અન્ય ધર્મોના સિદ્ધાન્તોતું યુક્તિપુરસ્સર ખંડન કર્યું છે. જૈનદર્શન સર્વાંગી છે અને અન્યદર્શનો અંગભૂત છે, તેથી તેઓમાં પણ એકેક નયની અપેક્ષાએ અંગરૂપ સત્ય રહેલું છે. જૈનદર્શનનો ફેલાવો દુનિયામાં વધતો જાય તો, આખી દુનિયામાં વિશાલ દષ્ટિધારક મનુષ્યો ઉત્પન્ન થઈ શકે અને તેથી મતસહિષ્ણુતાનો ગુણ દુનિયામાં પ્રસરી શકે. દુનિયામાં અનેક ધર્મ પન્થો છે, સર્વ પ્રકારના ઝનૂન કરતાં ધર્મનું ઝનૂન વિશેષતઃ બળવાન્ હોય છે અને તેથી ધર્મ ઝનૂનના લીધે યુદ્ધો થાય છે. સર્વ નયોથી ઉદ્ભવેલ સાધિકવાદ અવબોધતાં એકાન્તવાદનો હક-અસહિષ્ણુતા, કલેશ અને સંકુચિત દષ્ટિ વગેરે દોષો ટળી જાય છે, માટે આખી દુનિયામાં વિશાલ દષ્ટિ, મતસહિષ્ણુતા, કદાચલ ત્યાગ, સદાચાર, વગેરે પ્રસરાવવામાટે અને સર્વત્ર શાન્તિ પ્રસરાવવામાટે જૈનદર્શનનો ફેલાવો કરવાની ઘણી જરૂર છે. જૈનધર્મના ફેલાવાથી સર્વત્ર પ્રેમભાવના અને દયાભાવના પ્રસરાશે. શ્રીમાન્ આનન્દઘનજી જૈનદર્શનને ઉત્તમોત્તમ માને છે. આપણે પણ તેમના પગલે ચાલવું જોઈએ અને જૈનદર્શનના સિદ્ધાન્તોનો, પ્રાણુની આહુતિ આપીને અર્થાત્, ધર્મીયમ્ જીવન હોમીને જૈનતત્ત્વોનો ફેલાવો કરવો જોઈએ.

ભક્તિયોગ, ઈશ્વરોપાસના, ક્રિયાયોગ, જ્ઞાનયોગ, શુદ્ધપ્રેમ અને પરોપકાર આદિ સર્વ ધર્મકાર્યોનો જૈનધર્મમાં સમાવેશ થાય છે. શ્રી

(૨૨૯)

જૈનદર્શનના દ્રેલાવામાટે શ્રીમદ્ હેમચંદ્ર ભગવાને જે પ્રયત્ન કર્યો છે તે અત્યંત સ્તુત્ય છે; જૈનદર્શનની ઉન્નતિ અર્થે કરોડો ઉપાય કરવા જોઈએ. શ્રીમાન્ આનન્દધનજીએ વગડામાં કેટલાક વખત પર્યટ રહીને પણ જૈનદર્શનના સિદ્ધાન્તોની ઉત્તમતા ગાઈ છે, તેજ બતાવી આપે છે કે તેમના મનમાં જૈનતત્ત્વોપ્રતિ અપૂર્વ પ્રેમ હતો અને તે જૈન-ધર્મમાં તન્મય બની ગયા હતા.

જૈનદર્શનમાં પરદ્રવ્યોત્તું વર્ણન કરવામાં આન્યું છે, તેમાં પણ આત્મા મુખ્ય છે. સ્યાદ્રાદ દૃષ્ટિથી મનાયલા આત્મામાં જૈનેતર દર્શનોનો પણ અન્તર્ભાવ થાય છે, માટે સર્વ ધર્મના આશ્રયભૂત આત્માનો આદર કરવો જોઈએ. એકેક નયના આગ્રહથી ઉત્થિત જૈનેતર દર્શનોનો સર્વ નયોની સાપેક્ષાએ જેમાં સમાવેશ થાય છે, એવા અનેકાન્ત નય પ્રતિ-પાદ્ય તત્ત્વને સૂકીને પત્થરભાર સમાન જૈનેતર દર્શનોને કોણુ સેવે? અર્થાત્ કોઈ અનેકાન્તવાદી સેવે નહીં.

જૈનદર્શનકથિત તત્ત્વોની પ્રૌઢતાનો ખ્યાલ વિદ્વાનો કરી શકે છે. પાશ્ચાત્ય અને પૌર્વાત્ય જડવાદનો નાશ કરવામાટે જૈનદર્શન-કથિત તત્ત્વોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. વેદાન્તદર્શન પણ આત્માની અસ્તિતા પ્રસરાવવા પ્રયત્ન કરે છે. હિન્દુધર્મ પણ કોઈકે અપેક્ષાએ જૈનધર્મને સહાય કરે છે. કેટલાક ખ્રીસ્તિયો અને મુસલમાનો પુન-ર્જન્મ માનતા નથી અને તેઓ પુનર્જન્મનું ખંડન કરે છે, ત્યારે વેદ-ધર્મવાળાઓ આત્માનો પુનર્જન્મ પ્રતિપાદન કરવા પ્રયત્ન કરે છે. આત્માની અસ્તિતા, પુનર્જન્મની સિદ્ધિ અને દયા વગેરેના પ્રતિપા-દનમાં વેદધર્મવાળાઓ જૈનોની સાથે ઉભા રહીને, પ્રતિપક્ષીઓના પ્રશ્નોનું ખંડન કરે છે. ઘણા વેદધર્મીઓ પૂર્વે ગૌતમાદિ એકાદશ ગણુ-ધરોની પેઠે જૈનધર્મીઓ બન્યા છે. જૈનાચાર્યોએ યજ્ઞમાં હોમાતા પશુઓ વગેરે કુધર્મનું સારી રીતે ખંડન કર્યું છે.

સાપેક્ષવાદમય શ્રી જૈનદર્શનને પૂર્વે ચારે વર્ણુ માનતી હતી. ખરેખર અમૃતનો સ્વાદ લાભ પછી કોણુ વિષને ગ્રહણુ કરે. જૈનદર્શન અમૃત સમાન છે. જૈનદર્શન અન્યધર્મવાળાઓની સાથે મૈત્રીભાવથી વર્તવાની સૂચના કરે છે, તેથી જૈનદર્શનનો મહિમા ત્રણુ ભુવનમાં ગાણુ રહ્યો છે. સદ્ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા અને દોષોનો નાશ કરવો, એજ જૈનદર્શનનું ચારિત્ર છે. આવા ઉત્તમ સત્યધર્મના પ્રરૂપક કેવલજ્ઞાની શ્રીવીરપ્રભુનું ચરિત્ર આખી દુનિયામાં વંચાય અને જૈનદર્શનનો સર્વે મનુષ્યો લાભ લે એમ થવું જોઈએ.

(૨૩૦)

જૈનતત્ત્વો અને જૈનેતર દર્શનોનાં તત્ત્વોમાં જૈનદર્શન પ્રતિપાદ્ય તત્ત્વો કેવી રીતે-પ્રમાણુથી સત્ય સિદ્ધ ઠરે છે, તે અસ્મદીય પર-માત્મદર્શન વગેરે ગ્રન્થોમાં જણાવ્યું છે. જૈનેતર સર્વ ધર્મોના મુકા-બલામાં જૈનધર્મનાં તત્ત્વો, આચારો અને વિચારો વિશેષતઃ પરિપૂર્ણ ઉત્તમ સત્ય ઠરે છે; એમ અમો મુક્ત કંઠથી કહીએ છીએ.

જૈનેતર સર્વ ધર્મના ચર્ચાવાદોમાં કયા દર્શનમાં, કયું તત્ત્વ, કંઈ અપેક્ષાએ સત્ય છે, તે જૈનદર્શન નયોની અપેક્ષાએ જણાવે છે અને અનેક ધર્મોના ઝઘડાના વિવાદને ઠાળી દે છે, માટે શ્રીમાન આનન્દ-ઘનજીએ એકતારના ચોલાની ઉપમા જૈનદર્શનને આપી છે. આવા ઉત્તમ જૈનદર્શનને પુનઃ જગત્માં ફેલાવવા પ્રયત્ન કરનારા વીરપુરુષો ઉત્પન્ન થાયો! હવે જૈનદર્શન અને આત્માની પરિપૂર્ણ આદેયતાને જણાવી પુનઃ શ્રીમાન આનન્દઘનજી જૈનદર્શન અને તત્ કથિત આત્મ-તત્ત્વની શ્રેષ્ઠતા અને તેની પ્રાપ્તિમાટે હૃદયોદ્ગાર કાઢે છે.

ષટ્પદ પદકે જોગસિરિખસ, ક્યોં કર ગજપદ તોલા ।

આનન્દઘન પ્રશ્નુ આય મિલો તુમ, મિટ જાય મનકા ઢોલા ॥

દેસો ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ:—ષટ્પદ (ભ્રમર)ના એકેક પદ (પગ)ના સમાન જૈનથી ભિન્ન દર્શનો અને પન્થો વગેરે છે. અને હસ્તિના પાદ (પગ) સમાન જૈન દર્શન છે. અન્ય દર્શનો ભ્રમરના ષટ્પદ સમાન છે, તેઓ-નાથી હસ્તિના પદ સમાન જૈનદર્શનની તુલના શી રીતે થઈ શકે? અર્થાત્ જૈનદર્શનની તુલના થઈ શકેજ નહીં. જૈનદર્શનની તુલના કોઈ પણ દર્શનની સાથે થઈ શકે નહીં કેમકે, સહસ્ર દર્શનરૂપ ભ્રમરોના પદો શ્રી જૈનદર્શનરૂપ હસ્તિપદમાં સમાઈ જાય છે. હજારો નદીઓ પાસિશીક મહાસાગરમાં સમાઈ જાય, પણ પાસિશીક મહાસાગર કોઈ નદીમાં સમાઈ જાય નહીં, તદ્વત્ અત્ર પણ જૈનદર્શનરૂપ મહાસાગરમાં અન્યધર્મ દર્શનરૂપ નદીઓ સમાઈ જાય છે, પણ અન્યદર્શનરૂપ નદી-ઓમાં જૈનદર્શનરૂપ પાસિશીક મહાસાગર સમાઈ જતો નથી. અસંખ્યનયોથી ભરપૂર શ્રી જૈનદર્શન છે અને અન્યદર્શનો તો એકેક નયની માન્યતાવાળાં છે, તેથી અન્ય એકેક નયકથિત અન્ય સહસ્ર ધર્મપન્થોનો જૈનદર્શનમાં-સાપેક્ષ નયવાદના યોગે, સમાવેશ થાય છે. સાત નય અને સપ્તભંગી અને ચાર નિક્ષેપાથી જૈનતત્ત્વોનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, માટે ઉપર્યુક્ત જૈનધર્મની બરોબરી કરે એવો કોઈ ધર્મ દુનિયામાં નથી.

(૨૩૧)

નિત્યવાદનો પણ જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે અને અનિત્યવાદનો પણ જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે. આત્માનું નિત્યત્વ માનનારા વેદાન્તીઓ અને આત્માનું અનિત્યત્વ માનનારા ષોડ્ધો, એ બંનેના વાદનો જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે, તેથી જૈનદર્શનના આરાધકોને અન્યધર્મ ગ્રહણ કરવાની જરૂર પડતી નથી. જૈનદર્શનમાં એકવાદ અને અનેકવાદનો સમાવેશ થાય છે. એક આત્મા (એક બ્રહ્મ) ને માનનારા અદ્વૈત વાદિયો છે અને આત્માને ભિન્ન ભિન્ન માનનારા રામાનુજીઓ તથા વૈશેષિકો છે, તેથી તે બંનેનો પણ જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થવાથી જૈનેને અન્યદર્શ અંગીકાર કરવાની જરૂર પડતી નથી. જૈનદર્શનમાં ભેદત્વ અને અભેદત્વ એ બેનો પણ પદાર્થોમાં અન્તર્ભાવ થાય છે. જૈનદર્શનમાં કર્તૃત્વવાદ અને અકર્તૃત્વવાદનો પણ સમાવેશ થાય છે. જૈનદર્શનમાં કર્મવાદ અને અકર્મવાદનો પણ અન્તર્ભાવ થાય છે. જૈનદર્શનમાં શબ્દનય અને અર્થનયનો પણ સમાવેશ થાય છે.

આત્માઓને ચતુર્દશ પગથીયોંપર ચઢવાના ઉપાયો પણ જૈનદર્શનમાં જણાવ્યા છે. આનું ઉત્તમ જૈનદર્શન મનુષ્યના આત્માને પરમાત્મા થવાનું જણાવે છે. ઉત્તતિક્રમના લાભો ઉપાયોને જૈનદર્શન દર્શાવે છે. અધમમાં અધમ જીવનો પણ ઉદ્ધાર થવાની રીતિને જૈનદર્શન જણાવે છે. આત્મામાંથી ક્ષયોપશમભાવે જેવા જેવા પ્રકારનું જ્ઞાન પ્રગટે છે, તે તે જ્ઞાનના પ્રકારો સર્વ આત્મામાં સમાય છે. આત્મામાંથી વસ્તુતઃ જ્ઞેતાં ધર્મપન્થના વિચારો પ્રગટે છે. દુનિયામાં જેટલા ધર્મના પન્થો છે અને તેના આચારો અને વિચારો છે, તે સર્વ આત્મામાંથી પ્રગટ્યા છે, પણ તેમાં વિચાર કરવાનો છે કે, આત્મામાંથી સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટે છે અને તેનાથી જૈનધર્મનો નિશ્ચય થાય છે; તેજ ધર્મ ખરો છે. સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રવડે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશાય છે, માટે આત્મામાં સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શ્રી તીર્થંકરોના વચ્ચનાનુસારે સાત નય આદિથી નવતત્ત્વોનું સ્વરૂપ અવભોધતાં સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. એક પદાર્થમાં અન્તર્ધર્મ રહેલા છે, તેને ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાએ સમજાવવા માટે ભિન્ન ભિન્ન નયોની સાપેક્ષતા સમજવી જોઈએ. અન્યદર્શનકારોએ નયોની અપેક્ષાએ પદાર્થોનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી, તેથી આત્માસંબંધી જેવા વિચારો પ્રસંગે ઉદ્ભવ્યા તે જણાવી દીધા. અન્યદર્શનકારો પૈકી કોઈને આત્માની નિત્યતાના વિચારો ઉદ્ભવ્યા તો તેણે તેવોજ ઉપદેશ દીધો. કોઈ દર્શનકારને આત્મા અનિત્ય લાગ્યો તો તેણે તેવોજ ઉપદેશ દીધો. કોઈને વિચાર કરતાં કરતાં શંકરાચાર્યના પેઠે સર્વનો એક આત્મા લાગ્યો તો તેણે

(૨૩૨)

તેવેજ ઉપદેશ ફેલાવવા પ્રયત્ન કર્યો. કોઈને આત્માનું અસ્તિત્વ મનમાં ન ઉતર્યું તો તેણે ચાર્વાકપણું આદર્યું. આમ તેઓની જેવી મતિ હતી તે પ્રમાણે ક્ષયોપશમનુસારે, જેવું મનમાં આવ્યું તેવું એકજ નયની અપેક્ષાએ કથન કરવા માંડ્યું અને યોતાનાથી વિરુદ્ધ વિચાર કરનારાઓના મતનું યુક્તિથી ખંડન કર્યું, પણ અન્ય દર્શનકારોનું, ક્યા નયની અપેક્ષાએ, આત્માના ક્ષયોપશમની કઈ દશાએ, શું કહેવાનું છે, તેના અનવબોધથી પરસ્પર ધર્મવાદની તકરારોમાં-કોનું કહેવું, કઈ રીતિએ, કેટલા પ્રમાણમાં-સત્ય છે તેનો તેઓએ સાર ખેંચ્યો નહિ.

જૈનદર્શનના પ્રરૂપક શ્રી કેવલજ્ઞાની તીર્થંકર મહારાજન હોવાથી, સમવસરણુમાં બાર પર્ષદાની આગળ તેમણે પ્રત્યેક નયોનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું અને એકેક નયના વિચારો દર્શાવ્યા, તેમજ દુનિયામાં એકેક નયના વિચાર કેવી રીતે ઉદ્ભવે છે અને તે એકાન્ત એક નયનેજ માની અન્ય નયોનો તિરસ્કાર કરવાથી તેઓ મિથ્યાત્વપણુને પામે છે, તે પણ દર્શાવ્યું; સર્વ નયોના વિચારોને પરસ્પર સાપેક્ષપણે માનતાં અનેકાંતનયવાદ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી પ્રત્યેક દ્રવ્યના ધર્મોનું સારી રીતે જ્ઞાન થાય છે, તે પણ દર્શાવ્યું. આ પ્રમાણે જૈનદર્શનમાં સર્વ નયવાદોની સાપેક્ષતાથી સર્વ ધર્મોનો સમાવેશ થવાથી હઠ, કદાચ્છ, કલેશ, અને જડવાદપણું (નાસ્તિકત્વ) ગિલકુલ ટળી જાય છે. સ્વયંભુરમણુ સમુદ્રની પેઠે અગાધ ગંભીર એવું જૈનશાસન દુનિયામાં વિજય કરે છે અને સૂર્યની પેઠે સર્વ મનુષ્યોને સત્ય દેખવામાં મદત કરે છે. સર્વશક્ષિત જૈનશાસનમાં આત્માનું નયોની અપેક્ષાએ સત્ય સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે. જૈનદર્શનનું જ્ઞાન કરીને આદેયભાગનો વિવેક કરવામાં આવે તો, આત્માજ આદેય તરીકે લાગે છે અને આત્માનો શુદ્ધસ્વભાવ પ્રગટ કરવો એજ રહસ્ય આકર્ષી શકાય છે. સર્વ પ્રકારના વિચારોનો આશ્રય આત્મા છે. રાગ અને દ્વેષના યોગે આત્મામાંથી અશુદ્ધ વિચારો પ્રગટે છે અને તેથી આત્માનો સહજ આનંદગુણ અનુભવાતો નથી. રાગ અને દ્વેષના યોગે આત્મા કર્મની રાશિ મહણુ કરે છે, માટે રાગ અને દ્વેષના વિચારો આવતાજ દબાવવા. આત્માના ક્ષયોપશમની ભિન્નતાએ મનુષ્ય મનુષ્યપ્રતિ ભિન્ન ભિન્ન વિચાર પ્રગટે છે.

આત્માના ક્ષાયિકભાવના જ્ઞાને એક કેવલજ્ઞાન વર્તે છે, તેથી સર્વ કેવલજ્ઞાનીઓ એકસરખું જાણે છે અને એકસરખું દેખે છે. આત્માની આવી અપૂર્વ જ્ઞાનલીલા ખરેખર આત્મામાં રહી છે. આત્માની પ્રાપ્તિ

(૨૩૩)

થતાં ઉપર્યુક્ત જૈનેતર દર્શનના વિવાદો તથા રાગદ્વેષના વિકલ્પો ટળે છે, માટે શ્રીમાન્ આનન્દઘનજીએ પરદર્શનનું સ્વરૂપ જણાવીને, તથા આત્માનીજ ઉપાસના અને આત્મધર્મની પ્રાપ્તિનો સાધ્ય સદુપદેશ જણાવીને જગત્પર અતુલ ઉપકાર કર્યો છે.

આનન્દઘન પ્રમુ આય મિલો, તથ મિટ જાય મનકા જોલા. ખરે-ખર આ વાક્યથી આત્મદર્શન-આત્મપ્રાપ્તિની અત્યંત તીવ્રેચ્છા દર્શાવી છે. હવે તેનું દિગ્દર્શન કિંચિત્ કરવામાં આવે છે- આનન્દનો ઘન એવો આત્મા, શરીરમાં આપી રહ્યો છે.—કોઈ ઠેકાણે છે અને તે અત્ર આવનાર છે એમ નથી. જ્યારે ત્યારે પણ શરીરમાં રહેલા આત્માની પ્રાપ્તિ કરવાની જરૂર છે. આત્માનું દર્શન કરવું, આત્માની નિર્મલતા કરવી. આમ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમય ધર્મ તેનેજ આવી મળવાનું કહેવામાં આવે છે. આત્માની અસ્તિતા સ્વીકારનારાં જૈન, વેદાંત, સાંખ્ય અને નૈયાયિક વગેરે દર્શનો આત્માની પ્રાપ્તિ માટે ઘણું કહે છે. આત્માની સ્તુતિકારક ઉપનિષદોમાં શ્રુતિયો છે. જૈનદર્શનમાં તો આત્માજ સાધ્ય-ઉપાદેય સ્વીકારેલ છે.

આનન્દનો ઘન એવો આત્મા છે. આત્માની ઉપાસના કરનારને આનન્દગુણનો અનુભવ આવે છે. આખા શરીરમાં આપી રહેલું અને અનન્તશક્તિમય આત્મતત્ત્વ છે. આત્મા અનન્તગુણનો સાગર છે, તેનો પાર મન પામી શકતું નથી. આત્મા અરૂપી છે. રૂપરહિત આત્મા છે, એમ જ્ઞાનિયોએ આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરીને કથ્યું છે. અરૂપી આત્માની ભાવના કરતાં રૂપીપદાર્થોમાં શ્રેયેલો અહંત્વાધ્યાસ ટળી જાય છે અને તેથી રૂપીપદાર્થોમાં રાગાદિ પરિણામવડે બંધાવાનું થતું નથી. સર્વ દૃશ્ય પદાર્થો કોઈ પણ રીતે આત્માને પ્રતિબંધન કરતા નથી. રૂપીપદાર્થો જેવા કે, સુવર્ણ, મેતિ વગેરે આવે વા જાઓ, તોપણ તતસંબંધી હર્ષશોક પ્રગટતો નથી. આત્મા અરૂપી છે અને આત્મામાં રહેલ આનન્દ અરૂપી છે એમ નિશ્ચય થાય છે, ત્યારે દૃશ્યપદાર્થોમાં ઈષ્ટાનિષ્ટત્વ પરિણામ રહેતો નથી. બાહ્યપદાર્થોના સંબંધમાં આવતાં અને તેઓનો વ્યવહાર કરતાં છતાં પણ, અન્તરથી આત્મા તો કૂટસ્થ સાક્ષી તરીકે અનુભવાય છે. અરૂપી આત્માના જ્ઞાનથી રૂપીપદાર્થો ભાસે છે. જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે છે, ત્યારે મનુષ્યોએ દૃશ્ય પદાર્થોના ગુલામ બનવું એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી. આત્મા અરૂપી છે, એવો નિશ્ચય થતાં પશ્ચાત્ જગત્ના જડ પદાર્થો માટે મહાન્ યુદ્ધ કરવાનું મન થતું નથી. આત્મા જડ પદાર્થોના સંબંધમાં રહે છે તેથી તે કંઈ જડ બનતો નથી; વસ્તુતઃ આત્માનું અરૂપણું નિશ્ચયથી બની

ભ. ૩૦

(૨૩૪)

રહ્યું છે. આ પ્રમાણે અરૂપી આત્માને બોધ થાય છે, ત્યારે શરીરની શોભા, શરીરના શણગાર, શરીરમાટે કરાતાં અનેક પાપકૃત્યો અને શરીર નષ્ટ થતાં પોતાના નાશની થતી ભુદ્ધિ, ટળી જાય છે અને શરીરને એક વસ્ત્ર ખરેખર લેખવામાં આવે છે, અર્થાત્ તેથી આત્મા શરીરનો દાસ બની જતો નથી; પણ આત્મા ખરેખર શરીરને વસ્ત્રની પેઠે માનીને તેનાવટે શુભ કાર્યો કરવા પ્રવૃત્તિ કરે છે. શરીરમાંથી આત્મા છૂટે છે, તોપણ બાહ્ય દૃશ્ય પદાર્થોમાં આત્મા અહંત્વ અને મમત્વ પરિણામથી બંધાતો નથી. અલબત્ત આ પ્રમાણે અરૂપી આત્માને નિશ્ચય થતાં, જ્ઞાની આત્મા જગતના ઉપર તરતો હોય અને જગતમાં નિર્દોષ હોય, એમ પોતાને અનુભવ કરી શકે છે. અરૂપી આત્મા છે એમ અવબોધતાં અહંત્વ અને મમત્વનાં પરિણામો ત્વરિત વિલય પામે છે અને જગતમાં ઉપકારનાં કૃત્યો કરવામાં-તન, મન અને ધનને સારી રીતે વાપરી શકાય છે; મારો આત્મા અરૂપી છે તો દૃશ્ય વસ્તુઓને કેમ સર્વેના ભલામાટે ન વાપરવી જોઈએ? દૃશ્ય પદાર્થો કોઈ પણ આત્માના નથી, દૃશ્ય પદાર્થોને ગમે તેટલા એકઠા કરવામાં આવે તો-પણ, તે અરૂપી આત્માના થતા નથી, માટે તેનો ધર્મીય ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે જ્ઞાનિના મનમાં વિચાર આવતાં દૃશ્ય લક્ષ્મી વગેરે પદાર્થોનું તે દાન કરી શકે છે. જેણે આત્મા અરૂપી છે એમ નિશ્ચય કર્યો છે, તે બાહ્યપદાર્થોનું દાન કરી શકે છે; કદાપિ તે કંભુસપણું રાખતો નથી. આત્મજ્ઞાનિનું આનું લક્ષણ છે તે છાનું રહી શકતું નથી. આત્માનું અરૂપ સ્વરૂપ ભાવવાથી અનેક પ્રકારની બાહ્ય ઉપાધિ, આધિ અને આધિમાં મુંઝાવાતું નથી. આત્માને અરૂપી ભાવનારા મનુષ્યો, પરસ્પર એકય રાખી શકે છે અને પરસ્પર દેશ જાતિનો ભેદ ટાળીને સહાય કરી શકે છે. ગમે તેવા દુઃખકર પ્રસંગોમાં પણ અરૂપી આત્માનું સ્મરણ કરીને નિર્ભય અને દુઃખ રહિત બને છે. અરૂપી આત્મા ભાવનારા મનુષ્યો, અન્તરથી સૂક્ષ્મપણે એક રસરૂપ થઈને-પરસ્પરના આત્માને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી દેખીને આનન્દમાં રહે છે. અરૂપી આત્મા ભાવનારા મનુષ્યોને બાહ્યપદાર્થોની મમતા નહીં શકતી નથી; તેઓ વખત આવે એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં સકલ કર્મને ક્ષય કરી નાખે છે. અરૂપી આત્માને ભાવનારા મનુષ્યો શુદ્ધ પ્રેમ, શુદ્ધ સંબન્ધ અને શુદ્ધ એકયનો અનુભવ કરી શકે છે. અરૂપી આત્માની ભાવના કરનારાઓની અન્તર્દૃષ્ટિ ખીલે છે અને તેથી તે સ્થૂલ દૃશ્યપદાર્થોમાં તન્મય બનતા નથી, પણ પ્રત્યેક આત્માઓની સાથે આત્મવત્ સંબન્ધ રાખવાને સમર્થ થાય છે. અરૂપી આત્માની ભાવના ભાવનારાઓ

(૨૩૫)

દૃશ્યપદાર્થોનો નાશ થતાં ચિન્તા, શોક, ભય અને કલેશ વગેરે કરતા નથી; તેઓ જાણે છે કે, ભલે આખી દુનિયા દૃશ્યપદાર્થોવડે પોતાની ઉન્નતિ માનીને તેમાટે મરી મથે, તોપણ તે ખરું સુખ પામી શકતી નથી, પણ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથીજ અન્તરની સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરતાં સહજ સુખની યોગ્યતા મળે છે. અરૂપી આત્માની ભાવના કરનારાઓ ધર્મ કારણ પ્રસંગે શરીરની આદૃતિ આપવા પણ ચૂકતા નથી. તેઓ અધ્યાત્મદૃષ્ટિ સહજનન્દ સાગરમાં ઝીલે છે. બાહ્યપદાર્થોમાંજ સર્વસ્વ છે એવી તેઓની વૃત્તિ ન હોવાથી, દુનિયામાં છતાં દુનિયામાં નથી, એવી દશાનો ઘણીવાર અનુભવ કરે છે. અરૂપી આત્મા છે એવી ભાવનાથી મનુષ્યો પરસ્પર આત્માઓને સહાય કરે છે અને પ્રત્યેક શરીરમાં રહેલા આત્માઓને કોઈ પણ જાતની પીડા ન થાય તેમ પ્રવૃત્તિ કરે છે. અરૂપી આત્માની ભાવના કરનારા મનુષ્યો મૃત્યુ સમયે દીનતા તથા મમતાને ધારણ કરતા નથી. તેઓ તો પોતાના આત્માને અમર લેખે છે, તેથી તેઓને મૃત્યુ પ્રસંગે પણ આનન્દજ હોય છે. અહો! અરૂપી આત્માની ભાવનાથી આત્મામાં કેટલું અધું સામર્થ્ય પ્રગટે છે? તે આ પ્રમાણે વિચાર્યું. હવે આત્મા અવિનાશી છે, એની ભાવના કરવાની રીતિ દર્શાવવામાં આવે છે.

આત્મા અવિનાશી છે, એવી ભાવના ભાવતાં, ભય અને ઉદ્વેગ મનમાં પ્રગટતો નથી. આત્મા અવિનાશી છે એમ ભાવના ભાવતાં, ગમે તેવાં દુઃખોમાં અને પ્રાણનાશ પ્રસંગમાં પણ અંશમાત્ર પણ, મન ઉપર ખરાબ અસર થતી નથી અને ઉલટું મન શાન્ત દશામાં ઝીલે છે. આત્મા અવિનાશી છે, ત્રણ કાલમાં એકરૂપ રહે છે. આત્મા નિત્ય છે અને તે સહજનન્દ સ્વરૂપમય છે. જ્ઞાનીને આ પ્રમાણે આત્માનો નિશ્ચય થતાં દુનિયામાં કોઈ યુરૂં કરે એવી ચિન્તા પ્રગટતી નથી. પૂર્વકાલમાં આત્માને અવિનાશી માનીને અનેક મુનિયોએ વધ વગેરે ઉપસર્ગોને સહન કર્યાં છે. આત્માને અવિનાશી તો લાખો યાને કરોડો મનુષ્યો માને છે, પણ અવિનાશીની દશાપ્રમાણે વર્તન કરનાર તો કોઈ ચિરલાનીકળી આવે છે. મનુષ્યો આત્માને અવિનાશી ભાવે તો નિર્ભય-ધીર-વીર બની શકે છે; વસ્તુતઃ આત્મા અવિનાશી છે માટે અનેક ઉપસર્ગ પ્રસંગોમાં પોતાને નિર્ભયતા રહે છે. મનુષ્યો આનન્દના માટે જ્યાં ત્યાં ભટકે છે, પણ કૃત્રિમ આનંદથી તેઓને શાંતિ મળતી નથી; આત્મા જ આનન્દમય છે. જે વખતે આત્મામાં તન્મયપણું થઈ જાય છે અને બાહ્યમાં મનોવૃત્તિની સ્ફુરણા થતી નથી, ત્યારે આનન્દની ખુમારી પ્રગટે છે. ખરો આનન્દ પ્રત્યેક મનુષ્યો પ્રગટાવી શકે છે.

(૨૩૬)

ગમે તે ધર્મના અને ગમે તે દેશના મનુષ્યો આત્માનું સમ્યક્જ્ઞાન કરીને આત્માનો આનન્દ પ્રગટાવી શકે છે.

ઉપર્યુક્ત રીતિપ્રમાણે સાંસારિક વિપયોથી પરાક્રમુખ થઇને અન્તરમાં રમણુતા કરનારા ગમે તે દર્શનના મનુષ્યો આત્માના આનન્દને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આત્માનો આનન્દગુણ અમુક દર્શનવાળાને ત્યાં કોઈએ રજીધર કરી આપ્યો નથી; જે આત્માના શુદ્ધસ્વભાવમાં રમણુતા કરે છે તે આત્માનો સહજાનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે. આનન્દનો ઘન આત્મા છે. આત્મામાં સત્યઆનન્દનો સાગર ભયો છે, તેમ છતાં ભ્રમણુથી મનુષ્યો અન્યત્ર આનન્દ શોધે છે. મન દ્વારા આત્માના આનન્દની પ્રતીતિ થાય છે. બાહ્યપદાર્થો કે જે આનન્દરૂપ ભ્રમણુથી કલપાયલા છે, તેનામાટે મનુષ્યો પોતાનો પ્રાણ અર્પણુ કરે છે, પણ તેમાં ખરા આનન્દના જ્ઞાનાભાવે મનુષ્યજન્મને તેઓ હારે છે સુરો! મન, વાણી અને કાયામાં થતું અહંત્વ દૂર કરી દો અને આત્મામાંજ લક્ષ્ય રાખ્યા કરો, સર્વત્ર આત્મામાંજ આનન્દ છે, એવી ભાવનાથી દેખ્યા કરો, આત્માનું સ્વરૂપ વિચારવામાટે આત્મિક ધ્યેયનું વાચન કરો, અર્થાત્ આત્મામાં તન્મય બની જાઓ તો ત્વરિત આનન્દનો પ્રાદુર્ભાવ થશે. લાખો અને કરોડો રૂપૈયા અર્ચતાં પણ આનન્દનો છાંટો મળતો નથી; ગાડી, વાડી અને તાડીમાં સદાકાળ મશ્ગુલ રહેવાથી આનન્દનો છાંટો મળતો નથી, કેમકે ખરો આનન્દ સ્થૂલપદાર્થોમાં નથી. અન્તરમાંજ આનન્દનો મહાસાગર છે, તેમાં તમારા મનને ડુબાવી દો, પશ્ચાત્ આપોઆપ આનન્દનો સ્વાદ અનુભવી શકશો. સહજાનન્દ પ્રાપ્ત કરવાનેમાટે મનુષ્યજીવન છે. આત્માના આનન્દમાં મસ્ત રહેનારા મુનિયો, યોગીઓ અને ધ્યાનીઓ બાહ્યજગતની શહેનશાહીને નાકના મેલ સમાન ગણે છે. આત્માના આનન્દમાં મસ્ત રહેનારાઓ જગત્ના સ્થૂલપદાર્થોમાં આનન્દ શોધવા ભટકતા નથી; તેઓને તો આત્મજ્ઞાનવડે હૃદયમાં આનન્દના ઉભરાઓ પ્રગટ્યા કરે છે. તેઓ રાજાઓ, ચક્રવર્તિયો અને કરોડાધિપતિ શેઠીયાઓની પણ અંશમાત્ર સ્પૃહા રાખતા નથી. આત્માનો આનન્દ શોધનારાઓ સ્થૂલપદાર્થોમાં મત્વથી અંધાતા નથી. તેઓ સદાકાળ રાગ અને દ્વેષને ઉદય આવતો વારે છે અને આત્માના આનન્દવડે જીવી શકે છે. આત્માનો આનન્દ ભોગવીને મનુષ્યો અમર બને છે, અર્થાત્ તેઓ કદાપિ, જન્મ જરા અને મરણને ધારણુ કરતા નથી.

(૨૩૭)

મનમાં પ્રગટતા અનેક પ્રકારના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભાદિ દોષોને ઠાળીને પ્રથમ હૃદયની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ, આત્માના જ્ઞાનવડે આત્માના પ્રદેશમાં વિચરવું જોઈએ, આત્માના સ્વરૂપનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ, અર્થાત્ જગત્શાળાનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ અને સદાકાલ આત્મભાવના ધારણ કરવી જોઈએ. વ્યવહારચારિત્ર, તપ, જપ, પૂજા, સેવા, ભક્તિ અને યોગ વગેરેની આરાધના કરવાનું કારણ, તપાસીને તપાસવામાં આવે તો આત્માનો સત્ય આનન્દ પ્રાપ્ત કરવો તેજ છે. સત્યાનંદમાટે ધર્મની ક્રિયાઓ કરવાની છે; પ્રથમ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે અને પશ્ચાત્ સહજાનન્દગુણ પ્રગટે છે, માટે આત્માપર પ્રથમ અત્યંત શુદ્ધપ્રેમ કરવો જોઈએ, અર્થાત્ દરેક આત્માઓપર શુદ્ધપ્રેમ ધારણ કરવો જોઈએ; એમ શુદ્ધપ્રેમ સર્વત્ર ધારણ કરવાથી ધર્મની ક્રિયાઓમાં પણ, જ્ઞાનવડે શુદ્ધપ્રેમ ઉત્પન્ન થશે અને તેથી આત્મામાં શુદ્ધાનન્દ પ્રગટશે. આત્માના આનન્દનો સાક્ષી આત્માજ છે. આત્માના આનન્દગુણને, આસ્વાદની અન્યત્ર પરીક્ષા આપવી પડતી નથી. આત્માનો આનન્દસમૂહ પ્રાપ્ત કરવાનો મનુષ્યચંદ્રગીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, માટે મનુષ્યોએ નિત્યાનન્દસ્થાનભૂત આત્માનું ધ્યાન કરવું. ભ્રમરના પદ જેમ હસ્તિપદમાં સમાઈ જાય છે, તેમ આત્માના આનન્દમાં સર્વ પ્રકારના આનન્દ સમાઈ જાય છે. સર્વ પ્રકારના આનન્દો-ઉપાધિ-ભેદવડે દુનિયામાં જે મનાયા છે તે-જે આત્મા ન હોય તો તે આનન્દને કોણ જાણી શકે? અલબત્ત કોઈપણ જાણી શકે નહિ. આત્મા છે તો સર્વ પ્રકારના આનન્દો, ઉપાધિ-ભેદવડે જાણી શકાય છે. આત્માના જ્ઞાનવડે આનન્દ જણાય છે, માટે આ પ્રમાણે અનુભવ કરતાં નિશ્ચય થાય છે કે, સર્વ દેશકાલ અને ઉપાધિથી નિરવચ્છિત્ર સત્યઆનન્દનો દરિયો આત્મા છે. આનન્દનો ઘન એવો આત્મા મૂકીને રાગદ્વેષ વધ્રે એવા વાદના ઝઘડાઓને કરવાથી મનમાં વિકલ્પસંકલ્પ પ્રગટે છે અને તેથી આનન્દના ઠેકાણે અનેક પ્રકારના દુઃખનો અનુભવ થાય છે, માટે સહજાનન્દનો સાગર પ્રાપ્ત કરવો હોય તો, સર્વ પ્રકારની વિકલ્પસંકલ્પ દશા મૂકીને આત્માનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ. શ્રીમાન આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે, હે આત્મન્! હવે તો તું પ્રાપ્ત થા! હે આત્મન્! તારું શુદ્ધસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય તો રાગદ્વેષ વિકલ્પસંકલ્પ મનના ઝોલા ટળી જાય. હે આત્મન્! તું આનન્દનો દરિયો છું, માટે તારું શુદ્ધસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થતાં મનનો ઝોલા કઠી રહેતો નથી, માટે આનન્દના સમૂહભૂત હે આત્મપ્રભુ! હવે તો પ્રાપ્ત થાઓ! પ્રાપ્ત થાઓ!!

(૨૩૮)

પદ ૫૮.

રાગ વસન્ત.

પ્યારે આય મિલો કહાં યેંતે જાત, મેરો વિરહવ્યથા અકુલાત
ગાત ॥ પ્યારે૦ ॥ ૧ ॥

એક પેસામર ન માવે નાજ, ન ભૂષણ નહી પટ સમાજ. ॥
પ્યારે૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના, પોતાના આત્મસ્વામિને સંબોધીને કથે છે કે, હે પ્રિય! આપશ્રી હવે આવીને મળો. આપશ્રી અહીંથી કયાં ગયા છો? વિરહની વ્યથાવડે માઈ ગાત્ર અકળાય છે. શુદ્ધચેતનાના ઉદ્ધાર ખરેખર પ્રેમમય છે. પોતાના સ્વામીપર તેનો શુદ્ધપ્રેમ છે. અનન્ત-ગુણધામભૂત ચેતનની પ્રાપ્તિમાં તેની રગોરગમાં શુદ્ધપ્રેમ વહે છે અને તેથી તે પોતાના ચેતનસ્વામીવિના આખા જગતને શૂન્ય દેખે તે પણ અનવા શોભ્ય છે. પોતાના શુદ્ધપ્રેમથી તે કહે છે કે, વિરહની વ્યથાવડે માઈ ગાત્ર અકળાય છે. આજ તેનાં વાક્યો સૂચવી આપે છે કે પોતાના સ્વામિની પ્રાપ્તિમાટે તેણે પોતાનું સર્વસ્વ કુરબાન કર્યું છે. પોતાના સ્વામિવિના તેણીના મનમાં અન્યનો ભાસ નથી. શુદ્ધચેતના આવી શુદ્ધ પ્રેમદશાથી પોતાના સ્વામીને આકર્ષણ કરે, એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

જગતની સ્થૂલભૂમિકામાં પણ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના સ્વામિપર શુદ્ધપ્રેમ, અર્થાત્ પતિવ્રતાનો જેવો પ્રેમ જોઈએ તેવો પ્રેમ ધારણ કરે છે. આર્યદેશની પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પ્રાણુ પડે તો પણ અન્યતાપર વિષયેન્ધા-ભોગદૃષ્ટિથી દેખતી નથી. ખરી પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના સ્વામીથી પટંતર શખતી નથી અને પતિને સત્યમાર્ગમાં સદાકાલ રાખે છે. પતિના દોષની અન્ય આગળ નિન્દા કરતી નથી, તેમ પતિના દુઃખની વાત અન્યને કહેતી નથી. જગતના છવોપર પ્રેમ રાખે છે, પણ તેમાં વિષયભોગનો અંશ પણ ધારતી નથી. પતિવ્રતા સ્ત્રી કદી પતિપર ક્રોધાયમાન થતી નથી; કદાપિ પોતાનો અપરાધ થયો હોય તો પતિની પાસે માફી માગી લે છે. પોતાના પ્રાણુ કરતાં પણ તે પતિવ્રતાધર્મની અનન્તગણી કિમ્મત આંકે છે. તેને સ્વપ્નામાં પણ પરપુરુષ ઉપર વિષયપ્રેમ પ્રગટતો નથી. પોતાના પતિને તે દુઃખમાં સારી રીતે સહાય કરે છે. ગમે તેવા સંકટના પ્રસંગોમાં પણ, પતિના ગૃહમાં રહે છે અને તાવત્ સેવા કરે છે; પોતાના પતિપર પ્રાણુ પાથરે છે. આર્યદેશમાં પૂર્વે આવી ઘણી સ્ત્રીઓ હતી; આવી ઉત્તમ સ્ત્રીઓ જે દેશમાં પાકે છે તે દેશની ઉન્નતિ થયાવિના રહેતી

(૨૩૯)

નથી. નિર્મલ પ્રેમથી સ્ત્રીઓ પોતાના સ્વામીની કૃપા મેળવી શકે છે. જગતમાં સ્થૂલભૂમિકામાં પતિવ્રતા સ્ત્રીને, પતિના વિયોગે એક પૈસાભર પણ અનાજ ભાવતું નથી અને શરીરે ભૂષણુ ધારવાં તે પણ તેને રૂચતાં નથી, તેમ શરીરે સુંદર વસ્ત્રો ધારણુ કરવાં તે પણ તેને રૂચતાં નથી; જગતની વ્યવહારદશામાં જ્યારે પતિવ્રતા સ્ત્રીની આવી દશા છે, ત્યારે અન્તરમાં શુદ્ધચેતના સ્ત્રી પોતાના સ્વામીની પ્રાપ્તિમાટે શુદ્ધપ્રેમવૃત્તિથી ઉપર્યુક્ત ઉદ્ધારો કાઢે અને પોતાના સ્વામિના વિયોગે તેને બાહ્યજગતની પતિવ્રતાની પેઠે કોઈ પણ બાહ્યપદાર્થો ગમે નહિ તે બનવા યોગ્યજ છે. આત્મા, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કુમિત્રોની સંચાત કરે છે અને તેથી તે આશારૂપ ગુલામડીના વશમાં ફસાઈ જાય છે, અર્થાત્ પોતાનું શુદ્ધ સ્થિરતારૂપ ઘર મૂકીને અનેક પ્રકારના પદાર્થોના મોહથી પરભાવરૂપ વેશ્યાના ઘેર જાય અને તેથી તે જન્મ જરા અને મરણનાં દુઃખ પામે, તેમાં કશું આશ્ચર્ય નથી. આત્મા જ્યારે પરભાવરૂપ વેશ્યાના ઘેર ગમન કરે છે, ત્યારે તેઓ પોતાના મૂલ ધર્મને વિસરી જાય છે. પોતાના મૂળ ધર્મથી દૂર આત્મા થાય છે એટલુંજ નહિ પણ, તે ચારાશી લક્ષ યોનિમાં પરિભ્રમણુ કરે છે અને હલકામાં હલકી દશાને ધારણુ કરે છે; આવી આત્માની દશા પરઘેર જવાથી થઈ છે. પોતાના ઘરનો ત્યાગ કરવાથી અને પરઘેર કૂતરાની પેઠે વિષયાશાથી ભટકવાથી, સંસારમાં કોઈ પુરૂષ સુખી થયો નથી અને થશે પણ નહિ. જે પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે છે, તેનો તિરસ્કાર તેનું હૃદયજ કરે છે. શુદ્ધચેતનાના ઘરમાં આત્માનું એકદમ આવી જવું, તે કંઈ સહેલ વાત નથી. શુદ્ધચેતનાના ઘરમાં જતાં પૂર્વે આત્માને અનેક કોંધાદિ કુમિત્રોની અને વિષયવાસનારૂપ વેશ્યાની સંગતિ છોડવી પડે છે, અનેક પ્રકારના રાગોની સંગતિ છોડવી પડે છે, પરપુદ્ગલ વસ્તુની ચાહના તજવી પડે છે અને પતિવ્રતા સ્ત્રીના ઘરમાં રહેવા યોગ્ય એવા વિવેક, સંયમ, શુદ્ધપ્રેમ અને સત્યભાવ આદિ ગુણોને ધારણુ કરવા પડે છે.

શુદ્ધપ્રેમવિના આત્માને પોતાના ઘરમાં સ્થિરતા થઈ શકતી નથી. બાહ્યપદાર્થોનો સ્વાર્થ જેમાં નથી તેને શુદ્ધપ્રેમ કહે છે. પોતાની શુદ્ધચેતના સ્ત્રીવિના અન્ય પરવસ્તુપર પ્રેમ કરવો યોગ્ય નથી. પરવસ્તુમાં સુખ નથી, ખરૂં સુખ તો શુદ્ધચેતનાના સંગે છે; એમ જ્યારે આત્માને અનુભવ થાય છે ત્યારે તે શુદ્ધચેતનાપર પ્રીતિ ધારણુ કરે છે. આત્માનો શુદ્ધચેતનાપર પ્રેમ વર્તે અને શુદ્ધચેતનાનો આત્માપર પ્રેમ થાય, ત્યારે બેનો એકરસરૂપ સંબન્ધ થાય છે.

(૨૪૦)

શુદ્ધચેતના પોતાના સ્વામિને પોતાની શુદ્ધપ્રેમવૃત્તિથી વિનવે એ ખરેખર યોગ્ય છે. એક કવિ કહે છે કે, શુદ્ધપ્રેમ મોક્ષનું દ્વાર છે. એક કવિ તો તેનાથી પણ આગળ જઈને કહે છે કે, શુદ્ધપ્રેમ એ પ્રભુનો પ્રતિનિધિ છે. કોઈ પણ પ્રકારની વાસનારહિત-નિર્દોષ ગુણહેતુ-ભૂત-પ્રેમની ઝાંખી જેને થાય છે, તેજ પ્રેમનું રહસ્ય અનુભવી શકે છે. શુદ્ધપ્રેમ એ આનન્દનું ઘર છે. શુદ્ધપ્રેમ થયાવિના આત્મપ્રભુની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. જેના હૃદયમાં શુદ્ધપ્રેમ નથી તે આનન્દને સ્વપ્નામાં પણ દેખી શકતો નથી. શુદ્ધપ્રેમસાગરમાં શરીર, મન અને વાણી તો એક તુણસમાન ભાસે છે. શુદ્ધપ્રેમસાગરની નીચે શુદ્ધધર્મનાં રત્નો છે. જે શુદ્ધ મનુષ્ય પ્રેમસાગરના તળીએ જઈ શકતો નથી, તે શુદ્ધ આનન્દાદિ રત્નોને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. શુદ્ધપ્રેમાદિકથી આનન્દની સરિતાઓ નીકળે છે અને તે જગતને આનન્દ અપવા સમર્થ થાય છે. શુદ્ધપ્રેમમાં ખરેખર, ક્રોધ, વિશ્વાસઘાત, હિંસાપરિણામ, માન, કપટ, લોભ, અસૂયા, હૃદયભેદ, છળ અને પ્રતિકૂળભાવનો અંશમાત્ર પણ રહેતો નથી. શુદ્ધપ્રેમના દરિયામાં જેઓ સ્નાન કરે છે, તેઓ અહંત્વભાવનું ભાન ભૂલી જાય છે. આખા જગતના જીવોપર જેની શુદ્ધપ્રેમ-દષ્ટિ છે, તેવા મહાત્માઓ ત્રણ જગતને પવિત્ર કરવા સમર્થ થાય છે. જેનામાં શુદ્ધપ્રેમ નથી, તે પ્રભુને મળવાને યોગ્ય બન્યો નથી. જેનામાં શુદ્ધપ્રેમ છે, તે સર્વ જીવોની સાથે એક્ય અનુભવે છે અને ગમે તેવા હિંસક જીવોપર તેની સાથે પ્રેમથી વર્તી શકે છે. શુદ્ધપ્રેમ એ અનન્તમણુનો લોહચુંબક છે; તે સર્વ જીવોને પોતાની તરફ આકર્ષી શકે છે અને આનન્દને પ્રગટાવી શકે છે.

શુદ્ધપ્રેમરૂપ વારિથી દોષીઓના દોષોને ઘોઈ નાખવામાં આવે છે. શુદ્ધપ્રેમરૂપ ચન્દ્રથી કોને જગતમાં શાન્તિ થતી નથી? શુદ્ધપ્રેમમાંથી આનન્દનો મહાસાગર પ્રગટે છે. શુદ્ધપ્રેમની આગળ સત્તા, ધન અને બાહ્યમાન-પ્રતિષ્ઠા તો નાકના મેલ સમાન છે. શુદ્ધપ્રેમ કરનાર નિસ્પૃહ હોવો જોઈએ. વિષયલોગાર્યે જે પ્રેમ થાય છે તે શુદ્ધપ્રેમ નથી. શુદ્ધપ્રેમના ઉદરમાં તો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રગુણો ભર્યા હોય છે. શુદ્ધપ્રેમરૂપ સૂર્યનાં કિરણોથી હિંસારૂપ હિમ ગળી જાય છે અને કલેશ, નિન્દાદિ સૂક્ષ્મ અંતુઓનો અભાવ થઈ જાય છે. શુદ્ધપ્રેમની કોઈ અપેક્ષાએ અવધિ નથી, એમ કહીએ તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. કામાર્થ-પ્રેમને ધારણ કરનારાઓ ઘણા છે, સ્વાર્થને માટે પ્રેમને ધારણ કરનારાઓ ઘણા છે, અમુક વ્યક્તિમાં કોઈ પણ આશાને લેઈ પ્રેમ ધારણ કરનારાઓ ઘણા છે, રૂપાદિની મનોહરતા અને બાહ્યમાં કલ્પાએલી

(૨૪૧)

ઈષ્ટતાને લેઈ પ્રેમને ધારણુ કરનારાઓ તો ઘણા છે, સત્તા, ધન, માન અને કીર્તિની લાલચથી અમુક વસ્તુ સંબન્ધી પ્રેમ ધારણુ કરનારાઓ અસંખ્ય છે, પણુ સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિમાટે અને સર્વના ભલા માટે, કોઈ પણુ બાહ્યપદાર્થની ઈચ્છાવિના-સર્વદા-સર્વત્ર, સર્વથા પ્રેમ ધારણુ કરનારાઓ તો વિરલા છે. અશુદ્ધપ્રેમને ધારણુ કરનારાઓ તો પગલે પગલે મળે છે, પણુ શુદ્ધપ્રેમને ધારણુ કરનારાઓ તો વિરલા મળી આવે છે. કેટલાક વિષયપ્રેમના કાચોમાં દુનિયાને પ્રેમી બનાવનારા તો મળી આવે છે, પણુ શુદ્ધપ્રેમનાં કાચો રચીને શુદ્ધપ્રેમનું પોતે પાત્ર બનાવનારાઓ તો અદ્ય મળી આવે છે. અશુદ્ધપ્રેમના ક્ષારોદ્ધિતો યત્રતત્ર બહુ દેખવામાં આવે છે, પણુ શુદ્ધપ્રેમના અમૃતોદ્ધિતો અદ્ય દેખવામાં આવે છે. અશુદ્ધપ્રેમના સરોવરને સુકાતાં વાર લાગતી નથી, પણુ શુદ્ધપ્રેમોદ્ધિતું તો કદાપિકાળે સુકાવાપણું થતું નથી. અશુદ્ધપ્રેમ સંધ્યાના રાગની પેઠે ક્ષણિક છે અને શુદ્ધપ્રેમનો રંગ તો ચોલમજીક સમાન છે. શુદ્ધપ્રેમથી સર્વ દોષો ટળે છે અને સ્વાર્થોદ્ધિથી ઉત્પન્ન થએલ અશુદ્ધ પ્રેમ અનેક દોષોને પ્રગટાવી શકે છે. શુદ્ધપ્રેમમાં સત્વગુણની પ્રધાનતા હોય છે. શુદ્ધપ્રેમ સર્વ જીવોનું શ્રેયઃ કરવા સમર્થ થાય છે. શુદ્ધપ્રેમના પણુ તે તે સદ્ગુણોની અપેક્ષાએ અનેક ભેદ પડે છે. જેના દૃઢ્યમાં પરમાત્મતત્ત્વસંબન્ધી શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટે છે, તેના મુખઉપર આનન્દની છાયા દેખાવ આવે છે, અર્થાત તેનું મુખ પ્રકુલ્લ રહે છે. શુદ્ધપ્રેમની કિન્મત આંકી શકાતી નથી. શુદ્ધપ્રેમથી આનન્દનો પ્રકાશ થયાવિના રહેતો નથી. શુદ્ધપ્રેમથી અહંત્વ અને મમત્વ રહેતું નથી.

શુદ્ધચેતના સ્ત્રી પોતાના સ્વામિપર શુદ્ધપ્રેમ ધારણુ કરે છે, તેથી તેને આત્મસ્વામિવિના બિલકૂલ અન્યત્ર ચેન પડે નહિ અને કોઈપણુ બાહ્યપદાર્થમાં ચિત્ત રંગાય નહિ, એ પણુ બનવા યોગ્ય છે. શુદ્ધચેતના સ્ત્રી પોતાના આત્મસ્વામીના ગુણોમાં તર્કીન બની ગઈ છે, અર્થાત શુદ્ધચેતના સ્ત્રી પોતાના આત્માની સાથે ઐક્ય ધારે છે, તે ખરેખર યોગ્ય છે, કારણુ કે, પોતાના સ્વામિથી તે અભિન્નપણે વર્તે છે. રાગ અને દ્વેષ-રહિત ચેતનાને શુદ્ધચેતના કહે છે. શુદ્ધચેતના એ આત્મસ્વામિની ખરી સ્ત્રી છે. કદાપિકાળે તે પોતાના સ્વામીના અસંખ્યાતપ્રદેશોથી ભિન્ન થતી નથી. શુદ્ધચેતના સ્ત્રીની અલૌકિકતા છે. બાહ્ય પદાર્થોમાં રાગ અને દ્વેષથી શુદ્ધચેતના લેપાતી નથી. પોતાના આત્માના અનન્તગુણોને શુદ્ધચેતના પ્રકાશે છે. શુદ્ધચેતનામાં સર્વજ્ઞેયોનો ભાસ થાય છે. પ્રત્યેક આત્માઓમાં શુદ્ધચેતના રહી છે. પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ છે. આત્મામાં રમણતા કરવાથી અનન્તગણું સુખ પ્રગટે છે. શુદ્ધચેતના

(૨૪૨)

અને આત્માનું પરિપૂર્ણ ઐક્ય કરાવી આપનાર આત્મરમણુતા છે. શુદ્ધ-ચેતના જે વિગ્નપ્તિ કરે છે તેમાં રમણુતા રહેલી છે. આત્મામાં રમણુતા પ્રગટથાવિના શુદ્ધચેતનાથી આવા ઉદ્ધારો કાઢી શકાય નહિ. મનુષ્યોએ શુદ્ધ ચેતનાને પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. જેના હૃદયમાં અમુક અંશે શુદ્ધ ચેતના પ્રગટી છે, તે આ બાબતનો અનુભવ કરી શકે છે. શ્રીમાન આનંદ-ઘનજીને આ બાબતનો-અમુક ગુણુસ્થાનકની હટે-અમુક અંશે, ક્ષયો-પશમભાવે અનુભવ પ્રકટયો હતો, તેથી તેમણે આ બાબતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. શુદ્ધ ચેતના અને આત્માની એક જાતિ છે. શુદ્ધ ચેતનાના આ પ્રમાણે પ્રેમ ઉદ્ધારો નીકળેલા આપણે જાણુયા, હવે શુદ્ધ ચેતના આગળ વધીને પોતાના સ્વામીને મળવાને શુદ્ધ પ્રેમથી વિગ્નપ્તિ કરી પોતાનું હૃદય ખાલી કરે છે તે દર્શાવે છે.

મોહન રાસ ન દૂસત તેરી આસી ।

મદનો મય હૈ ઘરકી દાસી ॥ પ્યારે ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે, મારા મનને મોહ પમાડનાર મોહન ! હું તારા ઉપર પ્રેમ ધારણુ કરીને આશાવાળી બની છું, તેથી તારો રાસ કંઈ દોષયુક્ત થતો નથી, કેમકે તારીસાથે હું રમણુતારૂપ રાસ ખેલવા ધારું છું, તેમાં કામ વા ભયની વૃત્તિનો અંશમાત્ર સંબન્ધ નથી. મદન વૃત્તિ અને ભયવૃત્તિ તો એક ઘરની દાસી સમાન છે, તેના સંબન્ધ-વડે હું તારી સાથે રાસ ખેલવા માગતી નથી, પણુ નિર્દોષ શુદ્ધ પ્રેમ-વૃત્તિથી તારીસાથે રમણુતારૂપ રાસ ખેલવા ઈચ્છું છું. કામ અને ભય એ બેનો નિકટ સંબન્ધ છે; કામ સેવનારને અમુક સંયોગોવચ્ચે ભય ઉત્પન્ન થાય છે, પણુ મારો રાસ નિર્દોષ શુદ્ધ ધર્મવાળો છે, તેથી મને કામ અને જગતનો પણુ ભય નથી. હે ચેતન ! હું આપની સાથે સહજ શુદ્ધ ધર્મથી મળવા માટે ઈચ્છું છું, માટે આપ કોઈ જાતની મનમાં શંકા લાવશો નહિ.

જગતની સ્થૂલ ભૂમિકાના વ્યવહારમાં પણુ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના સ્વામિનીસાથે રાસ રમે છે અને તે મદનની શાન્તિ અને ભયને હિસા-બમાં ગણુતી નથી; ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રી કામના ઉપર જ્ય મેળવે છે અને વ્યાવહારિક પ્રેમથી તે પોતાના પતિની સાથે રાસ રમે છે. અધમ સ્ત્રીઓ પશુવૃત્તિની પેઠે કામની લાલસાઓ પૂર્ણ કરવાને માટેજ પતિપર પ્રેમ ધારણુ કરે છે. કામની શાન્તિ માટે અધમ સ્ત્રીઓ પતિપર પ્રેમ ધારે છે, અન્યથા વ્યભિચારાદિક કૃત્યમાં પ્રવેશ કરે છે અને પતિવ્રતાના ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિની સાથે અમુક હેતુવિના પ્રાય:

(૨૪૩)

લૌકિક-નિષ્કામ પ્રેમથી વર્તે છે અને તે કામને જીતીને તેને (કામને) પોતાને શુભામ બનાવે છે. કામની વૃત્તિને તે પશુની પેઠે જીતી લે છે અને તેથી તે પોતાના સદ્વર્તનમાટે નિર્ભય રહે છે. ભયના સંયોગોને જીતવાથી ભયને તે પગતજે રૂની પેઠે દબાવી દે છે. પોતાના નિર્મલ-લૌકિક નિષ્કામ પ્રેમથી તે સઘળી દુનિયામાં આનન્દથી વિચરે છે. પતિવ્રતાનો મૂળ-ધર્મ સાચવીને તે પોતાના સ્વામિસાથે રાસ રમે છે; પશુ વૃત્તિની પેઠે વિષયલોગમાં નિમગ્ન થવું એવું કંઈ રાસનું રહસ્ય નથી; નિર્મલ અને લૌકિક-નિષ્કામ પ્રેમથી જીવનને વહવું એજ રાસનું મુખ્ય રહસ્ય છે. વૈભવોમાં રાસ રમવાની પ્રવૃત્તિ આલે છે, તેમાં પણ વિશેષતઃ વલ્લભાચાર્ય સ્થાપિત પુષ્ટિમાર્ગમાં રાસ રમવાનો રીવાજ હોય છે; તેઓ પોતાના શ્રીકૃષ્ણ અને ગોપીઓને પણ રાસ લીલામાં વારંવાર દેખે છે, તેમજ તેમના આચાર્યો પણ રાસલીલાની પ્રવૃત્તિને વખાણે છે, પણ તેમાં ઉત્તમ જ્ઞાન અને નિષ્કામ પ્રેમના અભાવે રાસલીલાનો ઉદ્દેશ ભુલાય છે. નિષ્કામ પ્રેમ અને નિર્દોષ સુદ્ધિથી રાસ રમવાનો મૂળ ઉદ્દેશ ભૂલી જવાય અને તેના ઠેકાણે વિષયલોગની લીલાજ પ્રસરે તે અધર્મનું હૃદયમન્દિર બની શકે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. સૂક્ષ્મ ભૂમિકામાં આત્મા એ શ્રીકૃષ્ણ છે અને તેની જ્ઞાન દર્શન અને દયા આદિ, વૃત્તિચોરૂપ ગોપી-કામ્યા છે; તેની સાથે ક્ષણે ક્ષણે આત્મા રમે છે; તેનાથી તે વિભાવમાં પ્રવેશતો નથી, પણ ઉલટો સ્વસ્વભાવના રાસમાં વિશેષતઃ સ્થિર થઈને સહજ આનન્દ રસ આસ્વાદે છે. આત્માએ આવી સ્થિતિનો રાસ રમવો એવું તેનું મૂળ રહસ્ય છે, તે જો દૂર રહે અને ઉલટું હૃદયમાં કામાદિ રાસનું ચિત્ર ખડું થાય, તો તેને કુરામ કહેવામાં આવે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. યુરોપ દેશના મનુષ્યોમાં જુદી રીતે આ રાસકીડાનો આશ્રય લેવામાં આવે છે. દુનિયામાં પણ લૌકિક નિષ્કામ પ્રેમની યોગ્યતા લાગ્યાવિના આવા રાસોથી વિપરીત પરિણામ આવે છે, અર્થાત પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ કામ અને ભયનોજ રાસ રમે છે એવી તેમના હૃદયની ખાત્રી થાય છે. લોકોત્તર નિષ્કામ પ્રેમ મેળવવો એ કંઈ નહાના છોકરાના ખેલ નથી. આત્માનું જ્ઞાન થતાં નિષ્કામ પ્રેમનું દ્વાર ખૂલે છે, માટે મનુષ્યોએ. નિષ્કામ પ્રેમમાટે આત્મજ્ઞાનની ઉપાસના કરવી જોઈએ. પ્રેમવિના સહજ આનન્દમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. કામ અને સ્વાર્થ તથા ભય વગેરે નીકળી જતાં પ્રેમની શુદ્ધિ થાય છે. પારદ ધાતુને મારીને તેની શુદ્ધિ કરી વાપરવાથી શરીરપુષ્ટિ થાય છે, પણ કાચો પારો ખાવાથી ઉલટી શરીરની અને પ્રાણુની હાનિ થાય છે. તે પ્રમાણે પ્રેમની પણ કામ, સ્વાર્થ, આશા અને ભય વગેરે

(૨૪૪)

દોષોને બાળીને શુદ્ધિ કરવી જોઈએ; પશ્ચાત્ તેવો શુદ્ધપ્રેમ આનન્દનાં દ્વાર ખુલ્લાં કરવા સમર્થ થાય છે. કાચા પારાના લક્ષણુની પેઠે મનુષ્યો કામ, સ્વાર્થ, લય અને અવિશ્વાસથી ભરેલા પ્રેમને ધારણુ કરી નીચ માર્ગમાં ઉતરી જાય છે અને દુઃખના ખાડામાં પડે છે. અશુદ્ધ પ્રેમથી પોતે દુઃખી થાય છે અને પોતાના સંબન્ધમાં આવતાં હજારો મનુષ્યોને અશુદ્ધ પ્રેમનો પાઠ શિખવીને દુઃખી કરે છે. વિષયની શાન્તિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જેમાં છે એ કંઈ પતિસાથેનો શુદ્ધ પ્રેમ નથી. જગત્માં પશુ-વૃત્તિના પ્રેમને ધારણુ કરનારી કરોડો સ્ત્રીઓ છે. પોતાના પતિથી કામ ભોગની તૃપ્તિ ન થાય તો, તેઓ છેડા છુટકા કરે છે, અન્ય પુરૂષની સાથે પશુ પ્રેમથી જોડાય છે અને વ્યભિચાર કર્મ કરે છે; જગત્નો લય લાગવાથી હૃદયમાં કંપે છે અને કરેલા પતિને અનેક પ્રપંચોથી મારી નાખે છે. અન્યને પતિ કરે છે, ત્યાં પણ ન ફાળ્યું તો અન્યને પતિ કરે છે, અર્થાત્ મનમાં અનેક પુરૂષોની સાથે પશુવૃત્તિ પ્રેમનો સંબન્ધ ધારણુ કરવા ઇચ્છા કરે છે. આવી અધમ સ્ત્રીઓ પ્રેમ એ વસ્તુનું લક્ષણુ જાણી શકતી નથી, તેથી તે સુધરેલા કહેવાતા પણ વસ્તુતઃ બગરેલા એવા કેટલાક, દેશોમાં પોતાના પતિની સાથે પશુ પ્રેમવૃત્તિ લગ્ન કરે છે અને અન્યની સાથે પણ જુદાજ પ્રકારનાં પ્રેમ લગ્ન કરે છે. આવા પ્રેમ લગ્નથી અનિષ્ટ પરિણામો ઉત્પન્ન થાય છે. વિષયભોગ પ્રેમ એજ મનુષ્ય જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ કદાપીને, જે સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો સંસારમાં વર્તે છે, તેઓ હજી નિષ્કામ પ્રેમના પગથીએ ચડ્યાં નથી. એવા પુરૂષો ઉત્તમ પુરૂષો તરીકે બની શકતા નથી અને તેવી સ્ત્રીઓ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનું ઉત્તમ જીવન શુભરી શકતી નથી. આર્યાવર્તમાં જૈનધર્મના પ્રતાપથી સંસારમાં-ગૃહસ્થ દશામાં પુરૂષ અને સ્ત્રીનો ઉત્તમ લૌકિક-નિષ્કામ પ્રેમ પ્રાયઃ હોવો જોઈએ. આ સંબન્ધી શિક્ષણુ આપવા, તેવાં હજારો ચરિત્રો મયણુ-સુંદરી અને શ્રીપાળ વગેરેનાં મોજુદ છે. કેટલાક કવિઓ પ્રેમને પરમેશ્વર કહે છે, પણ લેખક તો જે શુદ્ધ પ્રેમ હોય તો તેનાવડે પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ માને છે. સ્ત્રી અને પુરૂષનું ઐક્ય સાંધનાર પ્રેમ છે, પ્રેમની સાંકળથી આખું જગત્ જોડાયલું છે; હવે મૂળ વિષયપર આવીએ. સ્થૂલ જગત્ની ભૂમિકામાં પણ સ્ત્રી પોતાના પતિપર લૌકિક નિર્મલ પ્રેમ ધારણુ કરે છે અને પતિવ્રતાના ધર્મોને સાચવી પ્રેમથી બંનેનું ઐક્ય અને બંનેની તન્મયતારૂપ રાસ રમે છે, તોજ પોતે આનન્દ પામે છે.

જગત્ની સ્થૂલ ભૂમિકા કરતાં, અન્તરની શુદ્ધચેતના સ્ત્રી પોતાના

(૨૪૫)

આત્મસ્વામિની સાથે તન્મય દશાએ શુદ્ધ રમણુતારૂપ રાસ રમવાને માટે, સ્વામિની પાર્થના કરે અને તેમાં મદનવૃત્તિ અને ભય વૃત્તિને ધરની દાસીસમાન ગણીને તેનો હિસાબ ગણે નહી તે યોગ્ય છે, અર્થાત્ હૃદયોદ્ધારથી આત્મસ્વામિને વિરક્તિ કરે છે તે ખરેખર યોગ્ય કરે છે. હૃદયમાં જેવું હોય છે તેવું શુદ્ધ પ્રસંગોમાં બહાર નીકળ્યાવિના રહેતું નથી. તે પોતાના અન્તરની શુદ્ધ દશાને પ્રગટ કરે છે અને સ્વાર્થદોષ પરિહારતાને દર્શાવે છે.

આત્મસ્વામિની સેવામાં તે એકસ્થિરોપયોગથી હાજર થઇને ઉપયુક્ત વચનો વદે છે. પોતાનો શુદ્ધ પ્રેમ તેની વાણીદ્વારા-બોલતાંજ ઝળકી ઉઠે છે. શુદ્ધચેતનાની આવી શુદ્ધપ્રેમ લક્ષણભક્તિ અને એકતા, તેમજ ક્ષીનતા ભક્તિથી, પતિનું તે આકર્ષણ કરે તેમાં કંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી. જગતમાં સર્વને આકર્ષણ કરનારી પ્રેમશક્તિ છે. પ્રેમમાં તક્લીન અનેલ મનુષ્ય હું અને તું વિસરી જાય છે. શુદ્ધચેતના પ્રેમની પ્યાસી બની છે અને તેથી તેની આવી દશાથી તે પોતાના સ્વામિનું આકર્ષણ કરી શકે એ બનવા યોગ્ય છે.

શુદ્ધચેતનાનું શુભન શુદ્ધભાવ પ્રાણુ છે. શુદ્ધચેતના પોતાના અસંખ્યાત પ્રદેશી આત્મસ્વામિને મળવાનેમાટે અધિકારી બની છે. તે તેના બોલવાપરથી સિદ્ધ થાય છે અને તે ઉપરના શુભસ્થાનકની ભૂમિકામાં જઈને બોલે છે એમ અનુમાન થાય છે. મદનવૃત્તિ અને ભયવૃત્તિ પણ દાસીસમાન થઈ શકે એવી તેણે પોતાની આત્મશક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે. હવે તે આગળ વધીને પોતાના ચેતનસ્વામી સંબન્ધી શું કહે છે અને કેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે તે દર્શાવવામાં આવે છે.

અનુભવ જાહેકે કરો વિચાર, કદ દેસે દૈવાકી તનમેં સાર ॥

પ્યારે૦ ॥ ૪ ॥

જાય અનુભવ જઈ સમજાયે કંત, ઘર આયે આનન્દઘન મયે

વસન્ત ॥ પ્યારે૦ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના સ્ત્રી પોતાના મિત્ર અનુભવને કહે છે કે, જેના તનુમાં દ્વૈતભાવનાની સારડી લાગી રહે છે તેને કેટલુંબધું દુઃખ થાય છે, તેનો હે અનુભવ! વિચાર કરો. ચેતનસ્વામી દ્વૈતભાવનાની સારડીથી મારા હૃદયમાં મહા વ્યથા ઉત્પન્ન કરે છે; તેનાથી મને જે દુઃખ થાય છે તેનો ક્યારે તે વિચાર કરે છે? પતિ અને પત્નીની ભિન્નતા એ એક જાતની હૃદયને સારનારી સારડી છે. મારા સ્વામી

(૨૪૬)

અને મારી જીદાર્થ કોઈ પણ રીતે અંશમાત્ર સુખપ્રદ નથી. અને વચ્ચે ભેદ પડાવનારી વિભાવ દશા છે. શુદ્ધચેતના કથે છે કે, મારી સાથે સ્વામીનો ભેદભાવ એ કોઈ રીતે સ્વપ્નમાં પણ શાંતિ કરનાર નથી.

શુદ્ધચેતનાનું ખરેખર આ વાસ્તવિક કથન છે. જગતની સ્થૂલ ભૂમિકામાં પણ નીતિશાસ્ત્રના વેત્તાઓ, સ્ત્રીની સાથે પુરૂષની દ્વૈતભાવનાને, હૃદયને ઊદરનારી સારડી કથે છે. સ્થૂલ-બાહ્ય જગતમાં પણ સ્ત્રીની સાથે પુરૂષ ભેદભાવ રાખે તો તે સ્ત્રીને અત્યંત દુઃખકર લાગે છે. પુરૂષ અને સ્ત્રીના સમાન વિચાર, આચાર અને વય આદિ હોય છે તો અત્રેનું સર્વાવસ્થામાં ઐક્ય રહી શકે છે. સંસારની બાહ્ય ભૂમિકામાં પણ પુરૂષ અને સ્ત્રીના સ્વભાવનું મળતાપણું દેખવામાં આવે છે તો લગ્ન પશ્ચાત્ અનેની અદ્વૈતતા અર્થાત્ એકતા કાયમ રહે છે. પુરૂષમાં નીચે પ્રમાણે ગુણો હોવા જોઈએ. સ્ત્રીના હૃદયને જાણુનાર હોવો જોઈએ. વિષય સ્વાર્થની બુદ્ધિથી લગ્ન કરનાર ન હોવો જોઈએ, કારણકે વિષયના પ્રેમથી સ્વાર્થી અનેલો પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીની સાથે અમુક કારણોથી અણુબનાવ થતાં, અથવા પોતાની સ્ત્રીથી અન્ય સ્ત્રીના રૂપાદિકની મનોહરતા અને શ્રેષ્ઠતા વધુ દેખતાં, પોતાની સ્ત્રીપરનો પ્રેમ ઉતારી દે છે અને પરસ્ત્રી સાથે લંપટ બને છે. આવાં દુનિયામાં લાખો દષ્ટાન્તો જોવાં હોય તો જોઈ શકાય તેમ છે, માટે પોતાની સ્ત્રીવિના અન્યની સ્ત્રી સાથે પત્ની પ્રેમનો સંબન્ધ ત્યાગનાર પુરૂષ હોવો જોઈએ. પોતાની સ્ત્રીના શ્રેયમાટે તેને ઉચ્ચ કોટીપર ચઢાવનાર હોવો જોઈએ, અર્થાત્ પોતાની સ્ત્રીને ઉન્નતિ માર્ગમાં સહાય કરનાર પુરૂષ હોવો જોઈએ. કામ અર્થાત્ વિષયલોગને માટે સ્ત્રી લગ્ન છે એટલુંજ માત્ર સમજનાર ન હોવો જોઈએ. કામલોગની આશાએ સ્ત્રીને ખુશી કરવી આવી વૈષયિક બુદ્ધિને ધારણુ કરનાર કક્કા ન હોવો જોઈએ. કારણકે સ્ત્રીનો આત્મા પણ પોતાના આત્માની ખરેખર છે. લોગકર્મના ઉદયથી સ્ત્રીના સંબન્ધમાં આવે તો પણ, લોગકર્મને વખત આવે ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાવાળો હોવો જોઈએ. સંસારમાં રહ્યા છતાં જલકમલવત્ નિર્લેપ દશા ધારણુ કરવાનો ભાવ જેના હૃદયમાં છે એવો પુરૂષ હોવો જોઈએ ક્ષમા, વિવેક, દયા, દાન, ગુણાપુરાગ, ધર્મ, પ્રેમ, તત્ત્વદષ્ટિ, ગંભીરતા, સહનશીલતા, ધૈર્યતા, વીરતા, સમાનતા, દક્ષતા અને સમયજ્ઞ આદિગુણોને ધારણુ કરનાર પુરૂષ હોવો જોઈએ. ધર્મ કાર્યમાં સ્ત્રીને સહચારિ બનાવનાર હોવો જોઈએ. શ્રી જૈનધર્મનાં તત્ત્વોનો જ્ઞાતા હોવો જોઈએ. કરેલી પ્રતિજ્ઞાને વહન કરનાર પુરૂષ હોવો જોઈએ. સંસાર વ્યવહારમાં જોડાતાં પહેલાં પોતાના આત્માની તુલના કરનાર હોવો જોઈએ. ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ ચાર

(૨૪૭)

વર્ગને આરાધન કરવાની શક્તિવાળો હોવો જોઈએ. શ્રી જિનેશ્વર ધર્મમાં અને તેમના આગમોમાં જેતું હૃદય શ્રદ્ધાથી રંગિત થઈ ગયું છે એવો પુરૂષ હોવો જોઈએ. સંસારમાં અનેક પ્રકારની ઉપાધિયોમાં સ્થિરતા ધારણુ કરી શકે એવો પુરૂષ હોવો જોઈએ. નીતિના સદ્વર્તનથી પોતાની શ્રેષ્ઠતાની ખ્યાતિ કરાવનાર પુરૂષ હોવો જોઈએ. પ્રસંગોપાત્ત પોતાની સ્ત્રીને પ્રેમ અને વિવેકથી હિતશિક્ષા આપનાર હોવો જોઈએ, અર્થાત્ વેશ્યા અને અન્ય સ્ત્રીઓના સમાગમમાં વિષયભોગેચ્છાથી ન આવનાર જે હોય, આર્થ રીતિ, નીતિ અને સદાચારથી પોતાતું, પવિત્ર જીવન ગાળનાર હોય, પોતાની સ્ત્રીનાપર વિષયભોગવિનાનો પણ અન્ય નિર્મલ આત્મપ્રેમને ધારણુ કરનાર હોય, તેવા પુરૂષ ખરેખર લક્ષ્મીસંસ્કારને યોગ્ય ગણી શકાય છે; એમ વિદ્વાનો જણાવે છે. લક્ષ્મીના મંડપમાં ગમન કરીને સ્ત્રીસાથે લક્ષ્મી કર્યાં અને પતિ બની ગયા એટલાથી કંઈ પતિ તરીકેની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. તેનામાં ઉપર્યુક્ત ગુણો હોવા જોઈએ, તેમજ અન્ય પણ ઘણા ગુણો હોવા જોઈએ. હવે પતિની સાથે લક્ષ્મી કરતાં સ્ત્રીએ ક્યા ક્યા ગુણો ધારણુ કરવા જોઈએ તે દર્શાવે છે.

સ્ત્રીમાં સ્વાભાવિક ગુણુ કણુઓનો હોવો જોઈએ. પોતાના પતિ-સિવાય અન્ય સર્વ પુરૂષોપર નિષ્કામ-શુદ્ધ પ્રેમ ધારણુ કરનારી હોવી જોઈએ. પોતાના પતિપર પણ સકામ અને નિષ્કામ પ્રેમને ધારણુ કરનારી હોવી જોઈએ. ટેટલીક મારવાડની ક્ષત્રિય-રાણીઓની પેઠે પ્રાણુ પડે તોપણુ શીયલ્પતથી ભ્રષ્ટ ન થનારી અને દયાની દૃષ્ટિથી સર્વ જીવોતું ભલું કરનારી હોવી જોઈએ. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે વર્ગની, ગૃહસ્થદશામાં આરાધના કરનારી હોવી જોઈએ. તે પરપુરૂષને વિષયભોગની બુદ્ધિથી કદાપિ ન દેખનારી હોય, સ્વકીય ગૃહકાર્યની વ્યવસ્થા કરનારી હોય, પતિના પર પ્રાણુ પાથરનારી હોય, વિવેક દૃષ્ટિથી ગૃહકાર્ય કરનારી હોય, કુલટા સ્ત્રીઓની સંગતિ કરનારી ન હોય, કામભોગને માટેજ પાણિગ્રહણુ કર્યું છે એવી બુદ્ધિને ધારણુ કરનારી ન હોય, કામભોગ છે તેજ મનુષ્ય જીવનતું કર્તવ્ય છે એમ ન સમજતી હોય, મનમાં ઉત્પન્ન થતા કામના વિચારોથી ઉન્માર્ગમાં ગમન કરનારી ન હોય, પતિની સાથે કલેશ કરનારી ન હોય, અનેક પદાર્થોના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટેજ પતિને કરવો જોઈએ, એવું જેના મનમાં સાધ્ય બિન્દુ ન હોય, સ્વાર્થ સરે તાવત્ પતિને માને અન્યથા પતિથી પરાડ-મુખ થઈ જતું એવા દોષવાળી ન હોય, હૃદયમાં અન્ય અને વાણીમાં અન્ય એવા દ્વિધા ભાવને ધારણુ ન કરતી હોય, પતિથી કપટ કરીને અન્ય બાજુ રમનારી ન હોય, ધર્મમાર્ગમાં જેની અત્યંત

(૨૪૯)

પ્રીતિ હોય, દેવ ગુરુ અને ધર્મની ઉપાસના કરનારી હોય, લગ્ન કર્યા પશ્ચાત્ પતિની સાથે બનતું ન આવે તો દરરોજ કલેશ કરનારી ન હોય ઇત્યાદિ, ગુણવાળી સ્ત્રી પતિવ્રતા ધર્મ પાળવાને માટે લાયક અને છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના સ્વામિમાં અને પોતાનામાં ભેદ અવબોધતી નથી. શુદ્ધ હૃદયથી સ્વકીય પતિની સાથે સંબન્ધ ધારણુ કરે છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી વિષયભોગના સ્વાર્થને હીસાબમાં ગણુતી નથી, તેથી તે પોતાના પતિના મૃત્યુ પશ્ચાત્ પોતાનું જીવન પૂર્ણુ અભ્યર્ચમય ગાળે છે, અર્થાત્ પતિવિનાના જીવનને ધર્મકાર્યમાં ગાળે છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિપર ક્રોધ કરતી નથી. જે સ્ત્રી, પતિ જે પોતાનું ઇષ્ટકાર્ય કરે તો ક્ષણમાં ખુશી થાય અને કદાપિ તેનું ઇષ્ટકાર્ય જે ન થયું તો પતિના ઉપર ક્રોધ કરીને મુખ ચડાવી દે અને પતિની ગુસ્સા વાતો અન્ય શત્રુ આગળ પ્રકાશી દે, તે ઉત્તમ સ્ત્રી કહી શકાય જ કેમ? પોતાના કુટુંબીઓનું અને જગતનું ભલું કરવા ઉત્તમ સ્ત્રીઓની વૃત્તિ હોવી જોઈએ. જૈન ધર્મોત્તતિ કરવાને માટે તન, મન, ધન અને પ્રાણુની આહુતિ આપવા ઉત્તમ સ્ત્રી સદાકાલ તત્પર રહે છે. ઉત્તમ સ્ત્રીઓ પોતાના ઘેર આવેલા અતિથિયોની સેવા-ચાકરી કરે છે, પોતાનાથી જે વડીલો હોય તેની આગળ વિનય દેવી તરીકે દેખાય છે, ભક્તિ, વ્રત, પ્રત્યાખ્યાન, શ્રદ્ધા, ધર્મક્રિયા, પ્રતિક્રમણુ, સામાયક અને તપ વગેરેને આચારમાં મૂકીને અન્યની આગળ દેશનતરૂપ બની જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવા બનતા ઉપાયો કરે છે, ગૃહસ્થાવાસમાં રહીને યથાશક્તિ શ્રાવિકાનાં વ્રત અંગીકાર કરે છે, જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોની હૃદયમાં પૂર્ણુ શ્રદ્ધા ધારણુ કરે છે, પોતાના પતિને દુઃખમાં સહાય કરે છે, સ્વકીય પતિને ઉત્તમ સલાહો આપવાને મંત્રીના જેવા ગુણો ધારણુ કરે છે, પોતાના પતિથી સ્વકીય હૃદયની ભિન્નતા ધારતી નથી અને પોતાના પતિપર પૂર્ણુ વિશ્વાસ રાખે છે, પરમાર્થ યુદ્ધિથી જગતનું શ્રેયઃ કરવા પ્રવૃત્તિ કરે છે અને મનમાં લજ્જાને ધારણુ કરે છે, તેમજ મનમાં સાગરની પેઠે સર્વ વાતોને સમાવે છે, મનમાં સહનશીલતા ધારણુ કરે છે, ક્ષમા, માદૈવતા, સરલતા અને ધૈર્ય આદિ ગુણોનું આશ્રમ-સ્થાન બને છે, સર્વ જીવોપર પરોપકાર કરવા મનમાં ઇચ્છા ધારણુ કરે છે અહં અને મમત્વનાં બીજાં બાળવામાટે ઉત્તમ જ્ઞાનની સંપ્રાપ્તિ કરે છે, જગતની વસ્તુઓની જે આશા તેની દારી બની શકતી નથી, ધર્મના રક્ષણુમાટે અને દેશના રક્ષણુમાટે સિંહણુની પેઠે શૂરતાને ધારણુ કરે છે, પતિની પેઠે પોતે પણુ વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક જ્ઞાનનો પ્રતિદિન અભ્યાસ વધારતી રહે છે, ઉત્તમ જૈનધર્મના આચારો અને વિચારોને તણ,

(૨૪૯)

કુરીવાજોના ફન્દમાં ફસાતી નથી, ગૃહનાં સર્વ કાર્યોને યતનાથી કરે છે અને પોતાનાં સંતાનોને વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક કેળવણી આપે છે, તેમજ ઉત્તમ આચારોને શિખવે છે. અનેક પ્રકારના સુન્દર શણગાર સજવા અને ઝાડી વાડી અને તાડીમાં મશગુલ થઈને મોજ શોખ મારવામાંજ ઉત્તમ સ્ત્રી પોતાના જીવનનું સાધ્યચિન્દુ લક્ષતી નથી; પોતાના આત્માની ઉન્નતિ અને અન્ય જીવોની ઉન્નતિ અર્થે પોતાનું જીવન છે એમ ઉત્તમ સ્ત્રી સમજે છે. સંસારના સર્વ જડ પદાર્થો ક્ષણિક છે, જડ પદાર્થો કોઈના થયા નથી અને થશે નહિ. શરીરની સુન્દરતા ક્ષણિક છે, એમ પતિવ્રતા સ્ત્રી સમજે છે, તેથી તે શરીર અને રૂપ આદિનો અહંકાર કરતી નથી, તેમ શરીરની ટાપટીપ અને વસ્ત્રો તથા આભૂષણોથી અન્યોને આકર્ષણ કરવાનું તે પસંદ કરતી નથી. પતિની સેવા કરવામાં આત્મ-ભોગ આપે છે. વસ્તુતઃ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યથી તે ભોગને રોગ સમાન જાણે છે અને વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયથી જૈનધર્મની આરાધના કરે છે, પોતાના ઉત્તમ નીતિમય અને ધર્મમય આચારો અને વિચારોથી મન, વાણી અને કાયાની શુદ્ધિ કરે છે, આવી રીતે ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ જે હિન્દુસ્થાનમાં વધુ ઉત્પન્ન થશે તો હિન્દુસ્થાન પુનઃ જ્ઞાત થશે; વર્તમાન એક દેશીય-દષ્ટિથી દેખાતા સુધારા, કિન્તુ ભવિષ્ય દષ્ટિથી દેખાતા કુધારાઓનો ચેપ, આર્યસ્ત્રીઓને જે લાગુ પડશે તો તેઓની સ્થિતિ ત્રિરાંકુની પેઠે થશે. યુરોપ અને અમેરિકા દેશના લોકો પણ ભારતવર્ષની સ્ત્રીના પતિવ્રતા ધર્મોને હવે પ્રશંસવા લાગ્યા છે. કહેવાતા સુધારાના શિખરે પહોંચેલા પણ, આર્યોવર્તમાં-જૈનશાસ્ત્રમાં કથેલા પતિવ્રતા સ્ત્રીના ધર્મને પ્રશંસે છે, કેમકે ઉત્તમ પુરૂષ અને ઉત્તમ સ્ત્રી બન્ને પરસ્પર સંપીને સંસારમાં રહે છે અને પરસ્પર એક બીજાનું લલું કરવા પ્રયત્ન કરે છે, અર્થાત્ પરસ્પરની ઉન્નતિ કરવા સ્ત્રી અને પુરૂષ પ્રયત્ન કરે છે. પરસ્પર મનનું એકય રાખીને ઉત્તમ સ્ત્રી અને પુરૂષ વર્તે છે, તેથી દ્વિધાલાવરૂપ સારડીનું દુઃખ રહેતું નથી, તેથી શાતાવેદનીયજન્ય પૌદ્રલિક સુખ ભોગવે છે. શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે અનુભવ ! ઉપર્યુક્ત સંસારદશામાં પણ પુરૂષ અને સ્ત્રીના ગુણો અને તેમાં દ્વિધાલાવનો અભાવ વર્તે છે એવું મેં જણાવ્યું, અર્થાત્ આવી રીતે સંસારની સ્થૂલ ભૂમિકામાં પણ ઉત્તમ પુરૂષ અને પતિવ્રતા સ્ત્રીમાં દ્વૈતભાવ રહેતો નથી, એમ જ્યારે છે ત્યારે સૂક્ષ્મ આત્મપ્રદેશમાં મારો અને મારા ચેતનસ્વામીનો દ્વિધાલાવ રહે એ કેટલું બધું અનિષ્ટ છે? તેનો જરા વિચાર કરો ! ત્રણ જીવનમાં એકી અવાજે કહેવાય છે કે, આત્મા એજ ઉત્તમમાં ઉત્તમ અનન્ત ગુણમય પુરૂષ છે અને શુદ્ધચેતનાજ ઉત્તમમાં ઉત્તમ અનન્ત સુખપ્રદા સ્ત્રી છે.

(૨૫૦)

આ જગતની કહેણી ખરેખર સત્ય છે અને તેથી મારાથી મારા સ્વામી ભેદભાવ રાખીને વિભાવ દર્શાવે અન્ય સ્ત્રીની સંગતિથી પુદ્ગલ ઐક્યને આસ્વાદવા, ભિક્ષુકની પેઠે, ત્રાણુ જીવનના નૃપ છતાં પ્રયત્ન કરે અને મારાથી ભિન્નતા રાખે તેમાં કોને મુખ નીચું ઘાલવું પડે ? તેનો જરા વિચાર કરો ! મારી સાથે દ્વિધાભાવ રખાવનાર વિભાવ દૃષ્ટિ છે. જો તેને તે તજ દે તો મારી અને તેમની અદ્વૈતતા થઈ જાય એમાં જરા-માત્ર પણ શંકા નથી. મારી સાથે દ્વિધાભાવ રાખવાથી તેમની અને મારી બન્નેની શોભા નથી અને અનન્ત સહજ સુખનો ભોગ પણ નથી, માટે હે અનુભવ ! તમે કૃપા કરીને મારા ચેતનસ્વામિને સમ-ભવો. મારી અને તેમની અદ્વૈતતા કરી આપો, કે જેથી બન્નેનું ઐક્ય થવાથી પરમાત્મદશા પ્રગટ થાય.

અનુભવે શુદ્ધ ચેતનાની વિજ્ઞપ્તિ શ્રવણ કરી અને તેણે આત્માની પાસે ગમન કર્યું; આત્માની પાસે જઈને આત્માને શુદ્ધચેતનાનું સર્વ કથન સંભળાવ્યું અને આત્માને શુદ્ધ ચેતના સમ્મુખ કર્યો અને વિભાવ દર્શાવે સંગ તબ્બવ્યો. આત્મપતિ, પોતાની સત્ય સ્ત્રી-શુદ્ધચેત-નાના ગૃહમાં ક્ષાયિકભાવે ત્રયોદશમ ગુણસ્થાનકમાં આવ્યા. કેવલ-જ્ઞાન અને કેવલ દર્શનરૂપ ક્ષાયિકભાવની શુદ્ધચેતનાને ભેટવા. આત્માનું અને શુદ્ધચેતનાનું ઐક્ય થઈ ગયું. આનન્દના ઘનભૂત ચેતન જ્યારે શુદ્ધચેતનાના ગૃહમાં આવ્યા ત્યારે અન્તરના ક્ષાયિકભાવના સદ્ગુ-ણોની વસન્તઋતુ ખીલી ઉઠી. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશે સમયે સમયે અનન્તગણું સુખ પ્રગટવા લાગ્યું. આત્મા તે પરમાત્મારૂપ થયો. સદા-કાળની અન્તરની ક્ષાયિકભાવ સદ્ગુણોની વસન્ત ઋતુના અનન્ત સુખમાં બન્નેનું સદાકાલનેમાટે ઐક્ય થયું; એમ શ્રી આનન્દઘનજી કહેછે.

પદ ૫૯.

(રાગ કલ્યાણ.)

મોઠું કોડ કેસી હૂતકો, મેરે કામ એક પ્રાણ જીવનમું ।

ઔર માવે સો વકો ॥

મોઠું ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, ભલે કોઈ ગમે તેવી રીતે મને ધૂત્કારો, પણ મારે તો મારા પ્રાણજીવન એવા આત્મસ્વામિનુંજ કામ છે—દુનિયામાં અન્ય લોકો મનમાં આવે તે બકો અર્થાત્ બખરવા કરો, પણ મારે તે તરફ જોવાનું નથી; મારા પ્રાણજીવનની પ્રાપ્તિ માટે હું ગમે તેમ કરીશ. દીવાની દુનિયાના બોલ ઉપર લક્ષ્ય આપવાનું નથી. દુનિ-

(૨૫૧)

યાના લોકો ગમે તેનાપર ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયવાળી ટીકા કર્યાવિના રહેતા નથી. દુનિયાના ઓલ્યાપર જે લક્ષ્ય આપવામાં આવે તો કોઈ-પણુ કાર્ય થઈ શકે નહિ. તીર્થંકરો સંમન્ધી પણુ દિવાની દુનિયા એક-સરખો અભિપ્રાય ધરાવી શકતી નથી. એક વિદ્વાન કહે છે કે તે તું તારું કાર્ય કરે જા, અન્યની ટીકાથી તારું કાર્ય છાડીશ નહિ; જે તારા હૃદયમાં તે કાર્ય સાડું અને પરિણામે હિતકર લાગે છે તો દુનિયાની ટીકાને તારે શામાટે સાંભળવી જોઈએ. એક અધ્યાત્મજ્ઞાની તો એટલાસુધી લખે છે કે જગતના લોકોની ટીકાથી કોઈ અચ્ચો નથી, માટે તારે પોતાના કાર્યમાં જ લક્ષ આપતું જોઈએ. એક મહાત્મા જણાવે છે કે, જેનાપર કોઈ ટીકા કરતું નથી, તેની મહત્તોમાં ગણતરી છે કે નહિ તે નક્કી કહી શકાય નહિ. સૂર્યના ઉદય પૂર્વે કાગડાઓ કાકા શખ્ડો કર્યા કરે છે, તેથી કંઈ સૂર્ય, ઉગવાનું કાર્ય અંધ કરતો નથી. એમ મનમ આશય લાવીને સમતા પોતાના ભિન્ન અનુભવને દર્શાવે છે કે, ભલે દુનિયા ગમે તેમ કહે પણુ મારે તો મારા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ ભાવ પ્રાણુના પતિ-એવા આત્મસ્વામિનું કામ છે; મારા કાર્યનું પ્રયોજન જે ન જાણી શકે, તે મારી નિન્દા કરે તો તેમાં મારું શું જા્ય છે? કહું છે કે,-

॥ શ્લોક ॥

નવેન્તિ યોગસ્ય ગુણપ્રકર્ષે, સતસ્વનિન્દાં પ્રકરોતિનિસ્યં,

કિરાતકન્યા કરિકુમ્ભજાતં મુક્તાફલં ત્યજ્ય ભિભર્તિ ગુજ્ઞાં ॥ ૧ ॥

જે જેનો શુભુ જાણુતો નથી, તે તેની નિન્દા કરે છે-ભિલ્લની કન્યા કરિકુંભસ્થળથી ઉત્પન્ન થએલ મુક્તાફળ(મોતિ)નો ત્યાગ કરીને ચણોડીને ગ્રહણુ કરે છે, તેમ જગતના લોકો અજ્ઞાનના યોગે ગમે તેથી નિન્દા કરે છે, માટે મારી પણુ જગતના લોકો ગમે તેવી રીતે ટીકા કરે તોપણુ મારે મારા પ્રાણુપતિને મળવાનું કાર્ય ત્યજવાનું નથી.

મોટા મોટા મુનિવરોની પણુ દુનિયા ટીકા કર્યા કરે છે, તેથી મુનિવરો પોતાનું આત્મધર્મ પ્રાપ્તિનું કાર્ય તજુ દેતા નથી. કોઈ એમ કહે કે, આત્મામાં કંઈ સાર નથી, આત્માની પ્રાપ્તિમાટે સંસાર છાડી દેવો એ સૂર્યપણાનું લક્ષણુ છે, આત્માની પ્રાપ્તિ થાય તો શું અને ન થાય તોય શું? ઈત્યાદિ દુનિયા ગમે તેવું અઘટતું બોલે તોપણુ હું મારા આત્મપતિને છોડવાની નથી. કોઈ એમ કહે કે તારો ચેતન-સ્વામી ભ્રાન્ત બની ગયો છે, તને ચ્હાતો નથી, તારા ઉપર દ્રેષ ધારણુ કરે છે, ઈત્યાદિ વાક્યો બોલે તોપણુ મારે તો મારા ચેતનસ્વામીને મળવું જોઈએ. કોઈ એમ કહે કે, સ્ત્રીએ પુરૂષપર આટલો અધો પ્રેમ

(૨૫૨)

ન કરવો બેઠાએ, પ્રેમની પણ હદ હોય છે, રાત્રી અને દિવસમાં વારં-વાર સ્વામીનુંજ રટન કર્યા કરવું એ કંઈ સાઈ ગણાય નહિ, ઇત્યાદિ વાક્યોને પણ ભલે દુનિયા બોલે, પણ પોતાના સ્વાભાવિક શુદ્ધ ચેતન-સ્વામીને મળવું અને તેમનું હૃદયમાં વારંવાર સ્મરણ કરવું, એ કોઈપણુ-રીતે સ્ત્રીને નુકશાનકારક નથી. સ્ત્રીને પોતાના ચેતનસ્વામીપરનો પ્રેમ છૂપાવ્યો કદી છૂપાતો નથી. પાન ચાવવું અને મુખ રક્ત ન થાય એમ તો કદાપિ અને કે? મારા સ્વામીને હું ચાહીશ અને તેમનું એક સ્થિરોપયોગથી ધ્યાન ધરીશ તો અવશ્ય મારા ચેતનસ્વામી, પરભા-વદશાસ્ત્ર પરસ્ત્રીને ત્યાગ કરીને, મારા શુદ્ધ રમણુતાસ્ત્ર મન્દિરમાં પધારશે. મારા જ્ઞાનાદિ આધારભૂત ચેતનસ્વામિની પ્રસન્નતાને માટે અનેક તપ, જપ, ધ્યાન, સમાધિ અને લીનતાના ઉપાયો કરું તેમાં કોઈ જાતની લગ્ન શામાટે રાખું? અર્થાત્ મારા ચેતનસ્વામીની પ્રાપ્તિમાટે જમે તે કરું અને જમે તે બોલું તેમાં દુનિયાના બોલવા ઉપર કંઈપણુ લક્ષ્ય આપવાની જરૂર નથી. સમતા કહે છે કે, હું ચેત-નની સ્ત્રી છું અને અતન્ત ગુણુમય એવા ચેતન મારા પતિ છે, એમ ત્રણુ ભુવન જાણે છે; આ વૃત્તાંત કંઈ છાતું નથી તો મારા ચેતનની પ્રાપ્તિ માટે સાધ્વી બનું અને સકળ સંસાર છોડું તો તેમાં મેં કંઈ વિશેષ કર્યું કહેવાય નહિ. મનમાં, તનમાં અને વાણીમાં મારા ચેતનસ્વામી વ્યાપી રહ્યા છે, અર્થાત્ મારી રંગોરગમાં ચેતનસ્વામી વસી રહ્યા છે, તેથી હું મારા સ્વામિને મળવામાટે અત્યંત આતુર બની છું. સમતા આત્મસ્વામિનેજ શરણુયમાં શરણુભૂત માનીને પુનઃ નીચેપ્રમાણે ઉદ્ધાર કાઢે છે.

મેં આવી પ્રશુ સરન તુમારી, લાગત નાહિ ધકો ॥

શુજન ઉઠાય કહું ઔરનસૂં, કરહું જકરહી સકો ॥ મોકૂં ॥૨૧॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, હે પ્રભો ! હું તમારા શરણુ આવી છું, તેથી મને કોઈ જાતનો ધક્કો લાગવાનો નથી, હાથ ઉઠાવીને અન્ય લોકોને કહું છું કે તમારી શક્તિ હોય તો મને પકડી શકો. જ્ઞાન, દર્શન, અને શાશ્વત સુખમય ચેતનસ્વામિનું શરણુ અંગીકાર કર્યા પછી હવે મને કોઈનો ભય રહ્યો નથી, તેમ કોઈની સ્પૃહા પણ રહી નથી. દુનિયાના સર્વ જડ પદાર્થોને હું તૃણુવત ગણું છું. રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓને પણ હવે હું હિસાબમાં ગણુતી નથી. રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓમાં જે હવે ખરેખરી શક્તિ હોય તો મને પકડવાને તૈયાર થાઓ !! અજ્ઞાનોને રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓ પકડી શકે છે, પણ હું હવે અજ્ઞાન દશાવાળી રહી

(૨૫૩)

નથી; તેથી મારા ઉપર તેઓનું કશું-કંઈ જોર ચાલવાનું નથી. ત્રણ જીવનનો સ્વામી મારો આત્મા છે. તેના શરણે હું ગઈ છું તેથી હે સગાદિ શત્રુઓ! તમારું કશું કંઈ ચાલવાનું નથી. સ્વામીનું શરણ પામેલી સ્ત્રીને ત્રણ જીવનમાં કોઈનો ભય રહેતો નથી.

સમતાની આવી, પતિપર શુદ્ધ પ્રેમદશા ખરેખર આદરણીય છે. સકલ દુનિયાની લગ્ન, ભય અને સ્પૃહાનો ત્યાગ કરીને સ્વકીય પતિના શરણમાં મસ્ત અનેલી,—બે હાથ ઉઠાવીને—તે જ બોલે છે તે ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે. સ્ત્રીમાં જે ગુણો જોઈએ તે સર્વ ગુણો સમતામાં દેખવામાં આવે છે. દુનિયામાંથી ઈષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વ ઉઠી ગયું છે અને તેને ફક્ત પોતાના ચેતનસ્વામીજ એક ઈષ્ટ લાગ્યો છે. સમતા પોતાના ચેતનચિના કશું કંઈ દેખતી નથી, અર્થાત્ તેનો આત્મા તેના ચેતનસ્વામીપર તક્ષીન બની ગયો છે. પ્રત્યેક મનુષ્યોમાં આવી સમતા પ્રગટે અને તે આત્માની પ્રાપ્તિમાટે તેવી દશા ધારણ કરે, તો મુક્તિ-સ્થાન કંઈ વેગળું નથી.

જગતની સ્પૃહાભૂમિકામાં પણ ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રી સ્વકીય સ્વામિપર આવો ઉત્તમ પ્રેમ ધારણ કરે છે અને પોતાના સ્વામિના શરણમાં રહે છે. તે કામાભિલાષ, રૂપરાગ, શરીરરાગ અને કુટિલ પુરૂષોના દ્વેષમાં ફસાતી નથી. અભિચારી દુષ્ટ પુરૂષોનું જોર પતિવ્રતા ઉપર ચાલી શકતું નથી. પતિવ્રતાને અન્ય કામી પુરૂષો પકડવાને શક્તિ-માત્ર થતા નથી. નિર્દોષ, નીતિમય પ્રેમને ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રી ધારણ કરે છે. કુલટા-પુંશ્ચકી સ્ત્રીઓથી દેશની અધોગતિ થાય છે અને ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓથી દેશની ઉન્નતિ થાય છે. પતિવ્રતાના શુદ્ધ ઉત્તમ ગુણથી જગતમાં તે પૂજ્ય અને છે અને સતી તરીકે પ્રખ્યાતિને પામે છે અને સોળ સતીઓની પેઠે તે પ્રાતઃસ્મરણીય થાય છે. કદાપિ મેરૂપર્વત ચલાયમાન થાય, કદાપિ સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય પામે, તો પણ ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રી જ્યાંસુધી ગૃહાવાસમાં રહે તાવત, સ્વપતિનું શરણ કરે છે અને પોતાના પતિવ્રતાના ધર્મોનું સંરક્ષણ કરે છે; હજારો દુષ્ટ કામી પુરૂષો તેની લાજ હુંટવા પ્રયત્ન કરે તો પણ તે કદાપિ ભ્રષ્ટ થતી નથી. સિંહણની પેઠે શૂરી એવી પતિવ્રતા સ્ત્રીના ધર્મ-તેજથી દુષ્ટ પુરૂષો પણ ભાગી જાય છે. તે પતિના શરણે હોય છે તેથી અન્ય દુષ્ટ લોકોનું કશું કંઈ ચાલતું નથી. બાહ્યાવસ્થામાં સ્ત્રીજતીને માતા અને પિતાનું શરણ હોય છે, યુવાવસ્થામાં પતિનું શરણ હોય છે, પશ્ચાત્ તેને પુત્રો થતાં પુત્રોથી તેનું રક્ષણ થાય છે. પતિવ્રતા સ્ત્રીઓના પ્રતાપથી મારવાડના ઉદેપુર આદિના-શિશોદીઆ આદિ ક્ષત્રિ-

(૨૫૪)

થોએ મુસલમાનોથી હિંદુધર્મનું સંરક્ષણ કર્યું હતું. પતિવ્રતાધર્મ ધારણ કરનારી એવી કેટલીક ક્ષત્રિયાણીઓને મુસલમાન આદેશાહો પણ પકડી શક્યા નહોતા. વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક વિદ્યાવાળી તેમજ, ધર્મમાં અત્યંત શ્રદ્ધાવાળી એવી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓથી દેશ શોભી શકે છે.

બ્યારે સ્કૂલ જગતની ભૂમિકામાં પતિવ્રતા સ્ત્રીનું આવું ઉત્તમ સદાચાર અને પ્રેમમય વર્તન હોય છે, ત્યારે અન્તરમાં ત્રણ ભુવનનો સ્વામી એવો આત્મ સ્વામી જેનો છે, એવી સમતા સ્ત્રીનું ઉપર્યુક્ત પ્રેમમય અને સ્વામિની આજ્ઞાયુક્ત સહવર્તન અને તેથી નિર્ભય જીવન હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. સમતા સ્ત્રીનો એકેક બોલ વારંવાર સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે.

હવે ઉપર્યુક્ત હૃદયોદ્ગાર કાઢ્યા પશ્ચાત્, સમતા સ્ત્રી શું કહે છે, તે હવે નીચે જણાવવામાં આવે છે.

અપરાધિ ચિત્ત ઠાન જગતજન, કોરિકમાંત ચકો ॥

આનન્દઘન પ્રમુ નિહચે માનો, રૂહજન રાવરોથકો ॥ મોકૂ ૦૩૧ ॥

ભાવાર્થ:—અપરાધિ ચિત્તસ્થાનભૂત એવા જગતના લોકો કરોડો રીતિથી મને જુઓ, અથવા જગતના લોકો દોષરૂપાપરાધવાળું ચિત્ત જેનું છે એવી મને માનીને, કરોડો રીતિયોથી મને-દોષ દૃષ્ટિથી જુઓ તો પણ, તેમાં માફ કંઈ જવાનું નથી. ભલે આખી દુનિયા મારા ઉપર દોષ કાઢવાની યુદ્ધિથી જુએ તોપણ કંઈ મારો આત્મા દુનિયા તરફ ઢળવાનો નથી. દુનિયાના જેવા ઉપર મારે જેવાનું નથી, તેમ આપે પણ દુનિયાના કહેવાપર લક્ષ્ય ન આપવું જેઈએ. દુનિયાના લોકોની એકસરખી દૃષ્ટિ નથી. જેવી વૃત્તિથી દેખવામાં આવે છે તેવી સામી વસ્તુ જણાય છે. ઈષ્ટ અને અનિષ્ટવનો સાર ખેંચવાનેમાટે જગતના લોકોની ભિન્ન દૃષ્ટિયો પડે છે. જગતના લોકો મનને આગળ કરીને દરેક વસ્તુઓની પરીક્ષા કરવા લાયક છે, પણ મનમાં પરીક્ષા કરવાની પૂર્ણ શક્તિ નથી. જગતના લોકો બાહ્યદૃષ્ટિના યોગે માફ સ્વરૂપ બરાબર ન જાણે અને તે મારા દોષ જેવા જાય, તેથી હું કંઈ મારા નિશ્ચયથી હગવાની નથી, અર્થાત્ દુનિયા મનમાં આવે તેવું બોલ્યા કરે, તેથી મારે શું? કહું છે કે,

મહે તે દુનિયા માને, અમારી દૃષ્ટિથી અવહું ।

ગમે તે ચિત્તમાં માનો, જ્ઞાને શું મનાવાનું-॥

સ્વભાવે જે હશે તે છે, પરીક્ષા જો કરો કોટી ।

નથી ત્યાં ન્યાય દુનિયાનો, જ્ઞાનું સર્વજ્ઞને માસે ॥

(૨૫૫)

અધુરાની પરીક્ષા શી ? અધુરાને પરીક્ષા શી ?

પરીક્ષાની નયો પડવી, અહો સર્વજ્ઞવળ બીજે-॥

ધયો નહિ ને થવાનો નહિ, જગત્નો એક મત ક્યારે ।

મનોવૃત્તિતણાં વાઘો, પ્રકાશે મુલ્લથી નાના ॥

દુનિયા અમારી દૃષ્ટિથી ગમે તે અવલું બોલ્યા કરે તેની અમારે પરવા નથી. શુદ્ધાત્મ સ્વામિવિના મને અન્ય કશું કંઈ રૂચતું નથી. ચોલમજ્જનો રંગ મને મારા આત્મસ્વામિની સાથે લાગ્યો છે તે કદાપિ છૂટવાનો નથી. દોષાશ્રયભૂત એવા ચિત્તના યોગે જગતના લોકો મારા વિષે ગમે તેવું માને, તેથી મારે તેઓને મારી ખરી વાત મનાવવા જવાની જરૂર નથી. દુનિયાના મનુષ્યોને મનાવવા જતાં કદાપિ ચોલમજ્જનો રંગ આવવાનો નથી. પોતાની વાત ખરી છે અને સર્વજ્ઞ વાણીની તેમાં સાક્ષી છે તો અન્ય લોકો ગમે તેમ બોલે તેનાપર લક્ષ આપવાની કશી જરૂર જણાતી નથી. ખરું તત્ત્વ અન્તે જગતમાં ચડીને ગાળે છે. ખરું તત્ત્વ જોટલા જોરથી છુપાવવામાં આવે છે, તેના કરતાં અમણા જોરથી તે બહાર આવે છે. ત્રણ ભુવનના સ્વામી અને લોકાલોક પ્રકાશક એવા મારા ચેતન સ્વામીમાં તન્મય થતાં દુનિયાની સૃષ્ટિ શી ? દુનિયા કરોડોગણી પરીક્ષા કરે તો પણ વસ્તુનો સ્વભાવ જોવો હોય છે તેવો અન્તે માણુમ પડ્યાવિના રહેતો નથી. માટે મારે દુનિયાનો ન્યાય જોઈતો નથી; કારણ કે, વસ્તુનું ખરું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞને ભાસે છે. અધુરાની પરીક્ષા જગતમાં હોતી નથી, તેમજ સર્વજ્ઞ દૃષ્ટિવિનાની અધુરી એવી દુનિયાને સ્વયુદ્ધ પરીક્ષાનો અધિકાર પણ નથી. ખરી પરીક્ષાની પદવી સર્વજ્ઞવિના અન્યને ઘટી શકતી નથી. જગતના લોકોમાં કોઈ પણ બાબતની પરીક્ષામાં બે મત પડ્યાવિના રહેતા નથી. અમુક આચાર્યને કોઈ સારા માને છે, તો અમુક તેને પુરા માને છે; અમુકને કેટલીક દુનિયા વ્યભિચારી માને છે, તો કેટલીક દુનિયા તેને બ્રહ્મચારી માને છે. જગતના લોકોનો એક મત આજમુધી-ધર્મ વગેરે કોઈ બાબતમાં થયો નથી અને થવાનો નથી. શ્રી તીર્થંકર ભગવાનને પાણુ ત્રણસે ત્રેસઠ પાખંડીઓ, પાખંડી માનતા હતા. શ્રી તીર્થંકર જોવા સર્વજ્ઞ છતાં પણ જગતના લોકો એકમતના થયા નહિ, તો અન્ય બાબતમાં જગતનો એકમત ક્યાંથી થઈ શકે?—મનુષ્યોની મનોવૃત્તિનાં વાઘો પ્રત્યેક મનુષ્યોના મુખથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકાર્યા કરે છે. જગતના લોકોની ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિયો છે. મારે તો મારા પતિનું શરણુ છે. મારું મન નિર્દોષી છે તેમ છતાં અપરાધી તરીકે જગતના

(૨૫૬)

લોકો-કરોડો ઉપાયોથી અને દેખે તો તેથી શું? ફક્ત મારા પતિને મારાપર પ્રેમ હોવો જોઈએ.

હે આનન્દના ધનભૂત ચેતન! તમે નિશ્ચય થઈ માનશો કે, આ જન આપ શ્રીરાવનોજ છે; શરણ્યમાં શરણ્ય આપશ્રીજ છે, અર્થાત્ આપની સ્ત્રી હું છું. ખરેખર અન્તઃકરણથી કહું છું કે, મારા ઉપર ફક્ત આપની કૃપાદષ્ટિ જોઈએ. સમતા મારી છે અને સમતાની સંગતિ એક ક્ષણ-માત્ર પણ છોડનાર નથી, એમ આપના નિશ્ચયવિના અન્ય હું કશું-કંઈ ઇચ્છતી નથી.

સમતાનું કહેવું ખરેખર યોગ્ય છે, કેમકે તેનું હૃદય પોતાના પતિ-વિના અન્યત્ર અંશમાત્ર નથી. પોતાના પતિના ખ્યારપર તે તન, મન અને પ્રાણને પણ વારી જાય છે. સમતાની આવી હૃદયની લાગણીની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી યોગી છે. સમતા સ્ત્રી, દુનિયાદારીની પરવા રાખતી નથી. પોતાના શુદ્ધચેતન સ્વામિને, -આવી તેની ઉત્તમ દશાથી-તે પોતાનાથી અભિન્ન કરી શકે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

બાહ્ય જગતની સ્થૂલ ભૂમિકામાં પણ ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિપર પ્રેમ ધારણ કરે છે અને દુનિયા ગમે તેમ બોલે, ગમે તેવું જુએ, તોપણ તે પોતાના સ્વામિને આશ્રયભૂત માનીને રહે છે. પોતાના સ્વામિની કૃપાનેજ ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રી ઇચ્છે છે. અન્ય પુરુષોના ભમાવ્યાથી ભમી જતી નથી, અર્થાત્ પતિવ્રતાના ટેકને અચલ ધ્રુવવત્ ધારે છે. સમતા તો બાહ્ય સ્થૂલ જગતની ભૂમિકામાં ગણાતી પતિવ્રતા સ્ત્રી કરતાં પણ, અનન્તગણી ઉત્તમ છે તેથી તેના ખ્યાર પોતાના ચેતનસ્વામીપર કેટલો હોય, તેના ખ્યાલ તેના અનુભવવિના ક્યાંથી આવી શકે? ઉત્તમ સ્વભાવવાળી સમતા પ્રત્યેક જીવોમાં સત્તાએ છે, તેથી ઉપર્યુક્ત વૃત્તાંતને અન્તરમાં ઘટાવવું અને પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ કરવી એમ આનન્દધન કથે છે.

પદ ૬૦.

(રાગ સારંગ.)

અબ મેરે પતિ ગતિ દેવ, નિરજ્ઞન ॥ અબ૦ ॥

મટકું કહા કહા સિર પટકું, કહા કરું જન રજ્ઞન ॥ અબ૦ા૧! ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધ પરિણતિ કહે છે કે, હવે તો મારા નિરજ્ઞન દેવ પતિ તેજ મારે શરણુભૂત છે. હવે હું ક્યાં ભટકું? અને ક્યાં જઈ શિર પટકું? અને શામાટે જનરંજન કાર્ય કરું? મારા પતિ નિરજ્ઞન છે. એમ વસ્તુતઃ મેં જાણી લીધું. નિરજ્ઞન દેવ તેજ મારા પતિ છે તો કેમ

(૨૫૭)

અન્યપતિ શોધવામાટે ભટકવું? અર્થાત્ નિશ્ચયનપથી અવલોકતાં કેમ અન્ય પુરુષને પતિ માની તેની આગળ મસ્તક નમાવવું જોઈએ? બાહ્ય પતિયો સદાકાલ એકસરખા રહેતા નથી. બાહ્ય પતિને પૌદ્ગલિક શરીર હોય છે. બાહ્ય પતિ મરીને અન્યગતિમાં જાય છે, પણ મારો અન્તરનો સિદ્ધ પરમાત્મારૂપ પતિ તો કર્મથી ન્યારો છે; તેને જન્મ, જરા અને મરણુ નથી. વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શમય પુદ્ગલ (શરીર) અને કર્મથી તે ભિન્ન છે. નિરજન દેવતું કદાપિ રૂપ બદલાતું નથી. તેને મળ્યાબાદ કદાપિ ભિન્ન થઈ શકાતું નથી. બાહ્યનો પતિ ઉપાધિસહિત હોય છે. અન્તરના નિરજન પતિને કોઈ પણ પ્રકારની ઉપાધિ હોતી નથી. બાહ્યપતિના સંબંધે ક્ષણિક સુખ થાય છે અને નિરજન પતિના સંયોગે તો સમયે સમયે અનન્ત સુખ-સદાકાલ થાય છે. બાહ્ય પતિનો સંબંધ સદાકાલ રહેતો નથી અને અન્તરના નિરજન આત્મપતિનો સંબંધ તો કદાપિ કાળે ટળતો નથી. બાહ્યથી કલ્પાયેલ પતિ એક ઠેકાણે સ્થિર રહેતો નથી. નિરજન દેવ પતિતો એક ઠેકાણે સ્થિર રહે છે. બાહ્યનો પતિ વિભાવ દશાથી કરાય છે અને અન્તરનો આત્મપતિ તો સ્વાભાવિક છે. બાહ્યના શરીરાકારથી માનેલા પતિને અનેક પ્રકારના રોગો થઈ શકે છે, પણ અન્તરના નિરજન ચેતન પતિને વસ્તુતઃ કોઈ જાતના રોગો થતા નથી. બાહ્યના પતિની શરીર વગેરેની શોભા સદાકાલ એકસરખી રહેતી નથી અને અન્તરના નિરજન ચેતન પતિની શોભા તો સદાકાલ એકસરખી રહે છે. અન્તરનો આત્મપતિ જો પ્રમોદ પામ્યો તો કદાપિ સંગને તજતો નથી. બાહ્યનો પતિ તો સ્ત્રીની બાહ્ય શોભાથી ખુશ થાય છે અને અન્તરનો આત્મપતિ તો શુદ્ધ રમણુતા વગેરે અન્તરના ધર્મથી ખુશ થાય છે. બાહ્યનો પતિ, વૃદ્ધાવસ્થાથી જર્જરીત થાય છે, પણ અન્તરના આત્મપતિને તો કદાપિ વૃદ્ધાવસ્થા લાગુ પડતી નથી. બાહ્યનો પતિ સાકાર હોય છે અને અન્તરનો પતિ તો નિરાકાર હોય છે. બાહ્યનો પતિ તો કર્મના યોગે પરતંત્ર થઈ ચતુર્ગતિમાં પરિભ્રમણુ કરે છે, પણ અન્તરનો નિરજન આત્મપતિ તો સ્વતંત્ર છે. બાહ્યપતિને અનેક શત્રુઓથી ભય રહે છે, અન્તરના આત્મપતિને કોઈ-પણુ શત્રુ નથી, તેથી તે સદાકાલ નિર્ભય રહે છે; માટે શુદ્ધ પરિણુતિ કથે છે કે, સત્ય-સ્વાભાવિક પતિ નિરજન આત્મદેવ છે, માટે હવે તો બાહ્ય પતિમાટે ભટકવાની નથી, અને કોઈને શિર ઝુકાવાની નથી. મારા પતિને મેં પરખી લીધા અને મારી ભ્રમણુ ભાગી ગઈ. મારા પતિના સમાન અન્ય-અસંખ્ય બાહ્ય પતિઓ નથી. બાહ્ય પતિ તે વસ્તુતઃ પતિ તરીકે નથી, કારણુ કે તે જન્મ, જરા અને મરણુથી

(૨૫૮)

પલીતું રક્ષણ કરવા સમર્થ થતો નથી, માટે મનુષ્યો પૈકી કોઈ પુરૂષને પતિ તરીકે માની તેનું મન, રંજન કરવાથી હવે સર્થુ. અનાદિકાળથી અનેક પતિયો કર્યા પણ અતુર્ગતિના ફેરા ટળ્યા નહિ. બાહ્ય જડ વસ્તુઓમાં પતિની કલ્પના થાય છે તે નિશ્ચયનયથી જોતાં સત્ય નથી. ખરેખર શુદ્ધ પતિ જાણાયાવિના શુદ્ધ પ્રેમપણુ અર્થ શકતો નથી. શરીર, રૂપ, વાણી અને વસ્ત્રની શોભાથી જે પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉપાધિજનિત છે. અન્તરના શુદ્ધ ગુણોદ્વારા થતો પ્રેમ તે નિર્મલ, -નિષ્કામ પ્રેમ ગણાય છે, માટે અન્તરના નિરંજન પતિમાં તેવો પ્રેમ કરવો ઘટે છે. રૂપાદિકથી થતો પ્રેમ ક્ષણિક છે, માટે તેવા પ્રેમમાં હવે હું રંગાઇને અશુદ્ધ બનવાની નથી. હું તો શુદ્ધ પરિણતિ છું, માટે મારે તો શુદ્ધાત્મપતિનો પ્રેમ કરવો ઘટે છે; કેમકે, બાહ્યનો ઠાઠમાઠ અને શરીરની ટાપટીપ કરીને ઘરેલી શોભાથી અન્તરનો નિરંજન પતિ રીજતો નથી. અન્તરના પતિ માટે અન્તરમાં જે શુદ્ધ થાય છે, તેને અન્તરનો પતિ મળે છે; એમ શુદ્ધ પરિણતિ નિશ્ચય કરીને હવે આગળ શો વિચાર કરે છે તે જાણવે છે.

સ્વજ્ઞન દગન દગન લગાવું-ચાહૂ ન ચિંતવન અજ્ઞન ।

સજ્ઞન ઘટ અન્તર પરમાત્મ-સકલ દુરિત ભયમજ્ઞન ॥

અવ૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—મારા નિરંજન દેવપતિની ખંજન જેવી આંખોની સાથે આંખો લગાવું છું, અર્થાત્ મારા પતિની દિવ્ય ચક્ષુઓની સાથે મારી આંખોને એકતારની પેઠે જોડીને, મારા પતિના સ્વરૂપમાં લીન બની જાઉં છું અને આંખમાં વિકલ્પરૂપ-સંકલ્પરૂપ અંજન આંજવાને ઇચ્છા કરતી નથી-પતિની આંખોની સાથે આંખો મિલાવતાં વિકલ સંકલ્પ ચિન્તનરૂપ અંજનની જરૂર રહેતી નથી. આત્માની નિર્વિકલ્પ દશામાં એ આંખ મિલાવાવું સિદ્ધ કરે છે. સકલ દુરિત ભયભંજન એવા હૃદયમાં રહેલા પરમાત્માને મળવું તેનીજ લગની લાગી રહી છે. સકલ કર્મના નાશ કરનાર પરમાત્મા છે; પણ તેમની સાથે તન્મય-પણુ પરિણુઆવિના કર્મનો નાશ થતો નથી. પરમાત્માની સાથે તન્મય થવાની પ્રવૃત્તિ કરતાં કર્મની વર્ગણાઓ ખરી જાય છે.

શુદ્ધ પરિણુતિની આવી પ્રવૃત્તિ ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે. પોતાના આત્મપતિનેજ દેખવાની તેની ભાવના નિર્વિકલ્પદશાને પ્રાપ્ત કરાવી શકે છે. શુદ્ધચેતના, ખરેખર નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં ઉતરીને અનન્ત સુખની ખુમારી ભોગવે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. નિર્વિકલ્પદશામાં શુદ્ધ પરિણુતિની સ્થિર આંખ રહે છે અને તેથી તે એક

(૨૫૯)

નજરથી સ્વક્રીય ચેતનસ્વામિને અવલોકી શકે; તેમજ સ્વામી અને સ્ત્રી એ બેમાં હું તુંને ભેદ વિસરીને, એકરૂપ બની જાય અને તેથી તે અનંત સુખસાગરમાં તક્ષીન રહે એ બનવા યોગ્ય છે. ભૂતકાલમાં અનન્ત આત્માઓ શુદ્ધ પરિણુતિના યોગે પરમાત્મપદે પામ્યા, વર્તમાનમાં મહાવિદેહમાં પામે છે અને ભવિષ્યમાં અનન્ત આત્માઓ શિદ્ધ પરમાત્મપદને પામશે; રાગ અને દ્વેષના યોગે થએલી અશુદ્ધ પરિણુતિને ટાળી શુદ્ધ પરિણુતિ કરવી જોઈએ. મનુષ્યો આત્મ પ્રેમથી અશુદ્ધ પરિણુતિને પણ શુદ્ધ પરિણુતિમાં ફેરવી નાખે છે. આત્માના ઉપર શુદ્ધ પ્રેમથી જોવું જોઈએ. જગતના સર્વ જીવો ઉપર નિષ્કામ પ્રેમથી જોવું જોઈએ. શુદ્ધ પરિણુતિની પ્રાપ્તિ એકદમ થઈ શકતી નથી; રાગ અને દ્વેષની વૃત્તિયોને હઠાવવાથી શુદ્ધ પરિણુતિ થઈ શકે છે. રાગ અને દ્વેષની અશુદ્ધતા ટાળતાં નિરજન પરમાત્મ પતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. અપ્રશસ્ય એવા રાગ અને દ્વેષને પ્રથમ પ્રશસ્ય રાગ અને દ્વેષમાં ફેરવી નાખવા. જગતના સર્વ જીવો પોતાના આત્મસમાન લાગે તો અપ્રશસ્ય રાગ અને દ્વેષ ટળી જાય છે અને પ્રશસ્ય રાગ અને પ્રશસ્ય દ્વેષની પરિણુતિ થાય છે. સદ્ગુણનો રાગ થતાં દુર્ગુણનો રાગ ટળે છે અને દુર્ગુણોપર દ્વેષ પ્રગટે છે. આત્મા પોતાના મૂળધર્મને ધર્મ તરીકે માની તેમાં રમણુતા કરે છે, તેથી તે શુદ્ધ પરિણુતિને પ્રાપ્ત કરે છે; આ રીતે મનુષ્યો શુદ્ધ પરિણુતિને પ્રગટાવવાને માટે સમર્થ થાય છે.

શુદ્ધપરિણુતિ પોતાના નિરજન દેવ પતિને સર્વસ્વ માનીને તેની સ્તુતિ કરે છે અને તેનેજ પોતાના હૃદયમાં ધારણુ કરે છે; તે નીચે મુજબ—તેના ઉદ્દગારોથી જણાવે છે.

एह कामगवि एह कामघट, एही सुधारस मंजन ॥

आनन्दघन प्रभु घटवनके हरि, काम मतंगज गंजन ॥

अव० ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધ પરિણુતિ કયે છે કે, મારો આત્માજ કામગૌ છે. કામધેનુ જેમ મનોવાંછિત પૂરે છે, તેના કરતાં પણ મારો શુદ્ધ આત્મદેવ અનન્તગુણુ અધિક સુખ આપવા સમર્થ થાય છે. આત્મસ્વામી તેજ કામ ઘટ છે. આત્મસ્વામિની અસ્તિતાવિના કામ કુંભ પણ કંઈ આપવા સમર્થ થતો નથી. આત્મસ્વામી છે તેજ અમૃતરસ મંજન છે. આનન્દનો ઘન જેમાં છે એવો આત્મ પ્રભુજ, મારા મનરૂપ

(૨૬૦)

વનના કામરૂપ હસ્તિનો નાશ કરનાર સિંહ છે. સર્વ પ્રકારની શુભોપમાથી મારો આત્મસ્વામી શોભે છે. શુદ્ધપરિણુતિ કચે છે કે, મારા મનરૂપ વનમાં આત્મસ્વામિ તે એક સિંહસમાન શોભે છે. સિંહથી જેમ અન્ય પશુઓ ભાગી જાય છે, તેમ શુદ્ધપરિણુતિના હૃદયમાં આત્મસ્વામીનું ધ્યાન થતાં, કામરૂપ જળ તુર્ત પલાયન કરી જાય છે. શુદ્ધપરિણુતિનો પોતાના ચેતનસ્વામીપર જે શુદ્ધ પ્રેમ છે તે ખરેખર અપૂર્વ છે.

શુદ્ધપરિણુતિએ આત્માને જે ઉપમાઓ આપી છે તે ખરેખર યોગ્ય છે. શુદ્ધપરિણુતિના હૃદયની ખરેખર આવી ઉત્તમ દશાજ હોય છે. મનુષ્યોએ શુદ્ધપરિણુતિના ઉપર્યુક્ત ઉદ્ધારો વાંચીને પોતાના આત્મામાં રહેલી શુદ્ધપરિણુતિને પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શુદ્ધપરિણુતિ પ્રાપ્ત કર્યાંવિના મુક્તિમાં પ્રવેશ થવાનો નથી. આત્માની શુદ્ધપરિણુતિ જેના હૃદયમાં પ્રગટશે તેને ઉપર્યુક્ત ભાવનાઓ જાગ્રત થશે. મનુષ્યોએ શુદ્ધપરિણુતિનું પ્રથમ સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. શુદ્ધપરિણુતિ પ્રાપ્ત કરતાં નવનેજ પાણી આવે છે. આહિરના ત્યાગમાત્રથી વા શુદ્ધપરિણુતિ સંબંધી શુષ્કસાનિયોની પેઠે મોટી મોટી વાર્તાઓ કરવાથી કંઈ શુદ્ધપરિણુતિની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. પૂર્વ ભવના ધર્મ-સંસ્કાર અને આત્મજ્ઞાન દશા અને સતત આત્મભાવના એ ત્રણ ઉપાયોથી શુદ્ધપરિણુતિની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. શુદ્ધપરિણુતિ થઈ કે તુર્ત આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરે છે. શુદ્ધપરિણુતિ પ્રાપ્ત કરવાની પૂર્વે અનેક સદ્ગુણોની જરૂર છે.—ધારો કે મુક્તિરૂપ મહેલનાં લાખ પગથીયાં હોય તો શુદ્ધપરિણુતિ એ ઠંઠ મહેલની નજીકનું પગથીયું છે. પહેલાં હજારો પગથીયાં ન ચઢ્યો હોય તે એકદમ શુદ્ધપરિણુતિના પગથીએ ચઢી જવા ધારે તે અયોગ્ય છે. મુક્તિ મહેલપર પગથીયાંના અનુક્રમથી ચઢી શકાય છે. શુદ્ધપરિણુતિની મોટી મોટી વાર્તાઓ કરવી અને પૂર્વેનાં હજારો પગથીયાંપર તો ચડવાની વૃત્તિ પણ ન હોય, તો તે શુદ્ધપરિણુતિનો અધિકારી કેમ બની શકે ?

શુદ્ધપરિણુતિની પ્રાપ્તિમાટે સમાનદષ્ટિની અત્યંત જરૂર છે. સમાનદષ્ટિનાં પણ અસંખ્ય પગથીયાં છે. કોઈનામાં એકગણી સમાનદષ્ટિ ખીલી હોય છે, કોઈનામાં દશગણી સમાનદષ્ટિ ખીલી હોય છે. કોઈનામાં હજારગણી સમાનદષ્ટિ ખીલી હોય છે, કોઈનામાં લાખગણી સમાનદષ્ટિ ખીલી હોય છે. કોઈનામાં કરોડગણી સમાનદષ્ટિ ખીલી હોય છે, કોઈનામાં પરાધંગણી સમાનદષ્ટિ ખીલી હોય છે. જે જે અંશે રાગદ્વેષ ટળે છે તત્તદંશે સમાનદષ્ટિ ખીલતી જાય છે. જેમ

(૨૬૧)

જેમ સમાનદષ્ટિ ખીલતી જાય છે, તત્તલદંશે શુદ્ધપરિણતિ પણ થતી જાય છે. ક્ષયોપશમભાવની શુદ્ધપરિણતિ પણ અપેક્ષાએ કથાય છે. ક્ષાયિકભાવે શુદ્ધપરિણતિ થાય છે તે કદી ટળતી નથી. ક્ષયોપશમભાવની શુદ્ધપરિણતિમાં હાનિ વૃદ્ધિ થયા કરે છે. સમાનદષ્ટિના પગથીયે જે પાદ મૂકે છે, તે શુદ્ધપરિણતિનો અમુક અંશે અધિકારી બને છે. મનુષ્યોએ દરેક કાર્યો કરતાં સમાનદષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

સમાનદષ્ટિની ન્યૂનતાએ અન્યાય કરવામાં આવે છે, માટે સમાનદષ્ટિથી આખી દુનિયાને દેખવાની ટેવ પારો. સમાનદષ્ટિનો અંશ પ્રગટતાં, અન્યાય, સ્વાર્થ, મારામારી અને મહાઈ તહાઈ ઇત્યાદિનો નાશ થશે. સમાનદષ્ટિવાળો આખી દુનિયાનો શહેનશાહ છે. સમાનદષ્ટિ ધારક, પોતાના આત્માને અને અન્ય આત્માઓને સત્ય ન્યાય આપી શકે છે. સમાનદષ્ટિધારક, સ્વાર્થના દોષોને હૃદયમાં ઉત્પન્ન થવા દેતો નથી. સમાનદષ્ટિધારક, ક્ષુદ્ર એવી સંકુચિત દષ્ટિથી બંધાઈ જતો નથી. મોક્ષમાર્ગ દેખવામાં વિષમતાના પર્વતો આડા આવે છે, પણ સમાનદષ્ટિધારક મેઝ પર્વત જેવો ઉચ્ચ અને છે અને તેથી તેની દષ્ટિથી કોઈ પદાર્થ દેખતાં, વચ્ચે વિષમભાવતું વિદ્ય આવાતું નથી. સમાનદષ્ટિધારકતું સઘળી દુનિયા ઘર બને છે. સમાનદષ્ટિધારકના હૃદયમાં સત્વગુણ ખીલી ઉઠે છે. સમાનદષ્ટિવડે જગતના સર્વ જીવો પોતાના આત્મસમાન લાગે છે. તેનો પ્રેમ સર્વ જીવોપર વહે છે અને તેથી સર્વ જીવોપર તેની કૃપાદષ્ટિ રહે છે. સમાનદષ્ટિધારક, કોઈના આત્માતું અશુભ ચિંતવી શકતો નથી, તેથી તે જગતનો પૂજ્ય બને છે. રાગ અને દ્વેષની મલીનતાને પણ સમાનદષ્ટિથી દૂર કરી શકાય છે, માટે શુદ્ધપરિણતિની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તેઓએ સમાનદષ્ટિગુણને ખીલવવો જોઈએ. પોતાના વર્તનમાં અન્તરથી કેવી સ્થિતિ છે, તેનો જે વિચાર કરે છે તેને શુદ્ધપરિણતિ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા મળે છે. કાયાની સ્થૂલ ક્રિયાઓથી શુદ્ધપરિણતિ ભિન્ન છે. પૌદ્ગલિક ક્રિયાથી શુદ્ધપરિણતિ ભિન્ન છે; અન્તરમાં શુદ્ધપરિણતિ હોય છે તેથી તે બાહ્ય ચક્ષુથી દેખાતી નથી. બાહ્યથી તો સર્વ મનુષ્યો એકસરખા લાગે છે, પણ અન્તરની પરિણતિની ઉત્તમતા અને અશુભતાના ભેદે અરેખરા તેઓના ભેદ પડે છે. આત્માને સત્ય ધર્મ, શુદ્ધપરિણતિમાં છે.

શુદ્ધપરિણતિના ઉદ્ગાર અરેખરી ભક્તિથી ભરેલા છે. શુદ્ધપરિણતિના ઉદ્ગારમાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો પ્રવાહ વહે છે. લધુતા, એકતા અને લીનતા પણ દેખાય છે. સ્ત્રી પોતાના સ્વામિને ભક્તિથી વશ

(૨૬૨)

કરે છે. અત્ર પણુ શુદ્ધપરિણુતિ પોતાના સ્વામિને ભક્તિથી પોતાના ઘરમાં લાવવા પ્રયત્ન કરે છે. પોતાના દીલરૂપ વનમાંથી રાગ અને દ્વેષાદિક પ્રાણીઓને હુકાવવા માટે, તે પોતાના આત્મસ્વામિને સિંહની ઉપમા આપે છે. પોતાના સ્વામિનું સામર્થ્ય જાણીને તે ઉપમાઓ આપે છે, તેથી તે જ્ઞાનયોગદ્વારા પતિભક્તિમાં પ્રવિષ્ટ થએલી છે. પોતાના સ્વામિપર અત્યન્ત શુદ્ધ પ્રેમથી મસ્તાની અનેલી છે અને તેથી તે ત્રણુ લુવનના સ્વામી એવા નિરજન આત્મદેવની સાક્ષાત્પણુ પ્રાપ્તિ કરે એમ નિશ્ચયતઃ ભાસે છે. આનંદઘનત્થ કથે છે કે, એવા આત્માને હૃદયમાં ધારવો જોઈએ.

પદ ૬૧.

(રાગ જયજયવન્તી.)

મેંરીસુ તુમતેં જુકહા, દૂરીકે હોનેં સવૈરીરી ॥ મેરી૦ ॥ ૧ ॥

રુઠેસેં દેલ્લ મેરી મનસા દુઃલ્લ ઘેરીરી ॥

જાકે સજ્જ સેલો સોતો, જગતકી ચેરીરી ॥ મેરી૦ ॥ ૨ ॥

શિરછેદી આગે ઘરે, ઔર નહીં તેરીરી ॥

આનન્દઘનકીસો, જો કહું હું અનેરીરી ॥ મેરી૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—સુમતિ પોતાના ચેતનસ્વામિને કહેછે કે, હે ચેતનનાથ! મહુને તમોએ તમારાથી જલદી દૂર થવાને જે કહ્યું તે મેં અવબોધ્યું, અને તેથી આપને રૂઠેલા જેવા દેખાને માઝ મન દુઃખથી ઘેરાઈ ગયું છે. આપશ્રી સુમતિના ભંભેરવાથી કાનના કાચા થઈને મહુને દૂર થવાનું કહોછો તેમાં આપને તો તેનો (મનમાં) કંઈ હીસાજ નથી, પણ મારા મનમાં દુઃખ માતું નથી. હું આપની સ્ત્રી છું તેથી મને આટલું બધું દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે; જે હું તમારી સ્ત્રી ન હોઈ તો જરામાત્ર પણ દુઃખ મનમાં થાય નહિ. પોતાની સ્ત્રીને દૂર થવાનું કહો એ શું સામાન્ય વાત છે? પોતાની સ્ત્રીને દૂર થવાનું કહેતાં પહેલાં આપે વિવેકદષ્ટિથી ઘણો વિચાર કરવો જોઈએ.

જગતની સ્થૂલ ભૂમિકામાં પણ કોઈ પુરૂષ પોતાની ખરી પત્નીને પોતાનાથી દૂર થવાનું કહે છે, તો તેણીના હૃદયમાં કારીલા લાગે છે અને વખતે તે પ્રાણુને પણ તણ દે છે. પતિ કાચા કાનનો હોય છે અને અન્ય સ્ત્રીઓનો ભંભેરાયલો ભૂત જેવો બનીને સ્ત્રીનું અપમાન કરે છે, તો તેમાં પતિને શરમાવું પડે છે અને પશ્ચાત્તાપ કરવો

(૨૬૩)

પડે છે. અન્ય સ્ત્રીના વશમાં પડેલો પતિ પોતાની સ્ત્રીના પ્રેમને તણ દે છે, તેથી તે દુઃખના આડામાં ઉતરે છે. અન્ય સ્ત્રી ગમે તેથી હોય તો પણ તે પોતાની નથી અને તેના સંગથી કોઈપણ પુરૂષ ભૂતકાલમાં સુખી થયો નથી; વર્તમાનમાં સુખી નથી અને ભવિષ્યમાં સુખી થનાર પણ નથી. પરસ્ત્રીના સંગથી પોતાની સ્ત્રી તૃણુસમાન ભાસે છે અને તેણીની કોઈપણ ચેષ્ટા ગમતી નથી, કેમકે પરસ્ત્રી પોતાના લાભ જુએ છે અને અન્ય પુરૂષને પોતાના વશમાં એટલોબધો કરી દે છે કે, દીવસને પણ રાત્રી કહેવરાવે છે. પરસ્ત્રીના સંબન્ધમાં વિન્નપુરના એક પતિ અમૃતવિજય કહે છે કે, વશુ પરે પાસમાં તે પકડાણા તે પકડાણા, જુવતીની જ્ઞાઠમાં જે જકડાણા। રાજન સાજન મહાજન મોટા, છબીલીના વશ તે થઈ ગયા હોટા. ॥ વશુ ॥ જેણે પરસ્ત્રીની યારી કરી છે, તે પશુવત્ પરસ્ત્રીના પાશમાં ફસાયા છે. રાજાઓ, શેઠીઓ અને મોટા સત્તાધારીઓ પણ પરસ્ત્રીના ફન્દથી છોટા થઈ ગયા છે. પરસ્ત્રીની કુસંગતિથી વ્યભિચાર કર્મ થાય છે અને તેથી પશ્ચાત્ અન્ય અનેક પાપો થાય છે, એક પગથીયું ભૂલતાં અન્ય પગથીયાં ભૂલાય છે, તેમજ હીસાબમાં એક ઠેકાણે ભૂલ આવતાં આખા હીસાબમાં ભૂલ આવે છે. શરીરનો એક ભાગ ખગડતાં આખા શરીરને તેથી હુરકત થાય છે, તેમ જુણો પરસ્પર શ્રુંખલાના અવયવોની પેઠે અંધાયલા છે, તેથી એક દુર્ગુણુ પ્રવેશતાં અન્ય દુર્ગુણુપણુ પ્રવેશ કરે છે. વ્યભિચારી પુરૂષ જગતનું એકું ખાવા જેવું કરે છે. વિષયનો પ્રેમ અન્તે સ્વાર્થની મલીનતાને પ્રગટ કરી અનેક દુઃખો ઉપજાવે છે અને પુરૂષના અમૂલ્ય આત્મહીરાને કલંકયુક્ત કરે છે. પરસ્ત્રીના વશમાં પડેલ પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીને ઘરમાંથી કાઢવાને માટે પ્રયત્ન કરે છે અને તેનો તિરસ્કાર કરીને પોતાની જાતને હીન કરે છે. પતિના તિરસ્કારથી કોઈકે વખતે તો સ્ત્રીને પ્રાણુપણુ નીકળી જાય છે. ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રી એવા વખતે પતિને ઉત્તમ અસરકારક શબ્દોથી પોતાની ઉત્તમતા જણાવે છે અને અન્ય સ્ત્રી તે પોતાની થવાની નથી, એમ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે, અર્થાત્ પતિની આગળ પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ જાહેર કરે છે. સત્યને કોઈનો ભય નથી, તેથી સત્ય કહેતાં તે શરમાતી નથી, અર્થાત્ તે અત્યંત દુઃખથી વ્યાપ્ત થએલી હોય છે તો પણ અસરકારક શબ્દોથી પોતાના સ્વામિને સત્યસ્વરૂપ જણાવે છે અને પતિને ઠેકાણે લાવે છે.

ન્યારે જગતની સ્થૂલ ભૂમિકામાં પણ, આ પ્રમાણે ઉત્તમ સ્ત્રી પોતાના ભ્રમિત પતિને હિમ્મત ધારણુ કરીને ઠેકાણે લાવે છે, તો આત્માની સૂક્ષ્મ ભૂમિકામાં અર્થાત્ આત્મામાં રહેલી સુમતિ, આવા

(૨૬૪)

પ્રસંગે યોતાને દૂર થવાનું કહેનાર સ્વામિને, અસરકારક શબ્દોથી વિવેક થવામાટે સ્પષ્ટ વાત કરે તેમાં કંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી.

સુમતિ કથે છે કે, હે આત્મપ્રભો! આપ જેના સંગે ખેલો છો, તે તો જગત્ની કુમતિ છે અને તે જગત્ની દાસીભૂત છે. દાસી તે દાસીજ કહેવાય, તેમ કુમતિ પણ મોહ ચંડાલની બેટી હોવાથી દાસીજ છે. મોહ ચંડાલની બેટીરૂપ કુમતિ કોઈનું શ્રેયઃ કરવાને શક્તિમાન થતી નથી. દાસીના કહેવા પ્રમાણે ચાલનાર પુરૂષો પણ દાસરૂપ અને છે. વ્રણ ભુવનના સ્વામી, એવા હે આત્મન! તમને જગત્ની દાસી એવી કુમતિની સંગતિ કરવી અને તેની સાથે ખેલવું બિલકૂલ ઘટતું નથી. આપને સત્ય જણાવવું તે આપની સ્ત્રીની ફરજ છે, માટે ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ આપને સત્ય જણાવ્યું છે અને સત્ય જણાવીશ. તમારા મનમાં એમ આવે કે કુમતિ તે મહને અન્તઃકરણથી ઈચ્છે છે, પણ વખત આવે કુમતિ આપની થવાની નથી. જ્યારે ખરો સમય-વખત આવશે ત્યારે કુમતિ કંઈ પણ કરી શકવાની નથી. વખત આવે યોતાનું શિર છેદીને જે તારી આગળ ધરે અને મૃત્યુને હીરાગ્રમાં ન ગણે તે તારી ખરી સ્ત્રી જણાવી; અન્ય તારી સ્ત્રી ગણાય નહિ. જે હું જૂઠું કહેતી હોઈ તો તમારી સોગન છે, અર્થાત્ હે આનન્દના ધનભૂત આત્મન! હું આપની છું; સોગનપૂર્વક કહું છું કે, હું તમારી છું. માત્ર કથેલું આપશ્રી હૃદયમાં ધારણ કરશો. એમ આનન્દધન ગાવે છે.

પદ ૬૨.

(રાગ મારુ.)

પીયા વીન સુધબુધ સૂંદીહો, વિરહભુયંગ નિશાસમે ॥

મેરી સેજહી સૂંદીહો ॥ ॥ પીયા૦ ॥ ૧ ॥

મોયણ પાન કથા મિટી, કિસકું કહું સૂંદીહો ॥

આજકાલ ઘરઆનકી, જીવ આસ વિલુદ્ધીહો. ॥

॥ પીયા૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કથે છે કે, મારા પ્રિય ચેતન સ્વામિવિના મારી શુદ્ધબુદ્ધિ તે, કુખન્દદાસી જેવી ખુંદી હતી, તેની પેઠે ખુંદી અર્થાત્ વક્ર થઈ ગઈ છે, અર્થાત્ મનની શુદ્ધિ રહેતી નથી અને બુદ્ધિ પણ -વિરહ દશાથી ડેકાણે રહેતી નથી. વિરહિણી સ્ત્રીની શુદ્ધબુદ્ધિ દશા જગત્ની રચૂલ ભૂમિકામાં પણ ભેવામાં આવતી નથી. જેને જેની

(૨૬૫)

સાથે પ્રેમ હોય છે તેને તેનાવિના ગમતું નથી. પ્રેમીને વિરહ બહુ દુઃખદાયી હોય છે. સ્થૂલ ભૂમિકામાં પણ પ્રેમીના વિરહે પ્રેમી લલનાઓ પ્રાણને પણ તૃણુવત્ ગણે છે, તો સૂક્ષ્મ આત્મભૂમિકામાં સુમતિનો પ્રેમ આત્મા ઉપર અથાગ હોય, એમાં કોઈપણ પ્રકારનું આશ્ચર્ય જણાતું નથી.

સુમતિ કહે છે કે, હે સ્વામિન્ ! આપશ્રીના વિરહે વિરહરૂપ સર્પે રાત્રીના વખતમાં મારી શય્યાને ખુંદી નાખી, અર્થાત્ ખરાબ કરી દીધી; પ્રેમમય સુમતિને વિરહ એક સર્પરૂપ ભાસે છે. સર્પ જેમ ભયંકર અને પ્રાણવિનાશક છે; તેમ વિરહ પણ પ્રેમમય સ્ત્રીને ભયંકર અને પ્રાણવિનાશક લાગે છે. અંધકારમાં સર્પનું ભેર જેમ વિશેષ હોય છે, તેમ રાત્રીમાં વિરહરૂપ સર્પનું ભેર વિશેષ હોય છે. ઉત્તમ પ્રેમની સ્થિતિમાં વિરહ તે સર્પ સમાન ભાસ્યાવિના રહેતો નથી. સુમતિને પોતાના આત્મસ્વામીપર કેટલો યથો પ્રેમ છે, તે આ તેના શબ્દોજ જણાવી આપે છે. હંસીપણુ હંસવિના પ્રાણને ત્યાગ કરે છે. સારેવડી (સારસ પંખીણી) પણ સારેવડા પંખીવિના જીવી શકતી નથી. પંખીઓમાં પણ આવો પ્રેમ હોય છે, ત્યારે સુમતિને આત્માપર અમેય પ્રેમ હોય એમાં શું કહેવું ?

સમતા આટલું કહીને બેસી રહેતી નથી, પણ હજુ તે આગળ પોતાની વિક વાર્તા જણાવે છે. મોચણપાન કથા મિટી. લોજન અને જલપાન કરવાનું તો દૂર રહ્યું, કિન્તુ તેની કથા પણ પતિના વિરહે મટી ગઈ, અર્થાત્ ટળી ગઈ. પતિવિના લોજન અને પાનનું પણ ભાન રહ્યું નથી. લોજન અને પાન કર્યાવિના ચાલતું નથી, પણ સુમતિ તો ચેતન પતિના વિરહે શરીરનું ભાન ભૂલી ગઈ. શરીર કોના માટે ઉજું રાખવાનું છે? પતિના વિરહે શરીરની કિસ્મત પણ નથી, તો પછી લોજન પાનની કથા કરવાની વાતજ ક્યાં રહી. ઉચ્ચ નિષ્કામ પ્રેમની ધૂનમાં તેણીને શરીર નભાવવાનું ભાન ન રહે તે બનવા યોગ્ય છે, અર્થાત્ પ્રેમની આગળ લોજન, પાન અને શરીર પણ અસારભૂત છે.

જગતની સ્થૂલ ભૂમિકામાં પણ પ્રેમની આગળ શરીર, પ્રાણ અને લોજનાદિની અસારતા, ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓને ભાસે છે. પ્રેમના સમાન કોઈ સંયોગીકરણુ નથી. સેંકડો યોજન દૂર છતાં ચકોરને અન્દ્રપર પ્રેમ લાગી રહ્યો હોય છે. સાત રાજલોક પર્યંત સિદ્ધ પરમાત્મા દૂર છે તો પણ, યોગિયોને સિદ્ધોના ઉપર પરમ પ્રેમ વર્તે છે. જે પ્રેમને કાઠી નખાય તો સંબન્ધની વ્યાખ્યા નિર્મૂલ થઈ જાય છે. અગ્નિના બળથી જેમ અગ્નિચંત્ર ચાલે છે, તેમ પ્રેમના બળથી

(૨૬૬)

સંસારના સંબંધો પ્રવર્તે છે. પતિ અને પત્નીનો સંબંધ પ્રેમથી ટકી રહે છે, તેમાંથી જે પ્રેમ કાઢી નાખવામાં આવે તો, પતિ તે પતિ નથી અને સ્ત્રી તે સ્ત્રી નથી. યુરોપ વગેરેમાં પતિ અને પત્નીમાં વ્યાપી રહેલ પ્રેમસૂત્ર નષ્ટ થાય છે, તેથી છૂટા છેડાનો રીવાજ બહુ વધી પડ્યો છે. પત્ની અને પતિમાં પ્રેમ હોય છે તો તેઓ સંપીને રહી શકે છે અને પરસ્પરનું બાલેકું મિષ્ટ લાગે છે. ચેતનવિનાનું શરીર મડકું ગણાય છે, તેમ પ્રેમવિનાનો પતિ અને પત્નીનો સંબંધ બેડીના જેવો અપ્રિય લાગે છે. રક્તથી જેમ સંપૂર્ણ શરીરની પુષ્ટિ થાય છે, તેમ પ્રેમથી સંબંધ પોષાય છે. ઉત્તમ પત્નીઓ પતિપર નિષ્કામ-ઉત્તમ પ્રેમ સંબંધ ધારણ કરે છે, તેથી તેઓની વિરહ દશા પણ ભિન્ન પ્રકારની હોય છે; વિષય પ્રેમના સંબંધે બંધાયેલ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓમાં સત્ય પ્રેમ હોઈ શકે નહિ. પ્રેમી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનાં હૃદય વિરહ-ગ્નિથી તપે છે અને તેઓને ભોજન વગેરેમાં પણ રૂચિ રહેતી નથી. પતિના વિરહે પતિવ્રતા સ્ત્રીઓની શુદ્ધ યુદ્ધિ ઠેકાણે રહેતી નથી. તેઓના મનમાં જે લાગી આવે છે તેનું વૃત્તાંત તેઓ અન્યને શી રીતે કહી શકે !

સમતા પણ આત્માની સ્ત્રી છે, તેથી પતિના વિરહે તેના મનમાં જે જે વિચારો થાય તે કોની આગળ કહી શકે? જેની આગળ પોતાનું હૃદય ખોલી શકાય તે, પોતાનો સ્વામી પોતાને ઘેર નથી; કુમતિના ઘરમાં જઈ રહ્યો છે, તેથી પોતાની શુદ્ધિ કોની આગળ કહી શકે? સમતા કથે છે કે, કુમતિના ઘેરથી આજકાલ મારો સ્વામી પાછો આવશે, એવી આશામાં હું લુબ્ધ થઈ ગઈ છું. ચેતન ચતુર છે, કુમતિની કપટકલા જાણુશે, અર્થાત્ કુમતિનો કૃત્રિમ પ્રેમ જાણુશે એટલે તે મારા ઘેર આવશે એવી મારા મનમાં આશા વ્યાપી રહી છે. સુમતિનું હૃદય નિર્મલ છે, તેથી તેના મનમાં જે આશા પ્રગટી છે તે સત્યજ છે; કારણ કે ઉત્તમ સ્ત્રીની આશા જ્યારે ત્યારે પણ કૃત્યાવિના રહેતી નથી. સુમતિનો શુદ્ધ પ્રેમજ સ્વામિને ઘેર આવવાની આશારૂપ સાક્ષી આપીને સુમતિને જવાડે છે, કેમકે સુમતિના શુદ્ધ પ્રેમમાં ચેતન વસી રહ્યો છે. પ્રાણુ, શરીર અને ભોજન તે પણ અસાર ગણીને તે પોતાનાં ચેતન સ્વામીપર શુદ્ધ પ્રેમથી સંયમ કરે છે. તેને ચેતનની ધારણા છે, ચેતનનું ધ્યાન છે, તેથી ચેતનને પોતાના ઘેર લાવી શકે એવો નિશ્ચય છે. શુદ્ધ પ્રેમમય સંયમથી આત્માને પોતાને ઘેર સુમતિ આકર્ષી શકે, તેમાં કંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી. સુમતિ શ્વાસોષ્ણસે આત્માનું ધ્યાન ધરે છે, તેથી તે પોતાના ધ્યાન બળથી આત્માને સ્વપ્રતિ આકર્ષેજ. સુમતિના મનમાં વારંવાર ચેતનસ્વામીનો વિચાર છે;

(૨૬૭)

વિચારમાં અનન્તગણું બળ રહ્યું છે, તેથી તે ચેતનનું સ્મરણ કરીને ચેતનને પોતાના ઘેર લાવી શકે એમ નિશ્ચય થાય છે. પોતાના ઘેર ચેતનસ્વામી આવશે એવી આશાથી તે જીવે છે, અર્થાત્ પોતાનું જીવન નિર્વહે છે. હવે સુમતિની ચેતનસ્વામિના વિરહથી જે દશા થાય છે તે સ્વક્રીયોદ્દગારથી સ્વયં જાણાવે છે.

વેદન વિરહ અથાહૈ, પાળી નવનેજાહો ॥

કૌન હચીવ તવીવ હૈ, ટારે કર કરેજાહો. ॥ પીયા૦ ॥૩ ॥

ગાલ હથેલી લગાયકે, સુરસિન્ધુ સમેલીહો ॥

અસુઅન નીર વહાયકે, સિન્ધુ કર વેલીહો. ॥ પીયા૦ ॥૪ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, મને વિરહની અથાગ (જેનો પાર ન પમાય એટલી) વેદના થાય છે. મને જે વિરહની વેદના થાય છે, તેનો પાર હું પામી શકતી નથી. મારી ચક્ષુમાંથી અશ્નુરૂપ જલની ધારા એટલી બધી વહે છે કે, તેનું માપ નવનેજાએ થઈ શકે. એવો કોણ હુશિયાર વૈધ છે કે, તે વિરહની વેદનાથી મારા કાળજમાં જે કાળ (કળ) થાય છે તેને ટાળે.

ગાલપર હથેલી લગાવીને, ચક્ષુમાંથી સિન્ધુ જેટલું અશ્નુરૂપ નીર વહેવરાવીને, હસ્તરૂપ વેલીને સિન્ધુ છું. પતિના વિરહે વિરહિણી એવી સુમતિની ઉપર્યુક્ત-એ ગાથાઓમાં કહેલી એવી-દશા થાય એમાં કંઈ કહેવા યોગ્ય નથી. પોતાના ચેતનપતિના વિરહે સુમતિનું કાળજનું કોરાઈ જાય અને તેથી તે ચક્ષુમાંથી અશ્નુની ધારા વહેવરાવે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. શુદ્ધ પ્રેમ દશામાં વિરહની વેદનાનો પાર આવતો નથી. સુમતિનું હૃદય સ્વામિના વિરહે અત્યંત મૂર્ચ્છાવાળું થયું છે. શુદ્ધ પ્રેમના સંબન્ધવિના ચક્ષુમાંથી અશ્નુની ધારા વહેતી નથી. અત્યંત અવિચળ પ્રેમખુમારી વિના કાળજમાં કળ આવતી નથી. હૃદયનો પ્રેમ કેવો છે, તે ચક્ષુથી માલુમ પડ્યાવિના રહેતો નથી. તેની ચક્ષુ-માંથી અશ્નુની ધારાનો પ્રવાહ વહા કરે છે, તેજ જાણાવી આપે છે કે, સુમતિનો આત્મા ઉપર અથાગ પ્રેમ છે. પ્રેમની સૃષ્ટિમાં અદ્ભૂત લીલા જાણાય છે. પોતાનો સ્વામી કુમતિના ઘેર જાય છે, તેમાં પતિનો વાંક છે અને સુમતિનો અંશમાત્ર પણ દોષ નથી, છતાં સુમતિનો, અહો ! કેટલો-બધો પ્રેમ પોતાના સ્વામિપર છે. હૃદયમાં હોય છે તે હોડપર આઠ્યા-વિના રહેતું નથી. કહેવત પણ છે કે “જેવું હૈયામાં તેવું હોઠે.” આ કહેવત સમતાના વચનથી સત્ય જાણાઈ આવે છે અને તેથી ઉત્તમોત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રી સુમતિને આપણે કહી શકીએ.

(૨૬૮)

જગતમાં હુદ્ર સ્વાર્થસાધક સ્ત્રીનો પોતાના સ્વામીપર સ્વાર્થિક પ્રેમ હોય છે. સ્વામી યાવત પોતાનું કાર્ય કરે તાવત તે કાર્યના સ્વાર્થે હુદ્ર સ્ત્રીનો સ્વામીપર પ્રેમ વર્તે છે, અર્થાત્ તાવત કૃત્રિમ પ્રેમનું વર્તન સ્વામિસાથે ચલાવી શકે છે, પણ પોતાનો સ્વાર્થ જ્યારે નથી સધાતો ત્યારે તુર્ત તે પ્રેમના સ્થાનમાં રોષના વિકારોને દર્શાવીને પતિની વૈરિણી બને છે. શુદ્ધ પ્રેમની મલીનતાને સ્વાર્થિક પ્રેમ કહીએ તો ચાલી શકે તેમ છે. સ્વાર્થિક પ્રેમથી પુત્ર પણ પોતાના પિતાનો શુદ્ધ પ્રેમ મેળવી શકતો નથી. સ્વાર્થસાધુ પુત્રો પોતાના પિતાથી કોઈ પણ જાતનો સ્વાર્થ ન સરે વા પિતાથી પોતાની કંઈક હાનિ થાય, તો તુર્ત પિતાના પ્રતિપક્ષી બનીને પિતાનું બુદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. સ્વાર્થથી બનેલા શિષ્યો પોતાનો સ્વાર્થ ન સરે, વા શુદ્ધ પોતાને ધમકાવે તો શુરના શત્રુ બનીને શુરની નિન્દાનાં બળુગાં ફુંકે છે અને શુરની હેલના કરવા અનેક પ્રકારના પ્રપચ્ચો રચે છે. જગતમાં આનું ઘણું ઠેકાણું દેખવામાં આવે છે. શિષ્યોના આવા પ્રેમને સ્વાર્થ પ્રેમ વા મલીન પ્રેમ કહીએ તો તે સત્યજ છે. અધમ મનુષ્યો મલીન સ્વાર્થ પ્રેમના સંબન્ધથી પોતાનું કાર્ય સાધવા તત્પર થાય છે. પોતાની ઇચ્છાને ગમે તે પ્રકારે સિદ્ધ કરવાને હુદ્ર મનુષ્યો, ઉપર ઉપરની પ્રેમની ચેષ્ટાઓ દર્શાવે છે, પણ તે માહુમ પડ્યાવિના રહેતી નથી. ગમે તેવા પ્રતિકૂળ પ્રાણુપહારક સંયોગોમાં પણ શુદ્ધ પ્રેમ તો એવોને એવો સુવર્ણની પેઠે બન્યો રહે છે. અગ્નિના સંબન્ધમાં આવતાં કાષ્ટ બળીને તુર્ત ભસ્મીભૂત થાય છે, તેમ પ્રતિકૂળ સંયોગરૂપ અગ્નિના સંબન્ધમાં આવતાં મલીન સ્વાર્થિક પ્રેમ બળી જાય છે. સુવર્ણને લાખો મણુ અગ્નિમાં નાખવામાં આવે, તો પણ તે પોતાનું રૂપ અદલતું નથી. સુવર્ણની પેઠે જનો પ્રેમ વર્તે છે તેને ધન્ય છે; મલીન સ્વાર્થાદિ પ્રયોજનથી જગતમાં જે પ્રેમના સંબન્ધો થાય છે, તેમાં અંશમાત્ર પણ ઉત્તમતા નથી.

અન્યજ પ્રેમનાં જીવતાં નાશ્યો કોઈકજ ઠેકાણું દેખવામાં આવે છે.

જગતની સ્થૂલ ભૂમિકામાં શુદ્ધ પ્રેમનાં પાત્રો કવચિત્જ દેખવામાં આવે છે. શ્રાવકોમાં, સાધુઓમાં, મંડળોમાં, ઘરમાં, ગચ્છમાં અને સભાઓમાં પણ શુદ્ધ પ્રેમનાં પાત્રો કલ્પવૃક્ષની પેઠે કોઈકજ દેખવામાં આવે છે. સ્વાર્થના લીધે શુરનાપર પ્રેમથી પ્રાણુ પાથરનારાઓ અમારી આંખે ઘણા દેખવામાં આવ્યા છે, પણ સ્વાર્થની પ્રતિકૂલતા થતાં તેઓ દ્વેષના પાત્રોમાં ફેરવાઈ ગએલા અનુભવ્યા છે. સ્વાર્થવિનાનો શુદ્ધ પ્રેમ ગમે તેવા પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં એક સ્થિતિવાળો

(૨૬૯)

જેઓને રહે છે, તે જગતમાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ પ્રેમી છે; આવા પ્રકારના ઉચ્ચ પ્રેમીઓ તેજ મનુષ્યપણું શોભાની શકે છે. ઇન્દ્રબળના પ્રેમનીપેઠે જેનો ક્ષણિક પ્રેમ છે, એવા હીન મનુષ્યોનાં હૃદય કૂતરાની ચાટ જેવાં હોય છે. જેણે પ્રેમતું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ બંધવું નથી અને જે સ્વાર્થમાં સરે છે, તેના સંબંધને પ્રેમસંબંધ કહી શકાયજ નહિ. પ્રેમમાં દયા, ભક્તિ અને વાતસલ્યવિના કશું કંઈ દેખાતું નથી. જે મનુષ્યો વિવેક-શક્તિથી હીન છે, તેઓના હૃદયમાં શુદ્ધ પ્રેમતું સ્વપ્ન પણ આવતું નથી. જે પ્રેમ ક્ષણમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્ષણમાં ટળે છે તે શુદ્ધ પ્રેમ નથી, પણ પ્રેમનો વિકાર (રોગ) છે. કોઈપણ પ્રકારના સ્વાર્થ પ્રયોજનથી કરેલો પ્રેમ તે શુદ્ધ પ્રેમ નથી. કામી, લોભી, કપટી, ક્રોધી, માની અને પૌદ્ગલિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિમાટે પ્રેમ કરનારાઓ, દુનિયામાં પગલે પગલે મળી આવે છે, પણ જેના શુદ્ધ પ્રેમમાં કોઈ પણ બંધનતું પ્રયોજન નથી, તેમ છતાં એકરસતા દેખવામાં આવે છે, તેવા જ્ઞાની મનુષ્યો-ઉત્તમ યોગીઓ તરીકે કોઈક વિરલા દેખવામાં આવે છે. કેટલીક સ્વાર્થ-સાધક પ્રેમસંબંધવાળી સ્ત્રીઓનો પોતાના પતિયોગ પર સ્વપ્નસદૃશ પ્રેમ હોય છે અને તેથી તે કદાપિ ઉત્તમ-શુદ્ધપ્રેમવાળી સ્ત્રીઓની કોટીમાં ગણાવાને લાયક બનતી નથી.

સમતાનો ઉત્તમોત્તમ શુદ્ધ પ્રેમ છે; સુવર્ણની પેઠે તેના હૃદયનો પ્રેમ નિર્મલ છે, તેથી તેના વિચારો અને આચારો અને શારીરિક ચેષ્ટાઓમાં અભિનવતા દેખાય તેમાં શું પુછવું? શ્રીમદ્દ્વિવેકચંદનજીએ સુમતિનો અર્પૂર્વપ્રેમ દર્શાવ્યો છે અને અન્તરમાં સુમતિની પ્રેમદશાનો આભેલુબ ચિતાર આપ્યો છે. સુમતિનો તેવા પ્રકારનો વાસ્તવિક પ્રેમ આત્માના ઉપર હોઈ શકે છે. આત્મસ્વામિની પ્રાપ્તિમાં પ્રથમ શુદ્ધ પ્રેમની આવશ્યકતા છે. શુદ્ધ પ્રેમના યોગે આત્માની અપ્રાપ્તિના સમયમાં વિરલદુઃખનો અનુભવ થાય છે. સુમતિ, આત્માવિના મુંઝાય છે. સુમતિ આત્મસ્વામિની પ્રાપ્તિ કરવામાટે તલપાપક થઈ છે. આત્માવિના સુમતિને અંશમાત્ર ચેન પડતું નથી. સુમતિ શુદ્ધ પ્રેમમાં મનની તન્મયતા કરીને આત્માવિના અન્ય કશું-કંઈ સ્મરતી નથી. જે જે મહાત્માઓએ પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ કરી છે, તેઓના હૃદયમાં પૂર્વે સુમતિના યોગે આત્મા ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ, પ્રગટ્યો હતો-આત્માની પ્રાપ્તિ કરવામાં આત્મપ્રેમ રમણુતાની આવશ્યકતા છે અને તેવા પ્રકારનો સુમતિમાં શુદ્ધ પ્રેમ પ્રગટેલો હોવાથી, તે આત્મસ્વામિના વિરલે આવેલો વિયોગ દશાનો અનુભવ કરે છે. સુમતિ વિશેષતઃ સ્વામિના વિયોગે

(૨૭૦)

હૃદયને ખાલી કરી વિરહવ્યથા જણાવે છે, તે નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવે છે.

શ્રાવણ માદું ઘનઘટા, વિચ વીજ જબૂકાહો ।

સરિતા સરવર સવ ભરે, મેરા ઘટસર સવ સૂકાહો. ॥૫૧॥

અનુભવ વાત વનાયકે, કહે જૈસી ભાવેહો ।

સમતા ટુક ધીરજ ઘરે, આનન્દઘન આવેહો. ॥ ૫૦ ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કથે છે કે, શ્રાવણ અને ભાદ્રપદ માસમાં મેઘની ઘટા આકાશમાં છવાઈ જાય છે અને ઝરમરઝરમર મેઘ વર્ષ્યા કરે છે અને વચ્ચે વચ્ચે વિદ્યુતના ઝબકાર પણ થયા કરે છે; મેઘવૃષ્ટિના યોગે નદીઓ અને સરોવર ભરપૂર ભર્યા હોય છે, તોપણ તેવા સમયે માંડે હૃદયરૂપ સરોવર શુષ્ક હોય છે; મારા સ્વામિરૂપ મેઘની કૃપા-વૃષ્ટિવિના માંડે હૃદય સરોવર શુષ્ક હોય એમાં કંઈપણ આશ્ચર્ય નથી. બાહ્યસ્થૂલ ભૂમિકાને મેઘ દેખીને મારા અન્તરના આત્મમેઘનું સ્મરણ થાય છે. જે આત્મમેઘની વૃષ્ટિ થાય તો માંડે હૃદય સરોવર રેલ-છેલ ધઈ જાય.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કથે છે કે, સુમતિ અનુભવની વાર્તા મનમાં જેવી ભાવે તેવી બનાવીને આત્મસ્વામિને પરોક્ષ દર્શામાં પણ કથે છે, અર્થાત્ અત્યન્ત પ્રેમી એવી સમતાને પરોક્ષ અને પ્રત્યક્ષનું ભાન પણ લીનતા થતાં રહેતું નથી. પોતાના મનમાં અનુભવવાર્તા બનાવીને તે વિયોગદશાજન્ય ઉદ્ધારોને બહાર કાઢે છે. પરોક્ષદર્શામાં સમતાને અનુભવવાર્તા સ્ફુરે છે. પરોક્ષદર્શામાં અનુભવ જ્ઞાન હોય છે. અનુભવજ્ઞાનથી અનુભવવાર્તા કરી શકાય છે. હૃદયસ્થદર્શામાં પણ સમતાને અમુક ગુણસ્થાનકસુધી પ્રેમ ખુમારી છે, પશ્ચાત્ પ્રેમનું રૂપ બદલાઈ જાય છે અને ચારિત્રમણુતા પ્રગટ થાય છે અને તે વખતે દર્શાના ગુણસ્થાનકથી ઉપરના ગુણસ્થાનક ઉપર જતાં અલ્પ સમય લાગે છે. જે સમતા ઉપરના ગુણસ્થાનકપર જવામાટે અલ્પ સમયનું ધૈર્ય ધારણ કરે તો, આનન્દઘનરૂપ પરમાત્મસ્વામી તેના ઘેર આવ્યાવિના રહે નહિ. બાકરણુ અગર ન્યાયનાં સૂત્રોની ગોખણુપટ્ટીમાત્ર કરવાથી આવી, આત્મપ્રભુપ્રતિ શુદ્ધ પ્રેમ ખુમારી જાગતી થતી નથી. જેના હૃદયમાં સમતાની જાગૃતિ થાય અને આત્મપ્રભુની પ્રાપ્તિમાટે ઉપર્યુક્ત વિરહ દર્શાના ઉદ્ધારો નીકળે, તેજ મનુષ્ય પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. શુદ્ધ પ્રેમથી આત્મપ્રભુનું ધ્યાન ધર્યાવિના

(૨૭૧)

બાહ્ય દશાનું ભાન ભૂલાનું નથી, તે માટે શ્રી દેવચન્દ્ર પણુ શ્રીઋષભદેવના સ્તવનમાં કહે છે કે, પ્રીતિ જનતી પર ધક્કી, જે તોડે હો તે જોડે
 ણહ, પરમ પુરુષથી રાગતા, પુરુષતા હો દાક્ષી ગુણ ગેહ, ઋષભ જિગંદશું પ્રીતઢી.
 શ્રી દેવચન્દ્ર પણુ પ્રણુપર પ્રેમ કરવાને માટે હૃદય ખુલ્લું કરે છે. પરમ-
 પુરુષની સાથે રાગ કરવો તેને શુણુગૃહભૂત આત્માનું ઐક્ય દર્શાવ્યું
 છે. આ ઉપરથી પણુ સિદ્ધ થાય છે કે, જડ વસ્તુઓનો રાગ પરિહરવો
 હોય અને આત્માની આનન્દ દશા પ્રાપ્ત કરવી હોય, તો આત્માના ઉપર
 અત્યંત શુદ્ધ પ્રેમ ધારણુ કરવો જોઈએ. શુદ્ધ પ્રેમમાં સર્વ આત્માઓનું
 ઐક્ય ભાસે છે. જગત્ જીવોનું વાત્સલ્ય તત્સમયે અનુભવાય છે. સર્વ
 જીવોપર શુદ્ધ પ્રેમનો પ્રવાહ વહે છે, તેથી દ્વેષરૂપ મહીનતા ટળી જાય
 છે. જે મનુષ્યો વીતરાગપદ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા હોય, તેઓને આ
 દશાજ પ્રથમ અનુભવવામાં આવશે. શુદ્ધ પ્રેમવિના આ જગત્માં કોઈ-
 પણુ મનુષ્ય તીર્થંકર નામકર્મ બાંધવાને સમર્થ થઈ શકતો નથી.
 દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનો રાગ પણુ પ્રેમમાં સમાઈ જાય છે. દેવ, ગુરૂની
 ભક્તિને પણુ જીવાડનાર પ્રેમ છે. ગુરૂની કૃપાદષ્ટિનું સિંચન કરનાર પણુ
 પ્રેમ છે. મહાત્માઓનો આશીર્વાદ મેળવી આપનાર પણુ પ્રેમ છે. શુદ્ધ
 પ્રેમમાં શરીર, મૃત્યુ, લજ્જા અને દુનિયાના વિરૂદ્ધ વિચારની કંઈ પણુ
 પરવા રહેતી નથી.

સુમતિએ પોતાના ચેતન સ્વામિપર શુદ્ધ પ્રેમથી રંગાઈને ઉપર
 પ્રમાણુ જે જે ક્યન કહ્યું છે, તેનું રહસ્ય પુનઃ પુનઃ મનન કરવા
 જેવું છે.

પદ્ ૬૩.

(રાગ મારુ.)

વ્રજનાથસેં સુનાથવિળ, હાથોહાથ વિકાયો ॥

વિચકો કોડ જન કૃપાલ, સરન નજર નાયો. ॥ વ્રજ૦ ॥ ૧ ॥

જનની કહું જનક કહું, સુત સુતા કહાયો ॥

માહ કહું મગિની કહું, મિત્ર શત્રુ માયો. ॥ વ્રજ૦ ॥ ૨ ॥

રમણી કહું રમણ કહું, રાડ રજતુલાયો ॥

દેવકે પતિ ઇન્દ ચન્દ, કીટ મુંગ ગાયો. ॥ વ્રજ૦ ॥ ૩ ॥

કામી કહું નામી કહુ, રોગ મોગ માયો ॥

નિશપતિધર દેહ ગેહ ધરિ, વિવિધ વિવિધ ધરાયો. ॥ વ્રજ૦ ॥ ૪ ॥

(૨૭૨)

વિધિનિષેધ નાટક ધરી, મેલ આઠ (ઠાય) છાયો ॥

ભાષા પદ્ધતિ ચાર, સાંગ શુદ્ધ પદાયો. ॥ વ્રજ૦ ॥ ૫ ॥

તુમસે ગજરાજ પાય, ગર્દમ ચઢી ધાયો ॥

પાયસ સુગ્રહકા વિસારી, મીલ નાજ લાયો. ॥ વ્રજ૦ ॥ ૬ ॥

લીલાશુ હઠુક નચાય, કહોજુ દાસ આયો ॥

રોમ રોમ પુલકિત હું, પરમ લાભ પાયો. ॥ વ્રજ૦ ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ, વીતરાગ પરમાત્માને કૃષ્ણ કહીને તેની સ્તુતિ કરે છે. તેઓ શ્રીવ્રજદેશમાં ગયા હોય અને તત્સમયે પરમાત્માજી કૃષ્ણરૂપ છે, એવું સાપેક્ષ દૃષ્ટિથી વર્ણન કર્યું હોય! તેમ લાગે છે. વ્રજ એટલે સમૂહ. આત્માનો અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ વ્રજ દેશ જાણવો અને તેના પરમાત્મા નાથ હોવાથી વ્રજનાથ કહેવાય છે. ગુણોના સમુદાયને વ્રજ કહેવો અને તેના નાથ પરમાત્મા વીતરાગ અવબોધવા. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી, પરમાત્માની ભક્તિના પોતે ભક્ત-સ્વાભાવિક રીત્યા બનીને ભક્તિનું અદ્ભુત ચિત્ર હૃદયમાં ચિત્રે છે અને હૃદયની ઉદ્ભવતી ભક્તિની ઊર્મિઓ વાણીથી બહાર કાઢે છે.

પરમાત્માની ભક્તિથી સર્વ પ્રકારનાં પાપ ટળે છે, પણ પ્રભુની સેવાવિના અનન્તકાળ પર્યંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડ્યું; જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય અને અનન્તસુખના નાથ, એવા પરમાત્માની ભક્તિ, સેવા અને તેમના ધ્યાનવિના ચેતન જગત્માં કંઈ મૂળાદિ અવતારોમાં હાથોહાથ વેચાયો, ગૌ આદિ પશુઓના તથા ગુલામોના અવતારોમાં ઘણીવાર વેચાયો. સંસારમાં ચારે તરફ અવલોકતાં પરમાત્મદેવવિના વચ્ચે અન્ય કોઈ શરણુ મારી દૃષ્ટિમાં આવ્યું નહિ. સકલ ગુણાગાર અને અષ્ટાદશ દોષરહિત પરમાત્મદેવ વિના અન્ય કોઈ જગત્માં શરણુ નથી, માટે હે દેવ! હવે હું તારે શરણુ આવ્યો છું. શ્રીપરમાત્મ પ્રભુની ભક્તિમાં લયલીન થયાવિના અને સર્વ પ્રકારની બ્રાંતિને ટાળીને પરમાત્માનું શરણુ કર્યાવિના જીવની સંસારમાં કેવી દશા થઈ તે હવે શ્રીમદ્ દર્શાવે છે.

અનેક પ્રકારના જનનીના અવતાર થયા, તેમજ અનેકશઃ પિતા તરીકેના અવતારો ધારણુ કર્યા. જગત્માં અનેકશઃ પુત્રોના અવતાર ધારણુ કર્યા, તેમજ અનેક વખત પુત્રીઓના અવતાર પણ ધારણુ કર્યા. અનેક વખત અનેક જીવોના બ્રાતા તરીકે જીવ થયો, અનેકવાર અનેક જીવો સાથે એન તરીકેના સંખન્ધો સંસારમાં પરિભ્રમતાં ધારણુ કર્યા.

(૨૭૩)

અનેકશઃ અનેક જીવોના મિત્ર તરીકે સંબન્ધ ધારણ કરવો પડ્યો. અનેકશઃ અનેક જીવોની સાથે શત્રુ તરીકેનો સંબન્ધ ધારણ કરવો પડ્યો. હે ભગવન્! અનેકશઃ અનેક જીવોની સાથે સ્ત્રી તરીકેના સંબન્ધ ધારણ કરવા પડ્યા. જગત્માં કર્મના યોગે અનેક પ્રકારના અવતારો લેવા પડ્યા. કોઈ વખત રાજા થયો અને કોઈ વખત રજ (ધૂળ)ની સમાન જગત્માં ગણાયો. દેવતાઓના પતિ ઇન્દ્ર અને ચન્દ્રાદિના અવતારો ધારણ કર્યા અને ઘણીવાર કીટ અને ભૂંગના અવતારો ધારણ કર્યા. એમ આપની આગળ હે ભગવન્! વૃત્તાંત માફ કહું છું. જગત્માં સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદના યોગે કામીની અવસ્થા ધારણ કરી. હે ભગવન્! અનેક પ્રકારનાં નામ ધારણ કર્યાં, તેમાં કયા કયા નામોની યાદી કઈ? નામ અને રૂપમાં જગત્ના જીવો અંધાય છે અને પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પારખી શકતા નથી. અનેક પ્રકારના રોગ સહન કર્યાં, તેમજ અનેક પ્રકારના ઇન્દ્રિયજન્ય ભોગો ભોગ્યા, પણ જરામાત્ર શાંતિ પામ્યો નહિ. વિધિ અને નિષેધનાં નાટક ધારણ કરીને આઠ પ્રકારના વેપથી છવાયો. કેટલીક પ્રતિજ્ઞામાં મેલ-ઠાવણાઓ એવો પણ પાક છે. ભેખરૂપ સ્થાનથી છવાયો, એવો તેનો અર્થ કરવો. છ પ્રકારની ભાષા, ચાર વેદ અને તેના અંગોના શુદ્ધ પાઠો ભણ્યો, પણ હે ભગવન્! આત્મામાં ઉતર્યાવિના અને યથાવિધિ સેવાભક્તિથી તેની આરાધના કર્યાવિના માફ ઠેકાણું પડ્યું નહિ. હે પરમાત્મદેવ! આપના સમાન ગજરાજને પામ્યા છતાં પણ મોહરૂપ ગર્દભપર ચઢીને સંસારમાર્ગમાં દોડ્યો, સારા ઘરનું વા પોતાના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ગૃહનું આનન્દરૂપ પાયસ ભોજનનો ત્યાગ કરીને પુદ્ગલરૂપ ઝોક-અનાજની ભીક્ષા મેં માગી ખાધી. હે ભગવન્! સંસારની લીલાભૂમિમાં વેગે નાચીને હવે તો તમારા શરણે આ દારૂ આલ્યો છે-આપનું શરણ પામીને શરીરના રોમે રોમે પુલકિત થયો છું. આપના દર્શનથી પરમલાભ પામ્યો છું. પરમાત્મા વીતરાગદેવના શરણે આવવાથી કર્મનો સંબન્ધ બિલકૂલ રહેતો નથી. પરમાત્માનું શરણુ, પરમાત્માનો આશ્રય, ખરેખર સર્વ પ્રકારના શુભોને પ્રગટાવે છે. મન, વચન અને કાયાનું અર્પણુ પરમાત્માને કર્યાવિના પરમાત્માનું શરણુ કર્યું કહેવાતું નથી. અહંત્વ અને મમત્વના પરિણામનો લય કરીને પરમાત્માના સ્વરૂપમાં બીન થઈ જતું, તેજ પરમાત્માનું શરણુ કર્યું કહેવાય છે. પરમાત્માને શુદ્ધપ્રેમથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. શુદ્ધપ્રેમના યોગે અન્તરમાં રહેલું શુદ્ધ પરમાત્મત્વ પ્રગટ થાય છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી હવે પ્રભુને કેવી રીતે વિનવે છે તે દર્શાવે છે.

ભ. ૩૫

(૨૭૪)

ऐरि पतितके उधारन तुम, कहिसो पीवत मामी ।

मोंसु तुम कब उधारो, क्रूर कुटिलकामी. ॥ ब्रज० ॥ ८ ॥

और पतित केइ उधारे, करणी बिनुं करता ॥

एककाही नाउं लेउं, जूठे विरुद् धरता. ॥ ब्रज० ॥ ९ ॥

करनी करी पार भए, बहोत निगम साखी ॥

शोभा दइ तूमकूं नाथ, अपनी पत राखी. ॥ ब्रज० ॥ १० ॥

निपट अज्ञानी पापकारी, दासहै अपराधी ॥

जानुजो सुधारहो, अब नाथ लाज साधी. ॥ ब्रज० ॥ ११ ॥

औरको उपासक हूं, कैसें कोइ उधारूं ॥

दुबिधा यह राखो मत, यावरी विचारूं. ॥ ब्रज० ॥ १२ ॥

गई सो गइ नाथ, फेर नहीं कीजे ॥

द्वारे रखो ढींगदास, अपना करी लीजे. ॥ ब्रज० ॥ १३ ॥

दासको सुधारी लेहु, बहुत कहा कहियें ॥

आनन्दघन परमरीत, नाउंकी निवहिये. ॥ ब्रज० ॥ १४ ॥

ભાવાર્થ:—અરે હું પતિતને ઉદ્ધારક છું. એમ તમે હે હરિ ! જે કથો છો તે શું ? નશો પીને કહો છો ? કારણ કે અધાપિ પર્યંત મારા જેવા પાપીને ઉદ્ધાર કર્યાવિના પતિત ઉદ્ધારક એવું બિરુદ કેમ ધારણુ કરી શકાય ? ક્રૂર, કુટિલ અને કામી એવો જે હું તેનો તમે ઉદ્ધાર કરો તો પતિત-ઉદ્ધારક બિરુદને સત્ય જાણી શકું. અનેક પતિતને આપે ઉદ્ધાર્યા અને કરણીવિના કર્તા તરીકે કહેવાયા, પણ હું આપને પુછું છું કે, એકનું તો નામ આપો ! કરણીવિના કર્તા થવાથી આપ અસત્ય બિરુદને ધારણુ કરનાર છો એમ કેમ ન માની શકાય ?—આ વચન પ્રેમભક્તિના આવે-શવાણું છે.

ધર્મ કરણી કરીને અનેક મનુષ્યો સંસાર સમુદ્રને તરી ગયા એ આખતમાં શાસ્ત્રો શાક્ષી તરીકે છે. પોતે ધર્મ કરણી કરીને તરી ગયા અને આપને શોભા આપીને આપની પત રાખી એમ મને તો જાણાય છે. પરમાત્માની, મુક્તિદશા પામવામાં નિમિત્ત કારણુતા છે. પરમાત્માનું ધ્યાન ધરીને અનેક મનુષ્યો સંસાર સમુદ્ર તરી ગયા, તેમાં ભગવાને જીવેને તાર્યા એમ જે કહેવાય છે, તે ભગવાનમાં નિમિત્ત કારણુનો ઉપચાર કરીને કર્તાપણુના આરોપે અવબોધવું.

(૨૭૫)

શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કથે છે કે, અત્યંત પાપરૂપ અપરાધને કરનાર દાસ છે. હવે જો મારી લાજ હૃદયમાં ધારીને મને સુધારશો અને તારશો તો આપની ઉદ્ધારકતા અવબોધીશ. પરમાત્માને હૃદય નથી. મન, વાણી અને કાયાથી રહિત સિદ્ધ પરમાત્મા છે, પણ ભક્ત, ભક્તિના આવેશમાં આવીને ઉપર્યુક્ત વાણી વદે છે.

આપ કહ્યો કે, તું અન્યને ઉપાસક છે, માટે તને હું કેવી રીતે ઉદ્ધારી શકું? આવી દ્વૈતભાવના રાખો નહિ. ઉપાસ્ય અને ઉપાસક બેને ભેદ છે એવો વિચાર આપને કરવો યોગ્ય જણાતો નથી. પરમાત્માને દુવિધા હોતી નથી, તો પણ ભક્ત ભક્તિના પ્રેમાવેશમાં આવીને ભગવાનને આ પ્રમાણે કહે છે. રાગદ્વેષનો પરિપૂર્ણ ક્ષય થવાથી પરમાત્મામાં કોઈ પણ જાતની આજ્ઞા દુવિધા નથી. ભક્તિના ઉદ્ધારમાં આવેલો અને પ્રેમમાં લદબદ થએલો ભક્ત જે બોલે છે, તેમાં ભક્તિરસની અને પ્રાર્થનાની મુખ્યતા અને હૃદયની શુદ્ધતા અને ભક્તિજન્ય નમ્રભાવ જોવાની આવશ્યકતા છે. ભક્તિના રસની ધૂનમાં મસ્ત બનેલ ભક્ત, પરમાત્માની સાથે ઐક્ય અનુભવે છે અને તેવા ભક્તિસાધ્ય ઐક્યભાવમાં પરમાત્મદશાને અનુભવ કરી શકે છે. ભક્તિની ધૂનમાં રસિક બનેલ ભક્ત, એક નાનડા બાળકની પેઠે પ્રભુને પિતાતરીકે માનીને લાડકવાયાં વચનો વદે છે અને તે વખતે તે જગતની સાથેતું દ્વૈતભાવ ભૂલી જાય છે. ભક્તિરસથી તેનું હૃદય આનન્દમય બને છે, તત્ સમયે સત્વગુણ ખીલી ઉઠે છે અને પોતાને અમૃત ક્રિયાના અનુદાનમાં આસક્ત થએલો દેખે છે. પ્રભુ ને હું જુદા છીએ એવું પણ તે ભાવ ભૂલી જાય છે અને પરસ્પરની અદ્વૈતતામાં ભક્તિયોગની સમાધિને અનુભવે છે. હે પરમાત્મ નાથ! જે વાત ગઈ તે ગઈ, હવે તો ફેર આવું કરશો નહિ. સેવકને ઉદ્ધાર કરવામાં લગાર-માત્ર વાર લગારો નહિ. સેવકને તારવો એ આપની મુખ્ય ફરજ છે. આપને પ્રાપ્ત કરવાના ભક્તિરૂપ દ્વાર આગળ-નજીક આ દાસ છે તેને પોતાનો કરી લો. આપનો હું શુદ્ધ પ્રેમના યોગે બન્યો છું હવે, આપ એમ કહો કે તું મારો છે, એટલે બસ; આપના સેવકને આનન્દનો પાર રહેવાનો નથી. હવે તો આપના દાસને હે પ્રભો! સુધારી લો. આપને વારંવાર બહુ શું કહેવું? હે આનન્દના ઘનભૂત પરમાત્મ હરિ! આપના નામની પરમ રીતિને આપે નિર્વહવી જોઈએ; એમ શ્રી આનન્દધનજી મહારાજ શ્રીકૃષ્ણરૂપ વીતરાજદેવને વિનવે છે. હરતિ પાપા-નીતિ હરિ: જે પાપોને હરે છે તે હરિ કહેવાય છે. સિદ્ધ પરમાત્મા, શ્રીકૃષ્ણ વા શ્રીહરિ છે. પરમાત્માને બાહ્યની ગોપીઓની લીલા નથી.

(૨૭૬)

તે દુનિયાને ઉત્પન્ન કર્તા નથી, તેમ દુનિયાનો નાશ પણ કર્તા નથી. કોઈના ઉપર રાગ પણ કર્તા નથી, તેમ કોઈના ઉપર દ્વેષ પણ કર્તા નથી. રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય કરીને ક્ષાયિક ભાવે સિદ્ધ થયેલ પરમાત્માને અત્ર કૃષ્ણ કહીને સ્તુતિ કરી છે. સિદ્ધ વીતરાગ પરમાત્માને વિષ્ણુ કહીને આનન્દધનશ્રીએ સ્તવ્યા છે. કેવલજ્ઞાનમાં લોકલોક ભાસે છે, માટે સિદ્ધ ભગવાન કેવલજ્ઞાનની અપેક્ષાએ વિષ્ણુ કહેવાય છે. જિનદેવનાં અનેક નામો છે. ગમે તે નામથી વીતરાગ જિનેશ્વરની સ્તુતિ કરવામાં આવે તો તેથી કર્મનો ક્ષય થાય છે. વસ્તુતઃ વિચારીએ તો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ તરીકે અરિહંત ભગવાન સંઘટે છે અને અપેક્ષાએ સિદ્ધ પરમાત્માને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ કહેવામાં આવે છે, પણ પુરાણોમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરનું જે સ્વરૂપ લખ્યું છે તે જૈનાગમો વિરુદ્ધ હોવાથી જૈનોને માન્ય નથી, કેમકે રાગ અને દ્વેષની શ્રેષ્ઠાવાળાને દેવ તરીકે પૂજવામાં મિથ્યાત્વ લાગે છે. ઉપર પ્રમાણે વ્રજનાથને વિનંતિ કરી; તેમાંથી સાર શ્રવણ કરીને ભક્તોએ ભક્તિરસમાં ઉતરવું નેઈએ.

પદ ૬૪.

(રાગ વસંત.)

અવ જાગો પરમગુરુ પરમદેવ પ્યારે, મેટહું હમ તુમ ચિચ મેદ.

॥ અવ૦ ॥ ૧ ॥

આલી લાજ નિગોરી ગમારી જાત, મુહિ આન મનાવત વિવિધ માતા ॥

॥ અવ૦ ॥ ૨ ॥

અલિપર નિર્મૂલી કુલટી કાન, મુનિ તુહિ મિલન ચિચ દેત હાન.

॥ અવ૦ ॥ ૩ ॥

પતિ મત્તવારે ઔર રંગ, રમે મમતા ગણિકાકે પ્રસન્ન. ॥ અવ૦ ॥ ૪ ॥

અવ જડતો જડવાસ અંત, ચિત્ત ફુલે આનન્દધન ભણ વસન્ત.

॥ અવ૦ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા પોતાના આત્મસ્વામિને જાત્ર થવાને વિરૂપિ કરે છે. ચેતન મમતાના સંગે પ્રમાદ-નિદ્રાધીન થયા છે, તેને જગાડવા સમતા કહે છે કે, હે પ્યારા પરમચુરો અને હે પરમદેવ ! તમે હવે તો જાત્ર થાઓ ! મારા અને તમારા વચ્ચે ભેદ પડ્યો છે તે આપના

(૨૭૭)

જાગવાથી મટી જવાનો છે, અથવા મારા અને તમારા વચ્ચેનો ભેદ આપશ્રી જાગીને હુવે મટાડો.

મમતા લાજવિનાની નજીરી અને ગમારજાત છે. મારી પાસે તે વિવિધ પ્રકારની આજ્ઞા મનાવે છે. પારકાનું નિર્મૂલ કરવા તે કુલટી છે અને તે કાળી છે. મર્યાદાને ઉલ્લંઘન કરનારી કુલટા માફ નિર્મૂલ કરવાને ચૂકે તેવી નથી. મને અને તમને મળવામાં તે હાનિ કરે છે અર્થાત્ વિદ્ધ કરે છે. અહો! આ જગતમાં પતિની મતિ વિપરીત થવાથી પતિવ્રતા સ્ત્રીને કેટલુંબધું વેઠવું પડે છે? મતવાળા પતિ મમતા ગણીકાના પ્રસંગમાં રાચી રહ્યા છે, પણ જ્યારે જડ વસ્તુઓ છે તે જડવાસરૂપ છે અને સડણુપડણુ વિધ્વંસણુ સ્વભાવવાળી છે, એમ તેનું મૂળસ્વરૂપ અનુભવથી માલુમ પડે છે ત્યારે, આનન્દના ઘનભૂત આત્મસ્વામીનું ચિત્ત પ્રકુલ્લ થાય છે અને તે મારા ઘેર આવે છે અને તે વખતે વસન્તઋતુની શોભા બની રહે છે; એમ મમતા વદે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથે છે કે, મમતાની સંગતિમાં ચેતન જાય છે, તેથી તે પરભાવ નિદ્રામાં ઘેરાય છે. આત્માની ખરી સ્ત્રી મમતા છે; તે આત્માને જાગ્રત્ કરવા અને મમતાનો પ્રસંગ ત્યજવા અનેક પ્રકારની સત્ય વાર્તાને જણાવે છે. મમતાને અને આત્માને મળવામાં હાનિ પહોંચાડનાર મમતા છે. ખરેખર મમતાની આ હૃદયવાણી મનન કરવા લાયક છે. મમતાને અન્યદર્શીનીઓ માયા કહે છે, તેના વશમાં આખું જગત બંધાર્ક ગયું છે; સંસાર કારાગૃહમાં જીવને બાંધી રાખનાર મમતા છે.

આત્માની સાથે અશુદ્ધભાવે રહેનારી મમતા, જગતની સ્ખૂલ ભૂમિકામાં જીવેને પોતાના તાબે કરી તેઓની પાસે અનેક પ્રકારના કુખેલો લજવાવે છે. આત્માના મૂળધર્મમાં વિકાર કરીને તે આત્માને જાતિના ખાડામાં ઉતારે છે. આત્માની સહજદશાનું ભાન ભૂલાવનાર મમતા છે. મોટા મોટા બાદશાહો, શહેનશાહો, ચક્રવર્તિયો અને ઇન્દ્રો પણ મમતાના વશથી અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરે છે. વસ્તુતઃ વિચારવામાં આવે તો દુઃખનું મૂળ મમતા જણાય છે. મમતામાં અશુદ્ધ પ્રેમ ભયો હોય છે. સ્વાર્થનો પ્રાણ મમતા છે. સ્વપ્નાની પેઠે ક્ષણિક એવા જડ પદાર્થોમાં મમતા કરીને અનેક મનુષ્યો મૃત્યુ પામ્યા, પણ અંશમાત્ર સુખને પામ્યા નહિ. મમતા રાક્ષસી આખી દુનિયામાં રાત્રી અને દિવસમાં અનેક પ્રકારના વેષથી પરિભ્રમણુ કરે છે. યાવત્ મમતા હોય છે તાવત્ શુદ્ધપ્રેમનો સ્વાદ આખી શકાતો નથી. અનેક પ્રકારની જડ વસ્તુ-

(૨૭૮)

ઓની મમતા ધારણ કરીને અનેક પ્રકારના પ્રપંચો જેઓ રચતા હોય, તેઓ પ્રત્યેક મનુષ્યોની સાથે શુદ્ધપ્રેમ કેવી રીતે ધારણ કરી શકે ? મમતાવાળો મનુષ્ય આત્માની મહત્તા ખિલકૂલ અવબોધી શકતો નથી. મમતાના વશ થએલાઓ અન્યોનાં દુઃખો દેખીને વજના જેવું કઠીન હૃદય કરે છે; તેમનું હૃદય દયાથી આર્દ્ર થતું નથી. મમતાવંત મનુષ્ય સામાન્ય નજીવી વસ્તુઓને માટે પણ અનેક પ્રકારની હાવવરાળ કરે છે. મમતામાં આસક્ત મનુષ્ય સ્વાર્થવિના અન્ય કશું કંઈ દેખતો નથી. મમતાના યોગે મન અધોદિશાપ્રતિ ઘસડાય છે. મમતાવંત, વિવેકદૃષ્ટિને અંધ કરી અવિવેક માર્ગતરફ ઘસડાય છે. મમતાથી જગતમાં અનેક ભયંકર યુદ્ધો થયાં છે. મમતા જીવોને પૂતળીની પેઠે નચાવે છે, તોપણ મનુષ્યો મમતાના વિચારોમાં અંધ બને છે; એ મહાન આશ્ચર્ય છે ! ઉચ્ચ અને નીચ માર્ગના વિવેકને મમતાધારક ભૂલે છે અને તે અન્ય જીવોની દયાને હૃદયમાં ધારણ કરતો નથી. મમતાના યોગે મનુષ્યો, મનુષ્યનું અમૂલ્ય જીવન ક્ષણમાં હારી બંધ છે. મમતાના યોગે તપસ્વીઓ પણ લપસી બંધ છે. મમતાનું ઘેન જીવન પ્રકારનું છે. મમતાના ઘેનમાં ઘેરાયેલો આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને અવબોધી શકતો નથી.

મમતાના સંસ્કારો ટાળવા એ કંઈ સામાન્ય કાર્ય નથી. પ્રબલ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યના બળવડે મમતાની પરિણતિ ટળે છે. અનેક પ્રકારની કુમતિને અપૈનાર મમતા છે. મમતાની પરિણતિને ટાળવામાટે મહાત્માઓ અનેક પ્રકારના ઉપાયો કરે છે. હે મમતા ! હવે તું હૃદયમાંથી બહાર નીકળી જા; તારા જેટલું કોઈએ આત્માનું બગાડ્યું નથી. મમતાના સંગથી સ્વપ્નામાં પણ સુખ કોઈને મળ્યું નથી અને કોઈને કદાપિ મળનાર નથી. મમતાના સંગથી આત્માની જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રાદિ ઋદ્ધિ પ્રગટ થતી નથી. મમતાનો સંબંધ જે ઈચ્છે છે, તે પોતાના સત્ય સુખને જલાંબલિ આપે છે. મમતાથી સમતાનો પરિણામ રહેતો નથી. અનેક પ્રકારની દુઃખની પરંપરાનું ઘર મમતા છે. ચારિત્રના પીલેલા ઉદ્યાનની શોભાને મમતા બ્રહ્મ કરે છે. મનુષ્યની કિમ્મતને મમતા ઘટાડી દે છે, તેમ મનુષ્યપણુંથી પણ બ્રહ્મ કરે છે. મમતાથી કદાબ્રહ્મ પ્રગટે છે અને તેથી આત્મિક શક્તિનો વ્યય થાય છે. ચેતનને, દુઃખમય મમતાની સંગતિનો ત્યાગ કરાવવાને માટે સમતા જે ઉપદેશ આપે છે, તે હૃદયમાં ધારણ કરવાની જરૂર છે.

સમતાની વિજ્ઞપ્તિ બરાબર છે. મમતાનો સંગ ત્યાગ કરવાથી સમતા અને આત્માનું ઐક્ય થાય છે. સમતાનો આત્મસ્વામીપર અન-

(૨૭૯)

વધિ ખ્યાર છે, તે તેણીના હૃદયોદ્ગારથી અવબોધાય છે. સમતાના હૃદયમાં આત્મસ્વામીજ વસી રહેલા છે, તે તેણીના ઉદ્ગારથી સિદ્ધ થાય છે. આત્મસ્વામિને વિવેકદૃષ્ટિથી સત્ય અને અસત્યનો ભેદ અવબોધાવવા તેણે પોતાનું અને મમતાનું સુખમય અને દુઃખમય ચરિત્ર ખડું કર્યું છે, કે જેનો હૃદયમાં પરિપૂર્ણ સાર ઉતરી શકે અને તેથી આત્મા સમતાના ઘેર ગયાવિના રહે નહિ. છેવટે તેણીના વચનથી આનન્દના ઘનભૂત એવા આત્માએ અવબોધ્યું કે, જડવાસનો અન્ત જડ છે. જડમાં મમતા કરવામાં આવે છે, પણ જડવસ્તુઓ તો અન્તવાળી અર્થાત ક્ષય સ્વભાવવાળી છે. જે જડવસ્તુઓપર મમતા કરવામાં આવે છે તે જડવસ્તુઓનો નાશ થતો પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે છે, તેથી તે જડવસ્તુઓપર મમતા રાખવાથી કશો ફાયદો થવાનો નથી. ક્ષણિક જડવસ્તુઓપર આત્મા અત્યન્ત મમતા ધારણુ કરે, તેથી કંઈ ક્ષણિક જડવસ્તુઓ આત્માનો ઉપકાર નહીતી નથી, તેમજ આત્માની સાથે રહેતી નથી. આત્માએ સમતાના ઉપદેશથી જડવસ્તુઓપર થતું મમતાનું સ્વરૂપ અવબોધ્યું અને નિશ્ચય કર્યો કે ક્ષણિક જડવસ્તુઓની મમતા કરવી તે કોઈ પણ રીત્યા હિતકારક નથી અને તેથી સત્યાનન્દનો અંરામાત્ર પણ પ્રગટવાનો નથી. આ પ્રમાણે નિશ્ચય થવાથી આત્મા પોતાની સ્ત્રી સમતાપ્રતિ વિલોકવા લાગ્યો અને તેણે સમતાના ઘરમાં આવાગમન કર્યું. આનન્દના ઘનભૂત એવા આત્માનું ચિત્ત હર્ષથી પ્રકુલ્લ થયું અને સમતાના ઘેર આવવાથી વસન્ત ઋતુની શોભાની પેઠે આત્માની શોભા ખીલવા માંડી. સમતાના સંબંધે આત્માની શોભા ક્ષણે ક્ષણે વૃદ્ધિ પામે છે. સમતાનો સંગ થતાં આત્મા આનન્દ પ્રદેશમાં ઉતર્યો અને આનન્દનો ભોગ કરવા લાગ્યો; એમ શ્રી આનન્દઘન કથે છે.

પદ્ ૬૫.

(સાક્ષી)

રાસ શશી તારા કલા, જોસી જોઈ ન જોસ ।

રમતા સુમતા કબ મિલે, મગૈ વિરહા સોસ. ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—આત્માની સ્ત્રી સમતા કહે છે કે, ન્યોતિષ્ણાસ્રના સર્વજ્ઞ ગણુક ! તું મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, સિંહ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ, મિથુન, એ ખ્યાર રાશિ. તથા ચંદ્રમા, તારા, કલા, અને ત્રહો વગેરેને ભેદને કહે કે, મારો, મારા આત્મપતિની સાથે કયાં

(૨૮૦)

મેળાપ થશે? મારા પતિનો મેળાપ થાય એવો દીવસ ક્યારે આવશે? મને ક્યા ક્યા ગ્રહો નડે છે? તે તું વિચારીને જ્ઞે અને મેળાપનો વખત બતાવ, કે જ્ઞેથી મારા પતિના વિરહથી થતો શોક ટળી જાય. પુણ્ય અને પાપના સંયોગ તથા વિયોગને જ્યોતિષશાસ્ત્ર પણુ સૂચવે છે, માટે પતિના સંયોગમાં પણુ જ્યોતિષશાસ્ત્ર અપેક્ષાએ ઉપકારી છે. કોઈ પરિપૂર્ણ જ્યોતિષશાસ્ત્રને જ્ઞાતા હોય છે તે સારી રીતે નિમિત્તોને કહી શકે છે. સમતા જ્યોતિષીને પતિના વિયોગનો સંયોગ થાય તેની આશાએ પ્રશ્ન કરે છે. પતિવિરહિણી સ્ત્રી ગમે તે પતિસંબન્ધના નિમિત્તોને શોધ્યા કરે છે. સમતાનો પણુ પોતાના પતિની સાથે અનાદિથી વિરહ થયો છે. શુદ્ધાત્મસ્વામીવિના તેને વિરહવ્યથાનાં દુઃખ થાય છે, તેથી તે હૃદયમાં વિચારીને પૂછે છે કે, હે ગણુક! મારો સ્વામી ક્યારે મળશે? પોતાના સ્વામીની પ્રાપ્તિ કરવાનું શું કારણુ છે, તે હવે જણાવે છે.

(રાગ ગોતકઢા—ગોડી રાગમાં.)

પિયાવિન કૌન મિટાવે રે, વિરહવ્યથા અસરાઠ. ॥પિયા૦॥૧॥
 નિંદ નિમાણી આંખતેરે, નાઠી મુજ દુઃખ દેખ ॥
 દીપક શિર ડોલે સ્વરો પ્યારે, તન ધિર ધરે ન નિમેષ. ॥પિયા૦॥૨॥
 સખિ સરિણ તારા જગી રે, વિનગી દામની તેગ ॥
 રચળી દયળ મતે દગો પ્યારે, મયળ સયળ વિનુવેગ. ॥પિયા૦॥૩॥

ભાવાર્થ:—હે ગણુક! હવે તું જલદી જોશને જોઈને મને શાંતિ થાય તેમ કર. હે જ્યોતિષ! મારા પ્રિય શુદ્ધાત્મ સ્વામીવિના અત્યંત-વિશાળ વિરહવ્યથાને કોણુ મટાડી શકે? ક્ષણુ ક્ષણુ મને રાગ અને દ્વેષ પીડે છે, અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ ચિંતાની પેઠે આળે છે અને તેથી આત્મવીર્યની ક્ષીણતા થાય છે. આનંદની લાલી મુખ ઉપર હવે પ્રગટતી નથી, માટે હે જ્ઞેથી! હવે ભવિષ્યનો વર્તારો જણાવ. હે ગણુક! મારા દુઃખને જોઈને સકલ પ્રાણિયોને પ્રિય એવી નિદ્રા પણુ જતી રહી છે અને દીપકની જ્યોતિની પેઠે માંડું મગજ ભમ્યા કરે છે અને તેથી ક્ષણુમાત્ર પણુ શરીરને સ્થિર રાખવાની શક્તિ રહી નથી. મન, વાણી અને કાયાની અસ્થિરતા એટલી બધી વધી ગઈ છે કે, હું શું બોલું છું, શું વિચારું છું, શું કરું છું, તેનું પણુ ભાન રહ્યું નથી. કોઈ મનુષ્યને ભૂત વળગ્યું હોય અને તેની જીવી સ્થિતિ થાય છે, તેવી મારી સ્થિતિ જણાય છે. મારો પ્રાણુ, આ શરીરમાં આવી દશા છતાં ક્યાંસુધી રહેશે, તે સમજાતું

(૨૯૧)

નથી. જે રાત્રિમાં ચંદ્ર છુપાયેલો છે તે રાત્રિ,—તારા તથા વિજ્ઞાનીના પ્રકાશવાળી—મને વગર તરવારવડે સ્વજનવિનાનીને દગો દેવાને માટે પ્રયત્ન કરે છે અર્થાત્ રાત્રિ મને તારાના પ્રકાશરૂપ તરવારવડે મારવા દગો કરે છે. આવી દશામાં સ્વાભિવિના વિશેષ કાળ રહી શકાય નહીં; તેમ હે ગણુક ! તું સારી પેઠે જાણે છે. અંધારી રાત્રિમાં દ્રેષ, ઈર્ષ્યા, વહેમ, ચંચળતા, ભય અને ઉદ્દેગરૂપી ભૂતો, અનેક પ્રકારે દેખાવ દઈને મને ભય પમાડે છે. કાળરૂપ જીવ પુરૂષ મને એકલી જોઈને સતાવવાને માટે પ્રયત્ન કરે છે. વિષયવાસનારૂપ રાક્ષસી તાડના જેવું રૂપ કરીને મને ભય પમાડે છે. મૂર્ચ્છારૂપ સુરેલ મારાં શુદ્ધધર્મરૂપ રક્તને સુસી જાય છે. માટે હે ગણુક ! વિચારીને મારો ભવિષ્ય વર્તારો જાણાવ.

તન પિંજર ઘૂરે પર્યો રે, ઉડિ ન સકે જિઝ હંસ ॥

વિરહાનલ જાલાજલી પ્યારે, પંજ મૂલ નિરવંશ. ॥ પી૦ ॥ ૪ ॥

ઉસાસ સાસ બટાઉકીરે, યાદ વેદૈ નિસિરાંડ ॥

નમનૈ ઉસાસા મની, હટકૈન રયણી માંડ. ॥ પી૦ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, હે ગણુક ! ઉપર્યુક્ત દુઃખની તીવ્ર જ્વાલાથી મારા શરીરરૂપ પીંજરામાં જીવહંસ પડ્યો પડ્યો જૂરે છે, અર્થાત્ ખેદ પામે છે; આયુષ્ય કર્મના ઉદયે તે શરીરરૂપ પંજરમાંથી ઉડી શકતો નથી, તેમ નિકળી શકતો નથી; વિરહરૂપ જ્વાલાથી તે બળ્યા કરે છે, અર્થાત્ તેની સર્વ વિરતિ અને દેશવિરતિરૂપ પાંખોનું મૂળ દબ્ધ થયું છે, તો કહો કે, તેથી તે શી રીતે ઉડી શકે? આવી દશામાં મારા જીવ હંસને કેવું દુઃખ થતું હશે, તે સર્વજ્ઞ વિના કોઈ જાણી શકતું નથી. બાહ્ય તાપથી તમ જીવો કોઈપણ ઉપાયથી શીતળ અને છે, પણ અંતઃ તાપથી તમ જીવો ઉપશમરૂપ મેઘધારાની વૃષ્ટિવિના શાંત થઈ શકતા નથી. મારા પ્રિય જીવ હંસની પણ તેવી સ્થિતિ છે. અનંત શાન્તિતું ધામ એવો મારો સ્વામી મને મળે તો અનેક પ્રકારના અંતઃ તાપ શાંત થઈ જાય ! એમાં કાંઈપણ આશ્ચર્ય નથી, માટે અનંતશુભનો ધામભૂત મારો સ્વામી મને ક્યારે મળશે? તે જોય જોઈને હે જોષી ! મને કહે.

શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપ વેગગામી વટેમાર્ગે વિરહદશારૂપ રાત્રિની સાથે વાદ વટે છે અને કહે છે કે, હે વિરહદશારૂપી રાત્રિ ! હવે તું કાંઈપણ નિયમમાં રહે, તું હવે દૂર થા ! એમ મનાવી છતાં તે માનતી નથી, જરા-માત્ર પણ પાછી ખસતી નથી અને તેથી હું રાત્રિમાંનેરાત્રિમાં દુઃખ ભોગવું છું. શુદ્ધ પતિ વિરહરૂપ રાત્રિ ટળ્યાવિના મારા ઘરમાં પ્રકાશ થવાનો નથી અને જ્ઞાન પ્રકાશ ધયાવિના અનેક પ્રકારનાં રાત્રિનાં

(૨૮૨)

દુઃખો ટળવાનાં નથી. તેમજ અન્ય ભાવાર્થમાં સમજવાતું કે, ચતુર્ગતિ-રૂપ રાત્રિને શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપ વટેમાર્ગુઓ સમજાવે છે કે, તું હવે નિયમમાં આવ.

इह विधि छै जे घरधणी रे, उससुं रहै उदास ॥

हरविधि आहपूरी करी रे, आनन्दघन प्रभु पास. ॥ पी० ॥ ६ ॥

ભાવાર્થ:—એવા પ્રકારના વિધિવાળા આત્માથી, અર્થાત્ મમતાના તાબામાં રહેલા આત્માથી સમતા ઉદાસ અને છે અને દુઃખી રહે છે. જ્યાંસુધી મમતાના ઘરમાં આત્મા રહે છે અને મમતાતું કહું કરે છે, ત્યાંસુધી આત્મા અને સમતાનો મેળાપ થતો નથી. પરવસ્તુમાં મમત્ત્વભાવ રહે છે, ત્યાંસુધી રાગ દ્વેષના પક્ષમાં આત્મા રહે છે. રાગ અને દ્વેષના યોગે આત્મા પોતાતું શુદ્ધસ્વરૂપ નિરખી શકતો નથી. મમતાના સંબન્ધથી આત્મા સત્ય તત્ત્વોને સત્યપણે અને અસત્ય તત્ત્વોને અસત્યપણે દેખી શકતો નથી. વસ્તુની ઉપાધિના ભેદથી મમતાના અન્યેક ભેદ પડે છે. શરીર, મન અને વાણીમાં જ્યાંસુધી મમતાનો અધ્યાસ દૃઢપણે રહ્યો છે, ત્યાંસુધી આત્મા સમતાના ઘરમાં પ્રવેશ કરવાને અધિકારી બની શકતો નથી; તે અનેક પ્રકારનાં કુટ્ટત્યો કરવાને પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે. આશાના ઉદ્ગારો કાઢે છે. હાસ્યતું કુત્હલ કરે છે. ભવની ભવાઈઓ રચે છે. વિષય ત્રિષ્ટાનો ભુંડ અને છે. જ્યાં ત્યાં દોષદષ્ટિધારક કાફ અને છે. સ્પૃહાથી શ્વાનવત અને છે. તૃષ્ણારૂપ મદિરાતું પાન કરીને મર્કટમાફક અને છે અને તેથી આહારસંસાર, ભયસંસાર, મૈથુનસંસાર અને પરિબ્રહ્મ સંસારને ધારણુ કરી સંસારમાં સ્થિર રહે છે ત્યાંસુધી, તેના કુલક્ષણોથી સમતા ઉદાસમાં રહે છે. સમતાના મુક્તિરૂપ ઘરમાં જવાને માટે તે ગુણસ્થાનકરૂપ ભૂમિતું ઉલ્લંઘન કરી શકતો નથી, અર્થાત્ તે આત્મા જ્યારે પરવસ્તુ ઉપરથી મમતાભાવ ઉતારે છે અને પરવસ્તુને રાગદ્વેષ હણીને સમભાવે નિરખે છે, ત્યારે તે સત્તામાં રહેલા આનંદને પ્રગટાવી શકે છે. આનંદઘનરૂપ અનેલો આત્મા અનેક પ્રકારથી સમતાને આવી મળે છે અને સમતાની સર્વ આશાઓ પૂર્ણ કરે છે. સાદિ અનંતમા ભાગે સમતાની સાથે શિવરૂપ ઘરમાં સમયે સમયે અનંત મુખ ભોગવતો રહે છે; એમ શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે.

पद ६६.

(राग आशावरी.)

साधुभाइ अपना रूप जब देखा. साधु० ॥

करता कौन कौन फुनी करनी, कौन मागेगो लेखा. ॥साधु०॥१॥

(૨૮૩)

સાધુસંગતિ અરુ ગુરુકી કૃપાતૈ, મિટ ગઢ કુલકી રેલા ॥

આનન્દધનપ્રશુ પરચો પાયો, ઉતર ગયો દિલ મેલા. ॥સાધુ॥૨

ભાવાર્થ:—આત્મધ્યાની મહાત્મા મુનિવર પોતાના સ્વરૂપની મસ્તીમાં આવીને કયે છે કે, હે સાધુબન્ધો! જ્યારે મેં પોતાનું આત્મસ્વરૂપ દેખ્યું ત્યારે મારી પૂર્વની વૃત્તિ ડ્રી ગઈ. અધ્યાપિ પર્યંત ભ્રમ-બુદ્ધિથી પરવસ્તુના કર્તા તરીકે મેં પોતાને માન્યો હતો, પણ હવે તો જણાયું કે પરવસ્તુનો કર્તા શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી હું નથી, તેમજ શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી જેતાં પરવસ્તુની કરણી તે મારી વાસ્તવિક કરણી નથી, અને તેથી સ્વપ્નના રાજાની પેઠે જડવસ્તુઓનો અધિપતિ તથા કર્તા તરીકેનો મારો ભ્રમ હવે દૂર થયો. આશ્વસ્તુઓની કરણી તે નરકની નિસરણી છે. આશ્વસ્તુઓનું કર્તવ્ય કાર્ય વસ્તુતઃ જેતાં આત્માને નથી, કારણુ કે શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી આત્મા આત્માના સ્વભાવનો કર્તા છે અને જડ દ્રવ્ય પોતાના સ્વભાવનું કર્તા છે. હવે હું આત્મધર્મનો કર્તા આત્માને માનું છું તેથી હવે પુદ્ગલદ્રવ્યના કર્તાપણાનું વા પુદ્ગલદ્રવ્ય સંબન્ધી લેખું કોણુ માગશે? શ્રીપંચમહાવ્રતધારી વૈરાગી, ત્યાગી, જ્ઞાનિસાધુની સંગતિથી અને ગુરૂમહારાજની કૃપાદૃષ્ટિથી કુલની રેખા હવે ટળી ગઈ, અર્થાત્ હવે કૂળ, જાતિ, શરીર વગેરેમાં થતી અહંત્વ બ્રાન્તિ ટળી ગઈ તેથી, જાતિ, કૂળ, વેષ, વગેરેમાં અભિમાન ધારણુ કરવું બિલકૂલ અસત્ય જણાયું છે. આનન્દનો સમૂહ જેમાં છે એવા આત્માનો નિશ્ચય થયો, સારાંશ કે હવે મને આત્મતત્ત્વનો અનુભવ થયો તેથી હવે મારે પર-જડ વસ્તુની સૃષ્ટિ કરવી ઘટતી નથી. ઉપાધ્યાય ભગવાન તત્-સંબન્ધી આં પ્રમાણે કહે છે.

॥ શ્લોક ॥

સ્વરૂપપ્રાપ્તિતોઽધિક્યં પ્રાપ્તવ્યં નાવકિલ્પ્યતે ॥

દૃત્વાત્મરાજસમ્પત્ત્યા નિઃસૃહોજાયતેમુનિઃ ॥ ૧ ॥

આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિથી જગત્માં અન્ય અધિક કંઈ પ્રાપ્તવ્ય બાકી રહેતું નથી. આત્મારૂપ રાજાની સંપત્તિવડે મુનિ નિસૃહ ધાય છે, તેમજ અન્યત્ર કશું છે કે,

ગાથા—

આયસહાવવિલાસી, આયવિસુદ્ધો ઠિયોનિયેઘમ્મે ॥

નરસુરવિસય વિલાસં તુચ્છં નિસ્સારમજ્જતિ ॥ ૧ ॥

જે આત્મા સ્વકીય શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિલાસી છે અને જે આત્મા

(૨૮૪)

પોતાના ધર્મમાં વિશુદ્ધ છે, તે આત્મા મનુષ્ય અને દેવના વિષયવિલાસને તુચ્છ અને નિસ્સાર માને છે. પોતાના આત્મસ્વરૂપને નિશ્ચય થતાં મુનિવરો કર્મથી પોતાના આત્માને ભિન્ન કરે છે. ઉપદેશપ્રાસાદમાં કહ્યું છે કે,

॥ શ્લોક ॥

કર્મજીવંચ સંશ્લિષ્ટં, સર્વદાક્ષીરનીરવન્
વિભિન્નીકુરુતેયોઽસૌ, મુનિહંસો ચિવેકવાન્ ॥ ૧ ॥

વિવેકી મુનિરૂપ હંસ, આત્માને કર્મના સંબન્ધથી ભિન્ન કરે છે. તે પ્રમાણે અધ્યાત્મતત્ત્વમાં રમણુતા થતાં દિલની, અર્થાત્ હૃદયની અહંતા ટળી, શરીરાદિમાં થતી આત્મબુદ્ધિ ટળી અને આત્મા આત્મસ્વરૂપે ભાસ્યો. એમ શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કથે છે.

પદ્ ૬૭.

(રાગ આશાવરી.)

રામ કહો રહેમાન કહો કોઝ, કાન કહો મહાદેવ રી. ॥
પારસનાથ કહો કોઝ બ્રહ્મા, સકલ બ્રહ્મ સ્વયમેવ રી ॥રામ૦॥૧॥
ભાજનભેદ કહાવત નાના, એક મૃત્તિકા રૂપ રી ॥
તૈસેં સંહકલ્પના રોપિત, આપ અસંહ સ્વરૂપ રી. ॥ રામ૦ ॥૨॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કથે છે કે, જગતના લોકો પરમાત્માનાં જુદાં જુદાં નામો પાડીને અને નામોના ભિન્ન ભિન્ન વિપરીત અર્થ કહીને પરસ્પર લડે છે અને એકબીજાના દેવતું ખંડન કરે છે. જે શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગ તીર્થંકરનાં આગમોના સારી રીતે અભ્યાસ કરે છે અને સાત નયોપૂર્વક જૈનશાસનની શૈલી જાણીને પરમાત્માનાં નામોના સમ્યક્ અર્થ કરે છે, તેના મનમાં સાપેક્ષ બુદ્ધિ પ્રગટવાથી તે સ્વ અને પરતું કલ્યાણ કરી શકે છે. અરિહંત પરમાત્માને કોઈ રામ કહે તો જૈન શૈલીથી તે પણ ઘટી શકે છે. કોઈ તીર્થંકર પરમાત્માને રહેમાન કહે તો તેપણ અપેક્ષાએ ઘટી શકે છે. કોઈ તીર્થંકર પરમાત્માને અર્થની સાપેક્ષાથી શ્રીકૃષ્ણ, હરિ અને વિષ્ણુ કથે તો તેપણ સમ્યક્ ઘટી શકે છે. કોઈ તીર્થંકર પરમાત્માને જૈન શૈલીપૂર્વક શબ્દનો અર્થ કરીને મહાદેવ કથે તો તેપણ ઘટી શકે છે. કોઈ એટલે જૈનો શ્રી તીર્થંકરને-પાર્શ્વનાથને પરમાત્મા કથે છે તો તેપણ યથાર્થ સત્ય છે, કેમકે સર્વ તીર્થંકરો પરમાત્માઓ છે. સર્વે પૂર્વે કહ્યા તે આત્માઓ છે. સર્વ

(૨૮૫)

જીવોમાં એકસરખું આત્મત્વ વા ચૈતન્યત્વ રહ્યું છે. જીવોના બે ભેદ છે. ૧ સંસારી જીવો. ૨ સિદ્ધના જીવો. અષ્ટકર્મવડે સંસારમાં જે જીવો પરિભ્રમણ કરે છે, તેને સંસારી જીવો કહે છે અને જે જીવો કર્મનો નાશ કરી મુક્તિમાં ગયા તેને સિદ્ધો કહે છે. તે સર્વ જીવોમાં ચૈતન્ય વા બ્રહ્મ વ્યાપી રહ્યું છે; સારાંશ કે સર્વ જીવોમાં જ્ઞાનની સત્તા છે. સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ સત્તાવડે સર્વે આત્માઓ એકસરખા છે. એકાંત વ્યવહાર વા સંગ્રહને માનતાં મિથ્યાત્વ છે. એક માટીનાં પચ્ચીશ વા લાખ વાસણ જીદાં જીદાં કરવામાં આવે, તોપણ તે મૃત્તિકાની અપેક્ષાએ તો મૃત્તિકારૂપજ છે, તેમાં કંઈ ભેદ નથી; આકારની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન ગણાય છે. સંગ્રહનયની સત્તાથી અભેદરૂપ છે અને વ્યવહારનય આજ્ઞ આકૃતિભેદથી-મૃત્તિકાનાં ભાજનો અનેકરૂપ છે. ખંડખંડ કટપનાના આરોપથી ભિન્ન ભિન્ન જણાય છે. સત્તાની અખંડ કટપનાથી અખંડરૂપ વસ્તુ ગણાય છે. આત્મામાં પણ તેમજ સમજવાનું છે. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ વ્યક્તિથી સર્વે આત્માઓ ભિન્ન ભિન્ન છે, અને તે વસ્તુતઃ વ્યક્તિથી ભિન્ન છે તે સત્ય છે. સંગ્રહનય સત્તાથી સર્વે આત્માઓ એકરૂપ ગણાયલા છે; નયોની અપેક્ષાએ આમ અવબોધનું.

નિજપદ રમે રામ સો કહિયે, રહિમ કરે રહેમાનરી ॥

કરશે કર્મ કાન સો કહિયે, મહાદેવ નિર્વાળરી. ॥ ॥રામ૦ ૩॥

પરસે રૂપ પારસ સો કહિયે, વ્રહ્મ ચિન્હે સો વ્રહ્મરી ॥

ઈહવિધ સાધો આપ આનન્દધન, ચેતનમય નિઃકર્મરી. ॥રામ૦ ૪॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કથે છે કે, પોતાના શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમાં જે રમણુતા કરે છે તેને રામ કહેવામાં આવે છે. રાગ અને દ્વેષનો ત્યાગ કરીને પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાં સહજ સ્વભાવે જે જીવો રમ્યા, રમે છે અને રમશે; તેઓને રામ કહેવામાં સમ્યક્ અર્થ ઘટી શકે છે. જે જીવોપર રહેમ કરે, અર્થાત્ દયા કરે, કોઈ પણ જીવના પ્રાણનો નાશ કરે નહીં અને સર્વ જીવોની દયા કરવાનો જે ઉપદેશ આપે છે, તેમ જ દ્રવ્ય દયા અને ભાવ દયાનો જે સાગર છે, તેને જૈન શૈલીની અપેક્ષાએ રહિમાન્ કથાય છે. જે કર્મને આત્માના પ્રદેશોમાંથી ખંચીને બહાર કાઢે છે, રાગ અને દ્વેષ કરતો નથી, વૈરાગ્ય, ત્યાગ અને બ્રહ્મચર્યવડે જે પોતાના સ્વભાવમાં રમે છે, સાધુમાર્ગનું આરાધન કરે છે, અને પ્રમાદ દશાનો ત્યાગ કરીને જે અપ્રમત્ત દશામાં રમણુતા કરે છે, અર્થાત્ શુદ્ધ નિશ્ચયનય કથિત શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમાં જે ઉપયોગ ધારે છે તેને

(૨૮૬)

કૃષ્ણ કહેવામાં આવે છે. રાગા વગેરે ગોપીઓની સાથે વિષયબુદ્ધિ ને રાગદ્વેષમાં ફસાઈ જઈને રમણુતા કરે છે, એવા મનઃકલ્પિત કીલાધારી કૃષ્ણને નહીં માનતાં, જૈનશાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલા શ્રીનેમિનાથ તીર્થંકરના આવક તરીકે શ્રીકૃષ્ણ થયા છે કે, જે આવતી ચોવીશીમાં તીર્થંકર થવાના છે એવા શ્રીકૃષ્ણને પરમાત્મા માનવા જોઈએ. અધ્યાત્મની અપેક્ષાએ આત્માની સાથે લાગેલાં કર્મને ખેંચી કાઢે તેને કૃષ્ણ કથે છે. જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મોનો ક્ષય કરીને જે પંચમીગતિમાં ગયા તેને મહાદેવ કથે છે.

॥ શ્લોક ॥

યદુક્તં રાગદ્વેષૌ મહામહૌ, દુર્જિતૌ યેન નિર્જિતૌ ।

મહાદેવંતુ તંમન્યે, શેષા ચૈ નામધારકાઃ ॥ ૧ ॥

મવલીજાંકુરજનના, રાગાદ્યાક્ષયમુયાગતાયસ્ય ।

બ્રહ્મા વા વિષ્ણુર્વા, જિનો હરો વા નમસ્તસ્યૈ ॥ ૨ ॥

શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય મહાદેવ ખત્રીશીમાં કથે છે કે, રાગ અને દ્વેષ એ બે દુર્જિત મહામહ છે; તે બંને જે છોટે છે તેને મહાદેવ કથવા; બાકીના તો નામધારક સમજવા. સંસારરૂપ બીજના ઉત્પન્ન કરનાર રાગ અને દ્વેષ જેના ક્ષય થયા છે, તેને બ્રહ્મા કહેવામાં આવે, વા વિષ્ણુ કહેવામાં આવે, વા હર કહેવામાં આવે, વા જિન કહેવામાં આવે, વા અન્યનામ આપવામાં આવે, તેમને મારો નમસ્કાર થાઓ. પોતાના સ્વરૂપને ક્ષાયિક ભાવે સ્પર્શ્યા, અર્થાત્ પામ્યા એવા ત્રેવીશમા તીર્થંકરને પાર્શ્વનાથ કથે છે. અધ્યાત્મશૈલીથી પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને જે સ્પર્શે છે તે પણ પાર્શ્વ તરીકે કથાય છે, પણ તે યૌગિક અર્થની અપેક્ષાએ સમજવું. રૂઢાર્થની અપેક્ષાએ તો ત્રેવીશમા તીર્થંકરને પાર્શ્વનાથ કહેવામાં આવે છે. જે પોતાનું શુદ્ધ બ્રહ્મસ્વરૂપ જાણે છે અને બહિરાત્મદશાની ભ્રમણાનો ત્યાગ કરે છે, તેને બ્રહ્મા કથવામાં આવે છે; આ પ્રમાણે જૈનશૈલીપ્રમાણે સાતુકૂળ યૌગિકાર્ય કરીને, આનન્દના ઘનભૂત એવા પોતાના આત્માના સદ્ગુણોની સાધના કરે છે તે, કર્મરહિત શુદ્ધચૈતનમય થાય છે; એમ શ્રી આનન્દઘનજી સદુપદેશથી હિત-શિક્ષા કથે છે.

પદ ૬૮.

(રાગ આશાવરી.)

“ સાધુસજ્જતિનું માહાત્મ્ય. ”

સાધુસજ્જતિ ચિનુ કૈસેં પૈયેં, પરમ મહારસધામરી. ॥ ૧ આકળી ॥

કોટિ ઉપાય કરે જો વૌરો, અનુભવકથા વિશ્રામરી. ॥ સાધુ૦ ॥ ૧ ॥

(૨૮૭)

શીતલ સફલ સંત સુરપાદપ, સેવૈ સદા સુહાઈ રી. ॥

વંચિત ફલે ટલે અનવંચિત, ભવસન્તાપ વૂજાઈ રી. ॥ સાધુ૦ ॥૨॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દધનજી, આ પદમાં સાધુસંગતિનું અપૂર્વ મહાત્મ્ય જણાવે છે. સાધુસંગતિવિના અનુભવકથા વિશ્રામભૂત અને પરમ મહારસધામ ક્યાંથી પામી શકાય? કોઈ ઉપાયો કરવામાં આવે તોપણ સાધુસંગતિવિના મુક્તિ મળે નહિ. તેમને એટલોબધો નિશ્ચય થયો છે કે, સાધુસંગતિ સમાન અન્ય કોઈ હિતકારક નથી. સર્વથી ઉત્તમ ઉપકાર કરનારા સાધુઓ છે. ધર્મનું રક્ષણ કરનાર સાધુઓ છે અને ધર્મના નેતાઓ પણ સાધુઓ છે. સાધુઓવિના દુનિયામાં શાંતિ વર્તતી નથી. દુનિયામાં સર્વથી મહાન્ આત્મલોગ આપનારા સાધુઓ છે. સ્વપરના કલ્યાણમાટે સાધુ થવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. ઉપકારરૂપ પ્રાણુતત્ત્વવડે જગતને યોષનારા સાધુઓ છે. લક્ષ્મી અને સ્ત્રીના ત્યાગ કરીને આત્મતત્ત્વની ખરેખરી ઉપાસના કરનારા સાધુઓ છે. આત્મતત્ત્વસંબંધી મહાન્ શોધ કરનારા સાધુઓ છે.

સાધુઓથી દુનિયા શોભી રહી છે. ગૃહસ્થ કરતાં સાધુઓ અનન્તગણુ ઉત્તમ છે. સાધુઓવડે જગતમાં ધર્મની ક્રિયાઓ ચાલી રહી છે. તીર્થકરો તો હાલ નથી, પણ તીર્થકરોની ખરી સેવા બલબનાર સાધુઓ છે; તેઓ ધર્મનો ઝુંટો ગ્રહણ કરીને જગતનું ભરું કરે છે. તીર્થકરદેવની પટ્ટપરંપરાને વધારનાર સાધુઓ છે. અનેક પ્રકારના પરિસહો સહન કરીને ધર્મનો ફેલાવો કરનારા સાધુઓ છે. શ્રી મહાવીરપ્રભુના શાસનને ચલાવનાર સાધુવર્ગ છે. ધર્મતત્ત્વાદિ સંબંધી અનેક ગ્રન્થો રચનારા સાધુઓ છે. યોદ્ધો અને વેદાન્તીઓની સાથે ધર્મતત્ત્વસંબંધી વાદવિવાદ કરીને જૈનધર્મનું રક્ષણ કરનારા સાધુઓ છે. ભૂતકાલમાં પણ ધર્મના નેતા તરીકે સાધુઓ હતા, વર્તમાનમાં પણ તે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેમનાથીજ જૈનશાસન ચાલશે.

સાધુ, યતિ, શ્રમણ, ભિક્ષુક, ક્ષમાક્ષમણુ આદિ સાધુપદનાં નામ અવખોધવાં. આખી દુનિયા સાધુઓના ઉપકારતળે દટાયેલી છે. દેવતાઓ પણ સાધુપદના ઉપકારતળે દબાયેલા છે. જે જગતમાં વાયુ એક કલાક વાતો બંધ રહે તો દુનિયામાં કોલાહલ મચી જાય, તેમ જગતમાં જે સાધુઓ ન રહે તો દુનિયામાં હાહાકાર વર્તાઈ જાય. સૂર્યના કરતાં પણ અનન્તગણુ ઉપકાર કરનારા સાધુઓ છે. જૈનશાસ્ત્રોના આધારે સાધુઓજ આખી દુનિયાના ગુરુઓ છે. ગૃહસ્થ કદી સાધુને ગુરુ હોતો નથી.

(૨૮૮)

ગૃહસ્થો કરતાં સાધુઓ આરિત્રકોટીમાં અનન્તગણા ઉત્તમ છે, તેથી ગૃહસ્થના ગુરૂતરીકે સાધુવર્ગ સદાકાલ વર્તે છે. શરીરને સુધારવાને ઘણી દવાઓ જગતમાં છે, વાણીને સુધારવાને માટે વ્યાકરણો છે, પણ મનને અને આત્માને સુધારવા માટે સાધુઓવિના અન્ય કોઈ નથી. હાલના વખતમાં પ્રથમથી સાત ગુણુસ્થાનક વિષમાન છે. છટ્ટા અને સાતમા ગુણુસ્થાનકના અધિકારી સાધુઓ છે. સાધુઓને છટ્ટા ગુણુસ્થાનકમાં સંજવલનો ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ થાય છે, પણ તેથી કંઈ સાધુપણું ટળી જતું નથી. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ પ્રમાણે સાધુઓ આરિત્ર પાળી શકે છે. પાંચમા આરાના છેડા સુધી સાધુઓ રહેવાના છે, તેથી સાધુઓ આ કાળમાં નથી એમ કોઈએ ઉત્સૂત્ર ભાષણ કરવું નહિ. જે મનુષ્ય સાધુપદનું ખંડન કરે છે, તે જૈનશાસનનું ખંડન કરે છે એમ વિચારવું. સાધુઓને પણ વ્રતોમાં દોષ લાગી શકે છે, પણ તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત છેદસૂત્રોમાં દર્શાવ્યું છે. ઉત્સર્ગ અને અપવાદમાર્ગે સાધુનાં વ્રતો સમજવાની જરૂર છે. ફક્ત ઉત્સર્ગમાર્ગથીજ સાધુનાં વ્રતોનું સ્વરૂપ સમજવાથી સાધુવર્ગ ઉપર શ્રદ્ધા રહેતી નથી, તેમ અપવાદમાર્ગથીજ સાધુનાં વ્રતો જાણવાથી સાધુઓને ઉત્સર્ગ સાધુમાર્ગે પાળવામાં શિથિલતા થાય છે.

શરીરના બળપ્રમાણે સાધુવ્રતોનું આરાધન થઈ શકે છે. પૂર્વની પેઠે વર્તમાનકાલમાં સાધુતા આચારો બરાબર સાધુઓ ન પાળી શકે, તેથી સાધુપણું નથી એમ કોઈએ શંકા કરવી નહિ. જે જે કાલે જે જે સાધુઓ પૌતાની યથાશક્તિપ્રમાણે વ્રતો પાળે છે અને જિનાગમો પ્રમાણે દેશના દે છે, તે તે કાળે તે તે સાધુઓ ઉત્કૃષ્ટ સાધુઓ જાણવા. કંચન અને કામિનીનો ત્યાગ અને જૈનાગમના અનુસારે દેશના અને સંવિગ્રપક્ષને જે ધારે છે, તેને આ કાળમાં ધન્યવાદ ઘટે છે. આ કાલમાં સાધુઓ નથી અને સાધ્વીઓ નથી એ પ્રમાણે કહેનારને સંઘમાં રાખવો નહિ. જે શ્રાવક એમ કહે કે, આ કાળમાં કોઈ સાધુ નથી તો તેપ્રમાણે કહેનાર હજી શ્રાવકજ નથી; એમ માનીને કોઈએ તેની સંગતિ કરવી નહિ.

આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુઓ સર્વે જૈનધર્મના પ્રવર્તક છે. શ્રાવકો તો શ્રમણોપાસકો ગણાય છે. સાધુ ગુરૂની આજ્ઞાપ્રમાણે જે ચાલે નહિ તે શ્રાવક ગણી શકાય નહિ. આરિત્ર લીધાવિના આરિત્ર પાળવાનો અનુભવ થતો નથી. ગીતાર્થ મુનિરાજેએ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવપ્રમાણે-અમુક રીત્યા આરિત્ર પાળવું જોઈએ, તે અવબોધી

(૨૮૯)

શકે છે, અર્થાત્ અમુક કાળમાં અમુક રીત્યા ચારિત્ર પાળી શકાય છે તેનો નિર્ણય, ચારિત્ર ગ્રહણ કરનારા ગીતાર્થ મુનિરાજો કરી શકે છે.

સાધુઓના મનમાં ચારિત્ર કોટીનો જે અનુભવ થાય છે, તે ગૃહસ્થોને થઈ શકતો નથી. જૈનધર્મના રાજા આચાર્ય છે અને ઉપાધ્યાય પ્રધાન છે. જૈનધર્મની રક્ષા કરવી અને જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવો એ કાર્ય સાધુઓનું છે. દુનિયાના સર્વ દર્શનીઓના સાધુઓ કરતાં જૈનસાધુઓના ઉત્તમ આચારો છે; એમ કેટલાક અન્યધર્મીઓ પણ મુક્ત કંઠથી કહે છે. ખરેખર જૈનસાધુઓના આચારો ધર્મમય છે.

જગતમાં સાધુઓની અત્યંત આવશ્યકતા છે. સાધુઓ અને સાધ્વીઓના આચારો અને વિચારોની ઉત્તમ અસર ખરેખર ગૃહસ્થ વર્ગ પર થયાવિના રહેતી નથી. સાધુઓની ઉત્તતિથી જગતને મહાન્ લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રોનો સાધુઓ વ્યાપાર કરે છે. રાગ અને દ્વેષમાં સંસારી જીવો ફસાયા છે. સાધુઓ રાગ અને દ્વેષનો નાશ કરવા ક્ષણે ક્ષણે ઉત્તમ ભાવનાઓ ભાવે છે. ગૃહસ્થ મનુષ્યો કરતાં સાધુઓના અનન્તગણા પરિણામ નિર્મલ રહે છે. પિસ્તાલીશ આગમોમાં સાધુવર્ગની મહત્તા દર્શાવી છે. મોક્ષમાર્ગનું આરાધન કરનાર અને સાધુ તથા શ્રાવક ધર્મનો ઉપદેશ દેનાર સાધુઓ છે. ઔદ્ધ, વેદાન્ત વગેરે સર્વ દર્શનોમાં સાધુઓની અત્યંત મહત્તા દર્શાવી છે. તીર્થંકરો પણ ગૃહસ્થાવાસ છોડીને સાધુપણું અંગીકાર કરે છે. સંસારનો ત્યાગ કર્યાવિના સાંસારિક ઉપાધિયોથી નિવૃત્ત થવાનું નથી. સાધુઓવિના અન્ય કોઈ ધર્મનો ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ થતો નથી. દિગંખરો તો, સાધુ થયાવિના મુક્તિ મળતી નથી એમ માને છે. વીરપ્રભુએ શ્રી મુદ્ધર્મોસ્વામિને પોતાનો ભાર સોંપ્યો હતો. સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક અને શ્રવિકા એ અતુર્વિધ સંઘમાં સાધુની પ્રથમ નંબરે મુખ્યતા છે. સાધુઓની નિન્દા કરનારાઓ પોતાના ક્રૂણનો નાશ કરે છે. સર્વથા પ્રકારે દુનિયાની મોહક વસ્તુઓ અને તન, મનનો ભોગ આપીને પોતાનું અને પરનું કલ્યાણ કરનારા સાધુઓ છે. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણુયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણુ, ધ્યાન અને સમાધિ, એ અષ્ટાંગયોગનું સાધુઓ આરાધન કરે છે. સર્વ જીવોની દયા પાળવાને માટે સાધુઓ સમર્થ થાય છે, પણ છકાયના કૂટામાં ખુંચેલો વિદ્વાન ગૃહસ્થ કદાપિકાળે સાધુઓના જેવી દયા પાળવાને સમર્થ થતો નથી.

ઘોર કર્મ કરનારા પાપીઓ પણ સાધુઓના ઉપદેશથી સંસાર-સમુદ્રને તરી ગયા છે. નાસ્તિક મનુષ્યો પણ સાધુઓના ઉપદેશથી

(૨૯૦)

આસ્તિક અને છે. સાધુઓ પોતાના સત્ત્વગુણને ખીલવીને રન્નેગુણ અને તમોગુણનો નાશ કરે છે તથા ઉપદેશથી અન્યોના રન્નેગુણ અને તમોગુણનો નાશ કરે છે. રન્નેહરણ અને મુખવસ્ત્રિકાના ધારક સાધુઓ મહામંગલરૂપ ગણાય છે. સાધુઓના દર્શનથી અનેક પ્રકારના દોષો ટળે છે. શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું છે કે-

શ્લોક.

સાધુનાં દર્શનં પુણ્યં, તીર્થમૂતાહિ સાધવઃ ।

તીર્થઃ ફલતિ કાલેન, સઘઃ સાધુસમાગમઃ ॥ ૧ ॥

સાધુઓના દર્શનથી પુણ્ય થાય છે. તીર્થસ્વરૂપ સાધુઓ છે. સાધુઓને શાસ્ત્રોમાં જંગમ તીર્થરૂપ કહ્યા છે. સ્થાવર તીર્થ તો અમુકકાળે ફલ આપે છે, પણ સાધુનો સમાગમ તો તુર્ત ફળ આપી શકે છે.

સાધુઓની મન, વાણી અને ક્રિયાથી જગત્માં અનેક પ્રકારના ઉપકાર થાય છે. સાધુના બોધથી જેટલો ઉપકાર થાય છે, તેટલો કરોડો વા અસંખ્ય રૂપૈયાથી પણ ઉપકાર થતો નથી. સાધુના ધર્મોચારો દેખીને આસ્તિક લોકોના હૃદયમાં ઉત્તમ પ્રકારની અસર થાય છે. ગૃહસ્થ મનુષ્યો દુનિયાની ઉપાધિમાં વિશેષતઃ પડેલા હોય છે, તેવા પ્રકારની ઉપાધિ, સાધુઓને નહિ હોવાથી તેઓ પ્રભુધ્યાન, ધર્મગ્રન્થોત્તુ વાચન, સદુપદેશ, અને ધર્મોચારોમાં વિશેષ પ્રકારે પ્રયત્ન કરે છે. સાધુઓ આર્તધ્યાન અને શૈદ્રધ્યાનના વિચારોનો નાશ કરે છે અને ધર્મધ્યાનાદિમાં તત્પર થાય છે. સુખટો લડાઇને ઇચ્છે છે, વૈધો રોગીઓ ઘણા થાય તો અમારી આજીવિકા ચાલે એમ ઇચ્છે છે, પણ સાધુઓ તો જગત્માં શાન્તિને જ ઇચ્છે છે. સાધુઓના શુભ વિચારોથી જગતને ઉત્તમ લાભ મળે છે. વ્યાકરણ, ન્યાય અને ધર્મશાસ્ત્રોત્તુ સાધુઓ રક્ષણ કરે છે. સાધુઓ દેશોદેશ-ગામોગામ વિહાર કરીને ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. શ્રી વીરપ્રહુના મુક્તિગમન પશ્ચાત્ અનેક પ્રકારનાં દુઃખો વેઠીને સાધુઓએ અધાપિપર્યંત ધર્મત્તુ રક્ષણ કર્યું છે.

વજ્ર જેમ અભેદ છે, તેમ સાધુઓ પણ જગત્માં સમજવા. જે કાલમાં ગૃહસ્થવર્ગમાં ઉત્તમતા થશે તે કાલે સાધુવર્ગમાં પણ ગૃહસ્થો કરતાં અનન્તગુણી ઉત્તમતા થશે. પરમેશ્વરની વાણીનો ફેલાવો કરનારા સાધુઓ છે. દયારૂપી ગંગાનદીનો પ્રવાહ સાધુઓના મુખથી નીકળ્યો છે, નીકળે છે અને ભવિષ્યમાં પણ નીકળશે. સર્વ તીર્થોને પ્રવર્તાવનાર સાધુઓ છે. જૈનાગમોને પ્રવર્તાવનાર સાધુઓ છે, સામાન્ય સાધુઓ કરતાં

(૨૯૧)

ગીતાર્થ સાધુઓ અનન્તગુણુ ઉત્તમ અવબોધવા. ઉત્તમ જ્ઞાનસંપન્ન સાધુઓ આત્મલોગ આપીને દુનિયાના મનુષ્યો વગેરેનું સારી રીતે કહ્યાણુ કરી શકે છે. સાધુમાર્ગના પ્રતિપક્ષીઓનું પણ સાધુઓ શ્રેયઃ કરવા પ્રયત્ન કરે છે અને તેઓનાપર મૈત્રીભાવને ધારણુ કરે છે. જગત્માં પવિત્રતાને સાધુઓ સદાકાળ ફેલાવ્યા કરે છે. અન્યાયી રાજાઓને પણ પ્રતિબોધ આપીને ધર્મમાં યોજનાર પૂર્વે ઘણા સાધુઓ થઈ ગયા છે. પિસ્તાલીશ આગમોમાં સાધુઓના આચારસંબન્ધી ઘણું કહેવામાં આવ્યું છે. કોઈવખત ઘણા નાસ્તિક મનુષ્યો પ્રગટ થાય છે અને ધર્મની હાનિ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે સાધુવેષે યુગપ્રધાન આચાર્ય વગેરે સાધુઓની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેઓ નાસ્તિકવાદનો નાશ કરીને જૈનધર્મનો ફેલાવો કરે છે. કવચકામિનીના ત્યાગી અને આત્મલોગ આપીને ધર્મનો ઉપદેશ દેનારા, એવા સાધુઓનો પંચમ આરાના છેડા-સુધી નાશ થવાનો નથી. શુદ્ધપ્રેમ અને દયાનું સ્થાન સાધુવર્ગ છે. ગૃહસ્થો સર્ષવના દાણા બરોબર છે અને સાધુઓ મેઝપર્વતના સમાન મહાન છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, મેઘ, નદીઓ અને વનસ્પતિયોના ઉપકાર કરતાં સાધુઓનો અનન્તગુણુ વિશેષ ઉપકાર છે. શ્રી સુધર્મસ્વામી, શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચક, શ્રી શીલાંકાચાર્ય, શ્રી ભદ્રબાહુ, શ્રી વજ્રસ્વામી, શ્રી અભયદેવસૂરિ, શ્રી હેમચન્દ્ર, શ્રી હીરવિજયસૂરિ, શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ, શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાય, વગેરે મહાવિદ્વાન સાધુવર્ગથી જૈનશાસનની ઉન્નતિ થઈ છે. પંડિત સાધુઓના બનાવેલા હજારો ગ્રન્થો અઘાપિ પર્યંત મોળુદ છે. ગૃહસ્થને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે વર્ગની આરાધના કરવી પડે છે અને સાધુઓને તો ધર્મ અને મોક્ષ એ બે વર્ગની આરાધના કરવાની હોય છે. સાધુઓ મરણુપર્યંત પોતાનું જીવન ધર્મમાં ગાળે છે, અર્થાત્ તેઓ ધર્મના સદાકાલ નેતાઓ હોય છે. ગૃહસ્થોના ઉપદેશ કરતાં સાધુઓએ આપેલા ધર્મોપદેશની અસર મનુષ્યોને ઘણી થાય છે. સાધુઓનો વેષ દેખતાં મનુષ્યોના મનમાં જુદા પ્રકારની ભાવના પ્રગટે છે. જડવસ્તુઓ પણ પોતાના ધર્મની અસર ચેતનપર કરે છે, તો સાધુઓ અન્ય મનુષ્યોપર ધર્મની પૂર્ણ અસર કરે તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનું આશ્ચર્ય નથી. આ જગત્માં વૈરાગ્યનું પાત્ર સાધુઓ વિના અન્ય કોઈ નથી. જેના હૃદયમાં કર્ણાનો સમુદ્ર છે, તેવા સાધુઓ જગત્માં ઉત્તમોત્તમ પરોપકાર કરવા સમર્થ થાય છે. સંસાર અસાર છે એમ કહેનારા ઘણા ગૃહસ્થો ફેનોઆફની પેઠે દેખાય છે, પણ સંસાર અસાર છે એવું પરિપૂર્ણ ભાન કરાવી આપનારા અને તેના પાત્રહૃત બનનારા તો સાધુઓ છે. દાન આપવાનેમાટે સાધુ-

(૨૬૨)

વર્ગના સમાન ઉત્તમ કોઈ પાત્ર નથી. સાધુઓ સાધુના વેષથી અકાર્ય કરતાં લગ્ન પામે છે, પણ ગૃહસ્થો તો અકાર્ય કરતાં પ્રાયઃ સાધુઓની પેઠે લગ્ન ન પામી શકે એ બનવા યોગ્ય છે. બાવીસ પરિસહોને સાધુઓ વેઠે છે અને અધ્યાત્મ ભાવનાથી પોતાના આત્માને પોષે છે. પંચ પરમેષ્ઠીમાં સાધુઓને ગણવામાં આવ્યા છે. ગૃહસ્થને કોઈ વખત ગૃહસ્થવેષે કેવલજ્ઞાન થાય છે, તોપણ દેવતાઓ ગૃહસ્થવેષે રહેલા કેવલીને ખમાસમણ દેઈને વાંદતા નથી, પણ ગૃહસ્થવેષમાં કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં સાધુનો વેષ પહેર્યોઆદ કેવલીને દેવતાઓ વંદન કરે છે; એમ જૈનાગમોમાં દર્શાવ્યું છે. ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા એવા તીર્થંકરને સાધુ વાંદે નહિ, કારણકે ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા તીર્થંકરમાં સર્વ વિરતિપણાનો અભાવ છે, માટે ગૃહસ્થાવાસમાં તીર્થંકરો ચોથા ગુણુઠાણે હોય છે. કોઈ એમ કહેશે કે ઈન્દ્રો ગૃહસ્થ તીર્થંકરને વંદન કરે છે અને સાધુઓ ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા એવા તીર્થંકરને કેમ વંદન કરે નહિ? તેના ઉત્તરમાં અવબોધવાનું કે ચોથા ગુણુઠાણા કરતાં છઠ્ઠા ગુણુઠાણાની અત્યંત ઉચ્ચતા છે, તેથી સાધુવ્રતમાં રહેલા સાધુઓ ગૃહસ્થવેષમાં રહેલા તીર્થંકરોને વાંદે નહિ. કારણ કે ગૃહસ્થદશા કરતાં સાધુદશાની સદા-સર્વથા પૂજ્યતા રહેલી છે, તેમ તેવી અનાદિકાલની ઉત્તમ વ્યવસ્થાને સાધુઓ પામે છે. ભોગ અવસ્થા કરતાં યોગ અવસ્થા મોટામાં મોટી છે, તેથી સંસારના ભોગનો ત્યાગ કરીને તીર્થંકરો પણ દીક્ષા અંગીકાર કરે છે.

હાલમાં બકુશ અને કુશીલ એ બે પ્રકારનાં ચારિત્ર પ્રવર્તે છે. બકુશ અને કુશીલ નિર્ઐથના આચારો ભગવતી સૂત્રના પચીશમા શ્લોકમાં દર્શાવ્યા છે. ભગવતી સૂત્રના આધારે સાધુઓના આચારો જોવામાં આવે તો સાધુવર્ગની ઉત્તમતા અને પૂજ્યતાનો ખાલ ગૃહસ્થવર્ગના મનમાં વિશેષ રહ્યા કરે.

સાધુવર્ગની અલૌકિકતાનો ભાસ ગૃહસ્થોને ધયાવિના રહેતો નથી. સાધુઓ, ગૃહસ્થોથી સાંસારિક બાબતમાં ન્યારા રહે છે, પણ ધાર્મિક બાબતમાં બન્ને વર્ગ સાથે રહીને કેટલાંક-ધાર્મિક કાર્યો કરે છે. નિરૂપાધિદશામાં સહજ સુખ સમાપ્તું છે એવું ગૃહસ્થોને સાધુઓ દર્શાવી શકે છે. સ્વતંત્ર અને આનન્દમય જીવન ગાળવાનેમાટે સંસારનો ત્યાગ કરીને મનુષ્યો સાધુનો વેષ અંગીકાર કરે છે. આત્મજ્ઞાન અને ધ્યાનથી સાધુઓ પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે. પરમાત્મ સંબંધી વિશેષ જ્ઞાન સાધુઓના હૃદયમાં સ્ફુરે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજે ગૃહસ્થવેષનો ત્યાગ કરીને સાધુ-

(૨૯૩)

નો વેષ પહેર્યો હતો અને મરણપર્યંત સાધુના વેષમાં રહીને આત્મજ્ઞાન સંબંધી શાસ્ત્રાનુસારે વિચારો કર્યા હતા.

પ્રશ્ન—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ જૈનસાધુ થયા બાદ કફની પહેરી હતી અને હાથમાં તંબુરો રાખતા હતા એમ કેટલાક લોકો કહે છે તે વાત શું ખરી છે?

ઉત્તર—અમારા સમજવા પ્રમાણે તે વાત ખરી નથી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ સત્તરસોં ને ચાલીશની સાલ લગભગ વિદ્યમાન હતા. તેમના સમકાલીન શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાય, શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય, શ્રી સત્યવિજય પન્યાસ, શ્રી માનવિજય, શ્રી લાવણ્યવિજય, શ્રી વિજયપ્રભસૂરિ અને શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિ, વગેરે ઘણા સાધુઓ થયા છે, તે વખતમાં જો આનન્દઘનજીએ કફની પહેરી હોત તો તેનો ઉલ્લેખ તેઓ કર્યાબિના રહેત નહિ. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ પણ પોતે સાધુવેષ ત્યાગ કરીને કફની પહેરી એવું કોઈ ઠેકાણે લખ્યું નથી. કોઈ પણ પદમાંથી તેમણે કફની પહેરી એવું નીકળી આવતું નથી. સાધુનો વેષ ઉત્તમ નિમિત્ત કારણ છે. તેનો ત્યાગ કરવાને કદી તેમનું મન લલચાય નહિ. સાધુનો વેષ ત્યાગ કરવાનું કોઈ પણ કારણ તે વખતમાં બન્યું હોત તો, તે વખતના સાધુઓ તથા પાછળથી લગભગ પચ્ચીસ પચ્ચાસ વર્ષપર થયેલા સાધુઓ કોઈ પણ પુસ્તકમાં જણાવ્યાબિના રહેત નહિ. કદાપિ એમ માનો કે કોઈ વખતે શ્રમણસંઘે સાધુનો વેષ ત્યાગવાની આનન્દઘનજીને ફરજ પાડી હોય ! પણ એવું કોઈ પણ લેખિત પુરાવાથી સિદ્ધ થતું નથી. આવું કાંઈ કારણ—મહાન્ બનાવ બન્યો હોત તો તેની નોંધ કોઈ પણ વિદ્વાને પટ્ટાવલી વગેરેમાં લીધી હોત, પણ તેવું બનેલું કોઈ પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ થતું નથી, તેમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજે આગમો વિરૂદ્ધ ભાષણ કર્યું હોય એવું કોઈ પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ થતું નથી.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ નિસ્પૃહ યોગી અને અધ્યાત્મજ્ઞાની હતા, તેથી તેમને જનસંસર્ગ અમુક સંયોગમાં વિશેષ રૂચિકર થઈ પડતો નહોતો; એમ અનુમાન ઉપર આવવું પરે છે. તેઓશ્રી આવકોની હાજી હા કરતા નહોતા એમ કિંવદન્તીના આધારે કહેવાય છે. પોતાનામાં સાધુના ગુણો છતાં ઉચ્ચ પ્રકારનું ચારિત્ર પાળવાની ભાવના રાખતા હતા, તે તેઓશ્રી કૃત નેમિનાથના સ્તવનપરથી માલુમ પડી આવે છે. તેઓશ્રીના વખતમાં ગચ્છોના મતોથી ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છોમાં પરસ્પર સંપ જોઈએ તે પ્રમાણમાં—કલેશયોગે—નહોતો

(૨૯૪)

એમ અનુમાન કરી શકાય છે. તેઓશ્રી ચઉદમા અનન્તનાથના સ્તવનમાં કહે છે કે,

ગચ્છના મેદ વહુ નયણ નીહાઠતાં, તત્ત્વની વાત કરતાં ન લાજે ।

ડવરભરણાદિ ભિન્ન કાર્ય કરતા ચકા, મોહ નડીયા કલિકાલ રાજે. ॥ ધાર૦ ॥

ગચ્છના ભેદ ઘણા પડ્યા છે. પોતપોતાના ગચ્છની સત્યતા અને તેની પુષ્ટિમાટે ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છવાળા પ્રાયઃ પ્રવૃત્તિ કરતા હતા અને તેથી અન્ય ગચ્છની તથા અન્ય ગચ્છના સાધુઓની તુચ્છતા દેખાડવા પ્રયત્ન કરનારાઓને શિક્ષા આપી છે કે, એ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરીને તત્ત્વની વાત કરતા તેઓ લાજતા નથી. આ કારણથી મોહદશામાં પ્રવેશાય છે. આ ઉપરથી સાર ખેંચવાનો કે, તેઓએ પ્રમાદી સાધુઓએ ગચ્છના ભેદે અન્ય ગચ્છની સાથે કલેશની ઉદીરણુ કરી પ્રમત્ત અનતું નહિ. અન્ય સાધુઓને શિખામણુ આપતાં એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. આ સાધુઓની ઉન્નતિમાટે શિખામણુ છે, પણ સાધુઓના ખંડનમાટે નથી, તેમજ ઉપર્યુક્ત વાક્યથી કોઈ ગચ્છનું ખંડન પણ કર્યું નથી. ગચ્છના ભેદે પરસ્પર ગચ્છના સાધુઓએ-ઈર્ષ્યા, દ્વેષ અને કુસંપથી લડતું ન જોઈએ; એટલુંજ હૃદય હાર્દ એ વાક્યમાંથી ખેંચી શકાય છે. આગમોના અનુસારે તેમનું કથન છે. તેઓશ્રી કહે છે કે,

પાપ નહિ કોઈ ઝસૂત્ર ભાષણ જિશ્યો, ધર્મ નહિ કોઈ જગસૂત્ર સરિલ્લો ।

સૂત્ર અનુસાર જે ભવિક કિરિયા કરે, તેહનો શુદ્ધ ચારિત્ર પરિલ્લો. ॥ ધાર૦ ॥

ઉત્સૂત્ર ભાષણ કરવામાં તેમણે મોટામાં મોટું પાપ દર્શાવ્યું છે. સૂત્રોના અનુસારે ઉપદેશ દેવાસમાન કોઈ ધર્મ નથી. સૂત્ર અનુસારે ક્રિયા કરનારનું શુદ્ધ ચારિત્ર ગણાય છે. પિસ્તાલીશ આગમો અને સુવિહિત આચાર્યોના અનાવેલા અન્યો ઉપર તેમની અપૂર્વ શ્રદ્ધા હતી અને તે બાબતની માન્યતાને તેઓ શ્રી નમિનાથના સ્તવનમાં મુક્ત કંઠે પ્રકાશે છે; તે નીચે મુજબ—

સૂત્રને ચૂર્ણી ભાષ્ય નિર્યુક્તિ, વૃત્તિ પરંપર અનુભવ રે ।

સમય પુરુષનાં અંગ કહ્યાં ઇ, છેદે તે દુર્ભવ્ય રે. ॥ વદ૦ ॥

સૂત્ર, ચૂર્ણિ, નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, વૃત્તિ, પરંપરા અને અનુભવ એ જૈનદર્શન સિદ્ધાન્તરૂપ પુરૂષનાં અંગ કહ્યાં છે એ અંગોને જો છેદે તે દુર્ભવ્ય છે. આગમની પંચાંગીની માન્યતા માટે શ્રીમદ્ આનન્દ-ધનજીનું આ વચન બસ છે. પંચાંગીની માન્યતાધારક અને વૈરાગી તેમજ અધ્યાત્મજ્ઞાની, એવા શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ સાધુનો વેષ તજ્યો નથી; તેમણે તંબુરા અને કંફની ધારણુ કરી નથી. આનન્દધનજી

(૨૯૫)

વગડામાં અને શુક્રામાં તેમજ નિર્જન સ્થાનમાં નિરૂપાધિ દશા ભોગવવા રહેતા હતા, તેમ અનુમાન કરી શકાય છે. ગચ્છ કદાબ્રહ્મ ક્લેશથી તેઓ દૂર રહેતા હતા, એમ તેઓશ્રીનાં વચનો કહી આપે છે. પંચાંગીના ખરા આશયને તેઓ માન્ય કરતા હતા. આવા ઉત્તમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ સાધુવર્ગની ઉત્તમતા કેટલીબધી મનમાં માનતા હતા, તે આખતનો ઉત્તર તેમનું બનાવેલું આ પદ સારી રીતે આપી શકે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી જેવા અધ્યાત્મપુરૂષ શિરોમણિ, સાધુઓનું માહાત્મ્ય અને સાધુની સંગતિનું અપૂર્વ વર્ણન આપે છે, તેથી તેમની વ્યવહારધર્મ અને નિશ્ચયધર્મની ઉત્તમ અનુભવદશા જણાઈ આવે છે. આનન્દઘનજીને સાધુની સંગતિથી અપૂર્વ લાભ મળ્યો હોય, એમ આ પદથી અનુભવાય છે. સાધુઓ ઉપર તેમનો કેટલો બધો પ્રેમભાવ છે તે આ પદથી સિદ્ધ થાય છે. સાધુની સંગતિવિના આત્મા પરમાનન્દ રસનું ધામ બનતો નથી. અનુભવ કથાનો વિશ્રામ જ્યાં છે એવું પરમ મહારસ ધામ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરવું હોય તો, સાધુની સંગતિની જરૂર છે. સૂર્ય કોટી ઉપાય કરે તોપણ સાધુની સંગતિવિના પરમ મહારસ ધામ એવું, મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. સાધુની સંગતિથી અનેક પ્રકારના લાભો થાય છે. અનુભવ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો સાધુની સંગતિ કરવી.

સન્ત કે જેને સાધુ કહે છે એવા સાધુ, શીતલ એવું કહ્યવૃક્ષ છે. સાધુરૂપ કહ્યવૃક્ષની શીતલ છાયાથી આત્મા આનન્દમય બની જાય છે. વૃક્ષોની હવાથી અનેક પ્રકારના શારીરિક ફાયદાઓ થાય છે, પણ સાધુરૂપ જંગમ કહ્યવૃક્ષોથી તો, શારીરિક, વાચિક, માનસિક અને આત્મિક લાભો શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય છે. કહ્યવૃક્ષ જેમ અનેક પ્રકારની ચિન્તાઓ ટાળવા સમર્થ થાય છે, તેમ સાધુરૂપ કહ્યવૃક્ષ પણ અનેક પ્રકારની ચિન્તાઓ ટાળવા સમર્થ બને છે. કહ્યવૃક્ષ વાંચિતકૃળ અર્પવાને સમર્થ બને છે, તેમ સાધુઓ પણ મનુષ્યોની શુભ ઇચ્છાઓને સફલ કરે છે. સાધુરૂપ કહ્યવૃક્ષની સેવાથી અવાંચિત ટળે છે. સૂર્યના તાપથી તમે થએલ મનુષ્યો, જે કહ્યવૃક્ષનો આશ્રય લે છે તો તેઓનો તાપ શાન્ત થાય છે, તેમ સાધુરૂપ જંગમ કહ્યવૃક્ષોનો આશ્રય પામીને મનુષ્યો ભવસંતાપને શાન્ત કરે છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના તાપથી મનુષ્યોનાં મન સંતપ્ત રહે છે. સાધુની સંગતિ થવાથી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના આવેગ ટળે છે અને તેથી મનુષ્યોને શાન્તિ મળે છે. રાગ અને દ્વેષનો નાશ કેવી રીતે કરવો, તત્સંબંધ

(૨૯૬)

ન્ધીના ઉપાયોને સાધુ મહારાજ બતાવે છે. રાગ અને દ્વેષરૂપ માનસિક રોગનો નાશ કરવાને સાધુઓસમાન આ જગતમાં કોઈ ઉત્તમ વૈદ્ય નથી.

સાધુરૂપ કલ્પવૃક્ષની છાયામાં સદાકાલ રહેવાને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સાધુની સાધુતાને ભક્તપુરૂષો બહુ શકે છે. પ્રદેશી રાજના સમાન કોઈ નાસ્તિક નહોતો, પણ કેશીકુમારનો સમાગમ થતાં પ્રદેશી નૃપના હૃદયમાં રહેલું મિથ્યાત્વ અન્ધકાર ટળી ગયું. શ્રી હેમચન્દ્રના યોગથી કુમારપાળ રાજતું ઉચ્ચ મન થયું અને કુમારપાલે શ્રાવકનાં બાર વ્રત ઉચ્ચર્યાં. શ્રી સુહસ્તિ આચાર્ય મુનિવરના ઉપદેશથી સંપ્રતિ રાજ્યે જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યો. સાધુના ઉપદેશથી દૈવપ્રહારીએ દીક્ષા અંગીકાર કરી. શ્રી દેવર્ષિગણિ ક્ષમાક્ષમણે જગતના જીવોની ઉચ્ચ દશામાટે પુસ્તકો લખાવ્યાં; આમ પૂર્વકાલમાં જૈનસાધુઓએ હિન્દુસ્થાન અને તેની આસપાસના દેશોમાં જૈનધર્મનો ઉપદેશ દીધો હતો. તત્સંબન્ધીના લેખો મળી આવે છે. સાધુઓ બરાબર ચારિત્ર પાળતા નથી એમ જે ગૃહસ્થો કહે છે, તેઓ જો સાધુ થઈને બરાબર ચારિત્ર પાળે તો, અન્ય સાધુઓ તેઓનો દાખલો લેઈ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાળવા પ્રયત્ન કરશે, કેમકે કહેવાના કરતાં કરી બતાવવું તે કરોડગણું ઉત્તમ છે. હિન્દુસ્થાનમાં દયાનો અપૂર્વ સિદ્ધાન્ત પ્રસાર કરનારા સાધુઓ છે. ગૃહસ્થો સંસારના અનેક અંધનમાં અન્ધાયલા હોવાથી સાધુઓની પેઠે સર્વેત્ર વિહાર કરીને મનુષ્યોને યોગ આપવા કદાપિ સમર્થ બની શકે નહિ. સાધુઓના ઉપદેશથી મનુષ્યો ખરું સુખ મેળવવા સમર્થ બને છે, માટે સાધુને કલ્પવૃક્ષની ઉપમા આપી છે તે બરાબર છે. કલ્પવૃક્ષ જેમ પુણ્યવંત ભૂમીમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ સાધુરૂપ કલ્પવૃક્ષ પુણ્યવંત ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કલ્પવૃક્ષનો મહિમા અપરંપાર છે, તેમ સાધુરૂપ કલ્પવૃક્ષનો મહિમા પણ અપરંપાર છે. કલ્પવૃક્ષને સર્વે ઇચ્છે છે, તેમ સાધુરૂપ કલ્પવૃક્ષને પણ સર્વે ઇચ્છે છે. કલ્પવૃક્ષના કરતાં સાધુરૂપ ભાવ કલ્પવૃક્ષ અનન્તગણું ઉપકારી છે, માટે તેને હે ભવ્ય મનુષ્યો ! સેવો. શ્રીમદ્ વિશેષતઃ સાધુસંગતિ માહાત્મ્યને વર્ણવે છે.

ચતુર વિરંચી વિરજ્જન ચાહે, ચરણકમલ મકરન્દ રી ॥

કો હરિ ભરમ વિહાર દિલાવે, શુદ્ધ નિરજ્જન ચંદ રી ॥

॥ સાધુ ૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—કુશળ એવો બ્રહ્મા પણ સાધુના ચરણકમલ મકરન્દમાં

(૨૯૭)

રંગાવાને ચાહે છે. સાધુવિના કોણુ ભમરૂપ વિહારને અપહરી, શુદ્ધ નિરંજન ચન્દ્રરૂપ પરમાત્માને દેખાડવા સમર્થ થઈ શકે? અલખત સાધુવિના શુદ્ધ નિરંજન ચન્દ્રરૂપ પરમાત્માને દેખાડવા અન્ય કોઈ સમર્થ થઈ શકતો નથી. અન્ય સનાતન વેદધર્મીઓનાં પુરાણોમાં પણ સાધુની સંગતિનું આ પ્રમાણે અપૂર્વ માહાત્મ્ય વર્ણવ્યું છે. બ્રહ્મા સાધુની સંગતિવિના જગત્માં અન્ય કિચિત્ સારભૂત વસ્તુ માનતો નથી. જગત્માં બ્રહ્મા જેવાની પણ આવી સન્તસમાગમેચ્છાની દશા છે, તેમ અન્યનું શું કહેવું! અન્યદર્શનીઓના શાસ્ત્રાધારે જોતાં શ્રીકૃષ્ણ પણ, સાધુની સંગતિ ઇચ્છતા હતા અને સાધુઓના ચરણકમલનું પ્રક્ષાલન કરતા હતા અને તે સાધુઓને દેખી, ઉભા થઈ હાથ જોડતા હતા. મહાદેવ પણ સાધુની સંગતિની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારે છે. વસિષ્ઠકવિની સંગતિથી વિશ્વામિત્ર એક ઘડીમાં સુધરી ગયા; વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્રને તપશ્ચર્યા-ફલ અને સંગતિફળની મહત્તા સંબંધી વિવાદ થયો તેમાં પણ સાધુની સંગતિનું ફળ મહાન સિદ્ધ થયું. જ્યારે બ્રહ્માદિક પણ સાધુસંગતિ સંબંધી ઉત્તમ વિચારો ધરાવે છે, એમ અન્યદર્શનીઓનાં પુરાણોથી જણાય છે, ત્યારે જૈનશાસ્ત્રો સાધુની સંગતિનું ઉત્તમોત્તમફળ દેખાડે એમાં કોઈ પણ આશ્ચર્ય નથી. ભ્રમણાનો વિહાર અપહરીને સાધુવિના અન્ય કોઈ પરમાત્મારૂપ શુદ્ધચન્દ્રને દેખાડવા સમર્થ થતો નથી.

આત્મા, સાધુની સંગતિવિના સંસારની ભ્રમણામાં સત્ય સુખ પામ્યો નહિ. સાંસારિક વસ્તુઓને પોતાની માની આત્મા જે તે વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ માટે રડાવ્યો, કૂટાવ્યો-પીટાવ્યો, પણ સત્યસુખ આસ્વાદી શક્યો નહિ. પરવસ્તુની ભ્રમણામાં આત્મા પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ ભૂલ્યો અને તેથી તેણે આશ્રવના માર્ગમાં અનાદિકાળથી પ્રયાણ કર્યું. સદ્ગુરુના સમાગમથી આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને ઝોળખે છે. શ્રી મહાવીરસ્વામી પૂર્વે પ્રથમ ભવમાં સાર્થવાહ તરીકે હતા ત્યારે, તેમણે સાધુના સમાગમથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. સાધુના સમાગમથી મોક્ષમાર્ગનું જ્ઞાન થાય છે. સંસારના વિષયભોગોમાં સુખ નથી એમ સાધુના સદુપદેશથી જીવો જાણી શકે છે. શુદ્ધ નિરંજન પરમાત્મતત્ત્વના દર્શાવનારા સદ્ગુરુ સાધુ-રાજનું જેટલું માહાત્મ્ય વર્ણવીએ તેટલું અલ્પ છે. સાધુસંગતિ એ મોક્ષનું દ્વાર છે, આનન્દનો સાગર પ્રાપ્ત કરવો હોય તો, સાધુસંગતિ કરવી જોઈએ. સાધુની સંગતિનો અનુભવ કરીને શ્રીમદ્ આનન્દધન જી છેલ્લી કડીઓને નીચે પ્રમાણે કહે છે.

દેવ અસુર ઇન્દ્રપદ ચાહુ ન, રાજ ન કાજ સમાજ રી ॥

સજ્જતિ સાધુ નિરન્તર પાવું, આનન્દધન મહારાજ રી ॥સાધુ ૦ ॥૪॥

ભ. ૩૮

(૨૯૮)

ભાવાર્થ:—પોતાના શુદ્ધાન્ત:કરણથી શ્રીમદ્ કહે છે કે,—દેવ, અસુર અને દેવોના પતિ ઇન્દ્રને પણ હું ઇચ્છતો નથી, મારે કોઈ રાજ્યથી પ્રયોજન નથી, કોઈ પણ કાર્યના સમૂહને ઇચ્છતો નથી, તેમ ઉપલક્ષણથી, લક્ષ્મી, ઘરખાર, હાટ, વસ્ત્ર, સત્તા અને માનપૂજને પણ ઇચ્છતો નથી, પણ આનન્દનો ઘન જેનાથી પ્રાપ્ત થાય છે એવા સાધુની સંગતિનેજ ફક્ત ચાહું છું; એમ શ્રીમદ્ કથે છે. શ્રીમદ્ની આ હૃદય-વાણીથી લેખકના મનમાં અત્યન્ત અસર થાય છે. અહો! આવા યોગીન્દ્ર પુરૂષને પણ સાધુસંગતિમાટે અત્યુત્તમ ઇચ્છા છે, ત્યારે આપણે તો સાધુની સંગતિ માટે અવશ્ય ઇચ્છા ધારણ કરવી જોઈએ. શ્રીમદે એક સાધુસંગતિનીજ ઇચ્છા મનમાં રાખી છે. સાધુસંગતિમાં સર્વ પ્રકારનું સુખ સમાયું છે. સાધુની સંગતિમાં પરમાત્મતત્ત્વ રહ્યું છે. સહજાનન્દનો આચિર્ભાવ કરવો હોય અને આનન્દની ખરી ખુમારી ભોગવવી હોય તો, સાધુની સંગતિ કરવી જોઈએ. શ્રીમદ્ આનન્દઘનનું સાધુની સંગતિનો પૂર્ણ અનુભવ થયો છે અને સાધુસંગતિથી આનન્દરસનો સ્વાદ લીધો છે તેથી આ પ્રમાણે હૃદયવીણા વગાડે છે. સાધુના સમાગમથી આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે; આત્મજ્ઞાન પામેલા સાધુઓની આન્તરિકદશા જુદા પ્રકારની હોય છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, જે અધ્યાત્મજ્ઞાની થાય છે તેને સાધુવર્ગ તરફ પૂજ્યભુક્તિ રહેતી નથી, પણ આ પ્રમાણે તેઓનું કથવું શશરૂંગવત્ અસત્ય કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની શ્રીમદ્ આનન્દઘનનું છે, એમ વિક્રાનો કયુલ કરે છે, તેવાશ્રી આનન્દઘનનું સાધુઓ પ્રતિ કેવો પ્રેમ છે, તે આ પદથી જણાઈ આવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન હૃદયમાં પરિણમે છે ત્યારે સાધુઓ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા અને પૂર્ણ પ્રેમ ઉપજે છે અને સાધુઓની સંગતિનું વ્યસન પડે છે, એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનનું વાક્યપરથી સિદ્ધ થાય છે. શુષ્કઅધ્યાત્મીઓનો સાધુઓ પ્રતિ પૂજ્યભાવ ન રહે એ કદી સંભવી શકે, પણ તેથી કંઈ તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો દોષ ગણાય નહિ. શ્રીમદ્ યોગ, અધ્યાત્મ અને શુદ્ધક્રિયાના રાગી હતા, તેથી તેઓનું હૃદય શુદ્ધ પ્રેમ અને ભક્તિ તથા ધ્યાનથી ઉચ્ચ થતાં,—સંયમની ઉત્તમ દશાના અનુભવથી—આવા ઉદ્ગારો નીકળે તે અનુભવમાં આવે છે. શુષ્ક જડ જેવા ક્રિયાવાદી અને શુષ્ક અધ્યાત્મવાદીઓનું હૃદય, શુદ્ધપ્રેમ અને અનુભાવજ્ઞાનથી રહિત હોય છે તેથી તેઓનાં હૃદય કદાચ્રહુવાસનાઓથી વાસિત અને છે અને તેથી તેઓને યથાર્થ આત્મતત્ત્વનો લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. જેનાથી સમ્યકત્વબોધિની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, એવા ધર્મ-ગુરૂ તરીકે તો એક સાધુગુરૂ મસ્તકે અવશ્ય ધારણ કરવા જોઈએ, તેમ ચારિત્રકોટિની અપેક્ષાએ અન્ય સાધુઓની સંગતિ કરવી જોઈએ.

(૨૯૯)

સર્વે સાધુઓ એકસરખા ન હોય તે તો અનુભવસિદ્ધ છે. વાચકો તથા લેખકોના શુભ પરિણામ પણ એક દિવસમાં મન્દ, મન્દતર, ઉચ્ચ, ઉચ્ચતર થયા કરે છે, તે ઉપરથી મનુષ્યોએ સાર ખેંચવાનો છે કે, સાધુઓ પણ પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે શુભ, શુભતરાદિ પરિણામને ધારણ કરે છે. કોઈ સાધુમાં જ્ઞાનગુણ ખીલ્યો હોય છે અને કોઈ સાધુમાં વૈયાવૃત્ય ગુણ ખીલ્યો હોય છે. સાધુઓને પણ આઠ કર્મ લાગ્યાં હોય છે, તેથી તેઓને પણ કર્મના ઉદયે કોઈ વખત દોષો લાગી શકે છે; પણ તેઓ દોષોનો નાશ કરવા પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે કરે છે અને પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરે છે. સાધુવર્ગ પાપકર્મથી હરે છે. અરે! હું સાધુ થયો છું, મારા દોષથી ધર્મની અપભ્રાજના થશે અને ધર્મની હીનતા થશે, માટે મારે આ કૃત્ય કરવું ઘટે નહિ, અર્થાત્ હવેથી મારે દોષ સેવવો નહિ એવું સાધુના મનમાં આવે છે. ગૃહસ્થો તો એમ કહે છે કે, અમે સંસારી છીએ, તેથી અમે તો કર્મથી ખરડાયલા છીએ, અમેએ ક્યાં વ્રત ઉચ્ચર્યાં છે? એમ પણ કહી દે છે, પણ સાધુવર્ગથી તે પ્રમાણે કહી શકાતું નથી. ગૃહસ્થ તો નિરશંક થઈને કોઈ પણ પાપમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, પણ સાધુઓને તો દોષ સેવતાં ભય અને લગ્ન ઉત્પન્ન થયાવિના રહેતી નથી. કોઈ સાધુમાં એક દોષ હોય, તેથી તે સર્વ પ્રકારના દોષવાળો સિદ્ધ ઠરતો નથી. સાધુમાં રહેલા એક દોષથી તેનામાં રહેલા અન્ય ગુણોને પણ દોષરૂપે માની લેવાનો નીચ સ્વભાવ ત્યાગ કરવો જોઈએ. સર્વગુણી વીતરાગ છે. સાધુઓ થયા એટલે કોઈ પણ પ્રકારનો દોષ હોવોજ ન જોઈએ, એવો સિદ્ધાંત નથી. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કામ, આદિ દોષો દશમા ગુણુઠાણના ઉપર અને કેવલજ્ઞાન થયાવિના સર્વથા પ્રકારે ટળતા નથી, તેથી હાલના સમયમાં તરતમ યોગે ગુણોની અધિકતા જેનામાં દેખાય તેનું બહુ માન કરવું. જે જે અંશે જે જે સાધુમાં, જે જે ગુણુ દેખાય તે તે અંશે તેનું બહુ માન કરવું. પંચમકાલમાં સર્વે જોટલા પણ જેનામાં ગુણુ દેખાય તેના ગુણુને પર્વતસમાન કરી માનવો, કોઈ સાધુનું કોઈ અરાધ્ય આચરણ હોય તેથી સર્વે સાધુઓ તેવા પ્રકારના હોઈ શકતા નથી. કોઈ સાધુમાં કોઈ ગુણુ વિશેષ ખીલ્યો હોય છે અને અન્ય કોઈ દોષ હોય છે. અર્થાત્ પાંચ આંગળીઓની પેઠે સાધુઓની પણ સમાનતા હોતી નથી. કોઈ સાધુમહાત્મા ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થયા હોય, વા થતા હોય તો તેમને પુનઃ સહાય આપીને આગળ ચઢાવવા જોઈએ. પણ પડ્યાપર પાટુ મારવાની પેઠે તેમને ઠેક હેઠળ પાડવા પ્રયત્ન ન કરવો જોઈએ. દોષ સેવીને દોષને દોષ તરીકે માનનાર કોઈ સાધુ

(300)

होय, तो भातृदृष्टिही तेमना दौषतुं प्रक्षालन करी उच्च कोटीपर लाववा प्रयत्न करवो. पंचमकाणमां देशकालादि व्युत्सारे जे चारित्रनेो अप करता होय अने प्रमाद-दशानो परिहार करवा प्रयत्न करता होय, अेवा साधुअेानी सेवा, भक्ति अने अडुमान करतुं. साधुअेाने त्रिकाल प-दत करतुं. साधुअेानी आहार, पोषी अने वस्त्र-पात्रथी वैयावच्च करवा अत्यन्त भाव धारणु करवो, साधुअेानी निन्दा करवी नछि. गुणानुरागदृष्टि धारणु करीने साधुअेाना गुणोने अडणु करवा. जैन-शासननेो प्राणु साधुवर्ग छे. गृहस्थेअे साधुवर्गनी उन्नति करवा तन, मन अने धननेो भोग आपवो. पोतानी भाताना दोषो देष-वामां जेम कोर्ध गृहस्थ दोषदृष्टिने धारणु करतो नथी, तेम साधुअेाना दोष जेवाने माटे दोषदृष्टिने धारणु न करवी, तेम साधुअेअे यथाशक्ति संयमभार्गमां प्रवृत्ति कर्या करवी. प्रतिदिन उच्च गुणो प्राप्त करवा माटे प्रयत्न करवो. श्रीमद् अानन्दधननी पेडे उत्तम साधुअेानी संगति करवा प्रयत्न कर्या करवो. कोर्ध पणु साधुना गुणो जेवा अने गुणो लेवा. शुद्धप्रेमथी साधुवर्गनी भक्ति करवा अने तेमना गुणो लेवा तेमनी संगति करवी, अेम श्रीमद् पोताना आन्तरिक हृदयथी जणुवे छे.

पद ६९.

(राग अलहियो वेलावल.)

प्रीतकी रीत नहीं हो, प्रीतम प्रीत० ।

मैं तो अपना सरब शृंगारो, प्यारेकी न लई हो. प्रीतम०॥ १ ॥

भावार्थः—सभता पोताना आत्मस्वामीने कथे छे के, हे प्रीतम ! आ प्रीतनी रीत नथी. मैं तो पोतानो सर्व शृंगार हे प्यारा ! आपने माटे कर्यो, पणु आपना ध्यानमां कंठ आ आभत आवती नथी. पत्नीना मनमां पतिनामाटे उच्च अलिप्राय होय अने पतिनामाटे स्वकीय सर्व शृंगार करती होय, पणु पतिना मनमां कंठ न होय तो अेक पाक्षिक प्रीति गणुय छे. एक पक्षी प्रीति केम परबडे, उमय मिल्वा होय सन्धि. आ सुवर्णुमय वाङ्मनी जांभी अत्र मालुम पडे छे. सभता पोताना आत्मपतिने उदेशीने आज हेतुथी कहे छे के, आ शुं प्रीतिनी रीति गणुय के ? आपना उपर हुं प्राणु पाथई छुं, तेमज मारा हृदयमां आपविना अन्य कोर्ध नथी; माई जे कंठ छे ते सर्व आपतुं छे. हुं आपना उपर विशुद्ध प्रेम धारणु कइछुं अने आपना मनमां तो ते आभततुं कंठ नथी, तेथी आपनी स्त्रीना मनमां शुं थतुं हरी तो अन्य कोणु जणु शके ? प्रीति जे परस्पर होय छे तो, ते प्रीतिने

(૩૦૧)

રસ આનન્દમય દેખાય છે. જગત્માં પણ કહેવત છે કે, જે પ્રીતિ-રસનો રસીકો હોય તેની સાથે પ્રીતિની રીતિ શોભી શકે છે. જેનામાં પ્રેમ નથી તેની સાથે કોઈ પ્રીતિ કરવા જાય છે તો તેમાં આનન્દરસ અનુભવાતો નથી. પ્રેમરસનો જે જ્ઞાતા ન હોય તેની આગળ પ્રેમ-રસનો શૃંગાર કદી શોભી શકતો નથી અને તેથી ઉભયને કદર્યના અને ઉદ્દેગ થાય છે. પ્રીતિ એવી કીર્તી, જેણે શિરકે બાલ, કાઠે કઠાવે પિણુ કટે, પણ નહિ છોડે જ્યાલ. ઇત્યાદિ કહેણીઓ જગત્માં પ્રેમનામાટે મોજુદ છે. જગતના સ્ત્રીલ પદાર્થોપર પણ આત્મામાંથી પ્રેમ પ્રગટે છે. આત્મા જે પોતાની મુળદશાને અવબોધી શકે તો, સમતા કહે છે કે મારાઉપર વિશુદ્ધ પ્રેમને ધારણુ કરી શકે. વિશુદ્ધ પ્રીતિવિના પરસ્પરની પ્રીતિની રીતિ ગણાય નહિ, તેમજ એક પાક્ષિક પ્રીતિમાં પ્રીતિની રીતિ ગણાય નહિ.

मैं बस पियके पियसंग औरके, या गति किन सीखई ॥

उपगारि जन जाय मनावो, जो कछु भई सो भई हो. ॥

॥ प्रीतम० ॥२॥

विरहानल जाला अतिहि कठीन है, मोसें सही न गई ॥

आनन्दघन युं सघन धारा, तब ही दे पठई हो.

॥ प्रीतम० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, અહો ! આ પ્રીતિની રીતિ કેમ ગણાય ? હું મારા પ્રિય સ્વામિના વશમાં છું અને પ્રિયસ્વામી તુજા અને કુમતિ આદિના વશમાં છે, તો તેમને આવી ગતિ કોણે શિખવી ? હું મારા સ્વામિના વશમાં છું તો તેમણે મારા સંબન્ધમાં રહેવું જોઈએ. કુમતિ અને તુજાના સંબન્ધમાં તેઓ જાય છે, તે કોઈ રીતે સાઈ નથી. હે ઉપકાર કરનારા મનુષ્યો ! હવે તો તમે જઈને મારા સ્વામિને મનાવી લાવો. અદ્યાપિ પર્યન્ત જે અન્યું તે અન્યું, હવે તેવું ન બને તેમ થવું જોઈએ. મારા સ્વામિના વિરહરૂપ અગ્નિની જ્વાલા, અત્યન્ત કઠીન છે; મારાવડે તે સહન કરી શકાઈ નહિ, તેમાટે આનન્દના ઘનરૂપ મેઘવૃષ્ટિની ધારા મોકલવાની પ્રાર્થના કરું છું, માટે તેને તુર્ત મોકલી આપો.

રાગ અને દ્વેષવૃત્તિના ઘરમાં આત્મા જે ક્ષણમાં જાય છે તે સમયે આત્માની સાથે સમતાનો વિયોગ થાય છે. સમતા આત્માને પ્રાપ્ત કરવામાં અત્યન્ત શુદ્ધ પ્રેમને ધારણુ કરે છે. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂ-

(૩૦૨)

પ્રમાણ તે રાગ ધારણુ કરે છે, તેથી પોતાના સ્વામિના વશમાં છે એમ નિશ્ચયરીત્યા તે બોલે છે. કિન્તુ આત્મા તો કુમતિ અને તૃષ્ણાના યોગે સમતાના શુદ્ધ સંબન્ધને અને તેના પ્રેમને પણ જાણી શકતા નથી અને તે કુમતિનું કહ્યું કરે છે, તેથી તે અન્યના સંગી છે એમ સમતાનું કહેવું યથાર્થ સમજાય છે. પોતાના પર શુદ્ધ પ્રેમને ધારણુ કરનારી એવી સમતાના સંગી આત્મા થતો નથી અને બ્રાન્તિથી કુમતિના સંગમાં રહે છે, તેથી આવી ગતિ કોણે શિખવી? એમ કહી સમતા ઠપકો (ઉપાલંબ) આપે છે તે યોગ્યજ છે. જગત્માં પણ કહેવત છે કે, પોતાના વશમાં છે તેને મૂકીને પરસ્ત્રીની સંગતિ જે કરે છે તેનું ડહાપણુ ધૂળસમાન છે. મૂઢ પુરૂષ પરસ્ત્રીના પરવશપણામાં ફસાઈને પોતાના આત્માને નીચ બનાવે છે અને નીતિનો ભંગ કરે છે. મૂઢ પુરૂષને આવી ગતિ શીખવનાર કુમતિવિના અન્ય કોઈ નથી. કુમતિના વશમાં પડેલા મનુષ્યોની યુદ્ધિમાં મલીનતા થઈ જાય છે અને તેઓનું મન હડકાયા કૂતરાની પેઠે વિષયવેગથી જ્યાં ત્યાં આથડે છે. મૂઢ પુરૂષો ત્યાં સન્તોષ અને સુખ પ્રાપ્ત કરવા જાય છે, પણ દુઃખના ખાડામાં ઉતરે છે અને અનેક પ્રકારની આપત્તિનાં વાદળાંઓથી ઘેરાય છે. મૂઢ પુરૂષ પોતાની સત્ય સ્ત્રીનો સંગ ત્યાગ કરીને, અન્યત્ર-અન્ય સ્ત્રીની સોખત કરે છે તેમાં તેને કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ પ્રાપ્ત થતો નથી અને સ્વાર્થપ્રેમની મલીનતાના ધુમાડાથી તેની ચશ્ત્રુમાંથી અશ્ત્રુનો પ્રવાહ અનંતે નીકળ્યાવિના રહેતો નથી. યુવર દુગ્ધના પાનથી કદી તૃષાની શાન્તિ થતી નથી, તેમ પરસ્ત્રીના સંગથી કદાપિ અંશમાત્ર પાપુ શાન્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. પોતાના સ્વામિપર સમતાનો અત્યન્ત વિશુદ્ધ પ્રેમ છે, તેથી પોતાના સ્વામિને પોતે કહે છે, પણ અજ્ઞાનદશાથી આત્મસ્વામી પોતે માનતા નથી, તેથી અનુભવજ્ઞાન વગેરે ઉપકારી મનુષ્યોને તે વિનવે છે અને મારા સ્વામિને મનાવી લાવો એમ કથે છે. અનુભવથી આત્માને સત્ય સ્ત્રીનો અનુભવ થાય છે. અનુભવવિના સત્યનો નિર્ધાર થઈ શકતો નથી. આત્માની પ્રાપ્તિ કરાવનાર અનુભવ છે, માટે તે ઉપકારી કહેવાય છે. આત્માનો વિરહ તે સમતાને અગ્નિની જ્વાલા કરતાં વિશેષ પ્રકારે બાળે છે. પ્રેમીના વિરહરૂપ અગ્નિને કોઈ સહન કરી શકતું નથી. સમતા વિરહ અગ્નિથી બળે છે, માટે તે આનન્દઘનરૂપ મેઘની ધારાને ઈચ્છે છે તે યથાયોગ્ય કાર્ય છે. આનન્દઘનરૂપ મેઘની ધારાથી વિરહની અગ્નિ શાન્ત થાય છે, અર્થાત્ આત્મા કુમતિનો સંગ ત્યાગ કરે છે અને સમતાના સંગમાં જ્યારે આવે છે, ત્યારે આનન્દઘન મેઘની વૃષ્ટિ વર્ષ્યાં કરે છે અને તેથી આનન્દની છાયા છવાઈ જાય છે.

(૩૦૩)

પદ્ ૭૦.

(સાહી.)

આતમ અનુભવ રસકથા, પ્યાલા પિયા ન જાય ॥

મતવાલા તો ઢહિ પરે, નિમતા પરે પચાય ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—આત્માના અનુભવરસની કથાનો પ્યાલો પી શકાતો નથી, કારણ કે જે મતવાળો મનુષ્ય, આત્માનુભવ રસકથાનો પ્યાલો પીવે છે તો ઢળી પડે છે, મૂઝાઈ પામે છે, બેભાન થઈ જાય છે. સારાંશ કે, તે આત્માનુભવરસકથાના પ્યાલાને પચાવી શકતો નથી. નિમતા અર્થાત્ જે મનુષ્યોને કોઈપણ પ્રકારનો મતઆગ્રહ, કે હડભાવ નથી અને જે અનેકાન્તપણે સર્વ પદાર્થોનું સ્વરૂપ અવભોધે છે અને જે કોઈપણ પ્રકારના અવહાર વા નિશ્ચયના એકાન્તપક્ષને પકડતો નથી, તેજ અધ્યાત્માનુભવરસકથાના પ્યાલાને પચાવી શકે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ આ સાખીને અનુભવજ્ઞાનના ઉદ્ધારથી લખી છે. આ સાખીનો અર્થ એટલોબધો છે, કે તેના ઉપર એક મોઢું પુસ્તક લખી શકાય. અધ્યાત્મજ્ઞાનરસના અધિકારીવિના પારાની પેઠે અધ્યાત્મજ્ઞાન પચાવી શકાતું નથી અને ઉલટું અનર્થથી પરંપરાને વધારે છે. અધ્યાત્માનુભવરસકથાનો પ્યાલો પીધાવિના સાંસારિક દુઃખોની નિવૃત્તિ થવાની નથી. સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા મહાત્માઓએ દર્શાવી છે. રાગ અને દ્વેષનો નાશ કરવો હોય તો અધ્યાત્મજ્ઞાનાનુભવરસકથાનો પ્યાલો પીવાની આવશ્યકતા છે. તે માટે શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે, એકાન્તપણું ત્યાગ કર્યાવિના અધ્યાત્માનુભવરસપ્યાલો પીવાની યોગ્યતા આવતી નથી. એકાન્ત-અવહારનયને માનનારાઓ મતવાળા કહેવાય છે. એકાન્તઅવહારમાં ધર્મ માનનારાઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનરસનો પ્યાલો પીવે છે, પણ વ્યવહારના કદાગ્રહથી અધ્યાત્મરસનું પાચન થઈ શકતું નથી, અર્થાત્ કોઈને વાન્તિ (વમન) થાય છે અને જેમ જેમું ભોજન ખહાર નીકળી જાય છે, તેમ અવહાર કદાગ્રહીના મનમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો રસ ટકી શકતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો રસ પચાવવો એ કંઈ સામાન્ય કાર્ય નથી. વ્યવહારમતવાદીઓ આત્માનુભવરસની કથાઓને પણ શ્રવણ કરતાં ચીકાઈ જાય છે. જેના હૃદયમાં અધ્યાત્મની અરૂચિ અને તેની યોગ્યતા પણ નથી તે આત્માની સહજાનન્દની ઝાંખીને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. એ ત્રણ

(૩૦૪)

વર્ષના છોકરાને પારાની માત્રા આપવામાં આવે તો તે જીરવી શકતો નથી, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનની યોગ્યતા જેનામાં નથી તેની આગળ અધ્યાત્મજ્ઞાનકથા કહેવાથી તેનું હિત યદ્યં શકતું નથી. કોઈને કોઈ દેવતા વશ થાય તો તેથી તે અનર્થની પરંપરા વધારે છે, તેમ જેનામાં સદ્-ગુણોની યોગ્યતા ન આવી હોય અને જેને અધ્યાત્મતત્ત્વપર રૂચિ ન હોય તેનીપાસે અધ્યાત્મજ્ઞાનની કથા કરવાથી તેનું અહિત થાય છે. ગણ ગામડીયા રાજસભામાં, વીલ્હી નગર મજાર । ગાયન કરતાં ગાયકને તો, વીણા ઢામ ગમ્મર ॥ મૂર્ચ્છને જ્ઞાન કત્તુ નહિ થાય. આ કહેવત પ્રમાણે અધિકારની પરીક્ષા કર્યાવિના, મત-કદાઝહીની આગળ આત્માનુભવરસકથા કરવાથી ઉલટી વક્તાને ઉપાધિ થાય છે. દુનિયામાં જેણે જેટલી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી હોય છે તેને તેટલું મળે છે. પોતાની ભૂમિકા કઈ છે તેના નિર્ણય યાવત્ કરવામાં ન આવે, તાવત્ તેને અમુક જ્ઞાન હિતકારક છે કે નહિ? તે કહી શકાય નહિ. જેની સ્થૂળબુદ્ધિ હોય તેની આગળ અધ્યાત્મતત્ત્વની સૂક્ષ્મ વ્યાખ્યાઓ કરવામાં આવે તો, અરણ્યરૂદનની તુલ્યતાને ધારણ કરી શકે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. રાસભને તો ઘાસજ આપવું જોઈએ. જે તેને સાકર ખવરાવવામાં આવે તો ઉલટું હિતને અદલે તેનું અહિત થાય છે. વ્યવહારના એકાન્ત કદાઝહીને પણ અધ્યાત્મરસકથાને ઉપદેશ આપવાથી અંશમાત્ર લાભ થતો નથી.

જેઓ એકાન્તે નિશ્ચયનયને માને છે, પણ નિશ્ચયનયકથિત ધર્મપાત્ર બન્યા નથી, નિશ્ચયનયનું સ્વરૂપ બિલકૂલ સમજતા નથી અને નિશ્ચયને હઠ કરી પકડે છે, તેપણુ અપેક્ષાએ જેતાં મતવાળા છે. નિશ્ચયનયનું જેઓ યથાર્થ સ્વરૂપ અવબોધતા નથી અને જેઓ વ્યવહારધર્મની અધિકાર પ્રમાણે યજ્ઞેલી ક્રિયાઓને ત્યાગે છે, તેઓ અધ્યાત્મરસકથાઓને શ્રવણુ કરીને શુબ્ધ અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો અને છે અને તેથી તેઓ અન્તરની રમણુતાવિના કહેણી અને રહેણીની ભિન્નતાથી અધ્યાત્માનુભવરસકથાને પચાવી શકતા નથી.

નૈગમ, સંપ્રહ, વ્યવહાર, ઋણુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવં-જૂતનય, એ સાત નયોથી ધર્મનું સ્વરૂપ અવબોધ્યાવિના અને સાત નયકથિત ધર્મની શ્રદ્ધા કર્યાવિના, એકાન્ત નયવાદમતનો કદાઝહ ટળતો નથી. ધર્મક્રિયાઓની અધિકારતા અધિકારીઓના ભેદે ભિન્ન ભિન્ન છે. વીતરાગનાં વચનો સાપેક્ષજ્ઞાને ભરપૂર છે. જેણે સાત નયોની સાપેક્ષાપૂર્વક તત્ત્વોનું સ્વરૂપ અવબોધ્યું છે તેને કદાઝહનું મમત્વ રહેતું નથી, તેથી તે નિર્મમત્વદશાવાળો ગણાય છે. જ્ઞાનની નિર્મમત્વ અને કદાઝહરહિત દશા જેણે પ્રાપ્ત કરી છે, તે અધ્યાત્મજ્ઞાનરસનો આલો

(૩૦૫)

પી શકે છે અને તે અધ્યાત્મરસના પ્યાલાને પચાવી શકે છે. અધ્યાત્મ-
રસને પ્યાલો પચાવનાર વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયકથિત ધર્મતત્ત્વ
વ્યાખ્યાઓને, તે તે નયની અપેક્ષાએ સમજે છે, અને તેની શ્રદ્ધા
કરે છે, કિન્તુ તત્સંબંધી એકાન્તે કોઈ નયની વાતને પકડીને કદાચહ
કરતો નથી. તે દરેક નયનાં વચનોના ભાવને સમજી શકે છે
અને અનિકાર પ્રમાણે આચરણુ કરી શકે છે. નવતત્ત્વ, ષડ્દ્રવ્ય,
આદિ દ્રવ્યાનુયોગને પરિપૂર્ણુ સમજી શકે છે અને અનેકાન્તપક્ષને ધારણુ
કરે છે. મહાત્માઓ અધ્યાત્માનુભવરસકથાના પ્યાલાનું પાન કરીને તેને
પચાવી શકે છે. અધ્યાત્મરસના પ્યાલાને પીને તેને ઘરાઘર જે પચાવી
શકે છે, તે જગત્નો શહેનશાહ અને છે, અર્થાત્ તેને અવધૂતદશાને અનુ-
ભવ આવે છે; આત્મજ્ઞાનરસમાં સદાકાલ તે અલમસ્ત રહે છે. જગત્ની
પ્રવૃત્તિને હઠાવીને તે વિરતિપણું ભજે છે. સમતાના અનુભવને તે પામી
શકે છે અને તેને આત્માના ઉપર અત્યંત વિશુદ્ધ પ્રેમ પ્રગટે છે, તેથી
તે આત્માના અનુભવપ્રદેશમાં ઉતરવા પ્રયત્ન કરે છે અને તે સહજ-
નન્દને પ્રાપ્ત કરે છે. હવે તેવા આત્માનુભવ પ્રસંગને અનુસરી આત્માની
શ્રદ્ધા૩૫ સ્ત્રી પોતાની સખી મતિને શિખામણુ આપે છે તે અત્ર દર્શાવે છે.

(રાગ વસન્ત ધમાલ.)

છવિલે લાલન નરમ કહે, આલી ગરમ કરત કહાવાત ॥ટેકા॥

માંકે આંગે મામુકી કોઈ, વરનન કરય ગિવાર ॥

અજહું કપટકે કોથરી હો, કહા કરે સરધા નાર. ॥ છ૦ ॥૧॥

ચગતિ મહેલ ન છારિહો, કેસે આત ભરતાર ॥

ખાનો ન પીનો હન વાતમેં હો, હસત માગ કહા હાહ. ॥

॥ છ૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રદ્ધા પોતાની સખી મતિને કથે છે કે, હે સખી મતિ !
છબીલા અને આપણું પોષણુ કરનારા એવા લાલન આત્મસ્વામી તારી
સાથે શાન્ત થઈને શાન્ત વાર્તા કરે છે, ત્યારે તું ગુસ્સામાં આવીને
કેમ વાર્તા કરે છે? મતિ પોતાના સ્વામિનું શુદ્ધસ્વરૂપ અવબોધતી
નથી અને આત્માના સસ્મુખ થતી નથી અને આત્માની સત્ય મહત્તા
જણતી નથી ત્યાંસુધી આત્મા ઉપર મતિનું લક્ષ્ય લાગતું નથી અને
આત્મા ઉપર ગુસ્સે થાય છે. આત્માની વાત, મતિને પસંદ પડતી નથી.
આજ વસ્તુઓના સંબંધમાં રહેનારી મતિને આત્માના ઉપર પૂર્ણુ પ્રેમ
પ્રગટતો નથી અને તેથી આત્માની ભક્તિ સેવામાં આસ્તિકતા ધારણુ

ભ. ૩૯

(૩૦૬)

કરતી નથી. આત્માના મૂળ સ્વરૂપની અજ્ઞાણ એવી મતિ દુનિયામાં અનેક પ્રકારની કળાઓ કેળવે છે અને પ્રવૃત્તિ માર્ગમાં લાગી રહે છે. આવી મતિની દશા જાણીને શ્રદ્ધા કથે છે કે, હે મતિ ! હું તારું સર્વ સ્વરૂપ જાણું છું. જેમ માની આગળ કોઈ ગમાર, મામાતું વહુન કરે, તેમ હું પણ તારું સર્વ સ્વરૂપ જાણું છું. અધ્યાપિપર્યંત તું કપટની કોથળી છે, અર્થાત્ અનાદિકાળથી તે અધ્યાપિપર્યંત ત્હારામાં કપટ ઘણું છે. હવે તું પોતેજ વિચારીને કહે કે, આત્મસ્વામિને મેળવી આપવામાં શ્રદ્ધા શું કરી શકે ? હે મતિ ! તારામાંથી કપટાદિ દોષો ટળે તો સ્વામિની સાથે હું મેળાપ કરાવી આપું. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના દોષમાંથી મલીન થએલી એવી તું મતિ અને આત્મસ્વામી; એ બેનો મેળાપ થઈ શકે નહિ. એવો સ્વાભાવિક નિયમ છે કે, સ્ત્રીમાં ઉત્તમ સદુણો હોય છે તો પતિ તેની પાસે રહે છે. પોતાના સ્વામિની પ્રસન્નતા મેળવવામાટે સ્ત્રીએ સદ્શુણોને ધારણ કરવા જોઈએ અને પોતાના સ્વામિની આસામાં રહેવું જોઈએ. ધન્વન્તરિ વૈદ્ય હોય, પણ રોગી પથ્ય ન પાળે તો ધન્વન્તરિ વૈદ્ય પણ રોગીનું ભલું શી રીતે કરી શકે ? તેમ હે મતિ ! હું તારા ભલામાટે પ્રયત્ન કરું છું કિન્તુ તું અહિરવૃત્તિનો ત્યાગ કરીને અન્તરવૃત્તિ ન ધારણ કરે તાવત્ આત્મસ્વામિના પ્રેમને શી રીતે મેળવી શકે ? આત્મસ્વામિને મેળવવામાટે તેનાવિના મનમાં કશું કંઈ લાવવું ન જોઈએ. આત્મસ્વામિને રહેવાનેમાટે ખરેખરો પંચમગતિરૂપ મહેલ છે. મુક્ત દશાના મહેલમાં આત્મસ્વામિને રહેવાનો મૂળ ધર્મ છે અને તું તો દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ અને નરકગતિ એ ચતુર્ગતિરૂપ મહેલને છોડતી નથી, પંચમીગતિરૂપ મહેલમાં જવાનેમાટે શુભાશુભ વૃત્તિનો ત્યાગ કરતી નથી; ત્યારે હવે વિચાર કર કે તારી પાસે કેવી રીતે આત્મસ્વામી આવી શકે ? ત્હારી આ વાતમાં મારે કંઈ ખાવા પીવાનું નથી, અર્થાત્ તેમાં કંઈ મારો સ્વાર્થ નથી. મને જે સત્ય લાગે છે તે હું તને જણાવું છું. મારું કથ્યું માનતી નથી અને હસતાં મારાં હાડ કેમ લાગે છે ?

શ્રદ્ધા, મતિની ઉદ્ધતાઈથી તેને શિક્ષા આપે છે. આત્મતત્ત્વથી અહિર્મુખવાળી મતિની વૃત્તિ જગત્માં રમ્યા કરે છે અને તેથી બાહ્યમુખ મતિ સ્વચ્છન્દમાં મસ્ત બનીને શ્રદ્ધાની હાંસી કરે ! એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. જગત્માં ઘણા વિદ્વાનો મતિના વિકાસથી મદાંધ બનીને દેવ, ગુરુ અને ધર્મની શ્રદ્ધાની હાંસી કરે છે, આવી પરિસ્થિતિમાં મતિ કંઈ આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે નહિ. અહિર્મુખવાળી મતિની ષેષાથી આત્મસ્વામી કદી ખુશ થાય નહિ. શ્રદ્ધા ઉત્તમ સખી છે તેથી

(૩૦૭)

તે મતિને શિખામણુ આપે છે, છતાં સ્વચ્છન્દતાથી મતિ, મસ્ત બનીને શ્રદ્ધાની-હાંસીમાં હાડભાગવા જેવી ચેષ્ટા કરે છે. યુરોપાદિ દેશના જડવાદીઓ તથા ચાર્વાકોની મતિ બાહ્યવિષયમાં વિશાલ હોય છે; તેઓ મોટા પ્રોફેસરો હોય છે, કિન્તુ તેઓને આત્મતત્ત્વસંબંધી પ્રેમ હોતો નથી અને તેઓને આત્મતત્ત્વની શ્રદ્ધા હોતી નથી. અન્તરંગદશામાં મતિ અને શ્રદ્ધાના પાત્રની આ વાર્તા છે, તેથી વાચકોએ અન્તરમાં ઉતરીને પ્રસ્તુત વિષયતું મનન કરવું. શ્રદ્ધાની આજ્ઞા માનનારી મતિ ખરેખર આત્મસ્વામિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. રાગ અને દ્વેષના યોગે મતિ, બાહ્યમાં રમણુતા કરે છે અને આત્માને ઉપાલંભ આપીને કથે કે તું મને દેખાવ દે, તે શું આવી વાક્પટુતાથી આત્માનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે કે? અલબત્ત કદાપિ થઈ શકે નહિ. પરોક્ષદશામાં શ્રદ્ધાની શિક્ષાપ્રમાણે યદિ મતિ પ્રવૃત્તિ કરે, તો તે આત્મસ્વામિની કૃપાપાત્ર ઠરી શકે. ગમે તેટલી વિશાળ બુદ્ધિ હોય પણ આત્મતત્ત્વની શ્રદ્ધા ન હોય તો તેવી બુખી બુદ્ધિથી સત્યસુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. નવતત્ત્વાદિકની શ્રદ્ધાવાળી મતિ ન હોય તો, તે મતિને આત્મતત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા આવતી નથી. શ્રદ્ધાવિનાની મતિથી ધર્મમાર્ગમાં ઉંડા ઉતરી શકાતું નથી. જૈન-ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાવિનાની મતિ એક રાક્ષસી સમાન છે, તેથી આત્માના અનન્તસુખનો લાભ મળી શકતો નથી. ધર્મ શ્રદ્ધાવિનાની મતિથી જગતમાં બહુ અશાંતિ ફેલાય છે અને કોઈતું શ્રેયઃ સાધી શકાતું નથી, માટે શ્રદ્ધાસખી મતિને જે શિક્ષા આપે છે તે યોગ્યજ છે. શ્રદ્ધાસખી, મતિને પુનઃશિક્ષાવચનો નીચે પ્રમાણે કથે છે.

મમતા છાટ પરે રમે હો, ઔર નિંદે દિનરાત ॥

લૈનો ન દેનો હન કથા હો, મોરહી આવત જાત. ॥ છ૦ ॥ ૩ ॥

કહે સરધા સુનિ સામિની હો, એ તો ન કીજે સ્વેદ ॥

હેરે હેરે પ્રશ્ન આવહી હો, વદે આનન્દઘન મેદ. ॥ છ૦ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ:—હે મતિ ! તું બાહ્યવસ્તુઓની મમતારૂપ ખાટલીમાં પડી રહે છે અને રાત્રીદિવસ ગમે તેની નિન્દા કર્યાં કરે છે. અર્થાન્તરમાં અવબોધવાતું કે, આત્મસ્વામી મમતારૂપ ખાટલાપર પડી રહે છે અને તું તેની રાત્રીદિવસ નિન્દા કર્યાં કરે છે, તેથી કંઈ આત્મસ્વામિની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ. એવી વાતમાં કંઈ લેવાતું વા દેવાતું નથી, અને આવી રીતે તારી પ્રવૃત્તિથી દીવસો આવે છે અને જાય છે, અર્થાત્ પ્રાપ્ત થએલા દીવસો નિષ્ફલ જાય છે, પણ સમયની કિમ્મત સમજવામાં તું ખ્યાલ કરતી નથી તે કેટલી મોટી ભુલ છે? હે મતિ ! તું મમતા અને નિન્દામાં

(૩૦૮)

સ્વભુવનકાળ કાઢે છે તેથી કંઈ આત્મસ્વામિને મેળવી શકનાર નથી. આ-
માટે અન્તરમાં ઉંચો વિચાર કરીશ તો તને પોતાની ભૂલ અવબોધાશે.

શ્રદ્ધા કહે છે કે, હે સ્વામિની મતિ ! આત્મસ્વામિનો એકદમ
મેળાપ ન થાય તેથી આટલોઅધો ખેદ ન કરવો જોઈએ, હુણવે હુણવે
આત્મપ્રભુ તારા ઘરમાં આવશે. એકદમ ઉતાવળી થઈને તું ચંચળ બની
જાય છે અને અધીરી બની કંઈના કંઈ વિચારો કરી ઉદ્વેગ અને શંકાશીલ
બને છે તેમ તારે બનવું ન જોઈએ. તું સમતા રાખીને આત્મસ્વામીના
સંબંધમાં નિર્શંક થા ! આત્મસ્વામી મારા ઘેર પરોક્ષદશામાં પરોક્ષભાવે-
શ્રદ્ધાયોગે પ્રતીતિમાં આવશે. અનુભવપ્રત્યક્ષથી હું મારા સ્વામીને
મળીશ, મારા ચેતનસ્વામિનું મારે ધ્યાન ધરવું જોઈએ એમ તું દૃઢ
ભાવના ધારણુ કર ! રાગદ્વેષની વૃત્તિને દૂર કરી આત્મસ્વામિના પ્રેમમાં
મગ્ન બન ! અને ઉદ્વેગ, ચંચળતાનો ત્યાગ કર ! એમ કરવાથી આનન્દધન
એવા આત્મપ્રભુ ઉપશમાદિ ભાવે ઘરમાં હુણવે હુણવે આવશે અને
આનન્દના ઘનવડે તારો ખેદ વધશે એમ મતિને શ્રદ્ધા કહે છે.

પદ ૭૧.

(રાગ આશાવરી.)

અનન્ત અરુપી અવિગત સાસતો હો, વાસતો વસ્તુ વિચાર ॥
સહજ વિલાસી હાસી નવી કરે હો, અવિનાશી અવિકારા ॥૧॥
જ્ઞાનાવરણી પંચપ્રકારનો હો, દરશનના નવ મેદ ॥
વેદની મોહની દોય દોય જાણીએ હો, આયુસ્વું ચાર વિચ્છેદૌ ॥૨॥
શુભ અશુભ દોય નામ વચ્ચાણીએ હો, નીચ ઉંચ દોય ગોત ॥
વિભ્રપંચક નિવારી આય હો, પંચમ ગતિ પતિ હોત ॥૩॥
યુગપદ ભાવી ગુણ ભગવંતના હો, એકત્રીશ મન આણ ॥
અવધ અનન્તા પરમાગમથકી હો, અવિરોધી ગુણ જાણ ॥૪॥
સુંદર સરુપી સુભગ શિરોમણિ હો, સુગત મુજ આતમરામ ॥
તન્મય તલ્લય તમુ ભક્તે કરી હો, આનન્દધનપદ ઠામ ॥૫॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કથે છે કે, સિદ્ધપરમાત્માએ
અનન્ત છે. સંબંધનયની સત્તાની અપેક્ષાએ એક છે અને વ્યક્તિત્રાહક
વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન છે અને તે અનન્ત છે. સિદ્ધપ-
રમાત્માએ અરૂપી છે. વર્ણુ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શમય વસ્તુ રૂપી કથાય
છે. સિદ્ધપરમાત્માએ પુદ્ગલદ્રવ્યથી ભિન્ન થયા છે તેથી તે અરૂપી

(૩૦૯)

કથાય છે. સિદ્ધપરમાત્માઓનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ વર્ણવી શકાતું નથી. લોકના અગ્રભાગે તેઓ સાદિઅનન્તમા ભાગે રહે છે, તે મુક્તિસ્થાન સાશ્વત છે. સિદ્ધાત્માઓ ત્યાં સમયે સમયે અનન્તસુખ ભોગવે છે. સિદ્ધપરમાત્માઓ સહજસુખમાં વિલાસ કરે છે. પૌદ્ગલિક સુખ કૃત્રિમ છે, પૌદ્ગલિક સુખ ક્ષણિક છે; સહજસ્વભાવે થતું સુખ અનન્ત છે અને તેનો નાશ થતો નથી. કેટલાક પન્થવાળાઓ પરમાત્માને હાંસીના કરનાર માને છે. પણ વસ્તુતઃ જ્ઞેતાં કર્મરહિત સિદ્ધ, કોઈની હાંસી કરેજ ક્યાંથી? સિદ્ધપરમાત્માઓ અવિનાશી છે, પૌદ્ગલિક વિકારથી રહિત છે. સિદ્ધપરમાત્મામાં એકત્રીસ ગુણો રહ્યા છે, તે પ્રકારાન્તરથી શ્રીમદ્ જણાવે છે. જ્ઞાનાવરણીયના પંચભેદ ટળવાથી પંચપ્રકારનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. દર્શનાવરણીયના નવ ભેદ ટળવાથી નવ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. વેદનીયના બે ભેદ ટળવાથી આત્મા અવ્યાખ્યાય સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. મોહનીયની અઠાનીશ પ્રકૃતિયો છે પણ તેનો દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય એ બેમાં સમાવેશ થાય છે. દર્શનમોહનીયના નાશથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે; ચારિત્રમોહનીયના નાશથી ક્ષાયિકચારિત્ર પ્રગટે છે. આયુષ્યકર્મની ચાર પ્રકૃતિ છે, તેના નાશથી સાદિઅનન્તસ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. નામકર્મની એકશો ને ત્રણ પ્રકૃતિ છે, પણ તેનો શુભ અને અશુભ એ બેમાં સમાવેશ થાય છે. નામકર્મના નાશથી અરૂપી ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. નીચ અને ઉચ્ચ એ બે ગોત્રકર્મના બે ભેદ છે; ગોત્રકર્મના નાશથી અચુર લઘુ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. અન્તરાયકર્મના પંચભેદ છે તેના નાશથી અન્તદાન, અન્તલાભ, અન્તમોગ, અન્તવપમોગ અને અન્તવીર્ય એવા પાંચ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વ ગુણોનો આ પ્રમાણે સરવાળો કરતાં એકત્રીસ ગુણો થયા. આ એકત્રીસ ગુણો ગણવાની રીતિ શ્રીમદે કેવી રીતે કરી હશે તે તેઓ જાણે. અમારા સમજવા પ્રમાણે પગામ-સજ્જાય વગેરેમાં એકત્રીસ ગુણો જુદા પ્રકારે જણાય છે. સિદ્ધપરમાત્મામાં એ સર્વ ગુણો યુગપત્સમયમાં રહે છે, સિદ્ધાત્મામાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પણ યુગપત્ રહે છે. જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણુના મત-પ્રમાણે સિદ્ધપરમાત્માને પ્રથમ સમયે કેવલજ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય છે અને દ્વિતીય સમયે કેવલદર્શનનો ઉપયોગ હોય છે. તાર્કિક આચાર્યના મતપ્રમાણે બન્નેનાં આવરણુ યુગપત્ક્ષય થવાથી બન્ને ઉપયોગ સાથે હોય છે. આ સંબંધી વિશેષ ચર્ચા શ્રી પરમાત્મજ્યોતિ નામના અસ્મ-દીય ગ્રન્થમાંથી જોઈ લેવી. શ્રી સિદ્ધપરમાત્માના અનન્તગુણો છે, પણ મુખ્ય ત્રણ, તથા એકત્રીસ આદિ વર્ણવ્યા છે. જ્ઞાનાદિ અનન્તગુણના આ-

(૩૧૦)

ધારણત સિદ્ધશુદ્ધપરમાત્મા છે. પરમાત્માના સમાન પોતાના આત્મામાં
ચુલ્લો છે, પણ તે કર્મના યોગે તિરોભાવે છે, તેને પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન
કરવો જોઈએ. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કથે છે કે, હે આત્મન! તું પણ
સત્તાએ સિદ્ધપરમાત્મારૂપ છે. સુંદર સ્વરૂપવાળી વસ્તુઓનો શિરોમણિ
છે. હે મારા આત્મારામ! તું સાંભળ અને પરમાત્મસ્વરૂપમાં તન્મય
બની જા! અર્થાત્ તું પરમાત્મસ્વરૂપમાં લીન બન અને પરમાત્માની
સાથે એકરસરૂપ થઈને આનન્દના સમૂહજીત શુદ્ધપરમાત્મપદવું સ્થાન યા!

પદ ૭૨.

(રાગ કેદારો.)

મેરે માજી મજીઠી સુણ એક વાત ॥

મિઠડે લાલન વિન ન રહુ રલિયાત. ॥ મેરે૦ ॥ ૧ ॥

રંગીત ચુંનડી લડી ચીડા, કાથા સોપારી અરુ પાનકા વીડા. ॥

માંગ સિન્દૂર સદલ કરે પીડા, તનકઠા ઢાકોરે વિરહા કીડા. ॥

॥ મેરે૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા પોતાના આત્મસ્વામિના વિરહે પોતાની જીવ-
નદશા વર્ણવે છે. મજીઠના જેવા રક્ત અને મસ્ત એવા હે
મારા આત્મસ્વામિન! એક મારી વાર્તા શ્રવણ કર! માં લાલન-
પાલન કરનાર તું છે માટે તું લાલન કહેવાય છે. તુંજ મારા મનમાં
મિષ્ટ લાગે છે. હે ચેતનસ્વામિન! તારા વિના હું આનન્દ પામતી
નથી. પતિના વિરહે સ્ત્રીને શૃંગાર આદિ પણ દુઃખ હેતુજીત થાય
છે. રંગીત ચૂનડી, લટ, નાડું, કાથો, સોપારી, પાનતું બીડું, સંથો
અને સિન્દૂર, આદિ મુખકર વસ્તુઓ પણ ગાઠ પીડા કરે છે અને
તનરૂપ કાષ્ટને વિરહરૂપ કીટક પોતાના મુખવડે કરડે છે-કોતરે છે અને
તેથી પતિવ્રતા સ્ત્રીને જીવતાં છતાં મૃત્યુના દુઃખનો અનુભવ થાય છે.
આ કથન અન્તરમાં સમતા અને આત્મા ઉપર ઉતારવાતું છે. અન્ત-
રમાં ઉતરીને સમતા અને આત્માતું સ્વરૂપ અવલોકવું. સ્થૂલ જગતની
ભૂમિકામાં પતિના વિરહે સ્ત્રીની જેવી દશા થાય છે, તેના કરતાં અન્ત-
રમાં સમતાને ચેતનના વિરહે વિશેષ દુઃખ થાય છે; બાહ્યની સ્ત્રીને
પતિના વિરહે આર્તધ્યાન અને સૌંદર્યાન થાય છે. બાહ્યની સ્ત્રી,
વિષયની યુદ્ધિથી વિરહવું દુઃખ પામે છે. વિષયના સ્વાયં પ્રેમની ક્ષણિ-
કતાથી, બાહ્ય સ્ત્રી સહજ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી. બાહ્ય સ્ત્રી અને
પતિનો વિયોગ અને સંયોગ ઇન્દ્રજાળની પેઠે ક્ષણિક છે અને અંજવાના
જાળની પેઠે ભ્રાન્તિરૂપ છે. બાહ્ય સ્ત્રી વિષયપ્રેમ અથવા સ્વાયંપ્રેમથી

(૩૧૧)

પતિના વિરહે દુઃખ પામે છે, અને તેથી તે તે મોહનીય કર્મના તાબે થાય છે. અન્તરની સમતા સ્ત્રી પોતાના ચેતનસ્વામિના વિરહે દુઃખ પામે છે, પણ આત્મસ્વામિનો જ્યારે સંયોગ થાય છે ત્યારે તેનો કદાપિ વિયોગ પામતી નથી. સમતા વિરહના ઉદ્ધારોથી તે અકળાય છે તેમ અવબોધાય છે, કિન્તુ તે મોહનીય શત્રુના આધીન થતી નથી. જેમ જેમ સમતા, આત્મસ્વામિના સ્વરૂપમાં તક્ષીન થાય છે અને મળવાને માટે વિશેષ ઇચ્છા કરે છે, તેમ તેમ તે આત્મસ્વામિના સમ્મુખ ગમન કરે છે અને મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિયોને વિખેરે છે. જેમ જેમ તે અન્તરના શુદ્ધ પ્રેમ, શુદ્ધ ભાવના, સમિતિ, ગુપ્તિ અને સંયમ આદિ શુંગારોને સબ્ધે છે, તેમ તેમ તે આત્માભિમુખ થતી જાય છે. તે નીચેના ગુણુસ્થાનકનો ત્યાગ કરે છે અને ઉપરના ગુણુસ્થાનક ઉપર ચઢે છે. સમતાને પ્રથમ દશામાં આત્મસ્વામિનો પરોક્ષ સંબન્ધ હોય છે. યોગીએ પરોક્ષપણે આત્માનું ધ્યાન ધરે છે. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનવડે આત્મધ્યાન કરી શકાય છે. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની સહ-ચારિ સમતા, પરોક્ષ દશામાં આત્માને પરમાત્મદેવરૂપે નિરખીને તેના ઉપર અત્યંત પ્રેમ કરે છે. આત્માવિના સર્વ જગત્ તેને કોઈ પણ પ્રકારે રૂચિકર અને સુખકર લાગતું નથી. આત્મપ્રભુને મળવાને માટે તે તલ-પાપડ થઈ જાય છે. અપ્રમત્ત દશામાં મુનિવરો આત્માને મળવાને માટે એકમના થઈ જાય છે અને તે વખતમાં તેઓની મનોવૃત્તિ સમતા ભાવમાં પરિણમે છે. તે વખતે મુનિવરોનું આત્મસ્વભાવમાં મન લીન થઈ જવાથી તેઓનું શરીર પણ કહંગી સ્થિતિમાં આવી પડે છે. શરીરના ભોગે પણ આત્મપ્રભુને પ્રાપ્ત કરવો એવી ધૂનમાં તેઓ શરીરની સ્પૃહા કરતા નથી. અપ્રમત્ત દશાના અનુભવને આસ્વાદનારા યોગિયો સમતાની વિરહ દશાનું આવું જીવન વૃત્તાંત અનુભવી શકે છે. છટ્ટા અને સાતમા ગુણુકાણે રહેલા મુનિયો આત્મપ્રભુને પ્રાપ્ત કરવા અત્યંત તીવ્ર ઇચ્છા કરે છે, પણ પરોક્ષ દશામાં સાક્ષાત્ સંબન્ધ થતો નથી તેથી તેઓ આત્મવિરહે ઉપયુક્ત વિરહને અનુભવે છે. તેવા મુનિયો અન્તરમાં રહેલી સમતા અને આત્માના પાત્રોની જીવન દશાના વૃત્તાંતનો અનુભવ કરી શકે છે. સમતા પરોક્ષ દશામાં આત્માને ખોળવા અત્યન્ત પ્રયત્ન કરે છે, તે તેના નીચેના ઉદ્ધારોથી જણાવવામાં આવે છે.

જ્યાં ત્યાં હુંડું ઢોલ ન મિત્તા, પણ મોગીનર વિણ સવ્ર યુગ રીતા ॥
રચણી વિહાણી દહાડા થીતા, અજહુ ન આવે મોહિ છેહા દીતા ॥

॥ મેરે ૦ ॥ ૩ ॥

(૩૧૨)

તન રંગ ફુન્દ મરમલી યાટ, યુન યુન કલિયાં વિવું ઘાટ ॥

રંગ રંગીલી ફુલી પહેરંગી નાટ, આવે આનન્દઘન રહે ઘર ઘાટ ॥

॥ મેરે૦ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ.—સમતા કથે છે કે, હું જ્યાં ત્યાં આત્મપ્રભુને ઢોલ વગાડીને હુંદું છું, કિન્તુ હે અનુભવમિત્ર ! કયાંય આત્મપ્રભુ બાહ્યમાં દેખાતા નથી, તેમજ અન્તરમાં પણ પરોક્ષદશામાં સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષપણે દેખાતા નથી અને વળી જ્ઞાન-દર્શન અને આનન્દગુણાદિના ભોગી એવા આત્મપ્રભુવિના સર્વ યુગો રિક્ત (શૂન્ય) લાગે છે. જડવસ્તુના ભોગથી મનુષ્યોને સાચી શાન્તિ મળી નથી, મળતી નથી અને ભવિષ્યમાં મળનાર નથી. જડવસ્તુમાં જડત્વ રહ્યું છે, જડવસ્તુમાં આનન્દગુણ નથી. સમતા જડવસ્તુઓના ભોગથી દૂર રહે છે. સમતાનો ભોગી અપ્રમત્ત ગુણુ-સ્થાન સ્થિત આત્મા છે. શુદ્ધસ્વરૂપનો ભોગી એવા આત્મપ્રભુવિના ઘણો કાલ નિષ્ફલ થયો; સમતાના આવા ઉદ્ધારોથી અવ્યોધી શકાય છે કે આત્મપ્રભુનો મેળાપ થાય તોજ સમતા સત્યાનન્દને પ્રાપ્ત કરી શકે. અપ્રમત્ત આત્મપ્રભુવિના સમતાનો ભોગી અન્ય કોઈ નથી. સમતા કથે છે કે, રાત્રી ગઈ અને દહાડો થયો, તોપણ અધાપિપર્યંત મને છેડના દેનાર આત્મપ્રભુ મારા ઘેર આઠ્યા નથી, સારાંશ કે અનુભવ-જ્ઞાનરૂપ સૂર્યોદય થયો છે, તોપણ પ્રત્યક્ષપણે અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં આત્મપ્રભુ પધાર્યા નથી. શ્રુતજ્ઞાનની આત્મસંબન્ધી પરિપક્વ જ્ઞાન-દશાને અનુભવજ્ઞાનમાં ગણી શકાય છે. શ્રુતજ્ઞાનરૂપ પાનનો રસ તે અનુભવજ્ઞાન અવ્યોધવું. રાત્રીમાં પરભાવરૂપ અન્ય સ્ત્રીના ઘેર પરિભ્રમણ કરવા ગએલા ચેતનસ્વામી, દિવસ થતાં તો પોતાના ઘેર સાક્ષાત્ દર્શન દે છે. અને અત્ર તો અનુભવજ્ઞાનરૂપ દિવસ થતાં પણ પ્રત્યક્ષપણે આત્મપ્રભુ છન્નસ્થાવસ્થામાં પોતાના ઘેર આવતા નથી, તેથી સમતાને વિશેષ ખેદનું કારણ ઉત્પન્ન થાય છે.

સમતા પોતાના શરીરના શૃંગારની સર્વથા તૈયારી કરી રહેલી છે અને તે પરોક્ષદશામાં પણ આત્મપ્રભુને વિનવીને પોતાની નિર્મલતા પ્રકટ કરે છે કે, ફાલેલો એવો મારા તનનો રંગ છે અને ભારે ખાટલો છે, તથા ક્લીયો સુણી સુણીને રસ્તાપર વેડું છું, રંગમાં રંગાયેલી એવી અને પ્રકુલ થએલી એવી હું વેલને પહેડું છું. તો હવે આપ શ્રી આનન્દઘન, ઘરમાં આવે છતેજ મારી શોભાનો વધારો છે. એમ મારી માન્યતા છે.

આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો સમતાનું રમણતારૂપ રંગથી અંગ રક્ત છે, તેમ મનની સ્થિરતારૂપ ભારે ખાટલીમાં સમતા પડી રહે છે.

(૩૧૩)

શુભાધ્યવસાયરૂપ પુષ્પની કલિયો યોગમાર્ગમાં પાથરવામાં આવે છે. આત્મા ઉપરઉપરના ગુણસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે, શુભાધ્યવસાયરૂપ પુષ્પકલિકાઓની સુગંધથી પ્રમોદ પામે છે; અનુભવ રંગમાં રંગેલા વેષને સમતા પહેરે છે. અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં સમતા રહે છે અને તેમાં પોતાના આત્મપ્રભુને ઉપર્યુક્ત સાજ સજીને બાલાવે છે. આત્મપ્રભુ ન્યારે સમતાના ઘરમાં આવે છે ત્યારે, સમતાની શોભામાં અનન્તગુણી વૃદ્ધિ થાય છે. પોતાના આત્મપ્રભુને ઘરમાં લાવવા માટે સમતા આ પ્રમાણે અન્તરંગ સાધનોને સજે છે અને આત્મપ્રભુની ભક્તિમાં લયલીન બને છે. આત્મપ્રભુની ઉત્તમ ભક્તિમાં લીન બનેલી, એવી સમતાના ઘેર આનન્દના ઘનભૂત એવા ચેતન પ્રભુ પધારે છે ત્યારે ઘરનો ઘાટ શોભે છે; એમ શ્રી આનન્દઘન કથે છે.

પદ ૭૩.

(રાગ કેદારો.)

મોલે લોગા હું રહું તુમ મલા હાંસા ॥

સલુળે સાજનવિણ કૈસા ઘરવાસા. ॥ મોલે૦ ॥ ૧ ॥

સેજ સુંહાલી ચાંદની રાત, ફુલડી વાડી ઉર સીતલ વાત ॥

સઘલી સહેલી કરે સુખશાતા, મેરા તન તાતા મૂઆ વિરહા
માતા. ॥ મોલે૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—અનુભવ પરિણતિ પોતાના ચેતનસ્વામિના સંબન્ધ-માટે અનેક તર્કો કર્યા કરે છે અને ચેતન પ્રભુની પ્રાપ્તિમાટે ચેતનના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થએલી છે. આત્મસ્વામિની ઘરમાં આવવાની વાટ જુએ છે, કિન્તુ તે દેખાતા નથી તેથી તે અન્તરમાં દીલગીર થઇને રટે છે; તેને દેખીને અગ્નલોકો હસે છે, તે સમયે અનુભવ પરિણતિ કહે છે કે, હે ભોળા લોકો! હું મારા દુઃખથી રહું છું અને તમે ભલા હસો છો? મારા દુઃખની તમારા મનમાં કંઈ અસર થતી નથી, એમ વ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષ સ્થિત વૃત્તાંતથી મને સમજાય છે. હે લોકો! તમે વિચારો તો ખરા કે સહુણા સ્વજનવિના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં કેવી રીતે વાસ કરી શકાય?—સુંવાળી શય્યા, ચાંદની રાત, પુષ્પવાળી વાડી અને તેના શીતલ વાયુ, તેમજ સર્વ સખીઓ સુખ-શાતાની વાર્તાઓ કરે છે, પણ આવા સાનુકૂળ સુખકર સંયોગોમાં મારા ચેતનપ્રભુવિના મારું શરીર તપી જાય છે અને ચેતનપતિના વિરહથી મત્ત થએલી-જાણે મરી ગએલી-સ્ત્રીના જેવી દશાને અનુભવું છું.

ભ. ૪૦

(૩૧૪)

અન્ટરમાં અનુભવ પરિણુતિનું ઉપર્યુક્ત સ્વરૂપ અવબોધવાનું છે. બાહ્યમાં આવી સ્ત્રીની દશાવાળાં પાત્રોનો પાર નથી, પણ તેવાં પાત્રોની ક્ષણિકતા છે, માટે શ્રીમદ્ આનન્દધનજી આન્ટરિક પાત્રનું અદ્ભુત સ્વરૂપ દર્શાવે છે. અનુભવ જ્ઞાન પરિણુતિનો સ્વામી આત્મા છે. અનેક આગમોનું પરિશીલન કરતાં અનુભવ પરિણુતિ પ્રગટે છે. અનુભવ પરિણુતિને આત્માની સાક્ષાત્ સંગતિવિના ગમતું નથી. ચેતનપર તેની અન્ટરની સુરતા અને રમણતા લાગી છે, તેથી તે ભોળા મનુષ્યોની આગળ પણ તે વાતનેજ કહે છે. પુરૂષ સમાગમને પ્રોત્સાહિત કરનારાં બાહ્ય સાધનોની પેઠે તે અન્ટર સાધનોને પણ વર્ણવે છે. તન્મય દશારૂપ સુંવાળી શય્યા છે, નિર્મલ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ ચન્દ્રરાત્રી પ્રગટી રહી છે, ચારિત્ર પાલન વૃત્તિરૂપ પુષ્પવાટિકામાંથી શુભાધ્યવસાયરૂપ સુગંધીનો પ્રવાહ વહે છે અને શુદ્ધ પ્રેમરૂપ શીતલ વાયુ વહા કરે છે. આવા સાનુકૂળ સુખકારક સંયોગોમાં ચેતનપતિવિના અનુભવ જ્ઞાન પરિણુતિ અત્યન્ત તપ્ત અને છે અને મૃતપ્રાય જેવી લીન દશામાં આવી જાય છે; એમ તે હૃદયોદ્ગારથી સ્પષ્ટ ઉચ્ચરે છે. આત્મજ્ઞાન સમાધિમાં મસ્ત રહેનારા મુનિવરોના હૃદયમાં આવી જ્ઞાન પરિણુતિ ખીલી શકે છે. અનુભવ પરિણુતિ ખીલતાં આત્માવિના બાહ્ય દશામાં ચેતન પડતું નથી; સાંસારિક વિષય ભોગોમાં રૂચિ વા અરૂચિની ભાવના રહેતી નથી અને તત્સમયે અનુભવ પરિણુતિ-ઉચ્ચ ભૂમિકામાં આત્મપતિનું અલૌકિક મહત્વ અનુભવે છે. આત્મસ્વરૂપ વિલીન દશાની મૂર્છારૂપ સમાધિમાં તે જગતને ભુલી જાય છે અને નિર્વિકલ્પ સુખનો પરોક્ષ દશામાં યત્કિંચિત્ અંશે અનુભવ કરે છે; કિન્તુ તેના મનમાં આત્મસ્વામિને સાક્ષાત્ મળવાની ઘૂન લાગી રહી હોય છે. સહજ સમાધિ દશાના કિંચિત્ અંશને અનુભવીને જેઓ અપ્રમત્ત દશાને શોભાવે છે, એવા મુનિવરોને અનુભવ પરિણુતિની ભાવનાનો અનુભવ આવે છે અને તેથી તેઓ અન્ટરની સુખલીલામાં મસ્તાન બનીને દુનિયા તરફ આંખ મીચામણાં કરે છે. દુનિયાના લોડોની બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓને સ્વપ્ન-સમાન ક્ષણિક લેખીને મુનિવરો આત્મામાંજ ચિત્ત રાખ્યા કરે છે અને તેથી તેઓને આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા અત્યન્ત તીવ્રોત્સાહ અને શીઘ્રતા એ બન્નેની સાથે સમાગમમાં આવવું પડે છે. તેઓ જ્યાં જાય છે ત્યાં આત્માની વાર્તા ચર્ચે છે. શરીર છતાં શરીર માફ નથી એવી ભાવનામાં આરૂઢ થાય છે; એવા ઉપર્યુક્ત જ્ઞાનસમાધિમગ્ન મુનિવરોને, અનુભવ પરિણુતિના ઉદ્ગારોનો અનુભવ આવે છે. અનુભવ પરિણુતિરૂપ સ્ત્રી પોતાના ચેતનસ્વામિ સંબન્ધી જે કહે છે તે આગળ જણાવે છે.

(૩૧૫)

ફિર ફિર જોડ ધરળી અગાસા, તેરા છિપળા પ્યારે લોક તમાસા ॥
ન વલે તનતેં લોહી માંસા, સાંઝડાની વે ધરળી છોડી નિરાસા. ॥

॥ મો૦ ॥ ૩ ॥

વિરહકુ ભાવસોં મુજ કીયા, સ્વબર ન પાવો તો ધિગમે રાજીયા ॥
દહી વાયદો જો વતાવે મેરા કોઝ પીયા, આવે આનન્દઘનકરુંધરદીયા.

॥ મો૦ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ:—અનુભવ પરિણુતિ કથે છે કે, હે આત્મન! તારું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવાને માટે વારંવાર પૃથ્વી અને આકાશને નિરખું છું, પણ હે પ્રિય! તારું આચ્છાદિતત્વ વા તારું શુભ થઈ જવું, લોકમાં તમાસા જેવું છે; અસંખ્ય સૂર્યકરતાં પણ જેનો અનન્તગણો પ્રકાશ છે તેનું દેહમાં છુપાઈ જવું એ શું! આશ્ચર્યકર વૃત્તાંત નથી? તારી શોધમાટે આટલો બધો પ્રયત્ન છતાં, તેમજ મારી શોધક યુદ્ધિ અપૂર્વ છતાં તું મારી આંખે સાક્ષાત્ દેખાતો નથી, તેથી લોકોમાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે કે, અહો! આત્માનું આ કેવું ચરિત્ર છે? હે આત્મસ્વામિન! મારી આવી દશામાં તું છુપાઈ રહીને લોકોમાં તમાસો ઉત્પન્ન કરે છે, પણ સંતાકુકીની રમત જેવી ક્રીડા કરવી, હવે તને ઘટતી નથી. તું મને મળતો નથી માટે લોકમાં તમાસો થાય છે, તેથી મને મનમાં બહુ લાગી આવે છે અને શરીરમાંથી લોહી અને માંસ કેમ ગળી જતું નથી? ટળી જતું નથી? ઇત્યાદિ ચિંતવાય છે. અરે! સ્વામિથી ત્યજ્જ્યેલી નિરાશાવાળી સ્ત્રીના શરીરમાંથી માંસ અને રૂધિર હીન થઈ જાય એમાં શું કંઈ આશ્ચર્ય છે? મને પણ આજ દશા હે આત્મસ્વામિન! તમારા વિરહે અનુભવાય છે. હે સ્વામિન! તમે ખોટા ભાવથી મારો વિરહ કર્યો છે;—અનાદિકાળથી રાગદ્વેષના મલીન ભાવથી આત્માએ અનુભવ પરિણુતિ સાથે સંબન્ધ રાખ્યો નથી. રાગ અને દ્વેષના પરિણુમને કુભાવ કહે છે. અનુભવ પરિણુતિ સ્વક્રીય સ્વામિને ઉપાલમ્ભ આપવાને માટે—મારી સાથે ખોટા ભાવથી વિરહ કર્યો એમ કથે છે. આ બાબતનું હવે તમે યથાર્થ જ્ઞાન ન પામો તો મારા જીવતરમાં ધિક્કાર છે; એમ અનુભવ પરિણુતિ કથે છે. પુનઃ તે વિશેષતઃ કથે છે કે, કોઈ વાયદો દઈને મારા આનન્દઘનરૂપ આત્મસ્વામિને બતાવે તો, મારા ઘરમાં મંગલ મહોત્સવના દીપકો કરું.

અનુભવ પરિણુતિએ ખોતાના સ્વામિપ્રતિ કરેલી વિજ્ઞાપિનેા સાર અધ્યાત્મ તત્ત્વજ્ઞાતાઓના અનુભવમાં આવી શકે તેમ છે. પિસ્તા-

(૩૧૬)

લીશ આગમો અને સુવિહિત આચાર્યોના બનાવેલા અધ્યાત્મ ગ્રન્થો અને દ્રવ્યાનુયોગના ગ્રન્થો વાંચવાથી અનુભવ પરિણુતિનું સ્વરૂપ પરિપક્વ દશામાં અવબોધી શકાય છે. શ્રુત જ્ઞાનનું ફળ અનુભવ પરિણુતિ છે. જૈનાગમો વાંચવા માત્રથી અનુભવ પરિણુતિ એકદમ ઉત્પન્ન થઈ જતી નથી; કિન્તુ આગમોનું મનન, સ્મરણ, વારંવાર કરીને તેનો રસ સ્વાદવામાં આવે છે ત્યારે અનુભવ પરિણુતિ ખીલી ઉઠે છે, માટે અનુભવ પરિણુતિ ખીલવવા જૈનસિદ્ધાન્તોનું શ્રવણ મનન કરવાની આવશ્યકતા છે. કેટલાક શુદ્ધ જ્ઞાનિયો અનુભવ પરિણુતિને ખોટા રોળ ધારણ કરે તો-તેઓની તેવી દશાથી, તેઓ પોતાના આગળના માર્ગમાં પોતેજ વિદ્ર નાખે છે. અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોના પરિશીલનથી અને અન્તરમાં અધ્યાત્મ તત્ત્વરમણુતાથી અનુભવ પરિણુતિ ખીલી શકે છે. અનુભવ પરિણુતિથી આત્મા ભિન્ન નથી. આત્માવિના અનુભવ પરિણુતિ નથી. અનુભવ પરિણુતિની શુદ્ધતા, શુદ્ધપ્રેમ દશા અને આત્મામાં એક નિષ્ઠા કેવી છે તે તેના ઉપર્યુક્ત ઉદ્ધારથી સહેજે જણાઈ આવે છે. અનુભવ જ્ઞાન પામતાં આત્મામાં આ આગ્રતને આભાસ થાય છે. મન, વાણી અને કાયાની પવિત્રતા પણ અનુભવ પરિણુતિના યોગે થાય છે. સારાંશ કે ત્રિયોગ પણ સંવર હેતુપણે પરિણુમે છે. અનુભવ જ્ઞાન પરિણુતિના યોગે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને આત્મા તે પરમાત્મપદરૂપ અને છે. અનુભવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાટે ગીતાર્થ મુનિવરોની સેવા કરવી જોઈએ. મન, વાણી અને કાયાથી ભિન્ન એવા આત્માના વિચારમાં તર્કીન થઈ જવું જોઈએ. આ પદના અન્ય ઘણા ભાવાર્થ લખવા હોય તો લખી શકાય તેમ છે.

પદ ૭૪.

(રાગ વસંત.)

યા કુબુદ્ધિ કુમરી કૌન જાત, જહાં રીજે ચેતન જ્ઞાન ગાત. ॥ યા૦ ॥૧॥
 કુત્સિત સાસ્ત્ર વિશેષ પાય, પરમસુધારસ વારિ જાય. ॥ યા૦ ॥૨॥
 જીયા ગુન જાનો ઝૌર નાંહી, ગલે પહેંગી પલકમાંહિ. ॥ યા૦ ॥૩॥

ભાવાર્થ:—અન્તરમાં રહેલી સુમતિ, સ્વકીય ચેતન પ્રણુપર શુદ્ધ-પ્રેમ ધારણ કરીને તેમને શિખામણુ આપે છે કે, હે જ્ઞાનસ્વરૂપ ચેતનસ્વામિન! કુબુદ્ધિ કુમરીપર આપ રીઝ્યા છો, પણ તેની જાત કોણુ છે? તે તમે જણો છો? તે તો મોહનૃપતિની પુત્રી છે; એવી કુબુદ્ધિનું જે આપ સૂક્ષ્મદષ્ટિથી સ્વરૂપ વિલોકશો તો આપ પ્રાણુાંતે પણ તેના સામું જોવાનું મન કરી શકશો નહિ.

(૩૧૭)

કુયુદ્ધિથી હિંસા કરવામાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. કુયુદ્ધિથી અન્યના પ્રાણને નાશ કરવા મનુષ્યે મહા યુદ્ધો કરે છે. કુયુદ્ધિથી પ્રેરાયલા મનુષ્યે પોતાની પવિત્ર જિન્દગીને અસત્ય વિષ્ણાથી મહીન કરી, ભૂંડના આચરણોને અન્તરમાં પ્રગટાવે છે. કુયુદ્ધિથી પ્રેરાયલા જીવો ચારી અને વ્યભિચારમાં આંખ મીચીને દુઃખના ઢગલા દેખવા છતાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. કુયુદ્ધિની પ્રેરણાથી મનુષ્યે લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરવામાં અનેક પ્રકારનાં પાપોને સેવે છે અને વજ્રસમાન કઠીન હૃદય કરે છે અને અન્ય જીવોના પ્રાણુતરવને ચુસી લેઈ રાક્ષસની ઉપમાને ધારણુ કરે છે. કુયુદ્ધિના યોગે મનુષ્યે ક્રોધ કરીને સ્વપરની અવનતિ કરવા, અન્ધ અને જહની પેઠે પ્રવૃત્તિ કરે છે. કુયુદ્ધિના યોગે મનુષ્યે અનેક પ્રકારની આહોપાધિયોમાં અભિમાન કલ્પીને, કીટક જેવા છતાં પોતાને મહાન્ કલ્પીને દુઃખના દરિયામાં પ્રવેશ કરે છે. રાવણુ અને દુર્યોધન જેવા યોદ્ધાઓનું માનવડે અહિત કરનાર ખરેખર કુમતિજ છે. કુમતિના પ્રેર્યા મનુષ્યે અનેક પ્રકારની કપટકળાઓમાં પોતાનું દક્ષત્વ માનીને કસાઈના ઘરના બકરાની પેઠે મકલાય છે અને પોતાનું તથા અન્ય મનુષ્યોનું અહિત કરીને દુર્ગતિમાં જાય છે; હૃદયરૂપ સ્વચ્છાકાશને કાળું કરનાર કપટસમાન અન્ય કોઈ નથી.

જે હૃદયમાં કપટની વૃત્તિ છે તો શું? આહવા આચારો નાટકીયાના આચારો કરતાં વિશેષ કિન્મતવાળા છે? કુયુદ્ધિના પ્રેયા મનુષ્યે લોભદોષના ઉપાસક બને છે; દુનિયાની વસ્તુઓ કે જે ધનાદિક તરીકે કલ્પાય છે તેનાથી આત્મા ભિન્ન છે. આત્માની આહવસ્તુઓ નથી છતાં, કુયુદ્ધિના યોગે મનુષ્યે લોભદોષમાં રક્ત થઈ-પોતાનું જીવન સુખે ગુજરી શકે તેથી સ્થિતિ છતાં-પરવસ્તુઓના સંચયમાં અનેક પ્રકારની અનીતિને આચરે છે અને સર્વ જીવોનું ભલું કરવાના સિદ્ધાંતને પાતાલમાં ઘાલે છે. કુયુદ્ધિના યોગે કામરાગ, સ્નેહરાગ અને દષ્ટિરાગમાં મનુષ્યે ફસાય છે અને સર્વ આત્માઓને સમાનદષ્ટિથી જોવાના ઈશ્વરી-યસૂત્રને ભૂલી જાય છે. કુયુદ્ધિથી પ્રેરાયલા મનુષ્યે અન્યોના ઉપર દ્વેષ કરે છે. દ્વેષથી પોતાના ગુણો પણ દોષરૂપે પરિણમે છે. મનુષ્યોની આંખમાંથી દ્વેષરૂપ ઝેર જે નીકળી જાય તો, પરમાત્માનું દર્શન કરવામાં કોઈ જાતનો વાંધો રહે નહિ. મૈત્રીભાવરૂપ કલ્પવૃક્ષ, દ્વેષાગ્નિથી ભસ્મી-ભૂત થાય છે. મનુષ્યે કેવલજ્ઞાન ન પ્રાપ્ત કરે ત્યાંસુધી પીતરાગ કહેવાતા નથી; મનુષ્ય, દોષ અને અપરાધને પાત્ર છે. મળેલી શક્તિઓનો દ્વેષથી દુરૂપયોગ કરીને કોઈનું-શત્રુઓનું પણ ભુંડું કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી, એના-સમાન અન્ય નીચપણું નથી. મનુષ્યોની ચક્ષુમાંથી દ્વેષઅગ્નિ ટળે છે

(૩૧૮)

તો, તેઓની ચક્ષુમાં અમૃત વસે છે અને તેથી તેઓ સર્વત્ર દયાભાવ અને પ્રેમભાવ રાખતાં શીખે છે. દ્રેષરૂપ દાવાશ્રિથી હૃદય બળીને ખાખ થઈ જાય છે માટે કોઈની પણ ઈર્ષ્યા કરવી એ મનુષ્યનું ઉત્તમ લક્ષણ ગણાય નહિ. સર્પની દાદમાં ઝેર હોય છે, સિંહની મૂછમાં ઝેર હોય છે તેમ, મનુષ્યોને તેઓના હૃદયમાં-ઈર્ષ્યારૂપ ઝેર હોય છે. કોઈ જીવપર ઈર્ષ્યા કરવાથી આત્માની શક્તિયો ઘટવા માટે છે અને તેથી-ઈર્ષ્યારૂપ ક્ષારથી હૃદયરૂપ ક્ષેત્ર ખાઈ થવાથી, તેમાં ધર્મબીજ વાવવામાં આવે છે તો તે ઉગી શકતું નથી.

મનુષ્યો, કુબુદ્ધિના યોગે કલેશ કરે છે; પરદેશી ફાફાના કાંટાઓના કરતાં અનન્તગણું દુઃખ દેનાર કલેશ છે. કલેશથી કુસંપનાં બીજ વાવીને મનુષ્યો તેનું ઝેરી ફળ આસ્વાદે છે. મનુષ્યો પરસ્પર કલેશ કરીને, મોટાં યુદ્ધો કરીને પોતાની જાતનો નાશ કરે છે. કુબુદ્ધિની પ્રેરણાથી મનુષ્યોમાં જ્યાં ત્યાં કલેશના આન્તરિક રોગો ફાટી નીકળે છે અને તેથી દુનિયાની પાપમાલી-પૂર્વે ઘણીવાર થઈ છે, વર્તમાનમાં થાય છે અને ભવિષ્યમાં થશે. કલેશથી મનુષ્યો કદી ઉચ્ચ બની શકતા નથી. કલેશ અને દાહમાં બેભાન કરવાની શક્તિ રહી છે. કુબુદ્ધિની પ્રેરણાથી મનુષ્યો અન્યોના ઉપર આળ પણ ચઢાવે છે. તોપ વા બન્દુકથી અન્યનું જોડતું અહિત કરી શકાય છે તેના કરતાં, અન્યોને આળ દેવાથી સ્વપરનું અનન્તગણું અહિત કરી શકાય છે. અન્યોને આળ દેવાથી પોતાના સદ્ગુણો ટળી જાય છે અને પરભવમાં સીતાની પેઠે અહોતુક આળના દોષના ભાગીદાર થવું પડે છે. “જેવો આઘાત તેવો પ્રત્યાઘાત.” તેની પેઠે આળનું ફળ આળજ છે. કુબુદ્ધિથી પ્રેરાયલા મનુષ્યો પરની ચાડીઓ કરે છે. અમુકે આમ કર્યું અને અમુક, અમુક કાર્ય કરતો હોતો; આવી પૈશુન્ય વૃત્તિથી મનુષ્યો મનુષ્યજાતિ ધારણુ કરે છે તોપણ, અન્તરથી તેઓ મનુષ્યત્વને ધારણુ કરી શકતા નથી. કુબુદ્ધિથી જડ વસ્તુઓ કે-જે રચિકર લાગે છે, તેના સંબન્ધી રતિ થાય છે અને અરચિકર પદાર્થોથી અરતિ થાય છે. કુબુદ્ધિથી પ્રેરાયલા મનુષ્યો પરજીવોની નિન્દા કરીને ગુણાતુરાગને બાળી ભસ્મ કરે છે. કુબુદ્ધિની પ્રેરણાથી મનુષ્યો માયા અને મૃષાવાદ દોષને સેવે છે. કુબુદ્ધિની પ્રેરણાથી મનુષ્યો હૃદયમાં મિથ્યાત્વશલ્યને ધારણુ કરે છે. આંખાના ફળને શાખ કહે છે; બગડેલી અર્થાત જેના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ બગડી ગયેલ શાખને કુત્સિત શાખ કહે છે. ચેતન ! પરમામૃત સમાન એવી હું સુમતિ, તેનો ત્યાગ કરીને હે ચેતન ! તું કુત્સિત શાખસમાન એવી

(૩૧૯)

કુપ્યુદ્ધિ ઉપર વારી જાય છે, પણ ઉપર્યુક્ત કુમતિનાં કાર્યોનો વિચાર કરીશ તો તને સત્યની પરીક્ષા થશે. કહ્યું છે કે,

॥ શ્લોક ॥

મણિલ્લેખતુપાદામે કાચઃ શિરસિધાર્યતામ્ ।

પરીક્ષકકરપ્રાપ્તે કાચઃ કાચોમણિર્મણિઃ ॥ ૧ ॥

મણિ, પાદમાં અથડાઓ અને મસ્તકપર કાચને ધારણુ કરો, પણ પરીક્ષકના હાથમાં તે બે પ્રાપ્ત થતાં, મણિ તે મણિ રહેવાની અને કાચ તે કાચજ રહેવાનો. હે ચેતનસ્વામિન! આ દૃષ્ટાન્તની પેઠે આપ અન્તરમાં ઉંડા ઉતરીને વિચારશો તો કુપ્યુદ્ધિ અને માત્રં યથાર્થ સ્વરૂપ અવબોધી શકશો. હે આત્મન! ગુણુ અને અવગુણુના ભેદને સમજે, કેમકે જગતમાં જેનામાં ગુણુ હોય છે તેનો આદર થાય છે. ગુણુવિનાનો ઘટાટોપ કંઈ મૂલ્યવાળો ગણાતો નથી. જ્યાં ત્યાં ગુણુજ પૂજવા યોગ્ય થાય છે અને દુર્ગુણુ ત્યાગ કરવા યોગ્ય થાય છે. કુપ્યુદ્ધિ દુર્ગુણુનો ભંડાર છે, તેના સામું જોતાં અને તેના પ્રતિ જરા પ્રેમ દેખાડતાં તમારા ગળે વળગી પડશે અને તે ચુરોલનીપેઠે દુઃખ દેવા અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરશે. તમારામાં વિવેકદૃષ્ટિ જાગ્રત થઈ છે, માટે હવે મારા કથનનો પરિપૂર્ણ વિચાર કરો, કેમ કે સુપ્યુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરતાં અનેક વર્ષો વીતે છે અને કુપ્યુદ્ધિ તો એક પલકમાં પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્યો અન્તરમાં ઉંડા ઉતરીને વિચારશો તો, પ્રત્યેક મનુષ્યોને કુપ્યુદ્ધિ અને સુમતિની અશુભ અને શુભ સ્ફુરણુઓ જે જે પ્રસંગો પામીને થાય છે તે જણાશે. ક્ષણે ક્ષણે પોતાના મનમાં ઉત્પન્ન થતી સુમતિ વા કુપ્યુદ્ધિને જોવાની મનુષ્યોએ દેવ પાડવી અને પાપ કરવાની યુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય તેને તુર્ત દાખી દેવી અને તેજ વખતે સ્વપર કલ્યાણુના શુભ વિચારો કરવા. સુમતિ પોતાના ચેતનસ્વામિને અસત્ સંગતિનું દૃષ્ટાન્ત આપીને જાગ્રત કરવા નીચે પ્રમાણે હિતશિક્ષા આપે છે.

રેલાછેદે વાહિતામ, પઢીયમીઠી સુગુણધામ. યા૦ ॥ ૪ ॥

તે આગે અધિકેરીતાહી, આનન્દઘન અધિકેરી ચાહી. યા૦ ॥૫॥

ભાવાર્થ:—સુમતિ કહે છે કે, હે આત્મસ્વામિન! કુપ્યુદ્ધિની સંગતિ કરવાથી તમારી અત્યંત હાનિ છે. કુસંગતિથી ગમે તેવા સત્પુરૂષો પણ નીચ જની ગયા છે. કુસંગતિથી સત્તા, બળ, લક્ષ્મી, યુદ્ધિ વગેરેનો નાશ થાય છે. સુમતિ, દૃષ્ટાન્તદ્વારા જણાવે છે કે, કાઠની રેખા તેજ તાંબાને છેદી નાખે છે. હે સુગુણધામ! આ મીઠી વાતને વિચાર

(૩૨૦)

રશો. ઉપર્યુક્ત દૃષ્ટાન્તથી પણ અધિક ઉપમા હે આનન્દધન ચેતનસ્વા-
મીન! શું તમે ચાહોછો? કુમતિને માટે આ જડ દૃષ્ટાન્તથી સમજશો
કે કાટ જેવી જડ વસ્તુમાં તાંબાને છેદવાની શક્તિ છે, તે કુપ્પુદ્ધિમાં
તેના કરતાં અનંત ગણી શક્તિ-આપની હાનિ કરવા માટે હોય, તેમાં કંઈ
આશ્ચર્ય નથી. હે ચેતનસ્વામિન! આપને ચોરાશીલક્ષ અવયોનિમાં
કુપ્પુદ્ધિએ અનન્તિવાર પરિભ્રમણ કરાવ્યું છે. જડવસ્તુઓમાં અહું અને
મમત્વ કરાવનાર કુપ્પુદ્ધિ છે. આપનું ધન તે આપની બનીને દ્રોહી ખાય છે.
પાંચ પ્રકારના પ્રમાદને કરાવનાર કુપ્પુદ્ધિના પાશમાં આપ સપકાર્થ
જાઓ, કેમ કે ચાર પ્રકારના કષાયથી તે આપને સદાકાળ પોતાના
તાબામાં રાખે છે. કુપ્પુદ્ધિની ઇન્દ્રજીતમાં ફસાવાથી તમે કુપ્પુદ્ધિની
હીલાઓમાં આસક્ત બનેા છો અને તમારું અમૂલ્ય અવન ધૂળના કરતાં
પણુ લઘુ કરવા પ્રયત્ન કરો છો, તેમજ સત્યને અસત્ય સમજો છો અને
અમૃતનો ત્યાગ કરી વિષયરૂપ ઝેરના ખ્યાલા પીવા પ્રયત્ન કરો છો; તે
કોઈ રીતે આપને હિતકર નથી. આપ વિવેકજ્ઞાને જે વિચારશો તે
મારું કથેલું સર્વ સત્ય જણાશે. આથી આનન્દના ઘનભૂત આત્માએ
સુમતિનું કથન હૃદયમાં ઉતાર્યું અને શુદ્ધ પ્રેમવડે સુમતિની સંગતિ
ઇચ્છી; એમ આનન્દધન કથે છે.

પદ ૭૫.

(રાગ વસન્ત.)

લાલન બિન મેરો કુન હવાલ, સમજે ન ઘટકૌ નિદુર લાલ. ॥

॥ લાલન૦ ॥ ૧ ॥

વીર વિવેક જું માંજિ માંયિ, કહા પેટ દહ આમેં છિપાઈ. ॥

॥ લાલન૦ ॥ ૨ ॥

તુમ ભાવે જોસો કીજેં વીર, સોઈ આન મિલાવો લાલન ધીર. ॥

॥ લાલન૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—સુમતિ કથે છે કે, હે વીર વિવેક મિત્ર! લાલન, પાલન
કરનાર એવા આત્મસ્વામીવિના મારા શા હાલ થવાના?—હાલને ઠેકાણે
હવાલ શબ્દ રૂઠ થયો છે. નિદુર એવો લાલ, મારા મનની દશા
સમજી શકતો નથી. હે વિવેક મિત્ર! મારા હૃદયમાં જે છે, તે તમે
સર્વે જાણો છો. પેટ દીધા પછી તમારી આગળ શું છુપાવવા યોગ્ય છે?
અર્થાત્ મેં તમારાથી કોઈ વાત કરવામાં કંઈ પણ છુપાવ્યું નથી. મારું
હૃદય જેવું છે તેવું આપની આગળ ઉઘાડું કર્યું છે. જગત્માં પણ

(૩૨૧)

કહેવત છે કે, જેને પેટ દેવું તેનાથી કંઈ છુપાવવું નહિ. હે વીર વિવેક ! હવે તમને જે રૂચે તે કરો અને લાલન અને ધીર એવા આત્મસ્વામિને મેળવી આપો. આપની ફરજ હવે આપે બજાવવી જોઈએ.

સુમતિનું આત્મપ્રતિ ઉક્ત વચન યોગ્ય અને અસરકારક છે. સુમતિ સ્ત્રી પતિવ્રતા છે તેથી તે આટલુંબધું હૃદય ભેદી ભાષણ કરીને વિવેકને પોતાનું દુઃખદ વૃત્તાંત જણાવે છે. જગત્ની સ્ત્રીલ ભૂમિકામાં પણ જે પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ છે તે પોતાના પતિવિના અન્યને કદાપિ ઇચ્છતી નથી, પોતાના પતિ કદાપિ કોઈ કારણવશાત્ તરછોડે છે તોપણ તે પતિવ્રતાના ધર્મથી ભ્રષ્ટ થતી નથી. પોતાના શુદ્ધ આચારો અને શુદ્ધ વિચારોથી પ્રાણાન્તે પણ ભ્રષ્ટ થતી નથી. સતીના ધર્મથી એક તસુમાત્ર પણ દૂર થતી નથી. સતીના ધર્મમાં તે પોતાનું સર્વસ્વ હિત સમાયેલું માને છે, તેથી તે જગત્માં સતી એવા મહાન્ બિરુદને ધારણ કરીને જગત્માં સર્વત્ર કીર્તિ પ્રસરાવે છે. સુમતિ સ્ત્રી તો તેના કરતાં પણ ઉત્તમ અને આત્માની સ્ત્રી હોવાથી પોતાના સ્વામિપ્રતિ તેના અત્યંત વિશુદ્ધ પ્રેમ હોય તેમાં કંઈપણ આશ્ચર્ય નથી. તે વિવેક મિત્રની આગળ પોતાનું હૃદય પ્રકાશે છે, તેથી તેનું હૃદય નિર્મલ સ્વચ્છ સરોવરની પેઠે શોભાપાત્ર બની રહ્યું છે; તે હવે પુનઃ અનુભવને જે વિજ્ઞપ્તિ કરે છે તે અત્ર જણાવવામાં આવે છે.

અમરેકરે ન જાત આઘ, મનચંચલતા મિટે સમાઘ લા૦ ॥૪॥

જાન વિવેક વિચારકી, આનન્દઘન કીને અધીન. લા૦ ॥૫॥

ભાવાર્થ:—સુમતિ કથે છે કે, હે વિવેક ! અમારા કરવાથી—મન ચંચલતારૂપ આધિ જતી નથી અને મનની સમાધિ મટી જાય છે, માટે હે સન્મિત્ર વિવેક ! ત્હારી આગળ ઉપર્યુક્ત સર્વ આત્મવૃત્તાંતનું નિવેદન કરવું પડે છે; મેં મારાથી બનતા સર્વે ઉપાયો કર્યાં કિન્તુ તેથી આત્મસ્વામિને કંઈ અસર થતી નથી અને તેથી મારા મનમાં વિશેષ ચિન્તા—ઉદ્વેગ, ચંચલતા પ્રગટે છે. હું તેમની ખરી સ્ત્રી છું તેથી મારા કથન ઉપર તેમને વિશ્વાસ ન બેસે અને મારું કથન હિસાબમાં ન ગણે, તેથી મારા મનમાં શું થતું હશે? તે હે વિવેક ! તું સર્વ જાણે છે. સુમતિનું ઉપર્યુક્ત આત્મોદ્ધારમય સર્વ વૃત્તાંતનું સંભાષણ સાંભળીને વિવેક, શ્રીઆનન્દઘન આત્માની પાસે ગયો અને આત્માની સાથે સુમતિના મેલાપનો સર્વ વિચાર કરીને આત્માનું મન સ્થિર કર્યું અને સુમતિને આનન્દઘનની આધીન કરી, તેથી બન્નેનું ઐક્ય થયું અને બન્નેનો વિરહ ટળ્યો અને સહજ સુખનો આનંદો વધ્યો.

લ. ૪૧

(૩૨૨)

આ પદનો સારાંશ એ છે કે, સુમતિ પ્રાપ્ત કરીને પ્રત્યેક વસ્તુઓને વિવેક કરવો જોઈએ. સુમતિથી વિવેકની પ્રાપ્તિ થાય છે, વિવેકથી આત્મા ઉપાદેય ભાસે છે. નવ તત્ત્વમાંથી હેય, જેય અને આદેય ક્યાં ક્યાં તત્ત્વ છે તેનો વિવેકથી પરિપૂર્ણ નિશ્ચય થાય છે. વિવેકથી આત્મતત્ત્વમાં અહર્નિશ રમણુતા કરવી જોઈએ. વિવેક દૃષ્ટિથી પરમાત્મ તત્ત્વ અવલોકાય છે. સુમતિને આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવી આપનાર વિવેક છે. જૈનાગમો વાંચીને સત્ય તત્ત્વનો વિવેક પ્રગટાવવો જોઈએ. મુનિવરોની સંગતિ કરવાથી જૈનાગમોતું રહસ્ય અવખોધાય છે અને તેથી આત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે, સુમતિ અને વિવેકનું રહસ્ય અન્તરમાં અનુભવવું જોઈએ.

પદ ૭૬.

(રાગ વસંત.)

પ્યારે પ્રાનજીવન એ સાચ જાન, ઉત્તરકત નાંહી તિલ સમાન.

॥ પ્યારે ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—સુમતિ અને કુમતિ એ બે આત્માની સ્ત્રીઓ છે. અનાદિકાળથી આત્મા કુમતિના સંગમાં પડી રહે છે. આત્મા ખરેખર કુમતિની સંગતિથી સત્યતત્ત્વનો વિચાર કરી શકતો નથી; આત્મા કુમતિના યોગે શુદ્ધદેવ-ગુરુ અને ધર્મને ઓળખવા સમર્થ થતો નથી અને મિથ્યાત્વદશામાં પોતાનું જીવન ગાળે છે. કુમતિથી કુદેવને દેવ તરીકે માનવામાં આવે છે. કુગુરુ અને કુધર્મને, સુગુરુ અને સુધર્મ તરીકે માનવામાં આવે છે. કુમતિથી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં કથેલાં દશ પ્રકારનાં મિથ્યાત્વ પ્રગટી નીકળે છે, કુમતિથી અનેક મનુષ્યો પોતપોતાના નામની પ્રસિદ્ધિને માટે અનેક પન્થો ઉભા કરે છે. કુમતિથી કેટલાક મનુષ્યો કોઈ પણ પક્ષમાં પડી જઈ અનેક પ્રકારની કુયુક્તિઓ કરી, સુમતિનું સુખ પણ દેખી શકતા નથી. કુમતિથી કેટલાક એમ કથે છે કે, જગત્માં આત્મા-ગુણ્ય-પાપ-ઈશ્વર આદિ કંઈ નથી. કુમતિથી કેટલાક મનમાં પ્રવર્ધિત સ્વેચ્છાચારે પ્રવૃત્તિ કરીને ધર્મથી વિમુખ થાય છે. કુમતિના સંગે જીવો સાંસારિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે, હિંસા, લૂંટ, વિશ્વાસઘાત આદિ અનેક પ્રકારનાં પાપકૃત્ય કરે છે; આગમોના અર્થોને ઉલટાવી પોતાની ધારણા મુજબ અર્થ કરે છે, ધર્મશાસ્ત્રોને ધિક્કારે છે અને વિષયશાસ્ત્રોને આદર આપે છે. કુમતિથી જીવો અનેક પ્રકારનાં પાપકં કરે છે. કુમતિથી જીવો, અરિહંતદેવ, સુસાધુગુરુ અને મહાવીરકથિત ધર્મને સ્વીકારતા નથી. કુમતિના પ્રેર્યા જીવો સાધુઓપર દ્રેષ કરે છે

(૩૨૩)

અને સતીપર જેવી વેશ્યાની દૃષ્ટિ હોય છે તેવી દૃષ્ટિ સાધુઓપર ધારણુ કરે છે. કુમતિથી પ્રેરાયલા જીવો નવ તત્ત્વ અને પદ્મવ્યની શ્રદ્ધાને ધારણુ કરી શકતા નથી. શ્રી મહાવીર પ્રભુને સર્વજ્ઞ માનતા નથી અને સર્વજ્ઞને પોતાની સ્વચ્છન્દતા પ્રમાણે અર્થ કરે છે. કુમતિના યોગે જીવો ધર્મતત્ત્વ તરફ પ્રેમ ધારણુ કરી શકતા નથી. કુમતિના યોગે જીવો જડ વસ્તુઓને પોતાની કલ્પે છે અને તેથી મમતાના વશમાં રહેલા તેઓ સત્ય અવલોકી શકતા નથી. કુમતિના યોગે જીવો મિધ્યાત્વ, મોહનીય અને મિશ્રમોહનીય આદિમાં તન્મય બની ગયા હોય છે. કુમતિના યોગે સુધારાના પવનથી પ્રેરાયલા જીવો સિદ્ધાંતોના પણુ અવળા અર્થ કરે છે અને કોઈ પક્ષમાં પડી જાય છે; તેથી સાત નયોની દરેક વસ્તુઓનું સ્વરૂપ વિચારી શકાતું નથી અને જૈનધર્મની શ્રદ્ધા થઈ શકતી નથી. ચતુર્જાતિમાં જીવોને કુમતિ પરિભ્રમણુ કરાવે છે અને પોતાના તાબામાં આત્માઓને રાખે છે. કુમતિ ખરેખર જીવોને પરસ્પર લડાવી મારે છે અને મૈત્રીભાવને દેશવટો આગે છે. કુમતિથી જીવો ધર્મના આચારો અને વિચારોને સત્ય માની શકતા નથી. કુમતિથી જીવો જ્યાં ત્યાં માઝૂં માઝૂં જીવો પ્રત્યય ધારણુ કરે છે અને અહંકારદશામાં ઘસડાઈ જાય છે. કુમતિ જ્યાં સુખ નથી ત્યાં આત્માને સુખની ભ્રાંતિ કરાવીને ભમાડે છે. કુમતિના યોગે જીવો સદાકાલ સ્વાર્થમાં ઘસડાય છે, તેથી સત્યને અસત્ય માને છે અને પોતાના મનમાં જે ખોટું હોય છે, તેને સત્ય માની લે છે. અહો ! કુમતિની પ્રબલતા જગત્માં કેટલી છે ? કુમતિના યોગે જીવો પાપારંભ પ્રવૃત્તિયોથી પોતાનો ઉદય સ્વીકારે છે અને પાપારંભનાં ભાષણુ આપનારાઓને ધર્મશુદ્ધ તરીકે માને છે અને સત્ય ઉપદેશકને ધિક્કારે છે. કુમતિના યોગે જીવો કુતર્કના અશ્વોપર બેસી કર્મરૂપ વનમાં પરિભ્રમે છે. કુમતિથી જીવો મહાવીર પ્રભુનાં તત્ત્વોને સાંભળવા પણુ રૂચિ કરતા નથી.

કુમતિથી જીવો ઉત્સાહ ભાષણુ કરીને અનેક ભવની પરંપરાને વધારે છે. કુમતિથી જીવો શ્રી મહાવીરપ્રભુકથીત સદ્ગુણુનું સ્વરૂપ જે આગમેમાં છે, તેનું ઉત્થાપન કરીને વિપરીતપણુ શુદ્ધનું સ્વરૂપ માને છે. કુમતિથી જીવો અન્યોપર ક્રોધ કરે છે અને મનમાં વૈરની જેરી વાસનાઓને ધારણુ કરી નીચ ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કુમતિથી જીવો સ્વાર્થની કાંસીમાં કાંસાય છે અને જન્મ, જરા અને મરણુની પરંપરાને પામે છે. કુમતિથી જીવો વસ્તુને વસ્તુપણુ જાણી શકતા નથી અને તેથી તેઓ અનેક પ્રકારનાં કપટો રચે છે. કુમતિ, જીવોને લોભમાં આસક્ત કરે છે અને શાંતિ પામવા દેતી નથી. કુમતિ ખરેખર આત્માને

(૩૨૪)

એકાંતવાદ ધારણુ કરાવે છે. દુનિયામાં કુમતિના યોગે જીવો અનેક પ્રકારે અનીતિનાં કૃત્યો કરે છે. કુમતિ પોતાના સામર્થ્ય યોગે આત્માની પાસે સ્વાદ્વાદ દૃષ્ટિને આવવા દેતી નથી. અનેકાંતશૈલીનો સ્વાદ ચાખવા જતાં કુમતિ અનેક પ્રકારનાં વિદ્ન કરે છે.

જ્યારે આત્માની સાથે કુમતિનો સંબન્ધ હોય છે, ત્યારે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તરફ આત્માનું વલણુ હોય છે; તેથી આત્મા અન્ય પદાર્થોને પોતાના માની મલકાય છે અને જડ પદાર્થોમાંથી સુખ ખેંચવા મિથ્યા પ્રયત્ન કરે છે. જ્યારે આત્માની સાથે કુમતિનો સંબન્ધ હોય છે, ત્યારે આત્મા, અન્ય જીવોનું ભલું ઇચ્છી શકતો નથી, કેમકે તે વખતે મોહનું જોર વિશેષ હોય છે. જ્યારે કુમતિનો સંબન્ધ આત્માની સાથે હોય છે, ત્યારે જ્યાં ત્યાં સ્વાર્થ પ્રેમનો સંબન્ધ કરવામાં આવે છે. કુમતિની એવી સ્વાભાવિક દૃષ્ટિ હોય છે કે, તે આત્માને અવગો માર્ગ દેખાડે છે. આત્મા જે જે હેતુઓથી કર્મ બાંધી શકે, તે તે હેતુઓને તે આત્માની આગળ રજુ કરે છે અને આત્માને મિથ્યા બ્રાંતિમાં પાડે છે. કુમતિથી આત્માના સુખનું આચ્છાદન થાય છે. પરસ્પર જીવોને અનેક પ્રકારનાં ભયંકર યુદ્ધો કરાવનાર કુમતિ છે. પાડો જોમ સરોવરને ડોળી નાખે છે, તેમ મનની શાંતતાને કુમતિ ડોળી નાખે છે. કૃષ્ણલેશ્યા અને નિલલેશ્યાદિના ખરાબ વિચારોને કુમતિ કરાવે છે. કામલોગમાં અને અલક્ષ્ય લક્ષણુમાં સુખની બ્રાંતિ કરાવનાર કુમતિ છે. સર્વે આત્માઓ એક જતીય હોવા છતાં, પણ અન્ય આત્માઓને દુષ્ટ શત્રુ તરીકે જણાવનાર કુમતિ છે. માતા અને પિતા વચ્ચે વૈર કરાવનાર કુમતિ છે. બન્ધુઓ બન્ધુઓ વચ્ચે લડાઈ અને દુર્દેશ કરાવનાર, તેમજ સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે ભેદ પડાવીને બંનેમાં ક્રોધ અને કલેશ કરાવનાર કુમતિ છે. રાજાઓમાં કલેશ કરાવીને હિન્દુસ્થાનની પાયમાલી કરનાર કુમતિ છે. હિન્દુઓ અને મુસલમાનોમાં કલેશ કરાવીને ઘોર યુદ્ધોદ્ધારા બંનેની અધોદશા કરાવનાર કુમતિ છે. એક ઘરમાં અનેક પ્રકારના કલેશ કરાવનાર કુમતિ છે. હિન્દુસ્થાનના મનુષ્યોનું ખરાબ કરનાર કુમતિ છે. આર્યજનોમાં અનાર્યતાનો વાસ કરાવનાર કુમતિ છે. ગુરૂ અને શિષ્ય વચ્ચે મહાન્ કલેશ કરાવનાર કુમતિ છે. ઉછરતા બાળકોમાં વ્યસનોની ટેવ પાડનાર કુમતિ છે. જૈનધર્મમાં અનેક પ્રકારના પંથો પાડનાર કુમતિ છે. જૈનધર્મના સાધુઓને પરસ્પર પ્રેમમાં વિદ્ન કરનાર કુમતિ છે. ગચ્છોના ભેદવડે જૈનસાધુઓને પરસ્પર કલેશી બનાવનાર કુમતિ છે. સાધુઓના ઉપરથી શ્રાવકોની શ્રદ્ધા ઉઠાવનાર કુમતિ છે. સાધુઓને પોતાના ઈષ્ટ કર્તવ્યથી

(૩૨૫)

વિમુખ કરનાર કુમતિ છે. પ્રત્યેક ગચ્છના સાધુઓને ક્રિયાના ભેદે ચર્ચા કરાવીને પરસ્પર વૈરનાં બીજ વવાવનાર કુમતિ છે. પૂજ્ય એવા ગુરુઓ ઉપર પણ અપૂજ્ય યુક્તિ કરાવનાર કુમતિ છે. લોકોમાં નાસ્તિકતા ઉત્પન્ન કરાવીને ધર્મને ઢોંગ તરીકે મનાવનાર, માથાપ અને પૂજ્ય વડીલોનો અવિનય કરાવનાર, જૈનસંઘનો ઉદય કરવામાં અનેક પ્રકારના કલેશ અને વિદ્વ નાખનાર કુમતિ છે. કેળવાયલા (વસ્તુતઃ ધર્મથી ન કેળવાયલા) એવા જૈનબાળકોની ધર્મમાથી શ્રદ્ધા ઉઠાવી નાખનાર, પોતાના પુત્રોને જૈનતત્ત્વોની કેળવણી નહીં આપવાની મા-આપોને પ્રેરણા કરનાર, રાજા અને પ્રજા વચ્ચે દ્વેષ કરાવનાર, ધાર્મિક કાર્યોમાં અશ્રદ્ધા તથા પ્રમાદ કરાવનાર કુમતિ છે. જ્ઞાનીઓ અને યોગીઓમાં પણ અહંકાર-માનપૂજા ઉત્પન્ન કરાવનાર કુમતિ છે. શ્રાવકોને અવિનયી, પ્રમાદી અને જ્ઞાનશૂન્ય રાખનાર કુમતિ છે. ધર્મના અભિ-માનથી અન્યોને મારી નાખવાની પ્રેરણા કરાવનાર કુલ્યુક્તિ છે. અધ્યા-ત્મતત્ત્વપર પ્રીતિ ન કરાવતાં બાહ્ય વસ્તુઓપર પ્રીતિ કરાવનાર કુમતિ છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ કરાવીને બાહ્ય વસ્તુઓમાં ધનની ભ્રાન્તિ કરાવનાર કુમતિ છે. સહજાનન્દ તળવીને કૃત્રિમ સુખમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર કુમતિ છે. અનેક જીવોની નિન્દા કરાવનાર, અનેક મનુષ્યોના દોષોને બોલાવનાર અને અનેક જીવોને માંસાહારી અને હિંસક બનાવનાર કુમતિ છે. પૂર્વે અનન્ત જીવોને કુમતિએ દુઃખ આપ્યું, વર્તમાનમાં પણ દુઃખ આપે છે અને ભવિષ્યમાં પણ અનન્ત જીવોને કુમતિ દુઃખ આપશે. કુમતિની પ્રેરણાથી સર્વ અશુભ આચાર અને અશુભ વિચારધારક જીવો, પોતાને ભ્રાન્તિથી પવિત્ર માને છે; અહો! તે પણ કુમતિની પ્રેરણાની અલૌકિક શક્તિ છે. સુમતિ પોતાના આત્મ સ્વામિને કથે છે કે, હે પ્રિય! હું જે આ કુમતિ સ્વીકૃતું વર્ણન કરું છું તે સત્ય છે, એમ મનમાં જાણુ! કેમકે કુમતિના માયાવી પ્રપચ્ચો એવા છે કે તેમાં શ્રદ્ધા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ જેવા દેવતાઓ પણ ફસાઈ ગયા છે, અર્થાત્ ઇન્દ્ર, ચન્દ્ર, નાગેન્દ્ર અને દેવો પણ કુમતિના પ્રપચ્ચમાં ફસાય છે, માટે કુમતિની પ્રપચ્ચરૂપ ઇન્દ્રજાળથી દૂર થવું હોય તો માઈ વચન સત્ય માની લે.

સુમતિનું માહાત્મ્ય વર્ણવે છે. સુમતિ આત્માની સ્ત્રી છે, અર્થાત્ સર્વ જીવોપર શુદ્ધપ્રેમ ધારણ કરાવનાર સુમતિ છે. સર્વ આત્માઓપર મૈત્રીભાવની દષ્ટિ ધારણ કરાવનાર સુમતિ છે. સર્વ જીવોપર કષ્ટજાલાવ ઉત્પન્ન કરાવનાર સુમતિ છે. સર્વ મનુષ્યોના શુભોનો પ્રમોદભાવ ઉત્પન્ન કરાવનાર સુમતિ છે. સર્વ મનુષ્યોના ભિન્ન ભિન્ન આચારો તથા

(૩૨૬)

વિચારો તરફ માધ્યસ્થભાવ ધારણ કરાવનાર સુમતિ છે. આહિંસા, સંયમ અને તપશ્ચરણમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર સુમતિ છે. અનિત્ય, અશરણુ આદિ બાર ભાવનાઓને હૃદયમાં ગ્રહાવનાર સુમતિ છે. નવતત્ત્વ, પદ્-દ્રવ્ય, સાતનય આદિને અભ્યાસ કરાવનાર સુમતિ છે. સિદ્ધાન્તોના રહસ્ય તરફ પ્રવૃત્તિ કરાવનાર સુમતિ છે. દયા તરફ અપૂર્વ પ્રેમ કરાવનાર, સત્યને હૃદયમાં ધારણ કરાવનાર; તથા સત્ય બોલાવનાર સુમતિ છે. અસ્તોયમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર, બ્રહ્મચર્યમાં અપૂર્વ પ્રેમ તથા બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરાવનાર, પરિગ્રહની મમતાને ત્યાગ કરાવનાર, સાધુનાં પંચ મહાવ્રત અને શ્રાવકનાં બાર વ્રતને અંગીકાર કરાવનાર, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા૩૫ ચતુર્વિધસંઘની પૂજ્યતા અને તેની ભક્તિ કરાવનાર અને સ્યાદ્વાદ દૃષ્ટિની ખીલવણી કરનાર સુમતિ છે. સાતનયો પૂર્વક પ્રત્યેક પદાર્થનું સ્વરૂપ દર્શાવનાર, જૈનધર્મનાં તત્ત્વોની શ્રદ્ધા કરાવનાર, શ્રીનીરપ્રભુની સર્વજ્ઞતાની શ્રદ્ધા કરાવનાર, હૃઠયોગ, ભક્તિયોગ અને રાજ્યોગમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર, અનેકાન્તપણે તત્ત્વોનું અપૂર્વ રહસ્ય સમજાવનાર, અને વ્યવહાર અને નિશ્ચય નયનું સ્વરૂપ સમજાવનાર સુમતિ છે. જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે મોક્ષ થાય છે, એમ સૂક્ષ્મરીત્યા સમજાવનાર સુમતિ છે. સાધુની સંગતિ કરવાથી મહાલાભ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ સમ્યક્રીત્યા જણાવનાર સુમતિ છે. અધ્યાત્મતત્ત્વ ઉપર પરિપૂર્ણ પ્રેમ કરાવનાર, આત્માના ત્રણ પ્રકારના ભેદ જણાવનાર, નવતત્ત્વમાં હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય કોણુ છે તેનો પ્રકાશ કરનાર, સંયમમાં અપૂર્વ શક્તિ છે તેને જણાવનાર, અને જગત્માં સારમાં સાર આત્માજ છે અને આત્મામાં સર્વ ઋદ્ધિ છે, એમ દર્શાવનાર સુમતિ છે. આત્મામાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યાદિ ગુણો રહ્યા છે, તે તથા આત્મા અને જડ વસ્તુઓનું ભિન્ન સ્વરૂપ દર્શાવનાર સુમતિ છે. કૃત્ય અને અકૃત્યનું સ્વરૂપ સમજાવનાર, ભક્ષ્ય અને અભક્ષ્યનું સ્વરૂપ અવબોધાવનાર, પિય અને અપિય પદાર્થોનો વિવેક કરાવનાર, ઉદયના હેતુઓને સમજાવનાર, સર્વધર્મોમાં જૈન ધર્મની ઉત્તમતા બતાવનાર અને નયોની અપેક્ષાએ દુનિયામાં ચાલતા સર્વ ધર્મો જૈનદર્શનમાં સમાઈ જાય છે, એમ નિર્ણય કરાવનાર સુમતિ છે. શ્રાવક ધર્મ કરતાં સાધુ ધર્મની ઉત્તમતા બતાવનાર, જૈન ધર્મની ઉત્તમતા ઉપાયોને દર્શાવનાર, જૈન ધર્મમાં પ્રવેશ કરાવનાર, જૈન ધર્મના શ્રીરકાઓમાં સલાહ શાન્તિ ફેલાવનાર, જૈન ધર્મનો ઉપદેશ કરાવનાર અને તીર્થ-કરોની પરમાત્મદશા જણાવનાર સુમતિ છે. અન્ય ધર્મોઓપર પણ દ્વેષ-કલેશ ન કરાવનાર સુમતિ છે.

(૩૨૭)

ધર્મના નામે થનાર ભયંકર યુદ્ધોને શમાવનાર સુમતિ છે. ધર્મના ઉપર ચોલમજીઠના જેવો રાગ ધારણ કરાવનાર સુમતિ છે. અનેક જાતના ધર્મોમાં પણ નયોની અપેક્ષાએ રહેલા સત્યને દર્શાવનાર સુમતિ છે. સર્વ પ્રકારના કાર્યોમાં ધર્મકાર્યની ઉત્તમતા જણાવનાર સુમતિ છે.

સર્વ મનુષ્યો વગેરેને પોતાના આત્મા સમાન જણાવનાર સુમતિ છે. સર્વ જીવોની સાથે પરમાર્થ વૃત્તિથી વર્તવાનું ભાન કરાવનાર, સર્વ જીવોની સાથે ઐક્ય કરાવનાર, ભિન્ન ભિન્ન દેશના મનુષ્યોમાં પણ ઐક્ય કરાવનાર, સર્વ દેશોના મનુષ્યોનું ભલું ઇચ્છવાની પ્રેરણા કરનાર, એશીયા, યુરોપ, આફ્રિકા, અમેરિકા અને આસ્ટ્રેલીયાના મનુષ્યોમાં એકસરખાપણાની પ્રેરણા કરનાર, સર્વ દેશોના કારોબારીઓને સુલેહ શાન્તિ જાળવવાની પ્રેરણા કરનાર, અને સર્વ પ્રબળને સરખી રીતે માની તેના ભલામાં ભાગ લેવો જોઈએ એવી રાજ્યોને પ્રેરણા કરનાર સુમતિ છે. રાજ્ય અને વેપાર આદિના લોભ માટે યુદ્ધ કરી અનેક મનુષ્યોનાં રક્ત રેડવાં નહી, એવી પ્રેરણા કરનાર સુમતિ છે. અન્ય મનુષ્યોનાં હૃદય દુઃખવવાં નહિ એવી પ્રેરણા કરનાર સુમતિ છે. નાત જાતના ભેદે પરસ્પર કુસંપની હોળી સજગે છે, તેને શમાવવાની પ્રેરણા કરનાર સુમતિ છે. ગચ્છાની ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાઓથી જૈન વર્ગમાં પરસ્પર ગચ્છના મનુષ્યો પ્રતિ જે આજુગમો, અદેખાઈ અને દ્વેષ થાય છે તેને નાશ કરવાની પ્રેરણા કરનાર સુમતિ છે. ધર્મની સામાન્ય તકરારોમાં મહાન કલેશ કરે છે, તેને શમાવનાર સુમતિ છે. જગતમાં સર્વ જાતના મનુષ્યોના કલ્યાણ અર્થે જૈન ધર્મ છે, એવું સિદ્ધ સમજાવનાર સુમતિ છે. સર્વ પ્રકારના મનુષ્યોમાં ન્યાયની પ્રેરણા કરનાર સુમતિ છે. મનુષ્યોમાં રહેલી નિર્દયતાનો નાશ કરીને દયાની સુકોમળતા પ્રગટ કરાવનાર સુમતિ છે. દુર્જનપણાની વૃત્તિયોનો ત્યાગ કરવાની પ્રેરણા કરનાર સુમતિ છે. આત્માઓએ પરસ્પર પૂર્ણ પ્રેમથી એક બીજાને મદદ કરવી જોઈએ, એમ પ્રેરણા કરનાર, મન-વાણી અને કાયાથી સર્વનું ભલું કરવું જોઈએ, એવી પરોપકારની પ્રેરણા કરનાર અને દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની આરાધનાની પ્રેરણા કરનાર સુમતિ છે. જંગમતીર્થ અને સ્થાવરતીર્થનું સ્વરૂપ સમજાવનાર, આખી દુનિયાના જીવોપર શુદ્ધપ્રેમની વૃદ્ધિ કરાવનાર, અને જગતમાં સર્વ જીવોપર ઉપકાર કરવો જોઈએ એવી પ્રેરણા કરનાર સુમતિ છે. અનેક અપરાધ કરનાર શત્રુઓપર ક્ષમા ધારણ કરવી જોઈએ; એવી અન્તરમાંથી પ્રેરણા કરનાર સુમતિ છે. આવના ચંદનની પેઠે શાન્તિકારક વાણી યોલાવનાર સુમતિ છે. ક્ષમાના ઉત્તમ પાઠો ભણાવનાર સુમતિ છે. ઉત્તમ પ્રકા-

(૩૨૮)

રની લઘુતા ધારણુ કરવી જોઈએ, સર્વ જીવોની સાથે નમ્રતાથી વર્તવું જોઈએ અને સ્વપ્નમાં પણ કોઈ બાબતનો અહંકાર ન કરવો જોઈએ, એવી સારી પ્રેરણા કરનાર સુમતિ છે. કપટની બાજુથી કદાપિ શ્રેયઃ થવાનું નથી અને સરલતાથી-સર્વથા-સર્વદા ભણું થાય છે, માટે મન વાણી અને કાયાથી સરલતા ધારણુ કરવી, એવી સત્ય પ્રેરણા કરનાર સુમતિ છે. લોભથી કદી શાન્તિ થતી નથી. અધાપિ પર્યંત લોભથી કોઈ સત્ય સુખ પામ્યો નથી અને ભવિષ્યમાં પામનાર નથી. લોભથી ઉલટી મનમાં હાયવરાણ પ્રગટે છે અને મન અશાન્ત રહે છે. લોભથી અનેક પ્રકારની પાપમય પ્રવૃત્તિ થાય છે અને તેથી ઘોર કર્મ બાંધવાં પડે છે, એમ હૃદયમાં નિશ્ચય કરાવીને લોભની મુક્તિનો નિશ્ચય સુમતિ કરાવે છે. મનમાં કોઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છા પ્રગટે નહીં એવી સ્થિતિમાં તપની પ્રેરણા કરનાર સુમતિ છે. તપથી અનેક ભવનાં કરેલાં કર્મ ક્ષય થાય છે અને તેથી આત્માની શુદ્ધિ થાય છે, એમ તેનાં સૂક્ષ્મ રહસ્યોને સમજીને તેવી પ્રવૃત્તિ કરાવનાર સુમતિ છે. સંયમના સમાન અન્ય કોઈ નથી; જો સંયમમાં આત્માની રમણુતા થાય છે તો, મનમન્દિરમાં આત્માનો મહોત્સવ થાય છે એમ સમજવું. સંયમથી આત્માની અનંત શક્તિયો પ્રગટે છે. અદ્વપકાલમાં મુક્તિની પ્રાપ્તિ કરાવી આપનાર સંયમ છે, એવી પ્રેરણા કરીને તેમાં આત્માની પ્રવૃત્તિ કરાવનાર સુમતિ છે. જગતમાં સત્ય સમાન અન્ય કોઈ ધર્મ નથી; સત્યથી અન્ય કોઈ મહાન ધર્મ નથી. સત્યથી દુનિયાનો વ્યવહાર ચાલે છે. જ્યાં સત્ય છે ત્યાં ધર્મ છે અને જ્યાં અસત્ય છે ત્યાં ધર્મ નથી; જ્યાં સત્ય છે ત્યાં પરમેશ્વર છે અને જ્યાં અસત્ય છે ત્યાં માયા છે, એમ સમજનાર સુમતિ છે. સત્યાન્નાસ્તિ પરોધર્મઃ સત્ય સમાન અન્ય કોઈ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ નથી. સત્યથી ધર્મનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે. સત્ય રાત્રી દીવસ જન્મત રહે છે. સત્યને કોઈ પણ પ્રકારની આંચ આવતી નથી. સત્યને કોઈ જાતનો ભય નથી. સત્ય ત્રણ જીવનમાં ગાજે છે. સત્યને દયાવવામાં આવે તો તે દયાનું નથી. સત્ય સમાન અન્ય કોઈ પ્રકાર નથી. સત્યને સૂર્ય, જેના હૃદયમાં છે તેની પાસે પરમાત્મા છે; સત્યમાંજ પરમાત્મા વસે છે.

સત્યથી મન, વાણી અને કાયાની શુદ્ધિ થાય છે. જ્યાં સત્ય છે ત્યાં વ્રત છે. જ્યાં સત્ય છે ત્યાં સન્તપણું છે. સત્યનો પ્રકાશ ત્રણ જીવનના જીવોને પવિત્ર કરે છે. સત્યરૂપ ગંગાનદી જેના હૃદયમાં વહે છે, તેને આધિ, આધિ અને ઉપાધિના તાપો અસર કરતા નથી. સત્યના

(૩૨૯)

તેજની આગળ સર્વ પ્રકારનાં તેજ ઝાંખાં પડી જાય છે. સત્યના પ્રતાપથી દુનિયા ટકી રહી છે. સત્ય કદી અસત્યને મદત કરી શકતું નથી. સત્યના મહાસાગરમાં સુખના તરંગો ઉઠાયા કરે છે. જે મનુષ્યો જિંહ્લાવડે અસત્ય વદે છે, તેઓ મનુષ્યપણુના અધિકારી થયા નથી. જે મનુષ્યો સ્વાર્થના દાસ થઇને સત્યનો તિરસ્કાર કરે છે, તેનો ધર્મ તિરસ્કાર કરે છે. જે મનુષ્યો સત્ય યોલતાં અચકાય છે, તેઓ મોક્ષમાં જતાં પણ અચકાય છે. હૃદયરૂપ ઘરમાં અસત્યરૂપ અંધકાર રાખવાથી કંઈ પણ હિત થતું નથી, પણુ-યદિ જે હૃદયરૂપ ઘરમાં સત્યરૂપ પ્રકાશ ધારણ કરવામાં આવે તો આત્મા પરમ સુખનો માર્ગ અહણુ કરી શકે. સત્ય વિનાનાં તપ-જપ વગેરેનાં અનુષ્ઠાનો મુક્તિ આપવા સમર્થ થતાં નથી. સત્ય ધારણ કરવાને માટે મનુષ્યની છંદગી છે, પણુ અસત્ય ધારણ કરવા માટે નથી. સત્ય યોલવા માટે જિંહ્લા છે, પણુ અસત્ય યોલવા માટે જિંહ્લા નથી. હૃદયમાં સત્ય ધારણું તે હૃદયનો સદુપયોગ છે અને જિંહ્લાથી સત્ય યોલવું તેજ જિંહ્લાનું મુખ્ય પ્રયોજન છે. સત્યની મર્યાદા નથી, અર્થાત્ તે અમુક દેશ-કાળ-વડે પરિચ્છિન્ન નથી, પણુ તે સર્વત્ર રહે છે. સત્યનો મહિમા લાખ્ખો કરોડો જિંહ્લાથી કરોડો વર્ષ પર્યંત વર્ણુવવામાં આવે તોપણુ તે વર્ણુની શકાય તેમ નથી. સત્યની સહાય કરનારા દેવતાઓ છે. સત્ય, અન્તે સુખ દેખાડવા સમર્થ થાય છે અને અસત્ય અન્તે દુઃખ દેખાડવા સમર્થ થાય છે. સત્યમાં પ્રવેશ કરતાં પ્રથમ અનેક દુઃખો સહન કરવાં પડે છે. સત્યની સાક્ષી હૃદય આપે છે અને તેનો નિર્ણય, હૃદય પોતાની મેળે વિવેકદૃષ્ટિથી કરી લે છે. ઉલટી નદી ઉતરીને પેલે પાર જવું અને સત્ય યોલવું એ એ પ્રથમ તે સરખાં લાગે છે, પણુ દૃઢ સંકલ્પથી સત્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો, સત્યનો માર્ગ નિર્ભય અને આનન્દપ્રદ ભાસે છે. પ્રથમાલ્યાસમાં સત્ય યોલવું વજની પેઠે ભારે લાગે છે, પણુ પશ્ચાત્ સત્યનો અભ્યાસ થવાથી આકાંક્ષાના કૂલના કરતાં પણુ તે હલકું લાગે છે. સત્યરૂપ મોટી સ્ટીમરવડે સંસારરૂપ મહા-સાગરને સુખે તરી શકાય છે. સત્ય જે હૃદયમાં છે તો સહાયકાર-કોની ખોટ નથી. સત્યના સાક્ષીઓ લાખ્ખો સ્થાનકોથી પ્રગટ થાય છે. સત્યના માટે એક પૈસાનો પણુ વ્યય કરવાની જરૂર રહેતી નથી. સત્ય સર્વના હૃદયમાં વસવાને માટે તૈયાર છે, પણુ તેને જે આમં-ત્રણુ કરે છે, તેના હૃદયમાંજ તે વસે છે. ગમે તેવો નીચ કુળનો મનુષ્ય હોય, પણુ જે તેના હૃદયમાં સત્ય છે તો તે આત્મજ છે. કોઇ મુનિ વા આત્મજ હોય, પણુ જે તે સત્યથી પરાસ્મુખ હોય

(૩૩૦)

તો, તે ચંડાલના કરતાં શ્રેષ્ઠ ગણાવાને લાયક નથી. સત્યનાં શુભસ્થાનકરૂપ પગથીયાં છે. સત્યના ઉપાસકો જ્યાં ત્યાં સુખને દેખી શકે છે. સત્યના ઉપાસકો પરમાત્માના પુત્રો છે, એમ કહીએ તો અતિશયોક્તિ નથી. સત્યના ઉપાસકો કરતાં કોઈ ધનવાન વા સત્તાવાન નથી. સત્યના ઉપાસકો અગમ્ય એવા મોક્ષ સ્થાનમાં પ્રવેશ કરે છે. મનથી અને ભાષાથી સત્યનું સ્વરૂપ અવગ્રોધવું જોઈએ; એમ સુમતિ, આત્માને સમજાવીને તેમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે.

સુમતિથી આત્માની શૌચમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે; બાહ્ય શૌચ અને અન્તર શૌચ એ બે પ્રકારનું શૌચ છે. બાહ્ય શૌચની પણ અમુક હેતુ પુરસ્સર આવશ્યકતા છે. ગૃહસ્થોને દ્રવ્યશૌચની આવશ્યકતા છે; જલ વગેરેથી શરીરનો મેલ દૂર કરી શકાય છે અને તેથી શરીરની સ્વચ્છતા થતાં મનની જાગૃતિ રહે છે, તેમ ભાવશૌચની પણ અત્યંત આવશ્યકતા છે; હૃદયની શુદ્ધિ કરવી તેને ભાવશૌચ કહે છે. મનનાં પાપોને ઘોનાર ભાવશૌચ કરી શકે છે. અશુદ્ધ પરિણતિ એજ ખરે-ખરો હૃદયનો મેલ છે. અજ્ઞાન રાગ અને દ્વેષને ટાળ્યા વિના હૃદયની સત્ય શુદ્ધિ થતી નથી. એક ઠેકાણે શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુનને બોધ આપતાં કથે છે કે, હૃદયની શુદ્ધિ જલથી થઈ શકતી નથી. તે કથે છે કે,

શ્લોક.

આમ્નવી સંયમતોયપૂર્ણાં, સસ્યાવહા શીલ્લતાવયોર્મિઃ ।

તન્નામિપેકં કુરુ પાન્ડુપુત્ર, ન વારિણા શુદ્ધ્યતિ ચાન્તરાઃમા ॥ ૧ ॥

આત્મારૂપ નદી છે અને તે સંયમરૂપ જળથી પૂર્ણ છે; સત્યરૂપ પ્રવાહ છે, શીલરૂપ તટ છે અને તેમાં દયારૂપ ઊર્મિયો ઉત્પન્ન થાય છે. હે પાન્ડુપુત્ર ! તું તેવી આત્મનદીમાં સ્નાન કર ! અન્તરાત્મા, વારિ- (જળ) વડે શુદ્ધ થતો નથી. મનુષ્યો જેટલી શરીરની શુદ્ધિ કરવા લક્ષ્ય આપે છે, તેટલું મનની શુદ્ધિ કરવા લક્ષ્ય આપતા નથી. લાખો કરોડો મનુષ્યો દરરોજ સ્નાન કરે છે, પણ ભાગ્યે તેઓ હૃદયની શુદ્ધિ તરફ લક્ષ્ય આપી શકતા હશે. શરીરની શુદ્ધિ જેટલી ઉપયોગી છે, તેના કરતાં અન્તરશુદ્ધિ હૃદયશુદ્ધિ કરવાની જરૂર છે. શરીરની શુદ્ધિ જેટલી આકર્ષક છે, તેના કરતાં હૃદયની શુદ્ધિ અન્તરશુદ્ધિ વિશેષ આકર્ષક છે. શરીરની શુદ્ધિ કરનારે હૃદયની પવિત્રતાપર ખૂબ લક્ષ્ય આપવું જોઈએ. યાદ રાખવાનું છે કે, શરીરશુદ્ધિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હૃદયસ્વસ્થતા માટે છે. કેટલાક પ્રાતાઃકાલમાં નદીઓ વગેરેમાં સ્નાન કરે છે અને કોઈ પોતાને સ્પર્શી જાય છે, તો અભાઈ જાય છે, અર્થાત્ પોતાને શૌચ-

(331)

ધર્મથી પવિત્ર માને છે, પણ તેવા પ્રકારના કેટલાક મનુષ્યોના હૃદયમાં ઉંઠા ઉતરીને જોઈએ છીએ તો, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઈર્ષ્યા, વિષય-વાસના, વિશ્વાસઘાત, હિંસાપરિણામ, અસત્ય અને સ્વાર્થ વગેરે કરોડો ખરાબ વિચારોનો પ્રવાહ વહેતો જણાય છે અને તેથી તેઓ પોતાના મનમાં અનેક પ્રકારના ખરાબ વિચારો કરીને, આચારમાં પણ અશુભપણું દેખાડે છે; માટે તેઓ ઉપરથી સ્વચ્છ પણ અન્તરથી તો કાકની ઉપમાને ધારણ કરનારા કહી શકાય. તેઓનામાં પ્રેમ, ભ્રાતૃભાવ, પરોપકાર, દાન, દયા વગેરે સદ્ગુણો તો દબાયલા માલુમ પડે છે. સામાન્ય બાબતોમાં પણ તેઓ પોતાના મનને પાપ-માર્ગમાં દોરવી દે છે. પોતાની ઉન્નતિ અને જગત્ની ઉન્નતિ માટે તેઓ બેદરકાર રહે છે. સાધુ સન્ત યુરૂષોથી તેઓ ભાગતા ફરે છે. જ્યાં જાય છે ત્યાં સ્વાર્થાભિમુખ વૃત્તિ કરીને જાય છે અને અન્તરથી કપટકળા ધારણ કરીને જાય છે, તેથી તેઓ પોતાનું મન સુધારવાને શક્તિમાન બનતા નથી; હૃદયની પવિત્રતાવિના બાહ્યનું ચારિત્ર ઉત્તમ-કૃણ દેખાડી શકતું નથી. હૃદયની પવિત્રતાવિના ઉત્તમ યુરૂષોનો યોગ્ય હૃદયને પ્રકાશ કરવા સમર્થ થતો નથી. હૃદયની પવિત્રતાવિના મનુષ્ય, કોઈ પણ મનુષ્યને ઉત્તમ અસર કરવાને માટે શક્તિમાન બનતો નથી. હૃદયની પવિત્રતાવિના ઉત્તમ અનુભવજ્ઞાન પ્રગટી શકતું નથી. મતિ-જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન, આ પાંચ પ્રકારનાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાં હોય તો—હૃદયની પવિત્રતા કરવા, હૃદયનું વિવેક જળથી ક્ષાલન કરવું જોઈએ.

પરભવમાં હૃદયની પવિત્રતાજ અપમાં આવવાની છે, એમ નિશ્ચય માનશો. હૃદયની પવિત્રતા ધારક મનુષ્યો મૌન રહીને મહાત્માઓ બની શકે છે; તેઓ ભાષાજ્ઞાનમાં સામાન્ય હોય છે, તોપણ મોટા મોટા રાજાઓ, આદશાહો, કવિઓ અને પ્રોફેસરો કરતાં જગત્ના ઉપર સારી અસર કરે છે અને દુનિયાને શુભ માર્ગમાં દોરી શકે છે. હૃદયની શુદ્ધિવિના બાહ્ય ક્રિયાના સમૂહોથી આત્માની ઉચ્ચતા થતી નથી. જ્યારે ત્યારે પણ હૃદયની શુદ્ધિથી જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણો ખીલ્યા છે, ખીલે છે અને ખીલશે. હૃદયની ઉત્તમતા કરવી હોય તો પ્રથમ હૃદયશુદ્ધિ કરવી જોઈએ. જે અનેક પ્રકારના દોષોને ઘોઈ નાંખી હૃદયની શુદ્ધિ કરવામાં આવે, તો પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરતાં વાર લાગવાની નથી. કોઈ પણ પ્રકારની ભાષા ભણીને વિક્ષાન થવા માત્રથી કંઈ હૃદયની શુદ્ધિ થઈ શકતી નથી. હૃદયની શુદ્ધિનો સંબન્ધ સત્સંગની સાથે છે. સત્યુરૂષોના સમાગમથી તથા તેમના સદુપદેશથી હૃદયની શુદ્ધિ થાય છે.

(૩૩૨)

વિશ્વામિત્રના હૃદયની શુદ્ધિ વસિષ્ઠના સમાગમથી થઈ હતી. પવિત્ર આચારો અને પવિત્ર વિચારોના સેવનથી સત્વર હૃદયની શુદ્ધિ થાય છે. હૃદયમાં સદાકાલ પવિત્ર ગુણોની ભાવના કરવી નેહ્યં. હૃદયમાં સ્વાર્થમય જે જે વિચારો થાય તેને તુર્ત દબાવવા નેહ્યં. કોઈનું યુરૂં કરવાની વૃત્તિ થાય તો તુર્ત તેને સમાવવી નેહ્યં. ગમે તે ધર્મના મનુષ્યોનું મનમાં અંશમાત્ર પણ યુરૂં ચિંતવવું નહિ, તેમજ યુરૂં કરવું નહિ. શુદ્ધ પ્રેમની વૃત્તિથી-સર્વ મનુષ્યોનું ભલું કરવાના વિચારો કરવાથી, અશુભ વિચારોનો પ્રવાહ શમે છે અને શુભ પ્રવાહનો વેગ વૃદ્ધિ પામે છે. મરતી વખતે હૃદયની શુદ્ધિ પરભવમાં સાથે આવે છે અને તેથી ઉત્તરોત્તર શુભ ગુણોની વૃદ્ધિ પામે છે. દર્પણની શુદ્ધિ કરવાથી જેમ દર્પણમાં દરેક પદાર્થો સમ્યક્પણે ભાસે છે, તેમ હૃદયની શુદ્ધિ થવાથી સર્વે પદાર્થો હૃદયમાં સમ્યક્ગ્રીત્યા ભાસે છે. હૃદયની શુદ્ધિથી દરેક પ્રાણીઓ પવિત્ર થઈ શકે છે. હૃદયની શુદ્ધિવિના ગૃહસ્થ હોય વા સાધુ હોય, પણ કોઈ ઉત્તમ આત્મા થઈ શકતો નથી; સુંદર છટાદાર ભાષણ અને ભાષાની લાલિત્યતા ઉપર કંઈ મોહ પામવાનું નથી. પૃથ્વીના દાનથી અને કરોડો ગાયોના દાનથી જે લાભ થતો નથી તે એક ડૂંક હૃદયની શુદ્ધિ કરવાથી થાય છે. બાહ્યનો ડાકડ-માલ અને ભલકો લોકને આંજ નાખે તેવો હોય, પણ જે હૃદયની શુદ્ધિ નથી, તો આત્માની ઉચ્ચતા કદી થઈ શકતી નથી. હૃદયની શુદ્ધિથી લોહચુંગકની પેઠે અન્ય મનુષ્યોનું પોતાના પ્રતિ આકર્ષણ થાય છે. હૃદયની શુદ્ધિથી સૂર્યના પ્રકાશની પેઠે પોતાના સમાગમમાં આવનાર અનેક મનુષ્યોને પવિત્ર કરી શકાય છે. હૃદયની શુદ્ધિવિના ગુરૂનો યોગ પણ હૃદયમાં ઉત્તમ પ્રકારની અસર કરી શકતો નથી. ગુણાનુરાગ દૃષ્ટિથી, અનુભવપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવે તો હૃદયની શુદ્ધિ થાય છે. જે મનુષ્યો અન્ય મનુષ્યોના અનેક સદ્ગુણોને મૂકીને દોષોને દેખ્યા કરે છે, તે મનુષ્યો, પોતાના હૃદયની શુદ્ધિ કરવાને સમર્થ થતા નથી. દુનિયામાં દોષો અને સદ્ગુણો સર્વત્ર હોય છે. ગુણો દેખવાથી અને હૃદયમાં સદ્ગુણોની ભાવના કરવાથી હૃદયની શુદ્ધિ થાય છે. જે જે પાપો અજ્ઞાન વડે થયાં હોય, તેનું ગુરૂ પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાથી હૃદયની શુદ્ધિ થાય છે, અર્થાત્ જે જે દોષાચરણો સેવવામાં આવે તેનો ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞાથી અને તેની માફી માગવાથી હૃદયની શુદ્ધિ થાય છે. હૃદયની શુદ્ધિ થતાં હૃદય, માખણની પેઠે કોમળ અને સુંદર વાડીની પેઠે અનેક જ્ઞાનાદિ ગુણોથી શોભી ઉઠે છે; આ પ્રમાણે ભાવ શૌચ કરવાની પ્રેરણા સુખતિ કરે છે.

(333)

લક્ષ્મીની ઉપાધિમાં પડેલાઓ રાત્રી દીવસ ધ્યાનના ક્રીડાની પેઠે લક્ષ્મીના ક્રીડા બને છે અને જેની વસ્તુતઃ કિમ્મત નથી, એવી લક્ષ્મીની કિમ્મત આકે છે, પણ જેની કિમ્મતનો પાર નથી એવા આત્માના ઉપર લક્ષ્મીદાસો બિલકુલ લક્ષ્ય આપતા નથી. જેઓ એકાન્તે લક્ષ્મીના દાસ બને છે તેઓ, -પ્રભુભક્તિ, શુરભક્તિ, પરમાર્થ, પ્રેમ, પરોપકાર, આદિ આત્માની ઉત્તતિના હેતુઓ તરફ લક્ષ્ય આપી શકતા નથી. લક્ષ્મીદાસો જડ એવી લક્ષ્મીના ઉપાસકો છે, તેથી તેમની વૃત્તિ વારં-વાર જડ પદાર્થોની સાથે સંબન્ધ રાખે છે અને તેથી તેઓ જડ જેવા બની જાય છે; કહ્યું કે જે જેનું ધ્યાનજ ધરે, તે તેવો થઈ જાય. હજી મમરી ધ્યાનથી, મમરી થઈ જઈ જાય. લક્ષ્મીવન્તો જડ વસ્તુઓના લોભથી ચૈતન્ય તત્ત્વ તરફ પોતાની વૃત્તિને વાળી શકતા નથી, તેથી તેઓ આત્માનું સહજ સુખ પ્રાપ્ત કરવા શક્તિમાન થતા નથી. લક્ષ્મીવન્તો દાવાન-લની પેઠે સર્વ વસ્તુઓને ઇચ્છે છે, પણ તેમની તૃષ્ણાની શાન્તિ થતી નથી. કોઈ મેરૂ પર્વત જેટલો રત્નો ભંડાર પામે તોપણ જે તેના કૃદ-યમાં તૃષ્ણા છે, તો કદી તે ખરૂં સુખ અને ખરી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. લક્ષ્મીવન્તો લક્ષ્મીના લોભરૂપ મહાસાગરના તળીએ પ્રવેશે છે. જડરૂપ લક્ષ્મીમાં અન્યોને સુખ આપવાનું જ્ઞાન નથી. જડ-રૂપ લક્ષ્મીને મૂકી અનેક મનુષ્યો પરભવમાં ગયા, પણ લક્ષ્મીએ તેઓની પાછળ એક પગલું પણ ભર્યું નહીં. લક્ષ્મીના અભિલાષીઓ જેનાપર પ્રેમ ધારણ કરવો જોઈએ, તેનાપર પ્રેમ ધારણ કરતા નથી અને પ્રેમના લાયક નહીં એવી જડ વસ્તુઓપર પ્રેમ ધારણ કરે છે. લક્ષ્મીવન્તો લક્ષ્મીના ઘેનમાં છટી જઈને, સન્ત પુરૂષોને પણ તિર-સ્કારે છે. લક્ષ્મી ચંચળ છે તેથી તેની પાસે જે જાય છે તેને પણ ચંચળ બનાવે છે. લક્ષ્મી અનેક મનુષ્યો પાસે ગઈ પણ કોઈની તે થઈ નથી, તેથી તે વેશ્યાની પેઠે તેના ઉપાસકોને પણ વેશ્યાના જેવા કપટી, નિર્લજ્જ, મૂઠ અને અધર્મી બનાવે તેમાં શું આશ્ચર્ય? લક્ષ્મીનો નાશ થાય છે, લક્ષ્મીનું દાન દેવાય છે, વા લક્ષ્મીનો ભોગ થાય છે. કંજુસ મનુષ્યો લક્ષ્મીનું દાન પણ કરી શકતા નથી, તેમ તેનો ભોગ પણ કરી શકતા નથી. ભોગી મનુષ્યો લક્ષ્મીને ભોગમાં વાપરે છે, પણ ઉત્તમ મનુષ્યો પોતાના ઉપયોગમાં લક્ષ્મીને વિવેકથી વાપરે છે, તેમજ સુપાત્રમાં લક્ષ્મીનું દાન પણ કરે છે; વિવેકી મનુષ્યો એમ સમજે છે કે લક્ષ્મી કંઈ પોતાની નથી. સર્વ જીવોના શ્રેયમાં લક્ષ્મીને સદુપયોગ કરવો એજ ઉત્તમ કાર્ય છે. કરોડો રૂપૈયા ભોગ કરવામાં આવે તેથી કંઈ મનુષ્ય જન્મની સફલતા થતી નથી, પણ લક્ષ્મીને સુપાત્રમાં

(33૪)

વાપરવામાં આવે તોજ મનુષ્ય જન્મની સફલતા થાય છે. જો જડ વસ્તુઓને ઘરમાં ભેગી કરવામાં આવે અને તેને સદુપયોગ કરવામાં ન આવે તો, તે લક્ષ્મી અને ધૂળમાં કંઈ ફેર જાણવો નહીં. લક્ષ્મીને માટે મનુષ્યનું જીવન છે એમ સમજવું જોઈએ નહી, કેમકે આ જગતમાં અસંખ્ય લક્ષ્મીવન્તો થઈ ગયા, ઘણા થાય છે અને ઘણા થશે, તોપણ તેઓ આત્મજ્ઞાન વિના સહજ સુખને પામ્યા નહી, પામતા નથી અને પામશે નહીં. લક્ષ્મીને સદુપયોગ કરવો જોઈએ; કરોડો લાખો મનુષ્યો દુઃખી હોય અને તેના ભલા માટે લક્ષ્મી ન વાપરતાં પટારામાં ધનને રાખવામાં આવે તો તેથી કંઈ આત્મકલ્યાણ થતું નથી. લક્ષ્મીવન્તોના મનમાં સવાશેર દારૂના કરતાં વિશેષ ઘેન રહે છે, તેનું કારણ એ છે કે તેઓ જડ એવી લક્ષ્મીની સંગતિથી જડકર્મના તાપે થયા હોય છે. ચેતન તત્ત્વના ઉપાસકો ચૈતન્યતત્ત્વની વૃદ્ધિ કરે છે, કારણ કે ચેતન-તત્ત્વના ઉપાસકોને જ્યારે ત્યારે ચૈતન્યનો સંયમ ગમે ત્યાં થાય છે. જડ એવી લક્ષ્મીના ઉપાસકોને ક્ષણે ક્ષણે જડનો સંયમ કરવો પડે છે, તેથી તેઓ અજ્ઞાન, મોહ, કલેશ, દ્વેષ, કુસંપ, સ્વાર્થ વગેરે કર્મના કર્તા બને છે. લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ માટે અનેક પ્રકારના જીવહિંસાદિ આરંભો કરવા પડે છે અને સ્વાર્થાદિ દોષોને સેવવા પડે છે, તોપણ આશ્ચર્ય છે કે, મનુષ્ય સંચિત કરેલી લક્ષ્મીને પુણ્યમાર્ગમાં વ્યય કરતાં અચકાય છે. પોતાના ઘરમાં ઉત્પન્ન થએલાં મનુષ્યોને મનુષ્ય પોતાનાં ધારે છે અને તેના માટે લક્ષ્મી ખર્ચે છે, પણ અન્ય માટે કંજીસાઈ કરે છે. કંજીસ મનુષ્યો લક્ષ્મીના ગુલામ છે અને તેઓ લક્ષ્મીનું રક્ષણ કરવા ચોકીદારની પેઠે અવતાર ધારણ કરે છે. કંજીસ મનુષ્ય, દુનિયાના મનુષ્યોના ઉપકાર હેઠળ દબાયલો છે. મનુષ્યનો અવતાર પામ્યો તેમાં તેને અનેક ઉપકારીઓએ ઉપકાર કર્યાં છે, તોપણ, ઉપકારનો પ્રતિબદ્ધો વાળવા પ્રયત્ન પણ કરતો નથી, તે શું વ્યાજબી છે? કંજીસ મનુષ્યની પેઠે જો હવા પણ કંજીસની સાથે કંજીસાઈ કરે અને તેના શરીરમાં પ્રવેશ ન કરે, તો એક પલકમાં તેને પ્રાણ ચાલ્યો જાય. આ દુનિયાની વસ્તુઓ દરેક પ્રાણીઓના ઉપલોગને માટે છે. સર્વનો તેમાં સરખો હક્ક છે. સર્વના માટે વાયુ છે. સર્વના માટે પંચભૂત છે, તેમાંથી એક મનુષ્ય કંજીસાઈથી વિશેષ ઉપયોગ કરે અને અન્યોને ઉપયોગમાં ખલેલ પહોંચાડે તો દુનિયાની ન્યાયદૃષ્ટિથી તે વિરૂદ્ધ કાર્ય કરે છે, એમ અન્ય વિદ્વાનો કહે છે; તેવી રીતે સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મી પોતાને ત્યાં ભેગી કરી તેને ભોંયરામાં દાદિ દેઈ, અન્ય મનુષ્યોના આહારાદિક જીવન વ્યવહારમાં ખલેલ પહોંચા-

(૩૩૫)

હવે એ વસ્તુતઃ વિચારતાં અન્યાય લાગે છે. કદાપિ એમ કહેવામાં આવે કે પૂર્વભવના પુણ્યના યોગે તેના ઘેર લક્ષ્મી ભેગી થઈ અને તેથી તે લક્ષ્મીવાન થયો છે, માટે તેની મરણ હોય તો તે અન્યને આપી શકે તેમાં તેણે શેા અન્યાય કર્યો ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવાતું કે પુણ્યવંત તો દાનજ કરી શકે છે. ધર્મયુદ્ધિથી દાન કરી શકાય છે, તેથી મનુષ્યભવમાં પોતાની ફરજ છે કે, જે લક્ષ્મી મળી છે તે પૂર્વભવકૃત પુણ્યોદયથી છે, માટે આ ભવમાં પણ તેવી રીતે ધર્મની વૃદ્ધિમાં લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કરવોજ જોઈએ અને-એ ન્યાય છે; તેને કંભુસ મનુષ્ય તોરે છે, તેથી તે અન્યાય કરે છે એમ કહેવું ખોટું નથી. કંભુસાઈ કરવાથી કંભુસ મનુષ્ય, પરભવમાં સાથે લક્ષ્મી લેઈ જતો નથી અને સુખ પણ ભોગવી શકતો નથી, પણ દાતાર મનુષ્ય જગતના કલ્યાણ માટે લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરીને પોતાના આત્માની ઉચ્ચ દશા કરે છે. પોતાના કુટુંબાદિ ઉપભોગ કરતાં વિશેષ લક્ષ્મી હોય તો, અવશ્ય તેનો સુપાત્રમાં વ્ય કરી દેવો-તે માટે જરા માત્ર પણ વાર કરવી યોગ્ય નથી. જૈનશાસ્ત્રોમાં પરિબ્રહ પરિમાણુવ્રત કથવામાં આવ્યું છે અને તે ખરેખર કેવલજ્ઞાનથી ખતાવવામાં આવ્યું છે તે સત્ય છે. પોતાના મનમાં ધારેલા પરિબ્રહથી આજીવિકા ચલાવવી, કે જેથી અન્ય પરિબ્રહ માટે મૂર્છા થાય નહીં, તેમજ અન્યોના ઉપયોગમાં પણ આવે અને પોતાની પાસે પરિબ્રહ કરતાં વિશેષ લક્ષ્મી થાય તો સુપાત્રમાં તેનો સદુપયોગ થઈ શકે, ઇત્યાદિ અનેક પરોપકારની ખુબીઓને લેઈ પરિબ્રહ પરિમાણુવ્રત સ્થાપન કરવામાં આવ્યું છે. લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરનારે વિવેકદષ્ટિને ધારણુ કરવી જોઈએ, કે જેથી વિશેષ લાભ થાય. નામ અને કીર્તિની લાલસાથી લક્ષ્મીનો જેઓ વ્યય કરે છે તેઓ યથાર્થ લાભને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, તેમજ જેઓ ઉપકાર લેવાની ખુદ્ધિથી લક્ષ્મીનો વ્યય કરે છે, તેવા મનુષ્યો મધ્યમ ફલને પ્રાપ્ત કરી શકે છે; પણ જેઓ પ્રતિક્ષલની ઈચ્છા વિના વિવેકદષ્ટિથી લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરે છે, તેઓ ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. મનુષ્યો જે આમ વિચારે અને સમજે તો લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કર્યા વિના રહે નહિ.

જેઓ લક્ષ્મીના અભિમાનમાં ભ્રાન્ત થએલા છે, તેઓ જાતિવડે ભલે મનુષ્યો હોય, પણ સદ્ગુણો વિના મનુષ્યની કોટીમાં ગણી શકાય નહીં. જેઓ અનેક પ્રકારના વૈભવોથી પોતાની કાયાને ઘોષે છે અને મોજશોખમાં લાખો રૂપૈયાનો ધુમાડો કરી દે છે, તેઓ સ્વાર્થી છે; જેથી તેઓ ઉચ્ચ મનુષ્યકોટીમાં પ્રવેશી શકતા નથી. અન્યોના આત્માઓને કુખી દેખી જેના આત્મામાં દયાની ખુદ્ધિ પ્રગટતી નથી, તેઓ નિર્દય

(33૬)

અવતારોવાળા જાણુવા. પોતાના આત્માને જેમ સુખ પ્રિય લાગે છે; તેમ અન્યોના આત્માઓને પણ સુખ પ્રિય લાગે છે. અન્યોના આત્માઓને જે જે દુઃખો પડતાં હોય, તેનું નિવારણ કરવા પોતાની લક્ષ્મીનો વ્યય ન થાય તો તે લક્ષ્મી નથી, પણ તે ધૂળ કરતાં પણ નકામી છે. સાધુ સાધ્વી આદિ સુક્ષ્મોમાં લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરતાં જગતમાં ધર્મનો ફેલાવો થાય છે અને પોતાને પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. લક્ષ્મીનો તત્ત્વજ્ઞાનના ફેલાવામાં સદુપયોગ કરવાથી અનેક પ્રકારના ફાયદા થાય છે અને અનોને પણ સુખો કરી શકાય છે.

સંત પુરૂષોની ભક્તિ માટે લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરવાથી જગતનું-સદ્વિચાર અને સદુપદેશવડે ભરું કરી શકાય છે. ગુરૂકૃપા વગેરેમાં લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરવાથી ભવિષ્યમાં ઉન્નતિ કરનાર મનુષ્યો બનાવી શકાય છે અને તેથી ધર્મનો ફેલાવો કરી શકાય છે. સદ્ગુણો પામેલા મનુષ્યોથી જગતનું ભરું થાય છે, માટે સદ્ગુણધારકોને લક્ષ્મીવડે મદદ કરવાની જરૂર છે. શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓના ભલા માટે લક્ષ્મીવન્તોએ ભક્તિના પરિણામ વડે, તેવા ઉત્તમ ક્ષેત્રમાં લક્ષ્મીનો વ્યય કરવો જોઈએ. યોગના અભ્યાસી એવા મુનિરાજોની ભક્તિ કરવી જોઈએ. જૈનતત્ત્વયોગની પાઠશાલાઓમાં લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ. ગૃહસ્થ મનુષ્યોએ લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરી મનુષ્ય ભવની સફલતા કરવી જોઈએ, અથવા પરિબ્રહ્મનો ત્યાગ કરી ત્યાગાવસ્થા ગ્રહણ કરવી જોઈએ, કે જેથી આત્મકલ્યાણ થાય; એમ સુમતિ શિખવે છે, અર્થાત્ આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ કરવા સુમતિ વિવેકને પ્રગટાવે છે.

સુમતિથી બ્રહ્મચર્ય ગુણુ ધારણ કરવાનો ઉત્સાહ પ્રગટે છે. ભૂત-કાળમાં અનેક મનુષ્યોએ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરી સદ્ગતિને પ્રાપ્ત કરી છે અને ભવિષ્યમાં પણ અનેક મનુષ્યો સદ્ગતિને પ્રાપ્ત કરશે. બ્રહ્મચર્યની શક્તિ સમાન અન્ય કોઈ શક્તિ નથી. બ્રહ્મચર્ય ગુણુને દેવતાઓ અને ઇન્દ્રો પણ નમસ્કાર કરે છે. બ્રહ્મસ્વરૂપમાં સદાકાલ રમણુતા કરવાને માટે બાહ્ય બ્રહ્મચર્યની પણ આવશ્યકતા છે. પૂર્વના વખતમાં મનુષ્યો બ્રહ્મચર્ય લાંબા વખત પર્યંત પાળ્યાબાદ ગૃહસ્થાશ્રમમાં જોડાતા હતા, તેથી તેઓ મહત્ કાર્યો કરવાને શક્તિમાન થતા હતા; હાલમાં આજલગ્ન વગેરેથી આર્યદેશના મનુષ્યોની પડતી દશા થઈ છે અને તેથી તેઓ મગજથી ઉત્તમ-દીર્ઘવિચાર કરવાને શક્તિમાન બનતા નથી. પુરૂષે પચ્ચીશ વર્ષ પર્યંત અને કન્યાએ વીશ વર્ષ પર્યંત બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ. બ્રહ્મચર્યની રક્ષા અને તત્ત્વવિધાની ઉપાસના માટે

(૩૩૭)

નિર્જન સ્નાનમાં ગુરૂકૃપો સ્થાપવાની જરૂર છે. બ્રહ્મચર્યના સંરક્ષણથી વિદ્યાનું મનન સારી રીતે થાય છે. શ્રીહૈમ્ય-દ્રાચાર્ય, શ્રી હીરવિજયસૂરિ, શ્રી મુનિ મુન્દરસૂરિ, શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય, વગેરે સમર્થ પુરુષોએ બ્રહ્મચર્યના પ્રતાપથી જૈન ધર્મની ઉન્નતિ કરી હતી. બ્રહ્મચર્યના પ્રતાપથી મનુષ્યો સ્વર્ગીય દેવોની ખાસે પોતાનું કાર્ય કરાવે છે. મોજ શોખની વાડીમાં આહ્યાવસ્થાથી નાનાં નાનાં બાળકો પડી જાય છે, તેથી તેઓ કામના પદાર્થો તરફ આકર્ષાય છે અને તેથી વિપરીત પરિણામના પાત્ર બને છે. બાલકની ઉત્તમ ચડતી દશા કરવાની ઇચ્છા હોય તો ગુરૂકૃપો જેવા આશ્રમોની જરૂર સ્વીકારવી જોઈએ. પૂર્વના જૈનોની ઉન્નતિમાં બ્રહ્મચર્ય એ પણ એક સખલ કારણ હતું. સર્વ પ્રતોમાં બ્રહ્મચર્યને સમુદ્રની ઉપમા આપવામાં આવી છે; તેનું રહસ્ય અત્યંત સૂક્ષ્મ છે. સ્વર્ગનાં દ્વાર ખુલાં કરવાં હોય તો બ્રહ્મચર્યની ખાસ જરૂર છે. આધુનિક સમયમાં ગૃહસ્થાશ્રમની પૂર્વે વીસ વર્ષ પર્યંત તો અવશ્ય બ્રહ્મચર્યને સારી રીતે પાળવું જોઈએ. આ સંબંધી જૈનો ખાસ લક્ષ્ય આપશે તો ગૃહસ્થધર્મની ઉન્નતિ થશે અને સાધુ ધર્મની પણ ઉન્નતિ થશે. સુમતિથી બ્રહ્મચર્યના ઉપર્યુક્ત માહાત્મ્યને સાચું જાણી શકાય છે અને તેને સારી રીતે પાળી શકાય છે. આત્માના જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણોનો પ્રકાશ કરવાની તેમજ ભિન્ન ભિન્ન વિચાર મત સહિષ્ણુતાની પ્રેરણા સુમતિ કરે છે. જગત્માં મનુષ્યોનો કોઈપણુ વિષય સંબંધી એકસરખો મત હોતો નથી; સર્વના વિચારો જુદા જુદા હોવા છતાં, અપેક્ષાવાદથી ભિન્ન ભિન્ન વિચારોમાં રહેલું સત્ય તારવી લેવું અને જે જે અસત્ય વિચારો હોય તે સંબંધી મૌન રહી સહનશીલતા ધારણ કરવી, આ કંઈ સામાન્ય કાર્ય ગણાય નહિ. વિચારોની ભિન્નતાથી વ્યક્તિ ઉપર દ્વેષ કરવામાં આવે છે, તેથી વ્યક્તિ કલહયુક્તું રમખાણુ બને છે. જે જે મનુષ્યો પોતાનાથી ભિન્ન વિચારો કરે તેને વિરોધી દુર્મનો માની લેઈને; તેનું અશુભ કરવા વા તેની જાતિ નિન્દા કરવા કટીબદ્ધ થવાથી, મનુષ્યની કોટીમાં પ્રવેશવાનો હક્ક રહેતો નથી. ધર્મભેદ અને વિચાર-ભેદનો ઝઘરો પરિપૂર્ણ સમાવીને તથા સુકાવીને આ દુનિયામાંથી કોઈ ગયો નથી. શ્રી તીર્થકરોના સામા પણુ વિરૂદ્ધ વિચારો ધરાવનારા તથા ભિન્ન ધર્મ ધારનારા મનુષ્યો હતા. શ્રીતીર્થકરોએ તેમના કુવિચારોને તથા તેમના ધર્મની અસત્યતાને દર્શાવી છે અને સર્વજ દૃષ્ટિવડે સત્ય પ્રકાશ્યું છે, પણુ તેઓશ્રીએ ધર્મભેદ થવાથી, અથવા વિચારભેદ થવાથી જ્ઞાતિનિન્દા, કલેશ અને અશુભ કરવાનાં પરિણામ, વગેરેને ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. પોતાથી ભિન્ન વિચારોવાળા તથા ભિન્ન ધર્મો-

(33૮)

વાળા મનુષ્યોપર કરુણાભાવ ચિન્તવવો અને મૈત્રીભાવ ધારણુ કરવો, પણ અજિદ્રેષ યુદ્ધ, નિન્દા, વગેરેમાં પડતું ન જોઈએ. કેટલાક મનુષ્યોને તો એવી વૃત્તિ હોય છે કે, પોતાનાથી ભિન્ન વિચારકોના મુખ સામું પણ કદી જોવું નહિ; તેઓના કોઈ ભિન્ન વિચારથી તેઓનું સર્વ ઝાઢું છે એમ માની લેઈ, પ્રતિપક્ષી વિચાર કરનારાઓને પણ પંખીથી પણ હલકા ગણુ છે અને તેઓને દોષ દૃષ્ટિથી નિહાળે છે; પ્રસંગ આવે તેઓની નિન્દા કરવાને ચૂકતા નથી, તેમ ભિન્ન ધર્મભેદ આદિથી તેઓને દેખતાંજ ક્રોધના આવેશમાં આવી જાય છે; આવી તેઓની અસહિષ્ણુતાથી તેઓ પોતાની ઉચ્ચ દશા કરવા શક્તિમાન થતા નથી અને અન્યોનું પણ શ્રેયઃ કરવા શક્તિમાન થતા નથી. જે મનુષ્ય વિચારભેદ અને ધર્મભેદની સહિષ્ણુતાને ધારણુ કરવા સમર્થ થાય છે, તે અન્યો કરતાં આજળ વધે છે અને સ્વપરતું કટ્યાણુ કરવા સમર્થ થાય છે. ધર્મભેદની સહિષ્ણુતાને ધારણુ કરનારા મનુષ્યો પોતાના ધર્મને ફેલાવો કરી શકે છે અને અન્યોને ઉપદ્રવ કરતા નથી. મતભેદની સહિષ્ણુતા ધારણુ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; એમ સુમતિ શીખવે છે. જૈનધર્મમાં કેટલાક ફાંટા પડી ગયા છે, પણ ધર્મભેદની સહિષ્ણુતા રાખવાથી પરસ્પર કલેશ ન થાય તેમ વર્તી શકાય છે.

સુમતિથી આત્માનો સહજ આનન્દ પ્રાપ્ત કરવા પ્રવૃત્તિ થાય છે. સત્ય આનન્દની પ્રાપ્તિ વિના મનુષ્યના જીવનમાં અને પણ આદિના જીવનમાં ભેદ જણાતો નથી. સત્ય સુખનું સ્વરૂપ સમજવું અને તેની ગમે તે ઉપાયોથી પ્રાપ્તિ કરવી, તેજ મનુષ્ય જીવનનું ક્ષણ છે. મનમાં રાગ અને દ્વેષ જે વખતે હોતો નથી તે વખતે કંઈક સહજ આનન્દનું ભાન થાય છે. મનોવૃત્તિમાં ઉત્પન્ન થતા એવા બાહ્યભાવના ચિન્તાદિ વિચારોને શમાવવાથી અને આત્મસ્વરૂપમાં તન્મય થવાથી આત્માનો સહજ આનન્દ અનુભવાય છે. આત્મા આનન્દનો મહાસાગર છે. આત્મામાંજ આનન્દ છે. આત્માને મૂકી આનન્દની પ્રાપ્તિ માટે અન્યત્ર પરિભ્રમણુ કરવાની જરૂર નથી, પૂર્વે જે જે મોટા મહાત્માઓ થયા તેઓએ આત્મામાંજ આનન્દ શોધ્યો હતો અને આત્મામાં રહેલું પરમાત્મતત્ત્વ પ્રગટ કર્યું હતું. બાહ્ય ક્ષણિક-મનોહર પદાર્થોના ઉપભોગ આદિથી જે ક્ષણિક આનન્દને વેદવામાં આવે છે, તે સદાકાળ રહેતો નથી અને વસ્તુતઃ જોતાં તે ક્ષણિક આનન્દનો લેશ પણ જડ વસ્તુઓમાંથી પ્રગટયો હોય એમ જણાતું નથી. ખાતાં પીતાં અને પદાર્થોને જોતાં જે કિંચિત્ આનન્દ થાય છે, તે પણ બાહ્ય વસ્તુઓમાંથી નીકળીને મનમાં પ્રવેશીલો આનન્દ નથી. બાહ્ય વસ્તુઓમાં

(૩૩૯)

આનન્દ નથી, પણ બાહ્ય વસ્તુઓની મદદથી શાતા વેદનીયજન્ય આનન્દનો અનુભવ લેવાય છે. મનમાં થતા રાગ અને દ્વેષના વિકલ્પોને પરિહારી બે આત્મધ્યાન ધરવામાં આવે તો, આત્માના સહજ આનન્દની પ્રતીતિ થાય છે અને તેથી આત્માના નિત્ય સુખનો નિર્ધાર થાય છે તથા આત્માના નિત્ય સુખનો નિર્ધાર થવાથી, બાહ્ય સુખહેતુભૂત વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી શકાય છે. બે મનુષ્યો આત્મસુખનો નિશ્ચય કરી શકતા નથી તે બાહ્ય વસ્તુઓને સુખકર માને છે અને તેનો ત્યાગ કરી શકતા નથી. આત્મસુખની પ્રતીતિ થયા વિના કદાપિ સ્ત્રીઆદિનો ત્યાગ કરવામાં આવે, પણ મન પાછું બાહ્ય વસ્તુઓમાં દોડે છે અને બાહ્યના ત્યાગનો ત્યાગ કરાવે છે, અર્થાત્ ત્યાગીનો વેષ પહેર્યા છતાં રાગીની પેઠે મનોવૃત્તિથી વિલાસોના અધીન થવું પડે છે અને તેથી ત્યાગાવસ્થામાં અધિકાર પ્રમાણે આત્મિક સુખ પ્રાપ્તિ કરી શકાતું નથી, માટે આત્માના સત્ય સુખની પ્રાપ્તિ માટે, જ્ઞાન, ધ્યાનમાં રમણતા કરવી જોઈએ. આત્મસુખનો અનુભવ થવાથી, સ્વયમેવ બાહ્ય પદાર્થોની લાલચ અને તેની ચિન્તાઓ ટળે છે તથા તેનો ત્યાગ થવાથી ખરૂં ત્યાગીપણું પ્રગટે છે, માટે આત્મસુખનો અનુભવ કરવો જોઈએ. ત્યાગાવસ્થાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ છે કે, આત્મજ્ઞાનવડે આત્મસુખની પ્રાપ્તિ કરવી. સાંસારિક સંબન્ધથી દૂર રહેતાં રાગ અને દ્વેષના વેગો શમે છે અને તેથી સત્યસુખનો અનુભવ કરી શકાય છે. યોગીઓ વગડામાં અને ગુફામાં રહીને આત્મતત્ત્વનું ધ્યાન ધરે છે અને તેથી તેઓ આત્મસુખનો અનુભવ કરવા અધિકારી બને છે. આત્મતત્ત્વ આરાધકોના શુભ સંકલ્પથી અને તેઓના જ્ઞાનથી જગતનું કલ્યાણ થાય છે. આત્મશક્તિયોને પ્રગટાવ્યા વિના જગતનું કલ્યાણ કરવા કોઈ સમર્થ થતો નથી. યોગવિદ્યાથી સંયમની શક્તિયો ખીલે છે અને તેથી જગતને તેનો લાભ મળે છે. કોઈ એમ કહેતા હોય કે, યોગી અગર સાધુ થવાથી જગતને કંઈ ફાયદો થતો નથી ! આમ તેમનું બોલવું શશશૃંગવત્ અસત્ય છે. તત્સમન્ધી બે લખવા ધાર્યું હોય તો મોટો એક ગ્રંથ લખાય તેટલા વિચારો પરિસ્કુરે છે.

સંસાર સુધારામાં પણ સુમતિની ખાસ આવશ્યકતા છે. કુમતિની પ્રેરણાથી સંસાર સુધારો કરનારાઓ અવનતિના ખાડામાં ઉતરે છે અને દુનિયાને પણ અવનતિના ખાડામાં ઉતારે છે. સુમતિની પ્રેરણાથી સંસારમાં સમ્યક્ સુધારાઓ કરવાની વૃત્તિ થાય છે. સુમતિની પ્રેરણાથી જગતમાં શાન્તિ અને સમ્મના હેતુઓ રચાય છે. સુમતિની

(૩૪૦)

પ્રેરણાથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ જે જે બાબતોમાં સત્ય હોય, તે સુછ આવે છે અને તેનો આદર કરવામાં આવે છે. ઢંકાયેલું સત્ય પણ સુમતિથી પ્રગટી નીકળે છે. સુમતિવડે સત્ય ધન અને સત્ય સ્થાનની શોધ થાય છે. સુમતિની પ્રેરણાથી દુનિયા નીતિના માર્ગ પર આવે છે. નીતિના સિદ્ધાન્તોને રચવાની પ્રેરણા કરનાર સુમતિ છે.

ચઉદ પ્રકારનાં ગુણ સ્થાનક છે, સદ્ગુણોવડે ઉપર ઉપરનાં ગુણસ્થાનકોની પ્રાપ્તિ થાય છે. સુમતિની પ્રેરણાથી અનેક ભવ્ય જીવોએ પૂર્વકાળમાં મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કર્યું છે. વર્તમાનકાળમાં સુમતિની પ્રેરણાથી અનેક મનુષ્યો ચારિત્રમાર્ગને અંગીકાર કરે છે. સુમતિની પ્રેરણાવડે મનુષ્યો પોતાનું સામર્થ્ય પ્રગટાવવાને શક્તિમાન થાય છે. સુમતિની પ્રેરણાથી મનુષ્યો ધર્મધ્યાન અને શુકલ ધ્યાનમાં પ્રવેશે છે. સુમતિની દૃષ્ટિ અમૃતસમાન છે અને કુમતિની દૃષ્ટિ વિષસમાન છે. સુમતિથી આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. કોઈપણ મનુષ્યમાં સદાચાર, સદ્વિચાર અને પરમાર્થની વૃત્તિ હોયતો સમજવું કે, તે હવે સુક્તિના માર્ગ સન્મુખ ગમન કરે છે; સુમતિનો પ્રકાશ અત્યંત અવર્ણનીય છે. સૂર્ય જ્યાં પ્રકાશી શકતો નથી, ત્યાં સુમતિ પ્રકાશ કરે છે; એવી સુમતિની દશા છે. આવી સુમતિનો સંગ જે મનુષ્યો કરે છે, તે સહજ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે.

સુમતિ આત્માની સત્ય સ્ત્રી છે, તેથી તે પોતાના સ્વામી ચેતનને પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજાવીને તેમને પોતાના ઘરમાં લાવવા પ્રયત્ન કરે, તે બરાબર વિવેકનું કાર્ય છે. સુમતિ પોતાના સ્વામીના ઉપરજ પરિપૂર્ણ પ્રેમ ધારણુ કરે છે અને તેથી તે પતિવ્રતાના ધર્મને ધારણુ કરનારી કહેવાય છે. તે પોતાના સ્વામિને પ્રાણજીવન એ વિશેષણથી સંબોધીને પ્રાર્થના કરે છે. હવે વિચારો કે, તેને પોતાના સ્વામિ વિના જગતમાં શું આદેય છે? અલગત કંઈ નથી. પોતાના સ્વામિને સતી સ્ત્રી ગમે તેવા પ્રસંગોમાં મિષ્ટ શબ્દોથી બોલાવે છે અને કહે છે કે, હે સ્વામિન! કુમતિની સંગતિથી એક તલમાત્ર જેટલો પણ લાભ નથી; અંરામાત્ર પણ તમારું શ્રેય નથી, ઉલટું કુમતિના ઘેર તમે જાઓ છો અને તેની પૂર્વોક્ત ચેષ્ટાઓમાં સપડાઓ છો, તથા અનેક પ્રકારની દુઃખની પરંપરામાં ફસાઓ છો. તેથી તમારી શોભા એક તલમાત્ર પણ રહેતી નથી. કુમતિની સંગતિથી તમારા ઉપર જાદુઈ અસર થાય છે અને તમે પોતાના મૂળ-શુદ્ધ ધર્મને ભૂલો છો, એટલુંજ નહિ પણ ઉલટું અસત્યમાં સત્યની યુદ્ધિને ધારણુ કરો છો. અહો! તમારી

(૩૪૧)

આવી ભૂલ તમને કેમ દેખાતી નથી? સુમતિનો આદેયરૂપ આ ઉપ-
દેશ અન્તરમાં ધારણુ કરવા લાયક છે. સુમતિ પોતાના આત્મપતિને
ઉચ્ચ સત્યવિવેક કરાવવા જે ઉપદેશ આપે છે તે અમૂલ્ય અને હૃદય-
દ્રાવક છે. હવે તે પુનઃ નીચેપ્રમાણે પોતાના પતિને સંબોધી કથે છે.

उनसे मांगु दिन नांहि एक, इत पकरि लाल छरि करि विवेक. ॥

॥ प्यारे० ॥ २ ॥

उत शठता माया मानडुंब, इत हजुता मृदुता मानो कुडुंब. ॥

॥ प्यारे० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ:—સુમતિ કથે છે કે, હું કુમતિ પાસે એક દિવસની તમારી
માગણી કરું નહિ; કુમતિને એમ કદાપિ નહિ કહું કે તું મારા સ્વામિને
એક દિવસ માટે આપ, કેમકે પતિવ્રતા સ્ત્રી કદાપિકાળે વ્યભિચારિ સ્ત્રીની
પાસે પોતાના પતિની એક દિવસ માટે પણુ માગણી કરી શકે નહિ
હવે અત્ર તો હે લાલ ! વિવેક કરીને છરી પકડી છે અર્થાત્ છરી
(છ રીત) ઝાલણુ કરી છે અને તેથી સ્વયમેવ તમારે મારી પાસે આવવું
પડશે. (૧) ભૂમિશયન, (૨) પરપુરૂષ ત્યાગ, (૩) આવશ્યક કૃત્ય-(૪)
સચિત્ત ત્યાગ, (૫) એકાશન, (૬) અને ગુરૂસાથે પાદવિહાર, આ છ
રીતને છરી કહેવામાં આવે છે. સુમતિ કથે છે કે, અન્તરમાં રહેલી
ધારણુરૂપ ભૂમિમાં હું શયન કરીશ અને પરભાવરૂપ પરપુરૂષનો ત્યાગ
કરીશ. પરભાવરૂપ પરપુરૂષના સામું પણુ નિરખીશ નહિ. આવશ્યક
કરણીવડે હું અન્તરના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં વિચરીશ. અન્ય જીવોના
પ્રાણુનો નાશ ન થાય તેવા પ્રકારથી જ્ઞાનામૃતતું ભોજન કરીશ. એક શુદ્ધ-
સ્વરૂપ આહારનુંજ ભોજન કરીશ અને અનુભવ જ્ઞાનરૂપ સદ્ગુરૂની
સાથે અન્તરના પ્રદેશમાં જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બે પાદથી ગમન કરીશ.
આ છ રીતિને અન્તરમાં ધારણુ કરી આપની પ્રાપ્તિ કરવા દૃઢ સંકલ્પ
કરું છું. પરમાત્મસ્વામિની યાત્રા કરવા જનાર યાત્રાળુઓ, સ્થૂલપણે
આ છરી પાળે છે અને તેથી તેઓ યાત્રાની સફલતા કરે છે. અન્ત-
રમાં આ પ્રમાણે છરી પાળવાથી હે ચેતન સ્વામિન! કઈ વસ્તુનું
આકર્ષણુ ન કરી શકાય? અર્થાત્, મારી શુદ્ધ ભક્તિના પ્રતાપથી
આપને હું પ્રાપ્ત કરીશ. હે ચેતન સ્વામિન! કુમતિની પાસે તો
શઠતા, માયા અને માનરૂપ હુંબો છે, અને તેથીજ તે નીચ જાતિ
અને નીચ કર્મ કરનારી છે, એમ જ્ઞાનિ પુરૂષો તુર્ત અવબોધી શકે
છે. જગતમાં કુમતિ વિના કોઈ સ્થાને હુમ્ચાઈ દેખવામાં આવતી
નથી. જ્યાં કુમતિનો સંચાર થાય છે ત્યાં, શઠતા, કપટ અને અહંકારનો

(૩૪૨)

પણ પ્રવેશ થાય છે. જ્યાં કુમતિનો સંચાર થતો નથી ત્યાં, શકતા, કપટ અને અહંકારાદિતું ગમન પણ થતું નથી. રાવણુના મનમાં પ્રવેશીને કુમતિએ માનને ઘોલાવ્યો અને રાવણુનો નાશ કર્યો. કૌરવોના મનમાં પ્રવેશ કરીને કુમતિએ મોઢું યુદ્ધ મંડાવ્યું અને કૌરવોનો નાશ કર્યો. પ્રાણીમાત્રને કુમતિ ઉન્માર્ગમાં લેઈ જાય છે અને સંસારમાં રાખે છે. કુમતિના વશમાં થએલા મનુષ્યો, કપટ, અહંકાર અને લુચ્ચાઈ કરવામાં પોતાતું અમૂલ્ય જીવન ગુમાવે છે. સંસાર નગરમાં અનેક પ્રકારના શરીરરૂપ વેષ ગ્રહાવીને, ચારાશીલાખ જીવ્યોનિરૂપ ચોકમાં જીવેને કુમતિ નચાવે છે. એકજ માતાના બે પુત્રોને સ્વાર્થ અને વિષયના સંબન્ધમાં અન્ધ બનાવીને તેઓને પરસ્પર લડાવી મારનાર કુમતિ છે—સર્વ જીવો પોતાના આત્મસમાન છે, તોપણ તેઓના ઉપર હિંસકભાવ પ્રેરનાર કુમતિ છે. ધન, રાજ્ય અને સત્તામાં મોહ પમાડીને જીવેને અહંકારના સમુદ્રમાં કુમતિ નાખે છે. મનુષ્યોમાં અનેક સ્વાર્થ સંબન્ધોને લેઈ કપટકળાઓ કરાવીને તેઓનું પરસ્પર નિકંદન કરાવનાર કુમતિ છે.

હે આત્મન! અત્રો રજીતા અને મૃદુતા આદિ ખરૂં કુટુંબ છે. સુમતિની પાસે આવતાં રજીતા, મૃદુતા, નિર્લોભતા, સમિતિ અને શુષ્ઠિ આદિ પોતાના કુટુંબનો મેળાપ યશે અને તેથી તમને સ્વભાવેજ સહજનનન્દની ખુમારીનો લાભ મળશે; આ રીતે સુમતિ બંને તરફતું ખરૂં સ્વરૂપ પ્રગટ કરીને દેખાડે છે.

उत्त आस वृष्णा लोभ कोह, इत सांत दांत संतोष सोह. ॥

॥ प्या० ॥ ४ ॥

उत्त कला कलंकी पाप व्याप, इत खेले आनन्दघनभूप आप. ॥

॥ प्या० ॥ ५ ॥

ભાવાર્થ:—હે સ્વામિન! કુમતિના ત્યાંતો, આશા, તૃષ્ણા, લોભ અને ક્રોધ વસેલ છે. કુમતિની પ્રેરણાથી દેવતા, મનુષ્યો અને પશુ પંખી વગેરે પ્રાણીઓ અનેક પ્રકારની આશાઓ કરે છે. જગત્માં આશાસમાન કોઈ મનતું દુઃખ નથી—અનેક પ્રકારના પદાર્થોની આશાથી મનુષ્યો, અનેક પ્રકારનાં માનસિક દુઃખો પ્રગટ કરે છે. કુમતિના દ્વંદ્વમાં ફસેલા જીવો, તૃષ્ણાના તાપથી તૃષ્ણ થઈ હાયવરાળ કર્યો કરે છે. તૃષ્ણાથી કોઈપણ જીવને ખરી શાન્તિ પ્રગટી નથી—મોટા મોટા પ્રોક્ષિતરોના હૃદયને તૃષ્ણા યાત્રીને ભસ્મ કરે છે. જગત્ના જીવો તૃષ્ણાના

(૩૪૩)

તાપથી રાત્રી અને દિવસ જરામાત્ર પણ શાન્તિનો અનુભવ કરી શકતા નથી. તૃણાથી રાત્નઓ પણ રંકની પેઠે આચરણુ કરે છે. તૃણારૂપ દાવાનલમાં પડેલા જીવો ક્યાંથી સુખ પામી શકે?—કુમતિની પ્રેરણાથી જીવો લોભસાગરમાં ખુડે છે. લોભસાગરનો કોઈ પાર પામી શકતો નથી. જગતમાં લોભસમાન કોઈ દુઃખ દેનાર નથી. લોભી જીવ ક્યું પાપ કરી શકતો નથી? લોભી મનુષ્ય, છત્રી આંખે સત્યને દેખી શકતો નથી. મનુષ્યો લોભવડે અન્ય જીવોનાં દુઃખ દૂર કરવા-લક્ષ્મી, સત્તા અને કાયાનો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. મનુષ્ય ઉચ્ચ શ્રેણિએ ચડવા પ્રયત્ન કરે છે, કિન્તુ લોભ તેનો પગ ખેંચીને હેઠળ પાડે છે. મનુષ્ય, સદ્ગુણરૂપ પુષ્પથી ખીલી ઉઠેલા આગમાં વિહાર કરવા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે લોભ તેને દુર્ગુણરૂપ વિદ્યાના ખાડામાં નાંખી દે છે, લોભના પાસમાં કુસાયલા જીવો અનીતિ માર્ગમાં ગમન કરે છે—સિકંદર આદરણે લોભથી લાખો મનુષ્યોના પ્રાણુ લીધા, પણ અન્તે તેને બે હાથ ઘસવા પડ્યા. નવનન્દ રાત્નઓએ સમુદ્રમાં લોભવડે સુવર્ણની ડુંગરીઓ (ટેકરીઓ) બનાવી, પણ મરણુ પશ્ચાત્ તેઓ સાથે કંઈપણુ લેઈ ગયા નહિ. કુમતિના લીંચે કાળા નાગસમાન હૃદયમાં ક્રોધ પ્રગટે છે અને તે—દયા—પ્રેમ—મિત્રતા અને સંપનો ક્ષણમાત્રમાં નાશ કરે છે—કુમતિને ત્યાં તો ઉપર્યુક્ત દુઃખકર પરિવાર છે. સુમતિ કહે છે કે, અહિયાં તો—શાન્ત—દાન્ત અને સન્તોષ ગુણુની શોભા બની રહી છે; શાન્ત અને દાન્ત ગુણુથી વૈર વિરોધ અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું જ્ઞેર ટળી જાય છે, શાન્ત ગુણુથી મનુષ્ય જ્યાં ત્યાં પૂજાય છે અને તે મુક્તિ મહેલના પગથીયાપર ચઢી શકે છે. દાન્તગુણુથી મનુષ્ય, મનની આરોગ્યતા સાચવી શકે છે અને એક, ધર્મયોદ્ધા તરીકે જગતમાં પ્રખ્યાત થાય છે; ઇન્દ્રિયોને દમ્યા વિના દાન્તગુણુ પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી. શાન્ત અને દાન્તગુણુવડે મોહરાજનો પરાજય કરી શકાય છે. ક્રોધનો નાશ કરવા શાન્તગુણુ સમાન અન્ય કોઈ યોદ્ધો નથી. સન્તોષ ગુણુની શોભાનું વર્ણન કરીએ તેટલું અલ્પ છે. લોભરૂપ સમુદ્રને, સન્તોષરૂપ અગસ્તિ મુની પી જાય છે. લોભના અનેક વિકારોને હઠાવી દેનાર સન્તોષરૂપ રસાયનનો અપૂર્વ મહિમા છે. સન્તોષરૂપ સૂર્યનાં કિરણો મનરૂપ પૃથ્વીપર પડતાં, લોભરૂપ અન્ધકાર પલાયન કરી જાય છે. સન્તોષરૂપ અગ્નિ, લોભરૂપ કર્મકાષ્ટને બાળી ભસ્મ કરે છે. સન્તોષરૂપ સિંહનો મનરૂપ વનમાં પ્રવેશ થતાં લોભાદિ મૃગ પ્રાણીઓ આડાંઅવળાં ભાગી જાય છે. સન્તોષરૂપ મેઘની વૃષ્ટિ થતાં લોભરૂપ તાપની ક્ષણમાં શાન્તિ થઈ જાય છે. સન્તોષરૂપ ગરુડને

(૩૪૪)

દેખતાંજ લોભરૂપ સર્પ નાસી જાય છે. જગતમાં સંતોષ સમાન કોઈ સુખ નથી. સુમતિ કથે છે કે, હે ચેતન સ્વામિન! મારે ત્યાં ઉપર્યુક્ત શાન્ત, દાન્ત અને સન્તોષાદિ પરિવાર છે. જેની કલંકવાળી કલા છે એવું પાપ કુમતિને વ્યાપી રહ્યું છે, અર્થાત્ કલંકી પાપતું સ્થાન કુમતિ છે; કુમતિ યતાંજ પાપ પ્રગટ થાય છે. અશુભાશ્રવણું મૂળ કુમતિ છે. કુમતિથી પાપની રાશિ પેદા થાય છે. જે જીવો કુમતિના વશમાં પડ્યા છે તે જીવો પાપ કર્મથી અંધાય છે; મનમાં કુચ્છિ ઉત્પન્ન થઈ એટલે જીવને પાપ લાગે છે એમ જીવોએ સમજવું. કુમતિના ઘરની આવી દશા છે અને હે ચેતન! મારા ઘરમાં તો આનન્દનો ઘન જેમાં છે એવા આપ-ત્રણ જીવનના ભૂપ વિરાજી શકો છો. કુમતિના ઘેર નીચ દુષ્ટોનો વાસ છે અને અત્ર તો આપજ ખેલી શકો છો અને અનન્ત સુખનો ભોગ લેઈ શકો છો, આપના વિના મારા ઘરમાં અન્ય કોઈને આવવાનો હક્ક નથી; આવું સુમતિનું સંભાષણ સાંભળીને, ચેતનના હૃદયમાં વિવેક જાગૃત થયો અને તે સુમતિના ઘરમાં પધાર્યો અને સહેજ સુખમાં ખેલવા લાગ્યા એમ આનન્દઘન કહે છે.

પદ ૭૭.

(રામ રામપ્રી.)

હમારી લય લાગી પ્રહુનામ. ॥ હમારી૦ ॥

અમ્બ સ્વાસ અરુ ગોસલ સ્વાને, દર અદાલત નહિ કામ. ॥૬૦॥૧॥

પંચપચ્છીશ પચ્ચાસ હજારી, લાસ કિરોરી દાસ ॥

સ્વાય સ્વરચ્ચે દિયે વિનુ જાતહે, આનન કરકર શ્યામ. ॥૬૦॥૨॥

ઇનકે ઉનકે શિવકે ન જીઝકે, ઉરજ રહે વિનું ઠામ ॥

સંત સયાને કોય વતાવે, આનન્દઘન ગુનધામ. ॥ હમારી૦ ॥૩॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજ મહારાજ, પોતાની પ્રહુના નામની સાથે પોતાના ચિત્તની લય લાગી છે અને પ્રહુનામ વિના અન્ય કોઈ વસ્તુમાં સાર નથી એમ દર્શાવે છે. શ્રીમદ્ કથે છે કે, અમારા ચિત્તની લય પ્રહુના નામની સાથે લાગી છે. અરિહંતાદિ પ્રહુનાં નામોની સાથે મનને યોજવાથી અન્ય વસ્તુઓમાં ચિત્તની રમણુતા થતી નથી અને પ્રહુના નામની સાથેજ મન જોડવાથી પ્રહુના જ્ઞાનાદિક ગુણોનું સ્મરણ થાય છે. ન્યાંસુધી સાલંબન ધ્યાનની યોગ્યતા છે ત્યાંસુધી, પ્રહુનું નામ સ્મરવાથી મનના દોષ ટળે છે અને આત્માના ગુણો વૃદ્ધિ પામે છે.

(૩૪)

પ્રભુના નામનો જાપ કરવાથી પ્રભુના ઉપર પ્રેમ પ્રગટે છે અને દુનિયાની જડ વસ્તુઓનો પ્રેમ ટળે છે. પ્રભુના નામનું સ્મરણ કરવાથી આત્માની શક્તિઓ ખીલે છે અને પાપકર્મની નિર્જરા થાય છે. કોઈ પણ વસ્તુનો વ્યવહાર તેના નામવિના થવાનો નથી. પ્રભુનું ધ્યાન પણ પ્રભુના નામવિના થવાનું નથી. મરણ વખતે મોટા મોટા પૂર્વધારીઓ પણ અરિહંતાદિક પ્રભુનું નામ જાપે છે. નિરાલંબન ધ્યાનમાં પ્રવેશ ન કરાય ત્યાંસુધી, પ્રભુના નામ સાથે પ્રભુના સહયુગ્નો સ્મરવાની જરૂર છે. દુનિયામાંની કોઈ પણ વસ્તુ અરેખર અન્તે-પરભવ જાતાં-આત્માની સાથે આવતી નથી. સાધારણ લોકોની આમ સભા હોય, અગર ઉમરાવોની ખાસ સભા હોય, ગોશાળા હોય, હાથીખાતું હોય, દરબાર અને ન્યાય સુકવવાની અદાલત હોય, ઇત્યાદિ અનેક વસ્તુઓની મારે ઇચ્છા નથી; કેમકે દુનિયામાં રાજ કોઈ અમર રહ્યા નથી. આમ સભાઓ અને ખાસ સભાઓ પણ જલધિતરંગવત રૂપાન્તરતાને પામે છે. કોઈ કાયદો સદાકાલ એકસરખો રહેતો નથી; આવી દુનિયાની દશા છે, તેથી મારું ચિત્ત દુનિયામાં ચોંટતું નથી. દુનિયામાં ધનાર્થે મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે છે, કિન્તુ ધનથી પણ કોઈ ઠેકાણું-કોઈ ખરી શાન્તિ પામ્યું નથી, વર્તમાનમાં પામતું નથી અને ભવિષ્યમાં પામશે નહિ, એવો અનુભવ પ્રગટ થયો છે. કોઈની પાસે પાંચ હજાર રૂપૈયા હોય, કોઈની પાસે પચ્ચીસ હજાર રૂપૈયા હોય, કોઈની પાસે પચ્ચાસ હજાર રૂપૈયા હોય, કોઈની પાસે લાખ રૂપૈયા હોય અને કોઈની પાસે કરોડ સોનૈયા વા રૂપૈયા હોય, તો પણ તેઓ અન્તે કૃપણતા આદિ દોષથી, ખાધાવિના-ખર્યાવિના અને સુપાત્રમાં દાન દીધાવિના, ધનના પોટલા અહીં મૂકીને-પરભવમાં આહ્યા જાય છે. મરમણ શેઠની પાસે અબજો રૂપૈયા હતા, કિન્તુ તે કૃપણતાથી અહીં મૂકીને પરભવમાં આહ્યા ગયો. ધનને ભેંચું કરનારા મનુષ્યો ધન ઉપર પ્રાણ પાથરે છે, અર્થાત્ ધન ઉપર અત્યન્ત પ્રેમ ધારણ કરે છે, કિન્તુ ધન તો ધન ધારણ કરનારની હાંસી કરીને કથે છે કે, અરે! લક્ષ્મીને ધારણ કરનારા શેઠીયાઓ! અને રાજાઓ! તમે ભૂલો છો-હું કદી કોઈની સાથે જતું નથી, તેમ મારો સ્વભાવ એક ઠેકાણું રહેવાનો પણ નથી. કરોડાધિપતિઓ અને લક્ષાધિપતિઓ લક્ષ્મીના દાસ અને છે, પણ તેથી તેઓ ઠરીને ઠેકાણું બેસી ખરી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. કોઈ દેશમાં, કોઈ નગરમાં, કોઈ ગામમાં, કોઈ જાતમાં, કોઈ કૂળમાં અને કોઈના વંશમાં, લક્ષ્મી ઠરીને રહી નથી અને રહેવાની નથી. લક્ષ્મીવન્તો લક્ષ્મીના તોરમાં અન્ય જીવોની દયા કરતા નથી, પણ અન્તે તેઓ

(૩૪૬)

પસ્તાય છે અને મુખ તથા હાથ કાળા કરીને પરભવમાં ચાલ્યા જાય છે. લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવાને માટે જે જે પાપો કર્યો હોય છે તે પણ તેઓની સાથે જાય છે. પોતાનાં કરેલાં પાપકૃત્યો પોતાને ભોગવવાં પડે છે. આ ભવમાં જેઓ જેવું વાવે છે, તેવું પરભવમાં તેઓ લાભુ છે. લક્ષ્મીની મમતાને ધારણુ કરનારા મનુષ્યો, અન્યોતું ધન ખેંચીને પોતાની પાસે એકકું કરે છે, પણ તેથી અન્યોની કેવી દશા થશે તેનો તેઓ વિચાર કરી શકતા નથી. લક્ષ્મીવન્તો લક્ષ્મીના બળે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી; કિન્તુ લક્ષ્મીનો મુપાત્ર આદિમાં જ્ય કરીને વા લક્ષ્મીની ઉપાધિ તજીને-અન્તરમાં રમણુતા કરીને, તેઓ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. લક્ષ્મીથી મનની ચંચળતા વધે છે અને મનમાં અનેક પ્રકારની ચિન્તાઓ પ્રગટે છે, માટે લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિથી સત્યમુખ મળતું નથી.

હૃદયકમલ સ્થિર થયાવિના અર્થાત્ આત્મા શાન્ત થયાવિના તે એનો નથી, તેનો નથી, અર્થાત્ જીવનો નથી અને શિવનો પણ નથી. હૃદયકમલ સ્થિર થવાથી (હૃદયજ્ઞાન સ્થિર થવાથી) પોતાનું અને પરતું ભવું કરી શકાય છે. આત્માના જ્ઞાન, દર્શન અને આદિત્ર ગુણનો પ્રકાશ કરી શકાય છે. પરમાત્માની પરિપૂર્ણ આરાધના કરી શકાય છે અને અન્તે આત્માને પરમાત્મરૂપ કરી શકાય છે. આજ હેતુથી શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કથે છે કે, મારી, પ્રભુના નામની સાથે લય લાગી છે અને સંસારની ઉપાધિ તજી છે. શ્રીમદ્ કથે છે કે, હવે મને સંસારમાં બિલકૂલ રૂચિ થતી નથી. કોઈ વિચક્ષણુ આત્મજ્ઞાની સન્ત, આનન્દનો ધન અને અનેક ગુણુના સ્થાનભૂત એવા આત્મ-પ્રભુને બતાવે તો મારું કાર્ય સિદ્ધ થાય. હું તો આનન્દધન ચેતન પ્રભુનું નામ જાપ્યા કરું છું. સન્ત પુરૂષ કોઈ ચેતન પ્રભુને સાક્ષાત્ બતાવે તો આનન્દનો પાર રહે નહિ. ચેતનપ્રભુનું નામ દ્વારા રમરણુ કરતાં ઘણો આનન્દ થાય છે અને ઉપાધિ દુઃખો ટળી જાય છે, ત્યારે જે તે સાક્ષાત્ મળે તો દુઃખનું નામ પણ ન રહે એમાં શું આશ્ચર્ય? શ્રીમદ્ના ઉપર્યુક્ત હૃદયોદ્ધારથી જાણાય છે કે, તેઓ પરમાત્માનું ક્ષણુ-ક્ષણુ રટન કરતા હતા. આપણે પણ તેવી દશા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પદ ૭૮.

(રાગ રામપ્રી.)

જગતગુરુ મેરા, મેં જગતકા ચેરા, મિટ ગયા વાદ વિવાદકા ઘેરા.॥

॥ જગત્ ॥ ૧ ॥

(૩૪૭)

ગુરુકે ઘરમેં નવનિધિ સારા, ચેલેકે ઘરમેં નિપટ અંધારા ॥

ગુરુકે ઘર સવ જરિત જરાયા, ચેલેકી મઢીયાં મે છપર છાયા. ॥

॥ જગત્ ॥ ૨ ॥

ગુરુ મોઢી મારે શબ્દકી લાઠી, ચેલેકી મતિ અપરાધની નાઠી ॥

ગુરુકે ઘરકા મરમ ન પાયા, અકથ કઢાંની આનન્દધન પાયા. ॥

॥ જગત્ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કથે છે કે, જગતના લોકોમાંથી અનેક ગુણુ શિષ્યવાના છે. સદ્ગુણોની શાળાભૂત જગત્ છે. જ્ઞાન આપનાર એવા ગુરુઓ, જગત્માં પંચમહાવ્રત પાળતા છતાં વિચરે છે. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ સંઘ પણ જગત્માં ઉત્પન્ન થાય છે. તીર્થંકરો પણ જગત્માં ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી-જગત્ ઘણા ગુણી પુરુષોનું સ્થાનભૂત હોવાથી-ઘણા સદ્ગુણો જગત્માંથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે માટે એ અધ્યાત્મ શૈલીની અપેક્ષાએ જગત્ગુરુ છે એમ કહી શકાય છે. જગત્માં વસનારા ઉત્તમ સાધુ પુરુષો અને અનેક પ્રકારની શિક્ષાઓ આપે છે, તેમજ અનેક પ્રકારની ધર્મવિધાઓનો અભ્યાસ કરાવે છે, માટે મંચાઃ ક્રોશન્તિ એ ન્યાય પેઠે જગત્નો હું શિષ્ય છું. જગત્માંથી અનેક પ્રકારના ગુણુને કહી શકાય છે અને દોષને ત્યાગી શકાય છે, તેથી જગત્ને ગુરુ માનીને ગુણુ લેતાં અધ્યાત્મની અપેક્ષાએ વાદવિવાદનો ઝઘડો રહેતો નથી. બંધારનયની અપેક્ષાએ ગુરુ અને શિષ્યનું શાસ્ત્રાધારે સ્વરૂપ સમજવું. આત્મારૂપ ગુરુ અને તેનો મનરૂપ શિષ્ય છે. આત્મા પોતે મનના ઉપર હુકમ કરી શકે છે અને આત્માની આજ્ઞાપ્રમાણે મન પ્રવર્તી શકે છે, તેથી મનને શિષ્યની ઉપમા આપવામાં આવી છે. આત્મારૂપ ગુરુ, આત્મબળથી મનરૂપ શિષ્યને વશ કરી શકે છે. આત્મારૂપ ગુરુ પ્રમાદી બની જાય છે તો મન શિષ્યનું પ્રબળ વધે છે. આત્મા અપ્રમાદી થઈને મન શિષ્યને આજ્ઞાપ્રમાણે પ્રવર્તાવી શકે છે. આત્મારૂપ ગુરુના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં અનન્તજ્ઞાન, અનન્તદર્શન, ક્ષાયિકચારિત્ર, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ અને પાંચ પ્રકારની ક્ષાયિક દાનાદિક લબ્ધિ, એ નવ પ્રકારની શ્રેષ્ઠ નિધિ હોય છે અને મનરૂપ શિષ્યના ઘરમાં અજ્ઞાનરૂપ અંધારૂં હોય છે. આત્મારૂપ સદ્ગુરુના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં સહજ સ્વભાવ રમણુતા, આનન્દ વગેરેની અત્યંત શોભા છે અને મન ચેલાની મનોવર્ગણારૂપ મઢીમાં પુદ્ગલની વર્ગણારૂપ છપરછાયા હોય છે. આત્મારૂપ ગુરુએ પોતાના મન ચેલાને શબ્દરૂપ લાઠી મારી અને તેથી મન ચેલાની

(૩૪૮)

અપરાધ કરનારી કુમતિને કાઢી નાખી, અર્થાત્ મનમાંથી કુમતિ નાઠી. અજ્ઞાની જીવોએ આત્મારૂપ ગુરૂના ઘરનો-શાસ્ત્રજન્ય અનુભવ જ્ઞાન-વિના-સાર પામ્યો નહીં, અર્થાત્ અજ્ઞાનીઓએ આત્મગુરૂનું સ્વરૂપ જાણ્યું નહીં. શ્રી આનન્દઘનજી મહારાજ કથે છે કે, ગુરૂની કૃપાથી જેનું સ્વરૂપ કથી શકાય નહીં એવા આત્માની મેં પ્રાપ્તિ કરી, અર્થાત્ આત્માને ઓળખ્યો.

પદ ૭૨.

(રાગ જયજયવન્તી.)

ऐसी कैसी घरवसी, जिनस अनेसीरी ॥

याही घररहिसैं जगवाही, आपदहै इसीरी. ॥ ऐसी० ॥ १ ॥

परम सरम देसी घरमेंउ पेसीरी, याही तैं मोहनी मैसी ॥

जगत संगैसीरी० ॥ ऐसी० ॥ २ ॥

कौरीसी गरज नेसी, गरज न चखेसीरी. (नलखेसीरी)

आनन्दघन सुनो 'सीबंदी, अरज कहेसीरी. ॥ ऐसी० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ:—સુમતિ કથે છે કે, એવી કોઈ ઓર તરેહની વસ્તુ ઘરમાં આવીને કેવી રહી છે કે, જે ઘરમાં પણુ તેવા પ્રકારની છે અને જગતમાં પણુ તેવા પ્રકારની છે, અને એ વાતને સમજવામાં પણુ આપત્તિ પડે છે, અર્થાત્ દુ:ખે કરી તે વસ્તુની સમજણુ પડે છે. જે એ વસ્તુ ઘરમાંજ રહે છે તેા પરમ કલ્યાણને આપનારી થાય છે અને તેજ વસ્તુની એવી મોટી મોહિની છે કે તેથી જન્મતની સાથે સંબન્ધ થાય છે. એ વસ્તુની જેને પ્રાપ્તિ થાય છે તેને, કોઈની પણુ અરજ નથી અને લાખની (લાખ રૂપૈયાની) પણુ અરજ નથી. આનન્દના ઘન એવા હે શ્રીમાન આત્મન! આ અન્તરની વસ્તુની વિશ્વપ્રિ કથુ છું તે સાંજળશો. અન્ય શબ્દાર્થમાં દાસી અરજ કરે છે તે હે આનન્દઘન! સાંભળો.

પદ ૮૦.

(રાગ સારંગ.)

चेतन ! शुद्धातमकुं ध्यावो, परपरचे धामधूम सदाइ ॥

निज परचे सुख पावो. चेतन० ॥ १ ॥

ભાવાર્થ:—આનન્દઘનજી મહારાજ પોતાના આત્માને કહે છે કે,

૧. શીરમન્દી એ દ્રાવીડ ભાષાનો શબ્દ છે તે ઉપરથી સીબંદી શબ્દ થયો છે.

(૩૪૯)

હે ચેતન! તું પોતાના શુદ્ધાત્મપદતું ધ્યાન ધર; શુદ્ધાત્માતું ધ્યાન કરતાં કર્મમહીનતાનો નાશ થાય છે. જગતમાં ધ્યાનના સમાન કોઈ ઉત્તમ મોક્ષદેતુ નથી. ધ્યાન કરનારની ઉત્તમતા બતાવે છે.

॥ શ્લોક ॥ ઉપદેશ પ્રાસાદમાં.

જિતેન્દ્રિયસ્ય ધીરસ્ય, પ્રાજ્ઞાન્તસ્ય સ્થિરાત્મનઃ ।

સ્થિરાસનસ્ય નાસાગ્રન્દ્યસ્તનેત્રસ્ય યોગિનઃ ॥ ૧ ॥

રુદ્ધ્વાહ્યમનોવૃત્તેર્ધારણાધારણારયાત્ ।

પ્રસન્નસ્યાપ્રમત્તસ્ય ચિદાનન્દસુખાલિહઃ ॥ ૨ ॥

સામ્રાજ્યમપ્રતિદ્વંદ્વ મન્તરેવ વિતન્વતઃ ।

ધ્યાનિનો નોપમા લોકે સદેવમનુજેડપિ હિ ॥ ૩ ॥

જિતેન્દ્રિય, ધીર, પ્રજ્ઞાન્ત, સ્થિર, સ્થિરાત્મની અને નાસિકાના અગ્ર-ભાગપર જોણે નેત્ર સ્થાપ્યાં છે એવા યોગીરાજની, તેમજ ધ્યેયમાં ચિત્ત સ્થિર કરવું તે ધારણા, તેના આધારથી બાહ્ય મનોવૃત્તિનો રોધ કરનાર, ચિત્તની પ્રસન્નતાને ધારણુ કરનાર, અપ્રમત્ત ચિદાનન્દરૂપ અમૃ-તાને આસ્વાદનાર, અન્તરમાં અદ્વિતીય રાગ અને દ્વેષરહિત સામ્રાજ્યને વિસ્તારનાર, એવા ધ્યાનિની, ઉપમા દેવતા કે મનુષ્યમાં કોઈ સ્થળે નથી, અર્થાત્ ધ્યાનિપુરૂષના સમાન જગતમાં કોઈ ઉત્તમ નથી. ધ્યાનસંબંધી કૃત્યું છે કે-

॥ શ્લોક ॥

ધ્યાતા ધ્યાનં તથા ધ્યેય મેકતાવગતંત્રયમ્,

તસ્યહ્યનન્યચિત્તસ્ય સર્વદુઃખક્ષયોભવેત્ ॥ ૧ ॥

ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેય એ ત્રણની એક્યતા જોણે કરી છે એવા, અનન્ય ચિત્તવાળા યોગિનાં સર્વ દુઃખોનો ક્ષય થઈ જાય છે માટે, હે આત્મન! પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપતું ધ્યાન કરવામાંજ સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ સમજ! પરપુરૂલના પરિચયમાં સદાકાલ રાગ, દ્વેષ, પ્રમાદ, ઈર્ષ્યા, વિષયવાસના, કલેશ, દુઃખ અને જન્મ મરણની ધામધૂમ સદાકાલ વર્તે છે માટે, પર-પુરૂલ વસ્તુના પરિચયથી કદી શાન્તિ થવાની નથી; પોતાના શુદ્ધાત્મના સંબંધથી હે ચેતન! તમે સુખ પામી શકો. પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમ-ણતા કરવાથી આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિની અનેક પીડાઓ શમે છે અને સહજ શાંતિની હૃદયમાં ઝાંખી પ્રગટી નીકળે છે. સર્વ વસ્તુ-ઓના સંબંધથી આત્મા ન્યારો છે, એમ ભાવના ભાવતાં આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનો આશ્રય કરીને સહજ સુખ પામે છે, માટે હે ચેતન! પોતાનો પરિચય કરવાથી તમે સુખ પામશો; એમ શ્રદ્ધા ધારો!

(૩૫૦)

નિજ ઘરમેં પ્રભુતા હે તેરી, પરસંગ નીચ કહાવો ॥

પ્રત્યક્ષ રીત લક્ષી તુમ ઈસી, ગહિયે આપ સ્વમાવો ॥ચેતન૦ ૨॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કહે છે કે, હે ચેતન ! પોતાના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં તારી પ્રભુતા છે. ચેતનના ઘરમાં ચેતનની પ્રભુતા છે પણ જડવસ્તુના સંબન્ધથી ચેતનની પ્રભુતા નથી. પરવસ્તુના સંબન્ધે જે પોતાની પ્રભુતા માને છે તે ભ્રાન્ત છે. પરવસ્તુના અહંત્વથી રસગારવ, રુદ્ધિગારવ અને શાતાગારવ ઉત્પન્ન થાય છે. પરવસ્તુના સંબન્ધની અહંતાથી અષ્ટપ્રકારના અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે. પર-જડવસ્તુની લાલચથી જીવ જ્યાં ત્યાં પરિભ્રમણ કરે છે અને કોઈ ઈષ્ટ જડવસ્તુને લાભ થતાં મનમાં કુલાઈ જાય છે. પૈસાદાર, લક્ષ્મીના તોરમાં કુલી જાય છે. વિદ્વાન, વિદ્યાના ઘમંડમાં કુલી જાય છે. કોઈ, મનુષ્ય આદિ કુટુંબના પરિવારથી કુલી જાય છે. કોઈ પોતાને હજારો મનુષ્યો માનતા અને પૂજતા હોય છે તેથી મનમાં કુલાય છે. કોઈ મહાત્મા, શિષ્યોના પરિવારથી મનમાં મકલાય છે. કોઈને ન મળ્યું હોય અને પશ્ચાત્ કોઈ પરવસ્તુને લાભ થયો હોય છે તો અઘનેન ધનં પ્રાપ્તિ વૃણવત્ મન્યતે જગત્ એ ન્યાયની પેઠે ખભે આંખો ધારણ કરે છે. પર-જડવસ્તુરૂપ જે શરીર, તેની સુંદરતાથી કેટલાક મકલાય છે પણ તે ભ્રમણા છે. સનતકુમાર સરખો ચક્રવર્તી પણ રૂપના અભિમાનથી શાન્તિ પામ્યો નહીં. પર-જડવસ્તુના સમાગમથી જે કોઈ મનમાં મકલાય છે તે, ગાડા હેઠળ ફૂતરૂં જાય છે અને જાણે છે કે હું ગાડું ચલાવું છું તેવા પ્રકારને જાણવો. જે શિષ્યની સંપદાથી વા ભક્તની સંપદાથી કુલે છે તે પણ નીચ જાણવો. પાંચ ઈન્દ્રિયોના ત્રીવીશ વિષયોમાં કંઈ પણ સુખ નથી, તેમ છતાં ત્રેવીશ વિષયોના લાભને પામી જે કુલાય છે તે કસાઈના ઘરના અજની પેઠે જાણવો. જે આત્માની જાતિથી ભિન્ન, એવા રાગ અને દ્વેષ વગેરેનો સંગ કરેછે તે નીચ જાણવો. આનન્દધનજી પોતાના આત્માને કથે છે કે, હે ચેતન ! જડકર્મ અને શરીર આદિના સંગથી તમારી પ્રભુતા ગણાતી નથી. પણ ઉલટું નીચત્વ ગણાય છે, દુનિયા જેમાં પ્રભુતા માને છે તેમાં જિનવાણી નીચતા માને છે, માટે પ્રત્યક્ષ આ પ્રમાણે-જડ અને ચેતનની નીચતા અને પ્રભુતાને સમજીને હવે પોતાનો શુદ્ધ સ્વભાવ પ્રહણ કરવો જોઈએ. રાગ અને દ્વેષ વગેરેનો પરસંગ ટાળ્યાવિના કદી શાન્તિ અને પ્રભુતા પ્રાપ્ત થવાની નથી, અર્થાત્ રાગદ્વેષની અશુદ્ધતા ટાળ્યાવિના સહજ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી; માટે અપ્રમત્ત થઈને આત્માના સ્વભાવને પ્રહણ કરવો જોઈએ. સામાટે હે ચેતન ! તું જડવસ્તુમાં હું અને માઝે એવો પ્રત્યય ધારે છે.

(૩૫૧)

યાવત્ તૃષ્ણા મોહ હે તુમકો, તાવત્ મિથ્યાભાવો ॥
 સ્વસંવેદ જ્ઞાન લહિ કરવો, છંડો ભ્રમક વિભાવો. ॥ચેતન૦ ॥૩॥
 સમતા ચેતનપતિકું ણવિધ, કહે નિજ ઘરમેં આવો ॥
 આતમ ઉછ સુધારસ પીયે, સુખ આનન્દપદ પાવો. ॥ ચેતન૦ ॥૪॥

ભાવાર્થ:—આનન્દધનજી કથે છે કે, હે ચેતન! જ્યાંસુધી તને તૃષ્ણા અને મોહ છે ત્યાંસુધી ચારિત્ર નયની અપેક્ષાએ મિથ્યાભાવજ છે. પરના સંબન્ધની પ્રાપ્તિની તૃષ્ણા મનમાં રહે છે ત્યાંસુધી, કદી ખરી શાન્તિ મળી શકતી નથી. તૃષ્ણા રાક્ષસી, જીવોના ભાવ પ્રાણને ચુસી ખાય છે. તૃષ્ણાના અનેક ભેદ છે. ધનની તૃષ્ણા, પુત્રની તૃષ્ણા, કીર્તિની તૃષ્ણા, માનની તૃષ્ણા, પ્રતિષ્ઠાની તૃષ્ણા, પુત્ર અને પુત્રી આદિની તૃષ્ણા, પાંચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયની તૃષ્ણા, દેવતાઈ ભોગ ભોગવવાની તૃષ્ણા, પરિવારની તૃષ્ણા, ઘરઆરની તૃષ્ણા, મનાવા પૂજાવાની તૃષ્ણા, સત્તાની તૃષ્ણા, ઇલકાબની તૃષ્ણા, વગેરે તૃષ્ણાના અનેક ભેદોમાંથી ગમે તે જાતની પરવસ્તુ સંબન્ધી તૃષ્ણા એ મિથ્યાત્વ ભાવ છે. પોતાને જે ભાવ ન હોય તેને પોતાનો કલ્પવે તે મિથ્યા ભાવ જાણવો. સ્વસંવેદન જ્ઞાન એટલે જે જ્ઞાનવડે આત્માના સ્વરૂપની પ્રતીતિ થાય; તેવા પ્રકારતું આત્મજ્ઞાન કરીને ભ્રમક વિભાવનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે. ભ્રમક વિભાવ દશાનો ત્યાગ કરવો એજ મુખ્ય કર્તવ્ય છે. ક્રોધ કરવો, માન કરવો, માયા કરવી, લોભ કરવો, નિન્દા કરવી, ભોગની ઇચ્છા કરવી, મમતાના વિચારો કરવા, હિંસા, જુઠું, ચોરી, પરિવ્રલ્લ અને ઈર્ષ્યાના તેમજ સ્વાર્થના વિચારો કરવા ઇત્યાદિ સર્વ પરભાવ છે. હે ચેતન! એક ઘડી પણ પરભાવથી રહીત નીકળી તો મહોત્સવ સરખી તેને માન! આનન્દધનજીના હૃદયમાં રહેલી સમતા પોતાના શુદ્ધ ચેતનસ્વામીને આ પ્રમાણે કથે છે અને કથે છે કે, હે ચેતનસ્વામિન! પોતાના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં આવીને સ્થિર થાઓ. હે ચેતન! પરભાવ રમણુતારૂપ વિષનો ત્યાગ કરીને શુદ્ધ રમણુતારૂપ અમૃત રસતું પાન કરો; હવે એક શ્વાસોશ્વાસ પણ નકામો શુભાવો નહીં. સુખતું સ્થાન એવું પરમાત્મપદ પામો. સમતા કથે છે કે, હે ચેતન! હવે તમે મમતાનો ત્યાગ કરીને પોતાના ઘરમાં આવો. જીવવસ્તુ સંબન્ધી વિકલ્પ સંકલ્પ કરવો યોગ્ય નથી. પરવસ્તુને ઘેર નિદ્રાની પેઠે વિસારી દો અને શુદ્ધ ધર્મમાં એક સ્થિર ઉપયોગથી લક્ષ્ય રાખો. એમ શ્રી આનન્દધન કથે છે.

(૩૫૨)

પદ ૮૧.

(રાગ સારંગ.)

ચેતન એસા જ્ઞાન વિચારો, સોહં સોહં સોહં સોહં ॥

સોહં અણુ ન ક્ષીયાસારો.

॥ ચેતન૦ ॥ ૧ ॥

નિશ્ચય સ્વલક્ષણ અવલંબી, પ્રજ્ઞા છૈની નિહારો ॥

ફહ છૈની મધ્યપાતી દુવિધા, કરે જડ ચેતન ફારો. ॥ચે૦૨॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પોતાના ચેતનને કથે છે કે, હે ચેતન! તમે ઉત્તમ આત્મિક જ્ઞાનને વિચારો અને દુનિયાનું જડ વસ્તુ સંબંધીતું જ્ઞાન તજીને અધ્યાત્મ જ્ઞાન કરો. આત્માનું સ્યાદ્વાદભાવે સ્વરૂપ અવબોધીને સોહં સોહં શબ્દનો અન્તરમાં ઉપયોગથી સૂક્ષ્મ જાપ જાપો. સ:— તે પરમાત્મા અહં, તે હું, આત્મામાં સત્તાએ રહેલું પરમાત્મપણું તેજ હું હું, આત્મ સો પરમાત્મા, પરમાત્મ સો સિદ્ધ; બિચ્ચી દુવિધા સિદ્ધ, પ્રગટ મહા નિજ ઋદ્ધિ. આત્મા તે પરમાત્મા છે. પરમાત્મા તેજ સિદ્ધ છે. આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે ભેદ કરાવનાર કર્મ છે; કર્મનો નાશ થતાં આત્મા તેજ પરમાત્મા કથાય છે. આત્મા તેજ હું હું, આત્મામાં પરમાત્મપણું રહ્યું છે તેજ હું હું, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિ અનન્ત-ગુણમય હું આત્મા હું, એમ સોહં શબ્દ વાચ્યાર્થનું મનન કરો. સોહં જાપ સારો છે માટે શ્વાસોચ્છ્વાસે ઉપયોગમાં રહી સોહંનો જાપ કરો. હે ચેતન! સોહં શબ્દના જાપથી તમે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપના ઉપયોગમાં રહો અને શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી આત્માનું શુદ્ધ લક્ષણ અવલંબીને શુદ્ધ પ્રજ્ઞારૂપ છૈની દેખો. શુદ્ધ પ્રજ્ઞારૂપ છૈની જડ અને ચેતનની અશુદ્ધ એકાકાર પરિણતિ થઈ ગએલી છે તેની મધ્યમાં પડીને, જડ અને ચેતનની પરિણતિને ભિન્ન કરે છે. અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકમાં શુદ્ધ પ્રજ્ઞારૂપ છેલ્લી ઉત્પન્ન થાય છે અને તે જડ અને ચેતનની એકાકાર પરિણતિને એ પ્રકારે-ભૂદી કરે છે, અર્થાત્ જડને જડભાવે જણાવે છે અને ચેતનને ચેતનભાવે જણાવે છે. હંસ જેમ પોતાની ચાંચવડે દુગ્ધ અને જલને જેમ ભિન્ન કરે છે, તેમ આત્મા પણ શુદ્ધ પ્રજ્ઞારૂપ છેલ્લી-વડે જડ અને પોતાને ભિન્ન ભિન્ન નિર્ધારે છે અને તેથી આત્મા પોતાની સહજ દશાપ્રતિ ગમન કરે છે; અર્થાત્ આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને અંશે અંશે પ્રગટ કરે છે. એમ આત્મા પોતાની શુદ્ધતાની વૃદ્ધિ કરે છે. આનન્દઘન કથે છે કે, ચેતન! આ પ્રમાણે તમે પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ વિચારો.

(૩૫૩)

તસ છેની કર ગ્રહિયે જો ધન, સો તુમ સોડહં ધારો ॥
 સોડહં જાનિ દટો તુમ મોહં, વૈ હૈ સમકો વારો. ॥ ચેતન! ॥ ૩ ॥
 કુલટા કુટિલ કુબુદ્ધિ કુમતા, હંડો વૈ નિજચારો ॥
 સુખ આનન્દપદે તુમ બેસી, સ્વપરકૂં નિસ્તારો. ॥ ચેતન ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ:—આનંદઘનજી પોતાના આત્માને સંબોધીને કથે છે કે, શુદ્ધોપયોગરૂપ શુદ્ધ પ્રજ્ઞાની છેલ્લી ગ્રહણ કરીને સોડહંનો જાપ હૃદયમાં ધારણ કરો; એક ક્ષણ માત્ર પણ વિસારો નહિ. સોડહંનો સમ્યગ્ અર્થ પૂર્ણપણે જાણીને હે ચેતન! તમે મોહને દાટી દો. મોહને દબાવવાથી સમભાવનો વખત આવશે. મોહના વિચારોના ઉછાળાઓ મનમાં પ્રગટ થતાંજ વારવા જોઈએ. મોહના ખરાબ વિચારોનું પ્રયત્ન નિવારવા માટે સોડહંનો જાપ જપવો જોઈએ, સોડહં શબ્દનું જ્ઞાન કરીને ઉપયોગપૂર્વક એકાગ્રચિત્તથી જાપ જપતાં સમભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. જ્યાંસુધી ચિત્ત સોડહં જાપના ઉપયોગમાં રહે છે અને તેમાંજ લયલીન થઈને રહે છે, ત્યાંસુધી મોહના વિચારો આવતા નથી. જ્યારે ચિત્ત સોડહં શબ્દના ઉપયોગનું આલંબન મૂકે છે ત્યારે, મોહની પરિણતિનો ઉદય મનમાં થાય છે. સોડહં શબ્દ વાચ્ય ઉપયોગથી આત્મા જ્યારે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમણુતા કરે છે, ત્યારે આત્મા પોતે પોતાનો ઉદ્ધારક અને છે. સોડહંના જાપે આત્મા ક્ષણે ક્ષણે અનન્તગુણી વિશુદ્ધિ ઉપજાવે છે અને સમભાવરૂપ સરોવરને પ્રગટાવે છે અને તેમાંથી આનન્દ રસનું પાન કરીને ત્રણ પ્રકારના તાપ સમાવે છે. હે ચેતન! તમે કુલટા અને વક્રગતિવાળી અને કુબુદ્ધિવાળી કુમતિને છંટો; કુમતિનો ત્યાગ કરવો એજ પોતાનું ચારિત્ર છે. આત્માના ધર્મને સૂઝી પર-જડવસ્તુ સંબંધી રાગ દ્વેષ કરવો, તેજ કુમતિનું લક્ષણ છે. રાગ દ્વેષના પ્રચારોને રોકવા અને સોડહં શબ્દવાચ્ય પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સંભારવું એજ આત્માનો મુખ્ય ધર્મ છે. આત્મા જો આત્માના સ્વભાવમાં રમે તો તેને કર્મ લાગી શકતાં નથી. અનન્ત મુનિવરો પોતાના શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમાં રમણુતા કરીને મુક્ત થયા, થાય છે અને થશે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કથે છે કે, હે ચેતન! તમે સુખના સ્થાનભૂત એવા આત્મસ્થાનમાં બેસો; અર્થાત્ સ્થિર થાઓ અને સકલ કર્મોનો ક્ષય કરીને પોતાને તારો અને અન્યોને પણ આલંબન આપીને તારો. સકલ પરભાવનો ત્યાગ કરીને હવે પોતાનું શુદ્ધ-સ્વરૂપ ધ્યાવો, તેમાંજ લયલીન બનો.

(૩૫૪)

પદ ૮૨.

(રાગ સૂરતિ ટોઢી.)

પ્રમુ તોસમ અવર ન કોઈ યલકમેં, હરિહર વ્રહ્મા વિગુતે સોતો ॥
મદન જીત્યો તેં પલકમેં ॥ પ્રમુ૦ ॥ ૧ ॥

જ્યોં જલ જગમેં અગન વૂજાવત, વડવાનલ સો પીયે પલકમેં ॥
આનન્દઘન પ્રમુ વામારે નન્દન, તેરી હામ ન હોત હલકમેં ॥
પ્રમુ૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—હે અશ્વસેન રાજના પુત્ર, શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભો! તારા-સમાન કોઈ જગતમાં નથી. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણ દેવની ત્રિપુટી કથાય છે, પણ તેઓએ કામને પોતાના તાબામાં કર્યો નહોં, અર્થાત્ તેઓ કામમાં ખૂંચી ગયા. બ્રહ્મા, સરસ્વતિ દેખીને કામાતુર થયા, વિષ્ણુ પણ સ્ત્રીના પાશમાં સપડાયા, મહાદેવ પણ ભિલ્લીના રૂપમાં મોહ પામ્યા, એમ ત્રણ દેવો કામના જ્ઞેરથી દબાઈ ગયા. કામની ગતિ અત્યંત બળવાન છે. કામના વેગથી તપસીઓ પણ લપસી જાય છે. એકેન્દ્રિય જીવોને પણ કામ સતાવ્યા કરે છે. કામ સર્વ જીવોને પોતાના તાબામાં રાખે છે. કામ લાગ જ્ઞેરને મનુષ્યોના હૃદયમાં પેસી જાય છે. કામ વડવાનલના કરતાં પણ મહા દાહક છે. વડવાગ્નિનું પાન કરવું મહાદુર્લભ છે, અર્થાત્ કામ વડવાગ્નિ સમાન છે. અગ્નિ અન્ય પદાર્થોને બાળી ભસ્મ કરે છે, પણ તે મનને બાળી રાકતો નથી. કામરૂપ વડવાગ્નિ તો હૃદયને પણ બાળીને ભસ્મ કરે છે. જગતમાં જલ અગ્નિને યુગાવે છે. જલમાં અગ્નિને યુગાવવાની શક્તિ રહી છે. તે જલનું પણ પાન કરનાર વડવાનલ છે, અર્થાત્ અગ્નિને યુગાવનાર જલ છે. હે પ્રભો! એવા વડવાનલ સમાન કામરૂપ વડવાગ્નિનું તેં પાન કર્યું કામરૂપ વડવાગ્નિનું પાન કરવું મહાદુષ્કર કાર્ય છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરે કામરૂપ વડવાગ્નિનું પાન કર્યું નથી, પણ હે પ્રભો! તારી અકળશક્તિ છે, તેથી તેં કામરૂપ વડવાગ્નિનું ભક્ષણ કર્યું; માટે હે આનન્દના સમૂહભૂત એવા ત્રણ જીવનના સ્વામી! હે વામાનન્દન પાર્શ્વનાથ! તારા કંઠમાં જેવી કામરૂપ વડવાગ્નિનું પાન કરવાની શક્તિ છે, તેવી અન્ય કોઈ દેવ વગેરેના ગળામાં શક્તિ નથી. હે પ્રભો! તું કામરૂપ વડવાગ્નિનો પીનારો થયો, માટે તું ખરો મહાદેવ છે. તેથી જ તું નીલવર્ણમય શરીરધારી નીલકંઠ મહાદેવ કથાય છે. હે કામારિપાર્શ્વ પ્રભો! તારા સમાન અવર કોઈ જગતમાં નથી, અમારી

(૩૫૫)

વાણીમાં તમારી ઘરોઘરી કરનાર કોઈ જણાતો નથી; તું વાણીથી પેલી-
પાર છે. આનન્દઘન કથે છે કે, એવા હે પ્રભો ! હું તારું ધ્યાન ધરું છું.

પદ ૮૩.

(રાગ મારુ.)

નિસ્પૃહ દેશ સોહામણો, નિર્ભય નગર ઉદાર હો. ॥ વસે અંતરજામી. ॥
નિર્મલ મન મંત્રી વડો, રાજા વસ્તુ વિચાર હો. ॥ વસે૦ ॥ ૧ ॥

કેવલ કમલાગાર હો, સુણ સુણ શિવગામી ॥

કેવલ કમલા નાથ હો, સુણ સુણ નિઃકામી ॥

કેવલ કમલા વાસ હો, સુણ સુણ શુભ ગામી ॥

આતમા તું ચૂકીશમાં, સાહેવા તું ચૂકીશમાં, રાજિદા તું ચૂકીશમાં,
અવસર લહી જી. ॥ ૧ આંકળી૦ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પોતાના આન્તરિક દેશાદિકની હકીકત ગાંધને પોતાના આત્માને બોધ આપે છે. અન્તરમાં શોભા-
યમાન નિસ્પૃહ દેશ છે. તેમાં વિશાલ નિર્ભય નામનું નગર છે. તેમાં
અન્તર્યામી વસે છે. તે નગરમાં ઉત્તમ અને નિર્મલ મનરૂપ મંત્રી છે.
વસ્તુનો વિચાર કરનાર જ્ઞાનરૂપ નૃપતિ વસે છે. હે આત્મન્ ! તું
કેવલ કમલાનું સ્થાન છે. મોક્ષમાં ગમન કરનાર હે આત્મન્ ! તું સાંભળ !
તું કેવલ કમલાનો નાથ છે. હે નિષ્કામી આત્મન્ ! તારું આવું આત્મ-
સ્વરૂપ તું સાંભળ ! હે આત્મન્ ! તું કેવલજ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મીનું આવાસ-
સ્થાન છે. તે શુભ ગતિમાં ગમન કરનાર તું આ વાત સાંભળ ! અને આવું
તહારું ઉત્તમ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર ! તહારા શુદ્ધ સ્વરૂપને તું વિસ્મ-
રીશ નહિ. હે આત્મસાહેબ ! હવે તું ચૂકીશ નહિ. હે રાજેન્દ્ર ! તું અવ-
સર પામીને ચૂકીશ નહિ. શ્રીમદ્ પોતાના આત્માને ઉદ્દેશીને અમૂલ્ય
બોધ આપે છે. બાહ્યદેશ, બાહ્યનગર, બાહ્યલક્ષ્મી અને બાહ્યસ્થાન
કરતાં અન્તરનો દેશ, નગર, લક્ષ્મી અને સ્થાન અત્યન્ત સુખકર છે.
અન્તરના દેશાદિકને પ્રાપ્ત કરવાને માટે મનુષ્ય ભવની પ્રાપ્તિ થઈ છે,
માટે હે ચેતન ! હવે તું ચૂકીશ નહિ. આ વચનથી અત્યન્ત અપ્રમત્ત
દશામાં પ્રવેશ કરવાની શ્રીમદ્ની તીવ્રેચ્છાનું અનુમાન થાય છે. હે
આત્મન્ ! તું પરમાત્મા છે, તહારી સત્તા સિદ્ધ સમાન છે. માટે હવે
અવસર પામીને તહારું શુદ્ધસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર.

(૩૫૬)

હવે શ્રીમદ્ અન્તરનગરની વ્યવસ્થા આદિ જણાવે છે.

દૃઢસન્તોષકામામોદશા, સાધુસંગત દૃઢપોલહો. વસે૦ ॥
 પોલિયો વિવેક સુજાગતો, આગમ પાયક તોલહો. વસે૦ ॥૨॥
 દૃઢ વિશ્વાસ વિતાગરો, સુવિનોદી વ્યવહારહો. વસે૦ ॥
 મિત્ર વૈરાગ વિહહે નહી, ક્રીડા સુરતિ અપારહો. વસે૦ ॥ ૩ ॥
 ભાવના બાર નદી વહે, સમતા નીર ગંભીરહો વસે૦ ॥
 ધ્યાન ચહિવચો ભસ્ત્રો રહે, સમપનભાવ સમીરહો. વસે૦ ॥૪॥
 ઊચાલો નગરી નહી, દુષ્ટ દુઃકાલ ન યોગહો. વસે૦ ॥
 ઇતિ અનીતિ વ્યાપે નહી, આનન્દઘન પદ ભોગહો. વસે૦ ॥૫॥

ભાવાર્થ:—દૃઢ સંતોષેચ્છાપૂર્વક આમોદશા અને સાધુની સંગતિરૂપ યોગ છે. પક્ષાન્તરમાં દૃઢ સંતોષની ઈચ્છારૂપ મોદસા છે. વિવેકરૂપ યોગીએ ત્યાં સદાકાલ જાગૃત્ રહે છે. પોલનું રક્ષણ કરનાર એવા આગળ નાખેલા આંધકામને પાલક કથે છે. આગમરૂપ પાલક ત્યાં છે. પક્ષાન્તરાર્થમાં આગમરૂપ પાયક અવ્યોધવું. દૃઢવિશ્વાસરૂપ વિતાગરો છે અને જેમાં સુવિનોદી વ્યવહાર છે. વૈરાગ્ય નામનો મિત્ર—કદી દૂર થાય નહિ એવો ત્યાં છે. આત્માના સ્વરૂપમાં રમણુતા કરવી તે રૂપ સુરતિ ક્રીડા અન્તરમાં અપાર છે. તે નગરની પાસે બાર ભાવનારૂપ નદી વહે છે. તેમાં સમતારૂપ ગંભીર નીર છે. ગંભીર એટલે—ભાવનારૂપ નદીના સમતા નીરનો—પાર ન પામી શકાય તેવું, અર્થાત્ ઘણું ઉંડું. આરે બાબુએ આંધેલા જલના કુંડને ચહિવચો કહે છે, અર્થાત્ અન્તરના નગરમાં ધ્યાનરૂપ ચહિવચો ભયો રહે છે અને ત્યાં સમપન—સમપણું—સમાનતારૂપ વાયુ, શીતલ વાય છે. અન્તરની આવી નગરીનો કદી ઉચાળો ભરાતો નથી. અર્થાત્—સારાંશ કે બાહ્ય નગરીનો ઉચાળો ભરાય છે અને તેનો નાશ થાય છે, કિન્તુ અન્તરની નગરીનો કદી નાશ થતો નથી. અન્તરના દેશમાં દુષ્ટ દુકાલનો પણ સંબન્ધ રહેતો નથી. અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, મૂષક, શલભ, શુક, સ્વચક્ર અને પરચક્રયુક્ત, એ પાંચ ઇતિ કહેવાય છે. એ પાંચ પ્રકારની ઇતિ અને અનીતિની પ્રવૃત્તિ ખરેખર—કદાપિ અન્તરના દેશમાં અને નગરમાં વ્યાપ્ત થતી નથી, પણ સદાકાલ સહજ આનન્દના સમૂહભૂત, એવો જે આત્મા, તેના જ્ઞાન, દર્શનાદિ ગુણોનો અનન્ત ભોગ ભોગવવામાં આવે છે; એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘન કથે છે. શ્રીમદે અન્તરના દેશ અને નગરનું જે વર્ણન કર્યું છે, તેની પ્રાપ્તિ

(૩૫૭)

કરવાની આવશ્યકતા છે. અન્તરના દેશ, નગર, રાજ, મંત્રી, વ્યવહાર અને નદી વગેરેનાં નામ દેવામાં આવે, વા તેનું ગાન કરવામાં આવે એટલામાત્રથી અન્તરના દેશાદિની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી, કિન્તુ નિસ્પૃહ ભાવ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે ત્યારે સમજવું કે, આપણે નિસ્પૃહ દેશમાં પ્રવેશ કર્યો. નિસ્પૃહભાવ પ્રાપ્ત કરવો એ કંઈ સામાન્ય કાર્ય નથી. નિઃસ્વહસ્યનું જગત. નિસ્પૃહીને બાહ્યનું જગત, એક તુલ્યસમાન લાગે છે. બાહ્યમાં સ્વાર્થયુક્તિ થાય છે તેનો નાશ થાય છે ત્યારે, નિસ્પૃહ દેશાની જગતિ થાય છે. જિનેશ્વર ભગવંતે કયેલી એવી સાધુની દીક્ષા અંગીકાર કરતાં નિસ્પૃહ દેશમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. બાહ્ય-પદાર્થો સુખકર છે અને તે મારે પ્રાપ્ત કરવા નેઈએ, આવી સ્પૃહાનો કોઈ આત્મતત્ત્વજ્ઞાની મુનિવર નાશ કરે છે. કોઈની પણ સ્પૃહા કરવાની કંઈ જરૂર નથી. અન્તરમાં સ્પૃહા યુક્તિ ન હોય અને વ્યવહારથી વ્યવહારમાં પ્રવૃત્તિ થાય, એવો પ્રથમ અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. બાહ્યવસ્તુઓ કદી સુખ આપવા સમર્થ થતી નથી, તેથી તેની સ્પૃહા કરવાની કંઈ જરૂર નથી અને એમ સમજીને આત્માથી નિસ્પૃહ-દેશમાં પ્રવેશ કરે છે. નિસ્પૃહ દેશમાં ગમન કરવામાં આવે પણ બ્યાંસુધી અન્તરમાં સાત પ્રકારના ભયમાંનો કોઈ પણ ભય છે, ત્યાંસુધી નિર્ભય નગરમાં પ્રવેશ કરી શકાતું નથી.

રોગભય, મરણભય, ઈહલોકભય, પરલોકભય, અકસ્માતભય, ક્ષીર્તિભય અને અપક્ષીર્તિભય, આદિ ભયમાં ચિત્તવૃત્તિ લાગી રહે છે ત્યાંસુધી, નિર્ભય નગરમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી. બાહ્યવસ્તુઓનું મમત્વ વિલય પામે છે, ત્યારે બાહ્યવસ્તુઓના માટે ભય ઉત્પન્ન થતો નથી. શરીરપર મમત્વ હોય છે ત્યાંસુધી રોગનો અને મરણનો ભય મનમાં રહે છે. આ લોકનો ભય અને પરલોકનો ભય દૂર કરવા લાયક છે. આત્માનું શૌર્ય પ્રગટ થયાવિના ઈહલોક અને પરલોકનો ભય ટળતો નથી. મનમાં એકદમ અકસ્માત થવાનો ભય રહે છે, તેથી મન ઠરીને સ્થિર થતું નથી અને અનેક પ્રકારની ચિન્તાના સંકલ્પ વિકલ્પ કરે છે અને તેથી નિર્ભય ભાવરૂપ નિર્ભય નગરમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી. આત્મા અજ છે. અવિનાશી છે. અખંડ છે. અરૂપી છે. તેનો, બાહ્યની કોઈ પણ વસ્તુ નાશ કરી શકે તેમ નથી. શરીર, મન અને વાણીથી પણ આત્મા ભિન્ન છે. આત્માના સ્વરૂપનો જ્ઞાતા આત્મા સ્વયં છે. આવા આત્માને પરવસ્તુથી ભય કેમ હોઈ શકે? ભય સંજ્ઞાથી આત્મા અન્યવસ્તુઓથી ભય પામે છે. આત્માના અસંગ્રહાત પ્રદેશમાંથી એક

(૩૫૮)

પ્રદેશ ખંડિત કરવા ત્રણ ભુવનમાં કોઈ સમર્થ નથી. આત્માના એક ગુણનો પરિપૂર્ણ ક્ષય કરવા અન્ય દ્રવ્ય સમર્થ નથી. બાહ્યવસ્તુઓના સંબંધથી કીર્તિ અને અપકીર્તિનો ભય રહે છે, તે પણ વસ્તુતઃ અવલોકતાં રજ્જુમાં સર્પની પેઠે ભ્રાન્તિરૂપ છે. રજ્જુમાં સર્પની ભ્રાન્તિ ટળે છે ત્યારે રજ્જુથી ભય લાગતો નથી; તેમ બાહ્યપદાર્થોમાં ઈષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વનો ભાવ ટળતાં કીર્તિ અને અપકીર્તિનો ભય રહેતો નથી.

નિર્ભય દશા પ્રાપ્ત થતાં અન્તરના નિર્ભય નગરમાં પ્રવેશવાનો આધિકાર મળે છે. નિર્ભય ભાવ પ્રાપ્ત થતાં મનની ચંચળતા ટળે છે અને મનની નિર્મળતા થઈ શકે છે. નિર્ભય નગરમાં પ્રવેશ કર્યાવિના નિર્મલ મનમંત્રીની પ્રાપ્તિ થતી નથી. નિર્મલ મનમંત્રીના પ્રતાપથી નિર્ભય નગરની પ્રબલો સારી રીતે ન્યાય ચુકવી શકાય છે અને તેથી જ્ઞાનરૂપ રાજાનો રાજકારભાર સારી રીતે ચાલી શકે છે. નિર્મલ મનમંત્રીની પ્રાપ્તિ થતાં તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ રાજા પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ નૃપતિતું અન્તરમાં રાજ્ય પ્રવર્તે છે. એટલે પ્રતિપક્ષી મોહ નૃપતિતું જોર ટળે છે. જ્ઞાનરાજ દૃઢ સંતોષેન્છાવડે અન્તરના આમોદને પ્રાપ્ત કરે છે અને તે વીતરાગ ભગવંતે કથેલા એવા ઉત્તમ સાધુની સંગતિ કરે છે. નિર્ભય નગરની દૃઢ સંતોષકામેન્છારૂપ મોદસા અને સાધુ સંગતિરૂપ દૃઢ ષોળ રચાય છે તેથી, મોહનૃપતિના સૈન્યનો ભય રહેતો નથી. દૃઢ ષોળની પ્રાપ્તિ થતાં વિવેકરૂપ ષોળીયાની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે. વિવેકરૂપ ષોળીયાથી નિર્ભય નગરનું સારી રીતે રક્ષણ થાય છે. વિવેકરૂપ ષોળીયાને મોહનૃપતિના ચોદ્ધાઓ લલચાવી શકતા નથી, તેમજ તેનું ભાન ભૂલાવી શકતા નથી. વિવેક એ ત્રીજી ચક્ષુ છે. વિવેકની પ્રાપ્તિવિનાના મનુષ્યો, પશુઓસમાન છે. વિવેકવિના મનુષ્ય અન્ધસમાન છે. વિવેક વિનાનો મનુષ્ય, વસ્તુતઃ જોતાં મનુષ્યની કોટીમાં પ્રવેશ કરવાને માટે અધિકારી બની શકતો નથી. દરેક કાર્યો કરતાં વિવેકની ખાસ જરૂર પડે છે. દરેક પદાર્થોનો વિચાર કરતાં વિવેકવિના ચાલી શકતું નથી. વિવેકવિના મનુષ્યની કિમ્મત નથી. વિવેકવિના મન, વાણી અને કાયાની પ્રવૃત્તિ સુધરતી નથી. વિવેક ખરેખર દશમો નિધિ છે. વિવેક પોક્ષિયો જ્ઞાત્ર થતાં આગમોની શ્રદ્ધા, તેઓનું મનન, શ્રવણ, વાચન અને તેઓનો અભ્યાસ યથાયોગ્ય થઈ શકે છે અને તે આગમને પાયકતરીકે બનાવવામાં આવે છે. આગમનું પાયક કર્યા બાદ સુવિનોદી વ્યવહારની પ્રાપ્તિ થાય છે. સુવિનોદી વ્યવહારની પ્રાપ્તિ થતાં વૈરાગ્ય મિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે જે વસ્તુઓપર શય થાય છે, તે તે વસ્તુઓપરથી રાગ ટળી જાય એવા પ્રકારના આત્મ-

(૩૫૯)

ભાવને વૈરાગ્ય કથે છે. વૈરાગ્યના—દુઃખ ગભિત વૈરાગ્ય, મોહ ગભિત વૈરાગ્ય, અને જ્ઞાન ગભિત વૈરાગ્ય, એ ત્રણ ભેદ પડે છે. જ્ઞાનગભિત વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થયાવિના ઉપરના ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ત્રણ પ્રકારના વૈરાગ્ય પૈકી પોતાને કયો વૈરાગ્ય છે, તે વાચકે સ્વયમેવ વિચારી લેવું. પદાર્થોમાં રાગ થવાનું કારણ શું છે અને વૈરાગ્ય થવાનું કારણ શું છે? એ બે બાબતનો વિવેકદૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. સાંસારિક વસ્તુઓ ખોટી છે, એમ બોલવા વા સાંભળવા માત્રથી ઉત્તમ વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થતી નથી; સાંસારિક પદાર્થોનું શાસ્ત્રધારે જ્ઞાન કરવાની આવશ્યકતા છે. દ્રવ્યાનુયોગનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરવાથી જ્ઞાનગભિત વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. સ્મશાનીયા અને હલદરિયા વૈરાગ્યથી કંઈ ઉત્તમ દશાની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. મુખ્ય ઉદાસીન કરીને બેસી રહેવું વા શોકાતુર મન કરી દેવું, એ કંઈ ખરા વૈરાગ્યનું લક્ષણ નથી. તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસથી ઉત્તમ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી દુનિયાની વસ્તુઓમાં ઈષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વની બુદ્ધિ રહેતી નથી. ઉત્તમ જ્ઞાનગભિત વૈરાગ્યમિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે, અન્તરમાં રમણુતારૂપ સુરત ક્રીડાની પ્રાપ્તિ થાય છે. બાહ્યની રમણુતા વૈરાગ્યથી ટળે છે અને તેથી મન અન્તરમાં—આત્મસમુખ થાય છે અને તેથી અન્તરની શુદ્ધ રમણુતારૂપ સુરત-ક્રીડામાં સહજ આનન્દ પ્રકટે છે. અન્તરની સુરત ક્રીડાને ઉત્તેજિત કરનાર બાર ભાવનારૂપ નદીની આવશ્યકતા છે. ભાવનારૂપ નદીનું સમતારૂપ જલ છે. નદી અને તેના જલવડે અન્તરની શુદ્ધ રમણુતારૂપ ક્રીડા કરવામાં આવે છે અને તેથી આત્મા ક્ષણે ક્ષણે અનન્ત સુખનો ભોગ ભોગવે છે. અન્તરમાં ધ્યાનરૂપ અહિંસા ભર્યો રહે છે અને તેને સ્પર્શને સમત્વરૂપ વાયુ વાય છે, તેથી અન્તરનું જીવન ક્ષણે ક્ષણે પુષ્ટ થતું જાય છે; અન્તરમાં સમત્વરૂપ વાયુ પ્રગટાવવામાટે પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. સમપણું એ શબ્દનો અર્થ એવો થતો નથી કે, સત્ય ધર્મ અને અસત્ય ધર્મને એક-સરખા ગણવા. બાહ્ય પદાર્થોમાં ઈષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વ ભાસે નહિ ત્યારે સમપણું પ્રાપ્ત થાય છે. આત્માની જ્ઞાનાદિ ગુણુવડે ઉચ્ચ દશા જેમ જેમ વધતી જાય છે, તેમ તેમ સમત્વ ગુણુ વધતો જાય છે. જે મનુષ્યો સમત્વ ગુણુના અધિકારી થવા પ્રયત્ન કરે છે, તેજ મનુષ્યો પરમાત્મપદ પામવા માટે અધિકારી બને છે. ક્ષણિક વસ્તુઓને તેના સ્વભાવે નિરખવી અને જાણવી, કિન્તુ તેમાં ઈષ્ટાનિષ્ટત્વ બુદ્ધિ થવા દેવી નહિ; આવી દશા પ્રાપ્ત કરવા અહર્નિશ અભ્યાસ કર્યો કરવો. સમત્વ ગુણુરૂપ વાયુથી દરેક મનુષ્યો અન્તરના ગુણોનું પોષણ કરી શકે

(૩૬૦)

છે અને જ્ઞાનાદિ ગુણોવડે પુષ્ટ અને છે. અન્તરના નિર્ભય નગરમાં સમત્વ વાયુ વાયા કરે છે; તે નિર્ભય નગર કદી નષ્ટ થતું નથી. પરભાવ રમણુ વા પ્રમાદરૂપ દુષ્ટ દુકાલનો અન્તરના નગરમાં યોગ થતો નથી, કારણુ કે ઉપયોગરૂપ મેઘની ધારાથી અન્તરના દેશમાં સદાકાલ આર્દ્રતા રહે છે અને ઉપયોગરૂપ મેઘની ધારાથી ભાવનારૂપ નદી સદાકાલ પૂર જોસમાં વહ્યા કરે છે. અન્તરના દેશમાં સંવરતત્ત્વનું માહાત્મ્ય એટલું બધું પ્રવર્તે છે કે, ત્યાં ઇતિ અને અનીતિ રહેતીજ નથી. સંવરતત્ત્વ જ્યાં પ્રવર્તે છે ત્યાં અનીતિનો સંચાર થતોજ નથી; અનીતિનો પરિપૂર્ણ નાશ કરનાર સંવર છે. પાંચ પ્રકારના પ્રમાદરૂપ ઇતિનો નાશ કરનાર પણ સંવર તત્ત્વ છે. આવા અન્તરના દેશમાં અને અન્તરના નિર્ભય નગરમાં આનન્દનો જોગ વર્તે છે; એમ શ્રીમદ્ આનન્દધનનૃ કથે છે. દરેકે આવો આન્તરિક ઉત્તમ દેશ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પદ ૮૪.

(રમન રાગ.)

લાગી લગન હમારી, જિનરાજ સુજસ સુન્યો મેં. લાગી૦ ॥ ટેક.
કાઠૂકે કહે કવહી ન છૂટે, લોક લાજ સઘ ડારી,
જૈસે અમલિ અમલ કરતસમે, લાગ રહી જ્યું સુમારી,

જિનરાજ૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દધનનૃ કથે છે કે, હે જિનરાજ! મને તમારી સાથે લગન, (લય-સંબન્ધ) લાગી છે. તમારા જ્ઞાનાદિ ગુણોનો અત્યંત પ્રેમી બન્યો છું. હે ભગવન્! તમારી કીર્તિ મેં સાંભળી અને તેથી તમારી સાથે મારી રહ લાગી છે. તમારી સાથે લાગેલી લગન કદાપિ છૂટી પડવાની નથી. ગમે તેવા લોકો ગમે તેવું મહને સમજાવે તોપણ, તમારો સત્ય સંબન્ધ કદી છોડનાર નથી. દુનિયાના લોકની લજ્જાનો ત્યાગ કરીને હે ભગવન્! મેં તમારું શુદ્ધસ્વરૂપ અંગીકાર કર્યું છે. ક્ષાયિકભાવે પોતાના ગુણોનો તમોએ પ્રકાશ કર્યો છે, તેવો મારો આત્મા કરવાને, મેં તમારી સાથે સંબન્ધ બાંધ્યો છે. દુનિયાની સર્વે જડવસ્તુઓનો પ્રેમ મેં હવે પરિહર્યો છે. ઉત્તમ ભોજન આસ્વાદ્યા પશ્ચાત્, કુભોજનપર પ્રેમ થતો નથી; તદ્દત્ ઉત્તમ પવિત્ર શુદ્ધ આત્માની સાથે સંબન્ધ કર્યો પશ્ચાત્, જડવસ્તુઓનો પ્રેમ સંબન્ધ રહેતો નથી. હે પ્રભુ! તમારી સાથે લગન

(૩૬૨)

લાગવાથી રત્નેશુભ્રુ અને તમોશુભ્રુનો સત્ત્વર નાશ થાય છે અને સત્ત્વ-શુભ્રુ ખીલે છે. મેં તમારી સાથે તમારા શુદ્ધશુભ્રુને ઝાળખીને પ્રેમ બાંધ્યો છે, તેથી ચોલમજીકના રંગની પેઠે લાગેલો પ્રેમ કદી છૂટે તેમ નથી. હે ભગવન! તમારી સાથે પ્રેમ સંબંધ બાંધતાં પૂર્વે તમને મેં મન, વચન અને કાયાનું સમર્પણ કર્યું છે, અર્થાત્ મારા આત્માનું સમર્પણ કરીને મેં તમારી સાથે પ્રેમ બાંધ્યો છે. દીવાની દુનિયા ગમે તેમ કહે તેની મારે પરવા નથી. દુનિયાના માર્ગનો અને પ્રભુની સાથે પ્રેમ સંબંધનો અન્તર, આકાશ પાતાળ જેટલો છે. દુનિયાના માર્ગથી પ્રભુના સંબંધનો માર્ગ ન્યારો છે. જેમ કોઈ અમલી પુરૂષ, (અશ્રીણુ વગેરેનો વ્યસની પુરૂષ) અમલ, (અશ્રીણુનો કચુંબો) કરતી વખતે તેમાં તેને અત્યંત પ્રેમ લાગી રહે છે, અર્થાત્ અમલની ખુમારી જેવી તેને લાગે છે અને તેમાં તે મસ્ત રહે છે, તદ્વત્ પ્રભુની સાથે જેનો પ્રેમ લાગ્યો છે, તે પરમાત્માના શુભ્રુમાં અમલીની પેઠે સદાકાલ મસ્ત રહે છે અને અપૂર્વ આનન્દની ખુમારી ભોગવે છે. શ્રીમદ્ આનન્દ-ઘનજીએ, પોતાનો જે શુદ્ધ પ્યારનો સંબંધ પ્રભુની સાથે જણાવ્યો છે અને પોતાના શુદ્ધ પ્રેમનો ઉદ્ધારો જે કાઢ્યા છે, તે ખરેખર અત્યંત અપૂર્વ છે. તેમના ઉદ્ધારોથી તેમનું હૃદય કેટલુંબધું પ્રભુના પ્રેમમાં લયલીન થયું છે, તે વાચકને હૃદયમાં ભાસ્થાવિના રહેતું નથી. વાચ-કોએ આનન્દઘનજીની પેઠે પરમાત્માની સાથે પ્રેમનો સંબંધ બાંધવો જોઈએ. વીતરાગ પરમાત્માની સાથે જે શુદ્ધ પ્રેમનો સંબંધ બાંધે છે-તેની નિર્મલ દષ્ટિ થવાથી, તે સકલ જગતની સાથે પ્રેમનો સંબંધ બાંધે છે. શ્રીવીતરાગ પ્રભુસાથે પ્રેમની લગની લાગતાં જગતના સર્વ જીવોસાથે મૈત્રીભાવ પ્રગટે છે. વીતરાગ પ્રભુપર થતો પ્રેમ જગતના જીવોનું શ્રેયઃ કરવા સમર્થ થાય છે અને પ્રભુપ્રેમી દુનિયાને પોતાના કુટુંબસમાન માને છે. ભાવદયાથી ગંગાને પોતાના હૃદયમાં પ્રગટાવીને, તેમાં જગતના જીવોને સ્નાન કરાવી નિર્મલ બનાવે છે. પોતે દોષોદયિ તરે છે અને અન્યોને તારવા સમર્થ થાય છે.

જૈસેં યોગી યોગ ધ્યાનમેં, સુરત ઠરત નહી ટારી ॥

તૈસેં આનન્દઘન અનુહારી, પ્રભુકે હુંં બલિહારી. જિન૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કહે છે કે, જેમ યોગી, યોગના સાતમા અંગરૂપ ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરે છે અને તે વખતે તે ઈષ્ટ સાધ્ય લક્ષ્યમાં સુરતાને ધારણુ કરે છે અને અનેક પ્રકારના ચિત્ત ઉત્થાનના વિક્ષેપોને આવતાં નિવારે છે, પશ્ચાસન વા સિદ્ધાસન વાળીને યોગી કુંભક

ભ. ૪૬

(૩૬૨)

આદિ પ્રાણુયામ કરી, પ્રાણુ અને ચિત્તની શુદ્ધિ કરે છે અને ઈષ્ટ ધ્યેય વસ્તુનું ધ્યાન એકાગ્ર મનોવૃત્તિથી કરે છે, ધ્યેય લક્ષ્યસ્થાનમાંજ સુરતાને ધારે છે, મેઝ પર્વતની પેઠે ધ્યાનમાં સ્થિર રહે છે, પોતાના મનમાં ઈષ્ટ ધ્યેય વસ્તુનુંજ એકતાનથી ચિંતવન કર્યાં કરે છે, અન્ય જાતીય વિચારોની સ્ફુરણા થતાં તુર્ત મનને ધ્યેય વસ્તુમાંજ સાંધી રાખે છે, તેથી તે સ્થિર દીપકની જ્યોતિની પેઠે ધ્યાનમાં અત્યંત સ્થિર રહે છે અને ધ્યાનમાંથી સમાધિમાં પ્રવેશ કરીને સહજનનન્દનો અનુભવ કરે છે, તે પ્રમાણે જેની પ્રભુની સાથે સુરતાની લગની લાગી છે તેની હું બલીહારી જાઉં છું. પ્રભુની સાથે લગની લાગતાં પ્રભુના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં રહેલા અનન્ત જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં ધ્યાનવડે રમણુતા કરનાર આત્મા, પોતાનો અપૂર્વ વીર્યોદ્ધાસ પ્રગટ કરીને સહજનનન્દની ખુમારી પ્રાપ્ત કરે છે. શ્રીમહ કથે છે કે, મારી પણ લગની પ્રભુની સાથે તેવા પ્રકારની લાગી છે. મેં ઉપર્યુક્ત દૃષ્ટાન્તોનું અનુકરણ કર્યું છે અને મારા આત્માને પ્રભુ ધ્યાનમાં લગાડ્યો છે. ઇન્દ્રો, દેવતાઓ, મનુષ્યો અને તિર્યંચો વગેરે, ગમે તેવા ઉપસર્ગો કરે તોપણ પ્રભુની લગની લાગેલી છે તે ટળવાની નથી. આનન્દઘનભૂત એવા વીતરાગ પરમાત્માની હું બલિહારી જાઉં છું. કારણ કે વીતરાગ પરમાત્મરૂપ ધ્યેયના યોગે મારા મનમાં શાન્તિ વળે છે અને અપૂર્વ આનન્દની ખુમારી આત્મામાં પ્રગટે છે; પરમાત્માના સંખન્ધમાં સ્થિર થવાથી આત્મા તે પરમાત્મા થાય છે. કશું છે કે, હલ્દિ ભમરી સંગથી, ભમરી પદ પાવે, પરમાત્મના ધ્યાનથી, પરમાત્મ પદ થાવે ॥ શ્રીમહ આનન્દઘનજી યોગીનું દૃષ્ટાન્ત આપીને, પોતાની સુરતા જિનવરમાં એકતારથી લાગી છે તેનો વાણીદ્વારા ઉભરો બહિર કાઢે છે. વાચકોએ આનન્દઘનજીની પેઠે પ્રભુની સાથે પ્રેમનો સંખન્ધ બાંધવો જોઈએ. દુનિયાના દરેક ઈષ્ટ પદાર્થ કરતાં વીતરાગ પરમાત્મા વિશેષતઃ અનન્ત ગુણુ ઈષ્ટ લાગે છે ત્યારે, વીતરાગ પ્રભુ ઉપર પ્રેમની લગની લાગે છે. અનાદિકાળથી જીવનો વિષયમાં પ્રેમ લાગ્યો છે, તેનો ત્યાગ કરીને વિષયાતીત એવા પરમાત્માની સાથે પ્રેમ સાંધવો એ કંઈ એકદમ બની શકે તેમ નથી; જડ વિષયો કરતાં પ્રભુની અનન્તગણી પ્રભુતા સમજાય છે ત્યારે, પ્રભુના પ્રતિ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. વીતરાગ પરમાત્માના અનન્ત સુખનો અનુભવ આવે છે ત્યારે, વીતરાગ પ્રભુપર શુદ્ધ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. અજ્ઞાવસ્થામાં ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે જે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ કરવામાં આવે છે તેના કરતાં, આત્મજ્ઞાનની પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ અનન્તગણી શુદ્ધ અને અનન્તગણી ઉચ્ચ અને અનંત કર્મનો ફાય કરનારી થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીનો વીતરાગ પ્રભુની સાથે પ્રેમ

(૩૬૩)

સંબન્ધ બંધાય છે તેજ ખરો પ્રેમ સંબન્ધ જાણવો. અજ્ઞાનિનો પ્રેમ, પ્રભુપર ખાબોચીયા જેટલો હોય છે, ત્યારે આત્મજ્ઞાનિનો વીતરાજ પ્રભુપર સ્વયંભુ રમણુ સમુદ્ર કરતાં પણુ વિશેષ પ્રેમ હોય છે. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી વીતરાજ પ્રભુપર શુદ્ધ પ્રેમ ઉદ્ભવે છે. વાચકોએ મનને પ્રભુનીસાથે પ્રેમ બાંધીને-સ્થિર કરીને અપૂર્વ આનન્દ પ્રાપ્ત કરવો.

પદ ૮૫.

(રાગ કાફી.)

વારી હું બોલહે મીઠહે, તુજવિન મુજ નહિ સરેરે સૂરિજન. ॥

લાગત ઔર અનીઠહે ॥

॥વારી૦ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા પોતાના ચેતનને કથે છે કે, હે ચેતન ! હું તારા મિષ્ટ બોલપર વારી જઈ છું. હે ચેતન ! તારામાં જ્ઞાન અનન્તગણું ભર્યું છે તેથી આપની વાણી અત્યંત પ્રિય લાગે છે. જ્ઞાનવડે-વાણીદ્વારા કરોડો મનુષ્યોને બાવના ચંદનની પેઠે શાન્ત કરો છો. હે આત્મસ્વામિન્ ! તારું શુદ્ધ સ્વરૂપ અવબોધ્યા પશ્ચાત્, મને તારી પૂર્ણ પ્રાપ્તિવિના ચેતન પડતું નથી, અર્થાત્ હે સૂરજન ! વા હે સ્વજન ! તારી પરિપૂર્ણ પ્રાપ્તિવિના મારું કાંઈ પણુ ઇષ્ટકાર્ય સરવાતું નથી. તારી પ્રાપ્તિ થતાં મારા આનન્દનો પાર રહેવાનો નથી. હે ચેતનસ્વામિન્ ! તારી સંગતિથી મને સહજ આનન્દનો ઉભરો આવે છે અને તારાવિના અન્ય રાગદ્વેષાદિક અનિષ્ટ લાગે છે. રાગ અને દ્વેષરહિત દરશાને સમતા કહે છે. જડ વસ્તુઓમાં મોહદશાથી ઇષ્ટાનિષ્ટપણું કદપીને મનુષ્યો રાગદ્વેષમાં ફસાય છે. રાગ અને દ્વેષના યોગે મનુષ્યો, અનેક પ્રકારનાં આશ્રવનાં કાર્યોને કરે છે અને અનેક પ્રકારની દુઃખની રાશિને સંપ્રાપ્ત કરે છે. રાગદ્વેષથી ત્રણકાલમાં કોઈ આનન્દ પામનાર નથી. આ પ્રમાણે સમતા પોતાના ઉદ્ધારો જાણીને પોતાનું યથાર્થ સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે. સમતાની અહ્ભુત શક્તિ છે. કાચી બે ઘડીમાં તે ફેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવી શકે છે. પ્રત્યેક મનુષ્યો ધારે તો સમતાલાવ રાખવાને સમર્થ થઈ શકે. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે કાર્યો કરવામાં મગજને સમતોલ રાખવું જોઈએ. દરેક દર્શ્ય પદાર્થોપ્રતિ સમાન દૃષ્ટિથી દેખવું જોઈએ. પદાર્થોમાં પ્રિયત્વ અને અપ્રિયત્વની કદપના ઉઠે છે તેને સમાવવી જોઈએ. જગતશાળામાં જે જે શુભાશુભ પ્રસંગો આવી પડે, તે તે વખતે વિચારવું કે, સમતાને દૃઢ કરવા માટે શુભાશુભ પ્રસંગો ખરેખર કસોટીરૂપજ છે; રાગ અને દ્વેષના વિષમ પ્રસંગોની કસોટીમાં મારે સમતાલાવથી કસાવવું જોઈએ અને કંચનની

(૩૬૪)

પેઠે સમતારૂપ સ્વરંગ ન બદલતાં પોતાની સમતાદશાને પ્રગટાવવી જોઈએ. સમતાને માત્ર ઉત્તમ કહેનાર કરતાં, દરેક પ્રસંગોમાં ગમે તેવાં કાર્યો સમભાવથી આચરે છે તે અનન્તગણુ દરજ્જે ઉત્તમ છે. લાખો ભાષાની વિદ્વત્તા કરતાં સમતાને સેવનાર અનન્તગણુો વિશેષ ઉત્તમ છે.

સમતા, ચેતનની રાગ અને દ્વેષવિનાની શુદ્ધ પરિણુતિ છે. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ અંગને તે આપી રહે છે, તેથી તેને સ્ત્રીની ઉપમા આપવામાં આવી છે. સમતા પોતાના સ્વભાવને પ્રગટ કરીને અનન્ત આનંદને અનુભવ કરાવે છે. સમતાના સમાન ઉત્તમ કોઈ આરિત્ર વા આરિત્રની ક્રિયા નથી. મનુષ્યો, વ્યવહારઆરિત્રની ક્રિયાઓ કરે છે, પણ સમતાભાવથી રહિત કરે છે તો તેમની ક્રિયાઓ ઉત્તમ ક્ષણ આપવા સમર્થ થતી નથી. પ્રતિલેખના, પ્રતિક્રમણુ વગેરે ક્રિયાઓને કરનારઓ પણ સમતાવિના હોળીના રાજની પેઠે શોભે છે. ધર્મની દરેક ક્રિયાઓમાં તો સમતાભાવ રાખવાની ખાસ જરૂર છે. દુનિયાના વ્યવહારોની ક્રિયાઓ કરતાં પણ, જે મનુષ્યો મગજને કાષ્ટમાં રાખી સમતાભાવને આદર કરે છે તેઓ, તે તે અંશે ઉત્તમ થતા જાય છે. લક્ષ્મીઆદિ અનેક પ્રકારની વસ્તુઓને લાભ મળતાં અભિમાનથી કુલાઈ જવું જોઈએ નહીં; તેમજ અનેક પ્રકારની ઇષ્ટ વસ્તુઓને વિયોગ થતાં શોક, ચિન્તા અને હાયવરાળ કરવી ન જોઈએ. દુષ્ટ દુર્જન મનુષ્યો, અનેક પ્રકારની પીડાઓ કરવા તૈયાર થયા હોય તો પણ, -તે વખતે તેના સામા યોગ્ય ઉપાયો કરવા જોઈએ પણ, મગજની સમતોલતાને ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. અનેક પ્રકારના મનુષ્યોનો સમાગમ થતાં, તેમજ અનેક પ્રકારની વાતચિત થતાં વિવેકદૃષ્ટિથી-અન્તરથી સમતાભાવને ધારણુ કરીને સ્વાધિકાર પ્રમાણુે વ્યાવહારિક કાર્યો કરે છે, તેઓ પોતાના આત્માને ઉચ્ચ માર્ગ પ્રતિ વહન કરાવે છે. દરેક મનુષ્યોને ગમે તે સ્થિતિમાં આવશ્યક કૃત્યો કર્યાવિના છૂટકો થતો નથી. તેવાં આવશ્યક કૃત્યોમાં સમતાને ધારણુ કરવામાં આવે તો, તે આદરેલ કાર્યો કરી શકાય છે અને નવીન કર્મ પણ આંધી શકાતાં નથી. મહારથીઓથી પણ સમતાભાવ પ્રસંગ પડે રાખી શકાતો નથી. સંસ્કૃત, આંગલ આદિ ભાષાઓના પ્રોદેસરો તો હજારો મળી આવે છે, પણ સમતા રાખીને દુનિયામાં આવશ્યક વ્યવહાર આદિ કૃત્યોના કરનારઓ અદ્ય મળી આવે છે. સમતાથી અનેક પ્રકારની માનસિક રોગોની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. સમતા ધરનાર માનસિક દુઃખને છૂટી શકે છે, માટે આત્માની શુદ્ધ પરિણુતિરૂપ સમતાને ધારણુ કરવી

(૩૬૫)

જોઈએ. આવા પ્રકારની સમતા પોતાના સ્વામિને મળવા અત્યંત ઇચ્છા જણાવે છે; તે દર્શાવે છે.

મેરે મનકું જક ન પરત હૈ, ચિનુ તેરે મુખ દીઠડે ॥

પ્રેમ પીયાલા પીવત પીવત, લાલન સવદિન નીઠડે. ॥વારી૦૨॥

ભાવાર્થ:—સમતા કથે છે કે, હે આત્મસ્વામિન! આપનું મુખ દેખ્યાવિના મારા મનને શાન્તિ થતી નથી. હે સ્વામિન! આપનું મુખ દેખીશ ત્યારેજ મને ચેત પડવાનું છે. હે સ્વામિન! આપનો પ્રેમ, તેના પ્યાલા પી પીને આટલા દિવસ વીતાવ્યા. આપશ્રીના પ્રેમથીજ મારું અધાપિ પર્યતનું જીવન વીત્યું છે. આપનો પ્રેમજ મ્હને જીવવામાં સહાયકારી થયો છે. આપશ્રીના શુદ્ધપ્રેમથીજ અધાપિ પર્યત જીવન ટકાવી શકી છું. હે લાલન! અર્થાત્ હે આત્મન! ત્હારા પ્રેમથી આશામાં ને આશામાં દિવસો વીત્યા કરે છે. આવા પ્રકારના સમતાના શબ્દોથી સાર એવો નીકળે છે કે, આત્મસ્વામિની પ્રાપ્તિ પૂર્વે પરમાત્મા વા આત્માપર શુદ્ધપ્રેમ ધારણ કરવાની જરૂર જણાય છે. જ્યાંસુધી આત્માપર અત્યંત પ્રેમ થયો નથી, ત્યાંસુધી આત્માની પ્રાપ્તિ થતી નથી. પ્રથમ તો શુદ્ધપ્રેમની જરૂર પડે છે. જગતમાં સર્વત્ર શુદ્ધપ્રેમ ધારણ કરવો જોઈએ. સર્વ જીવોપર શુદ્ધપ્રેમરૂપ અમૃતની વૃષ્ટિ વર્ષાવનાર, હિંસા આદિ દુષ્ટ દોષોથી મુક્ત થાય છે. સર્વ જીવોપર પરમાર્થયુક્તિથી જે પ્રેમ ધારણ કરવામાં આવે છે, તેને શુદ્ધપ્રેમ કથે છે. જે પોતાના આત્મામાં અત્યંત શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટાવે છે, તે સર્વત્ર શુદ્ધપ્રેમની દૃષ્ટિ રાખવા સમર્થ થાય છે. સમતા અને આત્માનો સંયોગ કરાવી આપનાર પણ શુદ્ધપ્રેમજ છે. સર્વ જીવોની સાથે શુદ્ધપ્રેમ રાખવાથી સર્વ જીવો પોતાના આત્મસમાન પ્યારા લાગે છે, તેથી હૃદયમાં સાત્વિક ગુણની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેથી શુદ્ધપ્રેમનો ધણી, હૃદયની શુદ્ધતા અને ઉચ્ચતા કરવા સમર્થ થાય છે. જે મનુષ્યોના હૃદયમાં શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટ્યો નથી, તે મનુષ્યો, પરમાત્માને ભેટવા સમર્થ થઈ શકતા નથી. જે મનુષ્યના હૃદયમાં શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટ્યો નથી, તે મનુષ્ય સમતાને ધારણ કરી શકતો નથી. પ્રથમ સર્વ જીવોપર સમાનતા ધારણ કરવા માટે પોતાના આત્માની પેઠે સર્વ જીવોપર શુદ્ધપ્રેમ થવો જોઈએ. શુદ્ધપ્રેમના પ્યાલાનું પાન કરીને આત્મપ્રભુને મળવા જેઓ યત્ન કરે છે, તેઓ આત્મપ્રભુને મેળવી શકે છે. જેઓ શુદ્ધપ્રેમ શૂન્ય-શુન્કહૃદયના છે અને સ્વાર્થમય હૃદયવાળા છે, તેઓ સર્વ પ્રાણીઓપર શુદ્ધપ્રેમ ધારણ કરી શકતા નથી અને તેથી તેઓ આત્મપ્રભુનું દર્શન કરી શકતા નથી. શુદ્ધપ્રેમવિના આત્મપ્રભુ

(૩૬૬)

તરફ તેને મળવા માટે એક પગલું પણ ભરી શકાતું નથી. શુદ્ધ પ્રેમલક્ષ-
ણુભક્તિનો અમૃતરસ આસ્વાદ્યાવિના કદી આત્મપ્રભુ પ્રાપ્ત કરી શકાતા
નથી. જેઓ સર્વે જીવોપર શુદ્ધપ્રેમ રાખવા સમર્થ થતા નથી, તેઓ
આત્મપ્રભુપર પણ શુદ્ધપ્રેમ ક્યાંથી રાખી શકે? આત્માપર અત્યન્ત
શુદ્ધપ્રેમ જેઓને પ્રગટ્યો છે, તેઓ સર્વ જીવોપર શુદ્ધપ્રેમની દૃષ્ટિથી
જુએ છે. જે મનુષ્યો, અન્ય મનુષ્યોના ઉપર વૈર રાખે છે, અન્ય
મનુષ્યોની નિંદા કરે છે, અન્યોપર દ્રેષ રાખે છે, અન્ય મનુષ્યોને
હલકા પાડવા પ્રયત્ન કરે છે. અન્ય મનુષ્યોનાં દુષણો દેખવામાંજ
લક્ષ્ય રાખે છે; તેઓ પ્રભુના પૂજક, સેવક, ભક્ત, અને પ્રેમી, અન્યા
નથી, અર્થાત તેઓએ આત્મપ્રભુપર અત્યંત પ્રેમ પણ ધાર્યો નથી;
આવી તેમની દશાથી તેવા લોકો શુદ્ધપ્રેમના આરણ્યે પણ આની પહોંચ્યા
નથી, તે સેહેજે સમજાય છે. શુદ્ધપ્રેમ ખીલ્યાથી કોઈ જીવને પોતાના
આત્માથી જુદા પ્રકારનો ગણી શકતો નથી. શુદ્ધપ્રેમ જ્યાં નથી ત્યાં
ભક્તિ, સેવા, ધર્મક્રિયા પણ સત્ય નથી. શુદ્ધપ્રેમથી જીવન આનન્દમય
અને છે. શુદ્ધપ્રેમથી જગતના જીવોનું શ્રેય: કરી શકાય છે. સમતા અને
આત્માનો સંયોગ કરાવી આપનાર શુદ્ધપ્રેમજ છે, માટે પ્રથમ જિજ્ઞાસુ-
ઓએ શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટાવવો જોઈએ. શુદ્ધપ્રેમવિના કોઈપણ મનુષ્ય,
સમતાના ઘરમાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી. શુદ્ધપ્રેમવિના આત્મા કદાપિ
સમતાના ઘરમાં આવી શકતો નથી. મનુષ્યોએ શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટાવીને
આત્મપ્રભુની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. કેટલાક શુદ્ધ અધ્યાત્મીઓ અને
કેટલાક જડ ક્રિયાવાદીઓ બની જાય છે, તેઓ સર્વત્ર શુદ્ધપ્રેમની દૃષ્ટિથી
જોઈ શકતા નથી અને તેઓ પોતાનું ઉચ્ચ હૃદય કરી શકતા નથી.
જે મનુષ્ય આત્માનાપર અત્યન્ત શુદ્ધપ્રેમ ધારણુ કરે છે, તેજ મનુષ્ય
આત્માનું દર્શન કરે છે. સમતા આ કારણથીજ શુદ્ધપ્રેમના પ્યાલાની
વાત ઉચ્ચારે છે. સમતા પોતાના સ્વામીનાપર અત્યન્ત પ્રેમ રાખીને
જીવી શકે છે. શુદ્ધપ્રેમવિના સમતા જીવી શકતી નથી; એવો ભાવ
આ પદમાંથી નીકળી આવે છે.

શુદ્ધપ્રેમી પોતાના સમાગમમાં આવનાર સર્વ મનુષ્યોનું શ્રેય: કરી
શકે છે. શુદ્ધપ્રેમથી મનુષ્ય, સર્વ જીવોપર દયા રાખી શકે છે. આત્મામાં
શુદ્ધપ્રેમ ઉત્પન્ન થતાં, જગતના સર્વ જીવો પોતાના આત્મસમાન
લાગે છે અને તેથી અન્યોનું ભલું તે પોતાનું ભલું માની શકાય છે.
શુદ્ધપ્રેમી, અહંમત્વરૂપ મોહના કિલ્લાને તોડી નાખે છે અને તે આત્માના
ઉપયોગમાં રમણુતા કરવા તત્પર મનવાળો થાય છે. શુદ્ધપ્રેમી,
આત્મામાં તક્ષીન થઈને એકતાનો અનુભવ કરે છે. શુદ્ધપ્રેમી, મન,

(૩૬૭)

વાણી અને કાયાનો ભોગ આપીને પોતાના સ્વરૂપમાં પ્રવેશે છે. આત્માના શુદ્ધપ્રેમને ધારણ કરનાર મનુષ્ય, આત્માવિના જડવસ્તુમાં આનન્દની શૂન્યતાને દેખવાવાળો હોવાથી, સર્વ જડવસ્તુઓમાં સમભાવે રહે છે; આત્મામાં અનન્ત જ્ઞાનાદિ ગુણોની ઋદ્ધિને દેખનાર જડમાં પ્રેમ ધારણ કરી શકતો નથી. શુદ્ધપ્રેમ ભક્તિની ઉત્કૃષ્ટ દશાને ધારણ કરનાર એટલોખંધો આત્મપ્રેમી બની જાય છે કે, તેને જ્યાં ત્યાં આત્માનું જ સ્મરણ થાય છે. આત્મામાં તુંહિ તુંહિ રટનાને ધારણ કરનાર આત્માનો ઉપાસક બનીને તે સમતાનું દ્વાર ખોલે છે અને સમતાની બંધૂતિ કરે છે. સમતાની બંધૂતિ કરીને તે દરેક કાર્યો કરતી વખતે સમતા ધારણ કરવાની ટેવ પાડે છે. પ્રથમતઃ સમતાનો ઉપયોગ ધારણ કરીને દરેક કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરતો હોવાથી, ઉત્તમ ક્રિયાયોગને પણ સારી રીતે ધારણ કરી શકે છે. તે પ્રમાદના સ્થાનકોને પણ અન્તરની સમતાથી જીતે છે. અનેક મનુષ્યો કલેશ કરાવવા પ્રયત્ન કરે છે તોપણ, તે મગજની સમતોલ સ્થિતિને જાળવી રાખીને પોતાનું કાર્ય કરે છે. તે હર્ષ અને ઉદ્વેગથી દૂર રહી સમતા ભાવમાં સ્થિર રહે છે. ઉત્તમ સમતા ભાવની પ્રાપ્તિમાટે પ્રથમ શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટાવવો; એમ ઉપરના શબ્દોમાંથી ધ્વનિ નીકળે છે. સમતા આત્મરૂપ પ્રભુના દર્શનમાં તત્પર બની રહે છે. શુદ્ધપ્રેમથી સમતા આત્મપતિની પ્રસન્નતાને મેળવી શકે છે; સમતા, યોગ્ય આચરણથી આત્માનું આકર્ષણ પોતાના પ્રતિ કરી શકે છે અને તે આત્મારૂપ લાલનને શુદ્ધપ્રેમવડે ધ્યાવે છે. સમતાની પોતાના આત્મસ્વામિપર ઉત્તમ ભક્તિ થવાથી, વિકલ્પ સંકલ્પ જંતળથી તે દૂર રહી શકે છે અને તે આત્માનો જ મનમાં વિશ્વાસ રાખી નીચેપ્રમાણે ઉદ્ગારો કાઢે છે.

પૂછ્છ કૌન કહાલું હુંદું, કિસકું મેજું ચીઠઢે ॥

આનન્દઘનપ્રશ્ન સેજડી પાઉં તો, ભાગે આન વસીઠઢોવા૦૥૩૥

ભાવાર્થ:—સમતા કયે છે કે, હે સ્વામિન! આપશ્રીનાં દર્શન કરવાને હું અત્યન્ત આતુર છું. હવે તો હું કોને પુચ્છું? અનેક જનને પુછી પુછીને યાત્રી ગઈ, પણ આપશ્રીનાં દર્શન પામી શકી નહીં. તેમજ હવે આપશ્રીને ક્યાંસુધી શોધું? અથાપિ પર્યંત અનેક સ્થાનમાં આપને શોધ્યા, પણ પત્તો લાગ્યો નહીં. આનન્દના સમૂહભૂત આત્મસ્વામિની શય્યાને પાસું તો અનાદિકાળથી છુટા પડવાનો જે વિરહ છે તે ભાગી જાય. જો હું ભાગ્યવડે આનન્દના ધનભૂત એવા આત્મપ્રભુની શય્યા પાસું તો તેમની પાસે જ આવીને વસું અને અન્યત્ર

(૩૬૮)

કદી જાઈ નહિ. સમતા પોતાના આત્મસ્વામિને મળવા માટે અત્યંત આતુર થઈ છે અને તે હુવે અનુભવવડે આત્મસ્વામિને મળવાની ઉત્કંઠામાં અન્યોને પુચ્છવાની અને અન્યત્ર શોધ કરવાની પ્રવૃત્તિથી નિરાશ થઈને, અન્તરમાં ચેતનાભિમુખ વૃત્તિ કરીને પોતાના ઉદ્ધારો બહાર કાઢે છે. સમતા પોતાની પ્રવૃત્તિમાં આરૂઢ થઈ છે તેથી તે આત્મપતિની શોધમાં તક્લીન બની છે. અન્યત્ર શોધ કરીને તે યાકી ગઈ, પણ તેને આત્મસ્વામિની પ્રાપ્તિ થઈ નહીં. કોઈ પણ જાતનું મમત્વ હોય છે ત્યાંસુધી, સમતા પોતાના ચેતનને પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી. દુનિયાની વસ્તુઓનું મમત્વ જેમ ત્યાગવાની જરૂર છે, તેમ એકાન્તદૃષ્ટિથી બન્ધાએલ સાંખ્યાદિ દર્શન મમત્વને પણ ત્યાગવાની જરૂર છે.

દુનિયામાં દરેક ધર્મત્રાણાઓને પોતપોતાના ધર્મનું અત્યંત મમત્વ હોય છે. પોતાના ધર્મમાં દાખલ થનારાપર રાગ અને અન્યધર્મત્રાણાઓપર દ્વેષ ધારણ કરનારાઓ સમતાથી દૂર રહે છે અને તેથી તેઓ આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી. મનુષ્યો, પોતાના ધર્મની મમતાના લીધે અન્ય ધર્મ પાળનાર મનુષ્યોને દુઃખ દે છે, અન્યધર્મ પાળનારની સાથે યુદ્ધ કરે છે અને હજારો મનુષ્યોનું હૃદય દુભાવે છે, આની તેમની મમત્વયુક્તિથી તેઓ શુદ્ધપ્રેમ અને સમતાવિના પરમાત્માનું દર્શન કરી શકતા નથી.

જગત્માં અનેક ધર્મના પન્થો હોય અને અનેક માન્યતાઓ ભિન્ન ભિન્ન જણાતી હોય, તેમજ પોતાના ધર્મ કરતાં અન્યધર્મત્રાણાઓનો ધર્મ અસત્ય હોય, તો પણ અન્યધર્મત્રાણાઓ ઉપર દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, વગેરે-અશુભભાવના કરવાની કંઈ જરૂર જણાતી નથી. પોતાનો ધર્મ સત્ય હોય અને અન્ય મનુષ્યોએ આદરેલો ધર્મ અસત્ય હોય તો, અસત્ય ધર્મને સત્ય ધર્મ તરીકે માનવો કે વદવો નહીં કિન્તુ, અસત્ય ધર્મ પાળનારાઓનું દ્વેષ, ક્રોધ અને સ્વધર્મ મમતાથી અશુભ ચિંતવવું અને તેઓને પીડવા, ઈત્યાદિ કરવું યોગ્ય નથી. અસત્યધર્મ પાળનારાઓને શુદ્ધપ્રેમવડે સત્ય દલીલોથી પ્રતિબોધી પોતાના સમાન ધર્મી બનાવવા એ વાત તો ન્યાયયુક્ત છે. દરેક દેશોમાં ધર્મની મમતાથી અનેક યુદ્ધો થયાં છે અને લાખો મનુષ્યોનાં રક્ત તપ્યાં છે. ધર્મના એકાન્ત મમત્વથી મનુષ્યો, એકતરફ પરમાત્માનું ભજન, સેવન અને ભક્તિ કરે છે અને બીજી તરફ અન્યધર્મ પાળનારાઓ તરફ અશુભ દૃષ્ટિથી દેખ્યા કરે છે; આથી તેમની વિષમ સ્થિતિથી તેઓ રાગ અને દ્વેષના પંજમાં ફસાય છે અને સમતાનું મુખ પણ જોઈ શકતા નથી. જૈનધર્મમાં પણ કાલયોગે ત્રણ ફાંટા પડી ગયા છે. એક ફાંટાવાળા

(૩૬૯)

અન્યતા ઉપર દ્વેષ કરે તો તે ખરેખર શુદ્ધપ્રેમથી વિમુખ રહે છે. તપાગચ્છના શ્રાવકો વા સાધુઓ ને ખરતર આદિ ગચ્છના અનુયાયિઓ તરફ અશુભ દૃષ્ટિથી દેખે અને તેઓના પર દ્વેષ કરે અને તેઓનો તિરસ્કાર થાય તેમ વર્તે, તો ખરેખર તેઓ શુદ્ધપ્રેમ અને સમતાની પ્રાપ્તિ કરી શકે નહીં, તેમજ ખરતર આદિ ગચ્છવાળાઓ તપાગચ્છ પર દ્વેષ કરે અને તપાગચ્છના અનુયાયિઓ પર શુદ્ધપ્રેમ રાખે નહીં, પણ ઉલટા તિરસ્કાર અને ભેદદૃષ્ટિથી દેખે, તો ખરેખર તેઓ સમતાના અને શુદ્ધપ્રેમના આહક બની શકે નહી. તેઓ પરસ્પર ગચ્છની તકરારોથી ધર્મનાં યુદ્ધ કરી કલેશ કરે તો, રાગ અને દ્વેષમાં ફસાતા જાય અને મમતાના યોગે કલેશનાં એવાં બી વવાય કે, કદી દરેક ગચ્છવાળાઓ શુદ્ધપ્રેમથી પરસ્પર મળી શકે નહીં. મનુષ્યોએ પોતાના ગચ્છસંબંધી સત્ય દલીલો દેખાડવી નેહ્યે, પણ અન્ય ગચ્છની નિન્દા તથા અન્ય ગચ્છવાળાઓ સાથે કલેશ કરવો નેહ્યે નહીં, અર્થાત્ દરેક ગચ્છવાળાનું કઈ કઈ અપેક્ષાએ શું શું કહેવાનું છે, તે પ્રથમ સમન્યાયિના, પોતાના પકરેલા મમત્વથી ધર્મધર્મા કરવી નેહ્યે નહીં. ગચ્છાદિની મમતાનો ત્યાગ કરીને ગચ્છની ક્રિયાઓ ઉદ્દેશપૂર્વક, શુદ્ધપ્રેમથી જે મનુષ્યો કરે છે, તેઓ સમતાને અસુક અંશે પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને આત્મપ્રભુની પ્રાપ્તિના પણ અધિકારી બને છે. મમત્વનો ત્યાગ કરીને આત્માભિમુખ વૃત્તિ કરીને, સમતાભાવમાં રમણુતા કરવી નેહ્યે. અન્યધર્મવાળાઓ તરફ વા પોતાના સાધર્મિબંધુઓ તરફ પણ આત્મદૃષ્ટિથી વર્તવું નેહ્યે. પોતાના સમાન ધર્મિઓની ઉન્નતિ કરવા શુદ્ધપ્રેમથી પ્રયત્ન કરવો, તેમ અન્યધર્મ પાળનારાઓને પણ શુદ્ધપ્રેમથી પોતાના તરફ આકર્ષવા. પોતાના શુદ્ધપ્રેમથી અન્યધર્મવાળાઓનું પોતાના ધર્મપ્રતિ આકર્ષણુ કરી શકાય છે, તેટલું અન્યધર્મવાળાઓ પર દ્વેષ, ઈર્ષ્યાથી કદી કરી શકાતું નથી. જેઓ માર્મારા કરીને ધર્મની વૃદ્ધિ કરવા ઇચ્છે છે, તેઓ સત્યધર્મની પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી. શ્રીસર્વજ્ઞકથિત જૈનધર્મનાં એવાં ઉચ્ચ અને સત્યસિદ્ધાંતો છે કે, ને તે પ્રમાણે વર્તવામાં આવે તો આખી દુનિયાના મનુષ્યોનું શ્રેયઃ કરી શકાય. જેઓ મહાવીર પ્રરૂપિત જૈનધર્મને સમ્યક્પણે જાણે છે, તેઓ સાપેક્ષ દૃષ્ટિથી નયોતી અપેક્ષાએ, જે જે અંશે અન્યધર્મોમાં સત્ય રહ્યું છે તેને, તે તે નયની અપેક્ષાએ માને છે અને તેવા પ્રકારના જૈનો, વિષમ એકાન્તદૃષ્ટિના નારાથી સમતાના અધિકારી બને છે અને સમતાને પ્રાપ્ત કરીને આત્મપ્રભુની પરિપૂર્ણ અંશે પ્રાપ્તિ કરવા ભાગ્યશાળી બને છે. ગચ્છની કેટલીક તકરારોથી સાધુઓ અને શ્રાવકો,

(૩૭૦)

પરસ્પર ગચ્છના અનુયાયીઓ પ્રતિ-કલેશ, નિન્દા અને અશ્ચિભાવ દર્શાવે છે તેથી તેઓનું જીવન શાન્ત બનતું નથી-તેઓના મનમાં સમતા ઉત્પન્ન થતી નથી, અર્થાત્ જગતમાં અનેક પ્રકારના ધર્મ પાળનારાઓ બે રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરે અને સમતાભાવ રાખવામાટે પ્રત્યેક જીવોપર શુદ્ધપ્રેમ ધારણ કરે તો, ખરેખર તેઓ આત્મપ્રભુપ્રતિ ગમન કરી શકે. પોતાના શુદ્ધપ્રેમની દૃષ્ટિથી અન્યોની આચરણ, જાતિ, કુળ અને દોષ, તરફ નહિ જોતાં તેમના આત્માઓ-પ્રતિ લક્ષ્ય રાખીને તેઓના સંબંધમાં આવડું જોઈએ, અર્થાત્ ગમે તે ધર્મ પાળનારા મનુષ્યો હોય અને પોતાના સત્ય વિચારોથી અન્યધર્મો અસત્ય જણાતા હોય તો, તેવા પ્રસંગે ન્યાયની હદમાં રહીને અન્યોને પોતાના સત્ય સિદ્ધાંતો સમજાવવા અને તેમના ધર્મમાં કઈ કઈ ખામતોમાં કેટલું અસત્ય છે, તે શાન્તભાવથી-સલાહશાન્તિ જળવાઈ રહે તેવી રીતે-સમજાવવા પ્રયત્ન કરવો. દરેક ધર્મમાં ક્યા ક્યા નયની અપેક્ષાએ કયું કયું સત્ય રહ્યું છે, તે અને ક્યા નયની અપેક્ષાએ અસત્ય છે તે સમજાવવું, તેમજ શુદ્ધપ્રેમથી સર્વ જીવોનું શ્રેયઃ ચિંતવવું.

મનુષ્યો, શુદ્ધ પ્રેમની ભાવના પ્રત્યેક જીવોપર ધારણ કરેતો, તેમનું જીવન આનન્દરસામૃતમય બનતું જાય. વિષમ પ્રસંગોમાં પણ શુદ્ધ પ્રેમથી હૃદય ભિન્નથકું રહે, ત્યારેજ સમતાનાં દ્વાર ખુલે છે. અનેક દુષ્ટો, દુર્જનો, નિન્દકો, પરધર્મીઓ, પોતાને ઉપદ્રવ કરતા હોય તોપણ, તેવા વખતે તેઓપર શુદ્ધ પ્રેમની ભાવના કાયમ રહે, ત્યારેજ સમતાના પ્રદેશમાં વસ્તુતઃ ગમન થઈ શકે છે. રાગ અને દ્વેષાદિના કુવિચારોને દૂર કરી મનને શાન્ત કરવું, મનમાં કોઈ પણ પ્રકારના વિકલ્પ સંકલ્પ થવા દેવા નહિ, પશ્ચાત્ મનને આજ્ઞા કરો કે, હે મન ! તું સર્વ પદાર્થોને સમભાવે દેખ ! આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરવાથી મન, રાગ અને દ્વેષથી પાછું હટશે અને શાન્ત થએલું મન સમપણે જોટલો સમય રહેશે તેટલા સમયમાં તે અલૌકિક આનન્દ પામશે; કેમકે શાન્ત થએલું મન, જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરવા સમર્થ થાય છે. શાન્ત થએલું મન, સમતાના પ્રદેશ પ્રતિ ગમન કરે છે અને તેથી આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ પ્રગટ થતો જાય છે. સમતા ભાવથી શાન્ત બનેલું મન નિર્મલ હોવાથી આત્માભિમુખ રહે છે અને તેથી ક્ષણે ક્ષણે અનન્ત કર્મની નિર્જરા થાય છે. મનની નિર્મલતા કરવાથી, અનન્તાનન્દમય આત્માની શુદ્ધ દશા પ્રગટે છે અને રાગ દ્વેષાદિ દોષોની પરિક્ષીણતા થાય છે. શાન્ત મન ગમે તેવા વિકટ સંયોગોમાં પણ સદ્બુદ્ધિ પ્રગટાવવા સમર્થ

(૩૭૧)

થાય છે. સમતાનું વર્ણન સર્વે કરે છે, પણ સમતાને આચારમાં મૂકીને સમતાનો પાઠ ભજવી અતાવનારા પુરૂષો વિરલાભ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. સમતાની કસોટી, અનેક પુરૂષોના સમાગમમાં તથા રાગ અને દ્વેષની વિષમદશામાં કરી શકાય છે; જ્યાંસુધી સતાવવામાં ન આવે ત્યાંસુધી તે સર્પ પણ શાન્ત થઈ પડી રહેલો જણાય છે, પણ સતાવવામાં આવતાં તે ક્રોધાદિકના વશ થઈ જાય છે; તેવી જે મનુષ્યોની દશા છે તે સહજ સમતાને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, અર્થાત્ મનની સમદશા રાખીને જગત્ની પાઠશાલામાં ક્ષણે ક્ષણે—સર્વ પ્રસંગે સમતા ભાવમાં રહેવાની ખાસ જરૂર છે.

સમતાને પ્રાપ્ત કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ-હૃદયમાં ધારણ કરવો, કેમકે, સન્તપુરૂષો સમતાવડે પરમાત્મ પ્રભુને પ્રાપ્ત કરે છે. સમતા પોતાના શુદ્ધ ચેતન સ્વામિને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે અને તેમાં તે સફળ થાય છે. સર્વ પ્રકારની વિકલ્પ સંકલ્પ દશા ત્યાગીને સમતા પોતાના સ્વામિના રૂપમાં તક્ષીન થઈ જાય છે અને અન્તે આત્મ-પ્રભુની અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ શમ્યામાં ખિરાજવાને શક્તિમાન થાય છે. અનેક જીવો સમતાને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ થયા અને ભવિષ્યમાં થશે, માટે ભવ્ય જીવોએ શુદ્ધ પ્રેમપૂર્વક સમતાને પ્રાપ્ત કરી પરમાત્મ પ્રભુને મળવું જોઈએ.

પદ ૮૬.

(રાગ ધમાલ.)

સલૂળે સાહેવ આવેંગે મેરે, આલીરી વીરવિવેક કહો સાચ. ॥ સ૦
 મોસું સાચ કહો મેરીસું, સુખ પાયો કે નાહિં ॥
 કહાંની કહા કહું ઝહાંકી, હિંડોરે ચતુરગતિમાંહિ. ॥ સ૦ ॥ ૧ ॥
 મલી મઈં ઇત આવહી હો, પંચમગતિકી પ્રીત ॥
 સિદ્ધ સિદ્ધંતરસ પાકકીહો, દેખે અપૂરવરીત. ॥ સ૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ સ્ત્રી, પોતાના મિત્ર વીર એવા વિવેકને કહે છે કે, હે મિત્ર! મારા સહુણા આત્મપતિ મારા ઘેર આવશે? તત્સંબંધી હે મિત્ર! સાચું કથશે? મને સાચે સાચું જણાવો કે, તે મારાથી સુખ પામ્યા કે નહિ? સમ્યક્ત્વ ત્રણ પ્રકારનાં છે—ઉપશમ, ક્ષયોપક્ષમ અને ક્ષાયિક. ઉપશમ અને ક્ષયોપક્ષમ સમ્યક્ત્વ પામીને આત્મા પુનઃ ત્યાંથી

(૩૭૨)

મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિરૂપ સ્ત્રીના ઘરમાં ચાલ્યો જાય છે. ચોથા ગુણુસ્થાનકથી પડીને આત્મા પહેલા ગુણુસ્થાનકમાં જાય છે. ચોથા ગુણુસ્થાનકમાં આત્મા આવે ત્યારે સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ સ્ત્રીનો સંબંધ થાય છે અને ત્યાં આત્માને સહજ સુખનો અનુભવ આવે છે, કિન્તુ ચોથા ગુણુસ્થાનકથી પહેલા ગુણુકાણામાં પાછો જાય છે તેથી, સમ્યક્ દૃષ્ટિ પોતાના વિવેક મિત્રને કથે છે કે, આત્મસ્વામી મારા ઘરમાં આવીને સુખ પામ્યા હોય તો પાછા કેમ જાય? ખરેખર આત્મસ્વામિનું મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકમાં ગમન થવાથી સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ આમ પુછે તે બનવા યોગ્ય છે. ઉપ-શમ વા ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામીને પણ આત્મા-મિથ્યાત્વના ઉદયે, મિથ્યાત્વદૃષ્ટિરૂપ સ્ત્રીના ઘેર જાય છે. તેને સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિના ઘરનો સુખાનુભવ તો મળ્યો હોય છે, કિન્તુ મિથ્યાત્વના ઉદયથી પ્રથમ ગુણુ-સ્થાનકમાં તે અનુભવ રહેતો નથી. સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ કથે છે કે, મારો સંગ ત્યાગ કરીને ચેતન ચતુર્ગતિમાં ચાલ્યો; ચોથા ગુણુસ્થાનકથી પહેલા ગુણુસ્થાનકમાં આત્મા આવે છે એટલે, ત્યાંથી દેવગતિ, મનુ-ષ્યગતિ, તિર્યચગતિ અને નરક એ ચાર ગતિમાં આત્મા જાય છે. આત્માની કેટલી કથની કરું? પ્રથમ ગુણુસ્થાનકમાં આત્મા બ્રાન્તિના યોગે-કુદેવ, કુચર અને કુધર્મને મોક્ષના ઉપાયો તરીકે માને છે, મિથ્યા શાસ્ત્રોને ધર્મશાસ્ત્રો તરીકે સ્વીકારે છે, તેમજ પ્રથમ ગુણુસ્થાનકમાં મિથ્યાત્વ કરણીને ધર્મ કરણી તરીકે સ્વીકારે છે, અર્થાત્ પ્રથમ ગુણુ-સ્થાનકમાં આત્મા જાય છે ત્યારે તેની વિપરીત દૃષ્ટિ ધર્મ જાય છે, અને તેથી અરિહંત દેવને દેવ અને સર્વજ્ઞ તરીકે સ્વીકારતો નથી, તેમજ પિસ્તાલીશ આગમો આદિના પ્રરૂપક અને પંચ મહાવ્રત ધારક સાધુને, સાધુ તરીકે સ્વીકારતો નથી; તેમજ શ્રીમહાવીર દેવ કથિત જૈન ધર્મને સત્યધર્મ તરીકે સ્વીકારતો નથી. મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિના યોગે આત્માને જૈન ધર્મના સિદ્ધાન્તોની શ્રદ્ધા થતી નથી. જૈન-શ્રાવક કૃળમાં જન્મેલાઓ પણ કેટલાક જૈન આગમોની શ્રદ્ધા ધારી શકતા નથી; તેનું કારણ એ છે કે, તેમને મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉદય હોય છે. કેટલાક જૈન ધર્મના સિદ્ધાન્તોનાં નામ પણ જાણતા નથી; એવા ઈંગ્લીશ ભાષાનો અભ્યાસ કરીને અહંકારના વશમાં ઉન્મત્ત બનીને, જૈન આગમોથી વિરૂદ્ધ એવા કુધારાઓને પણ સુધારા તરીકે માનીને મિથ્યાત્વ વ્યવહારના કન્દમાં ફસાય છે અને દુર્ગતિમાં જવાનાં કારણો પોતાની મેળે ઉભાં કરે છે. જૈન આગમો જાણીને તેની શ્રદ્ધા કરવાથી વ્યવહાર સમ્યક્ત્વમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર મેળવી શકાય છે. જૈન ધર્મનાં શાસ્ત્રો જાણ્યાવિના કેટલાક અન્ય (વેદાન્ત, આર્યસમાજ અને ખ્રીસ્તિ)

(૩૭૩)

ધર્મમાં દાખલ થાય છે. કેટલાક જૈન કૂળમાં ઉત્પન્ન થએલા મનુષ્યો, ગુરુઓ પાસે જઈ જૈન ધર્મનું ગૃહસ્થ સમજતા નથી અને જૈન તત્ત્વોમાં શંકા કરે છે અને વિષયવાસનાની તૃપ્તિ થાય એવા જેમાં રસ્તા હોય, એવા અન્ધ ધર્મમાં પ્રવેશ કરીને બિચારા મિથ્યાત્વથી દુઃખ પામે છે. કેટલાક અજ્ઞ જૈનો સદ્ગુણના ઉપદેશની શ્રદ્ધાથી જૈન ધર્મની શ્રદ્ધા ધારણુ કરે છે. કેટલાક વિદ્વાનો જૈનતત્ત્વોનું સમ્યગ્ જ્ઞાન કરીને જૈન ધર્મની શ્રદ્ધાને ધારણુ કરે છે, પણ અર્ધદગ્ધ જેવા કેટલાક ઉછરતા જૈનો તો જૈનધર્મનાં શાસ્ત્રોનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરતા નથી. કોઈક પાસેથી કંઈક સાંભળીને અને કોઈ પુસ્તકમાંથી કંઈક વાંચીને, સ્વચ્છન્દમતિથી-સ્વતંત્રતાના આવેશમાં આવીને મરજીમાં આવે તેમ બંધે છે અને જૈન આગમોથી વિરુદ્ધ કુચુક્તિયોવડે જૈનાગમોના અર્થોનો વિપરીતાર્થ કરીને કુધારાને સુધારા તરીકે ઝોળખાવવા પ્રયત્ન કરે છે. કેટલાક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન કરે છે પણ, દ્રવ્યાનુયોગ આદિનું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન કરતા નથી, તેથી તેઓનો ધર્મરંગ ક્ષણિક યર્ષ જાય છે. કેટલાક જૈન કૂળમાં જન્મીને જૈન તરીકે પોતાને ઝોળખાવે છે પણ, જૈન-ધર્મના આચારો અને વિચારોથી બ્રહ્મ હોય છે; તેવા માત્ર નામધારક જૈનોથી જૈન ધર્મની ઉન્નતિ યર્ષ શકતી નથી. જૈન શાસ્ત્રોના અભ્યાસ કરીને જેઓ જૈન ધર્મના આચાર અને વિચારમાં દૃઢ રહે છે, તેજ જૈનો વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ ધારણુ કરવાને સમર્થ બને છે. અરિહંતદેવ, જૈન સુસાધુ ગુરુ અને શ્રી મહાનીર કથિત ધર્મ, એ ત્રણુ તત્ત્વની જેના હૃદયમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે તે વ્યવહાર સમ્યક્ત્વને ધારણુ કરવા સમર્થ બને છે. વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ છે તે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનું કારણુ છે. જેઓ વ્યવહાર સમ્યક્ત્વની ઉત્થાપના કરે છે તે જૈન દર્શનની ઉત્થાપના કરે છે. નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાને માટે વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ છે તે રાજ-માર્ગ છે; શેરીના માર્ગો સદાકાલ રહેતા નથી અને રાજમાર્ગ છે તે સદાકાલ રહે છે. વ્યવહાર સમ્યક્ત્વની શ્રદ્ધાથી વ્યવહાર ચારિત્રનું બળ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી પાંચ ધમની સારી રીતે આરાધના થાય છે. વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ શ્રદ્ધાના બળથી, નીતિના આચારોને સારી-રીતે પાળી શકાય છે. જિનમન્દિરમાં જતું અને વિાધપૂર્વક પરમાત્માના-સ્તુતિદ્વારા સદ્ગુણો લેવા, સદ્ગુરુપાસે ગમન કરીને ઉપદેશ લેવા, વ્રત પ્રત્યાખ્યાન કરવાં, ગૃહ સંસારમાં રહેતાં છતાં પણુ નિર્લેપદશા રાખવા પ્રયત્ન કરવો, ગૃહસ્થ ધર્મના અધિકાર પ્રમાણે ગૃહસ્થ ધર્મનું આચરણુ કરવું, જૈનાગમોને આગળ કરીને ધર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, કહેણી પ્રમાણે વર્તવા અભ્યાસ કરવો અને ગૃહસ્થ દશામાં પણુ સાધુ-

(૩૭૪)

ધર્મ અંગીકાર કરવાની ભાવના રાખવી,—ઈત્યાદિ આચારોથી ગૃહસ્થ દશામાં પણ વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. હાલમાં કેટલાક નામધારક જૈનો—ગાડી, વાડી, લાડી અને વિષયોના ઉત્તેજન માટે લાખો રૂપૈયા ખર્ચે છે, કિન્તુ જૈનધર્મનાં તત્ત્વોનો પ્રેલાવો કરવા તેઓ ન્નેઇએ તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરતા નથી. હાલમાં જૈનોની સંખ્યા ઘટતી જાય છે. વિદ્વજ્જૈનોએ જૈનધર્મની વૃદ્ધિ માટે પોતાની પાસે જે જે શક્તિયો હોય, તે સર્વેનો સદુપયોગ કરવો ન્નેઇએ. જેના હૃદયમાં જૈન ધર્મની દાઝ નથી એવા મહાદાલ મનુષ્યોથી જૈન ધર્મની ઉન્નતિ થવાની નથી. જગત્માં ત્રણ પ્રકારના શૂર કયેલા છે. જનની જગજે જગ જન, મક્ક વાતા કાં શૂર, નહિતો રહેજે વાંજળી, મત ગમાવે નૂર ॥ ભક્તશૂર, દાતાર શૂર, અને યુદ્ધશૂર. ભક્તશૂર, ધર્મનો ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ થાય છે; દાતારશૂર, દીનજનોનો ઉદ્ધાર કરે છે અને યુદ્ધશૂર દેશનો ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ થાય છે. હાલ હિન્દુસ્થાનમાં આ ત્રણે પ્રકારના મહા-પુરુષોની અત્યંત આવશ્યકતા છે. હાલમાં મનુષ્યોના ધર્મોચારો નાસ્તિક વાદના યોગે શીધીલ થવા લાગ્યા છે અને ધર્મના વિચારો પણ મન્દ થતા જાય છે. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના સંસર્ગથી અને તેઓની પ્રવૃત્તિ-કળાઓની મહત્તાથી પૌર્વાત્યો ધર્મશ્રદ્ધાથી અને ધર્મોચારથી ભ્રષ્ટ થવા લાગ્યા છે. જૈનોએ પાશ્ચાત્યોને પોતાના જૈનધર્મના વિચારો આપવા ન્નેઇએ, પણ તેમની નાસ્તિકતાનો સ્વીકાર કરવો ન જોઈએ. ગૃહસ્થ જૈનોમાંથી ધર્મના આચારો અને વિચારોનું યજન મન્દ પડતું જાય છે તેનું કારણ એ છે, કે, સર્વ જૈનો પોતાના ધર્મનાં તત્ત્વોનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરતા નથી. ગૃહસ્થ જૈનોનો કેટલોક યુવક વર્ગ અને શ્રીમન્તવર્ગ, સાધુઓ અને આચાર્યોની પાસે ધર્મતત્ત્વાભ્યાસ કરી શકતો નથી, તેથી—આંજ્લભાષાના યુવક વિદ્યાર્થિયો અને કેટલાક શ્રીમન્ત જૈનો, જૈન ધર્મને માટે સ્વાત્મભોગ આપી શકતા નથી અને પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરી શકતા નથી. યુવક વિદ્યાર્થિયોના હૃદયમાં નાસ્તિક ધર્મના સંસ્કારોનાં બીજ ન રોપાય તે માટે, વર્તમાન કાલમાં ચાંપતા ઉપાયો લેવાની જરૂર છે અને જે પ્રમાદના વશ થઈ, સુરા જૈનાચાર્યો, સાધુઓ અને શ્રાવકો ચાંપતા ઉપાયોને આચારમાં મૂકવા સંપ્રતિ પ્રયત્ન નહિ કરે તો, ભવિષ્યમાં ભવિષ્યની જૈન પ્રબળને મોટી હાનિ પહોંચશે. જૈનશાસ્ત્રોના અને તેના તત્ત્વોના જ્ઞાનવિનાનો કેટલોક જૈનવર્ગ, ભવિષ્યમાં અન્યધર્મોઓની સંગતિથી અને તેઓના વિચારોથી, વર્ણુસંકર ધર્મ જેવા આચારો અને વિચારોની અસ્તિતા ધરાવશે, એમ લાગે છે. તેવું ન થાયો, એમ ઇચ્છાય છે. કોઈ જૈનને જૈનધર્મ સંબન્ધી વિરૂઢ

(૩૭૫)

મત બાંધવો હોયતો તેણે પ્રથમ પિસ્તાલીશઆગમ-તત્ત્વાર્થસૂત્ર વિશેષા-વશ્યક અને સમ્મતિતર્ક જેવા ગ્રન્થોનું શ્રવણ વા વાચન કરવું. ગીતાર્થ ગુરૂની પાસે જઈ અનેક પ્રશ્નો પૂછવા, આટલું કાર્ય કર્યા વિના ઉતાવળીએ થઈ જે સ્વચ્છન્દમતિથી જૈનધર્મસંબંધી વિરૂદ્ધ અભિપ્રાય દેખાડે તો એક મહાન અપરાધ કરે છે અને અરાતા તથા સ્વચ્છન્દ-તાના ખાડામાં પડે છે એમ કથવું પડશે. જૈનશાસ્ત્રો અને અન્ય શાસ્ત્રોના તત્ત્વોનો વિવેકબુદ્ધિથી મુકાબલો કરી જવો. જૈનોએ પ્રથમ જૈનશા-સ્ત્રોનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરીને અન્ય શાસ્ત્રોનું વાચન કરવું, કે જેથી પર-સ્પરના સિદ્ધાંતોનું સમગ્ર અવલોકન કરી શકાય-પૂર્વકાલમાં જૈના-ચાર્યોની શાસ્ત્ર પઠનસંબંધી ઉપર્યુક્ત પ્રણાલીકા હતી. જૈનશાસ્ત્રોના અધ્યયન સંબંધી પૂર્વની પ્રણાલીકા પ્રમાણે અધુના જૈનાચાર્યો પ્રવૃત્તિ કરે તો, જૈન તત્ત્વોનો જગતમાં સર્વત્ર ફેલાવો થાય.

શ્રીમહાવીરપ્રભુ સર્વસ હતા તેથી તેમના ઉપદેશની શ્રદ્ધા રાખ-વાથી આત્મા, સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. દરેક જીવોમાં તિરે-ભાવે સમ્યક્ત્વદૃષ્ટિ રહી હોય છે; કિન્તુ કારણ સામગ્રી પામ્યા વિના સમ્યક્ત્વદૃષ્ટિનો આવિર્ભાવ થતો નથી-સમ્યક્ત્વદૃષ્ટિની પ્રાપ્તિથી આત્માને સહજ સુખનો નિશ્ચય થાય છે. સમ્યક્ત્વદૃષ્ટિ કષ્ટે છે કે, મારા સમા-ગમમાં આવતાં આત્માને સહજ સુખનો નિશ્ચય તો થાય છે, કિન્તુ તે મિથ્યાત્વ પરિણતિના મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકરૂપ ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે, તે સહજ સુખનો નિશ્ચય ભૂલી જાય છે. જેમ કોઈ દારૂ પીનાર-દારૂના ઘેનમાં પૂર્વની કોઈ સારી વાર્તા ભૂલી જાય છે, તેમ આત્માના પણ-મિથ્યાત્વગુણુસ્થાનકમાં જતાં ઉપર્યુક્ત હાલ થાય છે. મિથ્યાત્વગુણુસ્થાનકથી આત્મા ચતુર્ગતિમાં ગમન કરે છે. અહો!!! આત્મસ્વામિની મિથ્યાત્વના યોગે કેવી ખુરી દશા થાય છે? હવે જો તે પુનઃ અત્ર આવશે તો બહુ સારું થશે; મારી પાસે આવતાં તેમને ચતુર્ગતિમાં જવાની રૂચિ ટળી જશે અને પંચમગતિમાં જવાની રૂચિ ઉત્પન્ન થશે; આપણુ તેણીનું કથન સત્ય છે, કારણકે સમ્યક્ત્વદૃષ્ટિની પ્રાપ્તિવિના કોઈને મુક્તિની ખરેખરી ઇચ્છા પ્રગટતી નથી. સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિની પ્રાપ્તિથી આત્માની ચતુર્ગતિમાં ગમન કરવાની ઇચ્છા વિરામ પામે છે. આત્મા પોતાના મૂળ-ચુદ્ધધર્મ પ્રતિ રૂચિને ધારણુ કરે છે: અને સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિના સંબંધથી સિદ્ધ થએલા એવા સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્ત રસના પાકની અપૂર્વ રીતિને નિરીક્ષે છે. વસ્તુતઃ તે સિદ્ધ સિદ્ધાન્ત રસ પાકનું ભોજન કરીને પુષ્ટ અને છે અને પશ્ચાત્ તેને એકાન્તવાદનાં કુલ્સિત ભોજનની રૂચિ થતી નથી. સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિના ઘરમાં અપૂર્વ સિદ્ધાન્ત-

(૩૭૬)

પાકતું ભોજન છે. વીતરાગની વાણીનાં શુભ રહસ્યોતું તારતમ્ય સારી રીતે દેખાય છે. સમ્યક્ત્વદષ્ટિ ખરેખર પોતાના આત્મસ્વામિ માટે જ કથે છે તે યોગ્ય છે. મનુષ્યોએ સમ્યક્ત્વ દષ્ટિની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવામાટે પ્રથમ વ્યવહાર સમ્યક્ત્વના હેતુઓને અવલંબવાની જરૂર છે. આજ પદાર્થોતું જૈનશાસ્ત્રોના આધારે સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. આત્માઓ અને જડવસ્તુઓનો ભેદ જાણવો જોઈએ. આ પ્રમાણે આજ હેતુઓને આદરવાથી વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ દ્વારા અન્તર સમ્યક્ત્વ દષ્ટિની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. સમ્યક્ત્વ દષ્ટિને અન્તરાત્માવિના ગમતું નથી. સમ્યક્ત્વ દષ્ટિના ઘરમાં આવતાં બહિરાત્મા પણ અન્તરાત્મા બની જાય છે. સમ્યક્ત્વ દષ્ટિના ઉપર્યુક્ત કથનથી શું અને છે તે અત્ર જાણાવે છે.

વીર કહે एती कहूं हो, आए आए तुम पास ॥

कहे समता परिवारसुं हो, हमहै अनुभव दास ॥ स० ॥ ३ ॥

सरधा सुमता चेतनाहो, चेतन अनुभव आंहि.

सगति फोरवे निजरूपकीहो, लीने आनन्दघन मांहि.॥स०॥४॥

ભાવાર્થ:—સમ્યક્ત્વ દષ્ટિતું સંભાષણ સાંભળીને વીર વિવેકના મનમાં અત્યંત-સહજ પ્રભોદ થયો અને તેણે ચેતનને ખાનગીમાં ખૂબ ઘોષ આપ્યો અને કશું કે, સમ્યક્ત્વ દષ્ટિના ઘરમાંથી નીકળીને મિથ્યાત્વ પરિણતિના મિથ્યાત્વ ઘરમાં યુનઃ પાકું જતું સુખકારક નથી. તમારી સમ્યક્ત્વ દષ્ટિ ખરી સ્ત્રી છે. તેમજ ચેતના અને સમતા આદિ ખરી સ્ત્રીઓ છે અને તેઓ ઉચ્ચ ગુણસ્થાનક મહેલમાં વાસ કરે છે અને મિથ્યાત્વ પરિણતિ છે તે તો નીચ છે, તેથી તે નીચા ઝુંપડામાં વાસ કરે છે અને તેના ઘેર રાગ અને દ્રેષ આદિ નીચ વૃત્તિને ધારણ કરનાર જીવો આવીને વસે છે. તેનો સ્વભાવ નીચ છે તેથી, તેની પાસે જવાથી તમે નીચ બનો છો અને તમારો નીચ સ્વભાવ થવાથી તમે-દુર્ગુણોવડે અનીતિમય બની જાઓ છો અને તેથી તમારી ત્રણ જીવનમાં લઘુતા દેખાય છે. તેથી હે ચેતન! મિથ્યાત્વ દષ્ટિના ઘરમાં જતું તે કોઈ રીતે હિતકર નથી. સમ્યક્ત્વ દષ્ટિના ઘેર જતાં તમારી મનોવૃત્તિ ઉચ્ચ બને છે અને જગત્ જીવોતું ભડું કરવાની યુક્તિ ઉપજે છે. સમ્યક્ત્વ દષ્ટિની સમતા આદિ ઉચ્ચ સખીઓ, કે જે આપની સહજ શુદ્ધ સ્ત્રીઓ છે, તે આપનાં દર્શન કરે છે અને તેઓની પાસે જતાં તે તમને સહર્ષથી વધાવી લે છે અને એના સમા-

(૩૭૭)

ગમથી તમારું મન પણ શાન્ત બને છે; તેમજ તમારા હૃદયમાંથી દુર્ગુણો પલાયન કરી જાય છે અને સદ્ગુણોનો ઉત્પાદ થાય છે. વીર વિવેકનું આત્મ સરસ હિતકર સંભાષણ સાંભળીને ચેતન, સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિના ઘરમાં આવ્યા તે વખતે સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિની મોટી પૂજ્ય સખી સમતા, અથવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ પોતે કથે છે કે, હે ચેતનસ્વામિન, અત્ર પધારો ! પધારો !! અમે સર્વે આપની દાસીઓ છીએ, અર્થાત્ આપની આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તનાર છીએ. અમારો અનુભવ હે ચેતન ! તમે કરી શકો છો, માટે તમારા અનુભવ જ્ઞાનની અમે દાસીઓ છીએ. આપને અનુભવ જ્ઞાન પ્રગટે છે, ત્યારેજ તમે અમારા ઉપર અત્યન્ત પ્રેમ ધારણુ કરો છો. સમતા, ચેતના અને શ્રદ્ધા, આદિ આત્માની પરિણુતિયો છે અને તે ચેતનના અનુભવ જ્ઞાનમાં ભાસે છે, માટે ત્યાં ચેતનનો અનુભવ સાક્ષી છે. આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપની શક્તિ ક્ષેત્રવે છે, ત્યારે સમતા આદિ સ્ત્રીઓને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કામ અને નિદ્રા આદિ દુર્ગુણોને હૃદયમાંથી દૂર કરી શકે છે. જેમ જેમ દુર્ગુણો ક્ષીણ થતા જાય છે, તેમ તેમ જ્ઞાનાદિ સહગુણો વૃદ્ધિ પામતા જાય છે. અવિરતિ અને કયા-યનું જોર જેમ જેમ નરમ પડતું જાય છે અને આત્માની પરિણુતિ જેમ જેમ શુદ્ધ થતી જાય છે, તેમ તેમ આત્મા ઉપર ઉપરના ગુણ-સ્થાનકોમાં પ્રવેશ કરતો જાય છે. જેમ જેમ આત્મા ઉપરના ગુણ-સ્થાનકોમાં પ્રવેશ કરતો જાય છે, તેમ તેમ અન્તરમાં અનુભવ જ્ઞાનનો પ્રકાશ વધતો જાય છે અને સહજસુખરસનો સ્વાદ પણ વધતો જાય છે. નીચેનાં ગુણસ્થાનકો કરતાં ઉપરનાં ગુણસ્થાનકોમાં તેના જ્ઞાનાદિ ગુણો વિશેષતઃ ખીલે છે, તેથી અપૂર્વ અપૂર્વભાવની પ્રતીતિને તે અનુભવે છે અને તેનું આન્તરિક જીવન, જાણે ક્ષણે ક્ષણે નવું બનતું હોય! એમ તેને લાગે છે. હાલના કાળમાં આગમોના આધારે પ્રથમથી સાત ગુણસ્થાનકપર્યંત જર્ઠ શકાય છે. આત્મા જેમ જેમ શ્રદ્ધા, સુમતિ, અને સમતાના સમાગમમાં તર્કીન બનતો જાય છે, તેમ તેમ સહજ આનન્દમાં લીન બની જાય છે; એમ શ્રી આનન્દઘનજી કથે છે.

પદ ૮૭.

(રાગ ધમાલ.)

વિવેકી વીરા સહો ન પરે, વરજો કયું ન આપકે મિત્ત. ॥વિ०॥

॥ એ ટેક ॥

ભ. ૪૮

(૩૭૮)

કહા નિગોડી મોહની હો, મોહત લાલ ગમાર ॥

વાકે પર મિથ્યા સુતા હો, રીજ પઢે કહા યાર ॥ વિ૦ ॥ ૧ ॥

ક્રોધ માન બેટા મયે હો, દેત ચપેટા લોક ॥

લોભ જમાઈ માયા સુતા હો, એક ચલ્લો પરમોલ્લસ ॥ વિ૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—ચારિત્રપરિણુતિ નામની ચેતનની સ્ત્રી, પોતાના ચેતન-સ્વામિને સંબોધીને કથે છે કે, હે વિવેકી અને વીર અર્થાત્ બહાદૂર ચેતનસ્વામિન્ ! તમે કર્મભાવરૂપ આપના મિત્રને છોડતા નથી અને કર્મની સોખતમાં રાચીમાચીને રહો છો, તે મારાથી સહન થઈ શકતું નથી. હે ચેતન ! કર્મ એ ખરેખર આપનો મિત્ર નથી, કિન્તુ આપનો શત્રુ છે; આપ તેને મિત્ર તરીકે માનીને ઠગાઓ છો. સર્વ જીવોને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર કર્મ છે. કર્મચક્રી જીવો અનન્તદુઃખ ભોગવે છે. ચતુર્ગતિમાં કર્મની સંગતિથી જીવો પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. હે વીર સ્વામિન્ ! હવે તમે કર્મની પ્રપંચબળ સમજીને તેની સંગતિનો પરિત્યાગ કરો. કર્મનો નાશ કરવાને માટે શ્રી વીરપ્રભુએ શ્રાવકધર્મ અને સાધુધર્મ એ બે ધર્મની પ્રપંચા કરી છે. શ્રાવક-જૈનો, સાધુઓ કે જે પંચમહાવ્રતધારી હોય છે તેના ઉપાસક, (સેવક) બનીને શ્રાવકનાં વ્રતોને પાળીને કર્મ ક્ષય કરવા પ્રયત્ન કરે છે. સાધુઓ આગમોના આધારે સાધુધર્મ પાળીને કર્મનો ક્ષય કરવા ઉદ્યમ કરે છે. જૈન શાસ્ત્રોમાં સાધુધર્મને મેરૂપર્વતની ઉપમા આપવામાં આવી છે. સાધુ અને શ્રાવકનો અન્તર મેરૂપર્વત અને સર્પવના દાણાતુલ્ય જાણવો. સાધુ મેરૂપર્વત સમાન અને શ્રાવક સર્પવ સમાન જાણવો. ગુહસ્થ શ્રાવક ગમે તેવો હોય, તોપણ તે દેશચક્રી ચારિત્રધર્મ પાળવાને માટે સમર્થ થાય છે; અર્થાત્ દેશચક્રી શ્રાવકના બ્યાર વ્રતને તે પાળી શકે છે;— ગૃહસ્થાવાસમાં સાધુનો ધર્મ આરાધી શકાતો નથી. શ્રાવકને પાંચમા ગુણુઠાણુની હદ છે. સાધુઓ સર્વથક્રી વિરતિને ધારણુ કરી શકે છે. જૈન શાસ્ત્રોમાં ગુરૂ તરીકેનો અધિકાર સાધુઓને છે પણુ ગૃહસ્થને નથી. ચારિત્રની દીક્ષા અંગીકાર કરનાર એવા સાધુને છૂકું, સાતમું ગુણુસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણુ રત્નોમાં ચારિત્રની અત્યંત ઉત્તમતા—તેના અધિકારે સિદ્ધ ઠરે છે. અનેક પ્રકારની ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો હોય, તેમજ ઇન્દ્રમહારાજની પેઠે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન હોય, તોપણુ ચારિત્રવિના જ્ઞાનતું ક્ષણ ઉત્પન્ન થતું નથી. કેટલાક ભવાઈની પેઠે ભાષણોની ભૂંગળો ફુંકનારા તો હજારો મળી આવે છે, કિન્તુ જ્યારે તેઓનાં

(૩૭૯)

આચરણો તપાસીએ છીએ, ત્યારે તેઓના સદ્વર્તનમાં ભ્રમરડા જેટલું મીઠું દેખાય છે. હાલમાં આંગલભાષાના અભ્યાસીઓ તથા અન્ય ભાષાના અભ્યાસીઓ ઘણા દેખવામાં આવે છે, કિન્તુ તેમાં કેટલાકોનાં ચરિત્રો તપાસીએ તો તેઓનામાં સદ્વર્તનનો તો દુષ્કાલ પડેલો દેખી શકાય. પૂર્વના વૃદ્ધ મનુષ્યોનું વર્તન અને હાલના કેટલાક કેળવાયલા, અર્થાત્ પોપટની પેઠે ભાષાના જ્ઞાનથીજ માત્ર વિદ્વત્તાની ધૂતમાં મસ્ત થએલાઓનું, વર્તન તપાસીએ છીએ ત્યારે જૂના વૃદ્ધ મનુષ્યોનું વર્તન ઉત્તમ લાગે છે. ભાષણોની ભવાઇમાં ધર્મવિરુદ્ધ કુધારાને પણ સુધારા તરીકે મનાવનારા, કેટલાક અર્ધદગ્ધ મનુષ્યોની રહેણી અને કહેણી તપાસીએ છીએ ત્યારે, રહેણીમાં અને કહેણીમાં આકાશ અને પાતાળ જેટલો તફાવત લાગે છે. જે કહેણી પ્રમાણે રહેણી રાખે છે, તેની કહેણીથી જગતને સારી અસર થાય છે.

ધર્મની આબતમાં પણ જેની રહેણી ઉત્તમ હોય છે, તેજ કહેણીથી અન્યોને ધર્મ અર્પી શકે છે. વેશ્યા, બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ આપે તો, તે હાસ્યપાત્રજ ઠરી શકે. કસાઈ દયાનો ઉપદેશ આપે તો, દયા પાળ્યાવિના તેનો ઉપદેશ હાસ્યમાંજ લીન થઈ જાય, તેમજ ત્યાગી થયાવિના ત્યાગનો જે ઉપદેશ આપે છે તે, હાસ્યપાત્ર અને છે. સંસાર અસાર છે, સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી, કંચનકામિની ખરાબ છે, ઇત્યાદિ ઉપદેશ આપતાં પહેલાં તે તે વસ્તુઓનો ત્યાગ ન કર્યો હોય, તો તે ઉપદેશની અસર અન્ય મનુષ્યોને થતી નથી. આ આદિ કારણથી ત્રણ જ્ઞાનના સ્વામી, એવા તીર્થંકરો પણ ગૃહસ્થાવાસમાં રહે છે ત્યાંસુધી ઉપદેશ આપતા નથી; સંસારનો ત્યાગ કરીને કેવલજ્ઞાની થયા પછી, તીર્થંકરો પણ ઉપદેશ આપે છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં સંસારનો ત્યાગ કરીને જે સાધુઓ થઈ પંચમહાવ્રત પાળે છે, તેજ ઉપદેશના અધિકારી છે એમ ઉત્સર્ગતઃ પ્રતિપાદન કર્યું છે અને તેનું કારણ ઉપર્યુક્ત છે, તેમજ કેવલજ્ઞાનવિના સમ્યગ્ઉપદેશ ન આપી શકાય તે છે. ચારિત્રવિના જ્ઞાન અને દર્શનની શોભા વધતી નથી. ચારિત્રપરિણુતિવિના જ્ઞાન અને દર્શનથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી, અર્થાત્ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન પામીને પણ ચારિત્રની આરાધના કરવાની છે. ચારિત્ર અંગીકાર કર્યાવિના ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય થતો નથી. દશમા ગુણુસ્થાનક પર્યંત ચારિત્રમોહનીય છે, માટે તેનો નાશ કરવામાટે ચારિત્ર અંગીકાર કરવાની આવશ્યકતા છે. જેને સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્ર લેવાનો મનોરથ થતો નથી અને જે સર્વ વિરતિરૂપ સાધુચારિત્રને ધિક્કારે છે, તે શ્રાવકપણું પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. પંચમહાવ્રતધારક મુનિવરોની જે નિન્દા કરે છે અને સાધુઓની અપભ્રાજના થાય તેવું બોલે છે, લખે છે અને છપાવે

(૩૮૦)

છે, તે શ્રાવકનો ધર્મ પણ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, ત્યારે તે સાધુધર્મ તો ક્યારે પ્રાપ્ત કરી શકશે? તે વિચારણીય છે. શ્રાવકે શ્રાવકના અધિકાર પ્રમાણે દેશવિરતિ ધર્મ પાળવો જોઈએ અને સાધુએ સાધુના અધિકાર પ્રમાણે પંચમહાવ્રતઆદિ ચારિત્રધર્મ પાળવો જોઈએ. આત્મા જ્યારે ચારિત્રના સમ્મુખ થશે, ત્યારે તે સકલ કર્મનો ક્ષય કરશે; એમ જૈનાગમે જણાવે છે.

આજ કારણથી ચારિત્રપરિણતિ પોતાના આત્મસ્વામિને અસત્ કર્મમિત્રની સોચત ત્યજવામાટે જે કથે છે, તે ખરેખર અસરકારક છે. ચારિત્રપરિણતિ કથે છે કે, હે લાલ આત્મન! તું નગુરી એવી મોહિની ઉપર શા માટે મોહ પામે છે? ગમાર એવી મોહિની ઉપર જે ગમાર હોય છે તેજ મોહ પામે છે. હે ચેતન! તું તો ચતુર છે, સર્વ પ્રકારે હુશિયાર છે, માટે મોહિની ઉપર તું કેમ રીજે છે. તેમજ તેની મિથ્યાત્વ પરિણતિ નામની પુત્રી છે, તેના ઉપર તું કેમ અત્યંત પ્રેમ ધારણ કરે છે. મોહિનીને ક્રોધ, માન, આદિ પુત્રો થયા છે અને તેઓને સુરા લોક ચપેટા મારે છે; તેમજ તેને લોભ નામનો જમાઈ છે અને તેને માયાનામની પુત્રી છે. સર્વવિનાશક લોભે તો મોક્ષપર સ્વારી કરી છે. મોહિનીનું કુટુંબ અનેક દોષવૃન્દોથી જગતના જીવોનું યુર કરવા અહીંનિશ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. હે ચેતન! મોહિનીના કન્દમાં ફસાવાથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખોના લોકતા થયું પડે છે. સર્વવિનાશક લોભ, મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં અનેક પ્રકારનાં વિઘ્નો નાખે છે. લોભ: સર્વ વિનાશક: લોભ સર્વનો નાશ કરનાર છે. સર્વ પ્રકારના અધર્મનું મૂળ લોભ છે. લોભથી દેવતાઓ, મનુષ્યો અને તિર્યંચો અવિશ્વાસનાં મૂળ જગતમાં રોપે છે. જ્યાં લોભનો સંચાર થાય છે, ત્યાં સદ્બુદ્ધિ રહેતી નથી. લોભથી સર્વ પ્રકારના સદ્ગુણો મલીન થાય છે. ગુણુસ્થાનકોની ઉચ્ચ ભૂમિપર ચઢનારને લોભ હાનિ પહોંચાડે છે, અર્થાત્ તે પોતાની યુરી દૃષ્ટિને ભાવ ભજવ્યાવિના રહેતો નથી. લોભથી સ્વાર્થદૃષ્ટિનું હૃદયમાં સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે. લોભીના હૃદયમાં મલીન વાસનાઓનો સમૂહ ભેગો થાય છે અને તેથી તે સન્તોષ નામના ગુણને તિરસ્કારી કાઢે છે.

રાજાઓ, લોભાર્થે સૃષ્ટિનો સંહાર કરીને મહા રૌરવ દુઃખોના ભાગીદાર અને છે. મનુષ્યો, પ્રવૃત્તિનું ચક્ર રાત્રી અને દિવસ લોભથી ચલાવ્યા કરે છે અને તેમાં પોતાનું ઉત્તમ જીવન જોતજોતામાં હારી જાય છે. લોભથી શારીરિક, વાચિક, કાયિક અને આધ્યાત્મિક શક્તિઓનો નાશ થાય છે. હે ચેતન! સર્વ પ્રકારનાં દુઃખોથી મુક્ત થવામાં લોભના સમાન અન્ય કોઈ વિઘ્નકર્તા નથી એમ સમજ. પર્વતો સમાન મોટા મોટા મહાત્માઓને

(૩૮૧)

પણ આણસમાન કરનાર લોભ છે. લોભરૂપ સમુદ્રનો કોઈપણ આ જગતમાં પાર પામ્યું નથી, પામતું નથી અને પામશે નહિ. લોભથી જે મનુષ્યો, પોતાના આત્માની ઉન્નતિ કરવા ધારે છે, તેઓ ઉલટા અવનતિના ખાડામાં ઉતરે છે. વસ્તુતઃ આ જગતમાં વિચારીએ તો લોભના સમાન કોઈ હલાહલ ત્રિષ નથી. “લોભસમાન દુઃખ નથી અને સન્તોષસમાન સુખ નથી.” આ કહેવત અક્ષરે અક્ષર સાચી છે. લોભથી મનુષ્યો, મુક્તિના માર્ગમાં કાંટા વેરે છે. સામાન્ય નજીવી આખ-તોમાં પણ લોભી મનુષ્યો લડી મરતા દેખાય છે. મનુષ્યો, લોભથી દેવદ્રવ્ય, ગુરૂદ્રવ્ય અને જ્ઞાનદ્રવ્યનું પણ ભક્ષણ કરી જાય છે. નીતિરૂપ કલ્પવૃક્ષને લોભી મનુષ્ય લોભરૂપ કુહાડાવરે છેદી નાખે છે. લોભી મનુષ્યો, અન્ધ મનુષ્યોના કરતાં પણ વિચિત્ર અન્ધ હોય છે; લોભનો નાશ કર્યાવિના મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. મનુષ્યોની અધોદશા કરવામાં લોભના સમાન અન્ય કોઈ શત્રુ નથી. લોભી મનુષ્ય, પોતાના આત્માની ખરી શાન્તિ મેળવવા ભાગ્યશાળી બનતો નથી. એકધીબ્દના દેશની પાય-માલી કરાવવાને માટે, લોભ પરસ્પર વિદેશીય મનુષ્યોના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પરસ્પર વિદેશીય મનુષ્યોને યુદ્ધમાં ઉતારે છે. ખરેખર લોભનું આયુ કાળું સ્વરૂપ છે, માટે વિવેકદૃષ્ટિ રાખી હે ચેતનસ્વામિન! તમે ચેતતા રહેશો. મોહનીયની સંગતિથી એ બધું તેનું કુકુંબ આપને દુઃખ દેવામાં કંઈ બાકી રાખતું નથી. આ પ્રમાણે કથીને પુનઃ ચારિત્ર-પરિણતિ પોતાના આત્મસ્વામિને વિનવે છે.

ગઈ તિથિકૂં કહાં વંમળાહો, પૂચ્છે સુમતા ભાવ ॥

ઘરકો સુત તેરે મતેં હો, કહાલોં કરત વઢાવ. ॥ વિ૦ ॥ ૩ ॥

તવ સમત ઉદ્ધમ કીયો હો, મેઝ્યો પૂરવ સાજ ॥

પ્રીત પરમસું જોરિકેં હો, દીનો આનન્દઘન રાજ. ॥ વિ૦ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ:—ચારિત્ર પરિણતિ સમતા ભાવ ધારણ કરીને કથે છે કે, ગઈતિથિ બ્રાહ્મણને કેમ પુછવી? અર્થાત્ ગઈ તિથિને વારંવાર શું ભણવી! તેની પેઠે જે વાત થઈ ગઈ તેને વારંવાર કહી સંભળાવવી યોગ્ય નથી. હે ચેતનસ્વામિન! તારા મતપ્રમાણે ઘરનું સૂતર વારંવાર ક્યાંસુધી વધારવું? આટલામાંજ સર્વ સમજી લો. રાગ અને દ્વેષરૂપ મોહનીયનો સંગ છોડીને તમે હવે મારી સંગતિ કરો. મારા સ્થિરતારૂપ ઘરમાં આવતાં આપને સહજ સુખનો ભાસ થશે. આ પ્રમાણે ચારિત્ર પરિણતિનું સંભાષણ શ્રવણ કરવાથી, ચેતનના હૃદયમાં શુદ્ધભાવની જાગૃતિ થઈ આવી અને તેણે સમત્વભાવરૂપ ઉદ્ધમ આરંભ્યો. સમત્વ-સમાનતા-સમતા અને સામ્ય

(૩૮૨)

ભાવનો, સામાન્યતઃ વિચારતાં એકાર્થ માલુમ પડે છે. સમત્વરૂપ ઉદયમની પ્રાપ્તિ થવી મહા દુર્લભ છે. રાગ અને દ્વેષની પરિણતિનો ઉદય ટાળ્યાવિના સમભાવ પ્રગટી શકતો નથી. ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવ પૈકી ગમે તે ભાવ પ્રગટે છે, તે તે ભાવે સમત્વગુણ પ્રગટ થાય છે. જડ પદાર્થોમાં ઈષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વની બુદ્ધિ-જેમ જેમ, જે જે અંશે ટળે છે-તેમ તેમ તે તે અંશે સમત્વગુણ ખીલતો જાય છે. પંચમ કાળમાં સાત ગુણુસ્થાનકે પર્યંત ગમન કરાય છે, તેથી ઉપરનાં ગુણુસ્થાનકોમાં જે સમત્વ ભાવ હોય છે તે હાલમાં પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. સાતમા ગુણુસ્થાનકને પણ કોઈ વિરલા મુનિવરો સ્પર્શી શકે છે. સંજ્વલનના રાગ અને દ્વેષ છૂટા પ્રમાદ ગુણુસ્થાનકે હોય છે, તેથી આ કાલના મુનિવરોમાં તેવો રાગ અને દ્વેષ જણાય તો તેથી મુનિપદની શ્રદ્ધાનો ત્યાગ કરવો નહિ. સમત્વનો ઉદય ખરેખર સર્વે ઉદયોમાં શ્રેષ્ઠ છે. વ્યવહાર ચારિત્રને આદર્યાવિના સમત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ત્રણ જ્ઞાનના સ્ત્રામી એવા તીર્થકરો પણ પ્રથમ વ્યવહાર ચારિત્રને આદરે છે અને તેવડે સમત્વરૂપ નિશ્ચય ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવવડે વ્યવહાર ચારિત્રની આરાધના થઈ શકે છે. જેઓ ખરા અધ્યાત્મજ્ઞાનને ધારણ કરે છે તેઓ અવશ્ય વ્યવહાર ચારિત્રને ધારણ કરે છે. જેના મનમાં વ્યવહાર ચારિત્ર લેવાનો ભાવ નથી, તેને શ્રાવક તરીકે ગણવામાં હરકત આવે છે. ઉપરના સાધુના ગુણુસ્થાનકમાં જેને ચઢવાનો ભાવ નથી, તે શ્રાવકના ગુણુસ્થાનકમાં ક્યાંથી રહી શકે? પૌદ્ગલિક વિષયોના ગુણોમાં શિથિલ બનીને જે વ્યવહાર ચારિત્રને અંગીકાર કરતા નથી, તેવા જીવો સંસારની ઉપાધિમાં-મુખે અધ્યાત્મજ્ઞાનના શબ્દો બોલતા છતાં પણ-રક્ત થાય છે. સંસારની ઉપાધિ ત્યાગ્યાવિના સાંસારિક ઉપાધિયોના વિચારો હૃદયમાંથી ખસતા નથી. આજ કારણથી મુક્તિની પ્રાપ્તિમાં વ્યવહાર ચારિત્રની ઉત્તમતા ગણાય છે. વ્યવહાર ચારિત્ર છે તે કારણ છે અને નિશ્ચય ચારિત્ર છે તે કાર્ય છે. કારણવિના કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. જેણે કારણ ઉત્પાદ્યું તેણે કાર્ય ઉત્પાદ્યું. જેણે વ્યવહાર ચારિત્રની ઉત્પાદના કરી, તેણે જૈનધર્મની ઉત્પાદના કરી, એમ પણ કહી શકાય. જમાનાને અનુસરી પંચમહાવ્રત પાળે છે તે ગૌતમસરખા સાધુ જાણુવા. જે કાલે પોતાની જેટલી શક્તિ હોય, તે કાલે તદનુસારે ચારિત્રનો અપ કરનાર સાધુ આરાધક છે. આજ કારણથી યથાશક્તિ જ્ઞાનાપૂર્વક વ્રતોને પાળનાર મુનિરાજ, જૈનધર્મની આરાધના કરી શકે છે.

(૩૮૩)

જેઓ આશ્રવના માર્ગોને ત્યાગ કરતા નથી અને સંસારમાં રાત્રીમાં ચીને આપાર વગેરેના આરંભોને કરે છે, અર્થાત્ પાપની ક્રિયાઓને નિર્ભય-રીત્યા આદરે છે તેઓને કહેવામાં આવે કે “આમ કરો છો તે ઠીક નથી, ત્યારે તે ગૃહસ્થો કહે કે અમે તો સંસારી છીએ, તેથી છૂટા છીએ તેથી ગમે તે કરીએ? અમારે શું.” આ પ્રમાણે બોલનારા ગૃહસ્થો કરતાં જેના ચારિત્રમાં અતિચાર વગેરે લાગે છે અને તેનું ગુરૂ પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત લે છે અને કંચન અને કામિનીનો ત્યાગ કર્યો છે, એવા આગ-મોના આધારે દેશના દેનારા સાધુઓ અનન્તગુણા ઉત્તમ જાણુવા. કાળે વસ્ત્રે ડાઘ જાણુતો નથી-કાળા રંગમાં કાળું સમાઈ જાય છે, તેમ છકાયનો આરંભ કરનાર ગૃહસ્થ જીવ આરંભાદિથી કાળો છે, તેથી તેને ડાઘ જાણુાય નહિ; પણ વ્યવહાર ચારિત્રધારક સાધુઓ શ્વેત વસ્ત્ર સમાન છે, અર્થાત્ હંસની પાંખ સમાન શ્વેત છે, તેથી તેમને સહેજે પણ દૂધણુ લાગતાં, ધોળામાં કાળાનો ડાઘ માલુમ પડે છે, કાળી કાંમલી જેવા છકાયના આરંભો-ઓને તો દૂધણુ લાગ્યાજ કરે છે, તેઓએ પોતાને નિર્મલ માની લેવાની ભૂલ કરવી નહિ-કેટલાક એમ કથે છે કે “ચારિત્ર લીધા બાદ દોષ લાગે તો મહાપાપ અંધાય, તેના કરતાં ચારિત્ર ન લેવું તે સાઈ છે” આમ વદનારાઓ, માતાના પેટમાંથી બહાર નીકળવું તે સાઈ છે, પરંતુ જે બહાર નીકળ્યા બાદ પાપકર્મ કરાયું તો મહાદુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે માતાના પેટની બહારજ નીકળવું નહિ; આ પ્રમાણે બુધો પાડનારની પેઠે મૂર્ખ જાણુવા, અર્થાત્ ચારિત્રમાં દોષ લાગે તો તેને ટાળવો અને આગળ વધવા પ્રયત્ન કરવો, એવું કુશીલ નિર્ઞન્યનું લક્ષણ છે. શ્રીમાન મહાવીરપ્રભુએ ચારિત્ર લીધું તે વખતે તે પણ છટ્ટા ગુણસ્થાનકથી દરામા ગુણસ્થાનક સુધી કુશીલ નિર્ઞન્ય હતા. દોષો લાગે તો દોષોને ટાળવા, કિન્તુ વ્યવહાર ચારિત્રને ભાવ ધારીને અંગીકાર કરવું.

અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સાર પણ એ છે કે, પંચમહાવ્રતનો સ્વીકાર કરવો. જે મનુષ્યો અધ્યાત્મ જ્ઞાનવડે પાંચ યમરૂપ યોગના પ્રથમ પગથીયાની સિદ્ધિ કરવાને સમર્થ નથી, તે પ્રત્યાહાર, ધારણા અને ધ્યાનાદિની પણ સિદ્ધિ કરવા સમર્થ થતાં નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, કિન્તુ અધ્યાત્મજ્ઞાન પામ્યા પછી પણ-હિંસા, જૂઠક, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ, મમતા, છકાયના જીવની હિંસા અને હિંસાના વ્યાપાર આદિ આશ્રવ માર્ગોને પરિહરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. કેટલાક અધ્યાત્મજ્ઞાન અને કેટલાક વ્યવહાર એ બે પક્ષમાંથી કોઈ એક પક્ષને આગ્રહ કરે છે, પણ તેઓ જે સ્યાદ્રાદ દૃષ્ટિથી દેખે તો તેમને કારણ

(૩૮૪)

કાર્યની વ્યવસ્થા પરિપૂર્ણ સમજાય. નીતિના ઉત્તમ સદ્ગુણોનો પણ વ્યવહાર ચારિત્રમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, માટે વ્યવહાર ચારિત્રની મહત્તા અને પૂજ્યતા ગણાય છે.

વ્યવહાર ચારિત્રનો મજબૂત પાયો કરવાથી તેના ઉપર સમત્વ ભાવરૂપ ભાવ ચારિત્રનો મહેલ સારી રીતે ધાંધી શકાય છે. વ્યવહાર ચારિત્રના પણ સાધનોની અપેક્ષાએ અનેક ભેદ પડે છે. સમત્વરૂપ ભાવ ચારિત્ર પરિણુતિથી પડનારને, વ્યવહાર ચારિત્ર અલંબન આપે છે અને પુનઃ સમત્વરૂપ ભાવ ચારિત્ર ઉપર ચડાવે છે, માટે વ્યવહાર ચારિત્રનું અવલંબન કરવું. આત્માએ વ્યવહારપૂર્વક નિશ્ચય ચારિત્ર સારભૂત—સમત્વનો ઉદ્યમ કરીને મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિયોના સાજને (સમૂહને) દૂર કર્યો. સમત્વના ઉદ્યમથી આત્મા, મોહનીય કર્મનો નાશ કરી શકે છે. સર્વ પ્રસંગોમાં સમત્વ પરિણામને ધારણ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આત્માએ પરમાત્માની સાથે પોતાની પ્રીતિ જોડી અને સકલ કર્મનો ક્ષય કર્યો અને તેથી તેણે આનન્દના સમૂહનું રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. ચારિત્ર પરિણુતિના સમાગમથી આત્મા પોતે ત્રણ ભુવનનો રાજા—પરમાત્મા થયો; એમ શ્રીમદ્ આનન્દ-ધનજી કહે છે.

પદ ૮૮.

(રાગ ધમાલ ॥ યમાલ.)

પૂછીયેં આલી સ્વર નહીં, આયે વિવેક વધાય. ॥ પૂ૦ ॥

॥ ૧ આંકળી ॥

મહાનન્દ સુખકી વરનીકા, તુમ આવત હમ ગાત ॥

પ્રાનજીવન આધારકી હો, સેમકુશલ કહો વાત ॥ પૂ૦ ॥ ૧ ॥

અચલ અવાધિત દેવકું હો, સેમ શરીર લલંત ॥

વ્યવહારિ ઘટવધ કથા હો, નિહચેં કરમ અનન્ત ॥ પૂ૦ ॥ ૨ ॥

બંધ મોરુલ નિહચેં નહી હો, વિવહારે લલ દોય ॥

કુશલ સેમ અનાદિહી હો, નિલ્ય અવાધિત હોય ॥ પૂ૦ ॥ ૩ ॥

સુન વિવેક મુલતેં સહી હો, વાની અમૃત સમાન ॥

સરધા સમતા દો મિલી હો, લ્યાઈ આનન્દધન તાન ॥ પૂ૦ ॥ ૪ ॥

(૩૮૫)

ભાવાર્થ:—શ્રદ્ધા સખી પોતાની સમતા સખીને કથે છે કે, હે સમતાસખી ! તને આત્મસ્વામિના વૃત્તાંતની ખબર નથી. દેખ-દેખ, વિવેક વધામણી લેઈને આવ્યા છે, તેમને આત્મસ્વામિનું વૃત્તાંત પુછીએ !! આવું શ્રદ્ધાતું વચન સાંભળીને સમતા સખી, વિવેકને કહે છે કે, તંમારૂં આવાગમન થતાં અમારા ગાત્રમાં મહાઆનન્દરૂપ જે સુખ થાય છે તે અપૂર્વ છે; તેનું વર્ણન શી રીતે કરી શકાય ? તમે આવ્યા એટલે અમારા મનમાં નિશ્ચય થયો છે કે, તમે સ્વામિનું વૃત્તાંત લેઈનેજ આવ્યા છો. અમારા સ્વામિને અને તમારે ગાઠ સંબંધ છે, અમારા સ્વામિને સત્ય કથનાર તમે છો. અમારા સ્વામિની સાથે તમે અમારા સંબંધી વાર્તા કરીને કુમતિ વગેરેનો સંગ ત્યજવવા પ્રયત્ન કરો છો, એમ અમારૂં હૃદય સાક્ષી પુરે છે, માટે તમે આવ્યા તેથી મહાનન્દ થયો. હવે અમારા પ્રાણુજીવનના આધારભૂત ચેતનસ્વામિની ક્ષેમકુશલ વાર્તા કથો. અનંતરમાં આ સર્વ વૃત્તાંત અવલોકવું જોઈએ. સમતાનાં ઉપર્યુક્ત વચનો સાંભળીને વિવેક પ્રસન્ન મનવડે સમતાની આગળ આત્માનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે. અચલ, અચાલિત, આત્મદેવનું અસંખ્યાત પ્રદેશવાળું શરીર ક્ષેમકુશલ છે. અનન્તકાલ વ્યતીત થયો કિન્તુ આત્માના અસંખ્યપ્રદેશમાંથી એક પ્રદેશ પણ ખંડિત થયો નથી. આત્માનું અસંખ્યપ્રદેશરૂપ શરીર પોતાના દ્રવ્યત્વથી ચલાયમાન થયું નથી. અનન્તકાળથી દ્રવ્યરૂપે જેવું છે તેવું ને તેવું સંપ્રતિ પણ છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેવુંજ રહેવાનું. દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આત્મા ત્રણુ કાલમાં એકરૂપે વર્તે છે. અસંખ્યપ્રદેશરૂપ શરીરને નિશ્ચયથી અબાધા વર્તે છે, અર્થાત આત્માના પ્રદેશોને નિશ્ચયથી જોતાં અન્યદ્રવ્ય બાધા કરવાને સમર્થ નથી. આત્મા ત્રણુકાલમાં દ્રવ્યથી એકરૂપ વર્તે છે. તેનો જન્મ થયો નથી માટે તે જજ કહેવાય છે. અસંખ્યાત પ્રદેશો કદી સર્વથા એક-બીજીથી છૂટા પડતા નથી. શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી જોતાં આત્મામાં અનંત સુખ ભાસે છે. આત્માના સુખનો ઘટાડો અને વધારો, એવી કથા માત્ર વ્યવહારનયથી છે. વ્યવહારનયથી જોતાં આત્મા કર્મવડે આચ્છાદિત થયો છે, અર્થાત આત્મા અને કર્મ એ બેનો સંબંધ વ્યવહારથી છે. આત્મા અને કર્મનો પરસ્પર સંબંધ થાય છે અને આત્મા કર્મવડે બંધાય છે, તેમજ કર્મના નાશથી આત્માની મુક્તિ થાય છે, એમ વ્યવહારનયથી કહેવાય છે. આત્મા અને કર્મ, બંધ અને મોક્ષ. એમ બે લક્ષ્યની કથા વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ કરાય છે. શુદ્ધ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ આત્માનો બંધ નથી અને મોક્ષ પણ નથી. શુદ્ધ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ આત્માને અનાદિકાળથી કુશલક્ષેમ છે. અનાદિકાળથી આત્મામાં સત્તાએ કુશલક્ષેમત્વ રહ્યું છે; ભ. ૪૯

(૩૮૬)

તેજ કુશળક્ષેમત્વ, કર્મ ટળતાં પ્રગટે છે. જેની સત્તારૂપે અસ્તિતા હોતી નથી, તેની આવિર્ભાવે અસ્તિતા હોતી નથી. નિત્ય અને અબાધિતપણે આત્મામાં અનાદિકાળથી ક્ષેમકુશળ વર્તે છે, તેજ કર્માવરણ ટળતાં, આવિર્ભાવપણે પ્રકટે છે.

વિવેકના મુખથી અમૃતસમાન ઉપયુક્ત વાણી શ્રવણ કરીને, શ્રદ્ધા અને સમતા બે ભેગી મળી અને તે બે આત્મપતિને અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ સ્વગૃહમાં તાણી લાવી.

શ્રદ્ધા અને સમતાના મનમાં ચેતન પતિજ રમી રહ્યો છે. ચેતન પતિ એજ, શ્રદ્ધા અને સમતાનું પ્રાણુજીવન છે અને તેથી શ્રદ્ધા અને સમતા પોતાના ચેતનપતિપર અનવધિ શુદ્ધપ્રેમને ધારણુ કરીને, સ્વસ્વામી પ્રાપ્ત્યર્થે જે જે બોલે, જે જે કરે, તે સર્વ ઉત્તમોત્તમ કાર્ય ગણાય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. પ્રત્યેકના અંતરમાં શ્રદ્ધા અને સમતા હોય છે, કિન્તુ અનંતરમાં ઉંડો આલોચ કર્યાવિના શ્રદ્ધા અને સમતાનું સ્વરૂપ અવબોધાતું નથી. શ્રદ્ધા અને સમતાની પ્રાપ્તિ કરવામાં આવે તો શિવરૂપ ઘરમાં આત્માનું આવાગમન થયાવિના રહે નહિ. શ્રદ્ધા અને સમતા એ બેમાં અનન્તગણું બળ છે. જે મનુષ્યો અનંતરમાં શ્રદ્ધા અને સમતાની પ્રાપ્તિ કરે છે તેને આ બાબતનો અનુભવ આવે છે. કોઈનામાં શ્રદ્ધા હોય છે, પણ સમતા હોતી નથી. શ્રદ્ધા, સમ્યક્ત્વરૂપ હોય છે. જ્યાં શ્રદ્ધા હોય છે ત્યાં જ્ઞાન તો હોય છેજ. સમતા એ ચારિત્રનું શુદ્ધસ્વરૂપ છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં શ્રદ્ધા અને સમતાનો સમાવેશ થાય છે. જ્ઞાનાદિક ત્રણ શક્તિયો જે ભેગી મળે તો, અનંતશક્તિ તે પરમાત્મા બને છે. શ્રદ્ધાના ઉપર સર્વ બાબતનો આધાર છે. શ્રદ્ધામાં અપૂર્વ બળ છે અને તે સંયમાદિ સર્વ ગુણોને ખેંચી લાવે છે. સર્વ ધર્મકાર્યોનું મૂળ શ્રદ્ધા છે. જે શ્રદ્ધાનો નાશ કરવામાં આવે તો સર્વ ધર્મનો નાશ થઈ જાય છે. પ્રથમ શ્રદ્ધાની પ્રાપ્તિ કરવી. જ્યાં શ્રદ્ધા હોય છે, ત્યાં સમતા પણ આવે છે અને બેનું ભેગું બળ થવાથી, આત્માને તેઓ પોતાના ઘરમાં તાણી લાવે છે, એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘન કથે છે.

પદ ૮૯.

(રાગ ઘન્યાશ્રી.)

ચેતન સકલ સકલ વિયાપક હોઈ. ચેતન૦ ॥

સત અસત ગુન પરજય પરિનતિ, ભાવ સુભાવ ગતિ દોઈ. ॥ચે૦૧॥

(૩૮૭)

સ્વપર રૂપ વસ્તુકી સત્તા, સીજે એક ન દોઈ ॥

સત્તા એક અચંડ અવાધિત, યહ સિદ્ધાંત પશ્ચ હોઈ. ॥ચેતન૦ ॥૨॥

અન્વય વ્યતિરેક હેતુકો, સમજી રૂપ ભ્રમ સ્વોઈ ॥

આરોપિત સચ ધર્મ ઔરહે, આનન્દઘન તતસોઈ. ॥ ચેતન૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથે છે કે, આત્માના જ્ઞાનમાં સર્વ-જ્ઞેયો ભાસે છે તેની અપેક્ષાએ આત્મા, લોકલોક સર્વવ્યાપક ગણાય છે. આત્મા કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યો પશ્ચાત્ જ્યારે કેવલી સમુદ્ઘાત કરે છે, ત્યારે લોકાકાશમાં અસંખ્ય પ્રદેશોને વિસ્તારે છે; તેની અપેક્ષાએ આત્મા, લોકવ્યાપક ગણાય છે. આત્મા પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવવડે સત્ છે. આત્માના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિ શુણ્ણે આત્માની અપેક્ષાએ સત્ છે, પણ પરદ્રવ્યની અપેક્ષાએ આત્મદ્રવ્ય અને આત્માના શુણ્ણે અસત્ છે. આત્માના શુણ્ણે અને પર્યાયો તેજ આત્માની પરિણુતિ છે. પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવમાં રમણુતા કરવાની, આત્માની વસ્તુત: પરિણુતિ છે. હે આત્મન! ત્હારી શુદ્ધ પરિણુતિમાં તારે રમણું જોઈએ. ઔદયિક ભાવ આદિ પાંચ પ્રકારના ભાવ છે; તેનું વર્ણન જ્ઞાનદીપિકા ગ્રન્થમાં કર્યું છે; ત્યાંથી તથા કર્મ ગ્રંથ, પંચ સંગ્રહ વગેરે ગ્રન્થોમાંથી જિજ્ઞાસુએ વિશેષ સ્વરૂપ જોઈ લેવું. ઉપશમભાવ, ક્ષયોપશમભાવ અને ક્ષાયિકભાવ એ ઉત્તરોત્તર શુદ્ધભાવ કહેવાય છે. આત્મા પોતાના ઉપશમાદિ ભાવથી રમે તો, શુભગતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. દેવલોક અને મનુષ્યભવ એ એ શુભ ગતિ કહેવાય છે; તે એક શુભ ગતિ અને ખીજી પંચમગતિને ક્ષાયિક ભાવવડે પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૧ ॥ ચેતનની સત્તા ચેતનરૂપ છે અને જડની સત્તા જડરૂપ છે. મુક્તિ પામતાં એક ચેતનજ શુદ્ધ રહે છે. ચેતનની એક અવાધિત અખંડ સત્તા છે. ત્રણ કાલમાં ચેતન પોતાની સત્તાને ત્યાગતો નથી; એમ સિદ્ધાન્ત પક્ષથી જોઈને કથવામાં આવે છે ॥ ૨ ॥ અન્વય અને વ્યતિરેક હેતુથી આત્માનું સ્વરૂપ સમજતાં પરવસ્તુઓમાં આત્મત્વની ભ્રમણા હતી તે ટલી જાય છે. ધુલ્લ દ્રવ્યનો જે જે ધર્મ છે તે આરોપિત ધર્મ છે. શરીરાદિમાં થતી આત્મભ્રાન્તિ ટળી અને ચેતનમાં ચેતનનો ધર્મ છે એમ આત્મતત્ત્વનો નિશ્ચય કર્યો છે, અર્થાત્ આત્માજ સ્વતત્ત્વ છે અને તેજ આનન્દનો ઘન છે, તેજ આરાધ્ય છે, એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથે છે.

(૩૮૮)

પદ ૨૦.

(રાગ સાન્ધી-સોરઠો.)

અળજોવતાં લાખ, જોવે તો એક નહીં ॥

લાખી જોવન સાખ, વહાલા વિળ એલે ગઢ. ॥ ૧ ॥

(રાગ સોરઠ.)

મહોટી વહૂયે મન ગમતું કીધું ॥ મહોટી૦ ॥

પેટમેં પેશી મસ્તક રહેંસી, સાહી સ્વામિજીને દીધું ॥મહો૦॥૧॥

ઘોલે બેસી મીઠું બોલે, કાંઈ અનુભવ અમૃત જલ પીધું ॥

છાની છાની છરકડા કરતી, છરતી આંખ મનહું વિંધ્યું ॥મહો૦૨॥

લોકાલોક પ્રકાશક છેયું, જળતાં કારજ સિધ્યું ॥

અંગોઅંગે રંગમર રમતાં, આનંદઘનપદ લીધું ॥ મહોટી૦ ॥૩॥

ભાવાર્થ:—સાખીનો અર્થ ઘણો ગંભીર છે, માટે ગીતાર્થને પુછી તેનું ખરૂં સ્વરૂપ અવગોઠવું; અત્ર સ્વયુદ્ધ અનુસારે નીચે પ્રમાણે લખવામાં આવે છે. સમતા પોતાની સુમતિસખીને કથે છે કે, જ્યારે ન દેખીએ ત્યારે લાખોની પ્રતીતિ થાય છે, પણ જ્યારે શુદ્ધજ્ઞાનાદિ ગુણોવડે પરીક્ષા કરવામાં તત્પર થઈએ છીએ અને અવલોકન કરીએ છીએ, ત્યારે લાખમાંથી એક પણ દેખાતો નથી. યૌવનાવસ્થા૩પ પામેલી સાખ, મારા શુદ્ધચેતનવિના એળે ગઈ, અર્થાત્ શુદ્ધચેતન સ્વામિની પ્રાપ્તિવિના ખીલેલી મારી યૌવનાવસ્થા એળે એટલે નિષ્કળ ગઈ, અર્થાત્ જન્ય છે; એમ ક્ષપકશ્રેણિપર આરોહણ થએલી સમતા, પોતાની સખી સુમતિને કથે છે. ક્ષપકશ્રેણિપર ચઢેલી સમતાની ભર યૌવનાવસ્થા ગણાય છે, પણ તેરમા સયોગી કેવલી ગુણુસ્થાનકમાં ગયાવિના પરમ શુદ્ધચેતનસ્વામિનો સાક્ષાત્ સંયોગ થતો નથી, તેથી ક્ષપકશ્રેણિમાં રહેલી સમતા, આવા પ્રકારના ઉદ્ગારો કાઢે છે અને પોતાના સ્વામીને મળવા પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે, અર્થાત્ મમતાનો નાશ કરવા પોતાની શુદ્ધરમણતા૩પ યુક્તિએ રચ્યા કરે છે. સમતા જે કરે છે તે-નાની વધુ સુમતિ, મોટી વહુ સમતાનું વર્તન જણાવતી છતી કથે છે. આત્મસ્વામિની લધુ વધૂ સુમતિ છે અને મોટી વધૂ સમતા છે. સુમતિ કથે છે કે, મારા શુદ્ધચેતનસ્વામિની મોટી વધૂ સમતાએ પોતાના મનમાં જે ગમતું હતું તે પરિપૂર્ણ કર્યું. અહો સમતા તારી બહાદૂરી ! અહો તારી શક્તિ ! તે તારા નિશ્ચય પ્રમાણે સર્વ કર્યું. શું કર્યું તે હવે જણાવે છે. તે મમતાના પેટમાં પેશીને

(૩૮૯)

તેની સર્વ વાત જાણી લીધી. મમતાનું સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જે પ્રવર્તન થતું હતું તે તે જાણી લીધું, અર્થાત્ મમતાએ આત્માને કેવી રીતે ભરમાવ્યો તે સારી રીતે તે જાણી લીધું. અનાદિકાળથી મમતાના પ્રપચ્ચથી આત્મા પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ દેખી શકતો નથી. મમતાના પ્રપચ્ચથી મનુષ્યો અસત્ વસ્તુઓને પણ સત્ય માનીને ઉન્મત્ત બને છે. મમતા ખરેખર, આત્માને નિર્મોહ્ય વસ્તુઓમાં પણ દુઃસાહે છે અને તેથી આત્મા પોતાના અમૃદ્ય આનન્દમય જીવનને હારી જાય છે. મમતાથી અનેક પ્રકારના પાપમાં બળાતકારે પ્રવૃત્તિ થાય છે. મમતાથી મનુષ્યો સત્યબ્રહ્મતત્ત્વને અવબોધવા અંશમાત્ર પણ પ્રયત્ન કરી શકતા નથી. જગત્માં મમતા સમાન અન્ય કોઈ બંધન નથી. વજ્રસમાન બંધનોને છેદવા સમર્થ થનારા મનુષ્યો પણ, મમતાનું બંધન છેદવા સમર્થ થતા નથી. સંસારમાં મમતાના જે જે સંબંધો, જેની જેની સાથે કલ્પ્યા છે તે અસત્ છે, છતાં મનુષ્યો સત્ય આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન કરતા નથી. જગત્માં અનેક પ્રકારનાં નામો અને અનેક પ્રકારના દેખાતા દૃશ્ય વસ્તુઓના સંબંધો, વસ્તુતઃ જોતાં કલ્પિત છે; છતાં અજ્ઞાની જીવો હારિલપંખીની પેઠે તેમાં મમતાના યોગે બંધાય છે અને રાગદ્વેષનું આલંબન કરી નીચ સ્થાનપર ઉતરતા જાય છે. મમતાથી આત્મા જ્ઞાંત બનીને અનન્ત દુઃખના ખાડામાં ઉતરે છે. મમતાથી આત્મા જે જે વસ્તુઓને બ્રહ્મ કહે છે, તે તે વસ્તુઓથી ઉલટો દુઃખપાત્ર બનતો જાય છે. જે જે વસ્તુઓપર આત્મા મમત્વ ધારે છે, તે તે વસ્તુઓથી આત્મા બંધાય છે. અજ્ઞાનદશાથી જીવો, જગત્માં જ્યાં ત્યાં બંધાય છે, અર્થાત્ મમતાવંત જીવો જ્યાંથી છૂટવાનું ધારે છે ત્યાંજ પુનઃ બંધાય છે. સર્વ જીવોને દુઃખના ખાડામાં પાડનાર મમતા છે; આનું મમતાનું વર્તન જાણીને મમતાએ તેનો નાશ કરવા તેના પેટમાં પ્રવેશ કર્યો અને દશમા શુણ્ણસ્થાનકના અન્તે મમતાનો પરિપૂર્ણ નાશ કર્યો. મમતાના પેટમાં પેંશીને, અર્થાત્ મમતાનું ઘર જાણીને મમતાનું શીર્ષ કાપીને સ્વામિજીને આપ્યું. (૧)

મમતા શુદ્ધચેતનના ખોળામાં બેસીને મિષ્ટ વચનો બોલવા લાગી, અર્થાત્ આત્મસ્વામિના ખોળાને પ્રાપ્ત થએલી મમતા અમૃતસમાન મિષ્ટ શબ્દોને બોલે છે. મમતાવિના વચનમાં મીઠાશ ઉત્પન્ન થતી નથી. મમતાની વાણીથી-ક્રોધાગ્રિથી બળેલા મનુષ્યો પરમશાંત થાય છે. મમતાએ પોતાના સ્વામિ પાસેથી અનુભવ અમૃત પીધું, અર્થાત્ પોતાના શુદ્ધચેતનસ્વામિના સદ્શુણ્ણોમાં વિશ્રામ પામીને પોતાના સ્વામિના રૂપમાં તક્લીન ધર્મ ગર્મ અને તેથી ઠેઠ અસંખ્યાત પ્રદેશમાં ઉતરી ગઈ અને ત્યાં

(૩૯૦)

રહેલા અનુભવઅમૃતનું પાન કર્યું. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં હંડા ઉતર્યાવિના અનુભવઅમૃતનું પાન થતું નથી. ન્યાંસુધી રાગદ્વેષના ઉછાળાથી મન ચંચળ રહે છે, ત્યાંસુધી આત્માના પ્રદેશોમાં હંડા ઉતરી શકાતું નથી. મમતાનું એટલુંબધુ બળ હોય છે કે, આત્માના પ્રદેશમાં સમતાને પ્રવેશ કરવા દેતી નથી. મમતા આત્માની સાથે સમતાને સંબન્ધ થવા દેતી નથી, પણ સમતાએ તો-તેજ કારણથી પ્રથમજ મમતાને નાશ કર્યો, તેથી તેને આત્મસ્વામિને મળતાં અને આત્મસ્વામિના પ્રદેશમાં તક્ષીન થતાં, કોઈ વિદ્ધ કરનાર રહ્યું નહીં; સમતા તેથીજ તેરમા શુણ્યસ્થાનકની પૂર્વે શુકલધ્યાનદશામાં અનુભવામૃત જલનું પાન કરનાર બની, અર્થાત્ અનન્તકાળથી લાગેલી તૃષ્ણા તૃપાને શીઘ્ર નાશ કર્યો, અને તેણે મમતાનું નામ માત્ર પણ રહેવા દીધું નહીં.

સુમતિ કથે છે કે, સમતારૂપ મોટી વધૂએ પોતાનું પરાક્રમ દ્વારવી બતાવ્યું. સુમતિ મોટી એવી સમતા વધૂનું ચરિત્ર બતાવવાને પ્રયત્ન કરે છે અને કથે છે કે, તેણીએ પોતાની શુદ્ધદષ્ટિરૂપ ચક્ષુના કટાક્ષાક્ષેપથી છાની છાની રીતે છરકડાં, એટલે પોતાના સ્વામિને રીજવવાની લઘુલાઘવી કળાઓ-ચેષ્ટાઓ કરીને સ્વકીય શુદ્ધચેતનનું મન વિધી નાંખ્યું, અર્થાત્ પોતાના વશમાં સ્વામિને લેઈ લીધા. તેણીએ શુદ્ધદષ્ટિના કટાક્ષાક્ષેપથી તેના સ્વામીનું મન ખેંચી લીધું. બાહ્ય દેહધારી મનુષ્યોને તો સ્ત્રીઓ કટાક્ષાક્ષેપથી મોહિત કરી નાખે છે, પણ અન્તરમાં રહેલા શુદ્ધચેતનને સ્વવશમાં કરવા એ કાર્ય કંઈ સાધારણુ નથી. શુદ્ધદષ્ટિરૂપ ચક્ષુનું સ્વરૂપ સમજવાની તથા તેને પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા છે. સમતાવિના શુદ્ધદષ્ટિ હોઈ શકતી નથી. સમતા સર્વ પ્રકારના પદાર્થોને રાગ અને દ્વેષ વિનાની-શુદ્ધદષ્ટિથી અવલોકી શકે છે. શુભ રાગ અને શુભ દ્વેષથી જે જે પદાર્થો અવલોકવામાં આવે છે તેને શુભદષ્ટિ કહે છે. અશુભ રાગ અને અશુભ દ્વેષથી જે જે દૃશ્યપદાર્થો દેખવામાં આવે છે તેને અશુભદષ્ટિ કથે છે. અશુભદષ્ટિનો ત્યાગ કરીને શુભદષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવાની છે. અશુભદષ્ટિનો ત્યાગ કરીને પ્રથમાલ્યાસ દશામાં શુભદષ્ટિથી સર્વ પદાર્થો દેખવાની જરૂર છે. આત્માના સકુણો પ્રાપ્ત કરવાના જે જે ઉપાયો હોય, તેને શુભ રાગથી નિરીક્ષવા જોઈએ. જે જે પદાર્થોના સંબન્ધથી આત્મા બંધાતો હોય, તે તે પદાર્થોને શુભદ્વેષદષ્ટિથી એવી રીતે નિરીક્ષવા કે, તેથી તે તે પદાર્થોથી કર્મ બાંધવાનો પ્રસંગ પડે નહીં. શુભ દષ્ટિથી પણ આગળ વધીને સર્વ પદાર્થોને રાગ અને દ્વેષની પરિણતિ વિના દેખી શકાય, એવી સમતાદષ્ટિની અલ્યાસ દશા આદરવી જોઈએ. જળમાં કમલ રહે છે પણ નિર્લેપ રહે છે, તેવી રીતે આત્માની દશા

(૩૯૧)

કરવી નેહએ, અર્થાત્ સર્વ પદાર્થોને નિલેપદશાથી દેખી શકાય એવી શુદ્ધદષ્ટિ અન્તરમાં રહેલી છે, તેને અધ્યાત્મ ભાવવડે પ્રગટ કરવી નેહએ.

શુદ્ધદષ્ટિથી નેતાં સર્વ પદાર્થોનું યથાતથ્યસ્વરૂપ અવબોધાય છે. આ માત્ર અને આ લ્હાત્ર એવી દષ્ટિનેા પરિહાર કરીને શુદ્ધદષ્ટિથી પ્રત્યેક પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિલોકવું નેહએ. શુદ્ધદષ્ટિથી મનુષ્ય ઉચ્ચ કોટી પર ચડી શકે છે અને તે ભવિષ્યકાળમાં થનાર પરિણામોને પણ પ્રથમથી નિર્ધારી શકે છે. શુદ્ધદષ્ટિમાં એવી અદ્ભુતશક્તિ રહેલી છે કે, તે દરેક પદાર્થોને તેઓના મૂળસ્વરૂપે જણાવે છે. શુદ્ધદષ્ટિની આગળ સત્યનો પ્રકાશ પડે છે અને અસત્યનો નાશ થાય છે, માટે શુદ્ધદષ્ટિથી દરેક પદાર્થો દેખવાનો અભ્યાસ પાડવાની ખાસ જરૂર છે. આપણે દૃશ્ય પદાર્થોને વારંવાર દેખીએ છીએ, પણ શુદ્ધદષ્ટિથી દેખતા હોઈએ તો નવો સત્યનો પ્રકાશ પડ્યાવિના રહે નહીં. પ્રત્યેક પદાર્થોને તેઓના મૂળધર્મે નેવાની ટેવ પાડવી નેહએ. અહું અને મમત્વના સંબન્ધથી પ્રત્યેક પદાર્થોને દેખતાં તે તે વસ્તુઓનું સત્યરૂપ દેખી શકાતું નથી. કોઈ પણ ધર્મનાં તત્ત્વો નેવાં હોય તો શુદ્ધદષ્ટિવડે દેખવાં નેહએ. અમુક ધર્મ પોતાનો છે એવો મમતાભાવ ત્યાગ કરીને, શુદ્ધદષ્ટિથી દરેક ધર્મોમાં રહેલું સત્ય નિરીક્ષવાથી, સત્યનો પ્રકાશ વૃદ્ધિ પામે છે અને સત્યના સન્મુખ ગમન કરી શકાય છે. અહુંત્વથી ધર્મની શ્રદ્ધાને પૂર્વે ધારણ કરવામાં આવી હોય છે તો, તે માન્યતાવાળા ધર્મનું સ્વરૂપ શુદ્ધદષ્ટિથી નિરખી શકાતું નથી. શુદ્ધદષ્ટિથી પ્રત્યેક ધર્મમાં નયોની અપેક્ષાએ જે જે સત્ય રહ્યું હોય છે, તે સમ્યક્કરીયા અવબોધી શકાય છે. શૃંગીમત્સ્ય સમુદ્રમાં રહીને પણ મિષ્ટ જલનું પાન કરે છે, તેમ શુદ્ધદષ્ટિ ધારક આત્મા જ્યાં ત્યાંથી સાપેક્ષવાદ પ્રમાણે, પ્રત્યેક ધર્મોનું સ્વરૂપ સમજે છે અને નયોની સાપેક્ષાએ ધર્મોની સત્યતાનો સ્વીકાર કરે છે અને તેથી તેને 'સત્ય' જ્યાં ત્યાંથી સુઝી આવે છે:-આવી શુદ્ધદષ્ટિથી આત્મપ્રભુનું સમ્યક્પણે અવલોકન કરી શકાય છે. શુદ્ધદષ્ટિ ખીલવાથી મનુષ્યો શ્રુતજ્ઞાનના સિદ્ધાન્તોને સાપેક્ષાએ હૃદયમાં ઉતારી શકે છે. જેટલા વચનના માર્ગ છે, તેટલા નયવાદ છે અને જેટલા નયવાદ છે તેટલા પરસમય છે. નયક્રમમાં કશું છે કે.

॥ ગાથા ॥

જાવહયા વયળ પહા, તાવહયા ચેવ હુંતિ નયવાયા ॥

જાવહયા નયવાયા, તાવહયા ચેવ પર સમયા. ॥ ૩ ॥

(૩૯૨)

દુનિયામાં જેટલાં વચનો છે, તે સર્વને નયોની સાપેક્ષાએ પ્રહણુ કરવામાં આવે તો સ્વસમયને પ્રગટ કરે છે અને દુનિયામાં જેટલાં વચનો નયોની અપેક્ષાવિના બોલવામાં અને શ્રદ્ધા કરવામાં આવે છે તેટલા પરસમય છે. નયોની સાપેક્ષા પૂર્વક વચનોને જાણવામાં આવે, શ્રદ્ધા કરવામાં આવે અને બોલવામાં આવે, તો સ્યાદ્વાદશાસનની પુષ્ટિ થાય છે. જે આ પ્રમાણે રાગ અને દ્વેષનો ત્યાગ કરીને સાપેક્ષપણે દરેક વસ્તુઓનું જ્ઞાન કરવામાં આવે છે તો, શુદ્ધદષ્ટિની ખીલવણી થાય છે. આશયોની વિભિન્નતાનો ઓધ કરવાને માટે અપેક્ષાવાદ એક જ્ઞાનરૂપ અંજન છે અને તેનાથી શુદ્ધદષ્ટિ ખીલે છે, અર્થાત્ શુદ્ધદષ્ટિનો પ્રકાશ વૃદ્ધિ પામે છે અને ચક્ષુમાંથી રાગ દ્વેષની મહીનતા ટળે છે.

જેને શુદ્ધદષ્ટિની પ્રાપ્તિ કરવી હોય, તેણે નયોનો સાપેક્ષવાદ સમજવો જોઈએ. જે નયોનો સાપેક્ષવાદ સમજવામાં આવે તો, ધૂળમાંથી સુવર્ણ કાઢવામાં આવે છે તેની પેઠે દુનિયામાં પ્રગટેલાં ગમે તેવાં પુસ્તકોમાંથી સમ્યક્સાર ખેંચી શકાય છે; તેમજ મિથ્યા શાસ્ત્રોને પણ શુદ્ધદષ્ટિના પ્રતાપથી સમ્યક્પણે પરિણુમાવી શકાય છે; આત્મતત્ત્વ સંબંધી ઘણું જાણવામાં આવે છે અને કોઈ પણ જાતનો કદાચ રહેતો નથી. દરેક વસ્તુઓને ભિન્ન ભિન્ન દષ્ટિથી લોકો દેખીને તેને ભિન્ન ભિન્નપણે કહે છે, તે ભિન્ન ભિન્ન દષ્ટિના આશયો અને તેનું રહસ્ય અપેક્ષાએ ખેંચી શકાય છે; તેથી શુદ્ધદષ્ટિધારક જીવ કોઈ પણ કદાચરહના વશીભૂત થતો નથી. ઉત્તમ શુદ્ધદષ્ટિધારક મનુષ્ય, શ્રીમહાવીર પ્રભુ કથિત સિદ્ધાન્તોનું સાપેક્ષવાદથી પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણે છે અને તેથી તે જિનવાણીની અલૌકિકતામાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા ધારે છે, તેમજ આત્મતત્ત્વને ઉપાદેય તરીકે જાણી તેની પ્રાપ્તિમાટે સદુણ્ણોનો વ્યાપારી બને છે અને દુર્ગુણોનો નાશ કરવા યથાશક્તિ ઉદ્યમ કરે છે તે, રાગ અને દ્વેષના ઉછાળાઓને સમતાથી વારે છે અને શુદ્ધદષ્ટિથી પોતાના આત્મસ્વરૂપને નિરખ્યા કરે છે. સમતાએ શુદ્ધદષ્ટિથી આત્મ પ્રભુનું મન વશ કરી લીધું, અર્થાત્-આત્મા, સમતાના સંગમાં રહે અને મમતાનો બિલકૂલ વિશ્વાસ કરે નહીં, એવી આત્માની દશા કરી-મમતાનો પરિપૂર્ણ નાશ કરી સમતા પોતાની ઉત્તમ દશામાં વધવા લાગી;-પોતાના આત્મપ્રભુને એક ક્ષણમાત્ર પણ સંગ ત્યાગતી નથી, અર્થાત્ શુકલ ધ્યાનવડે પોતાના સ્વામીને સમયે સમયે આરાધવા લાગી. ઘાતી કર્મનો ક્ષય કરીને સમતા પોતાના પતિની સાથે ઉચ્ચ ગુણુસ્થાનકની ભૂમિમાં વિચરવા લાગી. મોહના પરિપૂર્ણ નાશથી સમતાની શક્તિ અત્યંત ઉદ્ભવવા

(૩૯૩)

લાગી અને તેથી તેણીએ પૂર્ણસ્વરૂપ પ્રગટાવવા માંડ્યું. આરમા ગુણુ-
 ઠાણે ઉત્તમ સમતા આવે છે, અને ત્યાં શુક્લ ધ્યાનનો એકત્વ વિકલ્પ
 અપ્રવિચાર નામનો પાયો હોય છે તેમજ ત્યાં શ્રુતજ્ઞાનનું પરિપૂર્ણ આલં-
 બન હોય છે. આરમા ગુણુસ્થાનક સુધી દ્રવ્યમન અને ભાવમન એ
 બન્ને હોય છે. આરમા ગુણુઠાણા પશ્ચાત્ સમતાએ આત્માના સંબન્ધે
 એક અપૂર્વ ક્ષણ પ્રગટાવ્યું તે જણાવે છે. સમતાએ લોકલોક
 પ્રકાશક કેવલજ્ઞાનરૂપ પુત્ર પ્રસન્ધ્યો અને તેથી તેણીનું કાર્ય સિદ્ધ
 થયું. આરમા ગુણુઠાણાના અન્તે મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય,
 અવધિજ્ઞાનાવરણીય, મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીય અને કેવલજ્ઞાનાવરણીય, એ
 પાંચ પ્રકારનાં આવરણોનો સમ્પૂર્ણ ક્ષય કરીને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન
 કર્યું. કેવલજ્ઞાનથી ચઉદ રાજલોક અને અલોકનો પ્રત્યક્ષ ભાસ થાય
 છે. કેવલજ્ઞાનમાં સર્વ જ્ઞાનનો અન્તર્ભાવ થાય છે. સર્વ પ્રકારના
 જ્ઞાનની અવધિ કેવલજ્ઞાન છે. લોક અને અલોક જ્ઞેય છે. જ્ઞેયનો
 સાક્ષાત્ પ્રકાશ કરનાર કેવલજ્ઞાન છે. કેવલજ્ઞાનની જ્ઞેનશાસ્ત્રોમાં
 જેવી ઉત્તમ વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે, તેવી અન્ય દર્શનકારોનાં
 શાસ્ત્રોમાં જેવામાં આવી નથી. ઉત્તમ એવી સમતાની પ્રાપ્તિવિના
 કોઇને કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. જે મનુષ્ય ઉત્ત-
 મમાં ઉત્તમ એવા સમતાના ભેદને ધારણુ કરે છે, તેજ કેવલજ્ઞાન
 પ્રગટાવી શકે છે. સમતાવિના જ્ઞાનનો પ્રકાશ થતો નથી. સમતાથી
 બે ઘડીમાં કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સમતાના ઘણા ભેદ છે.
 શ્રીમદ્ આનન્દધનજી સમતાથીજ કેવલજ્ઞાનરૂપ પુત્રની ઉત્પત્તિ દર્શાવે
 છે. મોહનીય કર્મનો જે જે અંશે ક્ષય થાય છે, તે તે અંશે સમતા
 પ્રગટ થતી જાય છે. મોહનીય કર્મ, દશમા ગુણુસ્થાનક પર્યંત વિદ્ય કરે
 છે. સમતાથી મોહનો નાશ કરીને ઉપર ઉપરના ગુણુસ્થાનકપર ચઢી
 શકાય છે અને છેવટે સર્વ જ્ઞાનમાં શ્રેષ્ઠ એવું કેવલજ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત
 કરી શકાય છે. સમતા ખરેખર અનેક ગુણો પ્રગટાવવાને સમર્થ
 થાય છે. સમતા તેરમા ગુણુસ્થાનકમાં પરમાત્મ પ્રભુને, પ્રદેશે પ્રદે-
 શરૂપ અંગેઅંગ મિલાવીને મળી અને અનન્ત આનન્દમાં ઝીલવા
 લાગી, અર્થાત્ આનન્દધન એવું પરમાત્માનું પદ તેણે પ્રાપ્ત કર્યું;
 એમ શ્રી આનન્દધનજી કથે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ ઉપર્યુક્ત જણાવેલ સમતાની દશાને ખરેખર
 હૃદયમાં ધારણુ કરવી જોઈએ. મનુષ્યોએ સર્વત્ર-સર્વદા-સર્વથા-શર્મદા
 એવી સમતાની દશા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ નાનકડા
 પદમાં સર્વ સિદ્ધાંતોનો પરમાર્થ આવી જાય છે. સમતાવિના મનુષ્ય
 ભ. ૫૦

(૩૯૪)

ઉચ્ચ ધર્મ શક્તો નથી અને તે કોઈને ઉપકાર કરવા પણ સમર્થ ધર્મ શક્તો નથી. સમતાના ઉપાસકોથી જગતના મનુષ્યોને જે લાભ મળે છે તેવો લાભ અન્ય કોઈથી મળતો નથી. સમતાને ધારણ કરનારાઓ ખરી દયા પાળવાને માટે સમર્થ થાય છે. સમતાધારકોની વાણીથી અનેક મનુષ્યોના રાગદ્વેષ છૂટી જાય છે. સમતાવંતને આખું જગત એકરૂપ દેખાય છે, અર્થાત્ તેમાં કોઈ મિત્ર વા કોઈ શત્રુ તરીકે ભાસતું નથી; તેથી તે જે કંઈ કરે છે તે સર્વ પરમાત્માને હૃદયમાં ધારણ કરીનેજ કરે છે એમ સમજવું.

સમતા યાને સમભાવની દશાથી વિમુખ રહેનારાઓ મહાત્માઓની પ્રાપ્તિ કરી શક્તા નથી, અને તેવા પ્રકારના મનુષ્યો કોઈતું ઉત્તમ રીતે ભણું કરવા સમર્થ થતા નથી. સમતાની દશાને પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની અત્યંત જરૂર છે. જેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને શક્તિમાન થયા નથી, તેઓ સત્તાધારી વા ગમે તેવા પંડિત હોય તોપણ પોતાના મનની ઉચ્ચદશા કરવાને શક્તિમાન થતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાતું પાંડિત્ય જગતમાં અશાન્તિ વધારે છે અને તેના ધારકને અહંત્વના ખાડામાં પાડે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી સમતાની આવશ્યકતા સમજાય છે અને આત્મસૃષ્ટિમાં ઉતરી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી શરીર, વાણી અને મનની સ્વસ્થતા જળવી શકાય છે, માટે સમતાને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળાઓએ પ્રથમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ધર્મની ક્રિયાઓનાં શુભ રહસ્યો સમજાય છે અને માનસિકદશાની ઉચ્ચતામાટે પ્રયત્ન કરી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જેટલી ધર્મની ઉન્નતિ કરી શકાય છે તેટલી અન્યથી થતી નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી સર્વ જીવોને પોતાના આત્મસમાન લેખી શકાય છે. અનાદિકાળથી લાગેલી એવી મિથ્યાત્વ ભ્રમણા પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ટળે છે. પોતાનો અધિકાર કયો છે તે પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જાણી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી પરમાર્થપ્રેમની દૃષ્ટિ પ્રગટે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી સર્વ જગતને પોતાના કુટુંબ સમાન લેખી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી દરેક ધાર્મિક ક્રિયાઓને સ્વાધિકાર પ્રમાણે આદરી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના શ્રમણપણું પ્રાપ્ત કરી શકાતું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે ગુણાનુરાગ પ્રગટે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ગુણુદૃષ્ટિ પ્રગટે છે અને દોષદૃષ્ટિનો નાશ થાય છે.

જગતમાં ખરેખરા અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિવિનાના કેટલાક મનુષ્યો, એવા પ્રકારના હોય છે કે તેઓ સદાકાલ ગમે તેના દોષ જ જોયા કરે છે. કોઈમાં હજારો ગુણો છતાં તેના સામી દૃષ્ટિ ન થતાં, તેનામાં રહેલા

(૩૯૫)

એક બે આદિ જે દુર્ગુણો હોય છે, તેજ તેની દષ્ટિમાં આવી શકે છે. વિદ્વાન વા અવિદ્વાન મનુષ્યવર્ગમાં દોષદષ્ટિધારકોની સંખ્યા વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. પહેલા પ્રકારની દોષદષ્ટિને ધારણ કરનારાઓ ગમે તે વસ્તુમાંથી કંઈ પણ દૂષણ શોધી કાઢીને રાજ થનારા હોય છે, તેથી તેઓ દોષદષ્ટિની વૃદ્ધિ કરે છે અને દોષદષ્ટિના જોરથી પોતાના મનમાં અનેક દોષોને પ્રગટાવે છે. પહેલી દોષદષ્ટિ ધારણ કરનાર મનુષ્યો પોતાનું તેમજ અન્યનું શ્રેયઃ કરવા સમર્થ થઈ શકતા નથી, અર્થાત્ તેઓના સમાગમમાં જે જે મનુષ્યો આવે છે, તેઓને તેઓનાથી સહુગુણોના લાભ મળી શકતો નથી, પણ ઉલટો દુર્ગુણોની પ્રાપ્તિ થવાનો સંભવ રહે છે. પહેલી દષ્ટિધારકો, દુર્જનની રીતને અનુસરનારાઓ છે, તેઓ પુણ્ય પ્રકારના મનુષ્યો પ્રસંગોપાત્ત મહાત્માઓની સંગતિથી કંઈક કંઈક સુધરે છે અને તેઓ ખીણ દષ્ટિમાં આવી શકે છે. દ્વિતીય દષ્ટિમાં રહેનારા મનુષ્યો, દોષો અને સહુગુણો એમ બંને દેખે છે. કોઈ પણ મનુષ્યમાં રહેલા સત્ય અને બ્રહ્મચર્ય એ બે ગુણોને દેખે છે, તેમજ તેનામાં રહેલા ક્રોધ અને અસન આદિ દુર્ગુણોને પણ દેખી શકે છે. તેઓ ગુણોને દેખે છે તેઓપણ-દોષની ભાવનાથી દોષોથી મુક્ત થતા નથી. અન્ય મનુષ્યોમાં રહેલા દોષોને દેખવાની અર્થાત્ દોષની ભાવના જાત્રત રહેવાથી પોતાના મનમાં દોષોના સૂક્ષ્મ સંસ્કાર પડે છે તેથી, તે ઉચ્ચ થઈ શકતો નથી. દોષ અને ગુણ એ બંને દેખનારા મનુષ્યો પહેલી દષ્ટિવાળા કરતાં સંખ્યામાં અલ્પ હોય છે. ખીણ દષ્ટિ કરતાં ત્રીણ દષ્ટિ અત્યંત ઉત્તમ છે. ત્રીણ ગુણુદષ્ટિ છે; મનુષ્યોમાં અનેક પ્રકારના અવગુણો હોય છે, છતાં પણ તેમાં જે ગુણુ હોય છે તેનેજ ત્રીણ દષ્ટિવાળો મનુષ્ય ગ્રહણ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણે જેમ કૂતરામાં અનેક દોષો છતાં ફક્ત તેના દાંત વખાણ્યા, તેમ ત્રીણ દષ્ટિવાળો મનુષ્ય, અનેક દુર્ગુણો તરફ લક્ષ ન આપતાં તેમાં રહેલા સહુગુણો તરફ લક્ષ્ય આપે છે. ત્રીણ દષ્ટિધારકો, ગુણોની મહત્તા સારીપેઠે સમજી શકે છે અને તેથી પત્થરમાંથી રત્ન ગ્રહવાની પેઠે ગુણોનેજ દેખ્યા કરે છે, અર્થાત્ મનુષ્યોની શ્વેતબાણુને તેઓ દેખે છે. કાળી બાણુ સામું દેખવાને તેઓ પ્રયત્ન કરતા નથી. વીતરાગપ્રભુવિના સર્વ મનુષ્યવર્ગમાં દોષો અને સહુગુણો એ બે હોય છે. દુનિયામાં કોઈપણ એવો મનુષ્ય નથી કે જેનામાં સર્વ ગુણોજ હોય! સર્વ મનુષ્યોમાં દોષો અને ગુણો રહેલા છે, તેથી દોષ દેખનારાઓ તે તે દોષથી મુક્ત થતા નથી. દોષને દેખવાથી અને દોષને દેખી નિંદા કરવાથી અનેક પ્રકારનાં કર્મ ગ્રહણ કરાય છે, એમ તે ત્રીણ દષ્ટિવાળો સારીપેઠે જાણે છે; તેથી તે

(૩૯૬)

કોઈનામાં દોષ દેખે છે, વા સાંભળે છે. તોપણ તે દોષીના ઉપર અરુચિ ધારણુ કરતો નથી અને તેની નિન્દા પણુ કરતો નથી; દુક્ર તેનામાં રહેલા જે જે સદ્ગુણો હોય છે તેના પ્રતિજ લક્ષ રાખે છે. ગુણુદૃષ્ટિવાલો લાખો કરેલો મનુષ્યોના સમાગમમાં આવે છે તોપણુ, તે સર્વમાં જે જે અંશે ગુણો ખીલ્યા હોય છે તેનેજ દેખે છે, તેથી તે પોતાના આત્માની ઉચ્ચદશા કરે છે અને અન્યોના આત્માનું પણુ ભણું કરવા સમર્થ બને છે. સર્વત્ર ગુણુની દૃષ્ટિ ધારણુ કરનારાના હૃદયથી પરમાત્મા દૂર રહેતા નથી. ત્રીજી દૃષ્ટિધારકો, પોતાના શુભ મનથી જગત્માં શાન્તિ ફેલાવી શકે છે અને તેમના મનની ઉચ્ચદશા થવાથી કોઈના તે શત્રુ બનતા નથી; તેવા પ્રકારના મનુષ્યો, સન્ત વા મહાત્માની કોટીમાં ગણાય છે. ત્રીજી દૃષ્ટિ ધારણુ કરનારાઓ મન, વાણી અને કાયાથી જગતના ઉપર જે ઉપકાર કરે છે તેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. આવી-ત્રીજી દૃષ્ટિને ધારણુ કરનારાની સંખ્યા અલ્પ હોય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનની રહેણીથી, ઉત્તમ એવી ત્રીજી દૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચવામાત્રથી કંઈ અધ્યાત્મતત્ત્વ પ્રગટી નીકળતું નથી, પણ વારંવાર અધ્યાત્મજ્ઞાનની હૃદયમાં ભાવના રાખવાથી અધ્યાત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેથી સર્વ મનુષ્યોના આત્માઓને સમભાવની દૃષ્ટિથી દેખી શકાય છે. અધ્યાત્મભાવનાથી સર્વ જીવોને સમાનદૃષ્ટિથી દેખી શકાય છે.

ચારે ખંડના મનુષ્યો, સમાનદૃષ્ટિથી એકબીજાને દેખે તો ખરેખર દુનિયાની શાન્તિ સારી રીતે રહી શકે. સર્વ દેશના મનુષ્યોમાં જે સમભાવની દૃષ્ટિ વધે તો વૈરજેર અને ખૂનખાર યુદ્ધો નષ્ટ થઈ જાય અને પરસ્પર સાત્ત્વિક પ્રેમ પ્રગટવાથી એકબીજાનું સારી રીતે કલ્યાણુ કરી શકાય. દુનિયામાં સર્વ જીવોનું ભણું કરવું હોય તો સમાન દૃષ્ટિ ધારણુ કરવી જોઈએ. સમાન દૃષ્ટિથી સમતાની વૃદ્ધિ થયા કરે છે અને તેથી મહાત્માઓની કોટીમાં પ્રવેશાય છે. સમતાથી પોતાના આત્માની ઉચ્ચતાની સાથે જગતના જીવોની ઉન્નતિ કરી શકાય છે, માટે સંસારનો સુધારો અને સંસારમાં સહજસુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો, સમતાને પ્રાપ્ત કરવાની ખાસ જરૂર છે.

સમતાના પરિણામથી ઘરસંસારમાં પણુ સર્વની સાથે પ્રેમ જળવાઈ રહે છે અને સર્વ જીવોની સાથે એકસરખો સમાનભાવ વર્તે

(૩૯૭)

છે. ખરેખર સમતાના પરિણામથી સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ સંસારથી નિર્લેપ રહી શકાય છે.

મનુષ્યો, પ્રત્યેક કાર્યો કરતી વખતે હૃદયમાં સમતાને ધારણુ કરે તો, ખરેખર તેમનો આત્મા ઉચ્ચ થયા વિના રહે નહીં. જગત્માં ગંગા-નદી વ્યાદિ નદીઓ કરતાં અનન્તગણી શીતલ એવી સમતા નદી છે; તેમાં મહાત્માઓ ઝીલ્યા કરે છે. સમતાથી મન સ્થિર રહે છે અને તેથી યુદ્ધિ પણ વૃદ્ધિ પામે છે. જૈનોએ શ્રીમહાવીર પ્રભુના પગલે ચાલી સમતાનો આદર કરવો જોઈએ. સમર્થ પુરૂષોજ સમતાને સેવી શકે છે. અસમર્થ મનુષ્યો મનને કાષ્ઠુમાં રાખવાને શક્તિમાન થતા નથી, તેથી તેઓ સમતાના પ્રદેશમાં વિચરી શકતા નથી. મનના વેગને કાષ્ઠુમાં રાખવાની જેનામાં શક્તિ પ્રગટી છે, તે સમતાના પ્રદેશમાં વિચરી શકવા સમર્થ થાય છે. સાધુઓ અને સાધ્વીઓ ખરેખર સમતા ભાવ-વિના ઉચ્ચ થઈ શકતાં નથી. સમતા એ આત્માનો ભાવ પ્રાણુ છે. પ્રાણુવિના શરીર ટકી શકતું નથી, તેમ સમતાવિના આત્મા પોતાના સ્વરૂપે રહી શકતો નથી. સમતાને પ્રાપ્ત કરીને યોગીઓ જગત્માં અદ્ભુત કાર્ય કરવાને સમર્થ થાય છે. સમતા વિનાનાં તપ, જપ, વગેરે અનુષ્ઠાનો સફળ થતાં નથી. જગત્ના કોઈ પણ પદાર્થોને ઈષ્ટ વા અનિષ્ટ ગણવાવિના,—પ્રારબ્ધયોગે પ્રત્યેક પદાર્થના સંબંધમાં જ્ઞાનિયો આવે છે તોપણ, તેઓ ઘણા ભાગે નિર્લેપ રહી શકે છે અને કરોડો મનુષ્યોપર સાત્ત્વિક ગુણુની અસર કરે છે. અસમતાવન્ત મનુષ્ય અનેક પ્રકારનાં ભાષણો વા લેખો લખીને, જેવી સારી અસર દુનિયાપર કરી શકતો નથી, તેવી સારી અસર ખરેખર સમતાવન્ત મનુષ્ય મૌન રહ્યો છતો પણ કરી શકે છે. સમતા ધારક મનુષ્યો, પશુ પંખીઓ વગેરે પ્રાણીઓઉપર પણ શાન્તિની અસર કરવા સમર્થ થાય છે. ઉત્તમ પ્રકારની ક્ષમા અને ઉત્તમ પ્રકારની દયા તથા ઉત્તમ જ્ઞાન અને ઉત્તમ સંન્યાસનો પણ સમતામાં સમાવેશ થાય છે. સમતાથી આત્માની સર્વ પ્રકારની શક્તિયોનો પ્રકાશ થાયછે, માટે ભવ્ય મનુષ્યોએ સર્વ પ્રકારનાં વ્યાવહારિક કાર્યો તથા પારમાર્થિક કાર્યો કરતી વખતે સમતાને હૃદયમાં ધારણુ કરવી. સમતાનું સ્વરૂપ જાણીને તેને આચારમાં મૂકવાની દરરોજ ટેવ પાડવી. ક્ષણે ક્ષણે સમતાના પાઠનો અભ્યાસ કરવાથી આત્મા સમતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે અને જાત તથાએલી સમતા પોતાના પરમાત્મ પ્રભુને પ્રાપ્ત કરે છે.

(૩૯૮)

પદ ૧૨.

(રાગ માદ.)

વારોરે કોઈ પરધર રમવાનો ઢાલ ॥

નહાની વહુને પરધર રમવાનો ઢાલ ॥

॥ એ આંકળી ॥

પરધર રમતાં થઈ જૂઠા બોલી, દે છે ધળીજીને આલ. ॥

॥ વારો ॥

અલવે ચાલા કરતી હીડે, લોકડાં કહે છે છીનાલ ॥

ઉલંમડા જળ જળના લાવે, હૈડે ઉપાસે સાલ. ॥ વારો ॥ ૨ ॥

બાહરે પડોસળ જુઓ ને લગારેક, ફોકટ સ્વાશે ગાલ ॥

આનન્દધન પ્રમુ રંગે રમતાં, ગોરે ગાલ જ્ઞવૂકે જાલ. ॥વારો ॥૩॥

ભાવાર્થ:—સમતા ઉત્તમ સ્ત્રી છે, તેથી તે આત્માના ઉપર અત્યંત પ્રેમ ધારણુ કરે છે. અશુદ્ધ ચેતના, પરપુરુષ વસ્તુઓના સંબંધથી ક્રોધાદિકના પરભાવરૂપ પરધરમાં રમવા ચાલી નય છે અને તેથી તે કર્મની અશુદ્ધતાને ધારણુ કરીને અશુદ્ધ ચેતનારૂપે બની રહે છે. મનુષ્યોના દુર્ગુણો અવલોકવા, અન્ય આત્માઓનું પુરૂં ઈચ્છવું, પરવસ્તુઓને પોતાની કરવામાટે અનેક પ્રકારની પ્રાપ્તિક કળાઓનો વિચાર કરવો, મનુષ્યોની હીનતા કરવામાટે તેઓના ઉપર આળ મૂકવાં, પરનો ઉત્કર્ષ દેખીને તેનો અપકર્ષ કરવા પાપના વિચારો કરવા, ગમે તેના દોષો ભોવાની ટેવ પાડવી, હિંસા, ભૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર આદિ કુકર્મોના વિચારો કરવા, સ્વાર્થની આજી રમવાની યુક્તિયો શોધવી, દુનિયાને ઠગવા માટે અનેક શોધો કરવી, પ્રાણીઓ ઉપર દ્વેષ ધારણુ કરીને તેઓનું પુરૂં કરવા અનેક પ્રકારના કુતર્કો કરવા, વિષયભોગ અને મોજ-શોખના વિચારો કરીને અનેક પ્રાણીઓના પ્રાણની આહુતિ લેવાય એવા પ્રયત્નો કરવા, કેટલાક પ્રાણીઓને પોતાના માનવા અને કેટલાકને પુરા માનવા, મનુષ્યોની હાંસી કરવી, પ્રાણીઓને રીખાવવાના ઉપાયો શોધવા, કપટથી અસત્ય ભાષણુ કરવું, યુદ્ધોની સામગ્રીઓ તૈયાર કરવી અને આત્માને નહિ માનતાં જડવાદના સિદ્ધાન્તનો સ્વીકાર કરવો; ઇત્યાદિ અશુદ્ધ ચેતનાનું પ્રવર્તન છે. નીચ પ્રવૃત્તિ કરનારી અશુદ્ધ ચેતના છે, તેથી તે નહાની વહુ ગણાય છે. સમતા સમજી અને પરહિત કરનારી છે, તેથી તે અશુદ્ધ ચેતનાને હિત શિક્ષા દેછે, કિન્તુ અશુદ્ધ ચેતના તેને ગણકારતી

(૩૯૯)

નથી અને નીચ પ્રવૃત્તિમાં વહા કરે છે. સમતાએ જાણ્યું કે મારા કથનની અશુદ્ધ ચેતનાને અસર થતી નથી, માટે હું કોઈને આ વાત જણાવું કે જેથી અન્ય કોઈ,—નાની વધૂને સ્વરાક્તિથી ઠેકાણે લાવે. સમતા ખરેખર આત્માની મોટી વધૂ છે અને અશુદ્ધ ચેતના નાની વધૂ (વહુ) છે. ઉપર્યુક્ત એતાદૃશ વિચાર કરીને તે, લોકોને આ પ્રમાણે જણાવે છે કે, અરે કોઈ ઉપકારી પુરૂષ ! નાની વધૂને પરધર રમવાનો ચાલ પડી ગયો છે તેને વારો—હઠાવો. રાગ અને દ્વેષયોગે પરભાવરૂપ ધરમાં રમતાં તે જૂઠાખોલી બની છે. સત્ય તત્ત્વને અસત્ય કથે છે અને અસત્ય તત્ત્વને સત્ય કથે છે. ધર્મને અધર્મ કથે છે અને અધર્મને ધર્મ કથે છે. જહર્મને ચેતનધર્મ તરીકે કહે છે અને આત્મસ્વામિઉપર અનેક પ્રકારનાં આળ ચઢાવે છે. આત્મજ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રધર્મને વગોવે છે. કૃધર્મોનો આત્માપર આરોપ કરે છે. આત્માનાં જે જે કૃત્ય ન હોય તેને આત્માનાં કહે છે. વિભાવિક ધર્મને આત્માનો કહીને ખરેખર તે આત્માના ઉપર આળ ચઢાવે છે. અશુદ્ધ ચેતના આવા ચાળા કરીને પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેથી લોકો તેને છીનાલ કથે છે. આત્માની શુદ્ધ સંગતિનો ત્યાગ કરીને રાગ દ્વેષરૂપ પરપુરૂષની સાથે રમણુતા કરવાથી જ્ઞાની લોકો અશુદ્ધ ચેતનાને છીનાલ કહે, તો તેમાં કંઈ ખોટું નથી. અશુદ્ધ ચેતના પ્રત્યેક મનુષ્યના ઉપાલંબોને પામે છે, કારણકે પ્રત્યેક મનુષ્ય સાથે તે દ્વેષ, પરિતાપ વગેરે કરે છે, તેથી લોકોમાં તેનું માન ઘટ્યું છે. “અશુદ્ધતાથી કોનો ઠપકો ન મળે અને કોણુ માનની હાનિ ન કરે?” અશુદ્ધ ચેતનાથી મન, વચન અને કાયાની પણુ વિપરીત પ્રવૃત્તિ થાય છે. કોઈ પણુ મનુષ્ય અશુદ્ધ ચેતનાની અનીતિમય ચેષ્ટાને દેખ્યા પછી, ઠપકો આખ્યાવિના રહેતું નથી; આવી તેની પ્રવૃત્તિથી તે જુદયમાં રાહ્ય ઉત્પન્ન કરે છે.

સમતા, સુમતિ અને શ્રદ્ધા વગેરે પાડોસજીવને કથે છે કે,—તમે લગારેક અર્થાત્ અલ્પ પણુ દેખો; અને અશુદ્ધ ચેતનાને ઠેકાણે લાવો, નહિ તો એ ફોકટ ગાળ ખાશે. જે તે પરભાવરૂપ અશુદ્ધતાનો ત્યાગ કરીને આનન્દના ઘનભૂત એવા આત્માની સાથે રમણુતા કરે તો, તેના સ્વસ્વભાવરૂપ ગોરા ગાલ ઉપર ઉપયોગરૂપ ઝાલ ઝાણુકે, અર્થાત્ ઝાલ નામનું આજુપણુ તેના કાનમાં ઘાલવાથી તેના ગાલ ઉપર પ્રકાશ પડે. સમતાના આ કથનનો સારાંશ એ છે કે, જે અશુદ્ધ ચેતના પોતાની જુલ સમજીને હવેથી આત્માની સંગતિ કરે અને પરપુરૂષલ વસ્તુના ધરમાં ન જાય તો તેના ઉપર આત્મપતિની કૃપા થાય અને તેથી તે અનુભવ-

(૪૦૦)

જ્ઞાનનું શ્રવણ કરી શકે અને તેના મુખપર આનન્દની છાયા છવાઈ જાય; આત્માની સાથે રમણુતા કરતાં અશુદ્ધચેતના તે શુદ્ધચેતનારૂપે બદલાઈ જાય છે. રાગ અને દ્વેષના સંબન્ધથી દૂર થએલી ચેતનાને શુદ્ધચેતના કહેવામાં આવે છે. રાગ અને દ્વેષની અશુદ્ધતાથી કંઈ એકદમ દૂર થઈ શકાતું નથી. ચેતનાને રાગ અને દ્વેષના સંબન્ધવિનાની કરવાનો પ્રતિદિન અભ્યાસ કરવો. રાગ અને દ્વેષવિનાની ચેતના તેજ સર્વોત્તમ ચેતના કહેવાય છે. ચેતનાની અર્થાત્ જ્ઞાનની સર્વોત્તમતા કરવામાટે, ચારિત્રમોહનીયને છૂટવા દરરોજ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. રાગ અને દ્વેષ સહચારિજ્ઞાનથી દુનિયાનું તેમજ પોતાનું ઉત્તમ શ્રેયઃ સાધી શકાતું નથી, અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષની વૃદ્ધિ કરનારા જ્ઞાનથી, કોઈનું શ્રેયઃ સાધી શકાતું નથી. કશું છે કે,

यज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।

तमसः कुतोऽस्तिशक्ति र्दिनकरकिरणाम्रतः स्यातुम् ॥ १ ॥

“ જે જ્ઞાન પ્રગટે છતે રાગદ્વેષાદિ સમૂહ પ્રગટે, તે જ્ઞાનને જ્ઞાનજ ગણાય નહિ. તમની શી શક્તિ છે કે તે સૂર્યના કિરણુ આગળ રહી શકે” જે જે અંશે રાગ અને દ્વેષાદિ કષાયોનો નાશ થાય છે, તે તે અંશે ચેતનાની શુદ્ધિ થાય છે અને તે તે અંશે આત્માની ઉચ્ચતા કહેવાય છે. આત્માના સ્વરૂપમાં રમણુતા કરવાથીજ શુદ્ધચેતના પ્રગટે છે, એમ લેખકનો સ્વાનુભવ છે.

पद ९२.

(राग कानडो)

दरिसन प्रानजीवन मोहे दीजे, विन दरिसन मोहि कल न परतु है ॥
तलक तलक तन छीजे ॥ दरिसन० ॥ १ ॥

कहा कहुं कलु कहत न आवत, विन सेजा क्युं जीजे ॥
सोहुं खाइ सखी काउ मनावो, आपही आप पतीजे ॥ ६० ॥ २ ॥
देउर देराणी सासु जेठाणी, युंही सब मिल खीजे ॥
आनन्दघनविन प्रान न रहे छिन, कोडी जतन जो कीजे ॥ ६० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા પોતાના આત્મસ્વામિને કથે છે કે, હે પ્રાણુ-

(૪૦૨)

જીવન ! મને આપ દર્શન દો. આપશ્રીનાં દર્શન કર્યાંવિના મને કળ પડતી નથી.—મને અંશ માત્ર પણુ ગમતું નથી. માછલી જેમ જલના વિયોગે તરફરે છે અને તેનું શરીર બળે છે, તે પ્રમાણે હે સ્વામિન્ ! આપના દર્શનવિના મારો જીવ તલપે છે અને શરીરમાં અગ્નિ ઉઠે છે. વિરહાનલથી શરીર બળે છે, તેનો ઉપાય ફક્ત આપનાં દર્શનવિના અન્ય નથી. સમતા કથે છે કે, હે સુમતિ ! હું વારંવાર આ સંબન્ધી શું કહું ? હવે આના કરતાં વિશેષ કહેવાનું કયાંથી લાવું ? આટલું કહેતાં ચેતન ન આવે તો હવે કથવાનું કંઈ બાકી રહેતું નથી. મારા સ્વામિવિના સ્થિરતારૂપ શય્યાની શોભા અંશમાત્ર નથી. હે સુમતિસખી ! સોગમ આઈને હું તમારીજ છું, એવા શબ્દોના કથન-દ્વારા હવે શા માટે ચેતનને મનાવો છો ? હવે તો પોતાની મેળે તે સમ-જશે; વારંવાર મનામણું કરવાની કંઈ જરૂર નથી. પોતાની મેળે મનુષ્યો અન્તે સમજીને પોતાના માર્ગે ચાલે છે. વાર્યાથી કરવામાં ન આવે તે હાર્યાથી કરવામાં આવે છે, માટે હે સખીઓ ! એની મેળે પોતાના ઘેર સ્વામી આવશે. વિવેકરૂપી દીયર, સરલતારૂપ દેરાણી, મુક્તિરૂપ સાસુ, શુદ્ધઉપયોગરૂપ સસરો, ઈત્યાદિ કુટુંબના મનુષ્યો પણ પતિના વિયોગે પોતાના સહજસ્વભાવને મૂકી મારા ઉપર ખીજે છે. પતિના વિયોગે રસ્તામાં ચાલનાર મનુષ્ય પણ સ્ત્રીને ધમકાવે છે, ત્યારે આ બાબતમાં તો શું આશ્ચર્ય ? સમતા કથે છે કે, હે સુમતિસખી ! આનન્દના સમૂહભૂત એવા આત્મસ્વામિવિના મારા પ્રાણુ કરોડો ઉદમ કરતાં એક ક્ષણુમાત્ર પણ હવે રહેવા શક્તિમાન્ નથી. હવે હે સખી ! વિયોગના દુઃખની પરાકાષ્ટા આવી ગઈ છે. સમતાની આવી દશા સ્વામિના અત્યન્ત મેળાપને જણાવે છે. ક્ષપક્રેણિએ ચઢતાં પોતાના શુદ્ધચેતનને મળવાની આવી તાર્ત્વિક પ્રવૃત્તિ થાય છે. પોતાના સ્વામિના દર્શનમાં તન્મય થએલી સમતા, ખરેખર આત્માને પ્રાપ્ત કરી શકે છે; એમ શ્રી આનન્દઘનનજી કથે છે.

પદ ૨૩.

(રાગ સોરઠ.)

(મુને મહારા માધવીયાને મલવાનો કોડ ॥ ૧ દેશી ॥)

મુને મહારા નાહલીયાને મલવાનો કોડ ॥

હું રાસું માઠી કોડ મુને વીજો વલગો જ્ઞોડ. ॥ મુને૦ ॥ ૧ ॥

ભ. ૫૧

(૪૦૨)

મોહનીયા નાહલીયા પાંચે મહારે, જગ સવિ ઝજડ જોડ ॥
 મીઠા બોલા મન ગમતા નાહજી વિળ, તન મન થાયે ચોડ. ॥મુને ૦ ॥૨ ॥
 કાંઈ ઢોલીયો ઘાટ પછેડી તલાઈ, માવે ન રેસમ સોડ ॥
 અવર સવે મહારે ભલારે ભલેરા, મહારે આનન્દ ઘન શર મોડ ॥મુને ૦ ॥૩ ॥

ભાવાર્થ:—અનુભવજ્ઞાન પરિણુતિ કથે છે કે, મને મારા સ્વામિને મળવાનો મનોરથ થયો છે. સમ્યગ્મતિરૂપ માતાને અનુભવજ્ઞાન પરિણુતિ કથે છે કે, હે જનની ! હું મારા સ્વામિને મળવાની ઇચ્છા રાખું છું પણ મને અન્ય કોઈ ભૂત જેવો વળગ્યો છે.—મોહ એ ભૂતસમાન છે, અને તેથી અનુભવજ્ઞાન પરિણુતિને મોહની સંગતિ ખીલકૂલ ગમતી નથી. જેને મોહની દુષ્ટતાનો અનુભવ નથી તેને મોહ પ્યારો લાગે છે, પણ અનુભવજ્ઞાન પરિણુતિને તો મોહની દુષ્ટ પ્રવૃત્તિનો અનુભવ થયો છે, તેથી તે મોહને ભૂતસમાન ગણીને તેનાથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરે છે, અર્થાત્ અનુભવજ્ઞાન પરિણુતિને મોહ ખીલકૂલ ગમતો નથી. જગતની સ્થૂલ ભૂમિકામાં જેતાં માલુમ પડે છે કે, મોહના તાનથી જગતના જીવો વિવિધ ચેષ્ટાઓવડે નાચે છે, કુદે છે, રૂવે છે, હલ્દેર મારે છે અને હલ્સે છે—ક્ષણમાં આનન્દી દેખાય છે અને ક્ષણમાં દીન બની જાય છે, એમ મોહની ચેષ્ટામાં આખું જગત કસાયું છે. મનુષ્યોને ઉચ્ચચેષ્ટિપર ચઢતાં મોહ મહાવિક્રમ કરે છે. પ્રોક્કેસરો, રાજાઓ અને લક્ષ્મીવન્તો મોહ નાટકનાં પાત્રો બને છે. મોહની આજ્ઞા પ્રમાણે જે પ્રવર્તે છે તે મોહનો દાસ છે. મનુષ્યો, મોહના સેવકો થઈને પોતાને સ્વામી કહેવરાવે છે અને પોતાની આજ્ઞા મનાવવા પ્રયત્ન કરે છે, તે ખરેખર મોહનીજ ચેષ્ટા છે. મોહના યોગથી જેઓ અન્ય મનુષ્યોને સ્વામી તરીકે કહ્યે છે, તેમાં તેઓ મહાભૂલ કરે છે. મોહથી મનુષ્યો અન્યોની સાથે સંબંધ બાંધે છે કિન્તુ તેઓ અન્તે નિત્યમુખનો અનુભવ કરી શકતા નથી. મોહના યોગે મનુષ્યો યત્ર યત્ર સુખાર્થે સ્વાર્પણુ કરે છે, તત્ર તત્ર તેમને દુઃખનોજ અનુભવ આવે છે. સિકંદર યાદશાહ જેવાઓ પણ મોહથી અન્તે સુખ પામ્યા નહિ. દુનિયા મોહલુહિથી સુખની શોધ કરવા અનેક પ્રકારની કળાઓ કરે છે, કિન્તુ અઘાપિ પર્યંત કોઈએ જર પદાર્થોથી સત્ય સુખ પ્રાપ્ત કર્યું નહિ. મોહથી રાજાઓ મોટાં મોટાં યુદ્ધો કરીને રક્તની નદીઓ વહેવરાવે છે અને દુનિયાની પાયમાલી કરે છે, પણ સત્યમુખની ગંધ પણ તેઓ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. મોહથી મનુષ્યોના મનમાં એવી પ્રેરણા થાય છે કે,—“અન્ય દેશીઓને તાણે કરવા બેઠાંએ, નૌકા સૈન્ય

(૪૦૩)

વધારવું જોઈએ, દેશલાભ અને વ્યાપારલાભ માટે અનેક યુદ્ધો કરીને અન્ય મનુષ્યોના પ્રાણુસાથે પણ આગળ વધવું જોઈએ” તેમજ મોહના લીધે એવા વિચારો થાય છે કે, “સમતા અને આધ્યાત્મિક વિદ્યાર્થી મારંમારા અને યુદ્ધો કરવાની શક્તિનો નાશ થાય છે, માટે સમતા અને આધ્યાત્મિક વિદ્યાને દાબી દેવી જોઈએ, દયાથી મનુષ્યો આપણા બની જાય છે અને તેથી અન્ય દેશનાં લોકોના તાબા નીચે રહેવું પડે છે, માટે દયાને દરિયામાં હલ્સેલવી જોઈએ, પરભવ કોણે દીકો છે, ધર્મનાં કૃણ કોણે દીકાં છે, સાધુઓ પરભવ અને ધર્મનાં કૃણો દેખાડીને મનુષ્યોને દયામય બનાવે છે, માટે સાધુઓનો બોયકોટ કરવો જોઈએ” એવા વિચિત્ર કુવિચારો મોહના લીધે થાય છે. મોહથી, લક્ષ્મી છે તેજ સારભૂત છે, ઇત્યાદિ અનેક કુવિચારો થયા કરે છે; મોહના આવા દુષ્ટ વિચારોને અનુભવજ્ઞાન પરિણતિ જાણે છે, તેથી તે મોહને ભૂતસમાન માને છે અને આત્મપતિમાંજ પ્રેમનો અવધિ ધારણ કરે છે.

જગતમાં મોહથી માઈ માઈ કરનારા મનુષ્યોનાં શરીર ધૂળ લેગાં થઈ ગયાં. ખરેખર મોહની ધેનમાં ઘેરાયલા મનુષ્યો, દેશમાં, જાતિમાં, કૂળમાં અને અન્ય આગતોમાં મમત્વ કદાપીને લડી મરે છે. આર્યાવર્તની પાયમાલી કરનાર મોહ છે. જ્યારે રજ્જેગુણુ અને તમોગુણુરૂપ મોહની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે, દેશની પાયમાલી થાય તેવાં યુદ્ધો, કલેશો અને સ્વાર્થપાણાનાં દુર્લક્ષણો-મનુષ્યોમાં પ્રગટી નીકળે છે. રજ્જેગુણુ અને તમોગુણુથી થએલો ઉદય ખરતા તારાના પ્રકાશની પેઠે ચિરસ્થાયી રહેતો નથી. પાંડવો અને કૌરવોની મહાલયંકર લડાઈમાં રજ્જેગુણુ અને તમોગુણુરૂપ મોહનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્ત્યું હતું અને તેથી આર્યભૂમિની પડતી દશા થઈ છે. પૃથુરાજ ચોહાણુ અને જયચન્દ્રને પરસ્પર લડાવનાર, અહંકાર, ઈર્ષ્યા, ક્રોધ અને નિન્દાદિ દોષરૂપ રજ્જેગુણુ અને તમોગુણુરૂપ મોહ હતા. તમોગુણુરૂપ મોહ કલિયુગ, જેના હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે તેની અવનતિ કર્યાવિના રહેતો નથી. કરણુઘેલાના મનમાં પ્રવેશ કરનાર કામરૂપ મોહ હતા અને તેણેજ તે સમયે શુર્જર ભૂમિનું રાજ્ય, ચવનોના હાથમાં સોંપ્યું. મોહ કોઈ વખત પરસ્પરની નિન્દાનું રૂપ લેઈને મોટા મોટા પુરૂષોને પણ લડાવી મારે છે. દરેક ધર્મના આચાર્યોને પણ લડાવી મારનાર મોહ છે. સુસહમાનોના કેટલાક બાદશાહોએ મોહના યોગે હિન્દુઓને રીખાવી રીખાવી મારી નાખ્યા અને હોજનાં પાણી પાયાં; તેમજ કેટલાક ખીજા ધર્મવાળાઓના મનમાં પણ મોહ પ્રવેશ કર્યો અને તેઓને જોર-જીલમથી પોતાનો ધર્મ વધારવાનું જણાવ્યું. આ

(૪૦૪)

રીતે કંચન અને કામિનીની લાલચમાં મનુષ્યોને ફસાવી, તેમની અન્તરની લક્ષ્મી મોઢે લૂંટી લીધી. અરે મોહ ! તારૂં અપરંપાર જ્વર છે. બ્રહ્મા અને મહાદેવ સરખા પણ તારા સેવક બની ગયા છે !!

રાજ્યઓના મનમાં રાજ્યલોભ અને દેશલોભ કરાવનાર તું છે. અરે મોહ ! તું જ્યાં પેસે છે ત્યાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કલેશ, નિન્દા, હિંસા, નૂઠ, ચોરી, અભિચાર, મારામારી, લડાઈ, ઈર્ષ્યા, અવિશ્વાસ, અશ્રદ્ધા, વિશ્વાસઘાત, આળ અને સ્વાર્થાદિ દોષોજ દેખવામાં આવે છે. અરે મોહ ! તું મનુષ્યને રાક્ષસ અને વિકરાળ સિંહ જેવો બનાવે છે. અરે મોહ ! તું જેને વળગે છે તે મનુષ્ય, ચંચળ અને છે અને માયાના પાસમાં સપડાય છે. અરે મોહ ! તું પોપલીલાના પાખંડને વિસ્તારીને જગતના જીવોને બહુ હેરાન કરે છે. અરે મોહ ! તું જીવોને; દુઃખી કરે છે તેમાં તને શા લાભ છે? ક્રોધ, માન, માયા અને લોભાદિ આકૃતિયોને ધારણુ કરનાર મોહ મહામહ છે, તેને જે જીતે છે તેને કરોરો વખત નમસ્કાર આઓ. મોહે બ્રાહ્મણોનું પ્રાબલ્ય ઠાલ્યું. મોહે મુસલમાનોનું પ્રાબલ્ય હર્યું. મોહે મરાઠાઓનો ઉદય હર્યો. મોહે રજપુતોને રજ જેવા હલકા કરવા પ્રયત્ન કર્યો અને હુજી કરે છે, અર્થાત્ કામ, ક્રોધ, મોજમજા, ઈર્ષ્યા, અભિમાન, અભિચાર, લોભ અને સ્વાર્થ આદિ દોષરૂપ મોહ, જે દેશમાં, જે પ્રજામાં, જે નાતમાં અને જે કુટુંબમાં પ્રવેશ કરે છે તેની તે પાયમાલી કરે છે. યાદવોને પણ પરસ્પર લડાવી મારનાર મોહ હતો. મોહના અશુભ વિચારોથી મનપર ખરાબ અસર થાય છે અને તેની અસર શરીરપર થાય છે, તેથી શરીરમાંથી મળ પણ પૂર્ણ બહિર નીકળતો નથી અને શરીરમાંના રક્તપ્રવાહની ગતિને પણ મન્દ કરી દે છે. મોહના અશુભ વિચારોથી શરીર, વાણી, મન અને આયુષ્ય ઉપર ખરાબ અસર થાય છે. મોહના કુવિચારો સેવવાથી મનુષ્યોનું બાહ્ય તથા આન્તરિક બળ ઘટે છે. મોહના આવેશોથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની ઘણી હાનિ થાય છે. મોહના કુવિચારોથી કૃષ્ણલેશ્યાનું જ્વર વધે છે અને તેની અસર શરીરપર થાય છે અને તેથી-કાયાથી પાપકૃત્યો પણ તુર્ત થઈ જાય છે.

મોહના આવેશોથી પ્રમાણિકપણું ઠળી જાય છે અને આત્માના ગુણોનો તિરોભાવ થાય છે. બાલ, યુવાન અને વૃદ્ધ મનુષ્યોને નાટકીયાની પેઠે નચાવનાર, એવા મોહની લીલાનો પાર પામી શકાતો નથી. મોહ પરસ્પર મનુષ્યોનાં હૃદય મળવા દેતો નથી. આ માઝ અને આ તારૂં આવો બાહ્ય વસ્તુઓમાં ભેદભાવ કરાવીને મનુષ્યોને અન્તરમાં ન ઉતરવા દેનાર મોહ છે. આરાની મીઠી હવામાં ગુસ્તાન કરાવનાર મોહ છે.

(૪૦૫)

મોહથી મનુષ્યો વૈરની પરંપરાના વિચારો કરીને જગતમાં સ્થિર થાય છે. મોહથી મનુષ્યો સંકુચિત દષ્ટિ ધારણ કરીને જગતરૂપ કુટુંબને દુઃખથી પીડાયતું દેખતાં છતાં પણ જગતનું દુઃખ હરવાને આંખ આડા કાન કરે છે. આધ્યાત્મિક શક્તિઓનો પૂર્ણ વિકાસ કરવામાં મોહે જેટલાં વિદ્ય નાંખ્યાં છે તેટલાં અન્ય કોઈએ નાંખ્યાં નથી. હાલની સુધારાની કેળવ-હીમાં પણ મોહે પોતાનું સામ્રાજ્ય વધાર્યું છે અને કલેશ, કુસંપ, હિંસા, સ્વાર્થ, વિષયલંપટતા અને નાસ્તિકતા વગેરે દોષોનો પ્રગટભાવ કર્યો છે. વાયુના કરતાં અને વિદ્યુતના કરતાં પણ મોહની અત્યંત બળવાન ગતિ છે. અજ્ઞમનુષ્યોના મનમાં તે તેની પૂર્ણ સત્તા પ્રવર્તે છે. અજ્ઞમનુષ્યો ભેદે શારીરિક અને આપારિક બળવાળા હોય છે, છતાં તેઓની દષ્ટિમાં, વાણીમાં અને મનમાં, મોહનું પૂર્ણ સામ્રાજ્ય પ્રવર્તતું દેખાય છે. મોહનું કંઈ રક્ષક જેવું મોટું શરીર નથી. તેના ઉપર તોપ અને બંદુકનો મારો પણ અસર કરી શકતો નથી. તેમ મોહને પકડવામાં હાથનો પણ ઉપયોગ થઈ શકતો નથી, અર્થાત્ ચર્મચક્ષુથી મોહ દેખી શકતો નથી. મોહથી મનુષ્યો એક બીજાને શત્રુ કહીને પરસ્પરનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. મોહથી મૂઠ બની ગએલા મનુષ્યો, જડ વસ્તુરૂપ લક્ષ્મીની કિમ્મત આગળ આત્માના ધર્મને હિસાબમાં ગણતા નથી. મોહી મનુષ્યો, સત્ય આત્મધર્મ મૂકીને જડવસ્તુઓની પ્રાપ્તિમાટે મનુષ્ય જીવનની સાર્થકતા અવગોઠે છે. મોહિમનુષ્ય, સ્વપ્રવૃત્તાંતસમ સાંસારિક ખેલોમાં નિત્યપણું કહાળે છે. મોહિમનુષ્યો, ઔદયિકભાવની ચેષ્ટામાં સદાકાલ લયલીન રહે છે. મનુષ્યોની પડતીનું મૂળ કારણ મોહના અશુભ વિચારો છે. મોહના કુવિચારોના તાબામાં રહીને જે ઉચ્ચ થવાની આશા રાખે છે તે મિથ્યા ભ્રાન્તિમાં ફસાય છે. ભારતવાસીઓ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ મોહના કુવિચારોનો ત્યાગ કરે તો તેઓ દેવોના જેવી શક્તિઓ પ્રાપ્ત કરી શકે, એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. જોતોની પડતી કરાવવામાં મોહે જેટલું અશુભ કર્યું છે તેટલું અન્ય કોઈએ કર્યું નથી. જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોનો ફેલાવો કરવામાં મોહે આડા આવીને જે વિદ્ય કર્યું છે, તેવું વિદ્ય મોહવિના અન્ય કોઈ કરનાર નથી. મનુષ્યોની પાપમાલી કરવામાં મોહે જરામાત્ર કચ્ચારા રાખી નથી. જગતમાં શાન્તિનો ફેલાવો કરવા મહાત્માઓ પ્રયત્ન કરે છે, કિન્તુ મોહ તે કાર્યમાં વિદ્ય કરે છે અને મહાત્માઓમાં પણ કલેશના કાંટા પ્રફૂળે છે. રાત્રી અને દિવસ મોહ બંધત્ રહે છે અને જગતના જીવોને પોતાના વશમાં રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. ભરત અને બાહુબલીને લોભ અને માનાકારનું રૂપ ધારણ કરાવીને મોહે યુદ્ધમાં ઉતાર્યા

(૪૦૬)

હતા અને કરોરો મનુષ્યોનો ઘાણુ કાઢ્યો હતો. કામનો આકાર બ્રહ્મણુ કરીને મોઢે રાવણુના મનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો અને પોતાની શક્તિની પ્રેરણાથી સીતાનું હરણુ કરાવીને, તથા રામની સાથે મહાન યુદ્ધ કરાવીને તેમાં રાવણુનો નાશ કરાવ્યો. પાંડવોની પાસે જીજ્ઞાસુ રમાવનાર પણુ મોહ હતો. ચેડા રાજ અને કોણીક રાજ વચ્ચે મહાભારત યુદ્ધ કરાવનાર પણુ મોહ હતો. ચમરેન્દ્ર સરખાને પણુ તે લડાઈમાં લાવનાર મોહ હતો. સિકંદર આદશાહને હિન્દુસ્થાન ઉપર ચડાઈ કરવામાં મોહની પ્રેરણા હતી. સિથિયન લોકોની સ્વારીઓથી હિન્દુસ્થાનની પાયમાલી કરાવનાર મોહ હતો.

મહામદગીજનીના હૃદયમાં પેસીને તેને હિન્દુસ્થાન ઉપર સ્વારી કરવાની પ્રેરણા કરનાર મોહ હતો. અશ્વાઉદીન આદશાહની કૂર વૃત્તિ કરાવનાર મોહ હતો. જૈનો જને મોહ કહે છે તેને મુસલમાનો શેતાન કહે છે. દિલ્હીના આદશાહનાં કુટુંબમાં ઈર્ષ્યા, લોભ, સ્વાર્થ, અને હિંસા-રૂપે પ્રવેશ કરીને દિલ્હીના આદશાહોનું રાજ્ય નષ્ટ કરાવનાર પણુ મોહજ હતો. હિન્દુસ્થાનના રાજાઓમાં કલેશ, કુસંપ, પૈર, ક્રોધ, અભિચાર, વિષયાન્ધપણું, સ્વાર્થ, વિરોધ, ઠગાઈ, અપ્રમાણિકપણું, આલસ્ય, દારૂ, ભાંગ અને અપ્રીણુ વગેરેના વ્યસનમાં પાડનાર અને હુંડકાટ, ચોરી, વિશ્વાસઘાત, અહંકાર, અજ્ઞાન અને નિન્દા વગેરેના દોષો પ્રગટાવીને તેઓની પાયમાલી કરાવનાર મોહજ હતો અને હાલ પણુ અજ્ઞાનના ખાડામાં ઉતારનાર મોહજ છે. દેશ, નાત, જાત અને સમાજના મનુષ્યને સ્વાર્થ, અભિચાર, અજ્ઞાન, ઈર્ષ્યા, ક્રોધ, અહંકાર, કપટ લોભ અને હાજીલામાં ફસાવીને, તેમની મોઢે પાયમાલી કરી છે, તેમ છતાં હજી તેઓની આંખો ઉઘડતી નથી અને મોહના તાબે રહીને પોતાની ઉન્નતિ કરવા ધારે છે તે ખરેખર આશ્ચર્ય છે. જૈન શાકુઓ તથા શ્રાવકોમાં પણુ પરસ્પર ઈર્ષ્યા કુસંપ અને નિન્દા આદિથી ભેદ કરાવીને કલેશનાં ખીજ, મોઢે વાચ્યાં છે અને ભવિષ્યમાં વાવશે. જ્ઞાતિમાં, સંઘમાં અને દેશમાં સંપના વિચારો ફેલાય છે કે તુર્ત મોહ, કુસંપના વિચારો ફેલાવીને સંપનું નામ નિશાન પણુ રહેવા દેતો નથી. પતિ અને પત્ની વચ્ચે કુસંપ કરાવીને ઘરનાં ઘર મોઢે ઉખેડી નાખ્યાં છે અને વર્તમાનમાં ઉખેડે છે. પિતા અને પુત્ર વચ્ચે, માતા અને પુત્રી વચ્ચે દુર્શમનાવટ કરાવનાર, કલેશ, નિન્દા, સ્વાર્થ, અહંકાર અને અવિનયરૂપે મોહજ જણાય છે. ભિન્નત્વ કરાવનાર મોહની લીલા અપરંપાર જણાય છે ! સહોદર બ્રાતાઓમાં અને ભગીનીઓમાં અવિશ્વાસ, વિશ્વાસઘાત, સ્વાર્થ, કલેશ અને કુસંપ કરાવનાર મોહજ છે. અરે મોહ !

(૪૦૭)

તું જ્યાં દૂધ પીવાતું હોય છે ત્યાં વિપ પીવાતું કાર્ય કરે છે. ઐકરસ-
રૂપ જેનાં હૃદય થવા આગ્યાં છે એવા મિત્રોમાં પણ અનેક હેતુઓ-
દ્વારા કલેશ કરાવનાર હે મોહ ! તું છે. જેઓનો પરસ્પર ઉત્તમ પ્રેમ
છે એવા મનુષ્યોમાં પણ કલેશની હોળી પ્રગટાવનાર અરે મોહ ! તુંજ
છે. પ્રીતિનું પાત્ર અનેકી એનોને લડાવી મારનાર મોહ છે. ગુરૂ અને
શિષ્યોમાં કપટ, ઈર્ષ્યા, સ્વાર્થ આદિ દોષો પ્રગટાવીને ગુરૂ શિષ્યોનો
ભેદ પડાવનાર મોહ છે. જેની કિમ્મત ન થાય એવા શુદ્ધ પ્રેમનો
નાશ કરીને, તેને ઠેકાણે દ્વેષ, અપ્રીતિ અને વૈર વૃદ્ધિરૂપ કુસંસ્કારોનું
બીજ રોપનાર મોહ છે. સમુદ્રમાં જેમ તરંગો અનેક આકારરૂપે ઉત્પન્ન
થાય છે, તેમ મોહ પણ મનુષ્યોના હૃદયમાં અનેકાકારરૂપે ઉત્પન્ન થાય
છે. ભિન્ન ભિન્ન દેશમાં ઉત્પન્ન થએલા મનુષ્યોના હૃદયમાં, હે મોહ ! તું
દેશાભિમાન, જાત્યાભિમાન, કુળાભિમાન અને રૂપાભિમાન આદિ આ-
કારોવડે દાખલ થઈને, દેશ દેશના મનુષ્યોના હૃદયમાં ભેદભાવ,
કુસંપ અને સ્વસ્વાર્થના દોષો પ્રગટાવીને, પ્રત્યેકને હેરાન કરીને
તેઓનું અહિત કરે છે. હે મોહ ! તારી સંગતિથી મનુષ્યો, સિંહ,
અને આજની પેઠે કૂર બનીને મનુષ્યોનાં હૃદય સુસે છે અને જીવતાં છતાં
પોતાના હૃદયમાંજ દુઃખની ચિતા સળગાવે છે. હે મોહ ! તું મંગલના ઠેકાણે
સ્મશાન બનાવે છે અને તેમાં પ્રાણીઓને હોમે છે. હે મોહ ! તું સમ-
તારૂપ નંદન વનને આળવામાટે દાવાનલની ઉપમાને ધારણુ કરે છે. હે
મોહ ! હવે તો તું દૂર જા !! તારો નાશ શ્રીમન્મહાવીર પ્રભુએ કર્યો
અને તેથી તે પરમાત્મા થયા. આજ કારણે નક્કી અમો વીરપ્રભુના
સેવક બન્યા છીએ; એમ પ્રસંગોપાત્ત લેખક જણાવે છે. મોહની આવી
અશુભ વૃત્તિથી ખરેખર તે ભૂત છે, એમ અનુભવજ્ઞાન પરિણુતિ કથે
છે તે યથાતથ્ય છે. ભૂતમાં પણ મોહ પ્રવેશ કરે છે, તેથી તે
ખરાબ ગણાય છે, માટે મોહ છે તે ભૂતનો પણ ભૂત છે.

અનુભવજ્ઞાન પરિણુતિને મોહનો સંબંધ બિલકૂલ ગમતો નથી,
અને તેથી પોતાના સત્ય હૃદયોદ્ગારથી જણાવે છે કે-મોહનીયા નાહલીયા
પાંહે મહારે જગસવિ કજ્જ જોડ મનને સદ્ગુણોવડે મોહ પમાડનાર, અર્થાત્
મનને આકર્ષનાર એવા આત્મસ્વામિવિના મને તો આ જગત્ ઉજડ,
ખીડ જેવું લાગે છે; સારાંશ કે મનુષ્યવિનાના શૂન્ય ખીડવાળા જંગલ
જેવું જગત્ લાગે છે. મને મારો આત્મસ્વામીજ પ્રિય લાગે છે. મારા
આત્મસ્વામી મિષ્ટમોહનનારા છે. તેઓ અનુભવરૂપ અમૃતનાં વચનોવડે મને
શાન્ત કરી દે છે. શુદ્ધ સ્વભાવને પ્રગટ કરાવનારાં તેમનાં વચનો છે.

(૪૦૮)

મારા મનમાં હરતાં, ફરતાં, ખાતાં અને ઉડતાં ક્ષણે ક્ષણે આત્મપતિનું સ્મરણુ-ધ્યાન થયા કરે છે. એક આત્માવિના મારા હૃદયમાં અન્ય કોઈ ગમતો નથી, તેથી મારા હૃદયનો પૂર્ણ સત્તાવાળો અને શિરચ્છત્ર સ્વામી આત્માજ છે. આજ કારણથી મીઠા બોલા મનગમતા નાથજીવિના હે મતિ! માઈ તન અને મન ચુંટાઈ જાય છે. આત્મસ્વામિવિના એક શ્વાસોછ્વાસ લેવો તેપણુ કરોરો વર્ષ જેટલો દીર્ઘ લાગે છે. શુદ્ધ પ્રેમના અધિકારી એવા આત્મપતિના સ્વરૂપમાંજ માઈ મન રમી રહું છે. હવે મને ઢોલીયો, ખાટલો, પછેડી, અને તલાઈ તથા રેશમની સોડ આદિપર રૂચિ પડતી નથી. દુનિયામાં અન્ય ભવે ગમે તેવા ભલા, અર્થાત્ સારા-મનુષ્યોની દૃષ્ટિમાં દેખાતા હોય! કિન્તુ મારે તો શિરનો મુકુટ એવો આનન્દધનભૂત આત્મપતિજ એક છે. આત્મપતિવિના હવે મારે કંઈ નથી; આત્મપતિજ માઈ શરણુ છે. અનુભવજ્ઞાન પરિણુતિ થતાં આત્માની પ્રાપ્તિ માટે ઉપર્યુક્ત શ્રેષ્ઠ ઉદ્ધારણ નીકળે છે; એમ શ્રી આનન્દધન કથે છે.

પદ ૧૪.

(રાગ સોરઠ.)

નિરાધાર કેમ મૂકી, શ્યામ મને નિરાધાર કેમ મૂકી ॥

કોઈ નહીં હું કોણશું બોલું, સહુ આલમ્બન ચૂકી. (ટૂકી) ॥

॥ શ્યામ૦ ॥ ૧ ॥

પ્રાણનાથ તુમે દૂર પધારયા, મૂકી નેહ નિરાશી ॥

જળજળના નિત્ય પ્રતિ ગુણ ગાતાં, જનમારો કિમ જાસી. ॥

॥ શ્યામ૦ ॥ ૨ ॥

જેહનો પક્ષ લહીને બોલું, તે મનમાં સુખ આણે ॥

જેહનો પક્ષ મૂકીને બોલું, તે જનમલગેં ચિત્ત તાણે. ॥શ્યામ૦॥૩॥

વાત તમારી મનમાં આવે, કોણ આગલ જઈ બોલું ॥

લલિત લલિત લલ જો તે દેસું, આમ માલ ધન સ્વોલું. ॥

॥ શ્યામ૦ ॥ ૪ ॥

ઘટ્ટે ઘટ્ટે છો અન્તરજામી, મુજમાં કાં નવિ દેસું ॥

જે દેસું તે નજર ન આવે, ગુણકર વસ્તુ વિશેસું. ॥ શ્યામ૦ ॥૫॥

(૪૦૯)

અવધેં કેહની વાટહી જોડં, વિળ અવધેં અતિ જુરં ॥

આનન્દઘનપ્રથુ વેગે પધારો, જિમ મન આશા પૂરં. ॥શ્યામ૦ ॥૬॥

ભાવાર્થ:—આત્મા પ્રથમ ગુણુસ્થાનકથી ચોથા ગુણુસ્થાનકમાં જાય છે ત્યારે, તેને સમ્યક્ત્વદષ્ટિની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમજ ચોથા ગુણુસ્થાનકનાં અધ્યાત્મજ્ઞાનદષ્ટિની પ્રાપ્તિ થાય છે. આત્મા ચોથા ગુણુસ્થાનકથી પહેલા ગુણુસ્થાનકમાં આવે છે ત્યારે, સમ્યક્ત્વદષ્ટિનું રૂપ ફરી જાય છે અને તે મિથ્યાદષ્ટિનું રૂપ ધારણુ કરે છે. સ્વામિના વિરહે સ્ત્રીની વૃત્તિ પણુ ભિન્ન પ્રકારની થાય છે. પ્રથમ ગુણુસ્થાનકમાં આત્મા ગમન કરે છે ત્યારે, સમ્યક્ત્વદષ્ટિ વા અન્તરાત્મવૃત્તિનો આધાર કોઈ રહેતો નથી. તે વખતે સમ્યક્ત્વદષ્ટિ વા અન્તરાત્મવૃત્તિના ઉદ્ગારો જુદા પ્રકારના નીકળે છે. ચોથા ગુણુસ્થાનકવાળી સમ્યક્ત્વદષ્ટિ, પોતાના સ્વામિને પ્રથમ ગુણુસ્થાનકમાં ગએલા દેખીને દિલગીર થાય છે અને પતિના વિરહે કંઈકાજનક શબ્દોદ્વારા સ્વકીય હૃદયનો ઉભરો બહાર કાઢે છે. હે શ્યામ ! હે નાથ ! મને નિરાધાર તમે શા કારણથી મૂકી ? માં તમારાવિના કોઈ નથી, અર્થાત્ તમારા વિરહે માં કોઈ નથી, તેથી હવે હું કોની સાથે જોલું ? સમ્યક્ત્વદષ્ટિને આત્મા તને છે તેમાં સમ્યક્ત્વદષ્ટિનો દોષ નથી, કિન્તુ તેમાં આત્મા ઉપર આવતાં કર્માવરણોનોજ દોષ છે. સમ્યક્ત્વદષ્ટિ તો પોતાના સ્વામિને કદાપિ ત્યજવા ઇચ્છતી નથી. શુદ્ધ હૃદયથી તે પોતાના સ્વામિને મળે છે, કિન્તુ આત્મા કરેલા કર્મના ઉદયથી પાછો પડીને પહેલા ગુણુસ્થાનકમાં આલ્યો જાય છે અને ત્યારે તે એકલી રહે છે તેથી તે સ્વામિના સર્વ આલંબનથી ભ્રષ્ટ થાય છે; તેથી તે સ્વયં કથે છે કે, હું સર્વ આલંબનથી ટુંકા છું અથવા સર્વ આલંબનને હું મૂકી છું.

હે પ્રાણુનાથ ! પ્રથમ ગુણુસ્થાનકની દૂર ભુમિકામાં તમે પધાર્યા અને મહને સ્નેહની આશાવિનાની કરી દીધી ! હવે હું શું કરું ? તમારાવિના અન્યરૂપે પરિણામ પામેલી એવી—હું દરેક જણુના—મનુષ્ય મનુષ્યના ગુણુ ગાઢને જન્મારો કેવી રીતે ગાળીશ ? અર્થાત્ મારો જન્મારો કેવી રીતે જશે.

હે પ્રાણુનાથ ચેતન ! હું જેનો પક્ષ લેઈને જોલું છે તે મનમાં સુખ લાવે છે અને હું જેનો પક્ષ મૂકીને જોલું છું તે જન્મ લગે મારાથી ચિત્ત તાણુ છે, અર્થાત્ મારાથી તે જન્મપર્યંત ભેદભાવને ધારણુ કરે છે. આવું શા કારણથી થાય છે ! તે વાતને, પંડિત પુરૂષો સહેજે સમજી શકે છે. મનોવૃત્તિના અસંખ્ય ભેદ પડે છે; જેની જેવી મનોવૃત્તિ

ભ. પર

(૪૧૦)

હોય છે, તેની આગળ તદ્દનુકૂલ મનોવૃત્તિ પ્રમાણે વદવાથી તેના મનમાં આનન્દ પ્રગટે છે અને તેની મનોવૃત્તિથી પ્રતિકૂળ વદવાથી તેને જન્મપર્યંત અરૂચિ થાય છે. આત્મા પ્રથમ ગુણુસ્થાનકની ભૂમિમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે, સમ્યક્ત્વદષ્ટિ સ્ત્રીની વૃત્તિ પણુ-અન્તરાત્મ સ્વામિ-વિના-બુદ્ધા પ્રકારની ધર્મ જાય છે.

અન્તરાત્મવિના સમ્યક્ત્વદષ્ટિ રહી શકતી નથી. આત્મા ન્યારે એથા ગુણુસ્થાનકથી પહેલા ગુણુસ્થાનકમાં આવે છે ત્યારે, સમ્યક્ત્વ-દષ્ટિનું પરિણુમન પણુ મિથ્યારૂપે ધર્મ જાય છે અને તેથી તે સ્યાદ્વા-દનયવિના એકાન્તવાદથી જે દર્શનનો પક્ષ લે છે, તે દર્શનવાળા ખુશી થાય છે અને જેના દર્શનનું ખંડન કરવામાં આવે છે તેને મનમાં કલેશ ઉત્પન્ન થાય છે. મિથ્યાદષ્ટિના યોગે બાહ્યમાં વૃત્તિ વહે છે અને જેની મનો-વૃત્તિ હોય છે તેવો સામો પદાર્થ દેખાય છે. જે જે દર્શનના વા જે જે પક્ષના વિચારોમાં ચિત્ત દેવામાં આવે છે, તેવીજ મિથ્યા દષ્ટિના-યોગે મનોવૃત્તિ ધર્મ જાય છે. આજ સમુખ મનોવૃત્તિ વહેવાથી આત્માભિમુખ ચેતના પ્રવર્તતી નથી. આનું સમ્યક્ત્વદષ્ટિનું કથન અન્તરમાં ઉંડા ઉતરીને વિચારીએ છીએ તો ખરેખર અનુભવમાં આવે છે.

અન્તરાત્મ સ્વામિથી વિરહિત ધર્મલેહી સમ્યક્ત્વદષ્ટિ કયે છે કે, હે આત્મસ્વામિન! તમારીજ વાત મારા મનમાં આવે છે, અર્થાત્ હું તમારું સ્મરણુ કર્યો કરું છું; તમારી વાર્તાને હું જરા માત્ર ભૂલતી નથી. તમારાવિના ચેતનતત્ત્વનું વર્ણુન કોણી આગળ કથી શકું? લલિતવચન બોલનાર ખલને દેખું ત્યારેજ હું સર્વ આત્મિક ધનની વાત હૃદયને ખુલ્લું કરી કહું. લલિતવચન બોલનાર આત્માને, સમ્યક્ત્વદષ્ટિ પ્રેમના આવે-શમાં ખલ કહીને વ્યંગ્યાર્થમાં બોલાવે છે. સમ્યક્ત્વદષ્ટિ કયે છે કે, અન્ત-રાત્મસ્વામિ મળે તોજ હું સર્વ ધનને ખુલ્લું કરી બતાવું. આત્મામાં અનન્ત ઘણી ઋદ્ધિ રહી છે, કિન્તુ તે સમ્યક્ત્વદષ્ટિ યથાવિના જણાતી નથી. પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન હૃદયમાં અન્તર્યામી આત્માઓ છે, અર્થાત્ સમ્યક્ત્વદષ્ટિ કયે છે કે, પ્રત્યેક દેહધારીઓના હૃદયમાં ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ છે, પણુ સમ્યક્ત્વદષ્ટિ યથાવિના કોઈ સમ્યગ્રીત્યા આત્માનું સ્વરૂપ અવલોકી શકતો નથી.

સમ્યક્ત્વદષ્ટિ કયે છે કે, જગતમાં અનન્ત આત્માઓ છે. મારામાં પણુ અન્તર્યામી આત્મા છે પણુ હું કેમ નથી દેખતી? અર્થાત્ હું દેખું છું, કિન્તુ ન્યારે તે સમક્તિ વમીને પ્રથમ મિથ્યાત્વ ગુણુ-સ્થાનકમાં ગમન કરે છે ત્યારે, મારો તેમની સાથે વિયોગ થાય છે.

(૪૨૧)

મારા હૃદયના નાથ તો તેજ છે એમ હું માણું છું, તેથી બાહ્યમાં હું જે જે દેખું છું તે મારી નજરમાં આવતું નથી, અર્થાત્ આત્મસ્વામિ-વિના બાહ્ય દૃશ્યવસ્તુઓ ગમે તેવી હોય છે તો પણ તે મારી ધ્યાનમાં આવતી નથી, અને તે દૃશ્ય વસ્તુઓ મને પસંદ પડતી નથી. હે આત્મસ્વામિન! તમે સર્વના હૃદયમાં વસો છો, કિન્તુ મારા હૃદયમાં સંપૂર્ણ આવિર્ભાવપણે હું તમને દેખી શકતી નથી. ગુણુકર વિશેષ વસ્તુ-રૂપ તમારા સિવાય હે ચેતન! અન્ય જે જે જડવસ્તુઓ દેખું છું, તે મારી નજરમાં આવતી નથી. હું ક્યારની અવધિ, એટલે મર્યાદાવડે તમારી વાટ જોઉં છું કે, આજ ચેતન આવશે, કાલ ચેતન (ઘરમાં) આવશે, એવા પ્રકારની અવધિથી તમારી આવવાની વાટ જોઉં છું અને તેમ કરીને મારું જીવન વ્યતીત કરું છું. આપને આવવાની અવધિ વિના હું હૃદયમાં અત્યંત જૂઝું છું, અર્થાત્ આપને આવવાની અવધિથી આશામાં ને આશામાં દિવસ વ્યતીત થાય છે, કિન્તુ અવધિવિના તો દિવસો પણ જતા નથી અને જૂરવાણું થાય છે. ચિરહિણી સ્ત્રી, પતિને આવવાની અવધિની રાહ જોઈને દિવસ વ્યતીત કરે છે. સમ્યક્ત્વદષ્ટિ સ્ત્રી હવે ચિરહિણી અત્યંત તમ્મ થઈને કથે છે કે, હે આનન્દના સમૂહ-ભૂત ચેતન! તમે હવે વહેણા, અર્થાત્ જલદી મારા ઘરમાં પધારો! કે જેથી મારા મનની સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ આશાઓને હું પૂર્ણ કરું.

સમ્યક્ત્વદષ્ટિ અને અધ્યાત્મદષ્ટિની પ્રેમદશા અને તે બેના ઉદ્ધાર ખરેખર હૃદયને અસર કરે છે. અધ્યાત્મદષ્ટિના પણ અન્તરાત્મપતિના વિરહે ઉપર્યુક્ત ઉદ્ધાર સદશ ઉદ્ધારો નીકળે છે. અધ્યાત્મદષ્ટિ અને અધ્યાત્મવૃત્તિમાં ઘણો ભેદ છે. આત્મા અને જડવસ્તુનો પરોક્ષ પ્રમાણથી ભેદ જાણવો અને આત્માને આત્મા તરીકે માનવો તેને અધ્યાત્મદષ્ટિ કહે છે. અધ્યાત્મદષ્ટિનો પ્રારંભકાલ ચોથા ગુણુસ્થાનકથી છે અને અધ્યાત્મચારિત્ર તો ગુણુસ્થાનકના અધિકાર પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય છે. અધ્યાત્મવૃત્તિ વા નિશ્ચયચારિત્ર કે-જે કષાયની મન્દતાના યોગે આત્માના નિર્મલ શુભાદિ અધ્યવસાયપણે-કર્મઞ્જ-આદિમાં દર્શાવ્યું છે તે-તત્તત્ ગુણુસ્થાનકમાં જે જે અંશે કષાયની પરિણતિ ટળે છે, તે તે અંશે ઉદ્ભવે છે. આજ્યંતરચારિત્ર, અધ્યાત્મવર્તન, અધ્યાત્મવૃત્તિ અને નિશ્ચયચારિત્રની ઉપર ઉપરના ગુણુસ્થાનકમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતી જાય છે. અધ્યાત્મદષ્ટિ ધર્મ એટલે કંઈ દેશવિરતિપણું અને સર્વવિરતિપણું તુર્તજ પ્રાપ્ત ધર્મ શકે એવો નિયમ નથી. અધ્યાત્મદષ્ટિ અને ચારિત્રમાં ઘણું અન્તર છે. અધ્યાત્મદષ્ટિમાં જ્ઞાન અને સમ્યક્ત્વનો સમાવેશ થાય છે, કિન્તુ

(૪૧૨)

વ્યવહાર અને નિશ્ચય ચારિત્રને સમાવેશ થતો નથી. અધ્યાત્મદષ્ટિનું ફલ ચિરંતિ છે. ચારિત્ર અંગીકાર કર્યાવિના અધ્યાત્મદષ્ટિનું ફલ બેસતું નથી. અધ્યાત્મદષ્ટિ થયા બાદ ચારિત્ર મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિયોને છૂટવાનું કાર્ય બાકી રહે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન વા અધ્યાત્મદષ્ટિની પ્રાપ્તિ તો ચોથા ગુણસ્થાનકથી છે, કિન્તુ અધ્યાત્મદષ્ટિથી ઉત્પન્ન થતું દેશચિરંતિ અને સર્વચિરંતિરૂપ ચારિત્ર તો અનુક્રમે પાંચમા અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકમાં હોય છે. શ્રાવકનાં બાર વ્રત વા સાધુનાં પંચમહાવ્રતને જે અંગીકાર કરે છે, તે અધ્યાત્મ જ્ઞાનની સફલતા કરે છે અને તેથી તે શુદ્ધ અધ્યાત્મજ્ઞાની ગણાતો નથી.

અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને બાહ્ય અને આલેખ્યંતર ચારિત્રની વૃદ્ધિ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શ્રીમાન્ મહાવીરપ્રભુ ગૃહસ્થાવાસમાં અધ્યાત્મજ્ઞાની હતા, અર્થાત્ આત્મા અને જડવસ્તુના સ્વરૂપને જાણી આત્મામાં લયલીન થવું જોઈએ એમ અવબોધતા હતા, અને તેથી તે ગૃહસ્થાવાસમાં અચિરંતિના યોગે જલ કમલવત્ નિર્લેપ રહેવા પ્રયત્ન કરતા હતા, પણ અન્તે અચિરંતિનો છેદ કરી સાધુ ચારિત્રને શ્રદ્ધા કર્યું અને ચારિત્ર મોહનીયનો નાશ કરવા બાર વર્ષપર્યંત, તપશ્ચર્યા, ધ્યાન અને ક્ષયોપશમભાવ આદિ આત્મસમાધિ અવસ્થાની ઉચ્ચ કોટી પર ચઢીને, છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકથી સાતમા, આઠમા, નવમા, દશમા, અને બારમાએ ગયા અને બારમા ગુણસ્થાનકમાં ગમન કરીને તેના અન્તે ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરીને, ત્રયોદશમું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કર્યું અને ત્યાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનની પ્રાપ્તિ કરીને ભાવ અચિરંત તરીકે પ્રખ્યાત થયા, તેમજ સમવસરણમાં બેસીને બાર પર્યદાની આગળ ધર્મ દેશના દેવા લાગ્યા. અધ્યાત્મદષ્ટિ, અધ્યાત્મજ્ઞાન, વા સમ્યક્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્યોએ આગળ વધવું જોઈએ. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સમાવેશ થાય છે. પિસ્તાલીશ આગમો આદિ શ્રુતજ્ઞાન છે અને તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અન્તર્ભાવ થાય છે. યોગજ્ઞાનનો પણ આગમ અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનમાં સમાવેશ થાય છે. શ્રુતજ્ઞાનના ચાર અનુયોગ પાડી શકાય છે. દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ અને ચરણકરણાનુયોગ; તેમાં દ્રવ્યાનુયોગની ઉત્તમતા છે. દ્રવ્યાનુયોગમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન વા અધ્યાત્મદષ્ટિનો સમાવેશ થાય છે. દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનવિના સમ્યક્ અધ્યાત્મજ્ઞાન કહેવાનું નથી. દ્રવ્યાનુયોગને જે જાણે છે તેને આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે. દ્રવ્યાનુયોગથી આત્માનું સ્વરૂપ જાણીને તેની શ્રદ્ધા કરવામાં આવે તો, ચોથા ગુણસ્થાનકમાં સમ્યક્ અધ્યાત્મજ્ઞાન વા સમ્યક્ અધ્યાત્મદષ્ટિની પ્રાપ્તિ

(૪૧૩)

થાય છે. દ્રવ્યાનુયોગપૂર્વક અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પણ ચરણુ-કરણુનુયોગકથિત ચારિત્રની પ્રાપ્તિમાટે આત્મપુરુષાર્થ દ્વારવલો નેઈએ. દ્રવ્યાનુયોગ જ્ઞાનના ફલ તરીકે ચરણુકરણુનુયોગ છે, માટે દ્રવ્યાનુ-યોગ વા આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન કરીને પણ દેશ થકી પાંચમા ગુણુસ્થાનકનું આર વ્રતરૂપ ચારિત્ર અને સર્વ થકી છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનકનું સર્વ વિર-નિરૂપ ચારિત્ર, પ્રાપ્ત કરવામાટે પ્રયત્ન કરવો નેઈએ. અવિરતિ અને દેશવિરતિ ગુણુસ્થાનક કરતાં સાધુના છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનકની અનન્ત-ગુણી વિશેષ શુદ્ધિ હોય છે; તત્સંબન્ધીનો અધિકાર કર્મગ્રન્થ, કમ્પ-પયડી અને પંચસંગ્રહ થકી વિશેષ જિજ્ઞાસુએ જાણી લેવો. દ્રવ્યાનુ-યોગમાં જેનો સમાવેશ થાય છે, એવું અધ્યાત્મજ્ઞાન વા અધ્યાત્મદષ્ટિની પ્રાપ્તિ કરીને પણ શ્રાવકનાં વ્રત અને સાધુનાં વ્રતરૂપ ચારિત્રકોટી પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો. અવિરતિ અધ્યાત્મજ્ઞાની વા દ્રવ્યાનુયોગજ્ઞાની કરતાં વ્રતધારી શ્રાવક ઉત્તમ અને પૂજ્ય છે અને તેના કરતાં અન-ન્તગુણુ ઉત્તમ સાધુવ્રત ધારક મુનિરાજ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન વા યોગ-જ્ઞાનના ફળભૂત ચારિત્રનો સમાવેશ ચરણુકરણુનુયોગમાં થાય છે. યોગજ્ઞાન વા અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને જેઓ ચારિત્ર અંગીકાર કરે છે, તે ઉત્તમ પ્રકારના મુનિવર અને છે અને તે અપ્રમત્ત દશાના અનુભવામૃત જ્ઞાનનો સ્વાદ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન અને યોગજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું એટલે સર્વે કાર્ય કરી લીધું; એમ કોઈએ માની લેવું નહિ, પણ અધ્યા-ત્મજ્ઞાન અને યોગજ્ઞાન પામીને, તીર્થકરોની પેઠે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરીને ચારિત્ર અંગીકાર કરવું નેઈએ અને છઠ્ઠા અને સાતમા ગુણુ-સ્થાનકની પ્રાપ્તિ માટે આકાલમાં પ્રયત્ન કરવો નેઈએ, વ્યવહાર અને નિશ્ચયનય કથિત ચારિત્રની સ્વાધિકાર પ્રમાણે પ્રાપ્તિ કરવી નેઈએ. સમ્યક્ત્વદષ્ટિ અને અધ્યાત્મદષ્ટિરૂપ બે સ્ત્રીઓ આત્મપતિ સંબન્ધી જે બોલે છે તેનો અન્તરમાં ખ્યાલ કરવાનો છે.^૧

પદ ૨૫.

(રાગ અલહરો વેલાવલ.)

એંસે જિનચરણે ચિત્ત લાડું રે મના,
એંસે અરિહંતકે ગુન ગાડું રે મના ॥ એંસે ॥

૧ આનન્દધન બહોતેરીની કેટલીક નૂતી પ્રતિયોમાં આ પદ લખેલું જણાવું નથી અને લીમસિંહ માણિકની નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં છપાવેલી ચોપડીમાં આ પદ છે; તેથી આ પદ શ્રીમદ્દના ઉદ્ધારનું છે કે કેમ ? તેનો ગીતાર્થોએ નિર્ણય કરવો. આ પદનો ભાવાર્થ લખતાં અમેને નેઈએ તેવો સન્તોષ થયો નથી. આ પદના અન્ય પણ ઘણા અર્થ બાસે છે.

(૪૧૪)

ઉદર ભરનકે કારણે રે, ગૌઆં વનમં જાય ॥

ચાર ચરે ચિહ્નું દિશ્ન ફિરે, વાકી સુરતિ વાછરુઆમાંહેરે ॥૧૦॥૧॥

સાત પાંચ સાહેલીયાં રે, હિલમિલ પાળી જાય ॥

તાલી દિયે સ્વડસ્વડ હસે રે, વાકી સુરતિ ગગરુઆમાંહેરે ॥૧૦॥૨॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજ કહે છે કે, હે ચેતન ! તું શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના ચરણમાં આ પ્રમાણે ચિત્ત લાવ ! આ પ્રમાણે અરિહંત ભગવાનના ગુણ ગાવામાં ચિત્ત ધારણુ કર ! પ્રેમ અને ભક્તિથી પ્રભુનું સ્મરણુ કર્યાવિના હૃદયની શુદ્ધિ થતી નથી. ખાતાં, પીતાં, ઉઠતાં, બેસતાં અને અનેક પ્રકારનાં વ્યાવહારિક કાર્યો કરતાં છતાં પણ પ્રભુભક્તિમાં લીનતા ધારણુ કર ! અરિહંત પ્રભુમાં સુરતા રાખીને આશ્વથી ભોજન વગેરેની પ્રવૃત્તિ કર ! સાધ્યને શ્રીમાન આનન્દધનજી દષ્ટાન્ત આપીને સમર્થન કરે છે કે, જેમ ઉદરનું પોષણુ કરવામાટે ગાયો વનમાં જાય છે—વનમાં ગાયો ચારો ચરે છે અને ચારે દિશાએ પરિભ્રમણુ કરે છે, પણ ગાયોની સુરતા તો અન્તરથી તેઓના વાછરડાઓમાં છે; પોતાનાં વાછરડાઓ ઉપર તેઓને બહુ પ્રેમ હોય છે, તેથી હૃદયમાં તો વાછરડાઓનું સ્મરણુ હોય છે, તે પ્રમાણુ હે આત્મન ! તારે પણ પોતાના હૃદયમાં પ્રભુનું સ્મરણુ કરવું જોઈએ, અર્થાત્ અનેક પ્રકારની ઉપાધિયોના સંયોગો છતાં પણ, અન્તરથી શ્રી અરિહંત પ્રભુમાં સુરતા ધારણુ કરવી જોઈએ. ખાશ્વ દુનિયાનાં કાર્યો કરતાં છતાં પણ, અન્તરથી નિર્લેપ રહેવું જોઈએ. આત્મા જે પરમાત્મામાં સુરતા રાખીને અધિકાર પ્રમાણુ ઔદયિકભાવે પ્રવૃત્તિ કરે તો, તે જલ કમલવત્ નિર્લેપ રહેવાને યોગ્યતા ધરાવી શકે છે. આવી દશા કંઈ ઉપર ઉપરના પોષણીયા જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થતી નથી. ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનની જેઓ સંપ્રાપ્તિ કરે છે, તેઓ ક્રમે ક્રમે આવી દશાના અધિકારી બની શકે છે. આત્મતત્ત્વના અનુભવપૂર્વક કથેલા સિદ્ધાંતને અમલમાં મૂકવાથી, આવી-અન્તરમાં સુરતા રાખીને કાર્યો કરવાની શક્તિ પ્રગટે છે. સાત પાંચ સાહેલીઓ હળીમળીને કુવાપર પાણી ભરવા જાય છે, તે સાહેલીઓ મસ્તકપર ઘડાઓ મૂકી ચાલે છે અને પરસ્પર તાળી દેઈને ખડખડ હસે છે અને વાતો કરે છે, પણ તેઓની સુરતા મસ્તકપર મૂકેલા ઘટમાં હોય છે, તેથી મસ્તકપરનો ઘટ પડી જતો નથી, તે પ્રમાણુ હે આત્મન ! તારે પણ અન્તરમાં અધ્યાત્મ-જ્ઞાનના યોગે સુરતા રાખીને ઉદય આવેલી આવશ્યક આશ્વક્રિયાઓ કરવી જોઈએ અને અન્તરમાં પ્રભુનું સ્મરણુ—સતત રાખવું જોઈએ.

(૪૧૫)

નટુઆ નાચે ચોકમેં રે, લોક કરે લખસોર ॥

વાંસ ગ્રહી વરતે ચઢે, વાકો ચિત્ત ન ચલે કહું ઠોર ॥૯૦૩॥

જુઆરી મનમેં જુઆરે, કામીકે મન કામ ॥

આનન્દઘનપ્રભુ યું કહે, તમે લ્યો ભગવંતકો નામ રે ॥૯૦૪॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ, દૃષ્ટાંત આપીને અરિ-
હંતમાં સુરતા ધારણુ કરવાનું કથે છે. નટુઆ—નટવો, અર્થાત્ નટ
ચોક વચ્ચેવચ્ચ નાચે છે અને તે વખતે મનુષ્યો લાખો યુધો પાડે
છે, તથા નટવો વાંસ પ્રહીને વરત ઉપર ચઢે છે, હેઠળ લોકો ગમે
તેટલો શોરખઢોર કરે છે તોપણુ તેનું ચિત્ત અંશમાત્ર ચલતું નથી;—
લોકોના તરફ તે હૃદયથી લક્ષ્ય રાખતો નથી. તે વરત (દોરડા) ઉપર ખેલે છે, કુદે છે, નાચે છે, અનેક પ્રકારની અંગચેષ્ટાઓ કરે છે
તો પણુ તેનું ચિત્ત તેના લક્ષ્યમાંજ સ્થિર હોય છે, તે પ્રમાણે હે
ચેતન! તું પણુ અન્તરથી પ્રભુપર પ્રેમથી સ્થિરતા ધારણુ કર! આ-
ત્માની પવિત્રાર્થ કરવા વિષયવાસનાનો ત્યાગ કર! નક્ષી જાણુજે કે ગમે
તે વેષમાં પણુ સદ્ગુણોવિનાનો ઘટાટોપ નકામો છે. સાધુઓને પણુ
ગુરૂની આજ્ઞામાં રહીને, આવી પ્રભુ ભજવાની દશા ધારણુ કરવાની છે.
હૃદયની શુદ્ધિ કરવામાટે અનેક પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. તિલક, છાપાં,
માળા, વગેરેને ધારણુ કરનારાઓ પણુ જો અન્તરથી આ પ્રમાણે
આત્માની દશા ન કરે તો, કદી ઉચ્ચ બની શકતા નથી. સાધુ અગર
ગૃહસ્થે અન્તરથી આ પ્રમાણે પ્રભુના સદ્ગુણોમાં સુરતા ધારણુ કરવી
જોઈએ. પ્રભુનો એક દિવસમાં લાખ વખત જાપ જપવામાં આવે, પણુ
પ્રભુનામાં રહેલા સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવામાં લક્ષ્ય ન હોય, તો હૃદયની
શુદ્ધિ થતી નથી, માટે પ્રભુના ગુણોને સમજી પ્રભુના ગુણોમાં સુરતા
ધારણુ કરવી જોઈએ. હે ચેતન! તું પણુ ગુણો લેવાને માટે હૃદયમાં
પ્રભુની સુરતાને ધારણુ કર! પોપટની પેઠે સમભ્યાવિના પ્રભુનું નામ
લેવાથી, આત્મામાં દયા, પ્રેમ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ ગુણો પ્રગટી
શકતા નથી, માટે હે ચેતન! આ દૃષ્ટાંત હૃદયમાં ઉતારીને બરાબર
શુદ્ધ વિચાર, ઉત્તમ આચાર અને ઉત્તમ વાણીની પ્રાપ્તિ કર! જુગા-
રીના મનમાં ગમે તે કાર્ય કરતાં પણુ અન્તરમાં જુગારની રટણુ લાગી
રહી હોય છે અને કામીના મનમાં જેમ કામની રટના, ગમે તે કાર્ય કરતાં
પણુ લાગી રહી હોય છે, તેપ્રમાણે હે ચેતન! તું પણુ હૃદયથી પ્રભુના
સદ્ગુણો લેવા પ્રભુના નામનો જાપ કર્યા કર!! આ પ્રમાણે અન્તરથી

(૪૧૬)

પ્રભુના શુભોની ધૂતમાં રહેવાની સુરતાને હે ચેતન ! તું પ્રાપ્ત કર !
પ્રભુને સર્વદા અન્તરથી ઉપર્યુક્ત દષ્ટાન્તે અવબોધીને નપ જખ્યા
કર ! એમ આનન્દઘનભૂત. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથે છે.

પદ ૧૬.

(રાગ ધન્યાશ્રી.)

અરી મેરો ના હેરી અતિવારો, મૈં લે જોબન કિત જાડં ॥
કુમતિ પિતા બંમના અપરાધી, નડ વાહૈ વ જમારો. ॥ અરી૦ ॥ ૧ ॥
મલો જાનીકે સગાર્હ કીની, કૌન પાપ ઉપજારો ॥
કહા કહિયેં ઇન ઘરકે કુટુંબતે, જિન મૈરો કામ બિગારો. ॥
॥ અરી૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—અન્તર્મુખવૃત્તિ નામની ચેતનની સ્ત્રી, પોતાની ચેતના સખીને કહે છે કે, હે અલી-સખી ! મારા દુઃખને છોડો (પાર) કોઈ રીતે આવે તેમ નથી. પક્ષાન્તરાર્થમાં અવબોધવાનું કે હે સખી ! મારો સ્વામી મને મલતાં અત્યંત વિલંબ કરનાર છે, તો હું માફ યૌવન લેઈને ક્યાં જઈ ? કુમતિને પિતા, મોહ છે તે ખોટી યુદ્ધિ દેનાર છે અને મારા સ્વામીને ભભાવનાર હોવાથી અપરાધી છે. કુમતિને પિતા મોહ છે તે દુષ્ટ યુદ્ધિથી મારા ચેતનને, મારાથી દૂર રાખીને માફ જીવન નિષ્કલ કરે છે, તેથી મારો જન્મારો વહન થાય તેમ લાગતું નથી. કારણ કે મારી યૌવન અવસ્થા પતિના સમાગમાર્થેજ અનેલી છે. હે ચેતના સખી ! ચેતનની સાથે સમ્યત્વ પિતાએ અને શ્રદ્ધા માતાએ સગાર્હ કરી, પણ કોણ જાણે કયું પાપ ઉદયમાં આવ્યું, કે જેથી મારા પતિને સંબન્ધ થતો નથી. અરે સખી ! મોહ અને મોહના કુટુંબને શું કહેવું ? મોહના કુટુંબને સ્વભાવજ એવો છે કે, તે આત્માનો મારી સાથે સંબન્ધ થવા દેતું નથી. આત્માની સાથે રમણુતા કરવી એજ માફ ઈષ્ટ કાર્ય છે, તેને મોહના કુટુંબે અજાડ્યું છે, માટે હવે તેને શું કહેવું ? અર્થાત કરોડ વખત ધિકાર આપવામાં આવે તોપણ મોહના કુટુંબને કંઈ અસર થવાની નથી, તેથી નક્ક એવા મોહના કુટુંબને ઉપાસંભ આપવો પણ વ્યર્થ છે; કારણ કે દુષ્ટ એવું મોહતું કુટુંબ કદી પોતાનો-દુષ્ટ સ્વભાવ ત્યજનાર નથી. ક્ષયોપશમની અન્તર્મુખવૃત્તિનું ઉપર્યુક્ત વૃતાંત અન્તરમાં અનુભવવા યોગ્ય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિને આત્માની સાથે મેળાપ કરવામાં વિદ્વ

(૪૧૭)

નાખનાર, કુમતિનો પિતા મોહ અને તેનું સઘળું કુટુંબ છે. મનુષ્યો, મોહના યોગે અન્તર્મુખવૃત્તિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. બાહ્ય પદાર્થના યોગે ઉત્પન્ન થતી રાગ અને દ્રેષની વૃત્તિને અહિંમુખવૃત્તિ કહે છે. મોહના ઉછાળાથી અન્તર્મુખવૃત્તિ રહેતી નથી. મોટા મોટા મુનિવરો, કે જેઓ સમાધિમાં અન્તર્મુખવૃત્તિ કરીને રહ્યા હોય છે, તેઓની ક્ષયોપશમ ભાવરૂપ અન્તર્મુખવૃત્તિનો નાશ કરવામાં મોહના કુટુંબને વાર લાગતી નથી, અર્થાત્-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની ક્રિયા કરનારા એવા સાધુઓ તથા ગૃહસ્થોની અન્તર્મુખવૃત્તિને તે ક્ષણમાં ફેરવી નાખે છે. સ્વયંભુરમણ સમુદ્રમાં ડુબકી ભારીને તેના તળીયાનો ત્યાગ લાવવો સહેલ છે, પણ અહિંમુખવૃત્તિનો ત્યાગ કરીને અન્તર્મુખવૃત્તિ ધારણ કરવી મુશ્કેલ છે. અન્તર્મુખવૃત્તિ કિંચિત્ થાય છે અને પુનઃ ટળી નીચ છે, તેનું કારણ મોહના કુટુંબની અન્તરમાં ઉત્પન્ન થતી સૂક્ષ્મ પ્રવૃત્તિ છે. માનસિક ક્ષેત્રમાં મોહનું કુટુંબ, પોતાની સત્તા પ્રબલ કરવા અન્તર્મુખવૃત્તિની સાથે યુદ્ધ કરે છે, તેથી મનુષ્યોએ આન્તરિક-અન્તઃકરણમાં ઉત્પન્ન થતા-કુવિચારોની સાથે યુદ્ધ કરવું જોઈએ. આન્તરિક યુદ્ધમાં અન્તર્મુખવૃત્તિનું પ્રાબલ્ય વધે છે તો, બાહ્યકાયિકાદિ-વ્યવહારમાં પણ નીતિની ઉત્તમતા અને પ્રમાણ્ય દેખવામાં આવે છે. આન્તરિક અન્તર્મુખવૃત્તિને ખીલવવાથી મૈત્રી, પ્રમાદ, મધ્યસ્થ અને કાર્ણ્યભાવના તુર્ત પ્રગટી નીકળે છે. મનુષ્યોએ અન્તર્મુખવૃત્તિ ખીલવવામાટે અન્તરમાં ઉત્પન્ન થતા પ્રત્યેક વિચારોનું નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ; મનમાં જે જે વિચારો ઉત્પન્ન કરવા તે પોતાની ઇચ્છા મુજબ યોગ્ય કરવા. આત્માનું બળ વધારીને મન ઉપર એટલો બધો જ બેળવવો જોઈએ કે, અહિંમુખવૃત્તિના કુવિચારો ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ. મનને સ્વચ્છન્દપણે ગમે તેવા વિચારો કરવાની છૂટ રહેવાથી તે અહિંમુખવૃત્તિના મોહિક વિચારોનેજ વારંવાર સેવા કરે છે, માટે મન ઉપર કબજે બેળવવા માટે આત્મશક્તિ ખીલવવાના સંયમોનું અવલંબન કરવું; સંયમના બાહ્ય હેતુઓનું અવલંબન, પણ અન્તર્મુખવૃત્તિ માટેજ છે. પ્રભુપૂજા, ભક્તિ, ગુરૂનું અવલંબન, પ્રતિક્રમણ, પ્રતિલેખના અને તીર્થયાત્રા વગેરેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ અન્તર્મુખવૃત્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિ કરતાં આત્માની અન્તરસૃષ્ટિનું સમ્યગ્રીત્યા અવલોકન કરવું જોઈએ; કારણ કે બાહ્ય પદાર્થોમાંથી ચિત્તને હડાવવું એ કંઈ સામાન્ય કાર્ય નથી. બાહ્ય પદાર્થોની મનોહરતા, સુંદરતા અને આકર્ષણીયતા જોઈ છે તેના કરતાં અન્તરસૃષ્ટિની અનન્તગુણી વિશેષ મનોહરતા અને સુંદરતા

(૪૧૯)

છે; કિન્તુ તેનું જ્ઞાન કર્યાવિના અન્તરમાં મનની રમણુતા થતી નથી અને તેથી અહિરૂમાંજ મનની પ્રવૃત્તિ થયા કરે છે; માટે આત્માના શુભાનું વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ અને તેમાં પરિપૂર્ણ આનન્દ છે, એવો અનુભવથી નિશ્ચય કરવો જોઈએ, કે જેથી અન્તર્મુખવૃત્તિ કરતાં વિદ્ય નડે નહિ. અન્તરસૃષ્ટિની અલૌકિકતા અને સુન્દરતાનો પરિપૂર્ણ અવભોધ થતાં બાહ્ય સૃષ્ટિ અકિંચિત્કર બાસે છે અને તેથી મન બાહ્યમાં ભટકી ભટકીને પણ અન્તરની સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરીને ત્યાં આન્દસભાધમાં ફીન અને છે. અન્તર્મુખવૃત્તિ કરવાને ઘણા ભવોના ધર્મેસંસ્કારની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે. અન્તરની સૃષ્ટિમાં યથાશક્તિથી ચિત્તને રમાવવું જોઈએ. મનને અન્તરમાં રમાવવાનું કાર્ય ધાર્યા કરતાં પણ અનન્તગણું દુષ્કર છે, તોપણ પૂર્વના મહાત્માઓની ઉત્સાહપ્રવૃત્તિની જીવનકળાનું અનુકરણ કરી, આપણે પણ અન્તર્મુખવૃત્તિ કરવા તૈયાર થવું જોઈએ; પરન્તુ તેમાં એક ઉપયોગી સૂચના કરવામાં આવે છે અને તે એ છે કે, સર્વ બાહ્યભાવોની મમતાનો પ્રથમથી માનસિક (હૃદયથી) ત્યાગ કરવો. મનમાંથી પરવસ્તુઓની મમતાની વાસનાઓને દૂર કર્યાવિના બાહ્યપદાર્થોની સાથેનો મનનો સંબન્ધ છૂટતો નથી. બાહ્યના પદાર્થોનું મને બન્ધન નથી અને તે પદાર્થો મને એટલે આત્માને, હવે બાંધવાને શક્તિમાન નથી, એમ ઉચ્ચ ભાવનાવડે દૃઢસંકલ્પથી અન્તરસૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરવો. નાના બાળકને જેમ હિતશિક્ષા આપીએ છીએ તેમ મનને આત્મિકસૃષ્ટિમાં ઉતારવા પ્રેમભાવથી હિતશિક્ષા આપવી. બાળકના ઉપર જેમ દાખ બેસાડવામાં આવે છે, તેમ અહિરૂમાં ગમન કરતા એવા મન ઉપર પણ દાખ બેસાડવો અને આત્મિકસૃષ્ટિની રમણુતામાં લયલીન બની જાય એવા પ્રાસંગિક ઉપાયોને યોજવા, એમ અન્તર્મુખવૃત્તિની સાધ્યતા સિદ્ધ કરવાના પ્રયત્નમાં મચ્યા રહેવું.

અન્તર્મુખવૃત્તિની સ્થિરતા સદાકાલ એકસરખી-આ કાલમાં રહેવી એ મહાદુર્લભ છે. અન્તર્મુખવૃત્તિ થાય છે અને યુનઃ ઘડી બેઘડી પશ્ચાત્ રહેતી નથી; એમ અભ્યાસના અનુભવથી અનુભવીઓ કહી શકે છે. અન્તર એટલુંજ સમજવાનું કે અન્તર્મુખવૃત્તિમાં રાગ અને દ્વેષનું ઇન્દ્રિયોવડે અહણુ હોતું નથી. ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારોથી ઇન્દ્રિયોને વિમુખ રાખવાથી ઇન્દ્રિયો શાન્ત થાય છે અને નવીન આત્મિક બળ જ્વલત્ થાય છે, તેથી આત્મા પોતાના શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિને અનુભવ કરે છે.

અન્તર્મુખવૃત્તિથી ખરેખરું સુખ અનુભવાય છે અને પશ્ચાત્ સહજસુખનો નિશ્ચય થવાથી, ઇન્દ્રિયોના વિપયોપરથી પ્રેમ પણ ઘટતો જાય છે અને આન્તરિક જ્ઞાનાદિક ધર્મની પરિણતિ ઉપર પ્રેમ વધતો જાય છે.

(૪૧૯)

અહિર્મુખવૃત્તિનો જે જે અંશે નાશ થાય છે, તે તે અંશે અન્ત-
મુખવૃત્તિ થતી જાય છે. અહિર્મુખવૃત્તિથી સત્યસુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને
પરિણામે દુઃખનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ એ જ્યારે સમજાય છે ત્યારેજ
અહિર્મુખવૃત્તિની ઘણાઓ કરવી યોગ્ય લાગતી નથી. અહિર્મુખવૃત્તિથી
મનુષ્યો, રાજ અને દ્વેષના યોગે મનુષ્ય મનુષ્યને પણ શત્રુ કહાય
છે અને પૃથ્વી, ઘર અને દેશના માટે મહા યુદ્ધો કરી અમૃદ્ય મનુષ્ય
અંદગીનો નાશ કરે છે. હાલમાં ચાલતી ઇટલી અને તુર્કની લડાઈ એક
ત્રીપક્ષીને માટે છે, તેમાં હજારો મનુષ્યોના પ્રાણનો નાશ થાય છે. અને
તરફના હજારો મનુષ્યોનો ઘણુ નીકળી જાય છે અને તેથી અને દેશના
મનુષ્યો પર અનેક પ્રકારનાં સંકટો આવી પડ્યાં છે. ચીનમાં પણ અહિ-
ર્મુખવૃત્તિના સામ્રાજ્યમાટે સરકાર અને પ્રજા વચ્ચે યુદ્ધ જાગતું થયું
છે અને તેમાં અધ્યાપિ પર્યંત સહસ્રશઃ મનુષ્યોનો ઘણુ વળી ગયો છે.
ઈરાનમાં પણ અહિર્મુખવૃત્તિના યોગે યુદ્ધો થયા કરે છે. અહો ! અહિર્મુખ-
વૃત્તિથી મનુષ્યોની પાયમાલી કેટલી બધી થાય છે. અહિર્મુખવૃત્તિથી
રાજ્યના અધિપતિઓ અન્ય દેશોને સ્વાયત્ત કરવાને અનેક પ્રકારનાં
પ્રાણપહારક યત્નોને બનાવે છે અને તેથી મનુષ્યોના થતા નાશમાટે
હૃદયમાં અંશમાત્ર પણ દયા લાવતા નથી. અહિર્મુખવૃત્તિથી મનુષ્યોની
ધારણાઓ કદી પરિપૂર્ણ સિદ્ધ થતી નથી અને તેઓને ખરું સુખ
મળતું નથી. અહિર્મુખવૃત્તિ એક મહારાક્તિ છે તે આખી દુનિયાને પોતાના
વશ રાખીને મર્કટની પેઠે નચાવે છે, રડાવે છે અને પરિભ્રમણ કરાવે છે.
અહિર્મુખવૃત્તિથી મહા ચક્રવર્તિયોને પણ હૃદયમાં સુખ ઉત્પન્ન થતું નથી.
ઈન્દ્રોને પણ અહિર્મુખવૃત્તિથી સત્ય સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. અહિર્મુખ-
વૃત્તિની સત્તા નીચે દુનિયા દબાયલી દેખાય છે. અહિર્મુખવૃત્તિથી મનુ-
ષ્યોને ખરેખર તેમના કાર્ય પ્રમાણે સ્વપ્નમાં પણ ખરું સુખ મળતું
નથી; ઉલટું સ્વપ્નું પણ મનુષ્યોના મનને સંતાપ કરવાને અશુભતા
દર્શાવે છે. અહિર્મુખવૃત્તિ થતાં કાયસ્થિ અને કર્મસ્થિની રચના
થવા માટે છે અને અન્તર્મુખવૃત્તિ થતાં કાયસ્થિ અને કર્મસ્થિનો
નાશ થવા માટે છે; એમ અહિર્મુખવૃત્તિ અને અન્તર્મુખવૃત્તિને પરસ્પર
વિરોધત્વ છે અને તે જે અન્તરમાં હંડા ઉતરીને તપાસીએ તો ખાલુમ
પડ્યાવિના રહેતું નથી. અહિર્મુખવૃત્તિનાં સાધનો જ્યારે તૈયાર હોય છે
ત્યારે તે અહિર્મુખવૃત્તિ, નદીના પૂરની પેઠે પાંચે ઇન્દ્રિયોદ્ધારા વહ્યા કરે છે
અને અન્તર્મુખવૃત્તિનું આચ્છાદન કરી દે છે, પણ અન્તર્મુખવૃત્તિના
પ્રબલ સાધનોનો યોગ થાય છે ત્યારે, અહિર્મુખવૃત્તિના પ્રવાહનું
બલ મન્દ પડી જાય છે અને અન્તર્મુખવૃત્તિનું બળ નદીના પ્રવા-

(૪૨૦)

હુની પેઠે અન્તરમાં વહે છે અને તેથી બહિર્મુખવૃત્તિથી આત્માને લાગેલાં જે કર્મ હોય છે તેનું પરિશાટન થાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી ઇન્દ્રિયો શાન્ત થાય છે અને તેઓ બાહ્ય પ્રપંચના વ્યાપારમાં પડતી નથી. આમ થવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાનની નવી નવી શક્તિયો પ્રગટવામાં એક જાતનું નવું બળ આવે છે અને તેથી પાતાળી કુવાના જળની પેઠે નવું જ્ઞાન જાગૃત્ થાય છે અને તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામ્યા કરે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી શુદ્ધ પ્રેમ, ઉચ્ચદષ્ટિ, દયા, સત્ય, પ્રમાણિકતા અને પરોપકારદષ્ટિ ખીલી ઉઠે છે અને નિર્દયતા, અસત્ય, વિશ્વાસઘાત, સ્વાર્થપ્રેમ, શઠતા, કપટતા અને વિષયલોભુપતા આદિ દોષો ટળે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી જગતમાં રહેલા સર્વ આત્માઓ પોતાના આત્મસમાન ભાસે છે અને તેઓનામાં અને પોતાનામાં સમાનતા દેખાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી જે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સુખ દુનિયાના કોઈપણ પદાર્થથીયે ઉત્પન્ન થતું નથી. અન્તર્મુખવૃત્તિ થતાં મનની ઘણી ચંચળતા મટે છે અને તેથી શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ પણ તાલે રહે છે અર્થાત્ જે જે બાબતોનું વિસ્મરણ થયું હોય છે, તેનો પણ ઉપયોગ જાગૃત્ થાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી દુનિયાની સાથે થએલ વૈર વિરોધ પણ ટળી જાય છે અને મનરૂપ આકાશમાં મૈત્રીભાવનારૂપ ચન્દ્રનો ઉદય થાય છે અને કલેશરૂપ અન્ધકારની મનદતા થતી જાય છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ગુણુભય અન્તર્મુખવૃત્તિ હોવાથી, તે આત્માના પ્રદેશમાં ઉંડી ઉતરતી જાય છે અને રાગ અને દ્વેષના વિકારોનું નિકંદન કરતી જાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી આત્માનો મૂળ શુદ્ધ ધર્મ લક્ષ્યમાં આવે છે તેથી, અર્થાત્ આત્માની સાથે રમણુતા કરનારી અન્તર્મુખવૃત્તિ હોવાથી, બહિર્મુખવૃત્તિનાં કાર્યો તેને અરચિકર લાગે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. જે મનુષ્યો બહિર્મુખવૃત્તિ અને અન્તર્મુખવૃત્તિનું આન્તરિક સ્વરૂપ જાણુતા નથી, તેઓ અજ્ઞતાયોગે બહિર્મુખવૃત્તિના રમકડાઓને ભલે ચાહે અને તેમાંને તેમાં લક્ષ્ય રાખે ! પણ તેઓ બહિર્મુખવૃત્તિના સેવક બનીને પોતાની સર્વ આશાઓ પરિપૂર્ણ કરી શકતા નથી, અને મનમાં અનેક પ્રકારની ચિન્તાઓથી દુઃખી થાય છે. તેઓ સુખથી શબ્દો બોલીને પણ દુઃખી પણું દેખાડે છે, તેથીજ સિદ્ધ થાય છે કે, તેઓ ઝાંઝવાના જલને પીવાની આશાની પેઠે બહિર્મુખવૃત્તિના સેવક બનીને પણ કંઈ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. બાહ્યગરની બાહ્યપેઠે બાહ્યવસ્તુમાં બહિર્વૃત્તિથી સુખત્વ ભાસે છે, કિન્તુ અન્તર્મુખવૃત્તિથી વિવેકવડે વિચારતાં બાહ્યમાં સુખનો લેશ પણ ભાસતો નથી. બહિર્મુખવૃત્તિનું જોર અજ્ઞાનાવસ્થામાં વિશેષ હોય છે. બાહ્યવિધાના પ્રોક્ષરો

(૪૨૧)

અનેલાઝ્મોને પણ અહિર્મુખવૃત્તિ છોડતી નથી, અર્થાત્ તેઓના ઉપર પણ તે પોતાનો હુકમ ચલાવીને દાસની માફક પ્રવૃત્તિ કરાવે છે.

અહિર્મુખવૃત્તિ ધારકો સ્થૂલ જગતની સ્થૂલ-ક્ષણિક ઉન્નતિ અર્થે પોતાના પ્રાણુદિકતું સ્વાર્પણુ કરે છે, કિન્તુ અન્તે ક્ષણિક ઉન્નતિનો વેગ શિથિલ પડે છે અને તે ઉદયિ તરંગની પેઠે પોતાનું ચલત્વ દર્શાવીને વૈરાગ્યનો ઉપદેશ દેવાની પેઠે આચરણુ કરે છે. અહિર્મુખવૃત્તિવાળાઓ, બાહ્યમાં સુખના શોધાર્થે પ્રોફેસરો અને છે, બાહ્ય વસ્તુઓના અનેક આકારો અનાવીને તેઓને ભોગ અને ઉપભોગમાં લે છે, પણ અન્તે તેઓ મક્ષિકાની પેઠે હાથ ઘસે છે અને નિરાશાના ઉદ્ગારો કાઢીને દિલગીરી જાહેર કરે છે, તે અહિર્વૃત્તિએ આત્માને ભૂતકાલમાં અંશમાત્ર પણુ શાન્તિ આપી નથી અને ભવિષ્યમાં અંશમાત્ર પણુ શાન્તિ આપનાર નથી. શ્રીકેવલજ્ઞાનીએ વસ્તુતું જે સ્વરૂપ કથ્યું છે, તે કદી અન્યથા થનાર નથી. અહિર્મુખવૃત્તિથી સંસાર છે, અર્થાત્ અહિર્મુખવૃત્તિ એજ સંસાર છે. અહિર્મુખવૃત્તિમાં રાગ અને દ્વેષનો રસ હોય છે તેથી, આત્માને કર્મ પણુ ચીકણું બંધાય છે. બાહ્ય પદાર્થોમાં ઈષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વ ઉત્પન્ન થતાં રાગ દ્વેષનો ઉદય થાય છે અને તેથી અહિર્મુખવૃત્તિ પ્રગટી એમ કહેવાય છે. પાંચે ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારની સાથે રાગ અને દ્વેષના અધ્યવસાયનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે તેથી કર્મનો રસબંધ વિશેષતઃ પડે છે અને તે કર્મરસ, ભવમાં બ્રમણુ કરીને આત્માને ભોગવવો પડે છે. અહિર્મુખવૃત્તિની સાથે કુમતિનો ગાઢ સંબન્ધ છે. કુમતિની પ્રેરણાથી અહિર્મુખવૃત્તિ વૃદ્ધિ પામે છે અને સુમતિનાં કૃત્યોને ઉચ્છેદવા તત્પર થાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિનો આત્માની સાથે અત્યન્ત પ્રેમ સંબન્ધ છે, પરન્તુ આત્મા અહિર્વૃત્તિના યોગે અન્તર્મુખવૃત્તિપર અરૂચિ ધારણુ કરે છે. અહિર્મુખવૃત્તિને કુમતિનો પિતા મોહ ઉશ્કેરે છે; તેથી કુમતિના પિતા-મોહનો પણ મહાન્ અપરાધ છે. મોહ વારંવાર બક્યા કરે છે અને અહિર્વૃત્તિની સાથે ચેતનને જોડે છે અને ચેતનતું આન્તરિક ધન લુંટે છે, તેથી મોહ અપરાધી ઠરે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિ વિદુષી હોવાથી, કુમતિના પિતા-મોહને અપરાધી જાણુ છે અને તેથી તે આન્તરિક ઉદ્ગારોથી મોહના કુટુંબને દુષ્ટ તરીકે જાણુવે છે અને તેના ધરના કુટુંબથી કંટાળી જઈને તેના ઉપર અરૂચિ ધારણુ કરે છે, અર્થાત્ તેને ધિક્કારની દૃષ્ટિથી નિરીક્ષે છે, તથા પોતાના સ્વામિના સંયોગનો વિયોગ કરાવનાર મોહના ધરતું કુટુંબ છે; એમ જાણીને તેતું પોતાની સખીઓ આગળ પ્રાકટ્ય કરે છે, અર્થાત્ તે પ્રમાણુ કથીને તે પોતાની સખીઓને જાગ્રત્ કરે છે અને ચેતનને

(૪૨૫)

સમજાવવા પ્રેરણા કરે છે. આત્મા ત્રણ જીવનનો નાથ અને ઉત્તમ હોવાથી અન્તર્મુખવૃત્તિએ તેની સાથે સગાઈ કરી, પણ આત્માએ ક્ષયો-પશમ ભાવે સગાઈ કરી હોવાથી; પુનઃ તે મોહ અને તેના કુટુંબના પાશમાં પડ્યો અને તેથી, અન્તર્મુખવૃત્તિ, કોણુ પાપ ઉદયમાં આવ્યું? એમ કહીને અત્યન્ત દિલગીરી જાહેર કરે છે. આત્મા મોહના યોગે અન્તર્મુખવૃત્તિનો ત્યાગ કરીને, અહિર્મુખવૃત્તિની સાથે લયલીન અને છે અને અન્તર્મુખવૃત્તિથી પરાઈ-મુખ થાય છે તેમાં ખરેખર મોહનો દોષ છે. મોહના યોગે આત્મા પોતાની ખરી સ્ત્રીનું જાન ભૂલી જાય છે અને અનન્તકાળથી દુઃખ દેનારી અહિર્વૃત્તિના પાશમાં સપડાય છે. કોઈ બખત અન્તર્મુખવૃત્તિની સાથે રમે છે અને પાછો અહિર્મુખવૃત્તિની સાથે રમે છે, અર્થાત્ જનું પ્રાપ્ત્ય વિશેષ હોય છે તેની પાસે તે ખ્યાઈ જાય છે. સંસારમાં આસક્તિ હોય છે ત્યાં સુધી અહિર્મુખવૃત્તિનું વિશેષ પ્રાપ્ત્ય હોય છે. આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને ઝોળાએ છે અને તેથી અન્તર્મુખવૃત્તિની સાથે રમણુતા કરે છે. આત્મજ્ઞાન થવાથી અહિર્મુખવૃત્તિમાં રમણુતા કરવી એ અસત્ય છે, એમ માલુમ પડે છે અને તેથી અન્તર્મુખવૃત્તિ તરફ રૂચિભાવ પ્રગટે છે. જ્ઞાન, દર્શન અને આરિત્રમાં પ્રયત્ન કરવાથી અન્તર્મુખવૃત્તિ પ્રગટે છે. છ આવશ્યકોમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી અન્તર્મુખવૃત્તિમાં રમણુતા થાય છે અને તેથી અન્તરના સદ્ગુણો ખીલવા માંડે છે. મનુષ્યો, અન્તર્મુખવૃત્તિની પ્રાપ્તિમાટે જૈનાગમોનો અભ્યાસ કરે છે અને તેથી ઇન્દ્રજાનની કીલા-વત્ આશ્ચર્યની ક્ષણિકતાનો નિશ્ચય થાય છે; અતએવ ક્ષણિકતાના જ્ઞાનથી, નિત્ય એવા આત્મસુખની પ્રાપ્તિ અર્થે મનુષ્યો-અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોવડે અન્તર્મુખવૃત્તિ ખીલવવા પ્રયત્ન કરે છે. આશ્ચર્યના વેગોને શમાવવાનેમાટે આન્તરિક ભાવનાઓને ભાવવી જોઈએ. સાત નયોવડે આત્મતત્ત્વાદિનું સ્વરૂપ જાણીને અન્તરમાં રમણુતા કરવાથી, અહિર્મુખવૃત્તિના વેગો ઉપશમે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિના અભ્યાસથી અનેક પ્રકારની લાઙ્ઘ્યો પ્રગટે છે અને અન્ય મનુષ્યોને પણ પોતાના આત્મખળથી અસર કરી શકાય છે; અન્તર્મુખવૃત્તિના અભ્યાસથી મનુષ્યોએ કદાપિ કંટાળવું ન જોઈએ. પ્રતિદિન અન્તર્મુખવૃત્તિના અભ્યાસથી હૃદયમાં, તેના સંસ્કારો પડે છે અને તેનાથી ભવિષ્યમાં અન્તર્મુખવૃત્તિના શુભ સંયોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે. વર્તમાનમાં પાડેલા સંસ્કારો ભવિષ્યમાં ઉત્તમ ફળ પેદા કરી શકે છે. વિશેષ શુ કહેવું? અન્તર્મુખવૃત્તિના હેતુઓને સદાકાળ સેવવા, કે જેથી અન્તર્મુખવૃત્તિ રહે. મોહ કુટુંબના સામુ મનુષ્યોએ આત્મખળથી ભયનું જોઈએ અને મોહની પ્રકૃતિયોને ઉદયમાં આવતીજ વારવી જોઈએ. દુર્જન મનુષ્યોના ક્ષમામમમાં રહેવાથી અને તેમના કુવિચારોને હૃદ-

(૪૨૩)

પમાં ઉતારવાથી, બહિર્મુખવૃત્તિને ઉત્તેજન મળે છે અને અન્તર્મુખવૃત્તિ જે અંશે પ્રગટી હોય છે તે અંશે પણ રહેતી નથી. સાધુઓને ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવાની આવશ્યકતા પણ અન્તર્મુખવૃત્તિને માટે સિદ્ધ કરે છે. ધાર્મિક ક્રિયાઓનાં રહસ્યોને અવબોધ્યાવિના અન્તર્મુખવૃત્તિને પ્રવલ્લ સિદ્ધ થતો નથી. આવશ્યકાદિ ક્રિયાઓમાં અન્તર્મુખવૃત્તિ કરવાનું રહસ્ય સમાયું છે. સૂક્ષ્મ રહસ્યોને અવબોધ્યાવિના અન્તર્મુખવૃત્તિ સાધી શકાતી નથી. સાધુઓ અગર ધાવકોની સદાકાલ અન્તર્મુખવૃત્તિ રહેવી ફલ્લ છે, કિન્તુ સતત અભ્યાસબળથી અન્તર્મુખવૃત્તિને અમુક કાલાવચ્છેદને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિનાં સાધનોને સાધનો તરીકે અવબોધવાં નોંધ્યે અને તેઓને અવલંબવાં નોંધ્યે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી ક્ષાયોપશમિક્ષાનાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે અને ધારણા તથા ધ્યાન ગુણની ત્રિવિદ્ય થવામાં પણ વાર લાગતી નથી. જે મનુષ્યો, અન્તર્મુખવૃત્તિનાં બાહ્ય સાધનોના પરેલા ભેદોની ભગઈઓ અને તેના વિવાદોમાં જીવન સમય વ્યતીત કરે છે, તેઓ અન્તર્મુખવૃત્તિનો સ્પર્શ કરી શકતા નથી અને અમૃત ક્રિયાના સુખને આસ્વાદી શકતા નથી. જગત્ની સ્થૂલ ભૂમિકામાં પણ ગમે તે કાર્ય કરવામાં તે તે કાર્યપરત્વે અન્તર્મુખવૃત્તિ થયાવિના નોંધ્યે લેવી સિદ્ધિ મેળવી શકાતી નથી. ચિત્રકારો અને આખ્યાતાઓ અન્તર્મુખવૃત્તિથી પોતાના વિષયમાં વિજય વરમાળાને પ્રાપ્ત કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ અન્તર્મુખવૃત્તિથી વિદ્યાભ્યાસમાં વિજયવંત નીવડે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી ધ્યેયમાં રમણતા થાય છે અને તેથી ધ્યેય વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે. બહિર્મુખવૃત્તિવાળા કરતાં અન્તર્મુખવૃત્તિવાળા સૂક્ષ્મ પદાર્થોનું જ્ઞાન કરવામાં આગળ વધે છે અને જગત્માં નવીન અનુભવોને પ્રગટ કરી પોતાનું અમર નામ કરે છે.

બહિર્મુખવૃત્તિથી મનની ચંચળતા વધે છે અને તેથી મનરૂપ આદર્શમાં જોય પદાર્થો બરાબર ભાસતા નથી. જગત્ની સ્થૂલભૂમિકામાં અન્તર્મુખવૃત્તિનો પરિભાષાવડે મનની ઐકાગ્રતા એવો અર્થ લેવો. જમતના સ્થૂલવ્યવહારમાં દરેક કાર્ય કરતાં તે તે કાર્યમાં અન્તર્મુખવૃત્તિ થાય છે તો, તે બાબતમાં વિજય મળ્યા વિના રહેતો નથી. અન્તર્મુખવૃત્તિ કરવામાં પ્રેમ, ઉત્સાહ અને તે તે વિષયના જ્ઞાનની અત્યંત જરૂર છે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી મહાકાર્યોની સિદ્ધિ શક્ય છે અને ગમે તે કાર્ય કરવું સહેલું થઈ પડે છે.

આત્મામાં અન્તર્મુખવૃત્તિ થવાથી જન્મજરા અને મરણનો ભય રહેતો નથી, પણ ઉલટું અન્તર્મુખવૃત્તિથી પોતાનો આત્મા અમર છે

(૪૨૪)

એવો નિશ્ચય થાય છે અને તેથી ધૈર્યરૂપ ચારિત્રબળ ખીલવાથી અન્તરમાં રમણુતા થાય છે. આતું અન્તર્મુખવૃત્તિનું સ્વરૂપ અવબોધ્યા પશ્ચાત્ અન્તર્મુખવૃત્તિ સેવવાનો ઉત્સાહ પ્રગટી નીકળે છે. આત્મા ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ થવાથી આત્મામાં વૃત્તિ ચોંટે છે અને તેથી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રગુણની વૃદ્ધિ થાય છે. આત્માભિમુખવૃત્તિને પરિભાષામાં અન્તર્મુખવૃત્તિ કહેવામાં આવે તેથી તેનું સ્વરૂપ બદલાતું નથી. આત્માભિમુખવૃત્તિને સેવવાથી મનની શાન્તતા પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે અને જગતમાં મનની સમાનતા જળવવાનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે. મનુષ્યો દરેક કાર્ય કરતી વખતે અન્તર્મુખવૃત્તિ ધારણ કરવાનો સ્વભાવ સેવે તો અન્તે ઉચ્ચ સામ્યભાવના અધિકારી અને તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. અન્તર્મુખવૃત્તિથી દેવતાઓને પણ દાસ બનાવી શકાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિવિના કોઈ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. ભૂતકાલમાં જેટલા જીવો સિદ્ધપદ પામ્યા, વર્તમાનમાં-મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પામે છે અને ભવિષ્યમાં પામશે, તે સર્વે અન્તર્મુખવૃત્તિ થકીજ સમજવું.

અન્તર્મુખવૃત્તિથી યોગીઓ સમાધિનું સત્યસુખ ભોગવીને સ્વક્રીય જન્મની સફલતા કરી શકે છે.

આત્માભિમુખવૃત્તિના આરાધકોએ મોહના કુટુંબથી સાવચેત રહેવું જોઈએ; એમ શ્રીમદ્ આન્દધનજીના કથનનું સ્વરૂપ અવબોધાય છે. અહિર્મુખવૃત્તિ કરાવનાર મોહનું કુટુંબ જગતમાં જ્યાં ત્યાં પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યું છે. મોહના કુટુંબના સામે થયાવિના એનું જીવે રહતું નથી. સાંસારિક પદાર્થોની સિદ્ધિમાં પણ-ભય, શોક, રતિ અને અરતિ વગેરે મોહની પ્રકૃતિયોને જીતનાર, અન્ય મનુષ્યોનો ઉપરી અને છે. મરણુ ભયનો ત્યાગ કરનાર એક મરણીયો યોદ્ધો, યુદ્ધમાં આત્મબળ સ્ફુરવાની વિજયલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરે છે ! ત્યારે આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે, મરણુભય, શોક, રતિ અને અરતિ આદિની સાથે યુદ્ધ કરનાર વિજય લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ કરે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. મરણુનો ભય ત્યાગ કરનાર યોદ્ધાના મનમાં આનન્દની ઝાંખી જણાય છે, તે પ્રમાણે મોહ કુટુંબની સાથે યુદ્ધ કરીને આત્માભિમુખવૃત્તિ કરનારના મનમાં આન્દની ઝાંખી જણાય છે અને તેથી તે અન્તરાત્મવૃત્તિની ધૂનમાં અહું અને મમત્વ ભાવને ભૂલે છે. આત્માભિમુખવૃત્તિથી મરણુ અને જીવનની ઇચ્છા ટળે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિમાં સામ્યરૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ પડવાથી અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને રહેવાનું સ્થાન મળતું નથી. અન્તર્મુખવૃત્તિ થવાથી બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખની કલ્પના રહેતી નથી અને પ્રતિષ્ઠા તે સૂકરીવિષ્ઠા જેવી લાગે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિના યોગે અસંગમ્ય પ્રદેશોમાં

(૪૨૫)

રમણુતા કરવાની લગની લાગે છે અને પૂર્વે ભોગવેલા બાહ્ય પદાર્થોમાં રમણુતા કરવાની રૂચિ વિલય પામે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિના અભ્યાસથી મન, વાણી અને કાયાની પવિત્રતા વૃદ્ધિ પામે છે, તેમજ શુભ લેશ્યાનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને અશુભ લેશ્યાનો નાશ થાય છે; તેથી અન્તર્મુખવૃત્તિસાધકના સહવાસમાં જે જે મનુષ્યો આવે છે તે તે સર્વે શાન્ત તથા પવિત્ર બને છે અને તેથી જગતની અશાન્તિ પણ દૂર કરી શકાય છે. દુનિયાના પ્રત્યેક મનુષ્યો, યદિ અન્તર્મુખવૃત્તિ સેવે તો—તેઓની વૃત્તિ ઉત્તમ થવાથી, સ્વર્ગ સમાન મનુષ્ય લોક બની શકે. જે દેશના મનુષ્યો અન્તર્મુખવૃત્તિના સાધકો છે, તે દેશમાં શાન્તિ સુલેહનો વાવટો ફરકયા કરે છે. અહિર્મુખવૃત્તિના પ્રબળ સાધનોથી અન્યોને તાબે કરવામાં તથા અન્યોનું સુખ હરવામાં કદી સફલતા મેળવી શકાય ! પરન્તુ તે સદાકાળ-પાકેલા પાનની પેઠે રહેતી નથી. બાહ્યની ઉત્ક્રાન્તિ ક્ષણિક સ્વભાવવાળી છે, તેથી કોઈ પણ દેશમાં બાહ્યની ઉત્ક્રાન્તિ સદાકાળ રહેતી નથી; અહિર્મુખવૃત્તિની સ્વતંત્રતા સદાકાળ એક સરખી રહેતી નથી, કારણ કે અહિર્મુખવૃત્તિથી થતી ઉત્ક્રાન્તિની અવાધ દેશકાકાવચ્છિન્ન છે. અહિર્મુખવૃત્તિથી ગમે તેટલી ઉન્નતિ થાય, તો પણ માનસિક દોષો ટળ્યા-વિના હૃદયમાં સુખની દલેરો પ્રગટતી નથી. માનસિક દોષો ન્યાંસુધી છે ત્યાંસુધી, બાહ્ય દેશ-હુન્નર આદિની ગમે તેટલી ઉત્ક્રાન્તિ થઈ હોય, તોપણ આત્માની તો અવક્રાન્તિ અવઓધાય છે. આત્માના સહ-શુભોની ઉત્ક્રાન્તિ થયાવિના ગમે તે દેશમાં ફેરો અને ચક્રવાર્તી બને, તથાપિ સત્ય સુખની ઝાંખી થવાની નથી, પણ માખીના પેઠે હાથ પગ ઘસવા પડશે; એમાં જરામાત્ર પણ શંકા નથી. અહિર્મુખવૃત્તિથી પ્રથમ તો સુખનું ઝરણું દેખાય છે, કિન્તુ અન્તે કિંપાકંઠની પેઠે સુખનું નામમાત્ર પણ રહેતું નથી.

અન્તર્મુખવૃત્તિથી મનુષ્યો, ભોગ અને ઉપભોગનાં સાધનોમાટે લડી મરતા નથી અને સન્તોષવૃત્તિથી બાહ્યની આજીવિકાવૃત્તિને ચલાવી શકે છે. આત્માભિમુખવૃત્તિ થવાથી બાહ્યવસ્તુઓ સંબંધીનું મમત્વ ઘટે છે અને તેથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિ ટળવા માંડે છે. આત્માભિમુખવૃત્તિનો સેવક બનેલો એક રાજા વા એક કરોડાધિપતિ, બાહ્ય-લક્ષ્મીને કંજીસની પેઠે સંગ્રહી રાખતો નથી, પણ દુનિયાના શ્રેયઃમાટે ખર્ચે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિના ઉપાસકો તન, મન અને ધનને અન્ય જીવોના ભલામાટે વાપરે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિ પ્રાપ્ત કરવાથી મહાત્માની કોટીમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિના પ્રતાપે મોટા મોટા ભૂપતિયો

(૪૨૬)

પણ સન્તોષ ગુણમાં ઝીલે છે અને કર (ટેક્ષ) વગેરેને વધારી પ્રત્નને પીડતા નથી. અન્તર્મુખવૃત્તિ ખરેખર કૃપણ જનોના હૃદયને પણ આદ્ર કરવા સમર્થ થાય છે અને તેઓની લક્ષ્મીના પણ સદુપયોગ કરાવે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિનો લેશ ભાવ પામીને, ઘાતકો પણ હિંસાનો સ્વભાવ ત્યાગ કરી દયારૂપ ગંગાનદીમાં સ્નાન કરીને નિર્મલ બને છે. ચાર ખંડમાં અન્તર્મુખવૃત્તિનું માહાત્મ્ય દેલાવનારાઓ દેશના ખરેખરા સુલેહકારો બને છે. જે દેશના મનુષ્યોનો ઘણો ભાગ અન્તર્મુખવૃત્તિને સેવનારો છે, તે દેશમાં શાંતિ પ્રસરે છે અને તેથી તે દેશના મનુષ્યો અન્ય દેશીય મનુષ્યોને પીડવા પ્રયત્ન કરતા નથી, પણ ઉલટા અન્ય દેશીયોના કલહને દૂર કરે છે. પ્રગતિક્રમમાં દુનિયા, ગમે તેટલી આગળ વધે, તો પણ અન્તર્મુખવૃત્તિ થયાવિના માનસિક દોષોને હરવાને અને અન્ય મનુષ્યોને સંતોષ આપવાને સમર્થ થવાની નથી. બાહ્ય વૈભવના શિખરે ચઠેલી દુનિયા, ખરેખર આત્માભિમુખવૃત્તિના અભાવે-ઈર્ષ્યા, લોભ, વૈર અને અહંકાર આદિ માનસિક દોષોથી નીચે પડ્યાવિના રહેતી નથી.

ધર્મના ઉપદેશો, મહર્ષિયો અને મુનિવરો, જગતના મનુષ્યોને આત્માભિમુખ કરવામાટે-આત્મલોગ આપીને પ્રયત્ન કરે છે અને તેમના સુવિચારોના પ્રતાપથીજ દુનિયામાં સુલેહ શાન્તિ જાળવી શકાય છે. જૈનોમાં પણ અન્તર્મુખવૃત્તિ સાધકોના પ્રતાપે શાન્તિ જાળવી શકાય છે, પણ જ્યારે બહિર્વૃત્તિના ઉપાસકો ઘણા પ્રગટી નીકળે છે ત્યારે, જૈનવર્ગમાં પણ-અશાન્તિનો કોલેરા ફાટી નીકળે છે અને તેથી કુસંપરૂપ મૃત્યુના મુખમાં ઘણા મનુષ્યો ફસાઈ જાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિના સમાન મોટી કોઈ અન્ય આગબોટ નથી. સંસાર સમુદ્રની પેલીપાર જવા-માટે અન્તર્મુખવૃત્તિની સાધના કરવી જોઈએ. કેટલાક પંચમહાવ્રત ધારક સાધુઓ પણ અન્તર્મુખવૃત્તિથી પરાક્ષમુખ થઈને બાહ્ય વૃત્તિના ઉપાસકો બને છે તો, રાગ અને દ્રેષની લાગણીથી-શાન્તરસના ખેલની હાંસી કરાવે છે અને પોતાના આત્માને અવનતિના ખાડામાં પ્રક્ષેપે છે એમ કહેવાય. અજ્ઞ અને મોહના ઉપાસક બનેલાઓ, બહિર્મુખવૃત્તિરૂપ મદિરાનું પાન કરીને દુનિયામાં કલેશનાં તોફાનો કરીને, શાન્તિના પ્રવાહનો નાશ કરે છે. અજ્ઞમનુષ્યો અન્તર્મુખવૃત્તિના અધિકારી બની શકતા નથી. અજ્ઞ મનુષ્યો ધર્મ અને અધર્મને પરિપૂર્ણ રીતે પરિક્ષી શકતા નથી અને તેથી તેઓ અન્યની પ્રેરણાવડે અન્ધશ્રદ્ધાના પ્રવાહમાં તણાય છે. અજ્ઞમનુષ્યો ધર્મના બહાને બહિર્મુખવૃત્તિમાં રમણુતા કરીને ધર્મયુક્તો પ્રારંભે છે અને કહે છે કે, અમે ધર્મનામાટે પ્રાણ આપીએ છીએ!

(૪૨૭)

અજ્ઞમનુષ્યો અહિંમુખવૃત્તિના યોગે સંકુચિત દૃષ્ટિવાળા બનીને અન્ય ધર્મવાળાઓની નિન્દા કરે છે અને મનુષ્યબલિતે મારવામાં પાપ પણ ગણુતા નથી. અજ્ઞમનુષ્યો અહિંમુખવૃત્તિના યોગે સત્યને અસત્ય કહે છે અને અસત્યને સત્ય કહે છે. અહિંમુખવૃત્તિધારકોની વિપરીત દૃષ્ટિ હોવાથી, તેઓ આજ્ઞ પ્રદેશમાં અને આજ્ઞ મોજ મજામાંજ જીવનતું સાર્થક માને છે અને તેથી પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ઓળખવા સમર્થ બની શકતા નથી.

અહિંમુખવૃત્તિના સેવકો ઘણા ભાગે અધ્યાત્મશાસ્ત્રથી વિમુખ રહે છે અને તેઓ અધ્યાત્મતત્ત્વપર ઓકાન્તે અરૂચિ ધારણુ કરે છે. અહિંમુખવૃત્તિના ઉપાસકો સંસ્કૃત, ઇંગ્લિશ આદિ ભાષાશાસ્ત્રો હોય છે, તે પણુ તેઓનું ચિત્ત-પદાર્થો સમ્મુખ હોવાથી, અધ્યાત્મ તત્ત્વપર બિલકુલ ઓટતું નથી અને તેથી તેઓ અધ્યાત્મ તત્ત્વજ્ઞતાઓની નિન્દા કરે છે. અહિંમુખવૃત્તિના સેવકો આત્માભિમુખવૃત્તિને ધિક્કારે છે અને કુયુક્તિયોના વૃન્દથી આજ્ઞજીવોને ભ્રમાવીને અન્તરમાં ઉતરવા દેતા નથી. બન્ને વૃત્તિયોના ધર્મો પરસ્પર વિરોધી છે તેથી તે બન્નેની ગતિ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની દેખાય છે. અહિંમુખવૃત્તિથી, તળાવને જેમ પાડો ડોળી નાખે છે તેમ, અન્ય મનુષ્યોનાં ચિત્ત પણુ ડોળી નાખવામાં આવે છે. અહિંમુખવૃત્તિના પાશમાંથી છૂટવું અને કાળના પાશમાંથી છૂટવું એ બન્ને સરખું છે. અન્તર્મુખવૃત્તિની પ્રાપ્તિમાટે સાધુનેા વેપ પહેરીને પણુ કેટલાક આત્માભિમુખવૃત્તિને ધારણુ કરી શકતા નથી. અહિંમુખવૃત્તિ વિજલીના વેગની પેઠે દોડે છે. સત્તા, લક્ષ્મી અને યૌવનાદિના મદથી અહિંમુખવૃત્તિનું જોર વૃદ્ધિ પામે છે, અર્થાત્ આત્માભિમુખવૃત્તિ ધવામાં તે તે વસ્તુઓ અન્તરાયભૂત નીવડે છે. અહિંમુખવૃત્તિના ઉપાસકો ઉપાધિની ધર્માધર્મમાં પડે છે અને અન્ય મનુષ્યોને પણુ ઉપાધિની ધર્માધર્મમાં નાખે છે. અહિંમુખવૃત્તિધારકો, પોતે માનેલો પક્ષ સત્ય સ્વીકારીને અન્યોના ઉપર હુમલો કરે છે અને અન્ય પક્ષ માનનારાઓનો અપકર્ષ કરવા તન-મન-ધન અને સત્તાથી અનેક ઉપાયો કરે છે. અહિંમુખવૃત્તિધારકોનેા સ્નેહ પણુ ક્ષણિક હોય છે, તેથી તેઓ પ્રાયઃ સ્વાર્થનેજ આગળ ધરીને જગતમાં પરિભ્રમે છે. અહિંમુખવૃત્તિધારકો કેટલીક વખત વેદીયા દોરની પેઠે ધર્મનાં વાક્યોને ઓલી બચ છે, પણુ તેઓમાં નીતિના સદ્ગુણો ન હોવાથી તેઓની પ્રતિષ્ઠા પડતી નથી. અહિંમુખવૃત્તિધારકો ધર્મને પણુ આજ્ઞમાં માને છે અને તેમાટે આજ્ઞમાં દોડે છે. જ્યારે દુનિયામાં ધર્મિક જ્ઞાનની ન્યૂનતા થાય છે ત્યારે પ્રાયઃ અજ્ઞાનિ મનુષ્યો, ધર્મના અગ્રગણ્ય અને છે અને તેઓ સ્થૂલ બુદ્ધિથી સ્થૂલ

(૪૨૮)

પદાર્થોમાં ધર્મ માનીને સત્ય ધર્મથી પરાક્ષમુખ રહે છે. જેઓની સ્થૂલ બુદ્ધિ છે એવા બાળજીવો, વા સાક્ષર પણ કદાચહી મનુષ્યો, સત્ય ધર્મના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી અને અહિર્મુખવૃત્તિથી ધર્મના નામે અધર્મની વૃદ્ધિ કરે છે. જે સમયમાં ધર્મોપદેશકો અહિર્મુખવૃત્તિના સેવકો બને છે તે સમયમાં, ધર્મના ભેદો, ધર્મના નામે કલેશો, ફાંટા અને કુસંપતું જોર વિશેષ હોય છે. જે કાલમાં ધર્મોપદેશકો વ્યાકરણ અને ન્યાયાદિ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે, પણ અધ્યાત્મ અને યોગજ્ઞાનથી પરાક્ષમુખ રહે છે તે કાલમાં, ગમે તે પન્થમાં અંધાધુંધીતું રાજ્ય પ્રવર્તે છે અને અહિર્મુખવૃત્તિનું પ્રાબલ્ય વધવાથી, મોહનું કુટુંબ પણ મનુષ્યોના હૃદયમાં સ્વતંત્રતાથી પોતાનું કાર્ય બજાવે છે. જે કાલમાં મનુષ્યો અહિર્મુખવૃત્તિયોગે ઉદ્ભવતા સામાન્ય ક્રિયાના કદાચહી ભેદોની અસહિષ્ણુતાથી એક બીજાના ઉપર આક્ષેપ કરે છે, તે કાલમાં જૈન ધર્મની પ્રગતિ મન્દ થવા માંડે છે અને ઓઘથી જૈનધર્મ માનનારાઓની પણ જૈન ધર્મથી પરાક્ષમુખ દષ્ટિ થાય છે; આનું કારણ અરે-અર અહિર્મુખવૃત્તિજ છે. અહિર્મુખવૃત્તિથી મનુષ્યો મનુષ્યત્વની કિમ્મત અવબોધી શકતા નથી. અહિર્મુખવૃત્તિ જ્યાં જ્યાં હોય છે, ત્યાં ત્યાં મોહનું કુટુંબ તો અવશ્ય હોય છે. અહિર્મુખવૃત્તિનો સંચાર થતાં મનની ચંચળતા વૃદ્ધિ પામે છે અને તેથી જે જે પદાર્થોથી સુખની આશાનો નિશ્ચય થાય છે, તે તે પદાર્થોથી અંશમાત્ર પણ સુખ મળતું નથી, પણ ઉલટા કલેશવડે મનમાં પરિતાપ થાય છે. અહિર્મુખવૃત્તિના પોષક હેતુઓ પૈકી, અવિદ્યા (અજ્ઞાન) વિશેષ પ્રકારે બલવતી છે. આજ પદાર્થમાં સુખના વિશ્વાસુઓ અહિર્મુખવૃત્તિ ધારણ કરીને સર્વ પ્રકારનાં પાપોને સેવે છે અને પોતાના ત્રણ યોગને પાપમય બનાવી દે છે અને તેથી તેવા મનુષ્યોના સંસર્ગથી અલપ શક્તિધારકોને પણ પાપની અસર થાય છે, અર્થાત તેઓ પણ અહિર્મુખવૃત્તિરૂપ સિન્ધુના પ્રવાહમાં તણાય છે અને સત્ય ધર્મના સમ્મુખ થઈ શકતા નથી.

અન્તર્મુખવૃત્તિથી અહિર્મુખવૃત્તિનો જ્યારે ત્યારે પણ પરાજય થાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિ કરવામાં પ્રથમ ઘણી મુશ્કેલીઓ પડે છે, પણ જે સતત અભ્યાસ સેવવામાં આવે છે તો અન્તે અહિર્મુખવૃત્તિનો પરાજય કરી શકાય છે. અહિર્મુખવૃત્તિના સંસ્કારો એકદમ કંઈ ટાળી શકાતા નથી, પણ શનૈઃ શનૈઃ અન્તર્મુખવૃત્તિના અભ્યાસથી ટાળી શકાય છે. એકદમ અન્તર્મુખવૃત્તિ ન થાય તેથી હિમ્મત હારવી નહિ, પણ અન્તર્મુખવૃત્તિનો અભ્યાસ સદાકાલ કર્યા કરવો અને અહિર્મુખવૃત્તિનો રોધ થાય તેવા સંકલ્પો કર્યા કરવા. અન્તર્મુખવૃત્તિને પણ કોઈ વખત

(૪૨૯)

અહિર્મુખવૃત્તિ પોતાનાં સાધનો તરીકે ફેરવી નાખે છે, આત્મ શું કારણ? એવો સ્વાભાવિક પ્રશ્ન ઉઠે, તેના ઉત્તરમાં કહેવાતું કે, અન્તર્મુખવૃત્તિમાં ન્યારે પ્રેમ લાગતો નથી ત્યારે, બાહ્ય પદાર્થમાં પ્રેમ લાગે છે અને તેથી વૃત્તિનું મુખ અહિર્ થાય છે. મનુષ્યોને એટલું તો અનુભવમાં આવે છે કે યત્ર યત્ર (ન્યાં ન્યાં) પ્રેમની લગની લાગે છે, તત્ર તત્ર મનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. બાહ્ય પદાર્થોમાં વિશેષ પ્રેમ હોય છે તો અન્તરમાં વૃત્તિ લાગતી નથી, પણ આત્મસ્વરૂપમાંજ પૂર્ણ પ્રેમ લાગે છે તો, અનેક જાતના ઉપસર્ગો થયે છે તે પણ, શ્રીવીર પ્રભુની જેઠે અન્તરમાંજ વૃત્તિ લાગી રહે છે. જે મનુષ્યોને આત્મતત્વના પ્રેમની લગની લાગી હોય છે, તેઓની વૃત્તિને અહિર્મુખ કરવા ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરીએ તોપણ તેઓ સ્વસ્વરૂપ ચૂકતા નથી; સંકેતક મુનિના શિષ્યો મુનિશ્રી મેતાર્ય અને ગજસુકુમાલની અન્તરમાં પ્રેમની લગની લાગી હતી, તેથી તેઓની અન્તર્મુખવૃત્તિ થઈ હતી અને તેથી તેઓના ઉપર અનેક ઉપસર્ગ આવ્યા તોપણ અહિર્મુખવૃત્તિધારક બન્યા નહિ. જેની પ્રીતિ ખરેખરી રીતે આત્મામાં ચોંટી છે તેને શુદ્ધધર્મ પ્રેમની લગની લાગેલી હોય છે; એમ અનુભવ થાય છે.

પ્રથમ-દેવ, ગુરૂ અને ધર્મમાં પ્રેમ પ્રગટવાથી અન્તર્મુખવૃત્તિ સહેલાઈથી સાધી શકાય છે. મનુષ્યની વૃત્તિ જોણી તરફ પ્રેમ હોય છે તેણી તરફ વર્તે છે; પ્રેમનદીનો પ્રવાહ જોણી તરફ વહેતો હોય છે તેણી તરફ મનોવૃત્તિ લાકડાની માફક તણાતી જાય છે; પ્રારંભાવસ્થામાં વૃત્તિની ગતિ ખરેખર પ્રેમના ઉપર આધાર રાખે છે. પ્રારંભાવસ્થામાં શ્રદ્ધા, આત્મભાગ, ઉદયમ અને ઉત્સાહ ઇત્યાદિ ગુણો ખરેખર પ્રેમની પાછળ ગતિ કરે છે. મનોવૃત્તિને પ્રેમ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ખેંચી શકે છે તેથી, અન્તર્મુખવૃત્તિ સાધકોએ અન્તરમાં પ્રેમના પ્રવાહને વહેવરાવવો જોઈએ; કે જેથી અન્તર્મુખવૃત્તિની સાધના સિદ્ધ થઈ શકે; બાહ્ય પદાર્થોના પ્રેમથી અહિર્મુખવૃત્તિ બળવાન થઈને પોતાના કાર્યમાં તત્પર રહે છે, તેને એકદમ હઠાવવી એ કાર્ય ઘણું મુશ્કેલ લાગે છે. આત્મામાં રૂચિ વા પ્રેમ પ્રગટ્યાવિના અહિર્મુખવૃત્તિને કરોડો ઉપાયોથી પણ રોધી શકાતી નથી. પ્રેમ વા રૂચિ એમાં શું! માહાત્મ્ય છે કે જેનાવિના અન્તર્મુખવૃત્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી? આવી જિજ્ઞાસા પ્રગટ થતાં પ્રેમનું સ્વરૂપ જણાવવામાં આવે છે.

“ પ્રેમ ”

હૃદયસ્થાવસ્થામાં પ્રેમ એ આત્માની એક પરિણતિરૂપે વર્તે છે, પ્રેમના બે ભેદ છે, (૧) પ્રજ્ઞસ્ય અને (૨) અપ્રજ્ઞસ્ય, જેનાથી આત્માના

(૪૩૦)

સદ્ગુણો પ્રતિ વલણ થાય અને સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય તેને પ્રજ્ઞસ્ય પ્રેમ કહે છે. દેવ, ગુરૂ અને ધર્મપર થનાર પ્રેમને પ્રજ્ઞસ્ય પ્રેમ કહે છે. ગુણુ જ્યાં દેખાય ત્યાં પ્રેમને ધારણુ કરવો. જેનામાં સદ્ગુણુ હોય તેના સદ્ગુણુમાં પ્રેમ ધારણુ કરવો જોઈએ. હજારો દુર્ગુણો તરફ લક્ષ ન રાખતાં, એક પણુ ગુણુ જણાય તો તે ગુણુપર પ્રેમ કરવો જોઈએ. જે પ્રેમથી આત્માની ગુણોવરે ઉચ્ચ દશા થાય ! તેના પ્રેમને ધારણુ કરવો જોઈએ. પ્રજ્ઞસ્ય પ્રેમને સ્વર્ગીય પ્રેમ કહેવામાં આવે છે. પ્રાર્થનામાં ચારિત્ર બળને પ્રેમ ખીલવે છે માટે, તેને પ્રજ્ઞસ્ય રમણુતારૂપ ચારિત્ર પણુ કહે છે. સદ્ગુણોમાં પ્રેમ એ એક જાતની ચારિત્રરમણુતા અનુભવાય છે. સદ્ગુણુ મનુષ્યોપર પ્રેમ થયાવિના આત્માનું ચારિત્રબળ ખીલી શકતું નથી. પ્રજ્ઞસ્ય પ્રેમવિના ધર્મના પગથીયા ઉપર આરોહણુ થઈ શકતું નથી. બાળણુવો ધર્મપગથીયાપર પ્રજ્ઞસ્ય પ્રેમથી આરોહે છે એ વાત ખરી છે. બાહ્યવૃત્તિને અન્તર્મુખવૃત્તિ તરીકે કરવામાં પ્રજ્ઞસ્ય પ્રેમવિના જરામાત્ર ચાલવાતું નથી. અપ્રજ્ઞસ્ય પ્રેમનેજ પ્રજ્ઞસ્ય પ્રેમતરીકે દેરવી શકાય છે. પ્રેમની કિમ્મત પ્રેમવિના અન્ય કંઈ નથી. પ્રેમથી મન, વાણી અને કાયાનો ભોગ આપવામાં જરામાત્ર ભય ઉપજતો નથી. પ્રેમથી આખી દુનિયાનું આકર્ષણુ કરી શકાય છે. પ્રેમ એ સજીવન મૂર્તિ છે; એમ કહીએ તો ચાલી શકે તેમ છે. પ્રેમથી મનુષ્યોએ અન્યોને સર્વસ્વ અર્પણુ કર્યું છે. સ્વાર્થ આદિ દોષોથી જે પ્રેમ ધારણુ કરવામાં આવે છે તે શુદ્ધ પ્રેમ નથી, પણુ પ્રેમનો વિકાર છે. પ્રજ્ઞસ્ય પ્રેમવિના સંસારની નીતિનું ચક્ર ચાલી શકતું નથી. સાંસારિક નીતિમાં પણુ પ્રેમવિના રહી શકાતું નથી. પતિ અને પત્નીવચ્ચે જે પ્રેમ હોતો નથી, તો તે બન્નેને કલેશની હોળીમાં અંપલાવવું પડે છે; માટે દુનિયાદારીમાં પણુ નૈતિક પ્રેમની આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરે છે. પિતા અને પુત્રોને એક સંબન્ધથી યોજનાર પ્રેમ છે. પશુઓને પોતાનાં બચ્ચાંનીસાથે સંબન્ધ કરાવનાર પ્રેમ છે. માતા અને પિતાના નીતિસંબન્ધને ટકાવી રાખનાર પ્રેમ છે. કૃત્રિમ અપ્રજ્ઞસ્ય પ્રેમ, વેશ્યા અને તેના ચારોવચ્ચે ક્ષણિક સંબન્ધ ઇન્દ્રિયની તૃપ્તિમાટે અંધાય છે. વ્યભિચારી પુરૂષો અને સ્ત્રીઓમાં પણુ કૃત્રિમ પ્રેમથી તેવો ક્ષણિક સંબન્ધ અંધાય છે; એવા કૃત્રિમ ક્ષણિક સ્વાર્થિક પ્રેમને પ્રેમજ કહી શકાય નહિ. જૂઠાં રૂપૈયા અને જૂઠાં નંગ જેવો કૃત્રિમ પ્રેમ, ખરેખર જલ ઉપર રહેલી સેવાળ જેવો છે; એવા કૃત્રિમ પ્રેમને તો સુન્નોએ દેશવટોજ આપવો જોઈએ. અપ્રજ્ઞસ્ય પ્રેમ કાચના જેવો ક્ષણિક છે. અપ્રજ્ઞસ્ય પ્રેમમાં વિષયોની લાલચ આદિ દુર્ગુણોનો સંબન્ધ હોવાથી તેનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ. અશુદ્ધ પ્રેમનો ત્યાગ

(४३१)

करीने शुद्ध प्रेम आदरवे लोड्ये. प्रेमसंभन्धी नीचेनी कविता मनन करवा दायक छे.

प्रेमदशा.

प्रेम प्रथम छे धर्म पगथियुं, प्रेमविना नहि चाले ।
 प्रेमखुमारी बहु मजानी, भेदभाव सह टाळे ॥ १ ॥
 प्रेमविनातुं जीवन लुखुं, गमे नहि घर वनमां,
 तोर प्रेमनो अभिनवो छे, जुस्तो प्रगटे तनमां ॥ २ ॥
 प्रेमविना नहि भक्ति कदापि, प्रेमविना नहि मित्रो ।
 प्रेमे मस्तानी योगीजन, जगमां जुओ चरित्रो ॥ ३ ॥
 आत्मप्रतीति प्रेमज आपे, नवधा भक्ति जगावे ।
 प्रेमे गुरुनुं हृदय मळे छे, सहुमां ऐक्य बतावे ॥ ४ ॥
 प्रेमे योग सधातो साचो, ममता रंग उतारे ।
 स्वार्थ दोषना ओघ विनाशे, तन्मयता झट धारे ॥ ५ ॥
 प्रेमविना श्रद्धानां फांफां, प्रेमविना शी करणी ।
 प्रेम पूज्य छे प्रथम दशामां, भवसागरमां तरणी ॥ ६ ॥
 स्वार्थ मेलनो ज्यां नहि छांटो, परम प्रेम ए प्यारो ।
 मळ्या पछी नहि जूहुं थाहुं, सर्व संबंध विचारो ॥ ७ ॥
 हर्षोद्गम रोमोद्गम प्रेमे, मनहुं आनन्दकारी ।
 दोष दष्टिनुं मूल विनाशे, शुद्धप्रेम बलिहारी ॥ ८ ॥
 दया दानमां प्रेमज कारण, तननुं भान भूलावे ।
 प्रेमसमाधि त्यां नहि आधि, समजु मनमां आवे ॥ ९ ॥
 नवशौवनधारी जयकारी, प्रेमविना सहू सूनुं ।
 प्रेम प्रभु परखावे पलमां, प्रेमविना सहू जूनुं ॥ १० ॥
 इड्यां द्वेष ने रीस नहि ज्यां, सम्यग्भावे रहेवुं ।
 उत्तमज्ञानी परखे प्रेमज, सुज अनुभवमां एवुं ॥ ११ ॥
 समजे शठ नहि प्रेम वस्तु शुं? अनुभव प्रेमी पामे ।
 प्रेमीना मन आनन्दसृष्टि, ठरतो प्रेमी ठामे ॥ १२ ॥
 प्रेम रमणता परम प्रभुमां, सुज मनमांहि आवी ।
 बुद्धिसागर प्रेम खुमारी, परमानन्दनी चावी ॥ १३ ॥

भावार्थः—धर्मनुं प्रथम पगथियुं प्रेम छे, कारण के धर्मप्रति
 इच्छि-अर्थात् प्रेम थयाविना धर्मनी आराधना थर्छ शकती नथी. प्रेम-
 विना देवयुग् अने धर्मप्रति प्रवृत्ति थर्छ शकती नथी, भाटे प्रेमविना
 धर्ममार्गमां अेक क्षणुमात्र पणु आलवानुं नथी. प्रेम शुभारी अणु

(૪૩૨)

મળની છે; શુદ્ધ પ્રેમની ખુમારીમાં મહાત્મા સાત્ત્વિક આનન્દની મોજ લે છે; જેની સાથે પ્રેમ ખુમારીનો સંબન્ધ થાય છે. તેની સાથે ભેદ-ભાવ રહેતો નથી. શિષ્યને જે ગુરૂના ઉપર બહુ પ્રેમ નથી હોતો તો ગુરૂની સાથે મનનો અલેદ થતો નથી અને ગુરૂની સાથે ભેદ, (વિમનસ્કદશા) રહે છે. ગુરૂનો શિષ્યની ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ હોય છે તો, પોતાના હૃદયને શિષ્યનું હૃદય બનાવી દે છે. ગુરૂ અને શિષ્યનો સંબન્ધ પ્રેમથી દૃઢ થાય છે; ગોળ અને ચાટામાં જે ઘી મળે છે તોજ મોદકની સિદ્ધિ થાય છે. દેવના ઉપર પ્રેમ ખુમારી પ્રગટે છે ત્યારેજ, તેમના આકારવાળી મૂર્તિમાં તીર્થંકરત્વની સાક્ષાત્ મનોભાવના પ્રગટે છે અને તેમની આગળ સ્તુતિ આદિથી પોતાનું હૃદય ખાલી કરી શકાય છે. ધર્મના ઉપર જેનો પ્રેમ-યાને રૂચિ પ્રગટી હોય છે, તે ધર્મને માટે પ્રાણાદિકનું સ્વાર્પણ કરે છે, અને પોતાનામાં ધર્મનેજ દેખી શકે છે.

સતીને પોતાના પતિપ્રતિ અપૂર્વ પ્રેમ હોય છે. જે સ્ત્રીઓએ પાતિ-વ્રત્યધર્મ પાળ્યો છે, તે પ્રાયઃ પતિના પ્રેમથીજ પાળ્યો છે. જે પુરૂષો એક પત્ની ધર્મવ્રતને પાળે છે તેઓ ફક્ત પોતાની પત્નિના શુદ્ધ નીતિમય પ્રેમનાજ પ્રતાપે. આ વાક્ય અપેક્ષાએ અવગોધવું. બ્રહ્મચર્ય આદિ ગુણોવડે પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાનું પાતિવ્રતત્વ સંરક્ષી શકે છે, તેમજ પત્નીવ્રત પાળનારા પુરૂષો બ્રહ્મચર્ય આદિ, ગુણોના પ્રતાપે પત્નીવ્રતને સંરક્ષી શકે છે. બ્રહ્મચર્ય ઉપર રૂચિ અર્થાત્ પ્રેમ હોય છે તો પતિવ્રતા આદિ ધર્મોનું પાલન કરી શકાય છે. જ્યાં પ્રેમ હોતો નથી ત્યાં પરસ્પર એક બીજાને વિશ્વાસ આવતો નથી. દુનિયાની નીતિના પ્રેમનું જેઓ પાલન કરી શકતા નથી, તેઓ ધર્મ પ્રેમનું પણ પાલન કરવાને શક્તિમાન થતા નથી. જે પુત્રનો પોતાના પિતા ઉપર નિર્મલ પ્રેમ હોતો નથી, તે પુત્ર ખરે-ખર પિતાનું હૃદય લેવાને શક્તિમાન થતો નથી. પ્રેમની ખુમારીથી મન, વાણી અને કાયાનો ભોગ આપી શકાય છે. મિત્ર પોતાના મિત્રમાં પ્રેમની ખુમારીથી સર્વ સુખને કલ્પી લે છે. નિર્મલ પ્રેમની ખુમારીરૂપ સાગરમાં આખું જગત્ એક પરપોટા જેવું લાગે છે. નિર્મલ પ્રેમ ખુમારીરૂપ ગંગા નદીમાં જેણે સ્નાન કર્યું નથી, તે પોતાના ત્રિયોગના દોષોને ઘોઈ નાખવાને શક્તિમાન બની શકતો નથી. નિર્મલ પ્રેમ ખુમારીનો આનન્દ જેણે આસ્વાધો છે, તેને સ્વાર્થિક સંબન્ધો લુપ્તા લાગે છે અને તેને સત્યસુખનીજ ઇચ્છા વર્તે છે. શુદ્ધ પ્રેમની ખુમારીમાં ધ્યેય વસ્તુનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. શુદ્ધ પ્રેમ ખુમારીના અધિકારી ડોઈ ભક્ત જ્ઞાનિયો બની શકે છે. તેઓને સર્વ જગત્પ્રતિ પ્રેમભાવ પ્રગટવાથી, સર્વ જગત્ના જીવોની દયા પાળવા તેઓ સમર્થ થાય છે. જ્યાં ભેદભાવ

(૪૩૩)

છે ત્યાં શુદ્ધ પ્રેમ હોતો નથી; કોઈ વખતે સ્વાર્થિક પ્રેમથી એક ધીજને પ્રેમી કહી બોલાવવામાં આવેછે, પણ શુદ્ધ પ્રેમના અભાવે ક્ષુદ્ર પ્રેમનો ક્ષણિક આભાસ ખોટો છે; એમ જણાયાવિના રહેતું નથી. જ્યાં એકે-કનાં દૃઢ્ય મળીને અમુક વખતે અને અમુક કારણે જુદાં થાય છે ત્યાં શુદ્ધ પ્રેમ નથી; પ્રેમ વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરવી એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. જે પ્રેમ, અવસ્થાલેદે અને સ્વાર્થ દોષથી ટળી જાય છે, તે પ્રેમ ઝાંઝવાના જલની પેઠે પ્રેમજ ગણાતો નથી. મૂઠ મનુષ્યોને કાચના શકલમાં જેમ મણિની ભ્રાન્તિ થાય છે, પણ તે ખોટી છે તેમ વિષયાદિનો ક્ષણિક પ્રેમ તે ખરેખરો પ્રેમજ નથી. વેશ્યામાં પત્નીની યુદ્ધિ ધારણ કરવી તે જેમ ભ્રાન્તિ છે, તેમ વૈષયિક પ્રેમને પ્રેમ કહેવો તેપણુ ઉપર્યુક્ત દષ્ટાન્ત પ્રમાણે ભ્રમયુદ્ધિજ છે; ખરેખર ધર્મપ્રેમવિનાનું જીવન લુપ્તું છે. છન્નસ્થાવસ્થામાં પણુ પ્રથમ-કોઈ બાબતના-પ્રેમવિના લુપ્તું જીવન લાગે છે. શાસ્ત્રપ્રેમ, ગુરુપ્રેમ, ધર્મકથાપ્રેમ, શાસનપ્રેમ આદિ બાબતોનો, પ્રેમ હોય છે તેજ મનમાં આનંદ પ્રગટે છે. ગમે તેવા જ્ઞાનિને પણુ કોઈ-શુભ બાબતમાં પ્રેમની રમણુતા હોય છે એમ તેનું જીવનચરિત્ર તપાસતાં માલુમ પડે છે. કોઈને ધ્યાનમાં પ્રેમ હોય છે તો તેને ધ્યાનવિના રચતું નથી. કોઈને જ્ઞાનના ઉપર પ્રેમ હોય છે તો તેને જ્ઞાનવિના ગમતું નથી. કોઈને યોગના ઉપર પ્રીતિની ધૂન લાગી હોય છે તો તેને યોગવિના પોતાનું જીવન લુપ્તું લાગે છે. કોઈને ક્રિયા ઉપર રૂચિ હોય છે તો તે તેમાંજ રક્ત હોય છે. યોગની રૂચિના પણુ ભેદ પડે છે. ધર્મ રૂચિ-યાને ધર્મપ્રેમવિના સમ્યક્ત્વ ગુણુ પ્રગટતો નથી. અવણુપ્રેમવિના પ્રેમજ્ઞાન પ્રગટતું નથી. શાસ્ત્રોમાં દશ પ્રકારની રૂચિ (પ્રેમ) દર્શાવી છે; ખરેખર તેથી ધર્મ માર્ગમાં ગમન કરી શકાય છે. જેનામાં ધર્મપ્રતિ પ્રેમ નથી, તેનું જીવન શુષ્ક છે એમ કહેવામાં આવે તો તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. સતીને જેવો પતિપર પ્રેમ હોય છે, તેવો યતિને ધર્મ, દેવ અને ગુરુપર પ્રેમ હોય છે. સતીને પતિ પોતાના આસિન્ધાસ જેવો લાગેછે; તદ્વત યતિને દેવ, ગુરુ અને ધર્મ પણુ પોતાના પ્રાણુસમાન લાગે છે, શુદ્ધ પ્રેમમાં દેવાદિનું અમૂલ્યત્વ અવગ્રોધાય છે. સામાન્યતઃ કહીએ તો પ્રેમથી મનુષ્યોને ગમે ત્યાં ગમે છે અને પ્રેમવિના ઘર વા વનમાં પણુ ગમતું નથી.

પોતાનામાં શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટયાવિના અન્યની પાસે પ્રેમની માગણી કરવી ! એ એક જાતની હાંસીજ છે. શુદ્ધપ્રેમનો તોર નવો અને આત્મબળનો જીસ્સો અર્પનાર છે. પરમાત્માની સાથે સ્કંધક મુનિના શિષ્યોનો શુદ્ધપ્રેમ લાગ્યો હતો ત્યારેજ તેમને શરીરમમત્વ ટળ્યું હતું. ધર્મઉપર અત્યંત પ્રેમ ધારણુ કરીને પૂર્વે અનેક જૈનોએ, ચક્રવર્તીની સંપ-

લ. ૫૫

(૪૩૪)

દાનો ત્યાગ કરીને, સર્વ સંગતિ-ત્યાગરૂપ ભાગવતી દીક્ષાને ત્રહી હતી. શ્રી વીરપ્રભુના સર્વાનુભૂતિ અને સુનક્ષત્રમુનિએ પ્રભુના ઉપર પ્રગટેલા શુદ્ધપ્રેમથીજ પોતાના પ્રભુની ભક્તિના યોગે ગોશાલાની સાથે ભાષણુ કર્યું હતું અને શુદ્ધપ્રેમથીજ કાયાની મમતા ટાળી હતી. મનુષ્યોના ઉપર શુદ્ધપ્રેમ ધારણુ કરનાર મુનિવર, અન્ય મનુષ્યોને પ્રતિબોધ દેવામાટે આમોગામ વિચરે છે અને અનેક ભુધાદિ પરિસહોને વેઠે છે; તેમાં પણ શુદ્ધપ્રેમનુંજ પ્રાબલ્ય અવબોધાય છે. ત્રિશલા રાણીના ગર્ભમાં શ્રી વીરપ્રભુ હતા ત્યારે, પ્રભુ પોતાની માતાની ભક્તિથી કંપાયમાન થયા નહિ, તે વખતે ત્રિશલા માતાની જે અવસ્થા થઈ હતી તેમાં પણ પ્રેમની પ્રબલતા હતી. રાણુલે શ્રી નેમિનાથને સ્વામી તરીકે સ્વીકારીને અન્તે દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી, તેમાં પણ પ્રેમનું પ્રાબલ્ય અવબોધાય છે. શ્રી વીરપ્રભુએ ચંડકોશિયા સર્પપર દયાની વૃષ્ટિ વર્ષા-વીને બોધ દીધો હતો, તેમાં પણ શુદ્ધપ્રેમનુંજ આકર્ષણુ હતું; એમ અવબોધાય છે. શુદ્ધપ્રેમરૂપ લોહચુંબકથીજ પૂર્વકાલના શિષ્યો, પોતાના સહયુરના દુદયની વિદ્યાએને આકર્ષવા શક્તિમાન થતા હતા. જેના ઉપર આપણો પ્રેમ હોય છે, તેનામાટે આપણો પ્રાણુ સમર્પવાને શક્તિમાન થઈએ છીએ, તેમાં પણ પ્રેમજ કારણીભૂત છે. જેના ઉપર પ્રેમ છે એવો પુરૂષ બળતા ઘરમાં ઉંઘેલો હોય તો તેને ખેંચી કાઢવાનેમાટે પ્રેમીના તનમાં જીવસો પ્રગટે છે. પ્રેમના યોગે માતા પોતાના પુત્રને અગ્નિમાં બળતો દેખીને પોતે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે અને પોતાના પ્રાણુના ભોગે તેને બહાર કાઢવા પ્રયત્ન કરે છે.

પોતાના મિત્રને નદીમાં તણાતો દેખીને તેના ખરો મિત્ર નદીમાં પડતું મૂકીને, પોતાના મિત્રને બહાર ખેંચી કાઢે છે; તેમાં પણ પ્રેમની પ્રબલતા અવબોધાય છે. સ્વદેશ પ્રેમના બળથી સ્વદેશીના તનુમાં જીવસો પ્રગટે છે અને તે પોતાના પ્રાણુ વગેરેનું સ્વાર્પણુ કરવા જરામાત્ર અચકાતો નથી. શુદ્ધપ્રેમથી અન્યોનું અશુભ કરવાની પ્રવૃત્તિ થતી નથી. અશુદ્ધ અને એકદેશીય પ્રેમથી પોતાના પ્રેમીઓનુંજ ઈષ્ટ કરવાની પ્રવૃત્તિ થયા કરે છે, પણ પોતાના પ્રેમીઓના જે પ્રતિકૂળ હોય તેવું તો અનિષ્ટ કરવાની પ્રવૃત્તિ રહે છે. એક મનુષ્ય ઉપર પ્રેમ હોય છે તો તેવું શ્રેયઃ ઇચ્છાય છે અને તેની રક્ષા કરી શકાય છે. બે મનુષ્યો ઉપર પ્રેમ હોય છે તો બે મનુષ્યનું શ્રેયઃ કરી શકાય છે અને બેની દયા પાળી શકાય છે. એમ કરતાં કરતાં સર્વ મનુષ્યોપર પ્રેમ થાય છે તો સર્વ મનુષ્યોનું ભલું કરી શકાય છે, અર્થાત્ સર્વ મનુષ્યોમાટે તન, મન અને ધનનું સ્વાર્પણુ કરાય છે. સર્વ જીવોપર શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટતાં સર્વ જીવોપર મૈત્રીભાવના ખીલે છે અને સર્વ જીવોની દયા

(૪૩૫)

પાળી શકાય છે. દયા, દાન અને શીયલ પાળવામાં પણ પ્રેમનુંજ પ્રથમ પ્રાબલ્ય હોય છે. નહાનાં આળક ઉપર માતાનો અત્યંત પ્રેમ હોય છે, તેમ નહાના આળકને પણ માતાના ઉપર અત્યંત પ્રેમ હોય છે, પરંતુ આળક મોટી ઉમરનું થાય છે ત્યારે પ્રેમના સૂત્રને મલીન કરી દે છે, તેથી તેના ઉપર જનની વગેરેનો પૂર્વના જેવો પ્રેમ રહેતો નથી. મનુષ્યો, સ્વાર્થાદિ દોષોવડે વસ્ત્રની પેઠે પ્રેમને પણ મલીન કરી દે છે. ઉચ્ચ પ્રેમનો પ્રાદુર્ભાવ કરવો હોય તો ઉચ્ચ જ્ઞાન અને સત્વગુણની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. જેમ જેમ આત્માની શુદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ ઉચ્ચ પ્રેમની પણ શુદ્ધિ થતી જાય છે.

સ્વર્ગીય પ્રેમમાં વૈધવ્ય, કલેશ, વગેરે કંઈ પણ અનર્થત્વ હોતું નથી. શરીર રૂપ આદિના પ્રેમને પ્રેમ કહેવામાં ઘણા વિરોધો આવે છે. મૂઠ મનુષ્યો શરીરના રૂપમાં પ્રેમ ધારણ કરે છે પણ તેમાંથી આત્મા નીકળી જાય છે ત્યારે, તે મૂઠ મનુષ્યો શરીરના પ્રેમની ભૂલ સમજી શકે છે. અમુક કારણથી પ્રેમ આંધવામાં આવે છે અને અમુક કાર્ય નહિ કરવાથી પ્રેમને ઉતારવામાં આવે છે, આવી દશાના પ્રેમને શું શુદ્ધ પ્રેમ કહી શકાય કે? “અમુક મનુષ્યના ઉપર પ્રથમ તો અહુ પ્રેમ હતો, હવે તો તેના સામું પણ જોવું ગમતું નથી; અમુક મનુષ્ય પ્રથમ તો સારો હતો તેથી તેના ઉપર પ્રેમ કર્યો હતો, હવે તો તે બ્રહ્મચારી બની ગયો છે તેથી તેના ઉપર પ્રેમ આવતો નથી, પણ ઉલટો ક્રોધ આવે છે” આવાં વચનો બોલનારના મનમાં શું ખરા પ્રેમનો આવિર્ભાવ કહેવાય કે? ઘડીમાં પ્રેમ અંધાય અને ઘડીમાં પ્રેમ ચાલ્યો જાય! આ સર્વ કૃત્રિમ પ્રેમનાં લક્ષણ છે. કેટલાંક કાર્યો સાધી લેવાં હોય ત્યારે ધવલશેઠની પેઠે પ્રેમ કરવામાં આવે અને પશ્ચાત્ પ્રાણા-પહાર કરવામાં પણ વાર ન લગાડવામાં આવે! એ કદી શુદ્ધ પ્રેમજ કહેવાય નહિ. કેટલીક વખતે કહેવાય છે કે “તમારા ઉપરથી એ કલાક પહેલાં પ્રેમ હતરી ગયો હતો, પણ હવે તો પાછો તમારા ઉપર પ્રેમ થયો છે” “હાલમાં તો કંઈ પ્રેમ દેખાતો નથી” “હવે તો હું પ્રેમ કરનાર નથી” “હવે તો હું ઉપર ઉપરથી પ્રેમ રાખીશ” “તમારો પ્રેમ હાલમાં કંઈ જણાતો નથી” “તું પ્રેમના સોગન ખાય તો તું પ્રેમી છે” “મારા ઉપર પ્રેમ છે કે?” ઇત્યાદિ વાક્યોમાં કૃત્રિમ પ્રેમનું પોકળ સ્પષ્ટ અવબોધાય છે. પિતા અને પુત્ર, પતિ અને પત્ની, સ્વામી અને સેવક, મિત્ર અને અન્યમિત્ર, સુર અને શિષ્ય, રાજા અને કોટવાળા, માતા અને દીકરી, રાજા અને પ્રજા, સાધુ અને શ્રાવક, ભક્ત અને

(૪૩૬)

દેવ, સેનાપતિ અને યોદ્ધાઓ, વગેરેમાં જો કૃત્રિમ પ્રેમ હોય છે; તે તેનું પારણામ કદી સાચું આવતું નથી.

કૂર પ્રાણીઓ પણ પ્રેમથી પોતાનાં બચ્ચાંઓનું રક્ષણ કરે છે અને તેઓના પ્રાણના રક્ષણમાટે પોતાના પ્રાણનું પણ સ્વાર્પણ કરે છે. આ દૃષ્ટાંતથી સાર લેવાનો છે કે, શુદ્ધપ્રેમ જગતનું તથા પોતાનું શ્રેયઃ કરવા શું સમર્થ નથી? અર્થાત્ છેજ. સ્વાર્થ અને ક્રોધાદિક દોષોવડે મનુષ્યોએ કૃત્રિમપ્રેમનું અવલંબન કરીને દુનિયાની અવનતિનું કાર્ય આરંભ્યું છે. કેટલાક રાજાઓએ લોભથી કૃત્રિમપ્રેમને ધારીને સ્વદેશીય અને પરદેશીય પ્રજાનો વિશ્વાસ ખોયો છે. કેટલાક વ્યાપારીઓ સ્વાર્થપ્રપંચના વિકારોમાં તન્મય થઈને, કૃત્રિમપ્રેમથી પવિત્ર જીવનને કલંકિત કરી અન્યોને પણ પોતાના પાપમય વિચારોના પ્રવાહમાં આકર્ષીને જગતની અવનતિ આરંભે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ તેમજ કેટલાક જૈનો કૃત્રિમપ્રેમની શાળામાં અભ્યાસ કરીને-જૈન નામને કલંકિત કરીને, સ્વાર્થ, નિન્દા, શકતા અને ઈર્ષ્યાદિ દોષથી, ગુરૂઓ, માતાપિતા, બન્ધુઓ, કુકુરૂઓ અને અન્ય મનુષ્યોની સાથે સાકર જેવી જિજ્ઞાસાથી વિષગમિત પ્રેમનો પ્રપંચ કરીને, શુદ્ધપ્રેમના ચંકુરાઓને હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતાંજ છેદી નાખે છે, તેથી તેઓ-દેવ, ગુરૂ અને ધર્મપ્રતિ શુદ્ધપ્રેમ ધારણ કરવાની પ્રવૃત્તિને ક્યાંથી ધારણ કરી શકે? કેટલાક ભાષાશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ, તેમજ ન્યાય અને ન્યાયશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ પણ કૃત્રિમપ્રેમના પ્રપંચને વિસ્તારીને પોતાનું આયુષ્ય નિરર્થક વહન કરે છે. કેટલાક બ્રાહ્મણો અને કેટલાક માત્ર વેપથી સાધુ બનેલાઓ, ગુરૂ અને દેવ આદિપર કૃત્રિમપ્રેમ ધારણ કરીને અને સ્વાર્થાદિ દોષવડે, પોતાના આત્માને પાપકલંકયુક્ત કરીને,-દયા, મૈત્રી, ઉચ્ચ હૃદય અને સરલતા આદિ ગુણોથી ભ્રષ્ટ બનીને પોતાની તથા પોતાના આશ્રિતોની અંદગીને પણ બગાડે છે.

કેટલાક મનુષ્યો, વિનયરત્ન તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલા મુનિની પેઠે, ઉપર ઉપરનો કૃત્રિમ-વિષમય પ્રેમ દર્શાવીને, મનુષ્યોને દુઃખના સાગરમાં ડુબાવે છે. અનેક પ્રકારના સ્વાર્થના વિચારોને દેશવટો દેવામાં નહિ આવે તાવત, દુનિયામાં ઉચ્ચ પ્રેમના કદપવૃક્ષોના દર્શનની આશા રાખવી તે વ્યર્થ છે. ગમે તેવા સત્તાધિકારીઓ થાઓ, મોટા મોટા પ્રોફેસરો બનો, અત્યંત લક્ષ્મીના અધિપતિ બનો અને ગમે તેવા વક્તા બનો, પણ સ્વાર્થાદિ દોષવડે જેના તેના ઉપર કૃત્રિમ પ્રેમને ધારણ કરે છે ત્યાંસુધી, તમે સત્વગુણના આનન્દને પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી. પ્રેમના અનેક ભેદ પડે છે;-કૃત્રિમ પ્રેમનું સ્વરૂપ તો પૂર્વે દર્શાવ્યું છે. એક પ્રેમ એવો છે કે જેના ઉપર પ્રેમ હોય તેનું, દયા અને દાનાદિવડે

(૪૩૭)

ભલું કરી શકાય, પણ તેવિના અન્યોને મારી નાખવામાં પ્રવૃત્તિ થાય, તે આધ્યાત્મિકની જેમ પાશ્ચાત્ય પ્રેમ અવબોધવો. શરીરની સુન્દરતાને દેખી કોઈના ઉપર પ્રેમ થાય છે તે શારીરિક પ્રેમ કહેવાય છે; એ પ્રેમ પણ ઉત્તમ નથી, કારણ કે તેવા પ્રકારના પ્રેમને તો પશુઓ અને મૂઢ મનુષ્યો-આમડીના મોઢે ધારણુ કરે છે. અહ્લાઉદ્દીન અને આરંગઝેબની જેમ જે ધર્મ પાળતા હોય તેનો વિસ્તાર કરવો અને સ્વાભિમત ધર્મ માનનારાઓ ઉપર પ્રેમથી મરી મથવું અને અન્ય ધર્મ પાળનારાઓની કત્તલ કરવી, તેમનું સર્વસ્વ નષ્ટ કરવું અને તેઓના દેવાને ગાળો ભાંડવી, તે તો સંકુચિત ધર્માન્ધ પ્રેમ ગણાય છે. આવા સંકુચિત ધર્માન્ધ પ્રેમને પ્રેમજ કહેવામાં મોટામાં મોટી ભૂલ કરાય છે. આવા પ્રકારનો સંકુચિત ધર્માન્ધ પ્રેમ, સ્વપરનું હિત કરવા સમર્થ થતો નથી. કેટલાક આગમ નિરપેક્ષ, પોતાની યુદ્ધિની કલ્પનાથી પોતાના ધર્મી સાધુઓને સત્ય માની તેઓના ઉપર પ્રેમ ધારણુ કરે છે અને તેથી અન્ય-જે જે સાધુઓ, કે જે પોતાના અભિમતથી ભિન્ન હોય તેઓના નાશ કરવા-તેઓનું ભૂંડું કરવા પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ પણ સંકુચિત ધર્માન્ધપ્રેમધારક બાણુવા. કેટલાક મનુષ્યો પાંજરાપોળો બાંધે છે અને પશુઓ ઉપર પ્રેમ રાખે છે અને તેઓનું પાલન કરે છે, પણ કદાપિ કોઈ મનુષ્ય વ્યક્તિમાં વા અમુક શ્રાવક વા સાધુમાં કોઈ જાતનો દોષ સાંભળે છે વા દેખે છે, તો તેઓની હેલના કરવા તથા તેઓનું અશુભ કરવા-મન, વાણી અને કાયાથી પ્રવૃત્તિ કરે છે, અર્થાત્ વાઘ, સાપ, મગર અને હડકાયાં કૂતરાંની પણ દયા કરનારા અને તેઓના ઉપર પ્રેમ ધારણુ કરનારા મનુષ્યો, અન્ય કોઈ મનુષ્ય વ્યક્તિમાં, દારૂ-પાન, વ્યભિચાર વા અસત્ય ભાષણુ વગેરે દોષો હોય છે તો, તેના ઉપર તૂટી પડે છે અને તેના પ્રાણુનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, તેનાં આજીવિકાનાં સાધનોને પણ હરી લે છે અને નિન્દાદિવડે તેના મનને અત્યંત સંતાપીને પરમાધામીની જેમ વેદના કરવા બાકી રાખતા નથી, એ શું ખેદજનક નથી? અલખત અત્યંત ખેદકારક છે. કેટલાકો વાઘ, સર્પાદિ પશુઓની દયા કરે છે, પણ કોઈ સાધુમાં કંઈ દોષ આવી ગયો હોય, વા એવી વાત પણ સંભળાઈ હોય તો તેના મનને દુઃખવવા અને તેને ધૂળ જેવો હલકો કરવા નિર્દય પરિણામને ધારે છે; આવા પ્રકારના મનુષ્યોના પ્રેમને વિવેકશૂન્ય-તુચ્છ પ્રેમની ઉપમા આપવામાં આવે તો, ખરેખર તે અચોગ્ય નહિ ગણાય. કેટલાક મનુષ્યો, પોતાના શ્રેયઃમાં જે સહાય કરે છે તેના ઉપરજ પ્રેમ ધારણુ કરે છે અને અન્યોના પ્રતિ પ્રેમની દૃષ્ટિથી કદી જોતા નથી; આવા પ્રકારના

(૪૩૮)

પ્રેમને સ્વાર્થ પ્રેમ કહેવામાં આવે છે. એક જાતનો પ્રેમ એવો હોય છે કે, કોઈ પણ મનુષ્ય પોતાનું યુરૂં ન કરે ત્યાંસુધી તેના ઉપર પ્રેમ ધારણુ કરે છે અને જ્યારે કોઈ યુરૂં કરવા પ્રયત્ન કરે છે તો પશ્ચાત્ પ્રેમના ઠેકાણે દ્રેષાગ્નિમય હૃદય થઈ જાય છે, આપણુ વૈકારિક પ્રેમ છે. કેટલાક મનુષ્યો કોઈના સુખના વખતે તેના પ્રેમી અને છે, પણ જ્યારે તેના ઉપર દુઃખ ઉપાધિ આવી પડે છે ત્યારે, તેના ઉપરથી પ્રેમ ઉતારી દે છે; આપણુ સ્વાર્થ પ્રેમજ અવબોધાય છે. કેટલાક મનુષ્યો, જે પોતાની માન્યતા પ્રમાણે વર્તે છે તેના ઉપર પ્રેમ ધારે છે અને અન્યના ઉપર પ્રેમદૃષ્ટિથી દેખતા જો પણ નથી, તેઓ પણ પ્રેમની સંકુચિત વૃત્તિથી આગળ વધેલા જણુતા નથી. જેઓ ઘડીમાં પ્રેમી બની જાય અને ઘડીમાં વાઘરીવાડાની પેઠે કલેશ કરી ગાળંગાળા કરે! તેવા પ્રેમધારકોના પ્રેમને અનાર્થ પ્રેમ કહેવામાં આવે છે. જેઓ અનાર્થ પ્રેમથી આગળ વધ્યા નથી, તેઓ સાધુના ધર્મને અહણુ કરવાના અધિકારી ક્યાંથી બની શકે? જેઓ પ્રેમનો ક્ય વિક્રયની પેઠે વ્યવહાર કરે છે તેઓના પ્રેમને વ્યાપારિ પ્રેમ કહેવામાં આવે છે. જેઓ પત્રોમાં પ્રેમના ઉભરાઓ કાઢી દે અને જાણુ પ્રેમના સાગરમાં તણુઈ જતા હોય! એવો દેખાવ કરે, પણ તેઓના હૃદયમાં પ્રેમનો છાંટો પણ ન હોય, તેવા પ્રેમને ઇન્દ્રલલિક પ્રેમ કહે છે. જેઓ આચારોવડે પ્રેમની મૂર્તિરૂપ પોતાને જણુાવે અને “અમે પ્રાણુને પણ હીસા-બમાં ગણુતા નથી” એમ બોલી બતાવે અને વખત આવે પ્રેમના ઠેકાણે શત્રુતા દેખાડે, તેને વિષપ્રેમ કહે છે. જેઓ પ્રેમની વાતો કર્યા કરે પણ પ્રેમના વિવેકને સમજી શકે નહિ અને મૂઢપણુ દેખાડે, તેઓના પ્રેમને અવિવેક પ્રેમ કહે છે. જે પ્રેમ ઘડી ઘડીમાં પોતાના સ્વરૂપને ફેરવી નાખે અને તેનું ઠેકાણું રહે નહિ, તેને ચલપ્રેમ કહે છે. જે પ્રેમ સુવર્ણની પેઠે પોતાના રંગને બદલે નહિ તેને સુવર્ણ પ્રેમ કથે છે. સુવર્ણને હજારો મણુ લાકડાના ઢગલામાં અગ્નિ સળગાવીને નાખવામાં આવે તોપણુ તે પોતાનું મૂળ રૂપ તજતું નથી, તેમ શુદ્ધ પ્રેમ પણ હજારો સંકટોમાં એકરૂપે સ્થિર રહે છે. ખરેખર તેવા સુવર્ણ પ્રેમને ધારણુ કરનારાઓ જગતમાં વિરલા છે. જે પ્રેમ બીજના ચંદ્રમાની પેઠે વૃદ્ધિ પામે તેને બીજપ્રેમ કથે છે. જે પ્રેમ જેના ઉપર થાય તેના ઉપર પ્રથમ ઘણો હોય અને પશ્ચાત્ પૂર્ણિમાના ચંદ્રની પેઠે ક્ષય પામતો જાય તેને ક્ષય પ્રેમ કથે છે. જે પ્રેમ રાણુલની પેઠે પૂર્વતા સંસ્કારથી ઉપજે છે તેને સંસ્કારજન્ય પ્રેમ કથે છે. જે પ્રેમ અમુક એક વ્યક્તિપર હોય અને આખી દુનિયાનાં મનુષ્યોપર અંશમાત્ર પણ ન હોય, તેને એક વ્યક્તિપ્રેમ કથે છે. એક વ્યક્તિપ્રેમથી

(૪૩૯)

આખી દુનિયા ઉપર પ્રેમ ન હોવાથી, કોઈ અપેક્ષાએ ઉપકાર કરી શકાતો નથી. જે પ્રેમરસના સાધ્યબિન્દુનો સાર ન જણાતો હોય તેને સાધ્યશૂન્ય પ્રેમ કથે છે. જે પ્રેમમાં નિસ્સારતા જણાતી હોય તેને નિસ્સાર પ્રેમ કહે છે. નીતિના સંબંધમાં જે પ્રેમ થાય છે તેને નૈતિકપ્રેમ કથે છે. જે પ્રેમથી ઉપરના ગુણુસ્થાનક ઉપર ચઢાતું હોય અને દેવગુરૂ ધર્મપર અત્યંત શ્રદ્ધા થતી હોય તેને શુદ્ધપ્રેમ કથે છે. આત્માની શુદ્ધતા અને ઉચ્ચતા કરવાનો આશય જેમાં છે, તેવા શુદ્ધપ્રેમને ધર્મિ જીવો ધારણુ કરે છે. જેઓ શુદ્ધપ્રેમથી મસ્ત અનેલા છે એવા શ્રાવકો અને મુનિવરો, દેવગુરૂ અને ધર્મમાં અત્યંત પ્રેમને ધારણુ કરી આત્માની ઉચ્ચતા કરે છે. શુદ્ધપ્રેમવિના ભક્તિની ઉત્પત્તિ થતી નથી. પ્રારંભમાં જલવિના ખીજ ઉગતું નથી, તેમ શુદ્ધપ્રેમવિના ધર્મરૂપ ખીજ ઉગી શકતું નથી. ઉચ્ચ-શુદ્ધ પ્રેમના પાત્રભૂત અનેલા એવા શ્રીમદ્ વ્યાનન્દધનજી, શ્રી રૂપભદ્રેવને “રૂપભજિનેશ્વર માહરો રે” ઇત્યાદિ વચનોથી સ્તવે છે. તેમની બહોતેરીમાં પણુ ઉચ્ચ-શુદ્ધપ્રેમપાત્રોની રચના અનુભવવામાં આવે છે. દ્રવ્યાનુયોગના ગીતાર્થ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી “રૂપભજિણુંદશું પ્રીતીડી ” ઇત્યાદિ વાક્યોથી પ્રભુની સાથે ઉચ્ચ પ્રેમને ધારણુ કરે છે; એમ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીમદ્ પશોવિજયજી ઉપાધ્યાય... “જગજીવન જગવાલહો” તથા “જિણંદરાય ધરજો ધર્મજેહ” ઇત્યાદિ વાક્યોથી પ્રભુઉપર ઉત્પન્ન થએલા પ્રેમના ઉદ્ગારોને બહાર કાઢે છે. તેમણે કરેલાં પ્રભુનાં સ્તવનોમાં પ્રેમરસ જ્યાં ત્યાં ઉભરાઈ ગએલો જેવામાં આવે છે. શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રાચાર્ય, સ્વકૃતસ્તોત્રમાં પ્રભુના આગક બનીને ઉચ્ચ પ્રેમરસના પ્રવાહને પ્રવાહે છે. શ્રીમદ્ જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજ પણુ શ્રીસિદ્ધાચલના સ્તવનોમાં, સિદ્ધાચલપ્રતિ પોતાના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થએલા શુભપ્રેમરસના ઉભરાઓને, વાણીદ્વારા બહાર કાઢી સિદ્ધાચલપ્રેમરસરસિક થયા છે. શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રાચાર્યનો જૈનધર્મને-અતિ સ્તુત્ય-રાજકીય ધર્મ બનાવવાનો પ્રેમ હતો; માટે તેઓ ધર્મરસિક કહેવાય છે. ઉચ્ચ પ્રેમલક્ષણુભક્તિના પાત્રભૂત શ્રીમદ્ વિજ્યાનન્દસૂરિ (શ્રીઆત્મારામજી) મહારાજ હતા; તેમણે ઉચ્ચ પ્રેમનો રસ સ્વકૃત સ્તવનોમાં રેડ્યો છે. શ્રીમદ્ ગણુધરમહારાજે લોગસ્સત્રમાં ઉચ્ચ પ્રેમલક્ષણુભક્તિના ઉદ્ગારો જણાવ્યા છે. શ્રીપરમાત્માના પ્રેમમાં રસિક અનેલા મુનિવરો, ભક્તિદ્વારા પ્રભુના ગુણુને ભજે છે અને પ્રભુના તે તે ગુણુની સ્તુતિ કરીને પોતાનામાં ઢંકાયલા તે તે ગુણુને પ્રકટાવે છે. ગુરૂના પ્રેમમાં મસ્ત અનેલા શિષ્યો, ગુરૂની આજ્ઞાપ્રમાણુ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને શરીરની મમતા પણુ રાખતા નથી. લોહહુંબકની પેઠે આકર્ષણુ

(૪૪૦)

કરનાર ઉચ્ચ-શુદ્ધપ્રેમ જેના હૃદયમાં પ્રગટયો હોય છે, તે ઇચ્છિત વસ્તુને પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. પ્રેમરસમાં મન પણ એકતાર બની જાય છે; માટે અન્તર્વૃત્તિ કરવામાં ઉચ્ચપ્રેમની અત્યંત આવશ્યકતા છે; એમ સિદ્ધ થાય છે.

આત્મામાં મનોવૃત્તિને રમાડવાની જેની ઇચ્છા હોય, તેણે પ્રથમ અધ્યાત્મજ્ઞાન મેળવવું જોઈએ અને આત્માને પ્રેમરસપાત્રભૂત કલ્પવે જોઈએ, અર્થાત્ આત્મામાંજ પ્રેમરસ કલ્પવે જોઈએ. આ પ્રમાણે આત્માપર પ્રેમમય વૃત્તિ બની રહેવાથી અન્તર્વૃત્તિ પ્રતિદિન વિશેષતઃ ખીલ્યા કરે છે. આત્મામાં પ્રેમ લાગતાં હર્ષોદ્રમ અને રોમોદ્રમ થાય છે અને મન આનંદકારી રહે છે. આત્મામાં પ્રેમ લાગતાં દોષદષ્ટિનું મૂળ નષ્ટ થાય છે અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમજ કોઈની નિન્દા આદિમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી; આવા શુદ્ધપ્રેમની બલિહારી છે! જે મનુષ્યોને આવો આત્મિક-શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટયો છે, તેઓને મારો નમસ્કાર થાઓ!! આત્માપર પ્રેમની લગની લાગતાં મનના સંકલ્પવિકલ્પ ટળે છે અને તેથી સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રથમાવસ્થામાં શુભપ્રેમવિના ધર્માનુષ્ઠાનમાં ચિત્ત લાગતું નથી અને ધર્મક્રિયાઓ કરતાં છતાં પણ, -તે તે ક્રિયાઓનો પ્રેમ નહિ હોવાથી શૂન્યતા ભાસે છે. પ્રેમથી પરમાત્માની શ્રદ્ધા થાય છે. ધર્મ પ્રેમથી સમ્યક્ત્વનું ખીજ રોપાય છે, માટે અશુભ, રાગ, દ્વેષ અને ઈર્ષ્યા વગેરે જેમાં ન હોય એવા શુદ્ધ પ્રેમથી વર્તવું જોઈએ. સર્વ જીવોપર પ્રેમથી મૈત્રીભાવના ધારણ કરવી; કેટલાક જીવો અશુભ કરવા પ્રવૃત્તિ કરે તો પણ સામું અશુભ ન કરતાં તેઓના આત્માનું શ્રેયઃ ચિંતવવું, -આવા ઉત્તમ પ્રેમને જૈનધર્મના ઉત્તમ મુનિવરો ધારણ કરે છે. શ્રી મહાવીરપ્રભુએ સર્વ જીવોપર પ્રેમ ધારણ કર્યો હતો; -જ્યારે તે છઠ્ઠા શુભુકાણે હતા ત્યારે, સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રી-ભાવને ધારણ કર્યો હતો તેથી ઉપસર્ગ કરનારાઓના ઉપસર્ગ સહન કરીને તેઓનાપર મૈત્રીભાવના ભાવી હતી. ધર્મની ક્રિયાઓ કરતાં આવો ઉત્તમ પ્રેમ ધારણ કરવાથી, મનરૂપ આકાશમાં મૈત્રીભાવનારૂપ ચન્દ્ર ખીલી શકે છે. શ્રીમહાવીરસ્વામીએ કેવલજ્ઞાન પામ્યા પૂર્વે -છઠ્ઠાસ્થ સાધુ અવસ્થામાં-ઉત્તમ શુદ્ધ પ્રેમ ધાર્યો હતો; તેવા પ્રેમને કોઈ ગીતાર્થ મુનિવર પારખી શકે છે. શઠ મનુષ્યો, કે જેઓ નિરક્ષર અને આગમ તત્ત્વજ્ઞાતા નથી અને અક્ષરના શત્રુઓ છે, તેઓ આવા ઉત્તમ પ્રેમનું રહસ્ય અવબોધી શકતા નથી. અનુભવજ્ઞાની આવા ઉત્તમ-શુદ્ધપ્રેમનો અનુભવ પામી શકે છે. જે અનુભવજ્ઞાની આવો ઉત્તમ પ્રેમ ધારણ કરે છે, તેના મનમાં આનન્દની સ્પષ્ટિ ખીલી ઉઠે

(૪૪૧)

છે, અર્થાત તેનું મન આનન્દમય બની જાય છે. ઉત્તમ પ્રેમની રમણુતા પરમાત્મામાં થવી જોઈએ. પરમાત્માની સાથે પ્રેમવૃત્તિની લય લાગવાથી આત્મરમણુતા ઉત્પન્ન થાય છે અને તે રમણુતામાં આનન્દરસ હોવાથી ચારિત્રરૂપ તે કહેવાય છે. આવી ઉત્તમ પ્રેમરમણુતા પ્રણુતા સંગન્ધ કરવી જોઈએ; અને તેવી પરમાત્માની સાથે પ્રેમરમણુતા મારા મનમાં શ્રદ્ધારૂપે આવી છે એમ લેખક કહે છે. ખરેખર અનન્તશુણુનું ધામ એવા અરિહન્ત અને સિદ્ધની સાથે પ્રેમરમણુતાનો તાર બાંધવો તે મુક્તદેશાની આવી છે. ઉચ્ચ શુદ્ધપ્રેમની ખુમારીમાં જગતની સૃષ્ટાની મહીનતા બિલકુલ રહેતી નથી. ઉપર્યુક્ત પ્રેમરમણુતાથી સિદ્ધ થયું કે, પ્રેમરમણુતારૂપ સાંકલે મનરૂપ માંકડું બંધાઈ જાય છે. પ્રેમરમણુતા ન્યાં હોય છે, ત્યાં મન હોય છે અને તેથી મનને છતવું હોય તો ઉત્તમ પ્રેમરમણુતા પ્રગટાવવી જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનની પરિપક્વ દશા થવાથી આત્મામાંજ પ્રેમ લાગે છે અને તેથી અન્તર્વૃત્તિ સહેજે ઉદ્ભવે છે. પ્રસંગોપાત્તઃ બાહ્યવૃત્તિના સંયોગે બહિર્મુખવૃત્તિ થાય છે તોપણ તુર્ત અન્તર્વૃત્તિ કરી શકાય છે; તેનું કારણ એ છે કે, તેવી દશાથી બાહ્યમાં પ્રેમરમણુતા રહેતી નથી. ન્યાં પ્રેમ થાય નહિ, ત્યાં ચિત્ત ચોંટે નહિ. બાહ્યમાં સુખત્વ બુદ્ધિ ટળતાં બાહ્યમાં વૈષયિક પ્રેમ રહેતો નથી, તેથી બહિર્વૃત્તિના કુટુંબનું જોર પ્રવર્તતું નથી. બાહ્યવૃત્તિના કુટુંબનું જોર એટલું બધું વિશેષ છે કે, તેના પાશમાં અન્તર્વૃત્તિનો ચેતનસ્વામી ફસાઈ જાય છે અને બહિર્મુખવૃત્તિરૂપ અશુભ સ્ત્રીને સુન્દર માની, અન્તર્વૃત્તિથી પરાડુ-મુખ થાય છે. ચેતનસ્વામિની આવી દશા જોઈને અન્તર્વૃત્તિ મનમાં અત્યંત વિચાર કરીને તેનો સઘળો દોષ બહિર્વૃત્તિના મોહ કુટુંબને આપે છે. મોહ કુટુંબે માફ સર્વ કાર્ય બગાડવું એમ કહેતી વખતે અન્તર્વૃત્તિની ઘેષ્ટા જુદા પ્રકારની થઈ જાય છે. અન્તર્વૃત્તિ અને બહિર્વૃત્તિ એ બંને આત્માની સ્ત્રીઓ કહેવામાં આવી છે. વાચકોએ બહિર્વૃત્તિ અને અન્તર્વૃત્તિનું સ્વરૂપ વિચારીને બહિર્વૃત્તિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને અન્તર્વૃત્તિને ગ્રહણ કરવી જોઈએ. પ્રેમની દિશા દેખાડવાનું પ્રયોજન પણ અન્તર્વૃત્તિ પ્રાપ્ત કરવાને માટેજ અવલોચવું.

ગૃહસ્થાવાસમાં, કાર્યક્રમ નિયમાનુસારે અન્તર્વૃત્તિની આરાધના કરવી જોઈએ. વ્યાવહારિક ગૃહસ્થાવાસનાં કાર્યોને કરવામાં ગૃહસ્થોએ વિવેકને ધારણ કરવા જોઈએ. ગૃહસ્થોએ પ્રત્યેક કાર્યો કરતી વખતે અન્તર્વૃત્તિ રહે એવી રીતે માનસિક વિચારશક્તિને વાપરવી જોઈએ. સર્વ પ્રકારની અપેક્ષાઓ સમજાય અને અવસરજ શુભવડે સર્વ કાર્યો

(૪૪૨)

કરાય એવી યૌગિક પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. જે મનુષ્યો વેદીયા ઠોરની પેઠે એકદેશીય સંકુચિત વિચારશ્રેણિપર ચાલ્યા કરેછે અને અધિકાર તરતમ ભેદનો—સ્વ અને અન્યનેમાટે—વિચાર કરતા નથી, તેઓ પોતાના વિશાલ વિચાર વિવેકને પ્રગટાવી શકતા નથી અને અન્યોના સ્વાધિકારના તરતમ ભેદની દિશા જાણ્યાવિના, તેઓને અન્તર્વૃત્તિના માર્ગે ખેંચી શકતા નથી. અન્તર્વૃત્તિમાં પ્રવેશ કરનારે વ્યવહાર અને નિશ્ચય નયતું તથા ઉત્સર્ગ તેમજ આપવાદતું જ્ઞાન કરવું જોઈએ. અન્તર્વૃત્તિના માર્ગમાં—રાજમાર્ગે થકી ચાલનારા મુનિવરો છે, કારણ કે તેઓએ ગૃહસ્થાવાસની ઉપાધિને ત્યાગ કર્યો હોય છે. ગૃહસ્થોને આજીવિકાવૃત્તિ, જ્ઞાન અને યોગ્યતાના આધારે અન્તર્વૃત્તિમાં ઉતરવાતું છે. શાસ્ત્રોતું વાચન અને મનન જેમ જેમ વિશેષ કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ અન્તર્વૃત્તિ વિશેષ પ્રકારે ખીલતી જાય છે. અત્ર એક ઉપયોગી સૂચના આપવામાં આવે છે કે, અન્તર્વૃત્તિના અભ્યાસકોષ્ટે અહિર્વૃત્તિધારકોની નિન્દામાં ન ઉતરતું જોઈએ, તેમજ તેઓને નીચ માનીને પોતાનેજ ઉચ્ચ માની અહંકાર ન કરવો જોઈએ.

કોઈ અહિર્વૃત્તિધારક કરતાં અન્તર્વૃત્તિના પ્રતાપે પોતાતું આત્મબળ વિશેષ ખીલ્યું હોય, તો તેની આગળ પોતાના વિચારોને અમુક અપેક્ષા સાચવીને જાણાવવા અને તેઓને પોતાના વિચારમાં આકર્ષવા. કોઈ અહિર્વૃત્તિધારકનું કુયુક્તિબળ વિશેષ હોય અને અન્તર્વૃત્તિધારકનું વિચારબળ તેના કરતાં હીન હોય, તો તેણે અહિર્વૃત્તિધારકને ઉપદેશ દેવાનો અભ્યાસ સેવવો નહિ, કારણ કે તેમ કરવા જતાં તે અહિર્વૃત્તિધારકના કુવિચારમાં આકર્ષાઈ જાય એમ બનવા યોગ્ય છે. અન્તર્વૃત્તિનો અભ્યાસી ભદ્રક હોય અને તે અહિર્મુખવૃત્તિધારક મનુષ્યોને ઉપદેશ દેવાની કલા ન જાણતો હોય, તો તેણે સ્વકીય સાધ્યવૃત્તિનું સાધન કર્યાં કરવું, કારણ કે તે અન્યોને ઉપદેશ દેવા જતાં ઉપદેશ કલાના અભાવે કઠંગી સ્થિતિમાં આવી પડે એવો ભય રહે છે. જે અન્તર્વૃત્તિના અભ્યાસકોષ્ટ હોય અને અહિર્વૃત્તિ તથા અન્તર્વૃત્તિનું અન્તર સમજતા હોય અને અન્યોને સમજાવવાને માટે યોગ્ય બન્યા હોય, તેઓએ અન્તર્વૃત્તિનો ઉપદેશ દેવો જોઈએ. કેટલાક અન્તર્વૃત્તિના સ્વરૂપને સમજે છે, પણ અન્તર્વૃત્તિને સેવી શકતા નથી; તેઓ પૈકી કોઈમાં અન્તર્વૃત્તિનો યોગ્ય દેવાની કળા ખીલી હોય છે તો તે અન્તર્વૃત્તિના ઉપદેશથી અન્યોને અસર કરી શકે છે.

અન્તર્વૃત્તિના અભ્યાસથી આ ભવમાં અને પરભવમાં આત્માના સદ્ગુણો ખીલી શકે છે. અન્તર્વૃત્તિના અભ્યાસકોષ્ટે પોતાના મન ઉપર

(૪૪૩)

કાષ્ટ મૂકીને મનને શિષ્ય જેવું બનાવી દે છે, અને તેઓ વાણીના ઉપર એટલો અધો કબજો મૂકે છે કે, વાણીમાંથી એક પણ અર્થોચ્ચ અને અનર્થકર શબ્દ નીકળતો નથી. તેઓની વાણીમાં અમૃત અને સત્યનો વાસ થાય છે. તેઓની આંખ અન્યોના ઉપર પોતાનું તેજ અજમાવે છે, તેમજ તેઓની કાયા પાપમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતી નથી. તેઓ નીતિના માર્ગમાં મોટરકારની પેઠે દોડે છે અને નૈતિક સિદ્ધાન્ત પાળવામાં મેઝપર્વતની પેઠે ધૈર્ય ધારણ કરે છે. તેઓ માતાની પેઠે ક્ષમાનું સેવન કરે છે. તેઓ સ્ત્રીની પેઠે શાન્તિને પ્રિય ગણી તેની સાથે રમે છે. અન્તર્વૃત્તિધારકોનું હૃદય, આરીસાની પેઠે શુદ્ધ બનવાથી તેમાં સત્યનો પરિપૂર્ણ ભાસ થાય છે અને હૃદયમાં દયા ગંગાના નિર્મલ પ્રવાહો પ્રવહે છે. તેઓને આખું જગત પોતાના એક કુટુંબ-સમાન લાગે છે, તેથી તેઓ સ્વ અને પરોત્તરિને સારીરીતે-ખરા ભાવથી સાધી શકે છે. અન્તર્વૃત્તિના સાધકો જે ક્રિયા કરે છે તેમાં, ચિત્તને પરોવી દે છે તેથી, તેઓ જે જે કાર્ય કરે છે તેમાં વિજ્ય પામે છે. અન્તર્વૃત્તિના સાધકોનું મન સ્થિર થાય છે અને તેથી તેઓ જ્ઞાન-વરણીય અને મોહનીય આદિ કર્મના ક્ષયોપશમ વગેરે કરી શકે છે. અન્તર્વૃત્તિના સાધકો ઉચ્ચ કોટીના સંયમ માર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે અને અસંયમ માર્ગથી દૂર રહે છે. અન્તર્વૃત્તિના સાધકો પરમાત્મપદને પ્રગટ કરે છે અને માયાના વિકારોને હરાવી વિજ્યતાને વરે છે.

ધૈર્ય ગુણને ખીલવ્યાવિના અન્તર્વૃત્તિના સાધક બની શકાતું નથી. જગતમાં કર્મના યોગે અનેક પ્રકારની ઉપાધિયો આવી પડવાનો સંભવ છે, તેમ જ્ઞાનિયોને અને યોગિયોને પણ ઉપાધિયો-યાને ઉપાસર્ગો લાગે છે, પણ તે સમયે જે હૃદયમાં ધૈર્ય ગુણ ન હોય તો અન્તર્વૃત્તિ સૂતરના તાંતણાની પેઠે તૂટી જાય છે; અથવા માટીના ઘરની પેઠે ટળી જાય છે. ધૈર્યવિના જ્ઞાન ગુણની પરિપકવદશા થતી નથી અને ધૈર્યવિનાનું જ્ઞાન વનમાં પુષ્પને તાપ લાગતાં-જેમ તે કરમાઈ જાય છે, તેમ ઉપાધિ દશામાં વિલય પામે છે. આજ વૃત્તિવા-જાઓના કેટલાક ઉપદ્રવોથી, ધૈર્યવિનાના કેટલાક અન્તર્વૃત્તિ સાધકો, સિંહ દેખીને કૂતરાં જેમ બે પગમાં પુંછડી ઘાલી ભાગી જાય છે તેમ, પાછા હટી જાય છે અને દુનિયાના વ્યવહારમાં ખલેલ પહોંચાડે છે. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર તરવાને માટે જેવું સાહસ ઉઠાવવાનું છે, તેવું સાહસ ખરેખર અન્તર્વૃત્તિની સાધના માટે ઉઠાવવાનું છે. ધૈર્યવિનાનો મનુષ્ય, સાંસારિક કાર્યોમાં ખીકણપણું દર્શાવે છે તો તેવો મનુષ્ય, અન્તર્વૃત્તિની સાધનામાં-લોકલજ્જ, નિન્દા અને ઉપસર્ગ

(૪૪૪)

આવે ત્યારે ક્યાંથી ઉભો રહી શકે? અલખત ઉભો રહી શકે નહિ. આત્માભિમુખવૃત્તિ રાખવામાં જ્ઞાનગુણની પેઠે ધૈર્યની પણ અત્યંત આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે. હાલના કાલમાં છટ્ટા ગુણુસ્થાનકની અને કવચિત્ સાતમા ગુણુસ્થાનકની હદ પ્રમાણે અન્તર્વૃત્તિ સાધી શકાય છે.

વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયથી અન્તર્વૃત્તિનું સ્વરૂપ અવબોધીને, જે ન-યોવડે અન્તર્વૃત્તિની સાધના સાધવી જોઈએ. અન્તર્વૃત્તિને સાધવા માટે જે જે નિમિત્ત કારણોને અવલંબવાં પડે અને જે જે વ્રતો તથા શરીરાદિની આજ્ઞા કરવી પડે, તેને વ્યવહારથી અન્તર્વૃત્તિ કહેવાય છે. રાગ દ્વેષાદિના પરિણામની મનદતા અને આત્મામાં મનની સ્થિરતાવડે જે જે અંશે રમણુતા અને સ્થિરતા થાય, -મનની અમુક સાધનોવડે એકાગ્રતા થાય, તેને નિશ્ચયનયથી અન્તર્વૃત્તિ કહે છે. પાતંજલ યોગની પરિભાષાએ-ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિને સંયમ કહેવામાં આવે છે; તેની સંયમ દશામાં રહેવાની ઇચ્છાવાળાને અન્તર્વૃત્તિની સાધના કર્યાવિના છૂટકો થતો નથી.

ધર્મધ્યાનમાં અને શુકલધ્યાનમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છાવાળાએ અન્તર્વૃત્તિની સાધના કરવી જોઈએ. પ્રભુપૂજા અને ભક્તિ આદિની આવશ્યકતા સ્વીકારવાનું કારણુ પણ એ છે કે, તેથી અન્તર્વૃત્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તીર્થયાત્રાની આવશ્યકતા પણ અન્તર્વૃત્તિની પ્રાપ્તિ કરવામાટેજ છે. જે વખતે મન અન્તર્વૃત્તિવાળું હોય છે, તે વખતે વક્તા, શ્રોતા, તથા લેખકને અમુક વિષયનું અલૌકિક જ્ઞાન થાય છે. જે વખતે કોઈ પણ આખતમાં મન લાગી (ચોંટી) જાય છે ત્યારે, નામ રૂપનું ભાન ભૂલાય છે અને તેથી તેને તે તે આખતનું અભિનવજ્ઞાન થયાવિના રહેતું નથી. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, મનોવૃત્તિ જે આત્માના સમ્મુખ લાગી રહી હોય છે તો, -આજ્ઞનું નામ રૂપ ભૂલાતાં આત્મતત્ત્વ સંબંધી અપૂર્વ જ્ઞાન પ્રગટી શકે છે. આત્માના તાબામાં થએલું મન દુનિયાના પદાર્થોમાં લેપાયમાન થઈ શકતું નથી અને રાગ દ્વેષની અલિપ્તતાએ-પ્રારબ્ધયોગે આવેલી ઉપાધિ, શાન્તિથી વેદવા આત્મા સમર્થ થાય છે. અન્તર્વૃત્તિના સામર્થ્યને કોઈની ઉપમા આપી શકાતી નથી. અન્તર્વૃત્તિનું સામર્થ્ય જ્યારે ઉત્પન્ન થશે, ત્યારેજ કેલલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થશે. પાતાળી કુવાનું જલ કદાપી ખૂટી જાય, પરંતુ અન્તર્વૃત્તિનું સામર્થ્ય કદાપિ ખૂટતું નથી. મોટા મોટા મુનિવરો અન્તર્વૃત્તિના સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

અન્તર્વૃત્તિની પ્રાપ્તિ કરવામાં મોહનું કુટુંબ વિદ્ધ નાખે છે. કામ ક્રોધ, લોભ, માયા, મત્સર, અહંકાર, હાસ્ય, ભય, શોક, નિન્દા અને

(૪૪૫)

કલેશ આદિ મોહના સુભટોને જીત્યાવિના અન્તર્વૃત્તિના પ્રદેશમાં ગમન કરી શકાતું નથી.

મોહના ક્રોધાદિક સુભટોને જીતવામાં ધર્મ સમાયો છે. મોહના કુટુંબને જીતવામાટે જે પ્રયત્ન કરે છે, તે જિનનો અનુયાયી-જૈન કહેવાય છે; જૈન એવું નામ ધારણ કરવાથી વા જૈન જૂળમાં ઉત્પન્ન થવામાત્રથી કંઈ જૈન કહેવાતો નથી, પણ મોહના કુટુંબને જીતવાના પ્રયાસો જે કોઈ કરે છે તે જૈન કથાય છે. જે મનુષ્યો, મોહના કુટુંબના પાશમાં ફસાતા જાય છે, તે મનુષ્ય થવાને માટે પણ લાયક નથી. સદ્ગુણોવિના મનુષ્ય ખરેખર પશુસમાન છે. વિશ્વાસ, એકદેખી, ઉપકાર, આદિગુણો પશુઓમાં રહ્યા હોય છે, -તેવા ગુણો, જે મનુષ્યમાં હોતા નથી તે મનુષ્ય, મનુષ્ય તરીકે ગણી શકાય નહિ. મોહના કુટુંબ ઉપર જીત મેળવવાથી આખી દુનિયાપર જીત મેળવી શકાય છે. આખી દુનિયા મોહના કુટુંબને જીતવા પ્રયત્ન કરશે તો, દુનિયાની ઉન્નતિ થયાવિના રહેશે નહિ. વ્યવહારિક તથા ધાર્મિક ઉન્નતિમાં વિદ્વ નાખનાર મોહજંતું કુટુંબ છે. ઘરની, શેરીની, જાતિની, દેશની અને સમાજની ઉન્નતિમાં પણ વિદ્વના કાંટા વેરનાર મોહજંતું કુટુંબ છે. દુનિયાની પાયમાલી કરનાર મોહજંતું કુટુંબ છે. જે મનુષ્યો રાગ દ્વેષરૂપ બહિર્વૃત્તિના ઉપાસક બને છે, તેઓની સોખત મોહજંતું કુટુંબ કરે છે. રાગ દ્વેષરૂપ આહ્વૃત્તિથી કોઈ પણ દેશની ઉન્નતિ થઈ નથી. જગતના ઉદાર વિચારોને સાંકડા કરાવી નાખનાર આહ્વૃત્તિ છે. મનુષ્યમાત્રના ગંભીર અને ઉદાર વિચારોને હુરી લેનાર આહ્વૃત્તિ છે, માટે શ્રીમદ્ આનન્દ-ઘનજી આહ્વૃત્તિ અને અન્તર્વૃત્તિનું પાત્ર ચીતરીને પોતાને તથા અન્યોને બોધ આપે છે. પોતાના આત્મામાં સ્થિર થઈને, શ્રીમદ્ આવા ઉચ્ચ ઉદ્ધારો કાઢે છે માટે, તેમના વિચારોની વ્યસર અન્યોને સારી રીતે થાય છે. શ્રીમદ્ પોતાના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતી બહિર્ અને અન્તર્વૃત્તિને ચિત્રીને પોતાના આત્માને અન્તર્વૃત્તિ સમ્મુખ કરવા પ્રેરણા કરે છે. મોહના કુટુંબે અન્તર્વૃત્તિનું કાર્ય બગાડ્યું, એમ અન્તર્વૃત્તિના મુખે કહેવરાવીને અન્તર્વૃત્તિનું વિવેકબળ પ્રકટ કરે છે. શ્રીમદે આ બે પાત્ર અને આત્માની દશા જણાવીને વિવેક જ્ઞાનનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો છે. આ પદને સારારા એ છે કે, આહ્વૃત્તિનો ત્યાગ કરીને અન્તર્વૃત્તિનો આદર કરવો. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને પોતાના અધિકાર પ્રમાણે, અન્તર્વૃત્તિનો આદર કરવો જોઈએ. અન્તર્વૃત્તિની પ્રાપ્તિમાટે સદ્શુરૂદ્ધારા પ્રયત્નશીલ થવું એજ મનુષ્યોનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

(૪૪૬)

પદ ૧૭.

(રાગ કલ્યાણ)

યા પુદ્ગલકા વ્યા વિસવાસા, હે સુપનેકા વાસારે. ॥યા પુદ્ગલકા॥
ચમત્કાર વિજલી દે જૈસા, પાની બીચ પતાસા ॥

યા દેહીકા ગર્વ ન કરના, જંગલ હોયગા વાસા. ॥યા પુદ્ગલકા॥૧॥
જૂઠે તન ધન જૂઠે જોબન, જૂઠે હૈ ઘરવાસા ॥

આનન્દઘન કહે સઘ્ની જૂઠે, સાચા શિવપુરવાસા. ॥યા પુદ્ગલકા॥૨

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ પોતે જે શરીરમાં રહ્યા છે તેને દેખીને કથે છે કે, અહો! આ શરીરરૂપ પુદ્ગલનો શો વિશ્વાસ ધારણુ કરવો? સ્વપ્નમાં, કોઈ ઘરમાં—મહેલમાં—રહેવાનો ભાસ થયો હોય છે અને આંખ જ્યારે ઉઘડી જાય છે ત્યારે તેમાંનું કશું કંઈ હોતું નથી, તદ્વત્ આ પ્રત્યક્ષ દેખાતું શરીર પણ ક્ષણિક હોવાથી તેનો શો વિશ્વાસ કરવો? શરીર અનેક પ્રકારના રોગવટે ક્ષય થાય છે; ગમે તેટલા ઉપાયો કરવામાં આવે છે તોપણુ શરીર અન્તે ક્ષય પામે છે. આકાશમાં વિદ્યુતનો, જેવો ક્ષણિક ભાસ થાય છે તદ્વત્, શરીરનો પણ અણુધાર્યો નાશ થાય છે. જલમાં પતાયું જેમ ક્ષણુવારમાં ઓગળી જાય છે, તેમ શરીર પણ ક્ષણુવારમાં અણુધાર્યું નષ્ટ થઈ જાય છે; આવા ક્ષણિક દેહનો ગર્વ કરવો ખિલકૂલ યોગ્ય નથી. શરીરનો અન્તે જંગલમાં વાસ થશે, અર્થાત્ જંગલમાં શરીરને આળી નાખવામાં આવશે, વા અન્યરીત્યા પણ તેનો નાશ થશે, માટે શરીરપર મમતા ધારણુ કરવી યોગ્ય નથી. શરીર અને રૂપપર અહંત્વ કરવું ખિલકૂલ યોગ્ય નથી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પોતાના આત્માને કહે છે કે, હે ચેતન! આજ પદાર્થોની મમતા કરવી ખિલકૂલ યોગ્ય નથી. જડ પદાર્થોમાં તું નથી અને જડ પદાર્થો તારા નથી. તનુ, ધન અને યૌવન અસત્ય છેજ;—ઘરખાર, મહેલ, હવેલી વગેરે સર્વ અસત્ય છે; કેમકે દુનિયામાં મોટા મોટા ચક્રવર્તિયો થઈ ગયા પણ કોઈનીસાથે પૃથ્વી,—ઘરખાર વગેરે જડ વસ્તુઓ ગઈ નથી અને જવાની નથી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પોતાના મનમાં સત્યનો અનુભવ કરીને કથે છે કે, દુનિયામાં આત્મતત્ત્વવિના સર્વ વસ્તુઓ જૂઠી છે;—એક સુક્તિપુરીમાં વાસ કરવો, અર્થાત્ સુક્તિ થઈને મોક્ષમાં વાસ કરવો તેજ સત્ય છે. દુનિયાના જડ પદાર્થો કદી કોઈ આત્માના થયા નથી અને થવાના નથી, માટે હે ચેતન! સર્વ પરવસ્તુતું અહં અને મમત્વ પરિહરીને તું પોતાના શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમાં રમણુતા કર!!

(૪૪૮)

ખાવાતું તે પસંદ કરતો નથી. અન્તરાત્મા ગુરૂ પોતાના સહજ આનંદની ઘેનમાં અન્તરમાં ખેલ્યા કરે છે.

મુખરૂપ ગગનમંડળના વચ્ચેવચ્ચ એક રૂપ છે, ત્યાં એક જાતના રસરૂપ અમૃતનો વાસો છે; ખેચરી મુદ્રાતું ગુરૂગમ જ્ઞાન લેઈને જેણે તેની સિદ્ધિ કરી છે એવો ગુરૂવાળો શિષ્ય, તે અમૃતને પીવે છે અને તેથી તૃપ્તાપિપાસાનો નાશ કરે છે, પણ જેનો કોઈ ગુરૂ નથી એવો મનુષ્ય, યાસો, -તરસ્યો-અર્થાત્ પિપાસા સહિત પાછો ચાલ્યો જાય છે. ગોરક્ષ આદિ યોગિયોની અપેક્ષાએ આવો બાહ્ય અર્થ થાય છે. સહજ યોગીએને આવા અમૃતની ઇચ્છા હોતી નથી, પણ હૃદયોગીએ આ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરે છે. કોઈ પણ વસ્તુનો સાપેક્ષપણે જ્ઞેતાં એકાન્ત નિષેધ ઘટતો નથી. મનુષ્યશરીરમાં રહેલા ગગનમંડળનો મધ્યભાગ નાભિ છે; ત્યાં આત્માના આઠ રૂચક પ્રદેશરૂપ અમૃતનો કુવો છે. એકેક પ્રદેશમાં અનન્ત આનન્દરૂપ અમૃતનો રૂપ છે. આઠ પ્રદેશ કર્મરહિત નિર્મલ છે. નાભિમાં જે આઠ પ્રદેશોના સ્થાનમાં ગુરૂગમ લેઈને ધ્યાન લગાવે છે, તે આનન્દરૂપ અમૃતના આલા ભરી ભરીને પીવે છે. નાભિસ્થાનમાં પરાભાષા-દેવવાણી સમાન છે; સુગુરૂનો શિષ્ય પરાભાષાતું રહસ્ય જાણીને આનન્દામૃત રૂપમાંથી આનન્દરૂપ ખાલો ભરી ભરીને પીવે છે. પરાભાષામાંથી સત્ય વિચારો ઉઠે છે, અથવા શીર્ષ સંબન્ધી ગગનમંડળના મધ્યે શ્રદ્ધરન્દ્રરૂપ આનન્દામૃતનો રૂપ છે, તેમાંથી જેના માથે સુગુરૂ છે તે શ્રદ્ધરન્દ્રમાં આત્માતું ધ્યાન ધરીને-સમાધી લગાવી આનન્દામૃતને ભરી ભરીને પીવે છે. ઐદ રાજલોક ગગનમંડળના મધ્યમાં તીર્થ્ણ લોક આપ્યો છે, ત્યાં તીર્થકરોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેઓ દેશના દે છે તેથી-મનુષ્ય લોકમાં શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મરૂપ અમૃતનો રૂપ રહ્યો છે; સુગુરૂનો શિષ્ય શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ રૂપમાંથી આનન્દરૂપ અમૃતના ખાલા ભરી ભરીને પીવે છે અને નગુરૂ તરસ્યો પાછો જાય છે.

ગગનમંડલમેં ગુરૂઆં ત્રિહાની, ધરતી દૂધ જમાયા.

માઘન થાસો વિરલા પાયા, છાસેં જગત મરમાયા. ॥ અવધૂં ॥૪॥

થડચિનું પત્ર પત્રચિનું તુંવા, ચિનજીભ્યા ગુણ ગાયા.

ગાવનવાલેકા રૂપ ન રેલા, સુગુરૂ સોહી વતાયા. ॥ અવધૂં ॥૫॥

આતમ અનુમવ ચિન નહી જાને, અંતર જ્યોતિ જગાવે.

ઘટ અન્તર પરલે સોહી મૂરતિ, આનન્દઘન પદ પાવે. ॥ અવધૂં ॥૬॥

(૪૪૯)

ભાવાર્થ:—શ્રી તીર્થંકર ભગવાનના મુખરૂપ ગગનમંડળમાં વાણી-રૂપ ગાય વિહાણી, અર્થાત્ વાણીરૂપ ગાયનો પ્રકાશ થયો અને વાણી-માંથી નીકળેલા ઉપદેશરૂપ દૂધનો જગત્માં જમાવ થયો. તે દૂધમાંથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, અખંડાનંદરૂપ માખણને વિરલા-જ્ઞાનયોગિએ પામ્યા અને પામે છે અને પામશે; બાકી સ્વમત કદાચહ, કલેશ, વાદ-વિવાદરૂપ ખાટી છાશથી જગત્ના લોક ભરમાયા, ભરમાય છે અને ભવિષ્યમાં ભરમાશે. દૂધનો અસારભાગ છાશ કહેવાય છે તેમ, ભગવાનના ઉપદેશનો સારભાગ મૂકીને અસારતા અહણુ કરનારા પોતાની અવળી મતિના યોગે, છાશ જેવા કદાચહ, કલેશરૂપ ભાગને અહણુ કરે છે. ભગવાનની વાણીથી-હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય તત્ત્વોનો પ્રકાશ થાય છે. નવતત્ત્વમાં હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય તત્ત્વોનો વિવેક કરીને જેઓ સમ્ય-કત્વ શુદ્ધચારિત્રરૂપ સમાધિને અહણુ કરે છે; તે માખણરૂપ સારાંશને અહણુ કરનારા જાણુવા. શ્રોતાના શ્રોત્રાકારરૂપ ગગનમંડલમાં શ્રી ભગવાનની વાણીરૂપ ગાય વિહાણી અને તેના દૂધને ઘૂંટયરૂપ ધરતીમાં જમાવ થયો, તેમાંથી એટલે ઉપદેશરૂપ દૂધમાંથી ઉપાદેય સારરૂપ શુદ્ધધર્મમાખણને કોઈ વિરલા પામ્યા, બાકી અસાર ભાગરૂપ જે છાશ તેમાં આખું જગત્ ભરમાયું છે; એવો અર્થ અહણુ કરવો.

ખહિરના તંબુરાથી પ્રભુના ગુણો ગવાય છે, એમ સર્વ લોકો જાણે છે. બાહ્ય તંબુરાની ઉત્પત્તિ પ્રથમ તપાસતાં માહુમ પડે છે કે, પ્રથમ તુંબડાના ખીજમાંથી અંકુરો પ્રગટે છે, તેમાંથી વેલાનું થડ ઉદ્ભવે છે અને તેમાંથી વેલો મોટો થતાં પત્ર નીકળે છે અને પશ્ચાત્ કુલ પ્રગટે છે, પશ્ચાત્ મોટું તુંબડું-ફળ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો તંબુરો કરવામાં આવે છે; તંબુરાની જનક કારણ પરંપરા આ પ્રમાણે જેવામાં આવે છે. આત્મારૂપ તંબુરાને થડ, પત્ર, ફૂલ, વગેરે કંઈ નથી. આત્મારૂપ તંબુરો પરાભાષાથી પ્રભુના ગુણો ગાય છે. આત્મારૂપ તંબુરાનો ગાનાર પરાભાષાવડે આત્મારૂપ ગવૈયો છે. તેનું રૂપ વા રે-ખા કંઈ નથી;— તે કોઈનાથી ઉત્પન્ન થયો નથી, તેથી તેની બાહ્યના તંબુરાની પેઠે કારણ પરંપરા નથી. અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ તંબુરાને આત્મારૂપ ગવૈયો,—પરાભાષાવડે વગાડે છે. એવો આત્મા, સુગુરુએ ખતાવ્યો છે; તેને જે જાણે છે તે પોતાના આત્મારૂપ તંબુરાવડે પરમાત્માનું, જિન્હાવિના-પરાભાષાવડે ભજન કરે છે. આત્મા નિર્વિકલપદશામાં પોતાના સ્વરૂપને સેવે છે. પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને ગાનારો આત્મા પોતેજ છે. આત્મરૂપ તંબુરાની સાથે અંધબેસતું કાવ્ય નીચે પ્રમાણે છે, તે સમજવાથી વિશેષ પ્રકાશ પડશે, માટે અત્ર તે દાખલ કરવામાં આવે છે.

ભ. ૫૭

(૪૫૦)

દેહતંબુરો.

દેહતંબુરો સાત ધાતુનો, રચના તેની શેષ ધની ।
 ઢહા પિંગલા સુપુષ્પા, નાડીની શોભા અજબ ઘણી ॥ ૧ ॥
 ઋણ તારની ગેબી રચના, ઋણ આંગુલીથી વાગે ।
 અટ્ઠસ્થાનથી શબ્દ ડઠાવે, મન મોહન મીઠું લાગે ॥ ૨ ॥
 અનેક રાગને અનેક રાગણી, ચેતન તેનો ગાનારો ।
 રજસ્તમોગુણ સત્ત્વભાવના, જે આવે તે ગાનારો ॥ ૩ ॥
 પિંડ અને બ્રહ્માંડ માવને, દેહતંબુરાથી ગાવે ।
 વૈત્તરિથી વહિરુ સુગાવે, મધ્યમા પ્રેરક ધાવે ॥ ૪ ॥
 પરાપશ્યંતીથી ગાનારો, અલલ્લ અલલ્લ ઉચ્ચરનારો ।
 શ્રુતપ્રયોગે પરાપશ્યંતી, માપામાં તે ગાનારો ॥ ૫ ॥
 દેહતંબુરો અલલ્લધૂનમાં, પરાપશ્યંતીથી વાગે ।
 જામત્ તુર્યાવસ્થામાંહિ, ચેતન યથાક્રમે જાગે ॥ ૬ ॥
 દેહ તંબુરો શ્રી તીર્થંકર, વગાડતા વૈત્તરી યોગે ।
 શબ્દ સુણીને મધ્યજીવો તસ, જ્ઞાન કરે અનુભવ યોગે ॥ ૭ ॥
 દેહ તંબુરો વગાડનારો, ચિદાનન્દ ઘટમાં જાગે ।
 બુદ્ધિસાગર અલલ્લ ધૂનમાં, અનન્ત સુલ્લ છે વૈરાગ્યે ॥ ૮ ॥

(મ૦ પ૦ સં૦ માગ ૩ જો.)

મનુષ્યો, આત્માના અનુભવવિના પૂર્વોક્ત સૂક્ષ્મ-ગહન આશયોને
 અવબોધવા શક્તિમાન થતા નથી. આત્માનો અનુભવ થતાં આત્મ-
 તત્ત્વનો નિશ્ચય થાય છે. શ્રીજ્ઞાનસારમાં કૃષ્ણું છે કે,

શ્લોક.

વ્યાપારઃ સર્વ શાસ્ત્રાણાં, દિક્પ્રદર્શન ઇવહિ ॥
 પારંતુ પ્રાપયત્યેકોઽ, નુભવોભવવારિધેઃ ॥ ૧ ॥
 અતીન્દ્રિયં પરંબ્રહ્મ, વિશુદ્ધાનુભવં વિના ॥
 શાસ્ત્રયુક્તિ શતેનાઽપિ, ન ગમ્યં યદ્બુધા જગુઃ ॥ ૨ ॥
 ન સુપુસિરમોહત્વા, જ્ઞાપિચ સ્વાપજાગરૌ ॥
 કલ્પનાશિલ્પવિશ્રાન્તે, સ્તુર્યાં ચાનુભવે દશા ॥ ૩ ॥

સર્વ શાસ્ત્રોનો વ્યાપાર તે દિગ્દર્શનમાત્રજ છે, પણ સંસાર
 સમુદ્રનો પારતો માત્ર એક અનુભવ પમાડે છે. ઇન્દ્રિયોથી અતીત,
 ઉત્કૃષ્ટબ્રહ્મ, -વિશુદ્ધ અનુભવવિના, -શાસ્ત્રોની સંકટો યુક્તિવિના, બહુ
 શકાતું નથી, એમ પંડિત પુરૂષો વદે છે. આત્માના અનુભવમાં મોહના
 અભાવે સુષુપ્તિ દશા હોતી નથી. સંકલ્પ અને વિકલ્પનો અભાવ

(૪૫૨)

થવાથી, સ્વાપ તથા જાગર દશા પણુ હોતી નથી, પણુ જેમાં વિકલ્પ-તાના શિલ્પની વિશ્રાંતિ છે, એવા અનુભવમાં ચોથી દશા હોય છે. અનુભવનું સ્વરૂપ અનુભવી પુરુષોજ અવબોધી શકે છે. જેઓ અનુભવજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે, તેઓ આત્માની જ્ઞાનજ્યોતિનો પ્રકાશ કરે છે અને આત્માની અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ વ્યક્તિનો જ્ઞાનથી નિશ્ચય કરે છે, તેમજ આનન્દના સમૂહભૂત એવું પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરે છે; એમ શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કથે છે.

પદ ૧૧.

(રાગ આશાવરી.)

અવધૂં એસો જ્ઞાન વિચારી, વામે કોણ પુરુષ કોણ નારી. ॥અવધૂં॥
બમ્મનકે ઘર ન્હાતી ઘોતી, જોગીકે ઘર ચેલી ॥

કલમા પઢ પઢ મરેરે તુરકડી તો, આપહી આપ અકેલી. ॥અવધૂં॥૧॥

ભાવાર્થ:—એ અવધૂત! તું આવા પ્રકારના જ્ઞાનનો વિચારી-અર્થાત્ વિચાર કરનારો થા. જે હું નીચે કહું છું તેમાં પુરુષ કોણુ છે અને નારી કોણુ છે? તેનો વિચાર કરીને અનુભવ કરીને—ત્યારા આત્માને નિશ્ચય જ્ઞાનરૂપ ઉત્તર આપ! નીચે કહેવામાં આવશે તેમાં પુરુષ અને સ્ત્રીનું જ્ઞાન થવાથી હે અવધૂત! તું આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરનારો થઈશ! હવે પુરુષ અને સ્ત્રીનો સૂક્ષ્મ ભાવ નીચે પ્રમાણે ઉત્તર તરીકે વર્ણવવામાં આવે છે. આ પદમાં આત્માને પુરુષ તરીકે વર્ણવ્યો છે; તેની પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મન થકી ઉત્પન્ન થનાર મતિરૂપ સ્ત્રી છે.—અન્ન મતિનું સામાન્યપણે અહણુ કરવું. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિવિનાની મતિ, જેવા જેવા પ્રકારના સંયોગોને પ્રાપ્ત કરે છે, તેવા તેવા પ્રકારરૂપે તે પરિણુમી જાય છે, જ્યારે આત્મા આહ્મણુને ઘેર ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે આહ્મણુના શરીરમાં રહેલ આત્મારૂપ પુરુષની મતિરૂપ સ્ત્રી, ધોવું નહાવું, ઈત્યાદિરૂપે પરિણુમ પામતી દેખવામાં આવે છે. નહાવું ધોવું એ શૌચ ધર્મ છે;—આહ્મણુના ઘેર આત્મા અવતરે છે ત્યારે તેની મતિ તે ક્રૂળમાં પ્રવર્તતા વિચારો અને આચારોને અહણુ કરીને, નહાવા ધોવારૂપ પરિણુતિને ધારણુ કરે છે. (શ્રીમદ્ના સમયમાં આહ્મણુની નહાવાઘોવામાં વિશેષ પ્રકારે પરિણુમ પામેલી બુદ્ધિ હોવી જોઈએ, અધુના પણુ તે વર્ગમાં તેવી મતિવાળા મનુષ્યો ઘણા દેખવામાં આવે છે.) આત્મારૂપ પુરુષે જ્યારે જોગીનો વેષ પહેવો ત્યારે, ધૂણી ધખાવવી, મસ્તકે જટા ધારણુ કરવી, કફની પહેરવી અને શરારે રાખ

(૪૫૨)

ચોળવી, ઇત્યાદિ કાર્યમાં પરિણામ પામીને મતિ તે કાર્યો કરવા લાગી, જોગીની અવસ્થામાં મતિ, ખરેખર જોગીની ચેલી બનીને ઉપર્યુક્ત કાર્ય કરવા લાગી. આત્મા ન્યારે મુસદ્દમાન તરીકે થયો ત્યારે, તેની મતિરૂપ સ્ત્રી, મુસદ્દમાની ધર્મરૂપે પરિણામ પામીને કલમાને પાઠ કરીને તરકડી બની. પરમાર્થતઃ વિચારીએ તો મતિતો પોતાના રૂપે છે, અર્થાત્ તે ઉપર કહેલી બાબતોથી ન્યારી એકલી છે. બાહ્ય સંયોગોના નિમિત્તે-મતિની વૃત્તિ, ન્યાં જેવા પ્રકારના સંયોગો મળે છે ત્યાં, તેવા પ્રકારની થઈ જાય છે. શ્રીમદ્ આનન્દદાનજીએ આત્માને પુરૂષની ઉપમા આપીને અને સમ્યક્ત્વવિનાની સામાન્ય મતિને સ્ત્રીની ઉપમા આપીને, અન્તરમાં સ્ત્રી પુરૂષનો સંબન્ધ દર્શાવીને અપૂર્વ ભાવ દર્શાવ્યો છે. આત્માની સાથે ચતુર્ગતિમાં મતિ હોય છે-એકેન્દ્રિયની અવસ્થામાં પણ આત્માની સાથે મતિ હોય છે. મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ, એ આત્માની પરિણુતિ છે. મતિજ્ઞાન વિના શ્રુતજ્ઞાન પણ હોતું નથી. મતિના બાહ્ય પદાર્થો પર્યાયો છે. મતિમાં જે જે પદાર્થોની ઉપલબ્ધિ થાય છે, તે તે વિષયો અપેક્ષાએ મતિજ્ઞાનના પર્યાયો કહેવાય છે. મતિજ્ઞાનના અઠ્ઠાવીશ ભેદ છે અને ઉત્કૃષ્ટા ત્રણુસે ચાલીશ ભેદ છે. મનુષ્યોને મતિતો હોય છે, જેને મન હોય છે તેને મતિ ઉત્પન્ન થાય છે. પાંચ ઈન્દ્રિયો અને છઠ્ઠા મનના સંબન્ધમાં જે જે પદાર્થો આવે છે, તે તે પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે અને તેને મતિજ્ઞાન કથાય છે. મતિજ્ઞાન પામેલા જીવો અસંખ્ય છે. અનાદિકાલથી આત્મા મતિને ધારણુ કરે છે; કોઈ વખત તે મતિનો સર્વથા પ્રકારે નાશ થતો નથી. સ્ત્રીએ અને પુરૂષોમાં પણ આત્મારૂપ પુરૂષ અને મતિરૂપ સ્ત્રી, એ બંને વ્યાપીને રહ્યાં હોય છે. દુનિયાનાં દરેક કાર્યોમાં મતિની પ્રવૃત્તિ હોય છે. બ્રાહ્મણના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા આત્માની મતિ, ખરેખર ઉપર લખ્યા પ્રમાણુ નહાવા અને ઘોવારૂપે પરિણુમી હોય છે. નહાવા અને ઘોવામાં શૌચ ધર્મની મુખ્યતા ન્યારથી થઈ છે, ત્યારથી આત્માની આન્તરિક પવિત્રતા માટે તે વર્ગમાં એહા ખ્યાલ જોવામાં આવે છે. શરીરના બાહ્યોગોના મલને સાફ કરવાને માટે બાહ્યજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે, એમતો ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા મનુષ્યો વિવેક દ્વિષ્ટી વિચારી શકે છે, પણ-સત્ય, દયા, ભક્તિ અને આત્મસમાન સર્વ જીવોપર પ્રેમ અને રાગદ્વેષ રહિત દશાવડે, આત્માની પવિત્રતા થાય છે. એકાન્ત ભાવે પરિણુમ પામેલી એવી મતિ, તે તે ભાવોને સત્ય સ્વીકારીને અનેકાન્તમાર્ગથી વિપરીતપણુ પ્રવર્તે છે. જોગીના વેષમાં રહેલો આત્મા ખરેખર પોતાના મૂળધર્મને વિસ્મરીને, મતિ અર્થાત્ મનોવૃત્તિને ચેલી જેવી માનીને, તેને તાબામાં રાખવા પ્રયત્ન કરે છે અને તેનીપાસે અનેક

(૪૫૩)

પ્રકારનાં અશુભ કર્મો કરાવે છે. કેટલાક મતિને મનોવૃત્તિરૂપ માનીને તેને હૃતવાને માટે ભાંગ ગાંજ વગેરે કેશી વસ્તુઓને અંગીકાર કરે છે, પણ તેમાં તેમની હુલ છે.

જેગી, મતિવૃત્તિને ચેલીરૂપ બનાવવાને માટે અનેક પ્રકારની સાધના કરે છે, તેથી જેગીના ઘેર ચેલીરૂપ મતિને જે બાજુ છે તે સંસાર ભૂમિમાં આત્મારૂપ પુરૂષ અને મતિરૂપ સ્ત્રીની સૂક્ષ્મ લીલાનો પરભાવરૂપ નાચ જોઈને આશ્ચર્ય પામે છે. આત્માની મતિરૂપ સ્ત્રી, આજુ બાજુના વિચાર-વાતાવરણને લેઈ તે તે બાબતને અનુસરી ધર્મ માનવા લલચાય છે. મતિ વા યુદ્ધિમાં, એકવાર અમુક બાબત સંબન્ધી નિશ્ચય થાય છે, તો તે નિશ્ચય એકદમ ટળતો નથી. મુસલમાનના કુળમાં આત્માએ અવતાર ગ્રહણ કર્યો હોય છે તો, કલમાનો પાઠ કરવો, નિમાજ ભણવો, વગેરેમાં ધર્મ માનીને મતિ તે પ્રમાણે—તે અવતારમાં પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે અને તેનાથી ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓની, ભિન્ન ભિન્ન મતિયોથી, ભિન્ન ભિન્ન ધર્મના—ભિન્ન ભિન્ન આચારોને ધિક્કારીને, તેઓનો નાશ કરવા પ્રવૃત્તિ કરે છે. મુસલમાનના ખોળીયામાં ઉત્પન્ન થયેલા આત્મા-રૂપ પુરૂષની મતિરૂપ સ્ત્રી, અન્યધર્મ પાળનારા આત્માઓને કાફર ગણીને તેઓને મારી નાંખવામાં અધર્મ ગણતી નથી. ખ્રીસ્તિ ધર્મને ધારણ કરનાર આત્માની મતિરૂપ સ્ત્રી, પોતાના ધર્મથી ભિન્ન—સર્વ ધર્મને અસત્ય ગણે છે અને પોતે માનેલા ધર્મમાં સત્યતા માનીને,—હિંસા વગેરે પાપાચારોને કરીને પણ પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે. બ્રાહ્મણુદિના દિગ્દર્શનથી ઉપલક્ષણુવડે કહેવાનું કે, અનેક ધર્મમાં પરિણામ પામેલી મતિ, તે તે ધર્મને સત્ય માનીને તે તે ધર્મના આચારોને સેવે છે;—જ્યારે આત્મા ઐશ્વર્યધર્મના સંબન્ધમાં આવે છે ત્યારે, આત્માની મતિરૂપ સ્ત્રી, ઐશ્વર્ય ધર્મના આચારોને અવગ્રહાદિ—*ચાર ભેદ ગ્રહણ કરીને—તે ધર્મમાં રાચીમાચીને રહે છે; શાક્ટધર્મમાં આત્મા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે, તેની મતિરૂપ સ્ત્રી, જગતને બનાવનારી એક શક્તિ-રૂપ દેવીની કલ્પના કરીને, તેની ઉપાસનામાં આસક્ત થઈને, અનેક પ્રકારનાં પાપ કાર્યોને કરે છે; આત્મા જ્યારે નાસ્તિકરૂપે બને છે ત્યારે, મતિ પોતાની મિથ્યા કલ્પનાનો વિસ્તાર કરવા મંડી જાય છે અને સત્ય વિચારોને પણ અસત્ય ઠરાવવા અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે; આ પ્રમાણે આત્માએ અનેક ભવમાં અનેક પ્રકારના ધર્મોને મતિની પરિણતિના યોગે સ્વીકાર્યા, મિથ્યાત્વધર્મના અનેક ભેદોને

* ચાર ભેદ—અવગ્રહ-ઈહા-અપાય-ધારણા.

(૪૫૪)

આત્માએ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં ધારણ કર્યાં,—તેમાં તેણે મતિને પરિણુમાવી, પણ તેથી સંસારનો અન્ત આવ્યો નહિ. આત્માની મતિરૂપ સ્ત્રી, અનેક ધર્મરૂપે પરિણુમી. કોઈ વખતે કોઈ ધર્મરૂપે પરિણુમીને તે ધર્મનું નાટક ભજવી બતાવ્યું અને બીજા ધર્મ ગ્રહણ કર્યો ત્યારે, પૂર્વેના મિથ્યાત્વધર્મનો ત્યાગ કર્યો. મિથ્યાત્વદશાના અનેક ધર્મોને મતિએ ગ્રહણ કર્યાં અને પશ્ચાત્ તેઓને મૂકી દીધા. આ સંસારમાં મિથ્યાત્વધર્મના હેતુઓ ઘણા છે. મિથ્યાત્વબુદ્ધિનો નાશ થયાવિના સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મિથ્યાધર્મમાં પરિણુમ પામેલી એવી બુદ્ધિવડે, આત્મા ચાર ગતિમાં યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરીને ભટક્યો, તોપણ તેનો પાર આવ્યો નહિ. અનેક પ્રકારના મિથ્યા ધર્મોમાં પરિણુમ પામનારી મતિ છે અને તે તેઓનાથી જુદી પણ થાય છે. મિથ્યાત્વધર્મના આચારોમાટે મિથ્યા ધર્મમાં પરિણુમ પામેલી મતિ, અનેક પ્રકારના કુવિચારો ચલાવીને તેઓનું પોષણ કરે છે. એકાન્ત ધર્મને ગ્રહણ કરીને મતિએ, અનેક મનુષ્યો સાથે ધર્મ યુદ્ધો કરીને, અનેક મનુષ્યોપર દ્વેષ ધારણ કરીને, આત્માને અનન્તકાલ પર્યન્ત સંસારમાં રાખ્યો. એકાન્તધર્મને માનનારી મતિવડે, રાગદ્વેષની વૃદ્ધિ થાય છે, પણ રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય થતો નથી. જ્યાં એકાન્તધર્મ માનનારી મતિ હોય છે ત્યાં, રાગ અને દ્વેષને રહેવાનું અને યુષ્ઠ બનવાનું સ્થાન મળે છે. મિથ્યાધર્મમાં પરિણુમ પામેલી બુદ્ધિના પણ અનેક—મિથ્યાધર્મના પ્રસંગો પામીને—ભિન્ન ભિન્ન પરિણુમ થયા કરે છે. મિથ્યાત્વધર્મમાં પરિણુમ પામેલી મતિના યોગે, આત્માનું વીર્ય પણ પર-ભાવમાં પરિણુમે છે અને તેથી આત્મા, કર્મના પાસમાં વિશેષ પ્રકારે ફસાતો જાય છે. આખી દુનિયામાં કરોડો મનુષ્યોની, ધર્મની બાબતની મતિ ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી, તેઓ એક બીજાને પ્રાયઃ મિથ્યાત્વધર્મવાળા ગણે છે. મનુષ્યનો આત્મા, કારણ સામગ્રી પામીને મિથ્યાત્વધર્મમાં પરિણુમેલી બુદ્ધિના યોગે, યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરીને આઠે કર્મની સાગરોપમ કોડાકોડી હીન સ્થિતિ કરે છે, પણ તેથી તે સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરવા બાબ્જશાળી બની શકતો નથી. જ્યારે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં, શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવપ્રરૂપિત ધર્મના ધારક, એવા કોઈ સદ્ગુણો સમાગમ થાય છે અને તેમનાં વચ્ચે છે અને આત્માની મતિ, અનેકાન્તધર્મ સમજીને તે રૂપે પરિણુમે છે ત્યારે, આત્મા, ખરેખર બહિરૂ આત્મત્વનો ત્યાગ કરવાને સમર્થ થાય છે. શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવના શુદ્ધધર્મને ઘણા મનુષ્યો સાંભળે છે, પણ જેની ભવ-સ્થિતિ પાકી હોય છે તેઓને વીતરાગદેવના ધર્મની રૂચિ થાય છે,

(૪૫૫)

શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવ કથિત આત્મધર્મની શ્રદ્ધારૂપે મતિ પરિણામે છે ત્યારે, સમ્યગ્મતિ કહેવાય છે. સમ્યક્ત્વમતિનો ઉત્પાદ થતાં આત્મા ખરેખર બહિરાત્મભાવનો ત્યાગ કરીને અન્તરાત્મભાવને પામે છે. મિથ્યાત્વધર્મમાં પરિણામ પામેલી મતિ, ખરેખર સંસારની વૃદ્ધિ કરવામાં બળવતી હોય છે અને સમ્યક્ત્વરૂપ પરિણામને પામેલી મતિ, ખરેખર સંસારનું કારણ એવા, રાગ અને દ્વેષનો છેદ કરવાને સમર્થ અને છે. મિથ્યાત્વરૂપ પરિણામને પામેલી મતિ, ખરેખર આસ્રવના હેતુઓમાં પરિણામે છે અને સમ્યક્ત્વરૂપ પરિણામને પામેલી મતિ, ખરેખર ભાવસંવર, અર્થાત્ ભાવસંવરના હેતુઓમાં રૂચિને ધારણ કરે છે. મિથ્યાત્વમતિ ખરેખર અશુદ્ધ પ્રેમમાં તન્મય બનીને રહે છે અને સમ્યક્ત્વ પરિણામ પામેલી મતિ શુદ્ધ પ્રેમરૂપ સરોવરમાં ક્રીડીને શાન્તતારૂપ શીતલતાને પ્રાપ્ત કરે છે. મિથ્યાત્વ પરિણામને પામેલી મતિરૂપ સ્ત્રી, ખરેખર જડમાં સુખ માનીને બાહ્યદષ્ટિને ધારણ કરે છે અને અનેકાન્ત ધર્મવડે સમ્યક્ત્વપરિણામને પામેલી મતિરૂપ સ્ત્રી, આત્મારૂપ પોતાના પુરૂષના અસંખ્ય પ્રદેશો પૈકી; પ્રતિપ્રદેશે અનન્તગણું સુખ રહેલું છે તેની પ્રતીતિ કરીને અન્તદૈષ્ટિને ધારણ કરે છે. મિથ્યાત્વરૂપ પરિણામને પામેલી મતિ, ખરેખર બાહ્યપદાર્થોમાં હેય, જ્યે અને ઉપાદેયરૂપ વિવેકને કરતી નથી અને સમ્યક્ત્વરૂપ પરિણામને પામેલી મતિ, ખરેખર વસ્તુતઃ આત્માના ધર્મને ઉપાદેય ધારે છે અને પૌદ્ગલિક ધર્મને હેય માને છે, તથા ચેતન અને જડ એ બન્નેને જ્યે તરીકે માને છે. સમ્યક્ત્વરૂપ પરિણામને પામેલી બુદ્ધિ, ખરેખર પ્રત્યેક વસ્તુને સમ્યક્પણે જાણીને તેનો નિશ્ચય કરે છે. કેટલાક વાદીઓ આત્માને એકાન્તે નિત્ય ધર્મવાળો માનીને અનિત્ય ધર્મનો અપલાપ કરે છે. કેટલાક વાદીઓ આત્માને એકાન્તે અનિત્ય માનીને નિત્ય ધર્મનો અપલાપ કરે છે. આત્મામાં અનેક ધર્મ રહ્યા છે અને તે ભિન્ન ભિન્ન નયોની અપેક્ષાએ અવબોધી શકાય છે. સાત નયો આદિની અપેક્ષાએ આત્મામાં રહેલા અનેક ધર્મોને જાણવાનારી સમ્યક્ત્વમતિ છે. સમ્યક્ત્વમતિની પ્રાપ્તિ થતાં વસ્તુમાં એનેક ધર્મોને-અપેક્ષાએ જાણી શકાય છે, તેથી પૂર્વકાલમાં મિથ્યામતિવડે કરેલા એકાન્ત ધર્મના નિશ્ચયો ટળી જાય છે. આત્માની મતિરૂપ સ્ત્રી, પોતાનું સ્વરૂપ સમજીને પોતાની દશાને નીચે-પ્રમાણે વર્ણવે છે.

સસરો હમારો બાલો મોલો, સાસુ બાલ કુંવારી ॥

પિયુજી હમારો પોદ્યો પારણીય તો, મેહું શુલાવનહારી. ॥અબધૂ ૦૧૨॥

(૪૫૬)

ભાવાર્થ:—મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ કહે છે કે, મારો વ્યવહાર સમ્યક્ત્વરૂપ સાસરો-ધસુર છે અને માર્ગાનુસારીના ગુણો આદિ વ્યવહાર ધર્મ આચરણરૂપ મારી સાસુ છે. વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ સાસરો બાળો-ભોળો અર્થાત્ બાળક છે. નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ ઉપશમાદિ સમ્યક્ત્વ તે વસ્તુતઃ સમ્યક્ત્વ ગણાય છે અને તેની અપેક્ષાએ વ્યવહાર સમ્યક્ત્વરૂપ સાસરો બાળ કહેવાય છે અને તેમાં સરલતા હોવાથી ભોળો ગણાય છે; ભોળાનો અર્થ અત્ર સરલ ગ્રહણ કરવો. વ્યવહાર ધર્માચરણરૂપ સાસુ પણ અન્તરંગ ધ્યાનક્રિયાની અપેક્ષાએ બાળ અર્થાત્ બાલિકા છે અને તે કોઈપણ એક જીવની સાથેજ સદાકાલનો સંબન્ધ બાંધતી નહિ હોવાથી, તે કુંવારી (કુમારી) ગણાય છે. વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અને સત્ય વ્યવહાર ધર્માચરણવડે અન્તરાત્માની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેથી વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર ધર્માચરણ એ જનક હોવાથી અન્તરાત્માનાં, પિતા અને માતા ગણાય છે અને તે બેથી અન્તરાત્માની ઉત્પત્તિ થતી હોવાથી, અન્તરાત્મા તે ઉપમાએ પુત્રરૂપ ગણાય છે અને તે મતિનો સ્વામી કહેવાય છે. મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ કથે છે કે, હું મારા સ્વામીને અનેક પ્રકારના પરિણામરૂપ પારણામાં જુલાવનારી છું.

દ્વિતીયપક્ષ ભાવાર્થમાં નીચે પ્રમાણે પણ અર્થ થાય છે. આત્મારૂપ સ્વામિની મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ, સ્ત્રી છે; મતિ કહે છે કે, મારો મિથ્યાત્વરૂપ સાસરો છે અને તે બાલકની પેઠે અજ્ઞાનની ચેષ્ટા કરનારો હોવાથી બાળક ગણાય છે, તેમજ તે ભોળો અર્થાત્ મૂર્ખ છે. મિથ્યાત્વના સ્પષ્ટ ઉદયે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક ગણાય છે, -પહેલા ગુણસ્થાનકમાં રહેલો બહિરાત્મા તે બુદ્ધિનો સ્વામી છે, તેમજ મતિ કહે છે કે મારી મિથ્યાત્વની આચરણરૂપ સાસુ છે; મિથ્યાત્વની આચરણ, અજ્ઞતા યોગે થાય છે તેથી મિથ્યાત્વ ક્રિયારૂપ સાસુને બાળ કહેવામાં આવે છે અને તે મિથ્યાત્વ ક્રિયા, કોઈ અમુક જીવની સાથે માત્ર સંબન્ધ ન ધરાવતી હોવાથી, કુમારી ગણાય છે. કર્મરૂપ પારણામાં બહિરાત્મારૂપ સ્વામી, પ્રમાદભાવે ગોઠ્યો છે તેને મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ કહે છે કે, પરભાવ પરિણતિરૂપ દોરીવડે હું તેને જુલાવનારી છું.

તૃતીયપક્ષ ભાવાર્થમાં નીચે પ્રમાણે અર્થ થાય છે. મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ કથે છે કે, મારો આત્મારૂપ સ્વામી છે અને સહુરૂપ સાસરો બાળકની પેઠે શુદ્ધાન્તઃકરણધારક અને ભોળો અર્થાત્ સરલ છે, તેમજ બાલકની પેઠે સત્ય કથનારી અને સદાકાલ કુમારી એવી સુરની વાણીરૂપ સાસુ છે; ધૈર્યીયાના આર પાયારૂપ અતુર્ગતિવડે યુક્ત; કર્મરૂપ

(૪૫૭)

પારણામાં આત્મસ્વામી પોઠયા છે, તેને હું અધ્યવસાયરૂપ દોરીવડે ડુલાવું છું.

ત્રણ પક્ષના ભાવાર્થમાં પ્રથમ ભાવાર્થ, વિશેષ પ્રકારે અનુભવ-ગમ્ય થાય છે. માર્ગાનુસારી ગુણો તથા દેવ-ગુરૂની ભક્તિ, દયા, પ્રેમ, ભાતુભાવ, મધ્યસ્થભાવ, સત્યતત્ત્વની જિજ્ઞાસા, અને અહિંસાદિ વ્રતોની ધર્માચરણાવિના, ઉપશમાદિ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી અને તેવિના ચોથા વગેરે ઉપરના ગુણુસ્થાનકમાં પ્રવેશ થતો નથી. વ્યવહાર ધર્માચરણાવિના મિથ્યાત્વગુણુસ્થાનકથી ઉપરના ગુણુસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી;—વ્યવહારથી ધર્મની રૂચિ થતાં સદ્ગુરૂના ઉપદેશનો લાભ લેઈ શકાય છે. નિષ્પક્ષપાત યુદ્ધિથી જે મનુષ્યો, જિનવાણીનો ઉપદેશ સાંભળે છે તેઓને સમ્યક્ત્વ થાય છે. દેવ-ગુરૂ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વની શ્રદ્ધા ધારણુ કરવી તેને, વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવે છે. શિષ્યને પંચ મહાવ્રત ઉચ્ચરાવવાં હોય છે ત્યારે,—ગુરૂ તે શિષ્યને—નૈગમ નયની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વનો આરોપ કરીને, સાધુનાં પંચ મહાવ્રત ઉચ્ચરાવે છે. વ્યવહાર કથિત વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર ધર્માચરણા, તે બે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ અને નિશ્ચય ચારિત્રનાં કારણુ છે. કારણુ તે વ્યવહાર છે અને કાર્ય તે નિશ્ચય છે. અનેક જીવો વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર ધર્મક્રિયાઓતું આસેવન કરી, નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ તથા નિશ્ચય ચારિત્ર પામીને મુક્તિ પામ્યા છે; વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર ધર્મક્રિયાથી બહિરાત્મા, પોતાતું રૂપ બદલીને અન્તરાત્મારૂપે પરિણામ પામે છે. પ્રથમ ગુણુસ્થાનકમાં જે મતિ હોય છે તે મિથ્યાત્વદશા પરિણામવડે યુક્ત હોય છે. નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ પામતાં, પહેલા ગુણુસ્થાનકમાં પણ છેલ્લી વખતે મિથ્યાત્વનો રસ ઘણો પાતળો પડી ગયો હોય છે, એવી મતિ હોય છે. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ ચોથા ગુણુસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરતાં, પ્રથમ ગુણુસ્થાનક, હેતુભૂત હોવાથી કારણુ ગણાય છે અને સમ્યક્ત્વ ગુણુસ્થાનક કાર્યરૂપ ગણાય છે. નિશ્ચય સમ્યક્ત્વરૂપ કાર્યના ઘણા હેતુઓ—માર્ગાનુસારીના ગુણો વગેરે, પહેલા ગુણુસ્થાનકમાં હોય છે. પહેલા ગુણુસ્થાનકમાં મિથ્યાત્વના અસંખ્ય ભેદ પડે છે. સમ્યક્ત્વ સન્નુંખ થએલા જીવને પ્રથમ ગુણુસ્થાનકમાં પણ મિથ્યાત્વના રસ બહુ લુખા હોય છે. પહેલા ગુણુસ્થાનકમાં પણ કોઈ જીવને—ચારિત્રના એકદેશ તપશ્ચરણુ આદિની અપેક્ષાએ—સકામ નિર્જરા હોય છે. પ્રથમ ગુણુસ્થાનકમાં પણ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ હેતુભૂત એવા ઘણા ગુણો મેળવવાના હોય છે, તેથી તે ગુણુતું સ્થાનકભૂત એવું ખરેખર મિથ્યાત્વ છતાં પણ પહેલું ગુણુસ્થાનક ગણાય છે. વ્યવ-

(૪૫૮)

હાર સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર ધર્મક્રિયા એ બે અન્તરાત્માને ઉત્પન્ન કરવામાં જનકરૂપ હોવાથી પિતા અને માતા તરીકે ગણાય છે.

સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્તિ કરવામાટે સહગુણોની જરૂર છે. માર્ગાનુસારિના વ્યાવહારિક ગુણોને પ્રાપ્તિ કરવાની જરૂર છે. જૈનાગમોતું અધ્યયન, શ્રવણ અને મનન કરવાની જરૂર છે. વ્યવહાર સમ્યક્ત્વના આચારોને આચારમાં મૂકવાની જરૂર છે. ગાઠરીયા પ્રવાહની માફક-અન્ધ શ્રદ્ધાથી કેટલાક મનુષ્યો ધર્મક્રિયાઓ કરે છે, પણ તેઓ સત્ય યોગ્યતા નથી અને ધનના સ્વાર્થે દેવ-ગુરૂના સોગન ખાય છે, અર્થાત્ પ્રમાણિકતા આદિ નીતિના ગુણોથી ભ્રષ્ટ હોય છે, તેવાઓની વ્યવહારધર્મોચરણા લુપ્તી ગણાય છે. જેઓની ધર્મક્રિયાઓ, દયા, સત્ય, શુદ્ધપ્રેમ, અસ્તેય, ભક્તિ, મધ્યસ્થતા, ગંભીરતા, વિવેક અને વિનય આદિવડે યુક્ત હોય છે, તેઓ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વના સન્મુખ થાય છે. નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર, એ ત્રણુ નયથી વ્યવહાર સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ કથાય છે અને રણુસૂત્ર, શબ્દનય, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત નયથી નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ વસ્તુતઃ પ્રતિપાદન કરાય છે, માટે સાત નયોથી સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ જાણવું. ઉત્તરોત્તર નયકથિત-શુદ્ધ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, પણ સાત નય પૈકી કોઈ નયકથિત સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ ઉત્પાપવું ન જોઈએ. સમ્યક્ત્વની દશ રૂચિ કથી છે તે રૂચિઓવડે અન્તરાત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે. ભિન્ન ભિન્ન જીવોની ભિન્ન ભિન્ન સમ્યક્ત્વની રૂચિ દેખીને કોઈનું ખંડન કરવું નહિ; ઉત્તરોત્તર નયકથિતધર્મ અતાવવા પ્રયત્ન કરવો, પણ કોઈ નયના સમ્યક્ત્વની નિરપેક્ષપણે પ્રપણા કરવી નહિ.

પક્ષપાતનો ત્યાગ કરીને જેઓ સત્યધર્મ શોધે છે, તેઓને સમ્યક્ત્વનો લાભ મળે છે. શબ્દનયાદિકથિત સમ્યક્ત્વ ધર્મને જેઓ પામે છે તેઓને, વ્યવહાર સમ્યક્ત્વનો નિશ્ચયમાં અન્તર્ભાવ થયો છે એમ અવબોધવું. જેઓ બાહ્યગચ્છાદિ ક્રિયાના ભેદે, સાધ્યશૂન્ય દૃષ્ટિએ લડે છે, તેઓ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી. નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ પામવાથી સાપેક્ષતાએ કારણુ કાર્યભાવનો બોધ થાય છે અને પૂર્વ મિથ્યાત્વ ભુદ્ધિથી જે કદાચ્છે કથી હોય છે તે જૂઠા લાગે છે. એકાન્ત મિથ્યાત્વ ધર્મમાં જે સત્ય ધર્મની માન્યતા થઈ હતી તે ટળે છે અને પ્રત્યેક વસ્તુનો સ્યાદ્વાદભાવે બોધ થાય છે. સ્યાદ્વાદભાવે વસ્તુઓનો બોધ થવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યને અનેકાન્ત શૈલીથી બોધ દેઈ શકાય છે અને પ્રત્યેક મનુષ્યની પ્રગતિમાં મદત કરી શકાય છે. કેટલાક એમ કહે છે કે, “અમારે તો વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર ધર્મક્રિયાનું પ્રયોજન નથી; ફક્ત જડ અને ચેતન એ તત્ત્વનો નિશ્ચય કરીને-નિશ્ચય

(૪૫૯)

સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કરીને, આત્માનેજ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મરૂપ માનીને તેની ઉપાસના, ધ્યાન વા આરાધના કરવી જોઈએ!" નિશ્ચય નયથી આ પ્રમાણે વદનારા મનુષ્યોને સૂચના કે, તેઓએ કાર્યની પરિપૂર્ણ સિદ્ધિ અને કાર્યની સ્થિરતા ન થાય તાવત્ વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર ધર્મક્રિયાનો ત્યાગ કરવો નહિ. વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર ધર્મની ક્રિયા કરનારાઓને પણ સૂચના કે, તેઓએ શુદ્ધ પ્રેમ, ભક્તિ, અહિંસાદિ વ્રત, આત્મવત્ સર્વત્ર દષ્ટિ, સર્વ જીવોના ગુણો લેવાની દષ્ટિ, આત્મગુણપ્રતિ રૂચિ, શાસ્ત્રોત્તું બહુ માન અને ભક્તિ તથા સંસાર વ્યવહારમાં ઉત્તમ નીતિના સદ્ગુણોને પ્રાણુની પેઠે ધારણ કરવાની પ્રવૃત્તિ, આદિ સદ્ગુણોનું અવલંબન કરવું જોઈએ, તેમજ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વરૂપ સાધ્યની પ્રાપ્તિમાટે વ્યવહારધર્માચરણાઓનું અવલંબન કરવું જોઈએ. જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવાનેમાટે દરરોજ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. દરરોજ સદ્ગુણોની ધૂનમાં મગ્ન રહેવું જોઈએ. ધર્મના સંકુચિત નિરપેક્ષ ભેદમાં બંધાઈને કદી કદાચ્છ કરીને ધર્મ કલેશ કરવો જોઈએ નહિ. કોઈના આત્મા દુખાય એવો કોઈ પણ પ્રયત્ન ન કરવો જોઈએ. સાપેક્ષ બુદ્ધિથી ભાષણ કરવાની દેવ પાડવી જોઈએ. પ્રત્યેક વસ્તુઓનો અનેકાન્ત બુદ્ધિથી નિર્ણય કરવો જોઈએ. ઉત્તમ શુભાચારોવડે આત્માના ગુણોની પુષ્ટિ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; આ પ્રમાણે વ્યવહાર ધર્મની આચરણાઓને સેવતાં નિશ્ચય સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. વ્યવહાર સમ્યક્ત્વથી જૈન કોમની જગત્માં અસ્તિત્વ વર્તે છે. વ્યવહાર સમ્યક્ત્વનો અપલાપ કરતાં જૈન તીર્થ વા જૈન સંઘનો નાશ થાય છે. નૈગમ, તથા વ્યવહારનયમાન્ય વ્યવહાર સમ્યક્ત્વવડે જૈન ધર્મની વ્યવસ્થા ચલાવી શકાય છે. શબ્દનય કથિત ઉપશમાદિ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરનારા વિરલા હોય છે અને તેનો વ્યવહારદષ્ટિથી વા પરોક્ષ પ્રમાણથી નિશ્ચય કરી શકાય નહિ. નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહારનય કથિત સમ્યક્ત્વ તો કારણરૂપ હોવાથી જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવામાં બાળજીવોને પણ રૂચિકારક થઈ પડે છે; નૈગમનયથી પ્રથમ સર્વ જીવો ધર્મમાર્ગ પ્રવૃત્તિનો આરંભ કરે છે. પહેલી ચોપડી ભણ્યાવિના સાતમીનો અભ્યાસ થઈ શકતો નથી. પ્રથમ પગથીયા ઉપર પગ મૂક્યાવિના એકદમ પાંચમા વા છઠ્ઠા પગથીયાપર પગ મૂકી શકાતો નથી, તેમ નૈગમનયમાં પણ સમજવું. નૈગમનયના સમ્યક્ત્વ અને ધર્માચરણની અપેક્ષાએ બાળજીવો જૈનશાસનમાં રહી શકે છે. વ્યવહારનયના સમ્યક્ત્વવડે અને ધર્માચારવડે બાળજીવો જૈનશાસનમાં રહી શકે છે. જે કે ઉપર ઉપરના નયની અપેક્ષાએ, સમ્યક્ત્વની

(૪૬૦)

શુદ્ધિ અને ધર્માચરણની શુદ્ધિ હોય છે, તોપણ સર્વ જીવોની એકસરખી સમ્યક્ત્વ દશા ન હોવાથી, નયોની અપેક્ષાએ ભેદ પડ્યાવિના રહેતા નથી. શુભરાગાદિની ભક્તિવડે જૈન શાસનને ચલાવનારાઓ સર્વ નયોની સાપેક્ષતાથી સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મને સ્વીકારે છે, તેથી નીસરણીના પગથીયોની પેઠે ઉપરના નયકથિત સમ્યક્ત્વ ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને નીચેના નયોની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કરનારાઓને શુદ્ધ પ્રેમવડે ઉપર ચઢાવી શકાય છે. ઉપરના નયકથિત સમ્યક્ત્વની દશા, જેનામાં પ્રગટી છે તેને નીચેના નયકથિત સમ્યક્ત્વની જરૂર રહેતી નથી, તો પણ સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ-નયોની સાપેક્ષતાએ અને અધિકારભેદે સમ્યક્ત્વનો ઉપદેશ દેવો પડે છે. પોતાનો જે નયકથિત સમ્યક્ત્વમાં અધિકાર છે, તેનો અન્ય જીવોને અધિકાર માની લેઇને અન્ય નયકથિત સમ્યક્ત્વ ધર્મનું ખંડન કરવું નહિ.

વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર ધર્મક્રિયાના પરિણામને પામીને, પૂર્વના મિથ્યાત્વ પરિણામનો-બુદ્ધિ ત્યાગ કરે છે. વ્યવહાર સમ્યક્ત્વાદિવડે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારે, મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ તેના પ્રકારના પરિણામને ધારણુ કરે છે. મતિની ઉપર્યુક્ત દશા, કારણુ સામગ્રીને પામી થાય છે, તે વાત, અરેખર મતિ પોતેજ કહી બતાવે છે.

મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ, પોતાની પૂર્વાપર દશાનું વર્ણન પોતાની

મેળે વિવેક પામીને નીચે પ્રમાણે કથે છે.

નહીં હું પરણી નહીં હું કુંવારી, પુત્ર જળાવનહારી ॥

કાલી દાઢીકો મેં કોઈ નહીં છોજ્યો, તોજ હજું હું ચાલકુંવારી

॥ અવધૂં ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ કથે છે કે, હું કોઈની સાથે પરણી નથી. કારણુ કે અસુક્ર આત્મા તેજ મારો સ્વામી છે એમ મેં-કોઈ અસુક્રની સાથે-નિર્ધાર કર્યો નથી, તેમજ હું કુંવારી પણુ નથી; કારણુ કે આત્મસ્વામીવિના હું એકલી કોઈ દિવસ રહી નથી અને રહેવાની નથી. મિથ્યાત્વ પરિણામ પામેલી હું જે હોઉં છું તો કર્મરૂપ પુત્રને ઉત્પન્ન કરું છું અને સમ્યક્ત્વ પરિણામવડે જે હું આત્મરૂપ સ્વામીની સાથે પરિણું છું તો અન્તરાત્મસ્વામીના સંબન્ધે પરમાત્મરૂપ પુત્રને જણું છું, અર્થાત્ ઉત્પન્ન કરું છું. મતિ કથે છે કે, વિભાવદશામાં પરિણામ પામીને કૃષ્ણલેશ્યા પરિણામરૂપ કાલી દાઢી જેની છે એવા, કોઈ પણુ જીવને મેં છોડ્યો નથી. મતિ પોતાના માહાત્મ્યનું વર્ણન કરતી

(૪૬૧)

છતી કથે છે કે, કોઈ એવો કાળી દાઢીવાળો મનુષ્ય નથી કે જેને મેં અશુદ્ધ પરિણુતિવડે સંસારમાં ન રમાડ્યો હોય ! પરભાવદશાના સમયમાં સર્વ આત્માઓને મેં ભોગવ્યા છે. અશુદ્ધ પરિણુમવડે મેં સર્વ આત્માઓને મારા તાબામાં કરીને તેઓને પરભાવરમણુતામાં લયલીન કર્યા છે. પૂર્વે મિથ્યાત્વદશામાં માઝું બળ ખરેખર-પરભાવમાં પરિણુમ પામીને-આત્માને પરભાવમાં રમાડવા સમર્થ બન્યું હતું. પૂર્વની દશા મારી બેઈ હું તો મિથ્યાત્વદશામાં પણ મારી વિચિત્ર ગતિ હતી. મિથ્યાત્વ પરિણુમ પામેલી એવી હું પૂર્વસમયમાં પણ પરણેલી નહોતી અને કુમારી પણ નહોતી; તેમ સમ્યકત્વ પરિણુમને પામેલી એવી હું કોઈની સાથે પરણેલી નથી. અધ્યાપિ પર્યન્ત હું બાલકુમારિકા છું. સામાન્ય મિથ્યામતિ અને સામાન્ય સમ્યકત્વમતિની અપેક્ષાએ સર્વ આત્માઓની સાથે સંબન્ધ ધરાવનારી એવી મતિનું, આ પ્રમાણે બોલવું યાચ છે; એમ વાચકોએ લક્ષ્યમાં રાખવું. પોતાની પૂર્વાવસ્થાની શક્તિ અને સમ્યકત્વાવસ્થાની અપૂર્વ શક્તિને, મતિ પોતે પોતાની મેળે કથે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મિથ્યામતિ અને સમ્યકત્વમતિનું જ્ઞાતિની અપેક્ષાએ, તેના મુખે માહાત્મ્ય જણાવીને દુનિયાની આગળ અપૂર્વભાવ ખડો કરે છે. મિથ્યાત્વપરિણુમ પામેલી મતિ, ખરેખર કર્મરૂપ પુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે. મિથ્યામતિની સાથે રાગદ્વેષાદિની પરિણુતિનો સંબન્ધ ગાઢ હોય છે, તેથી-મિથ્યામતિથી મનુષ્યો પોતાના આત્માના બળનો દુરૂપયોગ કરીને, આત્માના બળને પરવસ્તુમાં પરિણુમાવીને,-કર્મરૂપ જડ વસ્તુના કર્તા અને ભોક્તા બને છે અને કર્મના સંબન્ધમાં ક્ષીર-નીરની પેઠે આત્માવડે પરિણુમીને શુદ્ધકર્મને પ્રગટ કરી શકતા નથી. રાધાવેધ વગેરેની સાધના કરવી સહેલ છે, પણ મતિને સમ્યકપણે પરિણુમાવવી મુશ્કેલ છે. મિથ્યામતિની પરિણુતિ સાથે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની પરિણુતિયો પણ સામેલ યાચ છે અને તેથી તેઓ સંસારની વૃદ્ધિ કરવામાં પોતાનું સર્વ બળ વાપરે છે. અજ્ઞાનદશામાં સર્વ જીવોને આવી પરિણુતિનાં નાટક ભજવવાં પડે છે. મિથ્યામતિના જેરથી રાજ-રાણા-રંકને લક્ષ્મીદારો પણ કર્મની પરંપરા પ્રતિદિન વધારે છે. અજ્ઞાની જીવો એવા તો મિથ્યાત્વપરિણુતિના પાસમાં સપડાયા છે કે, તેઓનો છૂટકો ખરેખર સદ્ગુરૂના ઉપદેશવિના થઈ શકતો નથી. મિથ્યાત્વ વિચારોના પ્રવાહોમાં અનેક મનુષ્યો તણાય છે અને તેઓ પોતાનું જીવન શામાટે ગાળે છે ! તેનો પણ વિચાર કરતા નથી. આત્માની શક્તિયોને સમ્યક પ્રકારે જાણીને-તેઓનો પ્રકાશ કરીને, અન્યોને પણ તેવી રીતે બનાવવામાટે ઉત્તમ મનુષ્યો જીવે છે. અજ્ઞાની જીવો પોતાના એકદેશીય

(૪૬૨)

અહિતસંયુક્ત વિચારોમાં પોતાનું જીવન વ્યતીત કરે છે. મિથ્યામતિના પાશમાં સપડાયલા જીવો, એકનયની દૃષ્ટિવડે અમુક વિચારને ધર્મ તરીકે સ્વીકારીને અન્ય નયોના સાપેક્ષ વિચારો સામું ન જોતાં, મિથ્યાત્વ-વિચારની ધૂનમાં ને ધૂનમાં અનેક પ્રકારના અશુભ વિચારોને તાબે થઈને કર્મની રાશિનો સંચય કરે છે. પહેલી ચોપડી ભણનારની આગળ જેમ એમ. એના સિદ્ધાન્ત કહીએ તો તેને તે વાત જૂઠી લાગે છે, તેમ નૈગમ આદિ એક નયકથિત વસ્તુધર્મને માનનારાઓ અન્યનયકથિત વસ્તુઓના વિચારોને જૂઠા માને છે. દુનિયામાં કોઈપણ વચન ખરેખર સાપેક્ષ નયવાદથી વિચારમાં આવે તો અસત્ય નથી; કોઈ પણ નયની અપેક્ષાએ કોઈ વચન સત્ય હોય છે. જેટલા વચનના માર્ગ હોય છે તેટલા નયવાદો છે અને જેટલા નયવાદો છે તે પરસ્પર એકબીજાની સાપેક્ષતાની સાંકળવડે જોડાયલા હોય છે.

અનેક જાતના વિચારોને નયોની અપેક્ષાવિના મિથ્યામતિધારક મનુષ્યો, જૂઠા માનીને કોઈ વસ્તુના એકાન્તધર્મને સ્વીકારીને પોતાનું જીવન બહુ સંકુચ ક્ષેત્રવાળું કરી દે છે. મિથ્યામતિથી અનેક પ્રકારના વિચારોને નયોની સાપેક્ષતાએ પોતાના હૃદયમાં ગોઠવી શકાતા નથી. સાત આંધળાઓએ હાથીના ભિન્ન ભિન્ન અંગોનો નિશ્ચય કરીને ભિન્ન ભિન્ન અંગોવાળો-હાથીને માની લેઈ પોતપોતાની માન્યતા સિદ્ધ કરવા લાગ્યા અને અંધ છતાં અનેક પ્રકારની વાણીનો આડંબર વધારીને સ્વપક્ષ સ્થાપન કરવા લાગ્યા અને પરપક્ષમાન્ય અંગોનું ખંડન કરવા લાગ્યા. આંધળાઓનું સ્વપક્ષ અંગનું સ્થાપન કર્તવ્ય ખરેખર અંધદ-શામાંજ શોભી શકે! અને તેઓને તે કૃત્ય આનન્દપ્રદ થઈ શકે! કિન્તુ જે તેઓની આંખો ઉઘડે તો પોતાના મિથ્યામતિના વિચારો માટે કેટલોખર્ચો પશ્ચાત્તાપ થાય? તે તેઓ પોતેજ અવખોધી શકે. અંધદ-શામાં જે મતિ હોય છે તે ચક્ષુથી દેખવાની અવરથામાં હોતી નથી. અંધદશાના વિચારો ચક્ષુથી વસ્તુઓનું સમ્યગ્દર્શન થયાબાદ રૂપાન્તરને પામે છે. જગતના લોકો આંધળાઓની પેઠે ધર્મરૂપ હાથીના એકેક અંગને બાજીને તેઓ પોતપોતાના એકેક અંગને સંપૂર્ણ ધર્મરૂપ હાથી માની લેઈને અન્યોના કથનને અસત્ય માને છે. સાંખ્યો વ્યવહારન-યના ધર્મઅંગને માનીને સંબ્રહ્મનય માનનારા અદ્વૈતવાદીઓના ધર્મઅંગને અસત્ય માનીને તેનું ખંડન કરે છે. મિમાંસકો ધર્મરૂપ હસ્તીના શબ્દનયરૂપ ધર્મોગને એકાન્તે સત્ય માનીને એકાન્ત રજુસૂત્રનયકથિત ઐશ્વર્યધર્મોગને તોડી પાડવા પ્રયત્ન કરે છે. ઐશ્વર્ય ધર્મરૂપ હસ્તીના રજુ-સૂત્રનયકથિત ધર્મોગનો એકાન્તે સ્વીકાર કરીને એકાન્ત નૈગમનયકથિત

(૪૬૩)

ઈશ્વર જગતકર્તૃત્વવાદ માનનારા મુસદ્દમાનો, નૈયાયિકો, અને ખ્રીસ્તિયો વગેરેના ધર્મોગતું ખંડન કરે છે. પુરાણીઓ, મુસદ્દમાનો, ખ્રીસ્તિયો અને નૈયાયિકો એકાન્તે ધર્મરૂપ હસ્તિના આરોપરૂપ ધર્મોગનો સ્વીકાર કરીને વ્યવહારનયકથિત એકાન્ત સાંખ્યતત્ત્વ ધર્મોગને અસત્ય માનીને તેતું ખંડન કરે છે. અદ્વૈતવાદીઓ ધર્મરૂપ હસ્તિના સત્તારૂપ ધર્મનો એકાન્ત સ્વીકાર કરીને અન્યનયકથિત ધર્મોગનો અસ્વીકાર કરીને તેઓતું ખંડન કરે છે. નાસ્તિકો સાંવ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષરૂપ એક ધર્મોગનો એકાન્તે સ્વીકાર કરીને અન્યનયકથિત ધર્મરૂપ હસ્તિના અંગોનો અસ્વીકાર કરીને તેઓની નાસ્તિતાતું પ્રતિપાદન કરે છે. એકેક નયની દૃષ્ટિથી અવલોકનારા તથા તે પ્રમાણે ધર્મને એકાન્તે માનનારા ધર્મવાદીઓ, છ અંધાળાઓની પેઠે પરસ્પર એકબીજાતું અપેક્ષા સમન્વયાવિના ખંડન કરીને જગતમાં લોકોના વિચારોમાં અશાન્તિ અને મિથ્યાત્વનો રસ રેડીને, દુનિયામાં શુદ્ધ પ્રેમતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વતું સત્ય ખીજ વાવી શકતા નથી. છ અંધાળાની પેઠે એકાન્ત એકાંગ ધર્મવાદીઓ વિતંડાવાદ કરીને સાપેક્ષ ધર્મવાદનો નાશ કરે છે. જ્ઞાનીઓનાં વચનોને એકાન્તવાદધારક અજ્ઞાનીઓ સમજી શકતા નથી. તે નીચેના પદથી સમજશે.

પદ.

(હવે મને હરિનામશું નેહ લાગ્યો. એ રાજ.)

જ્ઞાનિનાં વચનો સમજે છે જ્ઞાનીઓ વિચારી, મૂર્ખોમાં થાયમારામારીરે. જ્ઞાની.
 છ અંધાએ એકેક અંગે, આજી હાથી નિર્ધાર્યો,
 એક ખીજાતું થાપે ઉથાપે, વિતંડાવાદને વધાર્યો રે. જ્ઞાનિનાં. ૧
 પાસું સોનાતું એક રૂપાતું, ઢાલ તણું ભાઈ બાણો,
 સોનાની એક કહે છે રે રૂપાની, સમન્વયાવિના ભરમાણો રે. જ્ઞાનિનાં. ૨
 સાપેક્ષાએ શાસ્ત્રવચન સહુ, સ્થાદ્વાદદર્શન ગાવે,
 સમન્વયાવિના અજ્ઞાનિમાં ઝઘડો, ખંડનખંડન થાવે રે. જ્ઞાનિનાં. ૩
 સાત નયોની વાત ન બાણે, પોતાનો મત તાણે,
 સાપેક્ષાવણુ સમજે ન સાચું, અભિમાન અન્તર આણે રે. જ્ઞાનિનાં. ૪
 નયોના જ્ઞાનવણુ નિર્ણય ધારે, વસ્તુસ્વરૂપ ન વિચારે,
 જ્ઞાનિતું ગાયું કૂટી મારે છે, તરે નહિ અન્ય તારે રે. જ્ઞાનિનાં. ૫
 મૂર્ખોના વાદમાં ખાદ ઘણી છે, ખરી સમજ કહે ખોટી,
 સુગરી વાનરથી દુઃખ લહી તેમ, વાગે જ્ઞાનીને સટ સોટી રે. જ્ઞાનિનાં. ૬

(૪૬૪)

મૂર્ખોના વૃન્દમાંહિ સમય વિચારી, બોલશો યોગ્યતા નિહાળી,
 જેવી સભા તેવું જાણીને બોલવું, લખોને લેખ બહુ ભાળી રે. જ્ઞાનિનાં. ૭
 યોગ્યતા જેને પ્રગટી છે જેટલી, તેટલું માનશે રે સાચું,
 બાકી બધું અહો ! ધ્રુવડ પેઠે, જોયા વિના સહુ કાચું રે. જ્ઞાનિનાં. ૮
 વ્યવહારને નિશ્ચયનય સમજી, બોલશો બોલને વિચારી,
 સાપેક્ષવણુ જૂઠી છે વાણી, લેશો અન્તરમાં ઉતારી રે. જ્ઞાનિનાં. ૯
 ભાષારહસ્યના ભેદ વિચારી, સમજે સાપેક્ષને સારી,
 અનુભવ કરશો તો શિવ વરશો, ઉપદેશક ગુણુ ધારી રે. જ્ઞાનિનાં. ૧૦
 સમજ્યાવણુ ષટ્દર્શન ઝઘડા, થયા અને વળી યાશે,
 “પુદ્ધિસાગર” સ્યાદ્રાદદર્શન, સમજ્યાથી ખેદ સહુ જશે રે. જ્ઞાનિનાં. ૧૧
 [ભજનસંગ્રહ. ભા. ૫ સુરત.]

એકાન્તનયદૃષ્ટિથી કોઈ પણ પદાર્થનું સ્વરૂપ અવલોકવાથી તેની બાબુઓ દેખી શકાતી નથી. કોઈપણ વસ્તુનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણવું હોય તો સર્વ નયોની અપેક્ષાવડે જાણવું જોઈએ. નયોની અપેક્ષાવિના કોઈપણ વસ્તુનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કંઈ શકાતું નથી અને સમજી શકાતું પણ નથી. કોઈ પણ વક્તા કોઈ અર્થ બનાવે છે તેમાંથી તેના આશય તો ઘણાં-ખરો તેના હૃદયમાં રહે છે, તેમજ તે અર્થોમાં લખવાની ઘણીખરી અપેક્ષાઓ પણ તેના હૃદયમાં રહે છે. અમેરિકા વગેરેના કેટલાક વિદ્વાનો પણ કહે છે કે, વક્તાનું વા લેખકનું વાક્ય કોઈપણ જાતની તેના હૃદયમાં ધારણ કરેલી અપેક્ષાવિના શૂન્ય હોતું નથી. કોઈ વિદ્વાન અન્યને સમજાવતાં કહે છે કે, મારા કહેવાની વા લખવાની આ અપેક્ષા છે. મેં અમુક આશયથી કંઈ કહે વા લખ્યું છે. કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે કે, અર્થોમાંથી લેખકનો આશય શોધી કાઢવો એજ ખરી પરીક્ષા છે. લેખકના આશયની અપેક્ષા જાણવાવિના અભિપ્રાય આપતાં ભૂલ થાય છે. વક્તાના વિચારની અપેક્ષા જાણવાવિના તેના ભાષણસંબંધી અભિપ્રાય આપતાં ભૂલ થાય છે. વિચારોનો મહાસાગર મહાન છે અને તેના તરંગોથી પણ આધક અપેક્ષાઓ છે; તેઓના સંપૂર્ણ રહસ્યને જાણવાને માટે અને કોઈપણ વિચારને અન્યાય ન મળે તે માટે નયવાદનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ. સાત નયોનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન કરવાથી અને સાપેક્ષવાદને સમ્યક્ પ્રકારે જાણવાથી કોઈપણ વિચારને એકાન્ત અન્યાય મળતો નથી અને સર્વ પ્રકારના વિચારોને દર્શાવવામાં અન્યનયોની અપેક્ષાપૂર્વક બોલવાથી કોઈપણ નયનો તિરસ્કાર થતો નથી. એકાન્ત ભિન્ન ભિન્ન નયોથી ઉત્પન્ન થયેલા પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા ધર્મોમાંથી પણ સાત

(૪૬૫)

નયોની સાપેક્ષતાએ સમ્યગ્જ્ઞાનીને—સમ્યક્પણે સર્વે વ્યાખ્યતોનું જ્ઞાન થાય છે. એકાન્તનયથી મિથ્યાત્વધર્મનો સ્વીકાર કરીને મિથ્યાત્વમતિના ભેરથી અનેકાન્તવાદીઓ ધર્મયુક્તો કરીને કર્મની વૃદ્ધિ કરે છે. સાત નયોની અપેક્ષાએ, એકેક નયકથિત સર્વ ધર્મઅંગોનો જેમાં સમાવેશ થાય છે એવું જનદર્શન, જગત્માં સર્વ ધર્મોના અંગોનું સાપેક્ષતાએ પ્રતિપાદન કરતું છતું વિજયવંત વર્તે છે. સાપેક્ષવાદને માટે ભજન-સંગ્રહ છઠ્ઠા ભાગમાંની નીચે લખેલી કૃવાલિ વાંચવા યોગ્ય છે અને મનન કરવા યોગ્ય છે. અપેક્ષાવાદની માન્યતા સંબંધી ઈંડા ઉતરીને તેમાંથી સાપેક્ષ નયજ્ઞાનને ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

(કૃવાલિ.)

- અપેક્ષાએ સમજવાને,—સતત ઉદ્યમ અમારો છે.
અમારાં ભાષણો સર્વે, અપેક્ષાથી ભર્યાં સમજો. ૧
- અધિકારી પરત્વે છે, અપેક્ષા જ્ઞાન ઉપદેશો,
નથી સહુ એકના માટે, આધિકારે વિચારી લ્યો. ૨
- આધિકારી વિષય ભેદે, જગત્માં જીવ છે જૂદા,
અધિકારી નથી સરખા, અધિકારે પડે ભેદો. ૩
- અધિકારેજ તરતમતા, જગત્ની ભિન્ન દૃષ્ટિયો,
રૂચે નહિ સર્વને એકજ, અધિકારે રૂચે જૂદું. ૪
- અસંખ્યાતા ગણ્યા છે યોગ, સકલ એ મુક્તિના હેતુ,
રૂચિભેદે અપેક્ષાથી, લડો નહિ સાધનોમાંહિ. ૫
- ટળે આવરણુ જે ગુણુનું, થતી તે યોગની રૂચિ,
વિચત્રાઈ નજર આવે, અનુભવથી વિચાર્યું એ. ૬
- ઘણા મુક્તિતણા યોગો, સકલ સાથે નથી થાતા,
ક્રિયા ને જ્ઞાન એ યોગે, મહને સાધનવિષે રૂચિ. ૭
- કરંછું મુખ્ય જે યોગે, પ્રગટ રૂચિયજે સાધન,
રહ્યા ગૌણત્વ જે યોગો, નથી તેનું જરા ખંડન. ૮
- અમોને ગૌણુ જે યોગો, પ્રગટ તે મુખ્ય અન્યોને,
સકલને લક્ષ્ય મુક્તિનું, અનન્તાં મુખ લેવાને. ૯
- ઘણા આસન્ન મુક્તિના, ઘણા દૂરજ મુક્તિથી,
રહ્યા તે મુક્તિ રસ્તામાં, મુસાફર મુક્તિના તે છે. ૧૦
- દૂરાસન્નાદિ ભેદોતો, વિરોધી મુક્તિના નહીં તે,
દૂરાસન્નાદિ કાલે પાણુ, પડે નહિ ભેદ, મુક્તિનો. ૧૧
- લ. ૫૯

(૪૬૬)

- ખરેખર મુક્તિ રસ્તામાં, વધા તે મુક્તિ લેવાના,
ગમે તે યોગથી જીવે, જિનેન્દ્રોનાં ગ્રહી તત્ત્વો. ૧૨
- ગુણો સરખા નથી સહુને, નથી દોષો સકલ સરખા,
ગુણો લેવા ધરી પ્રીતિ, ખરી આત્મોત્તતિ કુંચી. ૧૩
- અમારી ફર્જ દુનિયામાં, સદા આત્મોત્તતિ કરવી,
તમારી ફર્જ પણ એ છે, સકલને સાધ્ય છે એકજ. ૧૪
- સકલને વિદ્ય નાખ્યાવણુ, અમારો પન્થ લેવાને,
તમારે પણ તથા કરવું, અપેક્ષા વાદથી ચાલો. ૧૫
- સદા પુબ્યાર્કની પેઠે, ઉદય મ્હારો થશે જગમાં,
“બુદ્ધ્યધિ” આત્મની ચઢતી, અખંડાનંદની પ્રાપ્તિ ૧૬

[ભજન સંગ્રહ ભાગ છઠ્ઠો. મુંબાઈ.]

સાપેક્ષનયવાદને અવબોધવાથી સર્વ મનુષ્યો, નયોની અપેક્ષાએ સર્વ ધર્મોનાં જે જે સત્ય તત્ત્વો હોય છે, તે તે નયની અપેક્ષાએ અવબોધે છે. નયોની અપેક્ષાનો વાદ સમજતાં સર્વને અધિકાર ભેદે ધર્મો-ચારનો આદર સમજાય છે. મુક્તિ પામવાના અસંખ્ય યોગો કથ્યા છે, તે સર્વે નયોની અપેક્ષાએ અધિકારપરત્વે સારી પેઠે અવબોધી શકાય છે. નયોની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન નય દૃષ્ટિવાળા, ભિન્ન ભિન્ન અધિકારી-ઓને જાણી, તેને માર્ગમાં પ્રવર્તાવી શકાય છે. ઇજુસૂત્રને એકાન્તે માનીને યૌદ્ધ ધર્મની માન્યતા માનનારાઓને અન્યનયોનો સાપેક્ષવાદ સમજાવીને સમ્યગ્મતિવાળા કરી શકાય છે. સંગ્રહનયની સત્તાનો એકાન્તે સ્વીકાર કરીને અદ્વૈતવાદીઓ બ્રહ્મવાદને સામાન્ય માનીને વિશેષ ધર્મને સ્વીકારતા નથી, તેઓને અન્ય નયોની સાપેક્ષતા સમજાવીને અનેકાન્તદૃષ્ટિધારક બનાવવા જોઈએ.—સાત નયોની સાપેક્ષતા જેઓ સમજીને અને સ્વીકારીને જૈનો બન્યા છે તેઓ, એકેક નયથી ઉઠેલા એકાન્ત ધર્મવાદીઓને—અપેક્ષાઓ સમજાવીને, પરસ્પર ભિન્ન બનાવીને, તેઓમાં શુદ્ધ ધર્મ પ્રેમનો અમૃત રસ રેડી શકે છે. એકાન્તનયવાદીઓને, તે તે નયોની અપેક્ષાએ તેમાં સત્યત્વ રહ્યું છે તે સમજાવવું; અન્ય નયોવડે કહેવાતો ધર્મ ન માનતાં તેઓનામાં જે જે દુષણો આવે છે અને તેથી મિથ્યામતત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ શુદ્ધ પ્રેમથી સ્યાદ્વાદિ જૈનોએ અન્ય ધર્મવાળાઓને સમજાવવા પ્રવૃત્તિ કરવી. નયોના સ્વરૂપમાં સૂક્ષ્મ ઉંડા ઉતરીને જેઓ નયવાદના પ્રોફેસરો બન્યા છે એવા જૈનો, દુનિયાના લોકોને સમ્યગ્મતિ ઉત્પન્ન કરાવવાને માટે શક્તિમાન થાય છે. સાત નયોની અપેક્ષા સ્વીકારીને જૈન-

(૪૬૭)

દર્શને દુનિયાના સર્વ ધર્મોને પોતાનામાં ઉતારી દીધા છે; તે જૈનદર્શનને પરિપૂર્ણ અવબોધવાથી નિરપેક્ષવાદને હઠાવી શકાય છે. છ આંધળાને દેખતા કરવાથી તેઓ જેમ પોતાનીમેળે સમ્પૂર્ણ અંગોવડે સહિત હુરિતને હરિત ગાતી શકે છે, તેમ દુનિયામાં ચાલતા સર્વ ધર્મવાદીઓને સાપેક્ષનયવાદરૂપ દિવ્ય ચક્ષુઓનું અર્પણ કરવાથી તેઓ અનેકાન્તપણે વસ્તુધર્મનો સ્વીકાર કરીને, પ્રથમ વિચારથી જૈનો અને છે અને પશ્ચાત્ આચારથી જૈનો અને છે. કોઈપણ દર્શનનું નામ દેઈને નિન્દા ન કરતાં, તે તે દર્શનમાં એકાન્તનયની માન્યતાથી કઈ કઈ ભૂલો થઈ છે તે બતાવવું અને સાપેક્ષવાદથી અન્યનયોકથિત ધર્મોને તે દર્શન સ્વીકારે તો કેટલા બધા ગુણોથી અનેકાન્તપણાને પામી પ્રકાશિત થાય ! તે અપેક્ષાએ સમબલવવાથી એકાન્ત દર્શનવાદીઓ પોતપોતાના એકાન્ત આગ્રહનો ત્યાગ કરી શકે છે અને અન્યનયકથિત વિશાળ વિચારોને ગ્રહણ કરી શકે છે. સાત નયોની અપેક્ષાએ, સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય અને એકાન્તદષ્ટિનો નાશ થાય, એવી પ્રતિપાદક શૈલીથી ઉપદેશ દેવાનો જૈનો પ્રયત્ન કરે તો—સાત નયોના અપેક્ષાવાળા—વિશાળ જૈનધર્મનો તેઓ સારો ફેલાવો કરી શકે. સાત નયો વા અનેક નયોના સાપેક્ષવાદથી એકાન્ત ભિથ્યાદષ્ટિની મતિ ટળી જાય છે અને સાપેક્ષ નયબોધ થતાં જૈનદર્શનનાં અંગોતરીકે અન્ય ધર્મોને માનીને, અનેકાન્તવાદી નીચે પ્રમાણે—સાપેક્ષનયવાદરૂપ વિશાળ દષ્ટિધારક હૃદયમાંથી—ધ્વનિને બહાર કાઢે છે.

(ગજલ.)

અમારાં અંગ છે સર્વે, જગત્માં ધર્મઅંધુઓ,	
નથી ન્યારા અમારાથી, તમારા વણુ નથી હું તો.	૧
અરે વૈશેષિકો સાંખ્યો, ચરણુ મારા તમે બે છો,	
અરે મિમાંસકો ઐશ્વકો, તમે છો હાથ બે મહારા.	૨
અરે જડવાદી ચાર્વાકો, ઉદર મહાઈ તમે છો રે,	
ખરા સ્યાદ્વાદિ જૈનો સહુ, સદા મહાઈ તમે શિર છો.	૩
ઉપર અંદર ભલી શોભા, સદા છે શીર્ષથી મારી,	
જગત્ના ધર્મ મુજ અંગો, મળેલા અંગથી અંગી.	૪
બધા અંગોતણી પુષ્ટિ, અમારી પુષ્ટિ તે નક્કી,	
બધાંથી હું નથી જુદો, બધાં છે અંગ મારામાં.	૫
પડે જુદાં તે કુઅંગો, મળ્યાવણુ થાય બહુ હાનિ,	
નયોની એ અપેક્ષાથી, બધાં તે હું સકલ મુજમાં.	૬

(૪૬૮)

બધાં અંગો અમારામાં, તમારામાં અહો અંશે, સદા અંગાંગી ભાવે હું, અપેક્ષાએ સકલમાં હું.	૭
સરિતાઓજ સાગરમાં, નદીમાં અંશથી ઉદયિ, અમારામાં તમારામાં, ખરો એ ભાવ અંશાંશી.	૮
અમારાથી તમે છો સહુ, તમારાથી અહો હું હું, કરીને સંપ ચાલીશું, સદા આનન્દમાં રહીશું.	૯
પરસ્પર કલેશ દોષોને, હરીને સંપી ચાલીશું, પરસ્પર અંગની મૈત્રી, કરીશું ઉન્નતિ અર્થે.	૧૦
સકલને ભાગ આપીશું, કરીશું સર્વતું સાંરૂં, “બુદ્ધચન્દિ” ધર્મિબન્ધુઓ, સદા આનન્દમાં રહીશું.	૧૧

[ભજન સંગ્રહ ભાગ પાંચમે, સુરત.]

આ કાવ્યમાં બે ત્રણ કડીમાં સુધારો કર્યો છે. અનેકાન્તવાદનો સમ્યગ્ અવબોધ થવાથી, નયોની અપેક્ષાએ વડદર્શન આદિ દર્શનોની માન્યતાને જૈનશાસન વા જૈનદર્શનરૂપ સમુદ્રનાં બિન્દુઓ માનીને તેને મહાભુ કરે છે. જૈનદર્શનરૂપ મહાસાગરમાં અન્ય દર્શનરૂપ સર્વ નદીઓનો સમાવેશ થાય છે. અન્ય દર્શનોઓ એકેક નયની એકાન્ત દૃષ્ટિવડે ધર્મરૂપ મહાસાગરના અદ્ય પ્રદેશને નિરખી શકે છે, અર્થાત્ સંકુચિત દૃષ્ટિથી અમુક એકાન્ત માન્યતામાં ધર્મ માનીને વાડો બાંધે છે, પણ જૈનદર્શનની સર્વનય સાપેક્ષદૃષ્ટિ હોવાથી ધર્મરૂપ મહાસાગરના સર્વ પ્રદેશોને અવલોકી શકે છે અને દુનિયાના સકલ ધર્મોરૂપ અંશને પોતાના સ્વાદ્વાદદર્શનરૂપ મહાસાગરમાં ભેળવી દે છે; સર્વ નયોપેત સ્વાદ્વાદદર્શનરૂપ મહાસાગરનો મહિમા અલૌકિક છે! દુનિયામાં સાર્વજનિક માન્ય ધર્મ, કોઈપણ ધર્મ થવાનેમાટે યોગ્ય હોય તો તે આવો ઉત્તમ જૈનધર્મ છે. રાજકીય ધર્મ બનવાનેમાટે સર્વ ધર્મનો સમાવેશ જેમાં નયોની અપેક્ષાએ-થાય છે, એવો જૈનધર્મજ અવબોધાય છે. ન્યારથી જૈનધર્મને અમુક ભતિના અંધારણુ જેવી સ્થિતિમાં બેડવા જેવો પ્રયત્ન (કેટલાક સૈકાથી) થયો, ત્યારથી જૈનદર્શનરૂપ મહાસાગરનો મહિમા વૃદ્ધિ પામ્યો નહિ અને તેને પૂજવાનેમાટે સર્વ લોકો ભાગ્યશાલી બની શક્યા નહિ. ઉત્તમ જ્ઞાનિઓના હાથમાં જૈનધર્મ શોભી શકે છે. કેટલાક ક્ષત્રીઓ કે જે વણિકભતિરૂપે બનેલા છે, તેઓ બેકે જૈનદર્શનતું અસ્તિત્વ નભાવી શક્યા! કિન્તુ જૈનદર્શન મહાસાગરનો મહિમા પ્રસારી શક્યા નહિ.

નયોની અપેક્ષાએ જૈનદર્શનના સિદ્ધાન્તોતું જેઓએ જ્ઞાન કર્યું

(૪૬૯)

છે એવા જૈનો, આખી દુનિયામાં જૈનધર્મનો-સાપેક્ષનયબોધથી ફેલાવો કરવા શક્તિમાન થઈ શકે છે. સર્વનયો પૈકી અપેક્ષાએ જે જે નયોનો બોધ આપવો હોય તે અન્ય ધર્મીઓને આપી તેઓની મિથ્યા મતિને સમ્યગ્રૂપે પરિણુમાવવા પ્રયત્ન કરવો; નયોની સાપેક્ષતાથી ઘોલનાર વક્તા કદી કોઈનાથી હારી શકતો નથી, પણ જેઓ એકાન્તનયે બોધ દે છે તેઓનામાં અનેક દોષો આવવાથી હારી જાય છે. નયોની સાપેક્ષતાએ સર્વ જીવોપર જેઓને શુદ્ધ પ્રેમ પ્રગટયો છે એવા અનેકાન્તવાદિ જૈનો, આખી દુનિયાના ધર્મમતભેદ દૂરી કરીને દુનિયાના મનુષ્યોને ઉત્તમ સુખ આપવા સમર્થ થાય છે.

સ્વાદ્વાદર્શનીઓએ, જૈનનયોના અને આગમોના અનુસારે જે દર્શનવાળાની સાથે જેટલો ભાગ મળતો ન આવતો હોય, તેમાં વાદરૂપ તકરાર કરવી જોઈએ, કિન્તુ જેટલો જેટલો ભાગ અન્ય દર્શનીઓનો પોતાની સાથે મળતો આવે, તેટલા ભાગમાં તેઓને પોતાની સાથે મળતા કરીને, પરસ્પર તે તે બાબતોમાં મળીને ચાલવું જોઈએ; દાખલા તરીકે માનો કે, કેટલાક વેદધર્મવાળાઓ આત્માને નિત્ય માને છે અને પુનર્જન્મની માન્યતા પણ સ્વીકારે છે, તો તેટલા અંશે, જૈનોએ તેમને પોતાના ધર્મના સમાન માનીને, તે તે બાબતોમાં તેઓને ભેગા રાખીને- તે તે સિદ્ધાન્તોનો ફેલાવો કરવાને બંનેએ સાથે રહીને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જૈનધર્મરૂપ મહાસાગરના કેટલાક વિચારો, જેવા કે, દયા, સત્ય, પ્રેમ, પશુહોમત્યાગ, શ્રાદ્ધ નહિ કરવાં, આત્માની નિત્યતા, પુનર્જન્મ, વગેરેને આર્યસમાજીઓ માને છે, તો આર્યસમાજીઓના તે તે સત્ય અંશે છે તે જૈનદર્શનના છે; એમ નયોની અપેક્ષાએ સમજીને-જૈનોએ તેટલા સિદ્ધાન્તોને માટે આર્યસમાજીઓ સાથે ભેગા રાખીને-તે તે સિદ્ધાન્તોનો ફેલાવો કરવાને બંનેએ ભેગા મળીને કાર્ય કરવું જોઈએ. સનાતન વેદાન્તિઓ સ્થાપના નિક્ષેપાને માનીને મૂર્તિની માન્યતા સ્વીકારે છે, તે અંશે તેઓ જૈન-દર્શનના એક અંશે ભેગાં પી હોવાથી, તેમની સાથે મૂર્તિની માન્યતામાં બંનેએ ભેગા રહીને મૂર્તિના સિદ્ધાન્તને ટકાવી રાખવો. ઔદ્ધો આત્માને એકાન્ત રૂણુસૂત્રનયની અપેક્ષાએ ક્ષણિક માને છે, જૈનો પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આત્માના પર્યાયોને ક્ષણિક માને છે; તે રીતે જૈનોના એકનય અંશને ઔદ્ધો માને છે તો સાપેક્ષ બુદ્ધિથી આત્માના ક્ષણિક પર્યાયોની સિદ્ધિ કરવામાં, બંનેએ તે અંશે ભેગા મળીને કાર્ય કરવું. વ્યવહારનયને સાંખ્યો માને છે તો તે પણ સાત નયોના એકઅંશે છે; તેઓ એકાન્તે વ્યવહારનયને સ્વીકારે છે તેથી તેઓ મિથ્યાત્વી છે, કિન્તુ સાત નયોને માનનારા જૈનોએ

(૪૭૦)

સાપેક્ષ યુદ્ધિથી વ્યવહારનયની માન્યતામાં તેમને ભેગા રાખીને વ્યવહારનયની સિદ્ધિમાં પ્રયત્ન કરવો. એકેક નયને એકાન્તે માનીને પરસ્પર ધર્મયુદ્ધ મચાવનારા એકાન્તનયવાદીઓનું-સાત નયોની સાપેક્ષતાએ ધર્મના સંપૂર્ણ અંગોને માનનારા એવા જૈનોની આગળ-કશું ચાલતું નથી; ઉલટા તેઓ સાત નયોની સાપેક્ષતા અવધોધીને જૈનદર્શનનો સ્વીકાર કરે છે. જૈનોના ત્રણ શ્રીરકાઓ યદ્ય જયા છે પણ નયોની સાપેક્ષતાએ દિગંબર અને સ્થાનકવાસીઓની સાથે જે આગમોના અનુસારે જે જે ભાગો મળતા આવે, તે તે ભાગોની વા આખતોની સાથે મળતા રહીને તે તે આખતોનો પ્રચાર કરવાને દિગંબરો અને સ્થાનકવાસીઓને ભેગા રાખીને કાર્ય કરવું જોઈએ.-દયા, સત્યાદિત્રતો, નવતત્ત્વ, દ્રવ્યગુણપર્યાય, ચોવીશતીર્થકર, પરદ્રવ્ય, મોક્ષ, અનેકાન્તવાદ, પુનર્જન્મ, કર્મસિદ્ધિ, વસ્તુમાં અનન્ત ધર્મસિદ્ધિ, આશ્રવનો ત્યાગ, સંવરનો આદર, અધ્યાત્મ યોગ, મોક્ષમાન્યતા, આત્માની દેહવ્યાપકતા, આદિ અનેક જે જે આખતો મળતી આવતી હોય તે તે આખતોમાં શ્વેતાંબર જૈનોએ દિગંબરોને સાથે રાખીને ધર્મનો પ્રચાર કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે આખતો પરસ્પર વિરુદ્ધ હોય, તેમાં કલેશની ઉદીરણુ ન થાય એવી રીતે દલીલોથી તેની સિદ્ધિ કરવી જોઈએ. કોર્ટમાં વકીલો જેમ દલીલોથી તકરારો ચલાવે છે, પણ અન્તરમાં તો એક ખીજ ઉપર પ્રેમ હોય છે, તેવી રીતે આપણે-એટલે શ્વેતાંબરોએ અન્ય દિગંબરાદિ જૈનોની સાથે નયોની સાપેક્ષતાએ ભેગા મળીને કાર્ય કરવું જોઈએ. જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવામાં આ પ્રમાણે શ્વેતાંબરો મળતી આવતી એવી આખતોમાં અન્ય જૈનોને અને અન્ય ધર્મીઓને તે તે અપેક્ષાએ ભેગા રાખીને પ્રયત્ન કરે તો, તેઓ દુનિયામાં એકવાર જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવાને પૂર્ણતયા શક્તિમાન બની શકે. ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છવાળાઓની સાથે પણ જે જે આખતોમાં મળતાપણું ન આવતું હોય તે તે આખતોની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્નત્વ હોવા છતાં, જે જે આખતોમાં મળતાપણું આવતું હોય તે તે આખતોમાં ભેગા રહીને સાત નયોની સાપેક્ષતાએ જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ગચ્છોની આખતોમાં માનો કે ૭૫ પચ્ચોતેર આખતોમાં સમાનતા આવે છે અને પચ્ચીશ આખતોમાં નથી આવતી, તો તેથી પચ્ચોતેર આખતોમાં ભેગા રહીને જૈનધર્મના યોગ્ય કાર્ય કરવું, પણ તેમ કરવામાં, પેલી પચ્ચીશ આખતોને આગલ કરીને-પરસ્પર લડીને, જૈનધર્મના પગ ઉપર કુહાડો મારવો ન જોઈએ. પંચાણુ આખતો મળતી આવતી હોય અને પાંચ આખતો એક ખીજને મળતી ન આવતી હોય તેથી પંચાણુ આખ-

(૪૭૧)

તોમાં જૈનોના શ્રીરકાઓએ પરસ્પર લેગા રહી જૈનધર્મનો પ્રચાર નહિ કરવાથી જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવામાં ચાલતા જમાનામાં જૈન-ધર્મને મોટી હાનિ પહોંચે છે. સારાંશ કે, પંચાણુ વા પચ્ચાશ વગેરે જે જે બાબતો મળતી આવતી હોય તેમાં તો ત્રણે શ્રીરકાઓએ લેગા રહીને કાર્ય કરવું જ નોંધએ, અર્થાત્ પાંચ વા પચ્ચાશ વગેરે જે જે બાબ-તોમાં મળતાપણું ન આવતું હોય, તેની અપેક્ષાએ ભિન્નગચ્છાદિક હોવા છતાં-કલેશની ઉદીરણા કરીને, લડી મરીને મળતી બાબતોનો પ્રચાર કરવામાં પણ એકાન્તનયવાદીઓની પેઠે નિરપેક્ષ બુદ્ધિ ન ધારણુ કરવી નોંધએ. એકાન્ત વ્યવહારનયના આચારની રૂઢિથી જૈન બનનાર કેટલાક નિરક્ષર જૈનો, એકાન્ત પોતાનોજ કલ્લો ખરો કરવાની દેવને વળગી પડીને, શત્રુઓની પેઠે અન્ય જૈનોની સાથે વર્તીને જૈનધર્મને એક શંકુ-ચિત દષ્ટિના રૂઢ ધર્મ જેવો કરી દેવા પ્રયત્ન કરે છે તે ખેદજનક છે. આવા નિરક્ષર જૈનોનું જોર જો કેટલાંક કારણોથી વધી જાય અને નયોની અપેક્ષાએ ચાલનારા જૈન તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું જોર જો કમી થાય તો, આવા ન્યાયપ્રિય શ્રિદેશસરકારના રાજ્યમાં જૈનધર્મના પ્રચારની સોનેરી તક જૈનો યુવે અને તેથી ભવિષ્યની જૈન પ્રજાને તેઓ શ્રાપરૂપ થઈ પડે એમ સમજાય છે. હવે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોનો અને નયોની અપેક્ષાએ જૈનધર્મની વિશાલતાનો અભ્યાસ શરૂ થવા લાગ્યો છે, તેથી ભવિષ્યની જૈન પ્રજા ખરેખર સાપેક્ષ નયબોધની વિશાલ દૃષ્ટિથી, -જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવાને માટે વિશેષતઃ બળવાન ધરો; એવી આશા રાખવામાં આવે છે. સાત નયોની સાપેક્ષતાએ જૈન-ધર્મના નવતત્ત્વોનો બોધ દેનારા જૈન શીતાર્થમુનિવરો, મિથ્યા દષ્ટિ જીવોને બોધ આપીને-સમ્યગ્નયોપદેશની દષ્ટિનો લાભ આપીને-સમ્યગ્ મતિવાળા બનાવે છે. જગત્માં સર્વ જીવોને એકેક નયના એકાન્ત આગ્રહથી મિથ્યાત્વમતિ હોય છે. મિથ્યા મતિની સમ્યગ્મતિ કરવામાં સ્યાદ્વાદ અને સ્યાદ્વાદાદિ સદ્ગુરૂની અપેક્ષાની જરૂર હોય છે. એકેક નયથી એકાન્તદષ્ટિધારક અન્ય દર્શનને માનનારા મનુષ્યો ઉપર પણ કદી શત્રુતા ધારણુ કરવી ન નોંધએ, કેમકે દુનિયાની શાળામાં કયા મનુષ્યમાં પૂર્વે અજ્ઞાન હોતું નથી? સર્વ જીવોને એકી વખતે અનેકાન્તદષ્ટિ પ્રગટી શકતી નથી. મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયથી મનુષ્યોને ઘણું ખમતું પડે છે; કોઈ જીવને ગાઢ મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉદય હોય છે તો ઘણું સમ-બળવ્યા છતાં તે સમજી શકતો નથી અને ઉલટો એકાન્ત પક્ષ તાણીને ક્રોધાદિક દોષોના આવેશથી દુર્ગુણોના તાબે થાય છે; એવા જીવોપર પણ દયા ધારણુ કરવી નોંધએ અને કરૂણા દષ્ટિથી તેમનું બને તેટલું ભલું

(૪૭૨)

કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કોઈ જીવ ખરેખર મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય તોપણ તેના ઉપર જો પુરી દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો પડ્યા ઉપર પાટુની પેઠે થાય છે. અનેકાન્તદૃષ્ટિધારકોએ એકાન્તદૃષ્ટિધારકોના આત્માએ ઉપર પણ શુદ્ધ પ્રેમ ધારણ કરવો જોઈએ. અનેકાન્તવાદીઓના શુદ્ધ પ્રેમથી અન્યજીવો પણ જૈનધર્મને અંગીકાર કરવાની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત કરે છે. આગમોત્તું જ્ઞાન કરીને જેઓએ નયોની અપેક્ષાએ પરિપૂર્ણ ધર્મસ્વરૂપ જાણ્યું છે, એવા ગીતાર્થ મુનિવર પ્રોફેસરોએ, અન્ય મનુષ્યોને જૈનધર્મામૃતતું પાન કરાવવાના અનેક ઉપાયોને યોજવા જોઈએ. જૈનધર્મનું રજીષ્ટર કોઈ જાતિને કરી આપ્યું નથી, અર્થાત્ જૈનધર્મ સર્વ જાતના મનુષ્યો પાળવા સમર્થ થાય છે. અનેક પ્રકારના સદ્ગુણોના ભંડારરૂપ જૈનધર્મને જેઓ આરાધે છે, તેવા મનુષ્યોત્તું જીવન ખરેખર આખી દુનિયાને શાન્તિ આપવા શુભ આન્દોલનો (શુભ વિચારો વા ઉપાયો) ને પ્રગટાવી શકે છે. સાપેક્ષદૃષ્ટિધારક મનુષ્યો, સર્વ ધર્મના સત્ય સત્ય અંશોને જૈનધર્મરૂપી સમુદ્રના બિન્દુરૂપ માનીને, તેઓના સંચય કરીને, સર્વ મનુષ્યોને અર્પણ કરે છે અને તેમ કરીને-દુનિયાને અનેકાન્ત દિવ્યચક્ષુનું દાન કરીને-ઉચ્ચ સુખમય ભૂમિકાપર આરોહે છે. આવા ઉત્તમ અનેકાન્ત એવા જૈનધર્મવડે આખી દુનિયાના મનુષ્યોની સેવા કરનાર જૈનો, અન્તે વીતરાગની દશાને પ્રાપ્ત કરીને અખંડ સુખ ભોગવે છે. હાલના કાલમાં વીતરાગ સંચય નથી, કિન્તુ સરાગ સંચય છે, તેથી અનેકાન્તવાદિ જૈનોએ શુભ રાગાદિ પરિણતિવડે જૈનધર્મની સેવા કરવી જોઈએ. સર્વ જીવોને સાપેક્ષ નયબાધવડે સમ્યગ્મતિધારક બનાવવા, એ પ્રભુની સેવા-ભક્તિ વા જૈન શાસનની સેવા વા જગતના જીવોની ધર્મસેવા સમજવી. મિથ્યામતિથી જીવો કર્મની રાશિ ગ્રહણ કરીને ચારાશીલક્ષ જીવોનીમાં પરિભ્રમણ કરે છે, તેઓને સમ્યગ્મતિધારક બનાવવાથી તેઓ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરીને અખંડાનન્દની પ્રાપ્તિ કરે છે.

સમ્યગ્મતિ ઉત્પન્ન થવાથી બહિરાત્મા તે પહેલું ગુણુસ્થાનક તજીને ચોથા ગુણુસ્થાનકમાં આવે છે. ચોથાથી તે આરમા ગુણુસ્થાનક પર્યન્ત અન્તરાત્માની સ્થિતિ હોય છે. સમ્યગ્મતિ પોતાના સ્વામીને શુભાધ્યવસાયરૂપ પારણામાં જુલાવે છે અને તે અન્તરાત્માના પૂર્ણસંબન્ધે પરમાત્મરૂપ પુત્રને જણે છે. પૂર્વોક્ત નયોની સાપેક્ષતાથી સમ્યગ્મતિ પ્રગટવાથી વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર ધર્મક્રિયારૂપ સસરા અને સાસુને પ્રાપ્ત કરીને સમ્યગ્મતિ ખરેખર ઉપશમાદિ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વરૂપ ધર્મપુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે, વા પરમાત્મરૂપ પુત્રને ઉત્પન્ન

(૪૭૩)

કરે છે. મુક્તિ જનનારા કોઈપણ જીવને શુભમતિએ ભોગવ્યા નથી એમ નથી, અર્થાત્ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરનારા સર્વ જીવોને સમ્યગ્મતિએ ભોગવ્યા છે. સામાન્ય મતિની વિવક્ષાવડે શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મતિની પાસેજ કહેવરાવે છે કે, ઉપર્યુક્ત મિથ્યા અને સમ્યગ્ એ બે દશામાં સર્વ જીવોને મેં ભોગવ્યા છે. મિથ્યાદશામાં પણ કોઈ એક જીવની સાથેજ માત્ર સગપણુ નહિ બાંધવાની અપેક્ષાએ બાળકુંવારી ગણાઈ'છું; તેવી રીતે સમ્યક્ત્વ પામ્યા બાદ પણ સર્વ જીવોની સાથે સદાકાળ સગપણુ નહિ બાંધવાથી, વા એક જીવની સાથે પણ સદાકાળ સંબન્ધ બાંધીને અન્યોનો ત્યાગ નહિ કરવાની અપેક્ષાવાળી હું હોવાથી, બાળકુંવારી ગણાઈ' છું. સમ્યક્ત્વમતિ અને મિથ્યાત્વમતિનું ઉપર્યુક્ત સ્વરૂપ વાંચીને મનુષ્યોએ, સમ્યગ્મતિની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. એક જીવની અપેક્ષાએ સમ્યગ્મતિ સાદિ સાંત કહેવાય છે. સર્વ કાલ, સર્વ ક્ષેત્ર અને સર્વ ભાવ અને સર્વ જીવ દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત ભંગવાળી સમ્યગ્મતિ કહેવાય છે--સમ્યગ્મતિને પામેલા જીવો અસંખ્ય અવબોધવા. પાંચ ઇન્દ્રિય અને છઠ્ઠું મન અને તે પ્રત્યેકના અવગ્રહ, ઈહા, અપાય અને ધારણા, એ ચાર ભેદ ગ્રહણ કરતાં સર્વે મહી ચોવીશ ભેદ થાય છે અને તેમાં વ્યંજનાવગ્રહના ચાર ભેદ ઉમેરતાં અઠ્ઠાવીશ ભેદ થાય છે. તે પ્રત્યેકના બહુ, બહુતર આદિ બાર ભેદ થાય છે; તેથી બારે ગુણુતાં ત્રણસે છત્રીશ ભેદ થાય છે અને તેમાં ઔત્પતિકી, વૈનયિકી, કાર્મણિકી અને પારિણામિકી એ ચાર પ્રકારની બુદ્ધિનો ઉમેરો કરતાં ત્રણસે ચાલીશ ભેદ થાય છે. વિશેષાવશ્યક વગેરેમાં અમોએ મતિનું ઘણું વિવેચન વાંચ્યું છે, પણ તેનો અત્ર વિસ્તાર કરતાં અન્ય વિસ્તાર ભયના લીધે અત્ર ઉતારો કર્યો નથી. વિશેષ જ્ઞાસુએએ વિશેષાવશ્યક વગેરે અન્યો જોઈ લેવા. મિથ્યા મતિવાળાને મતિના ત્રણસો ચાલીશ ભેદ, મિથ્યારૂપે પરિણુમે છે અને સમ્યગ્મતિવાળાને ત્રણસો ચાલીશ ભેદ, સમ્યગ્રૂપે પરિણુમે છે. અવગ્રહ, ઈહા, અપાય અને ધારણા એ ચાર ભેદે મતિજ્ઞાન, સદાકાલ ઉત્તરોત્તર થયા કરે છે. ધારણાના પણ ઉત્તરોત્તર અવગ્રહાદિ લક્ષણભેદે, ભેદ ઉત્પન્ન થયા કરે છે. વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં મતિનું બહુ વિસ્તારથી સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કર્યું છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મતિની એ પ્રકારની અવસ્થા તેના સ્વક્રીય ઉદ્ધારોથી જાણાવે છે. પ્રત્યેક આત્માએની સાથે મતિ હોય છે. મતિરૂપ ચૈતન્યશક્તિ સર્વત્ર રહી છે. જે સર્વ આત્માએને આત્મબુદ્ધિથી નિરખે છે અને સર્વ આત્માએને પોતાના આત્મસમાન માનીને તેની

(૪૭૪)

જે યથાયોગ્ય સેવા સ્વીકારે છે તે મતિની નિર્મલતા કરવાને સમર્થ થાય છે. મતિને આત્મામાં પરિણુમાવવી જોઈએ. બાહ્ય ભાવમાં મતિનું પરિણુમન થવાથી મતિની પરિણુતિ સાથે રાગદ્વેષની પરિણુતિ પણ જોગી થઈને પ્રવહે છે. મતિને સમભાવે પરિણુમાવીને તેવડે આત્માની ઉપાસના જોગ્યો કરે છે, તેઓના આત્માની વિશુદ્ધિ થયાવિના રહેતી નથી. રાગદ્વેષના પ્રવાહમાં મતિ પણ તેની સાથે પરિણુમીને કર્મરૂપ પુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તેપણુ અનુભવમાં આવે છે. અનેક પ્રકારના બાહ્ય સંયોગોમાં વર્તવા છતાં જે મતિમાં રાગદ્વેષને ભાવરસ પરિણુમતો નથી, તે મતિ ખરેખર નિર્મલ અને આત્મભાવે પરિણુમ પામનારી હોવાથી, ધર્મરૂપ વા પરમાત્મરૂપ પુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે; એમ મતિએ કહ્યું છે તેપણુ અનુભવમાં આવે છે. મતિની આવી અવસ્થા જાણીને વિવેકી મનુષ્યો, મતિને આત્મભાવે પરિણુમાવવા પ્રયત્ન કરે છે. આત્મભાવમાં મતિને પરિણુમાવતાં આત્માની શક્તિયો ખીલવા માંડે છે. ચોથા ગુણુસ્થાનકથી-દેશ થકી આત્મસ્વભાવમાં મતિનું પરિણુમન થાય છે. બારમા ગુણુસ્થાનકપર્યન્ત મતિવડે ધ્યાન ધ્યાઈ શકાય છે. તેરમા ગુણુસ્થાનકમાં ક્ષયોપશમ ભાવ ન હોવાથી ત્યાં મતિ નથી.

મતિને કેવા રૂપે પ્રવર્તાવવી જોઈએ? એ બાબતનો ઉત્તમ વિવેક કોઈ વિરલ મનુષ્યો અવલોધી શકે છે. સંસારરૂપ સમુદ્રની પાર મતિથી ઉતરી શકાય છે. મતિવિના કદાપિ ધર્મની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. મતિની કિસ્મત આંકી શકાતી નથી. મતિથી મહાન્ કાર્યો કરી શકાય છે. જોગ્યોને દ્રવ્યમન હોય છે તેઓને વિશેષ પ્રકારે ભાવ મતિ હોય છે. મનોવર્ગણુ જોગ્યોને હોય છે તેઓનામાં ભાવમતિનો વિશેષ પ્રકાશ જોવામાં આવે છે. મનુષ્યો અઢી દ્વીપમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેથી મનુષ્યોની અપેક્ષાએ, મતિનું સ્થાનપણુ તેટલું થાય છે. મતિ, તેજ અધિકાર પોતાની મેળે સર્વને જણાવતી છતી, નીચે મુજબ કથે છે.

અઢી દ્વીપમેં સ્વાટ સ્વટૂલી, ગગન ઓશીકું તલાઈ ॥

ધરતીકો છેડો આમકી પીછોડી, તોય ન સોડ મરાઈ ॥ અબધૂ ॥ ૪૧ ॥

ભાવાર્થ:—મતિ અર્થાત્ યુદ્ધિ કથે છે કે, જેમાં મનુષ્યો વસે છે એવા અઢી દ્વીપમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવરૂપ ચાર પાયાના જ્ઞેય વસ્તુરૂપ ખાટલામાં હું આજોહું છું; અથવા પરભાવ પરિણુતિના-દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવરૂપ ખાટલામાં હું આજોટતી છતી પડી રહું છું.

(૪૭૫)

મનોવર્ગણુરૂપ ખાટલામાં હું આઘોટતી રહું છું; એમ પણ ભાવાર્થ જાણવો. મતિ કહે છે કે, ઉચ્ચ પરિણામરૂપ ગજનનું એશીકું અને રોષ પદાર્થરૂપ પૃથ્વીના છેડા અર્થાત્ અન્ત તે મારી તળાઈ છે, તેમજ સર્વ આકારની પિછોડી મેં એઠી છે, તેપણુ મારી સોડ ભરાતી નથી અર્થાત્ હું ઉપર પ્રમાણે કહેલી મર્યાદામાં સમાઈ શકતી નથી. મતિ કહે છે કે, હું અઠી દ્વીપમાં સદાકાળ વસું છું. દેવલોકમાં ઉચ્ચ પણુ હું રહું છું. ધરતીના છેડા સુધી અર્થાત્ પૃથ્વીના અન્તપર્યન્ત હું વસું છું. સાત પૃથ્વીના નીચેના છેડા પર્યન્ત હું વસું છું. દેવતાઓ અને નારકીના જીવોને પણુ મતિ છે, અર્થાત્ ચઉદશજલોકમાં મતિને ધારણુ કરનારા સર્વ જીવો વસે છે. ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ અને શુકલ ધ્યાનાદિ ગુણુધારક મતિતો મનુષ્ય લોકમાં-મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થાય છે. મતિને ધારણુ કરનાર જ્ઞાની આદેશથી સર્વ દ્રવ્યને જાણે છે, સર્વ ક્ષેત્રને જાણે છે, સર્વકાલને જાણે છે અને પરોક્ષપણે સર્વ ભાવને જાણે છે.

આ ગાથામાં મતિએ પોતાનો વાસ જણાવ્યો છે, એવો હૃદયમાં ભાસ થાય છે; ચારિત્રસહિત મતિ તેમજ શ્રુતરૂપ બુદ્ધિનું સ્થાન, મનુષ્ય લોકમાં છે. સમ્યક્ત્વ પરિણામને ધારણુ કરનારી મતિ વા બુદ્ધિની ઉત્પત્તિ ખરેખર મનુષ્યલોકમાં-તીર્થકરો અને કેવલજ્ઞાનીઓના ઉપદેશથી-વિશેષ હોય છે. દ્રવ્ય ચારિત્ર અને ભાવ ચારિત્રાદિના ઉચ્ચ પરિણામને ધારણુ કરનારી મતિનો સહભાવ ખરેખર મનુષ્યલોકમાં હોવાથી, અઠી દ્વીપને મતિ પોતાનો ખાટલો કહે તો તે યુક્ત જ છે. કેવલ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરાવી આપનારી એવી મતિ પણુ, મનુષ્યલોકમાં અર્થાત્ અઠી દ્વીપમાં હોવાથી દેવતાઓ પણુ મનુષ્ય ભવની ઇચ્છા કરે છે. ઉચ્ચ પરિણામધારક મતિને એશીકાની ઉપમા આપવામાં આવે તો તેપણુ-ઉપમાની અપેક્ષાએ યોગ્યજ છે. દેવતાઓ મતિને ધારણુ કરે છે, પણુ તેઓ તેથી વિરતિ પરિણામને ધારણુ કરવાને શક્તિ-માન્યતા નથી. ઉપદેશરક્ષાકરમાં શ્રીમાન્ય મુનિ મુંદરસૂરિ કયે છે કે-
 દેવા વિભવપસતા નેરહ્યા વિવિહ દુહસંસત્તા, તિરિયા વિવેગ વિગલા, મણુઆળં ધમ્મસામગી ॥ દેવતાઓ એ પ્રકારના છે; સમ્યક્ત્વમતિધારક દેવતાઓ અને મિથ્યાત્વમતિધારક દેવતાઓ. તે એ પ્રકારના દેવતાઓ પણુ પાંચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયોમાં આસક્ત હોય છે. નારકીના જીવો એ પ્રકારના છે; સમ્યક્ત્વમતિધારક કૃબ્ણાદિક નારકી જીવો અને અન્ય મિથ્યાત્વમતિધારક નારકી જીવો, એ એ પ્રકારના નારકી જીવો અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવ્યા કરે છે. તિર્યચ જીવો પણુ એ

(૪૭૬)

પ્રકારના છે; સમ્યક્ત્વમતિધારક તિર્થચો અને મિથ્યાત્વમતિધારક તિર્થચો; એ બે પ્રકારના તિર્થચો પણ, ઉપરના ગુણુસ્થાનકપર આરોહી શકતા નથી. સમ્યક્ત્વમતિધારક તિર્થચો પાંચમા ગુણુસ્થાનક પર્યન્ત ચઢી શકે છે, પણ તે ગતિમાં ઉપરનાં ગુણુસ્થાનક પ્રાપ્ત થઈ શકતાં નથી. મનુષ્યોને સમ્યક્ત્વ ધર્મ અને ચારિત્ર ધર્મની પરિપૂર્ણ સામગ્રી મળી છે. મનુષ્ય, ચૈદ ગુણુસ્થાનકપર્યન્ત ગમન કરી શકે છે; મનુષ્યોની મતિને કોઈ પહોંચી શકે તેમ નથી. ચરમમાં ચરમ એવી ક્ષીણુમોહ દશાને મતિ પ્રાપ્ત કરાવી શકે છે. સર્વ મનુષ્યોને મતિની સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ છે. સમ્યક્ત્વમતિની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરીને સમ્યક્ત્વમતિની પ્રાપ્તિ કરનારા મનુષ્યો વિરલા હોય છે. શ્રીસર્વજ્ઞ પ્રભુની વાણી સાંભળીને સમ્યક્ત્વ પરિણામભાવે પોતાની મતિને પરિણુમાવીને, સહજ સુખરૂપ અમૃતનો સ્વાદ કરનારા કોઈ વિરલા મનુષ્યો હોય છે; એમ મતિ પોતાની મેળે નીચે પ્રમાણુ કયે છે.

ગગનમણ્ડલમે ગાય વીઆણી, વસુધા દૂધ જમાઈ ॥

રાઉરે સુનો માઈ વલોણું વલોવે તો, તત્ત્વ અમૃત કોઈ પાઈ ॥ૐ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ:—કર્ણુરૂપ આકાશમંડલમાં શ્રી સર્વજ્ઞ પ્રભુની વાણીરૂપ ગાય વીઆણી, તેનું શ્રી દ્વાદશાંગીરૂપ પૃથ્વી ઉપર દુગ્ધ જમાવ્યું, તેને વિવેકી મનુષ્યોએ વલોવ્યું તેમાંથી માખણુ નીકળ્યું તેને વિરલ મનુષ્યોએ પ્રાપ્ત કર્યું, અને જે છાશ નીકળી તેમાં અનેક મનુષ્યો લલચાયા.

શ્રી સર્વજ્ઞની વાણી ગુરૂપરંપરાએ અધ્યાપિપર્યન્ત ચાલી આવી છે. ખોધની-ઉપદેશની-વાણી કર્ણુમંડલરૂપ આકાશમાં વીચાય છે અને પુસ્તકોમાં તે લખાય છે. પુસ્તકમાં લખાયલી ભગવાનની વાણીરૂપ દૂધને પંડિત મનુષ્યો ભેગા થઈને વલોવે છે, અર્થાત્ તેનો સાર ખેંચે છે, તેમાં માખણુરૂપ અમૃતને કોઈ વિરલા મનુષ્યો પ્રાપ્ત કરી શકે છે; બાકી છાશ જેવા અસાર ભાગમાં ઘણા લોકો રાચીમાચીને આનન્દ ધારણુ કરે છે. શ્રી સર્વજ્ઞની વાણીનો સિદ્ધાન્તોમાં સમાવેશ થાય છે. અગીયાર અંગ અને આરમ્બુ દષ્ટિવાદ મળીને દ્વાદશાંગી ગણાય છે; તેમાંથી હાલ અગીયાર અંગ વિદ્યમાન છે.-આરમ્બુ દષ્ટિવાદ હાલ નથી. હાલમાં પિસ્તાલીશ આગમો અને સુવિહિત આચાર્યોના બનાવેલા હજારો ગ્રન્થો વિદ્યમાન છે, તે સર્વ પ્રમાણુભૂત ગણાય છે. સૂત્ર, નિર્ઘંજિત, ચૂર્ણિ, ભાષ્ય, વૃત્તિ, અનુભવ અને ગુરૂપરંપરા એ સર્વનો જે નિષેધ કરે છે તે, ભગવાનની વાણીરૂપ ગાયના દુગ્ધનો નિષેધ અર્થાત્ નાશ કરનાર

(૪૭૭)

અવખોધવો. સિદ્ધાન્તમાંથી સાર ખેંચવો તે-દહીંમાંથી માખણ અથવા ધીને કાઢવાની ઉપમાને ધારણુ કરે છે. અનેક મનુષ્યો આગમ વાંચે છે, પણ વિરલ મનુષ્યો તેમાંથી સાર ખેંચી શકે છે. કેટલાક મનુષ્યો આગમોને વાંચે છે વા સાંભળે છે પણ તેનો સાર શું છે? તે સમ્યક્-રીત્યા અવખોધી શક્તા નથી. કેટલાક મનુષ્યો મિથ્યાત્વચુદ્ધિના યોગે આગમોના ભાવાર્થને પણ મિથ્યાત્વરૂપે પરિણુમાવે છે. નંદીસૂત્રમાં લખ્યું છે કે, મિથ્યાદષ્ટિ જીવો કારણુ સામગ્રી પામીને આગમોને વાંચે છે વા સાંભળે છે, પણ તેમને તે મિથ્યારૂપે પરિણુમે છે અને સમ્યક્ દષ્ટિ જીવો મિથ્યાદષ્ટિજીવોનાં બનાવેલાં પુસ્તકો વાંચે છે વા સાંભળે છે, તોપણુ તેઓને-મિથ્યાશ્રુત પણુ સમ્યક્ શ્રુતરૂપે પરિણુમે છે. ચાર પ્રકારના અનુયોગમાં આગમોનો સમાવેશ થાય છે. દ્રવ્યાનુયોગ, ચરણુ-કરણાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ અને ગણિતાનુયોગ, એ ચાર અનુયોગને જાણીને પણુ કેટલાક જીવો, વસ્તુતઃ સિદ્ધાન્તોમાંથી વિવેકદષ્ટિથી સાર ભાગને ખેંચી શક્તા નથી. કેટલાક વિદ્વાનો આગમોને જાણુ છે પણુ તેની શ્રદ્ધા કરતા નથી. સમક્ષિત વળ નવ પૂરવી બજાની કહેવાય. એ વચનથી વિચારતાં ભવ્ય મનુષ્યોને સમજાશે કે, નવપૂર્વનો અભ્યાસ કરનારાઓ પણુ કેટલાક શ્રદ્ધાવિના અજ્ઞાનીઓ હોય છે, કેમકે આગમોને વાંચીને પણુ કેટલાક મનુષ્યો તેની શ્રદ્ધાને ધારણુ કરી શક્તા નથી, અર્થાત્ આગમોની શ્રદ્ધાવિના સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થઈ શક્તી નથી. આગમોને વાંચીને જે મનુષ્યો,-હૈય, જ્ઞેય અને ઉપાદેયની ચુદ્ધિથી આદેય તત્ત્વને ગ્રહણુ કરે છે, તેઓ વિવેકી જાણુવા. ભગવાનની વાણીથી નવતત્ત્વતું કથન કરવામાં આવે છે. આગમોમાં અનેક પ્રકારની કથાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. પુણ્ય અને પાપરૂપ આશ્રવ તત્ત્વતું સિદ્ધાન્તમાં કથન આવે છે. આગમોમાં ષડ્દ્રવ્યોની રૂપરૂપા કરવામાં આવી છે. હૈય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય બાબતોના અનેક પ્રકારના વિચારોનો સમાવેશ-ખરેખર શ્રી સિદ્ધાન્તોમાં કરવામાં આવ્યો છે, તેવા આગમરૂપ સમુદ્રનો પાર પામવો મહાદુર્લભ છે. આગમરૂપ સમુદ્રમાં સુચુક્તિયો અને કુચુક્તિયોતું સ્વરૂપ દેખાડવામાં આવ્યું છે. આગમરૂપ સાગરમાં જે આદેયતત્ત્વો છે તે અમૃત સમાન છે. આગમરૂપ સાગરમાં અનેક રત્નો ભરેલાં છે. જે જ્ઞાનીઓ આગમરૂપ સાગરને વલોવીને તેમાં જે રત્નરૂપ સારભાગ ખેંચી લે છે, તેઓ ખરા વિવેકી જાણુવા. જેઓ આગમરૂપ સાગરને વલોવીને તેમાંથી શુદ્ધાત્મસ્વરૂપરૂપ અમૃતને પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ સત્ય વિવેકી અવખોધવા.

(૪૭૮)

આગમોમાંથી શુદ્ધાત્મધર્મરૂપ અમૃતને પ્રાપ્ત કરવું! તે કંઈ સામાન્ય વાત નથી. આગમોનું સેવન કરીને તેઓના આધારે સમ્યક્ત્વ ચારિત્રાદિ અમૃતને પ્રાપ્ત કરનારા કોઈ વિરલા મનુષ્યો દેખાય છે.

આગમોરૂપ દુગ્ધને વલોવીને તેમાંથી અનેક પ્રકારના સમ્યક્ત્વ ચારિત્રાદિ સદ્ગુણોને વિરલા મનુષ્યો પ્રાપ્ત કરે છે.

કેટલાક તો આગમોનો અભ્યાસ કરીને, તેનાવડે પગાર આદિ પ્રાપ્ત કરીને, પોતાની આણ્વિકામાટે-આગમોનો ઉપયોગ કરે છે. કેટલાક મનુષ્યો, આગમોના આધારે કંઈ ભોલીને વા વાંચીને પોતાના ઉદરનું પોષણ કરે છે. કેટલાક આગમોનો અભ્યાસ કરીને અનેક પ્રકારના પન્થો ચલાવીને સંસારની વૃદ્ધિ કરે છે. કેટલાક માન અને પૂજના લાલચુ છવો આગમોને અવબોધીને તેના વિપરીત અર્થ કરે છે. કેટલાક આગમોને વાંચે છે વા સાંભળે છે, પણ તેમાંથી કંઈ આચારમાં મૂકી શકતા નથી. કેટલાક આગમોનો અભ્યાસ કરીને રાગદ્વેષ વૃદ્ધિકારક એવી અનેક પ્રકારની ચર્યાઓ કરીને ઉપશમાદિ હેતુભૂત એવા આગમોનો રાગદ્વેષની વૃદ્ધિમાટે ઉપયોગ કરે છે. કેટલાક આગમોને વાંચી અહંકારના આવેશમાં તણાઈ જાય છે અને પોતાની પંડિતાઈ જણાવવાનેમાટે અન્ય પંડિતોની સાથે વાક્યુદ્ધોને કરે છે અને હજારો મનુષ્યોને કલેશરૂપ અગ્નિમાં હોમે છે. કેટલાક વિદ્વાનો સનાતન માર્ગને મૂકીને કુયુક્તિવડે આગમોનો વિપરીતાર્થ કરીને ધર્મમાર્ગમાં અનેક કલેશના કાંટાઓ વેરે છે. કેટલાક વિદ્વત્તાની ખાતર આગમોનો અભ્યાસ કરીને મનાવા પૂજવા પ્રયત્ન કરે છે. આગમો વાંચીને શ્રદ્ધાને તથા વિરતિને જેઓ ધારણ કરતા નથી, તેઓ તેનું ફલ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. આગમો વાંચીને સમ્યક્ત્વ ધારણ કરવું જોઈએ. આગમોનું શ્રવણ કરીને શ્રાવકનાં પ્યાર વ્રત અંગીકાર કરવાં જોઈએ. આગમોનું શ્રવણ કરીને શ્રાવકોએ એકવીશ અને સત્તર ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. આગમોનું વાચન કરીને સાધુઓએ પંચમહાવ્રતનું સારી રીતે પાલન કરવું જોઈએ. આગમો વાંચીને મોટી મોટી વાતો કરવામાં આવે, પણ સદ્ગુણો અને આચારોને ધારણ કરવામાં ન આવે તો આગમોનો સાર પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી. જેઓ આગમોના પ્રોફેસરો થઈને-અવિરતિ, પ્રમાદ, કલેશ, નિન્દા, ઈર્ષ્યા અને કદાબ્રહ્મમાં આસક્ત રહે છે, તેઓ છાશ જેવા અસાર ભાગનું બ્રહ્મણ કરનારા અવબોધવા; અર્થાત્ આગમો વાંચીને ખંડન મંડનમાં ઉતરીને અનેક પ્રકારના કલેશ કરે, તેઓ અસાર ભાગને બ્રહ્મણ કરનારા જાણવા.

(૪૭૯)

જેઓ આગમોતું ઉપરચોટીયું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને અસંચતિપણામાં પોતાને વંદાવે છે, પૂજાવે છે અને અસંચતિના આશ્રયને પ્રવર્તાવે છે, તેઓ આગમોમાંથી છાશ જેવા અસારભાગને ગ્રહણ કરનારા જાણુવા. જેઓ ઉત્સુક ભાષણ કરે છે અને વિપરીત પ્રવૃત્તિને આદરે છે તે છાશ જેવા અસાર ભાગને ગ્રહણ કરનારા જાણુવા. આગમોનો આશ્રય લઈને જેઓ સાંસારિક ભોગોમાં તેઓનો ઉપયોગ કરે છે, તેઓ પણ ઘણા કાળ પર્યન્ત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનારા જાણુવા. મોક્ષના હેતુભૂત આગમોને જેઓ આશ્રવના હેતુરૂપે પરિણુમાવે છે તેઓ પણ અસારભાગ ગ્રહણ કરનારા જાણુવા. જેઓ સિદ્ધાન્તોનો આશ્રય કરીને નામ કીર્તિની લાલસાએ તેઓનો દુરુપયોગ કરીને કામભોગમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેઓ પણ અસારભાગને ગ્રહણ કરનારા અવબોધવા. જેઓ આગમો વાંચીને તેવડે લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરીને અનેક પ્રકારના પાપના આરંભો આદરે છે, તેઓ પણ અસારભાગને ગ્રહણ કરનારા અવબોધવા.

આગમોતું વા સિદ્ધાન્તોતું શ્રવણ તથા મનન કરીને તેમાંથી સદુણો ગ્રહણ કરવા જોઈએ. સમ્યક્ત્વ, દયા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, શુદ્ધપ્રેમ, પૂજા, ભક્તિ, સદાચાર, પરોપકાર, પ્રમાણિકતા, અને મૈત્રીભાવના, આદિ ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા એજ સિદ્ધાન્તોનો સાર છે. સિદ્ધાન્તોતું શ્રવણ કરીને મનુષ્યોએ, આદેય તત્ત્વોતું ગ્રહણ કરવું. જે લોકો પોતાના તુચ્છ સ્વર્થોની પૂર્તિને માટે ધર્મના આચારો સેવે છે, તેઓ પણ અસારભાગને ગ્રહણ કરનારા જાણુવા. જેઓ પોતાના શુભચરણને માટે ધર્મના નામે મનઃકલ્પિત ગ્રંથોની રચના કરીને-કલ્પિત પાખંડ પન્થો ઉભા કરીને-ભક્તોના ઘરમાંથી ધન કઢાવીને, પોતે ધનપતિ એવા ગુરૂ અને એસે છે, તેઓ કાચના કકડાની પેઠે ધર્મની કિંમત આડે છે. જેઓ સદ્ગુણોનો ત્યાગ કરીને દુર્ગુણોનો સ્વીકાર કરે છે, તેઓ કાકની પેઠે અસારભાગ ગ્રહણ કરનારા જાણુવા. જેઓ આલ્હીની પેઠે ગુરૂના ઉપદેશમાંથી અસારભાગને ગ્રહણ કરે છે, તેઓ અમૃતનો ત્યાગ કરે છે અને છાશને ગ્રહણ કરે છે, એમ અવબોધવું. આગમોની માન્યતામાં નિરપેક્ષ યુદ્ધિથી પ્રવર્તનારાઓ સમ્યક્ પ્રકારે પદાર્થનો નિશ્ચય કરી શક્તા નથી અને નયોની અપેક્ષાવણુ એકાન્તે મનમાન્યા અર્થે ઉભા કરીને-પરસ્પર તકરારો કરીને, તેમાં ઘણુંખરૂં જીવન વ્યતીત કરનારાઓ આત્માતું કલ્યાણ કરવાને સમર્થ થતા નથી, અર્થાત આત્માની શુદ્ધિ કરીને સહજ મુખરૂપ અમૃત પ્રાપ્ત કરવાને શક્તિમાન બનતા નથી. નયોની સાપેક્ષાએ આગમોમાં પ્રતિપાદિત પદાર્થોતું સ્વરૂપ જેઓ સમજે છે, તેઓ અનેકાન્તવાદી હોવાથી કદા-

(૪૮૦)

ગ્રંહ, કલેશરૂપ છાશનો ત્યાગ કરીને અનુભવરૂપ અમૃતતું આસ્વાદન કરે છે. જેઓ સાત નય, સપ્તભંગી, ચાર પ્રમાણુ અને નિહ્નેપવડે પદાર્થોનું સ્વરૂપ સમજીને તેનો સ્યાદ્વાદપણે નિર્ધાર કરે છે, તેઓના જૂદ-યમાં સમ્યક્ત્વ બુદ્ધિનો ઉત્પાદ થાય છે અને તેથી તેઓ આગમોનો સાર (આત્મામાં રમણુતા કરવી ઇત્યાદિ)ને પ્રાપ્ત કરે છે. અનેકાન્ત-વાદીઓ સિક્કાન્તોતું દોહન કરીને-આત્માનો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ધર્મ આદરવા યોગ્ય છે, એવો, અમૃતરસ ખેંચી કાઢે છે; તેમજ તેઓ સંવર અને નિર્જરાભાવતું દ્રવ્ય અને ભાવ એ એ ભેદે સેવન કરે છે. આત્માના અસંખ્યાતા પ્રદેશમાં અનન્તરૂદ્ધિ રહી છે એવું આગમોથી શોધીને આત્માની ઋદ્ધિ પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરે છે. આગમો આત્માના સ્વરૂપને દેખાડનાર છે. હેય, જોય અને ઉપાદેય તત્ત્વનો યોધ કરવાને માટે આગમોની આવશ્યકતા છે. આગમોમાં કથ્યા પ્રમાણુ આત્માના જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવા મુમુક્ષુઓ અન્તરમાં ઉંડા ઉતરીને પ્રયત્ન કરે છે, અર્થાત્ રાગદ્વેષની વિભાવદશાનો પરિહાર કરવાને માટે સદાકાળ પ્રયત્ન કરે છે. સંગ્રહનયની સત્તાની અપેક્ષાએ આત્મા તે પરમાત્મરૂપ છે. જેવી સિક્ક પરમાત્માની શક્તિ છે તેવી સર્વના આત્માની શક્તિ છે. આત્માર્થી વિચારે છે કે, આત્માના એકેક પ્રદેશે લાગેલી અનન્ત કર્મ-વર્ગણુઓથી હું ન્યારો છું. પરભાવમાં ઉપયોગ દેઈને તેમાં રમણુતા કરવી એ મારો શુદ્ધ ધર્મ નથી. જે જે જડ પદાર્થો છે તેમાં હું નથી અને જડ પદાર્થો તે હું નથી. માંડે અર્થાત્ ચેતનતું શુદ્ધસ્વરૂપ ન્યાંડે છે. સત્ય-અખંડસુખ ખરેખર આત્મામાં રહ્યું છે. પરવસ્તુ-ઓના સંબન્ધથી અહંત્વ કરતું એ મારો શુદ્ધ ધર્મ નથી. મારા આત્માના એકેક પ્રદેશે અનન્તગણું સુખ રહ્યું છે. મારા શુદ્ધસ્વરૂપમાં ઉપયોગ ધારણુ કરીને રમણુતા કરું તો મારા શુદ્ધ સુખનો ભોક્તા બનું. મારા શુદ્ધસ્વરૂપનો ભોક્તા હું આત્મા પોતે છું. સહજ સ્થિર સમાધિવડે સહજ સુખના સાગરમાં ઝીલનાર હું પોતે છું. મારા શુદ્ધસ્વરૂપમાં બાહ્યતું ખંડન કે મંડન કંઈ નથી. મારા શુદ્ધસ્વરૂપમાં બાહ્યની અર્ચા નથી. મારા શુદ્ધસ્વરૂપમાં હું તુંને ભેદ નથી. મારા આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાં કર્મતું આવાગમન નથી. મારા શુદ્ધસ્વરૂપમાં નર-નારી વા નાન્યતરબાતિ વગેરે કંઈ નથી. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાં દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ વા નારકીપણું નથી. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાં બાહ્ય પરભાવના-પટૂકારકની પ્રવૃત્તિ નથી. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાં નાકના મેલસમાન બાહ્યના ત્રેવીશ વિષયોનો ભોગ નથી. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપના ઉપયોગમાં નયવાદનો શાસ્ત્રાર્થ પ્રવ-

(૪૯૧)

તેતો નથી. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપના ઉપયોગમાં, મન, વાણી અને કાયાની મમતાનો વિકલ્પ રહેતો નથી. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપના ઉપયોગમાં રાગદ્વેષની મલીનતાનો ભાવ રહેતો નથી. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપના ઉપયોગમાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિની સ્ફુરણા રહેતી નથી. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપના ઉપયોગમાં સ્થિર રહેતાં નાના અને મોટાનો ભેદ વર્તેતો નથી. આત્માના શુદ્ધોપયોગમાં સ્થિરતા થતાં વિકલ્પ સંકલ્પની પરંપરાઓનું ઉત્થાન થતું નથી. આત્માના શુદ્ધધર્મના ઉપયોગમાં સ્થિર થઈ જતાં ધ્યેય, ધ્યાન અને ધ્યાતાનું ઐક્ય થઈ જાય છે. આત્માના શુદ્ધધર્મોપયોગે રમણુતા કરતાં આત્માના અનન્ત વીર્યગુણને પરભાવથી દૂર કરીને આત્માના શુદ્ધધર્મમાં પરિણુમાવી શકાય છે. આત્માના શુદ્ધોપયોગમાં સ્થિર રહેવાથી આત્માનો અચ્ચલ ગુણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. પુદ્ગલના અનેક પ્રકારના પર્યાયો તે હું નથી અને તેમાં જરા માત્ર પણ સુખ નથી; એમ આત્માર્થી નિશ્ચય કરીને આત્માના ધર્મમાં ઉપયોગ ધારણ કરીને શુદ્ધસ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ જાય છે. અધ્યાત્મ અને યોગના માર્ગવડે આત્માના ઉપશમાદિભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. અનાદિકાલથી ઔદયિકભાવમાં પરિણુમન થયું છે તેનો પરિહાર કરવાને આત્માર્થી જીવ પોતાના સહજ શુદ્ધગુણની રમણુતામાં તન્મયપણે પ્રવર્તે છે. આત્માર્થી જીવ જાણે છે કે, આગમોનો સાર એજ છે કે આત્માના સહજ ગુણોને પ્રકટ કરવા. આત્માને આત્મભાવે પરિણુમાવીને આત્મામાં રહેલી પરમાત્મતા પ્રગટ કરવી એજ આગમોને વલોવીને શુદ્ધ અમૃત કાઢવાનું છે. વિવેકી આત્માર્થી મનુષ્ય પોતાના શુદ્ધધર્મથી વિરૂદ્ધ એવા રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, કામભોગ વગેરેમાં અંશમાત્ર પણ રૂચિ ધારણુ કરતો નથી. શ્રુતજ્ઞાની આત્માર્થી જીવ, પોતાના શુદ્ધધર્મના ઉપયોગખળે રમણુતા કરે છે. આત્માર્થી જ્ઞાની, પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશોને ઘર માને છે અને પ્રતિ પ્રદેશે રહેલા અનંત ગુણોને ખરી રૂદ્ધિ માની તેના ઉપયોગરૂપ અનંત દૃષ્ટિને ધારણુ કરે છે. પોતાના આત્માને સત્તાએ પરમાત્મરૂપ માનીને તેનું ધ્યાન ધરે છે. તે જાણે છે કે, મારો આત્મા શુદ્ધ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ દેવ છે. મારો આત્માજ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ મારો ગુરુ છે. મારો આત્મા તે નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ ધર્મરૂપ છે; મારા આત્માને જોડીને-જડ વસ્તુમાં ધર્મ રહેતો નથી. મારો આત્માજ જ્ઞાનમય હોવાથી બ્રહ્મા છે. મારો આત્માજ પોતાના જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણરૂપ સૃષ્ટિનો કર્તા અને કર્મસૃષ્ટિનો હર્તા છે. મારો આત્માજ લોકલોકનો જ્ઞાનગુણવડે પ્રકાશ કરનાર હોવાથી વિષ્ણુ છે. સર્વ જ્ઞેયપદાર્થોને

લ. ૬૧

(૪૮૨)

પ્રકાશ કરનારૂં જ્ઞાન હોવાથી, જ્ઞાનવડે સર્વ જ્ઞેયનો જ્ઞાતા આત્મા વિબલુ-રૂપ છે. સર્વ કર્મને હરનારો એવો મારો અસંખ્ય પ્રદેશી આત્મા હરિ છે. જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણોને પરભાવમાંથી ખેંચીને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે પરિણુમાવનાર મારો અસંખ્ય પ્રદેશી આત્માજ કૃણુ છે. સર્વ પ્રકારનાં કર્મોનો નાશ કરીને પોતાનો શુદ્ધ ધર્મ પ્રગટાવવાની શક્તિ ધારણુ કરનાર, મારો આત્માજ મહાદેવ છે. સર્વ પ્રકારે બાહ્ય સુખોની બ્રાન્તિનો ત્યાગ કરીને ક્ષાયિક ભાવનું સુખ પ્રકટ કરનાર, મારો આત્મા શંકર કહેવાય છે. દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ કદાપિ નહિ ઉત્પન્ન થનાર એવો મારો આત્માજ અજ કહેવાય છે. બાહ્યપુરૂષો કરતાં અન્તરના પુરૂષાર્થથી ઉત્તમ એવો મારો આત્માજ પુરૂષોત્તમ કહેવાય છે. સર્વ બાહ્ય જગત્ પણુ જેની યાચના કરે છે અને જેમાં રહેલું સુખ પ્રાપ્ત કરવા યાચના કર્યા કરે છે, તેવું સહજ સુખ મારામાં હોવાથી, મારો આત્માજ જગન્નાથ છે. આધિ આધિ અને ઉપાધિનાં ત્રણુ પુર છે, તેનો નાશ કરનાર મારો આત્માજ ત્રિપુરારિ કહેવાય છે. નિર્મલ-શુદ્ધ સનાતન-અરૂપી-જ્ઞાનજ્યોતિમય-એવો મારો આત્મા જ ખુદા કહેવાય છે. રાગદ્વેષની શક્તિનો ક્ષય કરવાની સત્તાવાળો મારો આત્માજ વીતરાગ છે. અહો! હું ત્રણુ ભુવનમાં ઉત્તમ અને સિદ્ધાન્તોમાં કહેલા શુદ્ધાત્મધર્મરૂપ અમૃતને ધારણુ કરનાર, આત્મા અમર-અવિનાશી છું. મારૂં અસંખ્ય પ્રદેશનું સ્વરૂપ ત્રણુ કાલમાં એકરૂપ રહેવાથી હું ધ્રુવ છું. સમયે સમયે ક્ષતિ અને સામર્થ્ય એવા બે પ્રકારના અનન્ત પર્યાયને ધારણુ કરનાર હોવાથી હું ઉત્પાદ વ્યયરૂપ છું. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ હું એકરૂપ છું અને પર્યાયની અપેક્ષાએ અનેકરૂપ છું. હું સન્ધિદાનંદ શુદ્ધસ્વરૂપમય છું. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્ય ઉપયોગમય હું છું. શુદ્ધ નિશ્ચયનયકથિત આત્મારૂપ પરમાત્મા તેજ હું છું. ઔદયિક ભાવનો જે અશુદ્ધ ધર્મ છે તે આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ નથી. સકલ પરભાવથી રહિત એવો શુદ્ધ પર્યાયરૂપ આત્માનો ધર્મ ભોગવતાં અનંત આનંદરૂપ અમૃત રસની પ્રાપ્તિ થાય છે. પુદ્ગલ વસ્તુઓને અનંતવાર ભોગવી ભોગવીને છોડી, અને પુનઃ તે પુદ્ગલ એકંતું ંદણુ કર્યું, પણુ સદાકાલનો સન્તોષ પ્રાપ્ત થયો નહિ. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાં રમણુતા કરતાં અશુદ્ધતા પોતાની મેળે ટળવા માંડે છે. આત્માની આનંદ પરિણુતિનો રસ વસ્તુતઃ આત્મામાં રેડાય છે ત્યારે, પરભાવમાં શુબ્કતા લાગે છે અને ત્યાં રૂચિ પડતી નથી. ઔદારિકાદિક યોગમાં પરિણુમેલું આત્માનું વીર્ય ખરેખર આત્મામાં રમણુતા કરતાં આત્માના શુદ્ધવીર્યરૂપ અને છે અને તેથી શુદ્ધધર્મની પુષ્ટિ થાય છે. આત્માના શુદ્ધ ધર્મમાં

(૪૮૩)

રમણુતા કરતાં આત્માના ગુણોનેજ જ્ઞેયરૂપે ધારવામાં આવે છે અને તેથી પરોક્ષ શુદ્ધિદ્વારા સંસ્કારો પણ અહર્નિશ આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપના પડવાથી, પરભવમાં તુર્ત આત્મધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે અને સંયોગો પણ આત્મધર્મની શુદ્ધિ થાય તેવા મળી આવે છે. મતિ જ્ઞાનના ચાર ભેદ પણ આત્મારૂપ જ્ઞેયમાં પરિણુમવાથી રાગ દ્વેષની પરિણુતિ બહુ હુખી પડતી જાય છે અને અન્તે તેનો સર્વથા પ્રકારે ક્ષય થાય છે. કર્મપથડી નામના ગ્રન્થમાં આત્માના અધ્યવસાયોતું બહુ સૂક્ષ્મરીતિથી પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. આત્માને જ્ઞેયરૂપ ધારીને વારંવાર આત્માનું ધ્યાન ધરવાથી અનંતિ કર્મની વર્ગણુઓ ખરવા માંડે છે અને આત્માનુંજ પરભવમાં વિશેષતઃ આરાધન કરવામાં આવે છે. ધ્યાતા-ધ્યેય અને ધ્યાનનું ઐક્ય જેટલા કાલસુધી-પરોક્ષ દશામાં પણ-રહે છે તેટલા કાલ પર્યન્ત આત્માના સહજ સુખની ખુમારીનો અનુભવ આવે છે. આત્મધર્મની પ્રાપ્તિમાટે નિમિત્ત કારણોતું અવલંબન કરવામાં આવે છે; આત્માનેજ સાધ્ય માનીને અવર નિમિત્તોતું અવલંબન કરતું એજ જૈનાગમોનો ઉદ્દેશ છે. આગમરૂપ ભગવાનની વાણીને ઠોહીને આત્માના શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરવી, એજ અમૃતરસ કાઢવાનો છે. આત્મદ્રવ્યના ગુણુપર્યાયોની શુદ્ધિ કરવી એજ આગમોનો સાર છે. આત્માની શક્તિયોને ખીલવવામાટે રૂપસ્થાદિક ધ્યાન ક્રિયાઓતું નિરૂપણુ કરવામાં આવ્યું છે.

આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોનો અભ્યાસ કરવામાં પ્રમાદદશાનો પરિહાર કરવો જોઈએ. આત્માના ગુણોની શ્રદ્ધા ધારણુ કરીને તે તે ગુણોને ચિત્તમાં રમાવવાથી, પરભવમાં પણ તે તે ગુણોની રૂચિ ચિત્તમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પૂર્વભવની વાસનાથી આ ભવમાં જે જે આબતની વાસના પ્રગટી હોય છે, તે તે આબતમાં રૂચિ અને પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ ભવમાં વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રરત્નતું અત્યંત પ્રેમથી આરાધન કરવામાં આવશે તો, પરભવમાં પણ તેના સંસ્કારોના યોગે જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રનીજ આરાધના ઉપર પ્રેમ પ્રગટવાનો અને તેનોજ અભ્યાસ થવાનો; એમ હૃદયમાં પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધા ધારણુ કરવી. આ સિદ્ધાન્ત ઉપર અમરકોષ વનસ્પતિના હુમાડાતું દૃશાન્ત નીચે મુજબ કથવામાં આવે છે.

નેપાલદેશમાં કસ્તુરિયામૃગો ઉત્પન્ન થાય છે. અમરકોષ નામની એક વનસ્પતિતું ભક્ષણુ કરવાથી મૃગોની હુંડીમાં કસ્તુરીનો ગોટો ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલાક લોકો કસ્તુરીયામૃગની કસ્તુરીના ગોટાઓને ચોરી જાય છે. રાજને ત્યાં ફરીયાદ કરવામાં આવે છે ત્યારે, રાજ

(૪૮૪)

કસ્તુરીની ચોરી પકડવા માટે અમરકોષ વનસ્પતિનો ધુમાડો કરે છે. ગમે તેટલો સામો વાયરો વાયા છતાં અમરકોષનો ધુમાડો જેના ઘરમાં વનસ્પતિ હોય છે તેના ઘરમાં પ્રવેશ કરીને જ્યાં કસ્તુરી રાખ્યામાં આવી હોય છે ત્યાંજ ચારે તરફ પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે; તેથી રાજના મનુષ્યો જેણે ચોરી કરી હોય છે તેના ઘરમાં પ્રવેશીને કસ્તુરીના ગોટાને ગ્રહણ કરી લે છે. તે પ્રમાણે જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણોની વાસના પણ આવતા ભવમાં આત્મામાં તે તે ગુણોને પ્રગટાવવા સમર્થ થાય છે. તે ઉપર રજ્જવનામના કવિએ એક નીચે પ્રમાણે દુહો કથ્યો છે.

અમરકોષકો ધૂમ્ર જ્યું, મૃગમદ હુંદન જય,

રજ્જવભક્તિ આદિકી, આલેઆલ મિલાય ॥ ૧ ॥

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિ સદ્ગુણોનો અભ્યાસ પણ ભવિષ્યના ભવમાં પુનઃ પ્રગટ થાય છે અને તે તે ગુણોની વૃદ્ધિનો અભ્યાસ કરી શકાય છે. આત્માના કોઈપણ ગુણનો અભ્યાસ કરેલો નકામો જતો નથી. ક્ષયોપશમભાવવડે જે જે ગુણોની આરાધના કરવામાં આવે છે, તે તે ગુણોની આત્માની સાથે વાસના રહે છે અને તે ભવિષ્યભવમાં સંસ્કારોના બળથી તે તે ગુણોનો પ્રકાશ વધતો જાય છે. લાખો વા કરોડો ઉપાયો સેવીને પણ આત્માના શુદ્ધ સદ્ગુણોને પ્રકટાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

દુર્ગુણોના અભ્યાસથી દુર્ગુણોના સંસ્કારો પડે છે અને તેના સંયોગે મળતાં તે તે પ્રકારના દુર્ગુણો પુનઃ પ્રકટી નીકળે છે. દુર્ગુણોની વાસનાઓ પૂર્વભવોમાંથી આત્માની સાથે આવે છે. આ ભવમાં જે જે દુર્ગુણોની વાસનાઓને પ્રકટાવનારી સામગ્રી ભેગી થાય છે, તે તે દુર્ગુણો પ્રકટી નીકળે છે, તેથી એમ નહિ અવબોધવું કે મારામાં અન્ય દુર્ગુણો નથી. દુર્ગુણોના અભ્યાસથી મતિના ચાર ભેદ પણ, તે તે દુર્ગુણોને જ્ઞેયપધારીને રાગદ્વેષ યોગે અશુદ્ધતાને પ્રાપ્ત કરે છે. આત્માનું વીર્ય પણ દુર્ગુણોમાં ભળી જઈને દુર્ગુણોમાં બળ અર્પે છે અને તેથી તે તે દુર્ગુણોનો નાશ કરવા માટે અને તે તે દુર્ગુણોનો વા સંસ્કારોનો ક્ષય કરવા માટે, દુર્ગુણોના બળ કરતાં લાખ વા કરોડ ઘણો ઉદમ કરવામાં આવે છે ત્યારે, તે તે દુર્ગુણોનો નાશ થાય છે. અશુભ નિમિત્ત સંયોગો મળતાં દુર્ગુણોની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. દુર્ગુણોની પરિણતિની વૃદ્ધિ ન થાય તેવા ઉપાયો આદરવા જોઈએ. આગમોનું પરિશીલન અને સદ્ગુરૂ સમાગમવિના દુર્ગુણોની વાસનાઓનો ક્ષય થતો નથી. મોહાદિ પ્રકૃતિયોનો ક્ષય કરવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યે, શ્રી સદ્ગુરૂ આદિ શુભ નિમિત્તોનું અવલંબન સદાકાલ કરવું જોઈએ. પ્રથમ તો વ્યવહારનય-

(૪૮૫)

વડે શુદ્ધ ગુણોની ભૂમિકાના હેતુઓનું સારી રીતે અવલંબન કરવું જોઈએ. નિમિત્તવાસી આત્મા છે-શુભાશુભ જેવાં નિમિત્તો મળે છે તેવો આત્મા થઈ જાય છે. સારાં નિમિત્તોરૂપ વ્યવહારમાર્ગને કદી ન ત્યજવો જોઈએ. શુભ નિમિત્તવિના આત્મા દુર્ગુણો તરફ પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. મનુષ્યે, પોતાની આગળ પાછળ-ચારે તરફ ઉત્તમ વિચારોના હેતુઓ એટલાગંધા રચવા જોઈએ કે, જેથી દુર્ગુણોની વાસનાઓને પ્રગટ થવાનો વખત પણ મળે નહિ, અને સદ્ગુણોના વિચારોમાંજ આત્મા રમણુતા કર્યા કરે. પ્રથમ અભ્યાસદશામાં તો વિશેષતઃ શુભાદિ નિમિત્તોનું અવલંબન કરવું જોઈએ. સત્પુરૂષનો સમાગમ એક ક્ષણમાત્ર પણ ન છોડવો જોઈએ.

કબુતરી પ્રથમ ઈંદુ મૂકે છે ત્યારે તે ઈંડાની ઉપર બેસીને તેને સેવ્યા કરે છે, અર્થાત્ એક ઘડી પણ તે ઈંડાથી દૂર ગમન કરતી નથી. ઈંદુ કુદીને બચ્ચું નીકળે છે તોપણ તેને સેવ્યા કરે છે. બચ્ચું મોટું થઈને પોતાની મેળે ચારો ચરવા ગમન કરે છે તોપણ, કેટલાક દિવસ કબુતર અને કબુતરી તે બચ્ચાને પોતાની સાથે ફેરવે છે. મનુષ્યો ધર્મની પ્રથમાવસ્થામાં ઈંડા જેવા હોય છે; તેઓ તેવી દશામાં જો ગુરૂઆદિના અવલંબનને મૂકી દેતો તેમની ખરાબ દશા થાય. શ્રી સદ્ગુરૂના તાબામાં રહીને શિષ્યોએ ઈંડાની અવસ્થા અને બચ્ચાની અવસ્થા પૂર્ણ કરવી જોઈએ. શુભ નિમિત્તોવિના આત્માના ગુણોના સંસ્કાર પડતા નથી. આત્મજ્ઞાન પામીને ગુરૂઆદિ પુષ્ટ હેતુઓનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ; એમ ઉત્સર્ગમાર્ગથી અવબોધવું. જ્યાંસુધી બકરાંની દશા છે ત્યાંસુધી વાડામાં રહેવામાં લાભ છે. સિંહ થયાબાદ વાડામાં રહેવાની જરૂર નથી. બકરાંની અવસ્થા છતાં અભિમાનથી પોતાને સિંહ માની લેઈને જેઓ શુભ નિમિત્તરૂપ વ્યવહારવાડાને ત્યાગ કરે છે, તેઓ કોઈપણ દુર્નિમિત્તમાં ફસાઈ જાય છે અને દુર્ગુણોના તાબામાં રહે છે. આ કાલમાં કોઈનામાં દુર્ગુણો છે એમ જાણવાથી વા સાંભળવાથી આશ્ચર્ય માનવાનું નથી, પણ કોઈનામાં અમુક સદ્ગુણ છે એમ સાંભળવાથી વા જાણવાથી આશ્ચર્ય માનવાનું છે! અર્થાત્ દુર્ગુણોની ખોટ નથી, સદ્ગુણોની ખોટ છે. અનાદિકાલથી દુર્ગુણોના સંબંધમાં આત્મા આવ્યો છે. પોતાના આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ ભૂમિને, દુર્ગુણોરૂપ કુવૃક્ષોની ભૂમિ તરીકે બનાવી દીધી છે અને દુર્ગુણવૃક્ષોનાં ખીજને પુનઃ અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ ભૂમિએ રહેવાનો આશ્રય આપ્યાથી દુર્ગુણોની પરંપરા વૃદ્ધિ પામી છે, અને તે કેટલીબધી પુષ્ટ થઈને પોતાનું ફળ દેખાડે છે, તેના અનુભવ કંઈ વિદ્વાનોથી દૂર નથી. સ્ત્રીનું સ્મરણ કરવાથી ચિતાની

(૪૮૬)

જેઠે કામી પુરુષને ચિંતાઓ આજે છે, તેમ દુર્ગુણોને જેયરૂપ ધારીને તેઓનું અવગ્રહ, ઇહા, અપાય, અને ધારણાંરૂપે જ્ઞાન કરીને, તેઓને મનમાં રમાવ્યાથી નિરપેક્ષ બુદ્ધિવાળાને તે દુર્ગુણોની વાસનાઓ પ્રકટ થઈને બીજાના વૃક્ષની જેઠે દારૂણુ વિપાક દેખાડે છે, માટે દુર્ગુણોનું સ્મરણુ મૂકીને સદ્ગુણોનું જ મનન-સ્મરણુ કરવું જોઈએ. આત્માને પણ વસ્તુતઃ સ્વભાવ (નેચરલ) એવો છે કે, એકલા સદ્ગુણોના મનન અને સ્મરણુથી તેને આનન્દ મળે છે. જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણોનું મનન અને સ્મરણુ કરવાથી આત્મિકવીર્ય શુદ્ધવીર્યપણું પરિણમે છે અને તેથી દુર્ગુણોના રસ મોળા પડે છે, અને અન્તે દુર્ગુણોની વાસનાઓનો પણ ક્ષય થઈ જાય છે. કોઈના પણ દુર્ગુણોને જોવાની દેવ પડવાથી, -દેખનારના મનમાં દુર્ગુણોનું મનન સ્મરણુ થવાથી-તેના આત્મામાં દુર્ગુણોની વાસનાઓ પ્રગટે છે અને તેથી-અન્યના દુર્ગુણો દેખવાથી અને તેનું મનન કરવાથી-તે તે દુર્ગુણો, જોનારમાં પ્રકટી નીકળે છે. અનુભવીઓ આ બાબતને સમ્યગ્રીત્યા અનુભવથી અવગ્યાધી શકે છે. મતુષ્યોએ સદ્ગુણી થવું હોય તો દુર્ગુણોની ભાવના છોડીને સદ્ગુણોની ભાવના ભાવવી જોઈએ. જેઓ શુક્લધ્યાનને ધ્યાવનારાઓ હોય છે, તેઓપણુ દુર્ગુણો સંબન્ધી વિચાર કરતા નથી. તેઓ આત્માના દ્રવ્યગુણુ અને પર્યાયનો વિચાર કરે છે. ઉત્તમ ધ્યાન ધરનારાઓ ઉપર્યુક્ત દુર્ગુણોનું સ્મરણુ ભૂલી જઈને સિદ્ધપરમાત્માનું ધ્યાન ધરે છે, અથવા સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ પોતાના આત્માને સિદ્ધસમાન ભાવીને સત્તામાં રહેલા જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણોને આવિભાવે (પ્રગટભાવે) કરે છે. જે જે ગુણોનું મનન-સ્મરણુ કરવામાં આવે છે, તે તે ગુણોની પ્રકટતા કરવામાં આત્મવીર્યનું પરિણમન થાય છે. આત્માના જે ગુણનું આત્મબળથી મનન-સ્મરણુ અને નિદિધ્યાસન થાય છે તે તે ગુણનો દરરોજ આ પ્રમાણે અભ્યાસ થવાથી-તે તે ગુણની અન્ય ગુણો કરતાં વિશેષ પ્રકારે પ્રકટતા દેખવામાં આવે છે. પ્રથમ સત્ય, પ્રમાણિકતા, આદિ નીતિના ગુણો પ્રકટાવીને આત્માના શુદ્ધગુણોની વૃદ્ધિ કરવામાં ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિનો ઉપયોગ કરવો. ધારણા, ધ્યાન અને સમાધવડે શુદ્ધગુણોમાં અહર્નિશ પરિણુમવાથી આત્મવીર્યથી તે તે ગુણોને અલ્પકાલમાં પ્રગટાવી શકાય છે; આ બાબતમાં જ્ઞાનીઓનો અનુભવ પ્રમાણુભૂત છે અને તે બાબતમાં આગમો પણ સાક્ષી પૂરે છે. આત્માના ગુણોને શુદ્ધગુણોરૂપે પ્રકટાવવા તેમાં ગુણોજ ઉપાદાનકારણુરૂપે પરિણુમે છે અને દેવ-ગુરુ-અને આગમોનું અવલંબન તે નિમિત્તરૂપે પરિણુમે છે. નિમિત્ત કારણુની પ્રમાદદશામાં ઘણી જરૂર છે. છત્રીથી

(૪૮૭)

જેમ વર્ષાકાલમાં વૃષ્ટિથી ખચી શકાય છે, તેમ પ્રમાદદશાના હેતુઓની સામગ્રીના કાલમાં ખરેખર આત્મગુણોની શુદ્ધિ કરવા ગુર્વાદિ પુષ્ટ નિમિત્તહેતુઓની આવશ્યકતા છે. આત્માના ગુણોની સદાકાલ ભાવના કરવી જોઈએ. ઈંધમાં પણ આત્માના શુદ્ધગુણોનું સ્વપ્ન આવે અને બાહ્યપદાર્થોનું સ્વપ્ન પણ ન આવે એવી ઉત્તમ ભાવનાનો અનુભવ આવે તો પણ, -પુષ્ટ હેતુઓનું અવલંબન ન ત્યજવું જોઈએ. મનુષ્યે, આત્માની શુદ્ધ ભાવના સદાકાલ રાખવાને માટે પોતાની ચારે બાજુએ શુદ્ધ ભાવનાના હેતુઓને રચીને અને અશુદ્ધ ભાવનાના હેતુઓને પણ શુદ્ધ ભાવનાના હેતુઓ તરીકે પરિણામવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. પોતાની આત્મશુદ્ધતાની પ્રાપ્તિમાટે ઉત્તમ ગુણોની વાસનાઓ એવી દૃઢ રીતે કરવી કે, જેથી પરલવમાં કોઈ ઠેકાણે જન્મ થતાં તુર્ત શુદ્ધભાવનાના હેતુઓ આવીને મળે. આ ભવમાં જોઈએને અધ્યાત્મ-શુદ્ધભાવની સામગ્રી મળી હોય છે, તેઓએ પૂર્વભવમાં આત્માના શુદ્ધધર્મના હેતુઓનું અવલંબન કરેલું હોયું જોઈએ. આત્માના શુદ્ધધર્મની રમણુતા આભવમાં અપ્રમત્તદશાથી કરવામાં આવશે તો ભવિષ્યમાં જે ભવ પ્રાપ્ત થશે તેમાં જરૂર આત્માના શુદ્ધ જ્ઞાનાદિ ધર્મની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન થવાનો; આ ભવમાં જ્યાંથી શુદ્ધ ધર્મનો અભ્યાસ અધુરો રહ્યો હશે ત્યાંથી, પરલવમાં તે અભ્યાસ શરૂ કરી શકાશે. આ ભવમાં અમૃતસમાન એવો પ્રભુવાણીનો સાર ખરેખર શુદ્ધાત્મ ધર્મરમણુતા છે; એમ હૃદયમાં દૃઢ વિશ્વાસ ધારણુ કરીને સાધ્યની સિદ્ધિ કરવા આત્માના શુદ્ધ ધર્મના ઉપયોગમાં સદાકાલ રમણુતા કરવી. રાગ દ્વેષની પરિણુતિ ક્ષણે ક્ષણે ટળે એવો આત્માનો શુદ્ધ ઉપયોગ આદરવો જોઈએ.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીનો કહેવાનો આશય પણ એવોજ પ્રતિભાસે છે. નિજગુણુ સ્થિરતામાં ઉત્કટ પ્રેમ ધારણુ કરનાર શ્રીમદ્ને, આગમોના સારભૂત શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમાં રમણુતા કરવાનું ગમતું હતું. આપણે તે માર્ગના અભિલાષી છીએ. પ્રત્યાહાર, ધારણુ ધ્યાન અને સમાધિવડે આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં રમણુતા કરીને, સહજ આત્યંતિક અખંડ એવું નિત્ય સુખરૂપ-અમૃતનું પાન કરવું તેજ પ્રાપ્તવ્યમાં પ્રાપ્તવ્ય કાર્ય છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનનું સાધ્ય બિન્દુ અને આપણું સાધ્યબિન્દુ એ જ છે. વિશેષતઃ કથીએ તો સકલ જ્ઞાનીઓનું સાધ્યબિન્દુ એકજ છે. આત્માના શુદ્ધ પર્યાય કરવામાટે સંગ્રહનયની દૃષ્ટિવડે આત્માનું ધ્યાન ધરવું. નૈગમનયની કલ્પનાયોગે રાગદ્વેષવડે જે જે કર્મ બાંધ્યાં હોય! તેનો નાશ કરવાનેમાટે, સંગ્રહનયવડે આત્માની સત્તાનું

(૪૮૮)

ધ્યાન ધરીને, શબ્દનય કથિત ચેતન ધર્મને પ્રકટાવવો જોઈએ. અશુદ્ધ વ્યવહારને આચારમાં મૂકીને જે જે કર્મો બાંધ્યાં હોય તેનો નાશ કરવાને માટે, શુદ્ધ વ્યવહારનો આદર અને શબ્દનય કથિત આત્મજ્ઞાનોપયોગમાં રમણુતા કરવી જોઈએ. એવંભૂતનય કથિત ધર્મને પ્રગટાવવાનાં માટે શુદ્ધ વ્યવહારની આચરણા અને સત્તાનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ. સમભિરૂઢનય-કથિત ધર્મમાં દષ્ટિ કરીને નૈગમ તથા વ્યવહારને આદરવો જોઈએ વ્યવહાર ધર્મની આચરણા આચરીને સમભિરૂઢનયકથિત ધ્યાન ધરવું જોઈએ. આત્માનું ધૈર્ય પ્રગટાવવામાટે દ્રવ્યનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ. અહં અને મમત્વ પરિણામની દૃઢ વાસનાઓનો ક્ષય કરવામાટે રૂણુસૂત્રનયકથિત ધ્યાન ધરવું જોઈએ; તેમજ ભૂતકાલની પરભાવચેષ્ટાને ભૂલવામાટે રૂણુસૂત્રનયકથિત આત્મધ્યાન ધરવું જોઈએ. એવંભૂતનયની અપેક્ષાએ સિદ્ધ થવાનેમાટે નૈગમનયના ઉત્સાહને ધારણુ કરવો જોઈએ. આત્માના ગુણોનુંજ સ્મરણુ કરવામાટે અને અન્યજીવોનાં દુષણુ ન જોવાય તે માટે, સંબ્રહ્મનયની દષ્ટિથી સર્વત્ર દેખવું જોઈએ. સુનિમિત્ત અને કુનિમિત્તનો વિવેક કરવાને માટે વ્યવહારનયદષ્ટિથી દેખવું જોઈએ અને અન્તરમાં શબ્દાદિનયકથિત આત્મધર્મની પરિણતિ ખીલવવામાટે નિશ્ચયનયકથિત ધર્મનો ઉપયોગ ધારણુ કરવો જોઈએ. સર્વે આત્માઓની સાથે ઐક્ય ધારણુ કરવાનેમાટે સંબ્રહ્મનયની દષ્ટિ ધારણુ કરવી જોઈએ. ઉપરના ગુણસ્થાનકપર ચઢવાનેમાટે શુદ્ધપર્યાયાર્થિક નયનો ઉપયોગ ધારણુ કરવો જોઈએ. અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગો સહન કરવાનેમાટે સંબ્રહ્મનય કથિત આત્મસત્તાનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ. સારાંશકે આત્માના શુદ્ધગુણો પ્રકટાવવાનેમાટે ઉપર ઉપરના નયકથિત ધર્મનો ઉપયોગ ધારણુ કરવો જોઈએ. નયોની અપેક્ષાઓ સમજીને આત્માના ધર્મનો પ્રકટભાવ કરવામાટે મુમુક્ષુઓ પ્રયત્ન કરે છે. આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ અવબોધ્યા બાદ અશુદ્ધ ધર્મતરફની રૂચિ ઘટે છે અને શુદ્ધ ધર્મ પ્રતિની રૂચિ વૃદ્ધિ પામે છે. શુદ્ધ ધર્મનું સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે ત્યારે, અનાદિકાળથી અશુદ્ધ પરિણતિવડે પરિણમન થયું તેનો હૃદયમાં પશ્ચાત્તાપ જાત્રત થાય છે. સ્યાદ્બાદધર્મમય એવા આત્માને આત્મભાવે અવબોધવાથી આત્મામાં સમ્યક્ત્વગુણની ઉત્પત્તિ થાય છે અને સમ્યક્ત્વ બોધ થયા બાદ સમ્યગ્મતિથી પ્રવૃત્તિયો થાય છે. આત્માને યોથા ગુણુકાણુથી સમ્યગ્મતિનો સંબન્ધ થાય છે. સમ્યગ્મતિ ખરેખર આત્માને ઉપરના ગુણુસ્થાનકમાં પ્રવેશાવવાને માટે દીપકની પેઠે સત્ય પ્રકાશ પાડે છે. આત્મા પોતાના મૂળધર્મને અવબોધીને પોતાની ભૂલ જાણી લે છે. આત્મા પોતાના ગુણુમાં વિશેષ પ્રકારે રતિ ધારણુ કરે છે. યોથા

(૪૯૯)

ગુણસ્થાનકથી પાંચમા ગુણસ્થાનકમાં ગમન કરીને અવિરતિપણુનો ત્યાગ કરે છે. એકદેશથી આત્મા પોતાનો ઉત્સર્ગ ધર્મ પ્રગટાવવાને પ્રયત્ન કરે છે અને દેશથી પરભાવથી વિરામ પામે છે. આત્મા જે જે અંશે રાગદ્વેષરૂપ પરમણુતાથી વિરામ પામે છે, તે તે અંશે પોતાના ગુણમાં રમણુતા ધારણુ કરે છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકમાં સ્થૂલ-આહુ ભાવથી આત્મા સર્વ પ્રકારે વિરામ પામે છે અને તેથી છઠ્ઠું સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનક કહેવાય છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકમાં જેટલી પરભાવથી વિરામતા પામી શકાય છે તેટલીજ આત્માના ઉત્સર્ગ ધર્મમાં રમણુતા થાય છે. ચોથા ગુણસ્થાનકની મતિ કરતાં પાંચમાં ગુણસ્થાનકની મતિમાં વિશેષ શુદ્ધિ હોય છે. પાંચમા ગુણસ્થાનકની સમ્યક્મતિની શુદ્ધિ કરતાં, છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકની સમ્યક્મતિની અનન્તગુણવિશેષ શુદ્ધિ, અરેઅર-ચારિત્ર ગુણની અપેક્ષાએ હોય છે. ચોથા ગુણસ્થાનકથી ઉપ-શમાદિ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ હોય છે. વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર ધર્મક્રિયાના કાલે, જે મતિ હોય છે તેના કરતાં ઉપશમાદિ સમ્યક્ત્વ અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકના ચારિત્રને સ્પર્શ કરનારી મતિ અથવા બુદ્ધિ અનન્તગુણી શુદ્ધતાવાળી હોય છે. તેવી સમ્યક્મતિ પોતાની સ્થિતિ જણાવીને અન્તરાત્મસ્વામિની સાથે આન્તરિક ચારિત્રરૂપ રમણુતાને ધારણુ કરતી હતી, પોતે નીચે પ્રમાણે કથે છે.

નહીં જાડ સાસરીયે ને નહીં જાડ પીયરીયે, પીયુજીકી છેજ બિહારી ॥
આનન્દઘન કહે સુનો માઈ સાધુતો, જ્યોતસેજ્યોત મિલાઈ ॥

અવધૂં ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ:—સમ્યક્મતિ કથે છે કે, હવે હું અપ્રમત્ત દશાની અવ-સ્થા પ્રાપ્ત કરી નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનું કારણુ એવા વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ શ્વસુર અને આહુ ધર્મક્રિયારૂપ શ્વશૂરની પાસે જવામાટે ઇચ્છતી નથી, તેમજ હવે હું બહિરાત્મભાવરૂપે વા મોહભાવરૂપે પિયરીયામાં જવાની નથી; હવે તો હું મારા અન્તરાત્મપતિની શુદ્ધ સમતારૂપ શય્યા બિહાવીને પ્રિય એવા આત્મસ્વામિની સાથે સદાકાલ આન-ન્દમાં રમણુતા કરીશ. આનન્દઘન એવા આનન્દઘનજી કથે છે કે, સમ્યક્મતિ અથવા ક્ષયોપશમ ભાવની શુદ્ધચેતના આપ્રમાણુ પોતાના આત્મસ્વામિની સાથે રમણુતા કરે છે તો, હે સાધુઓ ! અન્તરાત્મા પરમાત્મારૂં બનીને સિદ્ધમાં અનેક સિદ્ધોની સાથે સાદિઅનન્તમા ભાંગે મળે છે અને ત્યાં સમયે સમયે અનન્ત સુખનો ભોગ લે છે.

ઉચ્ચ ગુણસ્થાનકપર અપ્રમત્ત દશામાં ચઢેલી સમ્યક્મતિ અરે-અર સાતમા ગુણસ્થાનકના અપ્રમત્ત ભાવને પામી, નીચેના ગુણસ્થા-
ભ. ૬૨

(૪૯૦)

નકમાં ગમન કરવાને સ્પષ્ટ ના કહે છે. અમૃતનો આસ્વાદ કરીને કોણુ વિષના પ્યાલા પીવાની ઈચ્છા કરે? શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ સાતમા ગુણુ-સ્થાનકનો-શુદ્ધોપયોગની ધારાએ વખતો વખત અનુભવ કર્યો હોય! એવો આ ઉપરથી ભાવાર્થ અનુમાનવડે ખેંચી શકાય છે. આ કાલમાં સાતમા ગુણુસ્થાનકથી ઉપરનાં ગુણુસ્થાનક પ્રાપ્ત થતાં નથી. શ્રીમદે સમ્યક્મતિને વિતાર આપીને પશ્ચાત્ એ પ્રમાણુ સમ્યક્મતિને અન્તરાત્માની સાથે રમણુતારૂપ સંબન્ધ રહે, તો અન્તે કોઈ ભવમાં સિદ્ધસ્થાનમાં સિદ્ધ પરમાત્માએની સાથે પોતાનો આત્મા પણુ પરમાત્મારૂપ થઈને રહે એવો ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે. માનો કે તેમણુ પોતાના માટે તેમ લખ્યું નથી! કિન્તુ સમ્યક્મતિ અને અન્તરાત્માની દશાપરવે તે લખ્યું છે, એમ હોય તોપણુ આત્માની પરમાત્મદશા થાય છે અને તે સિદ્ધ સ્થાનમાં એક સમયમાં ગમન કરીને અનન્ત સિદ્ધોની સાથે વાસ કરે છે; એવો ભાવાર્થ સહેજે તરી આવે છે. સાતમા ગુણુ-સ્થાનકમાં આત્માની અપ્રમત્ત દશા રહે છે એમ છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનકની અપેક્ષાએ અવબેધવું. અન્તરાત્માના સ્વરૂપમાં રમણુતા કરતી એવી સમ્યક્મતિને આજી વ્યાવહારિક સ્થૂલ ક્રિયા વગેરેમાં રમણુતા કરવાતું ગમતું નથી. આન્તરિક શુદ્ધ ધર્મમાં રમણુતા કરવી એજ સમ્યક્મતિને ગમે છે અને તેને તેવી દશામાં વ્યવહારની-સ્થૂલ નિમિત્ત હેતુ-એની કડાકૂટ ગમતી નથી. જેમ જેમ અન્તરમાં ઉંડા ઉતરવાતું થાય છે અને તેમાં અત્યન્ત આનન્દરસ અનુભવાય છે, તેમ તેમ પૂર્વે આરંભાયેલી સ્થૂલ ક્રિયાએમાં અપ્રમત્ત દશાવાળાને રૂચિ પડતી નથી. સાતમા અપ્રમત્ત ગુણુસ્થાનકમાં જ્યાંસુધી સ્થિતિ થાય છે, ત્યાંસુધી પ્રતિક્રમણુ વા પ્રતિલેખના વગેરે આજી ધર્મક્રિયાએ નથી; એમ ગુણુ-સ્થાનકક્રમારોહ નામના રત્નશેખરસૂરિ કૃત ગ્રન્થમાં દર્શાવ્યું છે. અપ્રમત્ત દશારૂપ ધ્યાન સમાધિમાં નિમગ્ન થએલા મહાત્માએને છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનકમાં પણુ આવવાતું ગમતું નથી, તેમજ પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયાએ ઉપર તે વખતે લક્ષ્ય હોતું નથી. સાતમા ગુણુસ્થાનકની પરિણુતિ ટળતાં ધ્યાન સમાધિને ઉપયોગ ટળે છે અને તેથી છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનકમાં આવતાં તે ગુણુસ્થાનકના વ્યવહાર અધિકારયોગે પ્રતિ લેખનાદિ ક્રિયાએ કરવામાં આવે છે. પ્રમત્તદશા કરતાં અપ્રમત્તદશામાં અનન્તગુણુવિશેષ અધ્યવસાયની શુદ્ધિ હોય છે, અને જ્યારે ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયતું એકય થાય છે ત્યારે, આત્મા પોતાની સહજ સમાધિદશાને પ્રાપ્ત કરે છે. અન્તરમાં શુદ્ધોપયોગભાવે વર્તતી એવી સહજ સમાધિદશાને પામીને આનન્દરૂપ અમૃતરસતું પાન કરી શકાય છે અને તેથી આત્માતું

(૪૯૧)

તેજસ્વીપણું વધે છે. આવી ધ્યાનસમાધિ દશામાં રમણતા કરનારાઓ શુદ્ધ ધર્મરૂપ રત્નના વ્યાપારી હોવાથી, તેનાથી ઉતરતા એવા નીચા ગુણુસ્થાનકના બાહ્ય ક્રિયારૂપ ધર્મને પસંદ કરતા નથી. તેઓ કદાપિ કોઈ બાતના પ્રમાદથી નીચેના ગુણુસ્થાનકમાં અમુક વખતમાં પાછા આવી બંધ છે તો પણ, તેઓને ભોગવેલા સહજ સુખતું સ્મરણુ થયા કરે છે. જેમ કોઈ દુઘ્ધપાકતું ભોજન કરે છે પશ્ચાત્ તેને વાન્તિ (ઉલટી) થાય છે તોપણ, દુઘ્ધપાકના જમણુની મીઠાશનો સ્વાદ તેના સ્મરણુમાં તાબે રહે છે. તે મનુષ્ય દુઘ્ધપાકના અભાવે બાજરીના રોટલા વગેરેતું અધિકારયોગે ભોજન કરે છે, તોપણ દુઘ્ધપાકની મીઠાશ તેના સ્મરણુમાંથી જતી નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાની અને દ્રવ્યાનુયોગજ્ઞાની, એવા ધ્યાનસમાધિધારક મુનિરાજ અપ્રમત્ત ભાવમાં શુદ્ધાનન્દરસતું અમૃત ભોજન કરીને તેના સુખથી ત્રણ ભુવનમાં મહાસુખી થાય છે. ત્રણ ભુવનના જડપદાર્થોતું ત્રણ કાલતું સુખ ભેગું કરવામાં આવે તો સમાધિદશાના એક ક્ષણના સહજ સુખને પહોંચી શકે નહિ. અધ્યાત્મધ્યાનયોગીઓ સમાધિવડે અમુક કાલપર્યન્ત અપ્રમત્તભાવે આત્માના નિત્ય-સહજ સુખને ભોગવીને તેમાં એટલાબધા રસીયા બની બંધ છે કે, તેઓને દુનિયાના સુખની તેમજ દુનિયામાં સુખીયા ગણાતા એવા રાજાઓ અને શેઠીયાઓની સ્પૃહા રહેતી નથી. 'નિસ્વહિ-જ્ઞસ્તુજંગત, નિસ્પૃહીને જગત્ તૃણવત્ લાગે છે, અર્થાત્ જગત્માં અન્ય પાસેથી સુખ મેળવવાની સ્પૃહા રહેતી નથી. તેઓ દુનિયાના જીવોને પોતાના આત્મસમાન માનીને તેઓપર સમભાવ ધારે છે. તેઓને સહજ સુખાર્થે દુનિયાના પદાર્થોની જરૂર રહેતી નથી. ધ્યાન સમાધિવડે આત્માતું સુખ ભોગવવામાં આવ્યાથી તેઓ સમાધિપરિણામના ઉત્થાનકાલમાં પણ પુનઃ શુદ્ધોપયોગમાં રમણતા કરવાને-તેવેજ અન્તરથી ધ્યાનનો પ્રયત્ન કરે છે. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપના રસીલા બનીને તેઓ અવધૂત દશામાં-જ્યાં ત્યાં બાહ્ય શરીરથી વિચરે છે. એવી તેમની આન્તરિક અવધૂત દશાથી જગત્માં મનુષ્યોને તેઓ વિચિત્ર લાગે છે. " જગજાણે ઝન્મત્ત ઐ, બોજાણે જગ બન્ધ; જ્ઞાની શું જગમેં રહ્યો, શું નહિ કોઈ સમ્બન્ધ " જગત્ જાણે છે કે આતો ઉન્મત્ત અર્થાત્ ગારો બની ગયો ! ત્યારે અધ્યાત્મયોગી જાણે છે કે અરે આ જગત્ આંધળું દેખાય છે; કારણ કે અન્તરમાં રહેલા આત્મામાં અનન્ત સુખનો સાગર છતાં બાહ્યમાં સુખની બ્રાન્તિ ધારણુ કરીને અન્ધની માફક ફાંફાં મારે છે. અહો ! આ જગત્ કેવું અંધ દેખાય છે ? એમ જ્ઞાનીના જગત્પ્રતિ ઉદ્ગારો નીકળે છે. એમ, એ. ના અભ્યાસ કરનારની એકડી ભણનાર, જેવી

(૪૯૨)

પરીક્ષા કરે! તેવી પરીક્ષા ખરેખર ઉત્તમ જ્ઞાનયોગીના આત્માની બાહ્ય દૃષ્ટિધારક દુનિયાં કરી શકે! અધ્યાત્મ યોગીએ આત્માના ધ્યાનમાં એટલાબધા ઉંડા ઉતરી જાય છે કે, તેથી બાહ્ય દૃષ્ટિએના વિચારોસાથે તેઓના વિચારોનું મહાન અન્તર દેખાય છે. દુનિયા પ્રવૃત્તિમાર્ગની ઉપાસક હોય છે ત્યારે, તેઓ નિવૃત્તિમાર્ગના ઉપાસક હોય છે. દુનિયાની ક્રિયા કરતાં તેઓની મન, વાણી અને કાયાથી થતી ક્રિયા અનન્તગુણુ શુદ્ધ અને ઉત્તમ હોય છે. અધ્યાત્મ યોગીએના હૃદયમાં ઉત્તમ લેરયા હોય છે; તેઓ દુનિયાને સહજ સુખનો રાજ-માર્ગ દેખાડે છે અને દુનિયાને ઉપરના ગુણુસ્થાનકપર ચઢાવવા પ્રયત્ન કરે છે, ઉત્તમ જ્ઞાનના અનુભવવડે મુનિવરો મોહની વાસનાઓને હટાવે છે. તેઓ મનમાં પ્રગટ થતા વિકલ્પ સંકલ્પોને છેદવા પ્રયત્ન કર્યાં કરે છે. દુનિયાના પદાર્થોની મોહવાસનાઓનો ક્ષય કરવા તેઓ આન્તરિક પ્રયત્નને સેવ્યા કરે છે. ઉત્તમ મુનિવરો અન્તરથી અલિપ્ત રહીને જૈનધર્મની સેવા કરે છે અને કોઈ વખત તો ઔપ-દેશિક કૃત્યથી પણ નિવૃત્ત થઈને આત્મધ્યાનમાંજ નિમગ્ન થઈ જાય છે. આખી દુનિયામાં તેઓને કોઈપણ જડ પદાર્થ ઉપર પ્રેમ લાગતો નથી, તેમ છતાં તેઓ નિષ્કામ આત્માના શુદ્ધ પ્રેમસાગરમાં ઝીલતા હોય છે. મિષ્ટાન્નપાકનાં શાસ્ત્રોને વાંચવાથી વા મનન કરવાથી મિષ્ટાન્નરસનો અનુભવ આવતો નથી, પણ મિષ્ટ ભોજનને જમવામાં આવે છે તો મિષ્ટરસનો સ્વાદ ખરેખર આસ્વાદી શકાય છે. જગત્માં કેટલાક અધ્યાત્મ શાસ્ત્રો અને યોગશાસ્ત્રોદ્વારા આત્માના સુખનું જ્ઞાન કરે છે, તેઓ આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોના પઠનમાત્રથી અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ કથાય છે, પણ વસ્તુતઃ તેઓ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોદ્વારા અન્તરમાં ઉપયોગભાવે રહીને અધ્યાત્મરસનો અનુભવ લેઈ શકતા નથી; તેથી તેઓ દ્રવ્યતઃ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓની ગણનામાં ગણી શકાય છે. જેઓ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોનું વાંચન કરીને અન્તરમાં તે પ્રમાણે ઉંડા ઉતરીને, ખરેખર આત્મસુખનો અનુભવ લેવા સમર્થ થાય છે, તેઓ ભાવની અપેક્ષાએ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ ગણાય છે. દ્રવ્ય તે ભાવના કારણભૂત થાય છે. જેઓ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોનું શ્રવણુ વાંચન અને મનન કરતા નથી તેઓ આત્માના શુદ્ધાન્દના ભોગી બની શકતા નથી. અધ્યાત્મ શાસ્ત્રો વા યોગશાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરનારાઓ એકદમ ભાવથકી અધ્યાત્મગુણુને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. પાકશાસ્ત્રોને અભ્યાસ કરીને પાકને આસ્વાદવાથી શાન્તિ વળે છે, તેમ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યાબાદ પણ અધ્યાત્મસુખ પ્રાપ્ત કર્યાથી ખરી શાન્તિ મળે છે. મુનિવર થઈને ઉત્તમ એવું અધ્યાત્મ-

(૪૯૩)

સુખ આસ્વાદવાનું છે. મુનિયો આત્માના સુખની પ્રતીતિથી જગતના પૌદ્ગલિક સુખને ઝેંઠ સમાન સમજે છે. જે મનુષ્યોને આત્મસુખની પ્રતીતિ થઈ નથી, તેઓ પૌદ્ગલિક સુખને માટે દુનિયામાં રણુના રો-જની પેઠે ભટક્યા કરે છે. બાલના મનોહર પદાર્થોમાં પણ ભોગયુક્તિ ન થાય તેનું કારણ ખરેખર આત્મસુખનો વિશ્વાસ છે. આત્માના સુખનો અનુભવ આવે છે ત્યારેજ બાલ પદાર્થોમાંથી સુખયુક્તિનો વિશ્વાસ ટળે છે. યોગીઓ આત્માના શુદ્ધાનન્દરસમાં સદાકાલ રાચીભાચી રહે છે. અપ્ર-મત્ત દશાને અનુભવનારા મુનિવરો ખરેખર પરમ સુખની ઝાંખી અનુભવે છે. પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં-જે 'વિષ્ટામાં ભૂંડની પેઠે' રાચવા માચવાનું છે તો આત્મસુખનો નિશ્ચય થયો નથી એમ જાણવું. જેને આત્માનન્દના ભોગમાં પ્રેમ છે તેને લલનાઓના ભોગસંબન્ધની ઇચ્છા રહેતી નથી. જેઓ સ્ત્રીઓના અંગસંબન્ધમાં સુખ માન્યા કરે છે અને તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેઓને ખરેખર ભાવ અધ્યાત્મરસનો ભોગ પ્રાપ્ત થયો નથી એમ સમજવું. આત્માના શુદ્ધ રસનો જેને રોમેરોમે શુદ્ધ પ્રેમ પ્રગ-ટ્યો છે, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયોના પૌદ્ગલિક સુખમાં કદી આનન્દ પડતો નથી. જ્ઞાનીઓ પ્રારબ્ધના યોગે-આહાર, પાન, વિહાર, આદિની ક્રિયાઓ કરે છે, પણ તેઓનું ચિત્ત તો આત્માના શુદ્ધધર્મમાં લાગી રહેલું હોય છે. અપ્રમત્ત દશાને અનુભવ કર્યા પશ્ચાત્ પ્રમત્ત ગુણુસ્થાનકમાં આવનાર મુનિવરોના હૃદયમાં તો આત્મિક સુખ જ વાસ કરીને રહે છે. આ-ત્માના શુદ્ધગુણુમાં રમણુ કરનારાઓ આજ કારણથી સાંસારિક ઉપાધિયોથી દૂર રહીને સંસારનો ત્યાગ કરે છે. સંસારનો ત્યાગ કરીને -દીક્ષા અંગીકાર કરીને-મુનિવરો આત્માના સદ્ગુણુને પ્રગટ કરવાની સાધના સાધે છે. ઉપાધિયોથી નિવૃત્ત થયાવિના મનને આત્માના શુદ્ધ-સ્વરૂપમાં સ્થિર કરી શકાતું નથી. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાં મનને રમાવવાને માટે સંસાર ત્યજીને દીક્ષા અંગીકાર કરવાની ખાસ જરૂર છે. મુનિવરો આત્મસુખનો અનુભવ લેઈને દુનિયાને પણ સહજ સુખનો લાભ આપવાને માટે ઉપદેશ દે છે અને મનુષ્યોને આત્મસુખની શાલાના વિદ્યાર્થિયો બનાવે છે. જેટલા સંસાર ત્યાગીને સાધુઓ થયા છે તેટલા સર્વે એકદમ કંઈ આત્મસુખને ભોગવનારા બની શક્યા નથી. કેટલા-કતો તેમાંથી પહેલી ચોપડીના અભ્યાસકોની પેઠે આત્મસુખશા-ળાની પહેલી ચોપડીના ભણુનારા હોય છે. કોઈ બીજી, કોઈ ત્રીજી, કોઈ ચોથી અને કોઈ પાંચમી, કોઈ છઠ્ઠી, અને કોઈ સાતમી ચોપ-ડીના અભ્યાસ કરનારાઓની પેઠે અપ્રમત્ત ગુણુસ્થાનક સુખનો અનુ-ભવ કરનારા પણ હોય છે. આત્મસુખની શ્રદ્ધા ધારણુ કરીને પ્રથમતો

(૪૯૪)

આત્મસુખનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આત્માના શુદ્ધ ધર્મને સાધ્યતરીકે ધારીને નિમિત્ત સાધનની સાધના સાધવી જોઈએ. આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય અને સુખાદિગુણોના આચ્છાદનોનો નાશ કરવામાટે, ખરામાંખરો ઉપાયતો એ છે કે આત્માના શુદ્ધોપયોગવડે આત્માનું ધ્યાન ધરવું. આત્માના શુદ્ધધર્મમાં ઉપયોગભાવે રમણુતા કરવાથી પરભાવરૂપ અધર્મનો વિકલ્પ થયાવિના રહેતો નથી. આત્માના શુદ્ધ ધર્મમાં રમણુતા કરવી એજ ભાવ ચારિત્રનો ઉત્સર્ગ માર્ગ છે. આત્માના મૂળ ઉત્સર્ગ ધર્મને પ્રકટાવવાનેમાટે વ્યવહાર ચારિત્રની આવશ્યકતા છે. પાંચ સમિતિવડે, આત્માના શુદ્ધધર્મની પ્રકટતાકરવી જોઈએ. ત્રણ ગુણિવડે આત્માના શુદ્ધધર્મની સાધના સાધવી જોઈએ. શ્રીમાન દેવચંદ્રજીએ અષ્ટપ્રવચનમાતાનું વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે; તે અષ્ટપ્રવચન માતાઓવડે અનંતરાત્માને પોષવો જોઈએ. પાંચ સમિતિ તે અપવાદ ચારિત્ર છે અને ત્રણ ગુણિ તે ખરેખર ઉત્સર્ગ ચારિત્ર છે. પાંચ સમિતિની આરાધના કર્યાવિના અને ત્રણ ગુણિનું સેવન કર્યાવિના, આત્માના સહજ આનંદરસનો સ્વાદ અનુભવી શકતો નથી, માટે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યવડે આત્માના ગુણોની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ.

જ્ઞાનાનંદી સુનિવરો આત્માના શુદ્ધાનંદ ગુણના અભિલાષી હોવાથી બાહ્ય દશામાં તેઓને રૂચિ પડતી નથી, જે જે નિમિત્તોવડે રાગદ્વેષ પરિણુતિની જાત્ર દશા થાય તે તે નિમિત્તોનો તેઓ ત્યાગ કરે છે. છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનકમાં સંજવલનના રાગ દ્વેષ હોય છે. સુનિયો અધ્યાત્મજ્ઞાન બળવડે સંજવલનના કષાયોનો નાશ કરવાનેમાટે પ્રયત્ન કરે છે.

સુનિવરો આનંદસરોવરમાં સદાકાલ ઝીલ્યા કરે છે અને તેઓ મુખ્યતપા ધ્યાનમાંજ જીવન નિર્ગમન કરે છે. ધ્યાનનું નીચેપ્રમાણે વિશસ્થાનકના રાસમાંથી સ્વરૂપ લખવામાં આવે છે.

ક્ષણુ ક્ષણુમાંહિ ધ્યાવતું, હૃદયકમલ શુભ ધ્યાન,
આતમસમતા રોપવી, તજ પ્રમાદ દુર્ધ્યાન. ॥
જિનમુનિગુણુ ધીર્તન કરે, વિનયશીલ સંપન્ન,
સંયમ સૂત્રસું રક્ત મન, ધર્મધ્યાન ધન ધન્ય. ॥
ખંતિ મુક્તિ મદૃવા, જય જિનમતમાંહિ પ્રધાન,
ઈત્યાદિક આલંબને, ચઢે સદા શુકલ ધ્યાન. ॥
અથવા લોકાલોક પ્રમાણુ, કનકવરણુ આભા મન આણુ,
વિદ્યા સહશ્રસ્થાનક સહુદેવ, પૂજિત સર્વ શાન્તિકર હેવ. ॥

(૪૯૫)

પંચપરમેષ્ઠી પ્રથમ સુવર્ણ, તેહથી સંભવ નિર્મલવર્ણ,
 તે ઓંકાર સદા ધ્યાઇયે, તેહથી મન વાંછિત પાઇયે. ॥
 અષ્ટ પ્રાતિહાર્ય સહિત દિયુંદ, સમવસરણુ ભેઠા જિનચંદ,
 તમુ પ્રતિમા રોપી ધ્યાઇએ, ધ્યાનરૂપસ્થ હિયે ભાવિયે. ॥
 પરમાનન્દમયી આતમા, સિદ્ધનિરંજન પરમાતમા,
 ધ્યાવે પરમ યોગીશ્વર જેહ, રૂપાતીત ધ્યાન ગુણુગેહ. ॥
 ધ્યાનવિધિશ્રુત જેહ સુભણુ, ધ્યાનના ધ્યેય તથા ફલ ભણુ,
 સામગ્રીવિણુ સિદ્ધ ન થાય, કાર્ય કિવારે મુણુભાય. ॥
 સમ્યગ્ યોગતણુ અગ્રણી, સધ્યાવે પરમાત્માભણી,
 નાથનિરંજન ને નિરાકાર, ચિદાનન્દ પ્રભુ ભંડાર. ॥
 પ્રછન્ન પાપતણી શુદ્ધિ હોય, આધિ આધિ વ્યાપે નહિ કોય,
 પરભવ પરમૈશ્વર્ય લહાય, ધ્યાનપદસ્થ થકી સિદ્ધિ ધાય. ॥
 વિરતિ કામભોગ સ્વશરીર, પરબ્રહ્મૈક આયજ લખીર,
 સ્વદેહસ્થે ઈમ ધ્યાવે સદા, શુદ્ધ ઉપાધિરહિત મન મુદા. ॥
 અતીત ગીતારથ અષ્ટ સમૃદ્ધિ, જ્ઞાતા નર એહવો સુપ્રસિદ્ધ,
 નાદમિદુ વપુ શુદ્ધિ સંજેય, પિંડસ્થ ધ્યાન યોગથી હોય. ॥
 રૂપસ્થધ્યાનલીનાત્મા દમી, કિલ્લકર્મ ક્ષયથી ઉપશમી,
 કેવલજ્ઞાન લહે પ્રાણિયો, રાયપુણ્યાદ્યપરે ભણિયો. ॥
 મૂઝી કરી વિકલ્પ કષાય, ધ્યાતા રૂપાતીત પદ ધ્યાય,
 ચિદાનન્દમય થાએ સહિ, રૂપાકાર જિહા ગુણુ નહિ. ॥
 જન્મ લક્ષનાં પાપ જે, ઉત્તરપે ન ખપાય,
 સમરસમેં મન રાખતાં, ખિણુમે ખેરૂ થાય. ॥
 નિસ્પૃહૈક શિરોમણિ, સર્વ પ્રસંગ વિમુક્ત,
 સહે પરિષહ આકરા, સમતા રસ સંયુક્ત. ॥
 ક્ષમા આર્જવ માર્દવ સહિત, નિર્લોભી મુનિરાય,
 મન ઉજ્જવળ લેશ્યા ધરે, યોગીશ્વર ચિરભાય. ॥

અપ્રમત્ત દશાના અભિલાષિ મુનિવરો પદસ્થ, પિંડસ્થ, રૂપસ્થ અને
 રૂપાતીત એ ચાર પ્રકારનું ધ્યાન ધરે છે. જે ધ્યાન ધ્યાવાની પોતાની
 યોગ્યતા ધર્ષ હોય છે તે ધ્યાનને મુનિવરો સેવેછે. પદસ્થ, પિંડસ્થ
 અને રૂપસ્થ એ ત્રણુ ધ્યાનની સિદ્ધિ થયાવિના રૂપાતીત ધ્યાનની
 યોગ્યતા પ્રકટતી નથી. પ્રથમતો ધ્યાન કરનાર મુનિવરોએ પદસ્થ
 ધ્યાનનું અવલંબન કરવું જોઈએ.

(૪૯૬)

સાલંબન અને નિરાલંબન એ બે પ્રકારનાં ધ્યાન છે. સાલંબન ધ્યાનની સિદ્ધિ થયા બાદ નિરાલંબન ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. સાલંબન ધ્યાન ધરવામાટે જિનેશ્વરની વા શ્રી સદ્ગુરુની મૂર્તિને દૃષ્ટિ આગળ સ્થાપન કરવી. શ્રી તીર્થંકરની મૂર્તિના સામું એક સ્થિર દૃષ્ટિથી અવલોકીને તેમનું ઉત્તમ ચારિત્ર સ્મરણ કરવું. તેમણે મોહમદ્ધનો કેવી રીતે નાશ કર્યો તેનો વિચાર કરવો. તેમણે પરિષદો વખતે પોતાના આત્માને કેવી રીતે ભાવ્યો તેનો વિચાર કરી જવો. તેઓ ગૃહસ્થ દશામાં કેવા પ્રકારનો વૈરાગ્ય ધારણ કરતા હતા તેનો વિચાર કરી જવો. તેમણે દુનિયામાં ક્યાં ક્યાં ઉત્તમ કાર્યો કર્યા તેનો વિચાર કરી જવો; દાખલા તરીકે એક શ્રીવીરપ્રભુની મૂર્તિ લેવી; કલ્પસૂત્રમાં તેમનું જીવનચરિત્ર લખ્યું છે તે મનમાં ધારણ કરીને બાલ્યાવસ્થાથી તેમના ગુણો સંભારી જવા. તેમની ગંભીરતા, માતા અને પિતાનો વિનય, ત્રણ જ્ઞાની છતાં દીક્ષા લેવાનો ભાવ અને ચારિત્ર માર્ગનો સ્વીકાર, દેવતા, મનુષ્યો અને તિર્યંચોએ અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગો કર્યા તોપણ તેઓનું આત્મધર્મમાં સ્થિર રહેવું, કેટલાક મનુષ્યોએ તિરસ્કાર કર્યો તોપણ સમાન દૃષ્ટિમાં રહેવું, ઔદયિક ભાવની દૃષ્ટિને ત્યાગ કરીને અન્તરાત્મ દશામાં રમણતા કરવી, ગોશાલાઉપરતાપસે તેજેલેસ્થા મૂઝી તેનું પણ શીતલેસ્થાથી નિવારણ કરવું, ચંદ્રકોશિક સર્પને પણ પ્રતિબોધ દેવો, કેવલજ્ઞાન થયાબાદ ચતુર્વિંધસંઘની સ્થાપના કરવી, ગામોગામ ફરીને લાખો અને કરોડો મનુષ્યોને ઉપદેશ દેઈ ધર્મી બનાવવા, અન્તે શોભ પ્રહરની દેશના દેઈને ભવ્ય જીવોનું શ્રેયઃ કરી શરીરને ઉત્સર્ગ કરવો, ઇત્યાદિ શ્રીવીરપ્રભુના ગુણોનું અવલંબન શ્રીવીરપ્રભુની મૂર્તિ સામા વિચાર કરીને કરવું. અનેક સદ્ગુણોના ધામ ભૂત એવા શ્રીસદ્ગુરુની છબીદ્વારા ગુરુના ગુણોનું અવલંબન કરવું. તે રીતે સાલંબન ધ્યાન ધરીને પોતાનામાં સદ્ગુણોને પ્રકટાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કદાપિ કાલે સદ્ગુણોને પ્રકટાવ્યાવિના છૂટકો થવાનો નથી. આત્માના ગુણો પ્રકટાવવાને અનેક નિમિત્ત કારણોનું અવલંબન કરવું તેને સાલંબન ધ્યાન કહેવામાં આવે છે. સાલંબન ધ્યાનનો સમાવેશ ધર્મધ્યાનમાં થાય છે. કોઈપણ મનુષ્યને ગુણસ્થાનકની ઉચ્ચભૂમીપર ચઢવાને માટે સાલંબન ધ્યાન ધરવાની આવશ્યકતા છે. વ્યવહાર ચારિત્ર અને વ્યવહાર સમ્યક્ત્વનું આલંબન લેવું તેપણુ સાલંબન ધ્યાન કહેવાય છે. પ્રભુની પૂજા કરવી, પ્રભુના ગુણુ ગાવા, વગેરેનો પણ સાલંબન ધ્યાનમાં સમાવેશ થાય છે. છટ્ટા ગુણુસ્થાનક પર્યન્ત સાલંબન ધ્યાનનો તેમજ પ્રાયઃસાન્તમા ગુણુસ્થાનકમાં પણ અમુક પ્રકારના સાલંબન ધ્યાનનો સદ્ભાવ

(૪૯૭)

જાણાય છે, પણ ખરી વાતતો કેવલી જાણે-વા બહુશ્રુત જાણે, પણ છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનક પર્યન્ત સાલંબન ધ્યાનતો હોય છેજ. સાલંબનની યોગ્યતા હોય ત્યાંસુધી આલંબનોવડે પરમાત્માનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ. નિરાલંબન ધ્યાન ખરેખર સાલંબન ધ્યાન કરતાં અનન્તગણુ ઉત્તમ છે. નિરાલંબન ધ્યાનવડે કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. આત્માના દ્રવ્યગુણપર્યાયનું વારંવાર ચિંતવન કરવાથી નિરાલંબન ધ્યાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

મુનિવરો સમ્યગ્મતિના યોગે આત્માના દ્રવ્યગુણપર્યાયમાં રમણુતા કરે છે. આત્માના શુદ્ધ ધર્મના ઉપયોગે રમણુતા કરવાથી શુકલ ધ્યાનનો અંશ આ કાલમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. સાતમા ગુણુસ્થાનકની પરિણુતિ જેને પ્રાપ્ત થઈ હોય છે તે વખતે તેને શુકલ ધ્યાનરૂપ સૂર્યના અરણુોદયનો ભાસ થાય છે. સાતમા ગુણુસ્થાનકથી છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનકે આવતાં, ધર્મધ્યાનના પાયાનું આલંબન લેઈને મુનિવર આયુધ્ય વ્યતીત કરે છે, છતાં પણ ત્યાં આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનના સદ્ભાવથી પ્રભાદ દશા થઈ જાય છે. મુનિવર સાતમા ગુણુસ્થાનકના અધ્યવસાયો પ્રાપ્ત કરીને આહારક લઙ્ગિધની પ્રાપ્તિ કરે છે અને પ્રભાદ દશામાં તેને ફેરવી શકે છે. ચારિત્રના વિશુદ્ધ પરિણુામથી સાતમા ગુણુસ્થાનકમાં મન:પર્યવજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે. આત્માના ધ્યાનમાં સ્થિર રહેવાથી આત્માની શક્તિઓ જાગૃત થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિ મુનિવરો સમભાવમાં ઝીલે છે અને જૈનશાસનની પ્રભાવના આદિ કારણુવિના લઙ્ગિધયોને ફેરવતા પણ નથી. પૂર્વકોડી વર્ષનો કાલપણુ મુનિવરો ધ્યાનમાં વ્યતીત કરે છે. ઔદયિક ભાવની દૃષ્ટિ અને તેની રમણુતાનો નાશ કરવા, અનેક મનુષ્યો ઇચ્છાઓ ધારણુ કરે છે પણ, જેઓ ઉપશમાદિ ભાવમાં પરિણુામ પામતા નથી તેઓ આત્માના શુદ્ધ ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. આ જગતમાં સર્વ મનુષ્યોને આનન્દરસ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય છે, પણ કોઈ વિરલા જ આત્માના શુદ્ધાનન્દ ગુણુને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે. ચોથા આરાના મુનિવરો અપ્રમત્ત ભાવને પામીને ક્ષપક શ્રેણિ ઉપર આરોહી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરીને સિદ્ધસ્થાનમાં બિરાજમાન થયા !! તેઓની સમ્યગ્મતિ તે ખરેખર શુદ્ધ ચેતનારૂપે, અર્થાત્ કેવલજ્ઞાન પામીને તેમની સાથે ક્ષાયિકભાવે, સાદિ અનન્તમા ભાંગે સંબન્ધ ધરાવનારી થઈ. આ કાલમાં એટલે પાંચમા આરામાંતો ચારિત્રના શુદ્ધ પરિણુામથી કોઈક અપ્રમત્ત ધ્યાની-જ્ઞાની મુનિવરો સાતમા ગુણુસ્થાનકના પરિણુામને ધારણુ કરી શકે છે-સદાકાલ અપ્રમત્ત દશાના પરિણુામ રહેતા નથી. સાતમાથી છઠ્ઠું અને છઠ્ઠાથી સાતમે એમ હોડોળાના જેવા આત્મપરિણુામથી ગુણુ-

(૪૯૮)

સ્થાનકમાં ગમનાગમન થયા કરે છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનને અપ્રત્ય ગુણુસ્થાનકનો અનુભવ થયો હોય એમ લાગે છે. આવા મુનિવરોના હૃદયમાંથી ઉપર્યુક્ત સમ્યગ્મતિના ઉદ્દગારો નીકળે એ સ્વાભાવિક છે.

સમ્યગ્મતિ અને અન્તરાત્માનાં પાત્રો મુનિયો હોય છે, તેથી તેઓનું અત્ર અધિકારપરત્વે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. સમ્યગ્મતિ અને અન્તરાત્માના સંબન્ધે ખરેખરી રીતે સમ્યગ્મતિએ, પોતાના સ્વામીપરત્વે જે જે ઉદ્દગારો કાઢ્યા છે, તેનો અનુભવ-વસ્તુતઃ સાધુઓની દશા વર્ણન કરીને-દર્શાવ્યો છે.

ઉપસંહારમાં હવે લખવાનું કે, સમ્યગ્મતિનું પાત્ર પોતાના આત્મામાં છે અને તે જેની સાથે રમણુતા કરવા ધારે છે તે પણ શરીરમાં રહેલો આત્મા છે. અન્તરાત્મા અને સમ્યગ્મતિનો સંબન્ધ સદાકાલ યોગ્યા કરવો. અન્તરાત્માની સાથે સમ્યગ્મતિને જોડવાના જે જે ઉપાયો હોય તેઓનો આદર કર્યા કરવો. અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોનું વારંવાર મનન કર્યા કરવું. નિરૂપાધિસ્થાનકોનું અવલંબન કરીને મનમાં શુભ વિચારોને સ્થાન આપ્યા કરવું અને અન્તરાત્માની દશાની વૃદ્ધિ કરનારા એવા સન્ત પુરૂષોનો સદાકાલ સમાગમ સેવ્યા કરવો.

સમ્યગ્મતિએ જે ઉચ્ચ ગુણુસ્થાનક ભૂમિપર રહીને જે સંભાષણુ આપ્યું છે તે ગુણુસ્થાનકની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાંસુધી, -પોતાના અધિકાર પ્રમાણે વ્યવહારમાર્ગના ઉત્તમ સદાચારો સેવ્યા કરવા. અધ્યાત્મ પરિણુતિની દશા ન રહે અને શુભાદિ વ્યવહારની પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવામાં આવે, એવી ત્રિશંકુ જેવી અવસ્થા કદી કરવી નહિ. આત્માની શક્તિ-યોનો પૂર્ણ વિશ્વાસ થતાં જેટલો બાહ્યસૃષ્ટિમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, તેના કરતાં આત્માની સૃષ્ટિમાં અનન્તગણો પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. આત્માના ગુણોમાં પ્રેમ લાગવાથી અશુદ્ધ પ્રેમ પણ શુદ્ધ પ્રેમરૂપે પરિણુમે છે. આત્મામાં કશું ગુણુસ્થાનક આવ્યું છે અને કશું ગુણુસ્થાનક નથી આવ્યું, ઇત્યાદિ ગંભીર અને અનિશ્ચિત પ્રદેશમાં ઉતરીને અનુમાનોના માર્ગપર તકો વહાવ્યા કરતાં, આત્માના ગુણોની શુદ્ધિ કરવાજ કટિબદ્ધ થઈ પ્રયત્ન કર્યા કરવો, એ કરોડગણું ઉત્તમ કાર્ય છે. આત્માએ પોતાના શુદ્ધ પ્રેમથી શુદ્ધ ધર્મના માર્ગે તરફ ચાલ્યાજ કરવું. મુક્તિના માર્ગમાં જે જે અનુભવો તે તે દશાની અવધિએ આવવાના હોય છે તે આવ્યાવિના રહેતા નથી. માર્ગમાં આગળ ચાલ્યા કરો; પોતાનો શુદ્ધોપયોગ સાક્ષીરૂપે બનીને સત્ય બતાવ્યા કરશે. આત્માના શુદ્ધોપયોગે અન્તરમાં રમણુતા કરતાં મનને અગોચર એવા નિર્વેષયિક

(૪૯૯)

સુખની ઘેન પ્રગટયા વિના રહેવાની નથી. આત્માના ધર્મમાં ઉંડા ઉતરવાથી આત્માનું વાસ્તવિકરૂપ પ્રગટ થયાવિના રહેવાનું નથી. સન્ત પુરૂષો અને વીતરાગનાં આગમોનું અવલંબન લેઈને આત્માના શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિમાટે સદાકાલ પ્રયત્ન કર્યાજ કરવો; કદાપિ મોહના ભરથી પ્રમાદ દશામાં પડી જવાય તોપણ, પડ્યા તેથી ખમણુવેગે આત્માના શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન કરવો. દુનિયાના સ્વાર્થમાટે આત્મસાધકત્વનો ડોળ રાખીને જેઓ પ્રયત્ન કરે છે, તેઓનામાં વસ્તુતઃ આત્મામાં રહેલા સદ્ગુણો પ્રકટી શકતા નથી. આત્માના ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગને જેઓ સરલતાથી અંગીકાર કરે છે તેઓ અનુભવામૃતનો સ્વાદ લાડી શકે છે.

ઉત્તમ જ્ઞાનીઓ પોતાના આત્મિક સદ્ગુણોનું પાલન કરતા જાય છે અને અન્યોને ધર્મમાર્ગમાં ચઢાવવારૂપ ધર્મસેવા પણ બજાવતા જાય છે. ખરેખર, ઉત્તમ ધર્મનો બોધ આપવો અને વીતરાગના માર્ગ પર જગતને ચઢાવવું એ જગતસેવારૂપ ધર્મને મુનિવરો જ આદરે છે; તેઓ આત્મજ્ઞાનવડે પોતે ઉચ્ચગુણોને પ્રાપ્ત કરતા જાય છે અને અન્યોને પણ સહાય કરતા જાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં એટલું બધું બળ હોય છે કે, તેથી દુનિયામાં આ-વહારિક અને પારમાર્થિક ઉપદેશ, સેવા, વાચન, લેખન અને સંઘભક્તિ આદિ કાર્યો કરતાં છતાં પણ, અહું અને મમત્વભાવની સ્ફુરણા થઈ શકતી નથી. જે મુનિવરો અને ગૃહસ્થો આધ્યાત્મિક બળ પ્રાપ્ત કરીને વ્યવહારધર્મ સેવે છે, તેઓનામાં સંપ, પ્રેમ, ભાતૃભાવ, નિષ્કામ પરોપકાર, સમિતિ, ગુપ્તિ, ભક્તિ, ઉદારવૃત્તિ, ધર્મવાણી, નિઃસંગતા, ઇચ્છારોધ અને ઉપસર્ગ સહનાર ધૈર્યવૃત્તિ, વગેરે અનેક સદ્ગુણો પ્રકટવાથી અહુંવૃત્તિ આદિને સ્થાન ન મળવાથી, તેઓ જૈન કોમ, આદિ અનેક સંસ્થાઓને ઉચ્ચમાર્ગતરફ લેઈ જાય છે અને અવનતિક્રમના હેતુઓનો નાશ કરી શકે છે; તેમજ નિષ્કામવૃત્તિથી બાહ્ય તથા આન્તરિક પ્રયત્ન કરવાની શક્તિ આવવાથી સિદ્ધપુરૂષોની પેઠે તેઓની મન, વાણી અને કાયામાં અદ્ભૂતિક એવી શક્તિ પ્રગટે છે અને તેનાવડે તેઓ દુનિયાને દિવ્યસુખમય ભૂમિપ્રતિ લેઈ જાય છે. અધ્યાત્મશક્તિવિનાનો એકલો શુષ્કક્રિયામાર્ગ ખરેખર અહંકાર, વાસના, અજ્ઞાન આદિ ખાડા અને કાંઠાથી ભરપૂર હોવાથી, તે માર્ગે ગમન કરનારાઓનું ચારિત્ર્ય ઉત્તમ પ્રકારનું પ્રગટી શકતું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન અને તેનાવડે આત્મશુદ્ધિનો માર્ગ સ્વીકાર કર્યાવિના અન્ધપરંપરા વ્યવહારક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે તો, તેમાં રસ પ્રગટતો નથી; કેમકે, ઉત્તમ આત્મ-

(૫૦૦)

જ્ઞાનવિનાના મનુષ્યો સંવરને પણ આશ્રયરૂપે પરિણુમાને છે. કહેવાનો સાર એ છે કે, તેઓ ધાર્મિક અને પારમાર્થિક કાર્યો કરતા છતા રાગ અને દ્વેષના પ્રવાહમાં ઘસડાઈ જાય છે. ઈર્ષ્યા, વૈર, સ્વેત્કર્ષમાં અહંતા, પરાપર્કર્ષ, નિન્દા અને હિંસા વગેરે દુર્ગુણોના તામે તેઓ થઈ જાય છે. આત્મજ્ઞાનવિનાના સાધુઓ પણ-ધર્મસેવા, ધર્મક્રિયા, ઉપદેશ અને સંવરના હેતુઓમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તોપણ, તેઓ પ્રસંગને પામી કષાયના વશ થઈ જાય છે, અને જૈનસાધુઓઉપર પણ શુદ્ધપ્રેમ અને મૈત્રીભાવના ધારણ કરવા શક્તિમાન થતા નથી. જૈનસંઘનાં કેટલાંક કાર્યોમાં મતભેદ થવાથી અન્તરમાં ખેદ ધારણ કરીને જૈનોને કલેશમાં ખેંચી શકે છે; એવી દશાથી તેઓ ભવિષ્યની સાધુસંતતિને ઉત્તમ સહગુણોનો વારસો આપવાને માટે શક્તિમાન થતા નથી અને અન્તે પાસથ્યા આદિ સંસ્રાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અજ્ઞાનદશામાં જે વ્યવહાર સેવાય છે તેના કરતાં, અધ્યાત્મજ્ઞાનાદિને પ્રાપ્ત કરીને નિષ્કામવૃત્તિથી પારમાર્થિક વ્યવહારમાર્ગને ઉત્તમ પ્રકારે સેવી શકાય છે, માટે અધ્યાત્મયોગજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ-માટે સાધુઓએ અને ગૃહસ્થોએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે ગૃહસ્થો અધ્યાત્મનાં કેટલાંક શાસ્ત્રો વાંચીને સન્તસાધુઓ તરફ અરૂચિ ધારણ કરે છે અને સાધુના દોષ દેખે છે અને તેઓની નિન્દા કરે છે, તેમજ સાધુઓનો અવિનય કરે છે તેઓ અધ્યાત્મગુણના સન્નુષ્પ થયા નથી અને તેમનામાં અધ્યાત્મગુણુ ભાવ પ્રગટ્યો નથી; એમ સમજી લેવું. આવશ્યકાદિ ધર્મક્રિયાઓને જેઓ પરિપૂર્ણ સમજીને તેનો આદર કરે છે અને નીતિના ગુણોથી પાછા હઠતા નથી, તેવા મનુષ્યો ભાવઅધ્યાત્મરસવું આસ્વાદન કરે છે. શુષ્ક અધ્યાત્મીઓ અને જડ ક્રિયાવાદીઓ તો પરસ્પર એકબીજાની કુચલી કરે છે અને એકાન્તે પોતાનો પક્ષ ખેંચીને એકાન્તવાદમાં પ્રવેશ કરતા હોય એવા લાગે છે. વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયકથિત અનેક શાસ્ત્રો વાંચવાથી એકાન્તવાદના કદામહો ટળી જાય છે અને અનેકાન્તમતિથી તેઓ અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો અમૃતરસ પીએ છે. અધ્યાત્મપરિણુતિમાં આત્મા પરિણુભાવવાથી બાહ્યવસ્તુઓ સંબન્ધી વિકલ્પસંકલ્પ ટળે છે અને વારંવાર આન્તરિક શુદ્ધસ્વરૂપના વિચારોનો પ્રવાહ વહા કરે છે. આત્મતત્ત્વની શોધ કરવાના વિચારોમાં ચિત્ત લાગવાથી પાપારંભોમાંથી ચિત્ત પાછું હઠે છે. સાવધયોગને નિરવધયોગરૂપે પરિણુભાવવાને જેઓની તીવ્રેચ્છા છે તેઓએ, આત્મસંબન્ધી વિચારો પ્રગટ કરનાર એવાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રો સદાકાલ અવલંબન કરવું જોઈએ. પ્રાયઃ આ કાલમાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રો અને પુષ્ટ સહગુરૂ આદિના અવલંબનવિના

(૫૦૧)

સાવધ વ્યાપારમાંથી ચિત્ત પાછું હટતું નથી અને આત્માના શુભાદિ અધ્યવસાય પણ પ્રગટતા નથી, માટે અધ્યાત્મશાસ્ત્રો અને સદ્ગુરુ આદિના સમાગમમાં સદાકાલ રહેવું જોઈએ; કેમકે શુભ સદ્ગુરુ આદિના આલંબનવિના આત્માની અશુદ્ધ પરિણતિ ટળતી નથી. અધ્યાત્મઆદિ ધર્મશાસ્ત્રોના વિરહથી ખરેખર ઉચ્ચ ભૂમિકા લગભગ આવેલા મનુષ્યો પણ પાછા પડી જાય છે, માટેજ જિનાગમોમાં શિષ્યોને ઉદ્દેશીને કથ્યું છે કે “શિષ્યોએ કદી ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ ગુરુકૂલવાસને ત્યાગ કરવો નહિ,” આત્માની શુદ્ધપરિણતિ થવાને સદ્ગુરુ, જિનપ્રતિમા અને જિનાગમ સમાન કોઈ પુષ્પાલંબન નથી. શ્રીજ્ઞાની ગુરુની આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તવાથી અધ્યાત્મગુણની વૃદ્ધિ થાય છે.—અધ્યાત્મશાસ્ત્રો વાંચ્યાં એટલામાત્રથી કોઈએ અધ્યાત્મને અહંકાર કરવો નહિ.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રો વાંચીને ગૃહસ્થોએ અને સાધુઓએ તે પ્રમાણે સદ્ગતિ કરવું જોઈએ. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના વેત્તા થઈને કષાયોને મનમાં ઉત્પન્ન ન થવા દેવા જોઈએ. “અપ્પનાણેણ સુણી હોદ્દ, ન સુણી અરણ્ણવાસેણ,” આત્મજ્ઞાનવડે મુનિ હોય છે પણ અરણ્યમાં વસવા માત્રથી કોઈ મુનિ ગણાતો નથી; એમ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના અઠ્ઠાવીશમા અધ્યયનમાં લખ્યું છે, અર્થાત્ જે આત્મજ્ઞાની હોય છે તે મુનિ કહેવાય છે, તેથી આત્મ વા અધ્યાત્મજ્ઞાનધારક મુનિવરોએ પોતાના આચારોને શુદ્ધ કરવા જોઈએ. કોઈ સાધુ એમ કહેશે કે, “જે અધ્યાત્મજ્ઞાની મુનિ કહેવાતા હોય તેને તે બધું કરવાતું છે અને તેા અધ્યાત્મજ્ઞાની કહેવાતા નથી તેથી અમારે કંઈ કરવાતું નથી” તેમ કથનારને ઉત્તરમાં અવધોધાવવાતું કે મુનિમાત્રને અધ્યાત્મની જરૂર છે, અર્થાત્ અધ્યાત્મવિના કોઈ મુનિ હોતા નથી, માટે સર્વ મુનિઓનેા અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં અધિકાર છે એમ જાણી સર્વ મુનિઓને અધ્યાત્મજ્ઞાનસંબંધી કહેવામાં આવે છે, તેમજ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના અધિકારી એવા સમ્યક્ત્વ ધારક શ્રાવકોને ઉદ્દેશી પણ કહેવામાં આવે છે. તેનાથી પણ આગળ વધીને દુનિયાના સર્વ ભવ્ય જીવોને કથવામાં આવે છે, એમ પણ લેખકનેા આશય અવધોધવો. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો વાંચવાનેા પ્રત્યેક ભવ્ય મનુષ્યનેા અધિકાર છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રને વાંચાવિના તેમાં કથેલા વિચારોને આચારમાં મૂકી શકાતા નથી. નિયમ એવો છે કે “જાણ્યાવિના આદર થતો નથી” જ્ઞાન થયા-આદર્તું કંઈ તે પ્રમાણે આદર બની શકતો નથી. જ્ઞાન થયા-આદર્તું જ “જ્ઞાનતું ફલ વિરતિ” પ્રાપ્ત થતું હોત તેા ચોથા ગુણુસ્થાનકતું અસ્તિત્વ રહી શકે નહિ. યોગ્ય મહાત્માને, અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનેા આર વર્ષપર્યન્ત અભ્યાસ કરવાથી પશ્ચાત્ અધ્યાત્મજ્ઞાનસંબંધી પકવ અનુભવ પ્રગટે છે અને

(૫૦૨)

તે પકવાનુભવવડે પોતાના અધિકારપ્રમાણે સર્વપ્રકારની પ્રવૃત્તિ વા નિવૃત્તિ અવબોધાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓએ ક્રોધાદિક દોષોને છૂતવા નોંધ્યે. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર સત્ય અને અસત્યનો ભેદ પાડી આપે છે, પણ પશ્ચાત્ અસત્ય એવા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, સ્વાર્થ, વૈર, નિન્દા, કલેશ, હિંસા અને અસત્ય આદિ દોષોને હઠાવવા પ્રયત્ન કર્યાવિના તે દોષોનો ક્ષય થતો નથી. દુર્ગુણોને હઠાવવામાટે ક્ષણુક્ષણે અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવો નોંધ્યે. દુનિયામાં અધિકારે જે જે કાર્યો કરવામાં આવે તેમાં પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે દોષો ન ઉત્પન્ન થાય તેવો ઉપયોગ ધારવો. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ, પરોપકારઆદિ ધર્મકાર્યોને કરતી વખતે મનમાં અહંત્વ મમત્વ આદિ દોષોને, ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાનના બળવડે ઉત્પન્ન થવા દેતા નથી અને તેઓ દરેક કાર્યો કરતી વખતે મગજને તાબે રાખી શકે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની થનારને ધર્મક્રિયાઓ અને પારમાર્થિક કાર્યો કરવાનાં નથી એમ કહી કોઈએ માની લેવું નહિ, અર્થાત્ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને પોતાના અધિકારપ્રમાણે સર્વ કરવાતું છે. ગૃહસ્થે ગૃહસ્થના અધિકારપ્રમાણે ધર્મોચારો અને પરોપકારિક કૃત્યો કરવાં નોંધ્યે અને સાધુઓએ પોતાના અધિકારપ્રમાણે, ધર્મોચારો, ઉપદેશ, પઠન, પાઠન આદિ કૃત્યો કરવાં નોંધ્યે, અધ્યાત્મજ્ઞાનની કસોટી ખરેખર મનુષ્યોના સંબન્ધમાં આવવાથી થાય છે. દુનિયાના-મનુષ્યોના સંબન્ધમાં આવ્યા છતાં મનમાં રાગ, દ્વેષ, મમતા અને કામ આદિ દોષોને વારવામાં સમર્થ થવાય ત્યારે, તેમજ મનુષ્યો વગેરે તરફથી સાધુઓને તથા ગૃહસ્થોને અનેક ઉપસર્ગો થાય તોપણ તે તે ઉપસર્ગો સામે ઠક્કર ઝીલી શકાય ત્યારે, અન્તરમાં ચારિત્રરૂપે અધ્યાત્મજ્ઞાન પરિણમ્યું એમ માની શકાય છે.

આત્મામાં ઉત્પન્ન થયેલો અધ્યાત્મજ્ઞાનનો પરિણામ ખરેખર મન, વચન અને કાયાના યોગને પોતાના તાબે કરીને તેઓને આત્માના સ્વરૂપ તરફ વાળે છે. પેટમાં દાખલ થયેલી પારાની અને સોમલની માત્રા ખરેખર બાહ્ય શરીરની પુષ્ટિ કર્યાવિના રહેતી નથી, તેપ્રમાણે અન્તરમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભ્યાસબાદ પરિણામ પામતુ એવું અધ્યાત્મજ્ઞાન, ખરેખર મન, વચન અને કાયાના યોગને સુધારવા શક્તિમાન થાય છે. પેટમાં દાખલ થયેલી માત્રાઓ તુર્ત પોતાની અસર કરવાને શક્તિમાન બનતી નથી; પૃથ્વીમાં વાવેલું રાયણતું બીજ કંઈ તુર્ત ફલ આપવાને માટે શક્તિમાન બનતું નથી; તેપ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનો અભ્યાસ પણ સર્વને તુર્ત ફલ ન આપી શકે, એમ બનવા યોગ્ય છે. વ્યવહારક્રિયાઓ પણ એકદમ દોષોને

(૫૦૩)

ક્ષય કરવાને માટે શક્તિમાન બનતી નથી, તેથી કોઈએ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવામાં કોઈને અટકાવ કરવો નહિ.

આ પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનસંબંધી પ્રસંગોપાત્ત સૂચના કરીને ઉપસંહાર કરતાં કહેવાનું કે અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને સમ્યગ્ મતિની પ્રાપ્તિ કરવી.

અન્તરાત્માની સાથે સમતારૂપ શય્યામાં સમ્યગ્ મતિ વાસ કરીને, અરેખર તે પોતાના આત્મસ્વામિનો શુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ ઉદ્ધાસભાવ વધારે છે અને આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશમાં પરમ આનંદરસની રેલ પ્રકટાવે છે. પોતાના આત્મસ્વામિનું શુદ્ધવીર્ય પ્રકટ કરે છે અને ક્ષેત્ર, કાલ, વગેરેની સામગ્રીના યોગે તે અન્તરાત્માને પરમાત્માની પદવી અપાવીને તેની સાથે સિદ્ધસ્થાનમાં પોતાનું શુદ્ધચેતનારૂપ ધારીને સાદિઅનન્તભાગે રહે છે. સિદ્ધબુદ્ધ થએલો પરમાત્મા, અનન્ત સિદ્ધપરમાત્માએ કે જે પરમજ્યોતિમય છે તેઓની સાથે, પરમકેવલ જ્ઞાનરૂપ શુદ્ધચેતનાની જ્યોતિવડે સમયે સમયે લોકલોકોનો પ્રકાશ કરતો છતો અને સમયે સમયે અનન્તસુખ ભોગવતો છતો વર્તે છે. સમ્યગ્ મતિનો સંગ પામીને ચારિત્રાદિ સાધનવડે પૂર્વે અનન્તજીવો, શુદ્ધધર્મમાં રમણુતા કરીને પરમજ્યોતિપદ પામ્યા, મહાવિદેહક્ષેત્રમાં વર્તમાનમાં પામે છે અને ભવિષ્યકાલમાં અનન્તજીવો પરમજ્યોતિપદને પામશે. ભવ્યજીવોએ પરમજ્યોતિપદ પ્રાપ્ત કરવાને માટે સમ્યગ્ મતિવડે અન્તરાત્મામાં સદાકાલ રમણુતા કરવી. લેખક અને વાચકો તથા શ્રોતાઓની સમ્યગ્ મતિવડે અન્તરાત્મામાં રમણુતા થાઓ !! અને અન્તરમાં અનન્તઆનન્દની મંગલમાલા પ્રકટે; એવી પરમહિતભાવના છે !!

પદ ૧૦૦.

(રાગ બાશાવરી.)

બેહેર બેહેર નહીં આવે અવસર, બેહેર બેહેર નહીં આવે ॥

જ્યું જાણે ત્યું કરલે મલાઈ, જનમ જનમ મુખ પાવે ॥ અવ૦ ॥૧॥

તન ધન યોવન સવહી જૂટો, પ્રાણ પલકમે જાવે ॥ અવ૦ ॥૨॥

તન છૂટે ધન કૌન કામકો, કાયકું કૃપણ કહાવે ॥ અવ૦ ॥૩॥

જાકે દિલમેં સાચ વસતહે, તારૂં શૂઠ ન માવે ॥ અવ૦ ॥૪॥

આનન્દધન પ્રશુ ચલત પંથમેં, સમરી સમરી ગુણ ગાવે ॥ અવ૦ ॥૫॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજ, અન્ય મનુષ્યોને ઉદ્દેશી

(૫૦૪)

કથે છે કે, હે મનુષ્યો! મનુષ્યભવનો અવસર પુનઃ પુનઃ આવનાર નથી. દશ દશાન્તે દુર્લભ મનુષ્યજન્મ પામીને ધર્મરૂપ પરમાર્થનાં કાર્ય કરવાં જોઈએ. જેમ જેમ તમારામાં જ્ઞાન પ્રગટે તેમ તેમ તમારે ભલાઈનાં કાર્ય કરવાં જોઈએ. પરમાર્થનાં કાર્ય કરીશ તો ભવિષ્યમાં થનારા જન્મોમાં સુખ પામીશ. દેવતા વગેરેની ગતિમાં શાતાવેદનીયનો ભોક્તા બનીશ. હે મનુષ્ય, તું આશ્વસ્તુઓમાં ઇષ્ટત્વ કદપીને મુંઝાઈરા નહીં, તેમજ તારા મનમાં અહંકારથી કુલીશ નહીં. જે તન, ધન અને યૌવન અવસ્થાને પામી હે મનુષ્ય! તું અહંકારી બને છે, તે તન, ધન અને યૌવન તો બૂઝાં છે. રાવણુસરખા અભિમાની નૃપતિયો પણ પ્રાણુ છોડીને પલકમાં અન્યભવમાં ગયા. તન, ધન અને યૌવનાવસ્થાદિમાં મૂર્ખ મનુષ્યો મારાપણુની બુદ્ધિ કદપે છે. કરોડો ઉપાય કરવામાં આવે તોપણુ રેતીમાંથી ઘૂત નીકળતું નથી, તદ્વત્ કોટી ઉપાયો કરે છતે પણુ તન, ધન અને યૌવનમાંથી સહજ નિત્યસુખ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. શ્રીમદ્ કથે છે કે, અરે મનુષ્ય! તું ધનની મમતામાં રાત્રીદિવસ કેમ તન્મય બને છે? ધન જડ વસ્તુ છે; ધનને મૂકીને અસંખ્ય મનુષ્યો ગયા, પણુ ધન કોઈની સાથે ગયું નહીં. શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાય ભગવાન્ કથે છે કે-

પરિગ્રહ મમતા પરિહરો, પરિગ્રહ દોષનું મૂલ સલુણે ॥

પરિગ્રહ જેહ ઘરે ઘણો, તપ તપ જપ પ્રતિકૂલ સલુણે ॥ પરિગ્રહ. ॥ ૧ ॥

પરિગ્રહ મદ ગરુઅત્તણે, ભવમાહિ પડે જંત સલુણે ॥

યાન પાત્ર જિમ સાચરે, મારાકાંત અલ્યંત સલુણે ॥ પરિગ્રહ. ॥ ૨ ॥

ધનાદિકનેા પરિગ્રહ પરિહર્તવ્ય છે. પરિગ્રહ ખરેખર સર્વ દોષનું મૂળ છે, જે મનુષ્યો અત્યન્ત પરિગ્રહ અને તેની મૂર્છાને ધારણુ કરે છે તેનાં તપ, જપ, પણુ પ્રતિકૂલતાને ભજે છે. પરિગ્રહના મદથી પોતાની મહત્તા માનનારાઓ, ભારાકાંત વહાણુ જેમ સમુદ્રમાં છુડે છે તેમ સંસારસમુદ્રમાં છુડે છે. લક્ષ્મીની લાલચથી અનેકપ્રકારનાં કુકર્મો થાય છે, તે લક્ષ્મીની અસ્થિરતા છે. હે મનુષ્ય! જે લક્ષ્મીને તું ભેગી કરે છે તે તારામાટે થવાની નથી. લક્ષ્મીના મોહથી જગત્માં અધાપિપર્થત કોઈ પણુ મનુષ્યે સત્યસુખ પ્રાપ્ત કર્યું નથી. ભવિષ્યમાં કોઈ પણુ સત્યસુખ પ્રાપ્ત કરનાર નથી. દારૂના નિશા કરતાં લક્ષ્મીને નિશો અહ્ભુત છે. લક્ષ્મીને નિશો રાત્રી અને દિવસ લક્ષ્મીવંતના હૃદયમાં વ્યાપી રહે છે. મનુષ્યો લક્ષ્મીની ચિન્તા કરે છે, પણુ લક્ષ્મી, મનુષ્યોની ચિન્તા કરતી નથી. હે મનુષ્ય! હવે તું જાગૃત થા!! અને લક્ષ્મીની મમતા પરિહર!! શરીરમાં વિધમાન છતાં લક્ષ્મીનેા સદુપયોગ કર!!

(૫૦૫)

પરમાર્થકાર્યમાં લક્ષ્મીનો વ્યય કરીને આત્માનો ઉપયોગ ધારણુ કર ! શરીર તજ્યાબાદ લક્ષ્મી કાર્યસાધક થવાની નથી. શામાટે પોતાને જગતમાં કૃપણુ કયાવે છે? લક્ષ્મી નહીં ખર્ચનારને જગતના લોક કૃપણુ કથે છે, માટે લોકો તને કૃપણુ કથે અને પરભવમાં સુખ ન મળે એવી અશુભદશાનો ત્યાગ કર. જેના મનમાં સત્યનો પ્રકાશ પડ્યો છે તેને અસત્ય ભ્રમણુપર ભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી. સત્યતત્વને અવયોધનારાઓ સત્યને ગ્રહણુ કરે છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનુ કથે છે કે, ચાલતા એવા સંસારપન્થમાં આત્મસાધક મનુષ્યો પ્રભુના સદ્ગુણો સ્મરણુમાં લાવીને ગાયા કરે છે, અર્થાત્ હે મનુષ્યો! તમે એતો અને સર્વ બાહ્યપરિગ્રહને તજી પ્રભુના સદ્ગુણો ગાયા કરો. શ્રીમદ્ના છેલ્લા કથનનો સાર એ પણુ નીકળે છે કે, પ્રભુને યાદ કરી, સ્મરી સ્મરીને, તેના ગુણો ગાવે તે પ્રભુના પન્થે ચાલે અર્થાત્ જાય; વા એમ પણુ અર્થ ઉદ્ભવી શકે છે કે, શ્રીમદ્ આનન્દધન પોતે સર્વ બાહ્ય પરિગ્રહોને તજી પ્રભુના સદ્ગુણો ગાતા થકા કહે છે કે, સંસાર પન્થમાં જે આત્મસાધક મનુષ્યો પ્રભુના સદ્ગુણો સ્મરણુમાં લાવી ગાયા કરે છે તેઓ પ્રભુના પન્થે જાય છે, માટે હે મનુષ્યો! તમે એતો અને સ્મરી સ્મરીને પ્રભુના ગુણુ ગાયા કરો.

પદ્ ૧૦૧.

(રામ આશાવરી.)

મનુષ્યારા મનુષ્યારા, રિશ્વ મદેવ મનુષ્યારા મનુષ્યારા, એ આંકળી.

પ્રથમ તીર્થકર પ્રથમ નરેસર,

પ્રથમ યતિવ્રતધારા. ॥ રિશ્વમ૦ ॥ ૧ ॥

નાભિરાયા મરુદેવીકો નન્દન,

જુગલાધર્મ નિવારા. ॥ રિશ્વમ૦ ॥ ૨ ॥

કેવલ લહ પ્રશ્નુ મુગતે યોહોતા,

આવાગમન નિવારા. ॥ રિશ્વમ૦ ॥ ૩ ॥

આનન્દધનપ્રશ્નુ હતની વિનતિ,

આ ભવ પાર ઉતારા. ॥ રિશ્વમ૦ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દધનુ કથે છે કે, શ્રીપ્રથમ તીર્થકર રૂપભદેવ ભગવાન મહારા મનમાં પ્યારા લાગે છે, તેઓ અષ્ટ મહા-

(૫૦૬)

પ્રાતિહાર્ય અને જ્ઞાનાદિ ચાર અતિશયવડે સમવસરણુમાં બેસી સર્વ ભગ્યોને દેશના આપી ઉત્તમ પરોપકારી થયા. અન્ય યોગીઓપણુ આદિનાથના નામે શ્રી રૂપભદેવ ભગવાનતું આરાધન કરે છે. પ્રથમ તીર્થંકર અને પ્રથમ નરેશ્વરની પદવીના ધારણુ કરનારા તે છે. આ અવસર્પિણી કાળમાં પ્રથમ તેઓએ ચતિત્રત ધાર્યું હતું. નાભિ નૃપતિના પુત્ર અને મરૂદેવી જનનીના નન્દન, મારા મનમાં બહુ પ્યારા લાગે છે. યુગલીયાંને ધર્મ નિવારણુ કરનાર શ્રી રૂપભદેવ ભગવાન છે. શ્રી રૂપભદેવ ભગવંતે, ઘરખારનો ત્યાગ કરીને મહાત્રતધારણુરૂપ દીક્ષા અંગીકાર કરી, સાધુના વેષમાં વનમાં ઘણા વર્ષપર્યંત આત્મધ્યાન ધર્યું અને પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત ધ્યાન પામીને અન્તે કેવલજ્ઞાન પામ્યા. કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં ઇન્દ્રોએ સમવસરણુની રચના કરી. ભગવાન કેવી રીતે દેશના આપે છે તે જણાવે છે.

ગાથા.

સિંહાસણે નિસળ્ળો પાયેઠવિઙ્ગ પાયપીઠંમિ ।

કરધરિય જોગમુહા જિણનાહો દેસણં કુળહ ॥ ૧ ॥

સિંહાસનમાં બેસીને અને પાદપીઠપર પદતું સ્થાપન કરીને અને કરની યોગ મુદ્રા કરીને જિનેશ્વરભગવાન દેશના આપે છે. બારે પર્ષદા ભગવાનની દેશના સાંભળે છે. શ્રી રૂપભદેવ ભગવંતે સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચાર પ્રકારે તીર્થની સ્થાપના કરી, તથા ચૌરાશી ગણુધરોની સ્થાપના કરી. તેમને ચૌરાશી હજાર મુનિયોની સંપદા થઈ. ત્રણુ લાખ સાધ્વીની સંપદા થઈ. ત્રણુ લાખ અને પાંચ હજાર (ત્રતધારી) શ્રાવકની સંપદા થઈ. પાંચ લાખ અને ચૌપન હજાર શ્રાવિકાની સંપદા થઈ. તેઓ દશ હજાર મુનિવરોની સાથે અષ્ટાપદ પર્વતપર શરીરનો ત્યાગ કરી મુક્ત થયા.—ગમનાગમનના ભ્રમણથી રહીત થયા. શ્રીમહુ આનન્દધન કહે છે કે, હે ભગવન! મને પણુ સંસાર સમુદ્રની પાર ઉતારે; તાત્પર્યાર્થ કે આપના જ્ઞાનાદિ સહયુણોતું ધ્યાન કરતાં સંસાર સમુદ્રનો પાર પામી શકાય છે. આનન્દધન કહે છે કે હે પ્રભો! આપની સ્તુતિથી સંસાર સમુદ્ર તરીશ.

પદ ૧૦૨.

(રાગ કાફી.)

ए जिनके पाये लागरे, तुने कहिये केतो. ए जिनके ॥

आगोइ जाम फिरे मदमातो, मोहनिंदरीया शुं जागरो।तुने० ॥१॥

(૫૦૭)

પ્રભુજી પ્રીતમવિન નહીં કોઈ પ્રીતમ, પ્રભુજીની પૂજા ઘણી માગરે.
તુને૦ ॥ ૨ ॥

મવકા ફેરા વારી કરો જિનચંદા, આનન્દઘન પાયલાગરો।તુને૦ ॥૩॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્વ્યાનન્દઘનજી મહારાજ મનને કથે છે કે, આત્મન્! તું શ્રીજિનેશ્વર ભગવંતને નમસ્કાર કર! હવે તને કેટલું કહેવું? હે મન! તું મદોનમત્ત થઈ અષ્ટપ્રહર સ્વેચ્છાપ્રમાણે કલ્પિત સુખની ભ્રમણુથી પદાર્થોમાં પરિભ્રમણુ કરે છે. ઈષ્ટ પદાર્થોપર રાગ ધારે છે અને અનિષ્ટ પદાર્થોપર દ્વેષ ધારણુ કરે છે. મોહનીય કર્મને પણ સહાય આપનાર તું છે. સોલ કપાય, નવ નોકપાય અને ત્રણુ દર્શન-મોહનીય, એમ સર્વ મળી મોહનીય કર્મની અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિયો છે. હે મન! તું મોહનીય કર્મને પણ સહાયીભૂત થાય છે. મન જે ઈષ્ટા-નિષ્ટત્વનો ત્યાગ કરીને નિર્વિકલ્પ દશામાં રમણુતા કરે છે તો રાગદ્વેષ તુર્ત ઉપરામે છે. મન બાહ્યના પદાર્થોનીસાથે સંબન્ધ રાખે છે ત્યારે રાગ અને દ્વેષ પ્રગટી નીકળે છે. જ્ઞાનશક્તિના પ્રતાપે યદિ મન બાહ્યમાં ઈષ્ટાનિષ્ટત્વ કલ્પતું નથી ત્યારે, રાગ અને દ્વેષની ઉદીરણુા થઈ શકતી નથી. મન જે આત્માના સન્મુખ રહે છે તો મોહનીય કર્મની નિદ્રાનો નાશ થાય છે. હે મન! તું મોહનિદ્રાથી જાગ અને પરમાત્માના સ્વરૂપમાં તન્મય બની જા!! હે મન! તું એમ અવબોધે છે કે, જગતની મનો-હર વરતુઓજ મને પસંદ પડે છે અને તેના ઉપર મારી પ્રીતિ થાય છે; પણ આ તારી ભ્રમણુા છે. જડવસ્તુઓપર તું પ્રાણુ પાથરીશ તો પણ જડવસ્તુઓ તારી થવાની નથી; એક પરમાત્માજ અરા પ્રીતમ છે તે વિના અન્ય કોઈ પ્રીતમ નથી, એમ તું નિશ્ચય કર. હે મન! તું પ્રભુની પૂજાની યાચના કર. પ્રભુની પૂજા ભક્તિમાં તું તર્કીન થશે એટલે તને આનન્દની ઘેન પ્રાપ્ત થશે. પ્રભુના આન્તરિક જ્ઞાનાદિ ગુણોની પૂજા અને બહુમાનમાં તર્કીન અનેલું મન આનન્દમાં ગરકાવ બની જાય છે. પ્રથમ તો પ્રભુની પૂજાભક્તિમાં મનને નિરાનન્દ ભાસે છે પણ જ્ઞાનવટે ત્યાં મનની સ્થિરતા થાય છે ત્યારે અપૂર્વ આનન્દની ખુમારીને તે અનુભવે છે. હે મન! ભવના ફેરાને ટાળનારી એવી જિનેન્દ્રભગવાનની ભાવપૂજામાં મગ્ન થા. આનન્દના સમુદ્ભૂત એવા જિનેશ્વર ભગવાનને હે મન! તું પગે લાગ. અષ્ટાદશ દોષરહિત શ્રીજિનેશ્વરભગવાન છે. અનન્ત ગુણુમય શ્રીજિનેશ્વરભગવંત છે. શ્રી-જિનેશ્વરપ્રભુના ધ્યાનથી આત્માની શુદ્ધતા થાય છે. શ્રીજિનેશ્વરના ધ્યાનમાં રહેતાં આત્મા પરમાત્મારૂપ બને છે; એમ શ્રી આનન્દઘનજી મહારાજ કથે છે.

(૫૦૮)

પદ ૧૦૩.

(રાગ કેરવો.)

પ્રમુ મજલે મેરા દીલ રાજીરે ॥ પ્રમુ ૦ ॥

આઠ પહોરકી સાઠજ ઘડીયાં, દો ઘડીયાં જિન સાજીરે. ॥પ્રમુ૦॥૧॥

દાન પુણ્ય કહુ ધર્મ કરલે, મોહમાયાકું ત્વાજીરે. ॥પ્રમુ૦॥૨॥

આનન્દઘન કહે સમજ સમજલે, આખર સોવેગા બાજીરે. ॥પ્રમુ૦॥૩॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી ભવ્ય જીવને ઉપદેશ દેતા છતાં કથે છે કે, હે ભવ્ય જીવ! તું સામાજિક સાંસારિક પ્રપંચોમાં પ્રવૃત્તિ કરી રાગ અને દ્વેષમાં અન્ધ બને છે. તું શ્રીવીતરાગપ્રભુને ભજી લે. તું વીતરાગને ભજી તો માફ દીલ રાજી થશે. અષ્ટપ્રહરની સાઠ ઘડીઓ છે, તેમાંથી જિનવરની ભક્તિમાં બે ઘડી તો ગાળ! બે ઘડીનું સામાયક કરીશ તો તને મહાલાભ પ્રાપ્ત થશે. બે ઘડીના સામાયકભાવમાં રહીને અનેક જીવો મુક્ત થયા અને ભવિષ્યમાં થશે. સમતાભાવમાં બે દ્વિઘટિકા ગાળવામાં આવે છે તો આત્માનું જીવન ઉચ્ચ થયાવિના રહેતું નથી. બે ઘડીના સમતાભાવની અસર અન્યકાળમાં પણ થયાવિના રહેતી નથી અને તેથી રાગ અને દ્વેષની પરિણતિ મન્દ પડે છે. રાગ અને દ્વેષની પરિણતિ મન્દ પડતાં આત્માભિમુખ પ્રવૃત્તિ થાય છે. દુર્ગુણોને ટાળવા ઉચ્ચ વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ અંશે અંશે થયા કરે છે. પ્રભુભક્તિમાં અપૂર્વ આનન્દરસ ઉદ્ભવે છે. પ્રભુના સદ્ગુણોને ધ્યેયરૂપે સ્વીકારીને આત્મારૂપ ધ્યાતા, અપૂર્વ અનુભવને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પ્રભુના ગુણોને લેવા માટેજ પ્રભુનું ભજન કરવાની આવશ્યકતા છે—પ્રભુ શ્રીમહાવીરસ્વામીના જેવી ક્ષમા પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે. પ્રભુ મહાવીર જેવી માર્દવતા પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રભુભક્તિની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે. પ્રભુ મહાવીર જેવા જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રભુ મહાવીરની ભક્તિની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે, માટે હે ભવ્યજીવ! તું પ્રભુની ભક્તિ કરી લે! શ્રીમદ્ કથે છે કે, હે ભવ્ય! દાન પુણ્ય વગેરે તારાથી બને તે વ્યવહારધર્મને સાધી લે. દાનના પાંચ ભેદ છે તેને યથાશક્તિ સેવી લે! દાન દેવાથી ઉચ્ચગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે; સર્વ ધર્મમાં દાનની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના હેતુઓને સેવીને મુક્તિસન્મુખ દષ્ટિ રાખ,—વ્યવહારનવવડે પુણ્યતત્ત્વ આદરવા યોગ્ય છે. મોહમાયાનો ત્યાગ કરીને આત્મામાં રમણુતા થાય તેમ

(૫૦૯)

પ્રવૃત્તિ કર! જે જે અંશે રે નિરુપાધિકવણું, તે તે અંશે રે ધર્મ. જે જે અંશે નિરૂપાધિપણું છે તે તે અંશે વીતરાગધર્મની પ્રાપ્ત થાય છે. મોહ-માયાનો ત્યાગ કરીને ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરીને પંચમહાવ્રતને ધારણ કર! શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કથે છે કે, હે ભગ્ય જીવ! તું આટલા કથનમાં સર્વ સમજી લે. નહીં સમજીશ તો આખર મનુષ્યભવની આજીને ખોઈશ. મનુષ્યભવ અમૂલ્ય છે માટે હે માનવી તું ચેત!!

પદ ૧૦૪.

(રાગ.)

હઠીલી આંસુયાં ટેક ન મેટે, ફિર ફિર દેક્ષણ જાડું. ॥હ૦ ॥૧ આંકળી ॥
છયલ છવીલી પ્રિય છવિ, નિરખિત વૃપતિ ન હોઈ ॥

નટકારિંડક હટકૂ (હટકરિંડકહટકું) કમ્બી, દેત નગોરી રોઈ ॥હ૦ ॥૧ ॥
માંગર જ્યોંટમાકેરહી, પીય છવીકે ધાર ॥

લાજ ડાંગ મનમે નહી, કાને પછેરા ડાર ॥ ॥હ૦ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા કથે છે કે, મારા શુદ્ધાત્મસ્વામિને દેખવામાં મારી એકતારની પેઠે દૃષ્ટિ લાગી રહી છે. આંખો પણ હઠીલી થઈને આત્મસ્વામીને દેખવાની ટેક છોડતી નથી, ફરી ફરી આત્મસ્વામીને દેખવાની ઉમેદ ધાર્યાં કરું છું. છયલછવીલી એવી, પ્રિય શુદ્ધાત્મસ્વામિની છબી નિરીક્ષતાં વૃત્તિ થતી નથી; કોઈકવાર હું ના કહીને તથા રોકીને તેને અટકાવું છું તો, તે નગુરી આંખો રોઈ જાય છે!!

શુદ્ધચેતન પતિને દેખવાને માટે અન્તરચક્ષુઓ મગરની પેઠે ટમટમી રહી છે. મેં તો પ્રિય એવા ચિદાનન્દની છબીને પોતાનામાં ધારણ કરી છે અને તેમાટે મનમાં લાજનો ડાઘો પણ રાખ્યો નથી અને કાને તો પોતાના ઉપર પછેરા નાખ્યો છે, અર્થાત્ મહારા કાન પ્રભુના વિના કોઈતું-કાંઈ પણ, નહિ સાંભળવાને બહેરા બની ગયા છે.

સમતાનો આત્મા ઉપર અત્યંત શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટ્યો છે, તેથી આત્માની સાથે અન્તરદૃષ્ટિથી તેનો ત્રાટક બની રહ્યો છે. ત્રાટકના બે ભેદ છે. બાહ્યસ્તુને એક સ્થિર દૃષ્ટિથી દેખવાને માટે જે ત્રાટક કરાય છે તે બાહ્યત્રાટક કહેવાય છે અને આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપને દેખવાને માટે આન્તરદૃષ્ટિથી જે દેખવું પડે છે તેને આન્તર ત્રાટક કહે છે. પ્રભુપ્રતિમા અને સદ્ગુણની છબી સામી, ચક્ષુઓ સ્થિર કરીને બાહ્યત્રાટકની સાધના સિદ્ધ કરવામાં આવે છે. બાહ્યત્રાટકની સિદ્ધિ થતાં સંકલ્પ-

(૫૨૦)

બળની સિદ્ધિ થાય છે. એક કલાક વા બે કલાકનો આહારાટક સિદ્ધ થાય છે ત્યારે આંખોવડે જેને દેખવામાં આવે છે તે મનુષ્યનું પોતાના પ્રતિ આકર્ષણ થાય છે. આહારાટક કરતાં આલ્યંતર આત્મસ્વરૂપનો ટ્રાટક અનન્તશુણો ઉત્તમ છે. આજીવો આહારાટકને તો સાધી શકે છે, પણ અન્તરટ્રાટકને તો જ્ઞાનયોગીઓ સાધી શકે છે. આહારાટકને સિદ્ધ કરવાની આવશ્યકતા છે. આહારાટક કરીને રૂપાદિક મોહથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આહારાટક કરતાં આત્માના સ્વરૂપ સામી દૃષ્ટિ યોજતાં અનન્તશુણી પ્રેમની વિશુદ્ધિ થવી જોઈએ. આહારાટકમાં પણ પ્રેમ હોય છે તો તેની સિદ્ધિ કરી શકાય છે. સમતા પોતાની ચક્ષુવડે અન્તર શુદ્ધાત્મ પતિપર અન્તરદૃષ્ટિથી ટ્રાટક કરે છે. સમતાનો આત્મપતિપર અત્યંત વિશુદ્ધ અનન્તશુણો પ્રેમ હોવાથી, તેની દિવ્યચક્ષુઓ પણ આત્માને દેખવામાં એકતારૂપે બની રહે છે. એકીટસે દિવ્ય ચક્ષુ ખરેખર આત્મસ્વામિના રૂપને દેખે છે. અનન્તશુણુની શોભાવાળો અને અનન્તસુખનો દેવાવાળો એવો ચેતનપતિ છે; એવા આત્મપતિની છબી અર્થાત્ અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ વ્યક્તિને દેખી, તૃપ્તિ (સન્તોષ) થતી નથી, અર્થાત્ દેખવામાત્રથી સન્તોષ થતો નથી, પણ આત્મસ્વામિને પરિપૂર્ણ શુદ્ધભાવથી તન્મયપણે મળવાથી અનન્તસુખ મહોદધિ પ્રગટે છતે તૃપ્તિ થાય છે. સમતાની આન્તરિક ચક્ષુપણુ આત્મસ્વામિની સાથે લાગી છે અને તેવડે દેખતાં તૃપ્તિ થતી નથી, એમ કહીને સમતાએ પોતાનો અત્યંત શુદ્ધપ્રેમનો વસ્તુતઃ સંબન્ધ આત્માની સાથે છે એમ જણાવ્યું છે. આત્માવિના સમતાને અન્યત્ર પ્રેમ લાગતો નથી. મમતાની અનન્ત શક્તિ પણ સમતારૂપે પરિણુમીને શુદ્ધપણુ વર્તવા લાગી. સમતાને જડ પદાર્થોમાં લેશમાત્ર પણ પ્રિયત્વ ન ભાસે એમ ખરેખર બની શકે છે. આત્માની સમતા પ્રગટે છે ત્યારે અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ સ્વઘર મૂકીને તેને આહારમાં દૃષ્ટિ દેવી ગમતી નથી. સમતા પોતાના આત્મસ્વામિની વ્યક્તિ ઉપર અનન્ત આસક્ત થઈ છે, તેથી આન્તરિક ચક્ષુ દ્વારા આત્માનેજ દેખ્યા કરે છે અને વ્યંગમાં પોતાની આંખોને ઠપકો આપે છે એમ અવબોધાય છે.

વારંવાર સમતાની દિવ્ય ચક્ષુઓ આત્મપ્રણુને જોયા કરે છે. સમતા તેને કોઈવાર ના કહીને તથા રોડીને અટકાવે છે, તો નશુરી આંખો રોડીને અશ્વુઓ ઢાળે છે; આમ સમતા બોલીને એમ જણાવે છે કે, આત્મસ્વામિને દેખવામાં ચક્ષુઓને પણ એટલો બધો પ્રેમ લાગ્યો છે કે તેને હડાવતાં તેઓ અશ્વુઓ કાઢીને રૂદન કરે છે. ચક્ષુઓ પણ ખરેખર

(૫૧૧)

આત્મપતિ ઉપર મારા કરતાં અત્યંત પ્રેમવાળી થઇને તેને દેખે છે, એમ સમતાનો કથનાભિપ્રાય છે. કોઇને તો આંખો ફાડીને, પ્રિય વસ્તુને દેખવી પડે છે, તો પણ આંખો પ્રસંગોપાત્ત મીંચાઇ જાય છે, અર્થાત્ દેખવાના કાર્યથી થાકેલી હોય એમ જણાય છે. ચક્ષુઓને, દેખવામાં પ્રવૃત્તિ કરાવ્યાવિના ચક્ષુઓ પોતાની મેળે દેખવા પ્રવૃત્તિ કરતી નથી. કોઈકવાર તો કોઇને દેખવાની મરજી છતાં આંખોને દેખવું ગમતું નથી. કોઈકજ આંખોને પોતાના કબજામાં રાખી શકે છે. પોતાની મરજીવિના આંખો દેખવાનું કાર્ય કરી શકતી નથી. સમતાની દિવ્ય ચક્ષુઓમાં તો વિચિત્રતા દેખાય છે. પોતે આંખોને વારે છે અને ના કહે છે છતાં આંખો ખરેખર પાછી હકતી નથી અને રૂદન કરીને આત્મસ્વામીને દેખવામાં લાગી રહી આન્તરિક ત્રાટકથી આત્મપ્રભુની સાથે તારોતાર મેલાવે છે. આત્મપ્રભુ ઉપર આવેા સમતાની આંખોથી આન્તરિક ત્રાટક થાય છે અને તેથી સહજ રાજયોગની સિદ્ધિ થાય છે. આન્તરિકદૃષ્ટિથી આત્મપ્રભુને દેખવામાં જે લય લાગે છે તેજ સહજ ચારિત્રયોગ વા રાજયોગનો ભેદ જણાય છે. આત્મપ્રભુને મળતાં બાહ્યધન્દ્રિયો પણ બાહ્યવ્યાપાર તજીને, તેમજ બાહ્યરમણુતા તજીને આન્તરિક આત્મપ્રભુતરફ ગમન કરવાને શક્તિમાન થાય છે. કહેવાનો સારાંશ એ છે કે, આત્માનું ધન્દ્રિયોદ્વારા બાહ્યમાં પરિણુમેનું વીર્ય પણ પુદ્ગલનો સંગ છોડીને આત્માના મૂળધર્મમાં પરિણુમે છે. આત્માની શક્તિયો ઉપશમાદિભાવે પરિણુમ પામે છે. છેવટે સર્વે ક્ષાયિકભાવે પરિણુમ પામે છે. સમતાની ચક્ષુમાં પણ અત્યંત શુદ્ધપ્રેમનો આવિર્ભાવ થવાથી તે સમતાનું કહું ન માને અને તેને જેમાં આનંદ પડે છે એવા આત્મસ્વામિને દેખ્યાજ કરે, એ પ્રથમકોટીના શુદ્ધપ્રેમનું લક્ષણુ જણવું. આંખથી પ્રેમ જણાય છે;—મનુષ્યો એકબીજાને મળે છે ત્યારે ચક્ષુદ્વારા પ્રેમ હોય છે તો જણાયાવિના રહેતો નથી. સ્ત્રીને સ્વામિની સાથે પ્રથમ ચક્ષુથી પ્રેમ થાય છે. જેની આંખમાં પ્રેમ હોતો નથી તેના હૃદયમાં તો પ્રેમ હોયજ ક્યાંથી? વિદ્વાનો ચક્ષુ દેખીને પ્રેમની પરીક્ષા કરે છે. હજારો ચક્ષુઓમાંથી પણ પોતાનાપર પ્રેમવાળી ચક્ષુઓને પારખી શકાય છે. ચક્ષુનો પ્રેમ સિદ્ધ હોય છે તો આત્મસ્વામિની સાથે ચક્ષુદ્વારા ત્રાટક કરીને અન્તરના મેળાપની તૈયારીઓ કરી શકાય છે. ચક્ષુનો પ્રેમ જ્યારે અત્યંત વધી જાય છે ત્યારે તે સ્વતંત્ર બળવાળો થઇને ચક્ષુઓને આત્મપ્રભુને દેખવામાં સ્થિર કરી દે છે અને આવતા વિક્ષેપોને પણ દૂર હટાવી દે છે.

(૫૧૨)

સમતાની ચક્ષુમાં આત્મપ્રભુને દેખવા માટે અત્યંત પ્રેમ છે અને તે કેટલો બધો છે તે જાણવું શક્તિની બહાર છે. ચક્ષુમાંજ પ્રેમ છે એમ નથી, કિન્તુ તેના સર્વ પ્રદેશે પ્રેમ, પ્રેમને, પ્રેમ વ્યાપી રહ્યો છે.

સમતાની ચક્ષુ, ખરેખર મગરની દષ્ટિ પેઠે આત્મપ્રભુને દેખવાને માટે ટમટમી રહી છે એ વાત પોતે નિવેદન કરે છે, તેથી અવબોધવાનું કે તેનો પ્રેમ ખરેખર આત્મપતિ ઉપર જેવો છે તેનો અનુભવ તે પોતેજ જાણી શકે છે. જેના આત્મામાં એવી ઉત્તમ સમતા ઉત્પન્ન થઈ હોય છે તેજ તેનો અનુભવ જાણી શકે છે. સમતાની દષ્ટિ ખરેખર નિમેષવિના એકીટસે આત્મપ્રભુને ધારીધારીને અવલોકે છે.

સમતા કથે છે કે, મનમાં પણ જલ્જલનો ડાઘો નથી. મન, અંશ-માત્ર પણ જલ્જલને રાખ્યાવિના આત્મપ્રભુને અવલોકવા અને આત્મપ્રભુને પોતાનામાં ધારણ કરવા ઉત્સાહવાળું થયું છે. ચક્ષુનો આત્મપ્રભુની સાથે નિરંકુશ પ્રેમ થયાબાદ મન પણ લાજનો ત્યાગ કરીને આત્મસ્વામિપર પ્રેમ ધારણ કરવા લાગ્યું. આત્મપ્રભુપર જેનો શુદ્ધ-પ્રેમ છે તેને દુનિયાથી શામાટે બીવું જોઈએ? દુનિયા પોતાના માટે શું કહેશે તેના વિચારમાંને વિચારમાં જેઓ લાજ પામીને પોતાના કાર્યથી પાછા હઠે છે, તેના જેવા જગતમાં કોઈ ક્રાંતકા (નપુંસક) નથી. દુનિયાની જલ્જલ ધારણ કરવાથી પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. શૂર મનુષ્યો દુનિયાના બોલ સામું જોતા નથી. જેઓ દુનિયાના બોલ સાંભળીને તે આધારે પ્રવૃત્તિ કરવા ચાહે છે એવા દોહલચતુરો, ડરકુમીયાની પેઠે પુરુષાર્થથી હીન થાય છે. શ્રી તીર્થકરના આચાર અને ઉપદેશ સંબંધી પણ દુનિયાનો એકસરખો મત નથી, તો અન્ય સામાન્ય મનુષ્યોસંબંધી તો શું કહેવું?

દાખલા તરીકે ગામ વચ્ચેવચ્ચ એક કૂવો ખોદાવ્યો હોય અને તે સંબંધી લોકોના અભિપ્રાય પૂછીએ તો સર્વના એકસરખા અભિપ્રાય મળી શકશે નહિ. કોઈ કહેશે કે કૂવો સાંકડો થયો. કોઈ કહેશે કે કૂવો પહોળો થયો. કોઈ કહેશે કે અમુક ઠેકાણે અમુક બલ રહી. કોઈ કહેશે કે અમુક ઠેકાણે ગવાક્ષ મૂકવાની જરૂર હતી. કોઈ કહેશે કે કૂવો ન ખોદાવ્યો હોત તો સાફ. આ પ્રમાણે જોતાં દુનિયાનો કોઈપણ વસ્તુમાટે એકસરખો મત મળતો નથી. સાત પુંછડીવાળા ઉંદરની કહિપત કથા તથા એક ઘોડી અને તેનાઉપર બેસનાર યુદ્ધા મીયાં અને તેના નાના પુત્રની કથા જોતાં સ્પષ્ટ કહેવું પડે છે કે, દુનિયાની ધ્યાનમાં એકસરખું કોઈ પણ આવતું નથી.

(૫૧૩)

સંસારનગરમાં એક વિચક્ષણુનામના મુનિ હતા; તે દુનિયાના બોલવાપર પ્રવૃત્તિ કરતા હતા. એક વખત તે ધર્મની ક્રિયાઓ કરતા હતા. કેટલાક લોકોએ કહ્યું કે જ્ઞાનવિના ક્રિયામાં કંઈ સાર નથી. દેાને-ત્રાફ પણ બોલવાની ક્રિયા કર્યો કરે છે પણ તેથી તે કંઈ આનન્દને પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી. લોકોના આવા શબ્દો સાંભળીને વિચક્ષણુ મુનિએ જ્ઞાનનો સ્વીકાર કર્યો. કેટલાક લોકોએ તેમને કહ્યું કે, જ્ઞાનમાં કંઈ સુખ નથી, જેઓ જ્ઞાની થાય છે તેઓ વિકલ્પસંકલ્પ કર્યો કરે છે, માટે જ્ઞાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને શૂન્ય બેસી રહેવું જોઈએ. લોકોના બોલપર નાચનાર મુનિએ બેસી રહેવાનો અભ્યાસ પાડ્યો. કેટલાક લોકો તેમની નિન્દા કરવા લાગ્યા કે અરે ! આ સાધુ તો નકામો ખાઇખીને પડ્યો રહે છે અને દુનિયાની સેવા બળવતો નથી. લોકોથી તેવી નિન્દા શ્રવણુ કરીને મુનિએ અન્યલોકોને ઉપદેશ દેવા માંડ્યો. કેટલાક લોકો નિન્દા કરવા લાગ્યા કે અરે ! આ સાધુ લોકોની પાસે વાહ વાહ કરાવવાને માટે ઉપદેશ આપે છે. દુનિયા છોડ્યાબાદ લોકોને ઉપદેશ દેઈ સંસારનો સંબન્ધ આંધે છે. વિચક્ષણુમુનિ લોકોની નિન્દા સાંભળીને ઉપદેશ દેવાતું બંધ કરીને એકાન્ત જંગલમાં એકલો રહેવા લાગ્યો. કેટલાક લોકો વિચક્ષણુમુનિની આવી પ્રવૃત્તિ દેખીને નિન્દા કરવા લાગ્યા કે, વગડામાં તો અજ્ઞપશુઓ પડી રહે છે—તેની પેઠે વિચક્ષણુમુનિ કરે છે. વગડામાં પડી રહેવાથી આત્માતું કલ્યાણ થતું હોત તો આશ્રનું પણ કલ્યાણ થવું જોઈએ. વિચક્ષણુમુનિએ લોકની નિન્દા-વાણી સાંભળીને લોકોને ખુશ કરવાને માટે એક મોટા સાધુઓના સમૂહમાં રહેવાતું શરૂ કર્યું. પાછા લોકો તેની નિન્દા કરવા લાગ્યા કે વિચક્ષણુમુનિ અવહારના કાર્યમાં પડી ગયા; સાધુઓની સાથે તડાકા મારીને જીવન ગાળે છે. વિચક્ષણુમુનિએ લોકોની નિન્દા સાંભળીને લોક ખુશી થાય તે માટે મૌન ધારણુ કર્યું. કેટલાક લોકો તેની આવી પ્રવૃત્તિ દેખીને કહેવા લાગ્યા કે અરે ! વિચક્ષણુમુનિ તો મૂક બની ગયા છે,—મૂગા જેવા થઈને—મૌન ધારણુ કરવાથી કદી આત્મકલ્યાણુ કરી શકાતું નથી. વિચક્ષણુમુનિએ જાણ્યું કે લોકો ‘ મૌન રહેવાથી, મારી ટીકા કરે છે,’ તેથી તેમણે પુનઃ અભ્યાસ શરૂ કર્યો. લોકો કહેવા લાગ્યા કે વિચક્ષણુમુનિ તો વેદીયાદોરની પેઠે હવે ગોખવા મંડી પડ્યા છે; વેદીયાદોરની પેઠે બુઝો પાડવાથી કદી આત્મકલ્યાણુ થતું નથી. વિચક્ષણુમુનિની પ્રવૃત્તિ ખરાબ થઈ ગઈ, એમ લોકોની નિન્દા સાંભળીને, લોકો ખુશ થાય તેમાટે, વિચક્ષણુમુનિએ ધ્યાન કરવા માંડ્યું. વિચક્ષણુમુનિની આવી પ્રવૃત્તિ દેખીને લોકો નિન્દા કરવા લાગ્યા કે અરે ! વિચક્ષણુમુનિ તો

(૫૧૪)

નિશ્ચયમાર્ગમાં પેઠા છે. જટલા ધ્યાની કહેવાય છે તેટલા ઢોંગી હોય છે, ધ્યાનીઓ કદી સારા હોતા નથી ! કેટલાક લોકોએ વિચક્ષણુમુનિને કહ્યું કે આપ ધ્યાનના ધર્તીગમાં કેમ ફસાઈ ગયા છો ? બવહારમાર્ગને સેવો. બવહારધર્મને અંગીકાર કરો તો તમારું સારું કહેવાશે. વિચક્ષણુમુનિએ લોકોની તે વાત કબુલ કરી અને ક્રિયાઓ કરવા લાગ્યા. કેટલાક લોકો કહેવા લાગ્યા કે વિચક્ષણુમુનિનું ચિત્ત હવે ફરી ગયું છે. જડ બવહારને આદરીને તેઓ જડ જેવા બની જવાના; શરીર ક્ષણિક હોવાથી શરીરની ક્રિયા કરનારાઓ પણ ક્ષણિક બુદ્ધિવાળા જાણવા. જે ક્રિયા જડ છે તેવડે થતું ફલ પણ જડરૂપ જાણવું. વિચક્ષણુમુનિ બિચારા અજ્ઞાની બની ગયા. આ પ્રમાણે કેટલાકોની નિન્દા સાંભળીને તેઓ મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે, હવે શું કરવું કે જેથી સર્વ લોકો મારી પ્રવૃત્તિને એકસરખી રીતે સ્વીકારે ? વિચક્ષણુમુનિએ મનમાં અનેક વિચારો કર્યા પણ કોઈરીતે તેને સત્ય સમજવું નહિ. તેના મનમાં કોઈ બાબતનો નિશ્ચય થયો નહિ, ત્યારે સંસારનગરની બહાર એક વિવેક બાગ હતો તેની અંદર ગયા; ત્યાં એક ચેતનનામના મુનિનું દર્શન થયું. ચેતનમુનિને નમસ્કાર કરીને વિચક્ષણુમુનિ પેઠા અને વિનયથી પોતાના મનમાં રહેલી શંકાઓનો નાશ કરવાને ચેતનમુનિને નીચેપ્રમાણે પૂચ્છ્યું.

વિચક્ષણુ—હે ચેતનમુનિ, આ સંસારમાં કેવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરી હોય તો તેથી સર્વ દુનિયા તેને એકસરખી રીતે સ્વીકારે ?

ચેતન—હે મહાનુભાવ ! આ દુનિયામાં કોઈપણ બાબતમાં મતભેદ પડ્યાવિના રહેતો નથી, તેથી સર્વ દુનિયાને એકસરખી રીતે માન્ય થાય એવી કોઈ પ્રવૃત્તિ વા એવો કોઈ વિચાર નથી.

વિચક્ષણુ—દુનિયામાં દરેક જીવના ભિન્ન ભિન્ન મત હોવાનું શું કારણ છે ?

ચેતન—દરેક જીવને મતિજ્ઞાન જુદા જુદા પ્રકારનું છે, તેથી સર્વ જીવોની એકસરખી મતિ ન હોવાથી, જીવજીવના ભિન્ન ભિન્ન વિચારો હોય, એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. દરેક જીવને દરેક બાબતનો ક્ષયોપશમ જુદા જુદા પ્રકારનો હોય છે, તેથી એકસરખું સર્વ જીવોને રૂચે પણ નહિ અને એકસરખી કોઈપણ સિદ્ધાન્તની માન્યતા તેઓ સ્વીકારે પણ નહિ. વિશેષાવશ્યકમાં અનંત જીવોને ભિન્ન ભિન્ન મતિજ્ઞાન હોય છે તે આશ્રીને અનંતભેદ કહ્યા છે.

વિચક્ષણુ—ધર્મના આચારો અને વિચારો સંબંધી સર્વના ભિન્ન ભિન્ન મતો કેમ પડે છે ?

(૫૧૫)

ચેતન—જીવોની ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની મતિ હોવાથી, ધર્મના આચારો અને વિચારોમાં પણ ભેદ પડે છે. અનાદિકાળથી પ્રત્યેક જીવના ધર્મના આચારો અને વિચારો પ્રાયઃ ભિન્ન ભિન્ન પ્રવર્તે છે—મતિજ્ઞાનના યોગે આમ બની શકે છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના વિચારમાટે અભિમાની રહે છે. અનાદિ અનંતકાલપર્યન્ત ધર્મસંબંધમાં સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ એ બે ભેદ રહેવાના.

વિચક્ષણ—જ્યારે આપના કહેવા પ્રમાણે સર્વ મનુષ્યોના ભિન્ન ભિન્ન મત છે ત્યારે મારે શું કરવું જોઈએ? (તેણે પોતાની સર્વ હકીકત કહીને ખુલાસો માગ્યો.)

ચેતન—મનુષ્યમાત્રને સર્વજ્ઞની વાણીના આધારે તત્ત્વોના યોધ કરીને વિવેકજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. સહયુગ દ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પોતાના અધિકાર પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. પોતાનો આત્મા સાક્ષી પૂરે અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનથી જે અવિરૂદ્ધ હોય તેનો આદર કરવો જોઈએ. પોતાના અધિકાર પ્રમાણે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

વિચક્ષણ—આપનું કથન સત્ય છે, કિન્તુ દુનિયાના લોકો નિન્દા કરે છે અને તેથી પોતાના વિચારો પ્રમાણે આચારોમાં પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. કેમકે લોગવિરુદ્ધચાઓ વગેરે પાઠોથી પણ યોધ મળે છે કે, લોકવિરૂદ્ધનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

ચેતન—શ્રી સર્વજ્ઞની વાણીથી અવિરૂદ્ધ, એવા પોતાના વિચારો પ્રમાણે—અધિકાર યોગ્યતાએ—પ્રવૃત્તિ કરવામાં કોઈનાથી લગ્ન વા ભય પામવાની જરૂર નથી. લોકવિરૂદ્ધના ઘણા ભેદ છે. “લોકવિરૂદ્ધચ્યાઓ” આ વાક દુનિયામાં જે વાત મોટે ભાગે વિરૂદ્ધ ગણાતી હોય તે ન કરવી તે આશ્રી છે. વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક એ બે ભેદ લોકવિરૂદ્ધના પડે છે. વ્યાવહારિક લોકવિરૂદ્ધના પણ ઘણા ભેદ છે. સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ એ બે ધર્મભેદે ધાર્મિક લોકવિરૂદ્ધના પણ ભેદ પડે છે. જૈનસિદ્ધાન્તોની શ્રદ્ધવાળા એવા જે લોક તેનાથી વિરૂદ્ધકાર્યનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. નીતિના આચારો અને વિચારોની માન્યતામાં પ્રાયઃ ઘણા ભાગે લોકોનો મેળ મળે છે. માટે તેવા પ્રકારની નીતિની માન્યતાથી વિરૂદ્ધ વર્તવું તે લોકવિરૂદ્ધ કહેવાય છે, તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ; એમ કહેવાથી ધાર્મિક વિચારો અને આચારો કે જે સ્વાધિકારપ્રમાણે કરવાના હોય છે તેનો “લોકવિરૂદ્ધચ્યાઓ” એ સૂત્રથી વિરોધ આવતો નથી. ગારરાં જેમ અન્યનાં દોષપ્રમાણે ચાલ્યા કરે છે, તેમ પોતાના ધાર્મિક વિચારોને દૂર કરીને અન્યના અયોગ્ય વિચારો પ્રમાણે દોરાવાની જરૂર નથી. પોતાના સત્ય વિચારોને દાખી રાખનાર મનુષ્ય, ખરેખર દાસ-

(૫૧૬)

ત્વથી મૂકાતો નથી. પોતાના આચારો કે જે શાસ્ત્રાધારે બુદ્ધિગમ્ય અને અનુભવગમ્ય કરીને સ્વાધિકારપ્રમાણે આદર્શ હોય, તેનો કદી ત્યાગ કરવો જોઈએ નહીં. પોતાના અધિકારપ્રમાણે મનુષ્ય, જે જે ક્રિયા-રૂચિ અનુસારે કરે અને તે યોગ્ય હોય તો અન્યમનુષ્યોની નિન્દા અથવા ટીકાથી તેણે કેમ તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ? અલબત્ત કદાપિ ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. અન્યમનુષ્યોની ચર્ચા વા નિન્દાથી પોતાના સત્ય આચારો અને વિચારોને જે મનુષ્ય છોડ્યા કરે છે અને અન્યોની પ્રસન્નતા જાળવવા તથા લજ્જા વગેરે કારણથી પોતાના ઉત્તમ વિચારોને દેશવટો આપે છે, તે અનન્તકાલપર્યન્ત દુનિયામાં પરિભ્રમણુ કરે તોપણ, સત્યધર્મનો આદર કરવા સમર્થ થઈ શકે નહિ. પોતાના સત્ય વિચારો અને આચારોની ખાખતમાં કોઈથી લજ્જા પામવું ન જોઈએ. મનુષ્યે ફક્ત પોતાનામાં એટલો વિચાર કરવો જોઈએ કે, તે વિચારો અને આચારો શ્રી સર્વજ્ઞના સિદ્ધાન્ત અવિરૂદ્ધ હોવા જોઈએ-શ્રી સર્વજ્ઞની વાણી શ્રુતજ્ઞાન ગણાય છે. શ્રી સર્વજ્ઞના આગમોનો અભ્યાસ કરનારાઓમાં પણ મતિભેદ ભેદ પડે છે અને તે અવલોકવામાં આવે છે. ક્ષયોપશમભેદ મતિજ્ઞાનમાં ભેદ પડવાથી, જૈનાગમોનો અભ્યાસ કરનારાઓમાં ધર્મક્રિયાઓસંબંધી મતભેદ જોવામાં આવે છે. ધાર્મિક ક્રિયાઓના ગચ્છભેદ, ભેદ દેખવામાં આવે છે તોપણ જ્ઞાનમનુષ્ય ગમે તે ક્રિયાનો મૂળ ઉદ્દેશ શોધી કાઢીને પોતાના અધિકારપ્રમાણે ધર્મને સેવે છે. લોકલજ્જા અને ભય વગેરેને હાસાસ્યમાં ગણતો નથી. ધર્મની ક્રિયાઓ સર્વે કંઈ એક મનુષ્યનામાટે એકકાલમાં નથી. અંકના ભેદો છે તેમ ક્રિયાઓના પણ ભેદો છે. મનુષ્ય પોતે જે ક્રિયા કરતો હોય, તેણે તે ક્રિયા ગુણોની વૃદ્ધિ માટે કરવી જોઈએ. પ્રત્યેક મનુષ્યની રૂચિભેદે ધર્મની ક્રિયાના ભેદ પડે છે પણ તે સર્વ ધર્મક્રિયાઓનો મૂળ ઉદ્દેશ 'જે આત્માના સદ્ગુણો મેળવવાનો હોય અને તે ક્રિયાઓથી આત્મધર્મની વૃદ્ધિ થતી હોય, તે સર્વના અધિકારભેદે ધર્મની ક્રિયાઓ જુદી જુદી હોય અને લોકો ભિન્ન ભિન્ન ધર્મોચારોને સેવતા હોય તો તેથી જરામાત્ર પણ શંકા કરવાની જરૂર નથી. ભિન્ન ભિન્ન આચારો અને વિચારોમાં નયોની સાપેક્ષાએ અને કાન્તપણે ષોધ કરીને આત્માનો શુદ્ધધર્મ પ્રગટ કરવો જોઈએ. પોતાનો શુદ્ધધર્મ જે જે હેતુઓથી પ્રગટ થાય તે તે હેતુઓવડે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.' પોતાના આધકાર પ્રમાણે પોતે પ્રવૃત્તિ કરવી તેમાં અન્યો પોતાની દૃષ્ટિથી-અપેક્ષાવડે અધિકાર જાણવાવિના ટીકા કરે, નિન્દા કરે તો તેથી પોતાનો આચાર કદી છોડવો નહિ; આ સર્વ અપેક્ષાએ અવબોધીને આત્માના ધર્મની શુદ્ધિ કરવામાટે અત્યંત પ્રેમથી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

(૫૧૭)

પહેલી ચોપડીનું તો જ્ઞાન ન હોય અને સાતમી ચોપડીના અભ્યાસીની નિન્દા કરવી ! તેમ પંચસંધિનું તો જ્ઞાન પણ ન હોય અને વૈયાકરણાચાર્યની સાથે બાથ ભીડવી ! અર્થાત્ સર્વ બાબતની અપેક્ષાવડે વસ્તુતત્ત્વનું જ્ઞાન ન હોય અને પોતાની અમુક સંકુચિત દષ્ટિવડે સર્વ મનુષ્યોના આચારો અને વિચારોસંબન્ધી અભિપ્રાય આપવા કટિબદ્ધ થવું ! તેમજ આગમોના અનુસારે સર્વ પ્રકારની અપેક્ષાનું જ્ઞાન ન હોય અને પોતાના અમુક વિચારથી સર્વાંગમોસંબન્ધી અભિપ્રાય આપવા મંડી જવું ! તે યોગ્ય નથી. કોઈ કયા અધિકારથી અને કઈ રૂચિથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે છે તેના જ્ઞાનવિના, પોતાની દષ્ટિ અને અરૂચિથી, તેની વિભિન્નતા અવલોકીને તેની નિન્દા-અદેખાઈ વગેરે કરવી ઇત્યાદિ, અજ્ઞાનોની ટેવ હોય છે અને તેથી તેઓ અનેક મનુષ્યોની-શક્તિ-રૂચિ-અને આધકારભેદે આચારો અને વિચારોસંબન્ધી વિભિન્નતાને ભેદને અપેક્ષાવિના ગમે તેવાઓની નિન્દા, ચર્ચા, અને છેવટે જાતિનિન્દા ઉપર ઉતરીને પોતાના અને અન્ય મનુષ્યોના શ્રેયઃમાં અનેક વિદ્વો ઉભાં કરે છે.

જેઓને વસ્તુતત્ત્વનો નિશ્ચય થયો છે તેવા મનુષ્યો, પોતાના અધિકાર પ્રમાણે ધર્મપ્રવૃત્તિનો આદર કરે છે અને અન્ય મનુષ્યોને યોગ્યતાપ્રમાણે તેઓ ધર્મપ્રવૃત્તિનો આદર કરાવે છે અને પોતાના નિશ્ચયથી તેઓ કદી પણ-અનેક પ્રકારની અનેક મનુષ્યો તરફથી ટીકાઓ થતાં છતાં પણ-પાછા પડતા નથી, તેમજ તેઓ અન્ય મનુષ્યોની ગચ્છભેદે ધર્મક્રિયાની ભિન્ન પ્રવૃત્તિ દેખીને તેઓની સાથે કવેશ કરતા નથી, અર્થાત્ પોતાની ક્રિયામાં લાજ અને ભય વગેરેને અવકાશ આપતા નથી. પોતાની પ્રવૃત્તિથી પોતાની ઉચ્ચતા થાય છે એમ પોતાને આત્મા સાક્ષી પૂરતો હોય અને તે ધર્મથી અવિરૂદ્ધ ધર્મકૃત્ય હોય તો કદીપણ તેનો ત્યાગ કરવો નહિ. દુનિયાના બોલવા ઉપર લક્ષ્ય દેવું નહિ. ફક્ત પોતાની પ્રવૃત્તિ ઉત્તમ થવી ભેદએ અને તેનાથી સદુણો વધવા ભેદએ. દુનિયા જેની ટીકા કરે છે તેનાજ આચાર અને વિચારને પાછળથી અંગીકાર કરે છે. ધર્મમાં સુધારા કરનારાઓને તે વખતમાં અનેકપ્રકારના પરિસહો વેઠવા પડે છે, પણ પાછળથી તેમની દુનિયા અનુયાયી અને છે. જેઓ જે કાર્ય લેઈને તેને મુકે છે તેઓની મફકરી થાય છે.

હે વિચક્ષણમુનિ ! ઉપયુક્ત બોધને હૃદયમાં લાવીને સ્વાધિકારપ્રમાણે ધર્મોચારને સેવ ! દુનિયાને રીજવવા પ્રયત્ન કરીશ તો આત્માને રીજવી શકાશે નહિ, અને જો આત્માને રીજવીશ તો દુનિયાને રીજવી શકાશે નહિ. સર્વપ્રકારની રીજનો ત્યાગ કરીને આત્માના ઉપર પ્રેમ

(૫૨૮)

ધારણુ કર ! કારણુ કે આત્મામાં અનન્તસુખ રહ્યું છે. આત્મામાં પ્રેમ ધારણુ કરીને પોતાના અધિકારપ્રમાણે ધર્મપ્રવૃત્તિ કર્યા કર.

વિચક્ષણુ—હે ઉપકારક ચેતનમુનિરાજ ! આપે આપેલો બોધ મારા હૃદયમાં ઉંડો ઉતરી ગયો છે અને તેની અસર પૂર્ણ રીતે થઈ છે. મારી શક્તિ અને મારી પ્રવૃત્તિને મેં જાણી છે અને તે પ્રમાણે હવે પ્રવૃત્તિ કર્યા કરીશ. દુનિયાના લોકોના અનેક શબ્દોથી હવે મારા અધિકારની ધર્મપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરીશ નહિ. અધ્યાપિપર્યન્ત મેં લોકોને રીજવવા મારા આચારો અને વિચારોને ફેરવ્યા હતા, પણ લોકલાજનો હવે હું બિલકુલ સખન્ધ રાખનાર નથી. મારા આત્માની શુદ્ધિ માટે અધિકારયોગે જે કરવાનું હશે તે કર્યા કરીશ. મારા ઉપર આપનો અતુલ ઉપકાર થયો છે તે કદી વિસ્મરનાર નથી. ધાર્મિક ક્રિયાઓના અનેક ભેદ છે, તપશ્ચર્યા આદિ અનુષ્ઠાનોના અનેક ભેદ છે, ધ્યાનના પણ ભેદ છે; તે સર્વે, જીવોના અધિકારયોગે ફલ દેનારા છે. સર્વ ધર્મક્રિયાઓ કંઈ એક મનુષ્યના માટે અને તે પણ એકકાલમાં કરવા માટે કહી નથી. સર્વપ્રકારનાં ઔષધો કંઈ એક રોગીને માટે નથી. સર્વપ્રકારની વનસ્પતિ કંઈ એક મનુષ્ય માટે નથી;—જેનો જે વખતે ઉપયોગ કરવાનો હોય તે વખતે તેનો આદર ઘટે છે. દુનિયાં નયોની અપેક્ષા જાણ્યાવિના ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં લડે છે અને આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપની સાધ્યદશા ભૂલી જાય છે તે યોગ્ય નથી. હવે મેં આપના ઉપદેશ અનુસાર આત્મોપયોગપણે વર્તવા નિશ્ચય કર્યો છે અને તેથી તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરીશ. આપના બોધથી હવે મારા મનના સકલ સંશયો દૂર થયા છે. હવે હું મારા કર્તવ્યપર લક્ષ્ય રાખીશ. મારા આત્માના શુદ્ધધર્મમાં અત્યન્ત પ્રેમ ધારણુ કરીશ. જે સઘળું પ્રાપ્ત કરવાનું છે તે સર્વે આત્મામાં છે. આનંદનો સમુદ્ર એવો મારો આત્મા હવે રીજવવો એજ નિશ્ચય કર્યો છે.

ચેતન—હે વિચક્ષણુમુનિ ! તેં જે નિશ્ચય કર્યો છે તે યોગ્ય છે. તારા અધિકારપ્રમાણે તું સદાકાલ પ્રવૃત્તિ કર્યા કર. દુનિયાના બોલવાના સામું ન જો, પણ તારા કાર્ય સામું જો. જે મનુષ્યો પોતપોતાના અધિકારપ્રમાણે કાર્યો કરતા હોય તેની ટીકા ન કર, તેમજ તારી જે જે મનુષ્યો ચર્યા-નિન્દા કરતા હોય તે બાબતના જવાબ આપવામાં જરા-માત્ર લક્ષ ન રાખ. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ એ નથી યથાર્થિ અને યથાશક્તિ આરાધના કર્યા કર. તને જે જે ધર્મપ્રવૃત્તિમાં અત્યન્ત પ્રેમ થતો હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કર. જે જે આલંબનોવડે તારું ચિત્ત સ્થિરતા ગ્રહણુ કરતું હોય તે તે આલંબનોને સેવ્યા

(૫૧૯)

કર. અસંખ્યપ્રદેશી આત્મપ્રભુની સેવના કર્યાં કર. તારા સંબન્ધી દુનિયા
 ખમે તે કહે તેને સાંભળવાની ઇચ્છા પણ ન રાખ. ત્હારી સાધનામાં
 અત્યન્ત પ્રેમોત્સાહથી મંડ્યો રહે. દુનિયામાં સાધુ અગર સાધ્વી વા
 અન્યમનુષ્યો જે કંઈ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતાં હોય તેની અનુમોદના કર અને
 બને તો તેમના અધિકારપ્રમાણે ધર્મસાધનામાં સહાય આપ. આત્મ-
 દૃષ્ટિથી સર્વ જીવોને દેખ્યા કર અને તારા નિશ્ચયને તું દૃઢપણે વળગી રહે.
 જે મનુષ્યો પોતાના નિશ્ચયથી ડગી જાય છે, અર્થાત્ ધારના ખીલાની પેઠે
 ક્ષણે ક્ષણે ડગી જાય છે તેઓ સ્વનિશ્ચયના સાધક બની શકતા નથી.
 હુરાયા દોરની પેઠે સર્વ મનુષ્યોની આગળ સંશયાત્મા થઈને પરિભ્રમણ
 ન કર. પોતાને માટે આત્મસાક્ષીએ જે નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો હોય
 તે ખરો જાણવો. “ ઘણો ડાહ્યો ઘણો ખરડાય ” આ કહેવત અનિ-
 શ્ચય યુદ્ધિધારક મનુષ્યોને લાગુ પડે છે. જે થાય છે તે સારામાટે
 થાય છે એમ નિશ્ચય કરીને પોતાના પર આવી પડેલી ઉપાધિયોને સહન
 કર. તને જે જે ધર્મક્રિયાઓ યોગ્ય લાગે તે કર્યાં કર. સર્વ ક્રિયાઓને
 તાત્પર્યાર્થ એ છે કે, આત્માના અનન્તશુણોને પ્રકટ કરવા. વરવિનાની
 જન નકામી છે, અર્થાત્ આત્માને મૂળ સાધ્યભૂત અવબોધીને યોગ્ય એવી
 ધર્મપ્રવૃત્તિને કર્યાં કર.—દુનિયામાં સમ્યક્ત્વ, મિથ્યાત્વ, તેમજ સમ્યક્ત્વ
 અને મિથ્યાત્વના આચારો પ્રવર્ત્યાં કરે છે.

જેટલું બને તેટલું સ્વાત્મહિત સાધ્યા કર અને આત્મપુરુષાર્થથી
 અન્યને પણ સહાય આપ્યા કર. તારા નિશ્ચયને મેરૂપર્વતની પેઠે હૃદ-
 યમાં સ્થિરપણે ધારણુ કર. પોતાના નિશ્ચયવિના આત્મબળ પ્રગટતું
 નથી. પોતાને નિશ્ચય ખરેખર પોતાને પરમાત્મા બનાવવાને માટે
 સમર્થ થાય છે. મનુષ્યોને આત્મનિશ્ચયવિના કોઈપણ કાર્યમાં વિજય
 મળતો નથી. જેનો નિશ્ચય ડગી જાય છે તે મહાપુરુષ બની શકતો
 નથી. દુનિયામાં મનુષ્યોના ભિન્ન ભિન્ન વિચારો થાય છે તે તેમની
 યોગ્યતા પ્રમાણે થાય છે એમ અવબોધીને પોતાના નિશ્ચયથી જરામાત્ર
 ડગતું નહી. આગમો પ્રમાણે આ કાલમાં સર્વ પ્રકારની ધાર્મિક ક્રિયાઓને
 સંપૂર્ણપણે કરવાને પ્રાયઃ કોઈ શક્તિમાન નથી. ધાર્મિક આદિ ક્રિયાઓ
 ખરેખર સર્વને માટે એકસરખી નથી, માટે મનુષ્યોના અનેક મત
 દેખીને નયોની સાપેક્ષતાએ તેમાંથી સાર ગ્રહણુ કરવો, પણ કદી શંકાશીલ
 થવું નહિ. સાધુઓની પણ ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છમતથી ભિન્ન ભિન્ન ધર્મક્રિયા-
 ઓ દેખીને તથા તેમના બાહ્યક્રિયાઓના વિચારો આદિની ભિન્નતા અવ-
 લોકીને નયોની સાપેક્ષાએ તે જીવોની મતિ, રૂચિ અને તેઓના અધિકારને
 જાણી, શાન્ત અને નિશ્શંક બનવું. દુનિયામાં સાધુઓની ધર્મની દુકાનો

(૫૨૦)

પણ ભિન્ન ભિન્ન અવલોકીને મનમાં વિચાર કરવો કે, -તેઓને મતિના અનુસારે જેટલું મુજે છે તેટલું કહે છે. અનેતો પોતાની શક્તિને તપાસ કરીને તેઓને ધર્મનો સત્યમાર્ગ ગ્રહણ કરવામાં સહાય આપવી. જેમ જેમ રાગદ્વેષની પરિણુતિ મન્દ પડે છે અને માધ્યસ્થવૃત્તિ પ્રગટે છે તેમ તેમ વીતરાગની વાણીને અનુભવ પ્રકટતો જાય છે. અનેક પ્રકારના ભિન્ન ભિન્ન એકાન્ત મતરૂપ મહાસાગરમાં પ્રવેશનારા અણ મનુષ્યો ડુબી જાય છે. આત્માની શક્તિઓનો વિકાશ કરવો હોય તો અનેક નયોની સાપેક્ષતાએ ધર્મરહસ્યને અવખોધવું જોઈએ. જૈનધર્મમાં અનેક મતભેદ પડ્યા છે તો પણ સર્વેનું સાધ્યભિન્દુતો આત્માના શુણોનો પ્રકાશ કરવો તેજ છે. આત્માના જ્ઞાનાદિ શુણોનો પ્રકાશ કરવામાટે સર્વ પ્રકારની બાહ્ય રમણુતા ટાળવાની જરૂર છે. બાહ્ય રમણુતામાં અનેક દોષને દેખતાં છતાં પણ તેમાં રમણુતા થાય છે આતું શું કારણ? આના ઉત્તરમાં કહેવાતું કે આત્મામાં રમણુતા કરવામાં સુખ છે એમ નિશ્ચય થતો નથી ત્યાંસુધી, પર રમણુતામાં વિશ્વાસ રહે છે. આત્મામાં રમણુતા કરવાથી અનંત સુખનો ભોગ મળે છે એમ નિશ્ચય થતાં, આત્મામાં રમણુતા થવાની અને તેથી પર રમણુતાની દેવ સહેજે છૂટી જવાની. હે વિચક્ષણુમુનિ! તારૂં છેલ્લામાં છેલું આ કાર્ય છે, માટે આત્મામાં પૂર્ણપ્રેમથી રમણુતા કર. સર્વ સિદ્ધાન્તનો સારપણુ એ છે કે, આત્મામાં રમણુતા કરવી. આત્મામાં રમણુતા કરતાં છતાં પારમાર્થિક કાર્યો પણ કરતા રહેવું. અનેકાન્ત માર્ગથી ઉત્સર્ગ અને અપવાદનો નિશ્ચય કરીને આત્મધર્મની સાધના સાધવી. છેવટમાં કહેવાતું કે તારા નિશ્ચયપ્રમાણુ પ્રવૃત્તિ કર્યાકર.

વિચક્ષણુ—હે પરમોપકારક મુનિરાજ! આપનો બોધ સાંભળીને હું આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો પ્રેમી બન્યો છું અને હવે દુનિયાની લાજ, ભય આદિને છોડીને હું મારા આત્માના-શુદ્ધધર્મની સેવા કરીશ. સમતા કહે છે કે, ચેતનમુનિએ વિચક્ષણુ મુનિને જે ઉપદેશ આપ્યો છે તે મનન કરવા યોગ્ય છે. વિચક્ષણુ મુનિએ આત્મા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકીને આત્મા ઉપર અત્યન્ત પ્રેમ ધારણુ કર્યો અને દુનિયાને રીજવવાનો પ્રયત્ન છોડી દીધો, તેમજ તેણે દુનિયાની લાજ છોડી દીધી તેપ્રમાણુ મને પણ આત્માના ઉપર અત્યંત પ્રેમ ધારણુ કરાવીને દુનિયાની લગ્ન છેડાવી દીધી.

વિકલ્પ સંકલ્પવાળું મન પણ પોતાની ચંચળતાનો પરિહાર કરીને આત્માના ઉપર અત્યન્ત પ્રેમી બની ગયું અને આત્મામાંજ સ્થિરતાનો અનુભવ કરવા લાગ્યું, એટલુંજ નહિ પણ તેણે પોતે

(૫૨૧)

અચળ છતાં આત્મામાં પ્રેમ ધારણુ કરીને દુનિયાની લાજ છોડી દીધી, એ જોવું તેવું કાર્ય ગણાય નહિ.

સમતા કથે છે કે, મને લગ્નજીએ છોડી દીધિ અને કાને તો પોતાના ઉપર પછેડો એટલો, અર્થાત્ હવે આત્માવિનાની દુનિયાની વાત સાંભળવી મહિ એવો નિશ્ચય કર્યો. કાન દુનિયાની વાતો શ્રવણુ કરીને થાકી ગયા; દુનિયાના અનેક શબ્દો સાંભળતાં તેને આનંદ થયો નહિ, કિન્તુ આત્માના સ્વરૂપની વાણી સાંભળતાં તેના મનમાં અત્યંત આનંદ થયો, તેથી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે હવે આત્મધર્મવિનાના દુનિયાના શબ્દો શ્રવણુ કરવામાં કંઈ માલ નથી. હરણુ અને નાગની-શબ્દો સાંભળતાં જે દશા થાય છે તે દુનિયા જાણુ છે. આત્માના ગુણોની વાતો સાંભળતાં સહજાનન્દ પ્રગટે છે, એમ જાણુ કાને નિશ્ચય કર્યો હોય એમ લાગે છે. આ પ્રમાણુ અધુ, મન અને કલ્પેન્દ્રિય આદિ ઇન્દ્રિયો આત્માના ઉપર એટલી બધી પ્રેમી બની ગઈ છે કે, તેઓને હવે બાહ્યના વ્યાપાર ગમતો નથી. ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિચોરૂપ ગોપીઓ ખરેખર આત્મરૂપ શ્રીકૃષ્ણના અભિ-મુખ થઈને તેની દાસીઓ બની ગઈ છે. મતિજ્ઞાનના સેદવાળી એવી ઇન્દ્રિયો આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણની ઉપાસનામાં તક્ષીન થઈ તેવું કારણુ ખરેખર પ્રેમ છે. આવા ઉત્તમ પ્રેમનું સ્વરૂપ જે અનુભવે છે તે પણુ કથી શકતો નથી. સમતા કહેછે કે સર્વેન્દ્રિયોમાં પ્રેમરૂપ તત્ત્વ વ્યાપી રહ્યું અને તે ઉક્લાસમાન થઈ ગયું, તેના યોગે તે ઇન્દ્રિયો આત્માની ઉપાસના કરીને અદ્વૈત આનંદ અનુભવતી હોય એવું જણાયું. આત્માના પ્રેમમાં ગરકાવ થએલી ઇન્દ્રિયોની વ્યાપી દશા વર્ણુવીને હવે, સમતા આગળ શું શું જણાવે છે તે સ્વયં દેખાડે છે.

અટક તનક નહીં કાહૂકા, હટક ન ઇક તિલકોર ॥

હાથી આપમતે અરે, પાવે ન મહાવત જોર ॥ હઠીલી૦ ॥ ૩ ॥

સુન અનુભવ ગ્રીતમ વિના, પ્રાણ જાત ઇહ ઠાંહિ ॥

હૈ જન આતુર ચાતુરી, દુર આનન્દધન નાંહિ ॥ હઠીલી૦ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ:—સમતા ઓત્રેન્દ્રિય આદિ-દ્વારા થતી પ્રશસ્ય પ્રેમવૃત્તિને જણાવીને હવે મુખ્યતયા મનની દશાનું વર્ણુન કરતી છતી કથે છે કે—મનને તૃણ જેટલો પણુ કોઈનો અટકાવ નથી, અને તે તિલના જેટલું પણુ કોઈનાથી હકતું નથી. હાથી પોતાના મતમાં હોય અથવા પોતે મદોન્મત્ત હોય ત્યારે મહાવતનું પણુ જોર ચાલતું નથી, તેમ મન એટલું-અધુ આત્માની સાથે પ્રેમથી લયલીન થઈ ગયું છે કે, તેને કોઈનાથી

(૫૨૨)

હડાવી શકાય નહિ. આ પ્રમાણે મારા મનની પ્રેમદશાને અનુભવ કથીને સુણાવું છું કે હે અનુભવ ! હવે તો આત્મપ્રીતમવિના મારે પ્રાણુ આ ઠેકાણે જ તો રહેશે. સમતાની સર્વ વાત સાંભળીને અનુભવ કહે છે કે, જે જન આતુર છે અને જેનામાં આતુરી અર્થાત આતુર્ય છે તેનાથી આનન્દના ઘન એવા આત્મારૂપ પરમાત્મસ્વામી દૂર નથી.

સમતાનું અનુભવ પ્રતિ જે સંભાષણ ચાલે છે તેમાં એમ અનુભવાય છે કે, સમતા પોતાના સ્વામિની સાથે જે પ્રેમ ધારણ કરી શકે છે તેનું વર્ણન થઈ શકવું મુશ્કેલ છે. મનોવૃત્તિને જ્યાં અત્યન્ત પ્રેમરસ પડે છે ત્યાં કોઈ તરફનું વિદ્વ ગણ્યાવિના ચાલી જાય છે. આજ કારણથી કહેવામાં આવ્યું છે કે “જ્યાં ઇચ્છા છે ત્યાં માર્ગ છે, જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં આકર્ષણ છે” સમતાના મનમાં જેની તુલના ન થાય એટલો અધો પ્રેમ છે તેથી તે આ પ્રમાણે જેવું છે તેવું કથે છે. હાથી પોતાના મનથી જ્યારે હાથણીને દેખી મસ્ત બને છે, ત્યારે મહાવતે કરેલા અંકુશના પ્રહારોને પણ તે હીસાળમાં ગણતો નથી. સમતાનું મન પણ આત્માના ઉપર પ્રેમમસ્ત બની ગયું છે તેથી તે પાછું હકતું નથી; એમ સમતાનું કહેવું સત્યતાવડે યુક્ત છે.

સમતા આ પ્રમાણે અનુભવને આત્મવૃત્તાંત નિવેદન કરે છે. અનુભવ એ આત્માને આન્તરિક મિત્ર છે. સમતાની પાસે અનુભવ આવી શકે છે—સમતાની વાર્તા અનુભવવિના કોઈ શ્રવણ કરવાને લાયક નથી; આમ મનમાં સમતા જાણી શકે છે, તેથી તે આ પ્રમાણે કહે છે. આત્માના સ્વરૂપમાં થનાર પ્રેમ, ઉપરઉપરના ગુણુસ્થાનકમાં અનંતગુણુ વિશુદ્ધ બને છે—આત્માને અને સમતાને એક્યભાવ કરાવી આપનાર અરેખર—આત્મામાં ઉત્પન્ન થનાર શુદ્ધપ્રેમજ છે. બાહ્યવસ્તુને જે પ્રેમ છે તેને વિષપ્રેમ કહેવામાં આવે છે અને આત્માના સદ્ગુણુ અને તે સદ્ગુણુના નિમિત્તો ઉપર થનાર પ્રેમને અમૃતપ્રેમ કહેવામાં આવે છે. બાહ્યમાં સુખની જ્ઞાતિથી જે પ્રેમ થાય છે તેનાથી અન્તે વિષની પેઠે દુઃખજ પ્રાપ્ત થાય છે. આત્માના ઉપર જેમ જેમ પ્રેમ વધતો જાય છે તેમ તેમ શુકલવૈશ્યાની ઉજ્જવલતા વૃદ્ધિ પામે છે. આત્માની ઉપર થનાર શુદ્ધપ્રેમ અરેખર ચન્દ્રની ચાંદનીની પેઠે આનન્દ આપ્યાવિના રહેતો નથી. બાહ્યવસ્તુઓનો પ્રેમ વિષની પેઠે અવબોધીને તેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શ્રીમદ્ દેવચન્દ્ર ઉપાધ્યાય તે સંબન્ધી ઋષભદેવના સ્તવનમાં જણાવે છે કે—

પ્રીતિ બનાદિની વિષમરી, તે રીતે હો કરવા મુજબાવ ॥

કરવી નિર્વિષ પ્રીતઙ્ગો, કિણ અન્તે હો કહો બને બનાવ ॥ ૬૫મ૦ ॥

(૫૨૩)

પ્રીતિ ધનંતિ પરથકી, જે તોઢે હો તે જોઢે વ્હ ॥

પરમપુરુષથી રાગતા, એકલ્વતા હો દાસી ગુણગૃહ ॥ ૧૧૪૦ ॥

અનાદિકાલથી પરવસ્તુમાં થનાર પ્રેમને, આત્માના ઉપર ધારણુ કરવો જોઈ એ. પરવસ્તુમાં થએલી અનંત પ્રીતિને જે તોડે છે તે આત્મામાં પ્રીતિને જોડે છે. આત્માના ઉપર જે ખરેખરો પ્રેમ પ્રગટયો તે જાણવું કે પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિમાં વાર લાગવાની નથી. પ્રીતિ અર્થાત્ પ્રેમ પણ એક ધર્મોપદાન છે. પરમાત્માના ઉપર અને સત્તાએ પરમાત્મત્વ જેમાં રહ્યું છે એવા પોતાના આત્માઉપર પ્રેમ ધારણુ કરવાથી, મનુષ્યને ધર્મનું પગથીયું પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રશસ્ય પ્રેમ (પ્રશસ્ય રાગ)થી આત્માના ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. સિદ્ધાંતમાં પણ તે સંબંધી કથ્યું છે કે,

સો સુપસથ્થો રાગો, ધમ્મસંયોગકારણો ગુણદો ॥

પદમં કાયઘ્ઘ્વોસો, યત્તગુણે સ્વહૃ તં સન્વં ॥ ૧ ॥

અરૂપી, અજ, અવિનાશી, એવા આત્માના ઉપર રાગ વા પ્રેમ ધારણુ કરવાથી આત્માના ગુણોનો આવિર્ભાવ થાય છે. ગુણો પ્રગટયા બાદ આત્માની પરમાત્મદશા થાય છે. દશમા ગુણુસ્થાનક પર્યન્ત રાગનું જોર હોય છે. આત્માના ગુણોમાં અત્યન્ત રાગ યાને પ્રેમ થવાથી આત્મામાંજ આત્મા રમણુતા કરે છે અને આત્માનેજ આત્મા ખરેખર અનન્તસુખભોગરૂપ ક્ષણ આપે છે. આત્મા પોતાની શક્તિવડે પોતાને ધ્યાય છે—સંપ્રદાનકારક પણ આત્મામાંજ પરિણુમે છે અને તેથી અસંખ્ય પ્રદેશોથી અનન્તકર્મની વગેણુ ખરે છે. અનન્તગુણોનો આધાર આત્માજ પોતે અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ છે. આત્માની પ્રીતિ થવાથી શુદ્ધપણે આત્મામાં છ કારકો પરિણુમે છે. અશુભપ્રેમ પોતે શુભપ્રેમરૂપની પરિણુતિરૂપે બનીને આત્માના ગુણો પ્રગટાવી શકે છે.

સમતાના કહેવા પ્રમાણે—ખરેખર આત્મસ્વામિવિના તેની તેવી દશા થઈ શકે છે, અર્થાત્ આત્મસ્વામીવિના તેના પ્રાણુ રહેવાના નથી; એમ પોતે વઢે છે તે સત્ય જણાય છે. આવો ઉત્તમ મોક્ષમાર્ગ હેતુભૂત પ્રેમ તે સત્ય પ્રેમ છે. ખરેખર તે જેના હૃદયમાં પ્રગટે છે તે પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સમતાના ઉદ્દગારોથી આપણે પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

વૈષયિક પ્રેમનો ત્યાગ.

પાંચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયોમાં જે પ્રેમ થાયછે તે વૈષયિક પ્રેમ ગણાય છે. મનથકી પણ પર-જડવસ્તુસંબંધી જે રાગ થાય છે તે પણ વૈષયિક પ્રેમ કથાય છે. એવા વૈષયિક પ્રેમનો ત્યાગ કરવાની આવશ્યકતા છે.

(૫૨૪)

અનાદિકાલથી પ્રાણીઓ વિષયપ્રેમથી કર્મની પરંપરા વધારીને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. વિષયપ્રેમ વા વિષયરાગથી મનુષ્યો પોતાના ગુણોનો નાશ કરે છે. વિષયો ખરેખર વિષના કરતાં પણ અનંતગુણ અશુભ છે. વિષથી એક ભવમાં મરતું પડે છે અને વિષયથી તો અનંતભવપર્યંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતું પડે છે. વિષતું ભક્ષણ કર્યાંથી પ્રાણીનો નાશ થાય છે અને વિષયતું તો સ્મરણ કરવામાત્રથી દ્રવ્ય પ્રાણુ અને ભાવપ્રાણીનો નાશ થાય છે. જે મનુષ્યો, પ્રેમલક્ષણાભક્તિનો પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયભોગમાં ઉપયોગ કરે છે, તેઓ દુર્ગતિમાં પ્રવેશ કરે છે. અનાદિકાલથી જીવો પરવસ્તુઓમાં પ્રેમ ધારણુ કરે છે પણ તેથી અર્થાત્ પરવસ્તુઓથી તેમને સુખ મળતું નથી, તેમજ પરવસ્તુનો પ્રેમ ક્ષણિક હોવાથી અદલાયાવિના રહેતો નથી. વિષયપ્રેમમાં મસ્ત બનેલા અજ્ઞાની જીવો વિષયના ક્રીડા બનીને ક્રીડાની જેઠે સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો પ્રાપ્ત કરે છે. વિષયના પ્રેમથી મનુષ્યો અનેક પ્રકારનાં પાપકૃત્યોને આચરે છે. વિષય પ્રેમથી અનેક વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ કરવા ઇચ્છાઓ પ્રગટે છે અને તેથી પ્રસંગોપાત્ ઇચ્છાઓની પૂર્તિમાટે અન્ય દોષોપણુ સેવ્યાવિના છૂટકો થતો નથી. વિષયના પ્રેમથી મનુષ્યો ક્યાં પાપ સેવી શકતા નથી? અર્થાત્ સર્વ પાપ કરે છે. હલાહલ વિષસમાન એવા વિષયના પ્રેમથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જડવસ્તુઓના ભોગથી કદી જીવને શાન્તિ થઈ નથી અને ભવિષ્યમાં કોઈ પણ જીવને શાન્તિ થનાર નથી. તેમજ પરવસ્તુઓના પ્રેમથી મનુષ્યોને પ્રસંગોપાત્-પ્રતિકૂલ સંયોગોપર-દ્વેષ પણ થાય છે. પરવસ્તુઓનો રાગ કરવામાં એક અશ માત્ર પણ સુખ જણાતું નથી. રાવણે સીતાના ઉપર વૈષયિક રાગ ધારણુ કર્યો, તેનું ક્ષણ કેવું ખગમ આનંદું તે સર્વે જાણે છે. તિલકશેઠે ધાન્યના ઉપર અશુભ રાગ ધારણુ કર્યો તેનું ક્ષણ ખરાબ આનંદું હતું. પરવસ્તુના રાગવડે સ્વાથેની બુદ્ધિ પ્રગટે છે અને તેથી મનુષ્યો અનેક જીવોના પ્રાણુ હરીને પોતાનું સારું ઇચ્છે છે. સ્વાર્થિક પ્રેમથી અન્ય મનુષ્યોને દુઃખ આપવામાં આત્મબળનો ઉપયોગ થાય છે. જે પરવસ્તુ ઉપર રાગ ધારણુ કરે છે તે અન્યાયી રતને અદેશ કાચને ગ્રહણ કરે છે. જે મનુષ્યો જડ વસ્તુઓની જડતા અને ક્ષણિકતા નથી જાણતા તેઓજ તેમાં મોહ પામે છે. સર્વ દોષનું મૂળ ખરેખર વૈષયિક પ્રેમ છે. આ સંસારમાં સદાકાળ આત્માને સ્થિર કરનાર વૈષયિક પ્રેમ છે. તેના સંબન્ધે કોઈ સુખીઓ થયો નથી અને કોઈ થનાર નથી. પુત્ર, ધન, સ્ત્રી, કુટુંબ આદિ ઉપર અપ્રશસ્ત્ય પ્રેમ વા રાગના બધનથી બંધાયલા જીવો ખરેખર સંસારરૂપ કેદખાનાથી છૂટા થઈ શકતા નથી.

(પરપ)

કિમ્પાકના ક્ષણથી કદાપિ સુખ મળી શકે! તો વિષયના પ્રેમથી સુખ મળી શકે. સાંસારિક પદાર્થોના પ્રેમયાને રાગથી ઈષ્ટપદાર્થોમાં મમત્વ થવાથી જીવ યોતાને હાથે યોતે બંધાય છે. પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં સુખની યુક્તિ પ્રગટે છે તેથી, તે તે વિષયોપર પ્રેમ થાય છે, પણ જ્યારે પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં સુખની યુક્તિ રહેતી નથી ત્યારે, વિષયોનો રાગ ટળે છે અને તેથી ભાવ બ્રહ્મચર્યે ગુણની સંપ્રાપ્તિ થાય છે.

આન્તરિક સુખ તરફ રૂચિ પ્રગટ્યાવિના બાહ્ય વિષયો તરફથી ચિત્ત પાશું હકતું નથી, માટે આત્મિકસુખપ્રતિપાદક શાસ્ત્રોતું તથા સહ્યુરૂઓતું શરણુ કરીને આત્મસુખનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ. આત્મિક-સુખનો નિશ્ચય થતાં પરવસ્તુઓ ઉપરથી રાગની યુક્તિ ટળવા માંડે છે અને આત્માના ઉપર પ્રેમ પ્રગટે છે. ધીરે ધીરે પ્રશસ્ય પ્રેમની પણ શુદ્ધિ થતી જાય છે. અહો! જગત્માં રાગનો નાશ કરનારા વિરલા મનુષ્યો છે. આ કાલમાં રાગનો અર્થાત્ પ્રેમનો સર્વથા ક્ષય થતો નથી. છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનકમાં રહેલા મુનિવરોને પણ સંજ્વલનનો રાગ હોય છે. મુનિવરો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનો રાગ ધારણુ કરીને સંસારના વૈષયિક રાગનો ક્ષય કરે છે. સંસારી જીવોએ પંચેન્દ્રિય વિષયોના ત્યાગી અને પંચમહાવ્રતધારી એવા સાધુઓ ઉપર રાગ ધારણુ કરવો. આમ કરવાથી સંસારી જીવોને મોક્ષમાર્ગની અભિરૂચિ પ્રગટે એમાં શંકા નથી. વૈષયિક પ્રેમનો ત્યાગ કરવા માટે દેવ ગુરૂ અને ધર્મનું આલંબન લેવું જોઈએ. દેવ ગુરૂ અને ધર્મનું આલંબન લીધા વિના એકદમ વૈષયિક પ્રેમનો નાશ થતો નથી. જે મનુષ્યો આગમો ઉપર પ્રેમ ધારણુ કરે છે; તેઓનો પ્રેમ ખરેખર શુદ્ધધર્મ તરફ વળે છે. સોના અને પારાને શોધીને શુદ્ધ બનાવનાર જેમ ઔષધીઓ વગેરે હોય છે, તેમ આગમોરૂપ ઔષધીવડે અશુદ્ધ પ્રેમની અશુદ્ધતા ટળે છે અને શુદ્ધતા પ્રગટે છે. શાન્તરસ ગોષક આગમોના પરિશીલનથી, આત્મા ઉપર રૂચિ પ્રકટે છે અને તેથી દોષોના વિકારોનો ક્ષય થાય છે. વૈષયિક પ્રેમનો નાશ કરવા માટે સહ્યુરૂના આલંબનસમાન કોઈ પુષ્ટ હેતુ નથી. સમતાનરસનું પાન કરનાર એવા સહ્યુરૂના સમાગમથી વિષયપ્રેમરૂપ ઝેર ટળી જાય છે. જંચુકી મંત્રવડે સર્પનું ઝેર ઉતારી શકાય છે, તેમ સહ્યુરૂના વૈરાગ્ય બોધવડે મોહસર્પનું-વિષમ વિષય પ્રેમ વિષ, ઉતારી શકાય છે. વિષય પ્રેમ જ્યારે હૃદયમાં રકુરે ત્યારે વિષયની અનિત્યતા ચિત્તવત્ત પ્રયત્નશીલ બની જવું, તેમજ આત્માના શુદ્ધ ધર્મનું સ્મરણુ કરવા મનને રોકી દેવું. આત્માને કહેવું કે હે આત્મન! તું યોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ત્યજીને બાહ્યમાં કેમ પરિભ્રમણુ કરે છે. વિષયના ઝેરીલા વનમાં

(૫૨૬)

તારા ગુણોની હાનિ થયા વિના રહે તેમ નથી. હે ચેતન ! તને વિષયદિનો વિષયપ્રેમ કરવો ઘટતો નથી. પરવસ્તુમાં ભોગની યુદ્ધિ ધારણુ કરવી એ કોઈ રીતે સારું નથી. પરવસ્તુને પોતાના સુખને માટે ઉપયોગમાં લેવાનો યુદ્ધિપૂર્વક જે રાગ પ્રગટે છે તે અયોગ્ય છે. જડ વસ્તુઓમાં સુખધર્મ ખરેખર ત્રણ કાલમાં નથી, તેથી તેઓના ભોગવડે સુખની આશા ધારણુ કરવી એ બ્રાન્તિ છે. પરવસ્તુના રાગમાં અસ મનુષ્યો પોતાનું જીવન અતીત કરે છે, પણ તેથી તેઓને અન્તે કંઈ લાભ મળતો નથી. હે ચેતન ! શા માટે સ્વાર્થમય એવો પરવસ્તુ ભોગનો રાગ ધારણુ કરે છે ? તને અધાપિ પર્યંત પરવસ્તુના ભોગરાગથી કિંચિત સુખ પ્રાપ્ત થયું નથી. શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ કેવલજ્ઞાનથી અપ્રશસ્ત્યપ્રેમનું જે સ્વરૂપ કથ્યું છે તે ખરાખર છે. જડવસ્તુઓના ભોગની યુદ્ધિથી સ્વાર્થિક રાગ પ્રકટે છે. પરવસ્તુ ખરેખર પોતાના સુખ માટે થતી નથી; ફક્ત બાહ્ય સુખને માટે હોય છે. બાહ્ય સુખની ક્ષણિકતા હોવાથી આન્તરિક નિત્ય સુખની પ્રાપ્તિને ત્યાગ કરીને કોણ ક્ષણિક વૈષયિક સુખપ્રાપ્તિ માટે મનુષ્ય જીવન હારે ? અલખત કોઈ જ્ઞાની પોતાનું જીવન હારે નહિ. વિષયરાગમાં ફસાયલા મનુષ્યો ભૂંડની પેઠે પોતાનું જીવન ગાળે છે. વિષયપ્રેમના પ્રેમીઓ ભલે એક ક્ષણને માટે દેવતાઓ જેવા આનંદી દેખાય, પણ અન્ય ક્ષણમાં તો તેઓના હૃદયમાં શોકની લાગણીઓ વાસ કરવાનીજ વિષયરાગની ધૂનમાં અસ જીવે પોતાને અલૌકિક સુખભોક્તા તરીકે માને છે પણ એ તેઓની ભૂલ છે. તાઢ પશ્ચાત્ત જેમ તાપ પડે છે, તેમ બાહ્ય સુખના ક્ષણ પશ્ચાત્ત દુઃખનો ક્ષણ આવીને ઉભો રહે છે. બાહ્ય પદાર્થો જે સુખના સાધનભૂત કલ્પવામાં આવ્યા હોય છે તેજ પદાર્થો અમુક સંયોગોમાં ખરેખર દુઃખના હેતુરૂપે પરિણમે છે. બાહ્ય જે જે સંયોગો અમુક કાલમાં રાગથી સુખહેતુભૂત લાગે છે તેજ બાહ્ય સંયોગો પુનઃ બાહ્યવૃત્તિથી દુઃખ હેતુરૂપ લાગે છે. જે પદાર્થોમાં અત્યંત પ્રેમ થાય છે તેજ પદાર્થો ઉપર અત્યંત દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. જે પદાર્થો માટે પ્રાણ આપવાની યુદ્ધિ થાય છે તેજ પદાર્થો ઉપર કેટલોક સમય જતાં જેવાની પણ યુદ્ધિ થતી નથી. જે પદાર્થોમાં સુખનો વિશ્વાસ થયો હોય છે તેજ પદાર્થોમાં દુઃખનો વિશ્વાસ થાય છે. જે જે મનુષ્યો સાથે વૈષયિક રાગનો સંબન્ધ બાંધવામાં આવે છે તે તે મનુષ્યોની સાથે દ્વેષનો પણ સંબન્ધ થઈ જાય છે. દુનિયામાં સ્વાર્થનો પ્રેમ કોઈની સાથે સદાકાલ રહ્યો નથી અને રહેવાનો નથી.

પદાર્થોમાં સુખની બ્રાન્તિથી અસ જીવે વૈષયિક રાગને ધારણુ

(૫૨૭)

કરીને તે પદાર્થોની પ્રાપ્ત માટે અન્યોના દાસ બને છે. તેો પણ તે-
ઓનું અન્તે દાસપણું તેો ટળતું નથી. અશુભ પ્રેમથી મનુષ્યો અનન્ત
સુખરૂપ પોતાના આત્માને અવલોકી શકતા નથી. જે મનુષ્યો આત્મા
તરફ વળ્યા નથી તેઓને તેો પોતાનું બાહ્ય કાર્ય સત્ય લાગે છે અને તેથી
તેઓ આત્મજ્ઞાનિયોને ભ્રમિત થએલા માને છે. વિષયપ્રેમના સંસ્કારો
ટાળવા એ કંઈ સામાન્ય આખત નથી. વૈષયિક પ્રેમને અશુભ જાણુ-
વામાં આવે છે તેો પણ અનાદિકાલથી તેનું પ્રબલ જેર હોવાથી તેની
સ્ફુરણા પ્રગટ્યા કરે છે. સ્વપ્રમાં પણ અશુભ પ્રેમના સંસ્કારો જાત્ર
થઈને મન અને કાયા ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તાવવા બાકી રાખતા
નથી. વૈષયિક પ્રેમનો નાશ એકદમ થતો નથી. વૈષયિક પ્રેમનો ત્યાગ
કરવો જોઈએ; એમ ઉપદેશ દેનારાઓ પણ વૈષયિક પ્રેમના દાસ બની
ગએલા દેખવામાં આવે છે. વૈષયિક પ્રેમનો નાશ કરવામાટે મનુષ્યો
વૈષયિક પ્રેમની નિન્દા કરે છે અને તેને ધિક્કારે છે, તેો પણ પુનઃ
તેને સેવે છે અને વિષય પ્રેમના સેવક તરીકે જગત્માં જાહેર થાય
છે. ઔદારિક શરીરના યોગે પાંચે ઈન્દ્રિયોદ્ધારા વિષયમાં પ્રવૃત્તિ થાયછે,
તેમજ ભોગાવલી કર્મના ઉદયથી વિષયભોગમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે; પણ
તેમાં જેઓ-એવા પ્રસંગે પણ-રાગ ધારણુ કરતા નથી, તેઓ
અન્તે વૈષયિક પ્રેમથી છૂટે છે; તેમજ સાંસારિક દુઃખોથી પણ
છૂટે છે. દુનિયામાં જડપદાર્થો જ્યાં ત્યાં દેખાવાના, તેમજ તેઓ
પોતાના સ્વભાવે રહેવાના, માટે જ્ઞાનીઓએ તેઓમાં વૈષયિક પ્રેમ કરવો
નહીં; એટલુંજ અત્ર કહેવાનું તાત્પર્ય છે. વૈષયિક પ્રેમદષ્ટિથી જડ
પદાર્થોને અવલોકવા ન જોઈએ. પદાર્થોના સ્વભાવ પ્રમાણે પદાર્થોને
અવલોકવા તેમાં કંઈ હરકત નથી, કારણુ કે વસ્તુના ધર્મોને
સમ્યક્ જાણવા તે તેો સમ્યગ્જ્ઞાન જાણવું-રાગ અને દ્વેષવિના
વસ્તુને વસ્તુના સ્વભાવ પ્રમાણે અવલોકવી એતો ખરેખર ઉત્તમ
જ્ઞાન કથાય છે. દરેક પદાર્થોનું સ્વરૂપ જાણવાની જ્ઞાનરૂચિ આદરવા-
યોગ્ય છે, પણ તેમાં રાગ ધારણુ કરવો જોઈએ નહિ. વૈષયિક પ્રેમ-
નો ત્યાગ કરવાથી ખરી શાન્તિ અને સત્ય આનંદ પ્રકટે છે.

અશુભ વૈષયિક પ્રેમનો ત્યાગ કરવાનો સરસ ઉપાય એ છે કે,
સત્ય ધર્મના હેતુઓમાં રાગ વા પ્રેમ ધારણુ કરવો. કોઈપણ પ્રકારની
સાંસારિક સુખની આશાવિના દેવ શુર અને ધર્મ ઉપર અને તેના
હેતુઓ પર જે રાગ ધારણુ કરવામાં આવે છે, તેને પ્રશસ્ય પ્રેમ વા
પ્રશસ્ય રાગ કહેવામાં આવે છે. પ્રશસ્ય ધર્મ હેતુઓ-ઉપર અને

(૫૨૮)

આત્માના ઉપર પ્રેમ ધારણુ કરવામાં આવે છે ત્યારે અપ્રશસ્ય પ્રેમ પોતાનું સ્વરૂપ તજીને પ્રશસ્ય પ્રેમ તરીકે પોતાનું રૂપ ધારણુ કરે છે. જગતના સર્વ જીવોપર પોતાના આત્મસમાન પ્રેમ ધારણુ કરવાથી અપ્રશસ્ય પ્રેમ ટળી જાય છે અને હૃદય ક્ષેત્રમાં પ્રશસ્ય પ્રેમનો મહા-સાગર પ્રગટે છે અને તે પોતાની હૃદ પ્રમાણુ રહે છે.

વૈષયિક પ્રેમનો ત્યાગ કરવાના જે જે ઉપાયો બતાવ્યા તે તે પ્રમાણુ લગ્ય જીવોએ પ્રવૃત્તિ કરીને, પ્રશસ્ય પ્રેમને, સમતા સ્ત્રીની પેઠે ધારણુ કરવો જોઈએ. આત્માની સમતા સ્ત્રી પોતાના આત્મપ્રભુ ઉપર જેવો પ્રેમ ધારણુ કરે છે, તેવો પ્રેમ ખરેખર આપણા અન્તરમાં પ્રકટાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને આત્માની અત્યન્ત શુદ્ધ પ્રેમથી ઉપાસના કરવી જોઈએ. આત્મા ઉપર થનાર પ્રેમને શુદ્ધ પ્રેમતરીકે અવબોધવો એમ લેખકનો સંકેત છે. સર્વ પરભાવનો પ્રેમ ટળી જાય અને પોતાના આત્મા ઉપરજ પ્રેમ પ્રગટવા કરે, તો અલ્પ કાલમાં આત્મા તે પરમાત્મા થાય એમાં કોઈ જાતની શંકા નથી.

આખા પદનો સારાંશ એ છે કે, મન વચન અને ક્રિયાના યોગવડે અન્તરમાં પ્રેમપૂર્વક આત્મસ્વામિની સાથે રમણુતા કરવી. અશુભ પ્રેમને શુભ પ્રેમમાં ફેરવી નાખવા માટે પ્રભુદર્શન અને પ્રભુપૂજા, તથા સામાયક આદિ છ આવશ્યક, સહયુરૂ સેવા, પરોપકાર અને સિક્કાન્ત શ્રવણુ વગેરેમાં પ્રેમપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી અને સર્વ હેતુદ્વારા સાધ્ય એવા આત્મા ઉપર પ્રેમ ધારણુ કરવો. સર્વ આત્માઓ ઉપર પોતાના આત્માની પેઠે પ્રશસ્ય પ્રેમ ધારણુ કરીને તેઓનું શ્રેયઃ કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી. સાધુ અગર શ્રાવકનાં વ્રતો પાળવા પ્રયત્ન કરવો. આત્માના સહયુજો ઉપર પ્રેમ ધારણુ કરવો. આત્માના અસખ્ય પ્રદેશમાં અનન્ત અનન્ત ગુણો અને અનન્ત અનન્ત પર્યાયો છે, એવા અચળ અવિનાશી અખંડ પરમાનન્દમય આત્મપ્રભુપર શુદ્ધ પ્રેમ ધારણુ કરવો. અશુદ્ધ પ્રેમનો નાશ કરવા માટે, આત્માના ગુણોનો પ્રેમ ધારણુ કરવો જોઈએ. સન્તો આત્માના પ્રશસ્ય પ્રેમમાં સદાકાલ ગરકાવ બને છે અને આત્માનો અનુભવરસ પોતે સ્વાદે છે. આત્મામાં પ્રેમ થવાથી સમતા પોતાના આત્માની સાથે મળે છે અર્થાત આત્મામાં ક્ષાયિક ભાવે ચારિત્ર પ્રકટે છે. સમતાની અનુભવપ્રતિ જે અનુભવ કથા છે તેનો અનેક આશયોથી સાર થઈને આત્મસ્વભાવમાં રમણુતા કરવી; એજ સર્વ શાસ્ત્રોનો ઉત્તમ સાર છે.

(૫૨૯)

પદ ૧૦૫.

(રાગ બાસાવરી)

અવધૂ વૈરાગ બેટા જાયા, યાને ખોજ કુટુંબ સવ ળાયા. ॥ અવધૂ ॥
 જેણે મમતા માયા ળાઈ, સુળ દુઃળ દોનો ભાઈ,
 કામક્રોધ દોનોકું ળાઈ, ળાઈ તૃષ્ણાળાઈ. ॥ અ ॥ ૧ ॥
 દુર્મતિ ળાદી મત્સર ળાદા, મુળ દેળતહી મુળા ॥
 મંગલરૂપી વળાઈ વાંળી, ળ જવ બેટા હુવા. ॥ અવધૂ ॥ ૨ ॥
 પુણ્યપાપ પાળોશી ળાચે, માન લોમ ળોળ મામા ॥
 મોહ નગરકા રાજા ળાયા, પીળેહી પ્રેમતે ગામા. ॥ અ ॥ ૩ ॥
 માવ નામધર્યોં બેટાકો, મહિમા વરણ્યો ન જાઈ ॥
 આનન્દળન પ્રમુ ભાવ પ્રગટ કરો, ળટળટ રહ્યો સમાઈ. ॥ અ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દળનજી મહારાજ કથે છે કે, જો યોગી-
 પુરૂષ છે તેને વૈરાગ્યરૂપ પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. યોગીના વૈરાગ્યપુત્રે
 મોહ રાજાનું કુટુંબ યોગીઓની આધું.—વૈરાગ્યે પ્રથમ તો મમ-
 તાને નાશ કર્યો. વૈરાગ્યવિના મમત્વ ભાવને નાશ થતો નથી. વૈરાગ્યે
 મમતાનું ભક્ષણ કર્યું, તેમજ તેણે માયાને પણ નાશ કર્યો. શા-
 તાવેદનીયજન્ય મુખ અને અશાતાવેદનીયજન્ય દુઃખ એ બંનેનું પણ
 ભક્ષણ કર્યું. (વૈરાગ્યથી શાતા અને અશાતા બંને વેદનીયને નાશ કરી
 શકાય છે.) વૈરાગ્યે કામ અને ક્રોધ એ બંનેનું પણ ભક્ષણ કર્યું. (જ્ઞાન-
 ગામિત વૈરાગ્યથી કામને નાશ થાય છે.) કામના વેગને દબાવવામાટે
 જ્ઞાનગામિત વૈરાગ્યસમાન અન્ય કોઈ મહાન્ ઉપાય નથી. મનુષ્યો
 ક્રોધથી પરસ્પર એક બીજાને ળાત કરે છે.—ક્રોધથી સ્વ અને પરનું
 અભીષ્ટ ળઈ શકતું નથી. જ્ઞાનગામિત વૈરાગ્યથી ક્રોધને જીતી શકાય
 છે અને ઉત્તમ ક્ષમાને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જગત્માં તૃષ્ણાના સમાન
 અન્ય કોઈ દુઃખકૃત નથી. તૃષ્ણાથી જીવો સ્વપ્રમાં પણ અનેક પ્રકાર-
 ની ઉપાધિયોને સહે છે. તૃષ્ણાના અનેક ભેદો છે. તૃષ્ણાના અનેક
 ભેદોને જીતવા હોય તો જ્ઞાનગામિત વૈરાગ્યને ળારવો જોઈએ. જ્ઞાનગ-
 મિત વૈરાગ્યે તૃષ્ણાનું પણ ભક્ષણ કર્યું.—તૃષ્ણા સકલ જગતનું ભક્ષણ
 કરે છે; એવા પ્રકારની તૃષ્ણાનું, જ્ઞાનગામિત વૈરાગ્યે ભક્ષણ કર્યું. દુર્મતિ
 ળાદી અને મત્સર ળાદા તો વૈરાગ્યનું મુખ દેખતાં જ મૃત્યુ પામ્યા.
 જ્ઞાનગામિત વૈરાગ્ય પુત્રને જન્મ થતાં આત્માએ મંગલરૂપ વળાઈ
 બ. ૬૭

(૫૩૦)

વાંચી અને મનમાં હર્ષ પામ્યો. જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યે પુણ્ય અને પાપ-
રૂપ બે પાડોશીનું ભક્ષણ કર્યું, તેમજ માન કે જે જગતના જીવોને
અનેક પ્રકારની આપત્તિયો સમર્પે છે તેનું પણ વૈરાગ્યે ભક્ષણ કર્યું.
લોભનો લોભ નથી, અર્થાત દશમા ગુણસ્થાનકપર્યંત લોભની સ્થિતિ છે.
કોઈ સ્વયંભુરમણ સમુદ્રનો કદાપિ પાર પામી શકે છે, પણ લોભરૂપ
સ્વયંભુરમણ સમુદ્રનો કોઈ પાર પામી શકતું નથી. સર્વ જીવોમાં
લોભ વ્યાપીને રહે છે. લોભના અનેક પ્રકારના ભેદ પડે છે. લોભમૂ-
લ્લખિપાપાનિ, લોહોસવ્વવિનાસણો-લોભ સર્વપ્રકારનાં પાપોનું મૂલ છે. લોભ
સર્વનો નાશ કરનાર છે. ધન, ધાન્ય, ગૃહ, કુટુંબ, કીર્તિ, યશ, પ્રતિષ્ઠા,
સત્તા, રાજ્ય, પદવી, આદિ અનેક પ્રકારનો લોભ છે; તેનો
નાશ કરવામાટે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યવિના અન્ય કોઈ સમર્થ થતો
નથી. જ્ઞાનવૈરાગ્યે, માન અને લોભરૂપ બે મામાનું પણ ભક્ષણ કર્યું.
મોહ નગરના રાજાનું પણ ભક્ષણ કર્યું અને પશ્ચાત પ્રેમ ગામનું પણ
ભક્ષણ કર્યું. જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યની સર્વોત્કૃષ્ટ દશાને પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્ય,
પ્રેમમાં પણ અધિકાર પ્રાપ્ત કરીને મુંઝાતો નથી. જ્ઞાનગર્ભિત પુત્રની
મોટી ઉમર થતાં તેનું ભાવનામ ધારણ કર્યું. ઉપશમભાવ, ક્ષયોપશમભાવ
અને ક્ષાયિકભાવની વૃદ્ધિ થતાં તેને મહિમા વર્ણવી શકાતો નથી. અધ્યા-
ત્મભાવની દશા વધતાં મુક્તિના મુખની વાનગી આસ્વાદી શકાય છે.
અધ્યાત્મભાવનો મહિમા અવર્ણનીય છે. જે ભવ્યોને તેનો અનુભવ
આવે છે તેજ તેનું સ્વરૂપ જાણી શકે છે; આક્રી અન્ય મનુષ્યો તો
બેઠા બેઠા વા ખાય છે. અધ્યાત્મ ભાવનો જે અધિકારી નથી તે અ-
ધ્યાત્મ ભાવને નિન્દે, તેથી કંઈ ઉપશમાદિ ભાવરૂપ અધ્યાત્મની હાનિ
થતી નથી.-ધ્રુવડો સૂર્યને નિન્દે તેથી સૂર્યની હાનિ થતી નથી. અધ્યા-
ત્મજ્ઞાનના અધિકારીઓ જે હોય છે તેઓ અધ્યાત્મ ભાવમાં લયલીન
રહે છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી કથે છે કે, આનન્દના સમૂહભૂત એવા
હું મનુષ્યો! પરમાત્માનો ભાવ પ્રગટ કરો; તેવા પ્રકારનો ભાવ સર્વ
આત્મામાં સત્તાએ રહ્યો છે, માટે તેવા પ્રકારનો ભાવ પ્રકટ કરો!!

પદ ૧૦૬.

(રાગ નદ.)

કિન ગુન મયો રે ઉદાસી, મમરા. ॥ કિન૦ ॥

પંખ તેરી કારી, મુખ તેરા પીરા, સવ ફૂલનકો વાસી ॥

॥ મ૦ કિન૦ ॥ ૧ ॥

(૫૩૧)

સઘ કલિયનકો રસ તુમ લીના, સો વ્યૂં જાય નિરાસી.

॥ ભમરા૦ કિ૦ ॥ ૨ ॥

આનન્દધન પ્રમુ તુમારે મિલનકું, જાય કરવત લ્યૂ કાસી.

॥ ભમરા૦ કિ૦ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—સમતાનો પતિ આત્મા છે,—આત્માને ભ્રમરના સંકે-
તથી સમતા બોલાવે છે; તત્ સંબન્ધી અત્ર વિવેચન કરવામાં આવે
છે. સમતા પોતાના આત્મારૂપ ભ્રમરને કથે છે કે, ભ્રમરાની પેઠે
પાંચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયોરૂપ પુષ્પોના વિષયરસને શ્રદ્ધા કરનાર
હે આત્મન! તું કેમ ઉદાસી બન્યો છે? આત્માને સદ્ગુણો સમાગમ
થતાં તેને—વિષયરસને શ્રદ્ધા કરતાં—ઉદાસીનતા જણાઈ, તેથી તે
સર્વત્ર ફરે છે પણ તેને કોઈ વિષયરૂપ પુષ્પોથી આનંદ પડતો નથી; આવી
આત્મારૂપ ભ્રમરની દશા દેખીને સમતા કથે છે કે અહો! તું કયા
ગુણથી ઉદાસી બન્યો છું? આત્માને વૈરાગ્ય થયો છે તેથી તે ઉદાસીન
બન્યો છે એમ તેના સમજવામાં છે, તેપણુ તે પોતાના સ્વામી ઉપર
અત્યંત પ્રેમ છે તેથી એમ કહે છે. કર્મસહિત આત્મારૂપ ભ્રમરની
રાગ અને દ્વેષરૂપ બે પાંખો કાળી છે અને પદાર્થોના ભોગરૂપ મુખ
પીઠું છે;—તે સાંસારિક સર્વ વિષયોરૂપ પુષ્પોમાં વાસ કરીને વાસી
બન્યો છે. તેથી સમતા, તેની બે પાંખોને કાળી અને તેના મુખને
પીઠું કથે છે. સમતા પોતાના આત્મરૂપ ભ્રમરને કથે છે કે, તમે વિષ-
યરૂપ પુષ્પોની સર્વ કલીકાઓનો રસ લીધો છે અને હવે નિરાશ થઈને
કેમ જાઓ છો, અર્થાત્ તેનાં કહેવાનો સારાંશ એ છે કે, તમોને
વૈરાગ્યભાવ થયો તેની પહેલાં સર્વ વિષય પુષ્પોનો રસ સ્વાદતા
હતા, તે હવે કેમ તેમ કરતા નથી? અર્થાત્ તેમાં મુખની આશાનો ત્યાગ
કરીને કેમ જાઓ છો? આમ કહીને તે પોતાના હૃદયને એવો ભાવ
જણાવે છે કે, તમો બાહ્ય વિષયરૂપ પુષ્પોના રસભોગથી નિરાશ થયા છો
તો નિરાશ બનીને બેશી ન રહો; તમો મારીપાસે આવો અને અનુ-
ભવરસનું પાન કરો. આન્તરિક સમતારૂપ વહ્નિના શુભાધ્યવસાયરૂપ
પુષ્પોમાંથી નીકળતા એવા અનુભવ અમૃતરસનું પાન કરો; તેથી
તમારા અન્તરમાં આનન્દનો મહાસાગર પ્રગટશે.

સમતા પોતાના સ્વામિને કથે છે કે, તમે હવે સર્વ પરવસ્તુઓ-
માંથી મુખની યુદ્ધિનો ત્યાગ કરીને મારીપાસે આવો. ભ્રમરની
પેઠે સહજાનન્દ રસના ભોગી એવા હે આત્મપ્રભો! તમને મળવાના

(૫૩૨)

સર્વે ઉપાયો કરી ચૂકી છું અને હવે તો માફ મન તલપાપક થઈ રહું છે. હે આનન્દધનભૂત આત્મપ્રભો! તમને મળવાને હવે ખીજે કોઈ ઉપાય બાકી રહ્યો નથી:—આટલા આટલા ઉપાયથી પણ જો હવે તમે ન મળો તો હવે મારે શું કરવું? હવે તો જો તમે કહો તો કાશી જઈ કરવત લેઈને અન્ય ભવમાં પ્રત્યક્ષપણે મળવાનો સંકલ્પ કરું! અર્થાત્ હવે તો આજ છેલ્લામાં છેલ્લો ઉપાય તમો ફરમાવો તો કરું. આપને મળવાને માટે સર્વ વસ્તુઓનો લોગ મેં આપ્યો છે, માટે હવે તમે મને જલદી મળો; એમ સમતાની વિગ્નિનો સારાંશ છે.

કાશીના કરવત સંબન્ધી એવી દંતકથા સાંભળવામાં આવે છે કે, કાશીમાં એક મોટા કૂવો છે અને ત્યાં મોટું કરવત છે, અસલના કેટલાક બ્રાહ્મણો તે સંબન્ધી એવી માન્યતા ધરાવતા હતા કે, કોઈ મનુષ્યને કોઈ જાતની ઈચ્છા હોય અને તે આભવમાં ફળતી ન હોય તો તેને અત્ર મસ્તકપર કરવત મૂકવામાં આવે તો પરભવમાં તે તે ઈચ્છિત વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. કોઈને સુંદર સ્ત્રીની ઈચ્છા હોય અને તેનો આ ભવમાં સંબન્ધ ન થતો હોય તો તે 'કાશી' મસ્તકપર કરવત મૂકાવા જતો. કરવતપાસે કેટલાક બ્રાહ્મણો રહેતા, તેઓ આવનાર મનુષ્યની પાસે કરવતની પૂજા કરાવીને ધન મૂકાવતા હતા. આવનાર મનુષ્યને કૂવાપર ઉભો કે બેઠો રાખીને તેના મસ્તકપર કરવત મૂકીને બહેરી નાખવામાં આવતો હતો અને પશ્ચાત્ તેના શરીરને ઊંડા કૂવામાં નાખી દેવામાં આવતું હતું. આ રીતે અનેક સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો પરભવમાં ઈચ્છિત સુખની આશાએ કાશીનું કરવત મસ્તકપર મૂકાવીને મરણ પામતા હતા, પણ શ્રીદીશ સરકારનું રાજ્ય થતાં તે કુરીવાજનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે. આમ પરભવમાં પોતાના પતિને મળવાની આશાએ અનેક સ્ત્રીઓ કાશીમાં જઈ શીર્ષપર કરવત મૂકાવતી હતી. હાલ તે કરવતની જગ્યા છે અને તે કરવતને ઊંચું મૂકવામાં આવ્યું છે.

સમતા, પોતાના આત્મપ્રભુને મળવામાટે છેવટે કાશીનું કરવત લેવાનું જણાવે છે; એ ઉપરથી એમ અવગોધાય છે કે, તેના મનમાં આત્મપ્રભુને મળવાને હદ બહારની ઈચ્છા થઈ રહી છે. આવું પાત્ર મોઠવીને તેવા ઉદ્ગારો કાઢનાર, શ્રીમદ્ આનન્દધનજીમાં પરમાત્મ પ્રભુને સાક્ષાત્ મળવાની કેટલી ઉત્કંઠા છે તે આ તેમના કાઢેલા શબ્દો ઉપરથી જણાઈ આવે છે. આભવમાં સાતમા ગુણુસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરીને આત્માનો પરોક્ષપણે મેળાપ કરી શકાય છે, પણ સાક્ષાત્ મેળાપ તો તેરમા ગુણુસ્થાનકમાં થાય છે. આભવમાં આત્મપ્રભુનાં

(૫૩૩)

ક્ષાયિકભાવે સાક્ષાત્ દર્શન ન થાય તો પરભવમાં પણ તમારાં દર્શન હું અવશ્ય કરીશ, એવી શ્રીમદ્દની ઉત્તમ અભિરૂચિ આ પદમાંથી વ્યક્ત થાય છે. આનન્દનો ઘન જેમાં છે એવા આત્માનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવાને માટે શ્રીમદ્દની અત્યંત રૂચિ છે, પણ પરોક્ષદશામાં દર્શન થઈ શકતાં નથી.—આત્માનું અનુભવદર્શન તો હોઈ શકે, પરન્તુ કેવલજ્ઞાનવિના આત્માનું સાક્ષાત્ દર્શન થઈ શકે નહિ. તેમણે કાશીના કરવતના સંકેતથી એમ સૂચવ્યું છે કે, હું તમારા દર્શનમાટે તલસું છું અને પરભવમાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવાને દૃઢ પ્રતિજ્ઞા ધારણુ કરું છું.

શ્રીમદ્દની આત્મદશાનું અનુકરણુ કરીને આપણે પણ તેમની પેઠે પરમાત્મપ્રભુનું દર્શન કરવામાટે અભિરૂચિ પ્રકટાવવી જોઈએ. આત્મા પોતાના જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણોનો પ્રેમી બને, એવા ઉપાયોનો આદર કરવો જોઈએ. આત્માના ગુણો આત્મામાંજ છે અને તે આત્માની સેવાવડે આત્માજ પ્રકટાવે છે. ઉપાદાનરૂપ કારણુ ખરેખર સુધર્માવિના આત્મા તે પરમાત્મારૂપ બનતો નથી. આત્માને પરમાત્મારૂપ બનાવવામાટે પુષ્ટ નિમિત્ત કારણુનું ખાસ અવલંબન કરવું જોઈએ. આત્માના ગુણોમાટે જેઓ અત્યંત ઉત્સાહ ધારણુ કરે છે તેઓ આત્માના ગુણોને અમુક અમુક અંશે કર્મોવરણુ ખેરવીને પ્રગટાવતા બંધ છે.

આત્માની પ્રાપ્તિમાટે મન, વાણી અને કાયાનું મમત્વ વોસિરાવવું જોઈએ. દેશનેમાટે યોદ્ધાઓ, કાયાના મમત્વનો ત્યાગ કરીને યુદ્ધમાં શરીરને છોડે છે,—કેટલાક મરે છે, કેટલાક જીવે છે અને અન્તે સ્વદેશને હસ્તગત કરે છે. મનુષ્યો મરણીયા થયા વિના પરમાત્મરૂપ દેવને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. કર્મશૂરા કરતાં અનન્તગુણુ શૂરતા પ્રગટાવીને ધર્મશૂરો મોહરાજના સામું યુદ્ધ કરીને પોતાના દેશને તાબે કરે છે. આત્મા! આત્મા! એમ જ્ઞાનોગ્રાહીની પેઠે બોલવામાત્રથી કંઈ વળવાનું નથી. આલસ્ય, મમતા અને ભયાદિકનો ત્યાગ કરીને આત્માના ગુણુનું મનન કરો. જે જે ઉપાયોથી આત્માના ગુણુ પ્રગટ થાય, તે તે ઉપાયોમાં સત્વર જોડાઓ. આત્મારૂપ મહાસાગરમાં ડુબકી મારીને તેમાંથી રત્નો કાઢો. આત્માના અનુભવી એવા સત્પુરૂષોની સંગતિ કરીને આત્માના ગુણુનું સ્મરણુ કર્યો કરો.—શરીરમાં વસનાર આત્માને જે પરિપૂર્ણરીતે જાણુ છે તેને બાહ્ય દુનિયાની સ્પૃહા રહેતી નથી. આત્માના ગુણુ પ્રકટાવવાને માટે મોહની સાથે યુદ્ધ કરનારા આ જગત્માં વિરલા છે. જડ વસ્તુઓના રાગાદિવડે, આત્માઓની સાથે યુદ્ધ કરનારા મનુષ્યો પગલે પગલે જ્યાં ત્યાં દેખવામાં આવે છે, તેમજ અધ્યાત્મ

(૫૩૪)

શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને પણ કેટલાક-દોષ દૃષ્ટિથી-અન્ય જીવોનીસાથે યુદ્ધમાં ઉતરનારા ઘણા દેખવામાં આવે છે, પણ આત્માના શુદ્ધ ગુણો પ્રગટ કરનારા વિરલા છે. આત્માની દયા કરો! આત્માની દયા કરો! ઝોમ ઘોલીને આત્માની દયાનું નામ દેઈને અન્ય જીવોના હૃદયમાં અનેક પ્રકારના ઘા કરનારા મનુષ્યો મોહનીસાથે યુદ્ધ કરી શક્તા નથી; તેમજ જેઓના હૃદયમાં આત્માનો વિશ્વાસ નથી અને પરભાવમાં જેઓ સદાકાલ આસક્ત રહે છે, તેવા મનુષ્યોપણ મોહનીસાથે યુદ્ધમાં ઉતરી શક્તા નથી. જેઓની આત્મદૃષ્ટિ જ્ઞાત થઈ છે અને જેઓની દૃષ્ટિ વસ્તુતઃ આત્મામાંજ ઠરે છે, તેઓ પરમાત્મ પ્રભુનાં-પરોક્ષ દર્શાનાં-દર્શન કરવાને શક્તિમાન થાય છે. સિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ કરીને અન્યોનીસાથે વિવાદ, કલેશ અને પક્ષ બાંધનારાઓ, પોતાની મેળે મોહ રાજના તાબે થાય છે. જેઓ નામ રૂપમાં મોહ પામે છે અને તેનામાટેજ સર્વપ્રકારની ધર્મક્રિયાઓ કરે છે, તેઓ પણ કાચના કકડાનેમાટે ચિન્તામણિ રત્નને હારે છે. મનુષ્યની જીંદગીમાં સદ્ગુણોનેજ પ્રકટાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આત્માના સદ્ગુણોનું ક્ષણે ક્ષણે સ્મરણ કરવાની જરૂર છે. આત્માની ક્રિયા અને જડની ક્રિયાનો ભેદ પાડીને આત્માના ગુણોની ક્રિયા કરવી જોઈએ. જેઓ આત્માના ગુણોની વાતો કરે છે અને પરની પંચાતો તથા અટપટોમાં જીવન વ્યતીત કરે છે, તેઓ આત્માના આનન્દગુણોનો અનુભવ કરી શક્તા નથી. કેટલાક મનુષ્યો, ધર્મની ખાલક્રિયાઓના વિવાદોમાં પડીને કલેશની ઉદ્દીરણા કરે છે અને હજારો મનુષ્યોને કર્મયુદ્ધમાં દોરે છે, તેઓ પણ આત્માના સદ્ગુણોપ્રતિ અત્યંત રૂચિ ધારણ કરી શક્તા નથી. આત્માના ઉપર જેઓને અત્યંત પ્રેમ છે તેઓ આનન્દને મૂકીને કલેશના ખાડામાં ઉતરવાનેમાટે પ્રયત્ન કરતા નથી.

જડવસ્તુઓથી હું-આત્મા-ન્યારો છું, સત્તાએ હું સિદ્ધ પરમાત્મા સરખો છું, માંડું સ્વરૂપ મારામાં છે, અનંત સુખનું ધામ હું આત્મા છું; આપ્રમાણે ભાવના ભાવીને આત્માનો અનુભવ કરનારાઓ ખરેખર આત્માનું અનુભવદર્શન પ્રાપ્ત કરે છે. આત્માને આત્મભાવે જાણીને આત્મદર્શામાં સ્થિરતા કરવી, ઝોજ આત્માની ઉત્તતિનો સરલ માર્ગ છે. આત્મામાં સ્થિરતા કરવામાટે જે યોગીઓ ધ્યાન ધરે છે તેઓ આત્માની શક્તિયોને પ્રગટાવી શકે છે અને જગત્માં અનેક ચમત્કારો દેખાડવા સમર્થ પણ બને છે. મેરૂપર્વતને કંપાયમાન કરનાર અને સાગરને ક્ષોભાવનાર (ખળભળાવનાર) એવા અપૂર્વ ચમત્કારનું ધામભૂત આત્મા છે. દુનિયામાં અનેક લલિતયો અને સિદ્ધિયોની વાતો સાંભળવામાં આવે છે, તે પણ આત્મામાંથી પ્રગટે છે. આત્માને મૂકીને

(૫૩૫)

મહા ચમત્કારો કોઈ અન્ય ઠેકાણે રહેતા નથી. અનેક પ્રકારના મંત્રોની સાધના પણ આત્મબળવિના સિદ્ધ થઈ શકતી નથી. મંત્રોવડે દેવતાઓને પ્રત્યક્ષ કરવામાં પણ આત્મબળવિના કંઈ થઈ શકતું નથી. આત્માને વસ્તુતઃ આત્મા ઉપર પ્રીતિ થાય છે. વાંદરી પોતાના બચ્ચાને જીવ હોય છે ત્યાંસુધી છાતી સરખું ચાંપીને દોડવા કરે છે, પણ બ્યારે તેમાંથી આત્મા ઉડી જાય છે ત્યારે શરીરને પડતું મૂકે છે. આત્માવિના શરીરને બાળી દેવામાં આવે છે, તેથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે, આત્માના પ્રેમવડે જ અન્ય આશ્રયભૂત પદાર્થો ઉપર પણ પ્રેમ થાય છે. સર્વ રૂઢિતું સ્થાનપણુ આત્મા છે. સર્વપ્રકારના મંગલનું સ્થાન પણ આત્મા છે. સર્વદા-સર્વથા આનન્દનો મહાસાગર આત્મા છે. આત્માજ કર્મનો નાશ કરીને પરમાત્મા થાય છે. આવી ઉત્તમોત્તમ આત્માની દશા બાણીને વાચકોએ શ્રીમહત્ની પેઠે આત્માની ઉપાસના કરવી. જે જે અંશે-જે જે ઉપાયોવડે રાગ દ્વેષનો ક્ષય થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કર્યા કરવી. આત્માની સત્તા ધ્યાવતાં ધ્યાવતાં, આત્માનું શુદ્ધ-સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે. આત્માની સત્તા ધ્યાધને અનન્તજીવો સિદ્ધ યુદ્ધ પરમાત્માઓ થયા; વર્તમાનમાં મહાવિદેહક્ષેત્રમાં થાય છે અને ભવિષ્યમાં અનન્ત જીવો સિદ્ધયુદ્ધ પરમાત્માઓ થશે. ભવ્યજીવોએ પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિનો માર્ગ ગ્રહણ કરવો એજ આખા પદનો સાર છે.

પદ ૧૦૭.

(રામ વસન્ત.)

તુમ જ્ઞાનવિમ્બો ફૂલી વસન્ત, મનમધુકરહી સુખસૌં રસંત.

॥ તુમં ॥ ૧ ॥

દિન વડે મયે વૈરાગભાવ, મિથ્યામતિ રજનીકો ઘટાવ.

॥ તુમં ॥ ૨ ॥

વહુ ફૂલી ફલી સુરુચિવેલ, જ્ઞાતા જન સમતા સંગકેલ.

॥ તુમં ॥ ૩ ॥

જાનત બાની પિક મધુર રૂપ, સુરનર પશુ આનન્દચન સરૂપ.

॥ તુમં ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ:—હે પ્રભો! તમારા જ્ઞાનરૂપ વસન્તઋતુ ફુલી છે અને તેમાં મનરૂપ મધુકર, સુખથી રસીયો બન્યો છે. વૈરાગ્યભાવરૂપ દિવસ

(૫૩૬)

મોટા થયા છે અને મિથ્યામતિરૂપ રાત્રી ઘટવા માંડી છે. સુરચિરૂપ વેલો બહુ કુલી છે અને ફળી છે; તે વસન્તમાં જ્ઞાતાજન આત્મા, પોતે સમતારૂપ સ્ત્રીની સાથે ક્રીડા કર્યા કરે છે. પિક અર્થાત્ કોયલની મધુ-રાત્મક વાણી ખરેખર કર્ણને મધુર લાગ્યા કરે છે. સુર, (દેવ) મનુષ્ય અને પશુઓ પણ જ્ઞાનરૂપ વસન્તઋતુના સંબન્ધથી આનન્દના સમૂહવાળાં બની ગયાં છે; એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘન કથે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ, પ્રભુના જ્ઞાનને વસન્તઋતુની ઉપમા આપીને પોતાની આન્તરિક વસન્તઋતુનું સમ્યગૂરીત્યા વર્ણન કર્યું છે. પ્રભુના જ્ઞાનથી આત્માર્થી જીવને હૃદયમાં વૈરાગ્યભાવ પ્રગટે છે. દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય અને મોહગર્ભિત વૈરાગ્યનો નાશ થયા બાદ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રગટે છે. પ્રભુની વાણીદ્વારા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં વૈરાગ્યભાવને દિવસ મોટો થતો જાય છે અને મિથ્યામતિરૂપ રાત્રી તો પ્રતિદિન ઘટતી જાય છે. આવી અન્તરની જ્ઞાનરૂપ વસન્તઋતુ પ્રાપ્ત થયે છ-તે અનેક પ્રકારના આત્મિક ધર્મની સુરચિરૂપ વેલ બહુ કુલીને ફળે છે અને તે વખતે તે વેલોના માંડવાના નીચે આત્મા સમતાની સાથે બેસીને સહજ સુખની ક્રીડા કરે છે. આત્માની વાણીરૂપ કોયલ ખરે-ખર તે વખતે મધુર ગાયન લલકારે છે અને તેથી શ્રોતાઓના મનમાં આનન્દ આનન્દ છવાઈ જાય છે. દેવતાઓ, મનુષ્યો અને પશુઓ પણ પ્રભુની જ્ઞાનરૂપ વસન્તઋતુનો લાભ લેઈને આનન્દરસરૂપ બની જાય છે. આવી વસન્તઋતુનો સર્વોત્તમ મહિમા અવલોકીને આપણે અન્તરમાં આત્મજ્ઞાનરૂપ વસન્તઋતુ પોતાનામાં પ્રગટાવવી જોઈએ, તેમજ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ વસન્તઋતુ આખી દુનિયામાં પ્રગટાવવી જોઈએ. વસન્તઋતુનું વર્ણન વાંચવાથી જે આનન્દ થાય છે તેના કરતાં વસન્તનો વાસ્તવિક ભાવ ખરેખર અન્તરમાં પ્રગટતાં અનન્તઘણો આનન્દ પ્રગટે છે. લાડુની વાતો કરવામાં જે આનન્દ થાય છે તેના કરતાં લાડુનું જમણું જમતાં ઘણો આનન્દ થાય છે. જેમ જેમ અન્તરમાં આત્મજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ વસન્તઋતુની શોભામાં વધારો થતો જાય છે. આત્મજ્ઞાન થતાં આત્માની અનેક શુદ્ધધર્મની રૂચિયોરૂપ વેલડીઓ ફેલાવા માંડે છે અને ફળવા માંડે છે તેથી આત્મામાં આનન્દનો પાર રહેતો નથી. આત્મામાં અનેક સદ્ગુણોરૂપ છોડવાઓ ખીલવા માંડે છે અને તેથી આનન્દરૂપ સુગંધનો મહમહાટ મહુંડો રહે છે. પંડિતોએ અન્તરની વસન્તઋતુનો અનુભવ કર્યો છે, તેઓને બાહ્ય વસન્તની શોભા કંઈ હિસાબમાં લાગતી નથી. બાહ્ય વસન્તઋતુની શોભા એક સરખી સદાકાલ રહેતી નથી અને અન્તરની વસન્તઋતુની શોભાતો એક સરખી સદાકાલ રહે

(૫૩૭)

છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ આન્તરિક વસન્તઋતુનું વર્ણન આયેહુષ્ય કર્યું છે. તેમણે આત્મજ્ઞાનરૂપ વસન્તઋતુને આન્તરમાં અનુભવ કરીને આવા ઉત્તમ ઉદ્ધારો કાઢ્યા છે, એમ લેખકના હૃદયમાં સ્પષ્ટ ભાસે છે. ક્ષયોપશમજ્ઞાનરૂપ વસન્તઋતુને તેમણે અનુભવ કરીને-આન્યોના હૃદયમાં તેવા પ્રકારની વસન્તઋતુ પ્રગટે તેમાટે-આન્તર ઉદ્ધારો કાઢ્યા છે.

શ્રીપ્રભુનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પશુઓ, દેવતાઓ અને મનુષ્યો સહ-જાનન્દને પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના આત્મામાં વસન્તઋતુ પ્રગટાવવી હોય તો, જૈનાગમોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. શ્રીવીરપ્રભુનો ઉપદેશ જ્યારે હૃદયમાં પરિણમે છે ત્યારે વસન્તઋતુ ખીલવા માંડે છે. આશ્વની વસન્તઋતુના આનન્દમાં પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ ગુહતાન બને છે, તેમ આન્તરની જ્ઞાન વસન્તઋતુમાં પણ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ ગુહતાન બને છે.

આત્માના જ્ઞાનવસન્તમાં, આન્તરંગ ધર્મરૂચિની વૃદ્ધિ થતી જાય છે અને તેથી આત્માની પુષ્ટતા બને છે;-અનુભવરસની ક્રીડાઓને આત્મા દરરોજ કર્યા કરે છે. પોતાના સહજ સુખના સ્વાદથી આત્મા મસ્ત બને છે અને તેથી તે આનન્દમાં મસ્ત બનેલો લાગે છે. ઉપશમરસના સરોવરમાં આત્મા ક્રીડા કર્યા કરે છે અને વૈર, ક્રોધ, કલેશ વગેરેની મલીનતાને દૂર કરે છે. આત્મા પોતાના ધ્યાનરૂપ કૂખમાંથી આનન્દરસરૂપ જલ નીકળ્યા કરે છે તેનું પાન કરે છે. સહજ સન્તોષ સમાધિરૂપ પલંગમાં પડીને તે પરભાવ દશાનું ભાન ભૂલી જાય છે. પ્રભુના જ્ઞાનરૂપ સૂર્યના પ્રકાશથી છુદ્ધ દોષરૂપ જંતુઓનો ઉપદ્રવ રહેતો નથી. પ્રભુના જ્ઞાનવસન્તમાં આત્મા પરભાવ રમણુતારૂપ પ્રપંચતાને પરિહરે છે અને પોતાના શુદ્ધ ધર્મરૂપ નૈવેદ્યનો ભોક્તા બને છે. આત્માનીસાથે દયા, વૈરાગ્ય પરિણુતિ, સત્યપરિણુતિ, વિવેકવૃત્તિ, શાન્તિ, ગુપ્તિ, મુક્તિ, સમિતિ, શ્રદ્ધા, શુભવાસના, શુદ્ધ પ્રેમવૃત્તિ, ઉજ્જગરતા, અને વિશ્વવત્સલતા આદિ અનેક સ્ત્રીઓ-અનુભવ બાગમાં-કેલિ કરે છે અને તેથી આત્માને જે સુખ થાય છે તેનું વર્ણન સુખથી થઈ શકતું નથી. એકવાર આન્તર વસન્તને આનન્દ લેતાં અનેક લવની દુઃખ પરંપરાનો નાશ થાય છે અને સુખ પર આનન્દની લાલીનું નૂર ઝલક્યા કરે છે. જે મનુષ્યો આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તે મનુષ્યો આત્મિક વસન્તને પ્રાપ્ત કરે છે. આનન્દનો મહાસાગર જેમાં વાસ કરે છે એવી વસન્તઋતુને પ્રાપ્ત કરવા સદાકાલ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. “મનુષ્ય જે વસ્તુનેમાટે પ્રયત્ન કરે છે તે વસ્તુને ભ. ૬૮

(૫૩૮)

મેળવે છે ” કાળાં માથાનો મનુષ્ય શું કરી શકતો નથી? દુનિયામાં મનુષ્ય ધારે તે કરી શકે છે. મનુષ્યો પોતાની બુદ્ધિના અનુસારે ઇચ્છા કરે છે.—આધ્યાત્મિક માર્ગમાં પેઠેલાઓ આંતરિક વસન્તની ઇચ્છા કર્યા કરે છે અને આંતર વસન્તની સન્મુખ ગમન કરે છે.—અનેક પ્રકારનાં સંકટો વેઠીને તેઓ આંતર વસન્તને પ્રાપ્ત કરે છે. બાહ્ય સુખનો ભોગ આપ્યાવિના આંતરિક વસન્તમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી.

પૂર્વકાલમાં આર્યાવર્તમાં—જેઓના હૃદયમાં વસન્તનો આપિર્ભાવ થયો હતો એવા અનેક મનુષ્યો હતા. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં મસ્ત બનીને વસન્તનાં સુખ ભોગવનારા અનેક મુનિવરો હતા, તેમજ મહાત્માઓના ઉપદેશથી આત્માના ગુણોને અંગીકાર કરનારા અને ગૃહસ્થ ધર્મ પાળનારા એવા ઘણા ગૃહસ્થો હતા. મહાત્માઓ સદાકાલ સત્ય બોલતા હતા અને ગૃહસ્થોને સત્ય ઉપદેશ આપતા હતા. પૂર્વના લોકો ઘણા સરલ હતા;—ધરના આરણે તારું વાસવાની પણ જરૂર ધારતા ન હોતા. તેઓ નિવૃત્તિ માર્ગના ઉપાસકો હોવાથી સન્તોષ પૂર્વક આજીવિકા ચલાવતા હતા; પ્રાયઃ તેઓ સરલતા ધારક હોવાથી સત્ય માર્ગના સન્મુખ વિશેષતઃ ગમન કરતા હતા; જે મહાત્માઓ હતા તે, સત્યના પ્રેમી હોવાથી અસત્યનો ત્યાગ કરતાં વાર લગાડતા ન હોતા. મુનિઓ અને ઉત્તમ શ્રાવકો અધ્યાત્મજ્ઞાનના રસીલા હતા તેથી, તેઓના વિચારોથી આખા દેશ ઉપર સારી અસર થતી હતી અને તેથી કલેશ, યુદ્ધ વગેરે દોષો આજના જેટલા ઉદ્ભવતા નહોતા. તેઓના મનમાં ધર્મની અત્યંત શ્રદ્ધા હતી. પૂર્વના આર્ય જૈનો શુદ્ધ પ્રેમના ઉપાસક હતા, તેથી તેઓ અન્ય મનુષ્યો ઉપર પણ ઉત્તમ અસર કરવા સમર્થ બન્યા હતા. પૂર્વના આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો અને સાધુઓ ધર્મધ્યાનમાં મસ્ત રહેતા હતા, તેથી તેઓ વિશાલ ધર્મદૃષ્ટિનો ત્યાગ કરીને પરસ્પર એક બીજા ઉપર ઈર્ષ્યા કરતા નહોતા. જેમ જેમ જ્ઞાન ઘટવા માંડ્યું અને અજ્ઞાન વધવા માંડ્યું તેમ તેમ આર્યજૈનોમાં ધર્મના અનેક ગંઢો મતો, પ્રગટવા લાગ્યા અને અજ્ઞ છવો, આત્મારૂપ સાધ્ય બૂદ્ધીને—સારવિનાની કેટલીક બાબતોમાં લક્ષ્ય દેઈ—અવિવેકના માર્ગમાં ત્રયાણુ કરવા લાગ્યા. ગંઢોની તકરારોમાં કેટલાક સાધુઓ પણ ફસાવા લાગ્યા, અર્થાત પોતપોતાનો પક્ષ પોષણ કરીને; તેઓ પણ કલિકાલના પેળમાં ફસાવા લાગ્યા. આધ્યાત્મિકજ્ઞાનના વિરહે બાહ્ય વિદ્યાઓથી અહંવૃત્તિ ઉત્પન્ન થવા લાગી અને કેટલાક તેના ઉપાસક બન્યા. પૂર્વના મુનિવરોની વિશાળ દૃષ્ટિને ઠેકાણું

(૫૩૯)

દુર્ભતિયોગે સંકુચિત દષ્ટિ થવા લાગી, પણ હવે પાછો જમાનો બદલાયો છે. આર્યજૈનો ઓટીશ સરકારે પ્રસારેલી શાન્તિનો લાભ લેઈ, ધર્મમાર્ગની પરીક્ષા કરવા લાગ્યા છે અને પૂર્વના આર્યજૈનોની વ્યાવહારિક તથા આધ્યાત્મિક ઝાઢોઝલાલીના ઉપાયોને આચારમાં મૂકવા ચર્ચા કરવા લાગ્યા છે.—આખી દુનિયામાં આત્મિક વસન્તનો ફેલાવો કરવાના ઉપાયોનો વિચાર કરવા લાગ્યા છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ પોતાના હૃદયમાંથી—અઢારમા સૈકામાં કાઢેલા વસન્તના ઉભરાઓની હવે કિમ્મત થવા લાગી છે. વ્યાવહારિક જ્ઞાનના વિશાલ ક્ષેત્રમાં ધમનારા વિદ્વાનો હવે આધ્યાત્મિક વસન્ત તરફ વળવા લાગ્યા છે. પચ્ચૌસ વર્ષ પહેલાં જે જ્ઞાનનો પ્રકાશ નહોતો તે હવે થવા લાગ્યો છે. ત્રેવીસ ઉદય પૈકી અમુક ઉદયનાં ચિન્હો હવે પ્રકટવા લાગ્યાં છે અને તેથી, આર્યજૈનો—આર્યાવર્ત વગેરે દેશોમાં—ધાર્મિક જ્ઞાનનાં કિરણો ફેલાવશે અને લોકોના હૃદયમાં જૈનધર્મમાટે ઉચ્ચ અભિપ્રાય પ્રગટાવશે. શ્રીમદ્ આનન્દધને વસન્તનો અનુભવ કરીને શબ્દોવડે વસન્તનું ખીજ વાળ્યું હતું, તેવખતે લોકો તેમના ખીજને હસી કાઢતા હતા; પણ હાલ તે ખીજમાંથી અંકુરો કુટી નીકળ્યો છે. હવે આત્મવાદનો ફેલાવો કરવામાટે અનેક મહાત્માઓ ઉપદેશ ક્ષેત્રમાં યુવાવસ્થામાં આત્મભોગ આપીને—કૂદી પડવાના અને અનાર્થ ક્ષેત્રોમાં પણ આત્મવાદનો પડઘો પડવાનો અને ત્યાંના ભવ્ય જીવો પણ જાત્રત થવાના, અર્થાત પૂર્વના જેવા સરલ અને પરોપકારી મનુષ્યોનું અનુકરણ કરનારા મનુષ્યો પ્રગટ થવાના. ભવિષ્યની પ્રજાનો અધ્યાત્મ માર્ગમાં પ્રવેશ થાય તેમાટે ‘આ વખતે’ લેખકો, અન્યો લખીને તત્ત્વ માર્ગમાં પડેલા કાંટા અને અન્ય વિઘ્નોને હઠાવે છે. હવે આપણે આધ્યાત્મિક વસન્તને પ્રગટાવવામાટે શું કરવું જોઈએ? એ પ્રશ્નને ઉત્તર નીચે પ્રમાણે છે. અધ્યાત્મ એવા શબ્દો બોલીને એસી રહેવાથી કંઈ કાર્ય સિદ્ધ થવાનું નથી, પણ જૈન ગુરૂજીો દેશો દેશ સ્થાપવાં જોઈએ અને જૈનઆજકોને સંસ્કૃત આદિ ભાષાદ્વારા જૈનતત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરાવવો જોઈએ. જૈનગૃહસ્થોએ સાત ક્ષેત્રોનું વિવેક દંષ્ટિથી પોષણ કરવું જોઈએ. જૈનધર્મના આચારો અને વિચારોનો ફેલાવો કરવામાટે અન્યધર્મીઓના મીશનોની પેઠે અનેક ઉપાયો યોજવા જોઈએ. સાત નયોના જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવો જોઈએ. અધ્યાત્મ માર્ગનું જ્ઞાન કરીને વ્યવહાર ધર્મના આચારોનો કદાપિ ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. ક્રિયાયોગ, જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, આદિ અનેક યોગોનું યથાશક્તિ સેવન કરવું જોઈએ. ગૃહસ્થે કદાપિકાળે શ્રાવકના આચારોનો ત્યાગ ન

(૫૪૦)

કરવો જોઈએ અને સાધુઓએ સાધુના આચારોનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. સાધુઓએ અને શ્રાવકોએ પોતાના અધિકારપ્રમાણે જૈન-ધર્મની ઉન્નતિનાં જે જે કાર્યો કરવાનાં હોય તે કરવાં જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરીને શુદ્ધ અધ્યાત્મી બનવાથી જૈનશાસનની આરાધના થઈ શકતી નથી, તેમજ એકાન્ત વ્યવહાર આચારોને ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે સેવીને શુદ્ધ ક્રિયાજડ બનવાથી જૈનધર્મની આરાધના થતી નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે આત્માના ગુણો પ્રકટાવવા અને આત્માને લાગેલાં કર્મો હટાવવા સદાકાલ પ્રયત્ન કરવો. વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનય એ બંનેનો મેળ કરીને ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવી. નિશ્ચયનય છે તે સૂર્ય સમાન છે અને વ્યવહારનય છે તે ચન્દ્રસમાન છે. ચન્દ્ર અને સૂર્યવિના જેમ જગત્ શોભી શકતું નથી, તેમ વ્યવહાર અને નિશ્ચયવિના જૈનધર્મ શોભી શકતો નથી.

ઘણાકાલપર્યન્ત અધ્યાત્મજ્ઞાનતું પરિશીલન કરવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાનની પકવતા થાય છે. આત્મા ખરેખર સ્વસ્ત્તાથી પરમાત્મા છે; માટે સોહં સોહં એ શબ્દવડે આત્માતું ધ્યાન ધરવું. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ગુણોને આત્મામાં પ્રકટાવવા પ્રયત્ન કરવો. પરભાવની પરિણતિ ટાળીને આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ ધારવા સદાકાલ પ્રયત્ન કરવો. શ્રાવકે શ્રાવકનાં વ્રતો ધારણ કરીને આત્માના શુદ્ધ ધર્મમાં રમણુતા કરવી અને સાધુએ પંચમહાવ્રતને યથાશક્તિ પાળીને આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ પ્રગટાવવા ધર્મધ્યાન ધરવું. ઉત્સર્ગ અને અપવાદનો ઓધ કરીને શુદ્ધ ચારિત્ર પાળવા ઉદ્યમશીલ થવું. ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિવડે આત્માના શુદ્ધ ધર્મને પ્રગટાવવા સદાકાલ પ્રયત્ન કરવો. વીતરાગ દેવની ભક્તિ-સેવા કરીને પોતાના આત્માની વીતરાગ દર્શન પ્રગટાવવી. આત્મામાં સ્થિર થઈને જૈનશાસનની ઉન્નતિ કરવા પ્રયત્ન કરવો. શ્રીભદ્રબાહુ, હેમચન્દ્રસૂરિ, હીરવિજયસૂરિ અને યશોવિજય ઉપાધ્યાયના પગલે ચાલીને વ્યવહાર ધર્મની શોભા વધારવી. શ્રીમદ્દ આનન્દઘનના પગલે ચાલીને આત્મામાં રહેલી વસંતઋતુ પ્રગટાવીને અનન્ત સુખના ભોગી બનવું; એજ અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઉપાસકોતું પરમ કર્તવ્ય છે.

શ્રીમદ્દ હવે શ્રીપાર્શ્વતું અન્ય મંગલ કરીને પદની સમાપ્તિ કરે છે તે અત્ર દર્શાવવામાં આવે છે.

(૫૪૧)

પદ ૧૦૮.

(રાગ વૈલાવલ.)

મેરે એ પ્રશ્નુ ચાહીએ, નિત્ય દરિશન પાઝ ॥

ચરણકમલ સેવા કરું, ચરણે ચિત્ત લાઝ. ॥ મેં ॥ ૧ ॥

મન પઢ્કજકે મૌલમે, પ્રશ્નુ પાસ વેઠાઝ ॥

નિપટ નજીક હોરહું, મેરે જીવ રમાઝું. ॥ મેં ॥ ૨ ॥

અન્તરજામી આગલે, અન્તરિક ગુણ ગાઝ ॥

આનન્દઘન પ્રશ્નુ પાસજી, મેંતો ઔર ન ધ્યાઝ. ॥ મેં ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ કથે છે કે, હે પ્રભો ! મારી એટલીજ ચાહના છે કે નિત્ય તમારાં દર્શન પાઝું. દરરોજ તમારા ચરણકમલની સેવા કરું; એવીજ અભિરૂચિ થયા કરે છે અને તેથી ઇચ્છું છું કે, આપના ચરણમાં અર્થાત્ ચારિત્રમાં મારું ચિત્ત રાખું; એજ મારી ભાવના સફલ થાઓ. મન પંકજના મહેલમાં હે પાર્શ્વનાથ પ્રભુ ! તમને ઘેસાઝું અને આપના આત્માની અત્યંત નજીક સદાકાલ થાઈ અને મારા જીવને ત્યાં રમાઝું એમ આન્તરિક ભાવના પ્રગટે છે, તેમજ તેપ્રમાણે અન્તરમાં હું આપને ઘેસાડીને અર્થાત્ આપની મૂર્તિ તથા આપની શુદ્ધધ્યેય વ્યક્તિને ધારીને મારા આત્માને રમણુતા કરાઝું છું; તેથી મારા આત્મામાં અનન્ત સહજસુખની લીલા પ્રગટે છે. આપની ધ્યેયમૂર્તિનું ધ્યાન ધરતાં આપના જ્ઞાનાદિક ગુણો મારા હૃદયમાં વાસ કરે છે, અર્થાત્ તેઓનું સ્મરણુ થયા કરે છે; અને તેથી ધ્યાન કરતાં જે રસ પ્રગટે છે તે અન્યની આગળ વૈખરીવાણીથી કથી શકતો નથી. મારા આત્મામાં વસેલા અને મારું સર્વ સ્વરૂપ જાણનારા એવા હે પ્રભો ! તમારી આગળ હું તમારા આન્તરિક ગુણોને ગાઈ છું; સ્મરું છું અને તેનામાં એક લીનતા કરુંછું. આનન્દનો ઘન જેમાં છે એવા શ્રીમદ્ આન્દઘન કથે છે કે, હે પાર્શ્વ પ્રભો ! સર્વજ્ઞ વીતરાગ દેવ એવા તમને પામીને 'દેવનાં લક્ષણુ જેમાં નથી એવા' અન્ય દેવને હવે હું કદાપિ કાળે ધ્યાવનાર નથી.—સર્વજ્ઞ વીતરાગ દેવોનું ધ્યાન મૂકીને અન્યનું ધ્યાન કરવાની હવે ત્રણુ કાલમાં મારી ઇચ્છા નથી.

શ્રીમદ્ પાર્શ્વનાથની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને, પોતાના હૃદયમાં અપૂર્વ જ્ઞાનલક્ષિતરસ જાત્રત્ કર્યો છે. લક્ષિતરસના રસીલા એવા શ્રીમદ્ પોતાના હૃદયમાં પાર્શ્વ પ્રભુને સ્થાપન કરે છે અને પાર્શ્વ-

(૫૪૨)

પ્રભુવિના તેઓ અન્ય કુ દેવને નહીં ધ્યાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે. પરમાત્માની શુદ્ધ વ્યક્તિની અત્યંત પાસે-નજીક ગમન કરીને, પાર્શ્વ-પ્રભુના શુભોમાં તક્ષીન બનીને પોતાના આત્માને આનંદ આપે છે; - વીતરાગ સર્વજ્ઞ પાર્શ્વપ્રભુના ધ્યાનમાં ઐક્ય અનુભવે છે અને પરમાત્માના આલંબનવડે પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરે છે; તેથી તેમની ભક્તિનું આપણે અનુકરણ કરવું જોઈએ. પરમાત્માની નવધા ભક્તિ કરવાથી ભક્તુ પોતે પરમાત્મારૂપ બને છે. જ્ઞાનગર્ભિત ભક્તિથી આત્મામાં આનંદ રસની પરિણતિ પ્રગટે છે અને તેથી આત્માને ભક્તિ-રસના સુખનો અનુભવ આવે છે. કલિકાલમાં ભક્તિયોગનું મોટું આલંબન છે. ભક્તિયોગના યોગીઓ શરીરાદિના મમત્વથી દૂર રહે છે અને તે બાહ્ય ધનનો નાશ થતાં કદાપિ ચિન્તા કરતા નથી. ભક્તિરસમાં રસીક ભક્ત, ખરેખર સુખપર આનંદનૂર વર્ષાવી શકે છે. શ્રીમદ્ જ્ઞાનયોગી અને ભક્તિયોગી હતા; તેઓના આત્માની અત્યંત ઉજ્જવલતા હતી. તેથી પરમાત્માની સ્તુતિ કરવામાં તક્ષીન બનીને તેઓ બાહ્ય દુનિયાનું ભાન ભૂલી જાય છે. વાચકોએ શ્રીમદ્ આનંદધનના હૃદયની ભક્તિનો ખ્યાલ કરીને ભક્તિરસના રસીલા બનવું જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાન પામીને જેઓ પ્રભુભક્તિરસમાં રસીલા બને છે તેઓના હૃદયમાં પરમાત્મારૂપ ધ્યેયની સ્થિરતા થવાથી, તેઓ પરમાત્માના સુખની વાનગીનો અનુભવ કરે છે. મનુષ્યો પાર્શ્વનાથનું ધ્યાન ધરવાથી આભવમાં અને પરભવમાં મંગલમાલા પામે છે. આ કાલમાં પાર્શ્વનાથના શાસન દેવતાઓનો મહિમા જાગ્રત છે. પાર્શ્વનાથનું અત્યંત મંગલ કરવાથી લેખક, વાચક અને શ્રોતાઓના ઘરમાં આનંદ મંગલ વર્તે છે; તે પ્રમાણે સર્વને આનંદ મંગલ પ્રાપ્ત થાઓ! આનંદધનના આત્માની પેઠે સર્વના આત્માઓ ઉચ્ચ દશાને પામે!

વ્યવહારનય માતા સમાન છે અને નિશ્ચયનય પિતા સમાન છે. એ અને નયવડે પ્રભુભક્તિ, સેવા, પૂજા, વગેરે સર્વ આવશ્યક, ધર્મક્રિયાઓ કરવી. અધ્યાત્મજ્ઞાનપૂર્વક, દેવ ભક્તિ અર્થાત્ સેવાવડે આત્માની ઉજ્જવલતા કરવી, તેમજ જૈનધર્મની સેવા કરવાને માટે સદાકાલ તત્પર રહેવું, કટીબદ્ધ થવું, આત્મા ખરેખર પરમાત્મા સમાન છે. આત્મામાં અનંત શક્તિયો છે તેની ઉપાસના કરનારા એવા જૈનોએ, જૈનશાસનનો ફેલાવો કરવા પોતાની શક્તિયોને વાપરવી અને પોતાનો શુદ્ધ ધર્મ પ્રગટ કરવો. શ્રીમદ્ આનંદધનના હૃદયના ઉભરાઓ સકલ દુનિયાના મનુષ્યોને અસર કરે! અને સકલ જીવો પરમાત્માનું આલંબન કરીને પરમાનંદમય મંગલ માલાને પ્રાપ્ત કરે!!

(૫૪૩)

જેના જ્ઞાનરૂપ કિરણોથી આખી દુનિયામાં પ્રકાશ પડે છે, એવા શ્રી મહાવીર પ્રભુરૂપ સૂર્યનો મહિમા જગત્માં વિસ્તરે અને જૈનશાસનનો સદાકાલ જય થાયો !

વિવેચકે કરેલું અન્ય મંગલ.

ધ્યાઈ ધ્યાઈ રે આનન્દધન ગહોતેરી ધ્યાઈ,	
આતમ અનુભવ દીલ પ્રગટાવી, અનુભવ લીલા પાઈ રે.	આ૦ ૧
ઉદધિસમ આનન્દધન આશય, ઘિદુમાત્ર જણાયો,	
જાણે તેટલું કોણુ લખી શકે, અનુભવ એ મન આયો રે.	આ૦ ૨
પદના અર્થો ઘડીણ ઘડીણ, बहु बहु માવે સુહાવે,	
અમિતવ અનુભવ ક્ષણક્ષણ પ્રગટે, લલ્યો ન કોઈ રીત જાવેરે.	આ૦ ૩
મુજ આતમમાં અનુભવ આવ્યો, તેનું ચિન્દુ લલાયું,	
જાણ્યું વચને લખવામાં શ્રોડું, અનુભવથી એ જણાયું રે.	આ૦ ૪
પૂર્વ મુનિવર વચનની ભક્તિ, કરવા આનન્દ આયો,	
આધ્યાત્મિક પદગાતાં ધ્યાતાં, નિશ્ચય પદ સ્થિર થાયો રે.	આ૦ ૫
સંવત ઓગણિશ સડસડ સાલે, વૈશાખ માસ સુહાયો,	
અક્ષયતૃતીયા રચના આરંભી, પદ ભાવાર્થ લખાયો રે.	આ૦ ૬
આનન્દધન યોતેરી અઠોતરી, લખી ભાવાર્થ જણાયો,	
ભવ્યશ્વોના હેતે-ભાવે, સેવા ધર્મ બજાયો રે.	આ૦ ૭
એક એક કલાક પ્રતિદિન, કાર્તિકમાસ લખાઈ,	
અનુક્રમે વિહાર કરીને, પાદરા નગરે રચાઈ રે.	આ૦ ૮
પાદરામાં માસકલ્પ કરી બે, પદ આર શેષ લખાયાં,	
આવ્યો અનુભવ જેવો પદોનો, તેવાં તે મેં જણાવ્યાં રે.	આ૦ ૯
પાદરા નગરે પૂરણ કીધી, અઠોતરી સુખદાઈ,	
ઓગણિશ અડસડ અક્ષયતૃતીયા, શિવચુંદરીની વધાઈ રે.	આ૦ ૧૦

(५४४)

प्रशस्तिः

श्रुत्वानन्दघनाख्यसद्यतिपदव्याख्यामिमां शोभनां
 सर्वे सन्तु दयायुता ऋतयुता अस्तेयशीलश्रिताः ॥
 त्यक्त्वा दुर्ममतां तपोव्रतधरा धर्मक्रियातत्परा
 गांभीर्यादुदितं यदत्र विपरीतं तत्क्षमध्वं बुधाः ॥ १ ॥
 तत्प्रोक्तस्य पदामृतस्य च शुभां वृष्टिसदा सज्जना-
 स्तन्वन्वचन प्रशस्यते स समयो व्याख्यास्वतीतस्तु यः ॥
 सत्यस्य स्वनुमोदनां विदधतु प्रेम्णा युता बन्धवः
 सत्यं पल्लवयन्तु सज्जनवरा दृष्ट्या ह्यनेकान्तया ॥ २ ॥
 सच्छास्त्रेषु निवेदितं रविसमं ज्ञानं तथा सत्क्रिया-
 मादृत्य व्यवहारनिश्चययुता धर्मक्रियामाश्रिताः ॥
 नित्यं सन्तु जनाः स्वधर्मनिरता धर्माज्ञतिर्जायता-
 माधमश्रेयसि जैनशासनसमुद्भवा मतिर्जायताम् ॥ ३ ॥
 अष्टपञ्चात्तशमेऽभूच्छ्रीमहावीरपट्टके ॥
 श्रीहीरविजयः सूरिस्तापागच्छशिरोमणिः ॥ ४ ॥
 तच्छिष्यः सहजाब्ध्याख्य उपाध्यायोऽभवन्महान् ॥
 श्रीनेमिसागराख्योऽभूत्तत्परम्परया सुधीः ॥ ५ ॥
 शिथिलाचारनाशाय कियोद्धारं चकार यः ॥
 रविसागरसाधुस्तत्पट्टे धर्मप्रकाशकृत् ॥ ६ ॥
 तदाचारो जैनसङ्घे प्राकाशत सुशोभनः ॥
 एकसप्ततपट्टेऽस्ति साधुः श्रीसुखसागरः ॥ ७ ॥
 संयमाधुपयोगेन धर्मसत्क्रियया च यः ॥
 संयमिष्वप्रगप्यः स्वाचाराज्जैनैः प्रशस्यते ॥ ८ ॥
 सागराभिधसङ्घट्टे तपागच्छे गुणालये ॥
 द्वासप्ततितमे पट्टे जैनशास्त्रादिवेदिना ॥ ९ ॥
 तच्छिष्येण मया भव्या बुद्धिसागरसाधुना ॥
 आनन्दघनसेवायै भाषारचितटीकया ॥ १० ॥
 पद्यभावार्थवृत्तिर्वै रचितेयं यथामति ॥
 शुभाय भूयाच्छ्रोत्राणां वक्तृणामनुमोदिनाम् ॥ ११ ॥

इति श्रीजैनधर्मधुरंधरक्रियोद्धारक श्रीनेमिसागरमुनिवरस्तच्छिष्ययतिवर
 क्रियापात्रचारित्र्यचूडामणि श्रीरविसागरमहाराजस्तच्छिष्य सद्गुरु चारित्र्यमार्गदीपक
 शान्तमूर्तिश्रीसुखसागरस्तच्छिष्य योगनिष्ठमुनिबुद्धिसागररचितानन्दघनपदभावार्थ-
 भाषाविवृतिः समाप्ता ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

सं. १९६८ पादरा अक्षयवृत्तीया.

समाप्त.

उपोद्घातनं अशुद्धि शुद्धिपत्रक.

पृष्ठ.	पङ्क्ति.	अशुद्धि.	शुद्धि.
१५	१२	भनन जेधं ज्ये	भनन थनुं जेधं ज्ये.
२२	१३	यावे	पावे.
२३	३२	सम	शम.
२४	७	वाचको	वाचको.
२७	२८	अध्यात्मिकज्ञानविना तथा	आध्यात्मिकज्ञानविना.
२९	१६	हुंहुंभि	हुंहुंभि.
३७	२८	तीथि	तिथि.
३८	३०	विद्यमान्	विद्यमान.
३९	२५	अर्थी	अर्थी.
४०	१	युवराज्य	युवराज्.
४४	३३	रूपेया	रूपैया.
४९	१५	भगवद्गीताभां	भगवद्गीताना विवेचनभां.
५०	१०	सुशोभित	सुशोभित.
५९	१७	दंभोक्षी	दंभोक्षि.
६१	७	अध्यात्मिक	आध्यात्मिक.
६१	१८	पूजभां	पूजभां.
६४	१४	सप्तसंगीन	सप्तसंगीना.
६९	१६	शैद्रध्याना	शैद्रध्यानना.
७२	३४	छतुं	छतो.
७५	३०	दृष्टांतीक्षुत	दृष्टांतीक्षुत.
७८	५	भात्	भात्.
७९	१३	परमात्मानी	परमात्मानी.
८१	३	सर्प	सर्प.
८४	३२	नित्यं	नित्यम्.
८५	३	(कलापकं)	(कलापकम्)
८७	१८	वार्य	वार्यम्.
८८	५	आर्द्र	आर्द्र.

स. ६९

(५४६)

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्धि.	शुद्धि.
६०	१५	ग्राह्यो	ग्राह्ये.
६१	६	यत्रै	यत्रै.
६२	६	अहिंसा	हिंसा.
६३	२३	लालेन्द्रिय	लोलेन्द्रिय.
”	२५	स्कंदवाणी	कंदवाणी.
६४	१	कायं	कायम्.
६४	३०	पणु	०
६६	२	द्वेषात्मक	द्वेषात्मक.
१०१	१०	आशिष	आशिष्.
१०३	२७	निष्ठा	निश्ठा.
१०६	२३	सरस्वति	सरस्वती.
१११	२२	”	”
११३	४	लक्ष्मीमन्त	लक्ष्मीवन्त.
११६	१	सुखं	सुखम्.
११८	१८	भस्तीभूत	भस्मीभूत.
१२१	१-२	स्ततःकिं ।	स्ततःकिम् ।
”	३	ततःकिं	”
”	४	स्ततःकिं	”
”	५	जातं	जातम्.
१२५	१६	परमेष्ठिनां	परमेष्ठिनाम्.
”	१७	वर्णोत्तमसः	वर्णस्तमसः
१३०	४	सुखं	सुखम्.
१३६	५	आत्मानां	आत्माना.
१४४	२८	कृण्व	कृण्व
१५०	३३	कृण्मां	कृण्मां.
१५३	२८	जे शासनरक्षा भटपटोमां, जे भटपटोमां.	
१५५	१०	गुरकृण	गुरकृण.
१५६	१६	पूर्वोछे	पूर्वोछे.
१६०	३०	श्मशानमां	श्मशानमां.
१६३	२१	शिथिल	शिथिल.
१६७	३२	कृण	कृण.
१७४	१६	स्वान	स्वाधिन.
”	१७	स्यानाद्धि	स्यानाद्धि.

(५४७)

शृङ्ख.	पंक्ति.	अशुद्धि.	शुद्धि.
१७७	३१	भ्रमरएषु	भ्रमर.
१८३	१०	भटकी	भटकी.
१८८	२४	साधुओंनां परिष्ठाभ,	साधुओंना परिष्ठाभना.
१८९	३१	पसौ	पैसौ.
२०३	३२	कूणना	कुणना.
”	”	कूणथी	कुणथी.
२०४	२	कूणज	कुणज.
२०५	१८	गुरकूण	गुरकुण.
२०८	११	विरोध	विरोधि.
२०९	१०	गुरकूण	गुरकुण.
२१२	८	क्रियाविना	क्रियाविना.
२१३	३०	याथातथ्य	याथातथ्य.
२१४	३२	”	”
२१५	१३	आलम्बे	आलम्ब्ये.
”	”	वयं	वयम्.
”	१६	मस्माकं	मस्माकम्.
”	१९	कृत्यं	कृत्यम्.
२१७	१३	षड्	षड्.
”	३०	समुदीर्णा	समुदीर्णा.
२२५	१८	बुद्धस्तमेव	बुद्धस्त्वमेव.
२२८	१२	शंका	शंका.
२३८	९	स्वरसमान	स्वरसमान.
२४१	३१	विद्यमान	विद्यमान.
२५१	९	चरित	चरित.

आ सिवाय अन्य ब्रह्मो-शब्द-कानोमात्रा वगेरेनी होय ते सुज्ञेये सुधारीने वांच्युं.

श्रीमद् आनन्दधनपदभाष्यार्थनुं अशुद्धि शुद्धिपत्रक.

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्धि.	शुद्धि.
६	२२	अने	अने
८	३२	पारंगाभी	पारंगाभी.
९	२८	भांगीने	भांगीने.
९	२९	केयूर	केयूर.
१०	१४	अस्मदीयकृत-	अस्मदीय.
१८	११	भवीन.	भवीन.
१८	२४	धन	धन.
२४	१०	सप्पि !	सप्पि !
२८	२१	तीन्द्रिय	तीन्द्रिय.
”	२८	तेजे	तेजस,
३५	१८	मेर	मेरे.
३७	१०	उत्पन्न	उत्पन्न.
३९	५	याथातथ्य	याथातथ्य.
३९	२१	दृष्टि	दृष्टि.
५४	१४	शुद्धता	अशुद्धता.
५७	२४	त्वदुच्चारित	त्वदुच्चारित.
६४	५	नमति	नमृति.
७२	३१	सरस्वती	सरस्वती.
”	३२	द्वारिकाभठ	गोवर्द्धनभठ.
८८	२८	करवानुं	करवानो.
९३	८	आकर्षुं छे	आकर्षुं छुं.
११८	५	षड	षड.
१२४	३२	नचैतं	नचैनं.
१२५	२३	थयो	थया.
१२६	२३	तेजस	तैजस.
१२७	१९	अन्त	अनन्त.
१२८	१	पास	पाश.

(५४६)

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्धि.	शुद्धि.
१३०	३	उपयोगगां	उपयोगमां.
”	२४	सति	सती.
१३४	८	भीष्ण	भीष्णुं.
१४६	१७-१६	समता-सभता	आत्मा. आत्मा.
१४६	२२	न्यत्रत	न्यत्रत्
१५५	१	श्रोतेन्द्रिय	श्रोत्रेन्द्रिय.
१५६	११	कूल	कुल.
१६५	२६	तक्षरा	तद्क्षरा.
१६७	१	कर्त्री	कर्त्री.
”	११	संन्वीयमान	संन्वित.
”	२७	प्रदीप	प्रदीप.
१६६	६	प्रकृति	प्रकृति:
१७२	२८	वित्याशेनां	वित्याशेना.
”	२६	वारवां	वारवा.
१७४	२	घेर	घर.
१७८	२६	लक्ष्मीमन्त	लक्ष्मीवन्त.
”	३१	लक्ष्मीमन्तो	लक्ष्मीवन्तो.
१७९	२६	भुनगार	भुनगार.
”	२६	आशक्त	आसक्त.
१८८	३३	संगत्	संगति.
१९०	६	ते	तेते.
१९२	६	ओद्देपुर	ओद्देपुर.
२००	१८	प्रथमा	प्रथम.
२०४	१७	आन्दभय	आनन्दभय.
२०६	३१	अलौकिक	अलौकिक.
२१२	३	जैमिनिय	जैमिनीय.
”	२०	विभाव्यता	विभाव्यताम्.
२१३	२७	उपयुक्त	उपर्युक्त.
२१६	६	वृष्टौ	वृष्टो.
”	२५	छलं	श्छलं.
”	२७	निग्रह	निग्रह.
२१८	१	पर्वत्	पर्वत.

(५५०)

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्धि.	शुद्धि.
२१८	२१	याच्छलं	याश्छलं.
२१९	८	यद्योच्यते	यकोच्यते.
२२०	१	२सेन्द्रिय	२सनेन्द्रिय.
”	१९	पदं	पदम्.
२२०	२०	माश्रव	माश्रव.
२२१	४	स्त्रिह	स्त्रिवह.
”	१०	विद्यने	विद्यते.
२२२	२९	कर्म	कर्म.
२२३	२	वैशेषिक	वैशेषिक.
”	७	उक्तं	उक्तम्.
”	१२	आक्षेपणु	अपक्षेपणु.
”	२२	जैमिनीया	जैमिनीयाः
२२४	९	जैमिनी	जैमिनीय.
”	१४	स्थाभवेद	साभवेद.
”	”	अथर्ववेद	अथर्ववेद.
२२५	६	यावानी	यावानी.
”	७	वक्र	वृक.
२२६	१९	वेदान्त	वेदान्त.
२२८	३	तेभने	तेभणु.
२२९	१५	पौर्वत्य	पौर्व.
२३१	३४	शंकराचार्यना	शंकराचार्यनी.
२३२	१९	स्वयंभूरभणु	स्वयंभूरभणु.
२३३	२०	कथ्युं छे	कथ्युं छे.
२४५	२	पार्थना	प्रार्थना.
२४८	१४	आलुति	आलुति.
२५१	१२	भनभ	भनभां.
”	१८	खज्य	प्रोज्ज्य.
२५८	२२	विकल	विकल्प.
२७८	२९	पणुांथी	पणुाथी.
२७९	३१	भिथुन	भीन.
२८१	९	भारां	भारा.
२८२	१९	काङ्	काङ्.

(५५१)

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्धि.	शुद्धि.
२८३	२४	ऽधिक्यं	ऽधिकं.
२८६	१०	तुजितौ	दुर्जयौ.
२८६	१२	रागाद्या क्षयामुया	रागाद्याः क्षयमुपा.
”	२७	चैतनभय	चैतन्यभय.
२८६	२४	श्राविके	श्राविका.
२६८	३१	अनुभावज्ञानथी	अनुभवज्ञानथी.
३०८	१५	अरुपि	अरूपि.
३१७	१६	प्रेया	प्रेयां.
३२०	२	स्वामीन्	स्वामिन्.
३२३	२७	कथीत	कथित.
३२४	१८	निल	नील.
३२६	२६	कूलना	कूलना.
३३०	१६	आत्म	आत्मा.
३३०	१६	सखा	सखा.
३४८	२४	सांभगशो	सांभगशो.
३४६	५	प्रशान्त	प्रशान्त.
३५४	८	सरस्वति	सरस्वती.
३५५	१७	तुं सांभग !!	तुं सांभग. !!
३६०	११	आनन्दनो	आनन्दनो.
३७४	१५	शीथिल	शिथिल.
”	१७	पौर्वीत्य	पौर्वजनो.
३८६	३१	सकल सकल	सकल.
३८८	२७	वधु	वधुः.
३८८	३	एक	एके.
”	३०	नयक्यभां	नयक्यभां.
३६८	२३	आडूति	आडुति.
४११	१२	आपने	आपनी.
४१२	२७	श्रुत	श्रुत.
४१६	१६	सम्यक्त्व	सम्यक्त्व.
४१७	१६	मध्यस्थ	मध्यस्थता.
४१८	७	आनन्द	आनन्द.
४२४	२६	आनन्दनी	आनन्दनी.
४२५	२२	भाभीना	भाभीनी.
४२६	३	आर्द्र	आर्द्र.
”	३१	परिक्षी	परीक्षी.

(५५२)

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्धि.	शुद्धि.
४२८	१-८-१४	पराङ्ग	पराङ्.
४३२	१५	पत्निना	पत्नीना..
४४३	२२	उपासर्गो	उपसर्गो.
४५०	२४	ब्रह्म	ब्रह्म.
४५१	११	ये	हे.
४५७	५	भातृ	भ्रातृ.
४६७	२४	भिभांसको	भीभांसको.
४६९	८	दूरी	दूर.
”	३०	भाङ्को	भाङ्को.
४७१	११	संकुचित	संकुचित.
४७७	१०	मिथ्याश्रुत	मिथ्याश्रुत.
४८५	२	आतमा	आत्मा.
४८९	२३	श्वशुर	श्वशुर.
”	”	श्वश्रूनी	श्वश्रूनी.
४९४	३३	सङ्क्ष	सङ्क्ष.
५००	१	आश्रय	आश्रय.
५०७	२६	निरानन्द	निरानन्दत्व.
५१५	२२	आ वाक	आ वाक्य.
५१७	३०	उपयुक्त	उपर्युक्त.
५२३	१२	कायध्वो	कायध्वो.
५२९	३	वैराग	वैराग.
५३६	२४	वास्तविक	वास्तविक.
५४४	१४	पञ्चाशमे	पञ्चाशत्तमे.
”	२४	सङ्घटे	सङ्घाटे.
”	२७	रचितटीकया-	विशदटीकया.

आ सिंवाय अन्य के शब्दनी अशुद्धि रही होय तो सन्जनाये सुधारीने वांचवुं.

श्री अध्यात्मज्ञान प्रसारक मंडण तरङ्गी प्रगट यथेव ग्रन्थो.

नीचलां स्थणोथी वेद्यालु भणशे.

१-अमहावाद-जैनप्रौढीग-डे० नागोरीसराक्ष.

२-सुंभाई-मेसर्स. भेषलु हीरलुनी कु. डे. पायकुली.

३- ” —अध्यात्मज्ञान प्रसारक मंडण. डे. व्यंपागली.

४-पुना-शा. वीरचंद कृष्णलु डे. वैतालपेड.

શ્રી-અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડલ.

(સ્થાપન-જ્ઞાનપંચમી-વિર સંવત ૨૪૩૫.)

જે તમારે તત્ત્વજ્ઞાનના ઉત્તમ સિદ્ધાંતો, સરલ અને પ્રીય શૈલીમાં સમજવા હોય અને પોતાનું હૃદય નિર્મળ બનાવવું હોય, તો મંડળ તરફથી પ્રગટ થયેલ;-

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી ગ્રન્થમાળા અવશ્ય વાંચો.

મજ્જુર ગ્રન્થમાળામાં નીચલા ગ્રન્થો પ્રગટ થયેલ છે, જે વાંચી મનન કરી, તમારા આત્માને ઉચ્ચ શ્રેણીએ ચઢાવો. ઉત્તમ ગ્રન્થો એજ અપૂર્વ સત્સંગ છે. ખચીત આ ગ્રન્થોના મનનથી ઘણું બાણુવા અને મેળવવા પામશો-ગુરુશ્રીની લેખનશૈલી-માધ્યસ્થદૃષ્ટિવાલી હોવાથી, દરેક ધર્માવલંબીઓ તેને પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે. દરેક ગ્રન્થોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી વિવેચન છે.

વૈરાગ્ય, ઉપદેશક, અને ષોધક, પદો-લજનો-તે તે વિષયમાં વિભક્ત કરી નાખે છે. દરેક પદોનો સાર વિચારણીય છે. અનેકાન્ત દૃષ્ટિથી, હૃદયની વિશાળતાપૂર્વક અને પ્રીય તથા પથ્યવાણીથી હરેક જણને ઉત્તમ બનાવી શકાય છે અને તે મુજબ આ ગ્રન્થો છે.

માત્ર વાંચકોના હિતાર્થે, ઉદાર ગૃહસ્થોની સહાય વડે, કોઇપણ ગ્રન્થ-પ્રકાશક મંડળ કરતાં-ઓછામાં ઓછી કીંમત રાખવાની પહેલ આ મંડળેજ કરી છે-ઓછી કીંમત છતાં છપાઈ-કાગળ-બંધાઈ વગેરે કામ સુંદર થાય છે, તદ્ ઉપરાંત વધુ પ્રચારાર્થે-પ્રલાવના, વિદ્યાર્થીઓને ઈનામ, અને ભેટ આપનાર માટે વધુ નકલો મંગાવનારને (શીલીકમાં હોય તો) બની શકતી ઓછી કીંમતે આપવામાં આવે છે—

જેઓને પ્રગટ થઈ ચુકેલા અને થવાના ગ્રન્થો પૈકી, કોઇપણ ગ્રન્થો પોતાના મુરબ્બી કે સ્નેહી અને ઉપગારીઓના સ્મરણાર્થે, પ્રગટ કરવાને ઇચ્છા હોય તેમને તે મુજબ મંડળ સગવડ કરી આપે છે.

પત્રવ્યવહાર-મુંબાઈ-ચંપાગલી. વ્યવસ્થાપક-શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારક-મંડળ બેંગ કરવો.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી અન્યમાળામાં-પ્રગટ થયેલા અન્યે

અંક.	પૃષ્ઠ.	કી.	રૂ.આ.
૦. ભજન સંગ્રહ ભાગ ૧ લો.* ...	૨૦૮	...	૦-૮-
૧. અધ્યાત્મ વ્યાખ્યાનમાળા* ...	૨૦૬	...	૦-૪-
૨. ભજનસંગ્રહ ભાગ ૨ જો* ...	૩૩૬	...	૦-૮-
૩. ભજનસંગ્રહ ભાગ ૩ જો. ...	૨૧૫	...	૦-૮-
૪. સમાધિ સતકમ્ ...	૩૪૦	...	૦-૮-
૫. અનુભવ પચ્ચિચ્છી. ...	૨૪૮	...	૦-૮-
૬. આત્મપ્રદીપ. ...	૩૧૫	...	૦-૮-
૭. ભજનસંગ્રહ ભાગ ૪ થો. ...	૩૦૪	...	૦-૮-
૮. પરમાત્મદર્શન. ...	૪૩૨	...	૦-૧૨-
૯. પરમાત્મભજ્યોતિ ...	૫૦૦	...	૦-૧૨-
૧૦. તત્ત્વબિંદુ*... ...	૨૩૦	...	૦-૪-
૧૧. ગુણાનુરાગ (આવૃત્તિ બીજી)... ...	૨૪	...	૦-૧-
૧૨-૧૩. ભજનસંગ્રહ ભાગ ૫ મો તથા જ્ઞાનદિપીકા ...	૧૬૦	...	૦-૬-
૧૪. તીર્થયાત્રાનું વિમાન (આવૃત્તિ બીજી) ...	૬૪	...	૦-૧-
૧૫. અધ્યાત્મ ભજનસંગ્રહ ...	૧૬૦	...	૦-૬-
૧૬. ગુરૂષોધ. ...	૧૭૨	...	૦-૪-
૧૭. તત્ત્વજ્ઞાનદિપીકા* ...	૧૨૪	...	૦-૬-
૧૮. ગહુંદીસંગ્રહ. ...	૧૧૨	...	૦-૩-
૧૯. શ્રાવક ધર્મસ્વરૂપ ભાગ ૧ લો(આવૃત્તિ ત્રીજી.)... ...	૪૦	...	૦-૧-
૨૦. ,, ,, ભાગ ૨ જો (આવૃત્તિ ત્રીજી.) ...	૪૦	...	૦-૧-
૨૧. ભજન પદસંગ્રહ ભાગ ૬ ઠા. ...	૨૦૮	...	૦-૧૨-
૨૨. વચનામૃત. ...	૩૮૮	...	૦-૧૪-
૨૩. યોગદીપક.... ...	૨૬૮	...	૦-૧૪-
૨૪. જૈન ઐતિહાસીક રાસમાળા ...	૪૦૮	...	૧-૦-
૨૫. આનન્દધન પદસંગ્રહ ભાવાર્થસહિત. ...	૮૦૮	...	૨-૦-
૨૬. અધ્યાત્મ શાન્તિ (આવૃત્તિ બીજી) ...	૧૩૨	...	૦-૩-
૨૭. કાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૭ મો. ...	૧૫૬	...	૦-૮-

* આ નીશાનીવાળા અન્યો શીલક નથી.

અન્યે નીચલા સ્થળોથી વેચાણ મળશે.

૧. અમદાવાદ—જૈન ષોર્ટિંગ-ઠે. નાગોરીશરાહ.
૨. મુંબઈ—મેસર્સ મેઘજી હીરજીની હું,-ઠે. પાયધુણી.
૩. ,, શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ-ઠે. અંપાગલી.
૪. પુના—શા. વીરચંદ કૃષ્ણજી-ઠે. વૈતાલપેક.
૫. સુરત—મી જી. એમ ગેકરીવાલા ઠે. કેલાપીક.

